

# הַשָּׁלַח

מכתב-עתי חדשי

למדע, לספרות ולעניני החיים.

(נוסד ע"י ק. ז. וויסאָצקי.)

העורך:  
אשר גינצברג.

המו"ל:  
חברת "אחיאסף".

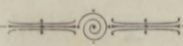
(אב תרנ"ח).

August 1898.

כרך ד' חוב' ב' (כ').

## תוכן הענינים:

153 . . . . .	ז) שמואל דוד לוצאטו (סוף). א. כהנא.	97 . . . . .	א) לשאלות היום. ד. אחד-העם.
160 . . . . .	ח) אם יש את נפשך לרעת. שיר.	106 . . . . .	ב) עמקי שפה (המשך). א. שולמאן.
163 . . . . .	ה. נב. ביאליק.		ג) בעמק הבכא. ספור (המשך).
169 . . . . .	ט) ספרים חדשים. שמואל בן נתן.	113 . . . . .	ד) חיי היהודים בימי הבינים (המשך).
	י) היהודים והיהדות באמריקה. א.	124 . . . . .	ה) דוד ילין.
181 . . . . .	מ. ז. רייזין.		ו) נספה בלא משפט. מעשה שהיה.
181 . . . . .	יא) לתולדות הפרופסור צבי שפירא.	134 . . . . .	ז) דוד כהנא.
190 . . . . .	ר. בריונין.	148 . . . . .	ח) תענית חלום. ספור. (סוף). י. א. לובצקי.
	יב) ילקוט קטן. אחד-העם.		



## ברלין.

בדפוס צבי הירש ברי יצחק אימפצקאווסקי.





חברת " אחיאסף "

יצא לאור

על ציון ועל מקראיה

(מוזמן לזמן II)

מאת ש. פ. ראבינאוויטש (שפ"ר).

שימת עין על דברי ימי התנועה הציונית.

מחירו 15 קאפ' ועם פארטא 17 קאפ'.

נמצא להמכר בבית מסחרנו

אספת הציונים בכאזעל. תמונות חברי הקאנגרעס הבאזילאי, 162 איש. מחירו 1.00 ר"כ, עם פארטא 1.20 ר"כ. למו"ס ולח"צ הקונים מספר מסוים ראבאט הגון.

ירושלים, מאסף ספרותי במחקרי אה"ק, מצבה וקורותיה, יו"ל מעתה ארבע חוברות בשנה ע"י א. מ. לונץ. מחברת א' — 50 קאפ'.

להוי ידוע

כי מהלוחות תרנ"ח ותרנ"ד נשאר אצלנו אך איזה עשרות עקועמפ. וע"כ מחירם עתה: לוח תרנ"ח — 2 ר"כ ועם פארטא 2.20 ר"כ לוח תרנ"ד — 1.50 ר"כ וע"פ 1.60 ר"כ.

Verlag „Achiassaf“, Warschau.

תשובות הרדקציא.

לה' ג. ב-ק ב-ק: לא הודעת כתובתך. במה ששלחת אין כ"א דברים כללים ודועים לכל, וע"כ לא יכשר. אבל סגנוןך טוב.

## לשאלות היום.

(ד\*.)

בין הקולות השונים והמשונים, הנשמעים בערכוביא בתוך המהומה הכללית השולטת עתה בקרבנו, ישנו אחר, "משמיע הדיעות" ברעש ובועף, אשר פעם בפעם יגיע לאזני הקהל בעת האחרונה ויעשה בלבבות רושם זר מאד. הרוב הגדול ישמע ולא יבין עדימה, יעמוד משתאה רגע אחר — וילך לו לדרכו. יחדי סגולה שומעים ומבינים, לפחות, מהיכן הקול יוצא, ולפי שמבינים זאת, יפטררו במנוח ראש וילכו אף הם לדרכם. אבל בני הנעורים, שלבם ער ומתפעל מכל הרש, מטים אוזן כה וכה אל "המלה החדשה" הנשמעת להם בקול הזה, מתרגשים לצלצולה ונמשכים אחריה, מבלי העמק שאלה, מה טיבו של הרעיון הצפון בה ואם באמת יש בו חרוש הראוי להלהיב את הלב.

המלה היא: — "שנויי הערכין". והרעיון — אמנם לא דבר נקל הוא להוציאהו מתחת להערפל הסוכך עליו ולתת לו צורה מוגבלת וברורה; אבל אם נצרף אחת לאחת את הנגלות, המתמלטות לפעמים, בין המון נסתרות, מפי בעליו, תהיה לנו רשות לאמור, כי הוא זה:

כל מהלך חיי עמנו מימי הנביאים ועד עתה נראה להם, לבעלי המלה הזאת, כשגיאה אחת ארוכה, הצריכה תקן יסודי מיד. כי בכל הדורות ההם הגבירה היהדות את האיריאל הרוחני, המפשט, על הכח החמרי, הממשי, את ה"ספר" על ה"סייף", ועל ידי זה הרחיקה מלב בני ישראל את השאיפה להתגברות הכח האישי, הכניעה את "החיים בעצם" לפני "צל החיים", והיהודי המוחשי נעשה כמו טפל לתורת-מוסר מפשטת. במצב הזה לא יוכל עמנו עוד להיות בנוים, וכל שכן לכונן לו חיי-עם בארצו, ובהתעורר עתה התשוקה בלבנו לתחיה לאומית, צריכים אנו על כן קודם כל לשנות את הערכין המוסריים השולטים בנו, להרוס בלי חמלה, בבת אחת, את כל הבנין ההיסטורי שנחלנו מאבותינו, אשר נבנה על יסוד השגיאה המסוכנת הזאת, של יתרון ערך הרוח על החומר והשתעברות החיים האישיים לחקים מוסריים מפשטים, ולבנות את הבנין החדש מתחלתו על יסוד "ערכין חרתי", אשר ירימו מעלת הגשמיים על הרוחניות, יסירו את הכבלים מעל הנפש החפצה חיים ויעוררו בה חבה יתרה לתגבורת כחה ורצונה, להשיג מאוייה בזרוע, בחירות בלתי מוגבלת.

וככל יתר "המלות החדשות" הרועשות בספרותנו, גם זו של "שנויי הערכין" לא בקרבנו נבראה ולא מתוך צרכי חיינו צמחה, כי אם "בשרה אחר" מצאוח סופרינו ולקחהו

(\*) עיי "השלח" כרך ג.





להם "מן המוכן" והביאזה לזכות בה את ישראל, מבלי התכונן תחלה, אם ובאיזה אופן מסוגלת "ארמת ישראל" לקלטה.

פלוסוף־משורר, בעל מחשבות ובעל הויה נאחה, היה בדורנו באשכנז — הוא פרידריך ניטשה — אשר הרעיש לבות רבים מבני הנעורים באירופא בתורת־מוסר חרשה המיוסרת על "שנויי כל הערכין" ("אומוערטונג אללער ווערטע"). הוא היה אומר, כי תכלית מין האדם, ככל שאר מיני הבריות, היא: לפתח ולהגביר בלי הרף את הכחות שנתן לו הטבע, בשביל שיתרומם הטופס המיני עד המדרגה היותר גבוהה שאפשר לו להשיג. ומאחר שהשתלמות הטופס המיני אפשרית היא רק על ידי "מלחמת הקיום" בין אישי המין, שהחוק מתגבר ועולה מעלה מעלה ואינו חושש אם בשביל כך עליו לפסוע על ראשי החלשים ולרמסם בגליו, — הרי יוצא מזה, שמעות גדולה היא מה שנקבע בתורת המוסר ליסוד מוסר, כי "הטוב" הוא מה שמביא טובה לבני האדם בכלל ומקטין מדת היסורים בעולם, "הרע" הוא מה שמביא רעה לבני אדם ומגדיל מדת היסורים. על ידי היסוד הזה נראה תורת המוסר עולם הפוך: עליונים למטה ותחתונים למעלה. החוקים היחידים, שבכחותיהם הגופניים והרוחניים מוכשרים היו להתרומם למדרגה גבוהה ולקרב בזה את הטופס האנושי לשלמותו, הם נעשו טפלים לחלשים המרוכזים, ולא די שאינם יכולים להסירם מעל דרכם, לכל יהיו למכשול להם במהלך התפתחותם, אלא שמצויים ועומדים הם מפי המוסר לשמש את אלו, לרחמם, לתמכם, לגמול להם חסדים טובים, — בקצרה: לותר על הנכרת כחותיהם לעצמם והרמת מעלתם האישית, ולהקדיש כל מה שיש להם לאחרים, להמון השפלים פחותי־הערך. והתולדה המחויבת מן המצב הזה היא: שהטופס האנושי בכלל, תחת לשאוף למעלה, לברוא מדור לדור אֶכסמפלרים יותר חזקים ויותר נעלים, שבהם יתקרב יותר ויותר אל השלמות, — תחת זאת הוא הולך ויורד למטה, מושך אל מדרגת ההמון השפל גם את היחידים הנבחרים שבכל דור, וכה הוא מתרחק יותר ויותר מתעודתו האמתית. כדי להשיב אפוא להטופס האנושי כשרון ההשתלמות, צריך לשנות לגמרי את הערכין המוסריים ולהשיב למושג "הטוב" את המובן שהיה לו לפניו, קודם שנצח "המוסר היהודי" את הקולטורא היונית והרומאית: "טוב" הוא האיש החזק, אשר לו הכח להרהיב ולשכלל את היו ולו גם הרצון להיות שליט בעולמו ("דער וויללע צור מאכט"). מבלי להשגיח כלל על ההפסד שיצא מזה להמון הגדול של החלשים והפחותים. לפי שרק הוא, זה "האדם העליון" ("איבערמענגש"), הוא תמצית המין האנושי ותכליתו, וכל השאר לא נבראו אלא לשמשו ולהיות לו לסולם, שבו יעלה ויתרומם למדרגה הנאותה לו. כלומר, לא שהאדם העליון הוא מעין "ילד שעשועים" של הטבע, שלו נתנה רשות למלאות תאוותו וליהנות מן העולם הזה לשם תענוגו בלבד; אלא השיבותו היא בשביל הטופס האנושי, המתעלה בו ומתקרב לשלמותו; ומפני זה, התפתחות כחותיו של האדם העליון ושלטונו בעולם לא רק זכות הם לו, כי אם חובה גדולה וקשה, שבעבורה צריך הוא שיקריב גם את אשרו הפרטי, כמו שהוא מקריב לה אשרם של אחרים; שלא לחוס גם על עצמו, כמו שאינו חס על אחרים. "וכי לאשרי אני דואג?" — אומר האדם העליון ("צרתוסטרא") — למפעלי אני דואג! כי המפעל הזה: התרוממות הטופס המיני בכלל דור, ולוא רק באֶכסמפלרים מועטים, למדרגה גבוהה מזו שעומד עליה הרוב הגדול — המפעל הזה הוא מצד עצמו התכלית הנרצה, בלי כל יחס לתוצאותיו בנוגע לאשרם או צרתם, עליהם או ירידתם, של המון בני אדם. הערך המוסרי והקולטורי של איו



תקופה אינו תלוי איפוא, כמו שרנילים לחשוב, במדרגת האושר והקולטורא של רוב בני התקופה, כי אם, להפך, במדת התרוממותו של המופס המיני באיזה יחיד או יחידים למעלה מן המדרגה הכללית של הרוב הגדול.

זה הוא הרעיון היסודי של תורת "שנויי הערכין" במקורה האשכנזי<sup>1</sup>. היא באה איפוא לשנות את המוסר לא רק בפרטיו — דברים שנחשבו ל"טוב" יהיו ל"רע", ולהפך — כי אם בעצם יסודו, במהות הקריטריון אשר בו יבחנו הדברים לדעת השוטים הם אם רעים. עד כה היה הקריטריון: המעט הצער והגדלת האושר של המון בני אדם; כל מה שמסוגל לעזור ברב או כמעט להשנת התכלית הזאת, אם מצד עצמו או מצד תולדותיו, אם בהוה או בעתיד קרוב או רחוק — היה "טוב", וכל מה שמסוגל לגרום מאיזה צד את ההפך מזה — היה "רע". עתה אנו שומעים, כי התכונות והפעולות המוסריות אינן נערכות כלל לפי תולדותיהן ביחס להמון בני האדם; כי תנבורת הכח האישי בכחירי המין האנושי והתרומם המופס המיני בהם למדרגה נבונה מן המצויה בין הרוב הגדול — הוא הוא "הטוב" בעצם, המוצא תכליתו בו בעצמו ואינו צריך כלל להבחין על פי קריטריון שמחוצה לו. ובוה — אומר זיממל בצדק — נעל ניטשה את הדלת בפני מתנגדיו, שלא יוכלו לבוא עליו בטענות מן ההניגון והנסיון. כי כל הטענות ממין הזה צריכות להשען בהכרח על אותו הקריטריון הישן שהוא אינו מודה בו, בהראותן את הנזק אשר תביא השקפה כזו לחיי בני האדם בכלל, להתפשטות הקולטורא ביניהם, וכדומה; בעוד שלפי ההשקפה הגדונת, כל חיי המון בני האדם וכל הקולטורא שלהם אינם יכולים להכריע את הכף כנגד אדם עליון אחר.

הננו רואים איפוא עתה, מאין בא להם לסופרינו מושג "שנויי הערכין" ומה עשו בו. הם מצאו אצל אחרים תורה כללית חדשה, המסוגלת באמת לתפוש בעל-ידמיון בלבם, ובחמשכם גם הם אהריה, נתעורר בלבם החפץ לחדש דוגמתה תורה פרטית, יהודית. ברבר הוה, כשהוא לעצמו, אינני מוצא כל רע. הרבה עשו כן גם לפניהם, מן התקופה האלכסנדרית ועד זמננו, ועלתה להם להעשיר את היהדות במושגים חדשים ובמחשבות פוריות. ואולם גם בזה, כמו בכל מעשה הדורש אומנות יתרה, העיקר הוא, שיחיה היוצר מכיר בטיב החומר שבידו ויודע איך להכניעהו לפני הצורה, ולא יהיה החומר מושל בו ומתהפך בידו לכלי אין חפץ בו.

עוד לפני שנה ויותר נטפלתי לסופרינו הצעירים — המתאוננים על "הקרע" שבנפשם ומדמים למצוא רפואה לו בהכנסת מחשבות "אירופיות" לספרותנו — ואמרת לי להם: "לא די לנו להכניס את החומר הזה, כי אם צריך להכניסו אחר שהרכבנו אותו תחלה עם רוחנו הלאומי. אנו רואים, למשל, כי המחשבות של פרידריך ניטשה לוקחים לכותיהם של הרכה מבחורי ישראל ונעשות צרות ליהדותם ועושות קרע בנפשם. מה נעשה? ננתח את המחשבות האלה ונפרידן לחלקיהן, בשביל למצוא, איזה מהם הוא הכח המושך את הלבבות ואיזה הוא הכח הדוחה את היהדות. ועל ידי הנתוח הזה

<sup>1</sup> בספרי ניטשה עצמו הדברים סבוכים ומכוסים ענן כבד של הפלגות ומליצות עמוקות וגם סותרים אלו את אלו בהרבה פרטים. כאופן שקשה מאד להוציא מהם שיטה אחת שלמה ומסודרת. אך במדה שאפשר לעשות כן, היטיב מאד לעשותו הפלוסוף התרוף גיאורג זיממל במאמרו: "פרידריך ניטשה", שנדפס במכה"ע Zschr. für Philosophie und philosophische Kritik, B. 107, H. 2.



אפשר שנמצא באחרונה, כי שני הכחות האלה מקומם בשתי נקודות שונות שאינן קשורות כלל בהכרח: כי בעוד שהראשונה היא אנושית, האחרונה אינה אלא אשכנזית או ארית, שדבקה בחברתה רק מפני ששתיהן נודמנו במקרה לתוך רוחו של אדם אחר, שהיה אדם ואשכנזי כאחד. ואז אנו משנים צורת המחשבות האלה, משהררים את האנושיות משעבודה להצורה האשכנזית ומשעבדים אותה תחת זה לצורתנו העצמית — וההרכבה נכונה בידנו, ואנו מכניסים לספרותנו מחשבות חדשות, אך לא זרות<sup>(2)</sup>.

אלו כך היו עושים „הנישואנים” שלנו, היו מוצאים, כי תורת רבם כוללת באמת „שתי נקודות שונות”, אחת אנושית כללית ואחת ארית בלבד, וכי הראשונה, לא די שאינה מתנגדת אל היהדות, אלא שעוד מוסיפה לה חוק.

שני הקריטריון המוסרי בדרך האמורה — זו היא הנקודה האנושית בתורת „שני הערכין”. לא התרוממות המין האנושי בכללו הוא תכלית הטוב המוסרי, כי אם התרוממות הטופס האנושי בבחירי המין למעלה מן המדרגה הכללית. ההנחה הזאת היא, כאמור, אחת מאותן „ההתחלות היסודיות”, שההודאה או הכפירה בהן תלויה רק בטעמו ובנטייתו של אדם, אך לא יתכן להשיב עליהן בראיות היוצאות מתוך התחלות אחרות. ואולם דבר זה עצמו, שההנחה הזאת אינה יכולה להבחין על פי קריטריון היצוני, — הוא עצמו שולל מבעליה גם את היכולת להגביל, באופן ברור ומקובל לכל, מהותו של הטופס העליון המבוקש. כי מאחר שלא פעולתו על אחרים, כי אם מציאותו מצד עצמה היא התכלית, הרי אין לנו שום קריטריון שבביל לדעת, איזו הן התכונות באדם שהתפתחותן היא סימן להתרוממות הטופס, ואיזו הן, להפך, סימני שפלות וירידה. וגם זה, כמו עצם ההנחה, תלוי איפוא בטעמנו האסתטי ובנשיותנו המוסריות. ניטשה עצמו נותן אמנם כבוד וגדולה יתרה להכח הגופני, להיופי היצוני, ומדברר בנענועים על „החיה הצהובה” (דיא בלאַנדרע בעסטיע), התוקה, היפה, המושלת בכל ועושה הכל כרצונה. אבל הרבר גלוי, כי התמונה הזאת של „האדם העליון” אינה יוצאת בהכרח כתולדה מחויבת מתוך אותה ההנחה היסודית. פה נראה כבר לא את הפלוסוף „האנושי”, כי אם את האיש הארטי, המחבב ביותר את הכח והיופי הגשמי ומצייר לו את האידיאל שלו לפי טעמו. ועל כן רשאים אנו לחשוב, כי ניטשה זה עצמו, אלו היה לו טעם עברי, היה יכול אמנם גם אז לשנות את הקריטריון המוסרי ולעשות את האדם העליון תכלית לעצמו, אלא שאז היה מוסר לנו באדם העליון שלו סימנים אחרים לנמרי: תנבורת הכח המוסרי, כבישת היצר הבהמי, בקשת האמת והצדק במחשבה ובמעשה ומלחמת עולם נגד השקר והרשע, או בקצרה: אותו האידיאל המוסרי שקבעה היהדות בלבנו. ובמה נוכל להוכיח, כי שני הקריטריון דורש בהכרח גם שני הטעם העברי ובטולו מפני הטעם הארטי; כי לא הגבורה המוסרית והיופי הפנימי הם המה הנותנים את האדם „עליון”, אלא דוקא הגבורה הגופנית והיופי היצוני של „החיה הצהובה”?

והנה לבקאים בדבר אין צורך להגיד, כי „נישואניםמוס” יהודי כזה אינו צריך כלל להבראות עתה, מפני שכבר קיים ועומד הוא מימי קדם. לניטשה האשכנזי אפשר לסלוח מה שלא ידע רוח היהדות וערבב אותה בתורה אחרת, שיצאה ממנה ונתפרדה מעליה. אבל תלמידיו היהודים מחויבים לדעת, כי היהדות מעולם לא העמידה דבריה על מדת הרחמים לבד ולא עשתה כלל את האדם העליון שלה. טפל להמון הגדול,

<sup>(2)</sup> „השלח” כרך א' ע' 507.



כאלו כל עיקרו לא בא אלא להרכות הצלחתו של זה. הכל יודעים מה ערך "הצדיק" בספרותנו המוסרית, מן התלמוד והמדרשים עד ספרות ה"חסידות", וכי לא הוא נברא בשביל האחרים, כי אם להפך: "כל העולם כולו לא נברא אלא בשביל זה", והוא תכלית לעצמו. מאמרים ממין זה נמצאים, כידוע, הרבה בספרותנו. והם לא נשארו דעות יחידים, פתגמים פלוסופיים, אלא נתפרסמו בעם ונעשו שגורים בפיו, כיסודות מוסריים מוסכמים לכל.

ולא זו בלבד, אלא שאם נעמיק בדבר, נמצא את הרעיון הזה, בתמונה יותר רחבה, גם ביסודה של היהדות הלאומית.

ניטשה עצמו התאונן בספרו האחרון, כי לא השתלדו עד עתה להנך בני אדם בכונה למטרה זו, שיצא מתוכם האדם העליון. ואם קרה לפעמים שאדם כזה בא לעולם, היתה זאת רק "הצלחה מקרית, ולא דבר שנעשה ברצון מכוון"<sup>3</sup>. ובאמת, נקל לצייר תמונתו של "האדם העליון" במליצות רמות המלהיבות את הדמיון, אבל בשביל שתהיה מציאותו בעולם תמידית ולא מקרית, צריך שתנאי החיים הסובבים אותו יהיו מסוגלים לכך. מן הסלע לא יצאו מים ובארץ ציה לא יצמחו עצי פרי. סוף סוף האדם הוא בריה חברתית, וגם נשמתו של האדם העליון חברתית היא ואינה יכולה להשתחרר לגמרי מן האטמוספירה המוסרית שבה גדלה ונתפתחה. אם נסכים אפוא, כי תכלית הכל הוא האדם העליון, הרי עלינו להסכים כמו כן, כי חלק עצמי מן התכלית הזאת הוא — העם העליון: שימצא בעולם עם אחד, אשר תכונות רוחו יכשירוהו להתפתחות מוסרית יותר משאר העמים ואשר כל הליכות-חיינו יהיו מסודרות על פי תורה מוסרית גבוהה מן הטופס המצוי והרגיל, באופן שהעם הזה יהיה "האדמה הפורייה" המוכשרת ומתוקנת מעיקרה להצמיח אותו "האדם העליון" הנרצה.

הרעיון הזה יגלה לפנינו אופק רחב, אשר בו תתראה היהדות באור חדש ונעלה, והרבה מ"מגרעותיה", שאוה"ע מונין אותנו בהן ושחכמי ישראל משתדלים להכחישן או להתנצל עליהן, יתהפכו על ידו למעלות יתרות, ששבה הן לה ואינן צריכות לא להכחשה ולא להתנצלות.

כמעט הכל מודים ב"גאונותו" המוסרית של עם ישראל וכי במקצוע זה "עליון" הוא על כל שאר העמים<sup>4</sup>. אחת היא, איך הגיע לכך ובאיזה אופן נתפתח בו הכשרון הזה; על כל פנים אנו מוצאים, כי עוד בעת קדומה הכיר העם את עצמו והבין את יתרונו כזה על שכניו הסובבים אותו. וההכרה הזאת נתלבשה באותה האמונה הדתית — לפי רוח הימים ההם — כי בו בחר אלהים "לחתו עליון על כל הגוים", לא לממשלה בכיפה, שהרי הוא "המעט מכל העמים", כי אם להתפתחות מוסרית. "להיות לו לעם סגולה... ולשמור כל מצותיו", להנשים בקרבו בכל דור את הטופס המוסרי היותר גבוה, לשאת עליו תמיד עול החובות המוסריות היותר קשות, בלי שום כונה להועיל או להויק לשאר בני אדם, רק לשם מציאותו של הטופס העליון בלבד<sup>5</sup>. את ההכרה הזאת של "בחירתו"

<sup>3</sup> Cf. A. Riehl, Friedrich Nitsche (Stuttgart 1897), S. 125.

<sup>4</sup> גם ניטשה עצמו מסכים לזה בהרבה מקומות מספריו. עי' למשל: Zur Genealogie der Moral (Leipzig 1894), S. 51.

<sup>5</sup> ניטשה אומר במקום אחד, כי בתנאים ידועים אפשר שגם משפחות שלמות או שבטים שלמים יגיעו למדרגת האדם העליון. (Riehl ibid.)



המוסרית נשא העם בלבו בכל הדורות ומצא בה נוחם על כל תלאותיו. הוא לא השתדל (זולתי באיוו מקרים יוצאים מן הכלל) להרחיב גבולו על ידי התכוללות בני נכר בקרבנו. לא מפני שהיהדות צרת-דעין היא, כדברי מתנגדיה, ולא מפני שסכלנית היא ביותר, כהתנצלות חכמי ישראל, כי אם מפני שזה הוא אחד מסימניו של הטופס העליון: „שאינו מסכים להשפיל ערך חובותיו ולעשותן לחובות כל אדם. להטיל על אחרים את האחריות המוטלת עליו או לשתף אחרים עמו בזה“<sup>6</sup>). ובאמת חיון יחיד במינו הוא, מה שהיהדות הבדילה את בניה משאר בני אדם רק בזה, שהטילה עליהם חובות גדולות וקשות, בעוד אשר לאחרים הקלה את העול ונתנה להם „חלק לעוה"ב“ רק בזכות מלוי החובות המוסריות היותר יסודיות („שבע מצות בני נח“). רק בטאה האחרונה, מאז הרימה המרידה הצרפתית את דגל השווי והאחה בין כל בני אדם ועשתה את האושר הכללי לאידיאל מוסרי שאין למעלה הימנו, התחילו חכמי ישראל להתבייש ברעיון בחירת-ישראל לפי מובנו הקדמוני, בהיותו מתנגד לרעיון השווי הנמור ובקשת האושר הכללי, וכדי לתקן את היהדות לפי רוח הדור, המציאו את התורה הידועה על דבר „תעורת ישראל בעמים“, כלומר, עשו שלום בין רעיון „הבחירה הלאומית“ ובין רעיון „השווי האנושי“ על ידי שעשו את הראשון אמצעי להאחרון: ישראל הוא אמנם „העם הנבחר“, אבל לשם מה נבחר? להרבות אהוה ואושר בין כל בני אדם. בלמדו אותם ארחות חיים על פי תורת אמת שנתנה בידו למטרה זו. והנה אין מן הצורך לשנות פה מה שכבר נאמר ונשנה פעמים הרבה כמטול הפשרה הזאת, שאין לה יסוד במציאות ואינה יכולה להתקיים בלי אמונה עמוקה במה שלמעלה מן הטבע. אבל העם בכללו באמת ראה את „תעורתו“ תמיד רק במלוי חובותיו כשהוא לעצמו, ומימי קדם ועד התקופה האחרונה חשב את „בחירתו“ כתכלית לכל השאר, ולא כאמצעי להצלחת שאר בני אדם. הנביאים אמנם הביעו את תקותם, שעתידיה היהדות להראות פעולתה לטובה גם על מצבם המוסרי של יתר העמים, אבל דבר זה ציירו להם כתולדה שתצא ממילא ממציאות הטופס המוסרי העליון בקרב ישראל, לא שמציאות ישראל אין לה תכלית לעצמה זולתי להשתדל בהשגת הדבר הזה. העמים יאמרו: „לכו ונעלה אל הר ה' ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו“; לא שישראל יאמרו: לכו ונצא אל העמים ונורם מדרכי ה' וילכו באורחותיו.

את הרעיון הזה אפשר עוד להרחיב ולהעמיק עד לשיטה שלמה. כי גם המרניקא העמוקה הנראית בחיינו הרוחניים בהוה אולי אינה אלא תולדת הסתירה הפנימית שבין „הבחירה“ בכה ובפועל. כלומר, בעוד שמצד אחד היה עוד בקרבנו — ולוא רק בתמונת הרגשה אינסטינקטיווית — האמונה בכשרוננו המוסרי שבו נבחרנו מכל עם ובתעודתנו הלאומית להיות „עליון“ בחיים המוסריים, — הנה מצד אחר, משעובנו את הקטן ונשתתפנו בחיי הקולטורא של העמים, רואים אנו בעל כרחנו, כי יתרונו זה אינו אלא בכה, אבל בפועל אין אנו עולים עתה על יתר העמים גם בעולם המוסר, „התעודתנו“ לא נתקיימה בידנו בגלותנו, מבלתי יכולת לתת לחיינו צורה מתאימה לרוחנו הפנימי ובלתי תלויה בדעתם ורצונם של אחרים. ומי יודע איפוא, אם גם בין אלה הציוניים החדשים, שבפיהם הם נותנים לציוניותם טעמים איקונומיים ומדיניים ומלגלים על „הבחירה“ הלאומית „התעודה“ המוסרית, — אם גם ביניהם לא נמצאו הרבה,

<sup>6</sup>) Nitsche, Jenseits von Gut und Böse (Leipzig 1894), S. 264.



שבצמק לבס באו לידי רעיון זה רק על ידי הסתירה הנוכרת, הרוחפת אותם שלא מדעתם לבקש מעמד לעמם. כרי שתהא ביכלתו לפתח עוד הפעם את כשרונו המוסרי ולמלאות "תעודתו" בתור "עם עליון"...

אבל די בזה. כל כונתי לא היתה אלא להראות, כי אמנם מסוגלת היא תורת "שנויי הערכין" להתרכב בתורת היהדות "הרכבה פנימית" ולהעשיר אוצרה באופן רצוי ומתאים לרוחה, במחשבות חדשות, אך לא זרות, או יותר נכון: אף לא חדשות בעיקרן. כי עוד לפני שמונה מאות שנה היה גם בישראל פלוסוף-משורר, הוא ר' יהודה הלוי, אשר הכיר טיבה וערכה של בחירת ישראל ועשה אותה יסוד לשיטתו באופן קרוב לכל האמור בזה, אם גם בסגנון אחר<sup>7</sup>.

ומה עשו סופרינו הצעירים בתורה זו?

הם עובו את חרושה העיקרי, ולקחו להם ממנה רק את "המלה החדשה" ואת היסוד "האריי" שהכניס בה יוצרה, ובאלה באו אל עמם ישראל לתקנו לעת זקנה! לא השתחררות הטופס העליון משעבודו להצלחת ההמון הגדול היתה להם לעיקר, כי אם השתחררות החיים הנשמיים משעבודם להכח הרוחני השם גבול להם. השקפה כזו לא תוכל להתאחד עם היהדות לעולם, ולא יפלא על כן, כי הרנישו "קרע בנפשם" והתחילו צועקים: שנויי הערכין! ערכין חרתין! תחת "הספר" יבוא "הסיף", ותחת הנביאים — "החיה הצהובה!" ביחוד רבתה הצעקה הזאת בשנה האחרונה, ואנו שומעים יום יום, כי כל עולמנו צריך "סתירה" עד היסוד, על מנת "לבנות" הכל מחדש; אבל אין אנו שומעים, איך סותרים בנשימה אחת את היסוד הלאומי של עם עתיק וזמין, ואיך בונים לעם חיים חדשים לאחר שסתרו את עצמם מהותו והמיתו את נשמתו ההיסטורית.

יכולים אנו להבין — וגם לסבול — אנשים מישראל אשר נמשך לבס אחר "האדם העליון" במובנו של ניטשה, ובכרעם בדרך לפני "צרתוסטרא", כפרו ב"אלהי ישראל" והלכו להם לתקן חייהם הפרטיים על פי "ערכין חרתין" אל. אבל קשה להבין — וכל שכן לסבול — חזיון זר כזה, כי יבואו אנשים לנבול ישראל ותורה חדשה כזו בידם, לתקן בה חיי האומה כולה, בהאמינם בתומתם, כי העם הזה, אשר כל עצמותו, כמעט מאז נראה על כמת ההיסטוריא הכללית, לא היתה אלא כעין מחאה תמידית עזה מצד הכח הרוחני נגד כח הזורע והסיף; אשר כל עווי רוחו מימי קדם ועד עתה נובע רק ממקור אמונתו החזקה ב"תעודתו" המוסרית, בחובתו וכשרונו להתקרב יותר משאר העמים אל האידאל של השלמות המוסרית; — כי העם הזה יוכל פתאום, אחר שנות-אלף, "לשנות את הערכין" שלו לותר על יתרונו הלאומי בעולם המוסרי, בשביל להיות "זנב לאריות" בעולם הסיף; להרוס את מקדשו הגדול לאלהי הצדק והקדושה, בשביל לבנות על מקומו במה קטנה ושפלה (יותר מזה הן לא תשיג ידו!) לאליל הגבורה הנשמית.

צריך עוד להוסיף, כי הסופרים האלה, בקראם מלחמה על "הספר" וכל אשר בו, כלומר, על החקים הקבועים העוצרים בעד התגברות הרצון האישי, ובזכרם באהבה את "המורים" והמתאוננים של דור המדבר, שלא רצו להכניע "עווי החיים" לפני חקים מפשטים ולהמיר סיר הבשר ובצל המצרי בעול קשה של חובות מוסריות, — הסופרים האלה מרחיקים ללכת בזה הרבה יותר מרבם. ניטשה עצמו, בכל חבתו היתרה לכח הזורע ועווי החיים המוחשיים, חושב הוא את ה"צדק" לשלמות היותר גדולה שאפשר להשיג

<sup>7</sup> ע"י כוזרי, מאמר ראשון.



על הארץ, עד שקשה לו להאמין, כי יש בכח האדם, ואפילו "העליון", להתנבר על רגש השנאה והנקמה ולהתיחס בצדק מוחלט לאוהבים ואויבים יחדו. ועל כן מוצא הוא חועלת רבה במה שהצדק מתלבש בחקים מפשטים קבועים, הנותנים יכולת לאדם לבחון צדקת מעשיו ביחס אל התוק האבייקטיבי, מבלי שיצטרך לזכור באותה שעה את האויב החי, המעורר רגשות לבו ומעורר עיניו על ידי נטיות סובייקטיביות<sup>9</sup>.

ופה אני זוכר, כי רגילים סופרינו אלה לחלק לי כבוד שאיני ראוי לו, בהזכירם את שמי לטובה בשביל שבאחד ממאמרי<sup>8</sup>) התאוננתי גם אני על היותנו "עם הספר". אלא שלפי דעתם, סותר אני את "סתירת", בדברי יחד עם זה בשבח "הקנינים הלאומיים" והתפתחותם הטבעית, ואיני דורש, כמותם, לבקר אחר "הספר" עד כלותו. אבל גם בזה רק "מלה חדשה" מצאו והחזיקו בה, מבלי לחדור לפנימיות מובנה. לא על מציאות הספר כשהוא לעצמו התעצבתי, כי אם על התאבנותו, על שנפסקה התפתחותו ואין הרגש המוסרי שבלב שולט בו עוד, כמו שהיה הדבר נוהג לפני ישראל, בעת אשר "קול אלהים בלב האדם" היה מקבל שפע ישר מחיוונות החיים והטבע, שאז היה גם הספר מוכרח לשנות תכנו לאט לאט, באופן בלתי מורגש, בשביל שיתאים להכרה המוסרית שבלב העם. לא בשבח ממשלת הסיף על הספר דרשתי איפוא, כי אם בשבח ממשלתו של הכח המוסרי הנטוע בקרב עמנו מימי עולם, אשר הוא הוא שהוליד את "הספר" והוא הוא שהיה מחדש רוחו של הספר, בכל תקופה לפי צרכיה. ורק ברבות ימי הגלות, מרוב צרות, נטמטם הלב, והרגש המוסרי כמו חדל להתפתח עוד, ועל כן עמד גם מלדת שנויים חדשים בתוכן הספר, והיי עם נכנעו לנגרי לפני אותיות מתות. ובהסכם עם זה — לא כסתירה לזה! — הגדתי גם במאמר ההוא ומגיד אני תמיד, כי אין הרבר צריך כלל להריסה ושנויי הערכין בקולי קולות, כי אם רק להכנסת זרם של חיים חדש לתוך הלבבות, בתמונת "שאיפה חיה בלב לאחרות האומה, לתחיתה והתפתחותה החפשית לפי רוחה על יסודות אנושיים כלליים". הזרם החדש הזה יהיה כטל של תחיה ללב האומה וישיב לה את הכשרון להתפתחות כחותיה המוסריים, וממילא ישוב ויתפתח אז גם הספר, בעקב דרישת רוח העם וצרכיו האמתיים, ולא בעקב צעקתם של איזו צעירים בעלי-דמיון, שאכלו בוסר בכרמי זרים ורוצים שתקחינה שני כל העם.

בכלל ראוי היה להם, לסופרינו אלה, שבטרים יבואו "להרוס ולכנות", יעמיקו מעט יותר בטבע ההיסטוריא ודרך התפתחותה. אמת היא, שניששה עצמו שפך כל חמתו על חוקרי ההיסטוריא, ואת דרוין וספנסר, אבות תורת ההתפתחות, קרא בשם "אנשים בינונים". אבל דבר זה לא מנע גם אותו מלהמציא השערות היסטוריות, בשביל להבין מהלך החיים המוסריים, ומלקחת מתורתו של דרוין אבן הפנה לשיטתו החדשה. הסופרים הללו מדמים להם, כנראה, תורת המוסר, השלטת בעם ועם, כאיזה דבר חיזוני, שנעשה מעיקרו בדעת ברורה ובכונה לתכלית מיוחדת על ידי איזו אנשים פרטיים. ובכן, כדי לשנותה, להרסה, לעקרה, ולקבוע אחרת תחתיה, אין הרבר חסר אלא שיקומו איזו אנשים פרטיים אחרים, הרוצים בכך, וירימו קולם בצעקה גדולה ומרה, שצריך לשנות את הערכין! השקפה כזו יפה היתה לשעבר, בימי רוסו וסיעתו. אבל סופרים

<sup>8</sup>) Genealogie S. 82—84.

<sup>9</sup>) על פרשת דרכים ע' 111.



חדשים בדור הזה, החושבים עצמם לסופרי "העתיד", צריכים לדעת, שאין עושים לעם בידים תורת מוסר חדשה, כמו שאין עושים לו לשון חדשה. כי כחקי הלשון כן חקי המוסר הם פירותיו של רוח העם, שנתבשלו בו במשך הזמן קימעה קימעה, על ידי המון סבות שונות, תמידיות ומקריות, ולא על פי שיטה קבועה ומוגבלת מראש. ועל כן אלו ואלו מלאים סתירות הגיוניות, כללים ויוצאים מן הכללים, ואין אדם שליט בהם להרסם ולבנותם לפי חפצו וטעמו, אלא מאליהם הם הולכים ומשתנים, לפי השתנות מצב העם ורוחו וצרכיו. ואם לשון "וולאפיק" יש לה עוד איזה ערך, בתור אמצעי מלאכותי להשתמש בו בשעת הדחק, הנה "וולאפיק" מוסרי הוא המצאה משונה שאין בה לא צורך ולא תועלת, וזלתי אבוד זמן לבטלה ובלבול דעתם של צעירים נלהבים הצמאים לחדשות מרעישות את הלב. בעל לשון וולאפיק, בחפצו שתתקבל לשונו ככל העמים, מצא לנחון למחוק מן האלף-בית שלה אות רי"ש, מפני שאין אנשי כינא יכולים לבטאה. ובעלי הוולאפיק המוסרי שלנו אינם שואלים כלל ליבולתו של העם, אשר בשבילו הם "בונים", וכאים עליו ביד חזקה, לזכותו בתורה החדשה המתנגדת בהחלט לכל מהותו, מבלי לחקור ולדרוש תחלה, אם יכול הוא לקבלה!

"דבר גדול הוא, כשמגיעים לקבוע בלב ההמון אותו הרגש של יראת הרוממות, שיוהרו ויאמר לו, כי לא בכל רשאי הוא לננוע, כי יש ענינים קדושים, אשר בנשנתו אליהם, עליו לשול נעליו מעל הגליו, להרחיק מהם את ידו המזוהמת . . . ולהפך, בהביטנו אל אלו הנקראים "משכילים", מאמיני "האידיאות החדשות", אין דבר שיעורר נועל נפשנו כהעדר הבושה הנראה בהם, כהעזות שבה ילקקו וימששו כל דבר".

קשים הם הדברים האלה, אבל איני צריך לבקש מחילה עליהם מן "הניטשיאנים" שלנו: לא מלבי יצאו, כי אם תורת בית רבם היא. ניטשה הוא שכתב דברים אלו נגד הננשים בלי "יראת הרוממות" אל — הספר העברי, אל כתבי הקודש! "ספרים כאלה — הוא מוסיף ואומר — העמוקים ורבי-ערך עד אין חקר, צריכים לאבטוריטט חיצוני שינן עליהם ביד חזקה, כדי שיוכלו להתקיים כל אותם אלפי שנה הדרושים בשביל לשאוב מהם כל מה שיש בהם"<sup>10</sup>).

אלה הם דברי הרב, וכשאנו שומעים אחריהם דברי התלמידים העכרים, תעלה בהכרח מחשבה על לבנו: מוטב שילכו בנינו לרעות "בשדה אחר" וישאבו את המים הרעים ממקורם, מאשר ישתו אותם מבלי שני עברי כזה של "ספרות הקרע", המבטיחה לעשות "שלום" בין היהדות והאנושיות. . .

אחריהם.

<sup>10</sup>) Jenseits S. 254.



## עמקי שפה.

מאת א. שולמאן.

(המשך\*)

כי הספרות היהודית-האשכנזית עוד בשנות המאות הקדומות כבר נודע פעלה בקרב אחינו בגרמניה, זה הוא דבר אשר אין ספק בו כמעט. כי בלי תפונה למדו גם אחינו בגרמניה ידם לכתוב גרמנית באותיות עבריות כאחיהם בשאר לשונות הארץ, וגם הם כתבו כן דבריהם על ספר עוד מראש<sup>1)</sup>. ואף כי איזה דברים בכ"י נוכל ליחש עוד לאמצע המאה הטי"ו, אך פרט ברור נודע לנו רק מקיץ שנות המאה ההיא<sup>2)</sup>. ואולם במאה הי"ז החלה הספרות הזאת לעשות היל ולהגדיל ולהשניא פעלה מאד, יען אשר התרחבה אז מלאכת הדפוס גם בקרבנו, ועל ידה הוול מאד מחיר הספרים, ועל כן רבו הקונים, ואתם יחד גם הסופרים והמוציאים לאור. אחדים יחרצו משפטם, כי הועילו לזה גם סבות אחרות, כהתנועה הגדולה אז בהספרות הגרמנית יחד עם העתקת לושר את ספרי הקדש, אשר עוררו הרוח אז גם בקרבנו לעשות כן ולהולל גם לנו ספרות-עם בשפתנו המדוברת; או גם זאת, כי היתה רק פרי ההתנודות להפלו והקבלה, אשר כבר פרצו עברו אז כל

(\* ע"י למעלה הוב' י"ט ע' 37.

<sup>1)</sup> "יפת באהלי שם" כמליצת הר"ג גרין בספר הזכרון להרש"ל ראפורט למלאת מאה שנה להולדתו (Das Centenarium J. L. Rappaports), וע"י במחברתו של הרמשי"ש Die fremdsprachl. Elemente im Neuhebräischen צד 4 על דבר הספרים בלשון רומית ובאותיות עבריות, כן גם דבריו שמה בשם שי"ר על העתקת עקילום את סה"ק ליונית, כי היתה כתובה ג"כ באותיות עבריות. אף עת רבה לפני גלות ספרד כבר כתבו אחינו ספרדית בכתב עברי (ע"י בהמאסף R. d. E. J. לשנת 1885 על מכתבים כאלה שעוד נשארו לפלטה). גם באטליה (בטרם אסר עליהם פויל הרביעי לעשות זאת וגם האינקוויזיציה בערה אחריהם) כתבו אחינו כן איטלקית (Wagenseil, Fürtrag etc. כראשיתו). אף נודעו כתבי יד שונים כאלה גם בשפת צרפת (וע"י גם וואלף בהדוגמאות שהביא מהעתקת התורה בשפות שונות בכתב כזה), עד כי אין שפה כמעט מכל השפות אשר בהן דבר עמנו, אשר לא נסה לכתוב בה בהכתב חוקר לו ואשר היה תמיד לנגד עיניו, הוא הכתב העברי.

<sup>2)</sup> היא העתקת תהלים כ"י בבית עקר הספרים בברלין, שעליה רשום מפורש הפרט שנת 1492, ודברים אחרים מוכנה לדוגמא הביא הרמשי"ש בהמאסף Serapeum לשנת 1866 צד 158. בהקטלוג החדש שלו מספרי בית העקד הנ"ל (מחלקה ב' צד 7) יביא אמנם גם כ"י אחר, הוא פי' המלות של משל, אשר בו יעיר המפרש על מלת אלקום כזה"ל: "שמות מלכים אטולף, לוסוויק, קארל ווענציל משיח המלך", והתאחדות זמן מלוכת קארל עם זו של ווענציל תורה על ווענציל העצל הנוול בשנת 1359, דבר אשר יוכל להחשב לעד על קדמות השפה הזאת וספרותה עוד מהמאה הי"ד. אך כל זה הוא רק השערה לבד.



גבול. אבל כל אלה הם דברים רחוקים. כי הרפורמציה כלה הן עברה עלינו כענן בקר, אף עוד ימים רבים לפני לוטר כבר נודעו העתקות אשכנזיות מספרי הקדש. וגם זאת קשה לחשוב, כי יוצרי הספרות הזאת חשבו מחשבות להלוך נגד הרוח השוררת ולהתנרות בהאדירים תופשי התורה, אשר מפניהם נחתו הכל! הם, אשר יראו גם להדפיס ספריהם באותיות מרובעות, ובכל מקום בוא בתוכם מלה עברית שמו חיץ לה מסביב (שני חצאי לבנה) להבדיל בין הקדש ובין החול, אשר בכל דבריהם נשמע כמו מאריך קולם ונפשם כעפר לכל, — הם חשבו בלבכם מחשבות נוראות כאלה לבלע ולהשחית! ואף אם נחשוב, כי בלב אחרים מהם התנבחה באמת מחשבה זרה כזאת, למרבתם לא יכול דבר נזה לעלות על לבכם גם בתנומות על משככם. אך אם לא נוכל למוד להם כבוד מזה, הנה גדול הוא כבודם ושכרם רב מאד גם מבלעדי זה, כי הגדילו לעשות באמת. הם המה אשר צרפו בספריהם את לבות המוני עמנו, הורום מה טוב ובכל דרכיהם היו להם לעינים. ואולי רק על ידם לבד לא טובעו גם המונינו בבזיון התאות כהמוני שאר העמים ולא נשחתה גם נפשם כנפש כל אלה. ולא רק לבני עמנו, כי אם גם לרבבות בנות עמנו, אשר עד כה ישבו בחשך וכל חוץ נסתר מהן, גם עליהן הן נגה אור על ידם וגם הן ידעו מעתה דרך הטוב<sup>3</sup>. ועוד יגדל כבודם בעינינו שבעתים בראותנו, כי בלי כל עוור ותומך בידם עשו כל זאת, בלי כל מעורר גם מקרב הגדולים תופשי התורה. אדירי הרועים, ורק רוחם לבדם הוא אשר נחה אותם.

כי הגדולים והאדירים האלה, כל תופשי התורה, כלם יחד מאסו אותה, מאנו דעת את הספרות האמללה הזאת. רק אחרים מהם, אנשי לב באמת, אשר לבכם ידע מחסורי עמם, נתנו לה ידם אף הם<sup>4</sup>, ומבלעדם אין איש אשר עורר לבנו לה לדעת את אשר אתה. וכה כוזה בלבכם, כה נחשבו כל מעשיה בעיניהם לתהו והבל, עד כי נתנו

<sup>3</sup> גם הכתב המיוחד להספרות הזאת יקרא, כנודע, בשם „ווייבערדייטש“. אף כמעט בראש כל שער מוספרים האלה חרותים הם הרברים: גאר באשיידליך (או גאר וויידליך) פאר ווייביר אונ' מיידליך, וכה וכה גם „בקריאות מיוחדות אליהן, כהשיר בראש העתקת התורה דפוס קרימונה (1560), המצוין בסגנונו: „איטליכי מאד, זיי עז ניט לאד (לייד), איר אויגן קלאד (קלייד), צו פר קאפין. איר אל זאכין, געלט צו מאכין, זייא מיט באכין (באקקען). אונ' גענו שטופן . . . אין באדי (ביידע) וועלט, גוט עז פר געלט, ווער מיט דעם געלט, דו ווערט קאפין“ . . . זירוים כאלה יבואו כמעט בראש כל ספר גם בדברים פשוטים: „קומט צו לופין, אונ' גיכר קופין, זיין ניט פיל ווארין גידרוקט, דרום ווערין זיא באלד פאר צוקט, קויפט זיא ביהענד, זיא זיא ווערין קומן אין פרעמדי לענד, איר זולט ניט פאר זוימן, זיא וואכסן ניט אויף בוימן“, ועוד זירוים כאלה עם הנוסח האחר כמעט בכל מקום: „בזכות זה וועט משיח קומן, וועלין מיר זאגן אמין“, אך כ"ז בלי ספק הוא רק פועל ידי המופסים לשבח סחורתם, כאשר אמנם נשמעו אז קריאות כאלה גם מעל שערי הספרים בשפת עבר: „עושו, חושו, גושו, ועל כספכם אל תחשו, אמור ואמרת אל הקונים זריון מקדימין, ואתם תלקטו אחד אחד לבוא על החתום, עם כסף מלא יפרשו הקונים כפיהם, ואלהינו שבשמים, ישלם לכם שבעתים, והיה לכם הכוסף, ליקח ברקת כסף, ונכבדות ידובר בכם, יוסיף ה' עליכם ככס" וכו', עם הברכה הבאה תמיד: „בזכות זה יבוא הגואל, במהרה בימינו אמין, ועיניכם תחזינה בשיבת ציון" וכו'.

<sup>4</sup> כהגאון ר' יצחק ברי שמשון, חתן המהר"ל מפראג, מעתיק המדרשים על התורה, והג' ר' יעקב ברי יצחק מיאנוב בעל הס' צאינה וראינה, המגיד ועוד, הגאון ר' מרדכי סבא מעתיק כשלי ואיוב, בעל התוי"ט, הר"מ פראנקפורטער מעתיק הס' מנורת המאור, הג' הר"י שטערן מגיה העתקות התנ"ך של דפוס אמשטרדם הנודעות, ומהקרוינים יותר לזמננו: הג' ר' מנשה מאיליא, אשר העתיק בעצמו לשו"א את ספרו סמא דחיי, ועוד אחרים.



לה לעשות גם דברים אשר לא יתכנו ואשר נחשבו לעון פלילי בעיניהם; נתנו גם להעתיק את התורה להשפה הזאת, בלי דבר דבר וכלי השמיע קול, לא ככהעתיקות לשפות אחרות לפנים וגם אחרי כן, אשר הרעישו עליהם שמים וארץ. ולא מהיותם יודעים מראש, כי ההעתיקה לשפה הזאת לא תוכל הרע כההעתיקה ליונית או לגרמנית צחה, כי הלא עמדו מנגד גם למראה ההעתיקות הראשונות לשפה הזאת אשר ידי מומרים עשו אותן!<sup>6</sup> לא דברו דבר גם למראה העתיקות הספרים החצונים ימים רבים בטרם ערב איש את לבו להעתיקם לש"ע<sup>7</sup>. לא נתנו מעולם להשפה הזאת גם לנשת אל הקדש, להשמיע קולה ברנה ותפלה בבית ה'. גם בשאר כל דברי דת ואמונה הרחיקה מעל פניהם, לא כהשפה הארמית, אשר אם גם עליה לא חפף כל קדש מעולם, בכל זאת נשמע קולה בכל מקום, עד כי בדברים רבים נתנו לה גם היתרון על השפה המקודשה. כל אשר פעלו ועשו למען שפתם המדוברת הוא התאמצם לדעת את חקי יושר-הכתב אשר לה, בהיות הרבר דרוש לחפצם לדעת לכתוב אל נכון את השמות בספרי הכריתות ועוד, וככל דבר הנוגע לה לכה, כן אמנם העמיקו חקר גם באלה עד תכליתם<sup>8</sup>. אך

<sup>5</sup> זו של קונשטנציה (1544) היא פועל ידי המומר מיכאל אדם, וזו של אוגסבורג, ג"כ מהזמן הנ"ל, היא של המומר פוילוש עמילוש, כאשר ידובר על כל אלה ברחבה בספרנו "שפת יהודית-אשכנזית וספרותה".

<sup>6</sup> רק אחרים טחם נעתיקו גם לש"ע עוד מזמן קדום, כהעתיק ס' טוביה (קונשטנצינופול 1517 גם וויניציה 1547) וגם מגלת יהודית 1651, אך העתיקה שלמה של האפוקרופה היא רק מהמאה הח' (זו של הר"ז פרענקיל גם של הר"ש פלעסניר). בעוד אשר העתיקה שלמה כזו בש"א ראהה אור עוד בשנת 1612, בשם ספר המעשים, ע"י ר' חיים ברי נתן.

<sup>7</sup> גם בסדרו הגש נראה, כיוצא מן הכלל, שהשתמשו בה, והוא בל"ם על היות רוב המגורשים מהמזון, וע"כ נחוק היה לדבר אתו בלשוננו, למען יבין הדברים (בהמאות הקדומות אמנם עוד נמצא ההשתמשות בה גם בדברים זולת זה, כהנוסח אצל המהר"ל לאלמנה לבטל בעצמה את החמץ שלה: "אם אינה יודעת בלה"ק תאמר בל"א כך: אל אורחפא אונס אל זאייער מייג דש דא אישט אין מיינס גוואלט, דש איך ניט הין געזעהן" וכו'). רק החסידות לבדה עוד בראשית דרכה כבר השתמשה בה לצרכה (ע"י ד"מ בהס' פוקה עורים להר"ר שניאור זלמן את דברי התשכחות על הספרות הזאת וגודל תועלתה), אף היא כמעט הראשונה אשר השתמשה בה גם בהכתב המרובע. מצד אחד היה לה גם הרבר להכרה, כי דברי הצדיקים ותורתם בלשון המרוברת לא יכלו להתרגם כל צרכם בעברית ע"י הסופרים, ומבלי לפגום חלילה בעליונים, הוכרחו לצרף עם ההעתיקה גם את המקור, ורק פנינים אחדות מאלה נוציא פה: "ויקרא א' זעירא, בל"א לערין מיט א קטן, לכן מתחילין עם הקטן ויקרא, אותם שהם מחזיקים להתפלל, בל"א ער רייזט זיך צו דאבינין, יש להם אשה רעה, שלא אהיה חכם יותר מפרומיר, איך זאל ניט זיין קליגר וויא פרימער, הגלות הזה הוא מחמת שהולכין בנימוסיהן, דהיינו השערות, בל"א ווענט זיך דער גלות אין איין האר" (מלקוסי ר' פנחס מוקארעץ), "מספורי דברים אינם באים לידי הריון, פון זאגין ווערט מען ניס טראגין, ועל חסא דמות כמראה אדם, אז מע זיצט אויף דעם שאל דעמאלט איז מען א מענש זה תאמר אתה, זאג דוא שוין", גם דברים כפשוטם: "אז א גוטר יהודי טוט א טרונק וויין, קען ער מוחל עונות זיין, זיא זאלין מיך הערין איין תורה מיט דעם ניגין אונ' מיט איין טאנין, וואלט דיא גאנצי וועלט אויסגיאנגין" (מהס' חיי מחר"ן), אף כה וכה יאיר עינינו גם איזו חידוד איתומולוגי, כבאר מלת "הייערין": "זה הוא ענין מי שניחר גרונו בל"א (הייערין) שלכל דבר יש שרש למעלה כידוע, שהוא ענין ה"י זריק, שנעשה ע"י הזריקה הנ"ל" (שארית ישראל להרב דוואלעדניק). הדיוק הזה בדברי הצדיקים הביא גם לידי הסגנון הנודע, אשר כה הפליא לעשות בו בעל המגלה סמירון: "בתוך כך עברו האנקרים, ונשמע קול מהארמאטים ומהבאמביש . . . ונתן לכל אחד שאהל קאווע" וכו' (מהס' מעגלי צדק למהר"ם הגי"ל). אך



ישועות בכל אלה לא נעשו, ועוד היתה השפה האומללה הזאת בויה ושפלה בעיניהם ויביטו בשאט בנפש על כל אשר אתה<sup>8</sup>). אך אם הם מאסוה כן בלבכם ומאנו דעת אותה, הנה נמצאו לה נואלים אחרים אשר לא כן חשבו, אשר שמו עינם עליה לטובה ויתאמצו לדעת אותה גם ללמד לאחרים דרכיה, הם סופרי גרמניה, אשר עוד מזמן קדום החלו לשית לב לה ולדבר עליה בספריהם, לא רק מאהבתם להדעת לבר, כי אם גם מחפצם לחשוף בה „צפונותיני“, גם לעשות בה נפשות. כי כאשר נלאו מדבר עברית אל הגדולים, כי שומע לא היה להם, פנו אל עניי הצאן, אל המונינו, לדבר עמם בלשונם, אולי ישמעו הם<sup>9</sup>). האנשים האלה הם הנקובים פה בשמות, אשר אחרים מהם התנוססו בפעלם ומעשיהם גם בספרותנו העברית.

הראשון<sup>10</sup>) הוא Joh. Boeschstein בספרו Element. introduct. hebr. literas etc. (אונסבורג 1514). ואף כי כל דבריו יכילו רק כללי הקריאה והכתיבה עם איזה ענינים זולתם, כהעקת עשרת הדברות (באותיות לעז) עם דברים אחרים מספרי קדשיהם; אך בהיותו הראשון אשר סלל את הדרך, על כן רב הוא גם ערך דבריו המעטים האלה. הוא אחד מסופרי הדור ההוא, דור הרפורמציה, אשר ככל אנשי מעשיה התאמץ לדעת את ספרותנו המקורית, ומלבד ספרו זה כתב עוד ספר על דקדוק ש"ע<sup>11</sup>). גם העתיק איזה דברים מש"ע לש"א. בכל זאת לא יוכל להחשב לאחד הגדולים. כי לא ידע גם לכתוב כן בש"ע ודבריו מלאו שגיאות גם ביושר-הכתב, אף כי האותיות ינידו כי ממעי יהודה מוצאו, למרות התאמצו בכל עז להכחיש הדבר וכי רק אויביו הם אשר חשבו עליו רעה כזאת<sup>12</sup>). כאשר יעירו דברי מודעותיו השונות,

„הוואלאפיק“ הוה עוד טוב הוא בעינינו שבעתים מהוואלאפיק של בעלי „המהלך החדש“ בספרותנו, כי לכה"פ נבין הדברים.

<sup>8</sup>) רק פעם אחת התעוררו פתאם גם גדולינו אלה, והוא למראה הספר „ליבליכי תפלה“, אשר טאכרה (ר' אהרן בר' שמואל מהערגרשהיוון) חפץ לתקן בה תקונים עוד ימים רבים לפני המתקנים בברלין והאמבורג, והוא, לשים תחת התפלות בש"ע את התפלות בש"א (גם הדפים ספרו באותיות מרובעות ומנוקדות), ולדבר כזה לא יכלו להחריש עוד, ויחרימו את הספר באלה ושמתא, וקבורתו היתה על גג בית הכנסת בעיר מולדתו של המחבר (ע"י ע"ז במאמרו של שטיין בהמ"ע השנתי של בוש חלק ה' צד 173).

<sup>9</sup>) עוד בשנת 1540, ארבע שנים לפני הדפסת העתקת התורה לש"א, ראתה אור בקראקוי העתקת ספרי „הברית החדשה“ ע"י המומר האאריציגע (Wolf IV p. 204), גם נעתקו אחרי כן פעמים שונות.

<sup>10</sup>) המקורים לדברינו הבאים הם, מלבד רוב הספרים בעצמם: Wolf בהביבליותיקה שלו חלק ב' צד 593, Köcher במלואיו (Nova Bibl. Hebr.) חלק ב' צד 137, פירשט Bibl. Judaica, שטיינשניידער Bibliogr. Handbuch, וכי, וביחוד Avé-Lallemant בספרו Das deutsche Gaunerthum חלק ג' מוצד 214 והלאה. מדי דברנו, לא הרלנו מהוסף גם איזה דברים על התיחשות הסופרים האלה, המובאים בדברינו, לספרותנו בכלל, וכן גם לשאר הדברים הנוגעים לנו.

<sup>11</sup>) בשם Hebr. Gramm. (וויטמברג 1518), וע"י ע"ז בספר הג"ל של הרמ"ש בערך Boeschstein.

<sup>12</sup>) הוא היה — יאמר פערליס (Beiträge etc. צד 27) — נוצרי אדוק עם הנוצרים יהודי נאמן עם היהודים, כן בהיותו ברגנשפורג היה יוצא ובא בביה"כ, אף התאונן על המרתו



הנמצאות עדנה בין ספרי בית-עקד הספרים במינכען, מצא גם חית ידו ע"י השפה הזאת, שפת יהודית-אשכנזית, אף אהב לכתוב בה, כי כן נמצאו בהערותיו על ספרים אחרים שמה [„דש תלים הב איך יוחנן בישנשטיין אן קאופט צו טיבינגען בשנה א' קת"ל אום רביעי זהב" . . . דש איש גישריבן ווארדען דורך יוחנן בישנשטיין פריסטר דיא צייט צו טונא, ווירד אלו מאן צעלט פון קריסטי געבורט טויונט בויגפהונדרט און זיבציגהנדן יארן, אין איש גישריבן ווארדן דעם ערווירדיגן הוכנלערטן הערן קאשפאר אמן" . . .] דברים אשר אמנם קרובים הם יותר לש"א מאשר לשי"א.

השני לו הוא האיש, אשר לו יד ושם באמת בספרותנו כאחד גדולי חוקריה, הוא Sebastian Münster, כי בספרו בשם מלאכת הדקדוק (בסיליה 1524) פנה מקום גם להשפה הזאת, להורות את כללי קריאתה וכתבייתה. האיש הזה יוכל להיות גם לאות לנו, איך הועילה הדעת את ספרותנו בקרב זולתנו אך להותנו לבר, וכי תחת טוב שבענו על ידה רק רע, כי למרות ידיעותיו הרבות והעמוקות, למרות שמעו גם לקח מפי אליהו, הוא איש השם הנודע ר' אליהו בחור, וכידו העתיק גם אחדים מספריו ללשון רומית (ס' הבחור, ההרכבה, פרקי אליהו ועוד), גם אליו ערוך הוא המכתב הנודע בשם מכתב מאליהו (בסיליה 1531), לאות כי חוקו מאד מוסרות האהבה ביניהם. — למרות כל זאת לא עצרה האהבה כה לשרש מלבנו את שנאתו לבית יעקב ומשטמתו העזה לכל אשר בשם ישראל יכונה, ובכל מקום אשר יזכר אותנו, שמנו ושם אמונתנו מנואץ בפיו, עד כי ממנו ראשית חטאת להספרות המלומדת והמנאצת, אשר מימי הרפורמציה והלאה החלה לעשות דרכה וללכת הלך ונכור, ורבות שבענו על ידה עמל ויגון<sup>18</sup>).

כמוהו הוא גם בן דורו, אשר התנוסס אף הוא בפעלו ומעשהו הרב בספרותנו, הוא Paulus Fogius, כי בספרו Isagoge Compendaria in ling. hebr. הואיל גם הוא להורות את דרך קריאת השפה הזאת וכתבייתה, יחד עם העתקת עשרת הדברות, באותיות עבריות, למען ירוץ קורא בה. [„איך בין דער הער דיין נאָטט דער דייך אויס אנפסטן לאנד אויש דעם דיאנהויש גיבירט האט. דוא זאלשט קייני אנרדי גיטר געבן מיר האבן, דוא זולט דיר קיין בילדניש נאך אירגענט איין גלייבן מאכען" . . .]. גם הוא יצק מים על ידי אליהו, אף נחשב לו לאהב ורע ולאיש בריתו ואיש סודו, ואין

(ועי' גם בהקטלוג כ"י מינכען להרמש"ש 400 הדברים „זולט איין משומר אין אמנה" וכו'). נגר „הדכה הרעה" הזאת כתב הוא מגלת ספר מיוחדת בשם stein geboren von christlichen Eltern, ובה יעיר אמנם מראש, כי לא על היות הדבר לחרפה לו, יתאמץ להראות כי לא כן הוא, „כי אם אך ישר הוא האדם בדרכיו ובמעשיו, אז אחת היא מאוזה עם מוצאו וכה מקורו, כי כל אדם ישר טוב הוא בעיני ה', יהי מאיזה עס וגוע שהוא ומאיו אמונה". ועי' עליו ברחבה בספרו של ל. גיגר Das Studium d. hebr. Sprache etc. אף כי מהפך הוא בזכותו יותר מדי.

<sup>18</sup> הוא יוכל להיות לאות ולמופת גם ע"י, כי למרות דעת עמוקה וחקרי לב גדולים בשפתנו העתיקה, יכבד מאד על אלה אשר לא על ברכי יהודה נולדו לדבר בה כן ולבלי לגלות בסגנונם, כי זרים הם לה ונכריה עבודתם. כן מבטאים כאלה: ספר הדקדוק והכל התורות, קחו עתה כל בחורים ואחרים טובים אנשים הזה ספר, ספר התולדות ישוע, וזה מין לא ישלך, צוה שלא לאיש ואמרו וכו', וכאשר אמנם כבר חרץ משפטו בעל שפתו-ושנים על העתקת טוביה שלו, כי היא „לה"ק מגומגמת".



קצה לתהלותיו בפיו<sup>14</sup>). אך כל אלה לא יכלו להכחיד גם מלבנו את השנאה העזה לבית יעקב וגם עברתו שמורה היא לנו ולאמונתנו, כמעשהו בספר האמונה הנודע, אשר הוציא לאור גם העתיקו בעצמו לרומית, אשר מטרתו היא להבנות את אמונתנו. הוא החל גם להעתיק את התורה לשי"א, אך לא בלה מעשהו, ורק פרקים אחרים ממנה ראו אור, יחד עם איזה כללים על הקריאה והכתיבה (קונשטנציה 1543).

Elias Schade, אחד המקנאים קנאה עזה לדתו אף הוא, אשר השמיענו קול מוסרו הטוב בספרו „הנסתרות“, (Mysterien etc.) שטראסבורג 1592, באותיות עבריות), הואיל דבר גם הוא על השפה הזאת להורות דרכיה בקצה ספרו זה. אך החדשות אשר חולל בו ברוחו זרות הן ורחוקות ולא כל קורא ירוץ בדבריו. כן שם אות העין עם יוד תחת יוד כפולה עם אלה [עין, עיון, עיער] וגם תחת התנועות העמוקות במבטאן [צענינים — Zeugniß, וויטלעיפיג — weitläufig], ותחת אות העין לסגול — אות יוד עם צירה [וויילכעס, מינשליכעס, הנמצא רק בהכתב העתיק], גם תחת סמך או שייך שמאלית כפולה — אות זייץ כפולה [וואזער — וואסער, מעווער — מעססער], ועוד זרות כאלה. הוא גם המעתיק להשפה הזאת ספרים אחרים מספרי הכרית החדשה בשם „חמשה“: ראש אישט בוינג בויכר דעס נעיען טעשטאמענטש“ (שטראסבורג 1591), אך גם סגנונו קרוב הוא יותר לשי"א [עו שפריכט אליהו שרי, דער קלייני אונטער דען די גוט בוירכטען . . . בוירכטעט עיך ניכט בויר דען, די דן לייב טוירטין אויג די נאך ניכט מיר טון קוינג, בוירכטעט עיך בויר דער . . . אויך מאכט האט צו ווערפען אין די היללא“ . . .]. מלבד זאת כתב גם ספר על דקרוק שיע (Grammatica ling. Sanct.) שמה בשנה הנ"ל) עם דברים אחרים על מוצאה ומקורה.

אך אם כל אלה השיפו דבריהם רק על ראשית למורים, רק על כללי הקריאה והכתיבה לכד, הנה העמיק הרחיב יותר דבריו האיש אשר גם לו יד ושם בספרותנו ואשר יחשב לאחד אדיריה בקרבה, הוא Joh. Buxtorf הוקן. כי בספרו הנודע Thesaurus (בסיליה 1609) הביא, מלבד הכללים הדרושים, גם תוצאות שונות מספרותה [כהעתקת מזמור כיג, פרק מהעתקת הספר שבט יהודה, שירים, מכתבים ועוד]. גם האיש הזה, למרות כל ידיעותו הרבות והעמוקות, לא רק בחקרי שפתנו לכד, כי אם גם בספרות ההלכה, עד כי אליו פנו רבים מגדולי תופשי התורה בימיו לבקש עצה מפיו (כעדות המכתבים הרבים מגדולי עמנו בארצות שונות, הצפונים בבית עקד הספרים בבסיליה)<sup>15</sup>, למרות כל אלה, עזה המשטמה לנו גם בלבבו ופיו מלא מרורות עלינו, כאשר יעידו למדי דבריו בספרו Synagoga Judaica, אשר מלבד כל נאצותיו בתוכו בתוצאות מהתלמוד ועוד, הנה לא ימאס גם בהספרות הזאת, להתנרות מלחמה בה ולשים קיקלון על אנשי מעשיה (כדבריו על מחבר הספר ברנט שפינגל, צד 597, בהעתקה האשכנזית הוצאת בסיליה 1643). אף לא תמיד באמונה מעשהו ולא בכל דבריו לנוכח האמת דרכו, כמו בספרו על יום הפורים, כי בו נהפך „לסובאי סובאים“ ונפרוץ גם כל חק, כי תחפשנה הנשים בכגרי גבר (שם צד 565), אף כי נודע לכל, כי מעולם לא נעשתה שערוריה כזאת בקרבנו, וכי רק הגברים לכדם הם אשר התחפשו בשמלות אשה, וגם עליהם נתנו

<sup>14</sup> עיי דבריו עליו בהקדמתו והעתקה הרומית של התשובי (נעחקו לשי"א בספר הנ"ל של גיגר), גם נודעה הקריאה של הבחור עליו: מפויליש עד פויליש לא קם כפויליש.

<sup>15</sup> עיי בהקאנווערוואמיאנס-לעקסיקאן של Ersch et Gruber בערך Buxtorf.



בקולם רבים מגדולינו. אך מי יפקח עין על „שגיאות קטנות“ כאלה, אם אך תכליתן אחת היא, לתת שם ישראל לשמחה? . . .<sup>16</sup>

בעקבותיו הלך המלומד, הנודע אף הוא לשם בספרותנו, במחקריו על דקדוק ש"ע, על התרגומים, התלמוד, המסורה והקבלה ועוד, הוא Gustav Pfeifer. כי בספרו הנודע Critica Sacra (דרודן 1680) הואיל גם הוא להורות את דרכי השפה הזאת ומשפטיה. וכן גם האיש המפורסם בספרותנו במחקריו הרבים, Andreas Sennert, בספרו Rabbiniismus (וויטנברג 1666), אך יתר ערך לדברי האיש, אשר שמו מהלל כאחד מגדולי החוקרים בספרותנו, הוא J. Ch. Wagenseil בספרו Fürtrag (קיניגסברג 1699). ואף כי אין כל חדש בו על השפה, אך רב ערכו בהתוצאות אשר בתוכו מספרותה, אשר אחרות מהן נעלמו עד כה מעין רבים [בהחיון ארטוש הוף, מגלת וויניץ ועוד]. גם האיש הזה לא יוכל להחשב במספר אוהבינו, למרות דעתו את ספרותנו עד תכלית, וגם את הספרות התלמודית, כעדות העתקותיו מהתלמוד המלאות דעת עמוקה מאד [העתקת מס' סוטה גם מס' נגעים], עד כי גם בספרו זה, בדברו על השפה הזאת, לא יכול לחשוך פיו מרע, כי כל הפצנו בה אך לכסות בחושך על מעשינו ולהוליך תועה כל זולתנו, וכי על כן טוב הוא לחשוף מצפונותיה ולגלות תעלומותיה. כה וכה אמנם ידבר גם טוב עלינו, כמו התאוננו על העול הנעשה לנו, כי חטאת האחר מאתנו תחול על ראש כלנו, גם דבריו הנמרצים על עלילת הדם [אשר יקראנה: die Sehand-Lüge] ועוד דברים כאלה; אך כל אלה לא יוכלו לגול האשמה מעליו, כי בספרו עולל לנו רעה רבה מאד.

(עוד יבוא).

<sup>16</sup> בדבריו על השפה הזאת, יעיר גם על ההשתמשות בנטיית גרמניות בהמלות העבריות. כי היא בדרך אחד עם נטיות המלות הרומיות בש"א, כן גם על איוו מלות מיוחדות, כמו „ידישען“ על ההכנסה בבריתו של א"א, כי מעין זה הוא גם בש"א. כאשר במקומות מיוחדים בגרמניה ישתמשו במלת christen במוכּן מויפען (baptisare), וכדומה.



## בְּעֵמֶק הַבְּכָא.

ספור המעשה.

נדפס בהשתדלות

מענדעלי מוכר ספרים.

(ב\*.)

למה הוא, הנער הזה, רורף אחריהם — אחרי המחנותים שם? ודאי לא בחנם הוא ודברים בגו' — אמר רפאל בלבו, כשראה בעד החלון את הירשילי מרים פעמי רגליו וריץ בחוץ דחוף ומבוהל, ומיד לבש את בגדיו וחפו ויצא מביתו, לדעת מה זה ועל מה זה.

שבועה היא מלפני המקום ברוך הוא לכסלון, כשיהא אחר מיהודיה מויו עצמו ממקומו, מיד יהיו מוזיזים עמו חבריו המונים המונים בזה אחר זה. יהודי כסלון עוברים בשוק בסך ובמנין: עשרה יהודים יחדו, לא בשביל שהם סתורה פחותה נקשואים ושאר מיני ירקות, העולים עשרה בפרוטה, אלא בשביל שנפשות היהודים דבקות ומדובקות זו בזו יפה יפה, כדגים מלוחים כבושים ומונחים בחבית ברוחק גדול ואינם מתפרדים אלא בקושי. התחיל יהודי אחד עוסק בדבר מה, מיד חברו מתרגש ובא כנגדו; פתח אחד את פיו והתחיל מדבר, חברו נכנס לתוך דבריו; עמד ראובן והרים פעמיו ופוסע, בא שמעון ומתלבט לו בין רגליו, ואם יסתר פלוני במסתרים, כמו מעפר יצמח שם פלמוני. וכשהשכים רפאל ויצא לשוק, כבר קדמוהו שם אחרים, רצים, אצים, ולא מלובשים עדיין כראוי. זה נעליו לבר רגליו בלא פוּמקאות וטרוד בדרך הלזנו בהכנסת זרועו לתוך בית יד של קפוטתו, וזה מטפל אנב אורחא בכפתורי המכנסים, רוכס אותם ורוכס, והם אינם מתרכסים, על אפו ועל המתו. זה שוריו הוא ביותר וקשה לו לעמוד תחתיו לצורך עצמו אפילו רגע אחד, חוטמו נתון לו בין אצבעותיו, מוכן ומוזמן לנקות תיכף בשעת הכושר, וזה נתקל מתוך בהילות ביהודי בהול כמותו, ושניהם נכשלים ונופלים. — כסלון זוה!

— יהודי, רבי יהודי! לאן אתה ריץ? . . . ריצת רגלים זו מה היא? — שואג בקול יהודי אחד מרחוק, הבא מן הצד, ואף הוא אזור חלציו וריץ.

(\* עי' למעלה חוב' י"ט ע' 12.)



— יהודי, רבי יהודי! מה כל החרדה הזאת ולמה אתה ריץ? — שואל רפאל את האחד, גם את השני, גם את כל היהודים הפיוּים. ואין מהם עונה, אלא הכל רומזים ומורים לו באצבעותיהם לאותו הרחוב: שם, שם! רק אחד מהחרדים האלה נתן דעתו עליו והשיבו לבסוף תשובה קצרה וברורה זו:

— יהודים רצים — וריץ גם אני!

כיון שדרכה כף רגלו של רפאל באותו הרחוב, נתקל שם באשה זקנה אחת, והיא מרת נפש, עצובה ומכולבלה, סופקת כפיה ומדברת לעצמה בקול בוכים, כמתאבלת על מת:

— אוי לי ואבוי לי! . . . צרה גדולה באתנו, אויה לי! . . .

— מה זאת באתנו?! — שואל לה רפאל נבהל ומשתומם — מה צרה באה

ולמי באה?

— כלום אני יודעת מה? יהודים בהולים אני רואה, בהולים ורצים — השיבה

הזקנה, מעמרת עיניה על רפאל, מנענעת בכתפה והולכת לה לדרכה.

הרחוב הומה. יהודים בלא בגדים עליונים, אך בתחתונים ובירמילקאות מוזהמות במוך ונוצה, ותנומה עוד על עפעפיהם, עומדים בפתחי בתיהם נטווי ראש וזקן, מאהילים בכף ידם על גבות עיניהם וצופים ומביטים. מבעד החלונות, לשני צדי הרחוב, קדקדי נשים נשקפים, פניהן חמים ומאדימים, אך עלו מבין הכרים והכסתות, ואשה אל רעותה קוראה מרחוק בקול מפוּץ יוצא מנרון יבש, שלא שוטף במים ועוד חלאתו בו. יהודים הולכים ומתרבים כמות כמות, הללו באים והללו חוזרים, והנה הכריא שפלא ונשיא, פטפוטיא ודבריא, נדנדו ידיא, המולה ותמהיא עד לשמיא. זה אומר כך וזה אומר כך: — שכורים התגוששו שם ובאו בריב זה עם זה! והתגרה כדת, עברה וזעם ומכת לחי, ביד הזוקה שתיים ובורוע נטויה שלש.

— גנב נתן עינו בכים וקנה אותו במשיכה! והנה לקה מכה רבה, כפלים ככל חטאתו.

— שרפה היתה שם! בבית מרדכי הקטן נצת הפיח בארובת־העשן.

— המנצחים על כלי־זמר עמדו ותבעו שכרם מאת המחזתנים!

— הנה עושים לו, להבחור הנאה, ליהיה יפה, כראוי לו!

השמועות המעורבבות האלו הבהילו את רפאל, והיה מרגיש בלבו, שהירשילי בצרה גדולה הוא, ונודרו והלך למקום המהומה הגדולה, וכשנדחק בין ההמון הרב ובא, והנה מראה משונה לנגד עיניו. הירשילי עומד מוכה ופצוע, מחויק בכנף אשה יהודיה בשתי ידיו, ואחד השוטרים תופסו בגדו ממול ערפו, מושכו ומכהו באגרופו. הירשילי בוכה ומתחנן לו ונשבע שבועי שבועות לפני כל העדה, והאשה הזו, אותה המתנתנת, שהיתה מכרבת ורוקת קודם לכן ברחובה של עיר, מקללתו קללה נמרצת ומנענעת ידיה בועף לכל רוחותיה.

— מה המעשה הזה?! — אמר רפאל, משתאה לו להירשילי ומעמיד עליו עיניו.

— אוי, רבי רפאל! — צעק הירשילי ונחל חדש של דמעות נשתפך מעיניו —

תפתח זו את פיה ותגיד . . . ותגיד!

— לא תאבה לו ולא תשמע אליו, אל הנגב הזה! — הרימה האשה קולה, קול

דק גדול, הופכת פניה פעם לרפאל, פעם להשוטר ופעם לכל העדה, מלהגת ומפספסת בלשון מעורבבת, חצי יהודית וחצי לועזית, ודבריה מסוכסכים ומכולבלים — רבים מכאובים לו, רבונו של עולם! . . . לכיסי הנה שלח יד. הלואי שתהא מכתו מכה גדולה



נגודל כיסו!... אוי ואבוי, אשה עניה אני, אויה לי!... למה אתה שותק, בהמה?! —  
 גוערת היא בנויפה בבעלה, העומד אצלה, ודוחפתו במרפקה — שמע נא, אדוני השוטר,  
 ידבר נא בן-אדם זה. דבר בהמה! למה אתה שותק? תפה רוחך, גולם! דבר לו להערל,  
 איך הבחור הזה... .

— בבקשה מכם, מה אתם אומרים עליו? — נשמע קול רייוזה מדברת על  
 פי רכבה, נדחת בין העדה ובידה סל מלא מכל מיני מאכל, שלקחה בשוק — אכן  
 בחור נאה אתה!... מה העובדא הואת לך?

— לא כך הוא המעשה, לא כך, רייוזנה! — אומר הירשילי בכני לרייוזה ומראה  
 לה באצבעו על האשה הזו — בעלילה היא באה עלי. דברים שהיא אומרת דברי שקר  
 ומרמה הם. הלא תניד נא לך, להיכן הוליכה אותה... את פלונית, זו שירעת.

— איני יודע מה הוא סח! — תוהא רפאל ומנענע בכתפיו.

— פלונית, רייוזנה, זו שהלכה והניחה אצלך את כליה, זוכרת-את?

— אוי, ולעפה אחזתני! — אמרה רייוזה במנוד ראש וספקה כפיה — עתה  
 ידעתי, ידעתי, הכל מתישב לי הפעם! הלא זו האדיל, האדיל זו המפורסמת!... המתין  
 לי מעט, רבי רפאל, ואודיעך הכל. ועתה אל תשקוט. השתדל נא וימהרו להביאה, את  
 הארורה הזו, לבית הפקודות.

— לבית הפקודות! — השמיעו רבים מתוך העדה את קולם — תובל נא זו  
 לבית הפקודות.

— ראו נא מדת היושר של יהודים! לא מדת ישראל היא אלא מדת סדום —  
 מתרעמת האדיל ומפשטמת בנשימה אחת בכל כלי הרבור — אם שקר אדבר יסכר פי,  
 רבנו של עולם! יסכר פי ולשוני תמק אם אדבר שקר! וכי לא השחוק היא, אני, בת  
 ישראל, פתאום אפתח פה ואדבר שקר!... הלא יבוא זה, אדם זה, ויעיד הוא עלי. —  
 מענדיק, יבוא רקב בעצמך! למה אתה שותק? פתח פיך, בהמה! — שמע נא אתה  
 אדוני, שוטר חנון ורחום, לך אגיד את כל לבי. אני הנני הולכת לי... אני המחזנת  
 — הנה את ציפא בתי הכנסתי לחופה למול טוב. הא לך דובשני! — הנני הולכת לי  
 ורוקדת, כדרך היהודים, מכרכת לי, מפוזת לי. גם זה, מענדי בעלי, הולך אף הוא,  
 הכנור והתוף והחליל לפנינו, ואנו שמחים, ופתאם בא הפנע הרע, הבחור הנגב...  
 — כלום ראיכם מעולם פה פשטני כזה — נכנסה רייוזה לתוך דברי האדיל —  
 בבקשה מכם, מה אתם אומרים עליה, על הדברנית הזו? כלום אינם יודעים מי היא  
 ומה מעשיה!

ראה השוטר, שיש לו כאן עסק עם שני צרדים, ועמד דומם ולטש עיניו,  
 ממתין ומצפה...

— מתן בסתר לוי! — נשמעה בת קול יוצאת מתוך העדה.

רפאל השגיח בבת קול — ומיד הוליכו את המחזותנים המכובדים עם הירשילי  
 ביחד לבית הפקודות.

שתי פעמים נתארסה ציפא בתה הגדולה של האדיל, ושני החתנים סלקו ידיהם  
 ממנה בזה אחר זה, בשביל שלא יכלה לתת לבתה מה ששפקה לה, כפי התנאים  
 שביניהם. גם החתן השלישי עמד על דעתו ואמר להפטר מארוסתו זו, אם לא יסלקו לו  
 כל הנדוניא במוזמנים עד פרוטה אחרונה. כל תחבולותיה של האדיל כנגד החתן הזה לא  
 הועילו כלום. לא שטר חוב ולא שטר חצי זכר וכיוצא בשטרות אלה, והבטחות טובות



לעתיד לבוא. והיתה אותה הצדקת מצטערת מאד ודואגת לה לבתה, שמא תצא גם מזה ותשב עד שילבין ראשה, ומרוב צער וענמת נפש באה בטרוניא עם מענדי בעלה והניחה בו המתה. היתה מנבלתו ועולבתו בדברי חרוף ונידוף, שבהמה הוא, שופטה הוא ומנוול, ופעמים היתה גם סושרתו כלאחר יד, והעלוב הזה היה שומע חרפתו ואינו משיב, מרכין ראשו ומקבל באהבה. גם הטיחה דברים בלפי מעלה, שאין הקדוש ברוך הוא כביכול נוהג עולמו ביושר, נותן לחם לשבעים וכסף וזהב לעשירים, והעניים רעבים וכלים ואובדים באפס תקוה. ובאותה שעה היתה האדיל נעשית אכזרית כחיה רעה זו, שבניה רעבים, ויצאה לשחר סרף בכל תחבולות מרמה. והמזל שחק לה ומצאה את צידה — שתי תחולות תמימות ונאות, חדשות מקרוב באו, השיאה בשקר תרמיתה, בחודש אחר, לאנשים סוחרים כנפש אדם מהכנופיא־הקדשה, שלקחו את סחורתם זו והלכו למדינת הים, והיא קבלה עליהן שכר הרבה. ועוד איש אחר, מכירה מימים ראשונים, נודמן לפניה, ושירכה לו את ביילה, שיקנה אותה מיד לוי. הרבר היה תלוי ועומד עדיין, אבל היא לא נתיאשה ממנו, והיתה מצפה שסוף סוף יגמר כבי טוב ותקבל שכרה. האדיל היתה מקלסת ומשבחת למי שעשה נסים לה ולבתה, וסלקה את הנדן כמדובר, ועשתה בנדים נאים להכלה ולה, גם קפוטתה חדשה למענדי, והכניסה את ציפה לחופה בתופים ומחולות. לוי בחור ושיינצה הדודה היו שושבינין, והיו מרקין לפני הכלה אותו הלילה בשמחה גדולה. וכעלות השחר הנה הלכה לה האדיל הסרסרת קוממיות עם בעלה, מרקרת לקול עוגב וכנור ברחובות העיר. אלמלא הירשילי, שהכירה והחויק בכנף בנדה בקול רעש גדול, היתה כסלון ישנה ולא חרדה לחלק כבוד להמחותנת הזו, אחת מבריותיה הנאות.

## יג.

שוחה עמוקה היא אותו המרתף בבית לוי, וכל הסרבות הללו, שיש בהן מעין המדות המנונות של בנות העיירות הקטנות — בושה וצניעות וקשיות עורף, כיון שיורדות לבאר שחת זו הן חוזרות בתשובה ונעשות רכות ונוחות לבריות. זה שר של גיהנם, מלאך־חבלה מלא עינים, אין אימתו גדולה כך כאימת לוי בחור בעל עין סמויה. בתוכו כרוכים כמה וכמה שדים ביחד, וזו עינו הסמויה, שמרטטת ומשוטטת בארובתה, דמיונה כמת, שאין לו מנוחה בקברו והולך ותועה בעולם. הרבה מיני נפשות יש בעולמו של הקדוש ברוך הוא, שדמות פניהם פני אדם, אוכלים ושותים ופריים ורבים כבני אדם — ומויקין ורוחות רעות המה להם. אלו הם הפוחזים והריקים שבמויקין, שמתגנבים לברוח מזובלם בשאול תחתיה ובאים להדיח את הבריות בלהטיהם ולמלאות את הארץ חמס, ואין להפטר מהם לא בלחש ולא בקטורת סמים ולבונה ולא בדיו, שהשמן וכת שלו מתיראים מפניהם. שוטרו של גיהנם ומשרתיהם אינם רודפים אחרי הפליטים האלה, הנכזים והשפלים, לתפסם ולהשיבם למלך בלהות בתחתיות ארץ; אדרבה, הם שמחים ואומרים: ברוך שפטרנו מרוחות סרוחות ומוזמות אלה!

ולפיכך, כשהיה מעשה כביילא, שנתחייבה עליו מכת מרדות במרתף, נודעו כל אבריה, והיא ישבה בחררה שוממה ובהולה ומורידה לארץ ראשה. ולמי היתה דומה באותה שעה? למת ביום קבורתו, שהוא צפוי בכל רגע למלאך־דומה, שיבוא ויחבוט אותו, כמה שכתוב, בפולסין דגורא. אבל משל זה לא נאמר אלא לשבר את האוזן, ובאמת היה צערה של ביילא גדול יותר. המת הרי הוא מחויב לסבול יסורים. כי לכך



הוא מת, להעניש בדין ולהיות מאכל לתולעים, ואותו המלאך המשחית לכך הוא עשוי, שיהא חובטו בשבט עברתו ושולט בו כרצונו. אבל ביילא זו, נפש היה, אינה מחויבת להתענות תחת יד אכזרי בחייה, ואכזרי זה הרי לא מלאך ולא שרף הוא, אלא ילוד אשה, ומי שם אותו לשר ושופט עליה? מה זכות יש להם, לאותם מיני השקצים, לאכול את בשרה, לאותם השקצים, שלא חלו עליה ולא הרגישו עד עכשיו במציאותה; שלא חשו צער הריונה של אמה ועצבונה וחבלי לידה; שלא נשתתפו בטורח האם וכרוב צערה, שהיה לה בנידולה של בתה עד שיצאה בשלום מכל תחלואי ילדים, מאסכרה ומננעים ופנעים רעים? והם הלא ראוה בפעם ראשונה גדולה ומתוקנה, נאה ונעימה, כאלו נבראה פתאם לפנייהם בקומתה וצביונה, אילן נטע אדם בנגה, וטרח ועמל בו רוב ימיו, עד שגדל והצליח ועשה פרי, תאוה לעינים, והנה יד איש זר שלוחה אליו וקושפתו! . . . איך יזודן לנוול מהורים את פרי בטנם, משוש לבם, הנקנה כרי עמל ויגיעה, במיעוט דמם וכחות גופם; למרר רגשי לב נעימים, לכבות מאורי התקוה, לבלע חיי אדם ולאבד נפש זכה ותמימה! ומי? יהודים, בני עם קדושים! . . .

ביילא ישבה שוממה ונדהמה וחרדה לרגעים מפחד לוי, שבמהרה יבוא האכזרי הזה ויורידה לבאר שחת.

הנה קול צעדים, הרלת נפתחת — ויד נוגעת אל ביילא ואוחזתה בכתפה. זרם של קור שוטף ועובר בכל בדי עורה, והיא קופצת ועומדת ממקומה נבהלה ומכולבלה. — למה נתבהלת כך, יפתי? — נשמע קול מדבר אליה — לא הכרתיני? ביילא מעמרת עיניה ורואה, והנה "החתן" עומד לנגדה.

זה האיש, שהעמידו אותו לפניו זה פעמים בתור חתן, היה מין בריה משונה, הכרת פניו, לחייו המאדימות ושפתיו העבות וחוטמו גדל־הבשר ורחבה־הנחיריים, ענו בו, שהוא מן המפונקים, מאותם מיני הבריות, שדבר הנצרך לגופם דוחה אצלם את כל הלאוין בנמוסי דרך ארץ. נוח להם שיחרב העולם כלו ואל יפחות כקוצו של יוד מתאות נפשם. אין מקרבין לו לאדם אלא להנאתם, ולא אכפית להם אם אותה הנאה, שמקבלים מפלוני, עולים לו בעמל ויסורים, במסירת נפשו וחלול כבודו. וכיון שזה נתן להם כל חפצם, שוב אין נותנים דעתם עליו ומניחים אותו ככלי חרס הנשבר. צערו של אדם, בשעה שהוא משמש להם להנאתם, אינו מעורר בלבם רחמים, כצער דגים חיים המפרפרים תחת הסכין; אדרבה, יפרפו ויתחבשו להם, כל עיקרה של הנאתם הלא בזה הוא. . . שם טוב, חכמה ושיבה אינם עומדין לו לאדם בפניהם, גם איש זקן וחכם ונשוא פנים הם מולולים, מאפס נחשבו להם. אין קודש ואין תום ואין חסד ואין רחמים בלבם. בצרותיו של אדם ובעניו ולחצו אינם רואים אלא הצד המשונה שבהם, שמביאם לידי גיחוך. כשפלוני נופל ושובר זרוע אף קדקד, הם מלעיגים לו, נהנים ואומרים: כמה משונה זה, שנשתמח מלוא קומתו ארצה בפישוש ידים ורגלים! כשפלונית העלובה במר בוכה, עינם ניוונת מזיו פניה המאדימין, ואומרים: כמה נאה היא אשה זו, הדמעות מוסיפות לה חן, וטובת מראה היא מאד! הם שוחקים ונהנים הנאה מרובה בשעה שאחד האומללים מטפס על הכתלים ומרקד על החבלים בשביל פת לחם, בשעה שעני רץ ומקפץ ערום ויחף על פני הקרח בחורף, ביום קרה, בשעה שעשרה אביונים נצים ומתקוטטים ככלבים על עצם אחת שהשליכו לפנייהם. — אלו הם מיני הבריות, שהבורא הניחם לשעה מירו עד שלא הספיק כביכול לגמור יצירתם, וקפץ ובא השטן וחטפם



ונתן בהם אבן תחת לב בשר ורוח של כלב תחת נשמת אדם והוציאם כמות שהם לאויר העולם להשחיתו בתועבותיהם.

יפתי! — אמר בן-אדם זה לביילא בקול משונה, מתרפס ונכסף כחחול — עכשיו כשפניך כעוסות הנך יפה ונעמת לי מאד.

— אצלנו דבור זה הוא מדברים שבלב — אמרה ביילא ונתתה לאחוריה.

— גם אצלנו הלא כך הוא! — אמר לה האיש לביילא ופשט ידו לחבקה.

— אצלנו אין נותנים רשות לידים — אמרה ביילא, נרתעת לאחוריה עוד

כמה פסיעות.

— אצלכם, את אומרת, היכן הוא, שם בקביאל? הלא עכשיו אינך עוד

בקביאל, אלא כאן, במקום זה. שומעת את?

— למה אתם קמים עלי, על נערה עניה ונכריה? אי שמים, היכן אני? ביער או

בעיר, בתוך חיות רעות או בתוך יהודים? — צועקת ביילא מנהמת לבה ובוכיה.

— כשאת בוכה ומקמצת שפתיך, יפית עוד יותר, לבכתיני, יפתי, לבכתיני בכל

מפה מרמעותיך!

— חוסה נא והניחה לי, חוס ורחם עלי ועל ימי עלומי!

— מה יפו עיניך, מה טובו להיידך! עתה ראויה את לקבל מתנה טובה — אמר

האיש בפנים שוחקות, נותן ידו לתוך כיסו.

— חוסה נא על אבי ואמי! זקנים הם, אומללים הם ותשושי כח, אוי, אלמלי

ידעת כמה הם מחבכים אותי וכמה קשה היתה להם פרידתנו! . . .

— הא לך, יפתי, הא, הא! — אמר האיש ברוח שוקטה, עונב על ביילא,

מוציא צמיד זהב מכיסו ומנענעו לנגד עיניה.

— גש הלאה, אכזרי! — גערה ביילא באותו האיש ודחתו בכל מאמצי כח עד

שנדהף אל הדלת והצמיד נפל מידו.

ומיד כשיצא זה נכנס לוי. עינו הפקוחה מבטת בזעם, והסמויה מרפרפת והיא

איזמה מאד. ביילא עומרת ברתת וזיע ופניה מלבינים כסיד.

— לנהוג שררה בביתי את אומרת, להלבין פני הבריות ולעשות הכל כרצונך! . . .

כסבורה את שהעולם הפקר? — פתח לוי ואמר לה לביילא בלעג של חמה עזה כבושה

בלב, תופסה ברועות ידיה ולוחצן בכח עד שנתקצרה נשימתה ונשכה שפתיה מרוב

הכאב — או שמא לא היתה כונתך אלא לשחק בו מעט. וכי לא כך הוא? הגידי נא

לי, יונתי!

— אוי, זרועי, אזרועי! — מתחננת ביילא, נאנחה ועוקמת פניה מכאב לב,

כאפרוח זה מפרפר בקף הנשר, שנועץ בו צפרניו — תגני נא להשיב רוחי!

— נמצא, כדברי כן הוא. צחקת! — אמר לוי בנעימה משונה, שהיא קשה

ממרות לענה — השיבני נא מהרה!

— מה אשיב, מה? — מנגמת ביילא ומרכנת ראשה.

— צחקת? תשובה ברורה אני מבקש. הן או לאו!

ביילא עומדת נדהמה ושוקת, ופתאם איקונין של הדוכסית ראתה בדמיונה.

הדוכסית נראית לה כמות שהיא בשעת יציאתה מבית החולים, דוויה ומדולדלה, שוממה

ועצובה, רעבה ועיפה, והיא באה ומראה לה על אותו העין, שנתלתה עליו — וביילא

מודועת ונומרת בלבה לעמוד על דעתה ולקבל עליה יסורים. מוטב שתמות מיר, תמימה



ומהורה, משתקלקל מעשיה ותמות לאחר זמן על העין. והנה היא ווקפת ראשה ואומרת באומץ לב:

— לאו! . . .

— משמע, שרצונך לירד עמי לתוך המרתף ושם נדבר! — נוף בה לוי בחמה שפוכה, ועינו הסמויה התחילה מרטטת — הן או לאו? עוד יש לך שהות כמעט רגע. אחת, שתיים, שלש . . .

— לאו, לאו! . . .

לוי השתער על ביילא ככלב שוטטה, אלם, בקצף וריר על שפתיו, ובשעה שהיה מחזיקה בשערות ראשה ונתכוין לסוחפה, נכנסה ובאה שיינצה הרודה רחופה ומבוהלה, מטפחתה שמוטה לה לאחוריו ראשה וידה על לבה, אוחזת את בעלה בכתפו ומלחשת לו באזנו, ומיד רפו ידיו ועמד תוהא ומבולבל, כאדם שקבל מכת לחי ביד חזקה. — ביילונה, סגולתי, אויה לי! למה את רועדת כך, ולמה פניך רעים? — אמרה שיינצה הרודה בחבה ורחמים — צאי בתי ולכי לך אל הגן, השעני תחת העץ שם וירוח לך. ביילא עמדה שעה קלה נבוכה עד שנתישבה דעתה עליה וחפזה ויצאה כצפור נמלטה מפח.

— תפח רוחה של החצופה, האדיל המרשעת הוו, ורוח מענדריק בעלה, המנוול, ובערו שניהם יחרו! — פתחה שיינצה הרודה את פיה באלה וקללה לאחר שיצאה ביילא — הנה עדיין היא יושבת שם תפוסה, ואלהינו שבשמים יודע לידי מה תביאנו החצופה הוו בלשונה הרעה. תמך נא לשונה בפיה, רבונו של עולם! כלום לא ידעת אותה, טמאת נפש זו? ערומה היא כנחש. בשעת הרחק תמצא לה פתח להוציא מצרה נפשה ולהביא אחרים תחתיה. . . . "היכן היא הריבה?" "הריבה היכן היא?" שואלים ודורשים שם, ורבים משתדלים עליה לפני שר העיר ועושים כל מה שבידם. — סוד זה מי גלה לך? — שאל לה לוי לשיינצה אשתו, מעקם שפתיו כתוהא על דבריה.

— סוד זה מי גלה לי? — חזרה שיינצה על דברי בעלה — איציק פקטור, היוצא ובא שם ושומע מאחורי הפרגוד, בא ומסר לי עתה מקרוב סוד זה בלחישתו. אתה תוהא ואומר וראי בלבך: מה נשתנו הימים האלה מהראשונים? שבכל הימים . . . — מה שהיה היה — אמר לוי, נכנס לתוך דברי אשתו — ועתה מה? — עתה לא כך הוא — אמרה שיינצה ונאנחה מקירות לבה — עתה כך וכך . . . שר העיר חדש הוא מקרוב בא. הוא אינו יודע אותנו ואין אנו יודעים אותו, והכל אומרים, כי הוא דורש משפט ונקי כפים. שומע אתה? . . . לא טוב הדבר, לא טוב! — להר"ם! — אמר לוי, מנענע באצבעו לנוכח אשתו — שמא, אל תפתח פה לשמן, שמא יבואו וישאלו, — אנו באחד: להר"ם, להר"ם ולהר"ם! שומעת את? — זו תשובה למאמינים, אבל מה נעשה אם לא יאמינו לנו ויחפשו בבית? — שוטפה שבעולם! עוד קודם הבדיקה צריכים לבער את החמץ, להוליכה בחשאי לשם, שומעת את? לפיביל שלנו . . .

ובלילה ההוא נשמע קול אופנים בחצרו של לוי בחור. שיינצה הרודה עשתה נחת רוח לביילא וזמנה אותה לטייל עמה במרכבה טיול של שעשועים, כדי שתתישב נפשה.



## יד.

עסקיו של רפאל היו רוחקים אותו לצאת מכסלון ולעלות ולראות פני בעליו בלודו, אלא מפני כמה וכמה ענינים ומפני אותו המעשה בחירשילי דחה נסיעתו לימים מועמים. עכשיו רפאל יודע למה רדף הירשילי אחרי האדיל הסרסרת ומה בקש מידה, ועכשיו הוא מבין, כי האדיל זו, שהכל מרננים עליה, עשתה נבלה עם בת ישראל ואסור לעבור עליה בשתיקה. והוא משתדל בכל תחבולותיו לדרוש הדבר, היכן היא הריבה העלובה הזו, ולהוכיח, שהירשילי, החבוש במשמר גם הוא, נקי מפשעו, שהאדיל מעלילה עליו. וביותר נתעכב כאן בשביל הנצה. משעה שהגיעה לו השמועה על עסקיו הרעים של בית-החרושת, בית חייו, וראה את הנולד, שעתיד לייבצי להפסיד ממון הרבה על ידו, הוקיר רגליו מביתו. נפשו כלתה להנצה, ליהנות מזיו פניה הנעימים — ולבוא ולראותה קשה לו, כי איך ישא פניו אל לייבצי אביה ויכוב לו בלשונו. ועד שהוא מצטער ואינו יודע מה לעשות, יצרו הטוב באומיסרו ואומר: „אי ריקא! לראותה אתה מבקש, בשביל מה? — בשביל הנאת עצמך, בשביל תאות נפשך! אתה, כשתראה עוד פעם ופעמים ביופיה, תלך לך בחשאי לדרכך, ואלהים יודע מתי תשוב, ולה אין אתה חושש! כמה תצטער העלובה הזו על מנהגך המיונה, לכשיודע לה, שנתעלמת פתאם והיא אינה יודעת למה ועל מה... אשה פשוטה היתה מתחלה, אשה תמימה, כאשר בנות ישראל הכסלוניות, לא התחכמה הרבה ולא בקשה חשכונות רבים, הכל היה ישר וטוב בעיניה ולא הרהרה אחרי מנהגו של עולם, ובאת אתה ונפחת בה אש אהבה ונתת בלבה בינה להבין ולהשכיל. ארחות חייה הראשונים וחי העולם מסכיבה אינם עוד לרצון לה, וכל עולמה אינו אלא אתה, ופתאם אתה הולך מזה ומניחה, שלא להודיעה אפילו ברמה, למה אתה עושה כך, כדי שלא תחשוב עצמה לעיובה ושנואה וכדי שתהא לה על כל פנים תקוה לעתיד, שתשוב אליה באהבה, ולא יכלו בכוחות וביגון חייה. ובכן נמר רפאל בלבו להמתין עד שתתישב דעתו עליו, ויראה את הנצה ויברר לה את כל עניניו. ובאחד הימים הלך רפאל להקביל פני הנצה ולהגיד לה את כל לבו, וכיון שבא עד פתח הבית, עמד שעה קלה בכושפת פנים, כבושת גנג הנמצא במחתרת. אך תקותו זו, שמא אין לייבצי בביתו, סמכתו מעט ונכנס לתוך הבית בלב מרעיד.

ומאנשי הבית קבל פניו ראשונה — לייבצי.

— ברוך הבא, אורח נאה! — אמר לייבצי, הולך לקראתו ומנענע עליו בראשו — זה ימים רבים נתחבאת ועקבותיך לא נודעו. לא טוב הדבר, לא טוב! ... לא עלתה על דעתי מעולם, שאתה, איש שלומי... אתה תעשה לי כך!

רפאל נמנע בשפה רפה ובטירוף הדעת ואינו יודע מה, ולייבצי אף הוא כמטורף, פוסע והולך הנה והנה, ממשמש בזקנו וחוסף את מצחו, רוחו סוער ופניו מתלהטים. בפנת הבית עומד בנציה, לבוש חלמיל ומצנפת משונה בראשו, פניו כבושים בקרקע ומזיעין טפות טפות גדולות, ומראהו כעכבר מושחל מחלבא. על הקרקע באמצע הבית מונח תרמיל של עור גדול מלא וגדוש ועדיין לא צרור בחבלים, המונחים כרוכים ומקופים סביבו. הכל שותקים ומחרישים, כאלו לשונם דבקה לחכם.

כך, כך הוא מנהגו של עולם! — פתח לייבצי ואמר אחרי דומיה ממושכה, נותן עיניו ברפאל ועומד ומתבונן לו — גם זו טובה, וחמד הוא מצדך, שנוכרת היום ובאת. וכי נכון לעשות כן? ... מה מעשיך, עסקיך מה הם?



— בעיבוע! — מבעבע רפאל בשפתיו תשובה מגומגמת ומהרהר בלבו: אָח! הנה זה יודע בצרות נפשי, הכל הוא יודע . . .  
 — כך אתה אומר, בע? — אמר לייבצי בעקמת חוטמו, אינו גורע מרפאל עיניו ומהרהר בלבו: העדהע! הנה זה יודע הכל. בע זה אומר, שהוא יודע צרותי, מה שנעשה בביתי. אבל . . . טא! — מה אתה מעמיד עיניך כך, מסתכל ושותק?  
 — בע. מסתכל אני בתרמיל זה, אני מסתכל לי . . . מי מכס, רבי לייבצי, מכין עצמו לדרך?

— משמע, שיודע אתה ומכין? אדרבה, טוב מאד שאתה מכין — החזיר לייבצי תשובה לרפאל, ותוך כדי דבור הפך פניו לחתנו ואמר לו:  
 — בנציה, עכשיו רשאי אתה, להלוך לבית מדרשך שם. הדבר יהא תלוי ועומד לעת־עתה, כמדובר.

— האלך כמו שאני לבוש בחלטיל זה, או אפשר אוציא לי מתוך התרמיל את קפוטתי? — שאל בנציה את חותנו, ועמד והמתין לתשובתו.  
 — לדידי רשאי אתה גם בזה, ולמה לא בחלטיל? כלום הפעם הראשונה זו לך להלוך לבית מדרשך בחלטיל!

„אוי המקל, המקל מונח צרור בתרמיל!“ מיצר ודואג בנציה בינו לבין עצמו, ומיד הוא עוקר רגליו והולך ובא אל הפתח, נושק את המזווה ומתחמק ויוצא כחתול מן הבית.  
 — עתה אנו יכולים לדבר כלבבנו — אמר לייבצי, מחויק בפאת זקנו ולושש אחת מעיניו לרפאל — הכל צפוי ואין רו בעולם. המעשה כך הוא: חיי הווג אינם חיים — אין שלום! בבקשה ממך, אמור נא אתה. הלא אתה יודע אותה, את חתני זה, ומה יש לך להגיד עליו? בר אבהן הוא, למדן, מיוחס הוא, אברך כהלכה. אני מצרי מחבבו, רוחי נוחה הימנו והוא נושא חן בעיני . . . אבל מה מועיל ככל אלה אם „הפלוגית“ שוטה היא! היא, שומע אתה? היא אינה מחבב . . .

לייבצי אינו גומר את המלה, אלא עומד ודוחק וחונק את עצמו, פושק שפתיו וממתין לרפאל, שיוציא המלה הזו מתוך פיו.  
 — אינה מחבבתו — השלים רפאל דברו של לייבצי והתחיל מנשם לרוחה, כאלו אבן מעמסה נפלה מעל לבו, בשביל שראה, כי צערו של לייבצי משום דבר אחר הוא.

— כך, כך, מצאת! אינה מחבבתו — אמר לייבצי, משרבב שפתיו ורוקק שלש פעמים — זה מימים איני מכיר עוד את בתי, כך נשתנה טעמה! רוח שטות נכנסה בה, והיא מדברת דברים, שאינם לפי מעמדנו. שמעת מעולם דבור זה: שנאתי! ומי אומרת כך? זו . . . זו, שהיא כולה אינה, במחילת כבודך, אלא . . . כל המעשה הזה אינו אלא כמעשה להטים, איזה בן אדם כשפים עשה לה. אפשר לא נראין לך הדברים וקשה לך לשומעם, הורני אתה, אדרבה, השיבני אם תוכל, השיבני.

„הנה הרוגו מכאן הוא בא, מכאן הסער הגדול הזה עלי!“ — אומר רפאל בלבו נרעש ונפחד — לייבצי הנה הרגיש בזה . . . ואני בעיניו החייב בצרת הבת. ועתה הוא דורש ממני לתת לו דין וחשבון על מעשיי.

— שותק אתה? — נתעורר לייבצי על רפאל אחרי שהיו שניהם עומדים ומחרישים שעה קלה — אמת, שאין לך מה להשיב ולא מצאת מענה? . . . אילו היתה השנאה הזו שנאה מסותרת החרשתי: שנאי אותו כרצונך — ודומי, שנאה, אהבה, הן



מדברים שבצינעה, הבלי העולם. דברים שבין איש לאשתו מי מודיעם? אבל, מעשה שטן, כח הכשפים גדול כל כך, עד שהיא עמרה ואמרה בפירושו: לא! איני יכולה לדור עמו בכפיפה אחת. שמעת מימך דבור כזה, דבור של זה, שכולה, כמות שהיא, אינה — במחילת כבודך — אלא, אלא . . . בקיצור, הדבר הניע לידי כך, שיטלו את האברך העלוב ויחזירוהו לבית אבותיו, אותו ואת הפציו, בכל מכל כל . . . אוי, יום השך וצרה היום לי, כעס ורוגז וצרה מהבת והאם גם יחד! . . . שמעני נא, רבי רפאל! לפניך אין לי להתבייש, הלא בן־בית אתה, רע נאמן ודורש שלומנו, בוא נא ונלכה אל הנצה החררה, הנה תוכחה ונאצה שם עכשיו, ואתה בחכמתך, כיר הלשון הטובה עליך, תוכיחנה מעט ותסביר לה, שהיא שוטה, ואינה יודעת בעצמה מה היא רוצה. כך וכך, תאמר לה, מוסר השכל, כמו שידעת. דבריך יהיו נשמעים. הנה היא — סוד זה אנלה לך — מכברתך ואצלה חשוב אתה . . . שמעני ובוא נא!

לייבצי אוהו ביד רפאל ומושנו והולך דרך אכסדרה, הוא לפניו ורפאל נמשך על כרחו והולך אחריו, כעגל אחר הפרה.

בשעת פתיחת הדלת לחררה של הנצה נשמע משם קול יענטיל, שהיתה עומדת ומתוכחת ברוגז ובדברי פיוס גם יחד עם בתה, היושבת אצל שלחן קטן בירכתי החדר וראשה סמוך על שתי כפות ידיה. וכיון שנכנס לייבצי ורפאל עמו, מיד נפסק הדבור ונשתתקה.

— תנוח דעתך, יענטיל! אנשים בני בית אנו. רבי רפאל דברים לו אל הנצה — אמר לייבצי לאשתו, קורין עינו לה, כלומר: צאי לך!

אבל יענטיל עושה עצמה כאינה מבינה ברמו והיא עומדת תוהה, מנענעת בכתפה ומעמדת פניה על בעלה בעקיקמה משונה זו, שאומרת: אי שוטה שבועולם! מוטב שלא נכנסת עמו באותה שעה.

— בוא נא ושב בכבודך! זימן לייבצי את רפאל לישב על הכסא לנוכח הנצה בתו. והוא הולך ובא לאשתו, נהנה בלבו מהמצאתו המחוכמת, לוחש לה באזנה — ושיניה יוצאים.

הנה כך היה בוראי מזלו הרע של לייבצי וכך נגזר עליו משמים, שיהא הוא בעצמו מסייע לה לבתו, שלא מדעתו, בכל מעשיה אלה, מתחלתם ועד סופם, ושיהא מכנים על ידי מנהגיו המשונים מהומה לתוך ביתו, הוא בעצמו ובכבודו. — הוי, כמה עלוב אתה, לייבצי! כלום יש עוד הורים עלובים בישראל כמותך? . . .

רפאל והנצה יושבים תוהים ומסתכלים זה בזה ואין דובר דבר. אחרי כן פתח רפאל ואמר, שוחק בנפש מרה:

— יודעת את, חנה, למה הביאני אבא לחדרך? רצונו, שאהיה סניגור לפלוני שלך, להגיד עליו ישרו ולחבבו עליך ולומר לך דברי כבושין.

— אם כן איפוא, אם בשליחותו של אבא אתה הולך, עשה שלך והוכיחני — אמרה לו הנצה לרפאל כמתרעמת עליו.

הנה, לתוכחת מוסר ראוי אני, אני ולא את! — אמר רפאל באנחה יוצאת מקרב לבו.

— בדבריך אלה אתה מרמו לי — אמרה הנצה ופניה האדימו כאש — שאתה מוצא עצמך חייב בכל אותו הענין, שביני ובין בעלי, ועכשיו אתה מתורה על הטאתך, מתחרט ותוהה על הראשונות!



— אל נא באפך, חנה, אל נא תצעריני, בבקשה ממך! אוי, אלמלי ידעת את לבי, את ננעי לבבי . . .

— ואלמלי ידעתי את לבך מה היה? הייתי מודה לך על אמונתך הרבה בשמחה ומקבלת תענוג, והייתי מבקשת ממך סליחה ומחילה? וכי כך אתה אומר, כך?  
 רפאל לא ידע מה להשיב לה לחנצה, מדעתו, שאלמלי ידעה בשביל מה הוא בא היום לא היתה מתענגת ושמחה, ופשיטא, שלא היה לה לבקש ממנו סליחה ומחילה.  
 — או שמא תאמר שראוי אתה לנויפה בשביל שלא באת לביתנו ושכחתי זה כמה ימים, ואתה מתאנח ומתחרט עכשיו על זה? — הוסיפה חנצה ואמרה בתערומות.  
 רפאל נבוכ ומשומם והדובר נסתלק ממנו. הוא מביט לחנצה הבטה של אהבה ובקשת רחמים ושוחק.

— שתיקה כהודאה דמיא — אמרה חנצה בדמעי, מתרגשת ממבטי עיניו של רפאל ומסתכלת בפניו בחמלה רבה — בבקשה ממך, אל תצטער כך! יודעת אני ויודעת את לבך, חס לבי בקרבי, על כן לא נוהרתי בלשוני, מה אעשה? יום זה יום מר לי, אוי, מה רבו צרותי! . . .

— חנה, חמדתי, יונתי, תמתי! — אמר רפאל, עומד ברגש ממקומו ומבקש להחזיק ביד חנצה ולשפוך לפניו את כל לבו, ואינו מרגיש ביענטיל, שנכנסה בחשאי בכפיפת קומה ופניה כלפי מטה, כאלו היא מחפשת דבר מה.  
 — אמא! — חפזה חנצה ואמרה בקול רם, כרי להזויר את רפאל — מה את מחפשת, אמא?

— אין כלום, אין כלום! אחד המחטים מפוזמקאי, שאני אורגת, נשמש ואיננו בקשתו כאן ולא מצאתיו, ואלכה לי לבקשו אצלי שם — משיכה יענטיל ויוצאת שלא ברצונה.

ובאמת לא היתה כונת מחשבתה של יענטיל אלא להשניח לבתה, היושבת בחדר מיוחד עם גבר ואין שומר על גביהם. נשים לבן מרגיש יותר מלב אנשים. בראשונה, שהכל היה כתקונו וחנצה שרוייה עם בעלה כרת, לא היתה יענטיל חוששת לבתה, כשנתיחה פעמים עם רפאל בחדרי ביתה, ועכשיו, כשמררה חנצה בבעלה, התחילה יענטיל חוששת ומשנחת לה. לבה נבא לה ולא ידע מה נבא. המחט היה אך אמתלא ליענטיל. חנצה הבינה כונת אמא וגם רפאל ידע טעמו של המחט הזה. שניהם היו מבקשים לשפוך זה לפני זו את נפשם ושניהם הרגישו, כי לא פה המקום ולא עת עתה לדבר.  
 — אי חנה, הרבה יש לי לדבר ולדבר! אבל . . .

— אי רפאל, הרבה יש לי לספר ולספר! אבל . . . נניח את הדברים לשעת הכושר. המתין לי ואודיעך מתי תבוא ונדבר יחדו.  
 — ועתה, — אמר רפאל בשחוק מר — עתה הגני יוצא מלפניך להשיב לשולחי דבר, שעשיתי רצונו והוכחתך בדברי מוסר.

— ודברי מוסר לא הועילו! —

כשיצא רפאל נתקל בפתח הבית ביענטיל, שנחפזה לבשר לבתה בשורה טובה, כי זה המחט, האוכר לה, נמצא, ברוך השם! . . .  
 (עוד יבוא)



## חיי היהודים בימי הביניים.\*

מאת דוד ילין.

### ה. המוסר החברתי.

רבים מהמתבוננים בחיי היהודים יתפלאו עתה לראות את חכתו היתרה לשבת בית, עד כי גם בעל המלאכה בישראל יבלה שעותיו הפנויות בכיתו פנימה. אך הרבר הזה עוד בראשית ימי הבינים יסודתו, וסכתו נוחה להתכבא. היהדות דורשת מכניה שימת עין מדויקה בכל פרטי עניני החיים, והאיש מחונן יותר מהאשה בהדעת הנחוצה למלא את כל דקדוקי דיני הנהגת הבית, כדיני הכשרות, וההכנות לשבת, ונקיון הבית כלו לימי הפסח ובעור החמין, התופשים חלק גדול בהלכות „אורה חיים“. הרשב"א עשה מנעול לתנור שבביתו, ואת מפתחו שמר הוא בעצמו במשך השבת, לכל תכשל שפחתו בהבערת אש בשבת<sup>1</sup>). וככה היה היהודי לוקה חלק במעשה בחרר-הבשול ובשוק, וביחוד בערבי שבתות. בהתלהבות גדולה נשא ונתן בשוק ברבר מעדני השבת, ובמרוצה שב הביתה ומרכלתו בידו, להפליא את עיני אשתו. מחיר כל דבר לא נעלם ממנו וכל סגלות צרכי האוכל נגלו לפניו, וטביעת עין מצוינה היתה לו לדעת לבחון טיב הפירות והירקות, אותו לא הונו כאשר יונו את גברינו בני זמננו. ביום ע"ש עוד לאשתו בנקוי כלי הבית, ובחבה יתרה נלוה אליה בעריכת השלחן לקבלת „שבת הכלה“ כהוגן. חדרתו הגדולה הזאת והשתתפותו בעניני הבית גרמה בודאי לאשתו הפסד כמדה ידועה: הוא נהיה למבקר פעולותיה בבית ולא התפעל הרבה מעבודתה. אך הפסדה יצא בשכרה, כי היה לה בעל האוהב את ביתו, וקרוב לחשוב, כי חלק גדול ממסירת נפשו בעד משפחתו באה לו מקחתו חלק בכל תענוגי הנהגת-הבית ודאנותיה. ובשימנו עוד אל לבנו, כי הבית היהודי היה המקום לאחדים ממנהגי הדת היותר מזועזעים את הנפש, כי קדושת הבית היתה מסורת חביבה המקשרת את היהודי אל אבותיו הקדמונים, וכי בקרב ההשפלות אשר השפל במשך ימי הבינים היה לו ביתו המקום היחיד בארץ אשר בו היה חפשי לנפשו, — נוכל לשוות לפנינו מעט מהפעולה החזקה אשר פעל „הבית“ על היהודי.

הדבר הזה יוכל להיות כעדות נאמנה נגד המשפט הקשה המתוח על יהודי ימי הבינים בדבר מוסרם החברתי. כי האמנם יתכן, כי הבעל הרך והאב העומד הכן למסור נפשו בעד בנו — יהיה תפלצת רוע לב? והרבר המפליא עוד יותר במשפט הזה, כי

\* ע"י למעלה חוב' ו"ט ע' 24.

<sup>1</sup> תשו' הרשב"א הוצ' וויניציא, ס"י תתנ"ו.



בימי הביניים עצמם לא נשפט היהודי לרעה ובני הדורות ההם כבדוהו ויבטחו בו. המון העם עצמו חשב את היהודים לראויים להתרועעות, בשעה שהכנסיה רדפתם, בקוה לרכוש אותם לעצמה, ורק בהתנשש בקרב הנוצרים שני הזרמים של חפץ קבלת הגרים וההשדנות העצומה, רק אז הושחר טוב היהודי עד בלי להכירו עוד, והדעה שנקבעה על אודות היהודים במשך המאה הטי"ז הי"ז והי"ח — אלה מאות שנות הבערות הנוראה — השאירה רשמה גם על המאה הי"ט, עד כדי למחות את הרושם הטוב שקדם לה. אמנם גם במאות הקודמות היתה שנאה כבושה נגד היהודים, אך המשטמה הראשונה היתה משטמת פחה, והאחרונה — משטמת בון. ולהוכיח ברור את צדקת היהודים, די לנו כמה שהננו רואים, כי בכל זכרונות ימי הביניים לא נמצא שיאשימו אותם אשמות כבדות. וגם בפקודת פרדיננד ואיזבלה אשתו בדבר גרוש היהודים מספרד בשנת 1492 אין כל זכר לאשמות בנוקי החברה, כי אם רק לזאת, שאמרו עליהם כי השתדלו להשיב אליהם את אחיהם המומרים. בכל אופן, דבר ברור ומוסכם הוא בפי כל, כי נקו היהודים מן הפשעים היותר מגואלים האוכלים עד השרש את חיי החברה במדינות המנומסות.

אין כל ספק כי מצב הרעות בנוגע ליחס שבין האיש לאשתו יוכל להיות לקנה המדה למוסר החברתי בכלל של איוו תקופה, ומצב היהודים בדבר הזה נקי מכל כתם. ספרי הקודש משתמשים ביחס האיש לאשתו לסמל היחס שבין ה' לעולמו, ובעלי הקבלה של ימי הביניים מדמים את אהבת האדם ליוצרו לאהבת הבעל לרעייתו. ובכל העקיצות השנונות הנמצאות בספרי בני עמנו משוררי ימי הביניים כנגד הנשים אין כל סתירה להנחה הזאת, כי בזה נמשכו עפ"י רוב אחרי הערבים ויתר עמי המזרח. ומלבד זה, הגה עפ"י הכלל הנודע כי "מיטב השיר כובד", חזק כח השנינה עוד יותר, בהיות הקורא יודע, כי כל העקיצות האלה בדבר בנידת הנשים וקלות דעתן אינן אלא מוגזמות. וככל היות האשה נאמנה לבעלה ככה היתה החובה גם על האיש להיות נאמן לאשתו, לאהבה ולכבדה. ואף אם לא היה מקום לאהבה בקרב הווג לפני התונתם, לא בגדו איש באחיו אחרי התונתם. כדבר האיש לאשתו השתמש באמרי כבוד ויקר<sup>2</sup>. ופתגמי מוסר בדבר כבוד האשה וחבתה והנינתה פזורים על פני כל ספרות תקופת ימי הביניים.

אף היה הבעל מצווה לבלי הטיל אימה יתרה בתוך ביתו, וכל המכה את אשתו נחשב לבווי עם. אמנם היו בקרב היהודים אנשים מכים נשותיהם, אך דעת הקהל התפרצה כנגדם תמיד. האשה לא יכלה אמנם להכריח את בעלה לנרשה בטענה כי הוא מתנהג אתה קשה, אך במאה הטי' והי' ענשו את מכה אשתו עד כמה שהיתה יכולת לענשו בכסף<sup>3</sup>, ורכנו תם, אשר חי במאה הי"ב, אמר על מכה אשתו, כי "כואת לא יעשה בישראל", והכריח אותו לתת לה מזונותיה גם בצאתה מביתו. וימים רבים אחרי כן החלו לכונף את האיש המתעמר באשתו לנרשה. קשה מזה היה לעצור בעד העגון הרע, כי בחיות היהודים אז חיי נדורים בסכת הרדיפות הרבות אשר רדפום אויביהם, נאלצו הגברים פעם בפעם לעזוב ביתם וללכת לבקש מחיהם הרחק ממנו, או להשכיר עצמם לנכרים לימים רבים<sup>4</sup>. והרבר

<sup>2</sup> מהר"ל דף 85. 110—108. III. Güdemann, 99. — <sup>3</sup> תשו' הגאונים, דפוס קושטא, סי' קל"ז. — <sup>4</sup> מילר, מפתח, דף רפ"ה.



הזה נתפשט כל כך, עד כי במאה הי"ב ראו צורך להגן על זכויות האשה באסרם על האיש להפקד מביתו יותר מ"ח חדש. ונס הארכה הזאת לא נתנה רק לאלה שהשיגו עליה הסכמה מפורשת מאת ראשי הקהל. ויהי לפני עווב האיש את ביתו, ויכן לאשתו די מחיתה משך ימי הפקדו, ואם לא עשה כזאת, או התפרנסה אשתו על חשבון הקהל, והוא שלם להם אחרי כן את אשר הוציאו עליה<sup>6</sup>. ובשובו נאלץ להשאיר בביתו למצער ששה חדשים בטרם ילך שנית למסעיו. לפעמים נתן האיש לאשתו לפני נסעו "גט מחוסר" אשר היתה תכליתו להגן על האשה בימי הפקד בעלה בפני נגישות פקידי הממשלה הלהוטים אחרי הבצע. כי בדרוש הנוגשים ממנה תשלומי מסים אשר לא היתה ביכלתה לשלם, היה לה לפעמים הגט הזה כראיה מוכחת, כי אין אחריות התשלומים עליה<sup>6</sup>. ומי יוכל לרונן להוכיח את ממציא ההמצאה הזאת, אשר תעיד על הלחץ הנורא שנלחצו או משפחות היהודים בהיות אביהן נעדר מביתו?

הנשואים בימי הנוער עזרו הרבה בלי ספק לצניעות היהודים בימי הבינים. ביחוד לא הותרה הישיבה בירושלם לכל רוק אשר היו שנותיו למעלה מעשרים ולששים עוד טרם הגיעו. והרגש כנגד הפריצות היה עמוק כל כך, עד כי כל מי שחשד את אשתו בדבר צניעותה לא הותר לו עוד לשבת איתה. ובכל זאת מוכיחים רמזים אחדים בספרי התקופה הזאת, בנוגע לפתויי הרוקים, כי השחתת המדות של ימינו אלה היתה, במדרגות שונות, הטאת כל העתים וכל העמים. אך זאת אין לנו לשכוח, כי מספר הרוקים היה מצער מאד בישראל. גם תלמידי הישיבות הצעירים היו עפ"י רוב נשואים, רב העדה היה צריך שיהיה נשוא, ולכן רוק לא התירו לברך את ברכת הכהנים בבית הכנסת.

הפרדת הנשים מעל האנשים בשעשועיהם ושלילת הכושר עייז לקלות ראש — לא נתקבלה מבלי מחאות. אך זר הרבה, כי במדה שהגנו מתקרבים להעת החרשה, בה במדה הולכות פעולות המחאות ורפות, והגדרים העשויים כנגד התרועעות החפשית בין האנשים והנשים הולכים וחזקים. הבוק ונשוק נאסרו גם למאורשים במאה הי"ח<sup>7</sup>. במאה הזאת לא יצאה יהודיה ברומי מביתה מבלי ליות נערה. בשנת 1697 נאסר על נשי ישראל במיץ לבוא לביהכנסת מבלי צעוף<sup>8</sup>, וכיובל שנים אחרי כן נסו רבני אמשטרדם להזהיר על המאורשות לבלי הראות בקהל בפנים גלויים<sup>9</sup>. ודבר צניעות היהודים נודעה ככה באירופה, עד כי השתעשעו בה הנכרים לפעמים. במאה הי"ז הרשה איש יהודי לאשת חברו להגיד כי אשתו היא, למען תוכל לעבור אתו את הגבול בחסור לה תעודת המסע, אך השומר העומד על הגבול הרגיש בערמתם, ויאמר להאיש: "אם אשתך היא, הבה שקה לה". כמובן לא נתקבלה הצעתו, וערמתם נגלתה<sup>10</sup>.

מאות אחדות לפני העת הזאת התירו דברים אחרים לנוסעים בשעת מסעם: התירו לנשים ללבוש בגדי אנשים למען תחלצנה מנגישות פרוצים, ולגברים התירו ללבוש בגדי נוצרים ולשאת גם התלבשת המיוחדת לכמרים. גם חקי המדינה באו לעזרת היהודים בזאת, ולא הכבירו ידם על אלה מהם אשר השליכו מעליהם במסעם את "סימן הקלון" אשר נאלצו לשאת תמיד על בגדיהם, אך חופשה יתרה לא נתנה להם בכל זאת, ובכל

<sup>6</sup> שו"ת הרמב"ם, סי' קט"ז; מילר, שם, דף צ"ג. — <sup>7</sup> תשוי הגאונים, הוצ' הרכבי, דף קע"ג. — <sup>8</sup> מעיל צדקה, סי' י"ט. — <sup>9</sup> Annuaire de la Société d. Et. j., 1881, p. 112. — <sup>10</sup> שו"ת מים רבים, ח"ג, כ"ח. — <sup>10</sup> חות יאיר, סי' קפ"ב.



מקום שהתעכב היהודי לילה אחד במסעו. נאליץ להתודע בחור יהודי ולשוב לשאת את הסימן ההוא. המכריו על בעליו, כי כל אוכליו לא יאשמו.

### ו. אשמות ועלילות.

הכתם המוסרי היותר גדול של ימי הבינים הוא יחס הנוצרים והיהודים גם יחד אל העבדות. בעיני הכנסייה לא נחשב עד המאה הי"ג לעון לקנות עבדים ולסחור בהם. וגם לקחת שבויים לעבדים<sup>(11)</sup>. והיהודים, אמנם עוד זמן רב לפני תקופת הנוצרים חרלו כבר מהשתעבר באחיהם<sup>(12)</sup>, וממכר יהודים לנכרים עורר תמיד התרנשות לאומית, עד כי במכור הורדוס חותרי בתים לנכרים קצף עליו העם קצף גדול; ופדיון שבויים היה עוד מימי קדם חובה על כל קהלות ישראל, ועוד במאה האחרונה נמצאו חברות המתעסקות במצוה זו בדרום אירופה ובערי התוף שבצפון אפריקה: אך יחד עם זה החזיקו היהודים במשרתים נכרים, אשר לא גדל ההבדל ביניהם ובין עבדים. ואף כי גם היהודים גם הנוצרים לא הביטו במנוחת נפש בהשתעבדות בני אמונתם לנכרים, הנה לא נשמע קול מחאה נגד עצם העבדות מהיותה מתנגדת לזכויות האדם. שדות הכנסייה עצמה נעברו בידי עבדים, וגם בהתלונן האפיפיור גריגורי הגדול על היהודים, איננו מתלונן על החזיקים בעבדים סתם, כי אם על החזיקים בעבדים נוצרים, בפחדו פן ימירו דתם בדת היהדות<sup>(13)</sup>. והאפיפיור גלזיוס התיר בפרוש ליהודים להכניס לאיטליה עבדים מצרפת אם אך אינם נוצרים<sup>(14)</sup>.

אך יותר ממה שהשתעבדו היהודים בבני הנכר, סחרו בהם, והכנסייה האירופית שמה פרות בין המחזיקים בעבדים ובין הסוחרים בהם: את הראשונים רדפה בחוקת היד והפריעם ממעשיהם, אך להאחרונים לא התנגדה כלל. קרל הגדול התיר ליהודים בפירוש לעסוק במסחר הבווי הוה, וכמאתים שנה אחריו העשירו רבים מיהודי ספרד במסחרם בעבדים סלבוניים אשר הביאום מביהם, וכליפי אנדלוסיה לקחום לשומרים לראשם. הכנסייה התקוממה אמנם בכל עז ותאמר לקנות או להחרים לה את העבדים האלה, אך בני האצילים הסכימו למסחר הזה במצאם בו תועלת לנפשם. ועל ויליאם המנצח יסופר, כי הביא אתו מרואן יהודים סוחרים בעבדים.

לכנסייה היה אמנם טעם נכון בהשתרלותה למנוע את היהודים מהחזיק בעבדים נוצרים בביתם: עפ"י התלמוד והפוסקים אסור ליהודים להחזיק בביתם עבדים שלא נמולו; יין שנגע בו ערל נאסר, עבודת העבד הנכרי בשבת נאסרה גם היא, ובכך היה העבד שלא נמול אך למשא לבעליו ולא לתועלת, ובכ"ז אך לעתים רחוקות התייחדו עבדים כאלה. עד המאה העשירית לא הכריחו היהודים לעולם את עבדיהם להמול, וגם במאה ההיא יכול כל עבד נוצרי למאן להמול. בקרב השפחות גדל מספר המתיהדות הרבה יותר, כמו שמחייב טבע הענין.

בכל אופן, מכל חקי ישראל וחקי הכנסייה הרבים ראה נראה ברור, כי היו הבעלים היהודים נוחים וחביבים לעבדיהם. היהודי לא מכר עבדו לעולם לאדונים קשים<sup>(15)</sup>.

<sup>(11)</sup> Biot, L'abolition de l'esclavage, p. 233. — <sup>(12)</sup> רמב"ם, הלכות עבדים, פ"א

סעיף י'. — <sup>(13)</sup> Ingram, History of Slavery, p. 267. — <sup>(14)</sup> Letters IX, 109. — <sup>(15)</sup> Letters IV, 21. ספר הסידים סי' תרס"ח.



העבדים התחננו לבעליהם כי יגורום<sup>16</sup>), ואת עבדיהם המתיהרים, וביחוד את אלה שבאו לידיהם בקטנותם, התחננו היהודים כמנהגם את בניהם, ויגדלום ויחננום, ופעמים רבות שחררום, ובהשיאם אותם העניקו להם ביד נדיבה. במאות האחרונות, כהיות החוקת העבדים מותרת בארצות המושלמים, נהגו רבים מהיהודים לשחרר את עבדיהם לפני מותם, אך העבדים נשארו לפעמים ברצונם כמשרתים לאלמנת אדונם, ורק במותה יצאו לחפשי<sup>17</sup>). מלבד זאת, הנה רבו המקרים אשר על פיהם יצא העבד לחפשי, כמו בכרחו לא"י, או בהמיל בו אדוניו מום באחד מאבריו, וכיוצא בדברים האלה, והשלחן הערוך בהשתמשו בדברי הרמב"ם אומר: „מדת חסידות ודרכי החכמה שיהא אדם רחמן, ולא יכבד עולו על עבדו, ולא יצר לו, ויאכילו וישקהו מכל מאכל ומשקה, ולא יבוזו לא ביד ולא בדברים, ולא ירבה עליו צעקות וכעס, אלא ידבר עמו כנחת וישמע טענותיו<sup>18</sup>). יחס היהודים אל הנשים והעבדים יכול אמנם להיות כבר ערות מספקת לתכונתם המוסרית בכלל; אך מלבד זאת ישנן עוד ראיות רבות המוכיחות, כי נקו היהודים מפשעים חמורים, כרצח, גנבה, גולה ושבועת שקר. עלילות הרם אמנם נפרצות בימי הביניים, אך האפיפורים ובני הכתות המשכילות לא האמינו לעולם באמתתן באמת ובתמים<sup>19</sup>). עוד עונות אחרים טפלו על היהודים: עון ערמה, גאווה ואהבת המותרות, כי עשרם עצם עד לאין חקר, כי את הנוצרים לא אבו להתערב, וכי נשיהם היו מכשפות; אך מלבד אשר נכין מוצא הרבות האלה עפ"י הכלל האומר, כי כל דבר בלתי נודע לנו יפיל עלינו פחד, הנה בין כל אלה המשפטים הקדומים אין כל אשמות מפורטות מבוררות וממשיות. גם הקלקולים היותר מוגנים שקלקלו היהודים בדבר ההלואה ברבית נפרוה לא היו לפעמים, למצער בספרד, אלא תוצאות ההפצרות הרבות של האצילים. וסוף סוף הנה אמת נכון הדבר, כי לא לחצו היהודים את לוויהם כאשר עשו בני הגוים אשר אחזו בעסק זה<sup>20</sup>). ועוד דבר אשר בידו להוכיח, כי אך שקר חפאו על היהודים כי נוחים הם לעשות כמקולקלים שבעמים אחרים — הוא יחוסם אל השכרות. כאירופה הצמינו היהודים במעוש שתיים משקים חריפים. במאות האחרונות נכשלו אמנם רבים בהרבותם לשתות ביום השבת, אך על נקלה בטלו גדולי ישראל את המנהג הזה<sup>21</sup>).

רק לשתי אשמות יש אמנם איזה יסוד אמתי: לזיוף המטבעות ולקניית הפצים ננוכים. בדבר הזיוף מצוא נמצא גם יהודים שהאשימו איש את רעהו<sup>22</sup>). אף כי היה משפט עובר העברה הזאת באנגליה משפט מות או הטלת מום בגופו, אך בכ"ז לא היו היהודים יחידים בעון הזה, ובסקודות השונות שיצאו כנגד אלה אשר מלאו את הארץ מטבעות מזויפות לא נזכר שם היהודים ביחוד, וגם בימים ההם אשר היה זיוף המטבעות כדבר כללי בכל מקום, הנה הטילו גדולי ישראל עונש החרם על כל איש מכני עמם הנלכד בעון הזה<sup>23</sup>). ובסגנון אשר בו השתמשו הרבנים בדברים על הענין הזה אכן נראה התרשנות מוסרית אמיתית היוצאת מן הלב: „נכהלתי ונעויתי מראות זאת השאלה — אומר אחד מהם<sup>24</sup>) — כי היא חרפת האומה הישראלית שימצא איש מכני ישראל שמוציא מפיו שרוצה לישא וליתן במעות מזויפות“.

<sup>16</sup> שיערי צדק, סי' י"ט. — <sup>17</sup> שו"ת תורת חסד, סי' מ"ח. — <sup>18</sup> ש"ע יו"ד סי' רס"ז, סעיף י"ז. — <sup>19</sup> Strack, Der Blutbergglaube, p. 144. — <sup>20</sup> Histoire de la Ville d'Alais, Nîmes, 1894, p. 89; Güdemann, I. 31; II. 246—248; III. 188—191. — <sup>21</sup> שו"ת יוסף אומין סי' תר"ל. — <sup>22</sup> Jacobs, Angevin England, p. 233. — <sup>23</sup> שו"ת הרי"ש די מודינא, ח"א קכ"ד. — <sup>24</sup> שו"ת מהרש"ך, ח"ג ק"ח.



ובדבר החפצים הנגזרים, הנה תורת המוסר הישראלית אסרה לקחתם אסור חמור, אך במעשה עברו היהודים פעם בפעם על זה. ובכל זאת, גם באשמה העצומה הזאת לא נכתם עונם מאד. במאה הי"ב התיר החק, כנראה, ליהודי אשכנז לקחת חפצים נגזרים במשכון, אך רבני ישראל דוחים את הוכחות הזאת ברנשי בוי<sup>25</sup>). ובאזיה תראינה עינינו מנהג מוזר אצל יהודי בבל: במאה העשירית היה דרכם שם לקנות חפצים נגזרים — למען השיבם לבעליהם האמתים<sup>26</sup>). הקובלנא היותר קשה כנגד יהודי אירופה היה, כי לקחו במשכון בנדי קודש ובגדים מגואלים כדם — אלה שני מיני המשכנות אשר קבלתם נאסרה פעם בפעם עפ"י תקנות גדולי ישראל<sup>27</sup>).

האין זה מחזה לוקח-לב, בראותנו כי מעולם לא התרומם הרוח המוסרי בישראל כאשר במאות השנים שבהן חוקי סערות הרדיפות ביותר? או, בסבול היהודים המת האכזריות היותר נוראה, אז ידע לבכם יותר מאשר בכל הזמנים, כי בהונאת הנכרי עון כפול: עון גולה ועון חלול ה'. מאחיהם דרשו במחיר מרכלתם יותר מאשר דרשו מהנכרים<sup>28</sup>), וכל ספרי המוסר מוכיחים בלי הרף, כי הונאת הנזי חמורה מהונאת היהודי, והספרים האלה הן היו המזון הכללי לרוח ישראל בימים ההם. וככה דברו ספרי המוסר קשות גם כנגד מעלימי אשמה, ולא התירו ליהודי לכבוש ערותו נגד ישראל שהיה לו דויד עם נוצרי<sup>29</sup>). ובכל היות היהודים נמנעים לקרוא איש את אחיו לערכאות, הננו מוצאים, כי אחד מראשי גדולי ישראל מסר ברצונו המוכ את אחד היהודים לערכאות בהאשמו בגול נכרי<sup>30</sup>). ואכן נהגו הגאונים למסור למלכות את היהודים הקונים חפצים נגזרים<sup>31</sup>).

התרת הנדרים נתנה גם היא מקום להטיל חשד על תורת המוסר הישראלית, אך אם ניטיב להתבונן נראה, כי מראשית הימים ובכל משך ימי הביניים לא חדלו גדולי ישראל מהוהיר את העם מנדרים ושבועות בכלל, ועל שבועת שוא הבישו בנועל נפש שאין למעלה ממנו. אך אין ספק, כי לא תמיד ישמע העם כלו למועצות נעלות, והיו גם אנשים שהיו מהירים לנדור, ולהם הונחה דלת פתוחה לשוב ולהתבונן במתינות על מעשיהם ולבקש מהחכמים התרת נדרם. היה גם אשר נדרו אנשים להרע, ותבוא ההתרה להוריע, כי החפץ לסור מרע, אשר שב להתעורר בלב הנודר, צריך לגבור על התחיבות פתאומית ובלתי נכונה, ובכל אופן, הנה הנדרים והשבועות בדברים שבין אדם לחברו, אלה הנדרים שהפרתם יכלה באמת לסכב תוצאות מפריעות מוסר, באלה דרשו הרבנים ככל תוקף לבלי התירם. כל רב וכל ב"ד לא יכול להתיר שבועה או נדר שהוטלו כבי"ד של יהודים על אחד האנשים, ברית מסחר שנעשתה בשבועה לא יכלו לבטלה, וכן לא היתה כל יכולת לבטל שבועה בנקיטת חפץ<sup>32</sup>). ביחוד החמירה תורת ישראל בנוגע לחטאי הצבור, ולא היה אפשר כלל להפר נדר של צבור<sup>33</sup>).

<sup>25</sup> Zöpfl, III. 205; Güdemann I. 262 — <sup>26</sup> מפתח לתשובות הגאונים 197. —

<sup>27</sup> קבלת משכנות כאלה נאסרה גם מאת רבנו גרשון. ע"י פתחי תשובה לחושן משפט, סי' שצ"ו סעיף א'.

<sup>28</sup> תשב"ץ ח"ג, קנ"א. — <sup>29</sup> שו"ע ח"מ, סי' כ"ח, סעיף ג'. — <sup>30</sup> מפתח דף 182. — <sup>31</sup> הנ"ל,

שם וגם בדף 191. — <sup>32</sup> תשובות הגאונים, פראג, 123. — <sup>33</sup> מפתח לחש"ג דף 8, 99, 157.



## ז. האשה והיי הבית.

רבים ישנו לחשוב, כי אסור רבוי הנשים נחל היהודי מהעולם האירופי אשר חי בקרבנו, אך הדבר ברור, כי קדושת הבית היתה אחד מן המניעים היותר קדומים בהתפתחות היהדות אחרי גלות בבל, ומאז שלט מנהג יחידות האשה בקרב המשפחה העברית<sup>34</sup>). התלמוד כלו מיוסד על המנהג הזה, וגם כל הרמזים אשר הוא מלא על אודות הנשים כלם מכוונים לו. כי אף אם התירה תורת ישראל את רבוי הנשים, הנה במעשה בטלו היהודים את ההתר הזה בזמן קדום מאד, ובכל המון חכמי התלמוד אין אף אחד שנאמר עליו כי היו לו שתי נשים; ובספרות הרבנות ידובר תמיד על אשת איש ולא על נשיו. מלבד זאת, ישנן עוד ראיות מוכיחות, כי חיי הנשואים בימי התלמוד נוסדו על יסוד יחידות האשה. ודברי רבנו הקדוש אשר אמר, כי אם יקח בנו אשה אחרת על אשתו יאמרו: "זו אשתו וזו זונתו"<sup>35</sup>), יוכלו להיות לעדות נאמנה על היות דבר יחידות האשה כבר אז קבוע עמוק בלב העם.

המנהג בישראל עקר איפוא את ההלכה, והמן רב לפני עשות הדת הנוצרית את ההשקפה הרומית בענין זה לשלמה באירופה, התכוננה כבר יחידות האשה בישראל על בסיס קים. במאה התשיעית הורו הגאונים כבר גם להלכה, כי אסור לאיש לשאת אשה שניה בלי הסכמת אשתו הראשונה<sup>36</sup>). ובמאה שאחריה הגנו מוצאים, כי אחד מהגדולים שביהודי ימי הביניים, רבנו גרשון "מאור הגולה", אסר את רבוי הנשים בחרם, ומבלי תקף אספה דתית רכש לדעתו את הסכמתם הנמורה של כל גדולי זמנו, ומימיו היתה יחידות האשה לחק ולמשפט לכל יהודי המערב.

אך לעמת זה הנה פעל האישלם הרבה על היהודים היושבים בארצותיו. שמה נמצאו רבים עוברים על חק יחידות האשה מאז ועד היום, וכנראה היתה זאת הגורמת לשניאה הכללית הנוכרת. ואמנם אך בדבר רבוי הנשים אשמה ההשפעה החיצונית על היהדות, בעוד שיחידות האשה היתה ליהדות מעלה מולדת בית, לא אסופה מן החוץ. והרושם האישלמי הראה פעלו גם בארצות ספרד הנוצריות, ומנהג רבוי הנשים פריץ בהן עוד גם במאה הי"ד. אך בכל מקרה פרטי נצרכה הסכמת המלך, ומבלעדה נוטל עונש מות על המרבה לו נשים<sup>37</sup>). באלג'יר פסק הרשב"ש, אשר חי במאה הט"ו, כי דבר רבוי הנשים איננו מתנגד לחקי התורה, אפס כי על הבעל לכוון בית מיוחד לכל אחת מנשיו<sup>38</sup>) — וככה מנע במעשה את אשר התיר להלכה. בכלל היה ההבדל בין יהודי המזרח והמערב פחות הרבה במעשה מאשר בחלוף דעותיהם להלכה, כי סוף סוף היה גם בקרב יהודי המזרח חק יחידות האשה לכלל, ורבוי הנשים ליוצא מן הכלל, אחרי כי רק העשירים המעטים היתה לאל ידם להרבות להם נשים.

באופן אחד היתה אמנם דעת אחרים מהרבנים נוטה להתיר לאיש לעבור על חרם רבנו גרשון, והוא במאן אשתו לקבל גם מידו אחרי שבתה אתו עשר שנים ולא לידה לו בנים, אך גם באופן זה הושמו מעצורים רבים וקשים על דרכו<sup>39</sup>); והפוסקים היותר גדולים, רבנו נסים ומר"י מינץ, אסרו רבוי הנשים בכל אופן שיהיה. חק היבום היה גם הוא כשטן תמיד לחק יחידות האשה, ובהפתח פתח לפחותי העם למעון, כי הרבנים

<sup>34</sup> Z. Frankel, Grundlinien des mosaisch-talmudischen Eherechts, XI

<sup>35</sup> — כתובות ס"ב, א'. — <sup>36</sup> תשח"ג, ש"ן, דף 60; מפתח לתשח"ג דף 282.

<sup>37</sup> Lindo, The Jews in Spain, p. 88; J. Jacobs, Jews in Spain p. 25, § 104

<sup>38</sup> — רשב"ש, סי' ע"ה. — <sup>39</sup> שו"ת מים רבים, ח"ג, ד'.



מחוקקים חקים נגד דינים מפורשים שבתורה. המציאו המצאה אשר על פיה התחייב האיש למפרע ברצונו הטוב לבלי קחת אשה על אשתו<sup>40</sup>). והשבועה נכתבה גם בכתובתה עצמה. והדבר המספיק ביותר בזהירות הזאת הוא — כי נהגה רק בארצות האישלם.

הגרושים רבו אמנם בימים ההם, אך עפ"י רוב קרו בקרב הזוגים הרכים בומן לא כביר אחרי התנתם, לאמר: עוד לפני נשואיהם האמתים, והבתולות הגרושות מצאו להן זוגון על נקלה. גרושים בקרב באים בימים, אשר חיו כבר זמן רב יחד, היו כמעט דבר יוצא מן הכלל, וגם אם קרה מקרה כזה התנהגו הבעל עם אשתו הגרושה בנעימות ובכבוד רב מאד.

ובכל ההבדל שהיה בין יהודי המזרח והמערב בדבר הנשואים, הנה היו חיי הבית בקרב היהודים טהורים ואהובים בכל מקום. כבר אמנם להגביל את היחסים אשר שררו בין ההורים היהודים ובניהם, בהיות עלינו לשים נבולות בזה לרגש בלתי ממשי המסור ללב. הרוח המלא אהבה וחבה אשר קשר את האב היהודי לבנו לא יוכל להרשם במלים, ועל כן לא יפלא בעינינו לראות, כי בענין הזה לא הרבו דברים גם ספרי הדינים. בדבר הזה נתן היהודי חרות גמורה לרגשותיו. התורה מבטיחה אמנם גמול נעלה למצות כבוד ההורים, הוא אורך הימים; והתלמוד יחשבנה בין הרברים שאדם אוכל פרותיהם בעוה"ז והקדן קימת לעוה"ב; אך לא גמול ועונש היו לעיקר, כי האהבה העמיקה שרשיה דיה עד לבלי הצטרך לאמצעים כאלה שיעוררוה. ובהיות האהבה חרותה עמוק עמוק בלבבות ההורים ובניהם, לא היה גם צורך להרבות באותות חבה למראה עין, דבר אשר גם בימינו אלה זר הוא מעט לרגשות היהודי.

בפרטים ידועים היו חיי הילדים בימי הביניים קשים. המשמעת היתה קשה, וענשי הגוף תדירים. במושג השלחן נדרש מהילד כשול-ישותו במדה היותר גדולה בשבתו בפני אורחים, ועליהם נאסר עפ"י רגש מוסרי נכון לפנק את בני בעל הבית. כמובן, היו גם הורים רבים יותר נוחים, וספרי המוסר מתלוננים תדיר, כי נתנה לילדים חופשה יתרה בשבתם אל השלחן, או בכיהכנים, או בפני גדולים מהם ככלל. בחצר בתי הלמוד לא נעשו הכנות מיוחדות למשחק, כי היה על הילד לשבת כל היום בבית פנימה, וההפסקה היחידה בלמודו היתה שעת אכילת ארוחת הצהרים. אך ככל זאת מצאו להם הילדים גם עתות לשחק, וצעצועי משחק היו מצויים הרבה, וביניהם גם כדורים מקושטים בציורים<sup>41</sup>).

אך למרות תקופת המשמעת שנכנע הילד מלפניה, הצליחה היהדות ע"י תחבולות אין מספר לחבב עליו את החיים, את ביתו ואת דתו. בליל הפסח היה הילד למרכו מנהגי "הסדר" הקדמון, המלא רוח עדנים ונחת, בארבע הכוסות נטל חלקו, ובהתפעלות הציע שאלותיו לפני הוקנים, אשר עלצו לשמען ולענות עליהן. לפעמים כרך מצה ושימנה על שכמו ויסב בנאון בחדר, וזכר ליציאת מצרים; או כי התחמק פתאם החוצה, ובפתוח בני הבית את הדלת לקראת "אליהו הנביא" (עפ"י המנהג היודעי), נדחף הוא הביתה בתרועה ובעליצות. אף היה אשר לבש הילד בגדי גולה, ובמקלו בידו וצוורו על שכמו בא החרדה, בעל הבית שאלהו: "מאין בואך?" והוא ענהו: "ממצרים". — היצאת משעבוד לחרות? — כן, חפשי הנני". — ואנה תלך? — לירושלים". — לא, שבה אתנו וקראנו את סדר ההגדה<sup>42</sup>). ומנהגים כאלה וכאלה, לשמח את לב הילד

<sup>40</sup> תשב"ץ, ח"א, צ"ד. — <sup>41</sup> מפתח לתשה"ג, דף מ"ט. — Benjamin II. Eight Years in Asia p. 328.



ולשתף אותו במצות המעשיות בפעל, נמצאו בכל הענינים אשר היתה הדת לרוח החיה בהם.

והדת היא שפעלה אמנם בכל פניות חיי היהודי. היא ערנה את רגשותיו, והיא נטעה בקרב רגש הטהרה והנקיון. למלא דברי התורה, נוהרו היהודים מצער בעלי חיים. לפעמים גדלו בביתם תרנגלות, למען יוכלו לקיים את המצוה, לתת לבהמה אכלה לפני אכלם הם בעצמם<sup>43</sup>). פתותי לחם היה מותר להשליך לפני הצפרים בשבת<sup>44</sup>). ובניטות היותר עניות שבימי הבינים, בשבת משפחות מספר צפופות בבית אחד, שמר הנמוס הדתי את בני ההמון מההתרשלות המגונה בנוגע לטוהר המדות, המורגשת באופן גורא בקרב העניים כימינו אלה. וגם חסרון הרגשה אשר נראה בימי הבינים, בנוגע לנקיון הנוף, נמלא עפי הרוח הדתי. בכל יום ששי טבל היהודי במים; לפני אכלו נטל ידיו אחרי שפשפו כל חלאה מעליהם; בסעודה לא שתה טרם נגבו פיו היטב. בכלל נקרא השלחן בשם „מזבח ה'“, ובשבת היהודי לפניו היה צריך להיות טהור ככהני ה' בעת העבודה, וגם דברי התורה שהתפללו בהם בסעודה אינם אלא כתוצאת ההשקפה הזאת. דרושים בשעת הסעודה בבית היו כדבר רגיל בחיי היהודים, והדרושים האלה היו עפ"י על דרך הפלפול. אורח מצוין היה מהנה את כעה"ב, בתור נמול להסרו, בהגידו לו איזה „חדוש“, ובהיות הנער לבר מצוה היה הוא הדרוש. המעבר מעניני תורה לשיחות חולין קל מאד, וחדודי ה„מְרַשְׁלִיק“ והבדחן, וגם חיונות קצרים, ביחוד בימי חתונה ובפורים, היו נפרצים מאד בקרב ההמון. גם החידות היו שעשועי הסעודה הרגילים, וכל גדולי משוררי היהודים בימי הבינים נסו כחם בחבור חידות.

אך מלבד קלות המעבר מרברי קודש לחול, הגה נבנה גם גשר ביניהם להקלו עוד יותר, הן הזמירות, אשר היו תערובת קדש וחול יחד, בהיותן כוללות גם תפלות וגם דברי עליונות. בלילות החרף ישבה לה המשפחה ליל ש"ק משך שעות אחדות אל השלחן, לשורר את הזמירות הנעימות האלה; הנשים ישבו להן עפ"י רוב מחרישות ומקשיבות, אך האם השתדלה, כי אל המזמרים ילוו גם ילדיה בקולם החוק. הנערות שוררו לבדנה, ולפעמים קבל הבעל ואשתו את השבת בשירת־משנה (duet) בלית מוזיקה<sup>45</sup>).

גם שירי יין ואהבה בערבית ובשפה המדוברת סללו להם דרך בקרב היהודים, וביחוד בספרד, מושב הערבים, וגם אל תוך בהמ"ז החננו שירי החול האלה, ויושרו בנעימות ערביות<sup>46</sup>). כמובן רע הדבר מאד בעיני רבנים אחדים, אך תוכחתם ותלונותיהם לא עשו פרי, ובמאות שנים אח"כ נמצא את החבה למין שירים כאלה גם באשכנז<sup>47</sup>). בכל אופן שנו שירי היין של היהודים משירי אחרים: אך רוח עליונות וחדוה מרחפת עליהם, אבל אין בהם אף מלה אחת של נבול פה.

השכרון לא דבק לעולם ביהדות, וקדוש היין בכל מקרי שמחות היהודים העיר כעין רגש של פרישות מבלי הויק לרוח ההתרועעות. החבה המוקדמת של היהודים לטבק ולקוונה יצאה מצד אחד מזמירותם מהמשקים החריפים, ומצד שני מתחבתם להתרועעות. בראשית המאה ה"א נודע הקווה במצרים בתור „משקה ישראל“<sup>48</sup>).

<sup>43</sup> ס' חסידים, ס' תקל"א. — <sup>44</sup> מהר"ל, דף כ"ט. — <sup>45</sup> Jewish Quarterly Review III. 298. Popper, Inschriften des Prager Judenfriedhofes pp. 24, 25.

<sup>46</sup> ר' שלמה אלעזרי באגרת המוסר. — <sup>47</sup> יוסף אמיץ, ס' קל"ג. — <sup>48</sup> שו"ת זרע אברהם, ח"א ס' ב' ג'.



וישתוהו בשחר לפני התפלה כשמירה מפני הנולת (Catarrh) ותקף אחרי בהמ"ז בסעודות קבע<sup>49</sup>). באנגליה הנהיגו היהודים את הקווה<sup>50</sup>). ושמוש הטבק נגלה גם הוא באירופא ע"י לואיז די טוריס, אחד היהודים אשר לוו את קולומבוס<sup>51</sup>). הכנסיה התנגדה לטבק, ומחברת המלך דומס הראשון הקימה שאון כללי, וכנגד זה קדמו רבני היהודים את פני הטבק בשמחה, במצאם בו עזר לניירות, ולא נחלקו רק בדבר שמושו בשבת ובמועדים ובימי הצום, ואם צריך לברך עליו. בצומות נהגו לבלי עשן עד אחרי הצהרים, ובשבת נאסר שמושו לגמרי; אך ההחלטה הזאת לא נתקבלה להלכה מבלי מחלוקת קשה. והתחבולות אשר המציאו המעשנים בעלי התאוה היו לפעמים מברחות מאד. יש אשר מלאו "הקה" (Hokka) של טבק ויציתוהו בע"ש למען תפיץ עשנה בשבת, ואחד היהודים נהג לבקר את רעהו המושלם ביום השבת ולשבת בכיתו בשעת עשונו<sup>52</sup>). ודבר מסחר הטבק היה למן הימים הראשונים בידי היהודים, וגם היום נתן המונופולין של הטבק באנגליה בידי ישראל.

(עוד יבוא.)

<sup>49</sup> שו"ת חנוך בית יהודה, סי' ב'; שו"ת ר"מ בן מרדכי זכות, סי' נ"ט; גנת ורדים, ח"ג, סי' א'. — <sup>50</sup> Howell, Familiar Letters, p. 662. — <sup>51</sup> Kayserling, Christopher Columbus etc. p. 94. — <sup>52</sup> ארמת קדש לר"ג מורחיי, סי' ד'.



# נספה בלא משפט.

מעשה שהיה.

מאת

דוד כהנא.

המשפט המעוות של דרייפוס וואלא בצרפת, אשר הרעיש בעת האחרונה את העולם כולו, העלה על זכרוני את המשפט של השלחני הגדול, יוסף זיס אפפענהיימער מווירטמברג, אשר בשנה זו, תרנ"ח, ימלאו מאה וששים שנה מיום שנחרץ עליו משפט מות על לא חמס בכפו, וכותבי תולדות ישראל, ובכללם גם גרעמין, לא נשאו את שמו על שפתם, ולא הגידו דבר או חצי דבר על אדותיו. רק יאסס הזכיר את שמו כלאחר יד וכתב על המאורע הזה כעשר שורות, אך נכשל בשגיאות. — בשנת תרל"ג כתב הר"ר מאיר לעהמאנן ספור בשפת אשכנז, בשם "זיס אפפענ-היימער", שנעתק ג"כ לשפת עבר, ובו נסה לצייר את אפפענהיימער ותולדותיו בדרך הספור הפיוטי, אבל ספורו גרוע הרבה מן הספור: "היהודי זיס" שחבר הנוצרי האסף, כי ברא לעהמאנן הרבה דברים מלבדו, יותר מן הראוי בכפור היסטורי. על כן חשבתי, כי נכון לכתוב עתה בעברית תולדות יוסף זיס ומשפטו ע"פ מקורים נאמנים, למען עשות זכרון טוב לשמו, המחולל אז בין העמים, מרוב קנאה ושנאה לעם ישראל.

איש היה בעיר פראנקפורט דמיין בסוף המאה הי"ז לסה"י, ושמו זלמן חזן, והוא היה איש ישר ונכבד, משורר גדול וש"צ לעדת ישראל בעיר הזאת<sup>1</sup>, ולו אין בנים, וזלתי בת יהודה ושמה מיכלה, יפת תאר מאד. ויתן אביה אותה לאיש מעיר אפפענהיים, ושמו יששכר זיסקינד אפפענהיימער, וגם הוא היה חזן ומשורר נפלא ושמו הטוב בשיר וזמרה הלך למרחוק, ובימים ההם, בטרם היו בתי משחק לרוב באשכנז, היו משוררים ומנגנים נוסעים מעיר לעיר ומשמיעים זמרתם בהיכלי העשירים. בראש להקת משוררים כאלה עמד אז יששכר זיסקינד בעל מיכלה, והוא עם אנשי חברתו באו בכתי העשירים מאחב"י, וגם בכתי הנכרים ובארמונות שרים גדולים, ופעמים רבות באו גם לחצר הנסיך מוואל-פענבישעל, והוא נתן שכרם ביד נדיבה<sup>2</sup>.

בשנת 1692 (ה"א תנ"ב) ילדה מיכלה בן בעיר היידעלבערג, עלם נחמד וטוב ראי, ושמו יוסף זיס. אחרי כן ילדה עוד בן אחר<sup>3</sup> ובת יפת מראה וטובת חן ושמה

<sup>1</sup> ע"י בספר יוסף זיס אפפענהיימער מאת צימערמאנן, צד ט', ובספר רבני פראנקפורט מאת הורוויץ, ח"ב, צד צ"ט.

<sup>2</sup> ע"י צימערמאנן בספרו הנזכר צד ט'.

<sup>3</sup> לדברי צימערמאנן כפי הנזכר צד י"ג, המיר תכן הזה אחרי כן את דתו, ונקרא



לאה<sup>4</sup>). והנער יוסף זים עשה חיל בלמודים, כי היה בעל שכל טוב, ומלבר ידיעתו בשפת עבר ובחכמת החשבון, ידע גיב לדבר ולכתוב בשפות אחרות חיות, ובפרט בשפת אשכנז הצטיין כאחד מאצילי הארץ, גם כתיבתו היתה תמה ויפה. נשי ישראל בעיר הזאת מצאו נחת בהעלם יוסף זים והללו אותו לאמו לאמר, כי במעלליו יתנכר הנער שיהיה לאיש רם המעלה וכי לגדולות נוצר<sup>5</sup>.

אחר מות אביו יששכר ויסקינד, עזב יוסף זים את מקום מולדתו היידעלבערג וילך הלך ונסוע בארץ, והוא אז כבן י"ח שנה, ובאשר לא רצה להיות רב או מורה בישראל, שם את לבו לקנות לו ידיעות רבות במסחר וקנין, ויעבור בערים רבות, ראשונה בא לפרנקפורט דמיין, ואחרי כן לאמשטרדם, ומשם בא לפראנק, לווינן ועוד. ובעיר מינינגען למד גם בבית מדרש החכמות, ולא נודע אם למד חכמת הרפואה או חכמת המשפטים<sup>6</sup>. וכראות יוסף זים כי בכל הערים שעבר בהן לא מצא את הצלחתו, לא חפץ עוד להיות נע ונד, ויבחר לו את העיר מאנהיים למקום שבתו, ושם מצא חן בעיני השר לאויץ, שהיה שר המשפטים אצל הנסיך מפפאלץ, והוא נתן לו רשות להשתדל במקום המשפט בעד רבים מן החושבים.

בימי מסעו ונדודו על פני תבל התכונן יוסף זים ברוב שכלו, איך יתנהגו המושלים בהרבה ארצות בסררי ההוצאות וההכנסות של המדינות, וגם שם את עינו על המסים השונים אשר ישימו על העם, וכאשר השתקע אח"כ במאנהיים נתן עצתו להנסיך מפפאלץ לשום מס על נייר של שמרות וכדומה (שטעמפעל). כמו שיש בשאר הממלכות, ועצתו זאת מצאה חן בעיני הנסיך ושריו, ויוסף זים קבל על עצמו לשלם להנסיך סך הנון בעד המס החדש ההוא. אבל מיד נמצא איש אחד אשר קנה מידו את העסק הזה בעד י"ב אלפים גולדען, וימסור לו זים את העסק והוא לקח בכסף ההוא את יציקת המטבעות מאת הנסיך מהעססען-דארמשטאט<sup>7</sup>. בעסק הזה הצליח יוסף זים מאד, ורבים מבני ישראל העשירים וגם רבים מן הנכרים הפקידו כספם בידו, והוא עשה את מלאכתו באמונה, וישב לרוב במאנהיים וגם בפראנקפורט, כי היו לו עוד עסקים רבים עם שרים גדולים, עד שבזמן קצר הורם מצבו מאד, ויהי לעשיר גדול, ויקן לו בתים, אחר במאנ-היים ואחד בפראנקפורט.

הוצאות ביתו היו אז מרובות, עד למאה ר"ט בכל שבוע<sup>8</sup>, כי רבים מגדולי השרים היו מכאי ביתו, והם דברו חלקות באזניו ויהללו את חכמתו וכשרון רוחו. בימי הצלחתו אלה נעשה הפשי בדעותיו ולא שמר את דת אבותיו כהוגן, ויחלל את השבת ועוד הרבה ממנהגי ישראל ויתבולל בין הנכרים ויחי עמהם באהזה ורעות, אכל את פת כנם ושתה את יין משתיהם, וגם מבנותיהם לא התרחק, עד שרבני פראנקפורט גורו עליו חרם, למען

בשם מופינכערגער, והיה בינו ובין אחיו יוסף זים ריב ומשפט. אויב יוסף זים הרבים הוציאו עליו לעז כי נולד שלא בהכשר. אבל שקר הרבה, ורק השנאה מדברת מתוך גרונם. גם סופרי העמים, צימערמאן וטעממע, מסופקים כזה מאד.

<sup>4</sup> הסופר אנטאן וועבער בזכרונותיו הנדפסים כעת בספר: ווירטעמבערג וויא עס וואר אונד איזט, הביא (ח"א צד ש"א) את דברי יוסף זים שהזכיר בעצמו את אחותו לאה, וכן הזכירה וועבער שם לחלן צד ש"ו.

<sup>5</sup> עיי' צימערמאן שם צד י"ג.

<sup>6</sup> שם צד מ"ז.

<sup>7</sup> שם צד י"ט.

<sup>8</sup> שם צד כ"ו.



ישוב מדרכו הרעה<sup>9</sup>). וכאשר שאלוהו רעיו הנכרים להגיד להם, איוו מן האמונות תמצא חן בעיניו, ענה להם, כי בעיניו כל האמונות שוות, ופעם אחרת אמר, כי הוא אמנם נולד יהודי, אך דתו היא דת כל איש ישר<sup>10</sup>).

בראש האנשים שתמכו את יוסף זיס בכספם, היה השלחני יצחק שמעון לנדא, אשר זה כמה שנים היו לו עסקים רבים עם הנסיך עבדרהארד לודוויג ממדינת ווירטמברג ועם פלגשו הגראָפֿין ווערבֿען וגם עם דודו הפרינץ קארל אלכסנדר, ועוד עם שרים גדולים מחצר ווירטמברג. בשנת 1732 בתחלת הקיץ, בהיות שניהם, השלחני י"ש לנדא ויוסף זיס, במקום הרחצה ווילרבאד, בא שמה גם הפרינץ קארל אלכסנדר עם אשתו, והוא היה אז נציב סערביען, וידבר לנדא לפני הפרינץ טובות על ידידו יוסף זיס, כי רצה הוקן לנדא לגמור כל העסקים שהיו לו עם הפרינץ, ויוסף זיס מצא חן בעיני הפרינץ ואשתו ויפצירו בו שניהם, כי יקבל הוא מעתה המשרה על שכמו, לעשות עמהם עסקים שונים. ויוסף זיס נתרצה לבקשתם, ועוד בקיץ ההוא עשה הפרינץ ואשתו את יוסף זיס לשלחני שלהם<sup>11</sup>).

שנה ומחצה אחרי כן, בשנת 1733 בחדש אָקטאָבער, מת הנסיך מוירטמברג, עבדרהארד לודוויג, ועל מקומו עלה הפרינץ קארל אלכסנדר נציב סרביען. הנסיך שמת לחץ את יושבי ווירטמברג מאד, כי הוציא הוצאות רבות על בנינים רמים והיכלות ויפור הרבה כסף על מותרות. גם פלגשו, העלמה גראוועניץ, אשר רק לכמות עינים היתה לאשת הגראָפֿין ווערבֿען, אכלה היא ואחיה ובני משפחתה את אוצר המדינה ככל פה, עד שנשאר ריק מכל, והחובות נברו מיום ליום. יותר מעשרים שנה שלטה האשה הזאת בארץ, והנסיך היה בידה כחומר ביד היוצר, והיא ישבה בראש השרים ומכרה בעד כסף משרות גבוהות במדינה לאנשים בלתי הגונים, אשר נטו אחר הבצע ויעותו משפט, עד אשר בשנת 1731 מלאה סאתה ותגורש מן הארץ<sup>12</sup>).

במצב רע כזה, אשר אוצרות המדינה דללו וחרבו והחובות נברו מאד, בא קארל אלכסנדר להיות נסיך בוירטמברג. רוב תושבי המדינה היו פרוטסטנטים נלהבים, והוא, בעת שנשא את אשתו העשירה, עזב את דת הפרוטסטנטים וקבל עליו דת הקתולים, גם בא כברית עם כת היעוואטיים, אשר שאפו בכל לבם להפוך את יושבי ווירטמברג לקתולים. אבל לפי הוקי המדינה שם מאז ומקדם, לא היה הנסיך חפשי במעשיו ולא יכול לעשות דבר בלי הסכמת נבחרי העם, והרבה פעמים עמדו נגדו ובטלו את רצונו. כמעט בא הנסיך לוורטמברג, קרא מיד ליוסף זיס שיבוא אליו, כי ראה שרק ע"י רוב כספו וכשרון רוחו של היהודי הזה יש תקוה לרפא את הריסות המדינה. ויוסף זיס שמע לבקשת הנסיך, ויעזוב מהר את ביתו במאנהיים ויבוא עם אמו ואחותו לאה לשבת בשטוטנארט. ובטרם עזב יוסף זיס את מאנהיים, הוציא כרוז, כי מי שיש לו שטר חוב עליו יבוא אליו בזמן ששה שבועות וישלם לו<sup>13</sup>). אבל לא בא איש לדרוש ממנו כסף, לא ממאנהיים ולא מפראנקפורט ולא ממקומות אחרים, כי שמו הטוב הלך וגדל.

<sup>9</sup> שם צד י"ח.

<sup>10</sup> שם צד י"ז.

<sup>11</sup> שם צד כ"א.

<sup>12</sup> ע"י בספר הזכרונות הנזכר של אנטאן וועבער (ח"א צד ש"ג) ובספר קורות המאה הי"ח כואת שלאססער (ח"א צד רכ"ו).

<sup>13</sup> ע"י צימערמאנן שם צד כ"א.



יושבי ווירטמברג, וביותר השרים הגדולים, הביטו לרוב באיבה ובשאט נפש על כל איש יהודי, כי למן היום אשר גרשו את היהודים מארצם (בשנת 1551) לא נתן להם רשות עד הנה לשבת בתוכם, וגם גורו אחרי כן על התושבים בעונש חמור, לבלתי בוא במשא ומתן עם היהודים, ולא היתה רשות ליהודי לעבור בארצם בלי כתב רשיון מיוחד מהרשות<sup>14</sup>). וכאשר נתן הנסיך פרידריך, בשנת 1598, רשות ליהודים אחרים מאיטליא לשבת בוירטמברג ולעשות שם מסחר וקנין במשך זמן של מ"ז שנה — התנגדו לזה נבחרי העם מאד ואמרו לו, כי מן היהודים לא תצמח לו ישועה, כי אי אפשר להיהודי לעזוב את ערמתו, כמו שאי אפשר לחתול לבלתי לצוד עכברים, ומלבד שהם מרגלים, הנם גם משחתי המדות וישחיתו את העם ע"י מעשיהם הרעים. וכהני הדת הראוהו לדעת, כי אין שונא גדול לדת הנוצרית כמו השר והיהודים. ובכן בקשו ראשי העיר שטוטגארט מאת הנסיך, לבל יתן רשות להיהודים לשבת בעיר הזאת, ויהודי איטליא היו מוכרחים, מרוב קנאה ושנאת העם, לעזוב מהר את ווירטמברג<sup>15</sup>). בכלל היתה השנאה לעם ישראל עוד בעצם תקפה בסוף המאה ה"י ובתחלת המאה ה"ח, והרבה סופרים הדפיסו אז ספרים נגד היהודים ודברו עליהם תועה וסרה (וואגענוייל, איזוענמענגער ועוד), וכל אחד מהם השתדל לחרף את מערכות ישראל יותר מחברו, כי ראו שכל המרכה לחרף ולגדף את היהודים הרי זה משוכת והרבה קופצים על ספריו<sup>16</sup>).

בעיר שטוטגארט, ברחוב הנקרא זעעשטראססע, קנה לו יוסף זיס בית גדול ורחב ידים, ושם ישב עם אמו ואחותו ברוב כבוד והדר. הוצאות ביתו היו כעת מרובות מאד, כי פעם בפעם עשה משתה גדול לכל שרי המדינה, והם באו אל ביתו עם נשיהם ובניהם ובנותיהם, ויצאו שם במחולות וירכו בשמחה, בשיר וכלי זמר, ואל בעל הבית דברו חלקות בשפתי מרמה, ויהללו את מעשיו מאד, כי אימת הנסיך היתה עליהם<sup>17</sup>). אך בסתר לבם בערה בם חמתם עד להשחית, על רוב עשרו וחכמתו של היהודי ועל אשר מצא חן בעיני הנסיך ויהי לאיש סודו. בעניני אוצרות המדינה, אשר למדרגה גדולה כזאת לא הניע עוד איש יהודי באשכנו, ויתנכלו עליו השרים האלה להרפו ממצבו וגם להמיתו.

יוסף זיס לא שכח בימי הצלחתו את אחיו בני עמו, ועל ידו היו להם בוירטמברג עסקים רבים, בפרט כאשר פרץ הריב עם הצרפתים<sup>18</sup>). ואחרים מכני ישראל באו גם לגור בוירטמברג, ושרי המדינה היו מוכרחים להעלים עיניהם מהם<sup>19</sup>).

הנסיך קארל אלכסנדר היה איש נכון וטוב לב ודרש שלום כל אדם<sup>20</sup>). אך בדעתו הרבה דברים כמוסים, מה שעשו לפנים השרים ונבחרי העם, ואיך עקשו משפט ונטו אחרי הכצעק, — היה עוין אותם תמיד, וקרא להם „חמורי כסף“<sup>21</sup>), והם שנאו בסתר לבם את הנסיך, על כי קתולי הוא ויש לו קשר והתחברות עם היעוואטיים שנואי נפשם,

<sup>14</sup> עיי' תולדות היהודים מאת קאסעל, בספר המלים של ערש אונד גרוכער (כרך כ"ז, צד צ"ח).

<sup>15</sup> עיי' בספר „ווירטעמבערג וויא עם וואר אונד איזט“, ח"ג צד של"ב.

<sup>16</sup> עיי' בספר קורות היהודים בקעלן מאת בריש, ח"ב צד קכ"ח.

<sup>17</sup> עיי' צימערמאנן שם צד ח' וצד ע"ז.

<sup>18</sup> עיי' בספר „קרימינאל ביבליאטעהק מאת טעממע/ ח"ב, צד ע"ב.

<sup>19</sup> צימערמאנן צד ע"ה.

<sup>20</sup> עיי' זכרונות אנטאן וועבער ח"א צד של"ה.

<sup>21</sup> צימערמאנן צד כ"ז.



ויחשדו תמיד את הנסיך, שרוצה להשיב מדינת ווירטמברג לדת הקתולית, והרבה פעמים התנגדו לחפצו. הוא רצה להרבות חילו ולהרחיב את גבולי ממשלתו, והם לא הסכימו לזה<sup>(22)</sup>. אף קשרו עליו קשר בסתר, לתת הנסיכות לאחיו הצעיר, היינריך פרידריך, אשר היה פרוטסטנט ומנו לב, ובו בטחו, כי יתן להם רשות לעשות כטוב בעיניהם. הדבר הזה נודע להנסיך, ויכתוב אל אחיו לבל יתן יד לפושעים. אך בין כה וכה מת היינריך פרידריך, והנסיך שלה שני שרים אל ארמון אחיו המת, לקחת משם כל המכתבים של אחיו ולהביא אותם אליו. אבל השלוחים שבו ריקם ויאמרו כי לא מצאו מאומה, ובאמת שרפו שם בסתר כל הכתבים באש<sup>(23)</sup>, ולא נודע להנסיך מי ומי המה ראשי מתנגדיו, וישארו על משמרתם כמקודם, וישבו בטח ואין מחיר, והם הצרו להנסיך מאד ויחשבו עליו רעות כל היום.

כמלאך מושיע להנסיך ולארצו היה יוסף זיס בעת ההיא, והנסיך אהב אותו באמת, כי עשה מלאכתו באמונה וברוב חכמה וכשרון, כפינסיסט גדול בדורו, גם הלך לו בדרך למישרים, מבלי להתערב בעניני הריב הרתי, שבין הקתולים והפרוטסטנטים, ולא נטה לצד אחד מהם, כי בעיניו היו כל האמונות שוות<sup>(24)</sup>, וכל מחשבותיו היו רק לעשות לטובת הארץ, להרבות הכנסות המדינה ולמלאות אוצרה הריק, ויתן עצתו גם פה לשים מס על נייר שטעמפעל ועל טבק, וכן על מלח ויין ושכר וגם על קלפי השחוק ועל עורות ובתי מרקחת וכדומה. והנסיך עם שרי המדינה בחנו וחקרו היטב את עצתו ויסכימו לה. אבל בזה העלה עליו יוסף זיס את חמת העם מאד, וכל מה שעשה הנסיך ושריו תלו הדבר רק בו, יען אשר לפני כואו לא היו מסים כאלה במדינה, וכמעט כל מס חדש שהעלה הנסיך ושריו על העם, אמרו כלם שיר היהודי יוסף זיס באמצע.

בשנת 1734 לקח יוסף זיס את יציקת המטבעות מאת הנסיך מוורטמברג, דבר אשר רבים רצו בו, אך כלם נדחו מפני זיס, והוא הרויח בזה ממון רב ועשה מטבעות עד אחד עשר מיליון גולדען, והרבה קונים קפצו עליהן, כי היו יקרות בערך מכל המטבעות של שאר מושלי אשכנז<sup>(25)</sup>, ויביא עי"ז הכנסה גדולה לאוצר המדינה. והנסיך נתן לו את תורתו, יען כי עד אז התהלכו בוורטמברג המטבעות הרעות של מדינת באיערן, וגם קנו מבאיערן את המלח שחסר אצלם, וכעת, ע"י המטבעות הטובות של יוסף זיס, אשר רבים קפצו עליהן, עלה ליושבי וורטמברג המלח בזול<sup>(26)</sup>.

אבל כרבות הצלחת יוסף זיס, כן רבתה גם קנאת השרים בו מאד, ובעת שהיה לרגלי עסקיו בפראנקפורט, מצאו השרים האלה שעת הכושר לדבר עליו רעות לפני הנסיך, כי בדבר המטבעות לא עשה מעשהו באמונה. ותצא פקודה מלפני הנסיך לחפש ולבדוק את חשבונותיו, וכמעט חשבו שונאיו כי כרו לרגליו שחת, וההרב מונחת על צוארו, אולם לתמהון רוחם יצא יוסף זיס למרחב ונודע ברור כשמש, כי נקי הוא מכל האשמות אשר טפלו עליו אויבי נפשו, ועוד יותר, כי ברוב כשרונו וחכמתו עשה הרבה לטובת אוצר המדינה. מני אז הרבה עוד הנסיך להטות חסרו אליו, כי ראה שרק מרוב קנאה ידברו השרים עליו סרה<sup>(27)</sup>.

יוסף זיס לא אהב לשבת בחבוק ידים, ויעש לו גם מסחר מאכנים טובות, כלי הזב וכסף, סוסי ערב ויין טוב מחוץ למדינה, ובכל מעשי ידיו הצליח, עד שבזמן שלש

(22) שם צד ג"ב. — (23) שם צד ל"ו. — (24) שם צד ג"ה. — (25) עיי צימערמאנן צד ס"ב.

(26) מעממע כספרו הנזכר, צד ע"א. — (27) מעממע שם צד ע"ב.



שנים הרויח יותר ממאתים אלף גולדען. גם עלה ברעתו להוציא פתקי-גורלות בווירטמברג, ויתן כעד זה להנסיך שלשת אלפים גולדען, והוא הרויח בזה הרבה<sup>(28)</sup>.

וכרבות עשרו החל לעשות משתאות כיד המלך, ויפור על זה כסף רב, וכל השרים והשרות היו באים אל המשתה אשר יעשה יוסף זים בביתו. והבית היה ברוב פאר והדר עד להפליא, ונגות ופרדסים לו מסביב. באחד החדרים היו מונחים תכשיטי-נשים שונים מזהב כסף ואבנים טובות, והרשות היתה נתונה לכל אשה אשר באה אל בית המשתה לבחור לה תכשיט אחד כטוב בעיניה<sup>(29)</sup>. אבל לבוא אל בית יוסף זים היה קשה מאד, כמו לבוא אל ארמון הנסיך, וכמה שבועות עברו בטרם נתן לאיש רשות לבוא אל ביתו ולדבר אתו<sup>(30)</sup>. הוא היה לבוש בגדים יקרים, כאחד מגדולי השרים; קומתו היתה בינונית, תאר פניו טוב ויפה, צח ואדום, ועינו מבריקות; מדברו היה נאווה, זקנו מגולח, ועל ראשו נשא פאה נכרית, כמנהג השרים בימים ההם. אחותו לאה היתה אז עלמה צעירה לימים ויפת תאר, והרבה מבחורי עם הארץ נמשכו אחריה. אך היא נשאת אחר כן לאיש יהודי עשיר מוויען<sup>(31)</sup>.

יוסף זים לא נמנע גם מלפור כסף רב לנשים יפות, ויתן להן מתנות יקרות, עד שאחד מן השרים נתן לו את בתו, כי תשב בביתו ותהיה לו לפלגש<sup>(32)</sup>. אך לבסוף החליט זים לעזוב חיק נכריה ולקחת לו אשה, אבל בטרם יעשה זאת, רצה להגיע למדרגת אציל, ובהגידו מחשבתו אל הנסיך, שאלהו זה, מדוע יחפוץ לקחת אשה, הלא נתן לו רשות לקחת לו פלגשים מכנות הארץ. אולם יוסף זים עמד על דעתו ובקש מאת הנסיך להרים אותו למעלת אציל, והנסיך כתב מכתב לוויען, לאיש סודו קעללער, ויצו עליו שישתדל בחצר המלך שם בכל עז, להרים את יוסף זים למעלת אציל, ונכון הוא לחת בעד הזכות הזאת אלף אדומים. במכתבו הוא אמר הנסיך, כי יוסף זים עשה למענו יותר מכל שרי המדינה, והוא יודע את כשרון רוחו הטוב, אחרי שנסה אותו כמה פעמים. גם יוסף זים בעצמו כתב מכתב לוויען על אודות הדבר הזה, אך כל עמלם היה לריק, כי לא רצו השרים בוויען, שיוע יוסף זים למעלת אציל, וכפי הנראה יד נבחר העם מווירטמברג היתה בדבר הזה, והם השתדלו בסתר לבטל את רצון הנסיך ומחשבתו הטובה אשר חשב על היהודי<sup>(33)</sup>.

נבחרו העם בווירטמברג היו מתנגדים בכמה ענינים מדיניים לרצון הנסיך ולא נתנו לו לעשות כטוב בעיניו, והוא חשב מחשבות כל היום, איך לפרוק עולם מעל צוארו; ויוסף זים ושר הצבא יוסף רעמכינגען נלו את אונו בסתר, כי גודע להם, שנבחרו העם חושבים להמית אותו בסם המות, וע"כ יהיה נוהר מאד במאכלו ובמשתהו<sup>(34)</sup>. והנסיך המתיק סוד עם שרי המלחמה אשר אתו לעשות מערכות אנשי החיל על פי משטרי הקתולים ועוד תקונים שונים במדינה, וליוסף זים לא הנוד מאומה מכל הנעשה, וכאשר ערב יוסף זים את לבו לשאול מאת הנסיך מה ברעתו לעשות, צוה עליו האחרון, שישים יד לפה ואל יבקש לדעת במוסלא ממנו, רק בעת שיגיד לו ישמע ויבין<sup>(35)</sup>.

שרי המלחמה, ובראשם יוסף רעמכינגען, שהיה קתולי ויעוואיט, וכן השר פאן ראדער, שנאו את יוסף זים מכבר, ופעמים רבות עמלו בסתר להקטין מעלתו בעיני הנסיך,

<sup>(28)</sup> שם צד ע"א. — <sup>(29)</sup> שם צד ע"ז וצד ע"ח. — <sup>(30)</sup> ע"י זכרונות אנמאן וועבער צד שכ"ד.

<sup>(31)</sup> צימערמאן צד י"ג, וע"י זכרונות אנמאן וועבער צד שכ"ז.

<sup>(32)</sup> צימערמאן צד ס"ט. — <sup>(33)</sup> ע"י צימערמאן צד ע"ט. — <sup>(34)</sup> שם צד פ"ב.

<sup>(35)</sup> שם צד פ"ט.



וגם השר שעפפער נלווה עמהם. לשנאה הואת היתה סכה פרטית — מלבד שנאתם לו מהיותו איש יהודי — כי הוגר להם שיוסף זים הוהיר בסתר את נבחרי העם. להוהיר מפני היעוואיטים הנוכלים<sup>36</sup>). וכאשר ראו, כי קשה להשפיל את כבודו בעיני הנסיך, בקשו תחבולות שונות, וימצאו עוד חבר רביעי להם, לשום את כבוד היהודי לחרפה, הוא השר פאנקורבא, אשר היה בעת ההיא בשטוטנארט. והיה כאשר הלך יוסף זים, לרגלי עסקיו, לפראנקפורט. מצא השר הוה שעת הכושר להעליל עליו לפני הנסיך, כי הינה אותו יוסף זים, במכרו לו, להנסיך, אבן טובה במחיר עשרת אלפים גולדען, שאינה שוה יותר מארבעת אלפים<sup>37</sup>). אבל דבריו אלה לא נכנסו ללב הנסיך, כי ראה שרכים משריו יחפשו עולות על יוסף זים בחנם, וכבודו היה יקר בעיניו כמקודם.

וכאשר ראה יוסף זים, כי שרי המלחמה הקתולים עלו למעלה, נמר בדעתו, כי טוב לו לעזוב את ווירטמברג בעוד מועד. ויבקש מאת הנסיך פעמים רבות, שיתן לו רשות לעזוב את ארצו, ומפני שאז עוררו שונאיו עוד הפעם השר על חשבונותיו, רצה להניח בירי הנסיך חמשים אלפים גולדען לערבון, פן ימצאו חשבונותיו בלתי נכונים<sup>38</sup>). כחכם הרואה את הנולד, הבין את הסכנה הנשקפת לו. כי כמה נחשב הוא היהודי נגד עריצים ועוי נפש כאלה, וסוף סוף ילכד בשחיתותם ומרה תהיה אחריתו. אבל הנסיך לא שמע לכל הפצרותיו ולא נתנו לעזוב את הארץ, בדעתו היטב, כי ברוב כספו וכשרון רוחו היה היהודי כמקור נאמן לאוצר המדינה. וכאשר נודע להנסיך, כי יוסף זים חושב מחשבות לצאת מן הארץ בסתר, הניד לו, כי אם יעשה זאת, יצוה לחפשהו בכל מקום שיבוא שמה, ופעם אמר לו: נסה נא ולך לך בלי רשותי, ותראה כי אחפש אותך מהר. אולם למען הרגיע את רוחו, הוציא הנסיך, כרוז קבל עם (בשנת 1737, 12 פברואר) לאמר: כי נקי הוא יוסף זים מכל האשמות והעלילות אשר שמו עליו, וכל מעשיו וחשבונותיו נמצאו נכונים וישרים, ומכאן ולהבא אל יזיד עוד איש לדבר עליו סרה<sup>39</sup>).

הכרוז ההוא של הנסיך לא הרגיע את רוח יוסף זים, ולבו לא מצא בו נוחם. כי שונאיו ומלדיו העצומים הפיצו נגדו מכתמים רבים ושירי התולים מלאים רעל והמת פתנים, וימטירו עליו הרפה וכוז<sup>40</sup>). והנסיך, שהיה סתרו ומגנו, התעתד ללכת בעוד ימים אחדים לחו"ל, ומי ערב לו, כי לא תאונה לו רעה אז. וע"כ הניד יוסף זים בסתר לאנשי סודה, כי בעת שיצא הנסיך לדרכו, ילך גם הוא מזה<sup>41</sup>). כי אינו רוצה לעמוד עוד במקום סכנה, ולבו יחרד בקרבו מחמת אויביו הרבים.

בשנת 1737, 12 מארץ בבקר, עזב הנסיך את שטוטנארט<sup>42</sup>) וילך ללודוויגסבורג. שם חשב להתמהמה איזה זמן וללכת אחרי בן לעיר דאנציג, לדרוש שם ברופאים. כי עוד לפניו נפצעה רגלו במלחמה ולא גרפאה כליל. גם יוסף זים בא ללודוויגסבורג, לברך את הנסיך בשלום על דרכו. ובעת היותו שם, נקרה במקום ההוא איש זקן, חווה בכוכבים ומגיד עתידות, וקסמים שונים בידו. וישחק יוסף זים על חלומותיו ועל דבריו, ויחשוב אותו למשוגע, ובהראותו להנסיך בידו על קנה רובה, אמר לו: זה הוא הרואה בכוכבים היותר טוב, וישחק הנסיך לדבריו אלה<sup>43</sup>).

<sup>36</sup>) שם צד קל"ו. — <sup>37</sup>) שם צד צ'. — <sup>38</sup>) שם צד צ"א.

<sup>39</sup>) צימערמאנן צד צ"א, ונוסח הכרוז הזה כמעט כלו הביא שעממע בספרו הנוכח צד ע"ד.

<sup>40</sup>) שם צד ע"ד. — <sup>41</sup>) צימערמאנן צד ק"ט.

<sup>42</sup>) להוצאת הדרך לוח מאת יוסף זים ארבעים אלף גולדען (צימערמאנן צד צ"ב).

<sup>43</sup>) זכרונות אנטאן וועבער צד של"ט.



גם המון אנשי היל מזוינים באו ללודוויגסבורג ויעמדו שם על משמרתם. כי עשה הנסיך הווה כסתר עם שרי המלחמה אשר אתו, שאחר צאתו לדרך יבטלו הם על פי פקודתו את הכח והממשלה של נבחרי העם, וכיריו בפומבי, כי חפשי הוא מעתה במעשיו.

מחשבות הנסיך ושרי המלחמה הקתולים נודעו מהר לנבחרי העם, כי בין עברי הנסיך נמצאו אחרים אשר לקחו שוחד מאת הנבחרים, כשלושים אלף גולדען, ויגלו את אונם חרש כל מה שחשב הנסיך ושריו עליהם<sup>44</sup>). ויהי כבוא הנסיך ללודוויגסבורג, ויבוא אליו שלוחים משטוטגארט, מאת נבחרי העם, לבקשו שישוב ממחשבתו הרעה אשר הוא הושב לעשות. והנסיך דבר אתם קשות, וילכו מאתו בפחי נפש. ובערב היום ההוא עזב הנסיך את בית המשתה, ויבוא אל חדרו לשכוב על מטתו, ועבדו נאיפסער הביא לו לפני שנתו, כמנהגו תמיד, כוס של סמים לחזק את גופו. ומיד אחרי כן באו אל חדרו עוד הפעם ילוחי נבחרי העם, והנסיך קבל את פניהם ברוב חמה, ויצעק בקול: מה תחפצו עוד, הלא הגדתי לכם רצוני כמה פעמים! והשלוחים ענו לו, כי באו להגן על אמונתם וזכותם ע"פ הדת והיושר. אבל הוא ענה להם בכעס, כי לא ישוב כעת מחפצו. ויצאו מאת פניו ברוב פחד ורעדה<sup>45</sup>).

ויהי כאשר יצאו השלוחים, וישאר הנסיך לבדו בחדרו, ורוחו סוער בקרבו מאד, ופתאום הלש לבו ואפסו כחותיו, ויפול על המטה. והקול נשמע בארמונו, כי חלה הנסיך מאד, וכל השרים באו אל חדרו מהר, אבל אחר רגעים אחרים יצאה נשמתו ומת. ובשעה העשירית כלילה נודע הדבר בשטוטגארט, כי מת הנסיך פתאום, וכל העם השתוממו על המקרה ההוא והיו נכונים מאד. אבל הדבר ברור, כמו שחשבו אז אנשים נבונים, כי עבדו נאיפסער, שהיה כבר בעצה אחת עם נבחרי העם, עקב שוחד רב שלקח מאתם, וגם היה בעצמו יליד ווירטמברג ועמד בכל עזו בעד חוקי העם, הוסיף כעת בכונה סמים אחרים יתר על המדה בכוס שנתן להנסיך לשתות לפני שנתו, וכלי ספק עשה זאת בהסכמת אחרים מנבחרי העם, ולפי מצב גופו של הנסיך אז, נהפכו לו הסמים האלה לסם המות<sup>46</sup>).

כמעט מת הנסיך וימהר יוסף זיס ללכת לשטוטגארט ביחד עם השר פאן ראדער, ובלילה ההוא באו שניהם אל ארמון הנסיכה וינידו לה את הבשורה הרעה, כי מת הנסיך פתאום. ויהי כאשר יצא יוסף זיס מארמון הנסיכה וישם את פניו ללכת אל ביתו, ויתפשוהו אנשי החיל שומרי החצר, ויובילוהו אל ביתו, ושם לקחו ממנו את חרבו ומקלו אשר בידו, וינידו לו כי חפוש הוא<sup>47</sup>). ויוסף זיס חרד מאד, אך אמין מהר את רוחו בתקותו, כי ההערצאג הוקן קארל רודאלף, שאליו עברה כעת נסיכות ווירטמברג, יוציאהו לחפשי ויטה אליו חסדו, אחרי כי יודע הוא, שהנסיך המת הכריז עליו כבר, שנקי הוא מכל האשמות אשר שמו על נפשו אויביו הרבים. אבל תקותו זאת היתה לשוא. כי מיד אחר מות הנסיך לקחו נבחרי העם את הממשלה בידם, והנסיך החדש שמע

<sup>44</sup> ציממערמאנן צד צ"ד. ולדעתה, זה הוא הסך שלשים אלף גולדען, שנכתב אז בחשבון של נבחרי העם הוצאות סתם ולא נאמר על איזה צרכים הוציאו אותם.

<sup>45</sup> זכרונות אנטאן וועבער צד ש"ל.

<sup>46</sup> ע"י ציממערמאנן צד ק"ה ובספר קורות המאה ה"ח לשלאססער, ח"א צד ר"ל וע"י

ג"כ זכרונות אנטאן וועבער צד ש"ה.

<sup>47</sup> ע"י טעממע צד ע"ה וציממערמאנן צד ק"ו.



לדבריהם. והמה תפשו גם את יתר השרים, אשר ידם היתה עם הנסיך המת, ובראשם שר האוצרות האללוואכס<sup>48</sup>). וגם אשת הנסיך המת, אשר היתה רעת לב וקלת דעת, בגדה ביוסף זים כעת וידה היתה עם מבקשי נפשו<sup>49</sup>).

אחר ימים אחרים ראה יוסף זים כי ברע הוא, כי נלכד בידי מבקשי נפשו, וינס מביתו ברגליו חרש במסלת כרמים, ואחרי כן עלה בעגלה ויברח דרך פראג. ושר הצבא רעמכינגען, אשר עמד עוד בראש החיל בשבוע הראשון אחר מות הנסיך, ראה להעלים עין ממנו ולתת לו יכולת לברוח, לא כי נהפך כעת לאוהב ליוסף זים, רק מפני שירא לנפשו, פן יגלה עליו עונות לפני נבחרי העם, ואז מרה תהיה גם אחריתו<sup>50</sup>). ויהי כעבור שעה אחת, ויודע הרבר בעיר, כי ברח יוסף זים, וישלחו אחריו אנשי חיל לתפשו, והשר ראדער עם אנשיו השיגוהו באם הדרך. ויקרא ראדער בקול: עמוד! ואם לא, תמות. ויוסף זים נבהל מאד, אך אמיץ את לבו וידבר אתו קשות. והקול נשמע בעיר, כי נתפש יוסף זים, ויצאו רבים מן המון העם לקראתו, וכאשר ראו אותו מרחוק, הרימו קולם ברוב שמחה ויחרפו ויגדפו אותו מאד, ואחרי כן הוציאו אותו מן העגלה, ויכוהו על פיו בכוז וקלון. ואיש בליעל מהמון העם נגש אליו ויסר מעל ראשו הפאה הנכרית, וירם אותה על נס לאות חרפה, ולולא אנשי החיל אשר הגינו עליו, כי אז סקלו אותו המון העם באבנים<sup>51</sup>). אחר עמל רב הביאו אנשי החיל את יוסף זים אל בית הכלא בשטוטגארט, ושם מצאו השומרים מתחת למדיו כסף ואבנים טובות, כי רצה להציל את רכשו מידי שופטיו אנשי חמס<sup>52</sup>).

שירי התולים נעשו אז לרוב על יוסף זים, עד שנים שר הגרוד אשר העמד לשמרו חבר עליו שיר ארוך מלא חרפות, וזה הוא הבית הראשון:

כה נפל פֶּאִיטוֹן, כה נפל איקרום,

כה נפל בכור שטן מן השמים אל השאול,

כה נפל בוורטמברג היהודי יוסף זים,

המן של זמננו עם חבריו הנגבים<sup>53</sup>).

(עוד יבוא).

<sup>48</sup> שם צד ק"ו.

<sup>49</sup> ע"י טעממע צד ע"ה וזכרונות אנטאן וועבער צד של"ה.

<sup>50</sup> ציממערמאנן צד קל"ו.

<sup>51</sup> זכרונות אנטאן וועבער צד של"ט; ציממערמאנן צד ק"ט.

<sup>52</sup> ציממערמאנן צד קי"א.

<sup>53</sup> טעממע צד ע"ה. — פאייטון ואיקרום ידועים במיתולוגיא היוונית.



# תענית חלום.

ספור

מאת יצחק אייזיק לובצקי.

(סוף.)\*

כל הלילה לא נתן שנת לעיניו ויתהפך מצד אל צד. רעיון הבריחה לא יתן לו מנוח. הוא כבר הכין עצמו לדרך. את חפציו — כתונתו, תפלין, פת לחם וציוריו — כבר צרר בצרור אחר, ומיראתו את אבותיו החביאהו תחת מראשותיו. עתה יחכה בכליון עינים לעלות השחר, אשר אז יסע המסע לוו. עיר הפלך. בחדר ובחויץ — חשך. לרגעים ישמע קול שריקות המסע, המכין עצמו לדרך. בכל שריקה ושריקה כמו קור יעבור בנפשו, היא תזכירהו את בריחתו. עתה, אחרי אשר גמר בלבו לברוח, נתעורר ספק בלבו, אולי לא טוב יעשה בברחו; עתה יראה כמה מכשולים על דרכו: הוא ירא פן לא יצלה בירו לצאת מן הבית מכלי להעיר את אחד מהישנים; לא יוכל לשית עצות בנפשו איך להשיג את צרור חפציו, אשר החביאהו תחת מראשותיו, מבלי להפריע את שנת אחיו הקטן השותף לו במטה. ורחל הסוחרת בעופות וביצים היא לו עתה כעצם בגרון. מקום משכבה לא הרחק מהפתח, ואולי תתעורר משנתה? ואיך יניח את הפתח פתוח? ועל התחנה איך יחבא מעין הנושאים והמשרתים, אשר כלם ידעוהו?

קרני השחר אשר התפרצו מבין מחשכי העבים הוכירוהו, כי עוד מעט עליו ללכת. בידים רוערות החל ללבוש את בגדיו, שניו וברכיו דא לדא נקשן, מרוב כהלה לא יכול למצוא את כל בגדיו על מקומם, וכחצי שעה עבר עד אשר הצליח לגמור מעשה ההלבשה. את צרור חפציו משך מתחת מראשותי אחיו מבלי להפריעהו משנתו. בלב רועד נשאר עומד אצל הפתח ויעתיק את הבריה בלאט. מחדר הריו הגיע לאזניו שעול אביו. הוא הטא את אזניו לשמוע היטב, וכבר הפץ לשוב על עקבותיו אל מטתו, מיראתו פן התעורר אביו. אבל נחרת הישנים הרגיעה את רוחו, הוא נוכח כי אין דבר, כלם ישנים שנה עמוקה. במהירות פתח את הדלת ויצא החוצה. קור ורערה אחוהו מהאוויר הלך והקר. פתח הרפת היה פתוח. הרועה כבר החל לאסוף את בהמות העיר להוליכן אל שדה המרעה. בהמות אחדות עמדו אצל הבית ויכו בזנבן על עור בשרן, כמו חפצו להסיר מעליהן את שכבת הטל; לפעמים הוציאו קול געיה, כמו שאלו אם כבר התאסף כל המחנה ואפשר ללכת הלאה. אך כאשר לא הקשיבו כל מענה, נשאר על מקו מן והוסיפו להגיע בונבן וללעוס בפיהן. רגעים אחרים עמד על עמדו, כמו עוד



לא נמר בלבו, אם ללכת או לא, אך קרני האור, אשר התרחבו, ושאוץ אופני הענלות, אשר הביאו אנשים מן הסביבה אל מסלת הברזל, העירו בקרבו אומץ לב. בחוץ תשורר דממת מות. אך הרממה הזאת לא תעורר עוד בקרבו פחד. מתוך הרממה הזאת תקשיב אזנו שאון החיים. הבהמות, העופות והאוויר — הכל יעיד, כי בעוד רגעים אחרים יאיר היום. השתיקה הזאת היא אך הכנה להשאון הקרוב לבוא. כאלו היום יאסוף את כחותיו. הקור היה חזק. הוא התכנס בכנרו. הקרוע והוסף ללכת בין הצרות ומבואות אפלים, למען לא יראנו איש.

הוא כבר התגנב אל ענלת מסלת הברזל. להביט בעד האשנב ירא, פן יראנו משרת או אחר ממכריו. בפעם השלישית נשמע קול הפעמון, ראש המוליכים את המסע השמיע בחלילו כי הכל כבר מוכן וכי הגיעה שעת הנסיעה. כמה ארכו לו הרגעים האלו! אל נכון כבר ירדפו אחריו. . . באחרונה נשמע קול האות האחרון, תמרות עשן התנלנלו לפני חלוני המרכבות, ואופני הענלות החלו להתנועע. דפיקת עורקיו התגברה, הוא הרגיש בלבו כמו נעקר שם איזה דבר ממקומו.

המסע כבר יצא מן התחנה, וכצל עברו לפניו השוטר הנבוה עם הנוצה בכובעו, וראש התחנה במנבעתו האדומה. משרת התחנה עם המנורה בשמאלו והגס הירוק בימינו. בית האסס ועגלות הסחורה. הוא התקרב אל החלון, ובהחבא — מיראתו פן יכירונו אחד העוברים — החל להתבונן אל העיר ובתיה אשר זה עתה החלו להתעורר משנתם. הבית הראשון אשר עליו נפל מכטו היה בית המדרש. איזה מחלונותיו כבר נפתחו, וזה אות כי כבר נתאספו המתפללים. כמו דקירת מחט הרגיש בלבו, עצבון עמוק התעורר בקרבו למראה הבית. הוא הרגיש, כי פרידתו עתה מהבית הזה, אשר בלה בו רוב ימי ילדותו, אולי היא פרידה עולמית. רגשי ספק וחרטה התעוררו בקרבו, אולי לא טוב יעשה בכרחו. הוא כבר חשף להתרומם ולרדת מעל הענלה, אך רעש האופנים הזכירחו, כי לא עם שמעלקע בעל-ענלה הוא נוסע עתה, וכי הדבר כבר נעשה ואין להשיבו. — ודמעות מרות החלו לחנקו.

המסע התרומם על הגבעה ולפניו נראה בית המרקחת — בית החומה האחר אשר בעיר — עם הנן הקטן אשר יסובנו. לפני הבית עמדה ענלת אכר עם כפרית אחת, אשר בודאי באה לבקש את הארון הרוקח כי יואיל בטובו להפאות את בנה החולה. משרת בית המרקחת יפתח את החלונות ובעצלות של שנה, אשר עוד לא סרה מעל פניו, יחל לנקות את הבקבוקים. בבית אשר מול בית המרקחת נפתחה הדלת ונראתה נערה צעירה כורועות ערומות ובראש פרוע. היא פתחה את מכסה החלונות, פהקה ומשכה את ידיה הנה והנה, ונשארה על מקומה. כמו התאמצה לזכור דבר מה. ליבע החנונית פתחה את חנותה, בפיה תשיח את תפלת הבקר, ובידיה תציג את סחורתה — היינו: נעלים ישנים וחתיכות עור, עוגות וגיבנות — בחלון חנותה לעין הרואים. לא הרחק מהחנות תעבור דוֹאָשֶׁע הקטנה. בת האופה, עם סל גדול מלא עוגות ולחם. מהליכותיה נכר, כי השנה עוד לא סרה מעל פניה וכי באמצע החלום העירוה משנתה. לאט לאט, בלי חשק, תלך כפופה תחת משא הסל. על כל צעד וצעד תעמוד, כל דבר אשר תפגוש, ענלה כי תעבור, החתול ישחק עם חתוליו הקטנים — יעכבה בדרכה, לא מפני כי הדבר לוקח את לבה, כי אם כאשר תרגיש עוד באבריה הקטנים עיפות השנה.

לפני בית המדרש נראו הרבה ענלות, אשר הביאו נוסעים מעירות אחרות למסלת הברזל, וברך שובם נתעכבו בעליהן פה למען התפלל, ובתוך כך ימשהו את האופנים.



בתוך הערבוביא הזאת יראה שמואל המרים מסלוצק, איש גבה קומה ודל בשר, עומד על ענלתו ומפתח את שקיו ומסרר את סחורתו — סדורים ותחנות, ציצית ותפלין — וסוסו עומד אצל העגלה בין שאר הסוסים ומביט לרגעים במבט של בהמת צדיק אל השק אשר לפניו. אמנם השק ריק עוד מאתמול, אך בכל זאת יעשה עצמו כלועם, בשביל שלא לבייש את בעליו בפני שאר הסוסים. השוק החל להתמלאות מעט מעט מהנשים המוכרות; כפופות תחת סלן לקחו אשה אשה את מקומה. מחלונות ביתו, אשר מבלי משים נפל עליו עתה מבטו, כבר הוסרו מסכי החלונות, ומארובת התנור עלה עשן. אל נכון כבר התעוררה האם ותכין את ארוחת הבקר וגם המין. האב יושב ומחכה אל הטיא, ובין כה ינקה את מקטרתו, ואמו בידה האחת תלביש את רחל הקטנה, ובידה השנית תתקן לרגעים את המטפחת אשר על ראשה, למען לא יתראו שערות ראשה.

— דוד הקדים היום לקום — תפנה האם אל האב — אכן אות לטובה הוא.

— הלאו יאמנו דבריך — יענה האב, בנסותו את מקטרתו, אם כבר נקתה — אבל אדמה כי השקין הוזה, תחת ללכת אל בה"מ, הלך לאחורי העיר אל מקומו האהוב, כדי לצייר. אבל הפעם לא אנקה, כלה אעשה עמרו. הוא מקצר את ימי, הוא יורדני ברמי ימי שאולה...

— ואמנם הנני מקצר ימיהם. הנני רוצה אבותי, חלק גדול מיסוריהם הבאתי אנכי עליהם. אבי — יכתוב לי אחי — מעת אשר עזבתי אותם בפעם האחרונה יתהלך כצל, השעול התנבר, ולרגעים ירגיש כאב נורא בצדו ובלבו. שמואל ואברהם הרופאים יאיצו בו, כי ילך לעיר הפלך למען התקבל אל בית החולים, אבל כסף אין. ואמי, היא האומללה, היא תלך תמס מיום ליום. שעול יבש לא יתן לה מנות. ממנה לא נעלם מצבי הרע, כי הנני גוע ברעב. בשנה שעברה עוד שלחה לי מעט כסף, את החפצים האחרונים משכנה אך למען שלוח לי כסף. היא התחננה אז לפני, כי אחוס עליה ואשוב הביתה, מכתביה היו רטובים ברמעותיה. אך אנכי, קשה לב, אטמתי אז את אזני מלשמוע בקולה. פה אחיה או אמות — עניתה.

— „פה אחיה“ כתבתי לה, ואמנם עוד לא מתו, הנני חי, לבשתי וכלמתי, חי כלב. ולא רק את עצמי אבדתי, אך גם המה, האומללים, יסבלו בנללו. אמי מרב דאגתה לי, היא חולה עתה, ומרפיון כחה לא תוכל עוד להשגיח על חנותה, הקונים נתמעטו, ולרגלם גם הסחורה, ועתה הנם רעבים ללחם, ערומים ויחפים. קין הורג משפחתו! אנכי באולתי הבאתי עליהם ועלי את כל הצרות האלו. המה ידעו זאת מראש, המה הבינו, כי צעדי שאול יחמכו, ראו, כי אסון הנני מביא עלי, אבל שנעוני עוד את עיני. צייר חפצתי להיות, ולא צייר פשוט, כי אם אמן מפורסם! אנכי, בן יהודי עני, אשר את עולמו ראה על גל של אשפה; אנכי, אשר אף כי סביבות עירי לא חסרו נבעות והרים, נהרות ויערים, בכל זאת אהבתי מכלם לשחוק על נבעת האשפה — אנכי אחיה צייר מפורסם, נושא דגל היופי ומלאכת מחשבת! אך במוח שוטא כפערלמאן המורה יכול להולד רעיון שטות כזה.

— ואמנם צדקו ברשואווסקי והבהני, כי כשרוני הוא פראי. אם בכזה כוונ, ברחוב היהודים, יולד כשרון, פרא יהיה. כשרון עברי, למרות גאונותו, לא יצוד את לבות ההמון. הוא יעוררם, ירגיו עליהם את דמם במרירותו, אך את לבם לא יקה. כי יחסרו לו הרכות הפנימית וההוד החצוני.



צעדי רפו, כמו יגע מחו מרוב מחשבה. הוא הרגיש בנפשו עיפות וחלישות, וככול עין נפל על המטה. ראשו כבר עליו. באזניו שאון, ובלבו ריקת נוראה. הוא הושיט את ידו אל הצלוחית אשר עמדה על השלחן וישת מעט מים קרים. עוד לפני ארבעה ימים קנה לחם בעד האגרות האחרונות, ומאז אול הלחם הזה חייה את עצמו אך במים קרים. והמים הקרים עוד יותר יזכירוהו את ריקת קיבתו, כמו ירגיש את קרירותם ולהותם בעברם דרך קרביו. מרוב חלישות נסגרו עיניו.

כמה שעות עברו עליו — לא ידע הוא בעצמו, אך כאשר התעורר, כבר היה לילה. מחרר בעה"ב לא נשמע כל תנועה, אות כי כבר הלכה לישון. אור הירח אשר חדר אל החדר מבעד החלון האיר באור כהה את התמונות המפורות באין-סדר אצל הכותל, ומצל האור הזה נראה לו, כי שם בפנת הכותל מתחבא כמו גוף גדול, אשר יביט עליו מבלי הרף. כאב ראשו ינדל מרגע לרגע, כמו ימחץ את רקותיו; הנשימה כבדה וקצרה, ולבו מתכווץ ומתכווץ, כמו ימג מרב רפיון. עיניו נסגרו, אך לישון אין ביכלתו. השאון אשר במחו יחריש את אזניו, מרוצת הדם התגברה, ועמה גם הערבוב בראשו. אין כל סדר לרעיונותיו וחשבון להרגשותיו, העבר וההווה יתערבו ביחד עם דמויות זרים.

בכבודות התנער ויקם ממטתו וידליק עצי נפרית. ידיו רעדו מרוב חולשה, האש כבתה, והוא עוד הפעם נפל כבול עין על הכר. הוא מרגיש, כי גדל הכאב בראשו והלחץ בלבו, ועוד מעט ישתגע. הוא שוכב מבלי התנועה, ראשו כמו קבור בהכר, וזכרון אבותיו וביתו עלה עוד הפעם לפניו. על לחייו נוזלות דמעות ממות, אך הדמעות לא יקלו את כבד יגונו, הן עוד מגדילות את מדורת האש אשר בקרב לבו. עוד הפעם יתרומם מעל המטה, ישתה מעט מים קרים. בקושי עלה לו למצוא נר ולהדליקה, ועוד הפעם שב אל מטתו. הוא יושב כפוף על מטתו, ראשו יתמוך בזרועותיו הרועדות, ועיניו כמו יתעו בחוריהן מבלי מטרה, מן הקיר על התמונות, ומן התמונות על המסגרות, ומן המסגרות על הגר. האש הקטנה אך בכבודות תאיר את החדר הקטן והצר. לאט לאט נסבו עיניו על התמונה „ערב שבת לפני בין השמשות ברחוב היהודים“. הבד היה ארוך ורחב עד כי כסה את שני הכתלים מן הקרקע עד התקרה. לא איזה מקרה בודד בחר לו לצייר בתמונה הזאת, כי אם מחזה שלם מחיי היהדות מסר על הבד הארוך הזה.

בראש התמונה יראה לעין הרואים בית הכנסת, ובחלונותיו יפיצו הנרות את אורם. בככר אשר לפני הבית יעברו בכהלה אנשים אחדים ופאותיהם רטובות ממי המקוה. המה יחישו הביתה, למען החליף את בגדיהם לכבוד שבת. לא הרחק מבית הכנסת, בקצה השוק, נראה זקן נכבד. שערות זקנו הלבן מפורות על לבו. מהמתינות השפוכה על כל אבריו ניכרת דעתו המיושבת. בראש כפוף מרוב זקנה, נשען על המטה אשר בידו, יצעד לאט. זהו הרבי או הדרשן מבה"מ של העיר החדשה. הוא הולך עתה להזכיר את אלו אשר אחרו לשבת בחגותם, כי השבת קרובה לבוא. בקצה השני של השוק תתראה חבורה שלמה. בפניהם ובגדיהם נכיר, כי המה אנשים סוחרים. היא חבורת התנונים העומדים בפתח חנותם. הם יודעים, כי עוד מעט עליהם לסגור את חנויותיהם, ולכן ישתדלו בכל כחם לצוד עוד איוו קונים, יניעו את סחורתם באויר הנה והנה, יצעקו וירעשו. ובתוך הרעש והשאון הזה, הנה אך נראה הוקן הולך וקרב, ועל פני החנונים והחנוניות, החורות מרוב עיפות וטרדה, דחקות ותענית, נראה שממון ובהלה; פיותיהם פתוחים, קולותיהם כמו נתעכבו באמצע הגרון, וידיהם עם הסחורה נשארו תלויות באויר. המה יראים אותו, את



הזקן החלש הזה, עוד יותר מאשר ייראו את השומר. ועוד טרם הניע אליהם, וכבר החלו לסגור בבהלה את החנויות. מחלונות רוב הבתים התראו נרות השבת, אך לא הרחק מבית הכנסת, בקצה רחוב הסנדלרים, עומד בית קטן ונמוך, ולפניו גל של אשפה המגיע עד תקרת הגג. שמה, בבית הזה, עוד לא הרליקו את הנרות. הכל מוכן, על השלחן פרושה משפחת נקיה, הנרות תחובים בהמנורה, ובעלת הבית, אשה צעירה לימים לבושה סינר לבן, תביט מבעד החלון, כמו תחכה לרבר מה. על פניה נראו עקבות דאגה ופחד: הוא אחר לבוא הפעם. בעוד אשר תמיד יקדים לבוא מבעוד יום, האם לא קרהו אסון? ולא הרחק מזה נראה קו לבן יחצה את הבר לארכו — זהו הדרך העולה מהכפר אל העיר. שמה, בין שדרות אילנות, תתראה תמונת איש הכפוף תחת סל גדול. הוא ימהר ללכת. פניו כפני מת, אבל עיניו הגדולות תעדינה, כי לב חי להאישי הזה. עתה יביעו מבטו עיניו רגשי גיל ושמחה: שמח הוא על אשר עלה בידו לבוא אל תוך התחום בעוד עת. מבלי לחלל את השבת.

על פניו נראו אותות רצון וגיל. הוא הוסיף להביט על התמונה, ולמראה התנער בדמיונו וזכרו העת אשר בה החל לציירה. זה היה בראשית כואו לווינא. הוא בא הנה בכיס ריק, אך בלב מלא תקוה ובטחון. זה לא כבר נמר חק למודו בבית הספר אשר בעיר הפלך, ובבית המדרש אשר בעיר המלוכה הניחו לו מכשולים על דרכו, למרות המכתבים הרבים ממוריו ומגדולי עיר הפלך, אשר מלאו תהלתו. כצעיר לימים, ברוח עז ועשוי לבלי חת, לא חפץ להשפיל את עצמו, ובשאת נפש פנה עורף לעיר הזאת וישם פניו חוצה לארץ. גם שמה, בארץ נכריה, יהיה ביכולתי לעשות את דרכי — אמר אז בלבו. ומבלי חשוב הרבה ישב במרכבת מסלת הברזל וילך לחויל. ברכת אבותיו לא לותחו על דרכו. המה בכל מאמצי כחם התנגדו לנסיעתו. אביו הרבה עליו דברים, צעקות וחרפות, ואמו לא נתנה פוגת לעיניה. היא האומללה, לא הרבתה דברים; היא ידעה, כי דבריה לא יועילו מאומה. כי מעת אשר ברח בפעם הראשונה מביתה נהפך לאחרי; אך למרות רצונה לא יכלה להתאפק מבכי. דמעותיה לא היו ברשותה, נגד חפצה התפרצו, כמו לבה הגיד לה, כי אל אסון יוליכוהו רגליו. די לך בני — אמרה לו אז — החכמה אשר כבר קנית לך, עתה השאר בביתך והיה לאיש, ראה לבנות לך בית ולחיות כאשר חיו אבותיך. אל תתחכם הרבה. זכור כי הנך עברי, ואל לעברי להתהלך בגדולות. אל תדחק את עצמך למקום שאינו שלך. אבותיך ואבות אבותיך לא ידעו ולא

הכירו את עולם הציור, ובכל זאת חיו, וגם אתה הרף מרדף אחריו. הוא לא שם לב לדבריה. יעבור עוד זמן מה — אמר אז בלבו — ושמי יתפרסם, ואז יאמרו אחרת; אז יוכח, כי אבותי וגם אבות אבותי לא חיו ולא ידעו מה הם החיים. ומבלי שים לב לדמעות אמו וקללות אביו, הלך לדרכו, בתקותו כי בקרוב יתמצו לו, כי הצלחתו קרובה לבוא.

ואמנם לא לחנם האמין בכך כשרוננו. הוא היה רשאי לקות לגדולות. כשרונו החל להתפתח במדה גדולה, ויודעיו ומכיריו נבאו לו עתידות גדולות. במעשה ידיו נראו עקבות מתקן, ובעדיו הראשונים כבר הראה, כי לגדולות נוצר; תמונתו או הרעישו את עולם הציירים בהתעורבה אשר הייתה בעיר הפלך, ולכן קוה, כי גם פה בווינא יהיה ביכולתו להשיג משרתו.

אך צעדיו הראשונים במקומו החדש כבר המסו את לבבו והורידו את תקותו ובטחונו הרבה מעלות אחרוניו. יראת העתיד אחזתהו. הוא נוכח, כי לא כעירו או עיר הפלך



היא ווינא. התנועה פה גדולה מאד, כל אחד ידחק את עצמו ללכת הלאה הלאה, מבלי הבט מה יעשה לפניו או לאחוריו, ואם אחד יעמוד על מקומו רגע, בשביל לחשוב את דרכו ולהביט לצדדים, או נפול יפול, ואולי גם רמוס ירמסוהו. פה נחוץ להחיש וללכת, להחיש ולחטוף, ואת זה לא למד מעורו.

בתוך הרעש והזרם הגדול הזה הרגיש עצמו בודד ונעזב, אין מי אשר ישים אליו לב. לבו נכא לו, כי פה לא יהיוק מעמד, כי תחסר לו המהירות והעזות לחטוף דבר מה מתוך המהומה. פה, בעיר הזאת אשר אליה נשא את נפשו, אם לא יעלה בידו לעמוד באמצע הרחוב נגד זרם ההמון, למען הסב עליו עיני העוברים, או יאבד בתוך ההמון ואיש לא ישים אליו לב. פה, מלבד הכשרון לצייר, עוד נחוץ הכשרון להתראות. יהיה מה שיהיה — חשב או בלבו — אלחם בעד העתיד, ביד חזקה אכריחם להסב עלי את עיניהם.

ברב כח התרומם ממקומו, כמו נשכהו נחש. הוא מרח את המטפחת במים קרים ויחבשה לראשו. הדבר הזה חוקהו מעט, הוא כמו החליף כה ויחל עוד הפעם לעמוד בחדר לארכו ולרחבו. זכרונותיו הרגיוו את דמו בקרבו ולא נתנו לו לשכב במנוחה.

— כן, הלום חלמתי, כי אהיה לוחם מלאכת-מחשבת, וחלומי זה, כי אהיה מורה דרך, הוא לי חלום ארוך, כל ימי חיי הגיתי בו, ועוד גם עתה, אחרי כל הנסיונות המרים אשר קניתי לי בדמי לבבי, עוד לא אוכל לחליץ את נפשי ממנו. והחלום הזה היה עז מאד. הוא מלא את כל חדרי לבו, במשך הרבה שנים ימשול עלי ממשלה בלתי מנבלה. הוא עשני למשוגע, למענו שכחתי את ההוה, כל היום וכל הלילה חלמתי וחלמתי, לא ראיתי את אשר לפני. אל ההמון — אשר סוף סוף הלא הוא היה נושא חלומי: כי הוא יכירני ויכרע ברך לפני — לא חפצתי לשים לב, ואך בחלומי שמתי את כל מעיני. לכן עלי עתה להתענות. הכהני הוא חכם ממני, הוא ידע לבחר לו דרך בחיים, ולכן יחיה עתה בלי כל דאגה. מה מאושר הוא הקוף הזה! סכל וחסר לב אכנהו, והוא, הסכל הזה, יצליח יותר ממני, החכם. לא בשכלו ולא במחו ישיג כל זאת, כי אם מפני שבחוש הריח אשר לו יריח עוד מרחוק איזה מקום ההצלחה, מי יתגבר על מי, למען ידע לתת ידו אל המנצחים. והוא בעצמו לא יבוש להודות על זה, הוא עוד יתפאר בזה, כי על כן יצליח. הוא יאמר, כי מלאכת-מחשבת לא טובה משאר העסקים, וכשם שעל החנוני להתחזק סחורה הדרושה לקוניו, ואיש לא יחרפהו על זה, כן על הצייר לצייר לפי רוח ההמון, אחרי כי בעד ההמון הוא עובד. לי אחת היא, באיזו שטה אבחר, אם אך ההמון יבחר בה, עלי — אם לא אחפץ להיות כסיל — למלאות את חפצו. כל מצייר וכל משורר, איך שיתאמץ להתראות ככריה מעולם האצילות, סוף סוף הוא עובד אך בגלל הכרת ההמון, ולכן אשרי החכם אשר ידע להשתמש בכל האמצעים הבאים לידו, למען לכת לרוח העת, ואוי לו להכסיל אשר יתאמץ בכל האמצעים והכשרונות, שנחן לו הטבע, להלוך נגד רוח העת וחפץ ההמון. הוא נפול יפול ומאום לא יועיל. ובנפלו לא יעורר אף זיק חמלה בלבבות הרואים, אחרי כי משוגע הוא ובידיו השחית את דרכו. אמנם נמצאים אנשים אשר בעז לבם ואמץ רוחם יוכלו לשנות את חפץ ההמון ולמשכהו אחריהם אל כל אשר יהיה רוחם ללכת, אך האנשים האלו המה יחירי סגולה, ולא כל אחד יוכל להרמות אליהם. הרבה נפו לעשות כמוהם ולא עלתה מאומה בידם. וזאת שנית, הן גם האנשים האלו יחלו לחיות אך אחרי מותם, ובחייהם המה מתים, או יותר נכון, משוגעים. ולהיות כאחד מהאנשים האלו, לעבוד וליגע למען אשר שפתותי



תהיינה דוכבות בקבר אחר אשר חיי עברו ברעב ובצמא; לעבוד ולהתענות למען אשר אחרי מותי, בעת שיעלו עשבים בלחיי ורמה תאכל את בשרי, ינשאו פה בתבל את שמי; להיות כאחד מאלו המשוגעים — רב תודות לכם, יקירי! הודות לאל, עוד לא יצאתי מדעתי, ושכח אני שעה אחת בחיי בשרים עתה מאלפי שנים בתשבחות אחרי מותי."

— מה רמו עיני הגולם הזה כאשר נשא מדברותיו אלו. שחקו הנכזה בעת גמרו את דבריו העיר בקרבי גועל נפש. ברב כח עלה לי להתאפק מלירוק בפניו. והוא הביט עלינו מגבוה, כאילו גלה לנו חדשות ונצורות. בבית הספר, כאשר עזרת חבריו היתה נתוצה לו, או היה גם הוא אחד מאלו אשר צעקו ומחאו נגד האקדמיא, אך אחרי כן, כאשר הריח את ריח ההצלחה מעבר מזה, עבר מהר אל מחנה האויב מבלי לבוש בפני חבריו. הוא ראה, כי אנשים ככרשזאוסקי ימצאו חן בעיני ההמון, ויתחבר גם הוא אליהם, ובנו ידה אבן.

ובאמת, מי יודע אם לא הצדק אתו. מדוע כה אתענה אנכי ועוד אלפי שומים כמוני, אם לא בעד ההמון הזה אשר נכוחו, בעד משפשו אשר נשחק עליו, בעד הכבוד אשר יאציל לבחיריו, ועוד נרמה את נפשנו כי הננו "מוכי-הרעיון" לא ולא! מוכי שגעון הננו, בעד שנותנו כל ימי חיינו בחלום הננו מתענים, בעד שגעוננו נסכול. גאון לבנו ורום עינינו בעוכרינו, כי תחת לכרוע לפני ההמון, נחפוץ להכריעו לפנינו. ומה יש לנו צדקה להתאונן על ההמון הזה ועל אכזריות לבו? מדה כנגד מדה ישלם לנו . . .

קול הרלת בהפתחה העיררה ממחשבותיו, ועל הסף נראתה בעלת הבית וצרוו קטן ומכתב בידה, עומדת ומבטת עליו בעינים חודרות מלאות רוגז. — כאשר ישנת את שנתך הביא נושא המכתבים את אלו — בדברה הושיטה לו את הצרוו והמכתב — בעד הצרוו היה עלי לשלם ב"ה אגורות.

מבלי דבר דבר לקח מידה את הצרוו והמכתב, ואך העיף עינו על הכתובת, אחזהו שממון ובהלה. כמשתומם נשאר על מקומו בעינים תועות, וכמעט נפל ארצה אי-יאוניס. בעלת הבית, בראותה את הפעולה אשר פעל הצרוו והמכתב, עזבה את החדר, והוא, אובד עצות, עמד באמצע החדר וכידים חרדות הפך המעטפה מצד אל צד והתאמץ לקרוא את הכתובת. המכתב היה מהכהני. הוא לא מהר לפתחהו, הצרוו כבר הגיד לו את הכתוב בהמכתב: תמונתו האחרונה, אשר הכהני הכטיחהו להשתדל כי יקבלוה להתערוכה, היתה כרוכה בצרוו הזה. אך לחנם השפיל עצמו לפני הכהני, הוא לא הועיל לו מאומה, עוד הפעם התשובה הישנה, כי הוא גבר לא יצלה, משוגע... משפטו כבר נחרץ, לעולם לא תהיה לו פה תקומה, אות קין על מצחו. במהירות החל לפתח את הצרוו ובעינים תועות החל להביט על התמונה.

בחצי הלילה, לאור הירח, ברחוב ישרה ורחבה, בין שדרות אילנות, יתנוסס בית קווה בהדר גאונז; חלונותיו מפיצים אור מבהיק, ומבעדס תראה, בהאולם המלא ים של אור, רתיחת החיים של עיר גדולה. אצל השלחנות הקטנים יראו הרבה פנים לוחטים ועינים עכורות, מרב שכרוך ועשוק, של אנשים צעירים היושבים בחברת נשים שוכבות. הם המה צעירי העיר הגדולה, אשר התאספו פה לנוח מעמלם ולאסוף כחות חדשים. על פני כלם שפוכה עיפות נוראה מרב הוללות. לא הרחק מבית הקווה, תחת אילן עבות, על ספסל רחב, שוכב נער עני, לבוש קרעים ופניו חורים, ונס את שנתו. למראשותיו עומד השוטר באימה ופחד לפני פקידו; שניהם אתרויהם קפנים אל בית הקווה ופניהם אל הנער, והפקיד מביט אל השוטר ברוגז וכעס, וכידו הוא מראה לו על



הנער הישן. לאמר: ראה נא כי אין סדרים בחלק העיר אשר הפקד בידך; נער ישן באמצע הרחוב ואתה מחשה! על התמונה כמו רבצה עגנה כבדה, הצבעים כמו מחצו את הלב. ניכר היה, כי מכחול הצייר היה טבוע לא בצבע, כי אם בים של ארם.

שומם עמד לפני התמונה, כאלו מתו היה מוטל לפניו; עיניו תעו עליה מבלי ראות מאומה; הוא לא חש ולא חשב מאומה, אך כהלום רעם עמד מבלי התנועע. ואמנם השבר היה גדול מאד: גם תקותו האחרונה, אשר עוד קננה בסתר לבבו, גם היא עלתה עתה בתהו. את רוחו, את נשמת חייו השקיע בהתמונה הזאת, בשקידה גדולה עבד בה, לא אכל ולא שתה, גם כלילה לא יכול לנח. הוא קוה, כי הפעם הזאת יקבלוהו אל התערוכה, ובפרט מעת אשר הכהני נבחר לחבר ועד התערוכה היה בטוח, כי יקבלו את התמונה. הוא לא נמנע גם מלהשפיל עצמו לפני הכהני ולבקשהו, כי ישתדל בזה, והכהני אמנם הבטיחהו. ואחרי כל אלה — התמונה הושבה, לא קבלוה, לעולם התיינה סגורות לפניו דלתי התערוכה. כמו רעה עברה בנפשו. הוא השליך את התמונה ארצה, ובמהירות קרע את מעטפת המכתב. ואף כי ידע מראש הכתוב שם, בכל זאת הפיץ לראות בעיניו גור דינו, לדעת מדוע ולמה.

„פרחי יקירי — כתב לו הכהני — למגנת לבני הנני מוכרח להשיב לך את תמונתך. למרות כל ההשתדלות אשר השתדלתי בעדך, לא חפצו לקבלה. הגולם ברזאווסקי נרתע לאחוריו כאשר שמע את שמך. — אך אל יפול לבך עליך, התחזק והיה לאיש, הוסיפה לעבוד בשקידתך התמידית, כי עוד יש לך תקוה. נתיסדה חברת ציירים צעירים, ובהאספה האחרונה דברתי על אורותיך, והמה נתרצו לקבל את עבודתך אל תערוכתם. לכן אין לך להתעצב. — לא אוכל להתאפק מלהביע לך את רגשות לבי והשתוממותי על גודל רוחך וכשרונך. הנך צייר נפלא, בקיום אחדים תראנו את כל מסתרי לב נבורך. וה„מקוריות“ בהפנים הרבים והשונים תעיד על גודל כשרונך ורחב ידיעתך את החיים. כל טפה וטפה של צבע אשר יפליט מכחולך היא מרגלית ואבן טובה. אבל — סלח נא לי, אחי, על התגלות לבי — נמסר העולם בידי טפשים! לו היה לי אף החצי מכשרונך, כי אז הרעשתי את התבל כלה, ואתה הנך שוטף נורא, אשר בתמימותך האיומה תעיר צחוק מכאיב לב. ואמנם גם אנכי, אחר ממעריצריך היותר גדולים, הנני נותן צדק לדברי האומרים, כי הנך משוגע. כי באמת, האין זה שנעון, להכניס נער עני לבוש קרעים בחומר יקר כתמונתך „אין-סדרים“? אך במוח שוטף שכמותך יכול להוליד רעיון כזה. לו החסרת מתמונתך זו את הנער וקרעיו ושמת את כל מעינך אך בבית הקווה וכל חייו השוכבים, אשר עתה ציירת אך כלאחר יד — השוטף היה יכול להשאר עומד ומביט מאחורי החלון, שריריו החזקים יוסיפו הרבה עז וזן להתמונה — היתה התמונה הזאת נושאת חן בעיני הכל, ואל נכון קבלוה אל התערוכה. את השוכבה אשר בצד שמאל, בשערותיה הפרומות ועיניה הבעורות — כמה עז וחיים נחת בה! — היה לך לעשות לעיקר, לנקודת הכובד של התמונה. התרגיש את הרוך והערך אשר ברוזן הילדות של גוף השוכבה הזאת? כמו תראה לפניך פרח נקטף עוד טרם נמל, הנך שואף את ריחו עמוק עמוק אל קרבך, כמו תחפוץ לבלעו בעודנו ככפך, אבל ריחו לא ישביעך, כי אם עוד יגרה את חשקך. היא נשענת על יד הכסא, שמורות עיניה כמו תסגרנה, אך היא תתאמץ להעביר את השנה מעל עפעפיה ופניה לזהמים באש צרבת. ההנך מבין את הערך אשר בהפנים האלו, אשר למרות טביעתם בחלאת ההוללות עוד לא סר חן הילדות מעליהם, יען כי טבעו עוד טרם



נתבשלו כל צרכם? ההנך מבין ומרגיש את כל אלה? מסופקני מאד. נשמתך היא שחורה יותר מדאי. לו באמת הרגשת את זאת והתאמצת למסור ולתאר בתמונתך את ההרגשות האלה, כי אז — התכל כלה כרעה לפניך ברך, ואת האקדמיא וכל תערוכותיה הננעת תחתך. אבל אתה בחרת לך נער עני לבוש קרעים, כמו הפצת הראות, כי יקר לך הנער עם המון קרעיו מאלפי סגולות-החן של הנערה, ולכן אין לך להתפלאות ולהתאונן, אם לא קבלו את תמונתך אל התערוכה. התרעם עליך ועל שנעונך, אך לא על הועד. אתה לברך הנך אשם בכל היסורים אשר השיגוך עד עתה. לך לדעת, כי השירה בכלל ומלאכת מחשבת בפרט איננה כמה למטיפים והוני דעות: לזה יספיקו המון בתי המדרש המתרבים מיום ליום. לך לזכור, כי תכלית השירה ומלאכת מחשבת היא היופי, המשורר ישיר והמצייר יצייר לא מפני שיחפוץ לגלות רעיון חדש, כי אם מפני שהוא מרגיש צורך בו; נטיות הטבעית וכשרונו, היינו הרגשתו ולא מוחו, תביאנו לידי עבודה זו. וגם אם נניח, כדעתך, כי השירה איננה צעצוע וכי עליה לעשות את הרעיון לעיקר והיופי לאמצעי, הרי אין לך מטרה יותר נשגבה מלהחלים ולערך נפשם של אלו אלפי הטרודים והעייפים מעמל החיים. גם הרעיון הזה, כי אתה האחר, כמכחול שבירך, תחיה אלפי נרכאים ותשכיחם, אם גם לרנעים אחרים, את מצבם המר; כי אתה בתמונתך תשיב רוח אלפי אומללים. — גם הרעיון הזה די לפניך לעודרך בעבודתך, ולמה לך לנוע על קרעי הנער? ומה מצאת בנער הזה אשר בחרת בו לעשותו לגבור הראשי ולנקודת הכובד בתמונתך? זה הרבה פעמים אמרתי לך זאת, והנני משנה לך עתה עוד הפעם, כי אתה, למרות התכחשך, הנך ריאליסט מכף רגלך ועד ראשך, אבל שנעון רבך בך, למצוא הרבך והרם בכל מקום שאתה משים את עיניך; הנך בוחר לך תמיד לתאר את הצד הרע שבחיים, ולא את הצד הטוב, ותשכח, כי ההמון, אשר בעדו הנך מצייר, ידרוש רוך ועדן, ולא ארס. הוא יחפוץ — ובצדק — כי הצייר ינשאהו אל עולם אחר, הרחק מעולמו הפרוץ המלא צרות ויסורים; הוא בא אל התערוכה לנוח מעמלו המר, להחלים מעט את עצביו הרפים ולאסוף כחות חדשים למלחמתו עם הצרות והדאגות המחכות לו מעבר לפתחה של התערוכה, — ואתה בא להרגיז את טפת דמו האחרונה! הנך מרגיש עונג רוחני בעת אשר תתאר גבור מתענה, צרותיו ומכותיו המה לך כצרי. הרשות אמנם בידך לתאר את כל העולה על לבך, אך הנח לו לההמון האומלל, אל תגוול ממנו את הרגעים הספורים למנוחתו, הרף מורות מלח על פצעיו, דיה לו הצרה בשעתה, בעת אשר פגוש יפגשנה פנים אל פנים, ומדוע תחפוץ להמר לו את רגעי מנוחתו? האם לא ייסרוך בליוותך על זה? אך לוא גם תמצא חן בעיני ההמון הזה, בעיני אלו הנערים העניים אשר את מלחמתם הנך לוחם בתמונתך, — הלא לך לזכור, כי הכבוד אשר יכבדוך אלה לא יתן ולא יוסיף לך מאומה; אך בסמרטוטים קרועים יוכלו לכבדך, ולא יותר; לך לדעת, כי בעיני אלו האנשים התומכים את מלאכת המחשבת לא תמצא תמונתך חן . . .

בנועל נפש השליך את המכתב ארצה ובכרכים כושלות נגש עוד הפעם אל התמונה והחל להתבונן ולהתעמק בה. עתה, עתה אחר אשר נכוה עוד הפעם ברותחי האקדמיא, נפקחו עיניו להבין עוד יותר את הערך האמתי של תמונתו. הוא נוכח, כי אין לו לְבוש בעבודתו זאת. אמנם עוד יחסר לה דבר מה, מעט שכלול ולבון, אך בכללה טובה היא מאד. הנה, למשל, הנערה הקטנה העומדת אחורי הכסא, בעלת פנים ארוכים וחורים! היא עתה בודדה ועוובה, אין איש בכל החברה אשר ישם אליה לב — מכבדיה ומכריה מלפנים יטובו עתה את הנערה האחרת היושבת בצד שמאל — עיניה יפיקו



רוגו וקוי פניה נתעקמו מרב כעס וגרוי. כל יצירי גוה יביעו את השנאה והבוז. הכעס והקנאה אשר ימלאו את לבה. או הנה הנער, הישן ברחוב מול השוטר! אלו האכזרים הקטנים והרוים, העצמות הרקות והכחשות, והשחוק על שפתיו הרוות... כל מה שהוסיף להתבונן אל הנבזרים והנבזרות, נחה דעתו יותר ולבו רחש כבוד לעבודתו זאת. — השירה ומלאכת המחשבת איננה במה למטיפים — יאמר הכהני — תכליתה ומטרתה היא אך היופי, המשורר בורא אך באשר נשיתו הפנימית תכריחהו לזה, מבלי להכיר למה ומדוע. אבל הרבר הזה הוא שקר מוחלט, משפט כוזב כזה יוכל להוציא אך איש אשר לא חרר אל סוד היצירה של המשורר ולא התבונן מעודו אל דברי ימי מלאכת המחשבת. אך הילד הקטן יצייר בלי הכרה וחשבון וישיר בלי סבה ומטרה; אך „האדם הראשון“ בתקופתו הקדמונית, עת גר עוד במערות ונהרות צורים, חרת בכתלי מערתו תמונות רק למען הוציא את רגשותיו בלבד, ואולם כאשר עשה את צעדיו הראשונים בסלם ההתפתחות, או נראהו מכניע את מלאכת המחשבת והשירה תחת רעיון כללי, וזאת היא תורת התרבות וההשכלה אשר תתאמן לשעבד ולאחר את כחות האדם המפורים לנקודה אחת, ואם כח אחד יתפרץ להוציא את עצמו מתוך השעבוד הזה, אז נבול יכול ופרי לא יעשה. כן יורונו דברי ימי מלאכת המחשבת, ואם נתבונן היטב אליהם, אז נראה, כי לא היתה אף תקופה אחת אשר מלאכת המחשבת לא הלכה שלובת זרוע עם שאר כשרונות האדם, להיות מבשרת רוח הזמן. מן התקופה היונית עד העת האחרונה נראה מטרה אחת לכל המשוררים והמציירים, היינו: לעשות את הרעיון לעיקר והיופי לאמצעי, אף כי הרעיונות פשטו צורה ולכשו צורה, הכל לפי רוח הזמן והמקום. כן, לא את היופי המפשט, כי אם את הרעיון והרוח הפנימי נחוץ לעשות לעיקר. וכל מה שנכניע את היופי וההוד החצוני תחת הרעיון, כן ישתלם גם היופי. כי מתוך הרעיון יודכן ויתלבן טעם האדם, בעת אשר היופי המפשט, מבלי מטרה, יגשים את רוחו. — אנחנו המשוררים — יאמר הקוף הזה — איננו מטיפים והוגי דעות, הננו בוראים דבר מה אך באשר נשיתנו הטבעית תכריחהו לזה, ולכן עלינו להרחיק כל רעיון ולעשות את היופי הבא מן הרגש לעיקר. סוחרים ריקים, בעלי נשמות נסות! לא את היופי, כי אם את הכסף יעשו לעיקר, זה הוא המניע העקרי בכל מעשיהם. לא העם עצמו, כי אם „עגלי-הזהב“ ידרשו מהם להראות תמיד אך הצד הטוב, והצד הרע יעלימו מעיני העם, למען לא יראה ולא יבין את מצבו. — „השירה איננה במה למטיפים“ — יצעקו בלי הרף, ולכן יהפכו לבמת התאוה וההוללות, ולכן יקרה להם סגולות נערה פרוצה מכל אוצרות הרעיון... ברכיו כשלו מרב רפיון, הוא נפל על המטה, ראשו כבד עליו, ועיניו כמו חשכו בארובותיהן. דפיקת הלב התגברה, ועמה גם דמיונו, ומחשבות מוזרות עלו על לבו, אשר הפילו עליו פחד. פתאום כמו רעדה פנימית עברה בנפשו, והוא הרים את ראשו. — לא! כך אי אפשר עוד; נחוץ לנמור. אך המטפחת הזאת היא תוציאני למרחב, ברב כח ירד ממטתי, ובמהירות, כמו ירא פן ישוננו איש, קפיץ על הכסא והחל לכרוך את המטפחת סביבות צוארו; הקשר נעשה, הכל מוכן, לא חסר כי אם להדק היטב את הקשר ולדחוף את הכסא מכין הרגלים. אך... ברנע הנה התפרצה בעלת הבית החדרה בצעקה גדולה ומרה, ולקול צעקתה נעורו השכנים, ויתאסף המון רב, ויבוא גם השוטר בתוכם ויולך אתו אל בית הפקודות את הצייר „המשונע“, המפריע את „הסדרים“ בלילות...



# שמואל הוד לוצאטו.

חיייו ופעלו הספרותי.

רשומה ביאוגרפית

מאת אברהם כהנא.

(סוף)\*.

.VI

„בליל 18 יאנואר 1838 — יספר שד"ל — בא לביתי בחור אחר ויצאתי עמו, והשלג היה יורד בלי רפיון, ויצאנו מן העיר ונכנסנו בחנות הקהה ונתעכבנו שם מדברים ומתוכחים, וחזרתי לביתי קרוב לחצות הלילה, ומיד, בעוד לבי מלא מכל הדברים אשר נדברנו איש אל רעהו, כתבתי בפנקסי מאמר בלשון איטלקית על היודאיסמוס והאתיציסמוס, והמאמר ההוא וילד אחר זמן השירה הידועה בשם „דרך ארץ“ — הבחור הזה היה אברהם לָמִיס (נולד 1809), אשר נלה למודיו בקוליניום והיה אהוב מאד לשד"ל. לָמִיס היה ידען ברקדוק, בתנ"ך, בלשון רומית, איטלקית, יונית, צרפתית, אשכנזית, ארמית, סורית, ועמקן והריף בנמרא ודינים. עיונו ולמודו בפילוסופיה הטילו עליו מרה שחורה ושנאת החיים והעולם, והוא אז אומן את בן הקצינים טריבים בויניציה. במצב כזה חש לו מפלט אל שד"ל ופתח לפניו את כל לבו. ושד"ל הקשיב לכל ספוריו ודבריו ורעיוניו המבהילים וירא כי „הולה הוא חכמה יונית“. אז החל להביא לו מזור, לפרש לו ולעורר בקרבו את „התכונות הישראליות“, את יהדותו המעשית והלמדית, וייצגהו על אדמה פוריה המלאה מעשה. בשובם משולס סדר שד"ל לעצמו את מחשבותיו בענין זה וימהר לרשום בפנקסו את מאמרו על היודאיסמוס והאתיציסמוס, אשר תרגם אחר כך צרפתית ויוציאו ב„אוצר נחמד“ IV. המאמר הזה היה הבסיס לשירתו „דרך ארץ“ ובו נמצא בקיצור נמרץ את כל שיטתו והשקפתו על היהדות.

וכשוב לָמִיס לויניציה היה הלוקה-אגרות בינו ובין מורו, אשר השתדל לחוק בקרבו את יהדותו. באחת מאגרותיו הוא כתב לו: „יקרי, ללא תועלת היא עשית הטוב, אם לא נהרום מקור כל הרעות, שאיננו כי אם באתיציסמוס, אהבת המדומה, אהבת הכבוד, אהבת הגרול והיפה, ולא אהבת הטוב והטהור“ . . . ואחרי כן הוא מציע לפניו לקשר עמו קורספונדנציה חפשית על דבר ענין זה, יסוד היסודות.



אולם ממחרת היום הוא קבל שד"ל תשובת יש"ר על אגרת תיאולוגית אחת שכתב אליו זה כארבעה ירחים. ובראותו כי עליו להמשיך את חלוף־אגרותיו עם יש"ר, כדי לברר את שיטתו התיאולוגית, מהר ויבקש את לטיס להפיר לו את נדרו לחלוף־אגרות פילוסופי ולהניחו ללחום מלחמת התיאולוגיה עם יש"ר.

ובעודנו משתדל להרניע את רוח לטיס תלמידו ולהשיבו אל היודאיסמוס, והנה מקרה אחד הלמהו. נראה כאילו שחקה עליו ההשגחה: הוא מתעסק להכין לו תלמיד הנון, אשר ילך בדרכו אחריו, ומחנכהו ומטפחהו באהבה רבה ושמה בראותו, כי מתקרב הוא אל המטרה, והנה באה ההשגחה ותגולה ממנו. בלילה האחרון לשנת 1838 מת תלמידו יעקב חי פרדו בשנת העשרים ואחת לחייו. תלמיד זה, שכבר כלה את למודי הפילוסופיה בליציאום בוורונה ולמודי היהדות בקולוניום, היה משאת נפש שד"ל. פרדו היה אחד הנאונים המצוינים שלקחו בעצם נעוריהם. באחד מחבורי הרבים שהניח אחריו יאמר, כי מצא בשד"ל *patrem amantissimum sapientemque ducem*.

בספרו „אבני זכרון“ הציב שד"ל ציון לפרדו, בתתו שם את פירושו על מיכה אשר כתב פרדו בהיותו בן שמונה עשרה שנה. בהקדמתו יתאונן שד"ל, כי תחת אשר קוה שפרדו יכתוב את תולדותיו הוא אחרי מותו, הנה עליו עתה להספיד את תלמידו זה. בשנת 1839 התחיל לכתוב, וגם כלה, את „יסודי התורה“, שנחשב אצלו ל„מבחר פרי יגיעו“. בשנה ההיא הוציא גם את „בתולת בת יהודה“, והיה מתעסק בעריכת קובץ כתביו בשם „מחקרי שד"ל“, שהיה עתיד לצאת על ידי המדפיס מ. לנדא בפרג, ומסכות בלתי נודעות הופרעה ההוצאה. רק בשנת 1847 זכה לראות חפצו זה — הדפסת קבוצת חבוריו בפני עצמם — יוצא אל הפועל במקצת. בשם „בית האוצר“, אשר רק „לשכה“ אחת, יצאה ממנו בהשתדלות ידידו יה"ש.

מוזמן כתיבת המאמר יודאיסמוס ואיטיסמוס היה שד"ל שקוע בענינים תיאולוגיים־פילוסופיים, לברר את דעותיו ולהגבילם. אולם בכל כתביו ואגרותיו לא הובררה עדיין השאלה העקרת והכללית: אם יש לחיים איזה מובן בכלל, ומה הוא. בשאלה זו נמצא דבריו רק באגרת אחת קטנה, הכתובה ביום 1. 12. 1841. צר לנו כי לא נוכל לדעת אל מי נכתבה. אולם בכל אופן ערכה רב. וזה תכנה:

„התענג, יקירי, כמות נפשך על אימיל; תמצא בו דברים טובים, ואשר עולה על הכל — תמצא בו לב חם ותמים, אשר בודאי ישמחך.

אבל אל תלמוד ממנו לתבוע, שתהיה התכל כרצונך, ולהיות מפני זה נעצב תמיד. צריך לקבל התכל כמו שהוא, ואף אמנם מבלי להשחית את עצמנו, ולהסביר לה פנים. כך הוא דרכי. אלא שעלי חובים וצרכים וגם צרות יותר מדי, ולכן אין לי פנאי להתבודד. אתה שאין לך לא חובים ולא צרכים ולא צרות, יש לך פנאי להתבודד ולפנות את לבך לרעיונות המעציבים. הטל עליך חובים, חדש לך צרכים, או תבאנה לך גם הצרות ואז תמצא האושר, רצוני לומר, תחיה במשקל שיה ותמצא כי הכל בעולם הוא טוב.

אבל החובים והצרכים מוזמנים לך תמיד, הטבע מעצמו שם אותם לפניך; והוא — שתאהב ותבקש אהבה. השלך מעליך רעיונות שכלך, או מה שיותר נכון לומר, השכיבם על מפתך בחדר, בשעות אשר אז התבודדות מוכרחת. אבל הרעיונות האלה אל נא יפרידו לעולם בינך ובין ידידיך, ואל ישו אורך להתגאות עליהם ולהביט אליהם בזיון. . . ואם יויד שכלך ויאמר לך: אתה תקטין ותשפיל עצמך באהבתך את הסכלים, אתה משקר אם תסתיר מפניהם את חרונך, אמור לו: בוגד ומסית אתה לי; הלא המה רעי, איני יכול לחיות בלי אהבתם, ואיך אוכל לקנות אהבתם אם



לא שאהב אותם גם אנכי? אתה אינך יודע רק לשקול, אבל אני אינני משקל, יש לי לב, והלב הזה שוה הרבה יותר ממך, שכלי היקר.  
והו דרכי בחיי, ובתוך צרות נוראות אני חי בשמחה".

בין מבקשי מובן החיים ישנם שני מיני פסימיסטים: תיאוריים ומעשיים. כל פסימיסט תיאורי מחליט, כי החיים הם רק רעה ותלאה, ואיזו צדקה אם כן יש לו לחיות ולהשתמש בחיים? הוא יראה על האינסטינקט, המכריחו לחיות למרות הכרתו כי אין שוה לחיות. אולם האינסטינקט אינו כח חיצוני, המכריח לעשות דבר-מה; האינסטינקט יולד בקרב החי בעצמו והוא חלק מטבעו. ואם, הודות לחושו הטבעי, מוצא הפסימיסט חפץ בחיים, הלא כבר הורס בזה בנינו המדומה, כי החיים הם רע ועמל.

הפסימיסטים האחרים, המעשיים, זאת אומרת: אלה שבאמת מאבדים עצמם לרעת, גם הם יראו כי יש לחיים מובן. הנה הם בקשו את המובן הזה, שבשבילו יהיה ראוי לחיות, ומבלתי מצאם את מבוקשם, לא ירצו, כמו התיאוריים, להכנע, וישומו קץ לחייהם. אולם איה בקשוהו? מלכת מצרים, למשל, המנוצחת על ידי רומי, פטיש כל הארץ, לא חפצה לראות בשמחת המנצח ותמת בארס-נחשים. הורציוס הרומי קרא לה, בעד מפעלה זה, אשה גדולה. ואולם קליאופטרה הראתה בזה, כי היא חושבת את נצחונה לדבר ראוי ומתאים למובן החיים, ובנצחון רומי ראתה רק שמחה של סכלות ההמון החשוני. וזה הלא היה שבוש גדול. מובן החיים לא יוכל להסכים עם דרישותיו המתחלפות של כל אחד האישים הרבים במין האנושי. ואם כן, כל המתיאש, הוא בא לידי כך רק מפני שקוה למצוא בחיים סכלות והעדר סדרים ישרים. האדם אינו צריך, לתבוע שתהיה התבל כרצונו ולהיות בזה נעצב תמיד. צריך לקבל את התבל כמו שהיא".  
ככה אני מבין את מחשבת שד"ל.

1841 מתה אשתו הראשונה, אחר רוב הצרות שסבל ממנה. וישא שד"ל את אחותה לאה, אשר עוד בהיות אשתו הראשונה חיה, היתה מפקחת ימים ושנים על הבנים ועל החולה.

בשנת 1845—47 עבד בספרו „המשתדל" ופירוש קצת ההפטרות שהוציא המדפיס שמיר בסוף החומש „נתיבות השלום". אם לא אשגה, קבל בעוד „המשתדל", מלבד מספר אַנסמפלרים בהדפסה מיוחדת, גם מאה זהובים, סכום שהיה לו ערך לא קטן במצבו אז; וגם נראה מזה, מה גדול היה או שמו הספרותי שכבר קנה לו, אם בימים ההם יכלו לשלם לו משכורת כזאת.

בשנת 1847 נמנה שד"ל, בלי ידיעתו, לחבר האקדמיה Istituto Veneto בהשתרלות פרופיסור הפילוסופיה בפדובה.

המהפכה הגדולה בשנת 1848 הביאה שווייכויות להיודים באיטליה וגרמה תקופה חדשה ליהדות שם. חומות הגיטו נפלו, והיהודים התעוררו לחיים חדשים מלאים עבודה. ושד"ל, אשר למרות רוחו, יצאו כל ספריו עד כה הרחק מאיטליה, ועל כן רק בלשון עברית ואשכנזית, — התעורר עתה גם הוא ויחל לפרש את היהדות בלשון איטלקית, ובה בשנה, 1848, הוציא את מחברתו: *Il Giudaismo illustrato nella sua teoria, nella sua storia e nella sua letteratura*. אולם המהפכה ההיא הויקה לו גם כן, כי לא השפיקה יד הקהלות לשלם המוטל עליהן לצרכי



הקולוניזים, ולולא מלאכו מושיעו גבריאל טריאסטי, אוהבו הנאמן הלוקח חלק בכל חייו, כי עתה גוע ברעב.

בשנת 1852 חלה בכורו אוהב־גד את מחלתו אשר מת בה. הנאון הכביר הזה, אשר עוד בילדותו עלה על שד"ל בכל הקירותיו, בשכלו ובידיעותיו, הוצרך להפרד מעליו וללכת לפרישו, כי היתה מחלתו אנושה. בעת לכתו ממנו, בקש שד"ל ענין להתעמק בו, בשביל לשכוח צרותיו, ויאמר להתחיל במלאכה חדשה, דבר כביר אשר היה עולה אולי על כל עבודותיו. "רוח הפייטנים והפיוטים" — היה נושא העבודה. התכנית היתה גדולה ועשירה. החמר היה מחולק לששים וארבעה פרקים.

אך גדולים מאד היו צרותיו מלהשקשם באיוו עבודה שתהיה. "הנני סובל — יכתוב לבנו — משום שאתה סובל, אולם אינני מפחד פן תאבד לי. לא, פחד כזה לא היה בי מעולם, אינו כי ולא אחפוץ בו. אתה עתיד לחיות ולפעול גדולות. עמוד בכחך הגדול בנסיון. תנצח. לא בשבילי ולא בשבילך, כי אם בגלל האנושיות, בגלל המדע, בגלל הטוב תחיה ותפעל". מזה אנו רואים את המחשבות אשר התנבאו אל לבו, אף כי השתדל להרחיקן מעליו.

"הה! — יקרא שד"ל באגרתו אליו — מדוע לא יכול בני לאמר מה שהאחרונים יאמרו בלי ספק: "את הביבליה היו חוקרים בשני דרכים: מאמינים בלי בקרת ומבקרים בלי אמונה. שד"ל התאים את הבקרת עם האמונה, הוא לכרו הספיק ל"צרכי הדור". האה, מה יפה העבודה שהיתה יכולה לצאת מקלמוסך!"

והבן האהוב הזה מת, אחר צרות ומכאובים רבים, ביום 25 יאנואר 1854. המות הזה הרעיש לב שד"ל עד היסוד. מני אז התרחק מכל ספרות הדור ויחש לו מפלט אל המקרא וירחק מחשבתו ממחשבת אנשי הדור ומדבריהם ומספריהם, כדי שיוכל להכנס בפנימיות מחשבותיו של ישעיה וחבריו, וגם החל להוציא, בסיוע אלבירט כהן, את נבואות ישעיה עם פירושו ותרגומו.

שממון ויגון יאחזו בהביטנו על שנותיו האחרונות. האיש הרגשני, החי חיים נעלים ומרובי־צדדים, שכמעט אין דוגמתו בכל הסופרים העבריים, התיאש מכל תקותיו ומאוייו, ואחרי למדו תורה לכל העולם חזר לבדידותו והתכנס כלו על אדמת המקרא, לחיות חיים קדומים, חיים קרושים, לשכוח את כל משאו ומתנו וצרותיו.

גם בימים ההם לא הניח ידו מלהביא אחרים למעשה, אולם אך בענינים שהאמין כי מוכרחים הם ליהדות. היה נכון לעזור לצונץ ולאחרים בפיוטים, כי בהם, ובפרט באותם של האשכנזים, שפוכה האגדה, בהם ישטפו כל חמדות ישראל ולאומיותו. כן היה מעורר ומעסק את אהוד לולי בספר מלים להספרות העברית, ומבטיחו כל טוב שכלו, אם רק ימשיך עבודתו. והיה הושב אז בהוצאת אורגן עברי בלשון איטלקית, אורגן הבלתי מפחד מפני האמת ואשר בכל דפיו תנשב רוח היהדות הטהורה. אולם אַחַר המועד!

הקהלות פִּיחְתוּ את שכרו עשרים למאה וגם הנותר לא היו משלמות במועדו. ויהי שד"ל מוכרח לקבל תמיכה מידי תלמידיו הרבנים. גם אלבירט כהן, ירדו הנאמן בכל חייו, תמכו במאתים זהובים. מיכאל זקש נתן לו מתנה מאה זהובים, ולא סרב הפעם לקבלם, כמו שעשה לפני שנים, כאשר שלח לו זקש, בהודע לו מצבו, מתנה כזו; ואדרבה, עתה עוד היה מתפאר, "כי הרב הגדול כברלין אוהב אותו ומשתדל להקל מעליו המצור והמצוק אשר הציקוהו תהפוכות הזמנים וצוק העתים".



אברן רעיו מעט מעט היה מרכאו ומשוה מותו לפניו. בחר ירידיו, אלמנצי, הלך לעולמו, ושר"ל היה מוכרח לעשות רשימה מספרי המת ולראות את המות לנגד עיניו... במוצאי שבועות תרכ"ב פגע בו אסונו האחרון: מתה בתו יחידתו, מרים, בת י"ח שנה, בת כלולה במעלות שכליות מדותיות וגופניות, וזה הוסיף חולשה על חולשתו וזקנה על זקנתו. אשתו לא היתה יכולה להתנחם על אברן זה. בתו היתה מצוינה באמת. כל מלמד, מלבד אמה, לא היה לה, והיתה קוראת ומבינה בספרות איטליה, אשכנו וצרפת, ועם זה היתה עוסקת בכל צרכי הבית, העליונים והתחתונים, במלאכת הרקמה והמטאמא, גם למדה מעצמה לכתב ולקרא כתב רש"י ובלשון יונית, למען העתק אנרות שד"ל ולהיות לו לעור בעבודתו, וטובה היתה לכל וצנועה ושקנית. כל ימיה היתה בריאה, ופתאם ביי"ג ימים חלתה ומתה, מבלי שנודע מה היה חליה. מה גדול היה מכאובו!

כנר זה שקורם כביו מתלהב ויורד, ככה נראהו אז מסתער מעת לעת כאיש מלא כח נעורים — ויחדל. ככה יתלהב בשמעו כי שב תלמידו שחז"ל ללמד התורה בריבם, בתלמוד תורה, וככה נראהו עוד בתבערת תשוקתו למצא בחור משכיל ואוהב האמת, שיהיה כראי להבין דרכיו ומחשבותיו וללכת בהן בחייו ובמותו.

אנרות לאלפים באו אליו בשנותיו האחרונות. אשר לחנם חכו לתשובה בארגו המיוחד לאנרות אחרים, הלא הוא הארגו אשר אליו חש מפלס לו תמיד להתנחם מצרותיו, ובקריאת האנרות האלה היה מוצא את מנוחתו ונחומיו.

נוסף על כל צרותיו, היה מתעצב בלבו ומתחרט על מיעוט עסקו במקרא, בבטלו את רצונו מפני רצון חכמי גרמניה ואחרים, ועל בלתי העלותו על הגליון את כל מחשבותיו אשר האמין כי הם חיים הן ליהדות.

„הייתי רוצה — קרא — לעזוב לאחרונים הרעיונות שהיו או שהנם בי ושלא היה לי המקרה או הכח לכתבם על לוח. ואיני יודע ממה להתחיל, והם ילכו לאבוד.

לאבוד? מי יודע? אולי יתעוררו במוח אחר... הייתי חפץ להיות החוקר היחיד, וה' לא רצה. הוא דואג לכל. הוא רוצה כי אעבוד אני ואניח לעבוד לאלפים אחרים...”

ביום 17 נובמבר 1864 פנה הדרשן הוינאי מנהיימר אל שד"ל באגרת מלאה רגשי נדיבות ויקר, שבה יספר לו, כי לרגל חג מלאת לו שבעים שנה נמרו אוהביו לעשות מוסדה של פנסיה לתיאולוגים זקנים. ומכיון שלא יוכלו לתמוך אותו, את שד"ל, כי זה נגד מטרת המוסדה, שהיא רק לתת לתיאולוגים שכבר חדלו לעבוד מחמת זקנה, והוא עודנו מלא כח בעבודותיו, ועל כן, מדעתו את מצבו, אסף בין אחרים מידידיו ארבע מאות זהובים, מבלי להזכיר את שמו של שד"ל, והנהו מבקשהו שלא יסרב לקבלם. שד"ל קבל את המתנה בתודה, בתנאי כי ידעו הנודבים בשביל מי נדבנו.

„בתרגומי — יאמר שד"ל בהקדמתו אל תרגומו לתורה (טריאסטי 1858—60), — לא הלכתי בעקבות כל מלאכה, בין קדמונה בין חדשה, אולם הוא פרי חקירות ארוכות בידועות הלשון והביאור, שאני מלמד זה כשלושים שנה במדרש הרבנים דפה.

במשך כל השנים האלה לא פסקתי מלבחון את דעותיהם השונות של ראשי המפרשים, ולשפוטן יום יום בלמודי עם תלמידי וירידי, בתקני כה וכה את תרגומי.

... כבתרגומי זה כן בתרגומי האחרים לכתבי הקדש הצבתי לי למטרה לפרש בדיוק עצום את הכונה הכלולה לפי דעתי, אחרי בחינה רבה וחפשיה, בדברי הכתוב; לפרשם בכטויים, דבורים ומאמרים מוסגרים, בכדי שיתוו מובנים ביותר לקורא התרגום. בכלל שואפים תרגומי להיות



נאמנים אל כונת הכתוב העברי; וגם להיות נאמנים בבחינת המלים כל זמן שזה אינו מפסיד את הכונה. עם היותי תמיד מבקש לעשות את תרגומי מובנים על הקורא האיטלקי, הייתי מתרחק מלשנות את הפנים, את הגוון המקורי. דרכי הדבור, שהיו נוהגים במקומות וזמנים רחוקים ממנו, היו משונים בהכרח משלנו; והמרשה לעצמו לשנותם ולתת להמקור פנים חדשות, הרי זה מחללו. כתבי הקודש צריכים להיות מובנים לכל; אולם אין צריך בכל זאת להפשיטם את פשיטותם העצמית והנעלה, למען סגלם לטעם דור זה או דור אחר, ארץ זו או אחרת.

... ויהי רצון כי יהיה בכח מלאכתי לעורר את אהבת הלמודים הביבליים, ולהשיב גם כן למקום כבודן את המדות הקרמוניות, תמימות המעשים ותוקף המחשבה, ולהצילנו מרמיון שוא וזוהר הצוני ההורס ומכלה; להביאנו בכלל לדי אהבת המוסר והחכמה, המיוסרים על יראת ה' ועל אהבת רענו בתמימות ורגש עמוק. . . .”

ובהקדמתו לפירושו על ישעיה הנהו מונה בין יתר יסודות פירושו ותרגומו את „אהבת האמת, והיא, שתהיה תכלית מנמתנו להבין אמתת כונת הכותבים, ולא תהיה בחדרי לבנו תשוקה למצוא בספרי הקדש סיוע וחוק לאמונת וסברות שבאו לנו ממקום אחר, בין שיהיו סברות פילוסופיות או אמונות תורניות מקובלות באומה”.

למרות כל אהבתו הגדולה לכתבי הקדש, שלקחה את החלק היותר גדול בכל למודיו וחקירותיו, היה רחוק כל ימיו מהרעיון להוציא תרגום שלם, והוא משום שחשב יותר מועיל לעסוק בחלק זה או אחר המושך לבו לפי שעה, או שפנו אליו אחרים על אדותיו, וגם היה זה משום שלא היה יכול בכלל להאסר במחקריו לשטה ותכנית מוגבלת, והיה הולך תמיד אחרי מצב המקרים ומחשבות השעה.

ויהי ביום 15 ספטמבר 1864 ויתאספו אליו הביתה הרבנים ויטריבו ואוסימו וידידו דוד מורפורנו, והרב דעיר רובינו, א. מיינסטר, „היותר גדול והיותר נאמן בידידיו” (כמו שיקראהו שד"ל באגרתו), בראשם, ויטכסו עצה ויכתבו הפרוגרמה להוצאת המקרא בתרגום שד"ל. כי ראו האנשים שאין איש שביכלתו לחדור לעומק המקרא ולתרגמו כמהו, והוא הולך וזקן וחלש, בטרם כלותו את עבודתו זו, שכמעט עשה רובה, ויבינם שד"ל, כי אם לא ישלמו לו בעד שלש מאות עלי המקרא — והוא מקבל עליו לעשות שני עלים לשבוע ולכלות העבודה בעוד שלש שנים — עשרים פרנק לזוג העלים, לא תוכל המלאכה לצאת לפועל לעולם.

אולם אחרי האספה וכל ההחלטות שב ויתחרט מהמחשבה, להאסר שלש שנים למלאכה אחת ולבלתי היות חפשי לעשות ולפעול דבר בלעדה, ויתחנן מלפני ידידיו לעזבתו לנפשו, ויבטיחום לעשות זאת בעצמו, ברצון, בשש שנים. „איך רואה — יקרא באגרתו אל מיינסטר — את האונם והלחץ הגדול שאומרים לעשות לי, שלוקחים מאתי את כל חופשתי, שמכריחים אותי למות בעבודת. ואם הייתי מחליש בשנות חיי האחרונות לעשות מלאכה אחרת, אשר תועיל להאנושיות יותר, לא אוכל ללכת אחרי רוחי, כי אם אהיה מוכרח לשבר יום יום את מחוי בהבנת איוו פסוקים סתומים, איוו דברים קשי ההבנה במקרא”.

אולם סוף סוף נתרצה וגם שנה את מחשבתו אשר חשב ראשונה, לקבל שכר החברים (מאתים במספר), שהבטיחו לשלם כל אחד כ"ה פרנק לשנה, במשך שלש שנים, והחליט עתה לענוב את הכסף בידי ידידו וקרובו דוד מורפורנו להוצאות ההרפסה לכשיושלם התרגום (אשר לדאבון לב חובבי המקרא, נשלם רק על ידי תלמידיו), כתנאי כי יתנו לו אלף אַסְמַפְלֵרִים חלף עבודתו, להנחילם אחריו לבניו, ויתר מזה לא בקש, מפני מיעוט מספר יהודי איטליה.



נפלאה היתה בזמן ההוא התעמקותו ומתינותו בתרגומו והסנרו כלו בעומק המקרא, מבלי קוות לשום שכר או כבוד, רק מבקשתו את האמת בלבד. חפצו היה רק למסור בתרגומו את עצם המקרא, בתמימותו ופשטו, בלי משפטים ופירושים מוקדמים של היהודים והנוצרים. ואמנם בלי כל הפרזה נוכל להחליט, כי חפצו עלה בידו, כי ברא ביבליה איטלקית מצוינה, המיוחדת במינה ומקורית כהעברית.

התעמקותו והתרכותו היו בלי שיעור. "הייתי עסוק — יכתוב — המשים שעה בהכנת פסוק 2 פרשה נ' בשופטים, ואחר כך כתבתי את התרגום. אולם הנני חושב עוד" — "אברתי תמול כל הערב וחשבתי כל הלילה על דבר מלת "וינהו" (שמואל א' ז' ב'), והיום בבקר באתי לידי איזו החלטה".

העבודה היתרה החלישתהו ותקריב את מותו. אולם רוחו היה כביר ורענן עד רגעיו האחרונים.

עשרה ימים קודם מותו יכתוב אל מ. פרידמן (כ"ט אלול תרכ"ה): "עדיין יש לי תקוה ללמד בני יהודה קושט, על אף אויבי ועל אף הבכורים" ומציאיהם המתים והחיים, המבקשים לבלבל הרעות ולהחשיך המאורות . . ."

רק ימים אחדים ארכה מחלתו — מחלת אפיסת הכחות — וימת בליל יום הכפורים תרכ"ז (30. 9. 1865).

ראשי עדרת פרובה יחדו לו לקבר את מרכזו בית הקברות נגד הפתח. משפחתו ומוקיריו אמרו להקים לו ציון. על מקום מנוחתו הכינו בניו מיד את אבני הנויה, ותרם הבמה כאמה מעל הארץ, ובשלוש מעלות יעלו עליה, ושם נתנו לוח שיש לבן ושם המת חרות עליו עברית ואיטלקית. אך הכנת הציון לא יצאה לפועל עד שלשים שנה אחרי מותו (30. 12. 1895). בשנת תרנ"א מת בטריאסטי דוד מורפורנו, מוקיר שד"ל וקרובו, שקבע בצואתו חמש מאות לירה להקמת ציון על קבר שד"ל. מתנה זו עוררה את הפרופ. י. ה. קסטיליוני למצוא מסייעים בדבר ולהשלים הסך עד אלפים ושמונים לירה, מגרבות אנשים אחרים וקהלות איטליה. וימסרו את המלאכה לאומן מצוין, ויחליטו לכתוב על הציון רק את הרברים: שד"ל. לו דומיה תהלה. נולד בטריאסטי התק"ס נפטר בפדובה התרכ"ז.

הציון עצמו נחלק לשלשה חלקים: התחתון, והוא היסוד, נשאר כמו שהיה, רק המעלות החליפו באחרות, כי במשך הזמן נשחתו, ועל המעלה השלישית נכתב שם שד"ל איטלקית ושנת הולדו ומותו. החלק האמצעי נבנה אבן גזית שלמה מרובעת מצור החלמיש, והעליון הוא כמין שפור של שיש לבן בעל ארבעה צדדים, ועליו נחרתו הרברים הנזכרים, בתוך שתי כפות תמרים.



## אם יש את נפשך לדעת.

אם יש את נפשך לדעת את המעין  
ממנו שאביו אחיד המומתים  
בימי הרעה עז בזה, תעצמות נפש,  
צאת שמחים לקראת מות, לפשט את הצואר  
אל כל מאכלת מרוסה, אל כל קרדם נטוי  
לעלות על המוקד, לקפץ אל המדורה  
וב"אחד" למות מות קדושים; —

אם יש את נפשך לדעת את המעין  
ממנו שאביו אחיד המדכאים  
בין מצרי שאל ומצוקות שחת, בין עקרבנים —  
תנחמות אל, בשחזון, עצמה, אך רוח  
וכח ברזל לשאת יד כל עמל, שכם  
נטוי לסבל תני סחי ומאט, לסבל  
בלי קץ, בלי גבול, בלי אחרית . . .

אם תאבה לראות את החיך אליו נשפכו  
כל המעות עמה, לבו נפשו ומרתו —  
מקום במים נתכו פרצו שאגותיו,  
שאגות המרגיזות בטן שאל תחמיות,  
אנחות שמשפחון סמר גם השקן,  
גדי מפוצץ צור אך לא קשי לב האוב,  
העז מצור, הקנשה מן השמן; —

אם יש את נפשך לדעת את המעין  
אל ראשו מלטו אבותיה משאת נפשם,





## אם יש את נפשך לדעת

תורתם, קדשי קדושיהם — ויצילום . . . —  
 אם תאכה דעת את המתבא בו נשמרה —  
 ובעצם טהרה — רוח עמך הכבירה,  
 שגם בשבעה מני הרפה רק וכלמה  
 שיבתה לא הובישה המדת נעוריה.  
 אם תאכה דעת את האם הרחמניה,  
 האם הזקנה האהבת הנאמנה,  
 שברחמים רבים אספה דמעות בנה האבד  
 ובחמלה גדולה בזננה כל אשריו,  
 ומדי שובו נכלם, עוף ונגע,  
 אל תחת צל קורתה, תמח את דמעתו.  
 תכסוהו בצל כנפיה, תישגהו על ברפיה.  
 — הו אה נענה! אם לא תבדע לך כל אלה —  
 אל בית המדרש סור, הישן והנושן,  
 בלילות טבת הארבים השוממים,  
 בימי התמוז הבערים הלחמים  
 כחם היום, בשחר או בגשף לילה,  
 ואם עוד הזתיר אל לפליטה שריד מצער —  
 אז אולי גם ביום תראינה בו עיניך  
 בשפעת צללי קירותיו, בערפל,  
 באחת זיוותיו או על יד תנורו  
 שבלים בודדות, בצל ממה שאבד,  
 יהודים קדרים, פנים צמקים ומצנדרים,  
 יהודים בני הגלות, משכי בכד עליה,  
 המנשים את עמלם בנה של גמרא בלה,  
 משפיתים רישם במדרש שיחות מני קדם  
 ומשיחים את דאגתם במזמורי תהלים  
 (אהה! מה נקלה ועלובה זה המראה  
 בעיני זר לא יבין! . . .) אז נגדך לבך.



## השלח

כי רגלך על מפתן בית חיינו תדרוך,  
 ועינך תראה אוצר נשמתנו . . .  
 ואם לא לקח אל ממך כל ריח קדשו  
 ניותר עוד מתנהמותיו בלבבך  
 וישכיב תוחלת אמת לימים טובים מאלה  
 יגיה עוד לפעמים מפלשי מחשביו —  
 אז דע לך ושמע יהי אחי הנענה!  
 כי רק זיק מצל הוא, רק ניצוץ-פליטה קטן  
 אשר בגם התמלט מן האש הגדולה  
 האירו אבותיך על מזבחם תמיד.  
 ומי יודע אם לא נחלי דמעותיהם.  
 העבירונו וביאונו עד הלם.  
 ובתפלתם מאת אדני שאלונו . . .  
 ובמותם צונו לנו את החיים —  
 החיים עד העולם! . . .  
 ח. נ. ביאליק.



## ספרים חדשים.

הגיתו החדש (Das neue Ghetto) מאת תיאודור הירצל. חיוון בן ארבע מערכות. מתורגם מאשכנזית לעברית על ידי ר' בריינין. ווארשא תרנ"ח.

חיי עמנו עשירים הם בחיונות טרגיים, המה החיונות המרגיזים וגם מרוממים את הנפש, הממלאים אותה תונה ועצבון, תקוה ונחמה בכת אחת. לבנו יחרד וישבר, בראותנו את המלחמה הנוראה אשר על עמנו ללחום תמיד בעד קיומו החמרי והרוחני; אולם יחד עם זה תמלא נפשנו אמונה ונחמה, בהוכחנו לדעת, כי עצמותנו, רוחנו, סגולותינו המיוחדות לא אבדו לנו, אלא עוד התרכזו והתגברו במלחמה הארוכה הזאת. והמלחמה היא מלחמה חיצונית ופנימית.

בימים הרעים, ימי החשך והרדיפות — שהם הרוב בתולדות עמנו — עלינו ללחום בעד קיומנו עם אויבנו מבחוץ, השואפים תמיד לבלענו ולמחות את שמנו מארץ החיים. ובימים הטובים, עת תזרח לנו השמש רגעים אחדים מבעד הערפל, תתלקח מלחמה בנפשנו פנימה. אז יתעורר בלב נאורינו החפץ להתקרב אל העמים האחרים, לבטל את ישותם הלאומית וללבוש צורתו של לאום אחר; אבל העצמיות הישראלית לא תחפוץ להכנע מפני החפץ המזור הזה — ושתי השאיפות, שאיפת ההויה והכליון, יתנגשו בכל כחם בנפש העברי. המתבלבל, וההתנגשות הזאת היה תהיה לטרנדיה איומה. מלחמה טרגית כזאת, המרגות עתה את נפש אחינו הנאורים באירופה המערבית, אמר הירצל לתאר לנו בחיונו. הגיתו החדש.

החיוון עובר בעיר הבירה וינא בשנת 98. גבור החיוון, הטוען בערכאות ד"ר יעקב למשפחת שמואל, היה בן הורים ישרים ונאמנים לעמם ולדתם. שמואל לוקח לו לאשה את העלמה הרמינה, בת אחד הסוחרים העשירים, וביום חתונתו יעברו לפנינו כמעט כל הנפשות העושות בהחיוון. מלבד הורי החתן והכלה, הננו רואים גם את אחותה של האחרונה, שרלוטה, אשה נבערה מדעת, אשר כל הפצה רק להתקשט, להתפאר ולהקראות בעיני כל כיודעת את חוקי המורה ונמוסי בנות מרום עם הארץ, גם את בעלה ריינברג, איש עשיר מאילי הבורסה. הנה לפנינו גם רב העדה, גם הרופא ביכלר, שהמיר את דתו בראותו בזה, פתרון שאלת היהודים ליחידים, גם נרשטיין, אשר היה איך להעשיר כרגע אחד, ויאבד את כל הוננו בשחוק הבורסה, ועתה הנהו סרסור לריינברג. הנה לפנינו גם הטוען הנוצרי פרנץ וורצליכנר, ירדו ועמיתו של שמואל. גם האציל שרום, שיש לו משא ומתן את ריינברג. יבוא לברך את הוונג החדש, בחפצו לעשות בזה נחת רוח להסוחר היהודי. התנגשות הטוען שמואל עם האציל, אביר הפרשים, הוה, הוא הציר שעליו תסוב כל הרמה. עוד זמן־מה לפני חתונתו של שמואל נפל ריב בינו ובין שרום.



לרגלי מקרה קל, בשבתם יחד באהר בתי הקהוה, וידרשהו האחרון להלחם אתו מלחמת-שנים; ובעת ההיא שכב אבי שמואל על ערש דוי, ולא אבה שמואל להגדיל את מכאוב הוריו, ויאנס לבקש סליחה מאיש-ריבו. מהיום ההוא לא יכול שמואל, שהטבע חנן אותו ברוח גאון, לשכוח את המקרה ההוא. שהיה, כפי הנראה, לתואנה בפי האציל לבזות בנפשו את היהודי מוגד-הלב. ולכן בראותו עתה את מתנגדו זה, יזכר שמואל את כל המקרה ההוא ויתאונן באוני-פרניץ על גורלו המר, על אשר לא יוכל להראות להאציל גבה-הלב את אומץ רוחו:

פרניץ (בערעור). אל נא תדבר הבלים... כל זאת היא שטות. דבר כזה ישכח מלב. יעקב [שמואל]. אנכי לא אשכח. לא אוכל לשכוח, יען כי יהודי אנכי. אתם רשאים ולא אננו. אם אתה, פרניץ וורצליכנר, תקרא לפנישה כזאת בשם "הבלים", אז תהיה בעיני רעיך כאיש מנוחות, נכון וחכם. אולם אני, יעקב שמואל, אהיה בעיני מכירי כרד-לב.

חיי שמואל אחרי החתונה לא נקו גם מחושים. הוצאותיו הרבות, למלאות את כל משאלות לב רעיתו, שהונכה על ברכי המותרות וחיי תענוגים, עלו על הכנסותיו המועטות, שהכניס מעבודתו בבתי-הדין, וחובותיו רבו מיום ליום. לכן ישמח עת יציע לפניו אוהבו פרניץ להלות לו שלשת אלפים זהובים אשר באו לו בירושה. אבל תוך כדי דבור יאמר לו פרניץ, כי אנוס הוא להפריד מעליו ולהחזיר מבווא אל ביתו, יען כי שם יפגוש לרגעים את קרוביו ומחותניו החדשים, שלא ימצאו חן בעיניו, וירא הוא, סן יאמרו עליו הבריות, בראותם את נגיעתו התמידית עם היהודים, כי "עבד הוא ליהודים" — ושמואל ימשוך ידו מקחת את כסף "ידידיו" זה, השואף להתרחק ולהשתמש מפניו. אז נאנס שמואל ללות, נגד רצונו, כסף מגיסו ריינברג. ובעת הזאת רבתה העוובה במכרה-הפחמים של האציל שרום, ותמעט ההכנסה, באשמת בעל-המכרה הזה, אשר עזב את העסק בידי משגיחים אכזרים ונרפים. אז בקש האציל את ריינברג לבוא לעזרתו, וזה האחרון יעצהו להוציא מספר מניות לפי המחיר אשר שתו על מכרה-הפחמים ולמכור את המניות בהבורסה, והחלק השלישי מריוח המניות, אם יעלה מחירם על הקצוב, יהיה לריינברג בעד השתדלותו למכור את המניות. ריינברג הפיץ, כי יכתוב גיסו הטוען את תקנות החברה וכתב-האמנה, ושמואל הסכים לזה. אבל כאשר בא לשמואל אחד החוצנים במכרה הזה ויספר לו את מצב הפועלים המעונים והמדוכאים, האנוסים לעבוד במעבה האדמה, מבלי לראות את אור השמש, בעד מחיר קל ומצער, אשר לא יספיק גם לצרכיהם היותר הכרחיים, התחמין לבו בקרבו למשמע ענות נפש העובדים האובדים, ובהתעוררו לריב את ריבם ולהגן עליהם מפני חמת המציק, משך את ידו מעסקו של גיסו עם האציל. אז גם ישיב שמואל את הכסף לריינברג ויטהר לנסוע למקום המכרה להתבונן אל חיי הפועלים והסדרים (או יותר נכון, לאי-סדרים) השוררים שם. ובאותה שעה קרה שם אסון נורא. כי פרצו המים אל מחלות המכרה ורבים מהפועלים מצאו קברם בכשן האדמה; והאסון הזה היה הסבה לירידת מחיר המניות, והאציל אבד את כל הוננו.

האציל שרום יבוא לבית ריינברג לדבר אתו משפטים, יען כי, לפי דעתו, היה זה האחרון בעוכריו, אבל במקום ריינברג, אשר התחמק מפניו, יצא לקראתו שמואל (אשר, לפי דעתו, היה ריינברג חף הפעם מפשע) ויוכיחהו בדברים נמרצים ונלהבים על אכזריותו ביחסו אל הפועלים ועל התרשלותו בהנהגת המכרה, וכאשר חרף האציל אותו ואת עמו, לא יכול שמואל לעצור ברוחו, ויכהו על הלחי.



והאציל הנעלב יועיד את שמואל עוד הפעם למלחמת השנים, והפעם לא יבשך היהודי סליחה מאת האציל, כי אם יצא למלחמה לקראת אויבו — וכדור עופרת ישים קץ לחיי גבורנו בדמי ימיו.

מכל התוכן הזה הננו רואים איפוא, כי פעולת שמואל נובעות או ממקור אהבה עצמית, כמו התנגשותו עם האציל שרום, שנגע בכבודו הוא, או ממקור אהבת-ארם, כמו מחמתו על הפועלים האומללים, אבל כל העלילות האלה אינן עומדות בקשר טבעי ומובן עם הדברים הרמים והנשגבים שידבר בהם ובהתלהבות על עמו ועתידותיו. בכל החויון אין אנו מוצאים אף רמז קל, כי מצבם של היהודים בארצו ובארצות אחרות, צרותיהם ותלאותיהם, יניעו את מיתרי לבבו, ירגיזו את נימי נפשו ויעוררו בה רגש חיים וחפץ אמין לעבודה ופעולה.

הוא, אמנם, בן להורים יהודים הנאמנים לדתם ולמסורת אבותיהם, אבל המה לא הנכודה, כפי הנראה, בהנך עברי, ולכן התרחק שמואל מבלי משים מעל עמו, לא ידע את שפתו, את תולדותיו, את סגולותיו ותקותיו. הוא התהלך תמיד בחברת רעים נוצרים, וכל חפצו להיות אשכנזי נמור בחשבונו של עולמו, בדעותיו, שאיפותיו ופעולותיו. אבל באותה מדה שהוא מבקש את קרבת האשכנזים, בה במדה יתרחקו המה ממנו הלאה, הלאה, וגם הוא בעצמו ירגיש ברגש כהה, כי בעמקי נפשו יסתתר איזה כח נסתר שלא יתן לו לעשות את הפסיעה האחרונה להתבוללות שלמה וגמורה. הכח הזה יופיע לעיני רוחו בצורת חומות „הגיתו“ המוסרי, ואת החומות האלה יתאמץ להעתיק ממקומן ולהרסן בחוקת הירד — ולא יוכל להן, כי נשגבות הן ממנו. זאת היא הסבה להמלחמה הפנימית, להטרנדיה האיומה בנפש שמואל. אולם להנס נבקש בחויון הוה את השירה האדירה, את הצערה-העולמי והפיזמי, הצפונים במלחמת הנפש הזאת, להנס נבקש קשר חי וטבעי בין התנגשות רגשות ההתבוללות והלאומיות בנפשו פנימה ובין הפעולות החיות אשר בהן התנשם קשור החויון והתרתו — רק צל מלחמה אנחנו רואים, רק קיום כוללים ומטושטשים, רק יחס חלש מאד בין הטרנדיה הנפשית ובין העלילות העוברות לפנינו במחזה. החוזה איננו מתאר לפנינו את השאיפות והאידיאלים שנולדו בלב שמואל תחת השפעת הקולטורה האשכנזית; וכל הקולטורה הזאת, כל הענינים הרמים והנשגבים העומדים ברומו של עולמה, יתנשמו רק בצורת הטוען פרנץ וורצליכנר, אשר גם הוא רק כצל יעבור לפנינו, מבלי אשר נוכל לחדור עמוק לרוחו ולנפשו. שמואל יודה לנו, כי למד מידירו ואיש בריתו זה „קמנות וגם גדולות“: „הטעמת המלים, תנועות הפנים והגו, להשתחות בלי זחילה ולעמוד בקומה זקופה בלי חוצפה“. האומנם בחקוי של תנועות חיצוניות כלולה הקולטורה הגרמנית, אשר אליה ישאף גבור החויון? וגם הסבות אשר בשבילן ישלח פרנץ את ידיו עלומיו מעל פניו, האם אינן מעידות על שטחיות אופיו וצרות השקפתו של האשכנזי האזרח הוה? האומנם יכולה פרידת רע כזה לעורר יאוש בלב איש ישר ונדיב הרוח כשמואל? העבדות הנמאסה הזאת איננה מתאמת כלל לנאותו של שמואל וחירות רוחו, אשר יראו ביתר פעולותיו. האם למען התרפס ולהכנע לפני „גבורים“ נבובים כפרנץ, דרש שמואל מאחיו היהודים להרוס את החומות המוסריות המבדילות ביניהם ובין יתר העמים?

ומפני שלא עלתה ביד הירצל לצייר לנו בצבעים בהירים את המלחמה הפנימית שבלב גבורו בין יהדותו ואשכנזיותו, את היחס והקשר הפנימי בין רגשות נפשו והתלבשותם בפעולות ידועות, לכן יראה בעינינו כמוזר כל הוכוח המלומד ע"ד מצב היהודים, אשר



ישמע לפתע פתאם בין הרב ובין שמואל ביום החתונה, וכוח שלא המקום ולא הזמן נורמו, וכל הרעות אשר יביע שמואל באותו מעמד לא תשמיעינה אף השפעה כל שהיא על מהלך המקרים והעלילות הבאים אחרי כן.

ולא רק הוכוח הזה, כי אם גם יתר הדברים "הנשגבים", אשר ידבר שמואל פעם בפעם, ישמעו באזנינו כקול דברים בעלמא, ולא יעשו כל רושם על סביבתו. בסקירה הראשונה נוכל, אמנם, לחשוב, כי דעות שמואל על היהודים, מדברותיו והליכותיו, פעלו לטובה, לכל הפחות, על אחת הנפשות העושות בהדרמה, הלא היא נפש וסרשטיין, אשר לאחרונה נעשתה בה תמורה עזה ויסודית. אולם אם נתחקה על שרשי תכונתו ואופיו של וסרשטיין, או נראה, כי גם ההשפעה הזאת בלתי טבעית היא, יען כי אין לה כל יסוד לא בנפש וסרשטיין עצמה ולא בהיחס שנוהיה בינו ובין שמואל.

גם וסרשטיין רחוק הוא באמת מהיהדות. מפנימיותה ומרוחה, גם הוא לא ידע שפת עמו, תורתו ותולדותיו, אבל בכל זאת נשאר עוד יהודי בתנועותיו, הליכותיו ומראהו, גם עוד נראו בנפשו רשמי מדות טובות, מדות ישראליות. רגשות החמלה והחנינה הנטועים בלבו, לב העברי, לא יתנוהו להשתמש בהצלחתו על הבורסה, אשר מסרה בידו את ריינברג ואת כל רכושו, לרעת זה האחרון. הוא איננו נוטר שנאה להרמינה, אשר אהב אותה אהבה עזה מאד ובעקב אהבתו זאת אבד את כל הונו, גם לא לבעלה המאושר, אשר לו נפלה אהבתו חבל בנעימים. "עמנואל וסרשטיין לא ידע קנאה", יענה לביכלר על שאלתו. והוא ישאר נאמן לאהבתו זאת ולא יהפין לקחת לו אשה גם אחרי אשר זרחה לו שמש ההצלחה וימצא הון רב: "עמנואל וסרשטיין אהב רק פעם אחת — ולא יוסף", יאמר באנחה.

אבל בכל פעולותיו במסחרו לא נראה שאיפות נמרצות, רגשות חוקים, תכנית מוגבלת ומטרה ידועה. הוא עושה כמכונה את עסקיו בהבורסה; במקרה יאבד את כספו, במקרה ירויח שנית כסף רב, מבלי דעת למה לו הכסף הזה ולמי הוא עמל. וביחס הזה לא יוכל וסרשטיין להיות בעינינו לטפוס סוחר יהודי. סוחר יהודי יודע מה הוא עושה, הוא יודע למי הוא עמל, למה ישתדל לצבור כסף, לעשות עושר. נפש סוחר יהודי היא נפש עשירה, בעלת רגשות עזים, שאיפות נשגבות, בעלת חפיץ כביר ורצון חזק; במסירת כל כחות הנפש, באַנגריה רבה, בכל כשרונותיו המצוינים ילחום את מלחמת הקיום ויתאמץ לצבור כסף, כי יודע הוא שהכסף נותן לו את האמצעי החמרי להגן על עצמותו הרוחנית. לא כן וסרשטיין. נפשו, אם גם רכה היא וטובה, היא נפש דלה ועניה, עניה בדעת, עניה בשאיפות, בלי חפיץ ובלי רצון. לאיש מוגבל כזה אי־אפשר להשיג אף השגה קלה, את נפש שמואל, את השאיפות השונות והמתנגדות המתרוצצות בה, את הטרנדיה המחרירה והמרניוה, הקורעת אותה לגורים; אי־אפשר לו להבין את ההבדל הרוחני אשר בינו ובין שמואל, ולנו קשה להבין, איך נשתנה פתאום האיש הזה, אשר היה שקוע תמיד בחשבונותיה של הבורסה, איך החל לחוש ולהכיר, כי חונך בחנוך נפסד, מאין לקח לו מלים להביע את שמחתו, על כי יש עוד יהודים אחרים? מי הביא את המהפכה הפתאומית הזאת בלבו? כותב הטורים האלה ראה בעיניו בהתיאטר, כאשר הציגו את החיוון הזה על הבמה, כי בעת אשר קרא וסרשטיין, ברנעי גסיסת שמואל, את הקריאה הגדולה: "מדוע הוא [מת], מדוע לא אנו?", הקריאה שצרכה להראות לנו את ההודיעות המוסרית בנפש וסרשטיין, — בעת ההיא שחקו כל הרואים, יען כי חשבו את הקריאה הזאת ללעג נסתר, ועל ידי זה נחלש הרושם העז של הרגע האחרון, רגע



מיתת הגבור. בכלל חנן החווה את וסרשטיין בתנועות והעיוות" כל כך נמאסות, כל כך מעוררות שהוק ונועל נפש, עד אשר יהיה הטפוס הזה, שיש לו, בלי ספק, גם צדדים טובים ושרטוטים יפים, לתמונה קריקטורית, המשחתת את הרעיון היסודי שבו.

מלבד שני הטפוסים העקריים האלה רואים אנחנו בחויון הזה תמונות רבות, אבל כולן עוברות לפנינו כצללים מבלי השאיר בזכרונו רושם קים. הנה לפנינו הורי הרמינה ושרלוטה, הילמן ואשתו, המופיעים על הבמה רק „ברוך אנכי” ומדברים דברים מקוטעים שאינם נותנים לנו כל מושג מתכונות נושאייהם. ומה מאד נחוץ היה לנו לדעת את טבע ההורים האלה, את דעותיהם וארחות חייהם, למען נבין את סבת השחתת בנותיהם, אלה הבנות, אשר אבדו להן כל הסגולות הטובות של האשה העבריה, מהרתה, צניעותה, הסתפקותה במועט, „ביתיותה”, אלה הבנות אשר סגלו להן רק את הצורה החיצונית של ההשכלה האירופית, והנה מחקות כקופים את מנהגי „השררות העליונות” מכנות עם הארץ. ההפך מההורים האלה — הנה הורי שמואל. אלה, אמנם, מדברים הרבה על הבמה, ובפרט אמו, הדרושת דרשות שלמות „בניבים נאויים” לבנה ולכלתה ביום חתונתם, אבל גם הלהג הרב הזה לא יתן לנו כל ציור נכון מחיי משפחה עבריה שריח היהדות עוד לא פג מתוכה, אשר את זה, בלי ספק, רצה החווה להגשים בהתמונות האלה. גם המומר ביכלר הולך ובא, נכנס ויוצא, מדבר ומתעסק, מבלי אשר נרניש כלל את נחיצותה של הנפש הזאת בהדרמה.

הוא אשר אמרתי: אך צללים, אך מעין תמונות, אך חצי-טפוסים, רמוזי-רנשות ושבירי-חנעות נפשיות רואים אנחנו בחויון הזה, ולא טפוסים שלמים וקיימים, לא רנשות עוים ונהדרים, לא תנועות נפשיות טבעיות וברורות. ולכן לא תמלא הדרמה הזאת את תעודתה בתור יצירה פיוטית, ולא תוכל להתחרות גם עם החזיונות מהמדרגה השניה, המוצגים על ה„נסרים”.

אבל אם אין להדרמה הזאת ערך גדול בבחינת עבודה פיוטית, בבחינת חויון דרמטי, אם איננה מתאמת בכנינה, גורתה, השתלשלות המקרים והענינים, אל חוקי הדרמה, משפטיה וכלליה המיוחדים, הנה מצד אחר נכבדה היא בעינינו, בהראותה לנו את התקופה הראשונה של התמורה הגדולה בלבות אחינו בני ישראל באירופה המערבית, אותה התמורה אשר השיבה את לבותיהם לעמם ולארצם.

אם נתבונן אל האידיאה הצפונה ביסוד הדרמה, מבלי שים לב אל הצורה הפיוטית שבה התלכשה, אז נראה, כי נגע המשורר בחויון נכבד ורב התוצאות בחיי עמנו במערב אירופה, הלא היא התעוררות ההכרה בלבם, כי שאיפתם לטמיעה לא לבד שלא תמלא לעולם, אלא גם תסב להם נוק מוסרי, תביא בנפשם ריקות ומבוכה. — הסוחרים, אשר אבדו להם כמעט כל התכונות המוסריות של ישראל, אשר נמר ריח יהדותם ולא נשאר להם כי אם סגולות ותנועות חיצוניות עם כשרונם למסחר ולצבירת כסף — יחלו לאט לאט להרגיש את מצבם המתמוטט, לחוש כי לא יתן להם כסף מבצר מוסרי, מבטח עוו ביום רעה, ולכן גם יתאונן וסרשטיין על מצבו הרעוע, על חסרון מעמד בטוח בחייו, גם בשעה שהוא עומד על מרום פסגת הצלחתו: „עלי לקנות הכל בכסף, במוזמנים. עלי לשלם בעד הידידות, בעד האהבה, עלי לשלם גם בעד זה, שלא יביטו אלי בעין רעה — כאלו הייתי כל ימי חיי באכסניא” . . . עוד פסיעה אחת — וההכרה הזאת תביא אחריה הכרה ברורה מהאמצעים הנחוצים לגאולתנו השלמה.

ועוד יותר נכבדה היא המהפכה בנפש בני העליה שבנו, אלה המשכילים הנאורים,



השואפים לגדלות ומבקשים פעולה חיה ומועילה בחברה, המהפכה אשר רק התחלתה תראה כנפש שמואל. עוד שואף שמואל בכל לבו אל ההתבוללות, עוד מרגיש הוא את העצמיות היהודית שכתוכו כמשא כבד, כחומות מוסריות בלתי נראות, אשר "עלינו בעצמנו להסירן מתוך נפשנו". עוד מתאמץ הוא לבטל את ישותו ורצונו ולחקות את תנועותיו ומדותיו של ידידו האשכנזי, לרבר בלשונו, לחשוב כמחשבותיו, אבל גם במסתרי לבו כבר יתעורר ויתנועע הספק באפשרות ההתבוללות; גם הוא יחל להרגיש, כי המצב הור והמשונה, שבו יחיה עתה היהודי, יעצור בעדו מלהקדיש כחותיו לכל מפעל כביר ומועיל. הוא כבר יקרא בהתלהבות עצומה לידידו פרנץ, המדבר בנגות אילי הכורסה והתגרנים אשר בסביבת שמואל:

"וסרשטיין היה בהכרח למה שהיו אבותיו צריכים להיות על פי נורלם... אנחנו היינו את אשר היינו, למרות תכונתנו וטבענו אנו. אתם הכרחתם אותנו לצבור כסף — ועתה האם ננעל בו פתאום? מתחלה שעבדתם אותנו אלף שנה — ועתה נהיה כיום אחד לבני חורין גם כנפשנו פנימה! מי האיש שהוא חפשי ברוחו? האתה הוא?"

ומתוך הגרעין הרק והחלש הוה תחל לאט לאט לצמוח הכרה לאומית, אם גם בתמונה קורה:

"וורצליכנר, עתה נפרדנו! ואם תשאלני כמי אני בוחר ללכת אתו את דרכי בחיים — אם כך או בוסרשטיין, אז בחירתי כבר נעשתה, אני לוסרשטיין ווסרשטיין לי, אם עשיר או עני הוא".

לולא נקטף שמואל באביב חייו, עוד טרם נתבררה בנפשו ההכרה הלאומית כל צרכה, מי יודע, אם לא קרא במהרה גם הוא עם הרב פרידהיימר:

"אוי לאיש המתפרץ לצאת מחומותיו!". . .  
ואז היתה נפשו הנלהבה והסוערת שואפת, בלי ספק, ל"ציאה" אחרת, וברבות הימים היינו חוזרים ושומעים מפיו את קריאתו הגדולה: "הלאה מתוך הניתו", אבל כמובן אחר . . . שמואל בן נתן.



## היהודים והיהדות באמריקה.\*

א.

שלש תקופות לפנינו בנדוד היהודים לאמריקה: תקופת יהודי ספרד ופורטוגל במאה השבע עשרה, תקופת יהודי אשכנז בראשית המאה הנכחית ותקופת יהודי רוסיה באחרית המאה הזאת, התקופה אשר החלה בראשית שנות השמונים והולכת ונמשכת עוד גם עתה.

יהודי יתר הארצות אשר נדרו לאמריקה במאה הנכחית, כמו יהודי גליציה, רומניה והונגריה, מתפרדים, בעקב מעוט מספרם, לחלקים חלקים קטנים, ולכן אין מן הצורך לדבר על אדוותם ביחוד ובפרטות.

אם נתבונן היטב אל שלש התקופות הנזכרות ואל הרושם שכל תקופה ותקופה השאירה אחריה על החיים העבריים הכלליים באמריקה, נמצא, כי כח התקופה האחרונה, הרוסית, עדיף מכח שתי התקופות הראשונות. היהודים הספרדים היו הראשונים להניח את היסוד להקבוץ הישראלי בארץ החדשה, אבל הם לא הראו איוו פעולה ניכרת וקיימת בחיי היהודים באמריקה, לא פעולה רוחנית ולא גם פעולה מעשית. יהודי ספרד אשר נמלטו לארץ החדשה לא הביאו אתם מאומה מתקופת הודב של חיינו הרוחניים אשר הם היו מחולליה; הם הביאו אתם אך התלהבות עצומה להאמונה, אשר עליה התענו הרבה מאות בשנים, וידיעה הגונה במסחר וחרשת המעשה. ידיעתם זאת עזרה אמנם הרבה להתפתחות המסחר בקולוניות האמריקניות במאה השמונה עשרה, ורבים מהיהודים האלה התעשרו עושר רב, אך מפני כי מספרם לא רב היה ומפני נשיתם הטבועה בלבם להתבודד מיתר אחיהם ולחיות חיים דתיים בפני עצמם, לא ניכר היה רושם פעולתם לא בחיי הארץ כלה ולא בחיי היהודים. התקופה האשכנזית עולה על התקופה הספרדית בזה, שהיא הביאה לאמריקה את תנועת הריפורמציון ותמכיע חתם מיוחד על היהדות בארץ הזאת; ואיך שתהיינה דעותינו הפרטיות על דבר התנועה הזאת ותוצאותיה, אין אנו רשאים לבטלה כלאחר יד ולא נוכל לכחד, כי היא תנועה עברית, אשר מצודתה פרושה על חלק גדול מהיהודים בארץ הזאת. אבל בכל אלה לא תניע התקופה האשכנזית להתקופה הרוסית. אם יש תקוה לתחית הרוח העברי באמריקה, אז נוכל לקוות כזאת אך מן היהודים הרוסיים הנמצאים בארץ, הגדולים במספרם פי שנים מכל יתר היהודים באמריקה. הנודדים הרוסיים הביאו אתם לאמריקה, מלבד

(\*) על "היהודים והיהדות באמריקה" התחיל לכתוב בשנה שעברה ב"השלח" הסופר החכם ד"ר צבי גרשוני, אך בעת שנדפס מאמרו הראשון (כרך ב' ע' 354) חלה ומת פתאום — ינוח בשלום על משכבו! — ועל כן נפסק הענין מאז ועד עתה. (הערת העורך.)



השאיפה לחיים מעשיים, לעבודה ולמסחר, גם תנועה דתית, רוחנית ולאומית. איך שתהיה פעולת התנועות האלה על רוח בני עמנו בדורות הבאים בארץ הזאת, לטובה או לרעה, לקיום או לאבוד, לתהיה או למיתה רוחנית, בכל אופן רואים אנחנו כעת תנועה, ובמקום שיש תנועה שם יש חיים.

את התקופה הזאת, תקופת התישבותם והתאזרחותם של היהודים הרוסיים באמריקה, הנני חושב מפני זה לנחויץ לתאר לפני הקוראים במאמרי זה הראשון, בטרם תתי לפניהם — במאמרים הבאים — ציור כללי אשר יקף את כל צדדי החיים העברים באמריקה, החומריים והרוחניים.

שנות 1881—1882 הן שנות הבריאה לדברי ימי היהודים הרוסיים באמריקה. מעט מאד היה מספר היהודים הרוסיים שבאו לאמריקה לפני שנות השמונים. בשנות הששים והשבעים לא היתה עוד אמריקה ידועה כל כך ליהודי ליטא ופולין. רוב היהודים ברוסיה מצאו אז את לחמם בארץ מולדתם ולא נצטרכו לבקש את מחיתם מעבר לים, ולכן היו היהודים אשר באו אז מרוסיה לאמריקה: אם חוטאים ופושעים אשר חיבו את ראשם למלך וימלטו על נפשם או אנשים האוהבים לגוד ולבקש אושר בארצות רחוקות. רבים מהחוטאים ההמה הטיבו את דרכם בכואם לאמריקה ויהיו לאזרחים טובים ומועילים ובעזרת אחיהם הישרים מכני ארצם הניחו את יסוד הקהלה העברית מבני רוסיה ופולין באמריקה, ואחיהם מהם הוסיפו ללכת בדרכם הנלווה ויהיו למורת רוח הממשלה, והאנשים האלה הם שגרמו ברב או כמעט להשם הרע אשר יצא על גולי רוסיה ופולין ואשר עוד עד היום הזה פעולתו מורגשת ביחס היהודים האשכנזים בארץ הזאת לאחיהם אלה.

יציאת היהודים בהמון לאמריקה החלה רק בשנות השמונים. רבבות אומללים אשר נשארזו או בלי משען ומשענה בארץ מולדתם, אשר רנושם שודר, בתיהם נתצו ונחלחם הוצגה ככלי ריק — שמו או את פניהם מערבה, לארץ הרחוקה אשר את שפתה לא ידעו ודרכי אנשיה זרים היו להם. ערי קמל, המבורג ובקמן המו ורעשו או מרוב הנודדים העברים, אשר הושמו באניות למאות ויובאו לערי התוף הראשיות וביחוד לניוירק. עני הנודדים נגע אז עד לב יושבי אמריקה, והעתונים היומיים והשבועיים הרבו לספל בענין הזה ולתאר בצבעים נאמנים את אסון היהודים ומצבם המר. ורבים מהעתונים האלה עוד גם הפריזו על המדה. כל אלה, יש להאמין, פעלו על היהודים האשכנזים, עד כי התעוררו או לחמלה על אחיהם האומללים. האנשים האלה, אשר במקלם ובתרמילם עברו את הים האטלנטי והמקרה שחק להם ויעלם למרום פסגת ההצלחה — כמו התעוררו אז וישפילו לראות ממכון שבתם על אחיהם האמללים. נראה היה כאלו שב והתלהב הניצוץ היהודי בלבות אלה האנשים, אשר התאמרו ליוצאים מכלל היהודים, ועדים לצדקה וחסד נוסדו או בערים הגדולות, כסף רב נאסף לצורך תמיכה זמנית להמון הנודדים, ואספות רבות נקראו לבקש עצה, איך להושיע להאמללים. הצעות שונות הוצעו אז, ואחר שקלא וטריא רבה החליטו לעשות חלק אחד מהנודדים לאכרים עובדי אדמה במושבות אשר ייסדו בשבילים.

בכלל נחלקו אז הנודדים הרוסיים לשלש מחנות: לעובדי אדמה, לרוכלים המחזרים בעיירות ולפועלים העובדים בבתי המלאכה. על אדות כל אחת מהמחנות האלה אדבר פה דברים אחרים ואספר בקצרה החליפות אשר עברו עליהן.



הגורדים אשר נאותו להתישב בקולוניות ולעבוד את האדמה, לא היו מעולם עובדי אדמה בארץ מולדתם ולא היו מסוגלים לעבודה הזאת, ואך ההכרח אלצם לקבל את ה"טובה" אשר הפצו מטיביהם להשפיע עליהם. וזאת היא אחת הסבות הראשונות כי לא הצליחו במעשה זה. אנשים רבים, ביניהם נכבדים ונשואי פנים ברוסיה ארץ מולדתם, אשר מעולם לא ראו את השור ברישו, שמעו למצות הפקידים, אשר העמדו מאת הועד שנמנה לצורך זה בנויווק, וילכו לערבות לואיזיאנא וקולורדה ולחרבות דקוטה ומיסורי. אין פה המקום לספר ברחבה את כל אשר עבר על הגורדים האלה ואת השכר אשר השיגו בעד כל זה. די להודיע, כי כל המושבות אשר נוסדו בדרך הזאת לא עלו יפה. רבן נעזבו כליל מיושביהן, אשר אחרי שבתם בהן זמן מה ומאומה לא נשאו בעמלם שבו אל אחיהם בערים הגדולות להתענות בכל אשר התענו הם, ואלה המושבות המעטות הנמצאות עוד במדינת ניודשערסי, קיומן תלוי באויר, ולולא התמיכה שהן מקבלות מעת לעת והשכר אשר יושביהן משיגים בעבודתם בעת החורף בכתי מלאכה שונים, היו גם הן שוממות ככל יתר אחיותיהן.

וכפי הנראה, לעולם לא יצליח לסגל את הגורד הרוסי לעבודת האדמה באמריקה. מאז בטלו המושבות שנוסדו בעד הגורדים הראשונים בשנות השמונים כבר נעשו נסיגות רבים במקומות שונים ליסד קולוניות בעד הגורדים, אך כלם לא עלו יפה. ולפי דעתי אין להאשים בזה את הגורדים. רבים מהם, ביחוד מאלה היושבים בערים הגדולות, להוטים אחר עבודת האדמה וחיי השרה ובלב ונפש יחפצו להפטר מן האטמוספירה המחנקת נפש במעונותיהם הצרים בערים הגדולות, אך הרצון לברו איננו מועיל: ליסוד מושבה דרושים כשרונות מיוחדים, ויותר עוד — אמצעים מספיקים. גם בשנה שעברה נעשה נסיון ליסד מושבה עברית למשפחות אחדות מבין הגולים הנמצאים בפילדלפיה. את המושבה הזאת אמרו ליסד במדינת קליפורניה הפורייה, אבל המיסד (ה' דיינרד) סמך על הנס, ומבלי היות לו האמצעים ליסוד הקולוניה משך אחריו כששים משפחות עניות, אשר מכרו את כלי ביתן ועזבו את מלאכתן וילכו אחריו. הוא חשב, כפי הנראה, כי מכיון שיגיעו הגורדים למקום המושבה ויתישבו בה, לא יעובסו אחיהם העשירים לנפשם ויתמכו בידם עד אשר יבאו אל המנוחה ואל הנחלה. ובדבר הזה טעה מאד. הנדיבים היהודים באמריקה, אחרי שכבר נכחו ברותחין במקרים רבים לפני זה, כפי הנראה החלו להטיל ספק בהצלחת הגורד הרוסי בעבודת האדמה, ובכך נעזבו "האכרים" הנזכרים לנפשם ויפלו למעמסה על יהודי סני־פרנסיסקו, אשר אספו כסף בעדם וישיבום במסלת הברזל אל המקום שמשם באו.

רק מושבה אחת של גולי רוסיה נמצאת במצב לא רע, היא המושבה וואודביין במדינת ניודשערסי: במושבה הזאת ימצא מספר גדול של אכרים עברים החיים ומתנהגים על פי חוקי הדת, וכבר יש להם בית תפלה מפואר, אשר נבנה לפני שנתים. בהמושבה הזאת ימצא גם בית ספר לעבודת האדמה בעד נערי ישראל, העומד תחת הנהגת המורה הראשי ה' שבתוביץ. ואולם גם הצלחת המושבה הזאת אינה מוכיחה כלום, כי, כנודע, נוסדה וואודביין ע"י עושי דברו של הברון הירש ועוד גם עתה עומדת היא תחת חסות "הקרן הקיימת" של הברון, ומי יודע אם יכלה עמוד לולא נמצא לה המשען החזק הזה. ואלה מן הגורדים אשר עמסו על שכמם את משא הרוכלים ויתפורו ככל רחבי ארצות הברית — הם הצליחו יותר. בימים ההם עוד לא היה מספר הרוכלים גדול כל כך באמריקה כמו שהוא כעת. במקומות רבים לא דרכה עוד או כף רגל רוכל, והרוכלים



העברים היו הראשונים שם. לא יפלא אפוא, כי רבים מהם הצליחו ויעשו עושר. רבים מיושבי הארץ הסכימו כל כך להרוכלים האלה, אשר הביאו להם לביתם מכל אשר אותה נפשם מבלי אשר נצטרכן לסוב על החנויות ובתי המסחר ומבלי אשר היה להם לשלם את הכסף למפרע, עד כי הרוכל נחשב בעיניהם ל"חיה ביתית", לאחד מן הדברים ההכרחיים בחיים. הרוכלים העברים ידעו להשתמש במצב זה וירדשו בעד סחורתם פי שבע מאשר עלתה להם, וכן התרוממו הנודדים האלה לאש לאש מיון העניות והשפלות למדרגת סוחרים נכבדים במדינת. סדר התעלות הרוכלים העברים ממדרגה למדרגה היה כך: בראשונה סבב הרוכל עם מרכלתו<sup>1)</sup> וחזר על פתחי הבתים בערי השדה, וכיחוד בבתי העומדים מחוץ להערים, אשר אין חנות או בית מסחר בקרבתם (הרוכלות בערים הגדולות, בכלל, אינה עולה יפה, כי שם אינם נזקקים לה, כהיות החנונים ובעלי בתי המסחר מביאים הכל לבית הקונה). בראשית סבובו לא הצליח אמנם הרוכל במעשהו. "פנים חדשות" היה, ובהיות שפת הארץ מוורה לו — מלבד שמות חפצים אחדים שהיו שגורים על פיו להכרוז — לא היה ביכולתו לכאר להקונים את טיב מרכלתו. בבתי רבים השיבו את פניו ריקם ולפעמים גם גרשוהו בחרפה. כנוהו בשמות של ננאי והסיתו בו כלבים. בימים ההם, ימי "חנוכו" במסחר הזה, היה הרוכל חי חיי צער; רגליו בצקו מרוב ההליכה, אכלו היה לחם יבש ומים דלוחים — ככל אשר יכול להשיג בדרך נודו מבלי להוציא פרוטה — ועד שירד היום והחשך כסה את פני הארץ היה עיף ויגע מאד ואז חזר אחרי בית לנוח בו בלילה. לפעמים יש שהחשיך לו בחצי הדרך ובתים לא היו מסביב, ואז נאלץ לשכב בשדה תחת כפת השמים וסבל מרכלתו למראשותיו. אך גם אם הגיע לכפר או לעיר, גם אז לא בנקל מצא לו בית לנוח בו — כמוכן, לא הוציא חמשים פרוטות בעד הלינה בבית מלון — ואך בקושי גדול יש אשר רחם עליו "פרמר" אחד ויתן לו ללון בביתו וארוכה לאכול, ובשכר זה נתן לו הרוכל איזה חפיץ מקופתו. אבל, אם אך לא נפל לב הרוכל עליו בימים הראשונים האלה, ימי הנסיונות והבחינות, אז תקוה טובה נשקפה לו לעתיד. האכרים ונשותיהם, אשר על בתיהם חזר זה פעמים אחדות, הסכימו עמו לאט לאט, והוא גם הוא קנה לו במשך הזמן ידיעה הגונה איך להתהלך עם הקונים, לשבח בפניהם את סחורתיו ולמשוך את לבם אחריהן. במשך שנה כבר נמצאו לרוכלנו קונים תמידיים במספר הגון, ואז כבר נראה בבחינת "סוחר". הוא לא נדר עוד מבית לבית עם סבל על שכם, כי אם בא לשאול אם נצרך דבר מה, או כי כתבו לו שיביא דבר זה או זה, והוא מלא את רצון כל אחד. את סחורתיו, על הרוב, נתן בהקפה, ובשביל זה יכול היה לרוש מחיר גדול רב יתר מזה שהחנונים דורשים. וגם היה בטוח כי הקונה לא יעובהו. זמן מה אחר כן כבר נראה את רוכלנו זה נוסע בעגלה המעונה סחורות מסחורות שונות והולך ממקום למקום למכרם, אות הוא כי מסחרו פריך במדה מרובה, ובראותנו כזאת, נוכל כבר לדעת מראש, כי לא יארנו הימים ונראה אותו הרוכל בתור בעל בית מסחר בעיר אשר בה נמצאו רובי קונו, ולא נתפלא גם אם לאחר זמן יהיה מסחרו הולך וגדול, הולך ומתפשט על פני כל הערים מסביב. כמוכן, נאמר כל זה רק באלה אשר היה להם כשרון לעבודה הזאת, ואולם על פי רוב כך היה הדבר, ומרגלא בפיהם של רוכלים רבים: "ברגל, בעגלה, בחנות".

הרוכלים החם הניחו את יסוד הקהלות העבריות בערים הפנימיות בארצות הברית.

<sup>1)</sup> הסחורות של הרוכלים החם היו על פי רוב בגדים ויתר החפצים הנצרכים בכל בית.



רוכל אחר ברא רוכלים רבים. על פי רוב, הרוכל החדש, כשיצא בפעם הראשונה עם מרכלתו, פגיו היה, או כי אשתו ובניו עוד היו בליטא ארץ מולדתו. כי סבלנות יתרה דרושה היתה להרוכל בעת הראשונה, ויש אשר עברו שבועות וירחים ומאומה עוד לא נשא בעמלו, ואם הוא לברו יכול עמוד, יכול "לחיות מן הרוח", הגה ביחד עם אשתו ובניו בודאי לא יכול לחיות במצב כזה. הם לא יכלו לחכות וקיבתם דרשה את תפקידה. לכן, כשהיה עוד הרוכל "רגלי", באין לו עוד מעמד נכון בארץ, נשאר בנפו, ואך כשנהיה ל"בעל עגלה" או לבעל חנות ובטוח היה כי יוכל לפרנס את אשתו ובניו, אך אז הביאם אליו. בדרך זה התישבו הרבה משפחות עבריות בהרבה מן הערים הפנימיות בארצות הברית ובקנדה, והן משכו אחריהן עוד אנשים רבים, אשר לא ראו טובה בערים הגדולות, ויהיו גם לרוכלים. הרוכלים החדשים האלה לא הצרו את צעדי אחיהם שבאו לפניהם, אשר כבר עזבו את הרוכלות ויהיו לחנונים, כי מכיון שנעשה הרוכל לחנוני שוב איננו נזקק להרוכלות, ואחר יוכל לרשת מקומו. ולא עוד אלא שהרוכלים החדשים האלה עוד היטיבו לאחיהם החנונים בזה, שקנו מהם את סחורתם אחרי שהורידו להם החנונים מעט מן המחיר הרגיל שהם לוקחים מאת כל הקונים, והחנוני יכול על ידי זה להגדיל את מסחרו. ואם נמצאו לחנוני אחר רוכלים רבים אשר קנו את סחורתם אך ממנו, אז היתה לו היכולת להגדיל את מסחרו במדה מרובה. בדרך זה התפתחו קהלות יהודי ר"ש ברכות מערי המדינה. אלה עזרו את אלה. בעל בית המסחר הגדול עזר להחנוני הקטן, בנתנו לו סחורתיו בהקפה, החנוני הקטן עזר באופן כזה להרוכל, וחזור חלילה.

שנות השמונים נחשבו לשנות ההצלחה לרבים מהרוכלים העברים באמריקה. מספר גולי רוסיה לא היה עוד גדול כל כך, והארץ כלה היתה כשרה לא נעבד לפני הרוכלים בשנים ההן נמצאו רוכלים אשר ריקם יצאו ומלאים שבו ויכוננו להם בתי מסחר גדולים בערים הגדולות והנם כעת מפורסמים בעולם המסחר היהודי באמריקה. אבל השנים ההן כבר חלפו יחד עם טובן והצלחתן. שנות התשעים באו ויביאו אתן התחדשות הזרם הגדול של העמיגרציה העברית מרוסיה לאמריקה. ערי החוף באמריקה מלאו עוד הפעם אלפי נודדים חדשים, רעבים וצמאים, אשר נכונים היו לעשות כל אשר יודמן לידם בעד פת לחם יבש. על ההתחרות הנוראה אשר הביאו הנודדים האלה במערכות הפועלים העברים, אדבר להלן, ופה אעיר רק על הנוק שהסכו ה"ירוקים" האלה להרוכלות. בשנות 1891—1892 נראה המון רב של הנודדים החדשים פונה אל הרוכלות. נפש האנשים האלה קצה בעבודה קשה ויבחרו בהרוכלות, בראותם באומנות זו מקור להתעשר. הם לקחו להם בדבר הזה לקו את מעשי אחיהם שהקדימו לבא לפניהם, אשר התעלו על ידי הרוכלות למדרגה רמה במסחר, ויאמרו ללכת גם הם באותם הדרךים שהלכו בהם הראשונים. המונים המונים נהרו אז אל תוך הארץ פנימה, ורבים מהם פגו אל אותם המקומות שהגולים הראשונים התישבו בהם. הרוכלים האלה שטפו ועברו בערים וכפרים רבים ויפלו למעמסה על יושבי המקומות ההם, אשר קצו בחיים מפניהם. כל היום נסכו פתחי הבתים על ציוריהם, רוכל זה הולך ורוכל זה בא, וכל אחד משמיע את טיב סחורתיו בקול רם ומשבח ומהלל אותן בפני היושבים. ההכרח נתן להאנשים האלה אומץ לב, או יותר נכון, עוזות. כי יש אשר למרות תשובת גברת הבית, כי אין בחפצה לקנות מאומה וכי אין לה צורך במאומה, נשאר הרוכל זמן מה בבית ובקרת־נפש הוסיף להכריו על סחורתיו ולשבח ולהלל את טיבן, מבלי שים לב לדבריה. לפעמים נאותה גברת הבית, באופן כזה, לקנות מאומה מאת הרוכל, למען אך הפטר ממנו. הדבר הזה גרם, כי בתים



רבים נסגרו בפני הרוכלים האלה, ונוסף לזה הועילו עוד הרוכלים בעצמם להוריד את מצב מרכלתם עד הדיוטא התחתונה. מספרם הגדול גרם להתחרות נמרצה ביניהם, וכל אחד התאמץ לרכוש לו לבות-הקונים בהורידו מן המחיר. וכה נפלה הרוכלות בין היהודים, אשר בראשונה היתה מקור הצלחת אלפי משפחות עבריות, ותהי מעתה למשענת קנה רצוין להאוחזים בה.

אך אין הפצי לאמר בזה, כי הרוכלות נהפכה לגמרי לענף נובל. מספר הרוכלים העברים לא יגדל כל כך לפי מדת רחב הארץ, וישנם עוד מקומות רבים בפנים הארץ, אשר הרוכלים מעטים עוד בהם — כמוכן, מפני שמושב קבוע של יהודים אין עוד שם — והגורדים הבאים שמה היו מוצאים בו נרחב לפנייהם לרכול ולעשות עושר. אך דא עקא, כי טבעם של היהודים הוא להתכנס ולהתכוין למקום אחר, וכל אחד יאמר לחקת מעשי חברו ולאחזו במשלח ידו, ובמעשם זה יורדים רבים לחייהם של חבריהם. כמעט אך ישמעו, כי פלוני רוכל במקום פלוני ורואה ברכה בעמלו, וכבר ימצאו רבים הנכונים לצאת בעקבותיו ולבא למקומו. ועם זה עלינו לזכור, כי היהודים אינם הרוכלים היחידים באמריקה, כי בלערם יש גם רוכלים אשכנזים, אירים, כושים, איטלקים ועוד אחרים. אך דבר זה נראה כבורר, כי בכל אופן, טובה היא הרוכלות בעיני גורדי רוסיה עשרת מונים מהעבודה בבתי המלאכה, והאות לזה, כי מהיהודים הרבים העוברים מעת לעת את בתי המלאכה בערים הגדולות ומתהיים לרוכלים בערי השדה, אך מעוטם שבים על עקבם לבתי המלאכה, ורובם נשארים במקומותיהם ומוסיפים להתעסק בהרוכלות. כי אף אם אין בכחה עוד להעשיר את בעליה או גם לפרנס אותו ומשפחתו ברנחה, הנה עוד גם עתה תספיק לו פרנסתו בצמצום.

בכלל הסבה הרוכלות טובה רבה ליהודי רוסיה באמריקה. היא פתחה לפנייהם שערי המסחר ותביא אלפי יהודים לפני ולפנים של מקרש ה"ממון" באמריקה; על ידה באו הגורדים לרכוש להם ידיעה הגונה בשפה האנגלית, אשר נאלצו להשתמש בה כחורם על פתחי בתי התושבים; היא הסבה, כי הגורד הרוסי החל להרגיש את עצמותו בתור בן תורין בארץ החופש והפשיט מעליו את צורת השפלות וההכנעה; והדבר היותר נכבד: היא הועילה להתפשטות היהודים הרוסיים והתישבותם במקומות רבים בפנים הארץ. הרוכלות הסבה אפוא ליסוד קהלות יהודי ר"פ בערי המדינה הפנימיות, ולולא היא היו עוד רבים נוספים על המון פועלי ישראל בערים הגדולות, החיים במצור ובמצוק ואוכלים איש בשר ורועו.

ואולם בדבר הקבוץ הרוחני של יהודי ר"פ בערי השדה באמריקה אתעסק עוד באחד המאמרים הבאים. ועתה אדבר דברים אחדים על אדות הפועלים העברים בערים הגדולות.

הפועלים העברים באמריקה הם חלק גדול מחברת הפועלים הכללית בארץ. ורושם פעולתם ניכר אולי רב יתר מזה של פועלים בני אומה אחרת, יען כי הפועלים העברים, רבם ככלם, עובדים במקצוע אחר, מקצוע מלאכת הבגדים, המסור ברבו בירי היהודים. וזה הוא אולי שגורם, כי גם מסחר הבגדים הוא ברבו בירי היהודים.

גם במצב הפועלים העברים באמריקה נתהוו תמורות רבות לרעה. הפועלים העברים הראשונים היו פליטי העוני והרעמים ברוסיה, אשר הגיעו לאמריקה בראשית שנות השמונים ואשר לא הפצו להעמים על שכמם את משא הרוכלים או להתישב בהקולוניות אשר יסרו אז בעד הגורדים, ויבחרו בעבודה. גם העבודה, בהרוכלות, היתה



במצב טוב מאד בשנות השמונים. מספר הפועלים העברים לא גדול היה אז כל כך, העבודה נמצאה אז במדה מרובה ברב חלקי השנה, והפועל העברי קבל בעד עבודתו שכר הגון. העבודה הכללית אשר החזיקו בה הפועלים ההם היתה מלאכת תפירת הבגדים במכונה. הסבה אשר גרמה להם לאחוז במלאכה הזאת, וכמנהג נוכרין יהודאין לחקות איש מעשי חברו, עשו גם אחרים כמוהם ויאחזו בה גם הם. אך יותר יש להאמין, כי הגורמים הרוסיים אחזו במלאכה הזאת מפני כי היא היתה מתאימה לתכונתם ביותר ונקל היה להם ללמדה בזמן קצר. רוב הגורדים ההם לא הסכימו מימיהם לעבוד עבודה, בארץ מולדתם לא היו "בעלי מלאכה", כי אם אנשי מעשה, סוחרים, ומעולם לא עלה על דעתם כי הם יגיעו למדרגה "שפלה" כזאת, לאחזו בעבודה, הכוזבה והנמאסה בעיניהם מאז, עד כי "בעל מלאכה" היה להם שם של נגאי. אשר על כן, כשנחפז עליהם הנגלל ויאלצו להרהיק נדוד לארץ החדשה ופה לא היתה להם דרך אחרת להרויח את לחמם מלבד העבודה — לא יכלו לאחזו במלאכה הצריכה למוד רב והדרושת כשרונות מיוחדים. ומלאכת התפירה במכונה היא המלאכה שאינה דורשת לא למוד רב ולא כשרון מיוחד, ואפשר ללמדה במשך שבוע אחד. זאת היא, לפי דעתי, הסבה שגרמה לרוב הגורדים הרוסיים לאחזו במלאכת התפירה. כמו שאמרתי, היו שנות השמונים שנות הטובה להפועלים העברים. יש אשר השתכר אז הפועל החרוץ משלשים עד ארבעים דולר לשבוע, ובעת שטף העבודה (busy time) — עוד יותר. בעלי בתי העבודה, אשר היו מרביתם נוצרים ויתרם מן אחינו האשכנזים, התנהגו עם הפועלים כיושר ולא עשקו שכרם, ורוב האנשים האלה, אשר הסכימו מימי ילדותם להוקיר את הכסף ולחיות בקמצנות גדולה, ידעו להשתמש במדה הזאת בארץ החדשה ויצברו כסף רב במשך שנים אחדות, ואז פתחו רבים מהם בתי-מלאכה לעצמם ויהיו גם הם לאדונים נותני עבודה.

וכאן אנו עומדים על מפתן תקופה חדשה בחיי הפועלים העברים, תקופה אשר עורה הרבה מאד לרעתם, תקופת התפתחות ה"אדנות" בין היהודים הרוסיים באמריקה. האנשים האלה, אשר על ידי "חריצותם וקמצנותם התעלו ממדרגת פועלים פשוטים למדרגת "אדונים", התחילו עתה להעיק לאחיהם הפועלים אשר לא היו צולחים כמוהם וישארו בשפלוחם. הם ידעו, כי בארץ מולדתם אין משלמים להפועלים שכר הגון כזה שמשלמים בארץ החדשה, ולכן התחכמו באמצעים שונים לעשוק שכר פועליהם ולשלם להם שכר הקטן רב יתר מזה שהשיגו הם בעצמם בעודם פועלים. הם מצאו אמנם מכשולים על דרכם זה, כי אלה הפועלים אשר כבר נמצאו איזה שנים באמריקה וידעו היטב את מצב העבודה — לא הרשו לאדוניהם לעשקם ויבחרו לעזוב את בית מלאכתם ולחזור אחרי בית מלאכה אחר, ששם לא יעשקו את שכרם. אבל האדונים התחכמו גם הם ויחזרו על בתי האכסניות העבריות ועל בית "הכנסת אורחים", ששם נמצאים ה"ירוקים", הגורדים החדשים הבאים מעת לעת לארץ, ויקחום לעבוד אתם. הירוק מסתפק במועט, ובראשית באו לארץ החדשה, בהיותו עוד במצב קטן שנולה, מבלי לדעת מאומה ממצב הארץ שהוא נמצא בה, ובהיות ראשו מלא מחשבות מעציבות וראגת הפרנסה ממלאה את כל לבו — בעת ההיא, אם יבא איש ויבטיח לו שלשה דולר בשבוע השני לעבודתו (בשבוע הראשון איננו מקבל כל שכר, כי עליו עוד ללמוד את המלאכה) וארבעה כשידע את המלאכה יותר וחמשה כשידע את המלאכה על בוריה וכן הלאה, אז יחשוב הירוק את עצמו למאושר: — שלשה דולר הלא הם ששה רובל (רגילים הם הירוקים לחשב



ערך כסף אמריקה בערך כסף רוסיה), ומי שמע כזאת בעיר מולדתו! וחמשה הלא הם עשרה רובל, והן גם ר' זרח "הנגיד" בעיר מולדתו לא ירויה יותר מעשרה רובל לשבוע! — כן מלאו הירוקים את מקומות פועלים רבים בבתי המלאכה ובעד שכר מצער עברו עבודת סרך מראש אשמורת הבקר עד שעה מאוחרת בערב. ואז החלה תקופת הירידה של העבודה לכל הפועלים העברים. ה"אדונים" העברים עלו מעלה מעלה בנרם ההצלחה, שמנו עבו מועת הפועלים ויקימו להם בתי מסחר גדולים ובתי חרושת מהוללים, והפועלים העברים ירדו מטה מטה.

הציור הקמץ הזה מהתפתחות ה"אדנות" וה"עבודת" בין גולי רוסיה באמריקה דיו לתת באור מספיק למצב הפועלים העברים כעת. האדנות היתה הסבה ליסוד "אגודות הפועלים העברים באמריקה" (American Hebrew Trade Union). הפועלים נלאו לכלל את העול הקשה שהעמיסו עליהם אדוניהם, ולכן התחברו לאגודות אגודות, למען עזור איש לאחיו בעת צרה ולמען הניא את האדונים מהוציא את זממם נגרם. לכל ענף וענף שבעבודת הבגדים, כמו מלאכות הכתנות, המכנסים, המעילים, בגדי הנשים, המגבעות ועוד — יש אגודת פועלים מיוחדת. לפעמים יש אשר תמצא האגודה לטוב לקרא מלחמה (ר"ל, שבייתה מעבודה) על האדונים, למען לא יורידו סך המחיר הקצוב של העבודה או למען יוסיפו עוד על שכר הפועלים, ואז יעובדו כל פועלי הענף ההוא את בתי המלאכה ויחדלו מעבוד את עבודתם עד אשר יאותו האדונים למלא את תביעותיהם. ל"מלחמה" כזאת יקראו אך בעת השטף, בעת שכל בתי המלאכה מלאים עבודה ובתי מסחר הבגדים נצרכים לסחורה מרובה. מלחמה כזאת גורמת הפסד גדול לאדונים אשר השעה דחוקה להם ונצרכים לפועלים רבים, ואם יאמרו להשתמש בכלי נשקם הישנים, לקחת את הירוקים לעבוד אתם, ונסכו הלוחמים על בתי העבודה והכו את הירוקים מכות נאמנות וגרשום משם. לפעמים יעמיד האדון שוטרים אצל פתח הבית להניא את הפועלים מפרוץ אל תוך הבית, ועל ידי זה תפרוץ מלחמה בין הפועלים ובין השוטרים, ואלה האחרונים, כמובן, ידם תמיד על העליונה, ומלבד אשר יפצעו את הפועלים פצעים אנושים במקליהם אשר בידיהם, עוד יסחבו רבים מהם אל בתי המשמר ואסרום שם. מלחמות כאלה תגמרנה על הרוב בזה שהאדונים נכנעים לפני הפועלים ונותנים להם את שאלתם, ואולם יש גם אשר הפועלים נאלצים להכנע מפני אדוניהם ולשוב אל עבודתם על פי התנאים הראשונים.

התועלת אשר הביאו האגודות להפועלים העברים היא, כי הפועלים התאחדו ויהיו למפלגה אחת גדולה של העם עם תביעות ושאיות מיוחדות. האגודות הסכו כי הפועלים החלו להביט על עצמם כעל בני חברה אחת, אשר החובה על כל אחד מהם לעבוד לטובתה. ה"יוניאן" (אגודה) קרש היא להפועלים העברים ולהם נשמעים כאל פקודת שר ומושל. על פי חוקי היוניאן אין לשום אדון הוכות לקבל בבית עבודתו פועלים שאינם חברים להיוניאן, ואם ימצאו כאלה, על הפועלים בני היוניאן לקרוא תגר על זה (ולפעמים גם לשבות מן העבודה) עד אם ישולחו הפועלים שאינם מבני ברית" מבית המלאכה או כי יקבלו עליהם את שלטון היוניאן.

אך יוחר עוד מה"אדנות" העברית, גרמה התחדשות העמיגרציה מרוסיה בראשית שנות התשעים להרעת מצב הפועלים העברים. אלפי נודדים חדשים נמצאו אז בערים הגדולות הנכונים לעבוד בכל עבודה שתגיע לידם, בתי המלאכה העברים מלאו מפה לפה "ירוקים" אשר נאותו לעבוד בעד חצי השכר ששלמו עד אז להפועלים, ובאופן כזה ירד



מצב העבודה מאד, והוא הולך ויורד עוד. העמיגרציה הרוסית הולכת ומתגברת<sup>1</sup>). והנודדים האלה, רבם ככלם, מאין להם ברירה אחרת שמים פניהם אל העבודה בבתי המלאכה. חיי הפועלים העברים הם בכלל רעים ומרים מאד. הפועלים האלה גרים עם בני ביתם בבתים גדולים ונבוהים, בעלי חמש ושש קומות, הנקראים "tenements", בכל קומה תמצאינה כארבע משפחות, והחשבון עולה, כי בבית אחד תמצאינה מעשרים עד עשרים וארבע משפחות. כל משפחה גרה בשלשה או ארבעה חדרים קטנים ואפלים אשר אין לשכב בהם ואין לשבת בהם מפני הרחק הגדול, ובעד החורים האלה על הפועל לשלם כששה עשר או שמונה עשר דולר לחדש. בעלי הבתים האלה — רובם יהודים רוסיים אשר הקדימו לבא לאמריקה בשנות הששים והשבעים — כפי הנראה יודעים את "טעמו" של היהודי: מתענג הוא לגור כדרך "בני העליה", כלומר, חפץ הוא שימצאו במעונו, מלבד חדר המטות וחדר הבשול, גם חדר מיוחד לאוכל וגם חדר מיוחד לקבלת אורחים (Salon), ולכן מתכוונים הם שיהא הואב שבע והגדו שלם, שימלא את רצון הנודדים האלה מבלי להקטין את מספר השכנים. ומה הם עושים? הם מחלקים כל קומה וקומה לארבעה חדרים גדולים, ואת החדרים האלה הם שבים ומחלקים כל חדר לשלשה או ארבעה חדרים קטנים, ואת ארבעת החורים האלה הם משכירים להפועל העברי בתור "מעון משוכלל ומהודר בתכלית ההדוי" עם כל ההטבות החדשות" (with all new improvements). ההטבות החדשות האלה הן המים לשתייה ולכבוס בגדים, הנמשכים על ידי צנורות אל כל מעון ומעון, כלי הכביסה (wash tubs), פנסי הגאז, ועוד כאלה. הבתים שבם יגורו הנודדים העברים העניים עומדים שורות שורות ברחובות צרים וארוכים המלאים אשפה ורפש (הועד העירוני לנקיון הרחובות איננו מקפיד כל כך לנקות את הרחובות היהודים העניים). עד כי מרב גובה הבתים אין מקום לאור השמש לחדור אל תוך החלונות, ומרב צרת הרחובות אין מקום להאזיר לחדור אל תוך הבתים האלה, ונמצא כי הפועלים העברים חיים בלי אור וכלי אויר. תמונה מעציבה מאד תגלה לפנינו אם נאמר להכנס אל תוך החיים הפנימיים של הפועלים העברים בערים הגדולות ולהתבונן אליהם מקרוב. להפועלים העברים באמריקה אין כל מנוחה, לא בעת שהעבודה נמצאת ולא בעת שהעבודה איננה. בעת שהעבודה נמצאת על הפועל לרוב לעבוד עבודתו יותר מכפי השעות הקבועות, ולפעמים גם עד השעה העשירית בערב, כי כמובן, נמצאת העבודה בעת שהיא נצרכת, ויש אשר בעלי בתי המסחר עומדים ודוחקים בבעל בית המלאכה: "מהרה, כלה מלאכתך, הקונים מחכים"; ובעת שהעבודה איננה, אז ראשו של הפועל מלא דאגות אשר לא יתנו לו מנוח. הרבר האחד המנעים את חייהם של הפועלים העברים הוא — התענוגים השונים הנמצאים בערים הגדולות, שבהם יוכל כל איש להטביע את נפשו הנונה. התיאטרות והקרסאות, חיונות המרוץ (races), בקור בתי האסף לרברים עתיקים, נאומי הנואמים, ה"מיטינגים" (אספות), ועוד כאלה דברים רבים, אשר הפועלים העברים, ילידי ערי ליטא הקטנות, ימצאו בהם נחת רוח. החיים בערים הגדולות באמריקה הם בכלל הומים ורועשים מאד, ובקול המיתם ישכחו לפעמים את הצרות.

מעון הפועל העברי, בכל היותו קטן וצר, מלא הוא מפה לפה נפשות אדם, כי

<sup>1</sup> לפי הספירות האחרונות עולה מספר הגולים הרוסיים באמריקה לשמונה מאות אלף איש, ומשלש מאות וחמשים אלף יהודים הנמצאים בניוורק, יותר משני מאות אלף הם יהודים רוסיים, ורובם הם פועלים העובדים בבתי המלאכה.



מלבד בני המשפחה, יגורו בו עוד גם אכסנאים (boarders) — הם הפועלים הפנוים מאשה, או אלה שבני ביתם עודם בליטא ארץ מולדתם — אשר הפועל העברי יאלץ להכניסם לביתו, למען אשר יקל לו לשלם שכר הדירה הגדול מאד. ישנן משפחות עבריות רבות בניוורק אשר קיומן תלוי כלו בהאכסנאים ומהם לחמן נמצא. — הדחק הגדול בבתי הפועלים יגרום פעמים רבות לפרצות המוסר. ומוכן מאליו, כי במצב כזה גם הכריאות בין הפועלים אינה על צד היותר טוב. בתי החולים העברים והעירוניים מלאים תמיד חולים רבים מן הפועלים האלה; מחלת השחפת היא רגילה מאד בין גרי ה"גיסות" האלה ומדי שנה בשנה תפיל חללים רבים.

רבים מהפועלים הצעירים, בנשואם אשה, מבקשים להם עוד לפני חתונתם אכסנאי אחד או שנים. יודעים ומרגישים הם הפועלים הצעירים את העול הכבד שהם מעמיסים על צוארם בהכנסם בחיי משפחה, ולמען הקל מעט את העול הזה הם מחזירים אחרי אמצעים כאלה. ישנן משפחות עבריות רבות אשר השכר שאבי המשפחה משתכר והכסף שהאכסנאי משלם אינם מספיקים לכל צרכי המשפחה, ואז תאלץ בעלת הבית — נוסף על עבודות הבית העמוסות עליה — לעבוד עוד גם באיזו מלאכה בביתה, למען מלא את החסרון. עוד רע מזה הוא, כי לא בכל השנה נמצאת העבודה, וישנן מלאכות הנמצאות אך כששה חרשים בשנה, ואף אם הצליח הפועל לחשוך מעט ממשכרתו בעת עבודתו לימי הרעה, לעת חוסר העבודה, הנה הכסף הזה יכלה מהר, ואז ישאר הפועל ומשפחתו במצב היותר רע. אז יתן את כל אשר לו בעבוט, ואחרי אשר כבר ימצאו כל כלי ביתו בבית המלוה, יאלץ לנוע על פתחי בתי החסד והצדקה לבקש תמיכה. בתי החסד האלה אמנם עושים יותר מיכולתם להקטין את עני האמללים האלה, אבל אין הקומץ משביע את הארי. "חברת הצדקה הכוללת" (United Hebrew Charities) אשר לאחינו האשכנזים בניוורק מוציאה כשנים עשר אלף דולר מדי חדש בחדשו, וספרי הזכרונות מוכיחים, כי רוב הכסף הזה הולך לתמיכת משפחות הנודדים העניים מבני רוסיה ופולין, אבל מה יועיל כל הכסף הזה, אם על כל פרוטה ופרוטה נמצאים כעשרה אמללים הרורשים עזרה?

פעמים רבות, בעברי ברחובות הגישו בניוורק, קרה לי לראות מהוה נורא הקורע לבבות: בהשליך בעל הבית את משפחת הפועל העני ביחד עם כלי הבית החוצה על כי לא שלם לו הפועל שכר המעון. לפעמים יקרו דברים כאלה בימי החרף, בעת שהקור גדול בחוץ, ואז יש אשר יגוע הפועל האומלל ובני ביתו בקור, אם לא יחישו לעזרתו האנשים העוברים בחוץ ויאספו די כסף בעדו לשכור לו מעון אחר. היאוש הנשקף מעיני האומללים האלה בשעה כזו אין לתאר כמו. הזעקה המרה של הילדים הקטנים בהתכנסם בכנדי אמם נוגעת עד הנפש. ותמונה כזאת היא אך אחת ממאות תמונות העוני והיגון הנראות תמיד ברבע היהודים הרוסיים בניוורק וביתר הערים הגדולות.

נחוץ גם להעביר לפני הקורא תמונה מבתי המלאכה העברים בניוורק. שם רואים אנחנו מלחמת קיומו של האדם בתמונה היותר מעציבה. הבית גדול וארוך, ובנבחו עוד יעלה על בתי משכנות הפועלים, עד כי יש אשר יביל בית כזה כעשר קומות. קירות הבית פנימה אינם מוחים בטוח, ותחת זה ירביץ עליהם אבק עב, המראה כי איש לא ישים לב לנקותם. בכיאה ועל המעלות מושלכים רפש וטיט, המעלים צחנה כאף הבא. בחדר פנימה מהומה ורעש. מכונות התפירה לעשרות עומדות בצדי החדר ובאמצע, וקול שריקת האופנים והמחטים יחריש כל אזנים. אצל המכונות יושבות תמונות דקות הכשר



ורעות הפנים; ברנליהן הן מניעות את מדרכי המכונות ובידיהן יעבירו את הבגד בין המחטים; ראשיהן כפופים ועיניהן נטויות על המחט. פה ושם צבורים חמרים חמרים מהבגדים התפורים, ופעם בפעם יראו אנשים הרצים ממקום למקום ומעבירים את הבגדים האלה ומביאים אחרים תחתיהם. בחדר הזה יבלו חמשים או ששים נפשות כשתים עשרה שעות מדי יום ביומו. אין אנו רואים פה בני אדם, כי אם מכונות מכונות חיות, היושבות ומתנועעות . . .

ואם לבני ישראל העבודה בבתי המלאכה היא רעל לגוף ולנפש, לבנות ישראל לא כל שכן. הנערות האמללות האלה, היושבות, כהגברים, כל היום בבית המלאכה ועובדות במכונה, אינן מטיבות בזה לא לעצמן ולא לבניהן שהן מולידות אחרי כן, כשהן נשואות לאנשים. העבודה במכונה מהרסת את כריאותן ומשחתת את יפין, והנערה היוצאת מבית המלאכה להנשא לאיש איננה עלולה עוד להוליד ילדים בריאים וחזקים. ולא אך הריסות הגוף תביא להנערות האלה עבודתן, כי אם גם הריסות הנפש. בבתי המלאכה העברים לא הונן יקר הוא לשמוע את הפועלים הגסים מרברים דברי נבלה ועוות באוני הנערות העובדות שם, עד כי יארמו לחייהן מבשת. לדאבון נפשנו, רב מאד מספר הנערות העבריות העובדות בבתי המלאכה האלה<sup>1</sup>. בין הנערות האלה תמצאנה גם רבות מאלה שנחשבו ל"בנות העליה" ברוסיה ארץ מולדתן, בהיותן בנות "בעל-יבתיים" נכבדים וגם עשירים, אשר פורו כסף רב לתת להן חנוך הגוף, ואך ההכרה אלצן, בבואן לאמריקה, לעבוד בבתי המלאכה האלה. ומי שלא ראה את ענוי נפשן של האמללות האלה לא ראה תמונה מעוררת חמלה מימיו.

אלה הם שלשת ענפי-הכלכלה הראשיים שמהם מתפרנסים גולי רויס באמריקה. אך מלבד אלה ישנם עוד איוו ענפים אחרים שאחזו בהם רבים מן הגולים. אחד הענפים האלה, המצוי בין הגולים הרוסיים, הוא עסק מכירת מכתבי העתים. רב מאד מספר מכה"ע היוצאים לאור בערים הגדולות, ולכל אחד מהם יש רכבות קוראים, ולכן האוחז בעסק זה יש אשר ימצא ממנו את לחמו, אם גם לא ברוחה. העסק הזה, על הרוב, מחובר ביחד עם עסק מכירת מי הסאָדע. בנויורק ימצא כמעט בכל קרן מקרנות הרחובות שברבע היהודים, "מעמד" (stand) למכירת מי הסאָדע ומכה"ע האנגלים היוצאים לאור שתיים שלש פעמים מדי יום ביומו.

העסקים האלה נמצאים על הרוב בידי אלו שהיו פועלים. העבודה בבתי המלאכה העברים היא כל כך רעה ומרה ורבים מהפועלים העברים מרנישים כל כך את השפעתה הרעה, עד כי עושים הם כל מה שביכולתם לעזובה ולאחזו בעסק. רבים מהפועלים העברים עמלים בכל חס לחשוך איזה מאות כסף, למען אשר יוכלו לאחזו באיזה עסק. בערים הגדולות: ניוורק, פילדלפיה, בלטימור ושיקגו, ירבה יותר ויותר מספר האנשים אשר השליכו את עבודתם ויהיו לבעלי עסק. האנשים האלה, כמובן, לא יוכלו לאחזו במסחר גדול הדורש כסף רב וידיעה מסחרית, ולכן הם אוהזים אך בעסקים כאלה, שאינם דורשים אמנם כסף רב, אך גם שכר רב לא יביאו לבעליהם, כי אם פרנסה בצמצום.

מיתר ענפי המחיה נמצא בין הגורדים הרוסיים:

(א) אנגשים לחברות האחיות השונות. מספרם רב מאד.

(ב) אנגשים לבתי מסחר של מכונות התפירה. מספר האנגשים האלה גדול מאד,

<sup>1</sup> בהרבה בתי מלאכה רב מספר הנערות ממספר הזכרים העובדים שמה.



בי כרוב מספר הפועלים העברים כן יגדל מספר המכונות הררושות להם. האנשים האלה יש אשר יראו ברכה רבה בעמלם.

(ג) רוכלים עירוניים בעגלות קטנות; הם האנשים המוכרים מיני מכולת וגם בנדים בעגלות קטנות הנקראות push carts (עגלות הרחיפה). יען כי על בעליהן לסחוב או לדחוף אותם בעצמם בלי עזרת סוסים. מספר הרוכלים האלה בניוורק עולה לעשרים אלף. מצבם רע ומר מאד.

(ד) מלקטים סחכות; הם האנשים הסוככים מבית לבית וקונים בנדים ישנים וסמרטוטים אחרים הנמצאים בבית ואחרי כן ימכרום לבתי הרושת המעשה העושים נייר. מספר ה"סוחרים" מסוג זה לא יגדל, אבל רובם מתפרנסים על ידי אומנותם זאת ברוחה. (ה) חנונים קטנים המוכרים כל מיני מכולת בחנות. מספרם גדול, מצבם איננו טוב ביותר.

(ו) בעלי בתי ממכר יין-שרף ושכר. גם מספר האנשים האלה גדול, והם על הרוב עשירים ורואים ברכה בעמלם.

(ז) ישנם גם רבים העוסקים במסחרים אסורים מטעם הממשלה, כמו הרוכלות ביין שרף בלי תעודה, הרוכלות בשטרי גורלות מברונשווייג וזקסן באשכנז, ועוד אחרים.

התמונה החיצונית של היהודים הרוסיים באמריקה היא, בכלל, מעננת את נפש המתכונן אליה. היהודי הזה מצא לו באמריקה מקום לחליץ את עצמותיו הנהלאות, והגהו מתחיל לחיות חיים הרשים באופן טבעי. אין עומד לשטן לו; חפשי הוא ללכת אל כל אשר תשאנו רוחו, מניוורק עד סני-פרנסיסקו ומפורטלאנד עד טקסס; חפשי הוא לאחוז בכל עבודה ובכל משלח יד אשר יחפוץ; חפשי הוא לשלוח את בניו ובנותיו אל כל בתי הספר והאוניוורסיטטים; חפשי הוא . . .

אמנם כן. העבודות החיצונית הוסרה, אבל העבודות הפנימיות, העבודות בתוך החירות" . . . ?

מרדכי זאב רייוון.



## לתולדות הפרופיסור צבי שפירא.

האיש אשר תוכו ריק והוא הפיץ לסמא את עין בני דורו ולהראות לפניהם בצורה יותר נהדרה ממה שהוא — בוו נכו לו; האיש השואף באמת להיות יותר נעלה, יותר שלם ממה שהוא — כבד נכבדהו; אבל מה ידאב לבנו למראה האיש אשר, מסכות שונות, לא יוכל להיות גם מה שהוא, יען כי מומים פנימיים או תנאים חיצוניים, או שניהם יחד, ימעיטו ויפחיתו את דמותו הרוחנית מכפי שעורה וערכה האמתית, ולכן גם לא יתפוס את המקום הנוער לו בחיים ובחברה על פי כשרונותיו וסגולותיו.

אחד מאלה האמללים-הנעלים, הנפשות הטרגיות, היה צבי שפירא. אותו שפירא שמת ושקהל חובכי ציון ומתי מספר מהנדסים מתאבלים עליו — הוא רק צל חלש, רמו קל לאותו שפירא שהיה יכול להיות, על פי כחותיו וכשרונותיו הרוחניים, בתנאי חיים אחרים. כל ימי חייו עברו עליו בהכנות ובשאיפות שונות לפעלים כבירים: הוא שאף לכתוב ספרים אשר יחוללו תקופה חדשה בחכמת השעור, הוא הרה שיטה שלמה בדבר כחות הטבע<sup>(1)</sup>, הוא שאף לעמוד בראש אוניברסיטה עברית בירושלים, הוא הכין א"ע שנים רבות להוציא לאור ירחון עברי לחכמה ולמדע, הוא גם נשא את נפשו ליסוד ועד חכמים וחוקרים ליצירת מלים מלאכותיות בשפת עבר בשביל ענפי מדע שונים. ובמותו השאיר אחריו רק שכרי לוחות, רק התחלות, ראשי-פרקים, רשימות וצינונים בודדים ובלתי נגמרים. בכל ימי חייו לא הוציא אף מפעל אחד, לא כתב אף ספר אחד לפי כחותיו וכשרונותיו האמתיים. כל שאיפותיו ומגמותיו נשארו בעולם הרמיון ולא הגיעו לפעולה ממשית. מיתתו היא, כחיו, טרגית עד מאד. תולדות שפירא הן תולדות הכשרון העברי בגולה.

אחרי מות שפירא פניתי אל הפרופיסור ד"ר מ. קאנטאר, מורה חכמת ההנדסה באוניברסיטה שבהידלברג, ובקשתיו להודיעני במכתב את כל אשר הוא יודע על אדות שפירא, והוא הואיל למלאות את בקשתי. ומפני שמכתבו מציין בקיים כוללים ונאמנים את תכונת שפירא המדעית, הנני לתת בזה (בהסכמת כותבו) את תרגומו לפני הקוראים עברית<sup>(2)</sup>:  
" . . . הרמן שפירא נולד ביום 16 אוגוסט שנת 1840 בארסוילקען אצל טויראנען ברוסיה. עד שנות-גבורתו הקדיש את עצמו ללמודי התיאולוגיה וגם היה זמן-מה רב

(1) במאמרו "חכמים זוהרו בדבריהם" (מו"מ חוברת א', צד 15) יאמר שפירא: אני אומר לך בלחישת כי כשאני לעצמי יש לי בדבר כחות הטבע שיטה שלמה המדברת מחכמת חמית-הכחות (Chemie der Kräfte) המקבלת לחכמת חמית החכרים (Chemie der Stoffe).  
(2) הוא היה מורו ותומכו של שפירא כל ימי שבת זה האחרון בהידלברג. בהעתקתו האשכנזית של ספר "משנת המדות" יאמר שפירא (הקדמה צד 5): "מורי הנכבד מאד הפרופיסור ד"ר מ. קאנטאר הוא אשר העירני לתרגם ספר זה לאשכנזית ולבארני."



ומורה הוראה באחת הערים. הפלפולים התלמודיים השחיו את מוחו מבלי אשר השביעו את נפשו הריקה. במקרה בא לידו ספר למודי הניאומטריה, ספר ישן נושן, והספר הזה פתח לו עולם חדש, הרחיב את חוג השקפתו והראה לו תעודתו ועתידותיו מה הן. בשנת 1868, בהיותו בן כ"ח שנה, החל שפירא ללמוד את חכמת-השעור בבית-הספר לעבודה (Gewerbe-Akademie) בברלין. אהרנהולד הלהיב את רוחו ללמודים. בעורת Quincke, מי שהיה מורה-פרטי בהאוניברסיטה הברלינית, למד שפירא את חכמת-הטבע. עניני חיו הפרטיים הכריחו את המנוח לעזוב בשנת 1871 את למודיו בברלין. אז החל לעבוד בבתי-המסחר אשר באודיסה ויגר שם עד שנת 1877. "אתה הפין ואתה מחויב להקדיש את עצמך לחכמה!" הקול הזה, מעין "צווי מוחלט", לא נתן מנוחה לנפשו ויצלצל תמיד באוזניו. בשנת 1878 עזב שפירא את אודיסה בחברת רעייתו אשר נשא זמן מועט לפני זה. — היא אשתו אשר במשך עשרים שנה השתתפה בשמחתו ובצרתו, בהצלחת יצירתו הרוחנית ובדאגתה. בחורף שנת 1878 בא אלי שפירא ויבקשני ללמדו בביתי, בשעות הפנויות מעבודתי, את חכמת השעור, אשר גם ידיעותיה היסודיות נשמטו מזכרונו במשך שבע השנים שפרש עצמו מלמודיו אלה. חצי שנה למדתי בשעות ידועות בביתי, אולם מלבד זאת שמע גם את שעורי שקראתי מעל הקתדרא במקצוע השבון האינטגרלים; מפי הפרופ' פוכס שמע שפירא את שעוריו באלגנברא ובחורת המכניקא ויתאמץ ויעמול להבין את השעורים אשר שמע מפי מוריו ולדרת לסוף דעתם. באותה השנה, אם לא אשגה, היה שפירא גם לחבר אל החברה ההנדסית אשר בעירנו. מאמרו הראשון, אשר קרא באספת החברים, היה על דבר שאלה קינעמטית אשר אהרנהולד רמו לו עליה. בשנת 1880 נתנו המורים לשפירא תעודת דוקטור. אז ישב שתי שנים והשלים עצמו בלמודי ההנדסה. בזמן 83—84 החל שפירא לקרא את שעוריו, בתור פריווט-דוצנט בהאוניברסיטה שלנו, ארבע שעות בשבוע. הוא קרא את שעוריו בשם:

### 1) Einleitung in die Functionen-Theorie

### 2) Theorie und Anwendung der allg. Cofunctionen.

בחרף שנת 87—88 נמנה שפירא לפרופיסור שלא מן המניין. בשנת 1880 הדפיס את ספרו הראשון: העתקתו האשכנזית של "משנת המדות" ובאוריו והערותיו עליה. לעבודתו התרגומית שייכת גם הוצאתו את תורת-המספרים של טשבישוב באשכנזית. לעבודתו המקורית הנני חושב את חקירותיו וספריו במקצוע ההנדסה הנקרא Cofunctionen und Iterationen. במקצוע זה חדש דברים שהם בעקם קניני רוחו, אף כי רשמים חלשים מהם כבר אנו מוצאים עוד קודם לו. שפירא הטעים תמיד את הרשמים האלה, אף כי רק קלים היו.

עוד בשנת 1880 כתב שפירא את הדיסרטציה שלו על דבר הקופונקציונים. אולם עבודתו המקורית במקצוע ה"איטרציונים" החלה רק בשנת 1887. שני המקצועות האלה היו תמיד לנגד עיני רוחו, ואליהם היתה מכוונת מחשבתו, להעמיסם ולהרחיבם. בשקידה נמרצה ובעבודה בלתי נפסקת כתב, לפי דבריו אלי, אלפי עמודים במקצועות אלה. אבל, לדאבון לבבי, אין עבודתו המדעית בשולה ונגמרה ואיננה שוה להתפרסם בדפוס. רעיו היו מפצירים בו, גם מוכיחים אותו על פניו, לבל ישאף תמיד, "להכלליות" הרחבה, כי אם ימור וישראלים את הפרטים ויוציאם לאט לאט לאור, לתועלת עצמו ולתועלת החכמה. אך לשוא היה כל זה. "כך הנני, ואין אני יכול לעבוד באופן אחר!"



זאת היתה תשובתו התמידית על כל הוכחות רעיו. ירא אנכי, כי במוחו מתה עמו גם עבודתו המדעית. אשר לחלק ממנה יש בודאי ערך גדול. כפי הנראה לא היה יכול באמת לעבוד באופן אחר. המנוח היה בעל דמיון חזק ובעל מוג חס. במקום שאחרים יכלו להתרכז בנקודה ידועה של עבודתם המדעית ויסתפקו למצוא חצי-דרך חדש, שם נפתחה לפני המנוח צפיה לצדדים רבים, ולא לעתים רחוקות היתה הנקודה הראשית נעלמת ומתחמקת מעיניו. על ידי נסיתו לכל העברים. מכל רעי המנוח בחייו אין איש אתנו אשר ידע מקרוב את מהות עבודתו המדעית אשר בכתביו הבלתי נדפסים. לכן אין גם איש אשר יוכל למלאות את הפגימות ולהשלים את החסרונות שבכתביו ו להכשירם לדפוס. מה נורא הרעיון, כי עבודה מדעית של שנים רבות — וכלי שום ספק עבודה זו לא בלי הצלחה היתה — לא תועיל לאיש. הנני מרגיש, כי השקפתי זאת, בסגנוני זה, על עבודת שפירא, יכולה להאדיב את רוח מכבדיו, אבל חלילה לי לכהר את האמת תחת לשוני. רווחו של שפירא הוא המצוה עלי להגיד את כל האמת, כי האמת והאידוי-אליות היו יסודי נפשו.

הוא היה אומר לחבריו הצעירים, לפעמים בסגנון של התולים, אבל תמיד בלב תמים: שמור את בחרותך! והאיש אשר ישב על ספסל תלמידי בית-מדרש המדעים גם בהיותו בן ארבעים שנה, הוא בודאי שמר את בחרותו. כה עבודתו היה של איש צעיר לימים. הוא שם לפעמים לילות כימים בעבודתו כשדה החכמה, מבלי אשר הפך את הימים ללילות. התלהבותו והתפעלותו מכל דבר נעלה ויפה היתה של איש צעיר לימים, גם דבקתו ברעיו היתה של איש צעיר לימים. בנופו חש אמנם את הזקנה, אשר קפצה עליו לא לפי שנותיו. זה כשנה הכמתי עליו כעל איש ההולך מאתנו, מארץ החיים. ויכל להיות כי מיתתו היתה תולדת מחלתו, מחלת ההתקררות הפתאומית, אבל גוף בלתי חלש בנופו של שפירא לא היה יכול למות ממחלה עוברת כזו.

\* \* \*

בשנה שעברה, ימים אחרים אחרי האספה הבילאית, בקרתי את הפרופ' שפירא בכיתו אשר בהיידלברג. הוא גר בבית מיוחד בן קומה אחת בירכתי העיר, להגלי הר גבוה ונחמד. עוד לא הספקנו לדבר דברים על תוצאות האספה הציונית, שהוא היה אחד מראשי המדברים בה, עוד לא הספיק לשאול את השאלות הנמוסיות ששואלים את האורח המבקר בפעם הראשונה את הבית (שפירא היה דש בעקביו את הנמוסים המקובלים ומולול בערכם), והנה הוא מציע לפני את תמצית דעותיו ההנדסיות וחרושו במקצוע זה, כדי להראות ולהוכיח לי, כי לא אדע את כל חרושו בחכמת השעור, למרות דברי בכתביו אליו, אשר הרפס בראש מחברתו "חכמים וזהור בדבריכם", כי "יודע אנכי את כל חרושו והמצאותיו בחכמת השעור". יותר מארבע שעות רצופות, בלי כל הפסקה אף לרגע אחר, התאמץ למצות לפני את עומק חרושו ויתוה על גליונות גדולים ונקיים ציונים, מספרים וצורות הנדסיות לאין שעור. הוא באר לי את שיטתו בהתפעלות והתלהבות לאין קץ. כל עצמותיו, כל עורקיו וחושו דברו בו, כאלו אין הדבר נוגע לאמיתות ממשטות, למספרים יבשים ומתים, כי אם — לחייו, לעצם היותו ולשרש נשמתו. הוא היה אז באותו מעמד נפשו שהחסידים קוראים בשם "התפשטות הגשמות". כאשר התרוממה התפעלותו ל"נקודת-הרתחה", חדלו דבריו ובאורו להיות ברורים ומובנים, כי אם התנדפו כקישור לכל רוח. שפירא היה מהנדס-פיטן; הוא היה מבקש בחכמת השעור את אשר אין ביכלתה לתת. אם נסיתי להטיל ספק ספיקא במופתיו והנחותיו או



להגיד לו, כי דבריו בלתי ברורים לי כל כך, אז הודיעו בכל אבריו, קולו רעד רעידה משונה ובכל כחותיו התאמץ להוכיח כי הצדק אתו. מעולם לא ראיתי איש כמוהו, אשר כה תבער בקרבנו תשוקת הנצחון בעניני דעות. רק בבית המדרש הישן, בדברים שבהלכה, היה מקום לבעלי־נצחון כאלה. מעולם לא התאמץ ולא הפיץ (ואולי גם לא יכול) להבין כראוי את דברי חברו המתנגד לדעותיו. שפירא עסק רוב ימי חייו בחכמת השעור, בהחכמה היותר אוניברסיטית, ולא ראיתי עוד איש שהיה סוביקטיבי בכל משפטיו ומחשבותיו כשפירא. מי שלא היה מודה בכל פרט ופרט מדבריו היה בעיניו כנופר בכל החכמה כלה.

חכמת־השעור, מלבד תועלתה בהחיים המצויים של כל יום ויום ובכל החכמות השמושיות, עוד תעזור לנו לפתור את השאלות הרמות שהפלוסופיה עוסקת בהן. בכוא הפילוסופיה לספל במושגיני על דבר המקום והזמן, אז תפנה אל מקורי הכרתנו ההנדסית. ושפירא שם לנו ביהוד אל אותן האמתיות הנשגבות שבחכמת ההנדסה, אשר בעזרתן נוכל להרחיב את חוג הפלוסופיה. הוא התאמץ תמיד להרחיב את גבולות חכמת־השעור, לתת לה מכשירים חדשים, אברים ואופנים חדשים, למען נוכל לפתור על ידה שאלות שלא היו יכולות להפתר עד כה. במאמרו הקצר: Die Iteration als Fundamentalprozess mathematischer Operationen שהוא ענין פלוסופית ההנדסה, ישתדל לציין את הפנימות אשר בעצם המחשבה של החשבון הנתוחי והגיי אומטריה. במאמרו זה הוא מרמז רמזים דקים להמהנדס ומעורר את הרעיון של העוסק בחכמות־הטבע. אחד היסודות החדשים, אשר שפירא רק רמז עליו במקצוע חשבון „האיטירציונים“, הביא את המהנדס הגדול שלזינגר להוציא מתוכו שמוש גאוני בחשבון הנשגב, אשר הוא, שפירא עצמו, לפי הודאתו, לא היה יכול להגיע אליו<sup>(1)</sup>.

בשעה שקרא שפירא לפני את שעורו, נדמה לי פעם כי שומע אנכי פרק שירה ופעם — פלוסופית ההנדסה. לא יכולתי להגביל בדיוק את הקו המבדיל בשעורו בין השכל וההגיון ובין הרמיון וההויה, בין צרופי הרעיונות המסודרים ובין קפיצות המחשבות הפתאומיות. ובתוך כדי שעורו הנשגב, שעסק באמתיות מופשטות ונאצלות, קשה היה לו להתאפק מהוכיח לי, כי הכל מרומז בתורתנו, כי גם במלאכת המשכן השתמשו בידיעות גיאומטריות והבונים ידעו את הויות המשולשת הנקראת על שם Pythagoras. בכל מקום שנגלה שכלו של שפירא, גם אם תעה במדבריות המחשבה העליונה, שם נגלתה גם יהדותו ותלפספהו בכל דרכיו.

כתום שפירא את שעורו הארוך יתר מדי קראני אל חדר־האכל לשנות אתו כוס קהוה. בשבתי אל השלחן הסתכלתי היטב במורה השעות שעמד למולי אצל הקיר. עשיתי זאת, יען כי שפירא הגיד לי כי מעשה ידיו הוא „מראשיתו ועד סופו“. הוא היה אמן במקצוע זה.

— למה תביט אל השעון? — שאלתני אשת שפירא — האם תמנה את מספר השעות שעברו אחרי ארוחת־הצהרים? אין הצרה גדולה כל כך אם עוד לא עברו שש שעות, כי בעלי התיר לשנות קהוה עם חלב גם כעבור רק שלש שעות אחרי אכילת בשר. — את האמת אניד — ענית — כי אין אני מרדקדק בדברים כאלה.

<sup>(1)</sup> דבריו שפירא במאמרו ההנדסי אשר קרא לפני הוקרי-הטבע במחלקת המתנדסים האשכנזים במינכען בשנת 1893.



או התעורר שפירא עוד הפעם. בהתלהבות גדולה התאמץ להוכיח, כי כל מנהגי ישראל יסודם בחכמה ומדע.

בשעה שדבר שפירא על חכמת השעור היה גדול בעיני עד מאד. אז חשבתי כמעט לגאון. עתה, ברצותו להראות, כי אין לשנות אף מנהג קל שבקלים שנהגו בו בני ישראל, אם גם לקחו את המנהגים מהעמים הורים אשר ישבו בתוכם. — עתה הראה שפירא את צרות מבטו. קנאות נלהבה, אדיקות קיצונית כזו לא ראיתי גם בין הרבנים היראים והחרדים. שפירא לא סבל כל התנגדות, כל טענה ומענה, כאלו כל היוצא מפיו הוא הלכה למשה מסיני ואסור להרהר אחריו. משפטיו בדברים היוצאים מחוץ לגדר ההגדרה היו מתנגדים. על פי רוב, לההגיון הבריא. הפלוסופיה, חכמת-הנפש וחכמת-החברה למיניהן היו זרות לו לגמרי. השערותיו והנחותיו במקצוע זה לא העידו על חכמה יתרה. בכלל נוכחתי, כי לא היה שום שווי-משקל ברוחו. כשרונות ידועים היו מפותחים וחוקים בקרבו, וכשרונות אחרים נשארו בו במצבם ה"עבורי".

בשובו אל הררי-האורחים החל לגלול לפני את ספר תולדותיו. הוא ספר לי ע"ד ילדותו. בהיותו בן שמונה שנים החל לרשום בספר לזכרון את כל העובר עליו בעולמו הקטן. בהיותו בן תשע שנים כבר התעמק בספר "מורה הנבוכים". בבואו לספר ע"ד אביו, נדלה התפעלות רוחו. הוא חסר את אביו רק מעט מקדוש וטהור, מנאון וחסיד. שפירא הפש בין גליונותיו וימצא את כתב-ידו של אביו ויראני את תפארת מליצתו וכתבו המהורר. הוא נסך על ספריו רוח הפיוט, וגעגעויו על ימים עברו היו חוקים עד מאד. נשמע מדבריו כאלו יתעצב אל לבו על כי נעקר מבית-המדרש, מאהלי שם ועבר, אשר שם היה מקומו האמתי, יובא ביד חוקה, יד העת, אל מקום שלא יכיר. הוא היה איש אומלל כל ימי חייו. בהיותו רב באחת הערים הקטנות שאף להיות פרופיסור, ובהיותו פרופיסור שאף לרבנותו. בהיותו עוסק בעבודתו הציונית היה מתגעגע על עבודתו המדעית, ובהיותו מטפל בחכמת-השעור היה צמא לעבודה לאומית.

כאשר החל שפירא לדבר על אדות הספרות העברית החדשה, שאלתי את פיו אם כבר הכין לדפוס את מאמריו אשר כתב לי על אדותם פעמים אחדות. יש תחת ידי — ענה שפירא — כתבים שונים במספר רב עד מאד, יש אתי בכתובים גם ספרים, גם מאמרים, אבל עוד לא הכשרתיים לדפוס. עוד לא גמרתיים. יש אמנם תחת ידי ספר גמור בכל, והוא "מסכת חסידים", אבל חלילה לי להוציא עתה דבר כזה מתחת ידי. לפנים לנלגתי על דברי חכמים, עתה הנני עפר תחת כפות רגליהם".

\* \* \*

יהודי-רוסי, מי שהיה רב, בטלן, גר בארץ נכריה, נמנה לפרופיסור בבית-מדרש המדעים היותר עתיק בארץ אשכנז! מה רב הכבוד והאושר! מה גדולה המעלה! כל זה יגיד או יכתוב האיש שלא ידע מהותה וטיבה של "מלמדות-נבוכה" כזאת, שלא ידע את שפירא וחיו מקרוב.

שפירא נתקבל לפרופיסור בהיידלברג על פי השתדלות מוריו. לא בלי התרפסות נקנית המלמדות-הנבוכה הזאת בארץ אשכנז למי שהוא יהודי-תלמודי ויליד ארץ נכריה. כמה ניעות ינע שפירא עד אשר נתקבל למורה-פרטי (פרוואט-דאצענט) ואחרי כן לפרופיסור שלא מן המניין, ואחרי שהגיע למדרגה זו היו רוב ימיו כעס ומכאובים. במכתבו אלי מיום 12 דצמבר שנת 1892 יכתוב: "... גם דרכי לא סוגה בשושינים. מתחרט אנכי על שבחרתי להיות בעניי פרופיסור ולא אחותי באיזו אומנות לפרנסתי ולמחיתי;



ואתה בבחרך לשמוע בלמודי חכמות ההגדרה והטבע וזכר תזכור, כי לא עין חיים הן למחויקים בהן, ואני מופתך, ומלבד זאת הנני נרף ונענה . . ."

בראשית התמנותו לפרופיסור היה שפירא נכון לעזוב את האוניברסיטה ויבקש לו משרה באחד הבנקים ברוסיה, יען כי הפרופיסור שלא מן המניין לא יבוא על שכרו ובחנם הוא עובד עבודתו. אז נמצא לו עוזר בין אחיו היהודים ברוסיה, אשר הספיק לו כל צרכיו בקות. אמנם מיום שנתמנה שפירא לפרופיסור לא סבל עוד מחסור, יען כי גם היהודים המערביים הבינו, כי נחוצים ליהודים בזמן הזה גם פרופיסורים, "לעיני העמים", אבל מי ימנה ומי יספור את הולולים הגסים והרקים, העניינים הרוחניים הנסתרים והגלויים, אשר סבל שפירא מיום שנהיה לפרופיסור! הוא לא נקה גם מבלבולים נסים, אשר מררו את חייו. בעיני הפרופיסורים האשכנזים היה רומי, ובעיני החכמים הרוסים היה נחשב לאשכנזי, ובעיני שניהם היה יהודי. ולא הממשלה לבדה חשבתהו למורה שלא מן המניין, כי אם גם הפרופיסורים בעצמם חשבוהו שלא ממנינם, כעומד מחוץ למחיצתם, כאיש שלא כערכם; הוא היה בעיניהם יהודי-גר, אשר מעלותיו נחשבו לו כמגרעות, ומגרעותיו האמתיות גדלו בעיניהם על אחת שבע. התלמידים הנוצרים לא היו מבקרים את שעוריו, ורק אחרים מן התלמידים היהודים היו באים לשמוע את שעוריו. היו זמנים אשר שפירא לא קרא כלל את שעוריו מעל הקתדרא, יען כי אף תלמיד אחד, פשוט כמשמעו, לא היה לו. וכמו למען לא ישבח כי בכל זאת פרופיסור הוא, היה חותם את שמו גם במכתביו הפרטיים לקרובים ולרחוקים: "צבי הירש באאמ"ו שלמה זצ"ל המכונה ד"ר הערמאנן שפירא פרופיסור לחכמת השעור בבית האוניווערזיטאט אשר בהיידלבערג". בקבלי לפני שנים רבות את המכתב הראשון מהמנוח ובראותי את חתימתו הארוכה, שויתי לנגד עיני את צורתה הרוחנית עוד בטרם ידעתיו פא"ס, וכמעט לא שנית.

בעיני היהודים הנאורים שבאשכנז היה הפרופיסור שפירא נצבוע ומתחסד, ובעיני האדוקים האמתים היה נחשב כאפיקורוס, כי לא האמינו בחסידותו (כאשר שמעתי מפי רבנים אדוקים באשכנז), ובעיני שתי המפלגות האלה גם יחד היה נחשב כ"ציוני", שם שעד הימים האחרונים לא היה נקי משמץ פסול וננאי. ובכן היה שפירא אנוס, אחרי עלותו לגדולת פרופיסור, להתכוין עד השנה האחרונה לחייו — ולא עד בכלל — בקליפתו הצרה, למרות מזוג הצבורי. האנשים אשר הוא שאף לקרבתם דהפיהו מעליהם, והוא דחף מעליו, עד השנה האחרונה, את האנשים אשר בקשו קרבתו הוא. שפירא סבל בשנות למודיו בברלין צרות רבות ויתגולל, כעדות פיו, פעמים רבות בנגד-החיות בלי לינה ובלי סעודה, וימי העוני האלה הטביעו עליו חותם של רוגזה וקפדנות מיוחדת, אשר הרחיק מעליו את בני העניים שמהם תצא תורה וחכמה.

ובהיותו יושב "אל עקרבים" בהיידלבערג, בנה לו בדמיונו אוניברסיטה בירושלים ויהי שם גם לראש. לא התולים עמדי באמרי: "בנה לו בדמיונו". בשנת תרמ"ב כתב שפירא מאמרי מליצה אחדים ב"המליץ" ע"ד אוניברסיטה בירושלים ותיקף ירד מעל הבמה "רוחבא אל הכלים". עברו מני אז מ"ז שנה ושפירא לא כתב אף מאמר אחד, לברר לפני קהל הקוראים מה ידרוש מהאוניברסיטה העברית ואיך נוציא את הרעיון הזה מכח אל הפועל. הוא אשר אמרתי, כי רק בדמיונו בנה לו את האוניברסיטה העברית וישתעשע בדמיון זה, שהמתיק לו הטפות המרות שהיה עליו לבלוע כהאוניברסיטה הנוצרית. עוד נער הייתי בקראי את מאמרי שפירא ב"המליץ" ע"ד אוניברסיטה בירושלים, ויקבע הרעיון הזה עמוק בלכבי ואשגה בו ימים רבים, ומאד הצטערתי בלכבי על כי שפירא, יוצר



הרעיון הופה הוה. נאלם דום ולא יוסיף לדבר אף חצי דבר בכל הענין הנעלה הוה. והנה בנשתי להוציא „מזרח ומערב“ כתבתי אל שפירא ביאנואר 1894 כדברים האלה: „... גם אתה, אֶחָד־לְדָעָה, אשר קוינו לראותך בשורה הראשונה של הלוחמים בעד קיום עמנו ועתידותינו, אתה, אשר היית הראשון אשר הטפת על הרעיון ליסד בית-מדרש למדעים בירושלים, ותהי בין הראשונים אשר הבינו, כי נהוץ להפיץ את קניני ההשכלה והתרבות המתקנה והמצורפה בקרב ישראל, למען יוסיפו און ועצמה לעצמותו ולרוחו ולמען יקנה תחבולות חדשות להנן על קיומו החמרי והרוחני, — גם אתה כלית את נבואתך בספרותנו ותרד במטחה ותאלם דומיה... ותקוננו לראותך בין העובדים על הרי ישראל נוחלה ואבדה“. על זה ענני שפירא: „ידוע תדע כי לא שנית, כרוחי או כן רוחי עתה וכן אקוה כי יהיה כל ימי צבאי, רוחי לעמי ולבי לשפתו ולחיו ונפשי קשורה בדלותו ושפלותו האוכלת את חצי כשרי, ובגאונו ותפארתו מלפנים בהר הקדש בירושלים אשר ממנו תקותו ותוחלתו. אפס כי חרלתי מכתוב ומקראו באוני אחי בראותי כי מעטים המה מאד המבינים לרוחי, וגם כלל ה' את שפתנו וגם חלק לבנו, לא יבין איש את רעהו, כרוב מחלותינו כן רבו רופאינו, רובם רופאי אליל, מות בכפס וחיים בלשונם, וגם אלה הבוחרים בחיים חיי איש ואיש יחפצו, אבל לא חיי עמנו נגעו עד לבם, ואנכי לא כן עמרי, את ישראל אהבתי וחיי אדרוש, ומה בצע כי נושיבוהו על אדמה אחרת, או כי נתן לרבים מזון ומחיה וגם כבוד תחת קלון ננחילהו, אם כל חיי רוחו ננוול ממנו.

וזה הרבר אשר הביאני להביט גם על ההשכלה אשר אנחנו אומרים להפיץ בין בני עמנו ממקצוע אחר, לא כאשר הסכינו להביט עליו רבים מאחינו. הם כותבים ואני כותב, הם רוצים להפוך אנשים בלתי משכילים למשכילים ואני רוצה להפוך יהודים בלתי משכילים ליהודים משכילים, ואנשים מבני ישראל משכילים לבני ישראל משכילים. — משכילים בכל חכמה הרבה יש בעולם, ואם נרבה עליהם מספר מה אין השבר שקול בנזק החיים הרוחניים המוסריים אשר אנחנו מאבדים באומה זו העומדת לאות ולמופת בקורות כל הדורות, ואשר אני מאמין באמונה שלמה שלא בלתה עוד את נבואתה בעולם“.

המימן וההמצן לא יתהפכו למים בלתי אם יגע בהם שביב אלקטרון. כן גם ישנם אנשים אשר ברוחם נמצאים כל היסודות הדרושים לאיוו יצירה, אבל כל זמן אשר לא יגע בהם הניצוץ לא יתחברו יחד להוציא את היצירה מכת אל הפועל. ושפירא היה אחר מאלה האנשים. גם לו היה דרוש כי יבוא השביב מבחוץ ויעורר את כחותיו השכליים או המוסריים לעבודה, ליצירה, אחרי אשר במכתבי העירותיו לעבודה, שלח לי בעד „מזרח ומערב“ שני מאמרים: (א) החקירה והקבלה, (ב) כת החיים. במכתבו אלי, הגרפס בראש מאמריו אלה, יאמר: „ונכון אנכי לשלוח לך מפקידה לפקידה מאמרים שונים אשר יתחברו אחרי כן למחברות שונות ולספרים בפני עצמם“. לפי דבריו באחד ממכתביו אלי היה נכון לשלוח לי מאמר אחד בשם „שרפת המתים“, לברר בו השקפת הקדמונים על שרפת המתים והשקפת חכמי הזמן על זה. אבל כפי הנראה סרה מעליו רוח התפעלותו הראשונה וכח יצירתו עזבהו מהרה. כן, הוא היה אמנם נכון לכתוב, לנבא, להטיף, גם היה לו מה לכתוב, אבל איוה שמן, לא אדע אכנהו בשמו האמתי, היה מעכב, וחפצו לא יצא לפעולה. רבים שמחו בשעה שעלה החכם הוה על במת הספרות העברית ורבות קוינו לשמוע מפיו, אחרי שתקתו והכנתיו הארוכות, אבל אחרי



שהרפים את שני מאמריו הנ"ל מיד ירד מעל הבמה, בחקוהו כי עוד מעט ויעלה עליה שנית, ואולם עד יום מותו לא שב עוד אליה. כאשר שאלתי פעמים רבות במכתבי, מה גורלם של יתר מאמריו, אם כבר כתבם או עוד יכתבם, ענני במכתבו מיום כיג אייר תרנ"ד: "... ועל דבר החוכרות הבאות נדבר פה אל פה בבואי באחרית הקיץ עירה וויען לאספת חברת דורשי חכמת הטבע, אשר כבר הודעתי כי אקה לדרוש שמה במחלקה הראשונה (מחלקת חכמת-השעור) באספה הזאת שתי דרשות...". אך הוא לא בא או אל אספת החכמים הזאת.

שני הפרקים אשר הרפים שפירא ב"ממורח וממערב" הם כל כתביו וספריו המדעיים אשר הרפים בעברית. כמה היה יכול שפירא לתת להספרות העברית על פי כשרונותיו, ידיעותיו, חפצו הטוב ואהבתו העזה לשפתנו ולעמנו — וכמה נתן!...

כאשר מצאתי בכ"י של מאמרו "החקירה והקבלה" פגיעה בכבוד אחד הסופרים בסגנון קשה ובלתי ספרותי, מחקתי את דבריו אלה מבלי הותיר להם אף שריד. שלחתי לו את עלייה-ההגהה ממאמרו זה ובמכתבי אליו אמרתי, כי נשלתי רשות לעצמי למחוק את דבריו הקשים נגד אחד הסופרים, יען כי מלבד שאין כל מקום לחשבונות פרטיים במאמר מדעי כללי, הגני גם חס על כבודו וכבוד עמו, אשר יחולל לרגלי דבר כזה. על זה ענה אותי במכתבו מיום 20 מאי שנת 1894 כדברים האלה: "... מיום שעמדתי על דעתי לא הרחיב אדם (לא ראשי הפאקולטעט ולא ראשי האקאדמיע) למחוק בעטם אף מלה אחת בכתבי ידי. פעם אחת הכניס צעדערבוים מאמר מוסגר אחד, המכיל כשורה אחת, בתוך דברי מאמרי, לא אמרתי מאומה, אבל חדלתי מכתוב עוד". מכתבים רבים היה עלי לכתוב אליו, למען הראות ולהוכיח לו, כי בתוך דבריו אשר יציע לפני ראשי האקדמיה לא יכניס חשבונות פרטיים ומליצות מיותרות המכבדות על הרעיון<sup>1</sup>, עד אשר נאות "על אפו ועל חמתו" לותר על המליצות היתרות והחשבונות הפרטיים. אך כמה קשה היה לו ותר זה! כל אות ואת שיצאה מעטו היתה בעיניו כאלו חקוקה בצפורן שמיר על לוח שיש, ואין לשנותה. על כל אות ואת שהייתי משנה בעלי-ההגהה של מאמריו היה שולח לי מכתבים רבים וגם טלגרמות, כדי להעמיד על דעתו. בזמן שנרדפו מאמריו של שפירא במו"מ, אם היה נושא הטלגרמות מעיר אותי משנתי בשעה השלישית בלילה, הייתי יודע מראש, כי טלגרמה מאת שפירא באה. הא לכם דוגמא קטנה: במאמרו "כח-החיים" כתב הוא: "מתכותים" (רבות מ"מתכת"), ואני הגהתי "מתכות". כבוא עלייה-ההגהה לידי שפירא שלח לי טלגרמה בשעה מאוחרת בלילה ויבקשני בכל חקף להשאיר את המלה "מתכותים", כמו שכתב בכתב-ידו. למחר בבקר קבלתי טלגרמה שניה, שבה הודיעני, כי חזר להתבונן בדבר ויקבל את הגהתי "מתכות". והא לכם קוים אחרים המציינים את יחוסי של שפירא לחכמי א"י. כאשר העירותי באחד ממכתבי על המאמרים האחרונים של די-בוא-רימון ע"ד "כח-החיים", השיבני: "... אין אלהים בקרב ריימאן ולא מפיו אנו חיים. הוא רק על בינתו לבד, אשר תוליכהו שולל, ישען, ואת השערותיו יחליף לודאות. ואת אשר אמרת, מדוע לא

<sup>1</sup> שפירא היה, כידוע, "בעל מליצה" מטפוס הישן, אף כי חונן בשפה ברורה ועשירה, והוא בעצמו לא היה יכול לפעמים להשתחרר מהמליצות הכרות הנגררות אחרי עשו העברי, לכן בשעה שהיה צורך לו לכתוב אלי דברים מפורשים, שלא יסבלו באורים לכאן ולכאן, היה כותבם אשכנזית.







# ילקוט קטן.

לג.

בימים האלה קבלתי מאת אחד מטובי המשכילים שבחובבי ציון את המכתב הזה, בבקשה להרפסו ב„השלח“:

„אדוני, אהר-העם!

קראתי דבריך בחוברת וי"ט ע' 85—86. . . והנה כאחד ממוקרי האמת התמימה הנני מציע לפניך את השאלה אשר עלתה על לבי, ואבקשך כי תענה עליה. לא לכבודי תעשה זאת, כי אם למען כירור האמת.

ההשקפה בעין בוחנת על מהלך דברי ימי עמנו תראה ותוכיח לנו, שהיי העם, בכל תקופותיהם והזיונותיהם השונים, היו קשורים ואחוזים בקדשיו הרוחניים כשלהבת בפתילה. על יסוד זה מוצא אני את דבריך במקום הנזכר נכונים וצודקים. ואולם, אחר ההתכוננות בדבר, הנני לשאלך כהתגלות לב: איך יקרא היהודי האוהב עמו וספרותו וכל קניני הרוח אשר לו, חפץ בתחיתו על אדמת אבותיו ושואף לחירותו, אך יחד עם זה חפשי הוא בדעותיו, כמובן הרחב והכולל של המלה הזאת, מכיר את השבע ואת ממשלת חקיו בכל זמן ובכל מקום, ואינו מכיר את היוצר, המשגיח הפרטי, ועאכ"ו את גותן התורה לעמנו, עם כל התולדות הנובעות מזה — הלנו הוא היהודי הזה או לצרינו? הנוכל להבדילו מכלל העם ולאמור לו: צא מן המחנה? אין את נפשי להרחיב את שאלתי ברוב דברים: העיקר כבר אמור בזה ומוכן לך. אל מנזר“.

לא בנקל הייתי מוצא את הקשר בין השאלה הזאת ובין דברי בפרק הקודם, שמרמו עליהם השואל, לולא הכרתי עוד לפני זה, מתוך רמזים שונים בכה"ע ושיחות שבע"פ, כי דברים שאמרת במאמרי האחרונים על אדות „הקולטורא הלאומית“, „קניני האומה הרוחניים“ וכו', הובנו לרבים מן הקוראים כאלו נדחק אני למחיצה שאינה שלי ובאתי לסכסך שאלת-הדת בשאלת „הציוניות“!

ואני חשבת בתומי, כי הפה שאמר עוד לפני הרבה שנים: „יכול אני להוציא משפט כלבבי על האמונות והדעות שהנחילוני אבותי, מבלי שאירא פן ינתק על ידי זה הקשר ביני ובין עמי“<sup>(1)</sup>; או: „שרחוקים אנו מכל הרחור לערבב שאלת הדת בחבת-ציון, וכל מגמתנו היא רק שלא יערבבו גם אחרים שתי פרשיות אלו“<sup>(2)</sup>; — כי הפה שאמר דברים אלו והרבה כיוצא בהם, אינו זקוק עוד לחזור ולאמרם בשביל להנצל מחשך כזה. ועל כן, כשהוצרכתי לדבר על ערכם הלאומי של קנייני הרוחניים ועל יחס הציוניות המערבית אליהם, לא חשבתני לנחויץ למסור מודעה עם זה, שלא נעשיתי בינתים חבר ל„מחויקי הדת“, והאמנתי שיצאתי ידי חובתי כמה שנוהרתי בלשוני ובחרתי במרמינולוגיא כזו, שלא תוכל לעורר ספק בלב המבין, להיכן הדברים נוטים ולאיוו, „ששאלת של מחשבות“ הם מתיחסים . . .

(1) על פרשת דרכים ע' 160. — (2) שם ע' 129.



אבל, כנראה, לא במהרה תוכה ספרותנו החדשה — אחר שהיא עצמה, ברוב להגה, השרישה בקהלנו הרגל הקריאה השטחית — שיהיו דבריה נקראים בעיון, בבחינת כל מלה, כמו שהיה המנהג אצלנו לפניו, בעת שלא היו לנו עוד „סופרים“ ו„קוראים“, כי אם „מחברים“ ו„מעיינים“. להנם יעמול הסופר העברי לדקדק בלשונו ולבקש מלים ומבטאים שיגבילו את רעיונו בצמצום האפשרי: הקורא אינו מבחין בין פרטי המושגים ואינו קולט אלא כלל הדברים בצורה המתאימה למחשבות שקדמו בלבו, וכל מה שאינו אמור ושנוי ומשולש, בהרחבת פה ובמליצות מקשקות, הרי הוא כאלו לא נאמר.

ולפיכך הנני מכיר טובה לבעל המכתב, שבשאלתו הוא מביאני להוסיף מעט ביאור להשקפתי על הענין „הרק“ הזה, אף כי — לא אכחד — נוח היה לי, ובוראי גם לרבים אחרים, אלו היו הקוראים עמקנים יותר ולא היה צורך בביאור כזה, שלא כל אוזן יכולה לשמעו . . .

„הלנו הוא היהודי הזה או לצרינו?“ — שאל השואל.

ואני משיב:

היהודי הזה, כפי הסימנים שמסר בו השואל, „לנו“ הוא — כלומר, בן נאמן לעמו ורוחו — לא רק ככל המון המאמינים, כי אם, במובן ידוע, עוד יותר מהם.

מי יותר מכבד ומרומם את הטבע — המונותיאיסט או הפנתיאיסט? הוי אומר — האחרון. כי בעוד שהמונותיאיסט רואה בטבע רק שלוחו של מקום, כלי תשמישו של רבון העולמים, שעשהו כרצונו ועומד על גביו; הנה הפנתיאיסט אינו מפריד בין „אל“ ל„עולם“, ו„רוח אלהים“ הנראית לו בעומק יסוד המציאות אינה בעיניו דבר שלמעלה מן הטבע, כי אם היא — הוא.

הברל מעין זה נמצא גם בין היהודי המאמין ובין אותו היהודי של השואל, ביהוסם לעמם. היהודי החפשי בדעותיו, אבל „אוהב עמו וספרותו וכל קניני הרוח אשר לו“, הוא — אם אפשר לאמור כן — בבחינת פנתיאיסט לאומי. הוא רואה כח-היצירה של רוח העם מבפנים במקום שהמאמין אינו רואה „אלא „כפית הר כניגית“ על ידי כח עליון מן החוץ. לו על כן הצדקה יותר לרבר בשם „קניני הרוח“ של העם במובן הפשוט והטבעי של המלות האלה, בהיות, לפי השקפתו, הרוח הלאומי הוא הכורא לו בעצמו את „קניניו“ בצלמו והוא אינם בעיקרם אלא אחד: הוא — כחם הפנימי, שעל ידו הם מתהווים, חיים ומתפתחים, והם — עולמו החיצוני, שבו הוא מתגשם ומתגלה לעין . . . היהודי המאמין, יותר שהוא מעמיק בתורה ומשיג את „המאור“ שבה, יותר מתמלא לבו שבה והוריה לנותנה, שבחר באומה קטנה וחלושה זו לעשותה צינור לשפע של מעלה. אבל אותו היהודי, כל מה שמוסיף לגלות את האור המוסרי הגנוז בתורה ובנביאים, את האידיאל המוסרי המתואר ב„נותן התורה“ וב„ארון הנביאים“ ואת הכח המוסרי ששמר כל אלה בקדושה וטהרה בתוך כל הצרות והנדודים, — כן הולך ומתעלה בעיניו ערכו העצמי של הרוח הלאומי אשר אלה לו, ובה במדה יתחזק בלבו רגשי האהבה לעמו והתשוקה ל„חיתו“ ו„חירותו“, שתהא לו יכולת לשוב ולפתח את כחו בכל מלוואו . . . נאותו הלאומית של היהודי המאמין היא נאות עבד שרכו מקרבו לעבודתו, נותן דבריו בפיו ועושה חפציו על ידו; וזו של הלאומי החפשי בדעותיו — נאות בן-חורין המכיר את הכח שבנפשו פנימה, מביט בנחת רוח על מפעלו הגדול לשעבר ומאמין בעצמו גם לעתיד . . .



שני מיני היהודים האלה, אע"פ שיוצאים הם מתוך „התחלות ראשונות“ הרחוקות  
 זו מזו כשתי הקצוות, מגיעים איפוא לבסוף גם שניהם לרנש אחד וחפץ אחד: רנש  
 אהבה וכבוד לקניני העם הרוחניים וחפץ התחיה הלאומית על יסוד הקשר ההיסטורי  
 שבין „קב"ה ואורייתא וישראל“; קשר ששניהם מודים בו ושניהם הפצים בו, ואינם  
 מהולקים אלא בהשקפתם העיונית על אופן הויתו והתפתחותו, על שאלת מוקדם ומאוחר  
 בשלשלת הסבות והמסובכים... המחלוקת הזאת, ככל נודל ערכה הרתי, אינה מולידה  
 פירוד יסודי ביניהם בדבר תכונת העבודה הלאומית. תחיה, לא כריאה, היא המטרה  
 הרצויה לשניהם; אותים הם אלו ואלו בחוש הארוך של העבר ההיסטורי ואינם מבקשים  
 אלא לפנותו הלאה בתנאים יותר נוחים ומסוגלים לזה. אם יהיה „המשך“ עד סוף כל  
 הדורות דומה בתכונתו למה שקדם לו, כמו שחושבים המאמינים, או כי לאט לאט,  
 בהתפתחותו החפשית באורא דארץ ישראל, תשתלם צורתו ויתגלו כל קיי-אורה שהאפילו  
 עליהם עד כה ענני הגלות הארוכה, כמו שחושבים האחרים, — זו היא שאלה שאפשר  
 להניח פתרונה לעתיד לבוא, ובינתיים ישתתפו יחד בעבודה ויציירו להם את פריה כל  
 אחד לפי חפצו.

לא אלה הם איפוא היהודים שקובלים אנו עליהם בשביל „התנכרותם לקניני  
 האומה הרוחניים“, כי אם — יהודים ממין שלישי, שנולדו בעת האחרונה על כרכי  
 „המדינה“ ושבאמת תהום עמוק מפריד בינם ובין האחרים, המאמינים והבלתי מאמינים יחדו.  
 אלו היהודים החדשים מלאכים בני-יומם הם, שעלו פתאום מ„גהר די-נור“ של  
 האנטיסמיטיסמוס והתחילו מיד „לאמור שירה“ בקול רעש גדול, מבלי לשהות שעה אחת  
 תחלה בשביל להתבונן על העולם שבאו לתוכו, לדעת מה טיבו ושיב בריותיו ומה הן  
 ה„שירות“ שנסמעו בו לפניהם, — כאלו לא היה הכל מסביב להם אלא תהו ובהו,  
 חומר היולי שעריין לא לבש שום צורה מימיו... הם מעבירים בקולמוס על העבר,  
 רואים אותו כאלו אינו ומתחילים חיי האומה מהיום, משנבראו הם ונשמע קולם. רנש  
 היסטורי אין בלבם ואינם מוצאים חפץ בו. לא לתחית העם הקדמון הם שואפים, כי  
 אם לבריות עם חדש, עם נכרי, מן השברים המפורזים של החומר הקדמון. אוהבים  
 הם את בני עמם, אחיהם בצרה, אבל אינם יודעים ואינם אוהבים את עמם, את נשמתו  
 ההיסטורית „וכל קניני הרוח אשר לו“ —

נגד יהודים כאלה אנו חייבין להודיין בכל כחנו. לא בשביל „להבדילם מכלל העם  
 ולאמור להם: צאו מן המחנה!“ — חלילה! כל הבא אל המחנה אחינו הוא, ואין אומרים  
 לו: צא! — אבל לא כל הבא אל המחנה נותנים לו להוליך אותה בדרך שלבו חפץ...  
 אחר-העם.





# חברה של אחריות "ROSSIJA"

נוסדה בשנת 1881

בס. פטרסבורג, גראססע מאַרסקאיא 37.

St. Petersburg, Grosse Morskaja, 37.

הקרן הקיימת והרעזערואע עולה יותר מסך 33,000,000 ר"ב.

החברה הזאת מקבלה:

## אחריות של חיים (Lebensversicherungen)

היינו: אחריות של קרן ורעגשען לבטחון משפחה וחיי עצמו לימי זקנה, נדן בעד בנים ובנות, סטיפנדיות בעד ילדים וכדומה, ע"פ אופנים רצויים מאד, בהנתן להבטוחים חלק בריוח החברה.

בשנת 1898 היה מספר האנשים שהיו בטוחים אצל חברת "ראַססיאַ" 49,736 איש והסך הכולל של הקרן הבטוח עולה לסך 117,356,600 ר"ב.

## אחריות מאסון ופגע (Unfallversicherungen)

של אנשים יחידים, וגיב אחריות-קיבוצים של נושאי משרה ופועלים בבתי מלאכה ועבודה, וסכום הפרעמיא הולך ומתמעט ע"י נכיון הריוודענד.

## אחריות של אש (Feuerversicherungen)

על גכסים דניידי ודלא ניידי מכל מין (בנינים, מכונות, סחורה, כלי בית וכדומה).

## אחריות של טראנספארט (Transportversicherungen)

העובר בים, בנהר וביבשה, וכן אחריות של אניות עצמן.

ידיעות פרטיות ע"ד הענינים האלה ופורמולרים נדפסים לקבלת אחריות יש להשיג אצל הקאנטארא הראשית בפטרסבורג (גראססע מאַרסקאיא, בית החברה) ואצל כל סוכני החברה בכל ערי המדינה.

פתקאות של אחריות לבטחון נוסעים במסלות הברזל ובאניות — נמכות בתחנות מסה"ב ומקום מסע האניות.





# חברת "כרמל"

מונופולין לממכר יין וקאניאק טבעיים  
מכרמי מושבות ישראל בארץ ישראל.

יין וקאניאק „כרמל“ כבר קנו להם שם טוב בטעמם, ריחם הטוב  
והריפותם. הפרופיסורים המהוללים פושע בפאריז, ווערינא באדעססא  
וסוד הרופאים (Врачебная управа) בווארשא מעידים כלם על טוב  
היין והקאניאק וטהרתם מכל שמץ הערובות ומעמידים אותם בשורה  
אחת עם יינות נגב צרפת וספרד. יינות „כרמל“ טובים מאין כמוהם  
לחולים לחזק גופם.

אירעססע למכתבים: Торговый домъ „Кармель“ Варшава.  
לחלגרות: „Кармель“ Варшава.

המאנאזין הראשי והקאנטאר בווארשא: Улица Гусья № 11

פיליאלה: № 1 בווארשא . . . Твердая № 1

№ 2 Краковское Предм. № 11

המאנאזין בעיר אדעססא: Уголь Риншельевской и Большой Арнаутской.

בעיר לאדו: ул. Завадзкая № 2

בעיר ווילנא: ул. Нѣмецкая, д. Шабата

בעיר קרעמענעץ: П. Рассь (וואלין) אצל

אגענטורען:

Т. Денкеръ и ком. . . . . אצל כסט' פעטערבורג

Шааръ и Кавицель . . . . . ברינא

А. П. Богдановъ, Срѣтепка „ במאסקווא  
собствен. домъ.





# ВИНО С.-РАФАЭЛЬ

ПРЕДЛАГАЕТСЯ КАКЪ:

ТОНИЧЕСКОЕ, УКРѢПЛЯЮЩЕЕ И СПОСОБСТВУЮЩЕЕ ПИЩЕВАРЕНІЮ.

*Превосходно на вкусъ.*

*Сохраняется по способу Пастера.*

Каждая бутылка снабжена печатью Россійской таможни и брошюрою Д-ра де Барре „о Сень-Рафазельскомъ винѣ, какъ о питательномъ укрѣпляющемъ и цѣлбномъ средствѣ“.

Вино Сень-Рафазель продается въ лучшихъ виноторговляхъ, аптекахъ и аптекарскихъ магазинахъ Россіи.

КОМПАНИЯ С.-РАФАЭЛЬ  
въ Валансъ-Дромъ (Франція).

ПРЕДОСТЕРЕЖЕНІЕ.

Compagne du Vin de

„SAINT-RAPHAËL“

Valence, Drome, France, осн. въ 1872 г.



Фабричное Клеймо.

Къ вина обратитъ вниманіе на фабричное клеймо (Trade Marke) нашего вина.

Каждая бутылка нашего вина снабжена таможенною печатью, фабричною маркою СОЮЗА фабрикантовъ для борьбы съ фальсификаціями (Union des fabricants pour repression de Contrefacons), и брошюрою Д-ра де Барре о Сень-Рафазельскомъ винѣ, какъ о „питательномъ, укрѣпляющемъ и цѣлбномъ средствѣ“.









## ספרים חדשים שבאו לבית המערכת:

ירושלים. מאסף ספרותי להקירת אה"ק, גלילותיה, קורותיה, קרמוניותיה, תולדות גדוליה, וכל הנוגע לה בעבר ובהווה. יצא לאור מעתה ארבע חוברות בשנה. מאת אברהם משה לונקין, בעזרת חכמים וחוקרים מצוינים בארץ וחוצה לה. כרך חמשי חוב' א'. ירושלים תרנ"ח. 92 ע'.

הגיתו החדש (Das neue Ghetto) מאת תיאודור הירצל. חיוון בן ארבע מערכות מתורגם מאשכנזית לעברית ברשיון מיוחד מאת המחבר על ידי ר. בריונין. הוצ' חברת "אהיאסקה". ווארשא תרנ"ח. 8<sup>o</sup>. 63 ע'.

האשכול. מאסף ספרותי ומדעי, יו"ל בארבעה כרכים לשנה ע"י י. ש. פונס וד"ר ע. גינציג. שנה ראשונה כרך ראשון (חדש סיון). קראקא תרנ"ח. 8<sup>o</sup>. IV + 276 ע'. חיוני וארך ימינו. עצות וחקים לשמור בריאות הגוף ולהגן עליו ממחלה. כתוב בדי י. ה. זאגאָרָאָדסקי. עם מבוא, נוספות, תקונים ומלואים מאת ד"ר גרשון לעווין. ווארשא תרנ"ח. XX + 114 ע'.

צו אונזערע שוועסטער אין ציון. עטליכע ווערטער פאר יודישע טעכטער פון שלום-עליכם. ווארשא תרנ"ח. 22 ע'.

Paraleli. Biblejskie teksty i otrazszenie ich w izretscheniach russkoj narodnoj mudrosti. Sostawil J. M. Sirot. Wypusk I. Odessa 1897. 8<sup>o</sup>. 117 str.

## סוכני „השלה“ ברוסיא:

אדעסא — י. ח. ראוניצקי, ש. האָרענשטיין (בעזאמענני פּערעאולאָק נוי 28); אלכסנדראווסק — ס. אדלער; אנטאָפּאָל (פלך גראדנא) — ג. אנדראָנאווסקי; ארנעיעוו — א. ברסוצקי (שלעמלק"ס); ארשא — י. שולקאווסקי (שלעמלק"ס); באברויסק — המו"ם י. גינצבורג; בערדיטשעב — מ. ב. קלוינמאן (שלעמלק"ס); בענדין — ש. אבראמאָן (שלעמלק"ס); בריסק דליטא — ביצ ניימארק; ביאליסטאק — המו"ם ש. ליפשיטץ; ביעלאיא-צערקאוו — פנחס גאלדשטיין; באקו — ג. ל. דאָמשלאַק; דובנא — לעוו היילפערין; האמעל — שלמה צייטלין (שלא עמלק"ס); ווארשא — א. צוקקערמאן; ווילנא — א. מאשעוויצקי (אַנדרעיעווסקאיא. בית באק); וואלקאוויסק — המו"ם וועלד וועלעוויטש; וויניצא — ש. רובינשטיין (שלעמלק"ס); וויטעבסק — המו"ם א. ש. אראנאו; ווערובאלאווא — ה. סנדלר; זיטאמיר — המו"ם הירש עפשטיין; חרקוב — ה"ל זוטמא (ניקאלאיעווסקאיא 15); הוצאת Ulej (ריבנאיא 25); האטין — קארל רייס (שלעמלק"ס); חערסאן — מ. יאנאווסקי; טיפליס — י. ס. קאראש; טאָלטשין — ג. פיטאוועצקי (שלא עמלק"ס); טשערקאססי — צבי קאפלאן; יעקאטערינאָפּאָל — י"ט מארקאווסקי; לאדו — ע. היללער („פאסאזש" שולץ 23); לובלין — י. בלעכמאן (שלעמלק"ס); ליפאוצי — א. גינצבורג (שלעמלק"ס); מאסקווא — א. אידעלסאהן (ווארווארקא בית מאקסימאו) (שלעמלק"ס); מינסק — י. נפך; מארוספּאָל (גוב' יעקאטער). — שמואל וועסטערמאן; מאהילוב גוב. — המו"ם ש. יפה; מעווריטש — ש"ב מיניץ (שלעמלק"ס); מא-נאסטירישטשי — י. עלקיס (שלעמלק"ס); מאָזיר (גוב' מינסק) — א. פישמאן; גיעוין — ב. שניאורסאן (שלעמלק"ס); ניקולוב — מ. סקאָבליאַנקאָוו (מאסקאוור קאיא 32); סקאפין — א. קאפלאן (שלא עמלק"ס); סאראקי — ש. היללס;



B  
844.  
IV.

IV

סיערלעין — יהושע גאלדפארב (שלעמלק"פ); סימפערפאל — א. גלאומאן;  
סלאנים — מ. לעווין (שלעמלק"פ); סטאראדוב — ס. נ. לעווין; פאלטאווא  
— מ. באראכאו (מאנאסטירסקאיא בית באראכאו); פינסק — המו"ס ל. בערגער;  
פליסקאו — ש. ראפפארט (שלעמלק"פ); ס"ט פעטערסבורג — ש. ראפפארט  
(זאבלאקאנסקי פר' נו' 7) (שלעמלק"פ); פלאָצק — איזידאר שרייבער; פרוזשאני —  
א. ש. גאלדבערג; קיוב — א. בערשטיין (מאלאדוואסילקאווסקאיא 25); קישינוב — ל.  
ווילענסקי (שלעמלק"פ). ש. בערליאנד (שלעמלק"פ). ב. פאטין; קאוועל — ה. געללער;  
קאוונא — המו"ס יצחק הורוויץ; קרעמענטשונג — א. מאזילעווסקי; אליעזר שלעו (שלא  
עמלק"פ); קאמענעץ פאד' — מ. פ. ווידמאן (שלעמלק"פ); ראסטאו ע"ג דאָן — המו"ס  
צ. שערעשעווסקי; ראוונא — המו"ס ה. קניאזשער; ריגא — ל. שליט (שלעמלק"פ). המו"ס  
נ. קאצענעלענבאָגען.

בארץ ישראל מקבל חותמים על "השלח": י. גראזאווסקי, יפו.

באמיריקא יוכל כל החפץ ב"השלח" לחתום ע"י ה' אבעל בבאלימאָרע:

S. Abel. 1125 E. Fayette Str., Baltimore Md.

או ע"י ה' מאלאכאָוסקי בפילאדעלפיא:

H. Malachofsky. Christian Str. No. 404. Philadelphia Pa.

באנגליא — ע"י ה' רפאל מאזין בלונדון:

Raphael Mazin, 100, Old Montague Str., London E.

החתימה מתקבלת מיאנואר ומיולי, לחצי שנה או לשנה.

מחור החתימה (עם המשלוח):

לשנה: באשכנז 13 מארק, ברוסיא 6 רובל, באוסטריא-הונגריא 8 פלי, בשאר ארצות

17 פראנק, בארץ ישראל 15 פראנק.

לחצי שנה: חצי המחיר הנ"ל.

הכרכים הקודמים מן "השלח" נמצאים למכירה. מחיר כל כרך 3 רובל. כרך

א' לבדו לא ימכר.

כתובת "השלח" היא כתובת "אחיאסף"

בווארשא ובברלין.



# הַשָּׁלַח

מכתב-עתי חדשי

למדע, לספרות ולעניני החיים.

(נוסד ע"י ק. ז. וויסאָצקי.)

העורך:  
אשר גינצברג.

המז"ל:  
חברת "אחיאסף".

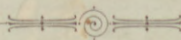
(אלול תרנ"ח).

September 1898.

כרך ד' חוב' ג' (כ"א).

## תוכן הענינים:

247 . . . . .	ז) ר' יעקב עמנון ותכונתו. ב. כ.	א) ישראל בעמים. ציור היסטורי (סוף).
255 . . . . .	ח) אל עמו. שיר. ד"ב סוללער.	ד"ר ש. ברנפלד. . . . . 198
257 . . . . .	ט) ספרים חדשים. ב"ק. . . . .	ב) שאלת "הבחירה" בישראל ובעמים. ד.
260 . . . . .	— — גרשם באדער. . . . .	ד"ר ד. ניימרק. . . . . 202
263 . . . . .	י) מארץ ישראל. ה. מד"ד. . . . .	ג) הנכת הבית. ספור. א. ז. ראבינאוויץ. 210
269 . . . . .	יא) קהלות יעקב. ט. ד"ר ב-ד. . . . .	ד) עמקי שפה (סוף). א. שולמאן. . . . . 221
275 . . . . .	יב) השקפה כללית. מ. עהרנפרייז.	ה) חיי היהודים בימי הבינים (המשך).
280 . . . . .	יג) מחשבות ומעשים. רבי-קרוב. . . . .	דוד ילין. . . . . 230
286 . . . . .	יד) הקונגרס הציוני השני. שפ"ר. . . . .	ו) נספה בלא משפט (סוף). דוד כהנא. . . . . 239



ברלין.

בדפוס צבי הירש ברי יצחק אימצקאווסקי.



חברת "אחיאסף"

יצא לאור

אחיאסף לשנת תרנ"ט

שמושי עם תמונות וציורים.

שנה ששית.



קוראים מאמרים נכבדים בשאלות היום, ספורים ושירים, השקפה על הישוב בארץ, ידיעות שמושיות מועילות ותמונות וציורים יפים. ואלה הסופרים אשר לקחו חלק בו: דר. ש. ברנפלד, בן־דוד (ז"ל), מ. ד. בראנדשטענער, דר. מ. י. ברדיטצבסקי, ז"ל ברוכטוויץ, ג. באדר, בן־אברהם, ר. ברייניץ, ברזילי, ז"ל נארדאן (ז"ל), דר. תיאודור הירצל, מ. וועבער, א"ל לעווינסקי, מ. ל. ליליענבלום, א. לודוויפול, ל. ק. דר. מאקס נארדוי, י. ניסענבוים, א. ש. פריעדבערג, מ. ז. פיערבבערג, צפנת פענח, י. קלוזנער, א. ז. ראבינאוויץ, ש. ראזענפעלד, אבא שפירא וכו'.

מחיר הלוח 1 ר"ב ועם פארטא 1,20 ר"ב.

2 מארק ועם פארטא 2,40 מארק.

# Jüdischer Volks-Kalender

für das Jahr 5659 (תרנ"ט)

שנה שניה.

ז"ל ע"י אגודת הציונים באשכנז.

מכיל מאמרים, שירים וספורים מאת מאקס נארדוי, ל. קאמפערט, מתתיה אהר, ר. א. ברודעס, ד"ר רילף, פרופ' שפירא ז"ל, באדענהיימער, י. זנגוויל, פאביאס שאך, עהרענטהייל וכו'.

מחירו בארץ רוסיא 30 קאפ' ועם פארטא 32 קאפ'.

ברוסיא יש להשיגו רק אצל חברת "אחיאסף" בווארשא

Verlag „Achiassaf“ Warschau.

תשובות הרדקציא.

לח' י. ח. ב. ב.פ.: לא יודפס.



# ישראל בעמים.

ציור היסטורי.

מאת ד"ר ש. ברנפלד.

(סוף).

(ב\*).

התפתחות הענינים, כפי אשר ראינו כפרק הקודם, הביאה את היהדות כאחרית הימים לידי מצב חדש.

בסוף ימי בית שני, מוזמן מלכות בית הורדוס ואילך, אנו מוצאים במול החיים המדיניים בישראל בכל אלו שלשת המרכזים שהיו לו בימים ההם. במדינת בכל ישבו העשירים, אשר אמנם דרשו את שלום ירושלים, אבל אהבתם הלאומית הזאת, הקשורה ומעורבת ברגש הדתי, היתה נקנית להם בכסף, שהיו רגילים לשלוח מדי שנה בשנה אל העיר הקדושה, להספיק „לשלחן ה'“, ובוה מצאו ספוקם הלאומי. באלכסנדריא מתו היהודים מעט מעט גם את הצורה הלאומית של היהדות, ומהדת הישראלית נשאר בידם רק „המאור שבתורה“. אמנם רוב העם מהספרות התחונות דקדקו עוד בשמירת המצוות, ומדברי פילון אנו למדים, כי היו מרגנים אחרי המשכילים והמלומדים שולולו בקיום המצוות המעשיות<sup>1</sup>); אבל בעת שגדולי העם מתרשלים בקיום הדת, אי אפשר שיתקיים רוח האצילות שבה, כי אם היה תהיה לפישישיסמוס גם בידי ההמון. היהדות האלכסנדרית שאפה אז בהכרח אל מטרחה החדשה, הקוסמופוליטית. ולפי זה נשארה רק היהדות הפלשתינית בהתפתחותה הטבעית.

ואולם מקרי הימים גרמו, כי הסירה היהדות הפלשתינית את לבושה המדיני ובכל מאמצי כחה נלחמה בעד לבושה הלאומי. מעשי היהודים באלכסנדריא היו לרבים מהיהודים באיי למופת, ביחוד לאלו שגרו בערים אשר התיישבו יוגים בהן. בעת ההיא עמדה היהדות על פרשת דרכים, נמלכת בדעתה, אם להשאיר דת לאומית של עם ישראל, או כי תהיה לדת של כל בני אדם. בתנאי שתותר על כל פרטי הפרטיקולריסמוס העברי ותסתפק באמונת אהדות הבורא ועוד כמה עיקרים חשובים של תורת משה. גמר דעתה

\* עיי' למעלה חוב' י"ט ע" 1.

<sup>1</sup> בטענותיו נגד המבזים את המצוות אומר פילון בפירושו, כי אם יקיימו המשכילים את המצוות בפועל, „יתרחקו מן חחד ומרבת עם“ (בספרו „מהלך אברהם“), ועל זה כתבתי בארוכה בספרי „דעת אלהים“ ח"א עמוד נ"ה—נ"ז ורמזתי על הלמודים הרבים היוצאים לנו מדבור זה, להבין על ידו מצבם הקולטורי של היהודים באלכסנדריא.





היה תלוי בכמה מקרים היסטוריים, אשר בא"י הכריעו את הכף לטובת הסגולה הלאומית של הדת הישראלית, אבל ביתר הארצות אשר נדחו שמה בני ישראל נברה הרעה הקוסמופוליטית.

בימים האחרונים לבית שני התנוצה היהדות בא"י יותר ויותר ברגש הלאומי והפרטיקולריסמוס העברי. כמה מקרים שונים גרמו להגברת הרגש הלאומי בימים ההם. אחרית המלחמה הארוכה בין הצדוקים והפרושים היתה, כי נחלש על ידה כח העם, ולבסוף הכריעה עריצות הורדוס את העם כלו תחתיה. הורדוס שנא את הצדוקים והפרושים גם יחד. את הראשונים, אבירי היחש וחשובי האומה, הרף מפניו, יען אשר ידע, כי עד עולם לא ישלימו עמו, עם נצר אותה משפחה אשר לפי הקבלה לא היתה ראויה למלכות. ואולם גם את הפרושים הדימוקרטים שנא הורדוס משני טעמים עיקריים. כאחת: יען כי הכיר את שבע בני הכת הזאת וידע, כי לעולם לא יותרו מרצונם על הזכות המדינית של העם. ואם רבו תמיד במושלי בית חשמונאי על הדבר הזה, עאכ"ו שלא יסלחו לעבדא בישא זה את עריצותו ואת זרון לבו, כאשר ראה ונוכח ממעשיהם נגדו, טרם עלה לגדולה, בעוד אביו אנטיוס חי. ובשנית: יען כי תהום עמוק ורחב היה מבדיל בינו ובין הפרושים במנהגי הדת. בדבר הזה יכול היה המושל העריץ לבוא לידי פשרה עם הצדוקים, אשר מעולם לא נטו כל כך אחרי הקפדנות הדתית, כפי שהתפתחה על ידי תורת הפרושים. אבל בעיני אלה האחרונים אי אפשר היה לו לזכות את ארחו. הורדוס היה יהודי רק למראית עין, בהיותו גיורא בדור שלישי או בדור רביעי. ואולם בלבו ועל פי הנוכו חכב את הקולטורא היונית, אשר מלבד היותה יותר מתאמת לרוחו ולתשוקותיו הטבעיות, הנה ידע גם כן, כי על ידי זה יקנה לו אהבת הרומאים אדוניו. הסבות האלה הן שגרמו, כי הרשות בישראל, הממשלה המדינית, היתה במחלוקת עצומה עם השאיפות הלאומיות.

וען כי לפי שבע הענינים ותנאי הזמן ההוא אי אפשר היה עוד לישראל להתפתח בחיים המדיניים, לכן שב והשקיע את כל כחו בחייו הלאומיים והדתיים, ולפיכך קבלו אלו החיים צורה של הפרזה יתרה, בהתקרבם אל הרוחניות עד הקצה האחרון. עם החי חיים מדיניים כסדרם, אי אפשר לו להשקיע את כל כחו ואת כל רגשות נפשו ברגש הדתי ולהביא את כל חייו הלאומיים לידי טופס אחד, לידי קיצוניות רחוקה מעולם המציאות. כי החיים המדיניים דורשים תמיד את תפקידם ומכריחים את העם לעסוק בחיי שעה ולא רק בחיי עולם; להשגיח בכל מפעליו ותקונו על צורך המדינה וחיי עוה"ה, ולא יהיו כל מעשיו מכוונים רק לצרכי שמים. ואולם כאשר נחרק עם ישראל בעל כרחו מעל אדמתו, כלומר מכל השאיפות המדיניות, שם מעיניו רק בעיני גבוה, וגם הסגולה הלאומית היתה חביבה עליו או רק מפאת היותה כלי מחזיק ברכה לקדושת הדת. בארץ לא היה עוד מעמד לעם ישראל ונטל ממנו טעם החיים, לכן נשא אל השמים עיניו והטביע את עצמו ברגש הדת, ומבלי להרהר הרבה קבל עליו כל הסייגים והחומרות והגזרות של חכמיו, אשר גם הם בנו בנינים באויר מבלי לחוש לצרכי החיים. העם הגביר אז את דתו למעלה מן החיים, ורק יען כי שמר את דתו, התברך גם בסגולתו הלאומית. הכבוד הלאומי היה יקר בעיניו מאד ובו מצא נוחם על קיומו המדיני אשר פסק אז. את אשר לא היה יכול להראות בגלוי קבר עם ישראל עמוק עמוק בלבו — רגש התנאות במקור מולדתו. אויביו בוו לו וחשבוהו ללא-עם, לגוי קו קו ומבוסה, אשר כבר אבד נצחו — ואולם בלבו נטר העם את רגשותיו ואמונתו, כי הוא סגולה מכל העמים וגוי



קרוש, אשר בו בחר אלהים לתתו עליון על כל העמים. כל מה שירד מטה מטה במצבו המדיני והאיקונומי, עלה מעלה מעלה בערכו ויקרתו בעיני עצמו. בהיות רגש הלאומי שבו רחוק מעולם המציאות והמעשים המוחשיים, הנקל היה לעם ישראל להתרומם על ולהגיע אל מדרגה מאד נעלה במעלתו המוסרית. הכחות הלאומיים, אשר לא מצאו ספוקם בחיים מדיניים, נשקעו בחיים הדתיים, אשר מלאו מאז את כל הללו של עולם היהדות.

וככה אנו מוצאים, כי המאורעות אשר קרו את עם ישראל בסוף בית שני היו הכרחיים על פי כמה תנאים שקדמו להם. פוור ישראל בעמים, פנישתו בהקולטורא היונית, כבוש הארץ על ידי עם רומא, מלחמות הצדוקים עם הפרושים, עריצות מלכות רומא, עריצות בית הורדוס, מצב המוסרי והמדיני של כל העמים בעת ההיא, הריסות המצב המדיני של עם ישראל: כל אלה הסבות פעלו על התפתחות העם, כי יצא מגדרו וקבל בחייו הרוחניים צורה חדשה מתהפכת לכמה נוונים. מצד אחד נתקה היהדות את מוסרות הלאומיות ושמה מעינה לכבוש את כל העולם; ואולם מצד השני התכוזה יותר ויותר ברגש הלאומי של עם ישראל, לרחות מהגוף הזה כמה מחלקיו, אשר לא עצר כחם לקבל עליהם את הלאומיות במרה מרובה כזו. בעת אשר נשתה היהדות האלכסנדרית אחרי הדעות החדשות שצמחו על ארמת הגליל ותהי ליהודות קוסמופוליטית, אשר לבסוף נטרה שנאה לאם יולדתה — צמצמה היהדות הלאומית בפלשתינא את כל כחותיה כחוג צר מאד, בין אלה אשר נשארו נאמנים לסגולה הלאומית, ומני אז עוד הוסיפו משמרת למשמרת, למען "צור תעודה".

ובסוף ימיה, כאשר כבר הגיעה האומה הישראלית (בתור חברה מדינית) למצב הגסיסה, אורה עוד שארית כחה, לעמוד בקשרי מלחמת החיים, כנהוג בכל הנמצאים אשר יתעתדו לחלוף צורה. רבים מאיברי האומה אחוזים או עוית, פרוכסיסמוס נורא, אשר הניע את כל הגוף. מבלי תת דין וחשבון לעצמם על מעשיהם ועל מטרת פעולתם, נלחמו "הקנאים" מלחמת הקיום הלאומי, אף כי באמת החישו בזה את קצו. פעולתם זאת היתה בלי דעת, בלי סברא ישרה, בלי עין רואה את הנולד, אלא אינסטינקטיווית. הם הרגו ולא חמלו, ובין אויב לאוהב נתחלף להם כאפס כי עו. כל מי שלא נתלהב כמחם, להחרים את הארץ ולקבור את עצמו תחת משואותיה — לאויב עמו ובוגד בארץ מולדתו נחשב בעיניהם, ולכן התירו את דמו. מרוב חבתם לארץ מולדתם וקנאתם לעמם הרעו לעשות להם מאויביהם היותר קשים. כי הרעה הגדולה בכל המאורעות הרעים, שקרו לעמנו בימים ההם, היתה, כי הנחינו אנרכיסמוס בארץ והתירו את כל קשרי החברה המדינית. מקנאתם העצומה לארץ מולדתם הרסו בידיהם את כל האמצעים שהכינו המתונים להגן עליה. הקנאים האלה הפסידו את בינתם הישרה, את השכל האנושי, ונהפכו לחיות טורפות הנלחמות על נפשן. כבר חסר להם שקול הדעת, להכדיל בין האפשר והנמנע. עריצות רומא, וזון המושלים האחרונים מבית הורדוס, צרת עמם האומלל, המחלוקת התדירה בין המפלגות השונות: כל אלה המקרים המעציבים, שנגעו עד נפשם, גרמו להם כי הסתתרה בינתם. ירושלים, ועמה הקבוץ המדיני של עם ישראל, נחרבו על ידי הפטרויוטים האלה עוד טרם גבר טיטוס עליהם, כי קבוץ מדיני אשר האנרכיסמוס מושל בו כלום יש לו עוד תקנה?

בעת ההיא לא נשאר לחכמי ישראל המתונים והשופטים על כל דבר רק על פי שקול הדעת הישרה — ובאהבתם לעמם לא היו נופלים בלי ספק מהקנאים האלה —



כי אם לבנות בנין לעתיד. את הבתם הלאומית, שהיתה חכה של טעם, עשו לאוצר בלום, שבו אצרו את כל חמדת ישראל, את סגולתו הרוחנית והלאומית, את תקותו ועתידותיו. את כל ההמדות היקרות האלה שמרו בכלי קדש, למען תעמורנה ימים רבים. בתורת ישראל, אשר מאז רחבה ונסכה למעלה ראש, בהיותה שעשועי העם הזה וכל מנעמיו בחיים, בתורתם זו נבצרה להאומה הגולה, הסתופה והמבוהלה, מקום לעמוד עליו, לבלי תאבד בנוים. גם חלק גדול מאהבתם לארץ מולדתם, במדה שיכלה הדת שאת, עמסו עליה, למען חמלט המשא הזה לדורות, בעת אשר תהיה שעת רצון מלפני אביהם שבשמים לנאלם. רבות מהתקנות שנעשו אז היו ברוח תקותם: "מהרה יבנה המקדש...". ברוח אהבתם לאדמת תולדת ישראל. לנו אומרים, כי בחיים הדתיים חנטו חכמי ישראל, אשר עינם ולבם היו נשואים אל העתיד, את עמנו למשמרת עולם. אבל באמת, אחרי כי חרב הבית ופסק הקיום המדיני של ישראל, גרמו אלו המעשים, להפך, כי לבו של העם היה מלא על כל גדותיו רגשות החיים הלאומיים, וברגשותיו אלה התגבר על כל מקרי הזמן. החיים הלאומיים לא עוממו, גם בעת אשר דמו, כי אין עוד רגש לאומי בישראל ואין לו בעולם אלא ארבע אמות של ההלכה בלבד. כי גם עולם ההלכות ניתן בלבו למען מלט את קיומו הלאומי. על ידי התנוך הזה עשה הרגש הלאומי בדים וישלח פארותיו עמוק עמוק בנפש האומה, באופן כי לא הצליחו כל תהפוכות הזמן ומסכותיו להשאות אותו משרשיו.

כבר ראינו, כי בסבת המאורעות המדיניים של הימים ההם התפתחה היהדות בדרך בלתי טבעי. אז הטבע על עמנו חותם העבדות הנוראה במצבו החמרי, ואולם במצבו הרוחני נכר חותם האצילות והחירות המוסרית במדה שאין למעלה ממנה. בעבדותה בנתה לה האומה טרקלין של רוחניות, רם ונשא מאד, באופן כי כל הרוחות והסערות שקמו אחרי כן לא יכלו להזיזוהו ממקומו. וכאשר הוסיפו אדוניו לענות אותו, כן הוסיף העם להתבצר בחומתו זאת, חומת התורה והמוסר, אשר שת סביב לו בחיי הרוחניים. אמנם העמים עליו עיי זה עול כבר של סייגים וגורות, וענת המרה השחורה הרחית שכנה עליו. על כל צעד וצעד מצא סייג נגדו וענשו בצדו, אם יעבור עליו. לפעמים הרגישה האומה הישראלית בכובד המשא הזה. אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה: רבוננו של עולם! פתיתני עד שנתת לי את התורה ונתת על צוארי עול מצות ונענשתי בהן; אלו לא קבלתי את התורה הייתי כאחת האומות, לא שכר ולא עונש<sup>1</sup>. אבל מחשבות ספק כאלה לא התמידו: אדרבא תמיד התברך ישראל בזה, כי "הפקיר עצמו כמדבר" על דברי תורה, ובסגנון פיוטי אמרו חכמי ישראל בשם עמנו: כל נפלאות ומחשבות שחשבת, כדי שלא יקבלו או"ה את תורתך; וכבר גלוי וידוע לפניך, שאין או"ה מקבלים את תורתך, ולמה נראית כמחוד עליהם? בשביל לכפול את מתן שכרנו? (ילקוט תהלים, רמז תשל"ח).

הרגש החיים הארציים אבד לעם ישראל, ויבן לו עולמו ברוח, ברעיונות הדת והמוסר. אולם טעות היא להאמין, כי בגלל השקוע בעולם הדעות, לכן אבד לו הרגש החיים. אדרבה, בתחלה גרמו המאורעות המדיניים לישראל, כי ניטל ממנו טעם החיים הארציים, ועל פיה הגיע למצבו החדש, שיהא כלו שקוע ברוחניות ואצילות. החיון הזה בתולדת ישראל איננו מונח בטבע העם, אלא הוא פרי המקרים והמאורעות שעברו עליו. תורת המוסר של ישראל, כפי אשר התפתחה בקרבנו מעת ספק קיומו

<sup>1</sup> מדרש פסיקתא רבתי פכ"א (הוצאת ר' מאיר א"ש, דף ק"ז ע"א).



המדיני, היתה שיטה מוסרית של אצילות נפרדה, מוסר השם מעינו רק בחנוך הנפש ואל צרכי הגוף לא ישים לבו כלל. המאורעות היו גורמים לקיצוניות, גם בעת אשר הדת אמרה לשים חוק ונכול לרוחה. אנו יודעים, כי כמה פעמים הוכרחו חכמי ישראל לדרוש נגד אלו ההולכים בתורת המוסר הקיצוני הזה, שעל פיו חייב היהודי להכניע תמיד את הבשר מפני הרוח, לבטל את רצון הגוף מפני רצון הנפש. לא מורי הדת בראו את השיטה המוסרית הזאת, אלא היא נבראה ברוח העם ע"פ תנאי החיים בימים ההם, בעוד שפעמים אין מספר נסו מורי הדת לעצור בעד שטף הרעיונות האלה.

כאשר יניע עם למצב כזה, כלומר כאשר תתגבר בו ממשלת הרוח ותאבד לו הרגשת החיים המדיניים והארציים, אז עלול הנהו להזיות ודמיונות, וכמה נוונים לחיים הרוחניים האלה, אשר יתרחקו מחיי העוה"ז ואל הצרכים היומיים לא ישימו לב. כזאת נראה אז גם בעם ישראל.

בימים ההם כמה כת אנשים, "נעלבים ואינם עולבים", הפך הקנאים הנפרזים, אשר החזיקו תמיד את חניתם מתחת למדס, "לקנא קנאת עמם". "הענוים" בגליל התרחקו אל הקצה השני; הם אמרו, כי "כל האוחז בחרב — בחרב יפול". הם נשאו בדומיה את אשר נטל מולם עליהם ולא חשבו מחשבות להמלט ממשא מלך ושרים. לא לנצח שאפו, אלא להיות מנוצחים, לא לשררה וממשלה שמו עינם, כי אם לעבדות ולשעבוד מלכיות. את גדולתם המוסרית מצאו רק במקום ענותנותם ודלותם החמרית. הוות לבם ונשית נפשם בחיים לא היו בחיוב, אלא בשלילה; "אם תכאב לך עינך — תנקרה". הנעלבים האלה מאסו את הכח והגבורה ובקשו רק הענוה והכניעה; ברחו מן השררה ונחרו בעבדות. השררה היתה בעיניהם ממדת הסטרא-אחרא, מעטיו של הנחש המסית. לעומת זאת כבדו את העבדות כחור תכלית השלמות המוסרית של האדם. אם תבוא העת, אשר בה ינצח בלב האדם רגש העבדות והשפלות על רגש הנאוה והפז' השררה, לעת אשר שלילת החיים תתגבר על חיובם, אז תהיה נאוה רוחנית למין האנושי וממשלת זרן תעבור מן הארץ. אז ישחט היצר הרע והעולם השפל יהיה לעולם שכלו טוב, מלא זכיות ומעשים טובים.

מין "עולם הבא" חדש ברא לו אז העם: הציו בחיים וחציו לאחר מיתה. אמנם תכלית השלמות והעונג הרוחני הוא רק לנפש בעת תצא לחירות ממסגר הגויה; ויפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה. ואולם גם בהתהלכנו בארצות החיים פה בעולם השפל אפשר לנו לשחרר עצמנו מתאוות הגוף, אם נמית את הבשר. עלינו להסיר ממנו גם בחיים את כבלי הגוף, על כל פנים לא נשגיח על צרכיו, כי כל מה שאתה משיבוע אתה מרעיבו. ואם יחיו כל בני אדם חיי מוסר ופרישות כאלה, אז תגלה מלכות שמים וישועתנו הנה היא באה!

האנשים האלה, אשר על תורת המוסר של שלילת החיים חיו, התבודדו בערבות הירדן ועל נדות ימי א"י וענו את נפשם בסגופים שונים, או לכל הפחות הרגילו עצמם להסתפק במועט, לבלי הלעיט את הגוף יותר מכפי צרכו היותר הכרחי. העיקר היה להם: להנור מתשוואות הלה, להפרד מהחיים המדיניים והלאומיים ולבסוף גם מחיי המשפחה, המטרידים את האדם מעבודת השם ומהסתכלות דתית. את חוקי התורה הישראלית אמנם שמרו בזהירות גדולה, גם היו נוהגים להקריב קרבנות חובה על מזבח ה' אשר בירושלים; אבל יותר מ"חובות האיברים" נזהרו ב"חובות הלבבות", ואין ספק בדבר, כי הרגש המוסרי שבהם היה יותר נשגב וטהור מהרגיל, אחרי אשר חסרו להם



כל הסבות המטרידות את לב האדם מיושר וצדק, היינו הרכוש הפרטי והשחתפות בחיי החברה. בחיים כאלה הנקל היה להם להתרחק מדבר שקר ולהזהר גם משבועה על אמת, כי אם הסתפקו ב"הן—הן" וב"לא—לא", ומצד השני, בהיותם חיים חיי בדירות כאלה, גבר עליהם הכח המרמה, ובהנורם מכל צרכי החיים וגם מתשוקת החיים, בנצחם על "רגש החיובי" שנמצא בכל חי אשר על פני האדמה, הנה גברו ברוחם, ולא קשה היה לה לכת זו להעמיד גבורים ברוח, מוסרים נפשם על קדושת הרעיון הדתי והמוסרי, אשר אליו הם נושאים את נפשם. אם החיים בעוה"ז הם — לפי השקפת האנשים האלה — רק רע הכרחי, כי נוח לו לאדם שלא נברא משנברא: הנה אין טוב לו אלא לעמוד בנסיון בשעת הצורך, להכין עצמו למות מות ישרים. אנשים כאלה, אשר לפי דעתם החיים הם ענין רע שנתן אלהים לבני אדם לענות בו, הגוף הוא בית כלא מנועד להנפש, והמות הוא המביא גאולה לה ומכניסה לחיים טובים ומאושרים באמת; אנשים כאלה, אשר שימתם המוסרית נוסדה על הפתגם: "מה יעבר אינש ויחיה? ימית עצמו", — נוחים הם לעמוד על דעתם בדת ומוסר בקשיות עורף מאין כמות, וכל מעשי העריצים לא יספיקו להעבירם על דעת קונם. הם יותרו על כל קנינם ורכושם, הם ישאו בדומיה ובעונה מרובה עול עבדות קשה, וגם את נפשם ימסרו ליסורים קשים; אבל אם יאמר אדם לאנסם בדבר שבדת ומוסר, אם יגע בנפשם, או יתהפכו השיות החלשות והתמימות האלה לנבורים ואמיצי לב, יען כי בחפיץ נפשם מוכנים הם למסור את עצמם על קדוש השם, בהאמינם בכל לבם, כי מיתה כזו ממרקת את כל עונם.

גבורי-רוח כאלה הוליד עם ישראל למכביר, כל זמן אשר תקפהו הרגש הדתי ככל כחו. בזמן הפולמוס של אנטיזכום העמיד את "החסידים", אשר קנאו את קנאת הדת הישראלית, ובזמן השמד של אדריינוס יצאו ממנו אלו הגבורים, אשר לא כחשו באלהים ובתורתו גם בשעה שהיו מביאין כדוריות של ברזל ומלכנין אותן באש ונותנין אותן תחת שיחיהן, והיו מביאין קרומיות של קנים ונותנין אותן תחת צפרנם והיו משיאין נפשותיהם מהם. מעם הוזה יצא עקיבא בן יוסף, אשר בשעה שהיו מסרקין את בשרו במסרקות של ברזל אמר: חביבים יסורים! כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה, ככל נפשך, אפילו נוטל את נפשך, ואמרת: מתי יבוא לידי ואקיימנו, ועכשיו שבא לידי לא אקיימנו?" — אמיצי לב כאלה עמדו לישראל בתקופות שונות, כאשר נגזר עליהם שמד, ואין ספק, כי הרבה פעלו במיתתם, אולי יותר מבחיהם. כי אנשים כאלה הם תמיד השאור שבעיסת הקולטורא; הם מרבים תנועה בעולם האידיאליים, בעולם המוסר והדעות הישרות, ואם לא תתקבל תורתם בזמנם, הנה תתקבל בימים הבאים. באדמת ההיסטוריא לא יאבד אף גרניר אחד, כי אם יעשה בעתו פרי ישוה לו.

ואולם גם בתורת המוסר הזאת יש מדרגות שונות, והחשובה שבהן היא זו, אשר אפשר להעמיד עליה ישובו של עולם. כנודע, היו בכני הכת הזו, אשר הלכו בתורה הזאת עד הקצה האחרון, לא רק כי היו מוכנים לצאת להריגה על כי עסקו בתורה ושמרו את המצוות, אלא כי השתקקו ל"אחרית ישרים". שלילת החיים גברה בהם במדה מרובה מאד, ולהמית את עצמו נחשב בעיניהם לזכות היותר גדולה. כנודע, מלאו דעות קצוניות כאלה את חללה של היהדות בגליל, אשר שם גבר האידיאל הדתי והמוסרי על החיים. הקצה שכנגדו נראה אז בירושלים, פה התנגשו החיים בימי הפולמוס של טיטוס באופן גם מאד, אם בארץ הגליל החל אז האידיאל האנושי להתגבר על האידיאל הלאומי, אם בכלל נברה שם המחשבה על המעשה, הנה בירושלים לא היה אז



מקום כלל לאידיאלים כאלה. החיים המדיניים, אשר התעוררו אז בעמנו לפי שעה, המיתו את הרגש ואת המחשבה שבו. אז היה עם ישראל "הלוני" על פי המדה של כל עמי אסיה הקטנים. עריצות רומא נטעה בלב רבים מהעם משטמה נוראה לכל העמים השכנים ונדלה את ההרגשה הלאומית בצורתה המגונה הזאת, עד כי גם רבים מן החכמים והמלומדים זורמו בשטף המשטמה הנוראה. בשכבר הימים, בעת היתה היהדות הרוחנית כפורחת, לא שמה לכה להענויים והיסורים המדיניים, "ומפני דרכי השלום" פרנסו בני ישראל את עניי הנכרים עם עניי ישראל. עכשיו, כאשר היה מוטל על האומה הישראלית להציל את חמורותיה הרוחניות, את קניניה הקולטוריים, נעצו חרב בכית המדרש" ונורו על פתח ועל שמנן. ואם עשו חכמי ישראל כאלה בשיטה למודית, אין להתפלא כל כך כי נמצאו אז בעמנו אנשים, אשר התמכרו לעשות כזה בפועל כפי, לעשות את היהדות לדת של בעלי אגרופין ושל סיקריקין. ואין ספק, כי בין הפטריוטים האלה נמצאו גם אנשים, שעשו להם את "הקנאה הלאומית" לכסות עינים על כל דבר חמס ושוד. במצב כזה אי אפשר לעם לפקח על תחומי הוישר והצדק. כל עם, אשר יתחיל להשתמש באמצעים מנוערים לטובת מטרה קדושה ונעלה, סופו כי ישתמש באותם האמצעים המנוערים לתכלית שפלה ובוזיה!

ואם נתבונן בכל אלה, נדע להוקיר פעולת חכמי ישראל בעת ההיא, אשר אמרו לראונג לא אחרית ישראל, ולכן התרחקו מן שתי הקצוות האלה והשניחו לבלי "למחוק הסאה" לא בדרך זה ולא בדרך זה. מצד אחד לא נחה דעתם ביהדות של אנשי הגליל ושל אחיהם במצרים, אשר היתה כלה רק רגש ורוח, אשר בקיצוניותה עובה את הקבוץ המדיני והלאומי ולפעמים גם את חיי המשפחה; ואולם מצד השני ראו ונוכחו, כי היהדות של איום ובהלה, אשר בשמה דגלו הסיקריקין הקנאים, היהדות המווינית מכף רגלה ועד קרקדה, אי אפשר לה להתקיים וגם אין הפיץ בקיומה. הם לא מצאו את חשיבות האומה הישראלית ומעלתה היתרה בזה, שתתקיים בתור קבוץ של בעלי אגרופין וחמסנים; הם לא אבו לותר על הקנינים הקולטוריים והלאומיים של שנות מאות רבות בשביל נצחון מדיני אחד, אשר הוא בעצמו היה מוטל בספק גדול, ותועלתו, אפילו אם היה מצליח בידם, היתה מוטלת בספק עוד יותר. הם עזרו הרבה לזה, כי לא עשה חרבן הבית רושם רע כל כך בחיי האומה. אדרבה, בכמה פרטים נראה אז שנוי לטובה. אחר המאורע המעצב הזה חדל גם הפרוכסימוס הנורא, אשר תקף את ישראל כמה שנים. חכמי ישראל נתנו אז אל לבם להתאים את התפתחות היהדות עם תנאי החיים החדשים. העיקר במפעלם הלאומי היה: להציל מפני הרליקה מה שהיה אפשר להציל.

אחרי אשר שקטה הארץ, החל העם לשוב לעבודתו היומית ולחיים מסודרים. אז שב העם לשמוע בקול חכמיו ומוריו, אשר הראו אז סימני כשרון מאד נעלה בחנוך האומה, שהנהגתה המוסרית היתה מסורה בידם, בעת שפסקה ההנהגה המדינית. הם הקדישו את כל כחם לקבץ את שרידי הכחות הלאומיים, אשר נשארו אחרי המהפכה, ולהשתמש בהם לצורך קיום העם לעתיד; להפיח רוח נחמה ופיוס בלב שרידי חרב, למען לא ירחקו את הקץ; לאסוף את האברים המדולדלים ולעשותם לגוף שלם. חכמי ישראל נתנו אז אל לבם להציל את התוך הפנימי של הרעיון הלאומי, בעת אשר קצותיו אכלה האש, להציל את היין, בעת שנשברה החבית. ככל מעשיהם כוונו אל צרכי הזמן, מבלי לשכח את העבר ומבלי לחדול לראונג לעתידות האומה. הם השתדלו לנטוע בעם ההכרה ההיסטורית, כי יותר טוב לו להיות רך כקנה ואל יהיה קשה כארו; להרכין ראשו



לפני גלי הצרות המתרגשות עליו, ולא יעמיד את כל קיומו על ספסם אחד. העם החל כבר להשלים עם מאורעותיו ועם מצבו החדש. את תקותו הלאומית השקיע בתורתו, אשר שב להבכה. מיום שחרב בית המקדש ופסקו הקרבנות היתה התורה תמצית החיים הלאומיים בישראל, אף יסוד תקותו לימים יבואו. "תורתו בידכם והקץ בידי, ושנינו צריכים זה לזה: מה אתם צריכים לי, להביא הקץ — אף אני צריך לכם, שתשמרו את תורתו" (פסיקתא רבתי פל"א).

התפתחות היהדות באופן זה פסקה אמנם באמצע על ידי פולמוס אדריונוס, אשר אז התעוררו החיים המדיניים מחדש. אבל אנו יודעים, כי רוב חכמי ישראל עמדו מנגד להתנועה הזאת. אשר לא השאירה רשמים נכרים בתולדת ישראל. שנים אחדות עשתה ביתר בתור מרכז מדיני של עמנו, והארץ רגזה מחדש תחת יושביה. ואולם גם התנועה הזאת לא הביאה את תחית האומה בצורתה המדינית אשר אליה נשאו רבים מישראל את עיניה. מאז חדלו נסיונות כאלה בעמנו; עם ישראל ותר על קיומו המדיני וישם כל מעינו לבצר את קיומו הלאומי. ואולם חיון נפלא נראה אה, אשר עליו נשתומם מאד. עם רומא, אשר צרר את ישראל ואמר להשחיתו, בא לידי ההכרה האמתית, כי קיום העם הזה תלוי בלמודיו הדתיים. מה שלא עשו הרומאים מעולם לשום אומה החלו לעשות או להאומה הישראלית המנוצחת: גורו כליה על תורת ישראל. אם הספיק להם עד הנה לכבוש את הנוף, הנה שמו מאז אל לבם לשפוך ממשלתם על נפש העם, בידעם, כי כל זמן שהנפש לא תכנע מפניהם לא יצלה בידם להכניע את העם ולהפסיק חיון. מני אז לא היתה עוד המלחמה הארוכה של ישראל נגד מעניו ולוחציו על דבר זכויותו המדיניות, כי על אלו כבר ותר זה כמה, כי אם על דבר חירותו המוסרית.

זמן של ששים שנה, אשר עבר מפולמוס של טיטוס עד פולמוס של אדריונוס, עשה רושם גדול בהתפתחות היהדות. בימים האלה באה לידי הכרה ברורה, באיזה אופן יהיה יחוסה אל הדת החדשה, אשר אמנם בעת ההיא יצאה מכלל כחה דתית ישראלית, לשלוח פארותיה בכל ארצות תבל. כידוע, עכרו כמה דברים בין בני הדת ההיא והעומדים בראשה. כי רבים מהם סרבו להקל את עול התורה המעשית, וכפרט לא אבנו למחול על מצות מילה, אשר היא אות ברית לישראל. ואולם אחרי אשר אבד ניר לישראל בעולם המדיני נברה דעת אלו אשר החליטו, כי כבר באה העת שתפשט היהדות בעולם ותהיה (כפנים חדשות) דת כללית לכל עמי הארצות. בימי דור אחד קם ונהיה הדבר הזה, אשר אליו נשא השליח פולוס את נפשו בחפץ נמרץ ובהשתדלות נפלאה. בלי לאות עבר מעיר לעיר, מממלכה אל ממלכה, להפיץ דעותיו ולהתוכח עם אלו, אשר מצאו בשיטתו המעטת דמות הדת, וכוחו ושענותו בדבר הזה ידועים. ואולם ראוי לדעת, כי בכל אלו המקומות, שלפי המסופר בספרות הדת החדשה נראתה בהם השפעת פולוס, היו רק קבוצים קטנים של יהודים או מתייהדים מתי מספר, באופן שעלינו להתרחק מן המעות שהחזיקו בה רבים, כי התפשטה כבר היהדות או בכל העולם במדה מרובה.

נגד זה בא הדבר בפלשתינא לידי תנועה ממשית. כי היהודים כעסו על אחיהם אלה, אשר כפרו בעיקר התקוה הלאומית, אשר הסכינו עם הרעיון, כי אמנם היהדות תשאר בתמונתה החדשה, אבל עם ישראל הוא "עבד שמכרו רב" ואין לו עוד תקנה. בראשית שנות המאה השנייה כבר נראו בכת הזאת סימני התנכרות לעמנו, אם כי ברוחם עוד התייחסו על בית ישראל. הם מחלו על הקבוץ הלאומי של עם ישראל, אבל חשבו את עצמם לבניו של אברהם אבינו ברוח. כל מי שקבל עליו את התורה החדשה



נחשב בעיניהם כאחד מבני בניו של אברהם אבינו. מוכן מאליו, כי הדעה הוואת לא היתה בולטת כל כך, כל זמן שהיתה רק דעה למודית. אבל בעת שהחל עם ישראל לחלום מחדש שיבת שבותו, בעת שהתעוררה בו עוד הפעם התקוה הלאומית, להשיב כבוד ישראל בתור קבוץ מדיני — אז נראה בכל תקפו הפרץ הנכעה בחומת היהדות. בפולמוס אדריינוס באו גם השומרונים לעזרת עם ישראל; ברנע הנסיסה של העם בצורתו המדינית זכרו בני אפרים ברית אחים; בעוד שבני הכת החדשה הפרו האחוה עם ישראל ולא היו עמו בצרה. ועל כן, בשנים המעטות אשר הצליחו הלאומיים מבעלי ברית בריכוכבא, נשפטו עם אחיהם המתנכרים להם בעברת חמה. אבל ימי הנצחון עברו, ומכל הפולמוס הנורא הזה לא נשאר לישראל כלום. זולת ירושת השנאה לעמנו, אשר נשתרשה מני אז בלב בעלי הדת החדשה בארץ ישראל. וכפי הנראה, כל המאמרים בספרותם המדברים בנגות ישראל ונאמרים ברוח איבה ומשטמה לעמנו — מוצאם מהימים הרעים והמרים ההם.

אחרי פולמוס אדריינוס נכה בלב העם הנצוץ האחרון של התקוה הלאומית — במוכן המדיני; אבל עם כל זה לא מחל על תקותו לעתיד, אלא שהתשוקה הלאומית קבלה מאז צורה אחרת, נאותה לקיומו. בבני עמנו נבר אז הרעיון, כי לא בהם בעצמם תשועתם ואין להם על מי להשען אלא על אביהם שבשמים. מעת כבוש ביתר, אשר אז אברה שארית ישראל במלחמה, נותרה האומה לכלי לדחוק את הקץ. מאז היתה כל נבורתם של בני ישראל רק לסכול את עול הגלות עם הצרות הרבות שכאו עליהם תכופות. לנאולה עתידה קוו, אבל רק בצורה נסית; עם ענני שמיא יבוא המושיע לישראל ביום קבוץ גליות. האמונה בתחית האומה היתה למקצוע פיוטי, היוצא מגדר ההסתכלות ההיסטורית ונכנס בגדר הפסיכולוגיא הלאומית. לא בקבוץ כחותיו, בתחית רוחו, בקש עמנו את מעונו, כי אם באגרות מושכות את הלב, כמחזה הדמיון, בחלומות בתקיץ. אבל הכח הלאומי נשאר בהעם הזה, הסחוף והמדולדל, אם כי גם שנתו למראית עין. כח הגדול והצמיחה לא הרל מישראל בכל אורך הגלות, וזה היה סימן לחיים מתמידים בו. העיקר היותר חשוב ככה החיוני הוא התנועה והתסיסה. היהדות סגרה אז אמנם את עצמה בחייה הפנימיים ונדרה סביבה בעד הרוחות המנשכות מבחוץ; היא שמה חומה גבוהה סביבה, כי יראה לנפשה לפגוע בקולטורא אחרת, פן תכנע תחתיה. אבל בכל זאת לא הניעה אז היהדות לירי קיצוניות, כי כבר אספה בימים קדמונים כמה זרעונים מן החוץ, אשר צמחו אחיכ על אדמתה. אלו הדעות שקלטה מן החוץ גדלו והתרוצצו בקרבה והביאו אותה לירי תנועה תמידית ועל ידי זה גם לחיים מתמידים. התסיסה הזאת לא חדלה מישראל כל ימי הגלות, אלא שקבלה גוונים שונים, כאשר נשתדל להראות במאמרינו הבאים.



## שאלת "הבחירה" בישראל ובעמים.

מאת

ד"ר ד. ניימרק.

ד. \*

הסמואים והאפיקורסים.

מימות אריסטו ואילך אנו מוצאים את הפילוסופיה עוסקת הרבה בחקירה המדעית על דבר-מהות המוסר ויסודותיו. הפילוסופיה שלפני אריסטו כוננה את מבטה בראש וראשונה על העולם החיצוני; כל מגמתה היתה: לדרת לסוף מהותה של המציאות וסדריה, לסוף מובנו של הטבע וחקיו, בעוד שכל חקירותיה על דבר כחות-הנפש ועולמה הפנימי לא באו אלא דרך אנכי, לפי מרת פעולתם גם המה מצדם על הצטרפות חיונות העולם החיצוני לתמונה מלאה ושלמה. גם אריסטו, הראשון אשר החל לחקור בעניני המוסר בתור שדה-מדע בפני עצמו, גם הוא לא עשה מעולם את החקירה המוסרית עיקר. המוסר היה לו לאריסטו חיון בין החיונות, כהיופי, הנהגת המדינה ועוד. החכם הכולל הוה, אשר הקיף את כל העולם בידיעתו, לא הניח אף מקצוע אחד ממדעי הימים ההם, שלא הכניסו אל חוג מחקרו ולא ספחו אל שיטתו הגדולה והרחבה; וכן מצא בה איפוא גם המוסר את מקומו הראוי לו.

אבל לא ארכו הימים, והפילוסופיה העתיקה, אשר בכל רעיון חדש שהבריק לה, בכל כח חדש שנתגלה לה, האמינה למצוא את הפתרון הגדול אשר היא מבקשת, פתרון כולל אחד לכל השאלות והחידות אשר מעולם, — החזיקה גם בחקירת המוסר בתהלהבות עזה וגדולה, ובתקוה למצא בה את סוד ההויה ותכליתה, עשתה אותה לראש פנה של כל החקירה. וכה נמצא, שתכניתה העקרית של הפילוסופיה שלאחר אריסטו אינה אלא מוסרית. החידה הראשית בשיטת הסמואים, האפיקורסים והמלקטים (עקלקק-טיקער) הוא המוסר, בעוד שכל שאר השאלות והחקירות אינן אלא טפלות לה ואינן באות אלא בשבילה.

והנה דבר שאין צורך לומר הוא, שבשעה שזכתה חכמת המוסר להתעלות למדרגה גבוהה כזאת, גם שאלת הבחירה, החידה היותר עקרית שלה, נתגלתה בכל תקפה וקשיותה; ובאמת השאלה התעמקה והתרחבה, ואין לך אף סעיף אחד בכל חלקי הפילוסופיה שבימים ההם, שאין לו יחס פנימי אליה. וכל כך רבצה עליהם, על הפילוסופים העתיקים,



השאלה הזאת בכל כוכר חירותיה, עד שבקשו מפלט להם בצל סתירות נראות ובלוטות, ולא אחת חזרו ממשנתם הראשונה ביסודי הפילוסופיה שלהם, אחרי אשר גלו את הפרצה הגדולה בשיטתם בנקודת-ניעוטה בשאלת הבחירה. — באופן בהיר מאד נמצא את החזיון הזה בשיטת הסטואים, אשר, כנודע, העמיקו לחדור אל תוכן חירתנו יותר מכל שאר הישיבות העתיקות.

לפי השקפת הסטואים, המטרה היותר גבוהה של הפילוסופיה היא: לבוא לידי החלטה ברורה בתורת המוסר. מה הוא מוסר? מה הוא "הטוב העליון"? שתי השאלות האלו הנה השאלות העקריות של הפילוסופיה, וכל שאר מקצעות החכמה אינם אלא פרוודור להיכל הפילוסופיה האמתית, פילוסופית המוסר. אולם, מה היא המצוה המוסרית העליונה? המצוה העליונה של הפועל המוסרי וחובתו היותר קדושה, אומרים הסטואים, היא: להטות את שכמו תחת עול ההכרח הטבעי ולקבל על עצמו את כל חקיו וסרריו ברצון. — לפי מושגינו אנו היום, דבריהם אלה סותרים המה זה את זה: מצוה לקבל עליו עול ההכרח, ומה לנו לצוות על ההכרח? ואיך יקבל האדם על עצמו לסור למשמעת חקיהטבע ברצון? הלא גם בעל כרחו אם רצונו מסכים לזה או אינו מסכים, אי אפשר לו לאדם לשנות ממטבע הטבע אף כמלא שעה!

אין מנמתינו פה לפלפל בדבר, אם כונו או לא כונו הסטואים בדבריהם אלה לרעיונו העמוק של שפינוזה: שההכרח הוא עצמה, שכל המקרים והמעשים נובעים ממקור ההכרח הטבעי הנצחי שאינו משתנה לעולם, היא היא מהות הבחירה החפשית, וש"דיעתו של אדם, שזה הוא האושר האמתי, לחיות ולעשות על פי טבעו הפנימי, היא היא רצונו; אחת היא לנו פה אם כה או כה, וקרוב הדבר, שהסטואים לא הרגישו כלל את הסתירה שבדבריהם. אבל, יהיה איך שיהיה, הסטואים הראשונים, זינון וחביריו, היו דטרמיניסטים נמורים, ומעולם לא עלה על דעתם לפקפק באמתת יסודם זה בשום אופן מן האופנים.

ובאמת הדטרמיניסמוס הוא היסוד הראשי של שיטת הסטואים במוכנה האמתית. שיטת הסטואים היא פנתיאיסמוס, והדטרמיניסמוס מונח בפנתיאיסמוס כנרעין בתוך הפרי. ההשקפה הדטרמיניסטית הוא מקור הפנתיאיסמוס. ולא עוד אלא שהפנתיאיסמוס של הסטואים מחייב את הדטרמיניסמוס במדה יותר מרובה מאותו של שפינוזה. כי בעוד שלפי דעת שפינוזה, אם כי אין שם אלא נושא (סובסטאנץ) אחד, סוף סוף ישנם שני תוארים (אטמריבוטע) שונים איש מאחיו: ההתמתחות (אויסדעהנונג), כלומר החומר, והמחשבה (דענקען, אידעע), כלומר השכל, אשר לא בלבד שונים המה זה מזה אלא גם מתנגדים זה לזה בטבעם ותכונתם. — הנה הסטואים מכחישים לגמרי את ההפרד בין חומר ורוח ואין להם אלא נושא אחד, יחיד ומיוחד גם בתואריו. ובעוד שהפנתיאיסמוס החדש מנשא הוא בסוף דעתו את ההווה השכלית על הגשמית, באופן שהוא מניח מקום לחופש בעולם הרוחני, כלומר בהכרת השכל, — מכחישים המה הסטואים לגמרי במציאות הרוחניות בכלל. אלוה שפינוזה מתגלה לנו על ידי החומר, מפני שאין אנו יכולים להשיגו באופן אחר, בעוד שאלוה הסטואים הוא הוא החומר והחומר הוא האלוה. תורת הסטואים הראשונים היא נעדרת הרוחניות ומכחשת לגמרי באפשרות מציאות אחרת מלבד מציאות חמרית הנופלת תחת חושנו. מוכן הוא אפוא, ששיטה כזאת בהכרח דטרמיניסטית היא; כי איה מקום לחופש במקום שאין שום רוחניות? ועוד, שכל הפילוסופים העתיקים המודים בחופש הבחירה בעל-כרחם



בעלי-שניות המה (כי לפי מושגה של הפילוסופיה העתיקה, חופש הבחירה לא יתכן אלא במקום ששני כחות מתנגדים זה לזה), וממילא אי אפשר לשיטה אחרתית, כוון של הסטואים הראשונים, להודות בחופש הבחירה, או אפילו רק באפשרותה.

ואף גם זאת. הפרש גדול יש בין המטריאליסמוס של פילוסופי הטבע העתיקים שלפני סוקרטס ובין אותו של הסטואים. כי בעוד שהראשונים עדיין לא היה להם שום מושג מהויה רוחנית מפשטת, והמטריאליסמוס שלהם בא מתוך חסרון ידיעה, — הנה האחרונים כבר יודעים היו את האלוה של אפלטון ואריסטו, אלוה רוחני הנעלה על כל המושגים שנאמרו בחומר; ואם, למרות ידיעתם זאת, מרדו בו והורידוהו משמים ארצה, להויה חמרית, אז בלי ספק היה להם, לפי דעתם המה, טעם נכון בדבר. והטעם הזה אינו אלא הדטרמיניסמוס.

ואם נשאל, איזה מופת הותך היה להם להסטואים על הדטרמיניסמוס עד שממנו הושגה כל שיטתם? אז עלינו להעלות על זכרוננו את תורת ההכרה שלהם: איזה הוא סימן (קריטריון) האמת? הסטואים אומרים, שסימן האמת הוא "הסברה הפנימית" (איננרע איבערציינונג) שהדבר כן הוא ואחרת אי-אפשר. כלומר, כל מה שברי לנו על ידי סברה מובהקת (*φαντασια καταληπτική*) ראוי הוא להיות ליסוד ראשי, לדון על פיו על כל שאר הכרוחני וידיעותינו. וכן גם הדטרמיניסמוס של הסטואים אין לו מופת אחר חוץ מסברתם הפנימית שהדבר כן הוא, ואמונתם בסברתם הפנימית הזאת היתה חזקה כל כך, עד שעשו אותה ליסוד ראשי ומתוכה באו לידי מטריאליסמוס. וכל כך הפליגו ללכת בדרכם זאת, עד שלבסוף הרחיבו את המטריאליסמוס גם על עולם המחשבה והרעיון, אשר ממנו לקחו את יסודם הראשון, והחליטו, שגם הרעיון, ואם כן גם הסברה הפנימית, דבר חמרי הוא. — לפי מושגינו אנו היום קשה לנו להלום את דבריהם. הסטואים אינם אומרים, כהמטריאליסטים החרשים, שהחיון הזה כמותו של האדם, אשר אנחנו קוראים לו "רעיון", אינו אלא תוצאת תנועות חמריות של מרוצת הדם וכיוצא בזה, אלא דעתם היא דברים כמשמעם: הרעיון הוא נמצא חמרי; חומר וך ומדוקק שאינו נופל תחת חושינו, ועל כן לא יושג אלא על ידי השכל, אשר הוא גם כן חומר וך ודק, כאשר גם האלוה הוא חומר וך ובהיר. החומר הוך הזה הרבה שמות יש לו בלשון הסטואים: נשמה, רוח, אש, שלהבת ועוד. לפי שיטתם אין בין השגת השכל להשגת החושים אלא הבדל דרגאי בלבד. היר ממששת בחומר גם ועבור ממוש גם מן הנם, דק ממנו הוא ממוש האוון בקול, דק ממנו ממוש העין בקרני אור (כי גם המה, הקול והאור, אך חמרים המה, אבל דקים מן החומר הפשוט). ודק מן הדק הוא ממוש השכל ברעיון, אשר גם שניהם הם חמרים דקים, זכים ובהירים מאוד.

ורות גדולה מונחת בדברים האלה; אכן, ידוע הוא, שהקיצוניות היא תכניתן של כל הרעות הנשגבות שעשו להן שם בארץ. הקיצוניות, אם גם לא תגלה לנו את האמת בזיו טהרה, הלא זה טבעה מעולם, להוליך את הרעיון האנושי לפני ולפנים של החידה הנדונת, ועל ידי זה יבורר וילובן מובנה האמת.

הסטואים הראשונים הלכו בשיטתם עד הקצה האחרון ולא דאגו לכל התשובות שיש להשיב על דבריהם; כמו: איך נפרנס את האחריות המוסרית? איך אנו נותנים שכר לעושי טוב ומביאים במשפט את עושי-הרע ומגלגלים עליהם עונשים? כל המקרים והמעשים, משיבים הסטואים, ושכר ועונש בכללם, קצובים ועומדים המה בהכרח הטבעי, וגזרה קדומה (פאטום) הם. ואם נשאל הלאה: אם כן איפוא הלא כל מעשינו



תהו והבל המה, ולמה לנו לדרוף אחרי מבוקשינו ומאויינו, אחרי שהכל קצוב ועומד הוא וגורל התרוץ והעצל אחד הוא? על זאת ישיבו לנו הסטואים האמתיים: כן הוא! אחת הוא אם יושבים אנחנו בחבוק ידים בעצלתים או נתאמץ בכל כחותינו לדרוף אחרי מבוקשינו; אלא שגם תשוקתנו לדרוף אחרי תאוותינו, גם חריצותנו וגם עצלותנו חוליות הכרחיות הנה בהשלשלת הנצחית של ההכרח הטבעי, וגם אלה כגורה יסודם. — עד כמה אדוקים היו הסטואים באמנותם בגורה הנצחית, רואים אנחנו מתורה אחת שלהם, אשר זרה היא תכלית הזרות, אבל גם נפלאה ונשגבה: אחרי עבור שנת-עולם (וועלסט-יאהר, והיא איזו רבבות שנים), העולם חוזר לתהו ושב לאחדותו העקרית ולזכות חמרו ובחירותו הראשונה, ואחרי כן חוזר ומתהווה על פי אותם התנאים והחקים עצמם כהעולם שלפניו, על מנת לשוב ולחזור לתהו ולשוב ולהתהוות מחדש, וכן חוזר חלילה לנצח נצחים. באופן, שכל העולמות, הבאים זה אחר זה, דומים המה זה לזה לא רק בנוגע לכלל צורות ההווה, אלא גם בנוגע לכל פרט וגוון דק מן הרק ולכל תנועה, חמרית או שכלית, קלה מן הקלה, ואין בעולם אחד אלא מה שכבר היה בעולם שלפניו ומה שיהיה בעולם שלאחריו, וכן לעולמירעד.

הדטרמיניסמוס הקיצוני הזה לא האריך ימים אמנם גם בישיבת הסטואים עצמה, אולם הוא הוא שעזר להם להסטואים האחרונים לצלול לעומק החידה ולהביא את הרעיון האנושי צעד גדול קדימה. הסטואים האחרונים, כריזופוס וחבריו, כבר הרגישו את הקיצוניות הזרה בשיטת בית-מררשם, הרגישו, עד כמה רחקה הדעה הזאת מדעת בני אדם ומסברתם הפנימית המה, ולא עצרו כח לעמוד על דעתם בקשיות עורף כמוריהם הראשונים; ועל כן החלו לחפש אחרי רעיון חדש, שיהא בידו לפשט את העקמימות והעקשות שבתורתם. ותהי ראשית חקירת כריזופוס על דבר מושג „האפשרות“. לפי דעת הסטואים הראשונים, האפשרות היא מושג ריק, אם אומרים אנחנו, על דרך משל: אפשר שמחר ירד גשם ואפשר שלא ירד, או דברינו אלה שקר הם באותה מדה עצמה כאלו אמרנו: אפשר שתצא השמש מחר בבוקר ואפשר שלא תצא. צאת השמש איננה דבר האפשר, אלא הכרח, כי נעלה הוא מעל כל ספק, שסדרי בראשית לא ישתנו ושהשמש תצא בכל יום במועדה בדיוק, כמו כן, אם מצב גרמי השמים, המים והאוויר, כך הוא, שכל התנאים הדרושים להתחוללות ענני-מטר כבר נקבעו ובאו, או עתידים הם להקבץ יחדיו, או ירדת הגשמים ביום מחר חק הכרחי הוא חק צאת-השמש, ואי אפשר שלא ירדו, וכן להפך, אם חסרים הם כל התנאים האלה, או חק הכרחי הוא, שהגשם לא ירד ביום מחר, ואי אפשר בשום אופן שירד. וכן בנוגע למעשי האדם, אין לנו רשות לאמר: אפשר הוא שהאדם הזה יעשה את המעשה הזה ואפשר שלא יעשנו. כי אם תקבצנה ותבאנה כל הסבות הפנימיות והחיצוניות הדרושות להתחוללות התאוה הנפשית ולהשפעת תנאי האפשרות הטבעית, כלומר הטכנית, להמעשה הזה, אז יכולים אנו לנבאות עליו כעל תנועת הכוכבים הידועים לנו, והמעשה הזה הוא הכרח גמור, והמושג „אפשר“ ריק ובטל הוא לגביה.

את הקיצוניות הזאת בתורת האפשרות של הסטואים הראשונים נסה כריזופוס להחליש על ידי חילוק דק בין מקרי הטבע הבאים בלי שום עזר מעשי האדם ובין מעשי האדם או מקרי הטבע הבאים בעזרם. הראשונים סדרי בראשית הם, וכל הסבות המולידות אותם הם חקים נצחיים, ובנוגע להם מושג האפשרות באמת אין לו שום מובן כלל. אולם לא כן הדבר בנוגע למעשי האדם או למקרי הטבע הבאים בעזרם. על המעשים



והמאורעות האלה חל מושג האפשרות במדה שאין לספק בה. כי אינו דומה ההכרח של מאורעות הטבע, שכללי הוא ואין בו שום יוצא מן הכלל, כסדרי בראשית, להכרח של מעשי האדם או המאורעות התלויים בו. כי אותם התנאים המעוררים את הרצון בלבו של איזה אדם אינם כלליים בשום אופן, ולא בלבד שהתנאים האלה לא יפעלו על כל אדם באותה מדה עצמה, אלא מעשים בכל יום הוא, שהתנאים והסבות שיש להם פעולה עזה וחוקה על רצונו של אדם אחד, אינם מעוררים את רצונו של אדם אחר אף לתנועה קלה מן הקלה. גם רואים אנחנו לפעמים, שאותן הסבות עצמן המנרות את התאוה בלבו של אדם אחד ומעוררות את רצונו לאיזה מעשה ידוע, מעוררות גועל בנפשו של אדם אחר. ולא עוד אלא שגם באדם אחד עצמו אין כל המקומות והזמנים שווים, ומה שמעורר את רצונו במקום וזמן ידוע אין בכחו לפעול עליו מאומה במקום וזמן אחר. — ובמובן הזה אומר כרזיפוס, המעשים או המאורעות האלה אפשריים הם, כי עם היותם הכרחיים אצל זה, הלא אינם הכרחיים אצל אחר, באופן שבכלל יכולים אנו לאמר עליהם, שאפשריים המה.

והנה בנוגע למושג האפשרות כשהוא לעצמו לא הרויח כרזיפוס בחילוקו זה כלום. כי יהיה איך שיהיה, מושג האפשרות אין לו שום מציאות מוחלטת אצל שום אדם, וכל מעשה מן המעשים, אם דנים אנחנו עליו כשהוא לעצמו, אין אנו יכולים לאמר עליו שאפשר הוא. וכבר העיד אלכסנדר אפרודיסי, שכרזיפוס עצמו הרגיש בריקת סברתו זאת, וכשבאו עליו מתנגדיו ולחצוהו בתשובותיהם, דחה אותם בקש ואמר, כי סוף סוף מושג האפשרות חל הוא גם על סדרי בראשית, מאחר שאנחנו אין אנו יודעים את סבתם האחרונה בשלשלת הסבות, ולפי מושגינו אנחנו מן הנמנע איפוא לרבר על כל המאורעות והמעשים כעל דברים אפשריים.

אולם יהיה איך שיהיה, כשאנחנו לעצמנו יכולים אנו לותר על מושג האפשרות, ופסול ריק הוא בעינינו, אם ה"אפשר" בכלל מושג ממשי הוא או לא. אכן, בנוגע להצלת הערך המוסרי של מעשי האדם, דבר גדול דבר כרזיפוס בחילוקו זה; ואם אמנם דבריו על האפשרות רפויים ובטלים הם, בכל זאת, התולדה שהוציאו תלמידיו מדבריו אלה בנוגע להערך המוסרי מסמנים המה צעד גדול קדימה בהתפתחות השאלה ופתרונה: אם כי חק הכרחי אחד שורר בעולם, אומרים הסטואים האחרונים, אם כי שלשלת הנסיון אין לה שום הפסק, וכל חוליותיה, מאורעות העולם והמעשים אשר יעשו בו, אחוזות וסבוכות זו בזו ורצופות זו אחר זו בלי שום הפסק, הלא אי אפשר להכחיש, שההכרח הזה אינו פועל על כל הנמצאים במדה אחת; בעל כרחנו עלינו להודות, שאופן בואו לידי גלוי אחר הוא אצל כל נמצא מן הנמצאים. באופן ידוע בא חק ההכרחי לידי גלוי בממלכת הדומם, באופן אחר בממלכת הצומח, ובאופן שונה ורחוק מאד מאלה בממלכת החי, ועוד יותר הרבה שונה הוא אופן הגלותו בחיי המדבר, נלכה נא בדרך הזאת הלאה: כל מעשי האדם תלויים המה בסבות היצוניות, כן; אבל הסבות היצוניות האלו פועלות על כל אדם ואדם באופן אחר, מיוחד תכלית היחוד. בבוא הסבות היצוניות לנסות דבר אל רצונו של אדם, כל אחד ואחד משיב להן כלשון המיוחדת והמובנה אך לו לבדו, לפי אופיו ורוחו, לפי מבנה גופו ותכניתו, תכנית נפשו ונטיחה היסודית; בקצור, כל אדם מטביע על מעשהו חותם מיוחד לו לבדו. על מעשה כזה אין אנו יכולים לאמר שבעל כרחו של עושהו הוא נעשה. המעשה הזה אך אז היה בעל כרחו, לו נעשה לגמרי על ידי סבות היצוניות, בלי שום עור וגורם מצד תכניתו



הפנימית של האדם, אבל עכשיו שחלק גדול נובע הוא ממקור מהותו של הפועל, עכשיו שהמעשה נושא עליו את הותם תכניתו המיוחדת של הפועל במדה מרובה כל כך, עד שכל היודע את הפועל הזה בדיוק יכול הוא להכיר את היוצר ביצורו — המעשה הזה אינו בעל כרחו, אך נובע הוא מעצם רצונו של הפועל.

לכן מצדדים המה הסטואים גם את האחריות המוסרית: כדי להצדיק את האחריות שאנחנו מגלגלים על הפועל המוסרי, אומרים הסטואים, אינו דרוש כלל שיהיה אפשר להפועל לעשות את המעשה או לבלתי עשותו. כי גם אם מוכרח הוא לעשותו הלא סוף סוף המעשה הזה, שלו הוא, הלא רוחו שורה עליו ומהותו האמתית באה בו לידי גלוי. די לנו לדעת, שהמעשה הזה מתיחס הוא אל הפועל הזה ושכל הפועלים האחרים שבעולם לא היו מצרפים את הסבות והתנאים החיצוניים למעשה כזה דוקא, בצביונו זה ממש; די לנו לדעת, שאלו היתה תכנית הפועל הזה אחרת מאשר היא באמת, אלו מבנה נוסף, סיוולותיו וכוחותיו הטבעיים היו אחרים מאשר המה באמת, כי אז גם המעשה הזה לא היה נעשה באופן כזה שנעשה עכשיו, או אולי לא היה בא הדבר לידי פעולה כלל וכלל. ומה בכך אם הפועל הזה לא היה יכול לעשות אחרת? אדרבה, היא הנותנת, מאחר שהפועל הזה דוקא מוכרח היה להמעשה הזה, הלא הדבר גלוי שהסבות הראשיות המוכנות ועומדות (*causae principales et perfectae*) להוציא מעשה כזה לפועל, ברוחו של האדם יסודן, בעוד שהסבות החיצוניות אינן אלא מסייעות (*adjuvantes*), ואנחנו הלא המשפט לנו לעקור את הרע במקום שמצאנו את שרשיו.

אי אפשר להכחיש, שהדברים האלה יקרי ערך המה, וכמעט מאמינים אנחנו לשמוע את דברי אחד הרטרמיניסטים בעלי פילוסופיה-הרצון שבימינו. אכן, אם נעמיק חקר, נוכח, שבדבריהם אלה לא הצדיקו הסטואים את האחריות המוסרית כלל וכלל. עלינו לחלק בין אחריות (פעראנטוארשליכקייט) להתיחסות (צורעכנונג) מוסרית. דברי הסטואים אינם מצדיקים אלא את ההתיחסות המוסרית, והאת עלתה בידם באופן נעלה מאד. כי באמת המשפט לנו ליחס את כל מעשה לעושהו ולאמר עליו, כי שלו הוא, ואם כי תלוי הוא גם בסבות חיצוניות, הלא הן אינן אלא מסייעות, ממציאיות לו את החומר הנחוץ וכל התנאים הדרושים, אבל עיקר המעשה יסודו בחביון מהותו של הפועל. אולם התיחסות אינה עדיין אחריות: כדי לגלגל על הפועל את אחריות מעשיו, דרוש לנו עוד תנאי אחד שאין אנחנו יכולים לוותר עליו בשום אופן, והוא: שגם תכניתו היסודית של האדם תהיה תלויה ברצונו. כלומר בבחירתו החפשות!

וכן רואים אנחנו, שגם הסטואים, אשר היו היחידים בהפילוסופיה שלא ערכבו את שני מובני השאלה והלכו בחקירתם בדרך הטבעי לבדו ואשר על כן גם העמיקו חקירתם בשאלתנו יותר מכל שאר הפילוסופים העתיקים — שגם המה נשאו באמצע הדרך ולא מצו את עומק השאלה.

הסטואים, כאשר ראינו, עוסקים היו בשאלת הבחירה אך במובנה הטבעי. יחס האדם אל הטבע הוא היה להם הענין הנכבד שהעסיק את רעיונם בראש וראשונה, ובכך בקשו ומצאו, שהאדם הוא אבר אחד מאברי הטבע הגדול, וכל תכליתו וחובתו המוסרית העליונה היא: לקבל עליו עול הטבע וחקיו. מדברים הם אמנם הסטואים הרבה על דבר אלוה, נפש-העולם הכללית, נפש היחיד, אל-מות, ואפילו על דבר ההשגחה הכללית והפרטית ידברו; אולם כל השמות האלה אינם באים אלא לשכך את האוזן. בפילוסופיה הסטואים אין מקום לכל הרברים האלה במובנם האמתי, וכל מה שאמרו בזה לא היה



אלא כעין הודאה להמון עמם. גם הסמואים, ככל פילוסופי יון, לא חדלו להיות בניגם נאמנים לעמם ולאגרותיו. ואם לא היו יכולים להציל את אמונותיו כמות שהן, הצילו, לכל הפחות, את השמות, אבל היו משתמשים בהם במובנם המה. כל השמות האלה לדבר אחד מתכונים: לאלהיות הטבע, לפנתיאיסמוס. אם היה שואל אדם את הסמואים: מה הוא אלוה? נפש העולם? ההשגחה? וכן הלאה, או לא היתה להם אלא תשובה אחת על כל השאלות האלו, והיא: ההכרח הטבעי. גם אמונת ה"גורה" שלהם אינה אלא שם חדש לעיקר הפילוסופיה שלהם, להכרח הטבעי, ואם בחרו בשם "גורה", לא עשו זאת אלא לשם הודאה לעמם, שהיה ארוך באמונת-הגורה במדה מרובה כל כך. עד שלפי אמונתו, גם יושבי האולימפוס האדירים היו נכנעים מפניה ותלויים בה. אולם השמוש בהשמות האלה היה לצנינים בעיני אפיקורוס, וכמעט יכולים אנתנו לאמור, שהדבר הזה גרם לו לאפיקורוס להודות לגמרי בבחירתו החפשית של האדם.

גם בשיטת אפיקורוס, כשיטת הסמואים, הענין הראשי של הפילוסופיה היא חקירת המוסר. אכן בנוגע למהות המוסר רחוקות הן שתי השיטות האלה זו מזו מן הקצה אל הקצה. בשיטת הסמואים האדם הוא אחד מאברי הטבע, ואישיותו הפרטית נסוגה אחור לגמרי; בשיטת אפיקורוס האדם עומד באישיותו הפרטית נגד הטבע, כממשלה בתוך ממשלה. ה"חכם" של הסמואים (האדם המוסרי האידיאלי) מוצא הוא מנוחת נפשו בהרעיון, שמרוץ הטבע, בכל פרטיו הקטנים שבקטנים, כבר קצוב ועומד הוא בסדרי בראשית ואי אפשר לו לאדם, בכל חכמתו וחריצותו, מדירותו ועסקנותו, לשנות בו אף כחות השערה. וה"חכם" של אפיקורוס מוצא הוא את מנוחתו בהרעיון, שאישיותו הפרטית עומדת היא ברשות עצמו; באופן שאם גם יהפך עליו הגלגל ויאבד את כל הוננו ואוננו, אם יבואו עליו יסורים קשים ומרים ואם גם יחזור כל העולם לתהו, לא ירגיזוהו כל אלה ממנוחתו, כי כל עוד נשמתו בו, חיוו הפנימיים ברשות עצמו הם עומדים ואינם תלויים בשום אופן בכל המאורעות והמעשים אשר יארעו ויעשו סביבותיו.

תוקף רגש אישיותו הפרטית, אשר פעם בחוקה בלבנו, גרם לו לאפיקורוס להודות בבחירה חפשית מוחלטת, אם כי סתירה גלויה היא לשיטתו בחכמת הטבע. תורת האטומים, שקבל אפיקורוס משיטת דימוקריט, מוליכה היא בדרך ישרה לדטרמיניסמוס טבעי מוחלט. ובאמת מודה הוא אפיקורוס בהכרח הטבעי ובנצחיות חקיו, אבל בכל זאת מודה הוא גם בבחירתו החפשית של רצון האדם כבחיון יוצא מן הכלל. מפני מה? הוא אשר אמרנו, אישיותו הפרטית של האדם וחיוו הפנימיים, שאינם תלויים בשום דבר מחוצה לו, יקרים היו לו לאפיקורוס על כל מחמדי התבל. אפיקורוס לא כפר באלוה, אדרבה, בפירושו הודה במציאותו, אך מראתו שלא יפריע את חיוו הפנימיים החפשיים יחד לו מקום בין חללי הגלגלים (intermedia), במקום שאין לו שום מגע עם העולם התחתון. הוא היה אומר, שאחת היא לו אם עבד הוא לאלוה, להגורה או להכרח. ועל כן השליך אחרי גוו את כל תורת הסמואים. אפיקורוס ראה את הסתירה שבין תורת הטבע שלו, אשר לסיה חוק ההכרח שורר הוא בכל רחבי המציאות, ובין תורת הבחירה שלו; אבל כבר אמרנו, כי הפילוסופים שאחרי אריסטו לא אחת נסוגו אחור מיסודי הפילוסופיה שלהם, בראותם את הפרצה הגדולה, אשר תפרוץ בה חידת הבחירה. ואולם אפיקורוס הגדיל עוד את המכונה. לפי תורת האטומים שקבל משיטת דימוקריט, מן הדין היה שיסוד תורתו במעשה-בראשית יהיה מכני, כמו בשיטת דימוקריט.



לפי דברי האחרון התנועעו האטומים מאו, מלפני בראשית. לרבות אין-מספר בחללו של תהו, כל אחד ואחד בדרך ידוע. המיוסר בתכניתו ומהותו. ובהפגשם איש באחיו נתלכדו זה בזה. וברבות מספרם בקבוץ אחד נתרבה גם כח המושך שלהם, באופן שהקבוץ היה הולך הלוך וגדול, עד שעל ידי החיכוך החזק שביניהם התחוללה התנועה הכדורית, והתנועה הזאת היא תחלת מעשה-בראשית. אולם אפיקורוס ראה, שאחרי הניחו את ההכרח הטבעי בעולם-הטבע בלי שום יוצא מן הכלל ואת הבחירה החפשית בעולם-המוסר, הפרצה בשיטתו גדולה היא יותר מדאי. ועל-כן השכיל להניח מקום לחופש גם בתורת-בראשית שלו. לפי תורתו, האטומים מתנועעים היו בחללו של תהו בתנועת קיר הישר זה בצד זה בהפרש מצומצם ביניהם, באופן שלו גם היו מתנועעים כך הלאה עד נצה נצחים לא היו באים לעולם לידי פגישה איש באחיו. אך לפתע פתאום, על פי נטיה חפשית מוחלטת בלי שום סבה מן הסבות, נטו אחרים מן האטומים מקור הישר שלהם, עד שבאו לידי פגישה זה בזה וסבכו הסתככות כללית. ומן ההסתככות הזאת והחיכוך שבא על ידה נולדה התנועה הכדורית וממנה הושתת העולם. היחס הזה, שמצא אפיקורוס בין החופש המוסרי להחפש בתנועת בראשית, רעיון עמוק הוא מאוד, ולהלן נראה, שמיסר פילוסופית הבקרת, קנט, מצא בהרעיון הזה את פתרונו הנפלא לשאלת הבחירה. אולם באשר לא ירד אפיקורוס לסוף עמקו של הרעיון ודבריו בענין הזה שטחיים המה מאוד, על כן לא די שלא הועיל מאומה כדי לישב את הסתירה, אלא גם הגדיל עוד את המבוכה, ותורת הבחירה שלו מתיצבת לפנינו כנורה בלי טעם, שאין משיבין עליה.



# חֲנֻכַּת הַבַּיִת.

ספור

מאת א. ז. ראבינאוויטש.

— קצתי בחיי מפני בעלת הבית — התאוננה הנה דבורה הרבנית דקי'ק כופרא באזני אישה הרב רבי ישראל דוד. — תמיד תשים עלי עלילות, תמיד היא מלבינה את פני. אם אני מבקשת ממנה את המפתח של המרתף, תפתח היא את פיה בקללה, אם בתנו הקטנה עוברת במסדרון, היא נכונה לקרעה כרג, ועתה, כשאבר לה התרנגול — אני אשמה בזה!

דמעות נזלו מעיני הרבנית ותמהר למחותן בסנורה. האשה היתה כבת שלשים וחמש. פניה כמושים ונובלים, צמוקים וירוקים. עיניה גדולות ומסיקות עצב. המטפחת אשר על ראשה מכסה את כל מצחה עד עיניה. שמלתה ישנה ולא נקיה, כי אך שלמה אחת לה לימי החול, והיא הלא "עקרת הבית": מכשלת, אופה, מכבסת ונושאת את בנה בחיקה, וכל אחת מהמלאכות ההן עושה רושם על שלמתה.

והרב היה כבן שלשים ושמונה, קצר הקומה ודל הבשר. פניו גם הם דלים וצמוקים ועיניו גם הן גדולות ושחורות. זקנו קטן ושיבה נורקה בו; פאותיו הרחכות תלויות ומתעגלות עד הצואר.

— בקשי, אולי תמצאי לך דירה אחרת — ענה הרב, בשבתי סמוך בידו האחת על השלחן ולפניו ספר פתוח.

— כבר בקשתי ולא מצאתי — ענתה הרבנית. — אמנם ראיתי דירה אחת, אך רפת ובהמה אין שם וגם הדירה איננה ראויה לנו. ב"ה רב אתה, אנשים זרים באים תמיד אל ביתנו. נחוץ לנו, לכל הפחות, חדר אחד רחב ידים. הנה הצילנו ה' מצרות המלמדות, מי יתן ויוציאונו גם מגלות הדירות. השלטול והנדודים ימרו את חיי. והנפש הגסה הזאת, אשר לשונה — לשון בלעם, לא תתן לי מנוחה רגע. אנכי, כמדומה לי, נוהרתי בכל מיני זהירות שלא להרגיזה, על קללותיה וחרפותיה אינני משיבה דבר. אמרתי אולי תרף ממני, ועתה — הנה צרת התרנגול. זה היום השני שאי אפשר ליצאת מפתח הבית.

— היא אומרת, כי את נכבת את התרנגול — אמרה שרה לאה הקטנה, בשמעה את דברי אמה.

— אסור ללכת רכיל, שרה לאה! — אמר הרב. — היא אמרה מה שאמרה, ואת לא תגידו לאמך מה שהיא אומרת. ה' מעניש על זה בשבטי-ברזל בוערים.



— אתה הלא אמרת, כי שמעון הבורסקי אמר לתת לך חמשים רוי"כ בהלוואה — הוסיפה הרבנית הרש. — בכסף הזה היה אפשר לקנות קורות מוכנות לבנין. ארון העיר בודאי יתן לנו חלקת אדמה לבנות בית, והיותו יעורנו ה'. מפה ומשם נקביץ להשלים הבנין. אנחנו נחל לעשות, וה' בודאי יעזרנו. המעט הם היסורים שסבלנו? עת לנו לראות מעט נחת.

פני הרב התעתו מעט בשמעו את דברי אשתו. בכלל היה שנוא בעיניו לבקש טובה מאיש, ואף כי משמעון הבורסקי . . .

— דבר כזה אי אפשר לעשות בחפוץ — אמר הרב. — עוד נתישב בדבר. ועתה רב לנו לדבר דברים בטלים.

הרב הפנה את מבטו אל הנמרא שלפניו ויחל להתנועע ולנגן הרש.

הרב רבי ישראל דוד היה איש ירא ה' ועוסק בתורה בהתמדה נפלאה. מעת היותו בן חמש עשרה שנה לא עבר עליו יום אשר לא למד בו שבע עשרה שעות. גם ביום "שמחת תורה", שאז הכל אוכלים ושותים, שמחים ומרקדים, היה הוא יושב ושונה בעיון באיוו סוגיא חמורה. התורה היתה לו מקור חיים ובלעדה אי אפשר היה לו לחיות רגע. אם קרה לו איוו ענין שבשכילו היה אנוס להבטל מלמודו, לא ידע ר' ישראל דוד מנוח, ואך בשוכו לתורתו שב למנוחתו.

הוא היה איש חכם, יורד לעמקו של כל ענין, וכל דבריו בהשכל ודעת. אך בחצוניותו היה "בטלן" גדול. תנועותיו המחירות ופחזות מרברותיו היו לשחוק. ובכל זאת לא היו זרות לו הויות העולם, ורבים התפלאו איך ב"דין תורה" הוא יודע להכיר כל הערמוניות לא פחות מכל הסוחרים הערומים. גם בתלמודו היה בעל בינה ישרה, לא אהב את הפלפולים העקומים, ונות היה לו לאמר: "לא ידעתי", מאשר "לישב בדוחק".

ר' ישראל דוד היה איש חסיד, אך חסידותו לא היתה נפרוה והיה ממעט בעסק המקוה ובתקונים. הוא התפלל מתוך הסדור מלה במלה. לפעמים בכבי ובדמעות, אך לא "התחב"ד" כאותם בני עליה, המזמרים והמרקדים בתפלתם ועושים "העויות" משונות. בכל שבוע היה עובר על הפרשה במדרש רבה ובשאר המדרשים. גם בספר "לקוטי תורה" הגה בשום לב, אך לא היה מבלה בזה זמן הרבה כשאר החסידים. העיקר היה בעיניו הנגלה שבתורה, הנמרא והפוסקים, והמדרש והחסידות אינן אלא פרפראות, שאינן ראויות לבלות בהן זמן רב.

כל ימיו היה ר' ישראל דוד מלמד, לא לנערים קטנים, כי לא ידע איך להתנהג אהם, כי אם לנערים גדולים, וגם זה לא בחדר כמלמד גמור, כי ר' ישראל דוד על פי רך לבו ומדת הרחמים הנטועה בקרבו לא היה יכול להעניש את התלמידים השוכבים, ועל כן היו "השקצים" עושים נכח פניו כל מה שלבם הפיץ והוא לא יכול לעצור בעדם. ועל כן למד רק לשנים שלשה נערים "התנים", או על פי רוב היה מלמד בכפר לבני אב אחד. את התלמידים למד בשעות הקצובות להם, ויתר היום והלילה עסק בתורה לברו. מוכן מאליו, כי כל ימיו היה מתפרנס בצער ודוחק גדול, כי איש כר' ישראל דוד לא היה יכול לעמוד על המקוה ולשאת ולתת הרבה בענין הנוגע למזון, וכאשר קפחו את שכרו היה נושא בשרו בשניו ושוחק.

מעט הגדן שהיה לו, כשתי מאות שקל, השיב להותנו בהיותו עוד סמוך על שלחנו. הותנו לא הרבה בטחורו, כי אף שידע להוקיר את חתנו ויתנאה בו כבסנלה



יקרה וגם מסר לו ה"חוקרה" להיות תוקע בבית המדרש, אך ידו לא השיגה לתת לו כסף בערכו. כל הנדן הדל שנתן לו היה רק כסף הלוואות, שלוח כמעט מכל אנשי העיר. ועל כן אחר החתונה התפטר עם חתנו וישב את הכסף לבעליו.

אך הנה שנת נאלתו באה. בעיר כופרא מת הרב, ושימו כל הקהל עיניהם ברי ישראל דוד וימנוהו לרב, ושכר קצבו לו — שני ר"י לשבוע ממכס הכשר, ועוד "הכנסות" ממכירות נרות, מדמי הנכה ופורים ומכירת המין וכדומה. נרות נמכרים בכופרא בכלל, אך מעט. כי אך בנפש יאירו בתיהם ורק לימי השבת והרגל לוקחים נרות. גם שאר ההכנסות לא הרבו "להכניס", כי העסק של קבלת נדבות היתה מאוסה מאד בעיני ר' ישראל דוד, ולא השתדל בו "כראוי" וכנהוג. . . . וסוף דבר: שכרו היה דל מאד, סך הכל כארבע ר"י לשבוע. אך הוא היה שמח בחלקו, כי מעודו לא היתה פרנסתו בכוח יותר מעתה. ונוסף לזה, אף כי ר' ישראל דוד היה ירא שמים וענו גדול, בכל זאת היה השם "רב" כאבן־דחן בעיניו. הוא אמנם למד כל ימיו תורה לשמה, לקיים מצות, "והגית בו יומם ולילה", אבל בכל זאת, באיו פנה נסתרה שכנה בלבו תמיד גם התשוקה לעלות למדרגת "רב" — המשרה היותר נבונה בעיני עמנו מאז ומקדם.

ואף אמנם לר' ישראל דוד היה נאה ויאה להיות רב בישראל, כי את רבנותו קנה לא בהשתדלות תקיפים, לא בחנופה וערמה, כי אם בעמלו שעמל בתורה יותר משמונה עשרה שנה ויהי מלא וגדוש בש"ס ופוסקים. בקש ר' ישראל דוד לשבת בשלוה, להורות ולרונן ולעסוק בתורה ותפלה. והנה קפץ עליו רוגזו של ירחמיאל חתן הבורסקי.

שמעון הבורסקי הוא נגיד בעדתו ועסקן גדול בצרכי הצבור, כלומר: איננו נותן לאיש לעשות דבר בצרכי הצבור בלי רשותו, ואם אחרים באים ועושים בלי נטילת רשות, הוא מקלקל ומהרס עד היסוד. הוא בקש ומצא לכתו בחור מן "החריפים" היודעים לעשות את המישור לעקוב והבקעה לרכסים. וכאשר בא ירחמיאל אל העיר הקטנה כופרא לבית שמעון העשיר, התנשא ממעלת בחור למדן למעלת אברך עליו. ועם מי יתרועע העלוי הזה? בפני מי יראה את כל גדולתו? הלא בפני הרב דמתא. אולם לירחמיאל לא היה די להראות, כי גדול הוא, עליו הוא, כי אם נחניף היה לו להשפיל את כבוד הרב, להראות לעיני כל, כי הרב איננו מניע לקרסוליו.

מתחלה היה ר' ישראל דוד שמח כי נמצא בעירו אברך כירחמיאל, אשר יוכל לדבר עמו בתורה כחפצו, אך עד מהרה ראה, כי כל חפץ האברך הוא רק לקנטר, — והתחיל להשתמש ממנו. אך ירחמיאל לא נתן לו מנוח, ובכל יום המציא לו שאלות שונות, ולפעמים היה בא אליו להלאותו בקושיות שנגב ממפרשי התלמוד. וכל שאלותיו הביא לבית המדרש, בשעה שכל הקהל מתאספים שמה, כדי לבייש את הרב.

— נתקשיתי בענין זה — יאמר ירחמיאל, בהראותו להרב איזה ענין בנמרא. הרב הביש ולא הבין במה נתקשה האיש שם. — אין זאת כי אם המצאת איוו קושיא כדי להמציא עליה אחרי כן תרוץ יפה — אמר הרב בשחוק קל.

ירחמיאל מציע את קושייתו: איזה דיוק מחודד התלוי בשערה. — לדעתי — משיב הרב — אין כל קושיא בזה, כי הענין הזה צריך לגוסו ולא בא להוציא ממנו דיוקים.



— תרוץ רבנים הוא — אמר ירחמיאל בחוצפא. — אבל אנחנו, על פי סברת „בעלי בתים“, אין אנו סומכין „אשנויאי דחיקא“. ואנכי מצאתי את התרוץ הנכון, וזה הוא . . .

ירחמיאל מתלהב ומניע בידו ומביט כמנצח פעם אל הרב העלוב ופעם אל הקהל שהתאסף מסביב, ור' ישראל דוד שומע ושותק, פניו מלבינים ושפתיו רועדות, עד שירחמיאל גומר מאמרו. הוא נסה בתחלה להראות לירחמיאל כי „אנב חורפא שבשתא“ וכי לכל דבריו אין יסוד, אך ירחמיאל ענהו עוות: „לא נחית רבנו לעומק תרוצי ועל כן טעית“. ובהביטו אל הקהל כמנצח יוסיף עוד פלפול על פלפול בקולות וברעמים.

הרב שומע ויודע, כי איש ריבו מוסיף הבלים על הבלים, אך איננו הפיץ לענות לו עוד, כי אין מדרכו לבלות את עתו לריק, וגם רואה הוא כי איש ריבו נצחן הוא, הפיץ להעמיד הכל על דעתו ואיננו יכול לוותר משהו.

אך ההמון, שאיננו יודע על מה ולמה התוכחו הרב וירחמיאל, ראה רק סוף דבר, כי ירחמיאל יצא מתוך המלחמה כמנצח, אות הוא, כי אמנם נעלה הוא ירחמיאל על הרב, השומע ומחריש ומתבייש.

ר' ישראל דוד, שהיה בורח מן המחלוקת, היה נזהר מאד לבלי בוא בדברים עם חתן הגביר, שפניעתו רעה, אך ירחמיאל היה תופס בו בחוקה לצאת אתו למלחמה. אפס ענותנותו של הרב היא שעמדה לו לבלי יתגלע ריב גמור. הוא דבר תמיד בלשון רכה ונזהר מאד לבלי פגוע בכבוד איש ריבו. אף כי ראה, כי זה מתבון להקניטו ולהשפיל את כבודו בעיני השומעים. וגם בלבו היה משתדל לדון אותו לכף זכות, כי צעיר לימים הוא „והאי צורבא מרבנן דרתח אורייתא היא דקא מרתחא ביה“, אבל הלא בעל כשרון הוא ובתורה הוא עוסק. כה חשב הרב ויקבל על עצמו להשכיח מלבו לגמרי את כל אשר עבר בינו ובין האברך, אך היה נזהר מאד לבלתי בוא בדברים עמו לבל יבוא לידי נסיון, ובכל יום היה מתפלל בכקר בכונה יתרה: „יהי רצון . . . שתצילני מעזי פנים ומעוות פנים . . . מפגע רע“.

ובעלת הבית הוסיפה מיום ליום למרר את חיי שכנתה הרבנית בחרפותיה וקללותיה. היא היתה מאלה הנשים אשר מהבקר עד הערב לא יפסקו מפיהם חרפות וקללות, ושמותן הן מאד במצאן על מי לשפך את חמתן.

פעם אחת החלה האשה לקלל את ילדי הרבנית במיתה משונה, באסכרה ובחליי-רע. הרבנית, אשר נזהרה תמיד מלפתוח פה לשטן, חרדה חרדה גדולה בשמעה את הקללות הנוראות, ובפרט כי היא ידעה ע"פ הנסיון מה היא אסכרה, כי שנים מילדיה מתו במחלה זו.

— רחמי נא על הילדים ואל תקללי אותם — התחננה הרבנית: — הלא המה עוד קטנים ואינם אשמים במאומה. קלליני אותי, אך בהם אל תשלח לשונך. אך האשה הרעה ידעה, כי בזה היא מכאבת את לב הרבנית, ותוסף לקלל את הילדים. הרבנית האמללה באה הביתה ותבך בכי רב. ולא יכול עוד ר' ישראל דוד לראות בעלבון אשתו, ויתאפק, וילך אל שמעון הכורסקי, ויבקש ממנו להלות לו חמשים ר"כ לבנין בית.

שמעון לא השיב פני הרב ריקם, כי אם לקח ממנו שטר חוב. בתוך דבריו רמוז לו, כי חתנו מתעתד לקבל סמיכה, וכאשר יזכה, מסתמא לא ימנע גם הרב ר' ישראל



דוד את סמיכתו ממנו. ואף כי אין את נפשו שישב ירחמיאל על כסא הרבנות, אך כתב סמיכה הן לא יזיק לו אם יהיה בצלחתו.

הרב חפ"ן לאמר לו, כי אם חתנו מתעתד לקבל סמיכה לרבנות, עליו להיטיב את דרכו, לבלתי עשות את התורה משחק ועטרה להתגדל בה, אך נמלך ויאמר בלבו: לא טוב להשניא את האברך בעיני חותנו.

הרב הביא את הכסף, ותיכף שלחו סרסר אחד לקנות הקורות. ועוד כשלושים ר"כ אסף הרב בהלוואות קטנות: ממי שלשה וממי חמשה ר"כ, ויהי די לו להחל הבנין. ואם יחסר לו מעט, הלא גם הוא גם אשתו בטחו בה, כי בודאי יעורם לכולת את אשר החלו.

והבנין צמח ויגדל מיום ליום. הכתלים עומדים מוכנים, והאזוב הרענן מבכצץ בין קורה לקורה. נחום הבנאי עשה מלאכתו באמונה. הוא חפ"ן כי יהיה בית הרב יפה מכל בתי העיר, ועל כן השתדל הרבה ליפותו לפי טוב טעמו.

הרב בשוכו יום יום מבית התפלה היה הולך אל הבית ושוהה שם שעה קלה מסתכל במלאכה ושמה בלבו. והרבנית עם ילדיה כמעט קבעו שם דירתם. ברוב עמל הצליחו הבונים לגרש את הילדים ממקום המלאכה, לבל יאונה להם אסון. בדאגה רבה אספה הרבנית עם ילדיה את השבבים להכין הסקה לימי החורף.

ושמעון הבורסקי אמר בלבו, כי הרב מסתמא יתעורר מעצמו לתת סמיכה לחתנו, כי כלום הרב צריך להוציא על זה כסף מכיסו? והוא, שמעון, הלא עשה עמו חסד גדול, בהלווה לו חמשים ר"כ בפעם אחת. אך בראותו, כי הרב איננו מתעורר מעצמו, פנה הוא אליו ויגיד לו חפצו בשפה ברורה, ובלבו היה בטוח, כי לא יעיו הרב להשיב את פניו. אך שנה שמעון במשפטו: ר' ישראל דוד לא אבה לתת סמיכה לחתנו העלוי. — אנכי בעצמי זה לא כבר קבלתי סמיכה — אמר ר' ישראל דוד נבוך מעט, — ומי אנכי כי אבוא להסמיך אחרים?

שמעון הבין כי הרב משתמש ממנו, ויחר לו מאד, וכאשר ספר הדבר לפני חתנו, קצף ירחמיאל קצף גדול ויאמר, כי לחרפה תחשב לו לקחת סמיכה מיד רב כזה. טוב כי יסע אל העיר הגדולה... אמנם שם גחוצה מטבע גדולה, אבל גם הסמיכה תהיה גדולה ונכבדה, מירי רב גדול.

וכן היה: ירחמיאל נסע אל הרב הגדול דק"ק... שדרכו לתת סמיכה לכל מי שמשלם כהונן, ויקבל ממנו כתב סמיכה יפה ומהודר וחתום בחותם החופ"ק. בכתב ההוא נתנו לירחמיאל תארי כבוד משונים: "סיני ועוקר הרים", "קנקן חדש מלא ישן", "המאור הגדול", וכדומה.

בשוב ירחמיאל הביתה מזוין בכתב-סמיכה, החל להתגרות בהרב דמתא, להתערב בעניני אסור והיתר ולערער על פסקי הרב. המעשים האלה הכאיבו מאד את לב הרב, אך הוא סבל בענותו, ובלבד כי לא יופר השלום בעיר. אולם ירחמיאל לא היה מאלה המסתפקים במועט. עוד מעט ומעשה בא לידו למלא את הסאה.

משרתו של שמעון הבורסקי הביא פעם אחת אל הרב תרנגולת שחוטה שנמצא בה מום, והרב התבונן הרבה בדבר ולבסוף הטריפה. הדבר נודע לירחמיאל, ויאמר אל המשרת: לך אל הרב ואמור לו, כי טעות היא בידו — התרנגולת כשרה. והמשרת מלא אחר פקודת אדונו בדיוק.



או קצף ר' ישראל דוד קצף גדול. הוא ראה, כי ירחמיאל מעיו פנים לפסוק נגד הוראתו ולהתיר את הטרפה. בדבר כזה אי אפשר לשתוק, איננו רשאי עוד לשתוק. — אמור לו, כי הוא „עם הארץ” — קרא הרב. — התרנגולת טרפה, והוא איננו ראוי להורות.

האיש התפלא מאד. הוא לא ראה מעודו כי ר' ישראל דוד יעם וכי ידבר בנגות מי שיהיה. הוא נפטר מהרב ויגיע עד הפתח.  
— אברך, אברך! . . . קרא לו הרב.  
האיש שב.

— למען לא תהיה הולך רכיל, הנני גוזר עליך, כי תלך לירחמיאל ותניד לו את אשר אמרתי.

והמלחמה החלה . . .

ממחרת היום ההוא, כמעט דרכו רגלי הרב על מפתח בית המדרש, והנה שמעון מתנפל עליו:

— האם את חתני תקרא בשם „עם הארץ”? את חתני? הירעת מי אני ומי חתני? הרב נפעם מקול הקורא. רגעים אחדים עמד נבוך ומרעיד, אך אחרי כן התאפק ויאמר בנחת: עדי בשמים, כי לא הפצתי לצאת עמך לריב. אך עוות חתנך לא תרע נבול. הוא בא ומכשיר מה שאסרתי גם מבלי שאול את פי מדוע אסרתי. ועוד הוא מעיו פניו לשלוח אלי דבר ביד משרתך, כי טעיתי. הרב הזה די להוכיח, כי עם הארץ הוא ונפש גסה.

— מי? חתני הוא עם הארץ? קרא שמעון בקצף נורא. — אם אתה יראת לתת לו סמיכה, כי רעה עינך בו, תאמר כי לא ימצא הסכמה בלעדיך? הנה הרב הגדול דק"ק . . . מעיד עליו, כי הוא „גאון אמתי”. „גאון אמתי”, לא איזה מו"ץ שמחירו פרוטה. ואתה אומר עליו כי עם הארץ הוא! הזאת היא הרכיב שאתה משלם לי בעד הכסף שהלוייתך? הבית החרש שהוא בונה מירי הוא לו, והוא מבזה אותי ואת חתני . . .

ירחמיאל עמד בכל העת מנגד ולא התערב בריב. פניו היו מוסבים אל החלון. אך פתאם הפך את פניו ויקרב אל המריבים.

— אם הוא אומר עלי, שעם הארץ אני — קרא ירחמיאל, — הרי הוא מבזה תלמידי חכמים ואסור לסמוך על הוראותיו. הוא אינו יודע גם שיחות חולין שלי, ומעיו פניו לאמור עלי, כי אנכי „עם הארץ”. לא! לרב כזה אין אנו נוקקין.

הרב מהר ויצא מבית המדרש. פניו היו חורים כפני מת. ושמעון וחתנו האריכו עוד לשונם לבזות את הרב בעיני כל הקהל. ורבים מבועלי בריתו של שמעון, המלחמי פנכא" שלו נענעו לו בראשם וילעגו גם הם לרבים. היו אמנם מתי מספר, אשר לבם התחמץ לראות את העול הנעשה להרב העלוב, אבל הם יראו מפני שמעון התקף — ושתקו. בשו"ב הרב אל ביתו, חרדה הרבנית לקראתו. היא נבהלה בראותה, כי פני בעלה הלבינו עד מאד, וגם התפלאה, כי מהר לשוב לפני התפלה.

— מה? האם הלש לבך? האקרא לרופא? האשים לך תחבושת של חרדל? — שאלה האשה.

— אל תפחדו, שלום לי! — ענה הרב. ובדברים מקוטעים ספר לה את אשר עבר



בינו ובין שמעון הכורסקי. היא החלה לדרוש אחרי פרטי המאורע, אך הוא אמר לה, כי אין הדבר כדאי לדבר עליו הרבה, ובפרט עתה שזמן התפלה הגיע.

הוא בא אל חדרו וישם את הטלית על כתפו ויחל להתהלך בחדר הנה והנה כבדקו את הציציות. הוא אמר להכין את עצמו לתפלה, לדעת לפני מי הוא עומד, אך המחשבות הזרות על דבר המחלוקת בלבלו את כונתו.

— אמנם אנכי לא סכתי בריב הזה — חשב הרב בלבבו — ומה שאמרתי צריך הייתי לאמר, חייב הייתי לאמר, אך מאד צר לי אם יחשדוני כי כפוי טובה אנכי. כאשר הזכיר שמעון את הכסף שהלוני, הרגשתי בנפשי כמו הביא חנית אל בשרי. הדבר הזה יכאב לי יותר מכל החרפות והולולוים. ובלי ספק גם לימים יבואו ויזכרני תמיד את הטובה שעשה עמדי. ומה אעשה? מה אעשה? . . .

— אבל השעה התשיעית הגיעה ואנכי עוד לא התפללתי — אמר הרב אל לבו. — הבה, אסירה את העצבות מלבי ועמדתי להתפלל. רב לי לחשב על דבר עניני העולם השפל, כי מה הוא ומה ענינו? הלא עלי עתה לשבח ולפאר את יוצרי. אבל רבש"ע! מה זה היה לי? מדוע לא אוכל הפעם להתגבר על יצרי ולהרחיק מעלי את המחשבות הזרות? — לא אוכל, לא אוכל — הוסיף הרב לחשב. — את הכל אני יכול לבטל בלבי, אך לא מה שאני חייב לאחרים.

כעבור רגעים אחרים קרא הרב בקול: אה, בואי נא הנה!

הרבנית עובה את תפוחי האדמה שקלפה ותמהר אל אישה.

— החוב שאני חייב לשמעון כבד עלי מנשוא.

— אנחנו נשלם לו, אם ירצה ה', מעט מעט. הן בתנאי כזה לקחת — לשלם

במשך שנתים ימים מעת שנבוא לשבת בכיתנו.

— אנכי אינני יכול להיות חייב לו גם רגע אחד — אמר הרב. — טוב לי לשלם

רבית גדולה ובלבד שלא אהיה חייב לו. לבי אל זכריה המלוה, אולי יאות להלוות לנו

חמישים ריב בתנאי שלם לו מעט מעט את הקרן עם הרבית. הן הוא מלוה לשבועות.

— כבד יהיה ממני לשלם עתה דמי שבוע. עוד כסף רב נחויף לנו בשביל לגמור

את הבית — אמרה האישה.

— ידעתי, כי כבד הוא, אך יותר עוד כבד ממני עתה להיות משועבד לשמעון

הכורסקי. ארמה, כי זכריה ילוה לנו. אנחנו נתן לו במשכון את הבית.

הרבנית הסכימה תמיד לדברי אישה הרב. הוא היה יקר בעיניה מאד, וכל תענוגיה

בחיים היו, כי ישבה מרחוק והביטה אל אישה השוקד על למודו. היא לא הבינה מאומה

בלמודיו, אבל לבה הרגיש כל רוממות עסק התורה. היא לא יכלה לשוחח עמו בענינים

הנאצלים שהיה לבו מלא מהם, ועל כן אך לפרקים רחוקים ונתה לדבר עמו איזה דברים.

אבל כרגשותיה היתה אחווה ודבוקה בו תמיד. כל דברי בעלה היו בעיניה כדבר אלהים.

ודיתה מוכנת ומוזמנת לקיים את דברו כמצות התורה.

זכריה המלוה שמח על העסק הזה. הוא ידע, כי הרב הוא איש נאמן ואפשר

לסמוך עליו, ובפרט כשהוא נתן לו את הבית לערבון. ואך תנאי התנה, שיחלו לשלם

לו את הקרן והרבית בלי איחור, מאותו השבוע שהם מקבלים את הכסף.

באותו היום השיב הרב את הכסף לשמעון הכורסקי. ובדבר הזה העלה עליו חמת

שמעון עוד יותר, ונימרו ואמר הוא וחתנו להנסק בהרב.



ירחמיאל אור כנבר חלציו ויציע את השאלה לפני איוו רבנים שהיו מכיריו, וביחוד לאותו הרב שנתן לו סמיכה, וכל הרבנים השיבו לו, כי הם מסכימים עמו. וירחמיאל קרא התשובות בבית המדרש, ובתוך כך הראה לכל את כל תארי הכבוד שחלקו לו הרבנים.

ושמעון חתנו בא למלאות אחר דבריו חתנו ויחרף את הרב ויאמר, כי אך לחנם משלמים לו שכר, כי חתנו „הגאון האמתי“ נכון להורות חנם אין כסף.

הרב העלוב לא רצה מתחלה להביא את השאלה עד הרבנים. ההלכה היתה ברורה בעיניו כמקרא מפורש, גם ידע, כי בזה לא יועיל מאומה לשכך את הריב, ולמה יעמול בלי כל תועלת? אך בעלי בריתו האיצי בו לכתוב, למען הציל את כבודו המחולל בעיני ההמון. ולא יכול הרב להשיב פניהם וישלח מכתבים לרבנים אחרים. ואף אמנם באה תשובתם, כי הצדק עם הרב. אך הרב לא הראה את התשובות כי אם למתי סודו. ושמעון וחתנו הוסיפו לדבר סרה בהרב ולשומו ללעג וקלם בעיני ההמון.

פתאם הרגיש הרב, כי בהכנסותיו באה מנערת, כי מלבד ששמעון חדל לקנות ממנו נרות, עוד גם החל למכור נרות בחנותו לאחרים. כאשר צעקו אנשי ברית הרב חמס על הדבר הזה, כחש שמעון ויאמר, כי אף שהוא שונא את הרב, בכל זאת איננו חפץ לקפח את פרנסתו, ואת הנרות איננו מוכר כי אם להיושבים מחוץ לעיר, ומכירה כזו לא באה בתנאים שהתנו עם הרב. הרב בקש, כי יתנו לו מוצא אחר לפרנסתו, אך בקשתו לא הועילה מאומה. בעלי בריתו אמנם חמלו עליו, אך כיון שנגע הענין לדברים שבכיס, משכו ידם.

והבית החדש היה יפה מאד, ובכליון עינים חנו בעליו ליום אשר יוכלו לבוא לשבת בתוכו. הם אמרו כי בשבת נחמו יחוננו את חנכת הבית, אך רבות מחשבות בלב איש, ואם אין כסף, תעלינה כלן בתהו. הרב והרבנית טעו בחשבונם: הבנין דרש הוצאות יתרות שלא עלו תחלה בחשבון. בעמל רב נמרו את הנג, אך רצפה ותקרה, דלתות וחלונות, קצר כחם לעשות לו.

ויועץ הרב עם הרבנית אשתו ויחליטו לקחת עוד חמשה ועשרים רובל מזכריה המלוה. אמנם קשה היה להם לשלם ככל שבוע יותר מרובל, ומה גם אחרי כי מעטה הכנסתם מהנרות, ועתה יוסיפו עוד על משאם. אך התנחמו בלבם, כי בשנה הבאה בודאי יושב להם, בודאי ימציאו להם בעלי בריתם עוד מקור להכנסה, בודאי ישוב גם שמעון וירחמיאל חתנו מדרכם הרעה ולא יוסיפו עוד למרר את חייו ולרדפו חנם, בודאי . . .

סוף דבר: בודאי ישועה קרובה לבוא, ומה בכך אם עתה יסבלו מעט מחסור. הם לקחו מיד זכריה את הכסף ויעשו את הרצפה והתקרה. אבל לחלונות ודלתות לא הספיק מעט הכסף, ויהיו אטומים בנסרים.

— הלא רפת אין לנו, ולמה נחזיק את הפרה? — אמר הרב. — נמכרנה ונעשה דלתות וחלונות לביתנו.

מאד היה צר להרבנית למכור את הפרה. הפרה השתתפה תמיד בצרת נברתה והיתה מסייעתה לכלכל את בני ביתה. שלום אמת היה תמיד בין הרבנית ופרתה ולא התרגזו ולא רבו אשה באחותה. בימי הקיץ ההוא היו העשבים רעים, כי לא היה ממר כל ימי האביב, והרבנית נחמה את פרתה בתקוה טובה, כי בימי הבציר תקנה לה עלי ירק מהגנות ותכין לה מטעמים כאות נפשה, וכאשר תבוא אייה לשבת בבית החדש, תאכיל אותה גם נזיר סובין. והפרה שמעה ותתנחם ותסתפק במועט, כיאות לבהמה כשרה, אך



חלב נתנה מעט, לא מפני שהפצה להנקם בהרבנית, כי אם מפני שלא היה לה יותר. אחרי שהחליבה אותה הרבנית, היתה הפרה מבטת אליה בהכנעה, כאלו אמרה: אל יחר בעיני גבירתי, כי נחתי חלב מעט. בודאי הייתי הפצה לתת יותר, אבל "ברליכא שאני". והרבנית הכינה מה שבלב פרתה ותקבל בסבר פנים יפות ככל אשר נתנה. ואף אמנם למה לה חלב הרבה? די לה שמצאה במה להלבין את מאכל הגריסין ערב ובקר וגם נותנת עוד מעט חלב לילדיה בכקר ותשקה את בנה הקטן, אשר שדי אמו הצמוקות אינן מספיקות לו כל צרכו.

אפס כאשר זכרה הרבנית, כי הבית החדש, תקותה ותוחלתה, עומד הכן, ורק לדתות וחלונות יחסרו לו, ובשביל זה היא אנוסה לשבת בבית זר יחד עם אשה גרנית, שופכת דמה כמים, — נמס לבה בקרבה, ועל כן כבשה את רחמיה גם מפרתה גם מילדיה. — אין רע — אמרה הרבנית אל לבה. — הכטן לא מזוכית נעשתה, ואיש לא יראה במה ימלאוה. ואם לא נפנק נפשנו, מה בכך? נשבע לחם פשוט ודי לנו, ולהילד אפשר לקנות כוס חלב. הן לא הרבה דרוש לו. מה מאד הפצה אנכי לשבת בביתי. אם יזכני ה' לשבת בביתי, בודאי אשבע נחת גם בלי מאכל ומשתה. הרבנית מכרה את הפרה, והדלתות והחלונות באו על מקומם בשלום. עתה לא חסר עוד דבר זולתי תנורים.

ימי הבציר קרבו. ההכנסה היתה מעטה מאד, אך כשלישה רובל לשבוע, ומוה צריך היה לשלם רובל וחצי לזכריה המלוה. הרבנית קמצה מאד בהוצאות הבית. על שלחנה לא עלה משבת לשבת כי אם לחם ומי גריסין. — עוד הפעם גריסין בלתי מלובנים — התאונן שמואל קה הככור, כאשר הגישה אמו אל השלחן קערה גדולה מלאה מי גריסין חמים לארוחת הבקר. — שוטה שבעולם! — נחם אותו הרב במילתא דבריהותא — יום אתמול הלא כבר עבר, ועל כן תוכל לשוות בדמיונך, כי אתמול אכלת לביבות ממולאות בבשר או בגבינה, ומחר הלא נבטח בה' שישועתו קרובה, ונאכל בודאי צלי ו"צימס", ואם היום, רק היום תאכל מי גריסין, מה בכך? שמעתי, כי הרופאים מצוים גם לגדולי העשירים לאכול לפרקים מאכל פשוט. . . תחת כל אלה מה מתוק הוא הלחם הזה! טבול אותו במלח כמוני ותגמע אחרי כן כף מהגריסין, והיה טעמו כטעם גן־עדן.

אך גם לחם ולמי גריסין לא הספיק שבר הרבנות, ואיך שקמצה הרבנית, לא הועילה. או החלה לפרקים לרמות את ילדיה. למשל, בערב, כאשר היו הילדים תובעים לחם, היתה משנה להם מפני דרכי שלום ואומרת, כי אזל הלחם, ובלבה אמרה: אין בכך כלום, בערב ישכבו הילדים ויישנו. די לחם כי אכלו ביום. הן ישעמי רק פרוסת לחם, ואם יאכלו היום, מה אתן לחם מחר בכקר? בלילה אפשר לחם, לכל הפחות, לחלום, כי הם אוכלים ושבעים.

היא ואישה כמעט ישבו בכל יום בתענית, למען יספיק הלחם לילדים, ואיש לא ידע בענים, כי ר' ישראל דוד וזנה דבורה היו בענין זה בעלי גאווה והשתדלו להסתיר עניותם מעין זר. כל תקותם היתה, כי לימי החורף יקח לו הרב שני תלמידים, ומצבם יושב. אמנם עבודת המלמדות היתה גרועה בעיני הרב, כי כבר מלאה נפשו ממרוריה, אך כפי הנראה, כן נגזר עליו, להיות רב ומלמד כאחר.



ורק דאגה אחת שברה לכם: — למצוא עוד מעט כסף כדי לעשות התנורים, למען יוכלו לשכון בכיחם.

— הידעת? — אמר הרב אל אשתו, — לו תשמעי לעצתי ומכרנו את אדמת השער אשר לי, עתה עוד קיץ בחוץ, ועד ימי החורף אפשר שיעורנו ה' וימציא לי ריוח, מ"דין תורה" וכיוצא בזה, ואז אעשה לי אחרת תחתיה, ואם לא תהיה מעורות יקרים כזו — מה בכך?

— הכל עשה לנו הוא, הגולן — התרעמה הרבנית. — לו טעם הוא מרירותה של העניות, כי אז לא בא לקפח את פרנסתנו המעטה, לנוול מפינו את פרוסת הלחם. — לא הוא — ענה הרב, — כי הכל מיד ה' החפץ בשוכתנו. הן עבודת ה' מהרחבת הדעת לא עבודה היא, כי אם תענוג פשוט, ורק לעבדו מעוני — לזה נחוצה מעט התנברות וחזק. וחלילה לנו להתאונן על זה, כי "כל מה דעבד רחמנא למב עבד". נשתדל נא לעמוד בנסיון.

— לא לי אני דואגת — אמרה הרבנית, — כי אם לך ולילדים. הילדים מתנוונים והולכים. ראה — הראתה הרבנית על הילד הקטן אשר על זרועה, — הנה ידו כעץ יבש וכל גופו עצמות ונידים. פלא הוא, איך הוא מכלכל את נשמתו בקרבנו, וגם אתה, פניך נצטמקו מאד . . . אנכי לא כך, אנכי אשה. עבודתי מה היא? אבל אתה . . . אתה גם בליה לא תשכב.

— רב לך, סכלה! אל תדאגי לי. ה' יחזק את כחי לעבודתו. אך על זה אצטער, כי הוא, חתן הבורסקי, מכשיל את הרבים בהוראותיו. אבל מה אעשה? אנכי עשיתי כל מה שהיה בידי לעשות, אך, בעונותי הרבים, אין שומע לי. — וחלול הכבוד? בכל פעם שאני שומעת, כי הם, הרשעים, ישימו כבודך לכלמה, יתחמין לבי וקשה לי הדבר מכל היסורים שבעולם. — מה אנו ומה חיינו, כי נדאג לכבודנו? — אמר הרב, כמו אל לבו, בחפצו להסיר משם כל קנאת הכבוד, המתלקחת לפרקים למרות חפצו בלבו . . .

כשני שבועות אחר חג האסיף נשלמה כל מלאכת הבית וגם התנורים עמדו טוחים ומלובנים ומוסקים. הרב ובני ביתו באו לשבת בביתם החדש. הם היו עתה מאושרים, הם השיגו את מטרתם, למרות כל המכשולים!

ויום השבת פ', "לך לך" נועד לחוג בו "הנכת הבית". הרבנית התחכמה בתחבולות שונות למצוא מעט כסף כדי לקנות י"ש ומיני מתיקה לכבד את האורחים. אמנם צרכים אחרים היו לה, אך הלא אישה רב הוא והיא רבנית, ואי אפשר לה לבלתי קרוא את אנשי המקום להנכת הבית. היא איננה חפצה להשפל בפני "בעלי הבתים", הנהוגים מאז ומקדם לכבד את הקרואים להנכת הבית.

החורף מהר לבוא. גיית הרב, שלא היתה שמורה לא כמעטה שומן ובשר ולא במלבושי חורף, לא יכלה לעמוד בפני הרוח הקרה שהיתה נושבת בימים ההם, וגם לחות הקורות והתנורים, שלא התיבשו עוד, פעלו עליו פעולה לא טובה. גרונו נחר וגם בראשו חש כאב. ביום הששי התפלל ביחודות בביתו, אך ביום השבת לא יכול להתאפק, וילך לבית המדרש, לעלות לתורה ולקרוא את הקהל אל ביתו, "לברכה". הוא התעטף בשמלתו הדקה ואך על צוארו חבש את טליתו ומטפחת אשתו.



בכהמ"ד הרגיש, כי כאב לו בצדו השמאלי, אך התאפק ויגמור את תפלתו. וכאשר נגשו אליו בני העדה לברכו ב"שבת טובה" ומול טוב, האיר עליהם את פניו הלבנים ויבקשם לבוא אל ביתו ל"קדוש". מובן מאליו, כי הם לא סרכו הפעם למורם וימהרו לבוא. ונס אלה אשר מלפנים פסחו על שתי הסעפים והראו פנים לכאן ולכאן, גם אל הרב וגם אל ירחמיאל, עתה הואילו לתת ידם להרב עד שיברכו. על המחיה.

עוד מעט וכבית הרב נשמע קולות של שמחה: "לחיים, לחיים!"

וכאבו של הרב הלך הלוך וגדול. בעמל רב התאפק לבלתי השמיע קול זעקה מעצמת הכאב, וישב ברכה לאורחים בפנים מאירות ויבקשם לאכול ולשתות ולשמח. ואך אחרי אשר יצאו האורחים בא הרב אל חדר המטות ויפשוט את קפוטתו וישכב על המטה, ולמרות רצונו התפרצה זעקה מלבו.

— מה לך? קראה הרבנית בכהלה.

— בצדי יכאב לי מעט.

— האקרא לרופא?

— לא: הלא שבת היום, אנפש מעט ויושב לי...

ובעוד שלשת ימים ישבה חנה דבורה על יד מטת אישה, אשר נשימתו הלכה וכבדה מרגע לרגע. הוא שכב כמת, בעינים סגורות. האשה האמללה מחתה בסגורה את הרמעות החמות אשר נולו מעיניה למרות רצונה. כרגע פתח הרב את עיניו ויבט אל אשתו. — אל תבכי, סכלה! ה' הוא אבי יתומים ודין אלמנות.

ולמחרת היום ההוא מת הרב ונקבר בכבוד גדול. הכל השתתפו בקבורתו... הבית היה לנחלה לזכריה המלוה, והרבנית מכרה את חפציה המעטים, הספרים והקדרות, בעד שקלים אחרים, ותשב אל עיר מולדתה. לחלק את בניה בין קרוביה...



## עמקי שפה.

מאת א. שולמאן.

(סוף\*) .

Chr. Möller, מעתיק ספרי האבן-גליון להשפה הזאת (ספר"א 1700), הורה גם הוא בראש העתקתו את דרך קריאתה וכתובתה, אך גם בדבריו אין כל חדש, ושפת העתקתו היא רק אשכנזית באותיות עבריות [אלם זיא אבר צום פאלק רידישען, טראמען צו אינן דיא פרישמער אונ' דער הויכט מאן דעש טעמפילש... אונ' עש בינאב זיך, דאש ער קאם אין איין הויש איינש אוברשטן דער פרושים אויף איין שבת דאש ברוט צו עסן, אונ' זיא הילמן אויף אים"...].

בשנת 1709 הוציא לאור בפסד"מ אחד תלמידי התיאולוגיה שמה, Mich. Koch שמו, גליון גדול, אשר, לפי דברי Schudt (Jüdische Merkwürdig-) (keiten II p. 289), "הורה בו את למוד ש"א באופן קל מאד, טוב ונאמן, אשר לא עשה כן איש לפניו". אך בהיות כי מבלעדי העדות הזאת ודברי Chrysander (עיי' להלן) עליו, אין מי אשר יזכיר שמו, אות הוא, כי לא גדל כן ערכו באמת.

ואשר ידבר גם Schudt בעצמו על השפה הזאת הוא רק אוסף דברי הוללות ונאצות. כן, לפי דבריו, תועיל הדעת אותה יחד עם ספרותה רק, "להתענג בהצחוק אשר תעורר, עד כי גם האיש אשר עצמותיו תרעדנה מקור הקדחת, יחס לו בשמעו קול דבריה". ולא רק הספר צאינה וראינה (אשר "אחד גדולי עמנו" הורה לו, כי אחת דתו להעלותו על המוקד), כי אם גם ספרי המוסר, אשר גם איש כוואנגזייל לא יכול לכחד תהלחם תחת לשונו, גם הם לצחוק ולהוללות בעיניו, "עד כי אין שוה להניחה". בכל זאת, רב ערך דבריו בספרו, בהביאו תוצאות שונות מהספרות, אשר אחרות מהן לא שופתן עין רבים, אף כי גם באלה הראה רשעתו הרבה וחפצו אך להקעים, באספו גם את החיון המגואל "אחשוורוש שפיל", המלא דברי נבלה נוראים מאד, ואשר סגנונו עם כתיבתו [שהעכה ייאנה — שהחיינו, שיפכה — שפחה, פאנים — פנים, ערך אפים — אך אפים, גם אות התיזו ת' טי"ת — ניטראכט, פעת ועוד], גם הנאומים הסלאווים [קאשפאר וואָדה וויטאָקת, יעדנה האָראָמה דרוהא צלעדא] אשר בתוכו, יורונו דעת, כי הוא פועל ידיו אחד האנשים ההמוניים היותר שפלים מקרב פליטי אחינו מפולין אשר מצאו להם מפלט אז בגרמניה, ואשר לולא נכלי צוררנו זה כבר אבד זכר לו. בתוך



שאר התוצאות יביא גם הוא את השיר על השערוריה בפראנקפורט בשם: "דש וויניץ הניץ ליד".

Manuduct. Grammat. etc. בהנוספות לספרו J. Fr. Schmidt גם (שפר"א 1708) הורה דעת את כללי הקריאה והכתיבה. כן גם Caspar Calvör בספרו Gloria Christi (ליפסיה 1710), ספר גדול באותיות עבריות עם הקרמה ארוכה בראשו, יחד עם נוספות בשם "חנוך היהודים" [יודענקאטעכיזמוס, דאש איה, קורצר וועג דעש לעבענש צום משיח... גיציגט דעם הויז ישראל אונ דען אונביקערטן צור אבר לייכטונג, דען ביקערטן צור בישטערקונג<sup>1</sup>]. גם המומר Nicol. Lebrecht בספרו ראש פינה (ליפסיה 1719) והמומר G. Christian בספרו יסוד אמונת משיח (ברלין בשנת ה'נ"ל), הואילו דבר אף הם על כללי הקריאה והכתיבה, וזה האחרון הוציא לאור גם ספר מליץ (בשם Vocabula u. Wörterbuch, 1727, בלי מקום הרפוס), אשר שנה אחרי כן שנה את שמו לשם "אלה הדברים" עם נוספות שונות.

Jüdischer Sprach- דבר אין חפץ בו, אשר לא יצלה למאוס, הוא הספר בשם meister (בלי שנת ההדפסה ומקום הרפוס) מאת J. W., האוצר בתוכו שיחה ארוכה חסרת טעם והמלאה מלות עבריות עד לזרא [אין איין אושפיו בית שבתן (ישבו) גם ב"ת משרתים, אונ' ווארן אני לא מכיר פאר א בר ישראל, דא דיברט chet (חד או אחד) צו זיין חבר בייא דער לילה, מיר זייא גדולה עבירה עושה...], בלי כל דבר גם על השפה, אף כי שם מורה דרך נקרא עליו. הדברים בו הם רב עם איש סוחר, אשר "ליחר באור" יתערב בתוכם גם איש נוצרי, ואחרי החלם לדבר על "משא ומתן", כמשפט, יתפרץ הריב ביניהם גם על דברי אמונה ודת, ודעת לבנון נקל, כי לא תנחל אמונתנו בו כבוד רב וכי כל קדשינו ינתנו למרמס. אף כל דבריו הם באותיות לועזיות עד כי במקומות רבים יכבד גם להבין אותם בלי ההעתקה אשר בצדם.

Kurze u. gründliche Anweisung בשם המחברת היא גם המחברת בשם Philoglotto<sup>2</sup> (פרייבורג 1733), ואף כי מלבד כללי הקריאה והכתיבה יש בתיבה איזה דברים על כללי הדקדוק ועוד, אך בלי דעת מה מהם, ובה ובה יעירו דבריה גם צחוק [tess schonim אכט יאהרע, סכות — Pfingsten, gissi daudi — שוואנער, mratze sein (מרצה) — ליידען].

ספר מועיל באמת הוא ספר המליץ בשם Wörterbuch zur Anweisung d. Jüdd. Sprache מאת J. H. Callenberg (האללע 1736), אף כי שניאות הרפוס הרבות למכשול הן גם בתוכו [אופן — בעקקער, עצבעות — פינגער, מעוס — האַסליך, קושף עין — האלצהויער]. הוא למד דעת את השפה הזאת, לפי דבריו, בעצת אחד מכני בריתו אשר עורר לבו על הטוב הרב הצפון בה למען עשות נפשות, הוא המטף Joh. Müller, או כאשר יאהב לכתוב שמו עברית: יוחנן קמחי, מחבר הספר או המחברת "אור לעת ערב" [דש ליכט קינג אבנד צייט צו ערלייכטערן דיא אויגן ישראל דש זיא זעהן דען טרוישט ציון, ווען נאט ווערש ציון ווידר קערן]. האללע [1728]. מלבד ספר-המליץ הזה, כתב גם מורה דרך קצר בשם Kurze Anweisung etc.

<sup>1</sup> בהקדמתו הארוכה ידבר גם על תכלית "הוכוחים". הוא מתאונן גם על הערר כל שיטה כנונה ביושר הכתב בהשפה הזאת וכי ע"כ נטל עליו לבקש לו בזה דרך לבדו.

<sup>2</sup> אצל פירשט בהביבליותיקה שלו, שם המחבר הוא IPh. Glotto השם האמתי שלו הוא Ané-Lallement J. R. Lütke (בספרו הני"ל III צד 283).



(האללע 1733), אשר בה יפיץ אור על אחרים מכללי הרקדוק, גם העתיק להשפה הזאת את התורה יחד עם ספרי האבן-גזליון, אך גם שפתו היא רק שיא באותיות עבריות [„דוא בישט מייני קראפט אונ' מייני ערשטי מאכט, דער אוברשטי אים אופפר אונ' דער אוברשטי אים רייך, ער פוהר לייכטפערטיג דא הין וויא וואשר . . . עש זאגט דער מאן דעם דיא אויגן געפניט זיין, עש זאגט דער העריר געטליכר רייד, דער דעו אלמעכטיגן אונפבארונג זיכט . . .“] איין מעגש פפלאנצט איינן וויין בערג אונ' פירט איין צוין דרום, אונ' גרוב אייני קעלטר אונ' בוואט איינן טורם אונ' טעט אים אויש דען וויין גערטנירן[...]. הוא גם מיסד המשלחת הנודעת הנקראת על שמו, אף בכל פעלו ומעשהו התאמץ אך להפיק חפצו זה, ולמענו הקדיש את כל כחותיו<sup>3</sup>).

הספר Jüdisch. Sprachmeister (גם Hebr. Teutsch. Wörterbuch ליפסיאה 1742) מאת Bibliophilo אוצר בתוכו, מלבד ספר מלין, גם שיחות שונות, פתגמים ועוד, אשר יורו אף הם על דעתו את השפה הזאת ותכונותיה. כן גם הספר אשר אמנם גדול ערכו הרבה מהראשון, כי מלבד הפיצו אור על כללי הרקדוק, יורה גם דרך שמוש-הלשון, ונוסף על כל אלה ספר מלין ערוך בטוב טעם ודעת. גם בדבריו על תועלת השפה הזאת (Unterricht vom Nutzen d. Juden-Teutsch) וואלפענביטל בשנה הני"ל) הראה דעתו הרבה גם בספרותה, אף העמיק הקר במלותיה, לגלות מקורן, אף כי לא בכלן קלע אל השערה ולא החטיא [tolmetscher — תלמוד, claffen — כלב, Kolmäuser — כל מוסר (?), Kaulen — גלל).

J. A. Gottfried הוציא גם הוא Anweisung zum Jüdisch-Teutschen (טיבינגן 1755), והיא מחברת קטנה בת ט"ז עמודים, אשר אין מה לדבר עליה ביהוד. ספר המלין Teutscher Sprachmeister מאת Thod. Couverso (טיבינגן 1765), מלבד היותו רק פנים חדשות מספר המלין של Christian, נשחת מראהו גם בשגיאותיו הרבות המלאות זרות ותהפוכות [Anitelech — אני תלך — איך ווערדע געהן, hitelech — היא תלכם — זיא ווערדען געהן, Joschun — דער שלאף, Jonum — דער שלוממער]. לא טוב ממנו גם הספר Neu eingerichtetes Teutsch-Hebr. Wörterbuch (עטינגן 1764 גם 1774) עם איזה שונים ונוספות, הסובב הולך רק על שיחות ההמון משפל המדרגה ורק בלשונו ידבר.

ספר מלין אשר לו ערך באמת הוא הספר Handlexicon d. Jüdischdeut. Sprache (פראג 1776 בלי שם המחבר), אך עוה מאד המשטמה בתוכו וכל דבריו הם כמו אך להכעים [כהערותיו על המלות לילה ארוכה, תלוי ועוד. אף במלת קדוש יעיר, כי בשם כזה נקרא כל עושה תועבה בתוכנו, אשר תחרוץ הרשות משפטו למות, גם מלת כותי יעתיק בכל מקום במלת גוצרין]. ואף כי לא נקרא עליו שם מחברו, אך הדעת את השפה הזאת עד תכלית, גם הדעת את כל הדברים הנוגעים לאמונתנו וכל אשר לנו, לאות הן, כי לא זר הוא לנו האיש, וכי גם הוא אחד מבני עמנו אשר בנדו בנו, ואשר מרוע לבם, או רק למען היות להם לכסות-עינים, עפרו בעפר עלינו ועל אמונתנו.

<sup>3</sup> עי' בהמחברת H. Callenberg, his schort Account etc. (האללע 1784), ושם יעיר ביחוד גם על התועלת הרבה כשי"א לתכלית כזו.



כחזון נפלא בתכונתו הוא הספר Unterricht in der Judensprache מאת K. W. Friedrich (פרענצלווי 1785), כי עיניו משוטטות בכל, ומלבד דבריו על האותיות והנקודות, על כללי הדקדוק, על שמות האנשים והנשים, על תארי הכבוד ועוד, לא יחסר בו גם ספר מלון, אך לא כל שונה בדבריו יחכם<sup>4</sup>.

לאחד ספרי הלמוד, אשר שם כזה יכון להם באמת, יוכל להחשב הספר Lehr- buch zur gründlichen Erlernung d. Jüdd. Sprache מאת K. W. Selig (ליפסיה 1792), אשר מלבד כללי הקריאה והכתיבה, יבואו בתוכו גם כללי הדקדוק, באור רה"ת, אותות המספר ועוד גם ספר מלון, ונוספה עליהם גם שיחה בהשפה הזאת, אשר אמנם רחוקה היא מהיות כלולה בתכונתה, כי כל דבריה הם רק מלות גרמניות ועבריות המעורבות יחד בלי טעם ודעת [וויא היישט אייער שם, חברותה מלאַבנן, ווא aurech — זא לאנגע, אף כי בדברים שבין בני ברית — היא שיחה בין שני יהודים — הפכפך וזר הוא דרך כזה]. הספר הזה ראה אור עוד לפני כן בשם Kurze gründl. Anweisung etc. (ליפסיה 1767) בקוצר הדברים וגם במערכה אחרת<sup>5</sup>. מהרורא חדשה ממנו הוא הספר Wörter- buch (המבורג בלי שם המחבר ובלי שנת ההדפסה), אך רק ספר המלון לבר, בלי כל דבר גם על השפה, ואף הוא מלא שגיאות. כן גם הספר Handlexicon d. jüdd. Sprache מאת Vollbeding (ליפסיה 1804) הוא רק מהרורא חדשה באותיות ולעז מספר המלון הפראנזי, עם איזה שנויים בהערות, אחדות מהן מקוצרות הן או גם מחולפות באחרות חדשות, אשר אמנם רחוקות הן מהיות לאות על רוחב דעת כותבן.

אך העולה על כלם בעלילותיו ונפלאותיו, הוא הספר Jüdisches Conversationslexicon מאת R. Giehl (נירנברג 1829 בב' חלקים), כי נמעט כמספר מלותיו כן גם מספר משונותיו [begoula — בגלוי — עמואס פערבאָרנענעס, בת — טאכטער, וברכוי Batim, Mafeisch sein — מפיים — שימפפּען, Amroz — שטרומפּף, וברכוי עמי הארצים — Amerazim, voraumet (עמוד) — פערשמעהען, Marif — אבענדגעבעט אם אויסנאנג דעם שבת], אף אין קצה לנאצותיו ועל לשונו רק עמל ואון, תוצאות מספרי המומרים הירונימוס, מרגריתא, העס ושאר כל פליטי עמנו יחד עם דברי הגרמני הנודע הונדט ראדאווסקי.

לא טוב הוא ממנו ברשעת לבו ונאצותיו, אף כי גבוה הוא עליו שכעתים בידעותיו,

<sup>4</sup> כבד הוא לדעת — יאמר Lallemant בספרו הג'ל — אם הוא נוצרי, יהודי, אשכנזי או צרפתי, כי שפתו הנשחתה תוכל להיות לאות על כלם יחד, ואף כי יחזיק קרוב לדי מאות עמורים, אין בו זולתי מלות אחדות המבוארות היטב, איוה דבר אשר נוכל למצוא חפץ בו.

<sup>5</sup> גם האיש הזה הוא אחד פליטי עמנו המתמרמרים, אשר איבתם שמורה היא למקורם. עמו מכול הוא ברעל וכל חפצו אך להכעיס. ראש פעלו הוא המ"ע Der Jude, אשר בו התאמץ לשים לאל כל קדשיו ולתתם לשמוצה בעיני כל, וכעדות פיו ע"ז בעצמו (כתשובתי לאחד ממבקרו, אשר שאלהו לתומה איוה חפץ יש בדבריו, «אם לא אך להגדיל עוד מספר רשימת התבליים») — כי אמנם זה הוא כל ישעו וכל חפצו בס, «אך לגלות את סכלות היהדות והבליה» (בהקדמתו לחלק השביעי של היהודי). כל נפלאות הטררתו וחמרת ג' אחיותיו ושאר שארי בשרו יספר בספר בעל ג' חלקים, בדברים משוחים בשמן הקדש, אף כי מעשיו ופעולותיו רחוק מרחק רב מדבריו, וכאשר אמנם יעיד עליו למדי כן גילו הנקרא גם הוא בשמו, הוא המומר יאהן זעליג (בספרו J. F. Seligs eigene Lebensbeschreibung חלק ב' מצד 218 וחלאתה), אשר יגלה לעיני כל את ערמיותו ונכליו ופחיתותו באופן מבהיל, ונכרין דבריו אמת.



Jtzig Feitel Stern בספריו הנקובים בשמות: „מדרש ספר, לתונה קדש אשקנו ואשכנו לתנה קדש“, גם בתואר לועזי: -Medrasch-Sefer, ass mar hahst ken- עם נוספות עליו בשם „אנהאנני“ (באותיות עבריות) Kizer (ליפסיאה 1859). רק התארים האלה לכרם הן ישפיקו להראות. עם מי דבר לנו פה, וכי האיש רק עם לצים יליץ. הוא גם מחולל עוד ספרים הרבה, אשר גם עליהם נסוכה היא רוח כזו. רוח מהתלות והוללות, ואשר רוכי הדודיהם אמנם הם רק בעוות פני המלות, דבר אשר מה מתק לחבו, עד כי לא חדל מעשות כן גם בספר-המליץ -Mat [neizel sein, Kenfus — Mebilbel, exkasiren, Schofle — gemahnheit]. האיש אשר לו נאזה תהלה באמת ואשר הגדיל הפליא לעשות במחקריו בהשפה הזאת, הוא F. Ch. B. Avé -Lallement בספרו הנודע בשם Das Deutsche Gaunerthum (ליפסיאה 1862 כבי' חלקיו האחרונים). הוא המאסף את דברי כל ההולכים לפניו ואת כלם יביא במשפט, ורוחו רוח בקורת נאמנה היא אשר נתחנו בכל דבריו. ואף כי נאדם שנה גם הוא, כי בחפצו לבאר כל סתום ועמום ולשים לאור כל מחשך, יתמך גם בקורי עכביש ובהשערות זרות ורחוקות יבקש דרך לו, אך כל אלה לא יוכלו לגרוע מאום מערכו הרב, וכל מבקש דעת את השפה הזאת באמת לא יוכל העלים עינו מספרו ולבלי שית לב לדבריו<sup>6</sup>). בעקבותיו הלך גם בעל המחברת „שם ויפת“ (ליפסיאה 1882), אשר הופיעה אחרי כן גם בשם אחר -Dolmetscher d. Geheim-sprache etc. (שם 1889) והאוצרת בתוכה המלות משיע אשר בהשפה הזאת. כן גם בשם קרוב לזה (Geheime Geschäftssprache der Juden) ראתה אור אז גם מחברת אחרת עם שיחות שונות ושירים, אשר גם מהם ישמע קול כקול איציני פייטיל בכל הודו והרדו.

כי לא חדש הוא הדבר אתנו, וכי אהבו צורירינו מאז להתהולל בהשפה האמללה הזאת, — הן ידוע הוא לכל יודעי הספרות הועומה הזאת מאז פרוחה על תלמי גרמניה. ועוד לא נמח מלב זכר החיוץ Unser Verkehr, אשר עורר סער גדול בקרב אחינו כברליץ בראשית שנות המאה הזויה, חיוץ מלא הוללות, אשר גם הוא כל כחו רק כהעוותו את פני המלות ובהפכו אותן למפליצות [Concert, — gaihln, staht, kenzert — Maude — Mode, in kemedirt telette — toilette], ואשר לקולו צהלו כאבירים הגרמנים הברלינים. אף נודעו ערנה גם פעלי האיש, אשר כבר עלה פה וזכו לפנינו הוא הונדט-ראדאווסקי, בספרו המלא חמת פתנים (Der Judenspiegel ווירצבורג 1819), אשר נסה אז גם הוא לעשות כן [schain — schon, Kainigin — Kö-nigin, asthehtesch, gisaihln]. ועוד אנשי-לב כמוהו, אשר היה הדבר לחמדה להם. אך גם מבלי ננוע רק בנו ומבלי שגן לשונם רק לנגדנו, אהבו המושכים בשבט סופר גרמני לשים את שפתנו האמללה הזאת לכלי חפץ בידם ולמלאות בה את אשפתם הצי-לעני, לירות אותם גם בלב האדירים מושלי ארץ. עוד בהמאה העברה כוננו ידי אחד עורכי הדין בנירנברג, Richter שמו, כתבי-עמל כאלה מלאי מהתלות על מלחמות

<sup>6</sup> הוא מביא גם שני כ"י מורי דרך, אך לא רב ערכם. ס' מלין מיוחד להמלות הנכריות הוא הספר האנד לעקסיקאן אורר זאמלונג איינר מענגי לאמיינושעה, פראנצעזישער אונד אויטאל-עניישער ווערשערן (ניירנברג 1765).



שבע־השנים<sup>7</sup>). גם באוסף שירי ההתולים או על פרידריך הגדול בלשונות שונות, לא נפקד מקומו [זייא מוחל פרידריך אונס בני ירושלים דיא דײך אך מקריב זיין, פאר נעהם נשיא, פאר נעהם אך דיינע עבדים דיא זײך מכל לב פרייען, דוא ווערשט המלך אונז דוא ווערשט גנדיג זיין . . . דען אונזער גילה אזו גדול לעת עתה אונז אונזערע שמחה אזו כשמחה בית השואבה . . . זייא פרידריך אונז עמוד עד עולם הבא“ . . .]<sup>8</sup>. אף לא רק אנשים כאלה לכה, בני בלי שם, הם אשר אהבו מהתלות כאלה, כי אם גם איש כוואלפנאנג נאטהע לא מאס בהן, ובספורו „ספור האהבה בשבע לשונות“ לא נפקד גם מקום שפתנו הזאת<sup>9</sup>). גם בדבריו בשם Judenpredigt ישמיע קולו בה, אף כי דבריו אלה לא יוכלו להוסיף על תהלתו ולהגדיל עוד תפארתו, כי סרי טעם הם, רק חרודים צנומים ויבשים וכל רוח אין בהם [„דא דריבען איבער דע גראָזע גרויזע מער, דא ווערד אָה גראָזער מאן . . . נעגאנגען קאָממע איבערש גראָזע גרויזע מער אונד ווערד אין דער האנד האבע אָה האָרן, אונד וואס דען פאר אָה האָרן! אונד ווען דער ווערד אינס האָרן דיטע, דאָ וואָרען אללע יודליך דיע אין הונגערטויענד יאָהרען נפגרט זינד, דיא ווערען אלע גע־גאנגע קאָממע אינש גראָזע גרויזע מער . . . נאָ וואס זאגט איר דאָצו?“ . . .]<sup>10</sup>. אף עוד אחת היא, אשר גם בה היתה שפתנו הזאת לסגולה לסופרי גרמניה, היא ההתחקות (Parodie), אשר אמנם גם ממנה נשקף לרוב רק החפץ להתהולל ולהכעיס ולעשות תועה מעשיהם, אף כי לא נוכל כחד, כי לאחדים מהם לא יחסר באמת איזה כשרון לזה, כמו בשירים האלה (משירי שיללער Die Gang nach dem Eisenhammer גם : (Hoffnung

„Meschores is der Jeisel Veit,  
bei e betugte Haarn,  
vun wiegen ihrer Jüdischkeit,  
Seiht er die Jsche garn . . .“

„Es smuessen un tromen die Gojem viel,  
vun bessere, Künftige Tage,  
Nauch Masseltoff, nauch e goldig Ziel,  
Seiht mer sie reune un jage.  
Kahn Gojem derjagt es, es is vor ein Jüd.  
der aus Allem a Kuscher Rewach zieht . . .“<sup>11</sup>)

7 L. Geiger, Zeitschrift f. d. Geschichte d. Juden ד' צד 287. אף כי הם מכוונים יותר להתחקות אחרי הסגנון הכיבולי מאשר אחרי שי"א, ורק כה וכה, ביחוד ב„ההקדמות“ נשמע גם הד קול השפה הזאת: „איך טהוע דיר בערוכטען אלס איך היער אין גראססען אנועהען שטעהע בייא דיא העררען, אונד בייא דיא לארדש, אונד בייא דיא דאמעס . . . אוי וועהע! וואן איך דאראן געדענקע . . . דוא מוסט אויך גרויסען דיא בריינעלע אונד דיא הירשעלע, דוא מוסט אויך גרויסען דען זיס . . . אונד דען יאזעל“ וכי (Chronick der Königin וכו' zu Ungarn Abraham ben Saddi מאת

<sup>8</sup> במה"ע הנ"ל צד 38, עם העתקה רומית אחרי כל חרוז.

<sup>9</sup> במה"ע הנ"ל שנה ראשונה צד 322. ולפי המובא שמה, כתב בנעוריו גם מורה דרך

בשם Anweisung zur deutsch-hebr. Sprache

<sup>10</sup> מהספר Der junge Goethe חלק א' צד 149.

<sup>11</sup> Gilardone, Parodie, Gedichtes un prousaische Uffsätze, שפייער 1837.



כי אין כל יחש לשפתנו הזאת עם שפת-הנוכלים (גוינערשפראכע). אף כי רבות ממלותיה לקוחות הן ממנה, זאת כבר הראינו לדעת במקום אחר<sup>12</sup>). כי המלות האלה נשחתות הן באופן כזה, עד כי יכבד גם לדעת מקורן באמת. גם הדברים הנמצאים בה ובה בשפת הנוכלים אשר יכוננו לרוחה של שפתנו, נאחדים מהשירים אשר לה, לא יוכלו היות לאות ולמופת לזה, כי לא קול השפה הזאת הוא אשר ישמע מתוכם באמת, כי אם רק תערובות מלות גרמניות יחד עם מלות עבריות, כמו השיר הזה (מהשירים בספר המלין של Pfister):

„Schalem Leagem Kameraden!  
bald wird man zu Chassune laden,  
die ganze Chawrusche wird lachen,  
wird godel Rachmones machen.  
Kohdel Melech, dir befehlen wenn wir enden,  
Unser Nephes deinen Händen . . .“

אך לא נוכל לפקוד רק עון על סופרי גרמניה, כי אהבו רק מהתלות ולצון לבד חמדו להם, כי אמנם נמצאו בתוכם גם אנשי לב, אשר שמו את ספרות השפה הזאת לתכלית מחקריהם. ואף כי נעלמו מעינינו עד כה פעלי חוקרי קדמוניות גרמניה, אשר בשרו זה שנים רבות בקהל רב, כי ישימו עיניהם גם על השפה הזאת<sup>13</sup>). אך אותות אחרים מהם כבר ראינו, כמו: Lotze בדבריו על הספר הנודע בשם שמואל בוך von Hagen (Gosche's Archiw I), R. Gosche (Ueber die romantische Volksliteratur der Juden) בדבריו גם הוא על השמואל-בוך וריבו אשר רב עליו עם Zarneke<sup>14</sup>). R. Köhler בדבריו על הספר הנודע בשם מעשה-בוך (בהמאסף Germania לשנת 1866 מצד 389 והלאה), כן גם Hildebrand בדבריו שמה גם הוא על השמואל-בוך ועל כל שאר מעשי הספרות הזאת, ועוד אחרים וולתם, אשר הואילו דבר אף הם עליה ולחוננה ברוח מחקריהם<sup>15</sup>).

<sup>12</sup> עיי במאמרנו חכמת המסכן בהמאסף היקב.

<sup>13</sup> כפי המובא גם בהמזכיר חלק י"א צד 59, ולא נדע מאיזה מקור שאב שמוצאם-בורגער בספרו על החנוך (Geschichte der Erziehung etc. צד 151) בהחליטו, כי ספר „גדול“ כזה כבר יצא לאור זה שנים בליפסיה! חקרנו ודרשנו ע"ז בכל המקומות ואין מי יודע מה ממנו.

<sup>14</sup> Sendschreiben an H. Dr. Fr. Zarneke . . . über einen getauften Juden Paulus Aemilius und was mit ihm zusammenhängt. הוא המומר אשר כבר זכרנו שמו למעלה ואשר אליו יחש Zarneke את השמואל-בוך.

<sup>15</sup> איזה דברים ע"ז ידבר גם Dalmann בהקדמת ספרו Jüdischdeutsche Volkslieder (העתקת שירי עהרענקראנץ). כי השתמשו בהשם „Jüdisch-Deutsch“ גם לצורך אחיזה עינים לבד, יורו כמה ספרים ממין זה, כהספר Aus Volkes Mund מאת E. Fr. Mylius (פפר"מ 1878), אשר על פני שערו מתנוסס גם השם הגדול הזה, ואשר מבלעדי שנים או שלשה עמודים מקוצרים משני צדיהם ומכילים איזה דברים קרי מעם (כמו: Ponim, Mesumonim er ist ein Goj, es ist hakel) אין דבר יותר אשר יש לו איזה יחש עם השפה הזאת. ועוד נזכור גם את אשר קרנו זה שנים אחדות בחוברת אחת ממין זה בשם Ueber raffiniertes Makelen, הנדפסת בהאמבורג בשנות העשרים להמאה הזאת, ואשר הללוה בעליה „ליקרת המציאות“ שאין להויל מחירה.



כי משכילי עמנו ונאורינו עמדו מנגד לה ובשואט כנפש הביטו מראש עליה, הוא דבר אשר לא יכבד עלינו מהבין. כי מאז התעוררה הרוח החדשה בברלין, אשר כבמטאטא השמר מאטאח אחרי כל ישן נושן, אחרי כל אשר לא יכון להפצה, לא יכלה קום עוד גם היא, הספרות האמללה הזאת, ועוד מעט והנה היתה לבער כלה. רק בשוך הסער, בהיות כבר השפה הגרמנית לנחלת אחינו בגרמניה, ודור אחר קם, דור אשר תחת להרום ולעקור החל גם לבנות ולנטוע, אז עלה גם זכר השפה הזאת וספרותה על לב רבים ממשכילנו. אנשים כריטי"ל צונגן, הראשון מקרב משכילינו אשר הואיל דבר עליה ולהפיץ אור על תכונותיה<sup>(16)</sup> ואשר העלה תמיד גם זכר ספרותה לפניו, גם יוליוס פירשט, אשר היה גם הוא מן הראשונים לעורר הלבבות לה ובשבת פיו יסר כל בווי ספרותה והממאנים דעת אותה<sup>(17)</sup> ובאוצר ספריו (Biblioth. Judaica) הוציא במספר גם כל תוצאותיה ומפעליה, ד"ר בעער<sup>(18)</sup>, ד"ר ווינענער<sup>(19)</sup>, פיליפזאהן<sup>(20)</sup>, כרמלי<sup>(21)</sup>, סאנזו<sup>(22)</sup>, גידעמאן<sup>(23)</sup>, נייבויער<sup>(24)</sup>, צעדנער<sup>(25)</sup>, פערליס<sup>(26)</sup>, ברילל<sup>(27)</sup>, ברלינר<sup>(28)</sup>, קויפמאן<sup>(29)</sup>, קארפעליס<sup>(30)</sup>, קאיווערלינג<sup>(31)</sup>, טענדלוי<sup>(32)</sup>, גרינוואלד<sup>(33)</sup>, גרינבוים<sup>(34)</sup>, מאַנש<sup>(35)</sup> — הם

וכבואה לדינו, ראינו לגדול תמהוננו חוברת קצנת צנוטה ויבשה, הכתובה בהסגנון האוילי הנודע, בעוות פני המלות, והמלאה רק רשעות רבה. בכלל נתנה המלאכה הזאת בידי אלה אשר לא יבינו בין ימינם לשמאלם ואשר אין להם אף ידיעה מיטעה בהשפה הזאת ורק זרות ותהפוכות על לשונם.<sup>(16)</sup> בספרו הנודע Die Gottesdienstlichen Vorträge, ברלין 1832, מצד 439 ותלאה.

<sup>(17)</sup> בעלי המורה לשנת 1845, כתביאו שמה גם איזו תוצאות ממנה.  
<sup>(18)</sup> במה"ע החדשי של פראנקל לשנת 1853, בעוררו על תועלתה הרבה וכל הטוב אשר השיעיה על המוני עמנו: "מימי גרוש ספרד החלו לראוג, לטובת העם וללמדו דעת ומדות שונות בשו"א בהעתקות שונות" וכו'.

<sup>(19)</sup> בהקדמתו להעתקת ס' עמק הבכא.

<sup>(20)</sup> במה"ע שלו צד"י לשנת 1836, ושם יביא גם הוא תוצאות אחרות ממנה.

<sup>(21)</sup> בספרו בשם Oholibo בהציר "אייזיק קאפעלמאן", ושם יעביר לעינינו כל טוב הספרות הזאת ומבחר מפעלותיה.

<sup>(22)</sup> בלוח השנה של ווינטער, אשר כבר הזכרנו למעלה, בהעירו שמה גם על נחיצות החנוך בהשפה הזאת ותועלתה.

<sup>(23)</sup> בספרו הסהלל Geschichte d. Erziehungswes. etc. במקומות שונים.

<sup>(24)</sup> בהקתולוג שלו מכ"י אוקספורד, ברשמו גם כה"י של הספרות הזאת עם תוצאות מוחם. גם במאמר מיוחד לזה בהמאסף R. d. E. j. חלק ה' מצד 142 והלאה.

<sup>(25)</sup> בהקתולוג מספרי הבריטיש מוועאום, הביאו גם הוא כל ספרי השפה הזאת הנמצאים שמה, כן גם בדבריו ע"ז בהזכיר במקומות שונים.

<sup>(26)</sup> בספרו Beiträge הג"ל גם במקומות שונים במה"ע החדשי של פראנקל.

<sup>(27)</sup> בהמאסף השנתי Jahrbücher f. d. jüd. Geschichte חלק ג', בדברו גם הוא משפטים עם בווי הספרות הזאת.

<sup>(28)</sup> Magazin לשנת 1882 בבקורת ספרו של גרינבוים Jüdd. Chrestomatie.

<sup>(29)</sup> המאור הגדול הזה בשמי ספרותנו גם הוא הואיל להפיץ אור עליה, בהוציאו מחשך אחד טובי מפעליה, הוא ספר הזכרונות של גליקל האמעל (פפר"ט 1896), יחד עם הערות יקרות ורבות ערך.

<sup>(30)</sup> בספרו קורות הליטעראטור העברית בפרק מיוחד לזה.

<sup>(31)</sup> בספרו Die jüd. Frauen, במקום יבוא גם זכר הנשים אשר כתבו ספרים בשפה הזאת.

<sup>(32)</sup> בספרו Sprichwörter etc, אף כי לא נוכל להסכים להתחלה הנפרות אשר חלק לו יאסט (במאמרו על השפה הזאת בהלעקסיקאן של ערש עם גרובער), בהיות ספרו באמת רק העתקה מספרו של דוקעס Rabbinsche Blumenlese וכאשר כבר העיר ע"ז גרינבוים בספרו הג"ל.



ועוד אנשי-שם זולתם הואילו דבר על השפה הזאת וספרותה איש איש לפי דרכו ומגמתו. אך בראש כלם מתנוסס שם האיש, אשר אין ערוך כמעט לפעלו ומעשהו, אביר כל דורשי רשומות, אשר אין נסתר ונעלם מעיניו בכל רחבי ספרותנו האדירה, הוא ר' משה שטיינשניידער, יאריך ה' ימיו! הוא הוציא במספר רובי הספרים של השפה הזאת ברשימתו בהמאסף Serapeum, גם לקט אותם אחר אחד בהקתולוג הגדול אשר לו בהפיצו עליהם גם אור הערות יקרות, מלבד כל דבריו בהמוכיר ומאמריו המיוחדים לזה במקומות שונים, עד כי באמת ובצדק חריץ עליו אחד מגדולי סופרינו את משפטו: „כי הוא לבדו כבר כלה המלאכה, ואחריו אין דבר עוד“<sup>(86)</sup>.

מלבד דבריו החמומים בהאיתימולוגיה שלה, המעוררים כה וכה גם צחוק, כן המלה „חאפען“, אשר למענה עורר כל ספרי המלון בלשונות שונות גרמניה, אנגליה, רומית גם ערבית, בלי דעת, כי היא מלה סלאווית פשוטה. גם המלה הבלתי נקיה „פארך“ שגם הורחה ולידתה סלאווית, היא לפי משפטו החרוץ רק מלה עברית, מהפעל פרה, וכמו שנאמר: פרהה הצרעת! גם בהמלה „מעקן“ הוא משייל ארובות וקצרות כאלה בכל לשונות הארץ, בעוד אשר כבר הורה דרכו הבחור בהתשבי, כי היא מלת מחוק המשובשת.

<sup>(83)</sup> במחברתו Ueber d. jüdd. Jargon, פראג 1888.

<sup>(84)</sup> בספרו הני"ל Jüdisch-deutsche Chrestomatie (ליפסיה 1882), אוצר בלום מלא הערות יקרות, וכל דבריו יקרו מאד. גם באוצר הספרות של Winter et Wünsche חלק ג' נמצא ממנו מאמר שלם על הענין הזה, אך הרושם שיעשה חלש הוא מעט, כי קצר במקום שראוי היה להאריך ולהפך, עד כי אין עצמיותה של הספרות בולטת מדבריו כראוי.

<sup>(85)</sup> במאמרו במה"ע Lemberger Israelit שהבאנו למעלה, מאמר מלא דעת וחקר עמוק, אף כי אחרות מהחלטותיו אינן מתקבלות על הלב, בהשערותו על שני התנועות בהשפה הזאת, כי בא לרגלי ההעברה מההברה הספרדית בעברית אל ההברה האשכנזית, בעוד אשר דבר נודע הוא, כי הוא רק מעין השנוים בש"א בעצמה ובמבטאיה, כאשר כבר הוכחנו כל זאת בדברינו למעלה. בכלל לא פעלה מעולם הברת ש"ע על הברת השפה הזאת כ"א להפך, כהברת החולם בפיו אחינו בגרמניה, גם הברת o כמו u ותנועת i כמו i בפיו אחינו הפולנים, שהן רק פעולת הדיאלקטים הגרמנים.

<sup>(86)</sup> נייבויער במאמרו הני"ל במה"ע. R. d. E. J. — דברים רבי הערך על השפה ותכונתה ידבר גם A. Rée בספרו אשר הזכרנו למעלה. אף כי ישלול ממנה זכות היותה וקיומה לפי טעמו ונמוקו, — והנה כל אלה מנאורינו אשר קראנו פה בשמות, הם רק אלה אשר כתבו דבריהם בלעז, בהיות רק הם לבדם הנוגעים לדברינו פה.



## חיי היהודים בימי הבינים.\*

מאת דוד ילין.

ח. חיי הבית (המשך\*).

בעקבות „נוסעי-הצלב“ ומלחמותיהם בימי הבינים באו צרות רבות על יהודי אירופא. קהלות רבות חרבו, ואחרות הגיעו עד ככר לחם, ישיבות רבות נסגרו, ובקרב היהודים צמחה כתת קבצנים נוסעים ובחורים לומדים אשר נדרו ממקום למקום למכור סחורותיהם או להוות תורתם. ולמני אז נהיתה החוקת הגורדים העניים לסעיף הכרחי בתקנות הקהלות, והאורחים חלקו בין בעלי הבתים, אשר בצל קורתם נחו מעט מנדודיהם. אך ככל השמות האנושיות בנוגע לעניים, הגדילה גם השטה הזאת את הרעה, אשר אמרה להמעיט, ותרבה את מספר הקבצנים הנודדים.

את האורח העני קבלו היהודים בימי הבינים בחבה רבה, ומאד מאד נוהרו מכל דבר אשר יכול להזכירו עניו ושבתו על שלחן אחרים. ככה השפילו, למשל, קולם בבהמ"ז באמירת הפסוק: „נער הייתי... וזרעו מבקש לחם“. ולעולם לא שכח היהודי את העיקר, כי השלחן הוא המזבח, והסעודה המוכנה לעני היא הקרבן היותר רצוי לפני ה'.

בתערובת רגשי החמלה ומדת הכנסת האורחים התכנס גם הפיץ ההתהדרות והמתרות בחיי הבית הפשוטים של היהודים, וביחוד היו „סעודות המצוה“, אשר רבו בחיי היהודים. לשעות הכושר לפורנות ולהוצאות מרובות, עד כי ראו רבני ישראל עוד מראשית הימים לחובה להם לשים גבולות ולתקן תקנות מיוחדות בזה. אכן לא הושם גבול למספר הבחורים העניים אשר יוכל הרב לכלכל, ועל הר"י הורוויץ אמרו, כי לא היו לו לעולם פחות משמונים נפש האוכלים על שלחנו<sup>(1)</sup>; אך על מינים אחרים של הכנסת אורחים הושמו מסים פעם בפעם, וביחוד באיטליה, אשר בה רבה הפורנות. בפורלי החליטו ראשי העדה בשנת 1418, כי לא יוכל איש להומין לחתונה יותר מעשרים גברים ועשר נשים וחמש נערות, מלבד הקרובים עד הדור השלישי — הגבלה לא צרה כל כך באמת<sup>(2)</sup>. ואם הובאה הכלה ממרחק, הוגבל מספר מלויה לעשרה פרשים וארבעה הולכים ברגל. לסעודת ברית מילה יכלו להוסיף על הקרובים רק עשרה אנשים וחמש נשים. וכל העובר על התקנה חייב לשלם זון אחד כעד כל אורח יתר על הקצוב.

\* עיי' למעלה חוב' כ' ע' 124.

<sup>(1)</sup> ר' שפטיל הורוויץ בהקדמתו לס' ווי העמודים. — <sup>(2)</sup> תקנות דומות לאלו נעשו במין

בשנת 1694. (Annuaire de la Société des Etudes Juives, 1881, p. 108).



וגם להגבלת כלי השלחן תקנו תקנות כאלה במאה ה"א. וכמ"ץ קבעו משקל לגביעי היין, לא יותר מעשרה אונצים<sup>8</sup>. אך בכלל הוציאו היהודים הרבה להדור כלי שלהנם וביתם. כלים מיוחדים לחלב ולבשר צריכים להמצא בבית כל יהודי, ולאיש אחד מרקדק במצות היו שני בתים נפרדים ערוכים בכל לתכלית זו<sup>9</sup>. גם לחג הפסח נדרשו כלים מיוחדים. כמעט בכל בית איש יהודי נמצא כוס זהב או כסף לקדוש, ומגורה מהודרה בעלת שבעה קנים ללילי השבת. הכלים האלה היו אך לעתים רחוקות מפותחים בתמונת, אך טבלאות מפתחות ומשובצות היו דבר נפרץ, וגם בבתי היהודים היותר עניים היו מפות השלחן מרוקמות מעשה חושב בצורות עופות ודגי זהב, גם בקערות-עץ צבועות ומצוירות השתמשו בכלל ובאשכנז<sup>5</sup>. כתלי בתי היהודים העשירים היו מצוירים לפעמים מבית בצוירים מעניני תולדות ישראל בימי קדם<sup>6</sup>, וכמאה ה"ט"ו צירו עליהם מחוץ גם עניני חול. גם הניתות והרבות נתלו על הקירות לתפארת. וכאשר נראו בעולם מורי-שעות באבני משקל ובמכונות להשמיע מספר השעות, נמצא אותם תיכף גם בבתי היהודים<sup>7</sup>. מובן, כי הפצים כאלה נמצאו רק בבתי העשירים, וכנגד זה הננו מוצאים יהודים אשר נאלצו להשתמש בקליפות ביצים כבוכים לשמן של נרות שבת והנוכה. וככה נבדלו בלי תפונה גם הבתים עצמם של העניים מבתי העשירים. במרכז אירופה היו הבתים עפ"י גדולים מאד, ומשפחות אחרות היו יחד בצל קורה אחת. והבתים מוקפים חצרים, ובהן גנים וסכות למושב לבני הבית בימי החום. כי אמנם, עד אשר נדחקו לתוך הנישות הצרות במאה ה"ט"ו, היו היהודים גננים משכילים ומצוינים. ארץ ישראל נתלה עוד מימי קדם בגניה הנחמדים, ובנגב צרפת הצטינו היהודים עוד במאה ה"יג בכרמיהם ובפרדסיהם.

בבתי-היהודים הרגילים היו שני חדרים נפרדים: החדר הפנימי, והמסדרון אשר בו ישבו עפ"י בעתות החום. את חובת הישיבה בסכה מלאו בכל ימי הבינים בשמחה, והסכות היו מקושטות בטוב טעם וגם בחפצים יקרי ערך. כי בכלל הקדימו היהודים בזמן רב את יתר בני אירופא בנוגע לנמוס ולרוחה במשכנותיהם<sup>8</sup>. למרות שנוי המטעמים במספרם ובתכנם לפי מצב המשפחה, הנה היו סעודות היהודים שוות כמובן. הסעודה העיקרית היתה בצהריים, בין בימי השבוע ובין בשבת, וסעודת ערב ארוכה הניחו רק ללילות השבת והמועדים ולסעודות מצוה. הדגים היו מאכל תאוה ללילי שבתות, וכרוב מטעמי היהודים, היו מתובלים הרבה בפלפל ובשומשם<sup>9</sup>. גם העופות היו חביבים מאד. וה"שלט" היהודי המפורסם לא היה כנראה מאכל מיוחד, כ"א כנוי כללי לכל מאכל שטמנודו בתנור מערב שבת<sup>10</sup>. מלבד הזמירות אשר נקבעו למשך שעת הסעודה, רב גם מספר התפלות המיוחדות אשר נאמרו לפני הסעודה או לפני בה"מ. בסעודת נשואים, אבלים, או ברית מילה נוספו תפלות בתוך בה"מ, והאר"י בימי חייו הקצרים הנהיג מנהגים רבים ממין זה, ולרבים מהם כונה רות.

<sup>8</sup> Annuaire, ibid. p. 94, article 20. — (4) מהר"ל דף פ"ח. — (5) מפתח לתש"ג 219, 226; מהר"ל הלכות ההגדה. — (6) מהר"ל; רש"י לשבת דף קמ"ט; ערוך ערך דיוקן. — (7) שו"ת מהר"י וויל ס"י קמ"ז. — (8) Berliner, Inn. Leben, p. 20. — (9) להחביבות אשר הראו היהודים למאכל הדגים נתנו המקובלים טעמים נסתרים, אך כנראה היה יסוד החבה הזאת מה שדיני החיטה אינם נוהגים בדגים. — (10) הדבר הזה יוצא מההשערה, כי מלת "שלט" היא המלה Chald בצרפתית העתיקה, שהוראתה "חמים".



היהודי היה נוח וחיבב לכל בני ביתו אשר סבוהו. האשה היא המקדמת את פני השבת, בהדליקה הנרות, ולכבודה יקרא בעלה מזמור „אשת חיל“ כליל השבת. בנוגע לעניני הדת סמנו הרבה על מנהגן של הנשים, ואכן היו בימי הבינים נשים שהיו בקיאות בפרטי מנהגי ישראל, ועליהן אמרו: „אם אינן נביאות, בנות נביאים הן“<sup>11</sup>. ועד כמה גדל ערך האשה, ועידו הדברים אשר יצאו מפי אחד הפוסקים, הראויים להכתב באותיות זהב. עפ"י הדין אין האשה חיבת בהסכה כליל פסח וזולתי אם היא אשה חשובה, וע"ז אומר המרדכי: „והאידנא כל הנשים שלנו הוי"ן חשובות“.

נעימות היהודים תראה באופן יותר בולט עוד בהתנהגותם את משרתיהם. התאמצות קנאי הכנסיה המעיטה מאד את מספר משרתי הנוצרים החיים בבתי היהודים. בכל זאת, אם אך לא אבו היהודים לקבל עליהם חומרות הקראים ולבלות את השבת בחשך ובקור, נאלצו לבקש לפעמים עזרת בני הנכר להבעיר אש ולשים עין על הנרות בשבת. והשאלה הזאת נהיתה לאחת השאלות היותר קשות, כי מעולם לא נעלם מעיני היהודי כי המשתמש באחרים לעבודת השבת, הוא מבחינה מוסרית כאלו עבד בעצמו. הרשבי"א הוה דעתו לאסור על הגוי להדליק אש בשבת בחורף בכתי ישראל אף כי נהגו בצרפת להחזיק; ובראותו כי שפחתו הנכרית הציתה אש בתנור בשבת למרות אזהרתו, עשה לתנור דלת ומנעול, ויהי סגור ביום השבת ואת המפתח שמר אהו<sup>12</sup>. לעמת זה התיר הרשב"ץ, כי יעשו בני הנכר בשבת כל מלאכה הנחוצה לישראל<sup>13</sup>. וסוף סוף נפתרה השאלה מעצמה בדרך פשרה וה"שבת-גוי" או ה"שבת-גויה", אלה המשרתים הנודדים של הגיטו הסובבים על הכתים לחתות אש, למחוט פתילות ולהחם חמין, נהיו לצרכים קבועים בבתי היהודים.

משרת היהודי נחשב בכל ענין לחבר מחברי המשפחה, ואף כי לא תמיד אכל עם אדונו על שלחן אחד, הנה קבל חלקו מכל מאכל לפני אשר הובא עוד אל השלחן. „אסור לביש את העבד ואת השפחה, ואם עשה רצונו לא יאמר לו: לא עשית כטוב, כי אין מדה רעה כמו כפוי טובה“ — אומר ספר חסידים<sup>14</sup>. ובכלל היו היהודים תמיד אדונים נדיבים, ואת מנהגיהם עם משרתיהם נוכל ללמוד גם מדברי אחד הרבנים המפורסמים, האומר, כי אין זה מדרך הגבירות לנכות משכר שפחותיהן מחיר הכלים אשר שברו בביתן<sup>15</sup>.

כמובן, נטלו המשרתים והמשרתות חלק במנוחת השבת, ובלילות השבת והחגים ישבו אל השלחן יחד עם בני המשפחה, ובעת ההיא נחשבו לבני בית אמתיים ונהרו מלבישים<sup>16</sup> ולא השתמשו בהם למלא חובותיהם הרגילות. „בהיותי ילד, כותב הר"י ליפשיץ<sup>17</sup>, ואקרא אל השפחה היושבת אתנו אל השלחן להביא לי מעט מים, גערה בי אמי על זאת“.

להוכיח עד כמה הניעה המדה הזאת, די להזכיר כי בשנת 1694 נאלצו להוסיף במיץ בתקנות הקהל סעיף המזהיר את האדונים מלפזר יותר מרי לחתונות משרתיהם, ולמשתאות כאלה אסרו להזמין יותר מל"ב קרואים מלבד ראשי הקהל<sup>18</sup>.

<sup>11</sup> (Güdemann, I. 232 — <sup>12</sup> שו"ת הרשב"א סי' תתנ"ז (הוצאת ויניצוא). — <sup>13</sup> תשב"ץ ח"ג, סי' רכ"ה. — <sup>14</sup> סי' תרס"ה. — <sup>15</sup> חות יאיר סי' ק"ג. — <sup>16</sup> סי' חסידים תרס"ה. — <sup>17</sup> עיי' Jewish Q. R. III p. 478. — <sup>18</sup> Annuaire de la Soc. des Et. Juives, 1885, p. 109.



## מ. אהבה ושרוכים.

מנהג ימי הבינים להשיא את הילדים בקטנותם לא הניח מקום רחב לעניני האהבה בין היהודים. אך בכל זאת נמצא בתלמוד ובזכרונות ימי הבינים ספורים רבים של עניני אהבה במונחם בימינו אלה. המשוררים הנעלים אשר השאירו רשמם לדור דורים בספרי תפלות עמם, משוררים כר' משה בן עזרא, אשר הרבה לחבר דווים וסליחות עד כי כנהו בשם "הסלח", וכרבי יהודה הלוי, אשר היה לסמל היהדות — הם המה אשר חברו גם שירי האהבה היותר לזהמים.

אך בכל אופן היתה השתדלות האשה לבקש אהבה, כדבר מזור למושגי היהודים בימי הבינים. אחד הגאונים כותב: "מנהגה הכללית של ישראל, אע"פ דהויא ברתא בית אביה בוגרת, ואפילו בת עשרים שנה, ואיתי לאב בחיים — בתר אביה גרירא, וליכא מידי פריצותא וחוצפא בבנות ישראל לגלויי איהי דעתא ולמימרא: לפי אני רוצה; אלא על אביה סמכה"<sup>19</sup>). והמאמר הזה מציין היטב את החיץ המבדיל בין מושגי יהודי ימי הבינים בדבר הזה וההשקפות הנמצאות בתלמוד. השקפת התלמוד היא היותר קרובה לדעה השוררת עתה באירופא: "אסור לאדם שיקדש את בתו כשהיא קטנה, עד שתגדל ותאמר: בפלוני אני רוצה"<sup>20</sup>).

ואחרי אשר ניתן גורל הבנות בידי אבותיהן, השתדלו המה להשיאן בשעה שאין להן עוד כח למאן בכחירתם: לפני מלאות להן שנים עשרה שנה, מועד צאתן משנות הקטנות עפי' הדין, וגם בעליהן לא היו הרבה יותר גדולים מהן. המשנה קובעת אמנם את שנת השמונה עשרה לחופה לאיש, אך בספר החקים שנתקבל אחרי כן באומה הננו מוצאים כדברים האלה: "מצוה על כל אדם שישא אשה בן י"ח, והמקדים לישא בן י"ג מצוה מן המובהר"<sup>21</sup>).

לנשואים המוקדמים האלה היתה סבה מוסרית. הצניעות היתה אחד מן הדברים היותר יקרים בעיני היהודים, ולכן השתדלו להרחיק את בני הנעורים מן העברה, ולפעמים השיאום עוד לפני הזמן הקצוב למעלה. באחרית המאה הי"ז לא היה החתן עפ"י גדול מכן עשר, והכלה היתה עוד צעירה ממנו<sup>22</sup>). אך העת ההיא היתה יוצאת מן הכלל. או פרצו בחוקה התקות המשיחיות, ואחרי אשר אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבנוף, השתדלו ההורים להחיש את היום הגדול ההוא.

ומלבד הטעמים המוסריים והרויים האלה, הננו מוצאים בספרי התקופה היא עוד שני טעמים יותר מעשיים להתפתחות הנשואים המוקדמים. והטעמים האלה יפיצו אור כהה על השכת מצב היהודים בעת ההיא. בעלי "התוספות" במאה הי"ב אומרים: "ועכשו שאנו נוהגים לקדש בנותינו אפילו קטנות, היינו משום שבכל יום ויום הגלות מתגבר עלינו, ואם יש סיפק ביד אדם עכשו לתת לבתו נדוניא, שמא לאחר זמן לא יהיה סיפק בידו ותשב בתו ענונה לעולם"<sup>23</sup>). ור' פריץ מקורבייל, אשר חי במאה הי"ד, מוסף טעם שני לאמר: "והני מילי בימיהם שהיו ישראל רבים במקום אחד, אבל עתה (אחרי מסעי הצלב), שאנו מתי מעט, רגילין אנו לקדש אפילו קטנה, שמא יקדמונו אחרי"<sup>24</sup>).

<sup>19</sup> תשובות הגאונים, הוצאת הרכבי, דף 87. — <sup>20</sup> קדושין מ"א ע"א. — <sup>21</sup> ש"ע אה"ע סי' א' סעיף ג'. — <sup>22</sup> זאת תורת הקמאות דף י"ד ע"ב. — <sup>23</sup> תוספות קדושין מ"א ע"א בד"ה: אסור לאדם וכי. — <sup>24</sup> כל בו סי' ע"ה.



ותנאי החיים האלה עצמם הם שהולידו גם את "השרדן"; כי אחרי התפור החברה הישראלית על ידי ההרנות והגרושים של תקופת מסעי-הצלב, לא יכלו נפורה לשוב ולהתאחד רק ע"י השתדלות סרסרים חרוצים. בימים הראשונים היו רק גדולי התורה לשרדנים, ומהרי"ל כלכל ביתו בכסף אשר הרויח בעסקי שרדנות<sup>25</sup>) ושמו בתור שרדן יצא בכל ארץ הריין, וישרו וזהירותו חבכוהו על בני הנעורים. רב מזה היה המתוך הטבעי לזוונים בימי הבינים, היא העת אשר חדרו האבות יותר להשיג לכנותיהם חתנים למרנים ונכבדים מאשר להתחתן את עשירים. רק בעת מאוחרת קבעו להם אנשים המוניים את הרבר הזה לפרנסה ועיניהם נשאו רק אל שכרם, או כי בהיותם סוחרים נודדים רכלו בלבות בני האדם ככצעצועי הכלים. ועל ידיהם צמחו רעות רבות מנשואי חפזון בין בני ערים שונות, אשר היו נכרים איש לרעהו, ולא אחת ולא שתיים היתה מנת גורל הנערות האמללות לסבול מחסור ובגד בוגדים.

בעסקי שרדנים התעסקו בקרב היהודים רק הזכרים, בעוד שבארץ המזרח היו רק הנשים עוסקות בזה, ובכ"ז הנה נמצא גם זכר שרדניות מעשות בספרי ישראל<sup>26</sup>).

כהלכך לבות הנערות בימי קדם במעשי גבורות הבחורים על שדה הקרב, ככה היתה הדרך הסלולה ללבותן בימי הבינים על שדה מלחמתה של התורה. כי בהיות לאל ידי בני הנעורים להראות חריצות שכלם לעיני אלה שהיו להם אחרי כן לנשים, לא נצרכו כלל לשרדנים. ואם אמנם היה מחזה הימים המוכים של כנות ישראל בש"ו כאב ובויה"כ, המתואר בתלמוד, מזור למושגי הנמוס של ימי הבינים, ולבני הנעורים לא היה כל כושר לקשור ברית אהבה על פני השדה במקומות רומנטיים. — הנה מצאו להם מקומות אחרים תחת כרמי החמד, המה שוקי המסחר הגדולים: "ויהיו בכל יריר ויריד כמה מאות ראשי ישיבה, וכמה אלפים בתורים וכמה רבבות נערים, ומי שהיה לו בן או בת להתחתן נסע אל היריד ושם עשה חתון, כי כל אחד מצא שם דמיונו וזוגו. ונעשו כמה מאות חתונים בכל יריר ויריד, ולפעמים אלפים חתונים. ובני ישראל אנשים ונשים היו הולכים ביריד בבגדי יקר, כי היו חשוכים בעיני מלכות ובעיני העמים"<sup>27</sup>).

מוכן מאלו, כי בהיות הילד נכנס לפעמים לחופה בהיותו בן עשר, לא היתה לאל ידו כלל לכונן לו בית לעצמו, ובהכרח ישב הוא ואשתו בבית חותנו, אשר הספיק לו צרכיו לזמן רב או מעט, ככל אשר קצבו מראש. תוצאות השטה הזאת היו אמנם רעות, כי שללה מהבעל כל כשרון למלחמת הקיום ותרגילהו להיות תלוי בדעת אחרים, אך כנגד זה הנה כבד היה על היהודים לעשות אחרת בימים ההם, אשר מלבד צרכי הבית הכלליים הוטלו גם מסים רבים על הזוג הרך תיקף אחרי חתונתו, לפני היותו עוד מוכשר לשאתם. במאה ה"ח היתה במרכז אירופא עוד סכה אשר עצרה רבים מהמתחתנים לכונן להם בתים לעצמם, כי עפ"י חק מזור, הותר רק לבן הגדול שבכל בית יהודי, לכונן לו בית<sup>28</sup>).

תוצאה שניה של הנשואים המוקדמים היה דבר רבוי הגרושים. אך רעת גרושי הימים ההם לא גדלה מאד, כי קרו עפ"י עוד לפני המלא הנשואים במובנם האמתי, והגרושה יכלה על נקלה לשוב ולהנשא לאיש. ובכל אופן היה על האיש להתנהג את גרושתו מנהג כבוד ורחמים. התלמוד מוכיח כבר את הרבר הזה כמצוה, בדרשו על הפסוק "ומבשרך לא תתעלם" — זו גרושתו<sup>29</sup>). והכלל הזה נהג גם בימי הבינים.

<sup>26</sup> כנגד זה, כל שכרו שקבל בתור רב היה מוציא לתמיכת תלמידיו. — <sup>26</sup> כרם שלמה ח"א דף כ"ד. — <sup>27</sup> יון מצולה. — <sup>28</sup> Grätz, Geschichte XI. 398. — <sup>29</sup> ירושלמי,



וגם דבר "הקידושין ע"י שליח" פריץ הרבה ע"י השטמה הזאת, אשר על פיה נחתו כל עניני הנשואים רק על פי הורי הוגו. ובכל ספרי הפוסקים נמצאה הנוסחה הקבועה לקידושים כאלה לאמר: "תהי את מקודשת לפני כבוד משה וישראל"<sup>80</sup>.

שלשה פרקים היו בקשרי החתונים בימי התלמוד: השדוכים, לאמר המשא והמתן בדבר החתון והסכמת שני הצדדים מבלי כל אשור וקיום; והארושים, לאמר קידושי האשה לאיש בשוה פרוטה, באופן כי נחשבו כבר לאיש ואשה ולא יכלו להפרד אלא בנט; והנשואים האמתים, לאמר בוא הכלה לבית אישה אחרי עבור שנה תמימה ממועד הארושים. אך תחת השדוכים הקדמונים, אשר לא היה להם כל ערך, החלו בימי הבינים לנהוג לכתוב "שטר תנאים", אשר בו התחיבו שני הצדדים להתחתן אחרי זמן קצוב או בלתי קצוב עפ"י תנאים ידועים. ואם יאמר הצד האחד להפר את ההתחייבות הזאת, ישלם לצד השני סכום קצוב בתור קנס. ועל שם הקנס הזה הרשום בשטר נקרא גם המשתה, אשר הכין או החתן, בשם "קנס-מאָהל". וקביעות זמן הארושים היתה רופפת, כי במאה ה' והיא חגגה את חגיגת התנאים והארושים יחד, ובמקומות אחרים חגו יחד עם הארושים גם חגיגת הנשואים, ביום אחד רק בשעות שונות, ושתי סעודות נעשו לכבוד שניהם<sup>81</sup>. אך גם המנהג הזה נדחה מעט מעט בגלל ההוצאות אשר רבו ע"י הסעודה הכפולה<sup>82</sup>.

הזמן שבין כתיבת שטר התנאים והחתונה ארך לפעמים גם יותר משנה, ובשטר אחד מימי הבינים באנגליה נקבע זמן ארבע שנים. והחתן והכלה היו מחויבים להתרחק זה מזו לפני החתונה, ולפעמים נאלצו החתנים לקבל עליהם באלה ובשבועה לבלתי בקר את מיועדתם<sup>83</sup>.

במשך הזמן הארוך הזה החליפו המיועדים מתנות ביניהם בימי המועדים, וגם בחתונות נתנו מתנות ביד נדיבה, ועל המתנות ההגונות נחשבו ספרי התפלה וספר ההגדה מקושט ומצויר ציורים שונים. ולכלה נשלחו לפעמים תיכף אחרי התנאים חגורות ועדיים לקשט מקלעות שערותיה<sup>84</sup>.

באשכנז נתן אבי הכלה להחתן טבעת זהב עוד לפני החתונה, בעוד שהכלה לא קבלה טבעת קידושיה כ"א ביום חתונתה בבקר. בארצות יון וטורקיה נהגו לתת להכלה טבעת תיכף אחרי כתיבת שטר התנאים, והדבר נעשה ברב פרסום, כי אחדים מוקני העדה באו אל בית הכלה בלוי המון רב, וימסרו לה את הטבעת<sup>85</sup>.

טבעות התונים מעשי-חרשים נמצאות באספות רבות של הפציפיקר. מרתן גדולה, ועליהן ציורי-חרושת עשויים בזהב, תאר בנין בתמונת מגדל, ובראש הטבעת: דגל-רוחות מנפנף וסובב<sup>86</sup>. על אחדות מהטבעות האלה כתובות המלים "מול טוב" בעברית. גודל היקפן של הטבעות האלה והעוקצים היוצאים מקשוטי רבים מהם מראים לנו, כי לא

כתובות פו"א ה"ג. — <sup>80</sup>) מחזור ויטרי, דף 596; רוקה, סי' 351. — <sup>81</sup>) מחזור ויטרי עמוד 587. — <sup>82</sup>) שם עמוד 588. — <sup>83</sup>) בסי' אנשי שם להר"ש בובר (עמוד 232) חננו מוצאים שני כתבים מועתקים מפנקס הקהל בלובב מושנת תקל"ו, בנוסח זה: "אני הח"מ מקבל עלי באלה ובשבועה שאסור לי לילך לבית שדרה שם הכלה המיועדת לי, הן ביום והן בלילה, בלי שום אמתלא בעולם, עד הנשואין שלי, ואם אעבור ע"ז מהיום אהיה נדון כעובר על השבועה בכל מיני עונשין וקנסין עצומים וחרפות ובוזונות בלי שום המלטה בעולם". — <sup>84</sup>) Perles, Grätz-Jubelschr. p. 6. — <sup>85</sup>) Anglo-Jewish Historical Exhibition p. p. 115, 124. — <sup>86</sup>) Ibid. 6, note I.



נעשו לשימין על האצבעות, ורכים חושבים, כי היו משתמשים בהן לאגוד חטרי ההרסים. תכנית הבנין המצויר על הטבעות האלה היתה צורת ביהמ"ק או בית הכנסת. בטבעות הקידושים האמתיות אין תשבצת אבנים טובות, כי על פי דין אסור להשתמש באבנים כאלה אשר יכבד לדעת ערכן ועל נקלה יוכלו לרמות את הכלה בדבר מזוהר<sup>37</sup>). בתלמוד אין זכר לטבעות קידושים, וגם אחרי כן לא נתקבלה כמנהג דתי עד המאה ה' או ה', וכנראה השתמשו בה בא"י ראשונה, ששם קבלו היהודים את המנהג הזה מהרומאים.

גם מנהגי התונה אחרים שאלו היהודים מהרומאים, והאחד מהם הוא האיסור להתחתן בין פסח לשבועות. סבת המנהג הזה לא נודעה גם לחכמי ישראל עצמם כמאה השמינית, ויתאמצו למצוא סמיכות בינו ובין זכר מות תלמידי ר'יע במספר רב בעת ההיא; אך כמעט אין כל ספק, כי בזאת נמשכו היהודים אחרי הויה רומית האוסרת להנשא בחדש מאי<sup>38</sup>). וממקור זר כזה יצא גם המנהג הנפרץ, לבלתי תהיה התונה כ"א בראשית החדש או בחציו. מנהג כזה נמצא אצל ההודים העתיקים, וכמאה ה"א הגנו מוצאים, כי הבישוף בריכרד מורמיווא ענש את הנוצרים אשר מאנו להחל בכנין או לחוג הן נשואים וולתי בר"ח.

### י. מנהגי החתונה.

היום הששי בשבוע היה הנבחר לחתונות בימי הבינים<sup>39</sup>). גם יום ד' נקבע לחתונות הבתולות, ויום ה' לאלמנות; אך היום הששי הכריע את כלם, בהיותו הוא הקרוב ליום המנוחה ויום עלות החתן לתורה בכיה"כ. כי סוף סוף היתה החתונה, ככל עליונותה, כעין הניגת קודש מעושרה במנהגי דת וכבוד ראש. היום ההוא היה לחתן ולכלה ליום צום ותשובה, ובעת סודר הקידושים הושם אפר על ראשם לסימן אבלות. גם כנדים מיוחדים לבשו לסימן זה. וגם שבירת הכוס בשעת החתונה ברנשות האלה יסודה. אמנם לא נפקדה רוח ההדרה והעליונות מקרב חתונות ישראל; אך שאיפת המנהגים האלה היתה כפולה: להשביח מעט גם את שאון שמחות האדם ברעיונות יותר נשאים, ולהעלות על לב גם את זכר ציון השוממה. ערוב מחשבות נוגות כאלה בשעת הדרה הננו מוצאים גם בשירת ר' המנונא וזטא אשר שר בחתונות: „ווי לן דמיתנן! ווי לן דמיתנן! הו תורה ודו מצוה דמננו עלן?"<sup>40</sup>). ואם אמנם יקר למצוא בשירי החתונות אשר ליהודים הד קול מעציב כזה, הגה זכרון ציון לא ימוש משירי החתונות הנפלאים של ר' יהודה הלוי. אבל רק בשיריו נראה את החוץ הזה, כי בשירי האהבה של יתר משוררי ימי הבינים נעדר זכר חרבן ציון.

שירי החתונות נחלקו לשני מינים: שירי התפלות והבקשות בעד שלום החתן והכלה בכלל, אשר הברום לכתחלה למען ישוררום בבית הכנסת בשבת שאחרי החתונה, ויחשבו על חלקי התפלה; ושירי המיוחדים אשר הברום המשוררים מימי ר' יהודה והלאה לכבוד ידידיהם הפרטיים וישוררום בבית החתן. גם שירי מוסר ותורת ארחות

<sup>37</sup> מיסד התקנה הזאת היה רבנו תם. אך היו רבנים אחרים אשר התירו זאת. עיי' שו"ת מהרש"ך, ח"ב דף 76, וסי' לחס רב להר"א די בוטין סי' כ'. — <sup>38</sup> עיי' במאמר ד"ר יוליוס לנדסברגר כעתוננו של גיגר. VII. Jüdische Zeitschrift für Wissenschaft u. Leben. — <sup>39</sup> עיי' מדרכו למס' ביצה פ"ה; כלבו דף פ"ו ע"א; רוקח סי' שניג. — <sup>40</sup> ברכות ל"א ע"א.



החיים חברו לפעמים לחתונות, כשיר „קערת כסף“ אשר חבר ר"י האזובי לחתונת בנו; ולפעמים חברו גם חזיונות שלמים, כחזיונות „לישרים תהלה“, „מנדל עזי“, „גים ויבשת“, מעשי ידי המשורר היותר מפואר אשר קם אחרי התקופה הספרדית, הוא הרמ"ח לוצאטו. הקפת הכלה ברחובות העיר בפומבי גדול שונה היתה לפי המקומות והזמנים. בספרד היתה ההקפה בלויית המון עלו רוכבים בסוסים ומשחקים ברמחים<sup>41</sup>). ובמצרים נשאה הכלה כובע מלחמה בראשה וחרב בידה, ותצא בראש ההקפה והמהולות. וגם החתן ורעיו לקחו חלק בעליוות וילבשו בגדי נשים ואת אצבעותיהם צבעו בכופר האדום<sup>42</sup>). לפני המזון החוגג נשאו בארץ המזרח קורות ארוכות ולפידים בראשיהן<sup>43</sup>), „ובכבוד ילוה עד היום המון רב את החתן לחופה בבית הכלה בראשית הלילה. כל העוטרים את החתן נושאים נרות ואבוקות בידיהם והמנצחים בכלי שיר לפניהם, המחנה הזה יעמוד בכל רגע מלכת, כי אנשים (עפ"י מהמדנים ועניים) מביאים כבשים חיים ומניחים אותם בדרך לרגלי החתן, והוא מוכרח לעבור ולדרוך עליהם, והאנשים ההם קוראים: קרבן!<sup>44</sup>) — לפני נשא החתן והכלה בשעת ההקפה עטרות ענפי ורדים והרסים וויתים, או עטרות זהב מפותחות מעשה חרש<sup>45</sup>), ופעמים רבות התעסקו החכמים ותלמידיהם בעשיתם, להראות עד כמה חשובה מצות הנשואים בעיניהם<sup>46</sup>), אך אחרי הרבן הבית גזרו על העטרות האלה, ואף כי שבו וניהגום אח"כ, וה„מירטען-קראנץ“, לאמר: זר ההרסים, היה לדבר קבוע במלבושי החתונות בימי הביניים, בכל זאת, משום זכר להורבן אסרו לקשטו בקשוטי זהב או כסף<sup>47</sup>).

מלבד שירי-החתונה אשר חברו המשוררים המליצים, נשמעו בחתונות ימי הביניים גם זמירות ושירי התול אשר רבו בהם השנינות והחרודים למען „שמח חתן וכלה“. עריכת חזיונות בימי החתונה היתה לדבר נפרץ במאה הי"ו, ואמנם חוברו רוב החזיונות הנמצאים בעברית לחתונות או לפורים. גם הברחנים השנונים שמחו את לבות החוגגים בעיקצותיהם אשר חלקו לכל העובר תחת שבט לשונם.

מנננים בכלי זמר נננו כל שבעת ימי המשתה, וגם ביום השבת נשמע קול כלי הזמר, על ידי מנננים נכרים אשר שכרו להם היהודים ליום הזה, כי בהיות יום השבת תיקף מטחרת הנשואים, היה כבוד על החוגגים לתת לעבור מבלי משמע קול כלי שיר<sup>48</sup>). אך בימי החול היו המנננים תמיד יהודים, ולמננני הגיטו יצא שם גדול, ולפעמים קראום גם הנוצרים לנגן לפניהם בהגינותיהם.

דרשת הרב היתה גם היא ענין חשוב בחתונות, אפס כי בראשונה לא נאמרה בשעת החופה, כ"א בשעת הסעודה, אך רבים התנגדו לתערובת דרשה תורנית עם כל פלפולי ימי הביניים בקרב חגיגה עליוה<sup>49</sup>), והדבר הזה הביא בלי תפונה את הרבנים להעתיק את מקום הדרשה אל בית הכנסת. גם החתן היה דורש בעת שבת הקרואים אל השלחן, ואחרי כלותו דרשתו נתנו לו מכיריו את מנחתיהם, אשר נקראו על שמה: „דרשה-גשאנק“.

סודר הקידושים נעשה במאה העשירית בבית החתן או בביהכ"ס; אך במקומות רבים בחרו לעשותו בחצר אשר לפני ביהכ"ס, כי בכתים פנימה לא היה מקום מרוח

<sup>41</sup> 174 (Perles, Monatschrift, 1860; Zunz, zur Gesch. — 42) חדושי הרמב"ם דף 51 ע"א. — <sup>43</sup> Zunz, Gesch. und Litter. p. 489 — <sup>44</sup> כוחות החיים לואלף שור, ע' 51—52. — <sup>45</sup> סומה מ"ם ב'. — <sup>46</sup> גמין ז' ע"א. — <sup>47</sup> ש"ע א"ח, ס' תק"ס סעוף ד'. — <sup>48</sup> מרדכי למס' ביצה פ"ה; מהר"ל הל' ערובי חצרות. — <sup>49</sup> שו"ת הר"י בן חיים מברין, 227.



לכל הקרואים הרבים. גם הוראת "החופה" שנתה מעת לעת. בארצות המזרח נמשך עוד זמן רב מנהג החופה במובנה הקדמוני, אך באירופא נהיתה החופה במאה הי"ד רק לסמל פשוט, ובמקום חדר אמתי אשר בו נתיחד החתן והכלה, פרשו שלית או יריעה מעל לראש הזוג, סימן לאחורם.

בכל עת ובכל מקום היו הנשואים לאיריאל נעלה בעיני היהודים. בעלי המוסר של ימי הבינים אומרים כלם פה אחד, כי בקחת לו האיש אשה עליו לחפש אחרי בעלת מזג טוב ולא עושר רב. ו"ספר חסידים" אומר: "בל שיש לו לב טוב, ולוקח אשה שיש לה לב טוב, וצנועים וגומלי חסדים ונעימים כמו"מ, מוטב להתחתן בזרעם מלהתחתן בזרע ישראל שאין בהם אלה המדות. לפי שזרעו יהיו צדיקים וטובים"<sup>50</sup>).

ובדבר ההתחתנות בין המפלגות השונות אשר צמחו בישראל, הגה אין יודע אם התחתנו הפרושים והצדוקים לפנים איש באחיו; בכל אופן לא נזכר כל אסור בתלמוד בנוגע לזה; אך בימי הבינים רבו הרבנים המתנגדים בכל תוקף להתחתנות בקראים.

וגם בקרב היהודים התלמודיים עצמם עמדו מכשולים שונים על דרכי החתן. ככה פקפקו להתחתן באנשים זרים הבאים מארצות נכר ואיש לא ידע את תולדותיהם<sup>51</sup>, וחזון אנשים כאלה נפרץ מאד בימי הבינים. ימי הרדיפות והגרושים. וכנגד זה הגה עברו ימים רבים עד אשר יכלו הספרדים הגולים לקבוע בלבם את הדעה, כי לא יגרע מכבודם בהתחתנם באשכנזים, בכל אופן היה "כבוד המשפחה" לעיקר ולחשיבות רבה בעיני הנשואים בישראל. (עוד יבוא).

281. — <sup>50</sup> ספר חסידים, סי' שע"ז. — <sup>51</sup> ברומי תקנו בתקנות הקהל בשנת 1705 כי לא יתחתנו באיש הבא מארץ נכריה מבלי הסכמת הרב וראשי הקהל (ברלינה, רומי II, ע' 103).



## נספה בלא משפט.

מעשה שהיה.

מאת

דוד כהנא.

(סוף.) \*

בשנת 1737, בייט מאָרץ, נשלח יוסף זיס עם יתר השרים אשר נתפשו אתו אל מבצר הָאָהֶעֶן־נאייפפֶען<sup>1</sup>). גם שר הצבא רעמכינגען נתפש בביתו, וכן השר שעפפער, והרבה שרים ברחו חוץ למדינה. בתחלת שבתו בבית כלאו דבר יוסף זיס עם השופטים והחוקרים קשות, ואף כי ענו את נפשו בענוים רבים, הושיבוהו לבדו בחדר אפל וקר ונתנו לו לחם צר ומים לחץ, גם אסרו ידיו ורגליו בנחשתים, עד שקץ בחייו ורצה לשתות סם המות, אף נסה לאכול את צפרניו, אולי ימות על ידי זה, — בכל זאת, לא רצה לעשות בנפשו שקר ולהודות על חטאים שלא חטא<sup>2</sup>). השופטים הצרו לו מאד לגלות להם את שמות הנשים והנערות, אשר דבק בהן לאהבה. אך הוא לא חפץ לעשות זאת. כונת השופטים בזה, כפי הנראה, לא ידע יוסף זיס אז בעצמו, רק אמר, כי אין מדרך הנימוס לגלות דברים כאלה ברבים. אבל הם בכל נפשם בקשו לדעת זאת, למען יכרו לרגליו שחת ולקחת את נפשו. ומוה נראה את תכונת יוסף זיס הישרה, וכי שופטיו היו אנשים רעים ומשחתי המדות מאד<sup>3</sup>). וכראות יוסף זיס, כי המת השופטים עלתה עליו עד להשחית, בקש שיבואו אליו שני כומרים, אחד פרוטסטנטי ואחד קתולי, כי חשב בלבו, אולי יהיו לו מטיפי-מוסר אלה למליצי יושר לפני הנסיך, ומהם תצמח לו ישועה<sup>4</sup>). וכיום די' דיצמבר שנת 1737 בא אליו הכהן הפרוטסטנטי ריענער, ומיד החל לדבר על לב יוסף זיס, כי יקבל עליו דת הנוצרים, אבל יוסף זיס ענה לו, כי קרא את שניהם רק למען יטו את לב הנסיך ושריו אל הצדק והיושר, כי איך יבואו אל מלכות-השמים אם יעוהו משפט? אך הכומר ריענער דבר על לבו הרבה, כי יטיר את דתו, ויאמר לו, כי אם יעשה זאת יצא לחפשי<sup>5</sup>). על זה ענה לו יוסף זיס: יהודי אנכי ויהודי אהיה. לא אהיה לנוצרי אף אם אעלה ע"י זה למלוכה, כי להחליף דתו יוכל איש חפשי, אבל מנגונה הוא מאד לאיש אסור בכלא<sup>6</sup>). ויהי כראות הכומר כי עמל בחנם, וימסור נפשו באנחה לאלהי אברהם יצחק ויעקב, ויוסף זיס ענה לו: אמנם כן, זה הוא גם אלהי.

\* ע"י למעלה חובי' כי ע"י 134.

<sup>1</sup> צימנערמאנן צד ק"א. — <sup>2</sup> שם. — <sup>3</sup> שם צד קט"ו. — <sup>4</sup> שם צד קכ"ו. —

<sup>5</sup> זאת נראה מזכרונות אנמאן וועבער צד ש"ם. — <sup>6</sup> מעממע צד ע"ח.



בשנת 1737, י"ח דיצמבר, עשו השופטים קונקורס על רכושו הרב של יוסף זים, והכריזו בפומבי, שמי שיש לו חביעות עליו יגיש משפטו אליהם, כי הם לקחו כל רכושו ממנו, ונם גרשו מביתו את אחותו לאה, שהיתה אז בת ט"ז שנים<sup>7</sup>). כל מעשיהם שעשו לעיני השמש היו לא בצדק ולא ביושר ואת המשפט משנו ימים רבים, למען יוכלו במשך הזמן לחפש עליו עולות ולטפול עליו עונות חרשים שלא הטא מעולם ולאכול את כל הוננו. וכאשר נודע להם כי בידי הסוכן שלו — שמו היה שמואל לוי, בן כ"ג שנה — נשאר עוד שטר חוב על מאה אלפים גולדען, רצו לאסור אותו מהר בבית הסוהר ולגזול ממנו בחזקה גם את הכסף הזה, אבל הוא הצליח לברוח ולהמלט על נפשו<sup>8</sup>).

אמנם גם בוורטמברג נמצאו אנשים אחרים, אשר נאנחו על כל התועבות האלה, אך לא היה כח בידם להציל העשוק מיד עושקיו הרבים. מרוב רחמנות רצו אחרים מאוהביו לעשות עמו חסד ולתת לו סם המות בסתר, למען ישם קץ לצרותיו הרבות<sup>9</sup>. אבל הדבר נודע מהר, ויוסיפו עליו משמר, ואחר ימים לא כבירים הובא למבצר האָהען־אספערן, ושם ענו את נפשו מאד, עד שגלה שמות איוו מפלנשיו. שם רצה יוסף זים עוד הפעם לאבד עצמו לדעת ויצא ארבעה ימים בלי הפסק, אך לבסוף היה מוכרח לאכול, כי לא יכול לשאת צער הרעב<sup>10</sup>).

שמונת השופטים שבידם נמסר משפטו כמעט כלם היו אויביו בנפש, ובנגוע אליו היה כל חוק ודין לצחוק בעיניהם<sup>11</sup>). כל הדברים הרעים שנעשו במדינה תחת ממשלת הנסיך קארל אלכסנדר, גם אלה שנקרו עוד טרם בא יוסף זים שמה (כי הוא ישב בתוכם רק כחמש שנים), כל החטאים שחטאו השרים בוורטמברג, למקטנם ועד גדולם, ואף עונותיה של הפלגש ווערבען, — את כל אלה גללו על ראשו של יוסף זים, וכל דבריו להצדיק את נפשו לא נכנסו באזניהם והיו כקול קורא במדבר, כאשר לקחו ממנו מכתביו וכתביו, לא שמו לבם לרבים מהם שהיו לטובתו<sup>12</sup>). גם לכתב ההתנצלות של מליצו מאגלינג לא שמו לב, והרבה מכתבים ששלח המליץ אל יוסף זים נעצרו בבית מאסרו ימים רבים, ומהם שלא נמסרו לידו כלל. גם לא נתן לו, להמליץ, רשות לבוא אל יוסף זים ולדבר איתו בכל עת, והרבה כתבים ופרוטוקולים לא מסרו השופטים לידי המליץ, אף כי היו נחוצים לו מאד, להראות על ידם את צדקתו של הנאשם<sup>13</sup>).

אך יוסף זים נסה בעצמו להראות צדקתו לפני שופטיו, ויאמר, כי הוא לא חטא במאומה וכל מה שעשה עשה רק על פי פקודת הנסיך ושריו, ועל זאת יעידו הפקודות הרבות, שנחתמו בחותם הנסיך ושאר השרים, ונם הלא הגיד הנסיך כמעט לפני מותו בכתב חתום, כי הף הוא מפשע, וכל חשבונותיו נמצאו נכונים, ולבל יזיד איש לערער עליו עוד. ובעניני האמונות והסכסוכים שבין הפרוטסטנטים והקתולים לא התערב מעולם, ואם יש בו עון קל, כי אין אדם צדיק בארץ, הלא הוא תפוש זה ביד שבועות, ודי בזה לכפר על עונו, וע"כ לבו נכון ובטוח, שהנסיך החדש ושופטיו יסלחו לעונו ויזיאו אותו מהר לחפשי<sup>14</sup>). אך גם מלבד התנצלותו של יוסף זים, לא היה באפשר, לפי חוקי המדינה, לענוש אותו בעונש חמור, יען כי לא היה שר או סקיר ולא קבל משרה על

<sup>7</sup> זכרונות אנטאן וועבער צד שמו"א וצד שמו"ז ומעממע צד ע"ז. — <sup>8</sup> מעממע צד ע"ז. — <sup>9</sup> שם. — <sup>10</sup> ציממערמאנן צד ק"ב. — <sup>11</sup> שם צד ק"ג. — <sup>12</sup> שם צד קמ"ז. — <sup>13</sup> שם צד ק"ד. — <sup>14</sup> שם צד ק"ז.



עצמו באלה ובשבועה. כ"א נחשב כאיש פשוט וזר, שעשה רק את שליחותו של הנסיך (כי לא נמצאה שום פקודה שנכתבה ונחתמה בידו). אבל השופטים הרעים לא בקשו משפט צדק, וכל החקירות והדרישות שלהם היו רק אחיות-יעינים, יען כי כבר לפני זה חרצו משפט על יוסף זים, על פי קריאת הנערים השוכבים שקראו בחוצות: "היהודי תלה!"<sup>16</sup>).

ואלו הן ראשי האשמות אשר טפלו שופטי סרום אלה על יוסף זים: כי נגע בכבוד הנסיך המת, כאמרו שאין להנסיך לצות עליו בדבר המטבעות, כי הוא אדון בזה, וגם בטל פקודות הנסיך הרבה פעמים; כי נתן רשות ליהודים לשבת בוורטמברג; כי בקש לבטל את הכח של נבחר העם ודבר עליהם סרה לפני הנסיך; כי רצה לעשות את העם לעבדי עולם, שכל מה שיש להם הוא קנין הארון; כי יסד בית מלוה (קרעדיטבאנק) ובית משכנות (פפאנדהויז), למען יקח לו כל חילו ויגיעו של העם<sup>16</sup>; כי הטיל על העם מסים חדשים; כי בא אל בנות הארץ, ולפי חוק רומאי השורר במדינה מכבר, משפט מות לאיש יהודי הקרב אל אשה נוצרית.

ועל פי האשמות האלה, אשר שמו השופטים על יוסף זים, חשבו לבטח כי משפט מות משפטו, אך מצאו לטוב לצרף עמהם גם את בנו הצעיר של היועץ נאָץ, יען כי בין אותן הנשים שנלה יוסף זים את שמותיהן — נמצאו גם אמו ואחותו של הצעיר הוזה, וכדאי יחפוץ לנקום את נקמתו ממנו<sup>17</sup>. ואולם כדי לצאת ידי הכל ולשים מסוה הצדק על פניהם, שלחו השופטים כל הכתבים המתחסים למשפטו של יוסף זים, החקירות והדרישות עם גור הדין, אל בית המדרש הגבוה לדת ודין אשר בעיר טיבינגן, למען יחוו החכמים המורים שם את דעתם, לקיים פסק-דינים בכל תוקף ולהגיד כי משפט אמת שפטו. אבל ראש הפרופיסורים, הוקן הארפפרעכט, אשר נודע לשם בחכמת המשפטים, לא חת מהם ומהמונם, והגיד את דעתו כאמת וכתמים, כי השופטים האלה שנו ברואה, ולפי חוקי המדינה אין לגזור על יוסף זים משפט מות, רק לקחת ממנו את כספו ולגרשו מן הארץ. לדבריו אלה נתן הארפפרעכט טעמים נכונים, לאמר: היהודי יוסף זים לא עלה לשום משרה במדינה, לא היה שר או סקיד וכדומה, גם לא נשבע באלה לעבוד עבודתו באמונה, כשאר השרים, וכל הפקודות יצאו מאת הנסיך ושריו, ועל כן נחויץ להקריב תחלה למשפט את השרים האלה, שעברו על שבועתם. משפטו תחלה — אמר הפרופיסור — את שרי הארץ התושבים, ואחרי כן תשפטו את יוסף זים האיש זר. ומה שחטא היהודי בכואו אל נשים נוצריות, אמנם יש חוק ישן כזה, שנשכח בימינו כמעט לגמרי; אך שפטו נא בצדק, כי הן לפי החוק ההוא, משפט מות גם להאשה הנוצרית אשר זנתה עם היהודי, ועליכם להרוג לפי זה הרבה נשים, וגם מגדולי היחס שבמדינת וורטמברג<sup>18</sup>).

<sup>16</sup> (שם צד ק"ד. — <sup>16</sup>) שם צד קכ"ג. ובצדק מעיר ציממערמאן, כי הדברים האלה שעשה יוסף זים להצלחת העם, חשבו לו השופטים הנוכלים לחטאת. — <sup>17</sup> שם צד קמ"ו.

<sup>18</sup> (שם צד קכ"ד. ולפי דברי שטאבכע בספרו "היהודים באשכנז בימי הביניים" צד קס"ב, במקרים כאלה נקברו האיש והאשה חיים, או נשרפו שניהם באש. ועיין בספר "היהודים בנאברת" מאת קיוזערלינג (צד ע"א). ועפ"י גבון דברי מהר"י עראמה על אדות היהודים בספרו, וז"ל: "וכמה פעמים נתחבטתי על זה אודות הנשים הקדשות שהיה אסורן רופף ביד שופטי ישראל אשר בדורנו, ולא עוד אלא שכבר יאותו בקצת הקהלות ליתן להם חנינה ביניהם, גם יש שמספיקין להם פרס מחקהל, כי אמרו כיון שמצילות הרווקים או הסכלים מחטא אסור אשת איש החמור, או מסכנת



אבל השופטים האזורים אטמו את אונם ולא רצו לשמוע לדברי הארספרענט, הנאמרים באמת וצדק, וחרצו משפט מות על יוסף זים, כלם פה אחד<sup>19</sup>). כאלו נודעו להם דברי ההגמון מירושלים: «אין דבר, היהודי ישרא<sup>20</sup>!», והנסיך הוקן קארל רודולף, אשר היה כעבד גרצע לנבחרי העם, קים את המשפט המעות ההוא בחתימת ידו, בסוף חרש יאנואר שנת 1738, וכתב בשולי פסק-הדין ההוא לאמר: «מקרה נפלא הוא זה, כי בעד עון נבלים מן הנוצרים היהודי משלם»<sup>21</sup>).

בשנת 1738, בחודש יאנואר, הובא יוסף זים מן המבצר האֶהֶען-אספערנ לשטוט-נארט, וכאשר הסירו מעליו הכבלים הכבדים ושמו עליו תחתיהם כבלים קלים, שמח בקרבו וחשב בטח, שבא הקץ למאסרו ויצא מהר לחפשי. אך בראותו את המון אנשי חיל, העושרים אותו מסביב, נפל לבו וירא כי רעה נגד פניו. והמונים מן העם יצאו להרפו ולגרפו ולעשות בו שפטים, עד אשר ברוב עמל הביאו אותו אנשי החיל אל הכלא אשר בבית השרים<sup>22</sup>). ביום המחרת, ל"א יאנואר, הובא יוסף זים אל בית מועצות העיר, ושם הודיעו לו השופטים, כי נגזר עליו משפט מות, אשר יצא לפועל אחר ארבעה ימים, אך באיזה אופן יומת — העלימו עוד ממנו<sup>23</sup>). כשמוע יוסף זים את גור-דינו, חרדו כל עצמותיו ויפול על ברכיו ויבקש ויתחנן לפני בני עולה לסלוח לו, אך בראותו כי לבם לב אבן, בערה בו חמתו עד להשחית, ויקלל אותם קללות נמרצות<sup>24</sup>).

אחר ששמע יוסף זים את גור-דינו, הושב אל מאסרו בעליה אשר בבית השרים, ולהגדיל עוד את יגונו בא אליו בו ביום הכהן הפרוטסטנטי העללער, לדבר אל לבו כי ימיר את דתו, אך כל עמלו היה לשוא, כי יוסף זים עמד על דעתו<sup>25</sup>).

בנפש מרה צעק יוסף זים מבין החרבים של חלוני הברזל אשר בבית כלאו, עד שנחר גרונו ותש כחו, לאמר: «אנכי לא חטאתי חטא משפט מות, כי הכל עשיתי על פי מצות הנסיך, ומדוע לא נגזרה מיתה על שר האוצרות האלוואכס וסיעתו? כל רכושי נלקח ממנו ואותי אסרו, ואחותי לאה, שלא חטאה מאומה, גורשה מביתי, וכל זה נעשה לי יען כי יהודי אנכי. על כל השרים הנוצרים, שנאשמו כמוני, לא העמו בוו וקלון כמו עלי; בני ביתם יתענגו על רוב טוב, אף כי אין גם לאחד מהם כתב חתום מיד הנסיך, כמו שנתן לי והעד העיר על תומתי. הנני שואל את נבחרי העם, מדוע אכדו אצלם ספרי החשבון פתאום? הם ידברו על אדות עניותו של העם, ומדוע ישתו הם יין יקר במזרקי זהב וכסף? הוי חנפים! הוואת היא תורת משיחכם? לא! הווא תורה: הסר בראשונה את הקורה מעיניך, ואחרי כן תסיר את הקסם מעין אחיך<sup>26</sup>». ועוד אמר: מי בכס נקי מכל פשע, הוא ראשונה ידה אבן בה<sup>27</sup>). אתם תאמרו, כי נתתי בכסף משרות במדינה. הטוב כי רק בניכם הנכזים יאכלו טוב הארץ, ובני העניים שיש להם כשרון רב ימותו ברעב, יען כי לא ירצו לקחת בנותיכם הפרוצות, או כי שר וגדול לא יחזיק

הנזיות, מוטב שיעברו על לאו זה משיבואו לידו אסור סקילה, או סכנת שריפה . . . » (עיי' בס' עקדת יצחק, פ' וירא, שער כ').

<sup>19</sup> עיי' ציממערמאן צד ק"ח. ומה עמקה דעת חכמינו, שהורו בדיני נפשות: «סנהדרין שראו כולן לחובה פוטרין אותו» (סנהדרין ד' י"ז). — <sup>20</sup> בספר «נתן החכם» של לעסטינג (מתוך ד' פרק ב'). — <sup>21</sup> «דיעס איזט איין זעלטען עראייגניס, דאס איין יודע פיר קריסטענשעלמען דיא צעבע בעצאהאלט». (זכרונות אנטאן וועבער צד שמו"ח). — <sup>22</sup> ציממערמאן צד קכ"ו. — <sup>23</sup> מעממע צד ע"ז. — <sup>24</sup> ציממערמאן צד קכ"ז. — <sup>25</sup> מעממע צד ע"ח. — <sup>26</sup> מתוא ד', ה'. — <sup>27</sup> יוחנן ח', ז'.



בירם? אתם תאמרו. כי שחתתי צניעותן של בנות הארץ. אבל אנכי לא באתי אליהן ולא הללתי יציע איש, רק הן באו לביתי, ומי יוכל לעצור או ברוחו ולכבות את אש האהבה? חס אני על כבודן ולא אוכור את שמותן, אף כי עמדו כעת מנגדי וראויות הן לחרפה וכוו. דרוש אדרוש מאת כל איש אשר יאמר, כי רמיתי אותן, להראות זאת בראיות נכונות, למען אוכל להחזיר לו נוקו מרכושי אשר גולו השופטים ממני, ואם אויבי אלה לא יחפצו לשלם לו, הנני קורא להם: נגבים! כי הם כמו שודדי שפניא אשר יגולו כסף זרים בשביל בית תפלתם, ויקר אצלם המאמר: התכלית מקדשת האמצעים. ולאמונת אנשים כאלה אתחבר? לא! עולה כזאת לא אעשה לאבות ישראל. ואם יתלו אותי — גבוה מן העיץ לא יוכלו לתלות אותי. פעם אחת ימות נבר! ואתם שופטים נבלים וחומסים, בבטן השאול תבולו עד עולם<sup>28</sup>).

ביום הראשון, בי לחדש פברואר שנת 1738, בא הכומר האפפמאן אל יוסף זים לבית מאסרו ועמל ברוב דברים להטות לבו, כי ימיר את דתו, וכמעט לא הרפה ממנו. כי מצא הכומר כעת שעת הכושר להראות את חכמתו, כי יודע הוא לצודר נפשות. אך כאשר הצר הכומר ליוסף זים מאד, נפל על ברכיו ויבקש מאתו להרפות ממנו, ואחרי כן נפל על המטה ויכס את ראשו בכר ויבקש מאת שומר בית הסוהר, שישמור אותו מפני הכומר ההוא, ואחרי כן קם יוסף זים מן המטה וילט את פניו באדרת של שער, וכה עמד עד שיצא הכומר, ובצאתו אמר לו הכומר: הקללה אשר אתם רוצים בה תבוא עליכם, והברכה אשר לא הפצתם בה תהיה רחוקה מכם<sup>29</sup>. אז בקש יוסף זים שיבוא אליו רב יהודי, וישלחו לו את מורה לשונות הקדם בבית מדרש החכמה בעיר טיביננען, ושמו דוד בערנהארד, אשר היה יהודי לפניו והתנצר וחבר ספר דקדוק בשפת עבר בשם „סכת דוד“<sup>30</sup>. בלב נשבר הגיד לו יוסף זים את צרת נפשו, כי באמת חף הוא מפשע, „ואם יחשבו כל אשמותיו אחת לאחת, לא יהיו שוות כלן יחד חמשה גולדען“. והמורה בערנהארד ענה לו: „אם חף אתה מפשע, הלא נודע לך, כי איש כזה, לפי דת ישראל, הוא איש קדוש“. על זה ענה יוסף זים: „אוי לי על נחמה כזאת, אבל לבי לא יאכל על עצמי ובשרי, רק על חרפת משפחתי“<sup>31</sup>).

ובו ביום באו לשטוטנארט איוו יהודים עשירים מאפסנהיים ומפראנקפורט, והם רצו בכל נפשם לפדות את יוסף זים ממות וליתן כופר נפשו המשים אלף גולדען. אך הוגר להם, כי כל עמלם בחנם, יען כי אחרו את המועד, וכבר נחתם פסק הדין בידי הנסיך ואין להשיב. ויבקשו היהודים ליתן להם את גופו אחר מותו, ורצו לשלם בעדו אלף גולדען, למען יבוא לקבר ישראל, אך גם בקשתם זו לא נתנה להם. או בקשו רשות לבוא אל בית מאסרו ולדבר אתו לפני מותו, וזאת הרשו להם. בבואם אל בית כלאו נעו כלם בכביה על גורלו המר, וכאשר אצו בהם השומרים לעזוב אותו, שם הוקן שבהם, הוא הרב מאפסנהיים, את ידיו על ראש יוסף זים ויתן לו את ברכתו האחרונה, ואחרי כן הלכו מאתו בלב נשבר ונדכה<sup>32</sup>).

מרב כעסו התחרה יוסף זים במרעים, ואמר גם לפני שופטי נפשו האכזרים, כי גבוה מן העיץ שלהם, העומד זה שנים רבות מחויץ לעיר, לא יוכלו לתלות אותו. דבריו

<sup>28</sup> זכרונות אנטאן וועבער צד שמי"א. — <sup>29</sup> מעממע צד ע"ט. — <sup>30</sup> ציממערמאן צד קכ"ח ומעממע צד ע"ט. על דבר הספר „סכת דוד“ עיי' באוצר הספרים לכן יעקב. — <sup>31</sup> מעממע צד ע"ט. — <sup>32</sup> זכרונות אנטאן וועבער צד שמי"ה.



אלה נכנסו ללבם, ויחשבו מחשבות, איך לקחת נקמתם ממנו, עד שמצאו תחבולה, לעשות כלוב של ברזל ולקשור אותו בראש העין ההוא, ושם יתלה היהודי כצפור בכלוב<sup>(83)</sup>. בעד הכלוב הזה, שנעשה ביהוד רק בשביל יוסף זים, נתנו שני אלפים גולדען. וביום ב' פברואר משבו ששה סוסים את הכלוב אל מקום אשר עמד שם העין, שנעשה עוד בשנת 1596.

ביום ד' פברואר, היום האחרון של יוסף זים (הל אז ביום ג' י"ד שבט, שנת תצ"ח), הובא יוסף זים, בשעה ח' בבקר, אל בית מועצות העיר, אסור בנחשטים, ושם, באולם גדול, ישבו השופטים, כלם עטופי שחורים, וגם הרבה אנשים מהמון העם נאספו שמה, ואחד מן השופטים הגיד ליוסף זים את פסק דינו קבל עם לאמר: "הבקשה שלך ושל אחיך היהודים שבקשו בערך אי אפשר לשמוע, כי אשמותיך גדלו מנשוא, ואתה עומד עוד במרדך, מבלי להודות על פשעיך הרבים, יסלח לך האלהים, אשר עוד מעט ותעמוד לפני כס משפטו. — ועליך נגזר לתלות אותך על העין בכלוב ברזל, ולאות חרפה הגני שובר המטה הזה לרגליך. אין לך חלק בנחלת בני אדם, רק להתלין נמסרת. תלין, עשה מה שנמלט עליך!" — ומיד השליך התלין הכל על צוארו ואסר את ידיו מאחוריו. ויוסף זים צעק בקול גדול: "עריצים! עובדי הבעל ושופטי סדום, ייבשו עצמותיכם כערבים בלי מים בנחל קדרון, יבוא עליכם בכל יום יגון וצרות רבות, להניד שנה מעיניכם, שנגנים רעים יפריעו את שלומכם, ובניכם בכוריהם יהיו לחרפה, ובנותיכם תשגלנה לעם אחר, וזכרונכם יהיה לקללה, ועירכם תשרף באש, יען כי לא בשבט אחר תיסרו אנשים אשר פשעו יחד"<sup>(84)</sup>. ויהי כשמוע השופטים את דבריו, ויחרדו ויקראו בקול להתלין: "הוציאו מפה את הנבל!" והתלין הביא את יוסף זים אל בית מאסרו, ושם הכין לו ארוחתו האחרונה, אך הוא לא רצה לשעום ממנה, ויאכל רק ככר לחם בעד שש פרוטות<sup>(85)</sup>. הכומר האפפמאן בא עתה עוד הפעם אל יוסף זים וידבר על לב האומלל בכל כחו, מי ימיר את דתו. אך יוסף זים אמר לו שיחדל מלדבר אליו, כי נכון הוא לסבול ענוים קשים ולמות בעד אמונת אל אחד<sup>(86)</sup>.

בשעה העשירית בו ביום הובא יוסף זים בעגלה אל מקום המשפט; פניו היה כפני מת, ושערות ראשו וקניו הלבינו, והוא היה אסור בחבל, והתלין ישב אצלו, והרבה אנשי חיל היו מסביב, ובה הוליכו אותו דרך העיר, והוא התפלל לה' תפלתו האחרונה ואמר ודוי בקול רם. רבים מהמון העם רצו לפניו כצירי שואל ושרו באזניו שירי לעג והתולים, ואיש אחד בלי רגלים ישב בעגלה קטנה, אשתו משכה העגלה, והוא קרא בקול אל יוסף זים: אנכי האומלל אשר לפני שתי שנים עברה עלי מרכבתך, ואתה לא שמת לבך לצעקתי ונסעת הלאה, כמו נחשבתי בעיניך גרוע מן הכלב, ואת אשתי, אשר בקשה ממך לרחם על חמשת בני הרעבים ללחם, גרשת מעל פניך ביום השלג. אנכי לא באתי לקחת ממך נקם, רק להראות לך, כי רק בשבילי בלבד כבר ראוי אתה לעונש הזה<sup>(87)</sup>.

<sup>(83)</sup> שם צד שמי"ד. — <sup>(84)</sup> שם צד שמי"ח. — <sup>(85)</sup> טעמוע צד ע"ט. — <sup>(86)</sup> ציממערמאן צד ק"ל. — <sup>(87)</sup> זכרונות אנטאן וועבער צד שני"א. והנה אנטאן וועבער ספר בזה מה שראה בעיניו, אבל לדעתי הדבר קרוב, שהאיש הזה היה נוכל ואיש רמיה ויוסף זים לא עשה לו מאומה, רק היה בעל טום מכבר, ומצא כעת שעת הכושר לרמות, למען יתנו לו המון העם כסף נדבות. כי יוסף זים היה איש טוב ויפזר כסף לרוב, ולא יתכן כי הקשה לבו כל כך לאיש אשר הוא חסב באסונו. נובלים כאלה, העושים סחורה כמומס ומספרים על אדותיו ספורים מבחולים הבדוים מלבם, ישנם בכל דור לרוב.





בכוא יוסף זים אל מקום המשפט ובראותו העיץ הגבוה וכלוב הברזל והמון העם הרב, אשר נאספו מן הערים והכפרים ועמדו שם מסביב, — קרא במר נפשו: "אלהי אבותי! למה נולדתי, ולמה נתת לעיני אור, ולמה נתת לי שרדי אמי כי אינני, ונפשי הצלת מסכנות רבות? ארור היום אשר הונד בו: יולד בן זכר!"<sup>38</sup> אל מקום המשפט באו גיב שני כומרי הפרוטסטנטין, העללער והאפפמאן, ועוד הפעם נגשו אליו ודברו על לבו, כי ימיר את דתו, להציל את נפשו משאול, וכאשר לא רצה יוסף זים לשמוע להם והתפלל תפלתו האחרונה לאלהי ישראל בשפת עבר ובקול רם, אז פנה אליו הכומר האפפמאן ואמר לו: "התרצה, אמלל, למות בעונך? יהודי קשה עורף! ואחרי אשר לא תרצה לשנות דרכך, לך לך שמה, והמשיח אשר לא תאמין בו יהיה מהר שופטך"<sup>39</sup>. ויהי כאשר כלה הכומר את דבריו, ויביאו התלין ועוזריו את יוסף זים ברוב עמל אל תחת העיץ, והוא רצה לדבר עוד אל העם, אך אנשי החיל הכו בתוף ולא נתנו לו לדבר. אבל ביותר עמלו התלין ועוזריו להביא אותו בכלוב הברזל, כי הוא נלחם עמהם בכל כחו ולא רצה ללכת, עד שרדפוהו שמה בחוקת היר, וישימו מהר החבל על צווארו, ואת הכלוב משכו היש למעלה על ראש העיץ, והוא נחנק שמה זימת<sup>40</sup>. ואחרי שהרימו הכלוב מן הארץ כקומת איש, דבקו לוח מלמטה ועליו נכתב בכתב ולשון אשכנז, באותיות גדולות, הדברים האלה:

הבישו הנה, כלוב-צפור פה,

יוסף זים הנבל יראה בו!<sup>41</sup>

והכהן האפפמאן עמד תחת העיץ, ותחת לבקש רחמים אל ה' בער נפש האומלל, קרא בקול רם: "לך לך נפש נבזה אל השאול!"<sup>42</sup> וכמעט כל המון העם שעמדו במקום המשפט הבישו ברוב חמה ובשאת נפש על יוסף זים וישמחו על גורלו המר, כי השופטים לא עשו פה משפט, אך משחק לפני העם. רק נוצרי אחד, פרוטסטנט, שעמד אז בתוכם, חשב בלבו בצדק ויושר לאמר: "אמנם לו היה לאל ידי, כי אז התאמצתי להוציאהו לחפשי, ולא מפני שאנכי אוהב אותו, רק כי רע בעיני לראות, שיש אנשים נוצרים רעים וחטאים יותר, והם הפשים ועומדים ומלעיגים עליו, בעוד שלפני זמן מעט היו לו למרגלים וגילו לו מכל הנעשה, ולו רצה, כי אז נשקו את רגליו, וכעת ישחקו לאידי"<sup>43</sup>.

וכה נספה יוסף זים בלא משפט, והרבה מכתבי עמל נכתבו ונדפסו עליו מאת אויביו הרבים, ויחרפו אותו וינכלו את שמו על לא דבר, רק כאשר היה יהודי. והוא היה כבן ארבעים ושש שנה במותו, מלא עוד עוו וכה. ואף כי בימי הצלחתו חי כאיש חפשי ועבר על הרבה ממנהגי ישראל, בכל זאת דרש בכל עת טובת עמו והצלחתו, והיה יהודי באמת ע"פ דברי חז"ל<sup>44</sup>, עד שמת בעד אמונתו וקדש שם השם ברבים.

<sup>38</sup> זכרונות אנטאן וועבער צד ש"ב. וכנראה השתמש בזה יוסף זים בדברי הכתוב (ירמיה כ', י"ד--ט"ו). — <sup>39</sup> מעממע צד פ'. הכומר האפפמאן הרפוס אחרי כן ספר על כל הדברים אשר דבר עם יוסף זים בימיו האחרונים. — <sup>40</sup> ציממערמאן צד קל"א; זכרונות אנטאן וועבער צד ש"ב.

<sup>41</sup> "שוים הער, אויס דיעועם פאגעלהוין

זיעהט יוסף זים דער שעלם הערויס". (וועבער, שם).

<sup>42</sup> מעממע צד פ'. — <sup>43</sup> הנוצרי הוא היה אנטאן וועבער, בעל הזכרונות. עיי בזכרונותיו צד שמו"ז. — <sup>44</sup> חולין ד' ה'; מגילה ד' י"ג.



כל השרים שנתפשו מאת נבחרי העם אחר מות הנסיך קארל אלכסנדר ונאסרו בכלא, יצא משפטם מיד אחר מות יוסף זיס, שיגלו ממדינת ווירטמברג, ולא יותר. כל כספו נשאר בידם, ולא נלקח מהם מחוש ועד שרוך נעל. רק שר הצבא רעמקינגען נשאר עוד תפוש, אבל השופטים משכו משפטו ימים רבים, עד שהצליח בעזרת היעוור-אימים, לברוח ולהמלט על נפשו<sup>(45)</sup>. אחר ימים אחדים נפקחו עיני רבים מן הנבונים בעם לראות, כי השופטים עתו משפט, יוסף זיס נהרג בחנם, רק באשר היה יהודי, בעת אשר רבים מן השרים, שהיו אשמים יותר ממנו, דתם היתה עליהם לסתרה ונשארו בחיים<sup>(46)</sup>. אבל מה שנעשה אין להשיב, והרבה מתושבי ווירטמברג שפכו כל חמתם על הנסיך המת, עד שהנסיך קארל רודולף הוכרח לצות, לבל יזיד עוד איש לדבר סרה בנסיך המת<sup>(47)</sup>. — העיץ שנתלה עליו יוסף זיס נהרס בשנת 1788 עד היסוד.

אמו ואחותו של יוסף זיס ישבו עוד אחר מותו בשטוטגארט, כי כמאה אלף גולדען נשאר מכספו בידי אנשים שונים בחו"ל, והכסף הזה קבלו אחרי כן<sup>(48)</sup>. בעל לאה מת אחר שנים אחרות, והיא אבדה את כספו בענין רע, כי היתה אוהבת לפזר כסף רב על מתרות, עד שהיתה אמה מוכרחת לתמוך אותה. אך היא לא האריכה ימים ומתה בדמי ימיה, לתנת אמה האומללה<sup>(49)</sup>.

והיהודים באשכנז השתדלו בכל נפשם לכבוד המנוח יוסף זיס, ויאספו כסף נדבות להדליק נר תמיד לזכר נשמתו בכיתו אשר נר בו בשטוטגארט<sup>(50)</sup>, והראו בזה, כי יחשבוהו כקרבן על מזבח קנאת הדת.  
יהי שמו לברכה!

<sup>(45)</sup> ציממערמאן צד קל"ט. — <sup>(46)</sup> זכרונות אנטאן וועבער צד ש"ב; ציממערמאן צד קל"ג.  
— <sup>(47)</sup> עיי' בס' „היהודי זיס" פרשה ט"ו. — <sup>(48)</sup> זכרונות אנטאן וועבער צד שמי"ו. — <sup>(49)</sup> ציממערמאן צד ח' וצד י"ג. — <sup>(50)</sup> שם צד קל"ה.



## רבי יעקב עמרן ותכונתו.

(על פי ספריו ומעשיו).

### א.

הגאון ר' יעקב עמרן, המכונה יעביץ, כמעט יחיד במינו הוא בתולדות ישראל, בתור רבי־פעלים, או יותר נכון בתור רבי־שאיפות. כי אף אם, כמו שנראה בהמשך הדברים, לא תמיד היו מעשיו רצויים, הנה זה נעלה מעל כל ספק, כי שאיפותיו היו נכבדות ומצוינות, ואין אנחנו מוצאים בזה דוגמתו בספרותנו.

על דבר תכונת־נפשו היסודית יספר הוא בעצמו<sup>1</sup>: "אני הנכאב ונעצב נולדתי בעוצב גדול, כי אז חלה אבי חולי השחורה, ונפל בעצבון גדול, כמעט שנתיאשו מרפואתו רופאים, וכמדומני שעשה קצת רושם בתולדותי, כי מילדותי הייתי עלול לראגה ויגון, לבי סחרחר, עובני כחי, בפרטות אחר שמצאוני השומרים הסוככים בעיר, הכוני פצעוני, לא הניחו אבר שלא לקה, אין מתום בבשרי מפני ועמם וקצפם, שתיתי מציתי כוס חמר, מר לי מר, מאז גברה בי המרה, לא יכלתי כפרה, ועד היום לא מצאתי מנוחה בעולם, לא גיל וחרדה, לא ישבתי יום אחד בשלוה, על כן התעצם דרך עוצב בעולם, ולא נחתי בדרך עולם, דרך גבר בעולמו לשמוח בילדותו, גם כי הייתי לאיש לא ראיתי בטובה." — ואמנם קרה לו פעמים רבות, כי בכוא עליו איזה אסון, גברה עליו מחלתו "מרה שחורה", כאשר יספר בספר תולדותיו<sup>2</sup>. ועקבות מחלתו זאת אנחנו מוצאים בעבודתו הספרותית, הנחלקת לשלש תקופות: א) מראשית עבודתו עד שנת תצ"ט; ב) משנת תצ"ט, אשר אז מררוהו והוסיפו לו יגון על יגונו, עד שנת תק"א; ג) מן העת ההיא עד יום מותו, שהיתה אז מחלתו הולכת הלך והתגבר, ולא רק צל הרים, כי אם גם עמקים ראה כהרים, כי המקרים אשר באו תכופים לא חדלו למרר את חייו.

בימי נעוריו, בעוד אביו הגאון בעל "חכם צבי" חי, התנהג במדת הענוה, עד כי כתב לגיסו<sup>3</sup>: "בשתי וגם נכלמתי לצאת ולבא ברברי תורה לפני ולפנים לפני קדושת אדוני אבי הגאון, כי ירא אנכי לדבר בפניו ברבר הלכה", וגם לפני גיסו השפיל את עצמו מאד, ומתאונן על קוצר ידיעתו ומעוט השגתו, ואין לו איש כרצונו, שלחני להרצות לפניו, ויתחנן לו, כי יודיעהו את דעתו, ויקבל את האמת. — אולם לאט לאט החל להכיר כח עצמו, וכי יוכל היות שגם הראשונים שגו, אך לא הרהיב עוז בנפשו להוציא את הדברים האלה מפיו בשפה ברורה, וכאשר שאלהו אחר מחבריו<sup>4</sup>, אם מותר לכן ותלמיד

<sup>1</sup> בהקדמה לשאלת יעביץ ח"ב. — <sup>2</sup> מוגלת ספר (ווארשא תרנ"ז) צד 42 וצד 60 ועוד.

<sup>3</sup> שאלת יעביץ א' סי' ד'. — <sup>4</sup> שם סי' ה'.



לחלוק על אביו ורבו כשיש ראיות והוכחות לסתור דבריהם, הראה פנים לכאן ולכאן, אף כי לא נכחד מאתו, כי כל התלמוד מלא מזה, והשלימים בחכמה אינם מקפידים על התוספס עליהם, אדרבה מחזיקים טובה למי שיצילם מלפול ברשת השניאה, שהיא פרוסה לרגלי כל החכמים אשר עיני בשר להם, ואמר החכם קבל האמת ממי שאמר ואפילו מקטן שבקטנים, ביום אין לתלמיד לסמוך על דעתו למעשה, בלי הסכמת הזקנים שבדור, שמא הוא הטועה, מאחר שלא שמש כל צרכו, בהא סלקינן ובהא נחתינן, קטלי קני באגמא אנן, במלתא דמסקא לך, לאחרינא אודועי מודעינן, אורי לא מורינן; ומכאן מודעא רבה והתנצלות מסקת, כי יפלא בעיניך על אשר תראה כי ילדות היתה בי, והעותי פני ברברי רבותי לכתוב עליהם כאשר עם לבכי באמת ותמים, לבי אנסני לאהבת האמת, וחלילה לי לעשות שקר בנפשי, לסמוך על דעתי הקלה כמות שהיא<sup>5</sup>). וכמו כן כתובה ההקדמה לספרו „לחם שמים“ בענוה גדולה, אולי גם יתר מדי, באמרו שם: „הלואי אזכה להביץ בכל מקום עומק דעת הגאון בעל „תוספות יום טוב“, כל שכן דברי הקדמונים“. וכן יאמר בסוף הספר כמאמר „אל עין הקורא“: „ואל יחדני במראה הגדולה, כאשר תפסתי לפעמים לשון השגה על גדולי עולם שקטנם עבה ממתני, אך אהבת האמת עשתה זאת, וילדות היתה בי והעותי פני ברבותי, לא ברמות רוחא, חלילה, כי אם בלשונות מורגלים בתלמוד, ועל כל זאת נמלכתי וחזרתי בי, שאין להשתמש בשרביטם, ומחקתי הרבה בעברי שנית על דברי, ואם נשאר מעט מהרבה, לא בודון רק בשכחה“. מכל זאת אנהנו רואים, כי הרגיש כבר אז בכח עצמו, אך לא הרהיב עוד עוז בנפשו, לדבר כזאת גלוי בטרם יצא טבעו בעולם, כאשר כתב לאחר המתוכחים אתו, כי ישים עינו עוד הפעם בדבריו, ובתנאי „שיעלים עיניו מאין יצאו הדברים, וידמה בעיניו כאלו אדם רשום אמרם“. וכן כעס מאד על אחרים, אנשים בלתי נודעים, אם הם הרהיבו נפשם לגלות דעתם, כי אין לשום לב לדברי הראשונים כשנראה לנו ששגו, וכתב: „תמה אני מאד על לשון השואל ששלח רסן מפיו, באמור על רבותינו ששגו, לא תהא כזאת בישראל, אף כי שגיאות מי יבין, מכל מקום חלילה לאמר בזה: משגה הוא, כאלו נתנו חיו מכשול לרבים, הוא ידעו כי לא ביון שגו, או בשכר תעו מדרך השכל חלילה, לפול ברשת המוקש להעביר את העם חלילה, הם מלהוכיח, ועתיד ליתן הדין על זה, כי הם שהעמידונו על האמת הם שהנחילונו חיי ער, ואיך יעלה על לבנו שיצאה שגגה כזאת מלפני השליטים — — — ואם הראשונים כמלאכים, אין אנו אפילו כחמורים שלהם, וטובה צפרנס, והמפריו על המדה להתרים על רבותיו קוראים אנהנו עליו אל תתחכם יותר למה תשומם<sup>6</sup>“. עד כמה שנה בימינו האחרונים את השקפתו זאת — אשר גם לפי דעות הרבנים בני דורו היתה בה הפרזה יתרה — יראו הקוראים להלן, אבל מזה נראה, כי נוטה היה מטבעו להפרזה.

כאשר הוציא ר' שלמה זלמן הענא את ספרו „שערי תפלה“, שבהקדמתו נמצאו הדברים האלה: „אמנם בתום לבכי ובנקיון כפי עשיתי זאת, אשר השגתי לפעמים על איזה מחבר ממחברים הראשונים, כי תורה היא, ומותר לכל אדם לחקור ולדרוש אחרי האמת, וכתוב בתשובות חוות יאיר, כי מותר לכתוב על איזה מחבר מן הראשונים שמעה, כי גם מבחר מין האנושי לא נמלט מן הטעות“, — נתמלא יעב"ץ חמה וקנאה לכבוד הראשונים: איך? איש אשר לא ידע כי אם חכמת הרקוק ידבר באמץ רוח כדברים

<sup>5</sup> שם. — <sup>6</sup> שאילת יעב"ץ חלק א' סי' נ"ו.



האלה! לכן כתב עליו: "ואל ימהר לבך להוציא דברים לפני האלהים. כמו שעלה על דעת הנמהר והנבהל להשיב ולהשיג ודרנו להזיק לנוסחאות שונות, לא תאבה לו בכל מקום אשר יצא מדעתו החפשית והמשולחת, וכבר הכית על קרקדו והראית מעותיו". — אף כי אין בדברים האלה אף קורטוב של אמת, כי בעל "שערי תפלה" לא סר מכל דברי הראשונים בעניינים עקריים, רק בדברים אשר אין בהם כל קבלה, והרשות לכל אחד לנלות דעתו, ביחוד כשיכול לחזק בראיות ברורות, כאשר עשה המרדק הוה. יעב"ץ היה מתגדר עוד באהבתו את האמת, ובתשובותיו הוא מתפאר בזה הרבה פעמים: "ולא אבוש להודות על האמת ולקבלו אף מנער קטן, שבה לאל, שחנני במדה זאת מנעוריו". אבל לא מצאנו אף פעם אחת, כי הודה לדברי מתנגדיו, וכפי הנראה חשבו עליו בדורו, להפך, כי הוא מתאמץ להעמיד את דבריו. אחד הלומדים הגיד לאחד ממכירי יעב"ץ, כי לדעתו שנה באיזה דבר בספרו "לחם שמים", אך מיראתו פן לא יודה על האמת, העלים זאת ממנו<sup>9</sup>, ועל זה מתעצב יעב"ץ אל לבו, יען כי "אין כונתי רק לרדוף צדק ואמת, ולהגן בעדם בכל כחי". בכל מקום אשר בטל דברי מתנגדיו היה מאמץ אמנם בלבד, כי האמת אתו, כאשר יעיד עליו סגנונו; אך אין לנו כל אות, כי הודה לפעמים על שגיאָתו. ואולם ר' שלמה זלמן הענא יספר דבר מר<sup>10</sup>): "כבר הוגד לי ממנידי אמת, כי האיש הנכבד הוה (הוא הגאון יעב"ץ) התפאר עלי לאמר בכח ידי ובחכמתי כי נבונותי חברתי מחברתי, בהגהות סדור התפלה להשיג ולחלוק על ספר "שערי תפלה", וקרא המחברת ההיא "לוח ארש", ומעידני עלי שמים וארץ, כי בהיותי באמשטרדם בשנת ת"ץ בא הנכבד הוה אל העיר, וכאשר שמעתי שמעתי שמחתי לקראתו, והלכתי לקבל פניו, ובקשתי ממנו להראות אפס קצהו ממה שהשיג, אולי דברים נכונים המה, ואז אני מוכן להודות על האמת בפה מלא, ובקושטא קא אמינא, כי האיש הזה כחש לי ויאמר אלי לאמר, שמעולם לא עלה בדעתו לכתוב על אדות הדברים האלה דבר. — ולפי שהדברים האלה מפי אנשי אמונה שמעתים לכן הפצתני בו לאמר, שאין זו מרת חכמים, כי אהבי האמת אנתנו, ולא שת לבו גם לזאת ולא הגיד לי דבר". — ובהתפרסם הדברים האלה לא ענה יעב"ץ מאומה ולא הרפיש ספרו "לוח ארש", אשר היה אתו בכתב, כדברת אנשי אמונה, מטעם אשר יבואר להלן, אך לא יכול להתאפק מלהביע את כעסו הגדול, וכששאלוהו, איך אומרים "נהיה", אם ב"סגול" או ב"קמץ", ענה: "מתוך ששמתי לבי על מנהגי אבותינו תורה שבידינו, ואינני מסופק, שמי שלבו ישר ולב מבין יודה לדברינו, ואל ישים אל לבו דבר התול ושחוק, דברי הנמהרים והנבהלים להשיב ולפעור פיהם לכלי חק, תלמידיו של ר"ז הענא, שוטים שכמותו, עוללים לא ראו אור"<sup>11</sup>). — אך כאשר השואל לא הודה לדבריו (ובאמת נתקבלה דעת ר"ז הענא גם עתה), הוסיף לכתוב לו בתשובה שניה<sup>12</sup>): "אף כי היה מקום להקפיד על דבריו, כי החליט לי השעות והשניאה, רק באמת מתוך השמחה שיש לי דבריו [השואל היה עשיר ועוסק בתורה] איננו מרגיש בקוצים שבאליה, ולא הכאיבה אותי עקצתם, אף כי שתים עשה עמי, לא זו בלבד שתלה סרחון השניאה בי וכו', מכל מקום לא קפדן אני". — אבל מסגנונו נראה כי אמנם הקפיד מאד, אך הוא בעצמו לא הרגיש בזה, ועד כמה היה עומד על דעתו ולא שמע לכל איש, נוכל לראות מתוך המקרה הוה<sup>13</sup>): אחד החכמים פנה

(7) "לחם שמים", ברכות פרק א'. — (8) שאילת יעב"ץ סי' נ"ט. — (9) "עשרה הלחם" א'. — (10) בסוף ספרו "צהר התיבה" ("מכסה התיבה"). — (11) שאילת יעב"ץ א' סי' צ"ד. — (12) שם צ"ח. — (13) בא בדפוס ב"שאילת יעב"ץ" ח"ב (סי' קמ"ב), ואף כי הזמן של המעשה היה בשנת



אליו בשאלה: על ששמעתי דבת רבים על מכת ששתה קאפע בבית גוי בהיותו פה. ואף שאמרו לו האשכנזים היושבים שם שהוא אסור מפני חשש הלב שנותנים בו, על כל זה לא מנע את עצמו מלשתות, ואף כי אין דעתי מסכים להאמין, מכל מקום היאך התי יכול להכחיש החי? — והוא אמנם לא הכחיש את הדבר: „כי לא הרנשתי בדבר ושתיתי, ואפשר היה שם מי שהוכיר אותי, ולא חששתי לדבריו, לחזור בי אחר שכבר התחלתי לשתות, מאחר שנהגין בו היתרו כפי, אשוויי נפשאי הדרנא לא קאמינא, והנה קודם כל התנצלות אני מודה שלא יפה עשיתי, ותיכף ביציאתי מן הבית נזכרתי בעצמי והרע לי מאד.“ — ואחרי כל זאת הוא מעמיד את דבריו, כי מותר לשתות, ויהי דברי לי למנוחה להניח לי מעצבי, כי לא נכשלתי, חלילה, לשתות מים המזכוכים, אבל מימי נאמנו וכשרים! —

מנהג התוארים הרבים לא היה לו לרצון, וידרוש סגנון של ענוה, ובסוף ספר „לחם שמים“<sup>14</sup> יאמר: „לא נתכונתי להתגדר במלאכתי לעשות לי שם תפארת חלילה, לא בי היא, ואינני אומר לקבל דעתי, אלא כל הרוצה להשיב ישיב, ואחויק טובה למי שיצילני מן השניאה, ולא לה הסבות בעצמן לא השתדלתי הרבה להשיג הסכמות הרבנים על ספרי (אף שכבר נמלכתי ברבותי רבנים הגדולים שבדור, אחר שנגמר רובו של ספרי, למען יעידו על פי הראיה, ועדיין לא באה תשובתם), כי על פי הרוב תכליתן אינה כי אם להגדיל ולפאר מעלת המחבר בתוארים ולמען ספר שמו, ולא לבי הלך בגדולות ונפלאות, ועוד כי הרבה פעמים נכשלו המסכימים במה שלא ראו עיניהם, ואחר שראו התחרטו, אך לא תהא המכשלה, חלילה, תחת ידי, שאין אומרים לסי שלא ראה החדוש שיבא ויעיד, ואין פנאי ליושב על כסא הרבנות לעין בכל הספר על רגל אחת, וכל מגמתי להשמר מן המכשול, והלומדים המשכילים שבדור יביטו ויראו מראש ועד סוף.“ — ובתשובה אחת מימי נעוריו ידבר משפטים עם אחד מידידיו, על אשר יכבדו בתוארים גדולים: „ופליאה בעיני על הלומותיו ועל דבריו, איך עלו תוארי זה ומשבצות שוא, מליצות הכוב, חלקן מחמאות, וראיתני כתור האדם המעלה, יתארני בתוארים שאינם הנונים לי, אני נבזה וחרל אשים, שפל אנשים, לא תאר ולא הדר לי, כפרט אחרי אשר חצי הזמן בוגד פגעוני ומלשלוני ומכלי אל כלי הריקוני וכו', ואחת שאלתי מאת כבודך, אל תמנע ממני דבר, ואולם לא יכבדני בדברים ותוארים כאלה, אשר הבאת לנו לצחק בו, כי לא באלה חפצתי ונאה ונאון“ ודרך רע שנאתי, אנה ועירא דחבריא וכו'“<sup>15</sup>. —

וגם בענוה זו אנחנו רואים עקבות „הפרוה“, כי הכותב ההוא באמת לא הרבה כלל בתארים, אולם בכל זאת, כהביאו את ספריו לבית הדפוס, לא השמיט את התוארים אשר חלקו לו ולאשתו הרבנית<sup>16</sup>, אף כי השמיט „שפת יתר ואריכות לשון“ מדברי התשובה ההיא, באמרו שם (למרות היותו בעצמו אוהב לכפול דבריו פעמים רבות): „דברים מרובים דומים למשא, ולמכין אבן מעמסה“.

הפרוות וסתירות כאלה אנו מוצאים בכל מעשיו, הכל יודעים, כי הפוסקים בקשו תחבולות בעניני „רבית“, יען כי אי אפשר היה להמסחר להתקיים בלעדי זה, וביחוד בדבר

תפ"ב, לא הכניס התשובה בחלק ראשון מספרו, למרות מנהגו לכלי השמיט כל דבר, כי לא חפץ אז להיות לדבת רבים, אך בסוף ימיו לא שם לב לכל הדוברים עליו עתק, ופרסם גם את התשובה הזאת. — <sup>14</sup> במאמר „אל עין הקורא“, — <sup>15</sup> שאילת יעביץ ח"ב, קמ"ב. — <sup>16</sup> שאילת יעביץ ח"א, סי' ל"ג.



„אבק רבית“, כמו מסחר השטרות, והערכת המחיר ביוקר כשמועד התשלומים אחרי עבור איוה הדשים, ויען כי רבית אינה אסורה אלא מלוה למלוה, בקשו תחבולות להקל, כי אם נבוא לאסור גם בדבר הזה מטעם „אגר נטר“, לא היה המסחר מתקים. וכאשר שאלוהו איך דעתו נוטה בהיתר הדבר הזה, השיב כדברים האלה<sup>17</sup>): „איך מצאו מקום במוחק טעיות המוניות כאלו השטרות בפי העם, למדו לשונם העוה, אשמת לומר, הדור יתום הלו, חכמים להרע, להקל משא האסורים, הלא מצאו מענה ההולכים אחרי שרירות לבם הזונה, הנושים אחרי הבצע, איש לבצעו פונה, המלוה כלוה, כמוכר כקונה, אינם חסים על כספם לצרפו בעליל היושר והצדק, אך רובם אינם חוששים כי אם למלא ממנו כסף, המרבה לספר הרי זה משובה, והמקצר מגונה, — לא מהם ולא מהמונם, כי על דבר זה נכסי בעלי בתים יורדים לטמיון, וחרב התרבית שאכלה קציני הזמן, ועקרה אלנות גדולות, נדרו ארוים כאשר יגוד הקנה“. — את הדברים האלה כתב בהיותו עוד רב בעמרן, אשר שם לא ידע את עמל החיים, וואולם כאשר עזב את משמרתו זאת, והמחזור אלצהו, היה הוא עצמו מלוה ברבית על משכנות, והצטרק על זה, כי הוא עסק אשתו<sup>18</sup>), וכאשר ירד כספו לטמיון, לא הצדיק עליו את הדין ולא אמר שהגיע לכך בשביל שסמך על „החכמים להרע להקל משא האסורים“ . . .

דרבנו בלמודו ודרשותיו היתה כדרך כל בני דורו, כאשר אנחנו רואים מן הדרוש „פסח גדול“<sup>19</sup>), אשר בסכינא חריפא חתך למאמרים ברורים ככל המפולפלים המכניסים פילא בקופא דמחטא, ועוד יותר בדרוש „ציב פתגם“ (הספר על אביו), ודי להביא מתוכו דוגמא קטנה: „הלא כפי הנודע, היה להאבות דין בן נח, וגם הלא למדו את התורה, ואם כן מסרו בזה את עצמם למיתה, כדון נכרי שעסק בתורה חייב מיתה, ואמרינן: המוסר עצמו על דברי תורה אין אומרים הלכה משמו, ואיך אפשר לאמר על האבות: דבריהם הם זכרונם?“ — בפלפולים כאלה לא היה אמנם יחיד אז, אך הוא הבין כי את כלם ישאו רוח, ורק למען הראות כי ידיו רב לו גם בזה, עשה גם הם כמתכונתם, ועל כן לא הביאם לדפוס לפני שנת תצ״ט (הדרוש „ציב פתגם“ נדפס כעשרים ושתיים שנה אחרי מות אביו, אשר אז הספידו), באחת מתשובותיו יכתוב על אדות זה<sup>20</sup>): „איך משיבין על הדרוש והדרשה תדרש, והיא דרך נכוחה לבחורים לקנות להם שם . . . ולא אמנע ממך להודיעך קשט אמרי אמת, לא זו העיר ולא זו הדרך להפוך דברי אלהים חיים, כאשר פשתה המספחת הזאת ברוב לומדי זמננו, שטו העם ולקטו, מכל הבא בידם, בין אמת לשקר לא יבדילו, משפט אמת לא שפטו, ומבקשי האמת רודפי הצדק בטלו כי מעטו, השמרים והספולת קלטו, והסלת השליכו ופלטו, אדר היקר הפשיטו, אוי לנו מה עלתה בימינו, כי נהרס נדר הדרש, ונעשה עיר פרוצה, מדרס לפרוצים, רבו המתפרצים, אנשים בווערים, חרשי משחית, השחיתו התעיבו, על זאת בזכרי רבו אנחותי, וארככותי דא לדא נקשן, כל אברי רועדים, ועורקי לא ישכבון, לא זאת המנוחה להניח לי מעצבי ויגוני, אש נשקה ביעקב, אוי לי אם אומר, אוי לי אם לא אומר, שלא יאמרו הרמאים במעשה ידיהם אין אנו בקיאים“. כנראה יש גם בדברים האלה מעט הפרזה, אך זאת אנחנו רואים, כי הוא מתאונן מקרב לבבו, על כי גם עליו לעשות מטעמים, בפלפולים ודרושים שונים, וכן יתאונן בהקדמת ספרו „לחם שמים“, על החלוקים אנו מצטערים, ועל

<sup>17</sup> שם סי' ל"ח. — <sup>18</sup> „מגלת ספר“ 148. — <sup>19</sup> דרשו בעמרן, ונדפס בשנת תקל"ה.

— <sup>20</sup> שאלת יעביץ ח"א, פ"ט



ההדושים אנו בושים, חללי תורה השחיתו". אשר על כן — אף כי בעצמו הגיר חלוקים — לא בא להם זכר בדפוס בספרו הראשון "לחם שמים", רק דברים ישרים ופשוטים נמצא בו. ובספרו זה קנה לו שם בין החכמים המשכילים, עד כי גם ר' משה כ"מנחם כתב אליו<sup>21</sup>): "בימי חג העבר שקדתי על חבורו "לחם שמים" יום יום, כי תורתו שעשועי, ואם בער אנכי ולא למדתי חכמה, הנה אהבת האמת והאמונה בוערת בעצמותי, מאז ידעתי בין ימיני לשמאלי, ונפשי קצה בפלפולי וקלקולי רוב החכמים בעיניהם הצוללים במים אדירים, ואפילו הרש לחתות אש מיקור לא מעלים, לכן מאסתי ללכת בדרכיהם מיום היותי לאיש עד עתה". — והנה נוכל לתאר בנפשנו את הרושם שהיה עושה על איש כהרמב"ם הספר "יצוב פתגם", הנופל עוד מיתר ספרי הפלפול. אבל הספר "לחם שמים", בהיותו פירוש על המשנה, נתפשט יותר, ורק על ידו הכירו המשכילים שבדור ההוא את יעב"ץ.

דרכו בתשובותיו היא, על פי רוב, ישרה וברורה, אם כי לפעמים הוא מהפך דברים פשוטים ומתרגש מזה מאד, כי הראו לו מן השמים לברר את האמת. ככה, למשל, מצא, כי בעיני הפרושים בימי ר' יוחנן בן זכאי היו הגוים והצדוקים דבר אחד<sup>22</sup>! אבל עוד יותר קשות הן חומרותיו בעיני הלכה, אשר לא עלו על הלב עד ימיו. הוא אסר על גר שבא מארץ איטליא לקחת ישראלית, "יען הארצות הן סביב רומי, שידוע שנתישבו בה אדומים מגזע עשו, כמוסכם גם באומות"<sup>23</sup>. כמעט לא מצאנו בספרי הלכה חומרא זרה כזו. כי מלבד אשר אין כל יחס בין זרע עשו להרומאים, כאשר כבר ידע זאת גם ר' אברהם אבן עזרא בימיו ואמר<sup>24</sup>): "וישנים שלא הקיצו משנת האולת יחשבו כי אנחנו בגלות אדום, ולא כן הדבר, רק אדום היה תחת יד יהודה, ורומי שהגלגתו היא מזרע כתיים", — הנה לו גם היה כטעות האומרים, הלא נודע לכל מאמר התלמוד: "בא שנחרב ובלבל את כל העולם כלו", ובעלי התלמוד התירו גם לעמונים לבוא בקהל מטעם זה, אף כי בימיהם היתה נודעת ארץ עמון. — גם החמיר על אבל, שישכב בימי אבלו דוקא על הארץ<sup>25</sup>. חומרא שכבר עברה ובטלה. — לפעמים חקר על אדות דברים שאינם במציאות: "אם יש אסור סרוס בדגים"<sup>26</sup>, וב"דבר הלכה" כזה הוא מפלפל באופן מעורר תמחון: "כי לכאורה הוא תלמוד ערוך שמותי, יען אמרו שסרוס הקב"ה ללוייתן, וידוע במדרש שהקב"ה מקים התורה!" ולא תעלה על לבבנו מחשבת בליעל, כי בודון בא ללגלג על דברי חכמים. אך בתמימותו חשב באמת, כי כל הדברים הבאים במדרשי אנדות הם כפשוטם. גם היה מאמין, ביתר בני דורו, בגלגול נשמות בבהמות<sup>27</sup>, ובמקום אחד הוא אומר: "כי גם בזמננו נעשו פעולות גדולות לעיני המון רב בכח ההשבעה בשמות, כמפורסם מהמעשה בני"ש בפומבי גדול, ואני הכותב מעידי מה שראיתי בעיני, שהיתה פה נערה עלולה מרוח רעה, ואני נתתי הטבעת שבא לידי מחותני זקני (הוא הנאון ר' נפתלי כ"ץ), עשויה בתכונה עצומה וחקוקים בה שמות, והניחוחו באצבע הנערה, מיד רחפו כל עצמותיה, ורעדו חרדו כל איבריה, עד שהסירו מידה"<sup>28</sup>. וכן יספר על דבר יצירת "גולם". ועל הפילוסופיה הביט בעין בוז ונהג בה קלות ראש<sup>29</sup>. אך לא הרהיב עוד עוז כנפשו בימי נעוריו (בשנת הארבעים ושתיים לימי

<sup>21</sup> שם ח"ב, סי' קנ"ה. — <sup>22</sup> שם סי' מ"א. — <sup>23</sup> שם סי' מ"ו. — <sup>24</sup> בראשית כ"ה מ'. — <sup>25</sup> שאלת יעב"ץ ח"א סי' צ"א. — <sup>26</sup> שם סי' ק"א. — <sup>27</sup> הגהותיו לבבא מציעא פ"ה. — <sup>28</sup> "מגדל עז" עלית הטבע. — <sup>29</sup> שאלת יעב"ץ ח"א סי' י'. —



חיוו — תצ"ז) להבנות את המורה נבוכים, כי אם הוציאו מן הכלל: „אך הרמב"ם ז"ל הוא לבדו מצאנו שהעמיק עיונו בה הגדיל תושיה בספרו המורה, לצורך אנשי דורו, והדורות שבאו אחריו מיד מאנו בספר ההוא, ולא אבו הלך בדרכיו, אף אם גבהו עמקו מחשבותיו, ולא נודעו לכל נתיבותיו ומהלכיו“<sup>(80)</sup>. ועל החכמה בכלל הוא אומר: „כי צריך שישומו לב לה החכמים מאומות העולם, באשר אין להם חכמה זולתה, ואם אמנם לא טוב היות האדם משולל וערום לגמרי מהן בדורות הללו, לזאת יועילו מעט למען דעת בני ישראל ללמדם מלחמה, להנצל מהרב הלשון ולא לתן מקום לאפקורסים לרדות, אך אם מעוטין יפה למוג השכל ולבשם הדעת, ולהיות מעורב עם הבריות, מכל מקום רובן קשה, ואבוד זמן יקר הולך בהבל“<sup>(81)</sup>. אך הוא מוציא מן הכלל הזה את חכמת השבע, „כי היא וראי חכמה מותרת ומשובחת, נצרכת להביש אל פועל ה' ומעשהו הגדול, וכיחוד החלק ממנה הנכלל בחכמת הרפואה“. ובאמת השתדל להשיג איוה ידיעה בחכמת הטבע וקרא בספרי לעו על אדות הצמחים השונים<sup>(82)</sup>, גם שאל את אחד המבקרים בית מדרש לחכמת הרפואה, „אם ישנה חכמת האלקימיה (אלכימיה) בעולם, ונכספה וכלתה נפשי לדעת, אם אולי נמצא ספר כזה בבתי הספרים הגדולים, ותתענג בדשן נפשי לדעת מה הפקחים שלהם סוברים בדבר זה“<sup>(83)</sup>. אך אחרי כל זאת בטל את הרופאים וחכמתם ואומר: „לפי המדומה אבדה אותה חכמה עכשו מן העולם, אחרי שדמו לעלות על במתי עב, על ידי המצאות מחודדות, והתחכמו בענפים ותולדות, ונשתבשו בשרשים, בכל עת דעות שונות מתחדשות על כן חורו התחלותיה ויסודותיה להיות מסופקות, ותולדותיהן כיוצא בהן מפוקפקות“<sup>(84)</sup>. ובספר „אגרת בקרת“ יעסוק בענין דתי הדורש ידיעה גדולה בחכמת הרפואה והנתוה, וכמוכן, שאלו את פי הרופאים, אך הוא לא שם לב לדבריהם, ויחזה את דעתו בחכמת הרפואה, ואת הרופאים יקרא בשם „רופאי אליל“ ויוסיף לאמר: „אף כי רופאי הזמן אשר נסרחה חכמתם, ואבדה עצתם, לא יכוננו הם ונורתם, וכמו כן חזה את דעתו בענינים של מחלות פנימיות ואומר: „אין דברי הרופא מתקבלים אל השכל“<sup>(85)</sup>, ואת אחד מידריו, אשר למד חכמת הרפואה בבית מדרשם בנעמינען, הוא מיעץ לעזוב את למודו זה<sup>(86)</sup>.

בהיותו לרב בעמדין, ועודנו צעיר לימים, לא הנהיג רבנותו ברמה, ואם כי לא נשא פנים<sup>(87)</sup>, כאשר למד מאביו, אך לא היה מרהיב עז בנפשו להתנהג כמעשה אביו בכל דרכיו. השאיפה הזאת, להרמות לאביו, היתה היותר נכבדה בעיניו, ושמה מאד אם מצא איוה דמיון בין מעשיו למעשה אביו. בכלל התאמץ לתקן שם דברים הרבה, כי נפשו לא יכלה נשוא מנוחה, ותשאף לגדולות. ככה הוא כותב לידידו אז, הגאון ר' משה חניו<sup>(88)</sup>: „כמה מן הטורדות המקיפות לאיש אשר אלה לו כמוני היום, רך ומשוח מלחמה, מלחמת מצוה וחובה, לפקח בעניני הרבים, ועסקי צבור המוטלים עלי, כי רבים המה, ביחוד במקום כזה, וברוך ה' שכבר עלה בידנו לתקן כמה דברים גדולים, אשר היו נכשלים בהם עד עתה“. וכן כתב לאחד הרבנים הקרובים לעירו<sup>(89)</sup>: „שמתי אל לבי מכשולות קשות וחומרות, בעסק השוחטים הפריצים ועזי פנים, המצויים לרוב אצל שחיטה במדינה זו, כי לא אדונים לאלה, איש הישר בעיניו יעשה, באין מוחה ואין

<sup>(80)</sup> שם ס"ו מ"א. — <sup>(81)</sup> שם. — <sup>(82)</sup> „מגדל עז“ עלית הטבע. — <sup>(83)</sup> שאילת יעב"ץ סי' מ"א. — <sup>(84)</sup> שם. — <sup>(85)</sup> שם ס"ו ב"ה. — <sup>(86)</sup> שם ס"ו מ"א. — <sup>(87)</sup> מגלת ספר. — <sup>(88)</sup> שם ס"ו ל"ג. — <sup>(89)</sup> שם ס"ו נ"ד.



משיב לנצח. על זה אש עצור בעצמותי ברצה. כי קנא קנאתי בהוללים וכו', לכן ראיתי חובה עלי להזכירם ולהזהירם ולהתרות בהם. אף כי אינני כדאי להזכירם. אכן יען התקלה גדולה, והמכשלה הזאת סמוכה לנו, ואנשים אחים ושכנים אנחנו. בכך הדבר מוטל עלינו להסיר מכוול מדרך עמי, ואל יחשדוני שאני דורש לטובת עצמי ולכבודי למען ספר שמי, כי אני בתומי, אקרא להם אנשי שלומי, אם יאותו לדברינו אלה אשר איעצם וכו', ואם יאמרו נואש לדברינו — מה שלא אקוה — אזי נחליץ חושים לפני ה' למלחמה למען תורת ה' תמימה. — בדברים האלה אנחנו שומעים כבר קול איש המלחמה של העתיד, אף כי גם בזה בולטת ההפרזה. כי בכלל היה המצב הדתי אז טוב, ואם אולי נמצא איזה יוצא מן הכלל, הלא ימצאו כאלה בכל עת.

בכתבו להנאון ר' משה חגיז על אדות בעל תשובה אחר, הוא אומר<sup>(40)</sup>: "מה בצע כי ישלם תשלומי כפל בשפתיו, ולבו רחק, ומה ירויה אם יפניע בו ענש ההרחקה מביט הכנסת, אולי תהיה סבה לפנות לבו מהתשובה לגמרי... ונפלא אתי על שאדוני רודפו כל כך, בשביל שמגלח פאות זקנו וכדומה לזה... הלא ידוע לאדוני החכם כחכמת מלאך, שזה מעוות שלא יוכל לחקון, בפרט אצל הספרדים ההמוניים, נעשה דבר זה כהיתר, ומוטב שיהיו שוננים, כי בחוקה לא נפעל מאומה בזה — אם לא במענה רך לאשר ננע ה' בלבבו — ואם יפניע מרת הדין במגלחי זקן וכדומה, יפקו מינן צוורני צוורני [גדודים גדודים], ואם יאמר מפני שאין לאיש הזה נואל מצוה לדרפו ולהרפו, ולרחות אבן אחרי הנפול, אתמהה, מי שיש לו אב יחיה, אם כן לקחה מרת הדין, וצריכים אנו לדקדק מאד בפלם ומאזני משפט, להשוותם בצדק על כל נשא ושפל... חלילה להמות משפט נבר ולהעלים עין מבעלי זרוע רמה". — בדברים המעטים האלה אנחנו רואים קנאת האמת הטהורה. הם נכתבו אחרי אשר ידע מפי הנסיון את תורת הרבנות, כי התקפים לא ישמעו בקול רב, והרב לא יזכיר אותם, וכל "קנאת הדת" היא רק ביחס להעניינים והחלשים... והוא ראה והגיד בדברים נמרצים, כמה מן הכעור יש בזה.

עד שנת תצ"ט לא בא בריב גלוי עם כל איש, ומגנונו היה סנון עונה. ביחוד הכניע את עצמו לפני הנאון ר' יחזקאל קאצינילנבונן, ובתשובה אחת<sup>(41)</sup> הוא כותב לו: "חלילה לי להורות בפניו, ולא הגדתי דעתי רק לדעת על מה סמכתי עד היום, ואולם מוקני אתבונן ואעשה אזני כאפרכסת לשמוע דברי אדוני, ולכן לא ארים ידי להעיד, עד אשר אראה להיכן דעתו הרמה נוטה והסכמתו המוחלטת". וגם בקש ממנו לתת הסכמה על ספרו "לחם שמים", וכן בספר "אגרת בקרת" יאמר: "אבל ענותנותו תרבני וחשקה נפשי לשמוע דברי תלמידו, אני מחויב לקיים דברו". וגם כאשר בא לשבת באלטונא כתב אליו<sup>(42)</sup>: "אמרתו יש לי רב לדרוש את דבר ה', ואל יאשימיני שלא אוכל ללכת בעצמי לקבל פניו, ויראני אות לטובה מידו הרחבה, ובכך אפטר מלפניו בקידה הראויה מתלמיד לרב ועבר לאדוניו". וגם הרב ר' יחזקאל ק"ב מצדו התייעץ אתו בדברי הלכה שונים, ולא היה ביניהם כל פריץ וצוחה.

ב. כ.

(עוד יבוא).

<sup>(40)</sup> שם סי' פ'. — <sup>(41)</sup> שאילת יעביץ אי סי' פ"ג. — <sup>(42)</sup> שאילת יעביץ סי' קס"ג.



# אל עמי.

## I

משורר אנכי. כנזרי אעיר  
לא לעם נכרי, על פיו חרפתי —  
אנכי לעמי, אנכי אשרה!  
אך מה-זה לך אשיר, עמי סגלתי?  
האשיר לזין? אומר על אשת?  
זין לא ידליקה, זרו לך עגבים  
ושלמות הצנועה תאדם מבשת  
עת אלחש לה אהבה לאור הככבים.  
האשיר נצחון ועלילות גבורים?  
ידעתי-שדה קטל נפשך מואסת,  
קשת ומגן עזבת לאחרים,  
סגנה — התפלה, קשתך — הקסת.  
או אבדה תמרורים, קינה אשפכה  
על שברך, עמי, על גזרות, על פרעות?  
הצרות מתחדשות, ישנה ה"איכה" —  
מה אוסיף משפתי אל ים הדמעות?  
או אשיר לך תקנה, חפש ותקומה?  
על גדות הירדן אהלים שאננים?  
אהה! במה נבטח? מי יבנה האומה?  
לא רבה אמונתי במשיחים הקטנים.

## II

לו גבור הייתי לך, עמי, לחמתי  
עד כלו השונאים והשנאה;  
לו עשיר הייתי, לך אז קניתי  
שבע ועשרים ומאה מדינה.  
לו קוסם הייתי, קסמתי הקסם,  
ונפלז מעליך האזיקים;  
לו "צדיק" הייתי, כמבתי קמיע  
לכל יהודי מפני המזיקים.  
לו גאון הייתי, הצלתי האומה:  
בפסח לה קטנית המתתי;  
לו "מתקן" הייתי, הצלתי ונאלתי:  
אז "סדור" מתקן חברתי.  
לו חוקר הייתי, במחזור ויטרי  
השגיאות תקנתי בלנה,  
ואינע לבאר על פי חכמת הטבע  
ספורי רבה בר-רב חנה.  
לו פדגוג הייתי, תנבתי הנגעים  
"חציו לישים ולכם החציו";  
תקנתי "חדרים", למדתי תורה  
על פי פרבל ופסטלוצי.



לו סגדלר הויתי תפרתי מגעלים  
 בעד סופרי ישראל הרשים:  
 שקר לא לקחתי רק עם התגיתי  
 לבל יכתבו מאמרים חדשים.  
 לו שדכן הויתי הרביתי זווגים,  
 ומלאו העתונים גדבות:

הקוראים לא נכלו מגהוק ופהוק  
 וכדשא פרחו המושבות.  
 לו יבלתי אז הרבה הרבה עשיתי...  
 אך עתה — נשמתו מיתרת:  
 משורר אנכי, וכבר עבר זמני  
 עוד ללמוד מלאכה אחרת.

דיב סוללער.

הקוראים לא נכלו מגהוק ופהוק  
 וכדשא פרחו המושבות.  
 לו יבלתי אז הרבה הרבה עשיתי...  
 אך עתה — נשמתו מיתרת:  
 משורר אנכי, וכבר עבר זמני  
 עוד ללמוד מלאכה אחרת.

הקוראים לא נכלו מגהוק ופהוק  
 וכדשא פרחו המושבות.  
 לו יבלתי אז הרבה הרבה עשיתי...  
 אך עתה — נשמתו מיתרת:  
 משורר אנכי, וכבר עבר זמני  
 עוד ללמוד מלאכה אחרת.



## ספרים חדשים.

ספר דברי הימים לבני ישראל מימים קדמונים ועד חרבן ביתר. ביד מ. ברוינשטיין (מבש"ן). הוצאת חברת "אחיאסף". ווארשא תרנ"ז.

האמנם יש צורך גם בזמננו להרחיב הדברים ולהוכיח בראיות, עד כמה נחוצה היא לכל אדם, וביחוד לאיש ישראל, ידיעת תולדות עמו, לחווק הכרת הרגש הלאומי בקרבנו? "דע את עצמך" — זה כלל גדול לא רק בתורת החיים של איש פרטי, כי"א גם בנוגע לנוף קבוצי, לעם שלם, ובפרט לעם ישראל, אשר רוח הומן החליש עד מאד את הכח המושך בין חלקיו השונים. אמת, אין הצדק גם עם אלה המגדילים הרבה את ערך הדבר ומתאמצים להוכיח, שידיעת דברי ימינו צריכה להיות ראש פנה בתורת החנוך הישראלי, כי לפי דעתם, הידיעה הזאת היא כתרס בפני כל מיני פורעניות, וכמעט כל הלאומיות עומדת רק על עיקר זה. בדברים כאלה יש בודאי הפרוה יתרה על המדה. כסא של רגל אחת לא יוכל לעמוד, ובידיעת דה"י בלבד לא יתפרנס הרגש הלאומי. אבל איש לא יוכל לכהר, כי ידיעת דברי ימי עמנו הוא אחד האמצעים החשובים לחווק הקשר הלאומי, וכי על כן עלינו לתת דעת בתולדות עמנו לבנינו הקטנים בשחר ילדותם, אשר אז גדולה הרבה מאוד הפעולה על לבם הרך, והרושם העז לא ימחה לעד.

והנה עד השנים האחרונות לא נמצא בעברית כל ספר תולדות ישראל לבני הנעורים, כאשר ספרות ילדים בכלל כמעט חסרה אצלנו לגמרי. רק בזמן האחרון החלו סופרינו לשום לב אל העבודה הנחוצה והמועילה הזאת, וספרים אחדים יצאו לאור במקצוע זה. אולם כמעט כל הספרים האלה רחוקים הם מן המטרה הדרושה, כי יש אשר שמו לפני הילדים רק רשימת המקרים והמעשים, רשימה קצרה ויבשה, כעין קונספקט היסטורי, שלא תוכל בכל אופן למשוך הרבה את לב הקטנים; ויש גם אשר הליטו בדברי הימים "מגמה" רצויה רק למפלגה ידועה, בחפצם למעת בלב הכנים אהבה עזה ל"התרבות העתיקה" ואיבה רבה להשכלה החדשה מולדת החוץ; ויש אשר לא תסכון עבודתם מצד הלשון והסגנון.

אם נאמר, כי ה' מבש"ן, בספרו החדש "דברי הימים לבני ישראל" אשר לפנינו, קרוב יותר מכל הקודמים לפנינו להמטרה הדרושה, לא יכילו דברינו כל הפרוה. כי אמנם השביל המחבר הנכבד לתת לבני הנעורים בשפה ברורה וסגנון יפה את תמצית דברי ימי עמנו מימים קדמונים עד חרבן ביתר. בדברים רבים אמנם קצר המחבר ביותר, אף במקומות אשר האריכות היתה מושכת את לב הקוראים הקטנים, ופרטים רבים השמיט מכל וכל, אבל אין לשכוח, כי אין הדברים אמורים בספר קריאה לקטנים, כי"א בספר למוד, אשר קצורו במדה ראויה זה הוא שבחו. מטעם זה, כנראה, דלג המח' על רב ספורי תורת



משה, בחשבו בצדק, כי הנער הלומד בספרו כבר למד את התורה והספורים האלה שגורים הם על פיו, מלבד אשר גרע וקצר בכל הדברים שאינם נוגעים לנוף ההיסטוריה; תחת זאת הוסיף דברים רבים בנוגע לקדמוניות העמים, אשר יוכלו להגיה אור על דברי ימי ישראל, ובכלל התאמץ להוסיף ככל האפשר קוים בהירים, לבאר את הנעלם ולפרש את הסתום.

עד כמה ישכיל המח' לתאר לפעמים בקצור נמרץ ובדברים מדויקים וברורים ענינים חדשים שאינם כתובים בתורה — נוכל להוכיח בקראנו, למשל, את דבריו על אמונת הפרסים: „והפרסים לא עברו אלילים רבים ולא עשו להם פסל וכל תמונה ומקדשים ומזבחות ככל עמי קדם, כי האמינו באלהי השמים והארץ אשר לא תשורנו עין בשר, רק נתון נתנו לו עזר כנגדו, ויהי להם הורמיו אלהי האור והשלום, מקור הטוב והברכה, ואחריתו אלהי החשך והכליון, מקור הרע והקללה; הורמיו מושל בגבורתו עולם ומסביב לו עומדים רבוא רבבות מלאכים טובים, מלאכי רחמים, העוזרים על ידו לעשות אך טוב וחסד ולתת חיים לכל חי, ואחריתו מפקר רבבות אלפי מלאכים רעים, מלאכי משחית ושדים עושי דברו, לבלוע ולהשחית את הכל ולהביא מות ואבדון על כל היקום; וריב ומלחמה תמיד בין אלהי הטוב ואלהי הרע ובין מלאכיהם הנלוים עליהם, פעם יגבר האחד וטוב לבני האדם, ופעם יגבר השני ורע להם, ובאחרית הימים יהיה הנצח והעו לאלהי הטוב, ממשלתו תכון לבדה בארץ והרע כליל יחלוף (ע' 80). כן ייטיב המח' לבאר חתימת חוון הנביאים וראשית פעלי הסופרים בישראל (ע' 87-88). ומה נמרצו דבריו על אדות תרגום ספר התורה יוגית (112), או על התיהרות האדומים ביד חזקה בימי הורקנוס, אשר לא ידע „כי רעה הוא מקים על ביתו ועל כל עם יהודה במשפח הזה וכי היה יהיה בלעם למשחית ולרקב בקרבם באחרית הימים“, אף לא ידע „כי לא זה הפי' ה' בעם זו יצר לו לבלוע עמים אל קרבו ולכתוב תורתו על לבם בחרב וברם“ (ע' 114), ועוד הרבה מקומות כאלה וכאלה בספר הזה, הלוקחים לב בתכנם וסגנונם השנון והנמרץ.

אולם אין לכתור, שלא תמיד יוצא המח' ידי הובתו בנוגע לבאור הענינים הקשים לפני הקטנים. יש אשר מאהבת הקצור יוציא מתי' תמונות כהות ודברים בלתי מתוקנים ומבוררים די צרכם<sup>1</sup>). הנה, למשל, את המפלגות בישראל בומן הבית השני יתאר באופן בלתי מספיק לברר הדברים בעיני בני הנעורים. גם לא יבאר היטב מהות המשנה ותכונת ההלכה והאגדה, ועוד דברים נכבדים כאלה. כמו כן יצייר בצבעים כהים, או לא נכונים ומדויקים, את חיי העם בתקופות שונות. ולפעמים בחפצו לתאר, למשל, מצב העם או השחתת המדות בישראל בימי הנביאים, יבחר לדבר בלשון הנביאים עצמם (ראה ע' 52 וכדומה). ציור החיים באופן כזה, כמוכין, לא יוכל להיות מדויק וכלי הפרוזה, מלבד אשר אין כל טעם אם בספור פרוי (הנועד עם זה לילדים) כותבים, לדוגמא: „ויפילו גורל על בני ציון ויתנו את הילד בזונה והילדה מכרו ביינ“ (ע' 67), ועוד כאלה.

כאשר אמרנו, ישתדל המח' להוסיף קוים בהירים, למען באר היטב מקומות כהים וסתומים. אבל לא תמיד השערותיו וטעמיו החדשים קרובים אל האמת, כי יש אשר יביא השערות רחוקות וטעמים שאינם מתקבלים על הלב. הנה כן יאמר, כי בארץ מצרים „השנילו בני ישראל בכל חכמה ובכל מלאכת מחשבת“ (ע' 10). האמנם? הראיות

<sup>1</sup> גם בנוגע לגבולי א"י יש איזה דברים בלתי מדויקים. כמו: „מקדם יגבול אותה מדרב ערב“ (ע' 17). או: „פלשתים נגבה לצירונים על יד חים האדום מנגב בין ים סוף ובין ים המלח“ (ע' 18).



שמביא המח' לזה בהערותיו בסוף הספר אינן מוכיחות כי אם שנמצאו בקרב העם בצאתם ממצרים איוה אנשים משכילים בחכמה ובמלאכת מחשבת, ולא יותר. בדבר מכירת יוסף, למען כסות על פשע האחים, יכתב: "ויעברו אנשים מדינים ויעלו את יוסף מן הבור וימכרוהו לארחת ישמעאלים" (ע' 9). ההשערה הזאת כבר נאמרה אמנם גם לפניו, אבל בספר למוד לילדים לא יתכן להכניס דברים כאלה, אשר פשוטו של מקרא מתנגד להם, כי יוסף בהתועדו אל אחיו יאמר בפירוש: "אני יוסף אחיכם אשר מכרתם אותי." — את הנס של קריעת ים סוף יתאמץ המח' לקרב אל הטבע ויאמר: "ותנעש ותרעש הארץ ממדבר סיני ועד הר הלבנון וירגזו תהומות כימים ובגהרות ומימיהם נשתו נסכו לאחור" (ע' 13). לפי דעתנו, תחת להרגיז ולהרעיש את הארץ ממדבר סיני ועד הר הלבנון, יותר נכון לספר את הרבר כאחד האותות, כאשר יספר דבר העברת הירדן בלי כל התחכמות: "ויעברו בני ישראל את הירדן . . . כי עשה ה' להם אות ויבקעו המים" (ע' 19). — אנשים שונים יתארו על ידו כבעלי תכונות ומעשים שונים, מבלי אשר נדע מה הם היסודות שעליהם בנה את החלטותיו. כה יעיד על עלי הכהן: "ויהיו רכביו דרכי נעם וגם הרעים והחטאים לא שמעו מפיו גערה" (ע' 24); ועל אבנר בן נר: "הוא היה איש לבב ונאמן רוח" (ע' 29); ועל עמרי מלך ישראל: "ויחשב מחשבות להכחיד את ישראל מגוי ולעשותו לעם אחד עם הצידונים" (ע' 47); ועל הכותים בשמעם כי החלו בני ישראל ליסר את בית ה': "ויאמרו להתחבר עמם ולשום להם מוקשים למען תשבת המלאכה" (ע' 83); ועל רובכל: "אכן הכביד את על העם בכח השלטון אשר נתן לו מלך פרס וימאסו בו העם" (ע' 89); ועל יוסף בן מתתיהו: "וימר דרך בני עמו בנתיבות עולם ותיקר בעיניו חכמת היונים מתורת היהודים", ועוד: "ויעמוד על ימין טיטוס במלחמותיו ויהי לו לעינים" (ע' 154-156). בדברים האלה וכאלה נסמך המחבר על הגרות או השערות שונות והוסיף עוד הפרוות מדיליה, בלי כל יסוד נכון. — גם הטעמים אשר יתן לדברים ומעשים שונים, יש אשר תלוים הם בשערה ואין מקומם בספר כזה. על דבר חג הסכות, למשל, יאמר: "ואת הענן פרש למסך מעל לראשם להגן עליהם מפני ולעפות המדבר, על כן יעשו בני ישראל את חג הסכות" (ע' 14). הנה הוא הולך בזה בעקבות ה' יעבין, אבל תחת הטעם ההגרי הזה, יותר נכון ומתקבל הטעם הפשוט: "כי בסכות הושבתי את בני ישראל". בדבר העורים והפסחים של היבוסים יאמר: "והיבוסים ידעו כי לא יוכלו להתיצב בפני דוד בחיל ובכח ויעשו בערמה ויצינו עורים ופסחים בשערי העיר, באמרם: אם יקרב דוד למלחמה וראה את האנשים האלה ויבו בעיניו להתגרות במוכי אלהים ועלה מעלינו" (ע' 36). טעם סנטימנטלי זה, מלבד שאינו עולה יפה בפירוש הכתובים, הנה גם לא יתאים כלל לתכונת המלחמות בימי קדם. אמת, אף הפירושים האחרים בדבר העורים והפסחים אינם עולים יפה, אך טוב יותר היה להמח' להשמיט מכל וכל את הפרט הזה, כאשר השמיט בצדק הרבה פרטים אחרים שהם כשפלים בדברי הימים. תחת זה אי אפשר להסכים להשמטות יותר נכבדות בספר דברי הימים אשר לפנינו. המח' לא יזכיר דבר, למשל, על אדות דניאל, בעוד אשר חזון דניאל נזכר אח"כ בספרו פעמים אחדות. כן לא נמצא דבר על אדות חתימת כתבי הקדש והכתובים האחרונים הנקראים אפוקריפים, ועוד כאלה.

שפת הספר היא בכללה צחה וברורה ונקיה משגיאות ברקוק והגיון<sup>1</sup>; שבת כזה,

<sup>1</sup> רק לפעמים רחוקות מאד נמצא שגיאות בלשון, כמו: "לחוק איש את ידי אחיו כי תקראנה מלחמה" (ע' 49), ה' תקרה מלחמה, כי אם נמצא בכתוב "תקראנה" הפי' שם לנכון



כנודע, לאו מלתא זוטרותא הוא בנוגע לספר עברי. סגנון המה' הוא נעים ויפה, רק לפעמים יפה יותר על המדה הדרושה בספר למוד לקטנים. גם יש אשר נמצא נטיה יתרה ללשון הכתובים ולמליצות רמות, דבר שאין הטעם היפה סובלו בזמננו, כמו: "ויגדל משה ויצא אל אחיו... ומעיו המו להם" (ע' 11), "וחג הפסח אשר פסח ה' על בתי בני ישראל" (ע' 13), "ואוירה (של א"י) בהיר ושקוף מאיר עינים מאין כמהו" (ע' 18), "גם השופטים לא רדו כלם עם אל" (ע' 22), "וה' נתן לו (לשמשון) זרוע עם גבורה" (ע' 23), "ויהי להם כנחש עלי דרך וכשפיפון עלי ארח" (ע' 24), "לחצו את העם בחוקה כפי איש לא נשא ראשו" (ע' 28), "שומרים עקביו ומדריכים אותו מנחה" (ע' 32), "ויבקשו את נרדף" (ע' 33), "וישימו אותו כחותם על לבם" (ע' 41), "אשה מבישה וסוררת לא נתנה דמי לוי" (ע' 47), "ויהיו למרבה המסחר" (ע' 55), "וירח פול מנחה" (ע' 57), "ורקה שיבה בם בחמאתיהם" (ע' 61), "ללשונם (הנביאים) הגבירו" (ע' 72), "וסביבה נשערה מאד" (ע' 89), "ויגרעו אליהם... מחכמת הכשרים" (ע' 95), "והשמועה אל הנגף המלך" (119), "ויתן פור לגוים" (ע' 129), ועוד כאלה וכאלה. עד כמה יש בכח הנטיה למליצת הכתובים להשחית טוב טעם של סופר נכבד, תוכל להוכיח הרונמא הזאת: המחבר, בדברו על אדות בית הלל ובית שמאי, יוסיף לאמר: "לתושיה בקשו הנפרדים האלה ועמה לא הפצו דבר בארץ" (ע' 133). היש טעם בדבק שני שבתי פסוקים אלה? בימינו, כמדומה, גם הפוריסטים (כמובן, הטובים שבהם, שעליהם יחשב גם ה' מבשן) צריכים להודות, שסגנון "על טהרת הקדש" ממין זה כבר עבר זמנו. ב"ק.

עקדת יצחק או מהפכת סדום ועמורה. ביבלישע אַפּפּערעמטע אין 4 אקטען אונד 40 בילדערן. אַריגינאל פּערפּאסט פּאַן א. גאַלדפּאדען. קראקא, תרנ"ו.

מן המחזה, "מכירת יוסף", שהיו עוזרי המלמדים מציגים בשכבר הימים; מהמעשה של "אהשורוש", אשר היו עניים המחורים על הפתחים משחקים בבתי העשירים; משירי ההתול והמוסר, שהיו מוזרים בבתי-המדרש, כדי לברר דעת השומעים בלילי החרף הארוכים — מכל אלה התפתח התיאטרון הורנוני.

בהיות גולדפדן בבוקרסט יסד את התיאטרון הורנוני, ובראשית מעשהו זה התכונן לברוא רק מכון של ברחנות, ויכתוב הרבה חזיונות שעשועים והתול, ברצותו להמציא לשומעיו ענין מלבב לזמן ארוך, שלא כהברחנות הקודמת, שהיתה מלבבת רק לשעה קלה. ויהי כי לא היו מחשקיו והתוליו מושכים עוד לב קהל השומעים, ויחל לברא "דרמות", לתאר את חיי עמנו בימים הקדמונים וגם בימינו, ולא השגיח באבני-הנגף והמכשולים, אשר פגש בדרך זו. גולדפדן הוא משורר לירי מטבעו, יש לאל ידו לחבר שירי זמרה, המוצאים להם מסלות בקרב העם, אבל אין לו הכשרון לברוא בריאה דרמטית. ולוא נשאר נאמן לכשרונו הלירי, כי אז יכול להתפתח על צד היותר טוב ולעשות גדולות במקצוע הזה, אבל הוא סר מן המסלה אשר סלל לו הטבע, כי הליריקא

"תקרה אותה", כלו את הארץ; "בגנותיה התלוים" (ע' 55), ת' התלויות, כי גן ל"ז וגנה ל"ב; "דתי היהודים השונות הם המקשים את ערפם" (ע' 100), ת' הן המקשות; "ועושהו עונו ישא" (ע' 142), ת' ועושו, או שגיאות בהגיון, כמו: "ויבקש עשו להרג את אחיו ע"ד הבכורה אשר מכר (מי?) לו וע"ד הבכרה אשר ברכו (את מי?) אביו" (ע' 8); ויאיצו המצורים בעם למחר לשלחם מן הארץ ע"כ אפו (מי?) את הבצק" (ע' 13); "כי חוק הנציב פליקס את ידם (של מי?) ואותם (את מי?) הכריע תחתם" (ע' 147), וכדומה.



הורגונית לא תחיה את בעליה, וישם עינו ולבו בחבור דרמותיה, ומפני חוסר כשרון היצירה במקצוע זה, לקח את חזיונותיו מתוך ספרי אחרים או חברים „בעקבות“; — לכל „מעשה“ הוסיף איזה שירי התול, סצינות סמיריות ודברי ברתנות, כדי שימלאו השומעים שחוק פיהם, וכן היה לו המפל לעקר והעקר למפל.

עתה היה התיאטרון הורגוני לגורם תרבותי בחיי עמנו, למוסד חנוכי בכל תקף משמעותה של המלה, והברחנות שבו לא תמשוך עוד את הלב, ובכיו יעמוד גולדפרן כמאז בראש הדרמתורנים הורגונים, כי „ההולכים בעקבותיו“ עומדים בכשרון מעשיהם מדרגות רבות למטה ממנו. . . כי אף אם לא נמצא בחזיונותיו של גולדפרן את כל אשר אנחנו מבקשים בדרמה, הנה מצא נמצא בם איזה שירים טובים, המתקבלים מיד אצל העם, אם מצד תכנם המוסרי או הלאומי ואם מצד נגינתם העצבנית או הרגשנית, בעוד שאצל שאר חזוי החזיונות הורגונים לא נמצא גם את זאת.

עד היום היה התיאטרון הורגוני לגורם תרבותי ולמוסד חנוכי, נוכח לראות מדי נתכונן הישב בחיי המפלגה הבינונית שלנו, בדרכיהם ובמנהגיהם, כמושגיהם ובהשקפותיהם, שנשתנו הרבה לטובה. אבל השפעת התיאטרון נכרת על בני המפלגה הזאת גם לרעה, כי כל פתנס גרוע, השגור על פי אחד מגבורי החזיונות, יתקבל מיד אצל השומעים, ואם תבא עתה בחברתם ואוניך תשמענה קריאות של „חבה“: „פוסנע פלעציל“ (עונת-מצה יבשה!). „געוואלצען זאללסט דוא ווערין“ (במלח תמלח!), „קנאק“ (הבקע!) ועוד כאלה, וידעת כי את הרבורים הללו למדו מפי גבורי גולדפרן. . .

החזיון האחרון, אשר נתן לנו גולדפרן, הוא „האופיריטא“ הנקובה בשמה למעלה. אלו היה גולדפרן דרמתורג אמתי, כי אז נתן לנו את „עקדת יצחק“ ואת „מהפכת סדום ועמורה“ בצורה הגונה ויפה, כי שני החזיונות האלה: אב כובש את רחמיו לעשות רצונו של מקום בלבב שלם ורוצה לשחוט את בנו לשם בוראו, ואל זועם על מכעיסיו ומשלח בם חרון אפו ועברתו — הנה הנם חומר נאות מאד ליצירה פיוטית. אלו היה גולדפרן משורר חודר לתוך עמק נפשו של אדם, כי אז מצא לו מקום לתאר את אפיו של גבר מרומם ונעלה כאברהם; — אותו אברהם, אשר בשמעו כי נשבה בן-אחיו במלחמה „הריק את הניכיו“ וירדוף בראש שׂיח איש אחרי ארבעה מלכים מנצחים; אותו אברהם, אשר דרש אות להבטחת ה', כי בניו יירשו את ארץ כנען; אותו אברהם, אשר מלכים ושרים בקשו קרבתו ויכרתו אהו ברית. אבל אברהם של גולדפרן הוא בעל צורה כהה, מין „מלמד-משכיל“, הרגיל להתפלסף בסגנונו של בעל „חובת הלבבות“, מלמד תורה לבני ביתו וגם — לשם ועבר אבותיו (עמ' 46 ועמ' 55), ותורתו זו אינה תורת „עשות צדקה ומשפט“ (כדברי הכתוב), כ"א תורת דעת אלהים בלבד. ישמעאל שבתורה, „פרא-הארס“, אשר ירו בכל ויר כל בו, ישמעאל זה הוא אצל גולדפרן טפש גורא מאין כמוהו. ולוט הוא שבור ופספסן, שלא ישמע לאזניו את אשר יוציא מפיו. לעמת כן, הצליח יותר במלאכתו בתמונת אליעזר עבד אברהם.

במערכה הראשונה יריבו רועי מקנה אברהם עם רועי מקנה לוט ויתקוטטו אליעזר ולוט וישמעאל ע"ד הירושה, העתירה לפול להם לנחלה אחרי מות אברהם ושרה. (כי גולד ישמעאל כעשר שנים אחרי הפרד לוט מעל אברהם וכי אחרי הולדת ישמעאל אין כל מקום עוד למריבה בין אליעזר ולוט ע"ד הירושה. — זאת לא יחפין המחבר לדעת). אז יראה אברהם על הבימה ויקרא ללוט: „אל נא תחי מריבה ביני ובינך וכו', ולוט יקרא בכעס: „השאר לך את האנשים, אשר תמצא בם חפץ, אם טוב בעיניך כי יירשך עבדך



דמשק, או ישמעאל הפרא, בעל אזני חמור, מצרי עצל וכן שפחה פשוטה" (עמ' 9). הרברים האלה יכאיבו מאד את לב אברהם, ואחרי אשר יעמוד ויתפלסף וישייר שירת "הולך ערירי", ירדם ויראה בחלומו את דברי הכתובים (בראשית ט"ו, י"ג וי"ד; י"ז ט"ז ומ"ו). כאשר ייקץ משנתו יספר את דבר חויונו לשרה, ובין כה וכה יבואו המלאכים לבקר. במשך הסעודה, אשר יכין לאורחיו, יראה ישמעאל את סכלותו הנוראה, ואח"כ יבשרו המלאכים, כי "בעת חיה ולשרה בן".

המערכה השנית תראה אותנו מחוה סבוך ומסוכך בעיר סדום, מחוה הרומה בתכנו לספורי-שורדים, אשר תספר אומנת לילדיה, כדי שיישנו. הבקר היה, ונערות יוצאות לשאב מים, והנה זקנים אחדים באים ומבקשים מאתן רחמים, כי תנמיאנה אותם מעט מים מכדיהן. הנערות ממלאות את הפין הוקנים ברצון, וכאשר אך שברו הוקנים את צמאם, יאמרו לחטוף להם איש איש נערה אחת. מובן מאליו, כי הנערות תעמורנה על נפשן ואינן נותנות להוקנים לנגוע בהן. בין כה וכה תפרוץ מריבת קנאה בין הוקנים בעצמם, כי איש יאבה לחטוף את נערותו של חברו, והמריבה תביא לידי הכאה, וזקן אחד ידקור את רעהו בחנית אשר בידו, גם נערה אחת תפול ארצה מתבוססת ברמה וכו'. בתוך כך יצא לוט מביתו, והוא שותה שכור ומחויק בירו בקבוק מלא יין, ואחרי כל שתים שלש מלים אשר יוציא מפיו יגמא גמיאה הגונה מבקבוקו. מתוך דבריו אשר ידבר אל עצמו אנחנו שומעים, כי נפשו מרה לו, בהיותו אב לשתי בנות אשר איש לא יחפץ לקחתן, והוא שותה מחמת צער. אח"כ יגלה לעינינו מחוה משפטי סדום ומשפט ריבה אחת אשר נתנה להם ומים להלך עני, והשופט לא יתן לנגוע בה לרעה, מפני שהיא ארוסתה, אף כי חטאה לפי חקי הארץ חטא משפט מות; אבל דעת הקהל והקי המדינה חוקו ממנו ולא מצא שומעים לו מאת העם, ולא עוד אלא שבגלל חפצו ללמד זכות על ארוסתו הורד מגדולתו ולוט נמנה לשופט במקומו.

עקר החזיון נראה במערכה השלישית והרביעית, הכוללות את ההכנות לעקרת יצחק ואת מעשה העקרה. המערכה השלישית תתחיל בנוכה על אהבת הכורא בין אליעזר ואברהם, אחרי אשר יודיעה, כי רצונו של מקום שיעלה לו את יצחק לעולה. גולדסדן לא הצליח להראות לנו את החשק והתאוה למלא רצון האלהים, גם השיחה שבין אברהם ליצחק, כשיגלה לו את רצון האלהים, אינה תמונת רוח הזמן ההוא, שבני האדם הקריבו את עצמם ואת בניהם בשמחה לשם כבוד אלהיהם, ויהיו מאושרים בחלקם כשיכלו לעבדו בנפשם ובנפש זרעם.

כלל גדול נאמר במחזות כאלו, כי כל המעשים והשירים, המחשבות והדבורים, צריכים להיות מכונים היטב לאותו זמן ולאותו מקום, שהחזיון מתחם לו. אבל הרדמתורגים הורגוניים לא יעשו כן, כי יערבו אל תוך חזיונותיהם שירים, שאין להם כל יחס וקשר לענין החזיון, לזמנו ומקומו. גם באופיריטא אשר לפנינו נתן לנו גולדסדן שלשה שירים כאלה: שירו של לוט, שבו יזמר על אלמן צעיר, אשר ישרכו לו נערה בתולה (עמ' 23); שירו השני של לוט, הנקרא בשם "התפוח האסור", שבו יזמר על סוכן שנבב את הון אדוניו ויברח ונתפש בדרכו (עמ' 36), ושירו של ישמעאל, הנקרא בשם "לך אכול תבן", שבו יזמר על זקן שנשא עלמה צעירה והיא ברחה ממנו עם מאהבה, על עשיר מלוח ברבית שירד מנכסיו, על גביר שהשיא את בתו הזקנה והמגולת ולא סלק את הנדן, ועוד ענינים אחרים שלא היו בימי לוט וישמעאל (עמ' 63). גרשם באדר.



## מארץ ישראל.

ה. בתי הספר במושבות.

כרוב בתי הספר אשר במושבות אין סדרים נכונים וכמעט כלם לא יתאימו מפני זה למטרתם. במקום שביה"ס נתון בידי אנשי המושב נמצאים לו ער מהרה אפיטרופסים ונואלים, בוחרים וער מבעלי בתים חשובים ונכבדים, והועד לוקח מורה מן הבא לידו (על הרוב על פי מכתבי תהלה מאנשים ידועים, שהם בעצמם אינם יודעים את ערך ביה"ס בכלל וביה"ס במושבה בפרט), עורך פרונגרם כפי שיעלה על רוחו, מבלי שים לב אל הצורך האמתי, מצוה על המורה שירבה ללמד, שישבים ויעריב עם תלמידיו ויכבד את העול על הבנים הרכים, כדי שלא יפנו לבם לבטלה בעובם כתלי בית הספר, ולא יהיה להם זמן יותר מדי גם לישן. ובסוף "הומן" עושים "בחינה", ובוה די להם להתפאר, כי בית ספרם עומד במדרגה עליונה. ובמקום שבה"ס נתונים בידי הפקידות המצב עוד יותר רע. הפקידים והמנהלים עושים בבה"ס כאדם העושה בתוך שלו וככל אשר יעלה על רוחם, מבלי אשר ישימו לב, כי בבה"ס תלוי כל העתיד של המושבות הנתונות תחת הנהגתם להעמידן על בסיס נכון וקים, ואולי גם יודעים המה ומבינים את זאת, אך אינם חוששים לזה, כמו שאינם חוששים לדעת האכרים בעניני ביה"ס. מורים מקבלים אל ביה"ס האלה ע"י פרוטקציה והתקרבות אל איזה מן "המיוחסים". אמת כי נותנים מקום רחב לתלמידים עברים בבה"ס האלה, אבל מי מלמד את השפה הזאת? — מורות שיריעתן קטנה כיריעת בר בי רב דחד יומא — ובין כה וכה: "ממעל — אוי מעל! ומחתת — אין נחת!" גם פה וגם שם אין סדר ואין משטר ואין אחדות ואין מטרה קבועה ואין מגמה ידועה בפעולות כל ביה"ס יחד. בבי"ס אחד נותנים המורים את כל לבם וזמנם אל הדגושים והדחיקים והפסיקים, והמורים עם המפקחים על הלמוד הושבים, כי בוה תלוי כל קיום האומה; בשני מדקדקים הרבה עם הילדים הקטנים בכאורי הפסוקים וחושבים כי בוה מחוקים את רוח ישראל ויצילוהו מכליה; בשלישי מפטמים את התלמידים בדברי ימי העמים הקדמונים טרם נתנו להם גם ידיעה קלה ושטחית בדברי ימי עמנו, מלמדים אותם דברי מלחמות הפונים טרם ידעו את מלחמות החשמונאים ובר כוכבא; ברביעי מלמדים את הילדים התמימים לכתוב מכתבי הכת"ציון נלהבה מלאים מאמרי מליצה גבוהים ונשגבים, וכן בחמישי ובששי ובשביעי. לא ראי זה כראי זה, אבל הצד השוה שבהם: שבכולם יחד מונועים את התלמידים הרכים ומפרכסים את גופם ואת רוחם ומרחיקים אותם מן העבודה הפשוטה שאכר צריך להיות קרוב לה קרבת בשר ורוח מימי ילדותו. המצב הפרוע של ביה"ס עורר את אחד המורים בארץ ישראל לערוך מעין קול קורא אל האבות והמורים. את האבות יבקש, כי לא ידרשו מהמורים שיחזיקו את בניהם



בין קירות ביה"ם מהבקר ועד הערב, וכי ישימו לב לעשות גם לטובת נוף הילדים, ומהמורים ידרוש, כי ימלאו באמונה את חובותיהם הרבות, כי לא די למורה ללמד את התלמידים ולהלעיטם תנ"ך וכללי הרקדוק וכדומה, כי אם עליו להנכס, עליו למסור את לבו ונפשו לכל צרכי הילדים הגופניים והרוחניים, להתאחד עמם, להיות חייהם, לפעל על רוחם, לפתחם, לעורר בהם כל רגש טוב ונעלה ולהכינם אל מה שהם עתידים להיות. מהמורים ידרוש עוד, כי יקדישו זמן ידוע בכל יום להתפתחות הגוף, כי יוליכו את תלמידיהם לטיול, יקרבו אל חי הטבע והדרה, כי ימציאו להם משחקים נעימים ומועילים, כי ילמדו בשטה הטבעית, להרבות לדבר עמם על הרברים הפשוטים העושרים אותם. בקצרה, המורה הזה דורש מכל המורים יחד, ממורי כה"ם בערים ובה"ם במושבות, למעט מספר שעות הלמוד ולהרבות בשיחות נחוצות ומועילות, בשיחות ממשיות ומשחקים, למעט בספרים ולהרבות בטוילים.

ואמנם צדק המורה הזה בכל דרישותיו. כי עד היום הזה רחוקים האבות ורוב המורים גם יחד מכל אלה. אנחנו משתדלים תמיד להגדיל את הראש, הגדול כבר יותר מדי, ולהקטין ולצמצק את גופנו, הקטן והצמוק משכבר הימים. לבני המושבות העתידיים להיות אכרים נחוץ מאד נוף כריא ושרירים חזקים, ואנחנו אין אנו שמים לב גם לדבר פשוט ומובן כזה, ואין אחד מבעלי הכתים והפקידים אומר: ראובן מורה טוב הוא, כל תלמידיו בריאים וחזקים ופניהם מלאים ואדומים והם אוהבים את העבודה ואת השרה, ושמעון המורה לא טוב הוא, כי מעביר את תלמידיו בפרך בשעוריו הקשים והרבים, והם כלם רויים ודלים ומפונקים ופניהם חורים.

אבל דברי המורה הנוכרי, אשר דבר בהתחמץ לבו בקרבנו, עברו לפני האבות והמורים כחלום יעוף. האבות לא חדלו לדרוש מהמורים, כי ירבו להחזיק את בניהם בביה"ם, והמורים שומעים ומרבים לפטם את תלמידיהם בתורות שונות ומשונות, וכל מה שמוסיפים לבנים תורה כן מוסיפים להרחיקם מן העבודה, — והאכרות מה תהי עליה? — נמצא אמנם מורה שני אשר השיב על דברי הראשון, אך גם הוא הודה, כי מצב כה"ם ברע הוא, אלא שהוא תלה את כל האשמה בהאבות ופקידי כה"ם העליונים, ולמען תקן את המצב הרעוע הזה הציע ליסד חברה שתעסוק בהטבת החנוך, שתתמוך ותתקן את כל כה"ם הקימים ותפתח ב"ם חדשים במקומות שאינם עוד, שתבחר קומיסיון של מומחים ובני סמכא כענין החנוך לסדר פרוגרם מפורט לכה"ם של הערים לבר ושל המושבות לבר, ואז יבוא סדר ומשטר בכה"ם. ואמנם צדק גם המורה הזה בדבריו, כי כל זמן שלא יעמדו בראש הנהגת כל כה"ם אנשים מומחים בחנוך, כל זמן שלא יהיו כלם תחת הנהגה אחת טובה, אין תקוה לראות במושבותינו את הבנים שאנחנו מקיים ומיחלים להם ואת הדור שאנחנו הפצים לראות, והדברים שדרשו שני המורים המה כתנאים מוכרחים לבתי הספר בא"י בכלל. אלא בנוגע לכה"ם במושבות פארט, שכחו שניהם דבר אחד נכבד מאד, שכחו כי העיקר חסר מן הספר, כי אין לנו מורים לבתי הספר במושבות. יש ויש לנו בכל אתר ואתר מורים משכילים, מורים מומחים, מורים ישרים, שכל אחד מהם עושה את מלאכתו באמונה, ורבים מהם מתאמצים גם לערוך את למודיהם על פי השטות הטובות הידועות בעולם החנוך, אבל כלם לא יצליחו למורים בכה"ם במושבות. כלם יחד בלו את ימי ילדותם ונערוּתם אך על הספרים בבתי המדרש והישיבות — אם בישיבת ולווין או בבית מדרש ברלין, אחת היא בנוגע לעניננו — כלם יחד רחוקים מהטבע, נרחוק עמנו מן האדמה, רובם לא למדו כלל בכ"ם מסודרים, ואין אף אחד



מהם שלמד וחונק להיות מורה. הם כלם בעלי כבוד ראשי, כיאות למשכילים, ואין כמעט אף אחד ביניהם שידע להתנושש, לומר או לנזק, כי לא יאבדו את זמנם בדברי הבל כאלה. הם כלם רחוקים מעבודה, ואין אף אחד בהם שידע לתפש בירו את או מעדר או מחרשה, אף אחד מהם לא נסה לחבר בעצמו ובגופו את התורה ואת העבודה, אף אחד מהם איננו יודע גם ראשית למודי תורת הצמחים. ומורה כזה, אם גם יבין היטב את ערך חבר התורה והעבודה, ואם גם ידרוש זאת מתלמידיו, לא יצליח, אחרי שהוא בעצמו יהיה בעיני התלמידים אך כנאה דורש ולא נאה מקיים. החנוך דורש מראה עינים ומעשה. "עשו כדברי ואל תלמדו ממעשי" — זה הוא כלל שלא יצליח בחנוך הקטנים. ואם עוד אפשר להסכים, כי אלה המורים טובים בבהים בערים, אינם טובים בשום אופן בבהים במושבות. שם נצרכים לנו מורים אחרים, מורים חדשים, מורים מיוחדים לדבר הזה, מורים שיוכלו לחבר בעצמם את התורה ואת העבודה יחד, עד שלא תהיינה עוד כשני עולמות מפורדים ונבדלים, לגדל בנים שיהיו בגדלם אנשים משכילים, יהודים נאמנים ואכרים אמתיים וטובים. ומורים כאלה אין לנו עוד, ולכן עלינו להקינם, לחנך אותם תחלה על ברכי התורה ועבודת האדמה, למען יוכלו אחרי כן לחבר בבהים ובגנים על יד בהים את התורה והעבודה הלכה למעשה.

הנסיון הורנו פעמים רבות גם בעולם ישובנו, כי כבד מאד לעשות את המשכיל לאכר פשוט; כבד מאד לאיש משכיל, שחונק ימים על שנים על ברכי התורה, להיות אחרי כן אכר או פועל פשוט; כבד מאד לאיש כזה, שתאר לו בדמיונו חיים אחרים ועבודה אחרת. להתגדל לחיות חיי עובד פשוט האוכל לחמו בועת אפו ועבודת ידיו. אולם הנסיון שעשו עמים אחרים הראה לנו, כי לא כבד הוא כלל לעשות את האכר למשכיל, לא כבד לפועל להשתלם בלמודים שונים ולהתפתח ברוחו כאחד המשכילים ולרכוש ידיעות שונות כאחד המלומדים. מה שהילד לומר בשנה ילמד הנער בחדש ימים, והאיש שלמד מעט בילדותו ואינו בור גמור ילמד זאת בשבוע אחד. נשים נא לב גם אנו בחנוך בני אכרינו אל הנסיונות האלה. לא נכביר על ילדינו הרבים את כל התורה כלה בימי ילדותם, לא נעשם מקטנותם לבחורי ישיבה, הלא אנחנו כלנו איננו חפצים לגדל במושבותינו רבנים מופלגים וחכמים גדולים (כמובן, איננו מדברים בילד גאון בעל כשרונות נעלים ויוצאים מן הכלל. הגאונות תפלים לה דרכה תמיד). אל נא נחליש איפוא את כח גופם של ילדינו ולא נרחיקם מילדותם מן העבודה! מרגע דרוך ילדי המושבות על מפתן בית הספר עלינו להדריכם בדרך האכרות, היא דרך ההתקרבות אל הטבע, ובהחלנו ללמד את הא"ב של הספרים, נראה להם גם את הא"ב של הספר הגדול — הטבע. ולכן, בשעורים הממשיים הקטנים של למוד השפה בשנה הראשונה עלינו כבר להביא לפני התלמידים הקטנים האלה בעלי חיים וצמחים שונים, עלינו להוציאם החוצה ככל אשר נוכל, ובעוד חלב אמם על שפתיהם נחכב עליהם את הארץ ואשר עליה, נלמדם מעט מעט מכל ענפי התורה ויחד עם זאת נבאר להם חקי הטבע המתחסים לכל ענפי עבודת האדמה. ואת העיקר הגדול הזה, כי עלינו להדריך את בני המושבות בילדותם בדרך האכרות, עלינו לשוות לנגד עינינו בכל המחלקות והלמודים. אנחנו צריכים לקצר תמיד בלמודים עיוניים ולהרבות על חשבונם בלמודים מוחשיים ובשיטה מוחשית. נלמדם את הדברים היותר קרובים והיותר נוגעים אל עבודת האדמה וננינם בכל הידיעות אשר בלעדן קשה יהיה להם מאד לחיות בעולמם. עלינו לקצר בכתיבת הארץ המדינית לפרטיה. שמות הארצות היותר גדולות והערים היותר חשובות



יחד עם מושג מהעמים הגדולים — בזה די לילדינו בילדותם. מדברי ימי העמים נתן להם כבה"ס אך מושג. את הרקדוק נצמצם מאד, וגם את המעט שנלמד נלמדו יותר בדרך שמושי ומעשי. ובמקום פסיק ודחיק נלמדו יותר תכונת עלי הפרה וחלקו. במקום קרני פרה וגרשים — את אברי הפרה ויתר החיים. ואם נחפוץ דוקא ללמדם גם גמרא, נלמדו דיני פאה ושמיטה, כלאים וערלה, ולא עירובין קרושין ונטיף, וכן גם בידעות הכלליות ובמדעים שמלמדים לחרוד השכל ולהתפתחות המחשבה — עלינו להרבות באותם הפרקים שיש להם יחס אל החיים בכלל וחיי האבר ועסקיו בפרט, ולמעט באותם שבאים רק כדי להגדיל תורה ולהאדירה. נלמד את הגיאומטריא המעשית בצירוף הציור הרגיל וציור הקיום, כי זאת ידרשו החיים על כל צעד. נשים לב גם אל קריאת מכתבים ומכתבם, אך לא מכתבים ספרותיים ומדיניים, כי אם מכתבי עסק, מכתבי אכרים, חנונים, פועלים, מכתבי ידידות. נלמדו מעט הנהגת ספרי חשבון, נתן להם מושג משטרות, רבית, הקפה וכו', ידעו נוסחאות של נירות שונים, יכירו את כל המטבעות אשר יש להם מהלכים בארצנו, נתן להם מושג נאמן ורחב ממצב ממלכת תוגרמה המדינה, מדברי ימיה, מרוח עמיה ודתותיהם, מראשי הקיה ומסיה, כי בתוכה אנו חיים. עלינו ללמדם מעט גם ערבית. השפה הזאת לא זרה אמנם לבני האכרים, כלם מדברים בה, וברעתם עברית, הקרובה לה הרבה, יש להם גם איזה מושג מחקיה. ואין אנו אומרים, כי עלינו לעשותם למלומדים בשפה הזאת, אבל נחוף מאד שאכרינו ידעו לכתוב איזה שורות בערבית ולקרוא לפעמים נייד קטן, איזה פקודה הבאה להם מהמשלה וכו'. מלבד זאת עלינו לחנך במושבות דור בריא וחוק, ולכן אין לשכוח בבית הספר גם את הנימוסטיקה ושאר הדברים המחוקים את הגוף, כמו רכיבה וכו'. כללו של דבר, ילדינו צריכים להסניף אל הארמה ואל צמחיה, אל הטבע ואל חיו, ידעו אותם ויאהבו אותם והתרגלו אל העבודה בדרך טבעית ועברו אחרי כן את הארמה בחפץ לב, בלי כל תביעות וטענות, בלי כל מחשבה והרהור כי הם מביאים בזה קרבנות גדולים.

והנה לא נבאר פה את פרטי הפרוגרם שלרעתנו צריך להנהיג כבה"ס במושבות, אך לדוגמא נציע איזה ראשי פרקים:

### I. בית הספר.

(א) בני המושבות מחויבים לבקר את בית הספר משש שנים עד שלש עשרה או ארבע עשרה שנה. משש עד תשע — ארבע שעות ביום, מתשע עד אחת עשרה — חמש שעות ביום, מאחת עשרה והלאה — עוד הפעם ארבע שעות, כי אז כבר יעבוד הנער בנן או בכרם. ומארבע עשרה שנה ומעלה עד שמונה עשרה בערך מחויבים הם לבקר את בית הספר בשבת ובימים הפנוים מעבודה, ובימי העבודה יבקר שתי שעות בצהרים בעת החום, ויעברו בשדה בבקר ואחרי הצהרים, וזולתי בעת שהעבודה נחוצה מאד, שאז לא יבואו אל ביה"ס כלל.

(ב) ששת בה"ס העקריים והמדוברת וגם שפת הלמודים צריכה ומחויבת להיות — העברית. הנסיון שנעשה בארץ ישראל הראה, כי בשפתנו יכולים ללמד לא רק אותה בעצמה (שוה חובה כללית בלמודי השפות, וכלל גדול הוא בידי המחנכים: "כל שפה נלמדת אך על ידה ובשביולה", והשטה הזאת היא היותר קלה מכל השפות השונות), — כי אם גם את הלמודים הכלליים, ורבים מהמתנגדים ללמודי המדעים בעברית שבו מרעתם



אחרי אשר ראו בעיניהם ושמעו באזניהם ונוכחו, כי אפשר לבאר לתלמיד את עניני המדעים בשפה הזאת.

## II. הלמודים.

(א) הדת. המועדים, המצות התלויות בארץ ודיניהן בזמן הזה, ראשי מצות עשה ולא תעשה. במחלקות העליונות ילמדו שלחן ערוך או חיי אדם.

(ב) מוסר היהדות. חשיבות העבודה, עזר לעניים, כבוד אבות וחכמים וקנים, אהבת הגר, משפט צדק, אסור נשך ורבית, אסור צער בעלי חיים וכו'. כל אחד מהענינים האלה צריך להיות מבורר היטב, כי ידע התלמיד את עיקר המצוה וכל מה שכתוב על אדותה בתנ"ך, ואחרי כן דברי חכמינו בענין הזה במשניות, גמרא ומדרשים וכל ספורי התלמוד השייכים לזה. ואם יהיה ספר מחובר בדרך הזאת, יוכלו לצאת בו ידי חובת למוד גמרא, כן מצד הדת וכן מצד השפה.

(ג) כתיבת ארץ ישראל, ההיסטורית (הביבלית), בלי פרטים רבים, והנוכחית בצורה סוריה בפרט וטורקיה בכלל. כתיבת ארצות גלותנו: בבל, פרס וספרד, העמים הנמצאים עתה בארצנו, אמונותיהם ודרכי חייהם.

(ד) דברי ימי עמנו, עפ"י ששת ההתרחקות: יעברו תחלה דברי ימי ישראל בקצור נמרץ, אך ראשי פרקים מכל תקופה נכבדה ומהמצב בזמנים ובמקומות ידועים, אחרי כן — באריכות יותר. ודי אם יגמרו בביה"ס בכמות של אחד מספרי דה"י הנמצאים כעת: מבש"ן, בן־יהודה או רבינוביץ. ונוסף על זה — ידיעות פרטיות ושלמות על מצב אחינו הנוכחי בכל ארצות פוזריהם.

(ה) חשבון. החלק המעשי ממנו. להשתדל כי השאלות תהיינה כלן לקוחות מהחיים בארצנו בכלל ובמושבותינו בפרט. הנדסה. מדידת צורות שטחיות: מרובעים, מרובעים מאורכים, משולשים, מושג ממדידת אדמה. חלוקת חלקת־אדמה בעלת צורה פשוטה לחלקים אחרים שוים או שונים, כלי המדידה היותר פשוטים, מדידת גופים מעוקבים היותר פשוטים, ציור גופים פשוטים.

(ו) מדעי הטבע. עלינו לבחר ממערכות החי והצמח והדומם את הדברים היותר נחוצים לנו. בדברנו על הנמר ועל הארי, על הנשר והתני, נקמץ בדברים, אך עלינו לדבר בפרטות על הסוס ועל החמור, על הבקר ועל הצאן, על התרנגול ועל האוז ועל היונים וכו'. דברינו על כל אלה צריכים להתלקט מזואולוגיה, מפיזיולוגיה, מזואוטכניקה, וארגונומיה, ומכל המדעים האלה נקח את הפשוט ואת המכוון לצרכינו. במערכת הצמח לא נשעה הרבה אל השושנה וכדומה, כי אם נפנה אל הבצל ואל השום, אל האבטיה ואל הצנון, אל הכרוב ואל הסלק, אל החטה ואל השעורה, אל השומשמן ואל הדורה, אל הגפן ואל השקר, אל התאנה ואל הזית וכו'. ובדברינו על העצים ועל הצמחים נשים תמיד את לבנו אל השיבותם ושימושם בחיי האכר; לא נרבה בתורת חיידצמחים, כי אם בתורת העבודה והטיפול בהם, אשר חיינו תלויים בהם. ובדברנו על העז ועל הפרה נדבר גם על חלבה, נבינתה וחמאתה, ואופן עשייתם, עורה ועבודה, צמר הכבשה ושימושו. כן גם בדברנו על החטה והשעורה נדבר על הזבל וחיבותו, ובכל הדברים האלה עלינו להרבות בנסיונות לעיני התלמידים. גנים קטנים, או לפחות תיבות אחדות מלאות אדמה, לא יחסרו בשום בית ספר. כל זה טוב מאד גם בערי ארצנו, אבל במושבותינו עלינו לשים לב לזאת ביחוד. ובמערכת הדומם,



לא נרבה לבאר לתלמידים את טיב האבנים המוכות וערכן, אך נרבה לדבר על החול, החמר, הגיר, הצור, האדמות השונות, טבען, יחוסן אל הצמחים השונים. וכדברנו על האבנים הנה נוכל לעבור גם אל שאלות הבנין, איך יבנו בית, מה הם החמרים הדרושים לזה ואיזה מהם יותר טובים, והפועלים, וכלי עבודתם וכו'. כי לא את המדעים לעצמם אנחנו מלמדים, כי אם בעזרת המדעים אנחנו מבארים את כל הסוכב אותנו. ומן האדמה נעבור אל הגשמים, אל פעולת המים על הארץ ועל הצמחים, אל הרוח, האדים, העננים, הגשמים, הברד, השלג, המעינות, הנחלים, האנמים, הכצות, הקדחת, מים טובים ומים משכלים, עיקרי תורת הבריאות, הנקיון וכו'.

ז) השפה. תחלה — על פה על ידי שעורים ממשיים קטנים וקלים על כל הסוכב אותנו, והכל בשיטה טבעית, מן הקל אל הכבד, מן המוחשי אל המפשט, לאט לאט, צעד אחר צעד, ואחרי כן — בספרים קלים מסודרים ומוננים מכתחלה בכונה להיות לספרי למוד וחנוך לבני ישראל בכלל וליושבי המושבות בפרט, ואחרי כן — למוד פרשיות שונות מתניך, בחרי השירים של המשוררים הקדמונים, הלוי, אבן עזרא, אלהריזי וכו', משלי גרדון, התרגולות בכתובת מכתבים, חבורי מאמרים על העבודה, על עתות השנה במושבה, על הצמחים, על בעלי החיים וכדומה. דקדוק, כאשר אמרנו, במדה מצמצמת ובררך נסיוני, ולא לעשותו ללמוד מיוחד.

את כל זאת יעברו בביה"ס עד שלש עשרה או ארבע עשרה שנה, אולם הלמודים לא ישבתו עוד, כי זמן הלמוד, כאשר אמרנו, ימשך עד שמנה עשרה שנה בערך, וההשתלמות — גם עד שלשים שנה, ועד הזמן ההוא לא יחדלו המורים מתת לאכרינו בביה"ס ועל ידי קריאות בפומבי ידיעות כלליות ופרשיות הנצרכות והמועילות להם בחייהם בתור אנשים ככלל ובתור אכרים עברים בפרט.

אמנם, בשביל ללמד בדרך הזאת נצרכים לנו מורים שנתחננו בכונה לדבר הזה, וגם ספרים נערכים בכונה לבתי ספר כאלה. אבל לא מן הנמנע הוא למצוא פתרון לשתי השאלות האלה: שאלות המורים והספרים. דרוש לזה רק חפיץ טוב, הסכם והשתדלות נכונה.

לפי מצב הרכבים עתה, הנני חושב, כי חברת "חובבי-ציון" צריכה היתה לקבל על עצמה ביחוד את הצד הרוחני שבישוב. הנדיב וחברת יק"א יעסקו בעניני הישוב החמריים, והיא, החברה הזאת, תיסד נא בתי ספר במושבות, תכין מורים לבתי ספר האלה, וספרים בשביל המורים האלה.

אך בזה הנה ננעתי בשאלה גדולה הדורשת ביאור רחב, ואקוה לשוב אליה עוד ולדבר עליה ביחוד.



## קהלות יעקב.

ט.

(ביסמרק והיהודים).

בליל י"ב לחדש אב (30 יולי) הלך לעולמו נשיא עם גרמניא וגאון תפארתו אוטו ביסמרק. כעת יספרו עליו כל משפחות העם הזה, וגם רבים מאויביו בחיים השלימו אתו וימירו עליו כהמר על הבכור. את חסרוניו ומומיו שכחו לפי שעה ויזכרו רק את אשר פעל ועשה גדולות ונצורות לטובת עמו. שם האיש הגדול הזה חרות לזכר עולם בספר ההיסטוריא, ומי אשר יבוא לספר לדור את כל מעשי תקפו וגבורתו ואת מאורעות חייו, עליו לכתוב תולדת עמי אירופא בכלל ותולדת עם גרמניא בפרט בזמן ארבעים שנה ויותר. מוכן מאליו, כי אין זה המכוון במאמר קטן במכ"ע, ובפרט במיע עברי, ואולם ידוע הוא למדי, כי השפיע הנסיך ביסמרק הרבה גם על מהלך חיי עמנו המדיניים והקולטוריים, והשפעתו זאת נראית בתולדת ישראל של הדור האחרון לטובה ולרעה. ביסמרק אחר בידו החזקה ובכחו הגדול את כל שבטי גרמניא לעם אחד; מאהרות המדינית הזאת יצאה תועלת גדולה גם לאחינו. על ידה הגיעו בכמה מדינות גרמניא לזכות המדיניות, את אשר לא היה להם קודם לזה. האחדות הזאת הביאה גם שפע עושר רב לעם גרמניא, ואין ספק כי לקחו אחינו חלק בראש בהתפתחות האיקונומית של העם הזה. או, כאשר ינקו הגרמנים שפע עמים רבים, ובפרט מעת אשר נתך עליהם מטר המיליארדים ממדינת צרפת, עתקו היהודים בגרמניא וגברו חיל, וכרוך לעשרם קבלו גם חייהם הרוחניים פנים חדשות ונשתנו בכמה פרטים נכבדים מאד.

ואולם מצד השני אין לכחש גם כן, כי בסבת שיטתו המדינית של ביסמרק הורע בשנים האחרונות לנשיאותו מצב אחינו בחייהם המדיניים ובזמן קצר גם בחייהם האיקונומיים, באופן כי כבר הפסידו רוב קניניהם אשר רכשו להם בימים הראשונים הטובים. אחרי שנות שבע באו שנות רעב, וכמעט שלא נביר עוד כעת השפעת השנים הטובות. "שאלת היהודים" בצורתה החדשה, היינו בצורתה האיקונומית, נתפשטה מגרמניא ברוב ארצות אירופא והיתה בכל מקום בואה לשורש פורה ראש ולענה, אלא כי קבלה בכל מדינה טבע מיוחד לה, לפי תנאי החיים שם ולפי תכונת העם היושב בה. בשביל זה קנה לו ביסמרק מקום קבוע בספרותנו העתית, כי סופרינו היו רגילים לריב בו בחזקה ולתבוע את עלבון עמנו מידיו. כאלו היה האיש הזה נזקק לבת קול שבכה'ע, ובפרט לזו של כה'ע העברים!

ענין חשוב יהיה לסופר מבין, לכתוב באר היטב את יחס ביסמרק לישראל, ואין ספק, כי כמה למודים טובים ומועילים היו יוצאים לנו מזה. ואולם אפשר, כי אין עוד



הדור ראוי לכך, לרשום ע"פ השקפה היסטורית אמתית את פרטי הדבר הזה; אבל אפשר ואפשר למסור ראשי פרקים ממנו ולהציב ציונים להיסטוריו הבא אחריו. ביסמרק החל להשמיע קולו ברבים בשנת 1847, כאשר נאספו באי כח המדינות בפרוסיא על פי צו המלך פרידריך ווילהלם הרביעי להועיץ על דבר עתידות הממלכה הזאת. באלו הימים היתה שאלת האימנציפציון של היהודים בגרמניא התל שכל הפיות פנו אליו, וכל העוסקים בעניני המדינה דרשו בה לשבח או לגנאי. גם באספה הזאת דברו הרבה על דבר זכויות היהודים, ובעת ההיא התראה ביסמרק (הוא אז בן שלשים ושנים שנה) כקונסרוטיווי אדוק ועובד את מלכו באמונה ובכל לבו. הוא התנגד לכל ההצעות אשר יצאו אז, להרבות את זכויות היהודים בפרוסיא, באמרו, כי אמנם איננו שונא את היהודים, אדרבה, הוא הפין בטובתם ובאשרם החמרי והרוחני; אבל, לפי דעתו, בניו הקובין המדיני בפרוסיא על אשיות הדת הנוצרית, ומאד ירע בעיניו אם ישים לו עם גרמניא שופטים ושופטים מקרב בני דת אחרת. יסוד השקפתו היה בימים ההם: כי אין למנות דיינים על העם אלא מבני הנוצרים, וכן אין למנות אדם מישראל פרנס על הצבור, היינו פקידים, אשר עניני הממשלה המקומית או המחוזית נפקדים בידיהם. לעמת זה לא הקפיד ביסמרק על מני מורים עכרים בבתי מדרש החכמה, כלומר אלו המורים אשר לא על החנוך ישניהו, כי אם על הלמודים. כי מקבלים חכמה ומדע מכל אדם, ואין הפסד בזה לחנוך הלאומי.

ביסמרק לא התראה אז לפי זה כשונא הנזע העברי, כאשר יעשו שונאינו בימינו אלה, וממרה זו התרחק כל ימי חייו, ואולם גם את הדת הישראלית לא בזה, ואך בתור נוצרי נאמן לדתו הקפיד על זה, כי יהיה חותם הדת הנוצרית טבוע על הנמוס המדיני. כל מה שהיה באפשרות לעשות לטובת היהודים מבלי לצאת מגדר זה, עשה ביסמרק בלי שום פקפוק. עוד באחרית ימי נשיאותו קרב יהודים בעלי כשרון לשרות מדינית, בתנאי כי ימירו את דתם ויכנסו בדת הנוצרית, ומכיון שקבלו עליהם את הדת החדשה כבדם ביסמרק והגין עליהם נגד כל מחרף ומקנא. נודע הוא, כי למדו בניו מפי איש צעיר מורע היהודים ושמו ד"ר קיור, וימצא האיש הזה חן בעיניו על דבר טוב טעמו וכשרונו הגדול, וידבר ביסמרק על לבו, כי ימיר דתו, ואז יוכה להתמנות גדולה ונכבדה במדינה. ד"ר קיור שמע בקולו, וברכות הימים היה לפקיד-ראש על כל עסקי הקולוניות, ובמשרתו זו החויק מעמד עד קרוב לימים אלה. שונאי ישראל בגרמניא רעמו פנים על זה שנתמנה איש יהודי (כי אע"פ שהמיר דתו הרי הוא יהודי בעיניהם) על עניני הקולוניות, אשר "ההתלהבות הלאומית" של הגרמנים קשורה בהם. אבל ביסמרק לא זע מפניהם, וכל ימי חייו היה לסתרה על ידידו הצעיר, אשר נשאר על מקומו עד כי סר צלו ונשיאות הממלכה לוקחה מידי ביסמרק. כן היה רגיל לעשות מו"מ עם יהודים ובעין יפה נתן להם פרנסה. ואלו היהודים אשר נשאו ונתנו עמו לא היו בוויים בעיניו, כאשר היה הרבר נוהג במדינת פולין, בעת כי עמד לפני כל אציל פולני אחר היהודים לשרת לפניו. ביסמרק היה איש קשה וזורק מרה בכל הקרב אליו בענינים מדיניים, אבל נוח לכריות בביתו ובעסקיו הפרטיים. היהודים אשר דבר היה להם עמו בעניני מו"מ, נתקבלו ממנו כסבר פנים יפות ובכבוד. בכרלין היה הגביר הנודע גרשון בליכרידר המוציא והמביא את כל עסקיו, ואמנם רננו אחריו עזי פנים שבדור ולעזו עליו, כי יעשה במחשך מעשהו בבית הכיורה באמצעות היהודי הזה; אבל אך למותר הוא להוכיח, כי לא ננואלו ידי ביסמרק בכמו אלה. בליכרידר היה נוהג לבוא אל בית ביסמרק ולנהלהו בעצתו, באיזה אופן בטוח



יניה את הוננו למשמרת, וביסמרק, אשר ידע, כי באמונה עושה היהודי עמו, שמע לעצתו וגם כבדרו. כן היה משפטו גם בוורצין אחותו. שם העמיד לו ביסמרק בית-חרשת לנייר, ולעסק זה ספח אחד היהודים, סוחר נכבד ונשוא פנים, אשר היה מבאי בית הנסיך גם בעת התחולל כבר סער האנטיסמיטיסמוס.

בעת עמד ביסמרק על פסגת גדולתו, כאשר נטה ידו להכריע את עם צרפת ולאחד את כל שבטי גרמניא לעם, הרחיק מלבו כמה דעות קדומות וחשב אחרת על גוי ואדם יחד. יסוד מוסר לממלכת גרמניא החדשה היה השתוות כל אזרחי המדינה לחובות ולזכויות. גם את היהודים כלל בכלל זה. בעת אשר צרו צבאות גרמניא על פאריס קרא ביסמרק את החכם לודוויג במברגר להועיץ עמו. במברגר הוא חכם ועשיר והי ימים רבים בכירת צרפת, ונהירין היו לו שביליה וארחותיה. ביסמרק ידע, כי עצת במברגר תהיה לתועלת גדולה לממלכת גרמניא, לכן לא בוש לשמוע בעצת חכם. כן היה מעשהו גם עם לסקר. בראשית ימי ממלכת גרמניא החדשה פנו היהודים לביסמרק בבקשה, כי יקדשו גם את שני ימי ר"ה ויום כפור בתור חגים אשר בהם לא יבוא שטר חוב לירי גובינא. כי בשלשת הימים האלה עצורה כל מלאכה ליהודים. וימהר ביסמרק להסכים להצעה זו, בתנאי כי יקבעו אלו הימים בזמן מועד על פי הלוח הנהוג. הוא נתן אמתלא לדבריו, כי אמנם ראוי לשאת פנים לבני הדת הישראלית, לפחות בחגים היותר קדושים; אבל מועדי בני ישראל אינם ידועים לעם הארץ, מתי הם קלים, ולפי זה תצא לפעמים מבוכה גדולה. כי אטו כולא עלמא דינא נמרי, לדעת באיזה יום חל ר"ה או יוה"כ לישראל, ולא יביאו שטר חוב לירי גובינא? אבל אם יקבעו היהודים את החגים הקדושים האלה בזמן קבוע, אז אפשר לפרסם הדבר ולעשותו לחוק, כי קדושים הם והיהודים שובתים בהם, והנוצרי אשר יש לו שטר חוב לנכות באחד מאלו הימים ידע לכלכל עסקיו מראש, או יזהר לבלי יקבל שטר חוב, אשר יום הפרעון הוא בר"ה או ביה"כ. מובן מאליו, כי לא נעשתה עצת ביסמרק, אבל כונתו היתה בלי ספק רצויה. כן ידוע הוא, כי בשנת 1878 (ואז התחילה כבר השנאה לישראל) ישבו עוד שמונה יהודים בבית נבחרי העם של גרמניא. וביוה"כ של השנה ההיא סגרו את הפרלמנט הגרמני לכבוד החברים היהודים.

השנאה לישראל לא חדש ביסמרק, אבל יוכל היות, כי השתמש בה לעת מצא. ראוי לדעת, כי בעצם הדבר לא חדלה השנאה הזאת בגרמניא לגמרי בכל דור ודור. גם כאשר עמדו שם היהודים במרום המדרגה (וזה היה משנת תרכ"ט עד סוף שנת תרל"ח) היו כה"ע הקונסרווטיוויים מדברים בנגות היהודים. אחד המיוחדים שבהם התנפל אז גם על ביסמרק והעליל עליו, כי הוא וחברו בליכרידר עושים בעקבה לנצל את הארץ. עוד כיום יש מיני בריות משונות כאלה, אשר בכבר ראש יאמרו: ביסמרק ובליכרידר ובמברגר ושאר היהודים עשו קנוניא בשנות השבעים למאה הנוכחית. לעשות את הזהב שליט בגרמניא, למען יבנו הם מחרבנם של בעלי הקרקעות. מובן מאליו, כי עם אנשים כאלה אין אנו מדיינים. אבל האמת היא, כי עוד בקיץ שנת תרל"ח לא השגיח ביסמרק בבת קול של האנטיסמיטיסמוס ויקבל את צירי חברת "כל ישראל חברים", אשר באו לדבר בשם אחיהם רוצי המשפט בארצות הקדם. בכבוד ובנפש חפצה. על פי השתדלותו הוחלט אז, כי אין אלו הממלכות זוכות לחירות מדינית בלתי אם יהיה בהן לחוק, כי אין הבל לטובה או לרעה בין אזרחיה בני דתות שונות.

בקיץ שנת תרל"ח נדפסו כבר כמה מחברות מדברות בנגות היהודים. עוד כחרף של השנה ההיא התחיל שטיקר להסית את ההמון ביהודים, אבל איש לא שם אליו



לב. הכת היה בלי ספק לביסמרק לעצור בעד הרעה בעוד מועד. אבל ראוי לדעת, כי האשם בדבר הזה איננו תלוי בביסמרק לבדו, כי אם גם בהיהודים עצמם. העם הגרמני בכללו התחיל כבר לעקור מלבו את השנאה לישראל בשנות השלוה, ואלו בהיע הקונסרוטיוויים, אשר דברו עוד בננות ישראל השכם ודבר, לא היתה להם השפעה מרובה על הצבור. אדרבה, מטעם זה היו חשודים בעיני העם, כי אך לחדש את עריצות ימי הבינים הם מתכוננים. ואולם, בעת שעלו בני ישראל במצבם האיִקונומי רם לבכם עד להשחית ויבאישו את ריחם במעשיהם הרעים ובמדותיהם המנונות. דבר נודע הוא, כי פריצי ישראל, אלו העשירים אשר הורמו מאשפות בימים מעטים, היו למורת רוח לכל אחיהם הישרים, אשר ידעו, כי תוצאת הדברים האלה תהיה לרעה לכלל ישראל. ואולם בזמן שהוא משל הזהב ועל פיו היו נחתכים כל עניני בית ישראל, באופן כי לא היתה שום השפעה לחכמי ישראל על הצבור. כה הלכו מדחי אל דחי ויתנו את שם ישראל לשמצה. בערים הקטנות, אשר התפרנסו אחינו שם מיניע כפיהם או ממסחרם, לא היתה השנאה נוהגת עד סוף שנות השמונים. ורק בערים הגדולות, ברלין, המבורג, ליפסיה, ברסלוי ודומיהן, יצאה המשטמה לישראל בתוקף עוזה. אז היתה השנאה הזאת רק אינסטינקטיווית; עיף הרוב הלכו אחריה תלמידו בתי החכמה, אשר ראו את המעשים המכוערים של עשירי ישראל ותבחל נפשם בהם. ורק אחר כן היתה השנאה לשיטה מדינית קבועה, אשר נראתה כצרעת ממארת בכל ענפי החיים המדיניים.

וכאשר החלה השנאה, לא שמו גדולי ישראל לב אליה, כי אם לענו לה, או כי יצאו בקולי קולות נגד המחרפים. גם בזה עשו מעשיהם בלי דעת וחשבון. אם ערב איש את לבו להוכיח בפה רך את בני ישראל על קצת מדות מנונות אשר דבקו בהם, או לא שמו אל לבם לפשפש במעשיהם, כי אם נתנו על האיש בקולם לאמר: שונא ישראל אתה! אנשים אשר לא עלה בתחלה על דעתם לשנוא את ישראל בכלל, נהיו ברבות הימים לאנטיסמיטים שלא ברצונם. מאלה היה, למשל, החכם המהולל אדולף וואגנר, אשר מעולם לא נחה דעתו בדברי הצוררים לישראל, אלא הסכים להקונסרוטיוויים בכמה ענינים. אבל מכיון שנתנו הקונסרוטיוויים עינם בו לשימהו לראש עליהם, הכריזו עליו היהודים, כי לצריהם הוא, עד כי נחשב באמת מספר שנים על אחות מרעיו של שטיקר. כן עשו גם לטריטשקה ועוד רבים כמוהו, אנשים של צורה.

בראשית ימי התנועה הרעה הזאת היתה עוד אפשרות לעצור בעדה, אלו היו היהודים חיים בשלום עם ביסמרק. אבל עשיריהם וגדוליהם בטחו בכח ידיהם ואמרו ללכת עמו בקרי. יש מהם אשר היו איריאליסטים באמת וחשבו, שאין מן הראוי לבטל התועלת הכללית מפני תועלת היהודים הפרטית. לא בתור יהודים, היו אומרים, אנו נלחמים בביסמרק ובשיטתו המדינית, אלא בתור אזרחי הארץ, אשר לפי דעתנו תצא רעה גדולה לה ממעשיו. ואולם רובם היו רק עזי פנים, חללי החנוך הרע הנוהג בישראל בגרמניא זה כחמשים שנה. כל איש "משכיל" בינינו היה להחכם מדיני וללכלך מדבר גדולות וחשב למצוה גדולה לעצמו לדבר סרה בכל הקדוש לעם הגרמני. בהיות כי הם עצמם יצאו כבר מהדת הישראלית, חשבו, כי עליהם החובה להכוות גם את דת עם הארץ בעיני בניה. הספרות העתית של גרמניא בשנות השבעים היתה רובה עסוקה בליצנות וקלות ראש, לענ והתול על קדשי האמונה, דברי הבל ורעות רוח. פרי ההשכלה להצאיין, אשר בה דבקו רוב בחורי ישראל, אלו אשר עשו עסק, בדרעת הקהלי, אשר אמרו להיות אפיטרופסים לעם גרמני בחייו המדיניים והרוחניים. את זה ראו טובי העם האשכנזי ורעמו



פנים. אלו היו היהודים מתכונים להבין את השיחות האלה, להקשיב רב קשב לרוח המנשב במחנה עם גרמניא, כי אז היה עוד באפשר לקדם פני הרעה. אבל כלם, למגדולם ועד קטנם, הנו בסגורים ולא ראו, כי צפונים להם ימי רעה.

בשנות השבעים היתה שעת רצון לבית ישראל בגרמניא לכצר חומותיו בפנים. אם היו היהודים שמים לבם אז לא רק לחיי שעה, כי אם גם לחיי עולם, היו משתדלים לשנות לטוב את סדרי חייהם הפנימיים, ובלי ספק היה ביסמרק מסכים להם. כי בכלל לא שגא את הדת הישראלית, ובכל לבו היה עושה בזה חפץ היהודים. למשל, עוד כיום נוהגים בפרוסיא סדרי הקהלות הישראליות שהיו לחוק ביום כ"ג יולי 1847, ומהם יצאה תקלה גדולה להיהדות. החוק הזה עושה את הרבנות הפקר ואת הפרנסות עיקר; הרבנים הם על פי החוק הזה עבדי הקהלות. אשר אפשר להן למנות עליהן רב למספר שנים או אפילו למספר ירחים ולהתנות עמו כל תנאי אשר ירצה להן, כאדם אשר ישכור לו עבד. הסדר הזה היה טוב ויפה בעיני „גדולי“ הדור, הקאמערציענראַטע“ שלנו, אשר אמנם לדת ישראל אינם שמים לב, אבל חפצים הם להתנאות על הצבור. עכשיו אמנם נוכחו רבים, כי לא יקום ישראל בעתות כאלה ע"פ חוק כזה, אבל כעת אין תקוה, כי תשנהו הממשלה לטוב. רק שנוי אחד נעשה אז, בהשתדלות לסקה, בנוגע לסדרי הקהלות: כי עשו לחוק, שכל יהודי אפשר לו לפרוש עצמו מן הצבור ולכלי לשאת בעול. כי כן נדמה לאחינו זה, ששורת הדין נותנת, לכלי הביא איש בעול מסים דתיים שלא ברצונו. אין לנו עם וממלכה אשר הפרזה הליברלית עשתה בו שמות כמו בעם ישראל במשך שנות המאה הנוכחית. בחוק „הליברלי“ הזה משתמשים כעת עשירי ישראל בפרוסיא ומשמשים עצמם מלשאת בעול עם אחיהם, ועי"פ הרוב נושאים הבינונים והעניים משא לעיפה.

לעתיד לבוא יבואו „הקרנים“ ויספרו לדור את כל הרעה אשר עשה לנו ביסמרק בשנאתו לישראל. ואולם החוקר האמתי ידון בדבר באופן אחר: האסון הגדול והנורא, אשר בא על עמנו בעשרים השנים האחרונות, המיטו הם על עצמם בידיהם. בראשית ימי ממלכת גרמניא החדשה היו ימי שלוה לישראל. אז היתה השעה מוכשרת לכך, כי ישימו אחינו לבם לדאוג לעתידותם, ולפי מצב הענינים בימים ההם, היה באפשר לשכלל בנין היהדות ולבצר את חומת ישראל, למען יעמדו ימים רבים. ואולם עליהם היה לדעת ולהבין, כי ממלכת גרמניא הוא קבוץ מדיני של נוצרים וגרמנים, ואנו הננו חברה דתית ולאומית של יהודים, אשר בהרבה פרטים נבדלים אנחנו מהם. אפשר לנו להשתתף עמם בחיים המדיניים, ובמקצת גם בחיים הקולטוריים; אבל שתוף גמור אי אפשר בינינו ובינם. אפשר שנהיה שכנים טובים להם והם לנו; אבל אי אפשר שנהיה להם אחד. לפיכך ברור הדבר, כי עלינו לותר על קצת הזכויות המדיניות במקום שאנו מוצאים בהן סתירה לחיים הדתיים והקולטוריים. למשל, אמת היא, כי בתי הספר המשותפים לבני הנוצרים ולבני ישראל, אי אפשר שיהיה התנוק בהם כרוח האמונה. והרי רוב הנוצרים חפצים בחנוך דתי, ודבר שאי אפשר להשמע, כי יבטלו הרבים את דעתם מפני המעטים. לפי זה היה יותר קרוב ומקובל, כי יהיו בתי ספר מיוחדים לנוצרים וליהודים כמו שהיו מקודם. אבל היהודים „הליברלים“ מצאו בזה סתירה להדעות הליברליות, ויאמרו לבטל את היהדות ולהכריח אחר כן את שכניהם הנוצרים, שיבטלו גם הם את דתם, למען נהיה כלנו „אנשים אחים“. בטול היהדות מצדם הצליח אמנם בידם, אבל בטול הדת של שכניהם לא עלה בידם. הם אמרו לעשות את הכל נוף אחד, ואחרי אשר עקרו מלבם את הזכרונות



ההיסטוריים למען הדבק בעם אחר, האמינו, כי שכניהם יהיו כמחם. ואולם אלו לא אבו ללכת אחריהם, ולבסוף גברה המשטמה יותר מאשר היתה בתחלה. עלינו להרוס את הקיר המבדיל בינינו לבין שכנינו, יען כי רק על ידו גברה השנאה נגדנו, — אמרו משכילנו תמיד; את "הקיר המבדיל" הרסנו אנו, ואולם הם בנו הומה בצורה במקומו. ביסמרק היה מצוין בשיטה מדינית אחת, בשיטת הריאליסמוס. הוא לא אבה מעולם להכריח את המקרים והמעשים על פי רצונו ועל פי דעותיו, כי אם השתמש בכל המקרים והמעשים לצרכו. בדבר הזה גבר מאד. הוא ראה, כי אין עם גרמניא והיהודים יכולים להזדוג זה לזה בחייהם הקולטוריים וכי אך בדי ריק יעמלו היהודים להיות גרמנים בעל כרחם של אלו. לכן קבע בדבר הזה מסמרות והשתמש בו לצורך ידוע. אלו היתה ההיסטוריא מוכה גם אותנו באיש כביסמרק, אשר יעמוד בראש העם ויבין את חייו וצרכיו האמתיים, כי אז היינו גם אנו מוציאים טובה רבה מן המצב הזה, כי אז היתה כעת לעמנו באשכנו קולטורא מיוחדת חשובה ונעלה. כי אמנם, כאמור, היו ימים טובים לישראל בגרמניא, אשר בהם אפשר היה לשעת נטע יקר להתפאר. אבל אחינו הלכו אחרי ההכל לרעות בשדה עם אחר, ומה עלה להם? סגולתם הקולטורית עזבו, ולגרמנים לא היו עד היום הזה. אסון בית ישראל היה, כי גדולינו אחזו בשיטה מתנגדת לזו של ביסמרק מן הקצה אל הקצה; הם אמרו להכריח את ההתפתחות הטבעית לחפצם, וסוף הדבר היה, כי באו המעשים ושפחו על פניהם.

רוח זרעו וסופתה קצרו.

ד"ר ב—ד.



# השקפה כללית.

## VI.

(אחרי הפרעות בגליציה. ישמרנו ד' מאוהבינו! עתידותינו באוסטריה. — מות ביסמרק.)

בעת האחרונה היו עיני אחינו ככל הארצות נשואות לגליציה. בכל יום הביא הטלגרף שמועות נוראות ע"ד פרעות שפרצו שם בהרבה מחוזות במערב, והשמועות האלה היו כל-כך מרגיזות ומשברות-לב, עד שגם בני-הגלות ככל מקום שהם, הרגילים בכגון דא, התעוררו ממנוחתם ויחכו בכליון-עינים לכל בשורה חדשה, הבאה משרה-המלחמה. כי הפרעות האלה היו חדשות לגמרי בצורתן ומדת התרחבותן. המרידה בגליציה המערבית לא נסתכבה ע"י איזה מקרה ידוע ולא הונבלה במקומות ידועים. כשור משדי פרצה בפתע פתאום ממעמקים ותתרחב מעיר לעיר ומכפר לכפר, ומיום ליום רבו צבאייה ונושאי-הגולה. והמורדים לא הסתפקו בזה, שגנבו ושמו בכליהם, כ"א הרסו בלי חמלה כל מה שבא לידם. במשך ירח ימים ויותר היה ממון ישראל להפקר ממש: חניות גדולות ובתי חרושת נשרפו באש, בתי כנסיות ובתי מדרשות נהרסו בלי חמלה, משכנות שאננים נהפכו לשדירקטל. ומה שצריך להטעים ביחוד: כל הפרעות והאכזריות האלה נעשו במהירות בלתי-רגילה בזו-אחר זו, עפ"י שיטה קבועה ובמצות הנהגה אחת ראשית, שעשתה במחשך מעשיה. מאין באה הסערה הפתאומית הזאת? להבקיאים היה ברור, שהמקרים שקרו בגליציה הם בלתי-תדירים ויוצאים מן הכלל. האכזריות שנעשו שם לעיני השמש ולעיני הממשלה ופקדיה במשך שבועות מספר לא היו פרעות סתם. כאותן שראינו בשנה האחרונה בפראג או בבוקרסט או גם באלגיר. פרעות כאלה הן לרוב מקרים בודדים, המוגבלים במקום ובזמן, שרק במדה מצומצמת מאד מעידים על שאיפות הצבור בכללו. אבל מה שראו עינינו בגליציה היה מלחמת עם נגד עם, מלחמת כליה ואברון. האכזרים, פורעי הפרעות במערב הארץ, לא עשו מעשיהם על חשבונם הפרטי, כ"א היו כעין שליחי-צבור של כל עם הפולנים; והמקרים הנוראים ב"סלא, סנדוץ ופרישטק לא היו מקרים בודדים, שבין לילה באו ובין לילה אברו, כ"א התגשמות שנאה כללית ועמוקה, שנשתרשה בלבות עם הפולנים מדורי דורות. השנאה הזאת שונה היא במדה ידועה משנאת-היהודים הכללית. האירופי-המערבי שונא את היהודי מפני שרחוק הוא ממנו, והפולני — מפני שקרוב הוא אליו. האירופי-המערבי מתנגד ליהודים, מפני שנחשבים בעיניו לזרים; והפולני שונא אותם, מפני שאינו יכול נשוא קרבתם. האירופי-המערבי רואה ביהודים צבור חשוב, שהתרחבותו מביאה סכנה לחיי הלאום; והפולני רואה במ בריות נמכות, שסובלים אותן כל עוד יש איזה צורך בהן ושרומסין



אותן ברנלים, אחרי אשר מלאו את תפקידן. מטעמים האלה התגשמה ההתנגדות ליהודים באירופא המערבית בפרוגרמה מדינית ובאורגניזציה קבועה, העושה מעשיה בגלוי ובאמצעים הנהוגים אצל כל המפלגות הצבוריות — בשעה שבגליציה היא מתגלה לעינינו בתור רגש-שנאה עמוק וכללי, שאינו מוגבל בתביעות ידועות ובמפלגה ידועה, רגש שכמעט היה לטבעי ולדבר מובן מאליו ושאינו לו צורך בפרוגרמות ואורגניזציות. האנטר-סמיטיסמוס המערבי יושב בפרלמנטים ומחוקק חקים נגד היהודים והשפעתם, אבל שנאת היהודים הגליצית עושה מעשיה בסוכות האכרים ובכתי-כנסיותיהם, וכלי-זינה: אש וחרב.

המקרים האחרונים היו איפוא הכרחיים, והבקיאים ידעו זה כמה מראש, שבוא יבואו בזמן קרוב או רחוק. עתה, אחרי שנעשה מעשה והרבה מאות נפשות מישראל נשארו בערום ובחסר כל, אחרי שהרבה בעלי-הון נעשו לעניים מדודים בין לילה, אחרי שהרגו והמס האספסוף הפולני כאות נפשו ודם ישראל נשפך כמים בראש הוצות — עתה יצאו ההקרנים והכתבים מהזריהם ומבאריהם ומפרשים ודורשים על כל קוץ תלי תלים של הלכות ומגלים מכול של סבות לכל מקרה ומקרה, עתה מבטיחים גם כל הצדדים שחפים הם מפשע ושאינם רק הצד שכנגד: הכהן סטיולובסקי וחבריו מאשימים את הסוציאליסטים, הסוציאליסטים מאשימים את השלכטה הפולנית, והשלכטה — את היהודים. בעוד שהאמת היא, שאין כאן שום סבות פשויות או מקריות, כ"א אותה הסבה הכללית והתדירה המונחת בטבע הדברים; ולא במפלגה זו או באחרת תלוי האשם, כ"א בכל המפלגות יחד. אשם הוא כל העם הפולני — מן הכהנים וראשי האומה, הקוראים זה שנות מספר למלחמה איקונומית וחברתית נגד היהודים, עד להמון האכרים, הפורצים כל גדר, כדי להחריב ולאבד. אשם הוא כל העם הפולני, שאין בפיו נכונה ושחיי המדיניים נשענים על הערמה והשקר. או, בימי מלוך קזימיר הגדול, היו הפולנים צריכים לעזרתנו ואז פתחו לנו את שערי ארצם. אח"כ סבלו אותנו כל עוד שהיו צריכים לעזרתנו וכל עוד לא היה לנו הרצון ללכת בקומה וקופה; סבלו אותנו בתור "מושקים" טובים מכנסים ישנים ומוזרים, "מה יפית", או לכל היותר בתור ינקלים — כאותו שברא מיצקיביטץ — המשתהוים בשפלותם לפני הדר נאונם של האצילים. אלו האצילים הפולנים בראו לעצמם בנבלותם מין מיוחד של יהודים: יהודים-שבחצה, והכריה הזאת היא בודאי אחת היותר מנוערות בהתפתחות המין האנושי. בכל מעשה נבזה ושפל של האצילים הפרועים לשמצה היה "מושק" המסייע התמיד לעובדי עבירה. זה היה המקור היחיד לפרנסתו והאמצעי האחד להיות נסבל. אבל אח"כ, כאשר לא היינו יכולים יותר להרכין ראשנו בפני כל ריק ופוחו, כאשר לא יכולנו להסתפק יותר בגורל מושקים מוכרי-מכנסים וינקלים וזחלי-עפר, אז פרצה השנאה הכבושה מדורי דורות, והאצילים הענוגים, בעלי-הנמוס מבטן ומליריה, היו כפראי-מרכב. אז החלה בראשונה המלחמה האיקונומית והחברתית נגד היהודים מצד האצילים ומנהיגי-האומה, אז נבראו החברות השונות לקני-תקרקעות, ליסוד חניות בכפרים וכדומה; אז נולדה המלה החצופה: אסמיטיסמוס, שפירושה: הכרתת אוכל מפי היהודים; אז הטיפו הכהנים בכל חלקי הארץ לשוד ולרצח. ואת השאר הלא ראינו בימים האחרונים! מדורת האש בקולטשיצי וסנדוץ, חללי החרב בפרישטק ויסלא היו רק התולדות המוכרות של אותה האגישציה הנמבזה והאכזרית, המתרחבת תחת מחסה הפקידים והחוקים זה שנות מספר ושמשותפות בה כל המפלגות.



עתה שקטה המלחמה. הממשלה התעוררה באחרונה לעשות את המוטל עליה ותגזור מצב-המצור בכל מערב-גליציה; רוב השודדים נאסרו במאסר, והשודדים שבים לאט לעסקיהם התדירים, אחרי שאחב"י הרחמנים ממטירים עליהם מכל צד נשם של נדבות. אבל השאיפות שנתעוררו עתה בארץ לרגלי הפרעות וההשתדלות מצדדים שונים ראויות לשים אליהן לב, בהפיצן אור בהיר על מצב היהודים בגליציה עוד יותר מהפרעות בעצמן. בשורה ראשונה משלימים המקרים שאחרי הפרעות את ציור השנאה הכללית, שראינו ראשיתה בעת המרידה: מה שעשו האכרים על פי דרכם הם, עושים עתה הפקידים, השופטים וטובי-האומה באופן אחר. הממשלה גזרה גזרות למראית-עין לטובת היהודים ומשתמשת בהן למלחמה נגד הסוציאליסטים; השופטים מענישים קשה את היהודים, שבהתמרמרותם הגדולה עברו מעט חוק, וסולחים ברחמים רבים להמון השודדים והרוצחים; וטובי-האומה, ובראשם הגרף טרנובסקי וכת דיליה, מצטערים על המרידות והרציחות וקוראים למלחמה-בשלום נגד היהודים, כלומר למלחמה באמצעים גלויים ורשמיים, תחת מחסה החוקים והרשות.

אבל לא זה הוא העקר. החיזון היותר חשוב בכל התמונה רבתי-הצבעים הוא, הוא התנהגות בני-כריתנו היהודים-הגדולים, העומדים בראש כל האורגניזציות הצבוריות שלנו — אוהבינו המושבעים, שמפיהם אני חיים. ישמרנו ד' מאוהבינו אלה! כאשר היו לפני יותר מחצי שנה הפרעות הידועות בפרג וסביבותיה, או התעוררו המשיכים בני דת משה מתרדמתם הפטרויטית, ואגודת היהודים בביהם קראה לאספה. להועיץ עיד מצב היהודים אחר הפרעות. חושב אתה. שהחליטו לפנות עורך למפלגת המשיכים, שהחליטו שלא לתמוך יותר בידי רוצחיהם ושונאיהם בנפש, הלא כך צריכה להיות הריאקציה היותר פשוטה והיותר טבעית. אבל פטרויטנו השונים בני דת משה אינם כל כך פשוטים וטבעיים. המשיכים שלנו החליטו אז, שהמקרים המעציבים לא ישימו קץ לפעולתם הלאומית. אנחנו נוסף למלאות את תעודתנו הפטרויטית — כתבו אז בכרוז מיוחד — בכל עת שמצב עם המשיכים יצטרך לעזרתנו במלחמה, אם גם נמצא שנאה וקרב במקום שאנו שואפים לאהבה ולשלום. ומה שאירע בביהם, אירע גם בגליציה. גם הפטרויטים הפולנים שלנו התאספו אחר הפרעות בקראקא, והדברים שהוחלטו שם ראויים להיות לדרואן עולם כספר תולדותינו. האספה הביעה צערה על הפרעות והחליטה לקבץ כסף לתמיכת השודדים. אבל בזה לא הסתפקה. תמיכת השודדים היא אמנם דבר חשוב מאד, אבל אין בזה שום עסק מדיני כלפי חוץ. מה יאמרו הגוים? ובכן החליטה הלאה, לתמוך גם את משפחות השודדים שנאסרו במאסר. כמה רחמנים יהודינו! לא די שממון ישראל ירד לטמיון, לא די שדרושים סכומים גדולים לתמוך את אחינו השודדים ולחלצם מן המצר, עוד צריכים אנו לנדב לטובת הרוצחים ומשפחותיהם. זאת היא אמנם תורה חדשה לגמרי: הבא להרגך השכם לתמכו בכסף! וכדי לגלות כל שפלותם המוסרית החליטו הצירים העברים עוד החלטה שלישית: לעסוק בעתיד הקרוב בחנוך-המוסרי של אחינו בגליציה. זאת היא כעין הודאת בעל-דין: האכרים ביסלא וסנדוץ רשאים היו להצית אש בכתי היהודים, מפני שמדרגתם המוסרית של היהודים שפלה מאד. עתה יתחילו אוהבינו לדאוג להנכונת המוסרי. צריך רק להצטער על שלא החלו זה כמה לעסוק בעבודתם החנוכית ועל שמוכרחים היו האכרים לבא בכשיל ונכילפות, כדי להזכירם, שאחיהם היהודים הם פראי-מדבר ושצריכים לחנוך-מוסרי תחת השגחת הפטרויטים הפולנים בני דת משה.



המעשים שנעשו עתה בגליציה הם יותר ממקרים מקומיים, שאלת היהודים הגליצים היא חלק חשוב משאלת-היהודים בכללה. קרוב למיליון נפשות מישראל עומדים על עברי פי פחת — מה יביא להם יום מחר? אוסטריה היתה כמעט המדינה האחת באירופא, שהיה בה מקום גם לצבור יהודי. בכל המדינות האומיות איא ליהודים למצוא מקום בטוח, אבל באוסטריה, המקפת עשרים לאומים, היה מקום גם ללאום העברי. והנה עתה יגורש היהודי גם מגן-עדנו זה. גליציה כבר חדלה להיות מחוז אוסטריה באמת ותהי כמעט למדינה פולנית, שאינה סובלת שום זרים אם גם אזרחי אוסטריה הם. ומה שכבר נעשה בגליציה יעשה בזמן קרוב גם ביתר חלקי אוסטריה. השאיפה הטבעית הממלאה עתה כל חללי של העולם-המדיני באוסטריה היא: לקרוע את המדינה לכמה קרעים לאומיים. אוסטריה תהרל להיות מה שהיתה: מדינה אדירה שתעודתה להחזיק את שוויי-הכבוד המדיני באירופא. ותהיה לקובץ מדינות לאומיות קטנות, המקושרות רק בקשר הדק של הממשלה המרכזית המשותפת. ובאוסטריה לאומית כזאת לא יהיה מקום בטוח ליהודים. אוסטריה עומדת עתה על ספתן תקופה חדשה, שנוים מקיפים ועמוקים עומדים על הפרק — והתקופה החדשה תביא גם שנוי נמרץ במצב היהודים בכל המדינה. מה שראינו עתה בגליציה היתה התחלת אותה התקופה החדשה — ואחריתה מי ישורנה.

הארמון הקטן על יד יערי-הוכסים היה בימים האחרונים התל, שהכל פונים אליו. השמועה, שביסמרק מת, עשתה את כל העולם כמרקחה, והעירה מחדש את כל התאוות המדיניות וקנאות המפלגות. ביסמרק לא חדל להיות איש מלחמה במוחו, כמו שהיה בחייו. כמו שהוא בעצמו לא יכול לסלוח למתנגדיו עד רגעו האחרון וכמו שהוא בעצמו שפך את כל מררתו על מלכו בנוסח מצבתו, כן גם לא יכלו שונאיו ומתנגדיו לשכוח את אשר עולל להם והם מהרפים ומגדפים את ביסמרק המת כמו שרגילים היו לגדף את ביסמרק החי. את ארונו מכסים בוריי-פרחים מצד אחד, ומסקלים באבנים מצד השני. הניקולוניים בעתונים נכתבים ונקראים כוכחים מדיניים: חסידים ומעריצים מעבר מזה, ומתנגדים ואויבים מעבר מזה. אבל אוהבים ואויבים משתחים בהכנעה לפני הדר גאונו. מעל לכל מלחמות-המפלגות מתנשאה ההשתוממות ויראת-הכבוד, כראוי לענק שהשפעתו התרחבה מסוף העולם ועד סופו ואשר השביע את חותמו על מהלך הציוויליזציה בחמשים שנים האחרונות.

גם היהודים משתתפים באותה ההשתוממות הכללית ויראת-הכבוד. אם אין לנו צורך להניח פרחים על ארונו של ביסמרק הנה אין לנו גם הזכות לסקלו באבנים. לא שכחנו אמנם את אשר עולל לנו. לא שכחנו, שעוד בימי נעוריו התנגד לאימנציפציון של היהודים; לא שכחנו, שאחייב, בתור ראש הממשלה, ברא את האנטיסמיטיסמוס בתור מפלגה מדינית וינשאהו לכה חשוב בחיי המדינה. אבל בשביל כך לא נבזה את קברו. ביסמרק היה אשכנזי בשורה ראשונה ואחרונה, אשכנזי בכל נפשו ומאורו, ומטרת חייו היתה, לעשות את עם אשכנזי לעם גדול וחזק. וכל המכשולים שמצא בדרכו זה, רמס ברגלים בלי חמלה. לכן לא ידע נבול במלחמותיו נגד אוסטריה וצרפת, לכן דכא לארץ את הפולנים וימרר את חייהם, לכן הכביד אנפיו על הסוציאליסטים והקוסמור פוליטים — ולכן ברא גם את האנטיסמיטיסמוס המדיני. ביסמרק לא היה שונא היהודים, הוא היה רק שונא הזרים. הוא, בתור פטריוט אשכנזי בכל איבריו וגידויו,



לא חפץ בהתבוללות היהודים ולא היה יכול להאמין באפשרותה. הוא היה רק אשכנזי, וברגש דק וטבעי, המיוחד לגאונים, הרגיש את הזרות בכל מקום שהוא ולמרות מסוהר הפטריוטיסמוס שעל פניה. הוא חפץ באזרחים אשכנזים, אבל "האשכנזים בני דת משה" היו שנואי נפשו. זה היה האנטיסמיטיסמוס שלו. ביסמרק היה האדם-הלאומי בצורתו היותר שלמה והיותר מקפת. כל הציוויליזציה האנושית והתפתחות המין היו לו מובנות ואפשריות רק בצורה הלאומית; תורת-המסור שלו היתה: הצלחת הלאום. לכן נלחם כל ימי חייו מלחמת כליה ואבדון נגד כל מה שנראה לו כבלתי-לאומי: נגד הפולנים, נגד הסוציאליסטים ונגד היהודים. איזה דמיון יש בין קנאות-לאומית הוואת להאנטיסמיטיסמוס ההמוני? ביסמרק לא היה אנטיסמיט במובן הרגיל. לפני איזה שנים הניד לי מכסמיליאן הרדן, אחד מאנשי בריתו ורואי פניו של ביסמרק, שכל ההגדות על דבר אנטישמיותו של ביסמרק קלוטות מן האויר: ביסמרק הצטער תמיד בשיחותיו הפרטיות על התרחבות האנטיסמיטיסמוס ההמוני. הוא היה בודאי אוהב את היהודים בתור אומה באפריקה התיכונית או כנגב אמיריקה — אבל לא בתור אשכנזים באשכנז. לו היה ביסמרק יהודי, כי אז היה בודאי הציוני היותר נלהב; בתור אשכנזי היה בהכרח, עפ"י טבעו והרגשתו, אנטיסמיט.

מ. עהרנפרייוו.



## מחשבות ומעשים.

### XII.

ממעם הרדקציא של "השלח" נתנה לי חופשה לחדש אחד מ"מחשבות ומעשים".  
ואתם הלא תבינו, מה קשה ליהודי כמוני להיות חודש שלם בלא מחשבות ובלא מעשים.  
את כל הנמנעות שבעולם אוכל לצייר לי, רק לא יהודי בלא מחשבות ובלא מעשים.  
חסרונו היותר גדול ומעלתנו היותר גדולה הלא הוא כשרוננו לחשוב הרבה על אודות  
מעשים רבים. אומות העולם הם אמנם גם כן בעלי מעשה, אבל מעשיהם מדודים וקצובים  
מראש ויש ערך ותכלית להם: כל אחד אומן באומנותו וחכם בחכמתו, כל אחד פועל  
בחוגו הצר שהתוו לו, ועל פי רוב יסתפקו במועט הוזה ולא יאבו לצאת מחוגם הצר.  
ומפני שמעשיהם מצומצמים, ממילא אינם גם בעלי מחשבות יתרות. כל מחשבותיהם  
סובבות רק על עניניהם הקטנים, הקרובים אליהם. האומן — על דבר אומנותו, הסוחר —  
על דבר מסחרו, השופט, הפקיד, בעל אחוזות — כל אחד על דבר עניניו. ויתר עתותיהם,  
הפנויות מעבודה, יקרישו, פשוט, לעולם הזה, אשר גם הוא אצלם לאו מלתא זוטרתא  
הוא. לא כן העברי. הוא לא יסתפק במועט, בעסק אחד, באומנות אחת; הוא צופה ומביט  
למרחוק, למרחוק, סוקר בסקירה אחת את כל העסקים של כל העולם וחושב מחשבות הרבה  
על עצמו, ועוד יותר — על רעיו ומכריו ועל כל העולם כלו. וסוף כל המעשים והמחשבות  
ההן, כי על הרוב יושבים אנחנו כאפס מעשה ומחוחינו מכולכלים מרב מחשבות. עד  
יזמו האחרון טרוד הוא היהודי וראשו סובב סובב כנגלג; ביום לא ידע מנוח וגם בלילה  
לא יישן לבו. מבקש ומבקש הוא תחבולות מחוכמות, איך לעשות עסקים חדשים, וככה  
יעברו ימיו ושניו עד שילבינו שערות ראשו וזקנו, והוא עורגו חולם חלומות ומחבל  
תחבולות. ובכל פעם נדמה לו, כי עתה, עתה נפל על המציאה, עתה עומד הוא על  
הדרך הנכון, ועוד מעט ויצליח. ובבקר לא עבות אחד, והנה הוא מרגיש פתאום, כי זקן  
הוא, חלש הוא, אין בו כח עוד לצאת ולבוא ולהפוך עולמות, וכה יחלה וימות בטרם  
הספיק להוציא מכה אל הפועל את כל תחבולותיו, ומרב עסקים לא ישאיר אחריו מאומה  
לאשתו ובניו.

ואם תמיד, גם בעת שעולם כמנהגו נוהג, אין איש יהודי מת וחצי תחבולותיו בידו,  
כל שכן עתה, שעולם היהודים יצא מגבולותיו, והמחשבות נתרבו באופן אשר לא  
שערוהו בעלי המחשבות עד כה.

לפנים בישראל סבבו כל המחשבות על ציר אחד: הנויות, מוכסנות, קבלנות  
ושאר עסקים בימי הבחרות והעלומים; התמנות, נבאות והתחתנות עם מיוחסים בימי



העמידה; וראנת עולם הבא והכנות לעלמא דקשוט בימי הזקנה. כל איש יהודי, מן הסנדלר עד הגביר, דאג את הראגות האלה וחשב את המחשבות ההן, כל אחת בזמנה. ההבדל ביניהם היה רק במדרגה. הגביר בקש להתחתן דוקא עם "הגאון" או עם "הצדיק", והסנדלר — לכל הפחות עם המלמד. זה בנה לעת זקנתו בית מדרש בחצרו ויסד בה ישיבה וכלכל תלמידי חכמים, וזה כתב ספר תורה, או התנדב פרכת לארון הקדש. מחשבות אחרות לא ידע אז "תחום המושב".

אבל עתה נשתנה המצב לגמרי. על אודות מוכסנות וקבלנות לא נחשוב עוד, כי נמצאו ביה אחרים הרואנים את הראגות הארורות ההן. . . . התחתנות עם תלמידי חכמים ומיוחסים ירדה לרחוב הסנדלרים, ואיש נכבד ובעל בעמיו לא יעסוק עוד בענינים כאלה. איש נכבד ובעל בעמיו יודע עתה, כי "יחוס בבית הקברות" אינו שווה מאומה, ויבקש יחוס בנים, בחיים. וראגות על דבר עלמא דקשוט כבר יצאה גם מרחוב הסנדלרים ולא נודע מקומה כעת בתחום המושב. . . .

אפס, כי בשנים האחרונות נהלך בגדולות ושמונו פנינו ישר אל "הפוליטיקא הגבוהה". כל אחד בונה עולמות וחברו מהריבם. ולא עולמות סתם, כמקדם, מעין ש"י עולמות הידועים, שאין בהם כלום זולתי מעט רוחניות. . . . רק — עולמות עם "בנקים". ואת מי מאתנו אין לכל הפחות תריסר פרואיקטים על דבר התיסדות "מדינה" עם "בנקים" ביסודיה? כי מי מאתנו אינו מבין בענינים כאלה ומי מאתנו לא ידמה, כי הוא בקי ובר סמכא ובוראי יכול לתת עצה טובה? —

מספרים מעשה בשני מלמדים, שבאו להרצות בקשה לפני אחד הפקידים, אך לא ידעו לשון המדינה והיו מצטערים, אך יציעו לפניו דבריהם. אבל הפקיד, בראותו אותם, הבין מיד עם מי יש לו עסק, ויחל לדבר עמהם אשכנזית. "הפריץ מדבר אשכנזית!" — קראו שניהם בשמחה — "אם אשכנזית, הניחה לי, לי!" — התחיל כל אחד צועק לחברו, דוחפו מפניו וקופץ בראש.

וענין הבנק עתה יזכירני את ה"אשכנזית" של המלמדים ההם. הנה דברנו על אדות ישוב הארץ, דברנו ודברנו זה חמש עשרה שנה, וההמון עשה את עצמו כאילו לא ידע את לשוננו ולא הבין את תקותינו. אבל מכיון שהתחילו לדבר על אדות בנק, הנה כל אחד ואחד יקפוץ בראש ויאמר בנאון: "אם אשכנזית — הניחה לי!"

ואשער בנפשי את המון הפרואיקטים שיקבלו מיסדי הבנק מ"אשכנזים" כאלה. . . . ולמה אכחד? גם אני עבדכם הנני בן לעמי, מבין גדול ב"אשכנזית", ובמוחי המון פרואיקטים, ויש אשר גם בלבי יתעורר החפץ לקרוא:

במטותא מכא, חביבי הקוראים, אם אשכנזית — הניחו לי! —  
אך לא זאת מנמתי פה. הפצתי רק להראות לכם, כמה עשירים אנחנו במעשים, ועוד יותר במחשבות. ובכן הלא תוכלו להאר לכם מצב נפשי, עת נתנה לי חופשה ממחשבות ומעשים לחודש שלם!

להשאר במקומי, ולשבת במנוחה עת האותיות פורחות באויר ומוזמוזות באוני — אי אפשר. ולא נשאר לי איפוא כי אם לעשות "נסיעה קטנה" בחודש הזה. צריך אנכי להניד לכם — אם לא תדעו זאת כבר גם בלעדי — כי "נסיעה קטנה" היא באמת אחת ההמצאות היותר טובות של סוף המאה. לכל צרה שלא תבוא, לכל תקלה וקטטה, בדברים שבינו לבינה או בינו ובין בעלי חובותיו אין סגולה טובה מ"נסיעה קטנה". "היא" מיד תשנה את דעתה. "לטוב" ובעלי החובות גם כן "יתרככו" ונכונים לעשות הנחה



הגונה, והכל על מקומו יבוא בשלום. האימה היתרה שהטילו עלינו לפנינו, כי טלמול הדרך ממעט את השם ואת הממון — כבר עברה ובטלה מן העולם; אדרבא, בימינו עתה הדרך מרבה את הממון וביחוד את "השם". ובעינינו ראינו כמה וכמה "סוחרים" אשר בעקב נסיעה קטנה נתעשרו. עניים ומוקפים חובות יצאו את העיר, ועשירים ובטוחים" שבו העירה. וכמה וכמה אנשים גדולים ומפורסמים זכו לפרסום רק על ידי נסיעה קטנה. הנה ישב לו בעירו איש פשוט אחד אשר כמהו רבים, מבלי שידעו אותו מקיר העיר וחוצה, וגם בעירו לא היה מן המפורסמים. ופתאום, ביום בהיר אחד, כחרו בו להיות "ציר" לאיזה אספה . . . ובשובו — והנה לא תכירוהו עוד: הוא נתפרסם ונתגדל ושמו "הולך לפניו", וכל באי עולם יודעים, כי בעיר פלונית יש פלוני בן פלוני . . .

מקרים כאלה רבו בעת האחרונה. העיקר הוא רק לעת איך לעות דבר ומתי ואנה לנסוע. הנה כי כן, כבר גמרתי ברעתי לעשות נסיעה קטנה. אבל איזה המקום היותר טוב לבלות בו חודש ימים לעונג ותועלת גם יחד?

כמובן, היתה מחשבתי הראשונה לנסוע לארץ ישראל. כי כפי השמועה, שמה "חושבים" פחות מאשר בכל התחום ומדברים על דבר "ארץ ישראל" פחות מאשר בכל תפוצות הגולה. ובכלל יושבים בשלוח ובמנוחה איש תחת תחת גפנו ותחת . . . תמיכתו. ובהשקפה הראשונה נראה איפוא, שאין לך נסיעה יותר טובה ומענגת. אבל . . . הלא תסלחו לי, הנני בעל אשה ובנות שהגיעו לפרקן, ובעל עסקים, עם "קרידיט" גדול; ת"ל הנני מפורסם מעט בעולם המסחר, וירא אנכי כי הנסיעה הזאת תזיק לשרוך, ועוד יותר — ל"קרידיט".

היתכן?

יתכן ויתכן. והדבר פשוט מאוד. כי העשירים, למרות הבטחותיהם הרבות, עד עתה עוד לא נסעו לארץ ישראל, וכל הנוסע לשם, אפילו לשם תענוג, הרי הוא בחזקת עני, יורד או בשלך. ואתם הלא תבינו, מה הוא לסוחר כמוני, התלוי ברעת סרסוריו ומלוויו, שמין חשד של ירידה ובטלנות! הדבר נוגע ממש עד נפשי. ומעשה היה באחד ממכרי, בעל בית כמוני, ששדך את בתו, ובינתים, בין תנאים לחתונה, גמר אומר לנסוע, בעת הפנויה מעסקים, לארץ ישראל, לבקר את הקברים הישנים והקולוניות החדשות. אמר ועשה, ויתמהמה בדרך כשני ירחים, ויהנה מאוד מנסיעתו, ויכתוב אלינו, ונס אל מחותנו, מכתבים מלאים מליצות ועליצות. גם לא נמנע מלהגיד גלוי, כי צר לו להפרד מהארץ הזאת ומ"טהחיים החדשים" שמה, ולולא החתונה, כי אז התמהמה בארץ עוד מעט; אף הוסיף לאמר, כי מקוה הוא, שבשנה הבאה, לאחר החתונה, יעשה גם הווג, נסיעה של תענוג" לארץ ההיא. אנכי שמחתי מאוד על מכתביו וקנאתי בו. אבל אחרת חשב "המחותן", יהודי כשר וירא שמים: בטרם הספיק מכרי לשוב מדרכו, השיב לו זה את "התנאים", כי לא טוב בעיניו להתחתן עם "יורד", העוזב את עסקיו ונוסע — די יודע לאן. ובעלי חובותיו גם כן, בראותם כי "נכנסה בו רוח שמות", חדלו ליתן לו בהקפה ומסרו את שמורתיהם לגובינא. בקיצור, לא עליכם, חביבי! הוא נשאר בלא חתן לבתו, בלא סחורה בחנותו ובלא "קרידיט". וכעת הוא מתחרט על נסיעתו, אבל מה שעשויו עשוי. והבריות היפות מרגנים אחריו ואומרים: כך יפה לו. בהתחברך ל"דלפנים" תהיה כמוהם. הלא תראו איפוא, כי הדרך לארץ ישראל היא עוד לעת עתה בחזקת סכנה, וכל זמן שלא יסעו שמה העשירים, גם בעלי בתים כמוני לא יוכלו לנסוע.



ומתי יתחילו עשירינו לנסוע שמה? השאלה הזאת נשאלה זה כמה, וכשאנו לבין עצמנו הלא זה כמה נדע גם את תשובתה: עשירינו יסעו שמה בעת שיהיה הרבר ל"מורה". ו"מורה", כידוע, עושים אחרים. בעדנו, "הקבצנים", עושים ה"מורה" עשירינו פה, בעד עשירינו פה — אדירינו שבחוץ לארץ. את יראת הרוממות שמרגיש העברי העשיר בארצנו לפני "הבנקיי" האדיר שבחוץ לארץ — קשה לתאר בדברים, ואין דוגמתה אלא אותה יראת הרוממות שהיה מרגיש "לפנים" המשכיל העברי שלנו לפני "הדוקטור לפלסופיא" שבחוץ לארץ. . . . ובעד "הבנקיי" שלנו בחוץ לארץ הלא "המורה" נעשית, כמובן, על ידי אצילי העמים. ובכן, כל זמן שאצילי העמים לא יסעו לארץ ישראל — לא יסעו אדירינו שבחוץ לארץ, וכל זמן שאדירינו שבחוץ לארץ לא יסעו — לא יזוו ממקום גבירינו פה; וכל זמן שנבירינו פה לא יסעו — בעלי בתים כמונו לא יוכלו לנסוע.

בוא וראה איפוא, כמה קשור ומחובר עולם היהודים אל עולם אחר, אשר לכאורה אין כל שייכות ביניהם. אנכי, יהודי פשוט, הנני תלוי בדעת המרקוזי פלוני או הגרף אלמוני. ולא רק בעולמי החצוני, במה שרעיתי ובתי ואחותי חפצים להתלבש דוקא כתלבושת בנותיהם הם, אלא גם בעולמי הפנימי, בדברים שבלב, הנני בעל כרחי קשור ומחובר להם. וכל זמן שהמרקוזי והגרף אינם נוסעים לארץ ישראל — לא אוכל גם אנכי לנסוע!

ואחרי כל אלה עוד יאמרו כי ישראל הוא "עם לברד ישכון"!

איך שיהיה — והם, המרקוזים והגרפים, עוד לא יחפצו לנסוע לארץ ישראל. אבל מקוה אני, שאחרי נסיעתו של הקיסר ווילהלם שמה, יתעורר גם בלכם החשק לנסוע, ואם כן יהיה, תביא לנו נסיעתו של הקיסר ווילהלם באמת תועלת גדולה.

הסופרים בהעתון "דיא וועלט" מקוים אמנם מן הנסיעה הזאת תועלת יותר גדולה. הסופרים האלה הנם, כנראה, אפטימיסטים משונים, אפטימיסטים באופן זר ותמוה מאוד, ויראו ישועות ונחמות במקום שאין כל זכר לישועה ולנחמה. הנה הקיסר ווילהלם נוסע לארץ ישראל, ולפי דעתם, בודאי כונתו לטובת היהודים, כי אם לא, מדוע זה יסע לארץ ישראל? אנחנו, היהודים הפשוטים, נדמה, פשוט, כי נסיעתו היא מעט לשם תענוג, אם רוחני או גשמי, והעיקר — לשם התועלת של האשכנזים היושבים כבר ואשר יתישבו עוד בתוגרמא. ומבלי להיות נביא, נוכל להגיד מראש, כי להם, להאשכנזים, תביא בודאי נסיעתו של הקיסר התועלת המקווה. אבל לנו? — מה לו ולנו? הלואי שלא יעלה זכרוננו לפניו כלל ולא יחשוב עלינו שם לא טוב ולא רע, ובוזה די לנו. כי מה שהוא יכול להרום ברנע אחר, ברמיזא בעלמא, הן לא נתקן אנחנו בכמה שנים ובכמה בנקים. . . . ואך שחוק יעשו לנו ה"דיפלומטים" של "העולם" בדברים גבוהה גבוהה על אדות נסיעתו של הקיסר ווילהלם והתועלת המקווה ממנה להציוניות, ואינם מרגישים את כל ה"טרגיקומיסמוס" שנדברים כאלה. מלכי אירופא, כמעט מימות מסעי הצלב, נסעו ויסעו לארץ ישראל, ועד עתה עוד לא נסה חוקר דברי הימים לבקש ולמצוא בנסיעותיהם תועלת לעמנו . . .

לא על זאת אמנם אנחנו דנין כעת, העיקר שחפצתי להגיד הוא, כי כל עוד לא נסע הקיסר ווילהלם, ולא נסעו אחריו המון מרקוזים וגרפים שונים, ולא עשו נסיעות כאלה ל"מורה", — לא אוכל גם אנכי לנסוע לארץ ישראל.



ואם כן, אם לא לארץ ישראל, הנה על פי המנהג הרגיל אצלנו גוברין יהודאין, צריך הייתי לנסוע, פשוט, לחוץ לארץ, לאחר ממעיני הישועה. נסיעה כזאת תוכל להביא לי תועלת הרבה. כי מי שחלה ונוסע לחוץ לארץ, שמע מינה שהוא עשיר ובעל יכולת ובעל נאמנות ובטוח גדול. זהלא העיקר הוא באמת לא להיות עשיר, כי אם להתראות עשיר ולהיות נאמן לקרידיט. ראשית חכמה היא — לקחת מזה ולשלם לזה, וכן עד היום האחרון. . . המוצלח יזכה למות בשם טוב בעוד מועד, בעוד "יסוב הגלגל". והשלומיאל, שרוע מזלו גורם לו לחיות מעט יותר על הראוי, לחיות אחרי ש"עמד הגלגל", הוא, כמובן, ימות בשם רע. . . זו היא, בכלל, ההצלחה העברית בימינו עתה. ולהצלחה כזו, נסיעה לחוץ לארץ מועילה מאוד, כי היא מקצרת את הימים ומארכת את הקרידיט". אבל, מוצלח אינני, וגם פה עוד הפעם ירש הדרך לגנדי.

וסבת הדבר — חבת ציון והקונגרס הבוילאי.

כי "בוילאי" נהייתה מעין פרפראות אחרי הסעודה, מעין "נאכקור" לחולי ישראל הנוסעים להתרפאות בחוץ לארץ, ומטעם הזה יפה עשו ראשי האספה שקבעו בימים האחרונים לחודש אויגוסט, בעת ה"נאכקור", אבל מצד השני, הנה אז היא תחלת הקציר, תקופת הפרעון של כל מיני שמרי חוב. ומי ימנה ומי יספור את הישגות שזמנם קבוע לימי 15—18 אויגוסט? העת ההיא טובה אך לאלה שעוד לא ידעו בעצמם, כי נכונים הם ל"שמיטה", ומתי יהיה האות הזה, וידמו בטעות, כי מצבם איתן; או לאלה שכבר יצאו "במחול" הזה וכבר עשו מה שנהוג לעשות במקרים כאלה, ויבלו את עתותיהם במנוחה. . . אבל חנוני בינוני כמוני, אשר כל יום ויום זמנו הוא, מוכרח לשבת על מקומו בימים הנוראים ההם, ובכל רגע ורגע להכין עצמו לזרוע ולתפלה ולמלחמה. — הנה כי כן, אם אמרתי לנסוע לחוץ לארץ ולבלתי סור לבוילאי לימי האספה — לבי יכני על זה; ולהתמהמה בחוץ לארץ הרבה, עד האספה בחודש אלול — חנותי לא תרשני. ואף גם זאת, כי ירא אנכי פן יחשדוני הלילה כמה שאין בי, והבריות יאמרו עלי, כי באמת אינני חולה ואינני עשיר, וכל עקרה של נסיעתי לא היתה אלא בשביל בוילאי. כי ישנם כעת, בעונותינו הרבים, הרבה כאלה בחברתנו, אשר יתביישו להגיד, כי נוסעים הם לבוילאי, ויתחלו ויסעו למעיני הישועה, כדי שיוכלו ללכת אחרי כן לבוילאי כמו בהיסח הדעת. . .

ובכן נסגרו בעדי כל הארצות ומוכרח הייתי להשאר בארצי.

והנה עלה בדעתי מתחלה לנסוע בימי חופשתי אל איזה "רבי", בשביל לתהות על קנקנו ולדעת מה דעתו בדבר ישוב הארץ והציוניות. לפני איזה שנים היתה מודה לנסוע לרבנים. ואחר מסופרינו התאזר אז חיל וטרח לסבב על מאה רבנים ואחד, בכדי לבקש היתר להאי עגונה עלובתא דמתקריא ארץ ישראל. והרבנים התגרדו בקרחתם ובנבחתם ולבסוף נטו לכוחא דהיתרא. אחרים אמנם התחרטו אחרי כן על זה וחזרו בתשובה. . . ואחרים התביישו להגיד כי מתחרטים הם. וההיתר עוד עתה מוטל בספק גדול. . . כעת נולדה מודה חדשה: לנסוע אל "הרביים". בארצנו נסו איזה מחוכבינו הנלהבים להכנס עמהם בדברים, ומאומה לא הועילו. אבל בימים האחרונים התחילו לטפל בזה אחינו שבחוץ לארץ, "הרבנים המנוסים", ויסעו מרבי אל רבי ומצדיק לצדיק, והנה עוד הפעם כאותו המעשה בהרבנים: מצד אחד, בודאי "כבוד קדושתו" רמו להיתר, וישמחו הדוקטורים ויהיו נכונים להעמיד "רביים" וצדיקים גם בהקולוניות העתידות. והי ששון ושמחה במחנה הציונים, ומאידך ניסא, הנה במחנה החסידים אומרים להר"מ, וחס



וחלילה ל"הרבי" גם לחשוב כזאת. והשמועות סותרות ומכחישות זו את זו, וכדאי היה לבררן. ומטעם הזה אמרתי לנסוע אל הצדיק.

אבל אחד ממכרי, הוכב ציון וציוני נלהב ביחד, השיאני לנסיעה אחרת. לפי דבריו, הרבנים והצדיקים הלא סוף סוף שלנו הם, ועוד יהיה סיפק בידנו לגמור אתם את השבונותינו, כאשר ירוח לנו מעט. ומלבד זאת, הרי אינם נוראים ואינם מסוכנים כל כך כמו שנדמה. אם יסכימו, בודאי מוטב, ואם לא, נתקיים גם בלעד. . . מה שאין כן "המוסמכים" הגדולים של אומות העולם, אשר דבריהם ממש כדברי האורים לנו, ויפעלו ביחוד על הציונים הצעירים, הרבה יותר מדברי הצדיקים. עוד זוכרים אנחנו את השאון שהקים הסופר "וויזשקאווי" במאמרו; והוא הלא אינו עוד "מאור הגולה", וישנם גדולים הרבה ממנו. לעת עתה הנה שמענו רק חות דעתו של קרניל אחד ושל הסופר וויזשקאווי. והלא קרנילים רבים וסופרים רבים באירופא. וטרם נדע מה דעתם הם?

"אודה ולא אבוש — הגיד לי רעי זה — כי תמיד הנני שרוי בפחד, ובכל יום ויום, עת אקח עתון בידי, הנה לבי יפעמני, פן אמצא שמה דעת אחד "המפורסמים" מגדולי העמים על אדות התנועה הזאת, ובוכרי את הפעולה אשר פעל "וויזשקאווי" במאמרו, הנה תסמר שערתי ראשי, פן ואולי ימצא חלילה חברים לדעתו בין המפורסמים של העמים. הלא עוד לא שמענו דעתו של זולא, איבסן, זורערמן, הויפטמן, הגרף טולסטוי... ומה נעשה חלילה, אם, למשל, הגרף טולסטוי יתנגד לדעתנו — התוכלו לשער בנפשכם את הרושם שיעשו דבריו?" ובכן — סיים רעי את דבריו — עד שאתה מטפל ברבנים ורביים, תן לבך על הגדולים ההם, הנכבדים לנו הרבה יותר.

כאשר עיינתי בדברי חברי, מצאתי כי דברים של טעם הם, וכדאי לתת לב להם. ובאמת, "הרביים" החדשים האלה, "צדיקי וחסידיו" אומות העולם, נכבדים לנו מאד. כי אם טולסטוי דורש, למשל, בנגאי הנשוואין, אף על פי שדבריו נשמעים במחנה העברים, בכל זאת אין הולכין אצלו לשאול: זו אסורה או מותרת. אבל אם ידרוש בנגאי של ארץ ישראל ויאסור שיבת גליות, דבריו בודאי יעשו רושם עלינו. וכן זולא, הויפטמן וכו'. והנה לבקש את זולא — לא אוכל, כי בעת הזאת אין איש יודע את מקומו; את הויפטמן, איבסן, ושאר בעלי "המהלך החדש" — מניח אני לסופרינו הצעירים שבהוין לארץ, כי הם יותר מסוגלים להבין לשונם של אלו. אבל טולסטוי . . . אולי באמת טוב ללכת אליו ולתהות על קנקנו? —

ובעוד הנני עומד על פרשת דרכים ורן עם עצמי לאן: אם לשאלנא וסקווירא או ליאסנאיא פאליאנא? — והנה עבר ההודש, חופשתי כלתה, ועלי לעמוד שנית לפניכם, חביבי, ולשמשכם במחשבותי ומעשי.

רביקרוב.



## הקונגרס הציוני השני.

(מכתב אל העורך).

בקשתני, אדוני, למסור לקוראי "השלח" את הרושם שעשה עלי, בתור חובב ציון, הקונגרס הציוני השני. קשה אמנם מאד למצוא הסימנים המובהקים לאספה רבת הגוונים, השאיפות, הנשיות, והפניות, כהקונגרס הבוילאי. ועוד יותר קשה למסור כל זה בדרך קצרה, כהפצך. אך לעשות רצונך הפצתי, ואנסה להציע בזה מעט מן הרשמים שעשתה עלי האספה בכללה ובפרטיה, בהעריכי אותה מול האספה בשנה שעברה.

ב"השלח" ("ילקוט קטן", חוברת יולי ע' 82) אמרת, אדוני: "הדברים הולכים ומתבררים". בשלשת המלות האלה כונת מאד אל האמת. דברי הציוניות בתמונה החדשה, שקראו לה מנהיגיה בשם "מדינית", הולכים ומתבררים, אבל להביור המוחלט עוד לא הגענו. אף כי מתקרבים אנחנו אליו יותר ויותר. הקונגרס הראשון היה, כמו שאמרת במקום אחר (לוח אחיאסף התרני"ח), "גלוי-דעת לכל באי-עולם, כי עם עולם עודנו חי, תאב ומשתוקק להיות לחטיבה בפני עצמה ושואף לשוב להמקום שיצא משם" — ותו לא. בצירוף המחשבות והשאיפות השונות, בכירור הלוקי הרעות שבין המזרחיים והמערביים (הדבור הזה הוא, כמובן, ע"ד ההשאלה, כי ישנם מערכיים שלכם במזרח, ולהפך). הניח הקונגרס הוא מקום רחב להתגדר בו. אבל הקונגרס השני קרב אותנו לבירור הדברים, אף כי גם הוא לא הביאנו עוד עד תכלית הבירור.

החזיון הראשון שעשה עלי רושם טוב, בבואי בפעם הראשונה לבית הקונגרס, היה: חבורה שלמה של רבנים, אשר באו מכל אפסי "תהום מושבנו", בתור נבחרים מאת האגודות הציוניות. מאד דאבה נפשי בשנה שעברה, כאשר שוטטו עיני על אולם הקונגרס, והנה — נפקד מקום המפלגה הגדולה, אשר, איך שיביטו עליה אנשים שונים איש איש מחוג מבטו, לא יוכלו להכחיש, כי היא לברדה היתה בשנות אלפים נושאת דגל התורה הלאומית וממנה יצאו גבורי-דעת ואדירי-אמונה אשר אצלו רוח גבורה על בני העם, לתת נפשם על לאומיותם ותורתם. עתה נתמלא החסרון הזה.

הרבנים באים בטענה, כי הולכים הם בעקבות מנהיגי הציוניות החדשה. הוא נלה דעתו מפורש בדרשת הפתיחה בשנה זו, וגם לפני זה פעמים רבות, כי זאת הציוניות תאמר להשיג את הפצה על פי הכלל: "אתן על מנת שתתן" (do ut des). ובכך, בתור נושאי דגל התורה, גם להם, להרבנים, הצדקה לבוא בטענה למנהיגי התנועה ולאמור להם: אתם דורשים שנפיץ בישראל את הדעה הציונית, טוב הדבר, אבל — נתן על מנת שתתנו, על מנת שנדע, לאן פניכם מועדות בדבר מורשת אבות, שיש לנו אפיטרופסות מוסרית עליה. הדרישה הזאת אינה נוגעת כלל להנהגת איש ואיש כשהוא לעצמו, כי אם לבירור התייחסות התנועה הלאומית להתורה הלאומית. ובמובן הזה צודקת היא מאד. דרישת הרבנים נמסרה אל הועד שנבחר לעניני השכלת ישראל, ועוד אשוב לדבר בה.



והשקפתי זאת על הקונגרס השני, כי הביא אותנו צעד גדול לפנינו על דרך בירור הדברים — מתאמתת גם כן מתוך הליכות המעולים ומיושבי הדעת שבין אחינו המזרחיים, ביחוד אלה שהשתתפו גם בהקונגרס הראשון, בהתיחסותם לאחינו המערביים. הם לא הראו עוד במדה מרובה אותות הכנעה ושפלות-רוח כבשנה שעברה, ומצדם עשו כל אשר יכלו לבלי לבלות הזמן בשאלות ותשובות של מה בכך.

גם את מנהיג הקונגרס שמענו הפעם מדבר בשפה ברורה יותר מאשר בדרשותיו בשנה שעברה. דרשת-הפתיחה שלו הרי היא מצויה עתה בידי כל קוראי מה"ע ואין עלי להודיע בזה לקוראי "השלח" מה שכבר ידוע להם. אולם עלי להעיר, כי מי ששמע את דרשתו מפיו הרגיש בו שמשתדל הוא להטעים ביחוד את הדברים שהם הם עקרי הציוניות שלו, ואשר מהם, כנראה, לא יזוו בשום אופן.

העקרים האלה, שפרטם לנו ראש הקונגרס בהמשך דרשתו זו, הם: א) הציוניות היא תוצאה ישרה מצרת-היהודים המדינית והחברתית. ב) הציוניות המדינית תעשה מעשיה רק על יסוד תנאי מפורש עם ממשלת תוגרמא: "אתן על מנת שתתן". ג) כל עוד שאין תנאי כזה מקוים ומאושר לא יעשה דבר בארץ ישראל<sup>1</sup>. ד) הציוניים צריכים להתאמץ שהנהגת הקהלות תבוא לידי נושאי הנלם.

ובכן שמענו עתה למצער פרוגרמה מתוקנת בפנים ידועות, דבר שלא נמצא בדרשתו בשנה שעברה.

ואולם בכל היות מנהיג הציוניים עומד על דעתו, שלא לעשות דבר בארץ ישראל לפני הכרת ברית ואמנה עם תוגרמא (הנואם לא פירש דבריו, עם מי יחפון להתנות, אבל מלבד היות הרבר מובן מאליו, נתפרש אח"כ בהמשך המשא ומתן פעמים אין מספר), — הנה נראה היה מראשית הקונגרס, כי ההחלטה של האספה שהיתה לפני הקונגרס בעיר אחת שבמזרח, להשתדל בהרחבת הישוב ע"פ רשיון פשוט של ממשלת תוגרמא בלי תנאים מדיניים, תתקבל בעיקרה מאת הקונגרס, יען כי התאימה להחלטות הציוניים האשכנזיים, האנגלים והאמריקנים, וגם — לבינת אדם ישרה, ואף כי ברנע הזה אין כאן אלא מחלוקת בהלכתא למשיחא, בכל זאת אי אפשר להסיח דעתנו מן השאלה הזאת, מפני שבה כלולה עוד שאלה אחרת יסודית, וההחלטה לעסוק בישוב הארץ היא כעין הודאה, שהארץ והעם קודמים במעלה ובזמן ל"המדינה". ועל כן, למרות הקטגוריא על הישוב הנוכחי, שהשמיע לנו ה' מאצקין בדרשתו, ולמרות חפצם הברור של מנהיגי הציוניים ושל חברי ועד הפועל, נתקבלו בהקונגרס ההחלטות לטובת הישוב שקבלו עליהם הציוניים המזרחיים באספתם הנוכחת.

המקום הצר שפנית לי, אדוני, לא יספיק לי לעבור על כל הדרשות והנוכחים, להפיץ אור על כל הדברים שיצאו מפיו ראשי המדברים, ביחוד, בעניני הקולוניזציה והבאנק. הענין האחרון הזה היה ראש פנת הקונגרס השני, ובכל שרבו הדברים עליו, כן בהועד המיוחד שנבחר לזה וכן באספת כלל הקונגרס, עוד לא בא לידי נמר. הצעת בירנר לזר ועמו עוד אחרים ממוישבי הדעת להמתין עד שיתלבנו ויתבררו הדברים וההצעות השונות בהועד המיוחד ולהניח יסוד הבאנק להקונגרס השלישי — ההצעה הזאת נדחתה ברוב דעות גדול. הטעמים — מזה ומזה — כל כך גלויים ומפורשים, עד שאחשוב למותר לבררם פה. רק זאת אומר, כי השאלה היותר חמורה ביסוד הבאנק היא:

<sup>1</sup> "קיינע נייע טהאטזאכען צו שאפפן פערזוכען, אהנע פֿאַרדעריגעס אבמאכען".



איך אפשר לשעבד אינסטיטוט שלעניני כספים ומסחר לקונגרס - לאומי, המתאסף מפקידה לפקידה והוא תערוכת אנשים שונים זה מזה בהלך-רוחם, בנטייתיהם ושאיפותיהם, ואשר על כן אין משקל לרוחו, ואי אפשר לדעת מראש את החלטותיו וגזרותיו. איך שיהיה, הקונגרס החליט למסור את יסוד הבאנק להועד, אשר בראשו עומדים אנשים נאמנים, ועלינו לחכות במנוחה עד שנדע להיכן מעשיהם נוטים. בגלל הדבר הזה הגני מונע עצמי מבקרת על הצעתו של ה"ר"ר באָדענהויימער, אף שבכמה פנים יש להשיב ולהעיר עליה. אחר גמר הענין הזה הגענו לדבר הועד להשכלה העברית.

על בקשת הרבנים השיב הועד בהחלטה זו: "הציוניות לא תעשה דבר המתנגד באיזה פנה לתורת ישראל". וכנראה די היה בהפתגם הזה להשביע רצון את נושאי דגל התורה. דרשתו של ה"ר"ר גאסער, על דבר יסוד הציוניות ומהותה והתיחסותה לתורת ישראל, היתה יפה מאד, מעשה ידי אמן במלאכת הדבור, ובנועם-מליצתו שפך רוח קסם על כל הנאספים.

ועד ההשכלה, שנבחר מתחלה רק לימי הקונגרס, נעשה על פי החלטת הקונגרס למוסד תמדי, ויחד עם זה נתקבלה הצעתו של ה"ר"ר עהרנפרייז בדבר יסוד חברה כללית בכל המדינות להרחבת דעת הלשון העברית על פי תכנית ברורה ומפורטת, והוסכם, כי הועד הפועל יקריש סכום מסוים מכסף השקלים להוצאת ההצעה הזאת לפעולה. גם נתקבלה הצעת אותה האספה המזרחית שההשכלה העברית בארץ ישראל תהא קודמת במעלה ובזמן בעבודת ועד ההשכלה, אך עם זה צריכים חברי הועד לשים לב ליסוד בתי ספר, לדרשות ברכים, להרפסת ספרי הנוך וכדומה - גם בארצות הגולה, במזרח ובמערב. לא ארבה דברים על תכונת הישיבה האחרונה, ישיבה שארכה כל הלילה. בקשת מאה ושלושים חברים מזרחיים, להאריך הקונגרס עוד ליום אחד, נדחתה מטעם ועד הקונגרס. הבחירות לא היו מפני זה בחירות כמשמען, כי אם רק הסכמות על הצעות. אולם על תכונת הקונגרס בכחינה זו לא אדבר עתה.

ביום הרביעי עוד נמשכה עבודת ועד הקולוניזציה אשר בחר הקונגרס. מושב הועד יהיה בלונדון, ושלושה מחבריו הם מן היושבים תמיד בהעיר הזאת. חברי הועד הזה החליטו להתאסף בראשית ימי החורף בשביל להחל בעבודת הקולוניזציה.

הנה כן כלה הקונגרס השני את עבודתו, אך לא כלה את מפעלו. באמת אי אפשר לדרוש מאספה גדולה וסגנונית כזאת, כי תמצא פתרון מוחלט לשאלות המורות בשלושת ימים. זמן כזה אינו מספיק כלל לקונגרס שתכליתו עבודה ולא רק גלוי דעת ודימונסטרציה. דברים מתוקנים ושלמים אי אפשר לדרוש מאספות בהולות כאלה, ועיקר תועלתן היא רק הנוכחית. ובכחינה זאת מלא הקונגרס השני את תפקידו לא פחות מן הראשון. על הרבה אורחים העומדים מחוץ למחיצת הציוניים, שבאו רק לראות ולשמוע, שפך הקונגרס רוח אהבת ציון. וגם אחינו המזרחיים למדו הרבה מקונגרס אחד לחברו, וניכר היה שמוסיפים דעת, להבדיל בין חבר ובין התבן.

הן אמנם לא לעולמי עולמים נוכל להשביע את הזמיר בשירות וזמירות, אך הנה — הדברים הולכים ומתבררים". הנה נקבע ועד הקולוניזציה, הנה נקבע ועד להשכלה העברית, הועדים האלה צריכים להראות אותות חיים בומן קרוב, ומתוך מעשיהם נדע ונכיר הכרה ברורה, לאן פני מנהיגי הציוניות מועדות, — ואז יגיעו הרברים באמת לידי ביורר שלם.

שפ"ר.





# חברה של אחריות „ROSSIJA“

נוסדה בשנת 1881

בס. פטרסבורג, גראססע מאַרסקאיא 37.

St. Petersburg, Grosse Morskaja, 37.

הקרן הקיימת והרעוערווע עולה יותר מסך 33,000,000 ר"ב.

החברה הזאת מקבלת:

## אחריות של חיים (Lebensversicherungen)

היינו: אחריות של קרן ורענשען לבטחון משפחה וחיי עצמו לזמי זקנה, נדן בעד בנים ובנות, סטיפנדיות בעד ילדים וכדומה, ע"פ אופנים רצויים מאד, בהנתן להבטחים חלק בריוח החברה.

בשנת 1898 היה מספר האנשים שהיו בטוחים אצל חברת „ראַססיא“ 49,736 איש והסך הכולל של הקרן הבטוח עולה לסך 117,356,600 ר"ב.

## אחריות מאסון ופגע (Unfallversicherungen)

של אנשים יהודים, וגיב אחריות-קיבוצים של נושאי משרה ופועלים בבתי מלאכה ועבודה, וסכום הפרעמיא הולך ומתמעט ע"י נכיון הריוודיענד.

## אחריות של אש (Feuerversicherungen)

על נכסים הניידי ודלא ניידי מכל מין (בנינים, מכונות, סחורה, כלי בית וכדומה).

## אחריות של טראנספארט (Transportversicherungen)

העובר בים, בנהר וביבשה, וכן אחריות של אניות עצמן.

ידיעות פרטיות ע"ד הענינים האלה ופורמולרים נדפסים לקבלת אחריות יש להשיג אצל הקאנטארא הראשית בפטרסבורג (גראססע מאַרסקאיא, בית החברה) ואצל כל סוכני החברה בכל ערי המדינה.

פתקאות של אחריות לבטחון נוסעים במסלות הברזל ובאניות — נמכרות בתחנות מסה"ב ומקום מסע האניות.





# חברת "ברמל"

מונופולין למזכר יין וקאניאק טבעיים  
מכרמי מושבות ישראל בארץ ישראל.

יין וקוניאק „ברמל“ כבר קנו להם שם טוב כמעטם, ריחם הטוב  
והריפוחם. הפרופיסורים המהוללים פושע בפאריז, וועריגא באדעססא  
וסוד הרופאים (Врачебная управа) בווארשא מעידים כסם על טוב  
היין והקוניאק וטהרתם מכל שמץ תערובות ומעמידים אותם בשורה  
אחת עם יינות נגב צרפת וספרד. יינות „ברמל“ טובים מאין כמוהם  
לחולים לחזק גופם.

Торговый домъ „Кармель“ Варшава. אדרעסע למכתבים:  
„Кармель“ Варшава. לחלגרות: „

המאנאזין הראשי והקאנטור בווארשא: Улица Гусья № 11  
פיליאלה: № 1 בווארשא. „ Твердая № 1 . . .  
„ Краковское Предм. № 11 № 2 „

המאנאזין בעיר אדעססא: Уголъ Ринельевской и Боль-  
шой Арнаутской.

בעיר לאדו: ул. Завадзкая № 2 „  
בעיר ווילנא: ул. Нѣмецкая, д. Шабада „  
בעיר קרעמענעץ: П. Рассь אצל (וואלין) „

## אגענטורען:

Т. Денкеръ и ком. . . . . כסמ' פעטערבורג אצל  
Шааръ и Кавицель . . . . . ברינא  
А. П. Богдановъ, Срѣтенка „ במאסקווא  
собствен. домъ.





# ВИНО С.-РАФАЭЛЬ

ПРЕДЛАГАЕТСЯ КАКЪ:

ТОПИЧЕСКОЕ, УКРѢПЛЯЮЩЕЕ И СПОСОБСТВУЮЩЕЕ ПИЩЕВАРЕНІЮ.

*Превосходно на вкусъ.*

*Сохраняется по способу Пастера.*

Каждая бутылъ снабжена печатью Россійской таможи и брошюрою Д-ра де Барре „о Сень-Рафазлькомъ винѣ, какъ о питательномъ укрѣпляющемъ и цѣлебномъ средствѣ“.

Вино Сень-Рафазель продается въ лучшихъ виноторговляхъ, аптекахъ и аптекарскихъ магазинахъ Россіи.

КОМПАНИА С.-РАФАЭЛЬ  
въ Валансъ-Дромъ (Франція).

ПРЕДОСТЕРЕЖЕНІЕ.

Compagne du Vin de

„SAINT-RAPHAËL“

Valence, Drome, France, осн. въ 1872 г.



Фабричное Клеймо.

къ вина обратить вниманіе на фабричное клеймо (Trade Mark) нашего вина.

Каждая бутылка нашего вина снабжена таможенною печатью, фабричною маркою СОЮЗА фабрикантовъ для борьбы съ фальсификаціями (Union des fabricants pour repression de Contrefacons), и брошюрою Д-ра Де Барре о Сень-Рафазльскомъ винѣ, какъ о „питательномъ, укрѣпляющемъ и цѣлебномъ средствѣ“.

доводить до свѣдѣнія что повидѣлось въ продажѣ ПУД-ДѢЛЬНОЕ Сень-Рафазльское вино, и поэтому просить при покупкѣ



S'RAPHAËL est ami de l'Estomac.  
C'est le vin en principe reconstruisant  
le plus exquis. Gout excellent.

Produit de la Grande  
Cuvée de la propriété  
St-Raphael







## ספרים חדשים שבאו לבית המערכת:

ילקוט אבני אמונת ישראל, לננות מזכה שלום ישראל וכו'. ממני . . . פנחס בא"מ יהודה ליב חופ"ק בירו. ווארשא תרנ"ח. 226 ע'.  
חדשים גם ישנים. חלק ב' חוב' ב'. הוספה לחלק הששי (שהוא השמיני באשכנזיות) מרבני ימי ישראל לפרופ' גראָטין לפי תרגומו בעברית מאת הר"ר שפ"ר. מאת אברהם אליהו הרכבי. ווארשא תרנ"ח. 24 ע'.  
דברי ימי ישראל מאת ד"ר צבי גרעטין. מתורגם עברית בתוספת הערות וכו' מאת שאול פנחס ראבינאוויץ. חלק שביעי חוברת ראשונה. הוצאת א. ז. כהן. ווארשא תרנ"ח. 64 ע'.  
רעיונות ע"ד הקונגרס הציוני השני. מאת ד"ר מרדכי עהרנפריין. הוצאת חברת "אחיאסף" (מוזן לומן, III). ווארשא תרנ"ח. 14 ע'.  
מהזות הגיטו (תמונות וציורים) מאת י. זנגויל. תרגום ש. ל. גרדון (עם תמונת המחבר ותולדות חייו. ערוכה בידי ר. בריינין). הוצ' "תושיה" (ביבליותיקה עברית, א). ווארשא תרנ"ח. 70 ע'.  
אריסטו. חייו, ספריו ושיטתו הפילוסופית. מאת י. ח. טבוב. הוצ' "תושיה" (ביבליוד-תיקה עברית, ב). ווארשא תרנ"ח. 78 ע'.  
הגרן. מאסף לספרות ולמדע. נערך ויצא לאור ע"י ל. רבינוביץ עורך המליץ ומו"לו. ס"ט פטרסבורג תרנ"ח. 176 ע'.  
ספר מקור חיים, מניל: א) תולדות הרה"ג ר' חיים בן עטר ז"ל עפ"י מקורים נאמנים וכת"י. ב) מנהגי טרפות בק"ק פ"ס להרה"ג ר' יהודה בן עטר ז"ל. יו"ל בפעם הראשונה עפ"י כת"י ברלין עם מבוא, הערות ותולדות הרב המחבר, ממני ד"ר יעקב נאנט. דראהביטש תרנ"ח. 40 ע'.  
וואס דארפ'ען מיר. וועגען דעם געדאנק און דער ארבייט דער ציוניסטען. פון א. ל. זיידעמאן. ברדיטשוב תרנ"ח. 28 ע'.  
Daneben. Eine Erzählung von M. J. Berdyczewski. (S.-A). 22 S.

## סוכני „השלה“ ברוסיא:

אדעססא — י. ח. ראוניצקי, ש. האָרענשטיין (בעזאיעמעני פערעאולאָק נוי 28); אלכסנדראווסק — ס. ארלער; אנאָפּאָל (פלך גראדנא) — ג. אנדראָנאווסקי; ארגעיעוו — א. ברסוצקי (שלעמלק"פ); ארשא — י. שולקאווסקי (שלעמלק"פ); באברויסק — המו"ס י. גינבורג; בערדיטשעב — מ. ב. קליינמאן (שלעמלק"פ); בענדין — ש. אבראמסאָן (שלעמלק"פ); ברויסק דליטא — ב"צ ניימארק; ביאליסטאק — המו"ס ש. ליפשיץ; ביעלאיא-צערקאוו — פנחס גאלדשטיין; באקו — ג. ל. דאָמשלאַק; דובנא — לעוו היילפערין; האמעל — שלמה צייטלין (שלא עמלק"פ); ווארשא — א. צוקקערמאן; ווילנא — א. מאשעוויצקי (אַנדריעווסקאיא. בית באק); וואלקאוויסק — המו"ס וועלד וועלעוויטש; וויניצא — ש. רובינשטיין (שלעמלק"פ); וויטעבסק — המו"ס א. ש. אראנאו; ווערובאלאווא — ח. סנדלר; זיטאמיר — המו"ס הירש עפשטיין; חרקוב — ח"ל וזשטא (ניקאלאיעווסקאיא 15); הוצאת Ulej (ריבנאיא 25); האטין — קארל רייס (שלעמלק"פ); הערסאן — מ. יאנאווסקי; טיפליס — י. ס. קאראש; טאָלמשין — ג. פיטאוועצקי (שלא עמלק"פ); טשערקאססי — צבי קאפלאן; יעקאטערינאָסלאוו — י"מ מארקאווסקי; לאדז — ע. היללער „פאסאזש" שולץ 23); לובלין — י. בלעכמאן (שלעמלק"פ); ליפאווי — א. גינצבורג (שלעמלק"פ); מאסקווא — א. אידעלסאהן (ווארוואקא בית מאקסימאו)



(שלעמלק'פ); מינסק — י. נפך; מארוספאל (גוב' יעקאטער). — שמואל וועסטערמאן;  
 מאהילוב גוב. — המו"ס ש. יפה; מעוריש — ש"ב מינין (שלעמלק'פ); מא-  
 נאסטירישטשי — י. עלקים (שלעמלק'פ); מאָויר (גוב' מינסק) — א. פישמאן;  
 ניעוין — ב. שניאורסאן (שלעמלק'פ); ניקולוב — ט. סקאַבליאנקאָוו (מאסקאווי-  
 סקאיא 32); סקאפין — א. קאפלאן (שלא עמלק'פ); סאראקי — ש. היללס;  
 סיערלעין — יהושע גאלדפארב (שלעמלק'פ); סימפערפאל — א. גלאומאן;  
 סלאנים — מ. לעווין (שלעמלק'פ); סטאראדוב — ס. ג. לעווישין; פאלטאווא  
 — מ. באראכאו (מאנאסטירסקאיא בית באראכאו); פינסק — המו"ס ל. בערגער;  
 פליסקאוו — ש. ראפאארט (שלעמלק'פ); ס"ש פעטערסבורג — ש. ראפאארט  
 (זאכאלקאנסקי פר' נו' 7) (שלעמלק'פ); פלאָצק — איידאר שרייבער; פרוזשאני —  
 א. ש. גאלדבערג; קיוב — א. בערשטיין (מאלאדוואסילקאווסקאיא 25); קישינוב — ל.  
 ווילענסקי (שלעמלק'פ); ש. בערליאנד (שלעמלק'פ); ב. פאטין; קאָוועל — ה. געלער;  
 קאוונא — המו"ס יצחק הורוויץ; קרעמענטשונג — א. מאוילעווסקי; אליעזר שלעו (שלא  
 עמלק'פ); קאמענעץ פאד' — מ. פ. זיידמאן (שלעמלק'פ); ראסטאו ע"ג דאָן — המו"ס  
 צ. שערעשעווסקי; ראוונא — המו"ס ו. קניאושער; רינא — ל. שליט (שלעמלק'פ); המו"ס  
 ג. קאצענעלענבאָגען.

בארין ישראל מקבל חותמים על "השלח": י. גראזאווסקי, יפו.  
 באמיריקא יוכל כל ההפין ב"השלח" לחתום ע"י ה' אבעל בבאלטימאָרע:

S. Abel, 1125 E. Fayette Str., Baltimore Md.

או ע"י ה' מאלאכאָוסקי בפילאדעלפיא:

H. Malachofsky, Christian Str. No. 404. Philadelphia Pa.

באנגליא — ע"י ה' רפאל מאזין בלונדון:

Raphael Mazin, 100, Old Montague Str., London E.

החתימה מתקבלת מיאנואר ומיולי, לחצי שנה או לשנה.

מחיר החתימה (עם המשלוח):

לשנה: באשכנו 13 מארק, ברוסיא 6 רוי"ב, באוסטריא-הונגריא 8 פלי, בשאר ארצות

17 פראנק, בארין ישראל 15 פראנק.

לחצי שנה: חצי המחיר הנ"ל.

הכרנים הקודמים מן "השלח" נמצאים למכירה. מחיר כל כרך 3 רוי"ב. כרך

א' לבדו לא ימכר.

כתובת "השלח" היא כתובת "אחיאסף"

בווארשא ובברלין.

Haschiloah. Litterarisch - wissenschaftliche Monatschrift.

Für die Redaction verantwortlich: H. Itzkowski, Berlin.

Druck von H. Itzkowski, Berlin, Gips-Strasse 9.



# הַשֵּׁלַח

מכתב-עתי חדשי

למדע, לספרות ולעניני החיים.

(נוסד ע"י ק. ז. וויסאצקי.)

העורך:

אשר גינצברג.

המו"ל:

חברת "אחיאסף".

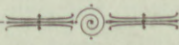
(תשרי תרנ"ט).

October 1898.

כרך ד' חוב' ד' (כ"ב).

## תוכן הענינים:

349 .	ח) החולמים. שיר. י. ל. ברוכוביץ.	289	א) ארץ ישראל ובבל. ד"ר ש. ברנפלד.
351 . . . . .	ט) ספרים חדשים. ב"ק. . . . .		ב) לתולדות ה"ש"לחן ערוך" והתפשטותו. א.
	י) לשאלת בתי הספר בארץ ישראל.	303 . . . . .	רב צעיר. . . . .
357 . . . . .	מ. מלכנון וח. בידרמן. . . . .		ג) בעמק הבכא. ספור (המשך).
363 . . . . .	יא) השקפה כללית. ס. עהרנפרייז.	311 . . . . .	מענדעלי מוכר ספרים. . . . .
368 . . . . .	יב) ילקוט קטן. אחד-העם. . . . .		ד) חיי היהודים בימי הבינים (המשך).
372 . . . . .	יג) מחשבות ומעשים. רבי-קרוב. . . . .	318 . . . . .	דוד ילין. . . . .
	יד) "הציוניות ומתנגדיה" (מכתב גלוי אל	328 . . . . .	ה) הרחבת שפתנו והערבית. א. ספיר.
377 . . . . .	מכס נורדו). י. א. לובצקי. . . . .	336 . . . . .	ו) הקמיע. מ. ז. פייערבערג. . . . .
	טו) ענינים שונים. ("חכמת" הביאוגרפיא.	342 . . . . .	ז) ר' יעקב עמדין ותכונתו (המשך). ב. כ.
382 . . . . .	ד"ר ש. ב.). . . . .		



ברלין.

בדפוס צבי הירש ברי יצחק אימצקאווסקי.



# חברת "אחיאסף"

ים להמכר הספרים החדשים האלה:

- 15 ק מאת דר. מ. עהרענפרייז (מומן לזמן III).
- 40 גל, הויזן.
- 45 זיינשניידער, העתקת ד"ר צ. מאלטער, מחברת ב'.
- 50 עמאן, העתקת א"ש פרידבערג, מחברת ה'.
- 15 פ. ראבינאוויץ (מומן לזמן II).



- 40 לוח ארץ ישראל שמושי וספרותי לשי' תרנ"ט. א. מ. לונץ.
- 60 שפינווא, ספור מאת ב. אויערבאך.
- 50 ירושלים, מאסף ספרותי לחקירת אה"ק, א. מ. לונץ.
- 2 כפתור ופרח, ר' אשתורי הפרחי, ספר א'.
- 65 דברי ימי ישראל, פרופ' גרעץ, העתקת שפ"ר. חלק ה'.
- 95 חלק ו'.
- 80 מכנף הארץ ומירות, שירים, יוסף מול.
- 25 הקשב, פרק מתורת הנפש, גליקמאן.
- 30 החייט הפארזין, ליפשיץ, ספור.
- 20 אנרות ילדים, ג. באדר.
- 50 הנוך התלמידים, הורוויץ.
- 08 צו אנורע שוועסטער אין ציון, שלום עליכם.
- 08 וואס דארפען יודען אלאנד? שלום עליכם.
- 10 משיחם צייטען, ראמאן, שלום עליכם.
- 08 ביו וואנען וועלין יודען זיין אין גלות, פל"י.
- 05 פראפ' שפירא, וויערניקאווסקי.
- 05 דאס ציון-בלעטל, בן-ציון.
- 20 תמונת חברי הקונגרס הבולאי עם פארטא.

Verlag „Achiassaf“ Warschau.

## תשובות הרדקציא.

לה' פ. בן י"ל יודש. כל: לא יודפס.



# ארץ ישראל ובבל.

ציור היסטורי.

מאת ד"ר ש. ברנפלד.

בשני המאמרים אשר קדמו למאמרי הנוכחי<sup>1</sup>) ראינו את הכחות הרוחניים אשר פעלו בעמנו בימים הראשונים, בעת היה לנו מיוחד בקלסתר פנים מיוחדים. בתחלה היה הפולמוס בקרב האומה מצד יחירי סגולה, אשר נשאו את נפשם אל רעיון יקר, אל איריאל אנושי ולאומי; אותו האיריאל לא נתקבל מעולם בצביונו הראשון בעם ישראל, אלא רק אחרי מלחמות ארוכות ותסיסות רבות, אחרי אשר נשתנתה צורתו הקודמת; ומעת שנתקבל היו ידים שונות עסוקות בו, עד כי כמעט נפסלה צורתו לגמרי, ואז חדל להיות משאת נפש הטובים והמשובחים שבאומה. אדרבה, מן העת ההיא נהו למפגע לשומרי משמרת האיריאל. ומצד השני ראינו את התנועה שנתעוררה בישראל לרגלי פנישתו בעמים קולטוריים אחרים, אשר בהכרח השפיעו עליו. התסיסה הזאת — בין זו הפנימית בלב האומה ובין זו שבאה עליה מחוץ — מסיימת תקופה שלמה בהיסטוריא הישראלית. ואולם אותם הכחות לא פסקו, אף כי שבתה המלחמה, כי הראו את השפעתם באופן אחר. היהדות האלכסנדרית, אשר היתה פרי הזדווגות האומה הישראלית עם קולטורא נכריה, עזבה את ישראל ונפרדה כל עיקר מהגוף. כאשר נדחו ממנו בשכבר הימים איברים אחרים בצפון פלשתינא. ואולם גם אז לא חדלה התנועה בישראל. אז החלה להתפתח היהדות הבבלית, אשר בכמה מקצעות נכבדים וחשובים היה בכחה להתחרות עם אחותה הבכירה הפלשתינית, ובסוף ירשה את כבודה לגמרי. ההתפתחות הזאת נמשכה שנות מאות רבות, והיא תעביר לפנינו ציור קולטורי נכבד מאד, אשר ראוי להתחקות על שרשיו, יען כי רובו הפרטים הוא ציור היהדות הנוכחית, אשר קבלה במדה מרובה השפעת היהדות הבבלית, אף כי גם השפעת היהדות הפלשתינית נכיר בה.

"אחות לנו קטנה ושדים אין לה — זו עולם [בבל] שוכתה ללמוד ולא זכתה ללמד".

בעת אשר הוציא ר' יוחנן את הדברים האלה מפיו, המכוונים כלפי היהדות הבבלית, עלה כבר למוד תורה שבע"פ על נהרות בבל למדרגה חשובה מאד וכבר התאמצה היהדות הבבלית להיות היא למרכז האומה הישראלית. ולא זו בלבד, אלא כי בעל המאמר הזה בעצמו, עם כל כעסו אשר כעס לפעמים על "חריפי פומבדיתא", ואם כי אמר

<sup>1</sup>) "מריבו כהן" ("השלח" כרך ג' עמוד 406 ועמוד 481) "ישראל בעמים" ("השלח" כרך ד' עמוד 1 ועמוד 193).





פעם אחת: "אין שונים לבבליים מפני שהם גסי רוח ומעושי תורה", ולא נמצאה תורה בנסי רוח" — עם כל זה חש הוא בסתר לכו רגש כבוד לאלו החריפים, אשר הביאו למוד התורה שבע"פ לירי שלמות לא שערוה הראשונים. מאורעות מדיניים, אשר באו באותם הימים על היהודים בא"י, גרמו בדברי, כי פסק שם אחר כן למוד התורה ובטלו הישיבות, באופן כי הטביעה אחר כן היהדות הבבליית את הותמה על החיים הרוחניים של העם כלו. ואולם הרוחות המנשבות מתוך היהדות הפלשתינית לא פסקו, והן הן הסבו פעם בפעם תנועה חזקה במחנה ישראל, ובשעה שהיו החיים הרוחניים צפויים אל קפאון, קבלה היהדות דחיפה חזקה מא"י.

אחר הרבן הבית ובטול המרכז המדיני בישראל נשאר עוד זמן כמה מאות שנה המרכז הלאומי והרתי בפלשתינא. לבי"ד אשר ביבנה היה ימים רבים אותו התוקף הרתי ויפוי כח הלאומי אשר היה מקודם לסנהדרין שישבו בלשכת הגזית. ואפילו אם לא דנו עוד דיני נפשות, הנה בהיות כל החיים הלאומיים נתונים בידם, הלא היו כל איברי האומה כפופים להנהגתם. אפשר היה לאדם מישראל לצאת לנמרי מרשות היהדות, אבל כל זמן שנשאר בדתו, היה מוכרח לשמוע בקול המרכז הרתי ולהתנהג ע"פ המצוה אשר יצאה מיבנה. ולא רק היהודים בא"י שמעו לקול הבי"ד הזה, אלא כי אליו פנו כל בני ישראל מארצות פוזוריהם בעניני הלכה ודבר ה'. מיום שחרב בית המקדש נוספה בלב כל היהודים הפוזורים אהבה וחבה לזכר הארץ הקדושה, ובחפץ לכם קבלו עליהם את המרות הדתית אשר יצאה משם. היהודים במדינת בבל עתקו אז ונכרו חיל במצבם המדיני והחמרי וגם היה להם כעין מרכז מדיני ונשיא מבית דוד בראשו; אבל עם כל זה לא עלה על לבם בימים הראשונים, כי היהדות הבבליית, היושבת על ארץ טמאה, תירש את כבוד היהדות הפלשתינית, היושבת לפני ה'.

ובאמת היתה היהדות הפלשתינית ראויה לאותו הכבוד. עם כל שפלותם ודלותם של היהודים בא"י, נראה רוח אצילות דתית ומוסרית מרחפת על פניהם. אחרי אשר שקטה הארץ מפולמוס של אדרייגוס היה אמנם למוד תורה שבע"פ עיקר חשוב בחיי היהודים הפלשתינים, אבל הם ידעו לכוון בעיקר זה את הגבול הראוי, ומעולם לא עשו את הלמוד ליסוד יחידי בעולמם המוסרי והרתי, כי אם צרפו אליו גם מעשים טובים ויראת שמים, ואל הלמוד העיוני צרפו גם את הלמוד המוסרי. הדבר הזה גרם, כי צמחה על אדמת א"י האגדה, אשר אין ערוך ליפיה ולהדרת הפיוט החופף עליה. היטב אשר דבר צונין, כי האגדה היא בת הנבואה וברוח אחד כוננו שתיחן. אדמת א"י היתה מסוגלת לנדוליתרומה כאלה. עליה צמח הפיוט, אשר נשאר לנו לפליטה בכה"ק ומשם יצאה הנבואה, היחידה במינה בעולם הקולטורא. שני החיונונת האלה נתאחדו אחר כן בהאגדה הפיוטית, אשר נולדה גם כן בא"י ושם גדלו שעשועיה. האגדה היא פואזיאה, ולא פואזיאה סתם, כי אם פואזיאה לאומית, פרי רוח העם בכללו. בה נמצא מיטב הדעות המוסריות של הנבואה, תמצית ההשקפות הנעלות של החזוים הקדמונים, אך בעוד שהנבואה נאמרה רק מפי יחידי סגולה, ולמדוי המוסר הנמצאים בה היו רק קנין פרטים, הנה אותה תורת המוסר אשר נמצא בספרות האגדה היתה תורת העם, באופן כי נראה בזה התקדמות גדולה. אמנם גם במדינת בבל שקדו היהודים לפעמים על אמרות האגדה ואמרו לעשות כמתכונתה; אבל "עולם זכתה ללמוד ולא ללמד". היהדות הבבליית לא הצטיינה מעולם בסגולה לאומית מיוחדת ולא הוסיפה על הקנינים הרוחניים של האומה. ערך היהדות הבבליית כנגד זה של היהדות הפלשתינית הוא כערך הלבנה כנגד החמה. היהדות הבבליית



קבלה אורה מהיהדות הפלשתינית. אבל לא היה לה אור עצמי. ולפעמים נראה בשמי האומה הישראלית כעין לקוי חמה, כי כסתה היהדות הבבלית את עין ההשפעה הרוחנית שיצאה מא"י.

יש אומרים, כי האגדה הפיוטית בארץ ישראל נולדה על פי מאורעות היסטוריים וסבות מן החוץ. אחר חרבן הבית התפשטה, כנודע, הדת החדשה, אשר המחוקקים בה היו אז כלם מבני ישראל ובקיאים במקרא, שבו עסקו בהתמדה יתרה, מעת התרחקו מ"קבלת זקנים". ויען כי התוכחו תמיד עם חכמי ישראל על יסוד ראיות מבהיק, לכן, למען רעת מה להשיב להם, היו חכמי ישראל מוכרחים לעסוק במקרא ובדרושו — וזאת היתה תולדת האגדה הפלשתינית. ואולם החקירה ההיסטורית לא תאמת את ההחלטה הזאת. אמנם אין ספק, כי הוכוחים עם בעלי הדת החדשה גרמו הרבה בדבר, כי היה העסק במקרא מדה בא"י וחביב מאד לחכמי האומה; אבל האגדה קודמת בזמן לוכוחים הרתיים האלה וגם להדת החדשה בכלל. ולא זו בלבד, אלא כי הדת החדשה בעצמה השתמשה הרבה בדרכי האגדה. המטיפים הראשונים של הדעות הרתיות האלה דברו אל העם בסגנון הדרושי אשר נודע הוא לנו למדי על ידי הספרות התלמודית ואגדות א"י. דבר זה אינו צריך לראיות ולמראה מקומות. די לקרוא בספרים, אשר שם השליח פולחם נקרא עליהם, ובהם נמצא דוגמאות לאין מספר מסגנון הדרושי הזה, שהיה חביב על ישראל. האגדה היא חיוון היסטורי קדום מאד בחיי עמנו; לא על פי סבות מן החוץ באה לישראל, אלא נולדה ברוחו, ברוח העם כלו, אשר היה צמא לדבר ה' והמו"ם העיוני לא הרוה את רוחו השוקקה. האגדה הפיוטית מוצאה מארץ הגליל, אשר שם צמחה גם הנבואה וגם הפואזיאה העברית. ארץ הנגב (יהודה) היתה תמיד יבשה ולא היה מקום שם להלך נפש. לרוח פיוטי טבעי; בעוד כי בארץ הגליל נראתה הדרת הטבע בכל צבעיה המאליפים, והיא השפיעה גם על החיים הרוחניים והמוסריים של עמנו. בני הגליל לא היו מעולם מצויינים בחריפות ובלמודים עיוניים, אבל נקטו מטבעם בכשרון פיוטי, בעינים מסתכלות בהדר הבריאה ובנפש מתבוננת אל עומק הנהגת העולם.

ברוח זו צמחה האגדה, צורה פיוטית מיוחדת במינה. מעת שחרב המקדש ונחלה ישראל נהפכה לזרים נטל חוש הטעם של הדרת הטבע מעמנו. עינינו לא התענגו עוד למראה האדמה הפוריה, יען כי ברוב היתה נשמה, או כי זרים אכלו את יגיעו. בכלל לא היה עוד להיהודים היושבים בארץ הקדושה מראה עינים, כי אם הלך נפש. הסתכלות עמנו היתה קצונית, נטיה לצד אחר, הפיוט קבל צורה מיוחדת לו, דתית ולאומית כאחת. נושא ציורי הפיוט היה העם כלו, תקותו לימים יבואו, או אנתת לבו על גורלו המר. לא פלוני או פלוני הוציא מפיו אלו המאמרים הנפלאים על מצב ישראל בעמים ותקותו לימים הבאים, כי אם ברוח העם נולדו. החכם שדרש רבכים היה רק כלי מבטא העם כלו. בהאגדה הפלשתינית נראה את כל אלו המעלות היקרות אשר נמצא בחוץ הנביאים: התפעלות מוסרית נעלה ונשגבה, רגשות מאליפים, התלהבות עצומה אל הטוב והמוסר, אהבת האמת והיושר, הכרת מצב העם, צרותיו ומכאוביו, לב חם ובווער באהבת האומה, השתתפות בצרתו, רגש פנימי, אשר לא ימצא ספוקו בקיום החוקים כמצות אנשים מלומדה. לא תמיד הכירו חכמי ישראל — חכמי ההלכה — את מעלת האגדה; לפעמים דברו גם בנגותה, ואת המגלות, אשר שם נאספו הפנינים היקרים האלה, קראו בשם ספרי קוסמין. אם נחקור בדבר, לא נתפלא על החיוון הזה. בקרב העם הישראלי נמצא בכל תקופה ותקופה השתוקקות עצומה לחיירות, לתורה שבלב בנגוד לתורת האברים.



ההשתקקות הזאת בפני עצמה היא חשובה ונכבדה בלי שום ספק והיא אחת הסגולות היקרות של עמנו. אבל לא תמיד הביאה פרי נחמד להשכיל. כמה רמאים וזייפנים השתמשו במדה זו של עמנו, להמציא לו ענבי ראש. בהיות הרגש הזה ענין מסור ללבו של אדם, הגה הנקל מאד להשתמש בו בתחבולות ערמה וזיוף. נדבר הוזה אתה מוצא גם בחזיון הקבלה והחסידות. הרגש אשר הוליד את אלו בודאי הוא חשוב ויקר, הוא רגש אידיאלי, התלהבות מוסרית. אבל בהיותו ענין פנימי ורוחני, קשה מאד לשמרו על טהרת הקדש. אי אפשר להטעות את העם בשקר בעניני הלכה למעשה, כי הלא ניתן ספר ונחזה, או נשקול הרבר בפלס העיון והסברא. אבל בעניני המוסר ורגשות הדת, הגה רק הלב יודע אם לעקל ואם לעקלקלות. ולא זו בלבד, אלא שאפילו אנשים כנים וישרים אפשר להם שיעברו את הגבול הראוי, ומכיון שהם הולכים אחרי רוחם, הלא בנקל יוליכם הכח המרמה אל ההפסד וההשחתה המוסרית.

אין לך מקצוע בעולם הרעות והמוסר, אשר הודירות נחוצה לו כל כך, כמו המקצוע הזה — ההתלהבות הדתית. נקודה אחת של רוממות הנפש יש בזה, שעה אחת של קורת רוח בעולם שכלו טוב ואודה; אבל מן הנקודה ישתרעו קיום לאורך ולרוחב, ואלו הקיום מובילים לפעמים לדרך של סכנה. השעה האחת של קורת רוח בעולם ההתלהבות הדתית — כמה עתים נצפנו בה לטוב או לרע. ההתלהבות הדתית ממאסת במצות אנשים מלומדה וחתרת תמיד אל התוך, אל הרעיון הפנימי שבהדת. היא תמאס את הקליפה. את הלבוש החצוני, את הגוף, ותבקש את התמצית המוסרית, את המאור שבתורה, את נשמתה. השאיפה הזאת היא נאה ומועלת מאד, ואפילו הטעות שבה חביבה. ספקותיו של מבקש האמת יקרים לנו מודאותיו של זה המסתפק באמת המקובלת. אלו השאיפות מעשירות את הרכוש הקולטורני של המין האנושי והן ערות נאמנות לאמתת ההשקפה המוסרית, כי רוח בני אדם עולה למעלה ומקבלת מתקופה לתקופה שלמות והתקדמות. אבל מצד השני עלינו להודות, כי האמת המקובלת היא אשר נבחנה מדור לדור ותועלתה מכוררת. בעוד כי האמת המבוקשת כמה ספקות וגם כמה סכנות בה. נסיונות היסטוריים כאלה ראינו למכביר בתולדת ישראל. כלם חביבים לנו בתור רשימות ההתפתחות הקולטורית; אבל היותר חביב לנו הוא זה, אשר עמד מעמו בו לאורך ימים ותועלתו נראית לאין ספק. הקבלה והחסידות — הרי יש בהן פנים לכאן ולכאן, מקורן הוא בודאי לב טהור ורנן וגם מעלות יתרות נמצא בהן; אבל עם זה לא נוכל להכחיש, כי בכמה פרטים נרמו הפסד להתפתחות היהדות. לא כן האגדה הפלשתינית! אמריה הם "תפוחי זהב במשכיות כסף". אין קץ לערכם הפיוטי ולנועם הרוחני החופף עליהם, מהם תשבע הנפש ותרזה עונג עד בלי די, ויהר עם זה נעלים ויקרים הם בתכנם המוסרי ובתועלתם הקולטורית. האגדה הזאת היא אחת מפעולות היהדות, אשר הורן והדרן יראו עלינו תמיד, כל עת אשר לא תשכח תורת ישראל לגמרי. מן הבאר הזאת שאבו כל הדורות מים חיים, להשקות את כל העם. בו שברו צמאונם והרוו את רוחם גדולים וקטנים, חכמים והמון העם, אנשים ונשים. נמשלה האגדה לכה"ק, אשר גם הם היו לספר לאומי, אבל בעוד שספר הספרים היה לספר לאומי של כל המין האנושי, נשארה האגדה בתור סגולה לישראל ובה נתיחרה האומה הישראלית. להבנת הפיוט הנעים המרחף על אמרות האגדה הפלשתינית נחויך מאד, כי נקרא בה בשום לב, היינו כי נכוון למצוא את התמימות הפיוטית הנמצאה בה.

האגדה הפלשתינית היא יסוד גדול להבנת כה"ק, וביחוד להבנת התורה בחלק



הספורי שבה. גם כדבר הזה כונה האגדה אל משרת האמת והתועלת גם יחד. אנו יודעים עד כמה נכשלו בני אדם בתקופות שונות בספורי התורה. אשר לא ידעו לכוון לרוחם. התורה היא תורת אל חי, ואיך תשים מעינה ב"ספורים הריוטים" כאלה? השאלה הזאת היתה שומה בפי חכמי אלכסנדריא, והיא נשאלה גם בבית מדרשם של המתפלספים ושל חכמי הקבלה, וכל אחד ואחד חתר למצוא תשובה מספקת לשאלה זו. את ערך אלו התשובות הלא ידענו. הפלוסופים שללו מן הספורים הנעלים ההם את הודם ותפארתם ועשו אותם ל"עצמות יבשות" של מושגים פלוסופיים והגיוניים. הקבלה אמנם הטיבה את דרכה מאחותה הפלוסופיא והכניסה כאלו הספורים רמזי היות העולם וטבע המצוי הראשון. אבל גם היא הוציאה את הספורים חוץ למונחם. אם כי בפירוש אמרה, שאמנם קרו ונחזו אלו הדברים, אבל בהם רמזו גם לענינים עליונים<sup>1</sup>. על כל אלו הנסיגות עלתה האגדה הפיוטית, אשר קרבה את התורה להשגת האדם הפשוט וגם להבנת המשכיל המעמיק חקר בענינים כאלה. בהיות האגדה אחת התורה וברוחה כוננה, בהיותה היא הגות רוח כל האומה, קטן כגדול, כע"ה וכמשכיל, הגה ידעה להטעים גם את התורה לכל אדם. על פיה יצאה התורה מגדר המוימ העיוני ותהי לתורת חיים. לתורת מוסר. האגדה רמזה על הענינים היקרים, על הפיוט הנשגב, שנמצא בספורי התורה. היא התאימה את הספורים האלה עם מהות החיים, באופן כי חדלו להיות ספורים מסורים ושמורים לדור מימים קדומים, כי אם בריאה פיוטית המתחדשת בכל יום<sup>2</sup>. מלבד זה נמצא, כי האגדה היא הבאור היותר נאמן לספורי התורה, ואדם הקורא בתורה על פי פירוש רש"י, המשובץ כלו אמרות האגדה, יכנס בלי ספק יותר לתוך הפנימי של הספורים האלה, מאשר יקראם על פי "עומק פשוטם" של הרשבים והראב"ע ושאר הפשטנים<sup>3</sup>.

האגדה היא בעלת גוונים רבים, אבל אלו מתקבצים ומתאחדים אל ציור נהדר, לוקח לבבות בשלל צבעיו. בכמה פרטים עולה היא גם על הנבואה, כי לא ברעש ובקצף תמף אמריה, כי אם במשל ומליצה. הן אמנם לא כל העתים שוות. העת אשר חוללה את האגדה לא היתה מוכשרת לדברי תוכחה נמרצים, אלא לקול תלונה דקה, לדברי

<sup>1</sup> את הפרט הזה בארתי בארוכה בספר הרביעי מספרי "דעת אליהם" הנמצא כעת כדפוס, ולכן לא אכפיל הדברים כאן.

<sup>2</sup> הדבר הזה מובן לכל מעיין מושכיל, ועל ידו יובנו לנו כמה ענינים בספרות האגדה. פעמים אין מספר כונו במאמרים ובדרושים אל מאורעות זמנם או מומים וחסרונות בטבע האומה, לפי שראו בדורם, וכיד כשרונם הפיוטי הטובה עליהם הקדימו את החזיון לזמן התורה. עד"מ, היו ביניהם אנשים אוהבי המחלוקת ומחרחי ריב, אשר מצאו מגרעות בכל דבר, ובפרט הקלו בכבוד רבם ודנו אותו תמיד לבך חוב. להוכיח את העם על המדה המגונה הזו, והו דבר נקל מאד; אבל מי יודע, אם יהיו הדברים נשמעים. ואולם מרי דאגתה הליכשו את המוסר במאמר דרושי; והבישו אחרי משה בכוחה. שחיו אומרים, ראו מה עבה כרסו. אכיל הוא מיהודאי ושתי הוא מיהודאי. או דרשו על המקרא: איכה אשא לבדי טרחכם ומשאכם וריבכם, "הקדים משה לצאת, אמרו מה ראה בן עמרם לצאת? שמו אינו שפוי בתוך ביתו; אחר לצאת, אמרו מה ראה בן עמרם שלא לצאת? מה אתם סבורים, יושב ויועץ עליכם עצות ומחשב עליכם מחשבות". ומי לא יתפלא על ההבנה העמוקה בטבע הפסיכולוגי של העם, אשר נמצא במאמרים כאלה. דוגמאות כאלה נמצאים למכביר בספרות הדרושות, וראוי היה לחקור בהם ולעמוד על סודם, כי בהם מקור נאמן לחקירת החיים הקולטוריים של עמנו מזמן חרבן הבית עד לערך שנות המאה השמינית למספר הרגיל.

<sup>3</sup> בקצרה דברתי כבר על זה במאמרי "ארנסת רנן ויהוסו אל היהדות" ("השלח" כרך א'), ולדבר על המקצוע החשוב הזה בארוכה ובפרטות אין כאן המקום.



מוסר בנחת נשמעים. לעומת זה חשו אז חכמי ישראל צורך גדול להשיף לעם צרי נחם ולדבר על לבו לנחמהו מיוגו. אין מספר להמשלים הנעימים, אשר השתמשו בו מרי דאגדתא, למען רפא את הלבבות הכואבים ולחזק ידיים רפות וברכים כושלות. את הקב"ה צירו, כביכול, כי מתחרט הוא, על כי נשפט עם עמו באש, ומצטער בצרתו. במליצתם הנחמדה דרשו: „נחמו נחמו עמי, יאמר אלהיכם, נחמוני, נחמוני עמי. בנוהג שבעולם, כרם אם יהיה לאדם ויבואו לסטים ויקצצו אותה, למי מנחמים? לרם או לבעל הכרם? וכן אם יהיה לאדם בית ויבואו הלסטים וישרפו אותו, למי מנחמים? לבית או לבעל הבית? אתם כרם שלי, כי כרם ה' צבאות בית ישראל, ובא נבוכדנצר והחריב אותו והגלה אתכם ושרף את ביתי, אני הוא צריך להתנחם: נחמוני, נחמוני עמי" (פסיקתא רבתי פכ"ט). או למשל הציור הנעים, כי שלח הקב"ה את האבות הקרושים לנחם את ירושלים, ולא קבלה תנחומים, „שלח הקב"ה למשה, אמרה לו: היך אקבל ממך תנחומים שכתבת עלי קללות וגזרות קשות, מוי רעב ולחומי רשף. מיד שבו כלם ואמרו להקב"ה, לא קבלה ממנו תנחומים, שנאמר, עניה סוערה לא נחמה. מיד אמר הקב"ה: עלי לנחם את ירושלים, שכן כתבתי, שלם ישלם המבעיר את הבערה; אני הצתיה באש, שנאמר, ממרום שלח אש, אף אני מנחם לה [באש]. שנאמר, ואני אהיה לה נאם ה' הומת אש סביבי. את ציורי הנחמה שאבו תמיד מספורי התורה, ממאורעות האבות, ממעשה יעקב ועשו, שבקש להרגו, ומיחושו ללבן, שבקש לעקור את הכל. במאורעות האלה מצאו רמזים אין מספר למה שקרה את ישראל באחרית הימים, באופן כי כל אלה הספורים עברו לפניו חיים וקיימים, להרגין לב נדכאים ולהחיות רוח שפלים, „חולים מן השעבוד". האגדה הפלשתינית היתה זמן אלה שנים כנחר שמימו אינם פוסקים, כמעין נובע בלי הרף. מובן מאליו, כי עברו עליה כמה תמורות, גם לוקטו אליה איוו מאמרים, אשר אינם לפי הגות רוחנו בימינו אלה. ואולם בכלל היתה טל תחיה להאומה הישראלית. בעת אשר ישבו העמלים בתורה ועסקו בפלפול וסברא, בחוקים ומשפטים, אשר יעשה אותם האדם, הדרשה האגדה את רוחה העיפה ותחזק את לבה לשמור את כל דברי התורה הזאת, לשאת ברומיה את אשר נטל עליה המזל הקשה ולקוות לימי שיבת גלויה, לתחית האומה. להשפעת האגדה במקצוע זה — היינו קיום האומה בימי הגלות הארוכה — אין די יקר וכבוד, וכמעט אשר נוכל להחליט, כי רק היא הצילה את עמנו ממתה מוסרית (אשר לרגלה היתה בלי ספק באה גם מיתה חמרית). היא הפיחה בלבו רגשות תקוה, לבלי ישיב אל לבו לאמר: „עבד שמכרו רבו כלום תקנה יש עוד לוי". אמנם היו אנשים בישראל, אשר מנבוה הביטו על „רבנן דאגדתא", והדרושים נחשבו בעיניהם כענינים קלי הערך, שאין לבעל סברא לשפל בהם. ואולם כלפי האנשים האלה דרשו: „שלא תאמר למדתי הלכות ודי לוי, תלמוד לומר, כי אם שמור תשמרון את כל המצוה, למוד מדרשו, הלכות ואגדות", וכיחוד לבני העם, „שהם חולים מן השעבוד" ומתאווים לשמוע „ברכות ונחמות".

האגדה זכתה את עם ישראל בקנין חשוב אין ערוך ליקרו ולתועלתו: קדושת השבתות והמועדים. אותה הקדושה הנהדרה שהיתה מרחפת על קהלות יעקב בימי שבת ומועד עד קרוב לדורנו זה, אותו מקרא קדש, שהיה רגיל בימים ההם בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, אין ספק כי האגדה גדלה את השעשועים האלה. לשעבר, טרם נהג העם להתאסף מדי שבת בשבתו יומי מועדי ה' לשמוע דבר ה', לא חש העם רגש קדושה ופרישות, כי אם הלך בטל ורמס את חצרות ה', כאשר נאספו שמה, כי עבודת



ה' לא לקחה את לבו. בימי הגלות הארוכה, כאשר הותר בהברת הקשר הלאומי מעמ, וגם עניני הדת התנהגו לפעמים בכבודות, היה העם יורד מטה מטה במוסרו. בימי הבטלה היה נוהג לאכול ולשתות ולצחק. רק חכמי האגדה משכו את לבו בחבלי האהבה ובהדרת קדש אל בית המדרש, ושם שָׁמְחו את לבו באמרי נועם, באופן כי התורה — בתכנה המוסרי — נעשתה קנין כל העם, ובכח המזון המוסרי אשר נוון לבו בימים הקדושים נשא כל ימות החול את משאו הכבד. האגדה שפכה על פני העם כלו את רוח האצילות הדתית והמוסרית, אשר היה ישראל מצוין בה שנות מאות רבות. שקוע בעבדות נוראה, היה העם בְּתִירוּן ברוחו ובתורתו.

בעת אשר נסדרה המשנה — כמאה ועשרים או כמאה וחמשים שנה אחר החרבן<sup>(1)</sup> — התפתחה כבר האגדה והגיעה לשלמות גדולה. ר' יהודה הנשיא יחד לה מסכת שלמה ועוד כמה משניות מפוררות בשישה סדרי משנה, ואולם יותר מאשר נמצא במשנה נשאר, כנודע, במשניות חצוניות, מכילתא, ספרא, וספרי, מלבד אשר בא בכתב בספרי מדרש מאוחרים, וכל אותם הימים לא ראינו ולא שמענו מאיזו התפתחות רוחנית של היהדות הבבלית. בעלי כשרון שבין היהודים הבבליים היו נוהגים לעלות לא"י ללמוד תורה מפי חכמי פלשתינא, אבל בשוכם לארץ מולדתם לא נסו את כחם ליסוד מרכז לחקירת התורה בארץ בבל. כי לא הראו היהודים הבבליים שום כשרון מקורי, זהו דבר ברור, שאינו צריך לראיה, ואולם אחרי אשר נסדרה המשנה ורב הביא אותה לבבל בשונו שמה, התחיל למוד תורה שבע"פ להתגבר בארץ ההיא. אז הראו היהודים הבבליים סימני כשרון נפלא במינו. הן אמנם לא בראו חדשות, לא העשירו את האוצר הקולטורי של היהדות על ידי איזה רעיון מקורי; אבל בהריפותם ובמו"מ העיוני עלו על כל חכמי ישראל שקדמו להם. הן נראה את פלפול החכמים הקדמונים מא"י, כפי שנשאר לנו בכמה ברייתות. ומה היא לעומת הפלפול העמוק של חכמי בבל, אשר בצדק המשילו אותו לעקירת הרים וטחינתם זה בזה. מתחלה היה הפלפול הזה בסברא ישרה ובשקול הדעת. אבל בענינים כאלה אין קצב וגבול. כבר ברור אחד אחר סדור המשנה נודעו חריפי פומבדיתא בדרך פלפולם לעייל פילא בקופא דמחטא, לעות את הישר, לשים אור לחושך וחושך לאור. הבבליים עסקו בתורה מעושר ומהרחבת הלב, ואולם על אדמתם לא צמחו פירות משובחים כאלו שצמחו על אדמת פלשתינא. למודם היה שעשוע לשכ"ל, אבל לא פרי הלך נפש, פרי לב מרגיש, מלבד אשר מטבעם לא היו מסוגלים לפיוט ולזמרה. למוד תורה שבע"פ קבל תיכף בארץ בבל מדה קצונית מאד. את למודי כה"ק ונחו ובאגדה מושבת את הלב לא היה להם חלק ונחלה. שם היה אפשר הרבר, כי נמרו חכמים כל השי"ם ולא ידעו שאין מקרא יוצא מירי פשוטו, ור' חי"א לא ידע, כי נמצא בעשרת-הדברות האחרונים (במשנה תורה) המאמר: "ולמען ייטב לך על האדמה אשר ה' אלהיך נותן לך". אמנם נראה את חכמי בבל עוסקים פעם בפעם במקרא, אבל על פי הרוב רק כדי להוציא את הרברים חוץ לכונתם. מדרך הכנתם במקרא נודעו לנו כמה דוגמאות מעוררים תמחון<sup>(2)</sup>. גם דרך למודם בתושבע"פ לא ישר בעיני חכמי א"י, וכבר ברור ראשון

<sup>(1)</sup> חיינו, אם נצדיק הנוסחא: "בשנת ת"ק לשטרות ירד רב לבבל" (דעת החי' שו"ר) או הנוסחא: "בשנת תק"ל לשטרות ירד רב לבבל" (דעת יוסט, גרץ והנמשכים אחריהם). והנה אחרי התכונות של מתינות נמצא, כי הדין עם הרב שו"ר, אע"פ שרבו החולקים עליו בזה, אבל אין כאן המקום להאריך בפרט זה, שאינו נוגע כל כך בנושא עיוני.

<sup>(2)</sup> ער"מ באמרו: ירא אלהים בני ומלך ועם שונים אל תתערב, אלו שוני הלכות (כלומר



אחר שהתחיל שם למוד התורה קצפו חכמי א"י עליהם והפליגו בנגותם<sup>(1)</sup>. ואמנם בימים הראשונים, כאשר היו עוד ישיבות בא"י, לא הסירו עוד מעליהם את עול היהדות הפלשתינית, אשר היתה עוד בימים ההם מרכז העם כלו. הנשיאים מורע הלל נחשבו אז גם בעיני קיסרי רומא לראשי האומה הישראלית. ובמקצוע חשוב אחד — קביעת המועדים ועבור השנים — היתה א"י אם לכל ישראל. ואולם כאשר בטלו הישיבות בשנות המאה הרביעית למספר הרגיל על ידי רדיפות המושלים, אז ירשה היהדות הבבלית לגמרי את מקום אחותה הפלשתינית. מני אז יצאה תורה לכל בני ישראל רק מבבל.

ואולם מה שחושבים רבים, כי בבטול הישיבות בא"י חדל שם כל העסק בתורה, זה לא יאומת על פי רשימות ההיסטוריא. אדרבא, מיום שחרבו הישיבות נתנו היהודים בא"י את עינם ולבם אל ההבנה במקרא והתורה היתה שעשועים בעינם. הן אמנם לא נחשבו מאז כלום בעיני אחיהם הבבליים, כי במה נחשבו „סוראי דריוקי בקראי“ לעומת המפלפלים העצומים העוקרים הרים וטוחנים זה בזה בסכר? בכלל קבלה היהדות הפלשתינית בימים ההם צורה מיוחדת במינה. הגלות היתה קשה להם מאד והצרות נברו עליהם ועברו למעלה ראש. אז לא היה להם עוד עסק בחלק העיוני שבתורה, אבל החלק הפיוטי לקח את כל לבם. האגדה היתה משוש לב העם, ובה מצא תנחומים על כל הצרות. בהבנת המקרא הגיעו לשלמות גדולה מאד וידעו כל חסרון ויתרון שבתורה<sup>(2)</sup>. בימים ההם נתנו אל לבם להמציא גם הנקוד, אשר כפי הנראה למדוהו מהסוריים, אשר בתוכם ישבו. והנה אין מן הצורך להוכיח בראיות, כי נקוד המקראות דרש בינה עמוקה בכתבי הקדש, והמעמים הם הפירוש היותר עמוק והיותר חשוב למקראות. בשימנו עין על הכנין הנפלא הזה, אשר על ידו הונח יסוד קיים להבנת כתבי הקדש, נתפלא על הליכות ההשגחה ההיסטורית. כי אין ספק לנו, שרק בבטול הישיבות לפלפול התלמידים היה אפשר לדבר כזה שיתהוו בישראל. נודע לנו, כי המעמים וכן הנקוד אינם נושאים פנים לדרושי החכמים, ורק במקומות מעטים, אשר שם היתה הנטיה מפשט המקרא בעין הכרה, נראה את הנקדנים הולכים בעקבות המדרש<sup>(3)</sup>. הכוה היה באפשר, אלמלא חדלו הישיבות וכל

השונים הלכות ואינם מפלפלים בהם כחכמי בבל. ועי' מקשים שם: פשימא? ותרוצם הוא: מהו דתימא, אלו שונים בחטא וכו'. הנה חשבו לפשיטות גמורה, כי שונים אלו שוני הלכות ואחר כן תרצו, כי אפשר שפשוטו, שונים בחטא. וכן הם מפלפלים כמה פעמים בדברי הכתוב ואח"כ שואלים, פשיטה דקרא במאי כתיב, והפשט הזה הוא ג"כ רחוק מאמתת פשוטו של מקרא (עי' אגרות ש"ר ע' 79).

<sup>(1)</sup> נודעים המאמרים של חכמי א"י המדברים בנגות דרך הלמוד של בבל, עד כי דרשו: במחשבים הושיבנו, וזהו תלמודו (כלומר דרך הלמוד) של בבל. ור' זעירא גם מאה תעניות, למען ישכח הלמוד בבל. כן קצף עליהם ר' יוחנן ואמר: גסות הרוח ותופה ירדו לבבל, ועוד מאמרים רבים כאלה.

<sup>(2)</sup> ידוע הוא, כי מסכת סופרים היא מא"י, ובה נמצאים כבר הרשמים הראשונים של הנקוד וכללים רבים בדקדוק. זמן חברו המסכת הזאת הוא מאוחר, ומכאן ראיה, כי לא חדל למוד התורה בא"י גם מימות רבין ואילך, אלא כי חדל הפלפול, וזה היה בודאי לשוכת היהדות, ובדעתנו, כי בענין כתיבת ספר תורה הלכה ככני א"י (היינו בעלי המסורת, שבא"י היו) נגד הבבליים, נדע מזה, כי לא חדלה השפעת היהדות הפלשתינית לגמרי, ובדבר עיקרי אחד — מסורת התורה ככתבה וכלשונה — לא נכנעה מלפני אחותה הבבלית.

<sup>(3)</sup> למשל, בהשעיות: אלמנה מכהן יקחו (יחזקאל מ"ד, כ"ב), שהעמירו על „אלמנה“ מעם מפקיך גדול, כרי להסכים למה שדרשו חז"ל, להסיר הסתירה בין זה שנאמר בתורה ובין זה



הלומדים בא"י היו כרוכים אחרי הלמוד התלמודי? בחיזיון זה כבר הונחה אבן פנה לאותה הריאקציה שקמה אחר כן בישראל נגד השפעת היהדות הבבלית, ואלמלא הדבר הזה, כי אז נשתכחה תורה שבכתב מישראל והיהדות היתה מתפתחת באופן אחר לגמרי. ולא רק להתפתחות היהדות, כי אם להתפתחות הקולטורה בכלל יש תוצאות נכבדות מהפרט העיקרי הזה. כי רק היהדות הפלשתינית נרמה שלא תנתק שלשלת הקבלה בהבנת המקרא, ובמסרה לנו סימני הנקודות והטעמים, קימה בידנו את כתבי הקדש לדורות עולמים.

ההבדל הגדול שנראה באופן הלמוד בין היהודים שבא"י ובין אלו שבבבל, נראה גם בהתפתחותם הקולטורית, במוסרם, הנוך בניהם ובחיייהם הדתיים בכלל. הפלשתינים היו נוחים ועלובים, ענת מרה שחורה דתית שכנה עליהם תמיד לרגלי הצרות שתכפו עליהם. לבני א"י חסרה ההתחכמות היתרה שהצטינו בה אחיהם הבבליים. אופן למודם בתורה שבע"פ היה על פי שקול הדעת והשכל הישר, ובצדק התפארו במדה זו ואמרו: "וזהב הארץ היא טוב, שאין תורה כתורת א"י ואין חכמה כחכמת א"י"; שם הבדולח ואבן השהם, מקרא ומשנה, תלמוד ותוספתא ואגדה. ת"ח שבא"י היו ענוים ונוחים לבריות, ואולם בארץ בבל היו מתנאים על הצבור, וקראו לאנשי חמריי. נוסף לזה, מפני שישבו הבבליים, בארעא דחשוכא, בין עם שומר הבלי שוא ואדוק באמונות מפלות, לכן נמשכו גם הם במקצת אחרי הרעות האלה, ובכלל היתה מרת השכלתם באמונות ורעות פחותה מזו של אחיהם בא"י. למשל, הבבליים נטו אחרי שנניהם הפרסיים להזדרז מן "הזונות" משום סכנה, ואולם, במערבא לא קפדי אוונא. גם זולת זה, נראה, כי בתלמוד ירושלמי לא נמצאו כל כך סגולות בלתי טבעיות ולחשים כמו בתלמוד בבלי, באיזה מקומות דפים שלמים (ש"י"ד בערך מלין עמוד 227), כאשר לא נמצא בתלמוד ירושלמי ענינים זרים ומתמידים באגדה כאותם שנקצצו בתלמוד בבלי.

ואולם היהדות הבבלית היתה מצוינת גם בכמה מעלות טובות ומשובחות. הגה ראינו כבר, כי הצטינו הבבליים בשכל חד ובחריפות נפלאה. בכשרונם זה השלימו מה שהיה חסר לאחיהם שבא"י. שהרי באמת טובה התפעלות הדתית והתרגשות הפיוטית; אבל דבר זה מביא לפעמים לידי קיצוניות. אלו היתה היהדות מתפתחת רק באמצעות הכחות הלאומיים אשר נולדו בא"י, כי אז היה הרגש מתנבר בה על המחשבה, ההתפעלות על ההגיון העיוני, ודבר שפתים אך למותר הוא להוכיח, כי קולטורה אשר היא כלה רק התפעלות סופה לבוא לידי הפסד וכליה. היהדות הפלשתינית היתה רכה וענוגה, ומרוך ומהתענג לא היתה עומדת בקשרי מלחמה נגד דעות באות מבחויץ ומשפיעות עליה. הן לא יכלה עוד היהדות להתכווץ בדי אמות של הרעיון הלאומי; היא היתה כבר אחד ממחוזות הקולטורה הכללית, ופעמים אין מספר היה עליה לברר טענותיה ולהגיש עצומותיה. למטרה זו נחויץ עז ותעצומות, אשר חסר לה היהדות הפלשתינית. זו היתה כלה השתפכות הנפש, אבל למען הלחם על נפשה מלחמת הקיום היתה צריכה גם להגיון וסברא. באחת: מה שחסר לה היהדות הפלשתינית השלימה אחותה הבבלית. שתיהן ביחד בנו את בית ישראל. היהדות הבבלית בצרה את חומתה, ואחותה הפלשתינית פארה אותו ותקשטתו

שנאמר ביחזקאל. זולת זה אנו רואים, כי היתה לבעלי הטעמים שיטה שלמה ויקרה בעבודתם, היינו להרחיק הגשמות מהבנות המקראות וכיוצא בזה, אבל לדקדוקי סופרים ע"פ הנמצא בגמרא לא שמו לב. ואין ספק אצלי, כי דבר כזה לא היה בגדר האפשרות מצד הבבליים, שהיו שקועים ראשם ורובם רק בפלפול, ומה שנדמה להם כפשט המקראות היה גם כן רק דרוש. והארכתו בפרט זה בספרי "תולדות רבנו סעדיה גאון" (קראקא תרנ"ב).



בכמה מיני תכשיטים. היהדות הבבלית שמרה את עם ישראל על ידי זה, שהכשירה את שכלו וחדרה את מוחו, ואולם אחותה הפלשתינית נטעה בלבו רגשות מאלפים ושמרה את הכשרון הפיזי שבו.

אלו היה הדבר מתמיד והולך באופן כזה לאורך ימים, כי אז אין ספק, כי ההשפעה שיצאה מא"י היתה משלמת לזו שיצאה מבבל ושתייהן היו מתאחדות לקולטורא שלמה בכל פרטיה. מן הוונג הוזה היתה ההיסטוריא הישראלית מעמדת תולדות נכבדות ורכות הערך. אבל בזמן מן הזמנים נברה היהדות הבבלית ומשכה אליה בכח את כל המרכז הלאומי. לא מציון יצאה עוד תורה לישראל ודבר ה' לא מירושלים, כי אם מנהרדעא ומנהר פקוד. היהדות הגיעה לקיצוניות נפרזה והיתה כלה עיון וסברא. השכינה הפיזית גלתה מישראל, גם כל חקר ומדע לא נמצא עוד בו. הבבלים עסקו רק בהיות דאביו ורבה והפסול התלמודי הראה השפעתו על כל החיים. היהודים בכלל העשירו או זמזמם המדיני היה טוב מאד, ועם כל זה לא העשירו את הקולטורא הישראלית בשום דבר רוחני. היהדות הבבלית הראתה אז, כי באמת היתה עקרה ולא ילדה מעולם. היא זכתה ללמוד, היא עטרה את המשנה בבאורים עמוקים מלאים פלפול חר, אבל לא זכתה ללמד, להשפיע מכחה על היהדות, לברוא דבר חדש ברוחה. רק ענין חשוב אחד ילדה היהדות הבבלית. הוא התרגום הנפלא על התורה הנודע בשם תרגום אונקלוס, אשר אין ספק, כי עולה הוא בסגנונו ובטעמו על התרגום הפלשתיני, הכניו על המדרשים. ואולם כבר נודע, כי גם התרגום היקר הזה לא על אדמת בכל צמח מאליו, אלא כי התרגום את התורה על פי תרגום היוני של עקילס הגר ועשו כמתכונתו בלשון ארמית. באופן כי גם השם של המתרגם הראשון נקרא על המעתיק הארמי<sup>(1)</sup>.

אפשר הדבר, כי לא היתה היהדות הבבלית מגעת לידי כשלון רוחני כזה, אלמלי היתה נהונה רק על פי החכמים. אבל מקרה רע קרה אותה מראשית הוסדה. כי נמסרה הנהגתה בידי ראשי גליות. הרבנות לא קברה מעולם את היהדות כמו הפרנסות, כאשר נראה על ידי דוגמאות אין מספר בתולדתנו. ההנהגה המדינית שאפה תמיד לתועלת המרית ונתכונה בכל מפעליה להנאת עצמה. כדבר הזה היה בא"י וכן קרה גם במדינת בכל. אלא שבא"י בשלה הנשיאות, היינו כי לא היה לה שום יפוי כח מדיני ורק בהסכם העם וברוחו הנהיגה את היהדות, בעוד שבבבל היו ראשי גליות רודים בעם במקל ורצועה בכח המלכות. ראשי גליות האחרונים היו מצויינים בנאותם ובאבתם להבציע, והם הטביעו את חותם רוחם הגם על כל היהדות. הגאונים לא עצרו כח תמיד להגן על כבוד התורה ולשמור עליה, לבלי תהיה כלי חמס בידי עריצי אדם. הן ידענו, מה עלה לרבנו סעדיה גאון, כאשר נער כפיו מתמוך בעול ומרמה. ואם היה הדבר כן אחרי אשר התחדשה כבר הדת הקראית והתחילה לחתור תחת בנין הממשלה של ראשי גליות, עאכ"ו בזמן קדום, אשר אז משלו אלו בחוטר נאווה אשר בידם. וידוע הוא מה שמסר לנו רב שרירא גאון על אודותם. ובהיות כי על פי הרוב נכנעו הגאונים מפניהם, לכן בטל כבוד התורה והיהדות הבבלית נפגמה בכמה פרטים. בימים האחרונים לפני התחדש הדת הקראית רבו בקיעי חומת היהדות. רבים התפרצו ובהפקירא נוחא להם. ואם כי משלו הגאונים בתוקף ראשי הגליות בחזקה והכניעו בחזק יד את כל אשר לא נכנע למשמעת התורה; אבל ידוע הוא למדי, כי אין אדם שליט ברוח לכלוא אותו. את

(1) זו היא דעת שו"ר, הנכונה מאד, אף כי התחילו בימים האחרונים לפסק בזה.



המתפרצים יסרו קשה והכריחו אותם לשמוע בקולם, אבל בהרבה פנות העם רבתה המכשלה, ועמוק עמוק בלבם נמצאה התנגדות חזקה אל הנשמת היהדות, כאשר היה מצב הדבר בימים ההם. המאור שבתורה כבה כמעט כלו, ומזהירות לא נשאר רק התקיפות של ראשי גליות והוראת הגאונים, הרודים בעם על פי מצותם. כל ימי הגאונים לא התאמצו לתת ספר מרוצה לפני העם, להשיב את נפשו ולהחיות את רוחו באמרי מוסר ויראת שדי, למען משוך את לבו בחבלי האהבה לתורת אלהיו. הפעולה הספרותית חדלה אז כמעט לגמרי. אחר חתימת תלמוד בבלי לא זכתה האומה הישראלית לשום ספר, ואלמלא חכמי א"י, אשר הוסיפו תת נחם בחקר המקרא, בדקדוק המסורת, הנקוד והטעמים, כי אז לא השאירה התקופה ההיא שום רושם ספרותי. הגאונים הסתפקו בתשובות קצרות, אשר היו נוהגים להשיב לכל שואל דבר הלכה מפייהם, ובשכר זה היו כל בני הגולה שולחים דורות לישיבות בבל. ולא זו בלבד, אלא אפילו ספר קובץ דינים והלכות, אשר אליו היה העם מתאוה, למען דעת האסור והמותר, גם ספר כזה לא נתנו קדמוני הגאונים אל לבם לחבר ולסדר, מיראתם, פן תבטל על ידי זה השפעתם על כל בני הגולה.

במצב רעוע כזה נולדה הדת הקראית. נפלא הדבר לראות, כי היהדות הפלשתינית נצחה אז על אחותה הבבלית, אשר התברכה בלבה, כי מצורתה פרושה על כל העם. במה נחשבו בעיני ת"ח שבבבל וראשי הישיבות אלו "סוראי דרייקי בקראי"? ועם כל זה מוכרחים אנו להודות, כי העסק במקרא, אשר לא היה נחשב לכלום בעיני חריפי פומבדיתא, הוליד את ההתנגדות הנמרצה נגד היהדות הבבלית, אשר קבלה אז צורה בלתי נאותה. הדת הקראית לא קמה בבת אחת, אלא ימים ושנים קודם לזה היו נמצאים אנשים נלכבים בישראל, אשר העמיקו חקר בכתבי הקדש, ומה גם מעת הוקלה הבנתם באמצעות הנקוד והטעמים. מהמאור שבתורה נפקחו עיני האנשים לראות, כי אמנם היהדות התלמודית היא פרי התפתחות התורה בזמן ארוך, אבל גם היא רק מעשי ידי אנוש. הפירושים שנמצאים במרא הבבליית אינם על פי פשט המקראות, ועל כל פנים אין היות דאביי ורבא עיקר היהדות. המתנגדים לתלמוד הבבליים רבו מיום ליום גם במדינת בבל בעצמה. גם שם נמצאו אנשים, אשר נתנו אל לבם להבין במקרא, וכבר נודע, כי אמרו לחדש להם נקוד וטעמים בצורת חדשות. אלו הבקיאים במקרא היו ברב או כמעט מתנגדי תורה שבע"פ בצורתה החדשה, הבבלית.

הפרץ הראשון בחומת היהדות הבבלית לא היה גדול כל כך. כאשר אמרו אחדים ממשכילי הדור לנקד ספר תורה אשר יקראו בו בצבור, גערו הגאונים בהם. בדבר הזה הטיבו לעשות. הנקוד והטעמים הם פירושים יקרים מאד לתורת משה, אבל אם כי סמכו בלי ספק ברוב הענינים על מסורת עתיקה שהיתה בידם, על קריאה נהוגה בישראל מדור לדור, הנה אלו היו מנקדים ספרי תורה שבהיכל, כי אז היו עושים את הפירושים האלה קבע, כעין שו"ע מקובל לכל ישראל, אשר אין לאדם לזוז ממנו. הן אמנם טובה המתינות והזהירות בדבר הזה, ואדם בעל דעה ישראלית לא יזוז בנקל מפירוש הנקדנים ובעלי הטעמים; אבל לקבלהו עלינו ועל בנינו לדורות עולמים — זה היה מביא הפסד גדול להתפתחות הדעת בישראל. בדבר הזה הועילו הגאונים הרבה, כי מחו בידי הנקדנים מלצרף את הנקוד אל הכתב. אבל לא הבינו, כי התפשטות תלמוד תורה שככתב, אשר חור או לקרמותו, דורש מעשים חדשים מאת ראשי העם ומוריו. הם לא ראו, כי קם דור חדש, אשר אי אפשר להגיע את רוחו בהלכות פסוקות, וכי מנשבות רוחות חדשות במחנה



ישראל. הם לא הבינו אז לחקר ההיסטוריא, כי התורה הכתובה, אשר כמעט נדחתה ברבות הימים מפני התורה המסורה, שבה להיות שומה כפי העם. אלו שמו אל לבם לשוב ולבנות את ההרוס, טרם נתרחב הפרץ, כי אז לא היתה האומה הישראלית נקרעת לקרעים. ואולם יען כי היו עסוקים ראשם ורובם רק בקיום המצות ודקדוקיהן, לא הבינו לכלל היהרות, ובתנועה ההדשה מצאו רק הפקרות ורמות רוחא.

התנועה הזאת הלכה והתנברה משנה לשנה עד אשר קבלה צורה מוחשית, היינו התנגדות נגד התקופות של ראשי גליות. אז היתה שעה מוכשרת להגאונים להתחבר עם העם ולהסיר עול הפרנסות מעל צוארם ולעשות את למוד התורה הפשי בישראל. אבל לא על הנם משלו ראשי גליות זמן ארוך כזה על היהדות הבבלית. התקופים האלה השביעו חותמם עליה ועל הישיבות. הגאונים היו קצרי רואי, ובקום העם נגד העריצות של התקופים האלה, האמינו הם, ראשי הישיבות, כי בנפשם הוא. הם היו כהכהנים בימי בית ראשון, אשר עזרו להמושלים להגשים את התורה ולעשותה חוטם נאווה בידו אנשי מספר. ומה היתה אחרית הדבר? ראשי הישיבות התקוממו נגד גלי החיים, אשר שטפו ועברו במרוצתם, ולכן עברו גם על ראשי הגאונים. אז נתחדשה הדת הקראית, אשר קמה לצרה להממשלה המדינית והדתית כאחת. הקראים נתנו כתף סוררת לראשי הגליות ולהגאונים גם יחד. הן אמנם נתאחדו אלו בכל תקף שהיה בידם: הפרנסים — ככה שהיה להם מצד המלכות, והגאונים — ככה הדת, בחרמים ונדויים, שלא למול את בני המתפרצים ולא לקבור את מתיהם. אבל כל זה היה ללא הועיל. הדת הקראית יצאה מרגש דתי עז ונמרץ, מאותו הרגש, אשר ישפיר את האדם לסבול ענויים קשים ולמסור את נפשו על קדוש השם. — ותנועה כזו אמרו תקיפי בכל להשתיק על ידי מקל ורצועה, על ידי מסירות ודלמוריות לפני פקידי המלכות!

נפלא הדבר לראות, כי התפשטה הקראות תיכף אחרי אשר קמה בא"י ובמצרים הסמוכה לה. טעם הדבר הזה, כי אדמת א"י היתה מסוגלת מאז להתלהבות דתית ומעולם חשה היהדות הפלשתינית התנגדות נמרצה אל הצורה הגסה שקבלה היהדות הבבלית. שם היה אז העסק במקרא נפרץ במאד; האגדה רחבה ונסכה למעלה ראש. בימים הראשונים להדת הקראית, טרם קבלה צורה מוחשית, היו כל אלו המושגים מעורבים זה בזה: העסק במקרא, ההכנה בכח"ק על פי עומק פשוטם, האגדה, התמימות, שנאת הפלפול המעוקם, התנגדות להגשמת היהדות, התרחקות ממדרשים "עבים כשקים", המגשימים את הכורא במדה מנוערה מאד, התרחקות מאמונות טפלות והויות — כל זה נמצא אז בדת הקראית, בטרם התיחסו בעליה על שם שיטה מסויימה. הקראים הראשונים לא אמרו עוד: נרחיק את התורה שבע"פ ונשוב אל הכתב. כי הלא גם זה היא רק התאבנות וקפאון. בטול תורה שבע"פ הוא בטול פרקים נכבדים של הקולטורא הישראלית. לא התורה שבע"פ גרמה הפסד להתפתחות האומה; אדרבא, היא היתה תורת חיים והביאה את עם ישראל לידי התפתחות קולטורית. ההפסד בא אז לעמנו רק יען עשו התקופים את התורה קרום לחפור בו, יען היתה התורה שבע"פ להם, מה שהיה המזבח להכהנים: מקור פרנסה. בימים הראשונים לתנועה הזאת לא נתכברו ונתלבנו עוד המושגים החדשים די צרכם. "המתפרצים" הראשונים לא ידעו עוד בעצמם, להיכן הדבר נוטה, ורק רגש אחד קבעם כלם: שנאתם העצומה לראשי גליות ולהישיבות הבבליות, אשר הנהגתן היתה מסורה בידו אנשים סרים אל משמעת התקופים ההם. מטעם זה התפשטה הדת הקראית ביהוד בא"י ובמצרים, אשר שם חשו מאז התנגדות נמרצה לתי"ח שבבבל.



ואולם ברבות הימים נתבררו ונתלבנו הרברים, ואז הוצגו גבולות להרת הקראית. בראשית הוסדה עכרו גליה מלא רוחב הארץ, וכבר נדמה, כי היא תירש את מקום היהדות הרבנית. אבל הנסיון הורה, כי לא היה די כח בחזיון ההיסטורי הזה להיות ענין כללי, להקיף את כל היהדות. הוא נשאר תמיד בתור אחד הפרטים. ברבות הימים נתכוצה הקראות ושבה אהורנית. רבים מהנמשכים אהריה עזבוה, על כל פנים לא היה בה די כח להגביר חילים ולקבל תוספת. דוגמת החזיון הזה אתה מוצא גם בימי התחדשות דת לוטיר, אשר דומה היא בכמה פרטים להתחדשות הדת הקראית. אז, בשנות המאה הטיז למספר הרגיל, חשו ברוב ארצות אירופא את התקלה הגדולה שיצאה מחצר האפיפיור הרומי: הגשמת הדת באופן מכוער מאד. ולכן כאשר קם לוטיר וקיבץ את כל אלה המתאווים לדת אמיתית, לתורה שבלב, נהרו אחריו רבים ושלמים בכל מדינה. באמצע שנות המאה הטיז נדמה כבר, כי הדת החדשה עתידה להתפשט בכל הארצות ולרשת מקום הדת הקתולית. ואולם בינתיים שבה הכנסיה הקתולית להטיב את דרכה ולעזוב את משובתה, בעוד כי דת לוטיר קבלה צורה בלתי נאותה לרבים מהמשכילים. באופן זה קמה התעוררות חדשה בכנסיה הקתולית, ובסוף שנות המאה הטיז כבשה כבר חלק גדול מאלו המדינות שאבדו לה בראשונה. ממש כזה האופן היתה גם תנועת הדת הקראית. התנועה הזאת הועילה מאד לחזק את היהדות, כי מה שלא עשה השכל עשה הזמן. מורי העם פקחו עיניהם וראו, כי רוחות חדשות מנשבות במחנה ישראל וכי העת דורשת מפעלים חדשים. חכמי ישראל שבו אל תורה שבכתב ואל המדעים, ובימים מעטים עלו גם בהבנת המקרא ובחכמת הלשון על הקראים, אשר התפארו בזה. הקראים שגו הרבה בהרחיקם בלה את התורה שבע"פ ועמה גם את האגדה, כדי שתהא שיטתם שלמה מכל צד. אוי לה לתנועה רוחנית חדשה, אשר תסגור עצמה בחוג צר של איזו שיטה. ברבר הזה שמו הקראים מועקה בהתפתחותם, ולכן נשארו באמצע הדרך, ואי אפשר היה להם, כי תהיה מורשת העם בכללו. הם אמרו לעשות את ההיסטוריא הישראלית של תקופה ארוכה פלסתר, הם חשבו להשיב את ההתפתחות הקולטורית של זמן ארוך כאלף שנים אהורנית. תנועה כזו היא בלתי טבעית ואי אפשר לה להתקיים. טובה גדולה נמצא בדת הקראית, כי היתה מחאה נמרצה נגד החגברות העיון על הרגש. נגד הגשמת הדת ונגד עריצות התקפים; כן גדולה מעלתה בזה, כי החזירו הקראים כבוד התורה שבכתב לקרמותו. אבל בסגרים עיניהם מראות נכוחה, כי אי אפשר להחזיר עם שלם לתקופת ילדותו, גורו בעצמם כליה על התנועה הזאת. חכמי ישראל קבלו את הטוב מהם; הם לא שבו אהורנית, כי אם קבצו את כל כחות האומה לחיים חדשים; הם שבו לעסוק במקרא, אבל מתורה שבע"פ לא הניחו ידם; הם התחילו לכבד את הרגש הדתי, אבל מעיון וסברא לא נפרדו לגמרי; הם השתמשו בחומר הרב שאספו הקדמונים, אבל נתנו לו צורה חדשה, מתאמת עם צורך הזמן.

תוצאת התנועה הזאת היתה, כי שבה היהדות הכבלית להשלים עם אהותה הפלשתנית, או יותר נכון: המאורעות הביאו את התפתחות היהדות לידי כך, כי קבלה מחדש השפעה רבה מא"י. רגש הפיוט שב לפעם במחנה ישראל. האגדה נתנה את כחה וזמן אלף שנים ויותר. בימים ההם הגיעה כבר למרום קצה, וההיסטוריא דרשה צורה חדשה, חיים רוחניים חדשים. בימים ההם החלה פעולת האסיפה של המדרשים והאגדות. ודבר זה גודע למדי, כי הפעולה הספרותית, היינו האוסף והקבוץ של הקנינים הספרותיים, תחל בעת שכבר חדלה הצמיחה וההשתלמות של הקנינים האלה. היהדות בקשה שאיפה



חדשה, רעיונות חדשים. אז נולד הפיוט הדתי, אשר הוא בן האגדה, כאשר היתה זו בת הנבואה. שלשלת ארוכה של חיי הרגש אנו רואים בפעולת הקולטורא הישראלית: הנבואה — האגדה — הפיוט הדתי. בפנה זו היתה מעלה יתרה להרבנים על הקראים. גם אלו האחרונים אמרו לעשות כמתכונת הפיוט הדתי, אך זה היה אי אפשר להם, יען כי בעצמם עקרו כל הגטיעות היקרות, אשר הצמיחו את הפיוט הדתי: הקבלה, האגדה, מסורת אבות.

הפיוט הדתי הפיח רוח חיים בעם ישראל, הוא העשיר את קניניו הרוחניים והמוסריים. הפיוט הדתי לקח ממיטב הכחות הלאומיים של היהדות הפלשתיתית ומאלו של היהדות הבבלית; הראשונה הביאה את ההתפעלות הדתית, את השתכנות הנפש, את הרגש, את האגדה הלאומית, בעוד שהבבלית הביאה את העיון ושקול הרעת, את הכשרון לחקר הפלוסופיא. בהתאחד כל הכחות האלה נולד הפיוט הפלוסופי של רש"י, הראביע ור' יהודה הלוי. בפיוטים היקרים האלה אתה מוצא תמצית כל הכחות הרוחניים של היהדות. א"י ובבל היו למראה קולטורית אחת, אשר העמידה תולדות לגאון ותפארת.

הנה כי כן נקבצו מחדש כל הכחות המתנגדים אל נקודה אחת. התיסים נתאחדה עם האנטיטיסים והיתה לסינטיסים, כדברת הגל, ובוזה כלתה תקופה שלמה בהיסטוריא הישראלית. ואולם בהיות כי עם ישראל לא מת וכח החיים פעל בו גם בימים הבאים, הנה בכלות התקופה הזאת החלה לו תקופה היסטורית חדשה: עוד הפעם נפרדו הכחות הלאומיים ונלחמו זה בזה. אך את החיון ההיסטורי הוזה בצורתו החדשה, אשר בפעם הזאת יחד לו מקום באירופא, — נצייר במאמר מיוחד.



## לתולדות ה"שלחן ערוך" והתפשטותו.

### א.

כשנחקר היטב את מהלך התפתחות התושבע"פ, נמצא כמעט בראשית צמיחתה שני אילנות שונים עולים משרש אחד והולכים וגדלים נפרדים זה מזה וכל אחד עושה פרי למינו. וכשנתבונן אל דרך צמיחתם של האילנות הללו, נכיר בו השנות אותו החיון בעצמו שהיה נראה בצמיחת עץ חיים של תורה שבכתב. כשם שכתורה שבכתב נראה שתי כתות מתנגדות, הצדוקים והפרושים, שהאחת קבלה דברים נכתבם, ואחת רצתה להגדיל תורה ולהאדירה; כן אנו מוצאים בתושבע"פ מעין דוגמתן של שתי השיטות הללו בעצמן. האחת נהגה בה, בהתורה המסורה, מנהג זה בעצמו שנהגו הצדוקים בימיהם בוו שבכתב, ועכבה את גידולה, ואחת עשתה אותה למקור חיים לדורות ולמעין המתגבר שאינו פוסק.

ועיקר הפירוד של שני האילנות הללו התחיל להתגלות לאחר חרבן בית שני. כשקפחה האומה חייה המדיניים, והיה קיומה דורש התקוממות נגד החיים השופעים ובאים מן החוץ, נולדה השאלה, במה להחזיק חייה הפנימיים כדי שתעמוד בפני רוחות שונות של החיים החיצוניים. בעקב השאלה הזו נולדו שתי דעות. האחת שלילית והשנייה חיובית. השלילית בקשה לשלול מהאומה כל שאיפה להחיים החיצוניים, ובשביל כך היתה משתדלת לקפל את רוח העם ולהקפיאו באותו הקרום שהקיף את עולמם בשעתם. והחיובית מצאה דרך זו בחזקת סכנה, מחששא שלא תהא הצטמצמות החיים הפנימיים במדה יתרה גורמת לה להאומה פריקת עול לגמרי, כי ע"י דחיקה והתכווצות מלאכותית יתפקע הקרום בפעם אחת ויבואו לידי טמיעה עם החיים הכוללים. ולפיכך באה היא ודרשה, שנחויץ להניח להאומה להתפתח התפתחות תמידית.

אם נתנה רשות להשתמש ברמזים קלים לחקירת דברי ימינו, אנו יכולים למצוא רמז לעקבות שתי השיטות הללו שאמרנו באותה המחלוקת שנתעוררה לאחר חרבן: "תלמוד גדול או מעשה גדול". מסגנון ספור התלמוד, שחכמינו נתאספו בשביל דבר זה לעלית בית נתזה בלוד, נראה, שהיה בשאלה זו צורך גדול בשעתם לקיום האומה. ואם נניח שכונת השאלה הזאת היתה, אם העיקר הוא להעמיד קיום האומה על שמירת המעשים או להוסיף ולהרחיב את דרישת התורה, הרי היה באמת בפתרון השאלה הזאת תלוי גורל רוח האומה לעתיד. גם מתכונת ראשי החולקים בדבר זה יש רגלים להשקפתנו. ר' טרפון שקפדן היה ועומד על דעתו, הוא נענה ואמר: "מעשה גדול". זה שבמותו לו נאה לדרוש קפאון האומה, שהעם יצטמצם בחוג המעשים שהיה מקיף את עולמם באותה שעה, ובוה ראה הוא קיום האומה בעולם. ולהיפך, ר' עקיבא, שהשקפתו על החיים



היתה יותר בהירה וכללית וחרר יותר לתוך רוחה של האומה, הוא נענה ואמר: "תלמוד גדול", כלומר להרחיב את התורה, תורת חיים, וע"ז יהא העם מוכשר לחיים רוחניים תמידיים, אשר ילכו בד בבד עם החיים הגשמיים.

שיטת ר' עקיבא נצחה באותה שעה את שיטת מתנגדו, "וכלם נענו ואמרו תלמוד גדול, שהתלמוד מביא לידי מעשה". כלם באו לידי החלטה זו, שאך כח התורה יכול להחיות את רוח העם, ולא עוד אלא שגם מעשיו ונימוסיו הלאומיים ישתמרו בקרבן על ידה כתקונן.

ובכן הציל ר' עקיבא את האומה מקפאון, שבעלי שיטת המעשה בקשו לגזור עליה. והוא היה לא אך נאה דורשו, כ"א גם נאה מקיים: הוא הרים את דרישת התורה שבע"פ עד הקצה האחרון. מדרש סופרים הלך ונתרחב בימיו והתושבע"פ קבלה זרם חיים חדשים, שנתן בה כח וגבורה למלחמת החיים.

אבל הריסת ביתר ודלדול האומה ע"י גזירות אדריינוס גרמו, ששיטה זו של בעלי התלמוד נפלה. ראשי העם חרדו, שמא ע"י הגלות והטלטולים תשתכח התורה מישראל, והתחילו "בעלי אסופות" לקבץ את ההלכות המפורזות בין העם וליסדן בקבוצים שונים. לזמן זה שייך קבוץ "המשניות הגדולות" ויתר הקבוצים ע"י תלמידי ר' עקיבא בעצמם. שסרתו מה שבקש רבם לבנות. כי בקבוץ ההלכות התחילה התורה להעשות מצומצמת ומוקפת חומה בצורה, היפך מחשבתו הטובה של ר' עקיבא. העבודה הזאת נמשכה כחצי יובל שנים והגיעה למרום קצה בימי רבי, שקבץ את אוצר התושבע"פ בקבוץ אחד כללי, ובה שם עליה דלתים ובריה, כאלו נגזר עליה: עד פה תבוא ולא תוסיף. רבנו זה הבין מאד, כי ע"י קביעות דברים שבע"פ בכתב תפסיד התושבע"פ את המטבע האמתית שלה, שטבעו לה מיסדיה, אלא מפני שהשעה היתה צריכה לכך, לפיכך הוכרח לאהזו ברעת בעלי "המעשה" ודרשו: עת לעשות לה' הפרו תורתך.

אולם הרורות הבאים, בעלי הגמרא, אשר נחו מעט מאויביהם, פרצו ועברו את הגבול שנבלו ראשונים, ובכח אמיץ התעוררו לחיים חדשים והתחילו להגדיל ולהרחיב את התורה ולהכניס בה את כל אוצרי ידיעתם ושאיפות חייהם. בעיניהם לא היתה התורה אך ספר חקים ונימוסים לעניני הדת, כ"א ספר החיים במלוא מובנו. בהתורה ראו את כל היקף עולמם, על ידה חפצו למלאות כל צרכם למוון הרוחני ובה בקשו גם תענוגי נפשם ושעשועי רוחם. ומזה נברא הפלפול, ההידור וההוויית, המדרש והאגדה, לשעשע את הנפש ולברך את הדעת. להם לא היה התלמוד גדול בשביל המעשה, אלא התלמוד בשביל התלמוד, ואגרא דשמעתא סברא". נהוץ לתמוד בשביל ללמד, משום דרוש וקבל שנה, או משום יגדיל תורה ויאדיר. ובה הלכה התורה ונתרחבה בימיהם וקבלה אל תוכה את כל טופס החיים של אותו הזמן, עד שבא הקץ גם על התחיה הזאת ונפסקה ביחד עם חתימת התלמוד.

והנה יש בדינו להמשיך את דברי ימי התפתחות התושבע"פ ע"י החוש הזה של שתי השיטות הללו מומן חתימת התלמוד עד היום, אלא שאם באנו לכתוב אין אנו מספיקין ואין זה מתכלית מאמרנו. כל מי שנהירין ליה שבילי דספרותנו התלמודית יוכל בעצמו לעמוד ע"ז ולמצוא בכל תקופה ותקופה את התגברות אחת משתי השיטות הללו, ואין אני בא אלא להעיר בכלל על מציאותן של השיטות הללו בספרות התלמודית, וכי הן התגברו ונפלו חליפות ביחד עם התגברותה ונפילתה של רוח האומה. בשעה שרוח העם התעורר לתחיה, לחיים פנימיים ומקוריים, או התגברה שיטת בעלי "התלמוד",



באותה שעה בקשו לראות בתורה את כל עולמם ולמצוא בה כל השקפתם על החיים, ומפני כן הרחיבה והגדילה והכניסו בה את כל מחשבותיהם, שאיפותיהם וכל אוצרי ידיעותיהם; ובשעה שירד רוח העם ע"י גורות ורדיפות, או בשעה שרוח מן החוץ חדר למחנה ישראל וכה החיים החיצוניים נבר על כה החיים הפנימיים של האומה, או נפלה דרישת התורה ובעלי "המעשה" התגברו על בעלי "התלמוד", לחתום את כל התורה ולקבץ את כל האוצר הישן בפסקי הלכות; או החלו לבקש בתורה אך החיים הדתיים, כלומר לא בקשו למצוא בה אלא מה שנוגע למעשה הדת, והחיים הלאומיים מלאו באותן ההרגשות וההשפעות שקבלו מן החוץ.

וכדי לסמן בדיוק את שתי השיטות הללו, נכנה במאמרנו זה את בעלי "התלמוד" בשם "מרחיבים" ואת בעלי "המעשה" בשם "מפסיקים", בשביל שהשיטה הראשונה הרחיבה את התורה, והשיטה השנייה הפסיקה את מהלך דרישת התורה. ונסתפק בזה אך בשתי דוגמאות היסטוריות, שהאחת תראה לנו את התגברות מלחמת השיטות הללו מפני השפעה רוחנית חיצונית, והשנייה — מפני השפעה חומרית חיצונית.

בתקופת הרמב"ם התפרצה חכמת יון למחנה ישראל. דעות חדשות ורעיונות חדשים שלא היו יכולים למצוא אותם בתוך ספריהם מלאו את לבבם. העם החל לשוטט אחרי מוזן רוחני מפילוסופית יון, והתורה בעצמה לא הספיקה להם למלאות את כל חלל עולמם, אז נהפכה התורה בעיניהם אך לספר דת, ספר של חקים ומעשים אשר יעשה אותם היהודי למלאות חובותיו הדתיים ולא יותר, והפסול של התלמודיים בעלי החידושים, כמובן, היה לזרא להם, והביטו על המספלים המרחיבים כעל מבלי עולם בשיחות בטלות, לא פעם שמענו מפי בעלי החקירה: "די לנו לרעת ההלכה הפסוקה, וזנחה הפסול והמו"מ למי שרוצה לבלות זמנו בענינים אלו" (וי"ס ח"ה 30). כי הפסול היבש מצד עצמו לא רוח את צמאון נפשם, אשר התרוממה על, הרחק ממחנה ישראל, לחקור מה למעלה ומה למטה. באותה שעה נתעורר החפץ אצל בעלי החקירה לסדר קובץ הלכות, כלומר לחתום את התורה ולעשותה לספר פסוק, קובץ הלכות של חקים ונימוסים דתיים, אחרי שחדלה להיות אצלם ספר החיים. והמלאכה הזאת באמת נעשתה ע"י הפילוסוף היותר גדול והתלמודי היותר גדול, הרמב"ם, אשר לא נמנע מלגלות את אמתת כונתו בספרו זה, כי הוויות דאביי ורבא הוא דבר קטן, ודבר גדול הוא מעשה מרכבה, ונחין לאדם באשר הוא אדם לחשוב ולהגות דעות מה למעלה מן הטבע, הנקרא בלשונו "טויל בפרדס", והתורה דיה לצמצמה בקבוץ הפסקים ולהניחה בקרן זוית, שיהא אדם עומד עליה בזמן קצר, ויתר עתותיו תהיינה נתונות "לטייל בפרדס" ברחבה. ובכן נעשתה על ידו המלאכה הזאת, "מלאכה גדולה", כאשר העיד עליו מתנגדו, שעל ידה עתידה היתה דרישת התורה להפסק ולהבטל לגמרי, ולולא נמנו ורבו עליו מתנגדיו הרבים ובטלו את כוונתו, מי יודע איזו יהדות היתה לנו עכשיו; מי יודע באיזה מדרגה עמדה עכשיו מעלת העם, לו לא נשתתיר לנו אלא הספר הזה, המלא חקים יבשים של מעשים דתיים, מבלי להניח מקום להשכל להתגדר בו ולהרחיב את גבולו; מי יודע אם לא היה אז מצב האומה כמצב הקראים בזמננו, שנתאכנו בתוך ספריהם שהנחילו להם אבותיהם לפני מאות שנים. אבל הודות למתנגדיו הרבים של הרמב"ם, עצתו לא נעשתה, ודרישת התורה התרוממה עוד הפעם ע"י המרחיבים, הרמב"ן והרשב"א ותלמידיהם, שהיו מתנגדים להשפעה הרוחנית של חכמה יון. המרחיבים האלה לא הביטו, כהרמב"ם, על התלמוד כעל ספר חקי שאינו משמש לנו אלא לתכלית מעשית, אלא הם עשו את



התלמוד לחכמה עיונית, למודית, ובפלפוליהם החזירו את עשרת חכמת התורה ליושנה. הם מפלפלים ונושאים ונותנים בהלכה, אף במקום שלא באו להכריע את הדין להלכה למעשה, כאשר יאמר הרשב"א בעצמו (סי' תקט"ו) לשואלו, שתשובתו תוקח רק להלכה ולא למעשה, וגלגל לנו מפורש, שלא המעשה הוא העיקר, אלא התלמוד. בעיני הרמב"ם ובעלי שיטתו המפסיקים נחשבו פלפולים כאלה כדברים בשלים ודבר קטן, אחרי שחסר בהם העיקר בעיניו, כלומר ההלכה למעשה, אבל איש מן "המרחיבים", כהרשב"א, אך זה היה אדיר כל הפצה, להשתעשע בתורה, לעשותה לחכמה הגיונית שעצם הדרושה בה יהיה עקרי, ולא המעשה<sup>(1)</sup>.

גם בתכונת ההוראה נפרדו אז המרחיבים מהמפסיקים. האחרונים הוציאו את ההוראה מן התלמוד ועשו קובצים מיוחדים להורות מהם הלכה. אבל הראשונים סמכו את חבוריהם ההלכתיים על הנמרא, כדי שתצא ההוראה מתוך המו"מ התלמודי. תכונה כזו יש לו לספר תורת הבית להרשב"א. בנגוד להרמב"ם, אשר כתב את פסקי הדינים התוכים וקצובים בלא ראיות מן התלמוד, בנה הרשב"א את "הבית" על יסודי מו"מ תלמודי, "כדי להוציאם ידי חובה בשני הרכיבים המבוקשים והצריכים: התלמוד והמעשה" (הקרמת הרשב"א לספרו תוה"ב). הנה גלגל לנו בזה הרשב"א את דעתו מפורש, שגם המעשה צריך להיות שזור ומאוחד עם התלמוד, ובאמת כל הלכותיו בניוית על הפלפול והסברא, וההוראה יוצאת בעזרת קושיות ודקדוקים ופירושים, לא קטועה ופסוקה. בעיני הרשב"א ההוראה וההלכה היא מסכת ארוגה שהולכת ונמשכת מן התלמוד, אלא שאין לה קשר ועניבה בסוף, ודור לדור ימסור את מנור האורנים לילך ולהוסיף חושים ולהמשיך את עבודת אריגתה. לא כהרמב"ם ובעלי שיטתו, שבקשו לקשרה ולפסקה בימיהם. ובדרך זה הלך גם הרא"ש בפסקיו, לסמוך אותם על המו"מ הפלפולי של התלמוד, ובעקבותיהם הלכו כל המרחיבים בדרכי הוראותיהם<sup>(2)</sup>.

הנה תקופה זו באה ללמדנו על תוצאת השפעה רוחנית מן החזק, עד כמה הראתה פעולתה על מהלכן של שתי השיטות הללו. עבשיו נשאר לנו להראות, כי החיים החמריים של העם עשו ג"כ רושם לא מעט על נשית רוחם של דורשי הספרות התלמודית ועזרו להתפתחות אחת משתי השיטות הללו. את המשפט הזה נוכל להוכיח בנקל, לכשנעמיד את חכמי ספרד לעומת חכמי אשכנז בימי הביניים ונראה במה התעסקו הראשונים, ובמה — האחרונים.

<sup>(1)</sup> לחנם התמרמר הרה"ח ר"א"ה ווייס נגד הרשב"א והרמב"ן, שהיו מיראי הוראה ולא היה כחם יפה להאמין בעצמם ולבטוח בחכמתם למעשה. באמת איש בעל רוח כביר כהרמב"ן, המתייבב בכל תוקף נגד מי שאין דעתו כדעתו, ובעל אומץ לב כהרשב"א, היוצא ביד חזקה נגד דורשי חכמות היוצגויות ואינו נושא פנים בהלכה לכל אדם, כאשר מועיד עליו ספרו משמרת הבית, שבו הוא מעמיד על דעתו בהכרה עצמית שאין למעלה הימנה, — אנשים כאלה אי אפשר לחשדם כל עיקר ברפיון כה, שהיו מיראי הוראה, ומי המה עמודי ההוראה אם לא הרמב"ן והרשב"א? אלא שהם בקשו להראות דרך "המרחיבים", שעריבים עליהם דברי תורה, תדונים ופלפולים, אף במקום שאין בהם ענין למעשה, משום דרוש וקבל שכר בלבד, ומפני כן הם מאריכים בפלפולם אף במקום שאין ההלכה ברורה בידם.

<sup>(2)</sup> עי' ווייס ח"ה צד 84, שמדבר קשות נגד תכונת הספר "חורת הבית", אבל לפי דרכנו הספר הזה הוא טופס מיוחד של בעלי שיטת "ההרחבה" והוא יכול להיות בסדרו למופת לבעלי שיטה זו בדרכי הוראותיהם, כי הוא היה מכוון ביחוד נגד פסקי הרמב"ם, הפסקים וחובשים, להראות את אפשרות ההוראה מתוך הפלפול התלמודי. ונאמנה עלינו עדותו של הרשב"א בעצמו בהקדמתו.



מי המה חכמי ספרד? הרמב"ן, הרשב"א, הרא"ש, הריטב"א, הרי"ש מקינון, המאירי, הר"ן, הריב"ש. ובמה עסקו הם? אך בהגיון התלמוד ובהרחבת העיון והסברה הפלפולית; ספריהם הכניסו עושר רב באוצר הספרות התלמודית, ולהחלכה הפסקנית חלקו מקום מצומצם מאד. לעומת זה אנו מוצאים, כי חכמי אשכנז כלם עסקו בפסקי הלכות: רבינו ירוחם, מהרי"ו, מהרי"ל, אר"ה, שערי דורא, הגהות אשר"י, אור זרוע, מרדכי, מהרא"י, סמ"ק, אגודה, כל בו וכדומה. ואין אנו מוצאים בומן ההוא אף אחד שעסק בפירושי התלמוד ובעיון הסברה — הלא דבר הוא? אולם כשנעמיד את מצב אלה לעומת אלה, חיי הספרדים לעומת חיי האשכנזים, לא נתמה על הדבר הזה. בספרד היו אז היהודים בשלוח והשקט, חופשה נתנה להם מאת המלכות לדרן ולהורות, והיו מעוטרים בעושר ובכבוד ושקטו על שמריהם; לכן היתה דעתם רחבה ולבם פתוח להגדיל תורה ולהאדירה, ומפני כן הרחיבו את גבולות התורה ועשוה שעשועים לרוחם ובנו עליה מגדלים כמו רמים לגאון ולתפארת. לא כן באשכנז. שם נרדפו היהודים ויצאו גולה אחר גולה; בכל שעה היו מוכנים לפורעניות, לגירוש ולכליון, ולפיכך היתה דעתם נמוכה ורוחם שפלה, וכאיש נודד בגולה, שמאסף ומאגד את כל חפציו באמתחת אחת ואוחזה בידו, להיותה מוכנת אצלו בכל עת מצוא. כן השתדלו חכמינו שם תמיד לאגד ולקבץ את כל אוצרים בקובצים וילקוטים, כאלו יראו להתפשט ולהתרחב בארץ אויביהם, שמא יתחייבו חובת גלות ונמצא אוצרים ניתן לבזה ולכליון, וככה, בכל מקום בואם הקימו אך אוהל לשעה וכוצו וצמצמו את התורה, קבוץ אחר קבוץ, לקוש אחר לקוש, עד שהעמידה אך על קובצי הלכות ופסקים יבשים.

מחברי הספרים הללו בעצמם מעידים על כך. כמעט כל פוסק ובעל קובץ הלכות אומר בהקדמתו: "מפני שראה שנתמעטו הלככות, נתרבו הצרות, נתדלדלו המוחות ותקפו הגליות, עמד קבץ את כל ההלכות המפורות שלא תשתכח תורה מישראל". בסוף המאה הטי"ו, כאשר סבלה האומה את האסון הנורא אשר אין בכל הגליות דוגמתה — גלות ספרד, ונתדלדלה ונתפוררה בכל ארבע רוחות, אז לא היתה העת מוכשרת לדרישת התורה, כי טרדת החיים החמריים גברה על כל תשוקת החיים הרוחניים. העם התפור כצאן אשר אין להם רועה, החכמים יצאו בגולה ורוחם נפל מעוני ומרוב שלטול, ונוסף עוד על הצרות שמבחוץ, קמה אז הקבלה ובסודותיה בקשה למצוא מנוח ותרופה לסערת רוח העם, וגם היא פעלה לרעה על התפתחות דרישת התורה, כי גם בעלי הקבלה, כהפילוסופים בימי הרמב"ם, התנגדו להרחבת התלמוד התניני ולא היו מאוהבי הדרישה הפלפולית, כאשר העיד הריקנאטי, שבומנו היו אנשים שאמרו: מה לנו ולצרה הזאת, ללמוד כל הששה סדרים ולאבד בהם שנותינו? יותר טוב הוא ללמוד הפסקות ולהתעסק אח"כ בחכמות אחרות (מובא בחיי"ט פיג). ובכן, רוב בעלי התורה הקדישו או מיטב זמנם לחכמת הקבלה, ורבים מסרו את כל עתותיהם לה, והתורה נשארה מונחת בקרן זווית, אין דורש ואין מבקש לה.

שעת חירום כזו דרשה לעשות אונים לתורה, לקפלה ולאגדה עוד הפעם. כי מכל הקובצים השונים והפסקים הרבים והמפורזים קשה היה להורות הלכה למעשה, ודרוש היה איפוא לקבץ את כל הפסקים השונים בקובץ אחד כללי. וכאשר בכל תקופה הראויה לחולל חדשות ומהפכות מכינה התולדה איש הרוח שיעמוד בראש התנועה העתידה לבוא, כן העמיד הקב"ה בתקופה זו, שדרשה התכוצות התורה, את האיש שראוי ומוכן לכך, את המקובל הגדול והתלמודי הגדול בזמנו, מרן מהר"י קארו,



ועל ידו נתנה התורה הזאת, בספרו בית יוסף החל ובשלחן-ערוך כלה, בו קבץ כל הדינים הנמצאים בכל הפוסקים חדשים גם ישנים ובו ימצא ההוגה כל מיני מטעמים ערוכים בכל ושמורים סדורים וברורים" (לשונו בהקדמה). השעה שחקה לו למהרי"ק, שעמד בתקופה זו, ש"ש"אל לפי הדור היו צריכים לספר זה שיקבץ את כל הדינים ויגלה שרשיהם לאסוקי שמעתא אליבא דהלכתא" (שם הגדולים, מערכת ספרים, אות "בית-יוסף"), — והמלאכה נעשתה על ידו.

היש מהר נתפשט הספר הזה בכל הגולה; המגורשים והמעונים מצד זה קבלו אותו בסבר פנים יפות, בהיות לבם כל עמם להעמיק בחקירת התורה, והמקובלים מצד השני שמחו ביותר, כי יש לפניהם ספר הנותן להם הכל ערוך ומתוקן לסעודה, ובזמן קצר אדם עומד עליו ויוצא בו ידי חובת למוד התורה (כי, כידוע, חלק הרי"ק את ספרו שו"ע לשלשים חלקים, כדי שבמשך הרש אחד יוכל אדם לחזור עליו), ויתר עתותיהם יוכלו לעסוק במנוחה בהקבלה משאת נפשם. וכה נוכל לומר, כי מה שעשתה הפילוסופיה בדור הרמב"ם עשתה הקבלה בדור הרי"ק קארו.

אין לך ספר בישראל אחר התלמוד שזכה להתקבל ולהתפשט באומה כמו השו"ע, ואין לך ספר שזכה כמהו למבארים ומפרשים המדקדקים בדבריו, כמעט באותיותיו, כמו בספר התורה, עם היות באמת הספר הזה רחוק מאד, כן מצד תכנו הפנימי וכן מצד סדרו החיצוני, מהמטרה שהציג לו מחברו: "שבו ימצא ההוגה כל מיני מטעמים ערוכים בכל ושמורים", כלומר, שהוא יהיה ספר האוצר בו כל תורת ישראל.

בסדרו החיצוני נמצא ערוב ובבלבול, ואין בו הקשר ההיגיוני הנמצא בספרו של הרמב"ם. אמנם יסוד חלוקתו לארבעה חלקים (שבוה הוא נמשך אחר הטור): חלק עבודת ד', חלק המנהגים הביתיים, חלק האישות וחלק המשפטים, — יש לו ערך הגיוני, אבל בשביל כך יצא בלבול בסדרו, כי הונחה למלאות כל חלק בהלכות כאלו שיש להן רק קשר רחוק עם השם הכללי של אותו החלק. למשל הלכות רבית באו ביו"ד בח"ב, ועפ"י ענינן אין מקומן שם, אלא בחו"מ, ששם מדבר בעניני ממונות, כמו שכן באו ברמב"ם בחלק המשפטים. כן הלכות נדה מסודרות ביו"ד, ומקומן יותר נאות באה"ע, כמו שסדרן הרמב"ם בהלכות עריות, ולסדר אצלן הלכות צניעות, שבאו באו"ח. הלכות ת"ת שייכות לחלק או"ח, שהוא חלק עבודת ה'. הלכות ס"ח באו קצת באו"ח וקצת ביו"ד שלא במקומן כלל (אצל הלכות עבדים וגרים), וראויות היו לחברן יחד באו"ח. ולקבוע אצלן הלכות מזוזה. הלכות מתנות כהונה קבועות ביו"ד שלא במקומן (בין הלכות טריפות ומליחה). והן היו צריכות להיות אצל הלכות תרומות ומעשרות. בכלל החלק השני מיו"ד הוא ערוב של הלכות שונות שאין ביניהן כל קשר וסדר הגיוני, ואינו בא, כנראה, אלא להשוות את הכמות של החלקים, שלא יהא אחד מרובה ביותר מחברו. וכן יש סימנים הנכנסים בדוחק תחת סוג ההלכה המקפת אותם, ולהיפך יש ענין אחד המפורז במקומות שונים. למשל באה"ע התחיל בהלכות פו"ד והכניס בה דינים צדריים שיש להם יחס רחוק עם נושא ההלכה, כמו סי' ג' (מי שהוא ספק לכהונה), סי' ד' (האסורים לבוא בקהל), סי' ה' (פצוע דכא), סי' ו' (נשים האסורות לכהן) וכדומה, ולהיפך, הלכות נטי' באו"ח מפורזות בשני מקומות: בתחלת הסדר, סי' ד', ובאמצעו, מסי' קנ"ח עד סי' קס"ו. בחו"מ הלכות שלוח חלוקות ומפורזות מסי' קכ"א עד סי' קכ"ט בח"א ומסי' קפ"ב עד סי' קפ"ט בח"ב, וכן הלכות שותפות באו קצתן בח"א סי' צ"ג ועיקרן מפורזות בח"ב. וכן אנו מוצאים ענין אחר מחולק לשני סימנים, כמו סי' שמ"ג וסי' שס"א ביו"ד,



וכן סי' שבי"ח וסי' שס"ה אחד הוא, וכדומה. ובעצם סדור ההלכות זאח"ז אין על הרוב יחס וקשר הגוף, ויש שמקדים המאוחר ומאחר המוקדם, וזולת באו"ח יש קשר הגיוני בין ההלכות הסדורות: מתחיל מהשנמת אדם בבוקר וחושב והולך ההלכות עפ"י סדר היום, וכן ח"ב (הזמנים) מסודר ג"כ כהלכה, מפני שבזה החלק הלך אחר סדר הרמב"ם בשנוי מעט: הרמב"ם מקדים הלכות שביתת עשור לפני יו"ט, לפי שחושב את הזמנים כסדר מדרגתם וסדרם כפי מעלתם: שבת, יו"ב, יו"ט, פסח, ר"ה, סוכה, ת"ב, מגילה וחנוכה. והמור והשו"ע חשבו הזמנים כסדר השנה: שבת, ר"ה, פסח, יו"ט, חוה"מ, ט"ב, ר"ה, יו"ב, סוכה, חנוכה ומגילה, ואין ההגיון מתנגד גם לסדר זה. אולם בשאר החלקים הסדר מבובלל מאד. כלל גדול הוא בלמוד, שהכללים קודמים להפרטים, וכן אמרו חז"ל: עשה את התורה כללים, מלמד שהיה משה לומד תורה ומשכחה עד שנתן לו הקב"ה כללים (ספרא, תשא), ובשו"ע עפ"י רוב הוא להיפך. ביו"ד הלכות תערוכות סדורות אחר הלכות מליחה ובשר בחלב, בעוד שתערוכות הן הלכות כלליות וראויות היו להקדימן. וכן בחו"מ, הלכות נזקי ממון, שהן הלכות כלליות, באו בסוף, בעוד שהרמב"ם, השומר בחלק נזיקין סדר נפלא, סדר אותן בתחלה, מפני כלליותן. וכן המור והשו"ע אינם שומרים הכלל הזה. שהכללים קודמים להפרטים, גם בסידור הסימנים בנזף ההלכות. למשל, בהלכות שחיטה, הסימנים י"ח—כ"ה, שהם כלליים, היו צריכים להיות קודמים להסימנים ג'—י"ח, שהם אך פרטיים וצדדיים. וכן בהלכות בשר בחלב, בדין הוא שסי' צ"ב—צ"ה צריכים להיות קודם לסי' פ"ח—צ'. וכן בהלכות תערוכות, סי' ק"ה היה צריך להיות מסודר לפחות אחר סי' צ"ה, מפני שסי' זה הוא כולל את כל תמצית ההלכות האלה. וכיוצא בזה בהרבה מקומות, אלא שאין רצוני להאריך עוד בזה.

אבל אף אם נזקף את השגיאות הללו של הסדר החיצוני על חשבון המור, אשר בעקבותיו הלך בעל השו"ע והיה מוכרח להמשיך אחרי סדרו, ונתבונן אל תכנו הפנימי של השו"ע, הנה נראה ג"כ, כי מצד עצמו רחוק הוא הרבה מאד מהמטרה שהציב לו מחברו, שיהיה ספר הכולל כל תורת ישראל. קודם כל, הנה אין בו אף שמץ דבר מהרעות והאמונות של היהדות, ואיש שלמד ושנן את כל ארבעת חלקי השו"ע, אם נשאלהו אח"כ, איזו דעות על היהודי לרחק או לקרב, לא ידע להשיב דבר, כי השו"ע לא חלק להם מקום אף במקצת, כמו שעשה הרמב"ם בספרו המדע שהקדים לחלק ההלכות. ואולם גם אם לא נשים לב לזה ונניח, כי בקש מהרי"ק לתת לנו בספרו אך את תורת ההוראה (אף כי לא נוכל להוציא גם את הדעות מכלל ההוראה), נצטרך להודות, כי גם בזה בלבד לא יצא ידי חובתו כל עיקר ולא נתן לנו מה שבקש לתת. יש אומרים, כי מרן מהרי"ק הכין א"ע בחבורו בית יוסף למלאכת השו"ע שהיתה במחשבתו תחלה, אבל טעות היא בידם. ספר הב"י הוא ספר שלם לעצמו, שעליו הוציא מהרי"ק את מיטב שנותיו. ובכל היותו בלתי מסודר כראוי, אין ספק, שמהרי"ק עצמו חשב לתת במלאכתו זו ספר שלם, שממנו יוכלו להורות הוראה, ועל כן גלה כבר בספר הזה את דעתו בדבר הכרעת שלשת עמודי ההוראה: מהרי"ק, הרמב"ם והרא"ש, וכמעט אחרי כל דין הוא מביא את פסק ההלכה ואת הכרעת ההוראה, דבר שגרם לו התנגדות מצד הרמ"א והמהרש"ל ודומיהם עוד טרם שידעו מחבור השו"ע. ואלמלי היה בדעתו, בשעה שהתעסק בחבורו ב"י, לחבר עוד ספר מיוחד לפסק ההלכה, והבית-יוסף לא היה בעיניו אלא כקבוץ חומר להחבור ההוא העתיד לבוא, — אז לא היה מביא בבית יוסף הכרעת פסק ההלכה, אלא היה מניחה עד שיבוא חבורו השני, העיקרי לפי דעת זו. אלא האמת היא,



שבשעה שעסק מהר"ק במלאכת הבי" לא עלתה על דעתו כלל לחבר אח"כ את השו"ע. ואת זה האחרון עשה בהוספה הרעת כמעט, וזמן רב לאחר שכלה חיבורו ב"י ובלי הכנות קודמות ומחשבות הרבה, כי ספר כזה אינו דורש עבודה רבה, ונאמנה עלינו עדותו של הבי" בעצמו בהקדמתו, באמרו שם, "שאחר שעזרו ד' לחבר החיבור הגדול ב"י על ד' טורים, אשר בו כלל כל הדינים בספרי הפוסקים ונתבאר שם כל דין ודין באר היטב, ראה ללקט שושני ספריו אמריו בדרך קצרה, למען תהיה תורת ד' שגורה בפי כל איש ישראל, ועוד שהתלמידים הקטנים יהגו בו תמיד וישננו לשונם על פה, כדי שתהיה גרסא דינקותא מסודרה בפיהם מקטנותם הלכה למעשה" וכו'.

הנה הוא בעצמו מודה, שבשעה שסידר החבור ב"י על הטורים לא עלה על דעתו חבור השו"ע, ואתו סידר אח"כ אך בעד התלמידים הקטנים, שיהגו בו תמיד, ומעולם לא בקש מהר"ק לתת לספרו זה אותו ערך שנתנו לו הדורות שאחריו. הוא עצמו ידע היטב, כי החבור הזה אינו מסוגל כלל להיות תלמוד לגדולים, שום פוסק שקדמיהו לא הניח ספר קצור וחתוך כמהו, בלי כל סברה והגיון ובלי קשרי המאמרים ויסודי ההלכות, על מה הטבעו ומה מקורן ומעמן. הוא קצר וקטוע כ"כ, עד שהלומד בו בעצמו, בלי הקדמות וביאורים, הוא כלומד לשון מתוך ספר הגיוני; כי לכתחלה לא היה עשוי אלא כספר מלואים להטור ובי"י, שיהזור בו אדם על תלמודו שלמד שם, ולא כספר בפני עצמו. אמנם באמת, אף כשילמוד אדם תחלה טור ובי"י עדיין לא תהיינה ברורות לו הלכות השו"ע ויהיה בעיניו כספר החתום, מפני שהבי"י בעצמו אינו כלל ביאור להטור, במובן הרגיל של המלה הזאת; הבי"י בעצמו הוא קובץ הלכות מפורזות ודעות מעורבות, שלפעמים יש להן אך יחס רחוק לדברי הטור, כמו שהעיר מהר"ק בעצמו בהקדמתו, שמתחלה בקש לסמוך את החיבור ב"י על הרמב"ם, אך חזר בו, מפני שהרמב"ם אינו מזכיר דעות החולקים, ומפני כן מצא יותר נכון לסמכו על הטור, אבל עצם דברי הטור נשארו סתומים כמו שהיו, עד שהלומד טור ובי"י לא יעלה בידו אלא ערכוב של שיטות מחולקות ודעות מעורבות ומבולבלות, בלי כל קשר ביניהם.

אלמלי היתה כוונת הבי"י ליסד את השו"ע לא בעד התלמידים הקטנים, אלא בעד הגדולים, כלומר אלמלי בקש לסדרו כספר בפני עצמו ולא כספר מלואים להטור, אז אפשר שהיה מסדרו באופן אחר. אבל דא עקא, שמהר"ק לא הכין א"ע מתחלה למלאכה גדולה כזו, לחבר אוצר תורת ישראל, מלאכה שהרמב"ם עשה בה עשר שנים; אלא חבר את ספרו זה לעת זקנתו כלאחר יד, ויש אומרים, שלא חברו כלל בעצמו, כי אם על ידי תלמידיו (יד מלאכי בשם ר"ש אבוהב), ומפני כן יצא משפש מעוקל, רוב התלמידים, אף הגדולים, קבלו את השו"ע כמו שהוא, מטעם שאמרנו למעלה, "שישראל לפי הדור היו צריכים לספר כזה", ומולו גרס לו לספר זה, שהוא יתקבל בישראל כאבטוריטט שאין למעלה ממנו.

ואולם, כל החושב, שהשו"ע נתקבל בישראל מיד כשיצא לאור העולם, אינו אלא טועה. הרבה מלחמות עברו עליו, הרבה מקטרינים עמדו כנגדו, ורק אחר עבור תקופה ארוכה והסתככות סבות שונות, זכה לבסוף להיות מקובל ומוסמך באומה. את מהלך המלחמה הזאת ודרך התפשטותו של השלחן ערוך, למרות ההתנגדות של גדולי האומה — נתאר בפרקים הבאים.

רב צעיר.



# בְּעֵמֶק הַבְּבָא.

ספור המעשה.

נדפס בהשתדלות

מענדעלי מוכר ספרים.

טו\*.)

רבי אשר הסרסור רוחו לא היתה נוחה מרפאל באותם הימים. הכל יודעים, שרבי אשר הסרסור עניו הוא מאד ומוחל על כבודו. אם פלוני אומר לו בראי אחה, אינו כועס ומתרעם עליו חלילה, ובשהשעה צריכה לכך הוא משים עצמו כהרש שאינו שומע, כסומא שאינו רואה, וכתם שאינו יודע, והולך לו ועושה את שלו. ולא די לו במעלות טובות הללו אלא שהוא גם זריו ואיץ ברנלים. אינו מתעצל וריץ מאה פעמים ביום לדבר עסק עם פלוני, אפילו כשזה מסתלק ממנו. אם נעולה בפניו הדלת הוא נדחק ונכנס דרך החלון. מה לו כניסה כדרכה או שלא כדרכה. היינו הך!... ובמדתו זו קנה לו שם אצל הבריות ואומרים עליו: רבי אשר זריו ומוורו ואין דבר עומד בפני רצונו, כשהוא מתחיל בענין מהענינים אינו מניחו עד שגומרנו כהפצו. — אף על פי כן לא עלתה בידו של רבי אשר באותם הימים לנצח את רפאל בדבריו, שיהא עושה עסקים על ידו, וכל תחבולותיו לא הועילו לו. ופעם אחת גער בו רפאל בנויפה והבריחהו מעליו. עד שרבי אשר, העניו הזה, אפילו הוא לא יכול לשלוט ברוחו, וחפו וגם בתרעומות והעיר עליו כל חמתו בשוק בפני הבריות:

— כלום שמעתם, רבותי, מימיכם, אדם מישראל ימנע עצמו ממשא ומתן ולא יהא בוטח ועושה עסקים!... על ידי קשיות ערפו של זה הפסדתי שבר סרסרות, כאלו בידיים גול מנה יפה מתוך כיסי. הריני אומר לכם, רבותי, שבכל "החקרנים" האלו אין איש טוב, אין גם אחד. לכאורה נראה שהוא אדם, סוחר כרבעי, והנה זה תפס אומנותם של סוחרינו הגדולים: שוקד ועוסק ומתהפך בתחבולותיו, מוחז מס ומרעיש עולם המסחר, ולבסוף נתגלה בו כח מעשיה של הקליפה ועמד ואמר: טפירווא!... החקרנים לא אמון בס ולא אחד מישראל נאמן אצלם, לא גדליה החנוני, לא פייטל הקבלן ולא רבי יודיל השולחני, ואפילו הכורא יתברך שמו גם הוא אינו מהימן. שומעים אתם? זה שנאמר



„כל באיה לא ישוכין“ אמת הוא. מי שנתפס מעט במינוח הלא ימח שמו וזכרו, שוב אין לו תקנה וסוחר לא יהא עוד כל ימי חייו. האמונה בהבטחת יהודי ושבועתו רופפת אצלו, ואינו נותן לו בהקפה כלום, אלא עד שיהא סופר ומונה הזחובים על ידו. שטר חוב של יהודי וכל מיני שטרות כתובים וחתומים אינם אצלו אלא שטרות העומדים לגוביינא מחלקי לעולם הבא — וזה שכמותו אין לפניו אלא מה שעניו ראות ומה שידיו ממשמשות כאן בעולם הזה: הוא במלאכים מתקלם, ושדים ורוחות, להבדיל, משחק לו, בעולם הבא אינו מאמין... כסבורים אתם, רבותי, שאני משטה בכס? חס ושלום! בהן שלי, שהדבר כך הוא. ודאי אלף פעמים נשבעתי לו באמונתי ובחלקי לעולם הבא, ושבועתי זו נחשבה אצלו כמו... ננפחת שפתים זו! מוסקבה מאמינה, לייפציג אף היא מאמינה ליהודי ומקפת, ולכשיארע פעמים מכשול מה ליהודי ואינו עומד בדבורו — מה רעש בא לעולם? מוסקבה אינה נהפכת, והאשכנזי חוזר וטאמין וחוזר ונותן. על אפי ועל חמתי היה לי החקרן הזה, רבותי!

אותו המעשה ברבי אשר היה ביום השלישי לביאת רפאל אצל לייבצי. ביום זה היה רפאל יושב בביתו, מברר לו את עניניו ונפשו ענומה עליו. עסקיו דוחקים אותו לצאת לדרך והוא אינו יכול לזוז ממקומו — הרי חובה מוטלת עליו לגלות סודו אל הנצח ולהמתין עד שתודיעו בכתב שעת הכושר לזה, כמדובר ביניהם, ועכשיו, אחר כל הנעשה בינה ובין בעלה, על אחת כמה וכמה חובה כפולה ומכופלת עליו לראותה ולדבר עמה. ומה ידבר, ומה תכלית דבורו הלכה למעשה? את זאת עדיין הוא אינו יודע בכיורו. הענין מסובך ומסוכסך עכשיו וקשה יותר מבתחלה, אלא בלבו הוא מרגיש, שלהגיה הדבר כמות שהוא אינו רשאי. גם להגיה ענינו של הירשילי אי אפשר. והנה הוא נאחו במצודה ושרוי בצער, ופתאם — ברוך הבא! רבי אשר נכנס והצעותיו בירו. ממילא מוכן, שרבי אשר נכוח בנחלתו של רפאל יוצא מביתו נרעש ומטורף, כזה שנשפך קיתון של רותחין על פניו. וכיון שיצא העלוב הזה בהרפה ובבושת פנים חוזר רפאל ונשחקע בהרהורי לבו. השעות חולפות, הדלת נפתחת — והוא אינו חושש.

— שלום עליך! — אמר רבי אברהם, לאחר שנכנס ועמד שעה קלה אצל הפתח ורפאל לא הרגיש בו.

— מה? — קרא רפאל מבובל, שלא לשאת עיני ולראות מי שם הקורא לו.

— שלום, אני אומר, שלום עליך! סלח נא, רבי רפאל, שבאתי בשעה שאתה טרוד.

— רבי אברהם!?

— חייך, שקשה עלי להפריע אותך ממעשיך, אבל... עלי לקיים מה שהבטחתי.

הנני בא אליך עתה בבקשתך.

— אתה, רבי אברהם, אתה מפריעני! לא כך הוא. בואך נעים לי בכל עת תמיד.

שב נא והשמיעני מה בקשתך.

— רייוא מצטערת מאד וקובלת עליך, רבי רפאל. הנה זה כמה ימים, כך היא

אומרת, שאתה ממעט באכילה ושתיה וטועם אך קימעה מכל מה שמגישים לפניך על השלחן. היא סיגעת את מוחה וחושבת ומבקשת טעמו של דבר זה. אפשר הקריחה תבשילה והמאכלים לא ערכו לך? אבל היא אינה מתעצלת ועושה כל מה שבידה, כך אומרת היא, שהתבשילין יהיו ערבים ונעימים ומשתדלת להמציא מיני מטעמים חדשים בכל יום, פעם בשר מבושל בחומץ ודבש, נגרת ממולאה בדיוסא של גריסין מצטמקת יפה יפה וראויה לאכילת מלכים, ופעם לביבות מטוננות, ציקי קדרה ולפת, מיני פרפראות ומעדרים



אחרים כיוצא באלו. אפשר, היא אומרת, אתה חולה, חס ושלום? ולמה זה אי אתה חס על עצמך ושותק ואינך דורש ברופאים — אם רופא אין בכסלוק? כשהיא רואה אותך עצב באלו הימים ופניך רעים, חלבה ודמה מתמעטים מרוב צער, כך היא אומרת. והיום הפצירה בי ואמרה בתחנונים: בוא נא אליו, הלא אתה רשאי, גבר אתה, בוא והתודע מה לו ומה שלומו? — והנה באתי עתה, רבי רפאל, הגידה לי, מה לך?

— תנוח דעתך, רבי אברהם! כלום יש אדם בעולם, שלא יהא לו צער מה פעמים?  
— אפשר אתה מצטער על אותו המעשה בהנער היתום? ודאי הצער גדול הוא, ואף אני מיצר ודואג לו, אבל . . . וכשבאתי לכך אשאלך, רבי רפאל, והוריעני, מה משפט הנער „השקץ“ הזה עכשיו?

— הכל כקדם. הירשילי עומד על דעתו, והוא באחד: הלא תניד זו היהודיה היכן היא הריבה! ואף היא, היהודיה, עומדת על דעתה ואומרת: הלואי שכך ידע הגנב הוזה לשלוח ידו בכיס אחרים כשם שתדע מה הוא סח ומה הוא דורש ממנה! לעת-עתה לא טוב הדבר.

— וכי אין עצה ואין תחבולה לנניד זה? היכי תמצא!  
— תחבולה אחת הנה זה עשיתי, לא הייתי קמצן, אלא . . . דומה, שפלוגי אלמוני מצד השני עשה אף הוא תחבולה זו בעצמה כמותי. עכשיו הדבר כך הוא: או שניהם ישארו בבית המשמר, צפויים לחקירה ודרישה, כחיובים, או שניהם יהיו נפטרים משם כזכאין.

— הנח לה, להיהודיה הזו, בבקשה ממך. רבי רפאל! יהיו נפטרים שניהם וקין לדברי ריבות!

— לא לדרוף את האשה הזו רצוני, אלא להציל נפש עלובה ולדעת, בת ישראל זו היכן היא? אך חסד ורחמים אני מבקש, רבי אברהם. אין ספק אצלי, שהאדיל זו הוליכה את הריבה לאחד המקומות . . .

— ומה בכך אם הוליכה אותה, הרי לא אכלה את הריבה ולא בלעתה חיים. תנוח דעתך רבי רפאל!

— אוי, אוי, רבי אברהם, מקרה לא טהור הוא! האדיל שם רע לה בעיר, אומרים, שפרוצה היא . . .

— ומה דבר זה בא ללמרנו?

— דבר זה, אוי, מלמרנו הרבה, יש בו מעין זה, שמנונה הוא ונורא מאד! . . .

— אוי, אוי, רבי רפאל! מה סלקא אדעתך? אני איני יודע איזו נוראות יש בו

בדבר הזה. בבקשה ממך, די להם לישב שם במשמר. לבי לבי על „השקץ“ הזה!

— כסבור אתה, רבי אברהם, שזה „השקץ“ רוצה לצאת מבית המשמר עד שלא

יתברר הדבר היכן אותה הריבה? טעית! אלמלי ראית איך הוא מוסר נפשו עליה . . .

הס! כמדומה לי שמתדפקים על הדלת. בוא, בוא! — אמר רפאל, מפסיק דבורו עם רבי אברהם ומומן עצמו לקבלת פנים חדשות.

עלמה נאה, יפת תואר ומקושטה, נכנסה ועמדה אצל הפתח. מבטת מנניד על שני הגברים האלה, היושבים בבית, פעם על זה ופעם על זה, שלא לדעת למי מהם תפנה. רבי אברהם מתבייש ממנה, כדרך היהודים, והופך פניו הצדה, ורפאל עומד ממקומו והולך לקראתה.

— דבר לי לרבי רפאל — אמרה העלמה, מסתכלת ברפאל ובודקתו בעיניה.



— הנני לפניך, גברתי! — אמר לה רפאל בהשתחויה וכסבר פנים יפות.  
 — דבר סתר לי אליך, ולא אוכל לדבר בפני איש אחר.  
 רפאל זמן את העלמה לבוא אחריו לחדר שני, ורמו לרבי אברהם בעיניו, שישאר  
 בבית על מקומו.

כשעה אחת ישב ר' אברהם יחידו בבית והרהורים משונים עולים ובאים מאליהם  
 לתוך מוחו ומתרוצצים בו, כאלו הוא הפקר ואין אדון לו. שם האדיל נראית בניוולה,  
 גם הירשילי והבתולה הקבציאלית שם הם, ורבי אברהם מתעורר ואומר בלבו: אמנם  
 ידעתי! . . . עתה ידעתי, שמעשה האדיל הפרוצה נורא הוא, מגונה מאד . . . והנה הוא  
 מנפנף מעט ירמולקאתו ומשיב בה מעל ראשו, כאלו מנרש מפניו זבובים, המצירים לו.  
 אבל ההרהורים, הזבובים הללו, עושים את שלהם — עולים ובאים ומנקרים את מוחו,  
 ועלמה זו, יפת תואר, אף היא בתוכם. צורה נאה מתרקמת לפניו: עינים יפות, לחיים  
 צחות וקווצות שחורות. רבי אברהם מתרגז ונאבק עם הרהוריו המנוולים ומושכם לרברי  
 תורה: להגות בפרק „משניות“ וליישב לו דבר קשה ב„תוספות יום טוב“, אבל המנוולים  
 האלה מתגברים עליו ומושכים אותו אחריהם — והנה הוא מתאנח בחסידות, מניע ידו  
 ושולח אצבע ומשרטט וכותב על השלחן „פטום הקטרת“ אחת, „פטום הקטרת“ שתיים,  
 שלא לדעת שהוא כותב ומה הוא כותב.

— במחילת כבודך, רבי אברהם! — אמר רפאל בכניסתו בהול ומבוהל, מוציא  
 מתוך הארון בגדי כבוד ולובשם.

— רואה אני שטרוד אתה והשעה דוחקתך. גם אני הניעה שעתי להפטר מלפניך  
 — אמר רבי אברהם עומד ממקומו והולך אל הפתח.

— אין לי פנאי אפילו רגע אחד, ואני אין לדרכי. בוא נא, בוא אלי עוד היום.  
 זכור ואל תשכח, רבי אברהם!

„אין הדבר הזה אומר אלא דרשני — התחיל מוחו של רבי אברהם לחשוב  
 מחשבות, כשיצא מבית רפאל — יפת תואר זו מי היא? . . . אפשר היא קרובתי? אם  
 כן למה הוא מכולכל כל כך? או שמא אשתו היא? . . . ואלא מה, שלדבריו הוא  
 אלמן — בזה אין איש ליטא נאמן!“ ומיד מתחרט רבי אברהם וכועס על עצמו, איך  
 עלה על דעתו מחשבה זרה זו על רפאל הישר באדם, והוא מנענע בראשו, מפני ענמת  
 נפש, ומרים פעמי רגליו והולך מהרה.

## מז.

התוגרית הזו הנה בתחלת קלקלתה היתה מרגשת, ככנות אומללות הרבה שכמותה,  
 שהיא יורדת מטה מטה בעמקי הזוהמא. אבל החטא — זהו הנחש „באָא“ הגדול בקורת בית  
 הכד, והחוטא — זהו טרפו המתבלבל מראיית עיניו, ותחת הבריחה מפני המשחית הזה הוא  
 הולך הלוך וקרוב ומוסר עצמו לתוך פיו. אך קסם הוא בעיני השטן, הנחש הנורא הזה,  
 כיון שאדם תועה מדרך ישרה ובא לתוך רשותו מיד תחבלע דעתו, והוא מודה מדחי  
 אל דחי, כקוץ מונד בתוך זרם מים כבירים, נסחף ונסחף ומעמיק ונשקע עד שאול  
 תחתיה. זה הנכשל בעונו צריך לכה לב כביר מצדו ולסיוע גדול גם מצד אחרים, להחליץ  
 משטף המים היודונים ולשוב ולעמוד על מעמדו כבראשונה. אלו בני אדם, שלוי עולם,  
 שלא נתנסו מימיהם ולא נפלו בידי השטן, שדרכם צלחה ויס־החיים אינו הולך וסוער



עליהם, הם אינם רשאים להתגדל בצדקתם על אלה העלובים, שמוזלם הרע גרפם והטילם לחוך תהום רבה הסואנת ברעש; אינם רשאים, אם אך נבונים הם ויראת אלהים בלבם, להראות באצבע על אחיהם ואחיותיהם הנתעים והנרדחים, להלעיב בהם ולהוכיח עליהם חרפתם בלעג השאננים ובזו הנאיונים. אל תקללו שונים ואל תדחו את הנכשלים מפניכם, כי אם בקשו תחבולות ותנו יד לפושעים להשיבם מעונם — יתמו חטאים וחוטאים עוד אינם, והרברים עתיקים, ואם אין בכם כח להציל, והנכשל שזה אובד הוא ושוב אין לו תקנה, על כל פנים סמכו ידיכם על הקרבן הזה והתודו עליו את פשעכם ואת עונות בני ישראל! . . .

אמנם כן, התוגרית היתה מרגשת, שנלכדה במכמורת, וידעה, כי בנפשה היא, אבל היא נסתככה בה כל כך עד שהיה קשה לה לזוז משם. פורשי המכמורת התחכמו לה בתחבולותיהם ויעבתוה, שלא תנצל מידיהם. אמת, היא היתה רוצה להמלט על נפשה, אבל להוציא מחשבתה מן הרצון לידי מעשה צר כחה, כאלו נפסק במוחה חוט מליגרפי זה, שעל ידו הרצון שולח את גזרותיו לכל אחד ואחד מאברי הגוף, שיעשו את תפקידם. לכתחלה, בשעת קלקלתה, לא אבד סברה לעשות מה להצלתה, והיתה דוחה הרבר עד עת קץ. בין כך וכך עברו הימים ונוקשה ונתלכדה מיום ליום יותר, מוחה הנה זה משועמם, הרצון מתחיל מתרופף, ועוד מעט ונטרפה דעתה לגמרי ואחריתה עדי אובד, אלמלא עמד לה פתאם רוח והצלה ממקום אחר — מיתה משונה זו של אותה הדוכסית היתה מעוררת ומוזעזעת את נפשה המתעלפת. קול דמי איידיל היו צועקים לה מן האדמה: אי שמים! למה צרוננו חנם וקצרו ימי עלומי? אוי, לידי מה הביאוני בני אדם ברוע מעלליהם . . . עורי עורי, אחותי, התעוררי והנצלי מיר מערים!

האמונה כנלגול נפשות, שנשמתו של אדם מתנלגלת לאחר מותו באחד ממיני הבריות וקובעת שם דירתה, לכאורה הבל היא ואין הדעת סובלתה, אבל כשנבחין אותה יפה יפה נראה, שאינה מוטעת כל כך והרבה מהאמת יש בה. וכי במה יתפרש לנו קול זה, למשל, קול איידיל, המצלצל תמיד באוזני התוגרית, מעורר ומעורר אותה ואיגו פוסק? תמונה זו, תמונת איידיל, העומדת בתוך התוגרית ולנגדה תמיד, בשכבה ובקומה? רוח זה המפעם אותה, משחרה מוסרי, מלמדה להשכיל להיטב ומאיץ בה למלט נפשה וללכת בדרך ישרה? . . . איידיל הלא היא בתוך לבכה, בראשה וכל קרביה; רוח איידיל — רוח אסה ונשמתה; מדותיה הטובות לה לדונמא ואור לנתיבותיה. אך באיידיל יאמץ לבה, ורצונה, שהיה תש, הולך ומתגבר. היא מרגשת כל זאת ומקבלת עליה לעשות כל מה שבירה ובכחה ולצאת מהמצודה הרעה.

ועד שהיא מהרהרת בתשובה ומבקשת מפלט לנפשה, והנה עוד נפש אדם נאחזת במצודה זו ומתלבטת ומתחבטת שם אצלה — היא ביילא העניה והרבה בשנים. הביטה לה ונכמרו רחמיה על עלובת נפש זו. ומאותה שעה היתה אוהבת את ביילא אהבה רבה, מחבקתה ומטפלת בה, כבת גדולה יתומה מטפלת באחותה הקטנה, יתומה עוובה ואומללה כמותה.

היא יושבת לה שוממה ונאנחה פעם אחת בין הערבים, בחודש זה שממעמים בשמחה, חבויה בסככי הגן מאחורי הבית, וכפניה הועומים כן פני השמים זועפים ומתקררים בעבים, ובאוויר העולם כלו אומר, "תשעה באב!" עשב שדה וירק דשא נובלים, עצים כפופי קומה מזועזעים לפני רוח ומיבבים ואומרים קינות על העלים המתחילים להתכמש ועל הקרחה בצמרתם עמרת ראשם, בעלי כנף אכלים, עומדים עצובים איש על סככו ואיש



על סעיפם, מחנדרים כחרטומם תחת כנפיהם, נושאים עין ומביטים כה וכה, מנדרדים נוצתם ופוצים פה וגוחקים ונכנסים לתוך קניהם וישנים בלא קריאת שירה של ערבית . . . גם התרנגול אינו מתאוה היום תאוה עזה להתעלס באהבים עם נשיו, לא זו עמידתו ולא זה נאונו ונאותו שבכל הימים, אף הקריאה לא קריאת גבר היא, אלא קול שופר מרוסק. הוא עומד נטוי גרון ומתבונן, מסקר עינים והופך פניו, פעם לימינו ופעם לשמאלו, וכל מנהגו מנהג שומה. פתאם הוא עוקר רגליו ופוסע והולך סובב סובב, כפיזו סרוחות וסורמות בעפר הארץ, מאספ את נשיו ומוליכן למקום מנוחתו . . . יגון מסביב! רוח עצבות חרישית שורה בחללו של עולם, מדאיבת נפש ומטעימתה טעם משונה, כלענה ודבש מעורבים ביחד. כל הלבבות נואבים ומתגעגעים, וכל קרב וכליות הוגים חולמים, והנשמה משתפכת בלא אומר ובלא דברים ובוכה במסתרים.

היא יושבת לה בסתר תחת השיחים עצובה ושקועה במחשבותיה, והנה קול צעדה נשמע לה באזניה, עוד מעט ואת שיינצה הדודה ראתה עומדת מנגד ולפניה איציק פקטור, מין בריה זו, המזוינת, בחסד הכורא יתברך, כגב כפוף נוח לקידה והשתחויה, במצה נחושה, בשתי עינים מלאות ערמה ובשתי ידיים מסוגלות לפרנסתה. זו הבריה כורעת וזוחלת, מצטמצמת ונדהקת דרך חורים וסדקים, חשה ומריחה וממשמשת ושומעת מאחורי הפרגוד, מננבת דברים וגוררתם כחולדה ממקום למקום, לוחשת ועוקצת בחשאי. שתי נפשות אלו מספרות זו עם זו, ומדברי שיחה שביניהן אינם באים לאזני התוגרית אלא מאמרים מקוטעים הללו: תפוסה . . . האדיל . . . הריבה היכן? . . . עברה וזעם וצרה . . . משתדל הקומים רפאל . . . רע ומר מאד . . . דורון ותפלה וצדקה מעבירין . . . כך אומר איציק, ושיינצה הדודה פורשת בכפיה, נושאת עיניה למרום, נושלת ונותנת לתוך ידו של איציק ושניהם מתחמקים והולכים. התוגרית תוהה וכמו שערה בנפשה, שלא דבר ריק הוא וצרה קרובה. במקום שאיציק פקטור בא, שם הננע. בין כך וכך ערב היום. העצים לובשים קדרות וצורה משונה, וזה הרמיון הקוסם מתעה את העינים בצלמי בלחות. מרחוק באופל נראתה לה איידיל תלויה בעץ, והיא מתנופפת ומתנענעת ורומזת לה: בואי אחותי, בואי ונתנדנד שנינו על העץ! בהולה ונכהלה היא קופצת ועומדת ממקומה וממהרת והולכת ופוגשת אצל פתח הבית את ביילא, בשעה שנעשה לה גם ונמלטה מיד לוי על ידי שיינצה הדודה, שבאה ולחשה לו באזנו דבר סתר.

הנה זה עבר יום אחד אחרי אותו הערב, שהדודה שיינצה עשתה נחת רוח לביילא וזמנה אותה לטייל עמה במרכבה. הדודה חורה בלילה לביתה לברדה. כל יום המחרת היתה התוגרית שרויה בצער ודואגת לביילא היכן היא. הלא דבר הוא! ופתאם נצנצה בה רוח בינה ואמרה בלבה, ודאי ענין זה של ביילא יש לו סמיכות לשיחת איציק פקטור עם הדודה אתמול בנן. ויותר שהיתה מעיינת בכוננת דבריהם, שהגיעו לאזניה, נחברר לה ביותר, שבביילא היו מדברים, ולה נתכוון איציק בדבורו. ודאי יש לה נואלים, תקיפים, המשתדלים בשבילה. לעת-עתה פנעה מרת הדין בהאדיל והיא תפוסה, ואחר כך תפגע גם באחרים. ושיינצה הקדימה רפואה למכה זו וחפזה והסתירה את הסחורה האסורה. וזה דבר הטיוול של הדודה אמש עם ביילא ביחד! היא מתמלאת רחמים על ביילא ונומרת בלבה להנקם לה מעוברי נפשה. כל אותו היום היתה ענומה, מתנוודת פעם בחצר ופעם בנן וחמתה בערה בה. ועד שהיא עומדת בערב בשער החצר ראתה מרכבה אחת עוברת לפניו והכירה אותה, כי זו היא, שהדודה נסעה בה אמש עם ביילא, ומיד קפצה ועלתה לתוכה, כמעט שלא מרעתה.



— להיכן? — שאל הרכב.  
 — להיכן? — החזירה התוגרית לאחר שהתכוננה מעט — נהג ולך לשם...  
 לשם שנהגת אתמול. עתה הנה זה ידעת להיכן?  
 — מה שאלה היא אם יודע אני? עוד כח זכרוני עומד בי, ברוך השם. ידעתי, ידעתי. להיכן שנהגתי אתמול בלילה את הדודה ועוד נפש אחת. הנה את מתכסה בצעיף ופניך לא יראו. אפשר את היא הדודה בעצמה וכבודה.  
 עוד מעט ובאה המרכבה אצל בית אחד במקום בודד ונעזב כמעט מחוץ לעיר.  
 — ספרווא! — קרא הרכב לסוסיו ועמדו — עתה תראי, כי אני יודע. ומה רבותא היא? כל ימי חיי מחמר אני, ברוך השם, ולא אדע היכן משכן כבודו של פייביל הקטן! אני ממשש ומוצא, כמרא דאתרא, כל החורים כאן בחושך אפלה. וסוסי, להבדיל, אף הם נהירין להם שבילי המקום הזה... שאלה גדולה שאלתני היא, אם יודע אני בית דירתו של פייביל הקטן! הנה הוא בית הקטן, או יקטן, כמו שנקרא אצלנו!  
 כך אמר הרכב הדברני, מקבל שכרו מאת התוגרית, דופק בסוסיו וחזור והולך לו. השער של בית "יקטן" היה סגור, והתוגרית לא נצטערה על זה. אפילו אם היה פתוח הרי לא היתה נכנסת אל הבית, שלא תמשוך עליה חשך בביאתה ותקלקל את מחשבתה. היא ידעה מי זה פייביל הקטן, שמבני הכנופיא של לוי הוא ובעלי בריתה, איש מזמות כמותו. והפעם לא היה הדבר מוטל אצלה בספק, שבכיתו החביאה הדודה את ביילא עד יעבור זעם. דיה לה שהיא יודעת את זאת, ומעתה תשית עצות בנפשה מה לעשות לה. שעה קלה עמדה בחוץ ואחרי כן הלכה ושבה למקומה. בלילה נדרה שנתה, ועל משכבה היתה מהרהרת איוו דרך יפה לה להשלים חפצה, ובמה תתחיל מעשיה? והנה שם רפאל הקומים, שהגיע לאזנה מפי איציק פקטור, עלה במחשבתה, ועמדה עליו ואמרה: זה הוא הגואל! וממחרת דרשה לשכנו ובאה שמה, בשעה שהיה רפאל יושב ומסיה עם רבי אברהם, ומסרה לו את סודה בחשאי.

(עוד יבוא).



## חיי היהודים בימי הבנינים.\*

מאת דוד ילין.

### יא. המסחר והעסקים.

בשנת תתקכ"ה לאלף החמישי עזב איש יהודי סוחר, ושמו ר' בנימין מטודילה, את עיר מולדתו ויסע למסעיו בכל קצות הארץ, וכל דברי מסעו לפרטיהם כתובים על ספרו אשר כתב. יהי מסעו מסרנוזה דרך קטלוגיה, נגב צרפת, איטליה, יון, ים האייים, רודס וקפריסין, אל ארץ סוריה וערב ופרס. ובשובו עבר על פני האוקיינוס ההודי והפי תימן ומצרים וסיציליה, עד שובו לקסטיליה, אחרי נדודי ארבע עשרה שנה. בתוך סוחר הוא מזכיר את מצב המסחר בכל מקום אשר עבר בו וספרו ימציא לנו החומר היותר קרמון לקורות סחר אירופה ואזיה ואפריקה במאה הי"ב. אך ברחב לבו ושכלו מצא חפץ לא רק בהודעות האלה, כ"א גם בכל עניני החיים של העמים אשר בקר במסעו. הארצות והאנשים, מנהגיהם ומלבושיהם, שיחות הצרות המלכים והויות ההמון, כלם יחד מוצאים להם מקום בספר זכרונותיו, אכן שכוח לא ישכח בשום מקום להגיד לנו מספר היהודים היושבים בו ולדבר על ארחות חייהם, בתי למודם, ועסקיהם, אך חלק גדול מספרו הוא מקדיש לענינים יותר כלליים.

ויהודים בני טפוסו של ר' בנימין מטודילה רבו בימים ההם, כי הרגשת סוחר ישראל את הקשר הנפלא שבין כל יהודי ובין אחיו הנפוצים בארבע כנפות הארץ, ותשוקתם העזה למצוא מוצאים חדשים לסחורותיהם, עשו אותם לחרוצים ולמרחיקי-ראות יותר משאר בני זמנם. מונפלייר היתה במאה הי"ב עיר המועדה למסחר שבין איטליה וארצות המזרח, וסוחרים מכל הארצות באו אליה: מפורטוגל ומלכות רומי ומכל ארץ מצרים וארץ ישראל וארץ יון וצרפת וספרד ואנגליה<sup>1</sup>; ותהי העיר הזאת מושב קהלת יהודים חרוצה מאד ועשירה, וגם ישיבה גדולה היתה בה. וככה היה גם במרסיליה ובכל הפי הים התיכון, וגם בכל ערי המרכז הפנימיות הסוחרות אל ארצות רחוקות, כרגנשבורג באשכנז ונרבונה בצרפת, בכל מקום מרכז גדול למסחר לחוף ימים ובתוך הארץ נקוו סוחר יהודים במספר רב, ובמשך מאות בשנים פעלו הרבה ברוחם הכביר לטובת המסחר שבין העמים השונים, בהיותם הם היחידים האוחזים בו. ואם השתרשו תוצאות ארצות המזרח באירופה, הנה השתרשו רק בהריצות היהודים מביאיחן. ולא רק את הקווה והטבק העתיקו מארץ אל ארץ, כ"א גם את הצוקר. הראשון אשר נטע את קנה הצוקר

\* עיי' למעלה חובי כ"א עי' 280.

<sup>1</sup> מסעות ר"ב מטודילה.



בברזיליה היה יהודי פורטוגזי<sup>2</sup>, וגם מביאי הצוקר מקנדיה לווינה היו יהודים אירופיים<sup>3</sup>.  
וגם ראשי בשמים ותבלין שונים הביאו היהודים מארץ הקדם.  
ככל הפנות השונות הביאה רוח המסחר שבקרב היהודים תועלת רבה להאגושיות  
כלה ורוח השכל בקרב עדותיהן פנימה. ספורי נוסעיהם מלאים הערות מועילות לידעת  
דברי הימים ההם, וחכמיהם הנודדים הרבו עוד יותר להועיל במקצוע זה. אכן לא כל  
החכמים היו נעים ונדים כהראב"ע, אשר עבר בכל רחבי אירופה ובכל מקום עוב אחריו  
חבורים מלאים חכמה ודעת, אך גם הדבר הזה ברור, כי אך לעתים רחוקות מת חכם גדול  
בישראל בימי הביניים בארץ אשר בה נולד.

עד התכונן הרפובליקות האיטלקיות על בסיס המסחר, היו היהודים הסוחרים  
הגדולים היחידים. ולא רק במסחר הגדול הצטינו ויהיו המתוכים בין הארצות השונות, כי  
אם גם במרכלת החפצים במדה קטנה; ופני הסוחר היהודי נראו בשוקים וביודים שבקרב  
הארץ כהראותם בערי החוף.

אך לא רק בארצות סחר היהודים ועובונם בימים ההם יוליכנו ר' בנימין, כי גם  
בדרכי המלאכה והחרשת. הוא יראנו את עסקי היהודים במקומות שנצברו בהם במספר  
רב ודרכי המלאכה גדורות בפניהם ע"י אגודות בעליה-המלאכה של ימי הביניים, וגם את  
מעשיהם במקומות אשר בהם המה עובדים בידיהם ככל מלאכה בלי מפריע, אף העבר  
יעברנו על פני מקומות אשר בהם חיו אך קהלות מצערות או גם משפחות בודדות  
העוסקות במלאכות שונות. בשנות המאות המאוחרות יקר למצוא כדבר הזה, ומכאן נראה,  
כי השאיפות אשר ייחסו ליהודים להתכנס במספר רב בערים גדולות איננה טבעית בהם.  
רק תוצאה מוכרחת מצרכי החיים האירופיים.

למרות החקים השונים אשר הוחקו להרחיק את היהודים ממלאכות יד, לא חדלו  
עד המאה ה"ג מאהו במלאכות השונות אשר בהן אהוו גם שכניהם<sup>4</sup>; אך בכ"ז היו  
מלאכות ידועות חביבות עליהם ביחוד, ואחת מהן היא מלאכת הצביעה. מדברי ר' בנימין  
נראה, כי במקומות רבים באויה היו מצוינים במלאכה הזאת, וגם בנגב אירופה נקרא  
לפעמים מכס היהודים בשם *Tingta Judaeorum* על היותו נגב מאריגים אשר  
צבעום היהודים<sup>5</sup>. וגם בכרך ר' פתחיה והרמב"ן את ירושלים, היו היהודים האחרים  
אשר מצאו בה — צובעים.

בסציליה היה חלק גדול ממעשה המשי בידי היהודים, ומשם הוציאוהו לאיטליה  
ולצרפת. אפס כי גם מן המלאכה הזאת, אשר יצרוה המה, לא נתנום הסוחרים האיטלקים  
להנות במנוחה, ויצרו צעדיהם עד גרשם אותם מבתיהם אשר על חוף איטליה הדרומית  
ואייה<sup>6</sup>.

המלאכות הרורשות טוב טעם בהרשת המעשה היו חביבות על היהודים ביותר.  
תיכף אחרי המצאת שחוק הקלפים התעסקו רבים מהם בארצות הריון בציוור הקלפים.  
הדור כריכת הספרים וקשוט כתבי היד בציוורים השתלמו ג"כ מעט ע"י היהודים. כתבי  
היד העברים המצוירים יפים מאד בכתבם ובציווריהם. אך את כל חכם הראו היהודים

<sup>2</sup> G. Kohut in Publ. Jew. American Hist. Soc. IV. p. 103

<sup>3</sup> Berliner, Aus dem inneren Leben der deutsch. Juden, p. 45

<sup>4</sup> Renan, Le Judaïsme et le Christianisme, p. 22

<sup>5</sup> Id. II. p. 240 — G. Güdemann, II. p. 812



לא כציור תמונות, כ"א כיפוי הגליונות וראשי הפרקים. מעשה רקמת זהב גם הוא אחד מסעיפי החרשת היפה הזאת, ובו הצטינו היהודים להפליא. גם צורפי זהב וכסף מצוינים קמו בקרבם, ושיטותיהם לזקק את המתכות ולמשכן לחוטים נודעו לטובה בגלל חשיבותן. במאה הטי"ז מצאו להם היהודים חרושת חדשה המתאימה לרוחם. המצאת הרפוס נתקבלה בקרבם בשמחה והתלהבות, וברבים מספרי הרפוס הראשונים נמצאים שירים להלל ולשבח את המלאכה הזאת<sup>7</sup>. והמדפיס היהודי לא נחשב לבעל מלאכה פשוט, כ"א לעובד במלאכת הקדש, כאשר יקראו לו עוד היום. בחמש ושלושים שנה אחרי המצאת הרפוס כבר נמצאהו בידי היהודים, והרפוס היהודי הראשון היה באיטליה. משם פשט לספרד, אך שם לא האריך ימים, כי קרוב לעת ההיא גורשו היהודים מהארץ הזאת. במאה הטי"ז הגיעה מלאכת הרפוס עד היהודים בטורקיה וביתר ארצות המזרח, ואחרי כן הובאה לאשכנז, להולנדיה ולארצות הסלאווים. מדת ספרי הרפוס העברים היותר עתיקים היא חצי הגליון או רבעו, והנייר עב וכתם (נעלב) מעט. אך גם על נייר כחול ואדום נעשו אז תוצאות מפוראות, ואחדים מן הספרים ההם יפים ככתבי היד היותר נהדרים. בכלל אין גם בהרפוסות ימינו אלה דומה לטובים שבראשוני ספרי ישראל, אשר יצאו מבתי הרפוס האיטלקים והאשכנזים. גם נשים יהודיות רבות עסקו במלאכת הרפוס בתור מסדרות האותיות.

סחר הצמר ואריגו (שמץפף), אשר היה אחד מעקרי תוצאות אנגליה בימי הבינים, היה גם הוא עסק נפרץ בקרב היהודים, ובו לקחו יהודי ספרד חלק בראש. גם יהודי רומי עסקו בסחר אריג הצמר, אך כמעשה אריגתו התעסקו כנראה רק יהודי ספרד, כי לפעמים לא נתנה ליהודים הרשות לאחוז במלאכת אריגת הצמר, וגם היהודים עצמם פקפקו להתעסק בה, בהיותה נחשבת בעיניהם למלאכה פחותה<sup>8</sup>. אך בכל אופן הרבו לעסוק בתפירת האריג למלבוש. ברבות הימים היתה החקטות למלאכה היותר נפרצה בקרב היהודים, וכימי הקיץ ישבו למאות לפתחי בתיהם עסוקים במלאכתם זו. בראשית המאה הי"ח היו שלשת רבעי יהודי רומי חייטים<sup>9</sup>, וגם בימינו עוסקים רבים מהיהודים במלאכה הזאת. אך לא תמיד יכלו היהודים לאחוז בה. היו ימים אשר אך בכבוד הצליחו להשיג הוכות, כי יהיה להם חייט אחד או שנים משלהם, למען יעשה להם מלבושיהם כתורה וכמצוה. גם אופים נדרשו ליהודים משלהם, וגם כמעשה היין נאלצו להתעסק הם בעצמם, למען יעשה כתורה. וכה הרבו להתעסק בו עד כי פעמים רבות היו הם המספיקים גם את היין הנדרש לצרכי הכנסיה הנוצרית, כמו שהכינו להגמוני רומי גם את בנדי השרד אשר להם<sup>10</sup>.

סיציליה היתה ימים רבים מקום רחב ידים לחרשת המתכת, אשר היתה ברובה ליהודים לנחלה, כי ידעיותיהם בחכמת ההרכבה וההפרדה עמדו להם בדבר הזה. וגם בחציבת המינרלים לקחו חלק גדול, וכימי מלכות אֶלְיוֹבְטָה הנהיגו הם באנגליה את השיטות היותר טובות בהתכת הנחשת.

אפס כי בכל עבודות היהודים הרגישו את היר החוקה, יד אגודות בעלי המלאכה של ימי הבינים. ימים רבים לא חרלו האגודות האלה ללחון את היהודים למען יעוּבו

Steinschneider, Art. Jüd. Typographie in Ersch und Gruber Allgemeine (7)  
 Berliner, Rom, II. (2), (8 — תשבץ ח"א, סי' ט"ז — °)  
 La Lumia, Gli (11 — Berliner, Rom II. (1), p. 7; Güdemann, II. 48 (10 — p. 86.  
 Ebrei Siciliani (Palermo, 1870), II. 38, 50



את מלאכות יריהם ויחליפון בסחר החפצים הכלים, ואחרי ימי מסעיה הצלב שללו מהם בהתמדה ובהדרגה את כל זכויותיהם לקחת חלק בעניני המסחר הגדולים, ולא הותירו להם כ"א את עסק ההלוואה ברבית. כמובן, הרחיקים מעבודותיהם וממסחרם אך לאט לאט, כי הנסיון הורה, שהחפזון בדבר הזה יביא רעה לא רק ליהודים בלבדם, כ"א גם ליתר בני הארץ כלם. בצאת כספציליה במאה הש"ו הגורה לגרש את היהודים בפעם אחת, ראו יועצי המלכות את ההרס הנורא אשר יצמח גם לנוצרים על ידה, ויבקשו את פרדיננד להאריכה, באמרם, כי "כמעט כל בעלי המלאכה בממלכה הזאת הם יהודים, ואם יגרשום כלם פעם אחת יחסרו בארץ אנשי עבודה המוכשרים להספיק לבני הארץ הכלים הנחוצים להם, וביחוד כלי הברזל, כנעלי הסוסים וכלי עבודת האדמה וכלי האניות והציים. בעלי המלאכה הנוצרים לא יוכלו למלא מקומם רק אחרי ארכה גדולה, וגם אז יעלו את מחיר כל דבר כחפצם מבלי מפריע"<sup>11</sup>).

מכל אלה נראה ברור, כי היקר אשר הוקירו היהודים את המלאכה בימי קדם נשאר להם לנחלה גם בימי הבינים, ולא רק במלים כבדוה, כי אם גם במעשה, בהיות חכמיהם עצמם עושים במלאכה בשעה שהללו אותה. ותמצית השיטה הזאת מתבררת היטב בדברי הרמב"ם (אשר הוא בעצמו עבד כל ימיו עבודה קשה), המיעץ את תלמידו לאמור: "טוב בעיני דרם אחד שתרזיה מאריגה, או מהחיסות, או מנגרות משתרזיה מרשות ראש הגולה"<sup>12</sup>).

גם בהיות הברירה נתונה בידי היהודים לבחור להם מלאכה כחפצם, לא נטו הרבה אחרי אלה הדורשות רק בח המרי פשוט וגם, לא מפני כי חסרה להם ההתמדה או כי לא שמו לב להתחנך בעבודת הגוף, כ"א מפני כי לא שבעו רצון בעבודה שאין צורך לה בחריצות. וההגבלות אשר עמדו לשטן להם על דרכיהם ועשו אותם יותר ויותר לפועלים במוחם, פתחו רק את נתיבם הטבעית להשתמש בגוף כמשרת לשכל; ומה שאיפה הזאת יצאו ברכות הימים תוצאות רעות בנוגע לכח הגוף בקרב היהודים ולתכונתם בכלל. אך בכל אשר לא הראו היהודים, חבה יתרה לענינים הדורשים התאמצות הגוף, הגה לא עמדו לעולם מנגד לכל המלאכות הדורשות אומץ רוחני. הרוכל היהודי לא היה פחזן כלל, וכל גודר הנוסעים בימי הבינים, או בהיות הדרכים בהוקת סכנה כבשעת מלחמה בימינו, יוכיח לנו גם הוא, כי אמנם היו היהודים אמיצי רוח. גם אנשי צבא ומלחים רבו בקרב היהודים, והמסורה אומרת, כי האיש הראשון אשר ראה את אמיריקה היה מלח יהודי באחת אניות קולומבוס. אמנם גם בדבר מסעי הים עבדו היהודים עפ"י יותר בכחינה למודית מאשר במעשה: תוכן יהודי הכין לוחות לדרכי הים או המציא כלים חדשים לצרכי האניה, יהודי עשיר נתן את הכסף הדרוש למעשה האניה, ואך מלח יהודי אחד או שנים נמצאו בכל אנשי האניה. אך גם בדבר הזה אין ללמוד מן הכללות, וביהודי ספרד ראה נראה, כי מלבד ששלחו בים ציים במאה הי"ג והי"ד, הראו חבתם לארצם גם בנופם<sup>13</sup>, ויהיו רבים מהם אנשי צבא לעזור לנוצרים או למושלמים במלחמות הגדולות אשר סערו אז ביניהם. ובצי ה"ארמדה" הפורטוגזיות המפורסמה שרתו יהודים רבים. ביחוד הצטינו היהודים בתור עורכי מפות, וכמאה הש"ו היתה עריכת המפות כלה בידי יהודי מלורקה, ור' יהודה קרשקש נודע בשם "יהודי-המפה"<sup>14</sup>).

<sup>12</sup> במכתב הרמב"ם לתלמידו ר"י בן עקינן בראשית ספר "ברכת אברהם". —  
<sup>13</sup> Kayserling, Christopher Columbus and the Participation of the Jews etc. p. 3 —  
 Id. p. 6 <sup>14</sup> —



בכל המסעות הגדולים בתיור הארצות בימי הבינים לקחו היהודים חלק גדול במאדם ובנופם, לא לגוזמה תחשב לאמר, כי מבלי עזרת היהודים לא עלתה בידי קולומבוס לעבור ארצות ימים לעולם. והנוסע ווסקו די ג'מה נעזר גם הוא עזר חמרי במסעיו ע"י מלחים וחובלים יהודים; וגם לאלפונזו די אלבוקורק, רב החובל הפורטוגיזי, היה ידיד נאמן יהודי אשר לוהו בכל דרכיו<sup>15</sup>).

ובדבר נבורות היהודים, הגה כל ספרי נוסעי ימי הבינים מלאים המון ספורי נפלאות על גרודי יהודים באזיה המצוינים בתור לוחמים אמיצים אשר לא יוכל איש להכניעם. ורוח הגבורה אשר שרר בקרב יהודי ספרד בולט מדרישותיהם התכופות מהממשלה לתת להם הזכות לשאת נשק ולקחת חלק בשעשועי הגבורה של האצילים. מגדלי חיות של המלכות בספרד היו יהודים<sup>16</sup>, וכתבי הממשלה האנגלית משנת 1521 מעידים על מעשי נבורות יהודי תקיף, „שורדריים מפורסם“, אשר הכין צי אדיר לפגוש באניות המלחמה הספרדיות<sup>17</sup>.

הכמת הרפואה היתה גם היא אחד מן הדברים שהצטינו בהם היהודים. מלבד הערביאים, לא הגיע איש למעלת רופאי היהודים בספרד ובאיטליה, ושרי המדינה היהודים, אשר עלו לגדולה בחצרות ספרד ופורטוגל, היו בראשותם עפ"י רוב רופאי המלכים והנסיכים. מובן כי בזאת גדלה שליטתם מאד על רוח גדולי הארץ הרורשים בעצתם, והכנסיה הנוצרית הביטה בצרות עין על השפעתם זאת, ותשתדל מבלי הרף להגותם מן המסלה, אך המלכים והאפיפיורים עצמם לא הטו און קשבת לפקודותיה בדבר הזה, ועד אשר נוסדו מדרשי המדעים בקרב הנוצרים היה יקר למצוא חצר מלכות או הגמוניה באירופה שלא היה בה רופא יהודי.

אף כי היהודים היו הראשונים בימי הבינים להביא את הטובה שתצמח למסחר ע"י הלוואת כספים ברבית, הגה הביטה הדת היהודית בעין רעה על המלוים ברבית ותמתה עליהם מדת הדין היותר קשה. אפס כי עוד מראשית הימים הברילה תורת ישראל בין המלוה ברבית לעני למען ימלא בו את צרכיו הגחוצים, ובין המלוה לאיש החפץ להשתמש ברכוש אחרים למען ישתכר בו, וזה הוא עקר יסודה בהברילה בדבר לקיחת הנשך בין היהודי המלוה לאחיו בשעת דחקו ובין המלוה לנכרי הבא עפ"י רב לסחור בארץ. ואת חשיבות ההבדל הזה הכירו יהודי ימי הבינים היטב, בשעה שהכנסיה הנוצרית החזיקה עד המאה הט"ו באסור לקיחת הרבית בכל אופן, מבלי הברל בין הלוואות לעניים או לבעלי רכוש, וכל מין רבית היה כגול בעיניה, בין שדרש הלוה חמשה למאה ובין שדרש חמשים<sup>18</sup>. אפס כי בשעה שאסרה הכנסיה לקיחת הנשך על הנוצרים בני אמונתה, התירה את הדבר ליהודים, בחשבה כי עקר אסור הרבית חל על לוקחה ולא על נותנה. וגם המסורה היהודית נסתה לאחזו בדרך זאת, בבארה את דברי הכתוב: „לנכרי תשיך ולאחיך לא תשיך“, לאמר: לנכרי מותר לך לתת נשך ולאחיך אסור לך לתת<sup>19</sup>, ורבים מפוסקי ימי הבינים החזיקו בבאור הזה ויאסרו את לקיחת הרבית גם מנכרים; כי אך את נתינת הרבית לנכרי התירה התורה ולא את קבלתה ממנו. וחכמים אחרים הרחיקו עוד יותר ללכת, וידרשו את הכתוב: „כספו לא

Kaysersling, Revue des Etudes juives vol. XXV (16 — Id. p. 113, 119 (16  
 — Letters and Papers of the Reign of Henry VIII, VI. 427 (17 — p. 255.  
 — Ashley, I. 154, II. ch. VI. (18 — ע' ב"מ דף ס"א ע"א, ע' ע"ב, ע"ה ע"ב.



נתן בנשך . . . לא ימוט לעולם, על אלה שלא לקחו נשך מנכרים<sup>20</sup>). אך האיריאל הנעלה הזה לא נשאר בתקפו בכל משך ימי הביניים, ובראשית המאה הי"ג נשמעו כבר דעות המתנגדות לו והשואפות להתיר את לקיחת הנשך מבני הגוים<sup>21</sup>).

ואף זאת היתה אך כתוצאה מתנאי החיים בימים ההם. כי הכנסיה הנוצרית השתדלה בכל מאמצי כחה בכל ימי הביניים לעשות את היהודים למלוי כספים, ובכל מקום ומקום פרו ורכו ההגבלות על דרכי היהודים במסחריהם וכל מלאכת ידיהם. בספרד נאסר עליהם להיות רופאים, אופים וטוחנים. שום יהודי לא יכול למכור לחם, יין, קמח, שמן או חמאה בשוקים; לא יכול להיות חרש עץ וברזל, חיט, רצען או מוכר בגדים לנוצרים; לא יכול למכור להם מנעלים או כל דבר מלבוש; לא יכול להיות סרסר או פקיד אצל נוצרים או להפקיד נוצרים אצלו בכל מלאכה או מסחר שיהיה<sup>22</sup>). ובמקומות אחרים באירופה קשו ההגבלות עוד יותר מאשר בספרד, ובכטחה יוכל איש לאמר, כי במאות האחרונות של ימי הביניים היה הסוחר היהודי קשור ידים ורגלים. באנגליה היה דבר הלואת הכספים העסק היחיד שהותר ליהודים לעסוק בו, וביתר ערי אירופה היה עליהם לשלם מכס בכואם אל השוק ובעובם אותו, וגם אחרי שלמם את אשר הטילו עליהם לא הרשו להם לבוא כ"א בשעות ידועות בלתי נאותות. וההגבלות האלה הלכו ועצמו עד כי לא השאירה הכנסיה דבר ליהודים לסחור בו מלבד הכסף והחפצים הבלים.

בני ימי הביניים מדרו אמנם במדה אחת למלוה ברבית פשוט ולשלחני המועיל בכספו לעסקים הגדולים ולעניני המדינות, ועל שניהם הכיטו בנועל נפש. אך אם נשוב עתה להתבונן על התקופה היא במבט ימינו אלה, נראה על נקלה, כי בין היהודים הסוחרים בכספים בימי הביניים היו גם אנשים בעלי רוח נשאה ומשכלת. איש כזה היה הנדיב ר' יחיאל מפיוזה. האיש הזה, שהיה משגיח על שוק הכספים בטוסקנה במאה הש"ה, היה בעל רוח עדינה ולב רך, אשר נתן את כל לבו לספרות ויתמכנה בנדיבותו, וחלק גדול מהוננו פור למעשי צדקה. ובהגרש היהודים מספרד הקריבו בניו את הונם ובריאות נפשם לפדיון אחיהם הנדכאים.

שיעור הרבית אשר לקחו היהודים בימים ההם גדל אמנם מאד, אך הדבר ברור, כי היו היהודים פעמים רבות נושים יותר נוחים מבני יתר העמים<sup>23</sup>), וישנן גם ראיות מוכיחות, כי נאלצו היהודים לקבוע רבית כזאת ע"י תאות הבצע של הממשלות והתביעות העצומות שחבטו מהם המלכים והנסיכים. היהודים היו בעל כרחם לספוגים אשר על ידיהם ספגו מלכי הארץ את הון בני ארצם אל תוך אוצרים. המלכים בעצמם היו לוקחי הרבית היותר נפרזה, וכמעשהיהם עשו גם האצילים, וגם כהני הדת הפקידו סכומי כספים בידי היהודים אשר הגינו עליהם, למען יוכלו המה לקצור קציר על חשבון מגיניהם<sup>24</sup>).

<sup>20</sup> הרמב"ם, רש"י, ועוד אחרים. רב עמרם גאון אומר גם הוא: «אסור להלות לגוי ברבית» (מילה, מפתח, דף 128). — <sup>21</sup> ע"י יו"ד סי' קל"ט סעיף א'. — <sup>22</sup> Depping, p. 371. <sup>23</sup> Ashley, An (Hahn, Gesch. der Ketzler, III, 16; Gudemann, I, 181). — <sup>24</sup> Introduction to English Economic History and Theory, I. p. 203; Trail, Social England, I. 471.



## יג. היהודים והתיאטרון.

בדור החולף בנה איש יהודי עשיר בית תיאטרון בניברלטר להשכירו. ואחד הרבנים, בכל התנגדותו לענין התיאטרון בכללו, התיר לו את הדבר, "כיון שרוב בני העיר גוים, ובפרט שהתיאטרון של עכשיו אינו כמו הראשונים שהיה ענין ע"ו באמצעות"; ואף הוסיף לאמר: "וראיה לדבר, שרבים ונכבדים הולכים לעבור את השעה"<sup>25</sup>). אך כמאתים שנה לפני זה יצא אחד הרבנים בחמה שפוכה כנגד היהודים הויניציאנים שסדרו בתים כאלה, אשר בהם יאספו אנשים ונשים וטף לשמוע דברי קלות ראש ונבול פה, ואף הצטער על אשר אין לאל ידו לבער אחרי האספות המכוערות האלה<sup>26</sup>). וגם בימינו אלה, אשר בהם נמנים היהודים בין חובבי החזיון בכל לב, גדולה מאד ההתנגדות לתיאטרון בלב רבים מהם, והרגשת הפוריטנים, המונעת גם עתה רגלי אלפי אנגלים נוצרים מבתי המשחק, ורגישו בכל תקף גם רבנות יהודים מבני דורנו.

התנגדות היהודים לתיאטרון יש לה ארבעה טעמים: א) בתיאטרון יש פריצות וע"ו; ב) הוא מקום ליצנות וקלות ראש; ג) הוא מרגיל את האדם לשפיכות דמים; ד) יש בו אבוד זמן לבטלה. ואם אמנם על הטעם הרביעי יש עוד לדון, ודעה מתנגדת לו נמצאה גם במדרש<sup>27</sup>, הנה השלשה הראשונים מקיימים במעשים שאין כל ספק באמתותם. החזיונות הראשונים יסודם כמנהגי הדת של עובדי האלילים, וברבים מהם היה בראשיתם הרבה יותר מריח ע"ו. ובכל אופן היו החזיונות החביבים על ההמון היוני לא אלה אשר נכתבו בידי גדולי פיטניהם המהוללים, כי א החזיונות פשוטים של פריצות ונבול פה, ואהבת יופיטר ונאאה, לידה וגנימד, הוצגה על הכמה בכל פרטיה. וגם בראשית ימי שלטון הדת הנוצרית ברומי נמצאו סופרים המנגנים את המשחקים בפריצות ונבלה<sup>28</sup>.

ומלבד זאת הנה לא היתה יכולת להשמיע קול שיר בתיאטראות מבלי לזית קול אשה, והדבר הזה מתנגד לדעה התלמודית, כי "קול באשה ערוה". ובכלל השתדלו קדמונינו לרחוק את רגלי השירה. חרבן הבית הרחיק את השירה והומרה מבתי ישראל גם ברנעי שמחותיהם; ולמרות כל הנראה מרברי הנביאים, השתרשה מעט מעט הדעה בישראל, כי הנגון בכלי שיר איננו מדרכי היהדות<sup>29</sup>; וגם לשורר בפה לא התירו כי לא לבני כתות מיוחדות בשעת עבודתם: לאכרים ולמלחים, הנוהגים גם עתה להקל עבודתם בהרימם קולם בשיר<sup>30</sup>). בימי הבינים נשאר אמנם האסור בכלל, אך לא עמד עוד בתקפו<sup>31</sup>. ביחוד הותר השיר בימי הפורים וההתנוות, ובאחרית המאה הש"ז היו לעדות אחדות תזמורות של יהודים אשר השתמשו בהן גם הנוצרים, ובטורקיה היו מנגנים יהודים ומרקדים אשר נקראו גם להיכלי המלכים בימי שמחתם<sup>32</sup>). בקרב בחורי הישיבות נמצאו משוררים מושלמים רבים, וגם רבנים מצוינים היו חובבי השירה. החזן החל מעט מעט להרכות בשיר יותר מבקריאת התפלות עצמו, ודבר ברור הוא, כי הרבה מגדולי משוררי האפירה בימינו אלה המה בני חוני ישראל או בנותיהם.

בימי הבינים בטל אמנם חלק גדול מהטעמים הדתיים והמוסריים אשר גרמו ליהודים לשנוא את החזיונות, אך ענין אחד נשאר עוד בכל משחקי ההמון ובתיאטרון

<sup>25</sup> שו"ת כרך של רומי להר"מ חזן דף ג' ע"ב. — <sup>26</sup> שו"ת דברי שמואל להר"ש אבוחב ס"ד. — <sup>27</sup> ב"ר פ' פ. — <sup>28</sup> Smith, Diet. Christian Antiquities, Arts. Actors and Theatre. — <sup>29</sup> ירושלמי, מגלה פ"ג הלכה ב'; תלמוד בבלי, גמין דף ז' ע"ב. — <sup>30</sup> סוטה מ"ח ע"א. — <sup>31</sup> מגן אברהם שלי"ח, ד'. — <sup>32</sup> Schudt, Merkwürdigkeiten, I. 58



אשר לא היה מסוגל כלל להכבם עליהם, הוא דבר הרעות הרבות והצרות אשר סבלו בכל שעשועי בני הנכר. בארצות פרס היו היהודים לכלי-המשחק בכל עת עשות אחד הפחות משה גדול, כי השלך השליכום בכרנות מים נרפשים, והקרואים התעננו לראות בהתאמץ האמללים לחליץ נפשם<sup>(83)</sup>. ובימי הבינים אחו גם הנוצרים ברומי בדרך הזאת. עוד מהמאה הי"ד היה על היהודים לתת סכום הגון להוצאות שעשועי ההמון, אך במאה הט"ו נאלצו לקחת חלק בשעשועים האלה גם בנופם<sup>(84)</sup>. בראשון לימי הקרנבל נאלצו שמונה יהודים למצער לעשות את ה"פתיחה" למשחקי המרוץ, לעבור במרוצה את כל ארך שדה המרוץ גם בשעת ירידת גשם חזק, ופקידים רודפים אחריהם ומכים אותם בשוטים לעיני כל ההמון הפרוע הלועג על משבתייהם, עד כי נלאו האמללים לפעמים בעמלם ויפלו מתים במרוצתם. ביום ההוא נאלצו גם רבני העדה וכל פקידיה לעבור רגלי בראש התהלוכה ולהיות למטרה ללעג האספסוף. דברי בוו ושפלות כאלה נכדו על היהודים מנשוא עוד יותר מהאכזריות הפשוטה של הוירה הקדמונה. אשר בה השליך שיטום אלפי שבויים יהודים לפני חיות המרץ, ואשר עליה נאלצו היהודים להתאבק איש את אחיו.

ובתיאטראות נחלו היהודים והיהדות בוו וקלסה עוד מימי קדם. במשחקי הרומאים אשר נערכו בסוריה היתה היהדות לנושא חביב לירות עליה חצי לעג והתול. הליצנים התלו בתורה ובשבתם של היהודים<sup>(85)</sup>, ונשים יהודיות נאלצו לאכול בשר חזיר בתיאטראות בפני קהל ועדה<sup>(86)</sup>. ובהיות משלים כאלה למופת למחברי החזיונות של ימי הבינים, נהנו ככה גם הם את היהודים בחזיונותיהם, וישימום תמיד ללעג ולנאצה, ולא הוצגה תמונת יהודי על הבמה כ"א בתכונה שפלה ובוויה.

אך עוד למבראשונה הושם פדות בין האיש והאשה. וככל אשר הוסיפו לנאץ את היהודי כן הרבו להלל את היהודיה<sup>(87)</sup>. אותה הציגו תמיד כיפת תאר וראויה לאהבה. יסיקה בחזיון שקספיר ואביגיל בחזיון מרלו הוצגו בלי תפונה בננוד לשילוק וברעבאם. וגם סקוט פור את כל רוח רגשותיו לרבקה בשעה שלא חשך כל לעג מאביה. במאה הט"ו קמו באנגליה חזוי חזיונות מעטים אשר הציגו גם את היהודים הנכרים לטובה<sup>(88)</sup>. אך תמונת שילוק השתרשה ככה על הבמה האנגלית, עד כי לא נועו שם כל חוזה גדול מימי שקספיר והלאה להציג את היהודים בתור אנשי לבב. וככל זאת עשתה תמונת מנדלסזון ("נתן החכם") רושם גדול כל כך על עולם ההשכלה, עד כי גם באנגליה החל חבר סופרים ישרים באחרית המאה הי"ח להניד ליהודים ישרם מעל הבמה.

### י. ד. שחוקר-הפורים והדרמה העברית.

למרות כל הרעה אשר סבלו היהודים בשעשועי הקרנבל, לא יכלו לעצור בעד תשוקתם לחקותם. וימי הפורים היו לקרנבל היהודי. באיטליה נהנו ילדי ישראל לעמוד שורות שורות ולהשליך אגוזים איש בפני רעהו; והגדולים רכבו ברחובות וענפי עצים

—Berliner, Rom, II. p. 46 (84) — C. J. Wills, Persia as it is, p. 230 (83)  
 פתיחה לאיכה רבת. — (85) Philo, In Flaccum, sec. II, ed. Mangey, II. 529—531  
 M. Bloch, la femme juive dans le Roman et au Théâtre (Revue des Et. juives, (87)  
 Elizabethan England and the Jews (Transactions, New (88) — Nr. 46, 1892)  
 Shakespeare Society, 1888)



בידיהם, ויהמו וירעשו ויתקעו בחצוצרות מסכיב לתמונת המן אשר עשו ואשר שרפוה אח"כ בפומבי גדול אצל עמוד הקלון. לדעת הקהל הותר כל דבר בפורים וכל מעצור לא הושם בפני החרוה, ויהתלו ברבניהם, וישימו מסכות על פניהם, וילבשו הנברים שמלות נשים והנשים בנדי גברים, ומכל עבר חוקה דרישת משחקי שעשועים לפורים, ולא ארכו הימים וספרי "פורים שפיעלע", ("משחקי פורים") צמחו במדה מרובה.

המשחקים האלה, הכתובים ורגונית ואשר היו מהר לקנין הקהל, חוברו בראשית המאה ה"ח. אך עוד לפני זה היו עורכים משחקי פורים במעשה, מכלי ערוך את שיהותיהם בכתב מקודם; בספרי הגאונים נזכר כבר דבר עריכת מעשה אסתר במחזה, ובמאה ה"ד היו יהודי צרפת ואשכנז רגילים להציג מחזות כאלה, ונכרים לבשו בנדי נשים ועל פניהם שמו מסכות. והרבנים, אף כי לא נתנו הסכמתם לזה, הגה עצמו עפ"י עיניהם בפני המשחקים התמימים האלה.

בימי הפורים ושמחת התורה קורא ררור לרוח השמחה גם בתוך קירות ביהכ"ס. וירקדו שמה, ויביאו שם צורות לשעשועים, וינגנו בכלי שיר, ויקטרו באין מפריע<sup>39</sup>.

אך ספור אסתר והמן לא היה הענין היחיד אשר הציגו בימי הפורים, כי גם "מכירת יוסף" ודבר "דוד ונג'ית" היו לנושאים למשחקי ההמן כ"שחוק אחשוורוש". מחבר המשחק הראשון היה ברמן מלימבורג, ובפעם הראשונה הוצג המחזה הזה בשנת 1713 בפראנקפורט. המשחק משך הרבה את לב השומעים, ונוצרים רבים באו נ"כ בתוך הבאים, ואנשי צבא העמדו להשגיח על הסדרים. המשחקים היו בחורי הישיבות מפראג ומהמבורג, והליצן שבמחזה כנה בשם "פיקל-הערינג". גם במיץ הוצג החזיון אח"כ, ואחרים מהמשחקים אשר שחקו בפראנקפורט באו גם למיץ. אחרי זמן קצר היה ננף בישראל ויראו בואת אצבע אלהים; אך עוד טרם עברו שלש שנים שבו היהודים ויהנו בפראג את חג הולדת ליאופולד נסיך אוסטריה בתהלוכות של פומבי ובעריכת חזיונות<sup>40</sup>. שחוק הפורים העקרי, הוא ה"אחשוורוש שפיעלע", נדפס ראשונה בשנת 1708, והרמה העברית היותר קדומה מוצאה מהמאה ה"יז.

מחבר הרמה הזאת היה עלם כבן שש עשרה שנה, אשר עמד אז בראש בית תלמוד התורה אשר יסד הרב מנשה בן ישראל באמשטרדם בעד בני האנוסים ששבו לדת אבותיהם, הוא ר' משה זכות, אשר יצא לו שם אח"כ בתור מקובל. והמחבר היחיד למחזות מצוינים בעברית אשר קם אחריו — היה ר' משה חיים לוצאטו, אשר גם הוא היה מקובל וגם הוא כתב חזיונותיו באמשטרדם לפני מלאות לו שבע עשרה שנה. השתות שני החזיים האלה, בהיותם שניהם אח"כ למקובלים, איננה דבר מקרי, כי השירה והמיסטיקא קרובות מאד; והמתנגד היותר גדול לקבלה בישראל, הוא הרמב"ם, חסר לו הכשרון הפיזי, ויהי כמעט היחיד בין גדולי ישראל בימי הבינים אשר הביע הגיונותיו מכלי הרבות בחרויים.

בימים ההם היתה אמשטרדם מרכז לתנועה לאומית וספרותית, אשר הולידה להולנדיה פטריוטים ומשוררים גדולים, ובתי למוד המליצה אשר הוקמו שם פנו הדרך לתיאטרון לאומי אשר על כמותיו נערכו מעשי הגבורים ההולונדיים הקדמונים והעברים הקדומים גבורי התנ"ך. ובכך לא לפלא הדבר, כי לקחו גם היהודים שמה חלק בשאיפות

<sup>39</sup> מילר, מפתח, עמוד 22. שו"ת מכתב לרוד, סי' י"ט. — <sup>40</sup> Schudt, Jüd. Merk-würdigkeiten II. 314



בני ארצם בכלל. יהודים חזוי חיונות קמו עוד לפני זה בספרד, אך המה כתבו מחזותיהם בספרדית, ויהודי הולונדיה, אשר עוד טרם החלו לדבר בשפת ארצם זו, כתבו חזיונותיהם עברית.

תכן חזיונו של הר"ם זכות, אשר קראו בשם "יסוד עולם", הוא קורות אברהם אבינו מרוקמות בכל רקמות האגדה הנוגעות להן. ובדבר תכלית המחבר בחבורו זה, הנה יש חושבים, כי אמר לשים בו את האנקוויזיציון ללעג, והתקוממות אברהם ככל עזו כנגד נמרוד והמלטו מכבשן האש יציגו לפנינו את גורל היהודים בספרד. אך מפתחת החזיון וממערכות אחרות שבתוכו נראה, כי הפץ להוכיח אמתת הרעה, כי תעודת ישראל היא להיות לאור עולם, וזאת היא סבת כל נסיונות אברהם במחזה הזה, להכניס תחת כנפי השכינה את כל אלה אשר יכול להשפיע עליהם מרוחו. אך תהי נא תעודת ישראל מה שתהיה, הנה זה ברור, כי יצירת ספרי מופת בדרמות לא נכנסה בתוך חוגה.

(עוד יבוא).



## הרחבת שפתנו והערבית.

זה פעמים באו ב"השלה" דברים קשים נגד אלה המשתדלים להרחיב ולברר את שפתנו על ידי שפת ערב. עתה הניעה השעה לענות על הדברים שנאמרו ונשנו נגד המרחיבים בכלל ונגד השמוש בשפת ערב בפרט. כי אמנם בימים האחרונים שפה ורם של דברי צחוק ומהתלות נגד המחדשים והמרחיבים בשפתנו בכלל, וכל סופר ככה"ע ישפוך קיתון של רותחים על ראשי המרחיבים ויצא בזה ידי חובתו. לדברים כאלה השתיקה טובה מהדבור. בשמעני את קול הצחוק והלעג עלה תמיד על זכרוני מאמר אחד של מונטיסקיו: "האסון הגדול של בני האדם הוא, כי אין בין ילדותם לזקנתם כ"א עת קצרה והפסק קטן". והאסון הזה מורגש ביהוד אצלנו בני ישראל. היום הגנו כנערים, בעלי רגש חם ודמיון עז, מתרגשים ומתפעלים ומתפלאים לכל דבר חדש הנוציץ לעינינו ורואים בו קיום תקותנו ואשרנו הנצחי, ומחר — והיינו פתאים לזקנים, בעלי עצה עמוקה ומחשבה חודרת ומעמקת, מביטים על אותו הדבר בעצמו בכובד ראש ומטילים ספק בקיומו ואפשרותו, חוקרים ומבקרים ומכטלים לבסוף את כל וקוראים: הכל הבל! עוד יצלצל באוני קול התרועעה של סופרינו בראשית התנועה לתחית שפתנו. שנים שלשה אנשים כי נאספו לחברה אחת בשם "שפה ברורה", מלה אחת מאיזה שפה שתהיה כי נספחה אל שפתנו — והנה מכל צד פוזרו תהלות ותשבחות, כל הלבכות התרגשו וכל התקוות התעוררו. אך עברו שנים אחדות והנה נשחנו הדעות ונהפכו הלבכות: המרחיבים אך משחיתים הם, הדבור העברי מכלה את שארית סגולתנו ותחית השפה אינה אלא מיתתה. — ואולם עתה, אחרי שבעלי דעה מיושבת והגיון ישר באו לחלוק בדברים של מעם ושכל, ולא לבטל ולסתור, כי אם לצרף ולברר, עתה ראוי להשיב על דבריהם ולהוכיח שאין הלכה כמותם.

הדברים הראשונים נגד הערבית נאמרו דרך אנכ מאת הח' ברנפלד במאמרו "דורשי רשומות" ("השלה" כרך ב' ע' 515), והדברים האחרונים נאמרו בכונה מאת הח' ליליענר-בלום ("השלה" ג' 129). שניהם אמנם כונו דבריהם נגד השפה הערבית, אשר רבים משתמשים בה להרחבת שפת עבר והבנתה, ושניהם תלו את ראיותיהם באילן גדול, בשד"ל, שהחליט, כי הלמוד והעסק בלשון הזאת יוכל להזיק הרבה לשפתנו. אבל שונות הן הסבות שגרמו לשני הסופרים האלה להביע את רעיונם זה. הח' ברנפלד בא לדון על שפתנו בתור שפה קדומה ועתיקה, אשר למען הבין אותה ולבוא עד תכונתה, עלינו, לפי דעתו, לדרוש אל המתים, אל השפה האשורית, שגלו בימים האחרונים שרידי עתיקותיה, ואך על ידה נבין שפתנו וספרי קדשנו, והנהו דואג אך להעבר של שפתנו. לא כן הח' ליליענבלום, הוא בא לדון על שפתנו בתור שפה מתעוררת לתחיה ודואג



לעיתותיה, פן תשחת ע"י השפה הערבית, כי נפסיד ההרגשה והטעם העברי, וע"כ הוא מסיים דבריו בהחלטה נמורה: „כל החושב ששפת עבר יכולה להבנות משפת ערב במדה מספקת אינו אלא טועה“.

ואני בא להחליט, להפך, כי החושב כן אינו טועה ולא כלום. אך טרם אבוא לבאר ערך השפה הערבית להרחבת שפתנו, עלי לבאר בראשונה, אם בכלל יש לנו צורך בהרחבת שפתנו באופן הנהוג בימים האחרונים.

אין רצוני בזה להתוכח עם אלה האומרים, כי אין שפתנו צריכה להרחבה ובירור כלל ונאה ויפה היא כמו שהיא ודיה ומספקת לכל צרכינו. לאלה עלינו רק להניד: צאו ממחיצתכם ודעו וראו למי אתם כותבים ומה הם צרכי השעה. הפצי בזה רק להשיב לאלה הטוענים, כי כל שפה לא תתרחב כי אם בהתפתחות טבעית והשתלמות מודרנת ומסודרת, ולא באופן מלאכותי שבא בקפיצת הדרך ודוחק את הזמן שלא הגיע עוד, כי השפה אינה נבראת בכונה וברצון ובהסכמה, כ"א נולדת וגדלה היא מאליה. ודבריהם אמנם צודקים מאד, אך לא ביחס לשפתנו עתה.

ראשית, לא בריאה חדשה באנו לברוא עתה. שפתנו היתה כבר לעולמים, גדלה והתפתחה זמן רב, כדרך כל השפות, ואח"כ נפסקה התפתחותה הטבעית ונגדילתה השלמה והמסודרת. עתה תנאי היינו והרוח המתעורר בקרבנו דורשים מאתנו לשוב לשפתנו ולהוציא בה הגות לבנו ומחשבותינו לפי חיי השעה הזאת וצרכיהם וללמד בה את כל אלה המדעים והלמודים שנתחדשו ונוספו — האם נשוב אהורנית למקום שעמדה שפתנו ונתפתח ונגדל עמה יחד? האם נחכה עד שיבראו מאליהם גיבים ומכטאים חדשים? שפתנו אינה דומה בשעה זאת לשפת הפראים, שאינה מתרחבת בהסכם ורצון, כי אם לשפה המדעית שלכל עם ועם, שמתרחבת על ידי חכמים וסופרים, הבוראים חדשות בכונה וברצון כל אחד בפני עצמו, או המתכנשים ובאים לעשות מעשיהם בהסכם כללי. את הדבר הזה מרגיש אמנם גם החכם ליליענבלום, והוא נותן לנו עצה טובה, לחכות עד שיתאספו חכמים מובהקים שקנו להם ידיעה עמוקה והם יחברו פרנרמה, ובסוף יערכו ספר מלים . . . אך מתי תהיה מזאת? והסופרים והחכמים הללו, שהם יהדשו את שפתנו איפה הם? ואם נמצאים הם כבר, מוכנים ומוזמנים בכל הידיעות הנחוצות, מדוע יעמדו כעת מרחוק? האם לא יוכלו לעשות מאומה בלתי אם יתאספו בעלית בן גרון או בית נתנה ויכוננו בראשונה אורגניזציה שלמה ואקדמיה מסודרת? האם היחידים המבינים אינם רשאים לעבוד לע"ע במקצוע זה, לאסוף את הנמצא ולמצא את הנאסף מכבר, להמציא ולהשלים במקום הצורך, להרחיב חקי הלשון ודקדוקה, לבאר את אלה שנמצאו מכבר אלא שאין משתמשים בהם הרבה? האם יכבשו אלה את תורתם מפני שלא נשלם עוד מנין הוקנים? — אך ביותר תמה אנכי על העצה השנית שהח' ליליענבלום מיעין לנו: „עד העת ההיא הסופרים ישתמשו במלות אירופיות ידועות לכל (הניחא בשמות, ואין ינהגו בפעלים ותארים שאינם מתמוזים ומתדבקים כלל בשפתנו?) והקולוניסטים באה"ק ידברו חצי עברית וחצי זרנון עד עבור עשרים או שלושים שנה“.

למה העצה הזאת דומה, לאיש הכורח מן הגשם ואנו אומרים לו: לך והטבע בים הגדול. על מלות אחרות זרות שהכניסו לשפתנו רעשה כל הארץ, והם אומרים לנו: לעת עתה מלאו את שפתנו מכל השפות השונות, כאלו יצירי הספרות נעקרים הם ביד בכל עת שנחפוץ והשפה נגדרת ונמחקת בכל שעה שנרצה. ובני הקולוניסטים ידברו וילמדו צרפתית ויבלעו אל תוכם



גם ספרותה ורוחה — „לעת עתה“, רק ער עכור שלשים שנה. עד שיגדלו הגדלים והיו לתישים . . .

שנית, שפתנו הלא אך שארית שפה היא, אשר נשמרה לנו בכתבי הקודש חסרה ומקומטת, ושעל כן גם השארית הנמצאה אינה מבוררת היטב, ומלבד הצורך והנחיצות הרבה להרש ולהוסיף, יש לנו עוד צורך גדול להבין ולבאר, להשש ולמצא ולרעת תכונת שפתנו ועיקריה, שאינם מבוררים או שאינם ידועים לנו, לאסוף מהספרות התלמודית את כל אשר השתמשו בו חכמינו בעברית בעצמה, ורק מפני שאינם נמצאים בכתבי הקודש טועים אנחנו לחשוב, שנאספו אליה משפות זרות. וכן גם אלה המלות שהביאו אליה באמת מהשפות השמיות הקרובות, שאין זרותן נכרת וכבר התרקמו בשפתנו — לבאר ולברר את המלות האלו כל צרכן ולהשתמש בהן לפי הדרוש והנאות.

להרחבה בשני פנים אלו עלינו לבקש אמצעים, שיגלו לנו הסתום בשפתנו, ושעל ידם נוכל להכיר גם את החסר לנו ממנה, למצוא את החוסים והנימים שנפסקו, לקשר את העבר שלה עם ההווה שלנו ולמלא את החלל שבינתים. והאמצעים האלה נמצאו רק בשפה קרובה, דומה ומתאמת לשפתנו, שהחלה להתפתח אתה בזמן ובאופן אחד והשתלמה מומן לומן ונשארה בשלמותה כולה עד היום ועוד לא נפסקה התפתחותה הטבעית וחיה היא כפי עמה, המרבר בה ובורא לה יצירות חדשות ומרחיב אותה לפי תכונתה ורוחה המסוגלת לה ולאחיותיה הדומות לה. והשפה הזאת היא השפה הערבית.

שתי השפות האלו, העברית והערבית, שני סעיפים הן שהסתעפו מגזע אחד, משפה אחת קודמת להן, ושירשו ממנה הסגולות והתכונות שהיו לה. ושתי השפות האלו לא גדלו ועלו במדה אחת, כי האחת נכרה מאחותה. הערבית התפשטה על פני ארץ רבה ותסתעף עוד לסעיפים ותהי לקנין לעמים רבים, וההתפתחות לא נפסקה, ותוסיף להשתלם ולהשתכלל לפי צרכי השעה והעם. והעברית התפתחה והשתלמה נ"כ, אך לא התפשטה כ"א בארץ אחת ובעם אחד, וההתפתחות נפסקה וגדילתה היתה אח"כ דלה וחלשה.

שני הסעיפים האלה היו בראשונה דומים זה לזה בסגולותיהם, תכונתם וסגנונם, וגם רוב המלות והניבים היו דומים אלו לאלו, ואח"כ, כאשר החלו שני העמים (או שתי המשפחות) שרברו והשתמשו בשתי השפות להשתנות מעט לפי תנאי חייהם וארצם ולפי הנטייה הפנימית להשתנות הנטועה בלב כל חי, החלו גם השפות להתפרד זו מזו, אך לא במדה רבה, כי הארצות היו קרובות ותנאי החיים בלתי רחוקים ותמיד היה מגע ומשא ביניהן. אחרי זמן רב התרחקו השפות מעט יותר והשתנו מעט גם בתכונותיהן והחקים שנבראו לפי רוח העם. הערבית היתה לקנין לעמים רבים, אשר ישבו ממזרח ומנגב ארץ ישראל, הם המשפחות והשבטים שנקראו „בני קדם“, והוסיפו להתפשט נגבה יחד עם מסעי השבטים האלה, ותמלא את כל ארץ ערב. המושגים החלו להתרחב לפי התפתחות רוח בני האדם, ומלות רבות נתוספו וגם השתנו בשתי השפות. אך הערבית שמרה יותר על הסגולות והתכונות שירשה מהשפה הקדומה, ובעברית נמשו ונעוכו רבות מהן ורק רשומן נכר. וה"רודימנטים" האלה הנמצאים בשפתנו וכיחו קרבת שתי השפות ואחרות מוצאן<sup>(1)</sup>.

(1) אין אני בא בזה לכתוב מאמר מדעי על מוצאן והתפתחותן של שתי השפות, ועי'כ



וגם אחרי שפנתה הערבית יותר ננבה לא שנתה את עצמה בכל ולא התרחקה בכללה מאחותה העברית, ומהשפה הקדומה של הערבית נלמוד, כי במקומות שסביב מכה, מדינה וצפון ערב, דברו ערבית קרובה לעברית. לפי המסורה בדברי ימי הערבים היה המלך "ערב" הראשון שיצר את השפה הערבית כצורתה הנבדלת. הדברים האלה אמנם אינם אלא דברי אגדה ואין איש יוכל להוליד שפה ולשנות בזמן קצר השפה השגורה; אך מזה נבין, כי המלך הזה הרבה לכבד ולהוקיר את יודעי השפה, בעלי השיר והמליצה, האגדות והספורים, שהשפיעו על העם, ועל ידו הוסיף העם להתפתח ועמו גם השפה, וע"כ יחסו לו את הכל.

הראיה היותר ברורה על קרבת שני מינים ועל היות להם מוצא אחד — היא: בהמצא המעבר שבין המין האחד להשני, החוליה המקשרת אותם יחד ושיש בה התכונות והסגולות של שני המינים. והחוליה הזאת, המקשרת את הערבית להערבית, מוצאים אנחנו בהשפה העברית, שדברו בה יושבי תימן, ולפי המעט שגלו ממנה נכיר את המעבר שבין שתי השפות.

ואחרי שבני עמנו והערבים התפתחו ונבראה גם אצל האחרונים ספרות שבעל פה של שירים, משלים ומליצות, אגדות וספורים, השפיעו שתי השפות זו על זו ע"י המגע והמשא שבאו בני ישראל עם הערבים וע"י הספרות שמסרו אלו לאלו והתפארו בה והשתדלו להראות על ידה את חשיבותו ומעלתו של העם.

אך נעזוב נא את התקופה הראשונה, עד חורבן הבית הראשון, שאז התפתחה שפתנו התפתחות טבעית על היסודות והעקרims הראשונים, ורבים מהיודעים מודים, כי הם התכונות והעקרims שהיו על הרוב גם לשפת ערב, עד כי נוכל ללמוד מאחת על השנית — ונבוא עתה אל התקופות שאחר זו, אשר רבים מחליטים, כי בהן חדל כל יחס בין הערבית והערבית, והארמית שהעלו מכלל דחתה מפניה כל השפעה אחרת, ונססה להוכיח, כי האמת ההיסטורית מכחשת את החלטתם.

מאז שיבת בניי מכלל כבשה לה הארמית מקום רחב בשפת ההמון והתפשטה אח"כ יותר, עד שהחלו גם היונית והרומית להשפיע את השפעתן, ושפת ההמון היתה שפה מעורבת וחלק גדול ממנה היה עברית, כי הארמית לא היתה או שפה שלמה ומתוקנה וכבר הגיעה לימי ירידתה<sup>1)</sup>, ועל כן היתה להסופרים והחכמים לשון עברית

איני מביא ראיות ודוגמאות רבות לכל האמור בפנים. רק על איזה דברים הנני מוצא לנחון לרמו בקצרה: א) מספר הזוגי משתמשים בו בשפה הערבית לכל דבר, גם בשם גם בתואר ופעל, ונגלה ג"כ בשפה האשורית הקדומה. המספר הזה נשאר בעברית רק במלות בודדות, בדברים שהזיווג שלהם קים. ב) השפה הערבית וגם האשורית מצטיינת בהוספות תנועות או סמנים בסוף השם והפעל לחרות על הנושא והנשוא, הפועל והפעול, ועל היחסים שממנו, שבו ושאליו. והסגולה הזאת, שב"ל היתה בראשונה גם בעברית, נעזבה ככולה כמו שנעזבה גם בשפת החמון של הערבית וגם בשפת הספרות הפשוטה, מפני שאין הכל בקיאים בשמושה. ורק רשמים אחרים מזה נוכל ללמוד עוד בשפתנו, כמו הוא"ד והיו"ד הנוספות לפעמים בסוף השם. ג) "הנון" הנוסף בעתיד לנקבה נוכחת ולזכרים נסתרים ונוכחים, הנמצא על הרוב בעברית היותר קדומה, הוא משמש בשפה הערבית, ועזבו אותו ג"כ מפני שלפעמים הוא נופל עפ"י שמוש הלשון.

<sup>1)</sup> הח' ליליענבלום מוכיח, כי הארמית קרובה להערבית, מפני שכל החמין עברית מבין גם ארמית, מה שאין כן בערבית. אך הוא מדבר בזה לפי ידיעתו וחנכו, כאיש הבקי בספרות התלמודית והתרגום, שנהגו בישראל לקרוא עם כל ילד קמן. ואולם יבוא נא איש שלא למד כ"א עברית נקיה, ונראה אם יוטיב להבין את הארמית. ודברי חזקיה יוכיחו: "דבר נא ארמית" וכו'.



צהה, שהתפתחה והשתנתה אך לא סרה הרבה מדרכה הראשונה<sup>1</sup>, והיא התרחבה יותר בימי החשמונאים. וגם אז היה המגע ומשא של היהודים עם הערבים גדול, והשפות לא התרחקו הרבה מאד.

שפת המשנה קרובה הרבה לשפת ערב, ושמות רבים כהיים, בצמחים, בכלים ובאברים שבגוף דומים הם לאלו שבשפת ערב, לא מפני שלקחו אותם מהשפה הזאת, כ"א מפני ששתי השפות נשארו גם אז דומות זו לזו, ורק בסגנון שפת המשנה נראה כבר איזה התרחקות משפת ערב.

לבאר ולהוכיח את המגע והיחס שהיה בימי הבית השני בין היהודים ומשפחות צפון ערב — יארך יותר מדאי, ואסתפק בזה להוכיח אך מקרה אחד ידוע לרבים. בימי הבית השני התפשט עם "הנבטים" (אשר חכמינו קראו להם ערביא סחם, והיום יקראו אותם סופרי דה"י בשם "בני נביות") ממזרח לים המלח ובכל דרום הארץ עד לשון ים סוף, וילהצו את בני אדום אל נגב ערי יהודה. העם הזה יצא מבני קדם ונזע אחד לו ולהערבים, שפתו היתה אחת שפות בני שם, מעין שלש השפות השמיות הראשיות. העם הזה התפתח בזמן קצר באופן נפלא ואת המדבר הפך לארץ נושבת וברוכה בבנינים נהדרים; הוא בא במסחר עם עמים רבים, וגם קמו בתוכו חכמים ונזירים נודדים שהחל כבר להקאות בהם רוח ההתפלספות. והעם הזה היה האמצעי והמתוך בין עם ערב ועם ישראל ויתר העמים אשר בצפון. הוא שנה את הכתב האשורי ויתקן לו כתב דומה להכתב המרוכב של ישראל ומהכתב הזה התהווה אח"כ הכתב הערבי. בני ישראל באו זמן רב בקשרי מלחמה ובברית שלום עם העם הזה, ומגע ויחס כזה השפיע השפעה משני הצדדים, ואם אמנם לא היתה גדולה כל כך, אך לא נוכל להכחיש ולבטל אותה. ואחר החורבן השני רוב העם עזב כבר את ארצו ובא בין הגוים והמעט הנשאר היו חיי עוני ולחץ. השפה הצטמצמה או בכית המדרש והתפתחותה הטבעית נפסקה. בכל זאת היה עוד גם במקום הצר הזה חוג רחב ליישא וליתן בשפה העברית. ביאור המקרא והמשנה העסיק את החכמים ונצטרכו לבאר הרבה מדבריה שכבר נשכחו מהם, וגם שפת ההמון היתה עוד מעורבת הרבה בלשון עברית.

או עזבו עמים אחרים מעמי ערב את ארצם ויבואו לגור בארץ חורן וכל מורח עבר הירדן ויאחזו בארץ הזאת וירבו בה, ובמאה השלישית והרביעית אחר חה"ב כבר התקרבו אל היהודים, וישבו בני ישראל בעריהם.

אחרי כן באה אותה התקופה, שנוכל לקרא לה באמת בשם "התקופה הערבית". בה נתהוו שנויים רבים בשפתנו וספרותנו וגם בשפה הערבית ובה התנגשו שתי השפות והתקרבו עוד הפעם, ודוקא בארץ נכריה לשתיהן. השפה הערבית התפתחה הרבה במאה החמישית והששית אחרי החורבן. חכמים רבים, משוררים ומדקדקים, קמו בה; אל השפה נספחו מלים מרומית פרסית וכושית, וגם מעברית נוספו לה שמות באלוהות ובמוסר, שלא היה לערבים צורך בהם לפני זה. ואחרי כן בא מחמד וממשלת הערבים התפשטה בארצות רבות, התפשטה גם השפה הערבית בכל מערב אסיה וצפון אפריקה וחדה מפניה את יתר השפות, וירבו החכמים לעסוק בכל מקצועות השפה ולמודיה וישלימו את הכתב והנקוד ויחלו לאסוף, את חקי הלשון ולשמור על תכונתה וסגולתה, ואח"כ החלו לאצור את כל

<sup>2</sup> אם נמצא בדברי המשנה שנויים וחדושים שלא לפי חוקי הלשון אין זה סימן כי לא ידעום ולא כוונו להם, כי אם סימן של התפתחות טבעית וחיה, ומי יוכל לגלות את השנויים שנעשו לפניהם בשפתנו, שלא היו גם אז לפי חוקי הלשון הדקים והמדויקים.



פרשי השפה, מליה ומכטאיה הראשונים והאחרונים. גם בין העמים הזרים, הפרסים, הטטרים ובני מצרים, כמו חכמים רבים ששמו כל מעינם רק בשפה הערבית. והנה גם היהודים, שרובם ישבו בארצות האלו, רכשו להם בזמן קצר את השפה הזאת ותהי להם לשפת מולדת ברבור ובכתב, ואז מצאו האמצעי הנכון לשוב ולחקור בשפה העברית, להרחיב ולבאר אותה עפ"י אחותה הערבית. לסמן ולקבוע את כלליה וחוקיה ולברר ולפרש כל סתום בה, וספרים אחדים נכתבו אז להראות את הרמיון הרב שבין שתי השפות. אך רבים מהם הגדילו את המדה ועברו הגבול הנאות. הקראים חקו את הערבים בכל מעשיהם, וע"כ היתה גם הרחבת העברית על ידם רק מעשה חקוי, ולא ידעו להשתמש בערבית אך בתור עזר ואמצעי. גם הרבנים לא נזהרו הרבה ונגררו אחרי החקוי, שהביא אותם כמעט לידי התבוללות ספרותית. הסבות המניעות לזה היו: מצד אחד תרגום רסיני, שפעל בימיו מעין הפעולה של תרגום השבעים, ומצד אחר משכה הערבית רבים אחריה מפני המדעים שההלכו אז לתרגם בה, וחכמים רבים כמו לבאר את ספרי המדע הקדמונים והצילו את המדעים מהפסד וכליון, ועי"ז התפתחה השפה הערבית בה בעצמה. מבלי הוספות רבות מבחינך, ועשירה היתה מאד, עד כי בארו בה כל משנה עמוקה בפילוסופיה וכל הלכה במדעים המוחשיים כהגיון צח וברור. ורבים מבניי שהתעוררה בהם התשוקה להגיון ולדעת היו מוכרחים ללכת אל בורות זרים ולשתות את מימיהם. ובכל אלה השפיעה העת הזאת רוב טובה גם לשפת עבר: חוקיה הוקבעו והתרחבו, סגולותיה נגלו והובררו, והכל ע"י השפה הערבית.

יחד עם התקופה הזאת החלה "תקופת הזהב" לשפה וספרות הערבית בארץ ספרד. בני שם אלה שבאו לאהלי יפת אחרו בהם כל הסגולות הטובות של שני האומים ובזמן מועט ראינו בהם התפתחות מהירה כזאת שאין בדומה לה ביתר העמים. התפתחות חיה שהקיפה את הכל ופעלה בכל, ופעולתה נראתה ביותר על היהודים שישבו בארץ הזאת. ואולם עלינו להודות, כי בדברים רבים היתה התקופה הזאת אך "תקופה של חקוי". והחקוי הזה נכר ג"כ בהשפה, לא בחרוש מלים (שאין הסכנה היוצאת מזה גדולה כל כך). כיא בשמוש הלשון, בסגנונה ומליצותיה. עד כי רבים מהרוויים ומאמריהם לא נוכל להבין בלתי אם נדע ונכיר את שירי הערבים וחרווייהם. ובכלל לא היתה יצירתם אז לאומית, לבד אחדים, ובראשם ר' יהודה הלוי, שנלחם והתנגד להם. וכזה שגה הח' ליליענבלום, בחשבו, כי המשוררים אז לא נפעלו מהערבים, כי הספיקו להם המלים הישנות. השפעת הערבית על שפתנו נראתה או ביותר בשפת המתרגמים. רבים חושבים, כי רק מלים בודדות (כמו: אופק, אקלים, מרכו וכ"ו) הוסיפו בשפתנו מערבית, וזה מפני שתרגמו משפה הזאת ולא משפה אחרת, לא מפני שהשפה הערבית יותר מוכשרת לזה (ל"ב, שם<sup>1</sup>). אך לא רק אותן המלים זרות הן, כי גם סגנון שפתם, שמוש רוב המלים העבריות בעצמן הוא עפ"י הערבית, והיודע שפה זו יוכל להכיר זאת בסקירה ראשונה, ובכל זאת שנתרכב ונתקבל גם סגנונם עד היום מבלי ערעור ופקפק.

ובעת הזאת עצמה התרחבה מעט שפתנו גם מאליה ומעצמה, בלי הוספות מבחינך, ע"י ספרות המפרשים בצרפת ואשכנז, ששם לא שלמה השפה הערבית. הח' ליליענבלום

<sup>1</sup> על אודות התדושים בעצמם נוכל להעיר, כי היו רבים בין חכמי היהודים שידעו יונת איטלקית וספרדית ותרגמו מהן ספרי מדע לערבית, ובכל זאת לא חפצו לקבל אל שפתם העברית כ"א מהערבית בלבד, הקרובה להעברית, ולא הבניסו מיתר השפות כ"א אלה המלים שכבר התאזרחו בשפה הערבית ובאמצעותה, ולא ישר משפות אחרות.



אמנם ההליט, כי הם לא נוקקו לשום הרחבה בשפה. אבל די לנו לעיין בפרוש „רשי” על התלמוד, ונמצא בו הרבה מכשאים ומלים שהתרחבו במובנם והרבה מושגים חדשים שנתוספו. אך לביאור שפת המקרא הווקקו גם החכמים שבארצות אלו לחכמי ספרד ובבל, שהרחיבו את השפה ודקדוקה עפ”י הערבית, וחכמים אחרים הוסיפו לקבוע ולבאר את חוקי הלשון ונעוורו בזה הרבה בספרי הקדמונים ובהערבית החיה.

והימים הרעים הגיעו, צרות ישראל השכיחו גם את שפתם לימים רבים, ולא הוסיפה עוד לקום גם אחרי שהתנערה חכמת ישראל, כי שפות אירופה, שמשכו אחריהן את בני עמנו, הסכו את לבם משפתם והחלו לבזו לה. וגם לא מצאו אמצעים נאותים שעל ידם יקל להם להרחיבה.

והערבית לא חדלה להתקדם ולהשתכלל גם בימי החושך והבערות של ימי הבינים והשפיעה רבות על העמים והלשונות שבאירופה. רק אחרי אשר נפלה ממשלת הערבים, והמטרים והממלוקים כבשו את ארצותיהם, פסקה גם השפה מלהתפתח עוד. ספרים לאלפים נשרפו, והחכמים אברו ונחבאו, והשפה נשארה בפי המון פרא ופרוע. וכן נמשך עד המאה האחרונה, שבה התעוררה התחיה החדשה והתנועה החזקה בארץ סוריה ומצרים. המסחר גדל, והעם בא בנייעה עם עמי אירופה, התשוקה למדעים התעוררה, כתי ספר ומדרש לחכמה הוקמו, וגם חכמים ואנשי מדע באו אליהן מארצות המערב והם שמו לבם להרחיב את השפה הערבית לפי רוחה וצביונה. מהספרים העתיקים הוציאו כל הטוב והנכון וגם הכניסו אליה, לפי הנחויץ והמוכרת, את המלים של המדעים הכלליים, שהתפשטו כבר בעולם. ועוד גם עתה השפה עומדת בהתפתחותה והתרחבותה ע”י הסופרים, עורכי העתונים וההמון בעצמו. יש בהם גם אלה שמכניסים, בודון או בשגנה, זרות רבה בשפה, מפני שהשפה הצרפתית או האנגלית קרובה מאד לרוחם; אך מפני הטועים האחרים לא יאברו הנשארים את פעולתם. חוקי השפה ודקדוקה נשמרים היטב, ואף כי לפי רוח אירופה הדקדוק הזה מכביד יותר מדאי, לא יעזבו אף קצוץ של יוד ממנו, וגם רבים מאלה המרחיבים הנכרים, שרוב עסקם במדעים ריאליים, יוסיפו לחבר ספרים בלמוד השפה, סגנונה, שמושה ודקדוקה, באופן קל וקצר.

ובעת הזאת, בשעה שתנועה ספרותית כזאת מתחוללת ומתנברת בין הערבים, התחילו בני עמנו לשוב לארצם ולבם מלא תקוה להחיות את עמם ולהחיות את שפתו. השפה העברית החלה להתרחב מעט מעט ולתפוס מקום הגון בלמודים ובמדעים, והרצון וההכרח מתגבר בכל יום, גם בתוך הארץ וגם בחוצה לה, להרחיב ולתקן את השפה הזאת ולבאר את כל הסתום שבה. והגנו באים עוד הפעם בנייעה עם השפה הערבית, אחות שפתנו. שהיתה קרובה לה ימים רבים ותכונות וסגולות רבות דומות בהן, והגנו מוצאים בה אוצר מלים גדול אשר בו רבים מהמלות שבשפתנו, והגנו משתדלים לדעת על ידה אופן ההתפתחות של שפתנו ואיך ההתפתחות הזאת תהיה נעשית, איך מהמלים הנמצאות כבר הסתעפו והתהוו מלים אחרות למושגים שונים הנחוצים גם לנו; בקצרה, הגנו משתמשים בהערבית בתור אמצעי לתחית שפתנו. היש להתאונן על זה? אמנם יש ויש, אך לא על כי יצאו מקרבנו סופרים אחרים להרחיב את שפתנו בעזרת הערבית, כי אם — על אשר קמו אך אחרים, ואין לנו מספר הגון מאנשים כאלה היוודעים את הערבית על בוריה, התפתחותה וספרותה וקרבתה אל העברית, במה היא מתאמת לה ובמה היא מתנגדת לה, שיהיו זהירים להשתמש בערבית לעזר ולאמצעי ולקבל ממנה אך את הנחויץ והמתאים לרוח שפתנו.



ובאחרונה עלי להוסיף, כי בכל האמור לא כונתי להוציא יתר השפות השמיות כדברים שאין לנו בהם כל חפץ; להיפך, אם נמצא גם בהמעט של לשון אשורית איזה דברים מועילים לנו לבאר על פיהם את הקדמוניות שבשפתנו, נקבל אותם ברוב שמחה. גם עלינו לחקור ולדרוש בשפה הסורית, שנשאר לנו הרבה ממנה בתרגום הפשיטא, וגם לא נכרתה כליל מפי בעליה, ושארית עם הסורים בארצות אשר מצפון ארץ ישראל יעמלו למצא ולגלות את שפתם, חוקיה ודקדוקה וביאור פרטיה, וכבר סדרו ספרי מלים מסורית לערבית.

ואין צריך לאמור, כי אין דעתי לעשות סייג לשפתנו לבלי יבואו אליה כלל המלים של המדעים הכלליים שנתקבלו בכל שפות יפת והשמות המוסכמים שנכנסו בכל שפה ושארין לנו אחרים כמותם; אך גם באלה צריכה לנו זהירות רבה, טעם והרגשה, שלא נעשה כפי העולה על רוחנו וכל אחד לא יוסיף מלים מדיליה, או מפני שאינו יודע בשפתנו דוגמתן או מפני שהמלה האירופית חביבה עליו יותר. ומדוע לא נהיה זהירים גם בסגנון שפתנו, כי לא ישתנה לסגנון ארזי הור לרוחנו ביותר? ובאמת הלא ראינו כבר בימים האחרונים ספרים כאלה, מתורגמים או מקוריים, שלא נוכל להבינם בלתי אם נתרגם ברעיוננו כל מאמר לשפה אירופית ונדע את המשכו ומובנו. האמנם השפות האריות קרובות לרוח שפתנו יותר מן הערבית, ובנוגע להן הכל מותר?

א. ספיר.

פתחתקוה.



## הקמיע.

(מספר הזכרונות של הפני בעל המיון).

בלילה הקיצותי פתאום בקול בני.

— מה לך, הפני — אמרה אלי אמי בהקיצה גם היא לקול בכיי — למה

זה תבכה?

— הנני ירא, אמי, הנני ירא. רחמי נא עלי, אמי, הדליקי את הנר.

— איך נואלת, הפני, לירא? ומפני מי? — אמרה אלי אמי בקול רועד, ותמהר

ותדלק את העששית. בהוציאה אך מעט את קצה הפתילה, לכל יגדל האור.

— הנני ירא מאד, אמי, חלום חלמתי והקיצותי והנה שכחתי, וזה בשעה אשר

הנני שוכב ער על משכבי ואינני יכול לישון והנני ירא מאד לשכב ער באישון הלילה.

— אך כסיל הנך — אמרה אלי אמי בקול צרוד ודק — ותרדם.

אנכי הסבותי את מכטי ישר אל אור העששית הכהה. בבית שררה דממה ואך

נחרת הישנים נשמעה אש בסדר ידוע, כמננינה מסודרה, ותפריע מעט את הרממה.

העששית, העומדת בקצה השלחן, מאירה את רוכי, גם את חצי פך המים העומד הכן

ל"נמילת ידיים", ומשם יפסק האור, וצל אפל יכסה את הכל. הנה שני הכסאות העומדים

לפני השלחן שחורים עד מאד ומפיצים אימה; האור בוקע למעלה באוויר הכית, מהעששית

ועד התקרה, ושם הוא משתעשע בנעימה ורוקד ומתנועע פנים ואחור, ומשם והלאה

מסביב חשך וחושך, והחושך אשר מאחרי האור דמות לו ומראה לו והוא נראה לי עב

עד מאד, שחור וגם... הציי־הפך השחור מפיץ בלהות... הנני מסב ומעמיק את

מכטי לעבר מטת אמי, אבל יותר מדרך המטה וכנף הכר אינני רואה מאומה... ראשי

ריק מבלי רעיון. הנני מכוון עוד הפעם את מכטי על פתילת העששית ועל שביב האור

הדק האחוז בה. הנני שוכח אם ער או ישן אנכי, והנני שוכב בלי נוע... לאט לאט

שבה איוו מחשבה אל קרבי, לא מחשבה, אך רגש דק: הנה קול יצלצל באוני כקול

הפעמון, והקול הזה מעורר בקרבי את הרגש, והנני זוכר כי הנני ער, והרגש הזה מעורר

איוו מחשבה דלה ופזורה: העששית, הפתילה, האור, עוד, עוד... עוד המון דברים

ורגשות כהים, כמדומה לי: שדים, רוחות, אבי, יריד, הרבי... עוד כזה דברים, אבל

אינני יודע איך לכנותם... מצבי רע מאד, אך במה? אינני יודע! אינני ישן, אבל

מדוע לא אישן? ואיזה האם? אינני שוכב ב"עיגול", ביער, גם לא ב"בית הכנסת"...

הנני ממשש את הכר... כן, אני שוכב על הכר... חפץ אני לבכות, אבל אמי הן

תבעוס עלי. אקרא את "שמע". אמי אומרת כי בכל פעם שתפחד בלילה תקרא את

"שמע". אבל הלא ידי אינן נקיות... יכול אני לכופף את ראשי אל כד המים ולשול



את ידי. גם הנני חפץ לעשות כזאת, אך אינני יכול. רצוני הוא חלש כל כך, עד כי לא יוכל לצות עלי אף להוציא את ידי מתחת השמיכה. רוצה אני להעיר את אמי, אבל הנני ירא להוציא קול . . .

המצב איום ואי אפשר לסבול אותו, ומבלי משים הנני מתחיל לבכות, בתחלה בקול דממה רקה ובסירוגין: הנני משמיע קול כבי רגע, ומשנהו אטה את אזני לשמוע את הקול ולחשוב על אודותיו, ובכיוי מרגיע אותי מעט ומחוקני: הן לא נלמוד אנכי פה, עוד דבר ישנו עמדי בלעדי, הקול הוא סימן חיים, ובמקום שיש חיים אין פחד. קולות בכיו כמו יוצאים מאליהם, הקולות קצרים ונמוכים, ומפרק לפרק יתארנו ויתחוקו, הכל במדה . . .

— חפני, מה לך? למה תבכה, חפני? — קראה אלי אמי בקול נפעם מאד, בהקיצה משנתה לקול בכיו. הרבור החי הוציאני כרגע ממבוכתי ויחדש בקרבי רוח נכון.

— מה לך, חפני? — שאלתני אמי בחרדה, בהקיצו גם בליל השני בקול בכיו — מה לך, בני, למה תבכה עוד הפעם?

— הוי, אמי, הנני ירא! בחלומי ראיתי את הקדוש, אשר על אדותיו ספרה לי אמי הוקנה. הוי, אמי, קחיני אל משכבך ואספר לך הכל . . . הן תזכרי את "הקדוש", את הקדוש שספרה לנו על אודותיו אמנו הוקנה. היא אמרה, כי "הקדוש" היה אבי זקני, לא, אבי אבי זקני, הוא ישב אז בפולנאה בזמן המעלניצקי — הן אף מספרת תמיד ע"ד המעלניצקי ו"הקדושים" — ואני ראיתי עתה בחלומי, והוא יוצא לבוש "תכריכו" הלבנים אל נדוד המעלניצקי, וקרא: הרגני נא! הריני מקבל עלי מסירת נפש לקדש את השם, שמע ישראל, ה' אלהינו, ה' אחד! — והוא נהרג . . . הוי, אמי, היש גם בימינו קדושים? ההולכים גם היום בפולנאה עד הברכים בדם? ומדוע לא יהיו גם בעירנו "קדושים"? רעי שלומיאל ספר לי, כי בימי המעלניצקי לא הלכו הנערים והילדים אל "החדר", ופעם אחת בא המעלניצקי אל "החדר" אחד וימצא אותו מלא ילדים, והסגנים עם הרבי יושבים ולומדים עם הילדים א"ב, ויאמר להם "הרבי": אל תיראו, ילדי, נעזוב נא את העולם הזה, הנתעב והטמא, בידי ה"קווקים" האלה, ואנחנו בשם אלהינו, נבוא אל "הגן-ערין", אל "האבות הקדושים", אברהם, יצחק ויעקב. והי המעלניצקי שוחט את הילדים, והרבי" קורא עמהם "שמע ישראל", ויגדל הקול, ותבאנה גם האמהות, וישחטו "הקווקים" גם אותן וישפכו את דמן על דמי עולליהן, ויבואו גם האבות, וישחטו גם אותם וישפכו את דמם על דמי נשותיהם, ואז — כה אמר לי שלומיאל — נתערבו דמי הילדים בדמי "הרבי" והסגנים, בדמי הרבנית וילדיה ובדמי האמהות והאבות. ויול הדם כפלג מים בכל רחובות העיר, ויבוא אל תוך הנהר, ויארם גם הוא. הוי, אמי, אמי, מה נורא הדבר!

אמי הרכינה את ראשה אלי, ותחבק אותי בורעותיה, ותאמר אלי: אל תירא, חפני, אל תירא. מחר אקרא את המילדת הוקנה "ותגלגל" אותך בכיזה ותחרל מלירא.

— ולמן — אמרה אמי אל אבי בשובו מ"היריד" — אויה לי, זה חמשה לילות אשר חפני מקיץ פתאום בקול בכיו ויליל נורא. המילדת הוקנה כבר "גלגלה" אותו, וגם את הצוענית כבר הבאתי אליו, והוא באחת — בוכה ובוכה . . . גם ביום הוא יושב



משמים "בחרר", וכבוא הלילה — כן ספר לי הסגן — הוא מתחלחל לרגעים מפני כל צל וכל מראה, וצועק בקול או בוכה. אויה לי, מה אעשה לו?

— אך כסיל הנהו, כסיל ובער!

— למה זה תבכה, כסיל? — פנה אלי אבי וישאלני.

— הנני ירא, אבי, הנני ירא מפני הצל ומפני החושך, הנני ירא . . .

— לו לקולי הקשבת, זלמן — אמרה אמי אל אבי — ויעצתיך לנסוע אתו אל

"קרושנו" שיחיה. לבי מפחד בי מאד ומנבא לי רעות . . . אנא, הנח את כל עסקיך ולך עמו אל הקדוש. התשמע?

— להניח את כל עסקי? טוב מאד, עסקי זה כבר מונחים המה — אמר אבי

בהחול מר — אבל כסף להוצאות הדרך ובגדים חמים לימים קרים כאלה מאין אקח?

. . . לא אסע! את הנך אשה ולא תדעי דבר, לא תוכלי לדעת . . . סוד יש לי בדבר, אך

את לא תביני אותו, לא תוכלי להבין . . . לו גם היה לי כסף ובגדים חמים לא נסעתי

. . . סוד יש לי בדבר ואת לא תוכלי הבין . . . אין לי . . . אין לי אל מי לנסוע . . .

התביני? את לא תביני, ואיך תביני? פצע עמוק יש לי בלבבי, את לא תביני מה זאת

"חסידות", גם ב"הקלייזל" לא יבינו רבים, גם רבים מ"הנוסעים" לא יבינו . . . הוי

לימים הרעים האלה! הלב מכוסה אפר; מינות, אפיקורסות, קלות דעת, דאגות

הפרנסה והגלות — והגחלת הולכת ועוממת, הולכת וכבה . . . "הזקן" מת. את

אשר הבינו "זקני החסידים", את אשר למדתי אני מאבותי ולא חסרתי מהם אפילו

ככלב המלקק מן הים — לא יבין היום גם "הרבי" בעצמו — אל תתחלחי ככה,

את הנך אשה ולא תוכלי להבין — כצאן בלי רועה הננו, אין לנו אב, אב אין לנו!

התשמעי? אנו אין לנו להשען אלא על אבינו שבשמים. לא אסע, לא אסע . . .

— אנא, אל תחטא לאלהים — התחננה אמי — חדל לך מדברי הבל כאלה,

לא לנו להכניס את ראשינו בין הרים כאלה . . .

— הרפי, את הנך אשה ולא תדעי דבר . . . אני הנני עני, יהודי מדוכא, נודד

ללחם, אבל יהודי . . . אני יודע מה זאת "מדרגה", אני יודע את המדרגה של הבעש"ט,

את המדרגה של "המגיד ממעוריש", את המדרגה של "הסבא משפאלא" ואת המדרגה

של "הזקן מטשרנוביל" . . . אך את לא תביני מה זאת "מדרגה", כסבורה את ש"מדרגה"

היא מדרגה סתם, כמו שאומרים האנשים, אבל לו הבנת את הספרים הקדושים באמת —

גם בזה יש לי סוד, אך את לא תביני אותו. אינני רשאי גם לדבר רברים כאלה עם

אשה. גם ב"קלייזל" נתמעטו מאד ה"מבינים" — כי עתה ידעת, כי מדרגה איננה דבר

פשוט, אך דבר עמוק מאד מאד . . . סוד יש לי בדבר, ואת לא תוכלי להבין . . .

לו ידעתי למצער, כי מבין "הרבי" הישב מה זאת "מדרגה" . . . אבל גם בזה

מסופקני . . . הנני רואה, כי הכל ירד לטמיון, הכל, כל עמל אבותינו ירד לטמיון! לבי

מנבא לי רעות גדולות, הכל ירד לטמיון, כל היהדות תרד לטמיון בעון הרור. אינני

יודע מה יהיה גם בננו זה הפני. האדם צריך יניקה — סוד הוא ואת לא תוכלי להבין —

הקדושה הולכת ומתמעטת, ויהיה מוכרח לינוק מ"הקליפה", ועין אין בארץ, אין צדיק

שיגן על הרור . . . לא, לא אסע, מוטב לי ללכת עמו אל רבי שמעיה "המקובל".

אמנם הוא נשאר "מלבר", הוא "מתננר", הוא יודע את "ההדרגות" אך עד האר"י והר"ח

ויטאל, והקדושה" עמדה אצלו מלדת, ואינו יודע ומאמין ב"השתלשלות הקדושה"



מהבעשיט עד "הוקן" — סוד הוא ואת לא תוכלי להבין — בכל זאת, טוב מעש מלא-כלום, הוא יודע למצער מה זאת "מדרגה" . . . כן אלך אליו, אך אליו.

אמי רחצה את פני, שפשפה את פי, שני ועיני, ותסלסל יפה את פאותי ותלבישני מעיל השבת ותשם עלי אדרת החורף, אחרי הטהרה מהרפש והטיט הרב שעלו עליה בימי הגשמים, ואת מגבעתי על ראשי הישירה, ואחרי הביטה בי רגע אחד ותניד את ראשה בנחת, אמרה אלי: ראה נא, חפני, התנהג, ב"נימוס", הן הולך אתה עם אביך אל רבי שמעיה המקובל, ורבי שמעיה הוא אדם גדול, "יהודי כשר", ואביך אומר, שהוא "בעל מדרגה", הלואי והיית גם אתה כמוהו, רבש"ע! אמנס, חפני, אין דבר, יכול היית להיות כמוהו, לא לחרפה היה הדבר לאבותיך הקדושים לו היית אתה כמוהו, וגם אתה לא בושת באבותיך לו היית גם גדול ממנו. לך, בני, לך, הנה כבר לבש גם אביך את בגדו, לך נא אתו, ב"נימוס", לבל יכעוס עליך.

— היודע אתה אנה אתה הולך? — שאלני אבי בצאתנו מפתח הבית החוצה.

— אל רבי שמעיה המקובל, אבי.

— ומי הוא רבי שמעיה המקובל, התדע?

— רבי שמעיה הוא יהודי כשר, יהודי גדול, כן אמרה האם.

— ויותר לא? הוא גם "מקובל" ו"בעל מדרגה". — ולמה אתה הולך, חפני?

— למה? נראה לי, שאמרת לאמי למה!

— הוי, חפני, מי יתן והבנת! לאמך אמרתי, כן, היא רוצה אך ב"גשמינות",

כסבורה היא שהכל למען "הפרנסה" ולמען העוה"ה, היא מצטערת על בכיך, כסבורה היא שדבר גדול הוא, ואני יודע, כי בכיך איננו שזה פרוטה, כסיל הנך, נער שומה, ולכן חבכה. ובאמת, למה תכנה? מה הנך רואה, שאתה בוכה? הן דאנות הפרנסה אין לך, ו"רוחניות" לא תבין עור, בודאי אינך בוכה על "גלות השכינה". אך משהגיעה שעת הכושר, הנני לוקח אותך אתי אל רבי שמעיה, סגולה היא לתורה וליראת שמים להביט בפני אדם כשר, ואנשים כרבי שמעיה — אמר אבי ויאנה — הולכים וחסרים, ואתם, בני הדרור הצעיר, מי יודע אם תראו עוד אנשים כאלה. הן בימינו ולעינינו משחקים בנה, והננו מרגישים, כי העולם הזה לא לנו הוא עור, והחיים האלה לא שלנו הם, הכל נשתנה בעונותינו . . .

אבי הפסיק את שיחתו, כי ראה והנה עומדות רגלינו בבצה עד הברכים, ויקח אותי על זרועותיו ויוציאני מן הרפש ויעמידני על גורת העץ המונחת בצד הרחוב. אחרי כן הלכנו פסיעה אחר פסיעה, הלוך ובקש מסלות, גורת עץ וחלוקי אבן. פעם בפעם היה לי אבי למעבר, כי לקח אותי על זרועותיו וישאני ממסלה למסלה, עד בואנו אל "המקובל". בחצר היתה הבצה עמוקה עד מאד, ויקחני אבי עור הפעם על זרועותיו, וישאני על פני כל החצרה, ויפתח את הדלת, והנה עומדים אנתנו בבית תפלת המקובל".

— אבי, האם פה בה"קלייזיל" יושב המקובל? הן, כמדומה לי, כי קלייזיל פה?

— הקלייזיל הזה שלו הוא, אך גם בית יש לו.

— הביתו המקובל? — פנה אבי אל אחד היושבים בבית התפלה.

— בביתו.

אבי פתח דלת אחרת המספה אל הבית, ונבוא אל מסדרון ארוך ואפל. אבי פתח עוד דלת, ונבוא אל חדר קטן. שלחן-עץ ארוך משוח בצבע אדום עומד כאמה מלפני החלון, בצדו האחר עומרת אצטבא ארוכה לאורך כל השלחן. מצד השני מנגד עומדים



שני כסאות עץ, לרחבו מעבר מזה עומד דרנשו, ולעבר השני, בראש השלחן, עומד כסא גדול, ועליו יושב איש שיבה ומעמיק מבטו בספר גדול ועב המונח לפניו. אבי גנת, כנראה, למען הסב אליו את עיני הזקן.

הזקן הסב את ראשו ויעופף את מבטו בכל פנות החדר, אחר כן העמיד את עיניו על אבי ועליו. אנכי נבהלתי מאד מפני מבטו, עיניו השחורות והגדולות השקועות עמוק בחוריהן נדמו לי כנהלי אש; כבות עיניו ארוכות ומסוגרות ולמעלה מהן נשקף המצח הגדול והלבן, החרוש לכל ארכו ורחבו בהמון קמטים; פאותיו ארוכות ופרועות, זקנו מגודל, לחייו צנומות ודלות ומראיהן תכלת כהה, כמראה פני מת. אנכי נבהלתי מאד ולא יכולתי לסבול את מבטו... נורא היה לי המבט הזה, קדוש ומלא הוד נראה לי המצח, ואנכי בעצמי לא ידעתי מדוע. מוחי עבד עבודה רבה ויעביר לפני דמונות ומחשבות רבות ושונות, אבל כולן היו מקושעות, ואך דבר אחד ידעתי, דבר אחד הרגשתי, כי פה עולם אחר, עולם של קסם וקדושה: החדר קטן ודל, היהודי היושב בו רזה וחלוש, ככל היהודים, ובכל זאת מה רב ההבדל! מרגיש הנני בנפשו, כמה נשא ונעלה הוא היהודי הזה וכמה קדושה וטהרה מרחפים בחדר הקטן הזה!...

הא, זלמן, קרא הזקן — מה הפצץ, זלמן, ומי הוא הנער?  
— הנער הוא בני, רבי, הגה דרך נערים לו, זה לילות אחדים אשר הוא נעור פתאום משנתו בקול בכי ויליל נורא. גם ביום יושב הוא משמים ב"חדר" והמרה השחורה" התגברה עליו.

הזקן נתן עיניו בי, ואני נבהלתי מאד ואחותי בכנף בנד אבי.

— הלומד הוא ב"חדר"?

— כן, רבי, אצל גר המלמד.

— הקורא הוא "שמע" בכל לילה?

— קורא.

— ציציותיו כשרות?

— כשרות.

— והמוזוות בכיתך גם כן כשרות?

— כן.

— אין דבר, אין דבר, כסיל הוא ולכן יבכה. אבל, זלמן, אם הקטנים בוכים בחנם, הרבה הרכה יש לנו הגדולים, לבכות. הוי, הגידה נא לי, זלמן, מה יהיה בנך זה? אינני חושב חלילה, כי תמסור אתה את בנך אל "הקליפה", אבל הנני חושש — אל נא אפתח פה לשטן — שמא תמשוך "הקליפה" את בנך אליה בעל כרחו... הוי, מי יודע מה ילד יום! משיח עוד לא בא, כבר כלו כל הקצין, עיני הרור כבר כלו מיחל, אנשי אמונה אבדו, "המוחין" הולכים וקטנים, והשכינה לא תרד למטה מעשר ספירות" שלה... דבר גדול אני אומר לך, אם כי קשה להבין אותו: האבות מוכרחים לתת את בניהם ל"שקאלעס", והמשכילים" מוכרחים לקרוא "ספרים חצונים" — הקדושה כביכול נסתלקה מן העולם בעוה"ר, ומכיון שנסתלקה הקדושה ונשאר העולם פנוי, פרש "סמאל" את רשתו ומצודרד נפשות בחרמו. האיש שיש לו עינים רואה את הדבר בחוש... העולם ריק מכל קדושה... אוי לנו, אוי לנו, אוי לנו — הרים את קולו ביללה — אין לנו תפיסה בעולם הזה, אין לנו מקום בו, ואנחנו הננו בנלות יחד עם השכינה כביכול...



אנכי לא הבנתי את שיחתם, ובכל זאת נפעם לבי בקרבי מאד. דבר אחר הבנתי: כי גורא המצב, המלחמה היא קשה, היצה"ר הוא בעל דין קשה, הוא מלאך, אמנם מלאך רע, אבל בכל זאת — מלאך. אוי — חשבתיו אז בלבבי — במה שוה הוא העולם האפל הזה, המלא בצה ורפש, להלחם עליו ולסבול עליו כל כך?! אמי מספרת, כי צריך לשמור את הילד גם בעריסה לבל יחנקוהו בלילה... גם ילד בעריסה צריך להתאבק, צריך להלחם! הוי עד נצה להתאבק, עד נצה להלחם!

— הנה לך "קמיע" — הפסיקני אבי ממחשבותי — הרבי נתן לך "קמיע", גשה אל הרבי והוא בעצמו יקשור אותו אל צווארך, גשה!

הוא אחו אותי בידי ויובילני עד לפני המקובל ויציגני לפניו. המקובל קשר על צווארי את "הקמיע", ויאמר אלי בקול רועד: שמך חפני? היה יהודי כשר, חפני!

אמן! ענה אבי, ויאחו בידי ויצא. ובצאתי הרגשתי בי רוח נבורה: נשק נתנו לי, איש צבא הנני — ועלי להלחם...

מ. ז. פייערבערג.



## רבי יעקב עמודן ותכונתו.

(על פי ספריו ומעשיו).

ב\*.)

בשנת תצ"ט קרו שני מקרים, אשר פעלו הרבה על מצב יעב"ץ הרוחני והחומרי ועל ידם גברה עליו מחלת "המרה השחורה", והם: עכוב הדפסת ספרו "שאלת יעב"ץ" (חלק ראשון) על ידי גורת ראשי הקהלה<sup>1</sup>) ומות אשת נעוריו. וזה הדבר אשר בגללו עכבו הדפסת ספרו "שאלת יעב"ץ". אחד מאנשי הקהלה מת בלי בנים והניח אה, אשר בעודנו נער המיר את רתו, ועתה לא ידעו אם חי הוא או מת, רק קבלו עדות מפי נכרי, כי מת האח המומר. הדבר הזה בא בראשונה לפני הגאון ר' יחזקאל ק"ב, "והאלמנה העלובה צועקת להתירה, כי היתה ילדה וחפצה להנשא"<sup>2</sup>). במקרים כאלה, כידוע, על כל רב לבקש היתר על פי התלמוד, ולא נתפלא איפוא על דברי הרב אב"ד: "באשר השאלה פה קהלחנו, מוטל עלי לחפש בשריותא דאתתא דא"ב<sup>3</sup>). ואמנם נקל היה מאד למצוא לה היתר, כי דעת גדולי הפוסקים היא, שמומר איננו זוקק לחליצה, ואף כי יש חולקים, הרי יאמר כל רב בעל דעה: "כדאי הם כל גאוני עולם הראשונים והאחרונים לסמוך עליהם בשעת הדחק, ואין לך שעת הדחק גדולה מזאת, שכבר אבד זכרו של המומר ולא נודע מקומו איו, ונמחה שמו, וקרוב אני לאמור, כי אף האוסרים לא אסרו אלא בזמן שהמומר בפנינו ואפשר בחליצה ולהרצותו במעות, אבל כאשר לא נודע מקום המומר, ואין יודע אם מת או חי, בזה לא אמרו<sup>4</sup>). וביתוד כאשר ישנה איזה עדות, אין חוקרים ודורשים, כי גם באשה שהלך בעלה למדינת הים מקבלים אפילו "עד מפי עד", והכל יודעים עד כמה שמו חכמינו לב לתקנת בנות ישראל. אך בכל זאת לא הרהיב הרב אב"ד עז בנפשו לסמוך על דעתו, ובקש שישכימו עמו עוד שני גאוני אשכנז, וגם בקש הסכמת יעב"ץ. אך זה האחרון השיב<sup>5</sup>): "לאו שפיר לאקולי בהך מלתא, ועל כל פנים, אינני רואה כחי יפה, להמנות ולהצטרף עם המקילין, כי כבוד ממני הדבר, חס לורעא דאבא להניס לבי בהוראה, כי מכיר אני את מקומי, ורואה ננעי עצמי, מיראי הוראה אני, ורק למי שכחו יפה, וכסאו מוטלת בין גדולי רומי, על גפי מרומי, לא כן עמדי, אני העני ורש מתהלך בתומי". — ואולם גם בלי הסכמתו התירו, והאשה היתה לאיש. בכל זאת לא השמיט

\* עיי' למעלה חוב' כ"א עי' 247.

<sup>1</sup> "מגלת ספר" צד 128 והלאה. — <sup>2</sup> "שאלת יעב"ץ" א', סי' כ"ט. — <sup>3</sup> שם. —

<sup>4</sup> לשון הרדב"ה, סי' אלף קס"ד. — <sup>5</sup> שאלת יעב"ץ א', סי' ל'. —



דברי התשובה היא מספרו „שאלת יעביץ”. ויודע הרבר להאביר, ויבקש את ראשי הקהלה, כי לא יתנו רשות להרפס את התשובה הזאת, והם נמצאו לבקשתו ונורו על יעביץ, „שלא ירפס הדבר הזה ברפוס”. מתחלה קרא תנר על המעשה ואמר: „אי אפשי בגורתכם, הקשה משל פרעה, שלא גזר לבטל תורה ולהפך דת”<sup>6</sup>). אך בראותו כי האנשים ההם קשים ממנו, התנחם בזה, שאינו מחויב למסור נפשו על הדבר.

והנה אנחנו אמנם לא נאמר צדק למה שנזרזו עליו בחוקה לכלי לפרסם דעתו בדבר הלכה, אבל גם הוא לא צדק במה שרצה דוקא לפרסם ברפוס, כי דבריו מוסבים על המעשה הזה, אחרי אשר כבר היתה האשה לאיש, בעוד שיכול היה לחוות דעתו להלכה סתם, מבלי להודיע כי נמלך בו. האב”ד במקרה זה ולא הסכימה דעתו. אך שיהיה, הנה הרבר הזה דכא את רוחו עד מאד, ולא יכול עוד לחיות בשלום עם ראשי העדה אשר עמרו לימין הרב, אף בקש תואנה להתנפל על זה האחרון בכל עת מצוא, והוציא לעז עליו, כי התיר את האשה הזאת בעד טובת הנאה. ובהביאו אה”כ את ספרו זה לרפוס, הוסיף קונטרס „חייתא דקטרא”<sup>7</sup>). ובו יחליט, כי „גם אחרי אשר היתה לאיש תצא, כי כבר היה [האב”ד] מותרה ועומד קודם מעשה, ולא השגיח ועשה כרצונו בכחו שאינו יפה, לכן מוטל על כל אשר נגע ה’ בלבו, הירא וחרד על דברו, שיחגור מתניו אוור קנאת ה’ צבאות, ותורתו המשפלת בסבת מחריבי עולם כאלה, המוכרים אותה בעשרה גרה. יהי למלא בטנם להעלות גרה, סבי דאולי אתגרא” — הרברים האלה זרים הם כל כך, עד כי לא נוכל להכין אך יצאו מפיו, אם לא שהתנברה עליו מחלתו. אין רב בישראל אשר יאמר להוציא אשה מאישה בשביל הדבר הזה, וגם אין מי אשר יכול לחשוך את הרדב”ז, כי גם הוא כתב את הדברים המובאים למעלה בשביל עשרה גרה. וביחוד, אחרי כי הוא, יעביץ, בעצמו כתב בראשונה רק כי „אין כחי יפה” להיות נמנה בין המתירים, אבל בעצם הדבר היתה דעתו כמעט גוטה לדעתם.

אך לא בזה בלבד, כיא בכלל התחיל מני אז לבזות את האב”ד בכל מקרה הבא לידו, ותחת אשר קרא לו לפנים „רבא דעמיה”<sup>8</sup>), ואת עצמו כנה בשם „תלמידו”, יאמר עליו בעת הדפסת ספרו „שאלת יעביץ”: „כי העיד על עצמו שלא קרא ולא שנה, ולא פרשו לו רבותיו, או לא שמש כל צרכו, ויפה אמר בהקדמתו אדות חבורו, נזרקה האמת בפיו, לא על דרך ענוה, ומעתה כל בעל נפש בין יבין את אשר לפניו אם בר סמכא הוא”. גם החל לבדוק אחר הוראותיו, ובכל מקום אשר מצא דבר מה לערער הרים קול רעש גדול, כאלו כל היהדות בסכנה. באיזה שאלה בענין „מילה”, אשר כמעט אין מקום לערער אחרי דברי הרב אב”ד, יאמר: „שמעו זאת הזקנים, ההיתה כזאת בימיכם, ואם בימי אבותיכם... עליכם לבניכם ספרו”<sup>9</sup>). וביחוד, כאשר מצא בספר „כנסת יחזקאל”<sup>10</sup>) השנה על דברי אביו בעל שוית „חכם צבי” התרגז והוציא את כל לבו בדברים כאלה”<sup>11</sup>): „וגנאי להאריך בתשובת דברים בטלים הללו, שאינם אלא דברי הדיוטות, רק מפני שזה החכם בעיניו מבחיל דעת הפתאים והפעוטות, ומחפה דברים אשר לא כן על רבים וגדולים ראשי המדות [הוא אמר שם, כי הש”ך והחכם צבי” שגו], שלא ידע אף בשיחתן הקלה, והוא לא ידע ואשם, לענות על רב לנטות, לכן הוצרכתי להודיע ולהוהיר מבעלי כנסיות [רמז ל„כנסת יחזקאל”] שאין סופם להתקים, המזוללים

<sup>6</sup>) „מגלת ספר” צד 181. — <sup>7</sup>) שאלת יעביץ א’ סי’ ל”ב. — <sup>8</sup>) שם, קס”ד. — <sup>9</sup>) שם, קע”א. — <sup>10</sup>) סי’ כ”ח. — <sup>11</sup>) „שאלת יעביץ” א’ קכ”ו.



בסחורתם כשער של לקושות, אוכלים ושבעים בשר ודם, אינם יודעים בצערם של תלמידי חכמים... ודברי תורה מעות קונות — אפילו באסור — ופרושות, רחמנא לצלן מהני רבנן דאסרי לן יונה ושרי לן עורבא, דרוסות ושמוטות, להשמין לב, יצא מחלב עינימו, בעמל אנוש אינימו, עושים כחנים כל ימיהם, הם ובניהם, נשיהם ככלות מתקשטות, ועיניהם צרה בעניים להניח להם אפילו תבשיל גריסין... לגנוב דעת הבריות כאלו הם נטורי קרתא, ידיהם פשוטות ורגליהם קלוטות". — וכפי הנודע לנו, אין בכל הדברים האלה אף קורטוב של אמת. מצוואתו של הגאון בעל "בגסת יחוקאל"<sup>12</sup> אנחנו רואים, כי לא הניח גם להדפסת חבוריו, אף כי היה רב לשלש קהלות, ומספריו אנחנו יודעים, כי לא אסר לנו "יונה" ולא התיר "עורב", ובכלל היה בעל מדות מצוינות ואהוב מאד על בני קהלתו. אך כנראה נמצאו מחרתיו ריב, שהודיעו ליעב"ץ מעשים שלא היו ולא נבראו, והוא, בשנאתו הגדולה להאב"ד, חשבם לאמת. לפעמים עורר רעש בדברים אשר נראה גלוי כי אין הצדק אתו. למשל, הרב אב"ד (הוא מכנהו בשם "המורה הזקן") הורה לאבל עני לעשות מלאכה בחוץ אחרי שלשת ימי אבלו. כמובן לא יכול לחשדהו בזה, כי בעד בצע כסף הקיל לעני ההוא. בכל זאת כתב נגדו, כי לא התירו אפילו אין לו מה לאכול, ואף שבמקום פקוח נפש מותר, מכל מקום, כל שלא הגיע למדה זו, נראה שצריך לצום ולהתענות כל מה שיוכל"<sup>13</sup>. כפי הנודע לנו, אין לו חבר בזה בספרותנו התלמודית, והדבר הזה מעיד, כי "המורה הזקן" ידע יותר ממנו את נפש העני.

כבר בימי נעוריו היה נוטה — כדרך כל החולים במחלת "המרה השחורה" — לבלי האמין ביושר לבב איש, והכל היו חשודים בעיניו, אלא שבימי נעוריו לא מצא עון בלבבו לגלות מחשבותיו בלי מעצור, כמו שהיה עושה אחרי כן. ככה אנו מוצאים, כי גם את הותנו היה חושד, שקנא בכבודו יען כי היה מצוין בכשרונותיו יותר מבניו, ובגלל זה לא הניחם ללמוד יחד<sup>14</sup>. וכן הוא מספר<sup>15</sup>: "בדידי הוה עוברא, בהיותי בלבוב, עשיתי התקשרות עם אחד מאחי, ואחרי כן נעשה פרוד בין הדבקים, והוזמנתי לדין בערב שבת, יען נודע להם כי רוצה אני לנסוע במוצאי שבת, ועניתי להם קשות וכו', ושרי ליה מריה להרב, דלא חייש לכבוד שבת, כנראה שנאת מתנגדו קלקלה השורה", אף כי, לפי המבואר שם, לא היה מקום כלל לחשד זה! — ומפני זה, כשקרה לו פעם אחת, כי אנשים פחותי ערך הציעו לפניו, שיעמוד לימינם בעד בצע כסף, והוא דחה אותם, — חשב את "הנסיון" הזה כדבר גדול שאין כל איש אחר יכול לעמוד בו. וכאשר שאל איש אחד עצה מפיו, איך לכתוב שטר כהלכה, והוא נתן לו עצה הגונה מבלי לקבל בעד זה מאומה, לא יחל מלהודיע זאת בדפוס<sup>16</sup>: "בשמים עדי ובמרומים סהדי, כי בצע כסף לא לקחתי בשביל העצה הטובה לו, וכדומה, שהייתי לעינים לבני שלש קהלות בחנם, ואלמלי קבל השואל עצה כזו מדייני מתא, בודאי היו מקבלים ממנו מאה דגרי זהב לפחות בשכרם".

בכלל נהיה בתקופה ההיא לאיש מלחמה והחל להתנפל על כל שנואי נפשו בקול רעש גדול. ככה הוציא את כל רוחו על החזנים, אשר שנאה היתה בלבו עליהם מכבר, כי גרמו מחלוקת גדולה לאביו באמשטרדם<sup>17</sup>, וכבר בספרו "לחם שמים" לא יכול להתאפק

<sup>12</sup> נדפסה באלמונא תק"י. — <sup>13</sup> שאילת יעב"ץ ח"ד, סי' ל"ה. — <sup>14</sup> מגלת ספר. —

<sup>15</sup> מור וקציעה סי' ש"ז. — <sup>16</sup> שאילת יעב"ץ ח"ב, סי' כ"ב. — <sup>17</sup> מגלת ספר.



מלהעיר דרך אנכי, כי הלואי שיהא מעוטא דמעוטא מן החונים ושי"ץ בקיאים בדורנו זה" (18), אך עתה, כאשר הקדיש מלחמה על הרבנים, לא שבח גם את החונים שנואי נפשו, ואומר (19): "והיא אחת הסבות החזקות לאריכות גלותנו החל, אחר שכלו כל הקצים, כי איך תקבל תפלתנו, על ידי צירים וחבלים כאלה המוקצים, שעל ידיהם נרמה בית מקדש מעש למערת פריצים, כמה קהלות נחרבו בסבתם, כמעט כסדרם היו, כאבני גיר מנופצים, או לנו עד מתי יהיה עון זה בידנו, לשלוח לפנינו אנשים מליצים, להמיל קמגוריה בין ישראל לאביהם שבשמים יעברו חלוצים, זורקים כלפי מעלה בלסטראות וחצים, מקול מחצצים, ונגונים מתועבים ומשוקצים, יהמו ככלב לשונם חורצים, וראש מוחצים, בידיהם רומזים, ועיניהם קורצים, וברגליהם מקפצים, לדברי נבלה בפייהם חרוצים, נראים מברכים ואינם אלא מנאצים". — וכן שפך כל חמתו על הפילוסופיה השנואה לו, "כי כל הרעות באו מידה, היא חכמת יונת הארורה, ממנה יצאו כל משפחות המינים בארצותם, וכמדומני שגם השמדת בני ישראל מארץ אוקריינא, שגדלו והעשירו בה, היתה על ידה, כי נראה שפשתה המספחת של הפילוסופיה באותו הדור, כמובן מתשובת מהרש"ל להרמ"א (20). . . . ובכחרותי למדתי פילוסופיה, ומצאתיה להג הרבה, ושלחתיה מעל פני . . . וכל הרעה באתנו בסבתה" (21). — והנה יודעים אנחנו, עד כמה שגו באוקריינא בפילוסופיה! הרמ"א הזכיר דבר בענין טבעי מספרו של אריסטו, ועל זה צועק מהרש"ל: "התורה חוגרת שק ומקוננת, לחכמת אריסטו הערל היית פונה בכל פנות", וזה הוא מופת ברור בעיני יעב"ץ, כי "פשתה המספחת של הפילוסופיה באותו הדור", עד כי בשבילה גלו מן הארץ!

גם על ר' עזריה מן האדומים הרים קולו ואומר (22): "בעל שפתים חכם בעיניו, בילדי נכרים יספיק, ולמד לשונו לפטפט בדברי חז"ל, ובא ברבוי דברים בקול הסירים, ואמר לכל כי סבל הוא, לשוא שקד על ס' מירם, אך לשוא שמר", — ועוד חרופים וגדופים, כמו "שוטה", "דובר שקרים", ומוסיף לאמר: "איך ראוי וכדאי לטפל בהבאת דברי אדומי הלו, אשר הבל יפצה פיהו, ללוצצים הוא יליץ, וכל מה שמצא שיחה בשלה בספרי עובדי עבודה זרה קבעה כמרגלית בספרו, וספרו יפה לטפשים שכמוהו". וגם לא נמנע להביע צערו, "על אשר יש קונים לספרים כאלה בדמים יקרים, על כן לא נמנעתי מלפרסם, להרים מכשול מדרך עמי". — וכל הרעש הזה הוא בשביל שאמר ר' עזריה (23), כי המאמר בסנהדרין, שיתכן לכן ח' להוליד, הוא מאמר הנדדי, וגם יזכיר (24) את דברי רב האי גאון, כי האגדות אינן הלכה ודאית, והרשות לפרש המקראות כפשוטם, וגם הביא איזה באור על המקרא מאת אחד מחכמי העמים.

על דרך שיטתו עמד לשמן לו הספר "מורה נבוכים". הן היה הרמב"ם תלמודי גדול, ועם זה שגה גם בפילוסופיה! עתה לא הסתפק עוד בדברי התנצלות שכתב לפניו, כי חבר הרמב"ם ספרו לצרכי דורו (25), כי אם יאמר: "ספר מורה נבוכים, אינו מעשה ידי אומן המחבר הגדול הר"מ ז"ל, אלא מאחד שרצה ליחנק, תלה עצמו באילן גדול" (26); — אם כי בודאי ידע גם הוא את אגרות הרמב"ם שבהן נזכר הספר ואת המחלוקת הגדולה על אדותיו בדורות הקרובים לו. אך כן אותה נפשו, יען כי "בעל

(18) לח"ש, מגלה. — (19) שאילת יעב"ץ א', סי' קס"א. — (20) שו"ת הרמ"א סי' ו'. —

(21) בסדרו "חלון המצוי". — (22) "מגדל עד" אוצר א'. — (23) "מאור עינים" פרק י"ז. —

(24) שם פרק ט"ז. — (25) עיי' למעלה פרק א'. — (26) לח"ש שמים, אבות פרק ב'.



ספר מורה נבוכים הלך חשבים<sup>27</sup>). גם על ספר המדות לאריסטו יאמר, "כי יש בו להג הרבה ויגיעת בשר, עם שחטאי אני מזכיר, כי לא זותי עד שעברתי עליו מה מיבו, ומעט דבש הנמצא בו רייתי אל כפי, ועל כן הכרתי מעט התועלת הנמצא בו, והפסד הזמן מרובה משכרו"<sup>28</sup>). ובכל עת מצוא לא יחרול מדבר קשות על חכמת יון ועל העוסקים בספר מורה נבוכים. כי "ראו מה עלתה להם"<sup>29</sup>. וכאשר העתיק איזה דברים מחכמי העמים, יאמר, כי ההעסקה גרמתה בעיניו כעברה לשמה<sup>30</sup>). — בכלל לא יכול נשוא את דרכי העמים. ובאנחה היוצאת מקרב לבו יאמר<sup>31</sup>): "כי שנים היו בעוכרי ישראל, הקשוט הנכרי והלמוד החצוני, כי מזה נמשכו כל הרעות, שהמון העם רובו ככלו אין עיניהם כי אם להתדמות לבני נכר, ללכת בהקותיהם, אף אם נשאר מנהג אבותיהם, מצות אנשים מלומדה, להחיות בכלי חמדה, הנחמדת גם בעיני העמים, היודעים ומכירים כבודה, והוקרים ודורשים בה, הלואי שיהיו בני עמנו בקיאים במקרא כמוהם, לולא זאת אולי רבים מעמי הארץ היו משליכים עולם מעליהם, כאשר יעיד על זה גדל חשקם להתערב בנוים וללמוד ממעשיהם, ומתקנאים להתנהג בקשוטי מלבושיהם, הם ונשיהם, בניהם ובנותיהם, בדיוק גדול, ככל מוד"ע חדשה, מחמירים על עצמם ומדקדקים בהם יותר מהעמים ההם המחדשים אותם, ולעולם תראה אפילו משרתת יהודית לובשת מלבוש מוד"ע חדש מיד בתחלתו, בטרם נתפשט בין המון עם הארץ, וכל בגדי צבעונים אינם מספיקים להשביע תאותן וחמתן להסב אליהן עיני כל רואיהן. אבל יותר מזה עושים הזכרים, הנקראים בשם "יהודים", המגלחים פאותיהם... וכן מהררין אחר מלבושי נכרי... מה שאינו מדקדק אפילו הנכרי... אם יאמר להם להסיר תפארת השבטים והעכטים, כמדומה, יבחרו להשאר בגולה על ארמה טמאה, מלעזוב אחד מקשוטי תכשיטיהם... ואין כונתי לבטל מנהג מלבושי המדינה... אבל תכלית המבוקש הוא לעמוד נגד חומרת דקדוקי המוד"ע, שהוא כמורה בעבודה זרה... עיג לפחות צריכים להיות ארוכים ורחבים קצת יותר מהנהגו בין הנכרים... וכן בגדי צבעונים ומשי יקרי הערך צריכים גר ונבול". והנה בעיקר הענין אמנם רוב דבריו צודקים, אבל התלהבותו הגדולה מעידה, כי הפריז על המדה, כדרכו, וראה בזה חרבן כל היהדות, וכן הוא אומר מפורש: "אם כן אין להתפלא מאחור פעמי עקבות משיחנו, לכן כל עוד נשמת אלוה באפי לא אחשוך פי מלהעיד בעם, פן אראה ברעה אשר ימצא את עמי"<sup>32</sup>).

בכלל הרבה להתבונן בעת ההיא אל צרכי החיים וכל מחסורי העם, ועל כל מגרעת אשר מצא לא נמנע מליסר בשבט פיו הקשה: "ראיתי שמה ושערורה בעם, לא זו בלבד שאינם רודפים להכיר לשונם לשון הקודש, אשר גם חכמי העמים יפזרו על זה ממון ללמודו, אף כי אין הכרח ללמוד העקרי, והם תחת אישה יקחו זרים, ככה עושים בני עמנו העשירים, מפזרים ממנם ללמד בניהם ובנותיהם לשון צרפת, להרגילם לשחוק ונבול פה, כידוע לכל שזה פרי ותולדות אותו הלשון, וכל שכן כשיצורף לזה למוד המוויקא"<sup>33</sup>). וכן ידבר משפטים על אשר יקחו צבע שחור לאות אבל על מות קרוביהם, כי "הם עושים להם בגדים חרשים, אשר ראוי לברך עליהם שהחיינו"<sup>34</sup>). ועל דבר פריצת המוסר יקרא: "שמענה נשי מקומנו היושבות בפתח עינים, גלויות עינים, פדחת, צואר ועורף ואזנים... אבל מה נעשה להמכשפות הללו המתראות כמלאכי שלום,

<sup>27</sup> שם. — <sup>28</sup> שם פרק ה'. — <sup>29</sup> שם. — <sup>30</sup> בסדרו, "עלית החכמה". — <sup>31</sup> בסדרו, "חלון המצוי". — <sup>32</sup> שם. — <sup>33</sup> שם. — <sup>34</sup> בסדרו, "בית מדות" עלית דרך ארץ.



להשביע נפשות נענות שמחות, ובעקבן יגונות ואנחות, מצודדות נפשות" (85). ואולם גם בזה יש הפרזה יתרה, כי המצב המוסרי באשכנז בעת ההיא באמת לא היה רע כל כך. ומה יקרים דבריו על אדות המלאכה: "ודבר זה מוטל על חכמי התורה בפרטות, שיהיו רועים הצאן בדעת והשכל, איך להמציא פרנסתם בהיתר" (86). ועוד: "ומה מוטל עלינו בגלות החל, לבקש מרעה ומנוח לצאן הנדחה, שיראו שכר טוב בעסקיהם ויהנו מיגיע כפם בהשקט ובבטחה, ובעו"ה אין איש שם על לב, כלם לדרכם פנו, איש לבצעו, מעט מועד מי שדואג על קיום נכסיו באמת, אבל לתקנת חברו אינו חושש כלל וכלל, ואני הנבר ראה עני עמי מאהבתי וחבתי היתרה לבני אמי, אף אם נחרו בי, לסכלותם לא ידעו הבין דעת דרכי וטוב לבבי" (87). בנוגע לשוב ארץ אבותינו יאמר (88): "אל תחשבו להשתקע בחו"ל. . . זאת היתה חטאת אבותינו שגרמה בכיה לדורות, והיא שעמדה לנו בגלותנו, שלא אחד בלבד עמד עלינו, אלא בכל דור לא שקטנו, עד ששכחנו דירת ארץ ישראל לגמרי, אין אחד מאלף מתעורר להחזיק בה, כמדומה לנו בהיותנו בשלוח בחו"ל, שכבר מצאנו ארץ ישראל וירושלם אחרת דוגמתה, על כן באו עלינו כל הרעות בשבת ישראל בארץ ספרד וארצות אחרות". — "אולי יאמרו אלי קשוש עצמך, לזאת אשיכנו דבר, שכן עלתה במחשבה, אך עתה המלכיות מתגרות, והסכנה ברורה, גם הילדים רכים, ואתם הבנים בני, שמעו אל יעקב אביכם, כאשר ישאר בידכם מעט לעשות מעמד פרנסה בצמצום, פנו וסעו לכם ובואו אל ארץ הקדושה, לשכון בתוכה דירת קבע, ואכלו את טוב הארץ לשובע" (89). "אלמלא לא היה אלא עון זה בידנו, שאין מתאבלין על ירושלם כראוי, די להאריך גלותנו: כי בהיותנו שוקטים בארץ לא לנו, שכחנו את ירושלם, ולא עלתה על לבבנו, וכאשר יוכיח הנסיון, ביחוד ביום תשעה באב המר, מי ומי המתאבל ונאנה על חרבן הבית ושממת ארצנו, כראוי מעמקי הלב, ובשאר ימי השנה, אין זוכר ואין פוקד, ואין דובר דבר ממנה, אפילו במחשבה לא בא זכרונה" (40).

בספר "אגרת בקרת" אשר הדפיס בשנת תצ"ט (41) נלה את דעתו באמין לב: "כי על הנמצא בספרי גדולים נחוי נפש, בעלי שאלות ותשובות, אין לסמוך בדינים והוראות, — שאין לבטוח בכל הנמצא כתוב בספרים, אף שהימים הראשונים היו טובים מאלה, בחכמה וגדולה, וטובה צפרנם של הקורמים וכו', מכל מקום גם לאחרונים נתן ה' לב לדעת, עינים לראות ואזנים לשמוע, ולפעמים יפה כח האחרון מן הראשון, ואתה קורא אהוב אוהב מדע דע לך, אם בעל נפש אתה תושיע לך ימינך וזרועך, ואין לך אלא שופט שבימין" (42). "ולאט לאט חדל לבטל את דעתו מפני דעת הראשונים, וגם החל לדבר בסגנון קשה, וכאשר לא ישרו בעיניו דברי בעל ה"תוספות יום טוב", יאמר: "געלה נפשי ברוח דברים מרבים הבל" (43), וכמעט שאין אנהנו מכירים בו, כי הוא הוא בעל "לחם שמים" על סדר מועד ו"שאלית יעב"ץ" חלק ראשון!

בכלל, בתקופה הזאת פעל הרבה מאד, וביחוד שאף לעשות גדולות, שם לב לכל דבר גדול וקטן, ואף על נקיון הכלים בבשול ואכילה ונקיון הבגדים (44). אך מצבו החמרי עמד לו לשטן, כי לצרכו מחיתו הוכרח להלות על משכנתו ברבית, ועל כן נפל

(85) שם. — (86) שם, "עלית מלאכה". — (87) שם. — (88) בהקדמה לסדרו. — (89) שם. — (40) שם, "שער הדלק". — (41) אמנם בכתב יד היה משנת תצ"ו. — (42) דף י"א בהוצאה שנייה. — (43) לח"ש, אבות פרק ה'. — (44) בסדרו, "עלית המהרה".



מעט ערכו, כי העסק הזה גרם לו "וילתא דבי דינא", ונמצאו אנשים אשר התאוננו עליו, כי הוא גול אותם<sup>45</sup>). והומינורו לדין, וכמובן, לא היה ה"בית דין" רשאי לשאת פנים לו, ובכל פעם חייבוהו שבועה על פי הדין, והרבר הזה העציב את רוחו ואמר, כי הם הטו את הדין<sup>46</sup>), וכתב על זה קונטרס מיוחד אשר לא בא בדפוס. ואם כי לא נרע את הפרטים, הנה נוכל להבין מדעתנו, כי בעניני "שבועה" המבוארים לכל אי אפשר להטות את הדין, וביחוד כאשר "בעל הדין" הוא גאון נודע, ועם זה גם איש נורא על כל סביביו. — אפס כי אין להתפלא על התגברות מחלתו, כי דברים רבים העציבו את רוחו בעת זה. אשתו השניה מתה עליו גם היא, ואשתו השלישית השביעתה ממרורים<sup>47</sup>). ראשי הקהלה לא התנהגו אתו כראוי לו. וגם הרב הישיש — בסבת הריב — חדל מלבקר אותו בכל מועד, כאשר היה נוהג עד העת ההיא<sup>48</sup>). ועוד יותר גדל צערו, כאשר נסתבך בריב עם ה"שלחנים" על אשר כתב בסדורו (חלק "בית מדות") על המאמר "ולא ילמד אדם את בנו חנוני": "גם שלחני בזמן הזה". — השלחנים באו בטענה, כי יש בהמלים "בזמן הזה" מעין הלשנה מסוכנת, וחפצו להפריע את הדפסתו, אך לא יכלו, כי הוא עמד על דעתו, וכאשר הכמיתו לו השלחנים, שאם יסיר את המלים הללו יקנו סדורו, השיבם, כי בשום אופן לא יאות להם, "כי הוא מוסר ישר נצרך מאד"<sup>49</sup>), וחבר על אדות הרבר הזה קונטרס בשם "זכרון בספר", אך לא הפיץ לעשות רעש בעולם<sup>50</sup>). ב. ב.

(עוד יבוא).

<sup>45</sup> מגלת ספר 157. — <sup>46</sup> "שבירת לוחות האון" צד מ"ב. — <sup>47</sup> מגלת ספר. — <sup>48</sup> שבירת לוחות האון, שם. — <sup>49</sup> "עדות ביעקב". — <sup>50</sup> שם.



# החולמים.

## I

זקנים חלומות יחלמון (יואל ג').

לזכר הפרופיסור הרמן שפירא.

בדברים האלה אז דובר הגהוי:  
"עם אמלל, עם נודד בחשבת הגולה  
בלי-זיק אורי, בלי-נחם לנפשו החולה,  
בלי-נח אלפים בשנה — בקוין,  
המבקש לו מפלט — ומפלט לו אין!  
כבר ירעם באזני קול שופר התתיה,  
המבשר יום קומה מחרבן הנשיה,  
יום צאתה לחפש משביתה החשבה,  
יום תשבת לנצח ענותה הארקה . . .  
ולעיני יגלו המזי בניך,  
החרדים בצפור מתפוצות גדי,  
הנושאים בגאון את דגלך מלפנים,  
ושבים אל ארצם בזמירות ורננים".  
ופתאום לפתע יפסק קוליהו,  
ומטר נמפי דמעה תזלנה עיניהו  
ובעמל ינשם וחוז יתרומם — —  
אז יעמוד כל רואי משתאה משתומם  
ותרש ישיח, ולבבו בו הזלם:  
"אף רוח אל דובר בזקן החולם!"

תלמליו הלבנים בכסף וזהירי,  
וכנער הבציר את ראשו יבתירי,  
קמטים עמוקים שתבונה יפיקי,  
את מצחו הרחב לשדר העמיקי,  
מנטל הנקן לא שחה גותו,  
וגבוהה כתמר עדנה קומתו,  
בעיניו הגדולות, השחורות כלילה,  
תתנוצץ שלהבת אש קסם, אש מעלה,  
שתוקד בעיני כל חווי חזיונות,  
כל נביא, כל חולם, כל בעל דמיונות,  
על לחיו הלבנה המטפנה לפעמים  
גם דמעות של תקות, עדנים וקסמים,  
לפעמים גם יתמד ביד הרועדת  
את ראשו, השבי, ואנקה יוקדת  
התפרץ מעמקי משביות לפתו;  
אז תרגו אף תרעד ממכאוב בו שפתו  
הלבנה, שאין בה אף טפה של דמים;  
אז ישא את עיניו הקודחות מול דמים  
ויקול חת ורועד ויבסערת נפשהו



## II

בחורים חיונות יראו (שם).

לזכר נתן ווסי לבסקי.

קִוְּצוּתוֹ תִּלְתָּלִים וּשְׁחֹרֹזֹת בְּפִיחֵי  
 חֲכִילֹת עֲלוּמִים עַל לַחְיוֹ תִּפְרִיחֵי.  
 עַל מִצְחוֹ הִלְכָן בְּשׁוֹשׁ לְמַחֵר.  
 יִתְנַסְּמוּ עֲדָנָה נִצְוִי מִלְ נַעַר.  
 עַל שִׁפְתָיו שָׁרְקָמוּ מִחֲכִילֵי שׁוֹשְׁנִים.  
 יִרְחַף צַחַק תִּמְהָה זֹו צַחַק הַשְּׂאֲנָנִים.  
 מְלֵא עֵדָן וְעִצְמָה מְלֵא חַיִּים וּבְחֹרִים.  
 הוּא יִפְרַח בְּאֵיבִיב בִּיקָר הוֹד הַנְּעֹרִים;  
 הוּא יִפְרַח בְּשׁוֹשֵׁן שִׁבְקַע בְּפִתּוֹרוֹ.  
 וּמִשְׁחַק מוֹל שִׁמְשׁ וְשׁוֹתָה אֶת אֹרֹו.  
 אֶךְ מִצְחוֹ הִלְכָן יִשְׁדַּד לְפַעֲמִים  
 חֲרִיץ עֲמוּק מִבִּיעַ רִנְשׁוֹת נַעֲלָמִים;  
 וּבְעִיגוֹ יִתְלַקַּח שְׂבִיב אֹזֵר חֲשַׁמְלָה.  
 מִבִּיעַ מִשְׂאֵלֵב וּכְלִיזֹן נִפְשׁ גַּעֲלָה.  
 שִׁפְתוֹתָיו הַשׁוֹחֲקוֹת בְּעֵז תִּתְלַבְּדָנָה.  
 וּכְמִדּוֹרוֹת אֵשׁ לֹחֵט לַחְיוֹ תִּיקְדָנָה.  
 וְקוֹלוֹ אִזּוֹ יִרְנֵוּ יִנַּע מִדְּמָעָה.  
 מִסְּעֵרֵת הַנִּפְשׁ מִרְגֵּשׁ עִז שְׁנִימָה.  
 אִזּוֹ דְּבַר יִדְבַר בְּחִמוֹ הַנַּעַר.  
 וּדְבָרָיו יִתְמַלְמוּ מִפִּיהוּ בַּסַּעַר  
 הַמְּחֹלֵל יַעֲרוֹת וּמְפָרֵק הַדְּרִים.  
 הַמְּרַגֵּז תְּהֵם רַבָּה וּמְרַקֵּד מִשְׁבָּרִים.  
 אִזּוֹ דְּבַר יִדְבַר נִשְׁבָּחוֹת נִפְלְאוֹת.

עַל עֲמוֹ הַמוֹצֵק מִצְוֹרִים מִגְּבְעוֹת.  
 הַנִּצָּב בַּסַּלַע בְּנִבְכֵי הַמִּצְוֵלָה.  
 וְשׁוֹחֵק לְנָלִים שִׁבְזַעַף וְהַמּוֹלָה  
 יִתְגּוֹלְלוּ וְתִנְפְּלוּ לְהֹדֵק אוֹתָהוּ.  
 וְלֹאֲלָפֵי רְסִיסִים יִנְפְּצוּ אֲלֵיהוּ. . .  
 אִזּוֹ דְּבַר יִדְבַר בְּכָל חוּם עֲלוּמִים  
 עַל עֲמוֹ עַל אֲרָצוֹ — אֲרָץ קְדוּמִים.  
 וּבְשִׁפְהָ הוֹלְקֵת וּבְקוֹל עִז יִדְוֹכֵב:  
 "בְּמִקּוֹם שֵׁם הַיְּרֹדֵן יִתְגּוֹלֵל יִשְׁתַּוְּבֵב.  
 בְּמִקּוֹם שֵׁם הָאָרֶז עַד עֵבִים יִנַּע  
 וְרֵאשֵׁי הַלְּבָנוֹן יִפְלְחוּ רִקְנֵעֵי;  
 בְּמִקּוֹם שֵׁם הַגְּבִיאִים שְׁנַת עוֹלָם יִנּוּמוּ  
 וְלִקְוֹל שׁוֹפֵר הַגְּאֹוֵלָה יַעֲרוּ יְקוּמוּ —  
 שֵׁם תִּמְצָאֵי בַת עֲמִי אֲמַלְהָ נֹזְדַת.  
 שֵׁם תִּמְצָאֵי לְךָ מִפְּלֵט וְאֲרָץ מוֹלְדַת!"...  
 וּמִטֵּר דְּמָעָה רוֹתַחַת אִזּוֹ וְרֵמִיב לַחְיוֹ  
 וְיִחְגִּיק אֶת גְּרוֹנוֹ וְיִחְבִּיא קוֹלָהוּ.  
 וּמִשְׁנֵה הַסַּעַר בְּלִבּוֹ אִזּוֹ סוֹעֵר  
 וּמִשְׁנֵה שְׂבִיב עִיגוֹ מִתְלַקַּח וּבוֹעֵר.  
 וּבְעַמָּל יִנְשֵׁם וְחִזּוֹ וְתִרְזָמֵם — — —  
 אִזּוֹ יַעֲמוֹד בְּלֹ רֹאוֹ מִשְׁתַּאֲה מִשְׁתַּזְמֵם  
 וְחִרְשׁ יִשִּׁית וּלְכַבּוֹ בּוֹ הוֹלֵם:  
 "אֶךְ רוּחַ אֵל דּוֹבֵר בַּנַּעַר הַחוֹלֵם!"

י. ל. ברוכוביץ.



## ספרים חדשים.

דור תהפוכות. מונוגרפיה מאת ד"ר ש. בערנפעלד. מחברת שניה. ווארשא תרנ"ז.  
המחברת הראשונה של הספר הזה כבר נזכרה לטוב ב"לקוש קטן" של "אחד העם" (השלה כרך ב' ע' 279). בעל הילקוש העיר בצדק על מעלת הספר החדש, הבא לתאר את דורו של מנדלסון והקובע לו, למנדלסון עצמו, את מקומו הראוי לו בדברי ימינו, לפי ערכו האמתי, ומצייר תמונת נפשו ופעולותיו בצבעים נכונים, בדברים של מעם, ברוח שקטה של שופט צדק ובלשון נקיה מחרפות וקללות ופרזות צעקניות, שאין נפש בעלי דעה סובלתן. עפי' המחברת הראשונה היא יצא לנו באמת ציור נכון ונאמן מתכונתו של מ"ס וערכו, ונוכח לדעת, כי צדק המח' במשפטו עליו, שלא היה מצוין בנאונות נפלאה, כבורא חדשות בעולם המדעים ומיסד איזה שיטה חדשה, אף לא היה איש מעשה גדול ורב פעלים, כ"א "איש חכם ובעל כשרון, סופר הרויץ ומשכיל לרבים... בעל בעמיו, בקי בפלוסופיא של זמנו ומצוין בלמודים עיוניים, אף הננו הבורא בסגנון נעים ונחמד להסביר כל דבר עיוני במתק לשונו".

גם במחברת השניה, אשר לה ביחוד נאה השם "דור תהפוכות", יוסף המחבר הנכבד לתאר בשרר אמת וצבעים נכונים את פני הדור ההוא וראשי הנפשות הפועלות בו אחרי מנדלסון, והננו רואים את כל הנפשות הקרובות למ"ס, בני ביתו, וביחוד בתו הבכירה דורותיאה הרומנטית, וכל גדולי תלמידיו, בתארם האמתי, בלי נטיה יתרה לאחת הקצוות. בתמונה נאמנה יעביר המח' לפנינו את האיש הנודע דוד פרידלנדר, "אשר זכה ל"שם טוב" בספרותנו בגלל התחברותו אל הרמבמ"ן וגם בגלל עשרו וצדקת פורונו"<sup>1</sup>, והוא היה אחד ממיסדי "המאסף" ומרוחו האציל על מה"ע הראשון לישראל, אף כי לא היה חכם עמקן באיזה מקצוע של החכמה וכל ידיעותיו היו כידיעות "סוחר משכיל"; גם את הרופא והפלוסוף מרדכי הירץ, אחד החכמים היותר מצוינים בדורו של הרמבמ"ן, אשר לשמוע דרושיו בחכמת הטבע היו מתאספים לביתו כמה מגדולי העיר ורבי המדינה, ואת אשתו המהוללה הנרייטה, אשר לקחה נפשות ביפיה וחקן שפתיה, ואשר גרמין הוציא עליה "דין קשה" לא בצדק, כי באמת ברב מעשיה אשם הוא "רוח הרומנטיק אשר החל לפעם במחנה עם גרמניא".

<sup>1</sup> במקום אחר אומר המח', כי "ר' דוד פרידלנדר בל"ס היה כבר נשכח מלב, אלמלא זכה בתולדת ישראל ל"שם" מעין אותו השם של הירוסטרמיס" (בדבר המכתב הגלוי אל הכהן מילר). אבל הקורא כל דברי המח' ע"ד רד"פ יוכח לדעת, שגם זולת המכתב הגלוי הוא לא היה נשכח מלב, והדברים האלה אינם אלא הפרוזה, מלבד שיש גם מעין סתירה לדברים הקדומים המובאים למעלה. הפרוזה וסתירות קלות כאלה אפשר למצוא עוד במחברת הזאת.



ביותר הרחיב המח' את דבריו על הפלוסופ הנודע שלמה מימון, והקדיש לו שלשה פרקים שלמים במחברתו זו. כנודע, יש דורשים את מימון לגנאי במדה יתרה ומפריזים הרבה על מגרעותיו ומומיו, אשר הוא בעצמו הכריז עליהם בספר זכרונותיו. והנה ה' בערנפעלד יתאמץ ככל האפשר ללמד זכות על החכם המסכן הזה ולהוכיח, שאין הצדק עם מחללי כבודו וכי "תוכו היה יותר טוב וחשוב מברו". ביחוד רבה תלונת המח' על גרמץ, "אשר עקם את הישרה ודן את הר"ש מימון משפט בלתי צדק ע"פ השנאה הכבושה מאז בלב אחינו בנרמניא נגד אחיהם מרו"פ". בדבר הזה אמנם לא צדק ה' ב"פ: אם גרמץ דן את מימון לכה חובה הסבה היא לא רוח השנאה הכבושה ליהודי רו"פ, כ"א תכונת גרמץ כסופר דה"י סובייקטיבי, אשר רוחו לא יכול שאת איש הפספך וזר בדרכיו, אף אם היה בעל שכל חריף ונפלא, כמימון<sup>1</sup>). אבל איך שהוא, המשפט הקשה, אשר הוציאו על מימון אלה המספרים בגנותו יותר מדי, אינו נאמן, ובכלל צדקו מאד דברי המח', כי בהעבירנו נגד עינינו את תמונת החכם הנפלא הזה, הנה "הרגש העקרי שנחוש בנפשנו הוא רגש החמלה על איש מלא כשרונות נעלים ונשגבים, אשר נולד להיות לשם ולתהלה ולברוא חדשות בעולם המחשבות, ורק ע"י דלות מולדתו ושפלות בית אביו ומאורעות חייו הפסיד רוב כחותיו הרוחניים בהבל וריק".

בצבעים מבהקים יתאר המח' גם את הרב ר' שאול לעווין, זה הרב של "דור התפוכות", אשר בכלל נראו בו "סימני קלות הדעת במדה נפרזה מאד", ואשר "משך ידו עם לוצצים ולמד מלאכת היויף", לכתוב בשם בדוי ולירות במסתרים לישרי לב, גם ליויף דברי קדמונים, בהוציאו לאור "שו"ת בשמים ראש", כאלו הן תשובות הרא"ש שהיו נעלמות עד העת ההיא, ובהן ישים בפי הרא"ש, אשר היה, כידוע, אחד מגדולי המקנאים קנאת הדת, דברים הראוים לרוח "טובי המשכילים" בימים ההם, כמו: "עם כל זה מוסכם הוא אצל כולם כי לא יעמוד האדם על עיקרי התורה והמצות מן השכל אשר יקנה מפשוטי הכתובים ומדברי רבותינו, כ"א בשכל אשר לומד והורגל בספרי החוקרים מן האומות", או: "אם יהיה מקום להצטייר כי לא יגיע מהם (ממשפטי התורה ומצוותיה) אושר בשום אופן, ופרקנו עולה מעל צוארנו". על הספר הזה, אשר עשה רעש גדול במחנה הרבנים, יצא הרב ר' הירשל, אבי ר' שאול, "להעיד עליו שמים וארץ" שאיננו מזויף, וה' ב"פ יחליט, כי "בזרון העיד עדות שקר לכסות על פשעי בנו" (ע' 75). אבל קשה מאד לחשוד רב גדול כר' הירשל, "צדיק תמים בדורותיו" (כאשר יבנהו אח"כ ה' ב"פ בעצמו), בעון חמור כשבעת שוא בזרון, ויותר קרוב להאמין, שלא הכיר האב בוויף הס' אשר הוציא בנו "התלוי ועומד בין יראת שמים ומינות". גם בנוגע להרב הבן, זה פרי ההשכלה המזויפת, לא יכול ה' ב"פ לעצור ברוחו הקשה, ובה הוכיח שאף הוא אינו נקי מ"פשעי" גרמץ, ועל זעום נפשו "יעיר כל חמתו". הנה כן יאמר עליו, כי "לא היה מן השוטים הנוחים לבריות, כ"א מאלה שדרכם לילך ולהויק", גם "לא ישן ר' שאול אם לא הרע לעשות" (ע' 73), אף יקראהו "שוטה בחרושים", וכדומה.

הפרוזה יתרה ומכבטאים חריפים יותר מדי, וגם — יסלח לנו המח' אם נגיד את

<sup>1</sup> לא צדק המח' ג"כ בחוסיפו להשיב על גרמץ, כי "רק שחוק הוא לומר כי בא ה"ר שלמה מימון ללמוד פלוסופיא מהרמב"ם, הוא אשר בפלוסופיא לא הגיע הרמב"ם אף לקרסוליו". ובאמת אין בזה כל שחוק לומר, כי בבוא מימון לברלין בפעם הראשונה, אשר אז לא ידע עד מה מספרי קאנט ובכלל לא השתלם עוד בידיעות עמוקות בפלוסופיא, השקה נפשו לבקש תורה מפי הרמב"ם".



האמת — מעט שטחיות, נמצא ביחוד בפרק האחרון של המחברת, אשר בו הפיץ לתת תמונה כוללת ע"ד השפעת "המשכילים" השלילית בימים ההם והסכות שגרמו לה השכלה לפרוץ לה דרך כזו בקרב עם ישראל. רוב דברי הפרק הזה קצרים וסתומים במקום שראוי להאריך. כי האמנם דים הם, למשל, הדברים המעטים על אדות המרידה הצרפתית לתת מושג נכון ונאמן על מהות המאורע הכביר הזה וגודל השפעתו על העולם? או הנוכל להסתפק במשפט חרוץ כזה: "ביום ד' אוגוסט הכריזו בפריס את תורת האדם, אשר עשתה רושם גדול בעולם, יען כי לא ידעו בארצות הרחוקות, כי כל הדבר הזה היה רק הוללות ופחזות, ולא בכובד ראש נאמרה התורה החדשה הזאת, וגם אין לה על מה להשען" (ע' 80)? או היתכן לומר על בעלי "המאסף", כי בכל דבריהם רק "שטף מים רבים אלינו יגיעו, אולם אינם מים זכים לכה"פ, כי אם מים עכורים ובאושים, אשר יעלו צחנה ובאשה" (ע' 85)? דברים כאלה אינם ראויים למונוגרפיה היסטורית כזו, הערוכה בכובד ראש.

לורד בירון, וזמירות ישראל, בתרגום הסופרים הרוסים. עם מאמר נוסף: "לורד בירון וזמירות ישראל שלו". יעקאטערינאסלאוו 1898.<sup>1)</sup>

המקדישים עמלם להחיות את רוח עמנו ולעורר בלב בניו רגשי אהבה נאמנה לישראל וכל קניינו הרחננים, אין להם לשכוח, שמלבד המון העם, אשר באזניהם ידברו יהודית, ומלבד קוראי עברית, אשר מספרם, לדאבון לב, עוד לא רב בתוכנו, יש חלק גדול מאד מעמנו, ביחוד מבני הנעורים, אשר ספר עברי כספר החתום לפניהם וספר כתוב בשפה המדוברת לא יבינו וגם לא יחפצו להבין. לפעול על רוח בני עמנו אלה, לקרב את לבם לעמם ולאדיאליו, יוכלו רק ספרים בשפת הארץ הערוכים למטרה זו. והחלקה החשובה הזאת עוד תחכה לעובדים נאמנים, כי עד עתה כמעט לא נעברה כלל. יש לנו "אחיאסף" ו"תושיה" להוצאת ספרי עבר, יש עתה גם "עזרא" להוצאת ספרי זרנון, ולהוצאת ספרים בשפת ארצנו אין עוד חברה כזו, אף אם נחוצה היא מאד.

נחיצות הדבר הזה הכירו אחרים מטובי חוכבי עמנו בעיר יעקאטערינאסלאוו, ורוחם נדבה להוציא מזמן לזמן חוברות בשפה רוסיית למטרה הנוכרת. כמוכן, אין הקומץ משביע את הארי ובחברות קטנות היוצאות לעתים רחוקות לא ימלא החסרון הגדול בספרות היהודית הרוסיית, אבל עלינו להחזיק טובה להמוציאים הנכבדים בעד פעולתם המועילה, ומי יתן וירבו בישראל אנשים היוצאים בעקבותם.

החוברת אשר לפנינו היא "זמירות ישראל" של הלורד בירון בתרגום סופרים רוסיים שונים, המשורר הגדול בירון, עוד בימי עלומיו נחה עליו הרוח ויעורר מיתרי כנורו הנפלא לשורר "זמירות ישראל". בלב המשורר הגדול, אשר הגה אהבה רבה לכל האובדים והנדחים תחת השמש, התעוררה המלה גדולה גם על עם ישראל, העשוק ורצוץ כל הימים, ואת החמלה הזאת הפליא להביע בעו רוח בת שירתו הנשגבת, ובאמת מה יקרו אלה הקרנים המזהירות, אשר המאור הגדול לממשלת השירה שלה למחשני נאות יעקב! מה נפלאו שירי בירון אשר שר על גאון ישראל ומפלתו, על מלכיו ואדיריו, על חבת ציון

<sup>1)</sup> Lord Byron. Jewrejskija melodii w perewodach russkich pisatelej etc. Jekaterinoslaw 1898.



וכל מחמריה, כמו רוח המשורר הלאומי הלוי דבר בוא! רק משורר כבירון, ברוחו הגאוני, יכול לחדור עמוק לתוך נפש עם זר, ולפני עיני רוחו הכביר נגלו רוי עולם של כנסת ישראל ותעלומות סתרי רוחה.

שירים כאלה אי אפשר שלא יעשו רושם עז על לב קוראיהם, וביחוד על לב בני הנעורים, לב רך ומסוגל להתפעלות. ודבר טוב מאד עשו המוציאים בהדפיסם את „זמירות ישראל“ בחוברת מיוחדת.

בפתח המהכרת נדפס מאמר בשם „לורד בירון וזמירות ישראל שלו“. ה' ס. ס. — קי, בעל המאמר הזה, המלא חבה יתרה לעם ישראל ותורתו, הואיל באר לפני קוראיו את ערך המשורר, וביחוד ערכן של „זמירות ישראל“. הוא יעיר בצדק, כי אם יקר לנו בירון כנאון עולם ונעריצוהו כמשורר צרת התבל, עוד יותר עלינו העברים להוקיר ערכו ולהעריצוהו כבעל „זמירות ישראל“, אשר הד „צרת ישראל“ נשמע מתוכן בעז נעלה. שני העמים, ישראל ויון, אשר הראשון נתן לבני אדם מורי דעת אלהים ומוסר נעלה, והשני מורי חכמה ומלאכת מחשבת, שני עמי הקדם האלה לקחו את לב בירון, ושניהם היו בימיו רצוצי משפט. והנה לטובת היונים התנדב לעזור לא רק בעט סופר, כ"א גם בחרב גבורים, ובארץ יון מצא המשורר את קברו. אולם ליהודים האוהבים לא יכול להושיע בדרך אחר מלבד בעטו: „לבכות ענותו“ ולקרוא בקול אדיר באוני התבל: „נודו למיללת על נהרות בבלי“, כי „גם יונה מצאה קן, מעון כל גבר, סלע השפן, ויהודה — רק קבר“. ופה מצא בעל המאמר מקום לדבר דברים חמים על תנועת חבת ציון וחפיץ אוהבי עמם להקים גם ליהודי הנודד מעון ובית נאמן בארץ אבותיו, למען ימצא שם לא רק קבר, כ"א משכן בטוח לראות חיים טובים, חיי עם בריא ושלם.

על השאלה: מאין בא בלב בירון רוח אהבה וכבוד כזה לעם ישראל, ומי הצית בקרבו שלהבת־יה בשוררו נפלאות על גדולת ישראל בימי קדם ומפלתו הנוראה? — ישיב בעל המאמר, כי סבת הדבר אפשר למצוא ביריעת המשורר את כה"ק ידיעה עמוקה עוד מימי ילדותו. הרושם העז אשר עשו על לב המשורר, הנוח להתפעל ולקבל השפעה רוחנית, ספרי התורה והנביאים, לא נמחה מקרבו כל ימי חייו, וזאת הסבה הולידה בנפשו הגדולה רגשי חבה וכבוד לעם סגולה אשר זכה ל„ספר הספרים“. בשנת 1821, בהיותו בן שלשים ושלש שנה, יכתוב בירון מאיטליה למוציא ספריו מוריי לאמר: „אל תשכח לשלוח לי את הביבליה. הנני מכבד מאד את הספר הזה וקראתיו פעמים אחדות מראשו ועד סופו טרם מלאו לי שמנה שנים. כונתי בזה לספר תנ"ך העתיק, כי קריאת הברית החדשה עבודה היא לי, והעתיקה — עונג“. ופה נוגע בעל המאמר בפצע עמנו, אשר האמות הנאורות בקרבו זה רחן לעוונם מקור מים חיים ולמנוע מבניהן את טוב כה"ק, בלמך אותם כל הלשונוות והחכמות שבעולם, אך לא את התורה ושפת קרשנו, שפת הנביאים, בעוד אשר הלמוד היקר הזה יכול להוליד לנו, אם לא „כמה בירונוים קטנים“ (כדברי בעל המאמר), בכל אופן בעלי לב טהור, וביחוד בנים נאמנים לעמם.

בקובץ „זמירות ישראל“ הזה נדפסו רק י"ג שירים מעשרים ושלש זמירות אשר לבירון. לא נרע את הסבה אשר בעבודה נמנעו המויל הנכבדים מהוציא דבר שלם ולא הכניסו לקובץ זה גם את יתר הזמירות הנמצאות בתרגום רוסי, כמו השיר היקר „נפשי אפלה“ בתרגום המשורר הנעלה לרמנטוב. גם קשה להבין, מדוע בחרו לתת את השיר הנפלא „לו פושע הייתי“ בהעתקה הכהה של הרבל, אשר בה יפוג כל טוב טעם השיר,



בעוד שהיה לפנייהם תרגום יקר של המשורר מינסקי, המובא במאמר הפתיחה, אשר בו שמור רוח האורייניגל כמעט בכל עזו והדרו.

מ. ג. מרגלית. מחקרים היסטוריים (הלל, עקיבא). אדעססא 1898<sup>1</sup>).

עד כמה גדול ערך הדבר, להפיץ בתוך בני עמנו ידיעת דברי ימי ישראל, ביחוד בתקופות היותר נכבדות, ותולדות גדולי האומה אשר עשו רושם ופעולה נכרת בהליכות עולמה — גלוי הוא וידוע לכל איש ואין מי שיוכל להטיל ספק בזה. ה' מ. מרגלית, בפתיחתו לשני ציוריו ההיסטוריים אשר לפנינו, בבואו להוכיח את גודל ערך העבודה, להפיץ רבים תורת ישראל, לא יסתפק אמנם בנחיצות הדבר לנו לעצמנו, כי אם יתאמץ להגדיל את ערך התועלת אשר תביא לעמנו העבודה הזאת מן החוץ, כי על ידה ילמדו גם שונאינו בינה, להכיר ולכבד את עם עברתם, ואז "הערוד האנטיסמיטי יאליץ להניח את ראשיו הקצוצים לרגלי החכמה מאירת העינים". אבל אנו אין לנו לשים פנינו אל "הערוד האנטיסמיטי", אשר בכל אופן לא בתחבלות כאלה נסיר את ארסו, אין לנו להפיץ אור על אוצרות סגולתנו למען יראו הגוים את כבודנו, כי"א להאיר עיני עצמנו ולהשיב לב בניס אל נחלת אבותם. ולמטרה זו מועילים מאד ציורים היסטוריים ערוכים בטוב טעם, אשר ימשכו לב הקוראים מבני הנעורים.

ובכן דבר טוב עשתה מחלקת חברת מפיצי השכלה שבעיר אדעססא, בהוציאה לאור את המחברת הזאת של ה' מרגלית, הכוללת תולדות הלל ורבי עקיבא, בהוצאה מיוחדת<sup>2</sup>). למען הפיץ רבים, ביחוד בין בני הנעורים, תולדות שני גדולי החכמים האלה, אשר הם יתפאר ישראל.

המחבר הנכבד, בספרו את תולדות החכמים, יתאר ברחבה את הזמנים אשר בהם חיו ופעלו, מהות המפלגות והכתות בישראל בימיהם, גם תכונת ההלכה והאגדה ויחוסן זו לזו וכדומה. בפרטות רבה ידבר על מדות שני החכמים ודרכי חייהם בין אדם למקום ולחברו, גם ירחיב דבריו על מדות שהתורה נדרשת בהן, שנתחדשו על ידיהם, ומה בין דרכם בהלכה לדרכי חבריהם. רובי הפתגמים הנמצאים בתלמוד בשמם, וכמו כן המאורעות אשר יסופרו על אדותם באגדה ואשר יוכלו להפיץ אור על אחת מתכונות נפשם ודרכי תורתם, כל אלה ימסור לקוראיו, כמעט הכל בתרגום נכון ובאור מספיק. הנני אומר "כמעט", יען כי באיזו מקומות הדברים דורשים באור יותר בהיר, בפרט לפני אלה הקוראים מבני הנעורים אשר ענינים כמו אלה זרים להם, גם יש אשר התרגום איננו נכון ומדויק כל צרכו<sup>3</sup>).

אמנם גם בדברי המחבר עצמו חסר לפעמים הדיוק בלישנא, וזה מביאו להוציא לפעמים משפט לא נכון. הנה כן יאמר על ר"ג השני (אשר בכלל יספר בנגותו וישפיל כבודו ביותר), כי כל תופשי התורה בדור ההוא עלו עליו הרבה בידעותיהם ובחבתם לעמם" (ע' 30). האין זאת הפרזה יתרה שאין לה יסוד? ובמק"א יבאר יחס האגדה

<sup>1</sup>) M. G. Morgulis. Jstoritscheskie etjudy (Hilel, Akiba). Odessa 1898.

<sup>2</sup>) שני המאמרים נדפסו לפני שנים אחדות במכ"ע "וואסחאד".

<sup>3</sup>) למשל המלים "זיל גבור" אשר אמר הלל להנכרי שחפץ ללמוד את התורה על רגל

אחת, יתרגם המחבר: "לך והפץ את התורה הזאת" (ע' 22). ועוד כאלה.



אל ההלכה לאמר: "חכמי התלמוד העבירו באגדה תחת שבט הבקרת את דברי עצמם בהלכה; בהלכה קבעו סדרים, ובאגדה הם בעצמם עקרו אותם" (ע' 35). אם אפשר להראות על מקומות ידועים באגדה שהם באמת סותרים דברי ההלכה, בכל אופן רחוקה מאד מן האמת החלטת המח', כי האגדה בכללה כונתה לחתור חתירה תחת ההלכה. בכלל אין להכניס בדברי בעלי התלמוד כונות זרות ורחוקות. אף אם בכונה רצויה להגדיל את כבוד חכמינו הראשונים בעיני "הנאורים" בדורנו. כבוד חכמי התלמוד במקומו מונה אף אם לא יתאימו דבריהם בכל פרטיהם לרוח הזמן החדש. ובדברי המחבר נראה לפעמים מעין התאמצות לשנות מעט את צורת החכמים העתיקה בהסכם לרוח זמננו, למען הרבות חין ערכם בעיני הקוראים הנאורים. את הנטייה הזאת הננו רואים, למשל, באמרו על הלל הוקן, כי "הוא היה מפיץ את המדעים לא על אדמת היהדות לברכה, כי אם מדעים כוללים לכל בני האדם" (ע' 19). ביחוד בולטת נטייה זו בדברו על ר"ע ויחסו אל ספר שיר השירים. כנודע, השיר הזה הוא, לפי דעת ר"ע, "קודש קדשים", בהיותו מוסב על אהבת אלהים לכנסת ישראל. אבל דעה כזאת, יאמר ה' מרגלית, "תוכל להראות כמו זרה מעט בפי איש מלומד", ולכן יתאמץ להוכיח, כי מפני שבדור ר"ע בקשו לגנוז ספר שיר השירים או להוציאן מכלל כתבי הקדש כאחד "הספרים החצונים" בגלל דברי אהבה אשר בו, ור"ע ידע להוקיר את האהבה. בהרגישו מה פעלה בנפשו אהבתו לכת כלבא שבו, — לכן התנדב להציל את אוצר השירה היקר מכליון, ויבחר לשון ערומים, בבארז את הספר כאילו כלו אינו מדבר אלא באהבת ה' לעם סגולתו. "כל אחד מאתנו, יוסף ה' מרגלית, יסלח לעקיבא הטוב ובעל הנפש האוהבת על המצאת ערומים זאת, אשר על ידה נשתמר להאנושיות ספר שירה אחד מהיותר טובים" וכו' (ע' 49). אבל אם גם הקוראים המבינים יסלחו להמח' הנכבד על "המצאתו" זו, בכ"ז ידעו היטב, כי אף היא רק אחת ההשערות היפות התלויות בשערה.

מגרעות כאלה, כמובן, לא ימעיטו את תועלת הספר, אשר בכלל ברכה בו, כאשר אמרתי, ביחוד לקוראים הצעירים. אך מי יתן ומחלקת חברת מפיצי השכלה באדעססא לא תסתפק רק ב"התחלה" זו, כי אם תוסיף להוציא בשפת המדינה עוד ספרים טובים ומועילים כאלה, ותמלא בזה חסרון גדול בספרות העברית הרוסית.

ב"ק.



## לשאלת בתי הספר בארץ ישראל.

חברת "כל ישראל חברים", אשר מראשית הוסדה לא שמה כמעט את לבה לא"י, התחילה בשנים האחרונות ליתן עיניה בארצנו הקרושה ולהרחיב בה את פעולותיה, בהרחיבה את בתי הספר הנמצאים שם מכבר וכיסדה גם בתי ספר חדשים.

בתי הספר של החברה הם בעד העם, וביחוד בעד ילדי העניים. החברה תיסד בתי ספר בכל ערי א"י שיש בהן מספר הגון מב"י: ירושלים, יפו, חיפה, צפת, וזה לא כביר גם בטבריה. בכל הערים ההן עדת ישראל נחלקת, כמעט במספר שווה, לשתיים; החצי אשכנזים, והחצי ספרדים. ואך בחיפה לברה כמעט כל העדה ספרדית.

כמעט כל הספרדים תושבי הארץ ידברו ערבית, גם סגלו להם מנהגי הערביים ובמצבם הקולטורי ישוו כמעט להאחרונים, עד שיקרה לפעמים שקשה להבחין ביניהם ובין הערביים. האשכנזים ידברו בלשון יהודית-אשכנזית, יחונכו בהדרים מהגוסס הישן, עם כל אותם המנהגים הישנים אשר נשארו עד כה בתומם בערי מצער בליטא או גליצא. וגם הם, האשכנזים, עודם עומדים בהשכלתם בשפל המדרגה, אך בכל זאת מצבם הקולטורי נעלה מזה של הספרדים. הם יותר מוכשרים לעבודת-שכל מדויקת ומתמידה. את המצב הקולטורי של האשכנזים והספרדים וההפרש שביניהם נוכל לדעת ביחוד בשימונו עין על ילדיהם.

ילדי הספרדים ינוכרו יותר בעוו דמיונם, ישיגו מהר מהות הרברים, אך גם ישכחו מהר את אשר השיגו. גם לילדים גדולים כבד מאד, ולפעמים גם אי אפשר, להעביר את שכלם בדבר מה זמן ארוך; מה שאפשר בנקל לילדי האשכנזים.

העניים שבין הספרדים מתפרנסים מן המסחר הקטן; רובלים כנפרים ובמושבות הערביים, ולפעמים יעסקו גם במלאכת יד קלה. לעומת זה, המקור הראשי למחית האשכנזים הוא — החלוקה, ואך בימים האחרונים התחילו גם לעבוד עבודה אם אך ימצאוה. ובתוך אנשים הנמצאים במצב כזה פותחת חבייה בתי ספר, אשר השפה השולטת בהם היא שפת צרפת! מעמה בזה הוא, כי השפה אינה אלא אמצעי להפיץ על ידה בין המון אחינו בא"י את הידיעות הנחוצות, להרים את מצבם המוסרי והשכלי ולתת בהם "נפש אירופית". אך הקרובים למקום המעשה רואים, כי "האמצעי" הזה נהיה שם לתכלית. מיטב שנות הלמוד יעברו על הילדים בעמלם להתנכר על המכשולים שלפניהם בלמוד הלשון הזרה, הרחוקה כל כך מן הלשון השגורה בפהם, ועד שיגיעו לזה לא יוכלו להבין את הענינים המדעיים, הנתונים להם אך בשפת צרפת. רוב הילדים, אחרי שישבו בבית הספר כעשר שנים ובלו בו רוב זמנם אך בלמוד שפת צרפת, בעזבם את בית הספר לא ימצאו שום מקום להשתמש בידעתם זו בין האנשים הסובבים אותם, וע"כ,



כמובן, ישנחו אותה מהר. רק מספר קטן מאד מן התלמידים יוציאו תועלת ממנה; מהם אלה אשר החברה תשלחם לפריז ללמוד בבית ספר המזרחי (Ecole orientale), כדי להכשירם להיות אח"כ מורים בבתי-ספריה, ועוד אחרים, ההולכים לערי החוף, למצוא שם איזה עבודה בעולם המסחר. וסכום כל התלמידים האלה, המוצאים תועלת באופן זה או זה בידיעת שפת צרפת, יעלה לא יותר מחמשה למאה, בעוד אשר תשעים וחמש ידות ישארו על מקומם, ועל הרוב ישנחו לגמרי את שפת צרפת עם כל הידיעות אשר רכשו להם בה.

ובכן תתעורר השאלה: מה היא התועלת היוצאת מכל עבודת בית הספר? על מה ילכו לאבוד כל שנות הלמוד של הילדים?

החברה אמנם לא תבקש במעשיה שום מטרות לאומיות, וע"כ לא תשים לב להערך הגדול שיש ללמוד שפת עבר בבתי ספר בא"י, כי כל הפצה הוא לפי דבריה להאיר את אפלתו של המון עמנו בארצות המזרח, אבל גם ממבט כזה רשות לנו לשאול: האם לא היה "האור" בוקע ועולה הרבה יותר, אלו לא בזבוז זמנם של התלמידים בלי חשבון והיו מלמדים להם בבתי הספר את הידיעות הנחוצות לאדם בלשון ערבית, לשון הארץ אשר ישבו בה?

למופת על דברינו יוכל להיות המקרה הזה: בימים האחרונים התחילו בבתי ספר אחדים להטיף לקח לגדולים בערב. בשיעורי ערב אלה מצאו לנכון לשים לב אל הצרכים המקומיים, וע"כ ישיפו לקחם בלשון ערבית. והנה נראה פעמים הרבה, כי בין שומעי השיעור נמצאים גם מאלה שהיו לפנים תלמידי בתי הספר של החברה, והם שנחו לגמרי את הידיעות הראשונות שלמדם בבתי הספר, עד שנחויץ להם להתחיל הכל מחדש, כשאר שומעי השיעור! האם מן הצדק והיושר הוא איפוא לכלות לריק את זמנם ועמלם של הרוב הגדול מהילדים בשביל תועלת מתי מספר מהם?

בבתי הספר של חכ"ח בא"י ילמדו צרפתית, ערבית ועברית. את הסדר הזה ישמרו בכל תוקף: לשון ערבית תעמוד במדרגה שניה, בין צרפתית ועברית, והאחרונה היא, כדאמרי אנשי, "האופן החמישי בהעגלה". האופן החמישי הזה נחשב לנחויץ בעיני אבות התלמידים, הדורשים שיהנכו את בניהם ברוח האמונה, כלומר: שיבינו תניך ותלמוד, ובלעדי זה לא יתרצו לשלוח בניהם לביה"ס, וע"כ מוכרחת החברה לשים לבה לדרישה זו. הילדים יתחילו ללמוד עברית בהיותם בני שש ולומדים עד שש עשרה, עת עוזבם את בית הספר. בעשר שנות הלמוד האלה ילמדו הנערים עברית מפי "חכם", ר"ל, מלמד מקומי, אשר אין לו שום ידיעה בחכמת התנ"ך. הילדים ילמדו בדרך מכנית לקרוא עברית, ואח"כ הם משננים על פה במקלה את כתבי הקודש, אבל להדור כראוי אל תוכן כתבי-הקודש, לזה לא יגיעו בכל עשר שנות למודם. את "החכמים" לא נוכל להאשים על זה. הם מלמדים לתלמידיהם כפי יכולתם וידיעתם. הם עובדים בבית הספר שתיים עשרה שעות בכל יום, ובעד העמל הרב הזה יקבלו משכורת דלה מאד. השכר הנהוג הוא 40 פ"י להודש.

ובמה שנוגע לחנוך, נמצאים בתי הספר של חכ"ח בא"י במצב שפל מאד. לכאורה היינו צריכים לחשוב, שחברה כזו, אשר מרכזה הוא במרכז עולם ההשכלה (פאריז), תשתדל עכ"פ להעמיד את בתי ספריה על בסיס חנוכי ולשים לב ביחוד להצד החנוכי. אבל האמת היא, כי להשאלה העיקרית הזאת, שאלת החנוך, לא ישימו לב כל עיקר. ההנהגה המרכזית של החברה היא בזה למופת גם לראשי בתי הספר. היא



בדבריה אליהם אינה נוגעת לעולם בשאלה זו, ונס הם איפוא יחשבו למותר למשל בה. הנה, למשל, חשבונות החברה השנתיים, אשר בהם יודפסו השקפות על מצב בתי הספר, לעולם לא תמצאו בהם אף חצי דבר על אדות הצד החנוכי של בתי הספר.

נקח למשל שאלת ספרי למור. החברה נותנת רשות לכל ראש בית-הספר לבחור בספרי למור כרצונו ובינתו. החוק הזה היה יכול להביא טובה, לוא נתנו יכולת להראש לדעת כל מה שמתחדש בספרות הפרוגנית. אבל באמת ישנו אך מקור אחד, אשר ממנו יוכל לשאוב את היריעות ע"ד חכמת החנוך, הוא מביע קמן: "Manuel Général", הנועד למורים בבתי ספר למתחילים בצרפת, ונערך ביחוד לפי רוח המקום. וספרים אחרים בעניני החנוך אין בבתי הספר, כי לפי הנראה תחשבו החברה למותר. על בקשת בית ספר אחד לשלוח לו ספר חנוך ידוע, השיבו מהתם, שהספר הזה יקר מחירו, וישלחו במקומו ספר אחר שמחירו מצער, וכמובן, גם תועלתו מצערה.

ממנהג כזה נוכל להבין, עד כמה יוכלו המורים להתקדם בדרכי החנוך ועד כמה יוכלו לדעת את הספרות החדשה ע"ד החנוך והלמוד. ולפי שסוף כל סוף הלא צריכים המורים לבחור בספרי למור, יקרו ע"כ לפעמים שגיאות מעציבות, מחוסר ידיעה, אשר יראו את פעולתן לרעה על התפתחות הילדים. מלבד שספרי הלמוד הנהוגים אינם ממלאים את הדרישות החנוכיות, הנה על הרוב מלאים הם גם שוביניסמוס צרפתי.

דרכי הלמוד ואמצעיו בבתי הספר ההם רחוקים מאד משלמות. אין מי אשר ישתדל להתאים את דרכי הלמוד לרוח ילדי המקום ואקלימה של הארץ. כאשר כבר אמרנו למעלה, הילדים הם מלאי חיים וקשה להם להעמיק בדבר זמן ארוך. הפרוגניא המושכלת תיעץ, כמדומה לנו, במצב כזה להתאים את כלי הבית ודרכי הלמוד לרוח ילדים כאלה, שיהיה אפשר להרגילם לאט לאט לעבודת השכל. ומה אנו רואים בבתי הספר של הכ"ח? ילדים קטנים, מיום הנססם לבית הספר, יושבים שש או שבע שעות ביום על ספסלים, אשר לא יתאימו גם לחוקי הבריאות היותר פשוטים. בדבר הזה, שמחויקים ילדים קטנים זמן רב בבית הספר, תמלא החברה אמנם את רצון תושבי המקום. אך באופן כזה נחוצה היתה גם תכנית אחרת לבית הספר: נחויץ חרר גדול, אשר בו ישחקו הילדים תחת השגחת איש מומחה לדבר. וכל זה אין.

על פי השיטה הצרפתית, אשר החברה תחזיק בה, צריכה כל מחלקה להכיל בקרבה שלשים תלמידים, ועכ"פ לא פחות מעשרים. התנאי הזה יוכל להמלאות במחלקות הראשונות, אבל לא בהגבוהות. כי הילדים, כשיגדלו מעט, עוזבים רבים מהם את בית הספר; הנערים למען ילמדו איזה מלאכה, והנערות למען היות לעור לאמותיהן במלאכתן בבית. ובדרך כזה ישארו במחלקה הגבוהה לא יותר משבעה או שמונה תלמידים, אשר אותם יכלו להביא לידי השתלמות ידועה, כי דבר זה עצמו, שנשארו בבית הספר, הלא יראה למדי, שרצונם חזק להשתלם בלמודים. תלמידים כאלה הם הם באמת כל תקות בית הספר, כי במשך הימים יהיו הם לנושאי דגל ההשכלה בערתם. אך על פי חוקי החברה אי אפשר שתתקיים מחלקה שיש בה אך שבעה או שמונה תלמידים, וע"כ צריך להוסיף עליהם ילדים מהמחלקות הראשונות, הקטנים מהם גם בשנים וגם בדעת, ובשביל לאחר את הכתות השונות האלה דרוש עמל רב, אשר אי אפשר שלא יביא נזק להמטרה הרצויה. כי גם התלמידים הגדולים ונס הקטנים לא יראו ברכה בלמודם: הקטנים לא יוכלו להתגבר בעבודתם בשביל להגיע למדרגת הגדולים, והגדולים לא ימצאו חפץ בלמודם, אשר לא יתן להם ענין חדש, כי אם יכריחם לשנות את אשר כבר ידעו.



בכלל, כל המכיר היטב את רוח בתי הספר של החברה וסדריהם, הוא יודע, שכל עיקרם אינם מבקשים אלא סדר חינוכי משמעת, והשתדלות לקמץ בהוצאות, מבלי להשגיח לפעמים גם על צרכי בית הספר ההכרחיים.

ותכונת בתי הספר האלה של חכ"ח אנו מוצאים גם כן ביסודו של בית הספר ביפו. למרות כל עמל חוי"צ לנהל את בית הספר הזה על פי דרכם ולפחת בו את רוחם, נברל היה בשנים הראשונות להוסדו משאר בתי הספר של חכ"ח אך בזה, שבמקום ה"חכם" המלמד בשאר בתי הספר שעות ידועות את ספרי הקדש, נמסר הדבר הזה פה ליד מורה עברי, יותר לא יכלו חוי"צ להשיג. הם לחמו בכל העת ההיא, ואף חוי"צ שבחול שמעו דבר-מה מהמלחמה ההיא, ובפרט בשנה שעברה. אך חוי"צ שבחול לא יכלו לראות תוצאות המלחמה הזאת בפעולתה על בית הספר עצמו, כלומר על הילדים. להרפתנו הובאה המלחמה לבית הספר פנימה, לעיני הילדים. ואחרת לא יכלה להיות. כי המורים בעצמם היו לנושאי היסודות השונים האלו. מנהיגי ביה"ס מטעם חכ"ח, לפי דעותיהם ונשיות רוחם, לא יוכלו לשעת בלב הילדים אהבה לעמנו, להעבר שלנו; לא יוכלו ליתן גם תקוה בלב הילדים לתחית עמנו בעתיד: הם לא יוכלו ליתן את אשר אין אתם. אך לעומת זה, מן הנמנע הוא שלא ישעו בלב הילדים את אהבתם הם לצרפת, לשפתה, לרוחה וחיייה, וכתולדה מכל זה — תקוות וחלומות לחיות בזמן מן הזמנים בארץ הפלאות ההיא. ובאותו מקום ואותו מעמד יפעול גם המורה העברי, חובב ציון; לא יחשוך נפשו מעמל ועבודה בשביל לשעת בלב הילדים, במקום אהבה לשפת צרפת — אהבה לשפת עבר, במקום רוח צרפת — רוח א"י, במקום חלומותיהם ע"ד פאריז — תשוקה להשאר בא"י. וכמובן, על הילד לבחור באחת משתי הדרכים האלו. אך בשימנו לב למצב הדברים והרוח הסובב את התלמידים בבית הספר, לא יכבד ממנו להבין, במה יבחר הנער. גם התלמיד גם הוריו ידעו היטב, כי למוד שפת צרפת וידעיתה יתנו להנער תועלת חמורה יותר מאשר תתן לו ידיעת שפתנו. ומלבד זאת הוא רואה, שכל "האדונים" העברים בעלי הכח בארץ ידברו צרפתית. וההגיון הפשוט של הילד הרך יוכל להוציא מכל זה אך משפט אחד.

גם המלחמה על דבר הוראת כל הלמודים בשפת עבר עזרה לרעה. למשל: באחת המחלקות יתחילו בתור נסיון להורות את המדעים בשפת עבר, ובאמצע הזמן יעזבו פתאום את הדרך הזו, את המורה העברי ירחיקו ממשמרתו וחוזרים להמנהג הישן, וכעבור שלשה ירחים מחליפים עוד הפעם את הסדר ושבים ללמד בשפת עבר. — או איך יוכלו, למשל, הילדים לפרש לעצמם מקרה כזה: כל השנה למדו את הנערות גיאוגרפיה בשפתנו, אך בעת שחנו לביאת משגיח ראשי של החברה מפאריז — והילדים ידעו כי יבוא — התחילו פתאום לחזור על הלמוד הזה עוד הפעם, אבל רק בשפת צרפת. המלחמה הזאת בין כתלי בית הספר יש אשר תתראה לפעמים בצורה "טרגיקומית". שערו בנפשכם מחזה כזה: עת הנפש התלמידים; החצר מלאה ילדים, המשגיחה המטיילת עמהם עלה ברעתה פתאום לאסוף סביבה את הילדים ולשיר עמם שירים צרפתיים. אך נפשו הפטרונישית של אחד המורים לא תוכל נשוא שירי נכר בפי ילדי ישראל בא"י, ויצא גם הוא לחצר וישתדל למשוך את הילדים אליו בשוררו להם שירי ציון. אבל לא עלה בידו למשוך אליו את כל הילדים, ורובם נשארו עם המשגיחה. וברך כזה, כמובן, יבראו בבית הספר שתי כתות עוינות אשה את רעותה.



אם חו"צ בעצמם הרגישו בלבם כל גודל ערכו של חנוך לאומי, ומפני זה — את הצורך ליסד בית ספר על פי טופס חדש, צריכים היו ליסד בית ספר כזה בכחם לבדם, בלי עזרת הכי"ח, לשכלל אותו לפי חוקי הבריאות והחנוך, להכין מקודם בשפת עבר את ספרי הלמוד הנחוצים אשר בלעדם אי אפשר למסור להתלמידים לא רק את הלמודים הכלליים, כי אם גם את ידיעת השפה — ובוזה היו מראים להכי"ח, שבית ספר עברי לכל חוקותיו יכול להתקיים ולחנך את תלמידיו באופן נאה.

ואמנם, שאלת ספרי הלמוד היא שאלה גדולה בנידון זה. עוד בשנת 1893 הראה "אחד-העם", במאמרו "אמת מא"י", על הנוק אשר יצא מלמוד המדעים בשפת עבר מבלי הכין מקודם את האמצעים הנחוצים לזה. "ממילא מובן — יאמר שם — כי לא כל מורה מסוגל לתרגם ולהמציא מבטאים חדשים במקום שאינם והמלאכה הכבדה מביאה את המורה גם לקצר ככל האפשר . . ."

באמתותם המוחלטת של הדברים האלה יכולנו להוכיח בימים האחרונים, בעת שהחלו להורות בפועל — לא אך בדמיון — את כל הלמודים בשפת עבר. המורה היחיד, שעליו להורות את כל הלמודים בשפת עבר, נחוץ לו גם כן לחבר בעצמו ספרי למוד לכל המדעים. הוא צריך להיות מהנדס, היסטוריון, גיאוגרף וחוקר הטבע בבת אחת. ואך למותר להגיד, שעבודה כזאת תגדל מכח איש אחר. וכמופת לזה די לנו אך לשים עינינו בספרי הלמוד אשר נדפסו עד כה ואשר נתחברו במשך הלמוד עצמו. הספרים ההם יספרו בעצמם תולדות חכום. ביניהם תוכלו לראות, למשל, ספרי-למוד לדברי הימים, אשר פרק אחר בו אינו אלא מעין רשימה קצרה לזכרון, ופרק אחר כתוב בטוב טעם ודעת. והסבה לזה פשוטה. בעת שחבר המורה את הפרק הראשון לא היתה שעתו פנויה, וע"כ קיצר ככל האפשר, בתקומו למלא לתלמידיו את החסרון על פה. ומכיון שהחלו להורות את הלמודים בשפת עבר, הנה בכל יום ובכל שעה מורגש חסרון בספרי למוד, וע"כ מוסרים לרפוס גם דבר שאינו מתוקן. וכיון שנדפס הספר, יפוץ לא רק ביפו, כי אם גם במושבות, אשר שם ילמדו, כידוע, רק שפת עבר. ולא כל המורים בהמושבות מוכשרים כיאות לעבודתם, ולא כלם יודעים ע"פ אחת משפות אירופא, למען יוכלו לתקן את המגרעות של ספרי למוד כאלה ולמלא את חסרונותיהם. ויש מן המורים שספרי הלמוד האלו להם מקור כל החכמות. — כל זה הוא בנוגע ללמודים כלליים. אבל המצב אינו טוב מזה גם בנוגע לספרי למוד שפתנו ודברי ימי עמנו. בחמש השנים שעברו מעת כתב "אחד-העם" את דבריו הנוכרים, עוד לא נעשה כמעט כלום במקצוע זה.

אחרי כל אלה הלא נבין, מה הוא העושר הרוחני ומה הוא מצב התפתחות אשר ישיגו הילדים על פי למוד וחנוך כזה. היתאים כל זה להאידיאל של חו"צ? האם בית ספר כזה הוא הטפוס הנרצה של בית ספר עברי לאומי, אף אחר אשר הכי"ח נתנה רשות ברוב חסדה ללמד את כל הלמודים בשפת עבר?

אחד מחברי ועד הפועל ביפו הודיענו, שהועד האודיסי אומר לקצוב סכום ידוע לתמיכת בתי הספר בא"י, וגם נכון הוא לתת עזר לבתי הספר של הכי"ח, בשביל שימנו מורים לשפת עבר, וכי ועד הפועל כבר קצב 600 פרי' לבית הספר בצפת לתכלית זו. עד כמה מתאימות פעולות כאלו למטרתן — הלא כבר ראינו מכל האמור בזה. המאות האלו, כהאלפים שהוציאו על בית הספר ביפו, לא יוכלו לנצח את המטרדיציות של הכי"ח, שיש להן כבר "חוקה" של שלושים שנה. כבר הראינו למדי, שהיסודות השונים האלה, של חו"צ והכי"ח, אינם יכולים לעמוד יחד בבית ספר אחד.



ואם לא נרצה לרמות את עצמנו, היינו צריכים להתכונן היטב כדבר, איך להשתמש בכסף חו"צ, המעט גם בלא זה, באופן יותר מתאים אל המטרה.

מ. מלכנוון וח. בידרמן.

**הערת העורך.** המאמר הזה, מאת שתי מורות אשר עד העת האחרונה עבדו בעצמן בכתי הספר בארץ ישראל, יעיר בודאי עליהן ועלי את חמתם של אלה המוצאים לנחון לקרוא "שלוש, שלום!" אף במקום שאין שלום, ובכל זאת חשבתי לי לחובה לתת מקום לדבריהם. אם הפריוז על המדה, יבואו עדי ראיה נאמנים ויוכיחו להן עותתן. אך אם המצב באמת כך הוא כמו שיתואר פה, על כל ישראל לדעת הדברים כהויתם, מבלי שיש לב כלל להנזק החמרי שיצא אולי מזה, ביחוד, לבית הספר שביפו: מוסר כזה, הנועד למטרה רמה, אינו צריך ואינו יכול להתקיים על הונאה וגנבת דעת. אם יש ביכלתנו לתת לו את הצורה הנאותה למטרתנו, מוטב, ואם לא, נוח לו שלא נכרא. כבר בשנה שעברה הגיעה לאוזניו שמועה מעציבה מעין זו, ולא נמנעתי גם אז מלהעיר עליה את דעת הקהל ("השלח" כרך ב', ע' 86). אך אחרי כן בא ראש ועד הפועל שביפו והשתדל להרגיע את רוחנו (שם, ע' 478). עתה אנו שומעים שנית, ועוד ביתר עז, דברים המוכשרים ליאש לבנו בכל עמלנו בבית הזה. עם מי האמת? אנחנו, הרחוקים ממקום המעשה, אין בידנו להכריע. אבל הקרובים — אם יש בהם אנשים שהאמת חביבה עליהם מכל — יבואו נא ויגידו לנו את אשר ידעו, בלי כל דיפלומטיא, ויורונו גם מה לעשות עתה בשביל לתקן המעוות. . .



## השקפה כללית.

### VII.

(הקונגרס השני. הבנק-הלאומי. הפשרה בעניני הישוב. הציוניות הבולטות וחסונה העיקרי. — שירה חדשה).

הקונגרס השני! עוד הפעם העיר היפה ואזרחיה הטובים, עוד הפעם הרהיין הירוק וגליו הסוערים, עוד הפעם בית ה"קסינא" ותאיו ואולמיו, האספות הגדולות והקטנות, הפגישות ודרישות-השלום מכל צד, הוכחים והסכסוכים והפשרות, — הכל כמו בשנה הקודמת. קלסטר-פני האספה כמעט שלא נשתנה מאומה. רק שבפעם הזאת עולה מספר הצירים פי שנים מכפי שהיה בשנה שעברה. בפעם הזאת באו גם בעלי-צורה ואנשי שם במספר יותר גדול ובפעם הזאת יש יותר סדר ומשמר בהערכת האספה ובכל הנוגע לצורתה החיצונית. אבל בנוגע לתוכן העבודות אין שנוי עיקרי בין הקונגרס השני והראשון. האספה השניה לא היתה המשך, כיא מהדורה חדשה של האספה הראשונה. וכל המחזות הטובים והרעים שבקונגרס הראשון אפשר היה לראות גם בקונגרס השני.

גם בפעם הזאת העיקר הוא בכל התמונה רבת-הצבעים הזאת — קיום הקונגרס כשהוא לעצמו. לגבי היצירה החדשה הזאת בחיי האומה הישראלית בטלים ומבוטלים כל הספקות והדרקוקים הקטנים. הנוגעים אל פרטי העבודה, בשנה זו או בשנה הקודמת. לא זה יוכל להיות העיקר, אם מוצאים אנו חפץ בהחלטה זו או בהחלטה אחרת, אם מסכימים אנו לאופן ההנהגה של פלוני או אלמוני — כל הדברים האלה הם מטבעם עוברים ועלולים להשתנות. החלטות יכולות להתבטל, אפני-ההנהגה יכולים להשתנות, גם מנהיגים הולכים ובאים. העיקר הוא, שבראנו לנו אורגן מרכזי לכל עניני אומתנו, שיש עין רואה ואוזן שומעת את צרכינו ומגמתינו. ואם הקונגרס הראשון היה רק נסיון וא"א היה לדעת מראש, אם יהיה ילד של קימא — הנה בפעם הזאת התיצב לפנינו הקונגרס בתור אינסטיטוציה קבועה ותמידית, שהמוננו בכל הארצות הכיר את ערכה הגדול ושיש לו חפץ בקיומה. והמקרה הזה כשהוא לעצמו הוא כל כך חשוב ורב-תוצאות, עד שעל ידו אפשר לפתור כל החדות ולבאר כל הסודות: את ההתפעלות הבלתי-שבועית, את ההתבטלות ויראת הרוממות, את האמונה העורת ביכלת המנהיגים. עמי-ישראל מרגיש באופן אינסטינקטיבי, שבקונגרס הזה מצא מה שהיה חסר לו במשך כל ימי גלותו הארוכה: מרכז צבורי לכל צרכיו הלאומיים, לדאגותיו ותקוותיו. עד כה היו לנו קהלות, חברות ארציות ומקומיות, אנודות למטרות ידיעות — עתה יש לנו אורגן מרכזי, המקף



את יהודי כל הארצות וכל צרכי האומה. והאורגן הזה — אם נדע להשתמש בו כהוגן — יוכל לחולל נפלאות.

ומטעם הוזה, מפני שהקונגרס הוא בעיני יסוד גדול ונשגב, שאנו צריכים לשמרו ככבת עיננו, חפץ אני להגיד בזה בדברים ברורים את אשר אני חושב ע"ד הקונגרס השני. ההתפעלות וההתלהבות, שאנו מוצאים גם עתה בכל המאמרים ע"ד הקונגרס, הן אמנם דברים טובים ויפים, אבל על ידיהן לא ישתכלל הקונגרס ולא יתפתח כמדה הדרושה. אנו צריכים להקונגרס, אבל אנו חפצים בקונגרס כזה, שיהיה מסוגל לצרכינו ולמצב תנועתנו. ההתלהבות וההתפעלות יזיקו יותר מאשר יועילו, אם יכסו על הפשעים והנגעים הנראים במחננו.

מה הן תוצאותיו של הקונגרס השני?

ע"ד הפרטים אין צורך להאריך בדברים. הכל יודעים את תוכן הווכחים וההחלטות מהודעות העתונים. והבקיאים בודאי ראו בסקירה הראשונה, שרק חלק מהדברים וההחלטות, שנדברו והוחלטו בפעם הזאת, היה חדש בעיקרו. הרבה דברים היו רק מהדורה חדשה מעניני הקונגרס הראשון. דברי הפתיחה של הירצל וכל המו"מ ע"ד הפרוגרמה היו רק כפל עניני הקונגרס הראשון כמלות שונות. שאלת האורגניזציה, שלכל הדעות צריכה היא בודאי לשנויים מקיפים ועיקריים, נתקבלה אמנם לסדר-היום וגם נמסרה במשך ימי הקונגרס לוועד מיוחד, אבל ברנע האחרון, לתמחון רבים, נדחו כל ההצעות וכל התקונים, והכל נשאר כשהיה. גם בעניני הקולטורה, שעוד אשוב לדבר על ארוטם, הוחלט והוברר רק פעם שנית מה שהוחלט והוברר כבר בשנה הקודמת. חדשות היו רק ההחלטות בדבר יסוד הבנק-הלאומי והפשרה בדבר עבודת הקולוניזציה. אבל הדברים האלה לא הוחלטו על יסוד מו"מ ארוך ומקיף, כראוי וכנהוג, כ"א כאמצעות אותה ההתפעלות, שהטביעה חותמה על כל עבודת הקונגרס. איוה ברור-דברים הביא הקונגרס ע"ד הבנק? שמענו, שעוד לא הספיק הוועד לגמור הפרוספקט והתקנות; שעד כה הגיעה החתימה לארבעה מיליונים פרנק — ושכל יתר הדברים יעשה הוועד שיבחר הקונגרס. אם דיה הכנה כזאת ליסוד בנק לאומי? היו אחרים שענו על השאלה הזאת בשלילה והאחרים האלה בקשו לדחות יסוד הבנק לשנה הבאה. אבל מה הם "אחרים" לעומת כמה מאות של מתפעלים ונלהבים! הפשרה בדבר עבודת הישוב יכולה להיות חשובה מאד ורבת-תוצאות, אם לא תשאר, כהחלטות אחרות, על הנייר, הלא זה הוא אחד החסרונות העיקריים בהנהגת הקונגרס, שגאה דורשים ולא תמיד נאה מקימים. הפשרה כשהיא לעצמה היא מתקבלת מאד ומתאמת לצרכי העבודה. היא אינה דוחה את עבודת-הישוב עד לקץ העבודה הדיפלומטית, אבל גם מתנגדת לישוב הבלתי-מסודר, לישוב בכל אופן שיהיה, הנהוג עתה בחברות-הישוב. היא שואפת לישוב גלוי ברשיון הממשלה, ועד השגת הרשיון היא מסתפקת בישוב הפנימי. זאת היא הפשרה האחת האפשרית, שדרשו רבים זה כמה. העיקר הוא רק, שיקימו שני הצדדים את אשר קבלו עליהם. לו היו וכחי הקונגרס במתינות ובמנוחה, כראוי לענינים נכבדים כאלה, לו נתנה רשות לכל הצדדים לכאר את טענותיהם וטעמיהם ולשמוע את טענות הצד שכנגד, ולו הוחלטה על יסוד משא-ומתן רחב כזה אותה הפשרה שהוכרנו, כי אז לא היה שום ספק בדבר, שסופה להתקיים. אבל בקונגרס לא היה כמעט שום מו"מ ושום ברור-דעות. הפשרה הוצעה, מחיאת כפים מכל צד — והכל שריר וקיים. אם פשרה כזאת תוכל גם להטביע חותמה על עבודת השנה הבאה — בזה אפשר להטיל ספק.



כי הקונגרס הזה היה, כהקונגרס הראשון, אספה בלי רצון עצמי. אי"א היה למצוא בהחלטותיו ונכוחיו איזו רעיונות עצמיים, איזו איניציאטיבה מתוכו, איזו אינרגיה פנימית. הכל נעשה כמעט באופן מיכני ואבטומטי. מי שהביט סביבו בעינים פקוחות, יכול היה לדעת תמיד מראשו, שהקונגרס יחליט בענין פלוני ואלמוני כך וכך. אם נצייר לנו את התנועה הציונית כזעיר-אנפין של "מדינת-היהודים", את הקונגרס מעין הפרלמנט שלנו בעתיד, ואת הירצל כנשיא-המיניסטרום — אז צריך להגיד, שמעולם לא היה פרלמנט כזה, שכל עבודתו היא רק לאמור כשר וישר לכל אשר תעשה ממשלתו, ומעולם לא היה נשיא-מיניסטרום כזה, שהפרלמנט שלו האמין בו אמונה בלתי מוגבלת כל כך. מי שישב בחדר הקונגרס וראה ושמע משך הרבה שעות רצופות את אותות-הרצון ומחייאת כפים לכל הדברים וההחלטות שיצאו מפי הנשיא, מי שראה עד כמה גדולה היתה אמונתה של האספה הזאת בנשיאה ובכל מעשיו, מי ששמע את השאון והרעש מצד הרוב בכל עת שחפץ אחד הצירים לחוות דעתו בלי משא-פנים — מי שראה ושמע כל אלה מוכרח היה לשאול בהשתוממות: האם באספה הזאת, שיושבים בקרבה חכמים ואנשי-צורה, מלומדים, אומנים וסופרים מכל אפסי ארץ, האם באספה הזאת אין אנשים בעלי מחשבות עצמיות ושאיפות עצמיות? זה ירחים אחדים שמענו ע"ד הכנות מכל הצדדים לקונגרס השני, הפובליציסטיקה בררה את כל השאלות העומדות על הפרק, האורגניזציות המקומיות קראו עצרות ויחליטו החלטות בנוגע לכל סניפי העבודה, גם רוב החברות ומשלמי השקלים בכל מקום שהם מסרו לציריהם מכול של החלטות ובקשות ושאלות. אפשר היה לחשוב, שהקונגרס יהיה באמת הר כל השאיפות והתקוות שבלבות המוננו בארצות השונות, שיתן ציור שלם ואמתי מהתפתחות התנועה במשך השנה, מהתבררות המושגים, מהתקדמות העבודות בכל סניפי התנועה, — כי זאת הלא היא תעורת הקונגרס ולשם כך אנו נאספים. אבל מה ראינו בכול? כל ההכנות וכל ההחלטות הקודמות עברו וכמלו מן העולם, ורק רצון אחד הטביע את חותמו על כל עבודות הקונגרס והחלטותיו — רצון "ועד הפועל" ונשיאו.

איך היה כדבר הזה?

אי"א לי לעסוק בשאלה זו. מבלי לנגוע מעט גם בשאלה האישית, אם גם מתרחק אני ממשא-ומתן האישי בכל כחי. החזיון שאנו רואים עתה בתנועתנו הוא הידוע בשם "קולטוס דגברא", והחזיון הזה הוא תמיד ובכל מקום סימן מובהק לידידה רוחנית. בתקופות של התבשלות מוסרית ועלית-הרוח ישלטו אידיאלים ידועים, רעיונות, שאיפות רוחניות; אבל בתקופות של ירידת הרוח ישלטו רק אנשים ידועים, צורות, אורגניזציות גשמיות. בתקופות כאלה בני-הדור אינם מאמינים באידיאל כשהוא לעצמו כ"א באיש הפרטי שהוא בעיניהם התגשמותו של אותו האידיאל; בתקופות כאלה לא יספיק הרעיון כשהוא לעצמו להלהיב את הלבבות לעבודה ולקרבתנו, כ"א רק האיש הפרטי, שהקסם בידו, יוכל להטות את לב בני הדור לכל אשר יחפוץ. ובתקופה כזאת עומדת עתה תנועתנו הלאומית. הציוניות הבזילית, אם אפשר לומר כן, היתה למין חסידות בצורה חדשה, למין קנאות לאומית, למין אורתודוקסיה, שאפשר למצוא דוגמתן רק בהתפתחות הכתות הדתיות. להציונים הבזיליים (כלומר לאלה שהקונגרס הבזילי עשה אותם לציונים), הירצל והקונגרס והציוניות חד הוא. הם אינם יכולים לצייר לעצמם ציוניות בלי הירצל, כשם שלא היו הם עצמם לציונים אלמלא השפעתו האישית של הירצל. ולכן משפיע הירצל עליהם, וממילא גם על הקונגרס, השפעה בלתי-מוגבלת.



אפשר היה לכתוב פרוטוקול שלם ע"ד ההחלטות שלא הוחלטו בקונגרס השני, וע"ד הדרשות שלא נדרשו שם, והרבה היינו יכולים ללמוד מפרוטוקול כזה, באספה הזאת או אפשר היה לעשות גדולה או קטנה, אם לא הסכים הירצל מראש. באספה הזאת של צירים חפשים, שיש להם דעת עצמם, שבאו מכל אפסי ארץ לבקר את פעולות ועד-הפועל ולהחליט אופן העבודה לעתיד הקרוב, באספה הזאת אי אפשר היה למצוא עשרים חתימות לאיוו הצעה, אם אך ידעו מראש, כי לא תנעם להירצל. הראוני נא בכל האספה הזאת איזה ציר או איזו כתה או איזו דעה קבועה, שהשפיעו על מהלך הקונגרס או שהטביעו את חותמם על החלטותיו ברב או במעט! מאריך אהת, ער"מ, באו יותר ממאה צירים, והצירים האלה הביאו אתם מארצם החלטות ויסודות קבועים — האם היו דבריהם נשמעים בהקונגרס? בחדר הקונגרס הוזה היו, כידוע לכל, חלוקי-דעות, שאיפות פרטיות וגם מעט התנגדות והתמרמרות, האם נתגלו לעין במשך ימי האספה? בחדר הקונגרס שמענו רק קריאות "הידר" ומחזיקי-כפים, ראינו רק כמה מאות "חסידים", שבאו לתת כבוד ויקר ל"רבים" הנערץ והנקדש.

בקולטום הוזה רואה אני סכנה רבה להקונגרס ולהתפתחות תנועתנו בעתיד. את התנועה הלאומית, אי-אפשר לתלות באילן אחד גדול. התנועה הלאומית עומדת מעל כל גבורי-היום ונביאי-המורה. היא רק היא תולדה את הגבורים האלה, וכאשר יבוא היום ויעובו הם את המערכה, או תברא לה נביאים אחרים, שיעברו חלוצים לפניה, אין חלקי בין אלה המקמינים את ערכו של הירצל, עד עולם לא נשכח את אשר עשה לטובת התנועה הלאומית: הוא נתן לה את צורתה הגדולה, האירופית; הוא משך אליה אבירים בכחו. גם אין אני חפץ להחליט, שהירצל אינו מסוגל לעמוד בראש תנועתנו ושנוכל למצוא במחננו ממלא-מקומו הראוי יותר לאותה איצטלא. אני חפץ רק זאת, שמנהיג התנועה לא יהיה ה"יחיד", ש"ועד-הפועל" לא יעשה את עבודתו כאדם העושה בשלו, שהקונגרס לא יהיה מכונה-אבטומטית בלבד, להסכים לכל פעולות הועד. "ועד הפועל" צריך להיות רק עושה-ירצונו של הקונגרס, אבל הקונגרס לא יוכל להיות עושה רצונו של "ועד-הפועל". גם למינסטרים יש לפעמים שאיפות עצמיות ויסודות קבועים. אבל — אם חפצים הם להשאר על משמרתם — עליהם לבטל רצונם מפני רצון הפרלמנט. הירצל יוכל להיות רק בבחינת "מינסטר" ולא יותר, למושל אבטוקרטי לא יהיה מקום בתנועתנו. אם הקונגרס חפץ להיות ה"רקולו" של עם ישראל, אז צריך הוא להיות באמת האינסטנציה הראשית לכל עניני היהודים, צריך הוא להיות אדון לעצמו, ואם המנהיגים חפצים להיות באמת באי-כחו של הקונגרס, אז ילמדו נא סוד-הצמצום ויחדלו להיות אפיטרופסים להקונגרס, שהם חפצים לרבר בשמו. ה"קולטום" הוזה, שנפרץ עתה במחננו, מחלה היא. אבל — נקוה — מחלה עוברת. עם ישראל, המתעורר לתחיה, לא ירכין את ראשו לפני רצונו של יחיד.

ממעמקי הניגו חודרת לאזנינו שירה חדשה. בניוורק קם גואל חדש לשירתנו הלאומית. את שמו מורים רוזנפלד שמענו זה כבר. ידענו, שבא עם הגולה לארץ

<sup>1</sup> כמדומה לי שיש בדברים אלו מעט הפרזה. בהחלטות הקונגרס ניכרת מאד השפעת חובבי ציון שקדמו ל"הציוניות הביולית" (ע"י להלן ב"ילקוט קטן"), אלא שההשפעה הזאת באה דרך צינורות הקומיסיות השונות, שבתן כנראה, לא שלטה יד המנהיגים, בעוד שבחדר הקונגרס עצמו נראה באמת החזון הזה שמעור עליו המחבר. (הערות העורך).



החדשה, שהוא עוסק ביום בתפירת בגדים ובלילה בכתיבת שירים, הגרפסים לעתים ידועות בעתונים הורגונים באמריקה. ידענו גם זאת, שבינתיים היה למשורר היותר אהוב של קהל-הקוראים באמריקה, ושאלה האחרונים כבר כברו אותו בשם התואר „הייני של הגיטו“. אבל, כי מורים רוונפלד הוא באמת משורר בחסד אלהים, אשר עיניו הגדולות והעמוקות חודרות לתוך מסתרי נפשנו הלאומית ונפשו מרגשת את כאבנו היותר עמוק ותשוקתנו היותר דקה — דבר זה נודע לנו רק עתה, כאשר הגיע אלינו קובץ-שיריו, שפרסם בשנה האחרונה<sup>1</sup>). בני ארצו לא קלעו אמנם אל המטרה: הוא אינו „הייני של הגיטו“. אהבתו לנשים אינה המניע העיקרי בהתרגשותו הפיזית, וסמירתו אינה קלה ושטחית כאותה של „האהוב-הגרציות“. הוא בן-הגלות ונפשו יודעת, שאסור למלאות שחוק פיו בעולם הזה. — סמירתו היא מרה וכבדה, שחוקו הוא שחוק מכאב לב. ויהוסי לנשים הוא גיב כיאות לבן-הגלות: הוא מתיחס אליהן רק כלאחר-יד. הוא שר אמנם בשירים „אל בירטה שלו“ וכהנה — אבל הקולות האלה אינם יוצאים משופרו העצמי. ניכר, שלבו בל עמו. אהבתו האמתית היא אחרת לנמרי ולה מוקדשים שיריו ואנחותיו.

לבו לעמו ולמצבו בגלות. בשעה שהוא מקונן על גורל היהודי הנודד עם „חבילותיו ההיסטוריות“, בשעה שעניו רואות את הלחץ והדחק של חיי הגלות, את החיים בלא שמש ובלא אור, בלא פרחים ובלא יופי, בשעה שהוא משתוקק לימי ילדותו עם יפים ועשרם, עם תקוותיהם וחלומותיהם, בשעה שעניו בוכיה על אבן ארץ-מולדתו שהוא אוהב ושונא אותה, שבה מצא ערשו וקברו גם יחד, ובשעה שנפשו מבקשת את ארץ-האבות החדשה, שתשים קץ לדחקנו ומרירות חיינו — אז אנו שומעים קולות טבעיים ואנושיים החודרים ללבנו, קולות פשוטים ובכזי שנבנים; אז יתמלמו מפיו אנחות, המשברות גופו של אדם, ומתוך השורות אנו שומעים תונה חרישית, עמוקה כתהום ורחבה כיס, תוגת-הגלות.

מורים רוונפלד הוא משורר גדול, וכאב גדול ממלא את הדרי לבו. במקומות ידועים אפשר להרגיש השפעת גולדפאדן ופרוג, כי אמנם כאב אחד להם ותשוקה אחת ממלאה את לבם. הפסימיסמוס שלו הוא טבעי ושלא במתכוין: הוא סובל בתור יהודי ובתור עובר. ומפני שיכול הוא לבטא את כאבו באופן כל כך עמוק וחודר, מפני שאומנתו היא כל כך אנושית, כל כך תמימה וטהורה — לכן יהיו שיריו לקנין העם ויחדרו ללבנו.

אבל השירים האלה מגלים רק טפח. נקוה כי מורים רוונפלד יגיד לנו עוד

הרבה יותר.

מ. עהרנפריין.

<sup>1</sup> ליעד-ער-בוך, פין מאררס ראזענפעלד, ערשטער טהייל, ניו-יאק 1897. — 88 ע.



## ילקוט קטן.

לד.

בשנה שעברה, אחר הקונגרס הציוני הראשון, דנתי עליו לפני הקהל על פי מראה עיני<sup>(1)</sup>, אם היה דיני דין אמת או לא — מניח אני לאחרים לשפוט, אבל אני בעצמי לא הייתי מסופק אז, שיש לי רשות להוציא מפי מה שאני חושב בלבי לאמת בתור עד ראיה. עתה, אחר הקונגרס הציוני השני, שלא השתתפתי בו, איני יכול לדוננו אלא על פי השמועה: על פי הודעות כתבי העת ושיחות ומכתבים פרטיים. וזוכרי את ההודעות והשיחות והמכתבים של אשתקד, עד כמה מתנגדים היו ברובם לרגשותי ומחשבותי שהבאתי אני עמי מבוליאה, הנני מכיר ומודה, כי הפעם אין בלבי אמונה חזקה באמתות המשפטים שהנעתי אליהם על יסוד עדותם של אחרים, וממילא איני רשאי להציעם בקהל נודא גמור, כאלו שם הייתי וראיתי הכל בעיני. ומה גם עתה — הנני נותב דברים אלו ימים מועטים אחר הקונגרס — שהעדים עצמם עוד לא הספיקו להשתחרר במדה מספקת מן ההתרגשות היתרה ולהביא סדרים בהמון הרשמים השונים והמתנגדים, הממלאים לבם בערבוביא.

הנני כובש על כן את יצרי ואיני מדבר עתה על תכונת הקונגרס הזה ומהלכו, על החיוניות המוסריים וההברתיים שבאו בו לידי גלוי, אע"פ שכבר נקבץ לזה חומר הנון שאפשר היה לעשותו כלי. זאת יעשו סופרים אחרים, מאלו שהיו באותו מעמד, ואני לא באתי כאן אלא להתבונן רגע אחד על התוצאות החיוביות שהביא הקונגרס הזה לנו באיזו מהחלטותיו העיקריות.

ובאמרי "לנו, כונתי, כמובן, על המחזיקים באותן הרעות, "המורחיות", אשר מעת הקונגרס הראשון ועד השני רכנו את ריבן — אני ואיזו מן הסופרים חברי — עם הציוניים "המערביים"<sup>(2)</sup>. ולפי שאחשוב, כי רוב הקוראים יודעים מה טיבה של מחלוקת זו, איני מוצא צורך לחזור ולבארה פה, אחר המאמרים הרבים שכבר באו על זה ב"השלח"<sup>(3)</sup>.

מה הן איפוא ההחלטות העיקריות של הקונגרס הזה?

מתוך הדברים שנתפרסמו בכה"ע נראה, כי רוב חברי הקונגרס ראו את ההחלטה היותר עיקרית במה שנמסר דבר יסוד הבנק לקומיסיא מיוחדת ונתנה לה הרשאה בלתי

(1) "השלח" כרך ב', ע' 568.

(2) "מזרח" ו"מערב" אינם משמשים בענין זה אלא כשמות מושאלים לשתי השקפות שונות ששרשה של האחת במזרח ושל השניה במערב. ועל כן מובן כאלו, כי אפשר שימצאו "מזרחיים" גם במערב ו"מערביים" בסוף מזרח, ולא היה הדבר צריך להאמר, לולא נמצאו סופרים וקוראים שפירשו את המלות האלה כפשוטן ותפסו עלי, שאין חלוקתי מדויקת.

(3) כרך ג' ע' 1, 84, 97, 149, 368, 385, ולמעלה חוב' י"ט ע' 82.



מונבלת כמעט, להביא את הדבר לידי גמר מוחלט על פי האופנים אשר ייטבו בעיניי ובעיני הוועד הפועל<sup>1</sup> שבוינא, מבלי להמתין בגמר יסודו של הבנק עד שיתבקרו פרטי מעשי הקומיסיא על ידי טובי הציוניים שבכל מקום ותבוא עליהם ההסכמה הכללית בהתאסף הקונגרס השלישי. החלטה זו בודאי ערכה גדול מאד, אך לא כתוצאה חיובית, כי אם להפך: בה אנו רואים בדאבון לב, כי השטן הזה — חסרון מתינות וסבלנות — שחבל מעשי ידינו עד כה, עדיין מרקד בינינו ואין מפלט ממנו גם תחת דגלה של הציוניות החדשה. הגע בעצמך, כמה ימים ושנים חלמנו על דבר יסוד איוה אורגן הגון במערב, שיהיה מזוין בכל האמצעים הדרושים בשביל להתיצב בראש עניני הישוב ולנהלם בסדרים טובים וברעת ברורה<sup>1</sup> — ועכשיו, כשהשעה נראית כמשחקת לנו ונותנת תקוה בלבנו, כי יהיה החלום לדבר שבמציאות, פוטרם אותו בחפזן ובהלה ומפקידים רוחו בידי קומיסיא של תשעה אנשים, אשר רובם לא נודעו בתוכנו עד כה אף בשם, מבלי שים אל לב, כי שניאה אחת קטנה באופן הוצאת הדבר לפעולה, מבטא אחד שלא כהוגן בספר התקנות, יכולים להפוך לנו את הברכה שבמוסד הזה לקללה. . . . וכל זה בשביל מה? בשביל — כן נראה מדברי אלו שצדרו בזכות ההחלטה הזאת — שלא יצטרכו הציוניים להתבייש מפני המלעיגים עליהם, אשר שמעו לפני הקונגרס קול ה"השופרי" הציוני מבשר בתרועות גדולות, שבוע אחר שבוע, כי "ההתימה" על האקציות ושאר ההכנות ליסוד הבנק כבר עלו יפה באופן שאין למעלה הימנה וכי אין הדבר חסר אלא שישמוך הקונגרס את ידיו על המוסד החדש ויקרא שמו עליו בקול המון חונג, — ועתה, אם חלילה לא יצא הדבר לפעולה מיד, יהיו הללו מונים אותנו ואומרים בפני כל העם: תש כחה של הציוניות! ההניין הישר היה מחייב, כמדומה לי, שהקונגרס יעך בניושה בבעלי הריקלמא היא, על שהרשו לעצמם להשתמש באמצעים בלתי רצויים, ולו גם בכונה רצויה, והיה מראה בזה לעיני הכל, כי לא כל הציוניים היו בעצה אחת להרעיש את העולם בהפלגות מבהילות. אבל לחפות על קלות דעתם של אלו על ידי קלות דעת עוד יותר גדולה, המעמידה את כל הענין במקום סכנה, — החלטה כזו, יהיו תוצאותיה מה שיהיו, אינה תפארת לבעליה: פעולה מבוהלת בענין גדל-ערך אינה ראויה לשבח אפילו אם עמד לה "המזל" והצליחה.

ובכן, לא בהחלטה זו רואה אני את התוצאות החיוביות של הקונגרס, כי אם בשנים אחרות, שהיתה הורתן באספה אחת כמזרח עור לפני הקונגרס, ולידתן — בועדים מיוחדים שעבדו עבודה תמה וצנועה כל ימי הקונגרס, וזה האחרון קבלן כמו שנתנו לו וקבע בהן מסמרות בפומבי.

ואלו הן:

(א) הקונגרס מפרש, שהמלות "ישוב א"י באופן המועיל להשגת התכלית", הנמצאות בפרוגרמא הביולית, כונתן היא: "ישוב הנעשה על פי רשיון שיתקבל לזה מאת ממשלת תוגרמא ועל פי תכניתו והנהגתו של ועד הנבחר לזה מאת הקונגרס". כלומר, לא כמו שהיו "המדריניים" מפרשים עד כה, שישוב מועיל להשגת התכלית לא יוכל להיות אלא לאחר שתנתן לנו הארץ לנחלה לאומית על פי "משפט מוסכם מהכל"; ולא כמו שרצו "המעשיים" לפרש, שהגדר הזה כולל כל ישוב שיהיה, כמו שהיה הדבר נוהג עד כה, בלי שום הנבלות חדשות; אלא — כדעת "המהלכים באמצע": — ישוב ברשות

<sup>1</sup> ע"י לדוגמא "על פרשת דרכים" ע' 49.



המלכות, ולא "בנגבה" על פי תכנית והנהגה נאותה, ולא במקרה וערבוביא<sup>2</sup>). ועם זה הטיל הקונגרס חובה על הבנק העומד להוטר, שיעזור בפעולתו "להשגת רשיון הישוב מאת ממשלת תוגרמא" — להוציא מדעת הועד שהיה ממונה על דבר הבנק עד הקונגרס, אשר רצה להעמיד פעולתו של הבנק בעניני הישוב רק "על בסיס בטוח של משפט מוסכם מהכל"<sup>3</sup>).

ב) הקונגרס, בשימו לב בפעם הזאת, הרבה יותר מכשנה שעברה, לשאלות "הקולטורא הלאומית", החליט להעמיד בראש העבודה הרוחנית, שבכל הארצות, בכלל ובארץ ישראל בפרט, ועד גדול של מומחים העושה מעשיו על דעת עצמו ואינו כפוף ל"הועד הפועל" שבווינא. ובוה הראה הקונגרס לדעת, כי מודים הם הציוניים בערכה העצמי של התחיה הלאומית הרוחנית, וכי העבודה המכוונת למטרה זו עיקרית היא בעיניהם לא פחות משאר ענפי הפרוגרמא; לא כמו שרצו הרבה מן "המערביים", מהם בגלוי ומהם בסתר, לעשות את הציוניות רק לתנועה מדינית ואיקונומית בלבד.

"נצחון" — יש "לנו" איפוא רשות לקרוא עתה בנחת-ררה, חלף כל העמל והצער והאיבה שגרמה לנו המלחמה הארוכה בעד שני העיקרים האלה. "הפרוגרמא הבולית" שהיתה עד כה לכלי נשק בירי "המדיניים", להוציא מן הכלל את כל מי שלא מחשבותיהם מחשבותיו, — עתה שלנו היא. "המקלט הבטוח במשפט מוסכם" עומד בראשה, כמטרה אחרונה בסוף מעשה, שהיא במחשבה תחלה — ומי מאתנו לא נשא בלבו תקוה מעין זאת לאחרית הימים, מיום שנתעוררה בקרבנו התנועה הלאומית? — אבל בחר עבודה קרובה, בתור אמצעי ראשון להשגת המטרה, תדרוש הפרוגרמא הבולית לא פחות ולא יותר ממה שדרשה "חבת-ציון" שלנו עוד זמן רב קודם שנבראה הפרוגרמא הזאת: ישוב מסודר כראוי וברשות המלכות. גם העבודה הרוחנית לחנוך העם ברוחו הלאומי והתפתחות קניינו ההיסטוריים, עבודה שהיתה בעיני מנהיגי הציוניים עד כה כיתומה עוובה המתגלגלת בקרן זווית ואין בעל הבית משגיח בה אלא כשהוא נתקל בה, — גם היא תופסת מעתה בפרוגרמא הציונית את מקומה הראוי לה לפי ערכה, ככל אשר דרשנו. ובוה פשטה הציוניות את הצורה הזרה, שהלבישוה מנהיגי המערביים וחזרה ונראתה לנו בצורתה האמתית, העברית, כבתחלה.

ואולם, למען לא תהיה אחרית שמחתנו תונה, אין מן הראוי להגדיל ערך הנצחון הזה יתר על המדה. אם כל הסימנים אינם מטעים, אפשר לשער מראש, שאין כאן אלא נצחון להלכה, אך לא למעשה. היסודות שקבע הקונגרס טובים ורצויים, אבל יחד עם זה לא רבה התקוה, שהיסודות האלו יתגשמו בקרוב במעשים מוחשיים.

בנוהג שבעולם, כשמתגלה הברל יסודי בדעות בין נבחרו העם ובין מנהיגיו, אלו האחרונים מבטלים דעתם ועושים מעשיהם בהסכם לרצון העם, שנללה על ידי בחיריו, או, אם על פי הכרתם הפנימית אינם יכולים לעשות כן, נפטרים והולכים להם ומניחים מקומם לאחרים, הקרובים יותר לרוח העם באותה שעה. אבל מנהיגי הציוניות לא בחרו בדרך האחרונה, והדבר מוטל בספק אם יבחרו בהראשונה. מה שלא עזבו את מקומם אחר שהפך הקונגרס את הקערה על פיה, יפה עשו. ה"פיטישיסמוס" הוא עוד לע"ע אחד מראשי העמודים שהציוניות החדשה נשענת עליו, ואע"פ שקרוב לודאי, כי העמוד הזה, שאין לו יסוד ברוח עמנו, יפול מאליו כרבות הימים, — עתה עוד לא

<sup>2</sup> עיי' "השלח" כרך ג' ע' 98 והלאה. — <sup>3</sup> עיי' למעלה חוב' י"ט ע' 84.



עברה שעתו, ואם היה נופל פתאום בבת אחת, היה אולי כל הבנין בסכנה . . . אבל מפני זה עצמו, שיודעים הם המנהיגים את כחם, קשה להאמין, שישיגו בבתדקול זו של העם וישתדלו באמת ובתמים להתגבר על מאויי לבם ולכוון פעולתם מעתה לרוחו של הקונגרס, בנגוד לדעתם הפרטית. ובאין רצון אמתי לזה בלב המנהיגים, מה תועלת יש, למשל, ב"ועד הישוב" שבחר הקונגרס? הועד אינו יכול לגשת לפעולה ממשית עד שיושג רשיון תוגרמא, השנת הרשיון דורשת "השתדלות" יתרה מצד המנהיגים ועוד רב מצד הבנק העתיד להבראות, ושני אלה הרי הם דברים המסורים ללב, שאי אפשר לבדוק אחריהם, אם נעשים הם באופן הראוי ובמדה מפסקת. גם הועד שנבחר להעבודה הרוחנית, עם כל היותו להלכה עומד ברשות עצמו, הנה במעשה תלוי הוא הרבה ברצונו הטוב של "הועד הפועל", שממנו הוא מקבל את האמצעים החמרים הדרושים לעבודתו. ומי לא ידע, כי הנותן יש לפניו דרכים הרבה להגביל חירותו של המקבל במדה שהוא רוצה בה, מבלי להתראות עם זה כמתערב בפועל בענינים שאינם נכנסים כחוג ממשלתו.

אבל, למרות כל אלה, הנצחון — נצחון הוא. חבת ציון המורחית הראתה הפעם, כי עוד לא גם לחה ועוד כח בה לעמוד על נפשה ברברים הנוגעים באמת עד נפשה. הקונגרס הוזה נראה לי כעין ברית חדשה שנכרתה בלי אומר ודברים בין חבת ציון שלנו ובין הציוניות המערבית: הראשונה מקבלת על עצמה לחלק לאחותה הצעירה כבוד וגדולה כאות נפשה, למחוא קף ולרקוע ברנל על כל שיחה נאה היוצאת מפיה, לשמוע במנוחה ולשתוק גם כשהיא מפריזה בשבח עצמה, כאלו הכל, הרעיונות והמעשים, אך מידה הם לנו; — כל זאת מקבלת עליה הבכירה בחפץ לב, בשביל לעשות נחת רוח ל"ילדה" זו, שעדיין דמה רותח ו"הבלי נעורים" כאלו מושכים את לבת, ובשכר זה אין היא, הבכירה, מבקשת אלא דבר קמץ: שתקבל זו את תורתה ותשמור מצותה בכואה לעשות מעשים נכבדים הדרושים "דעת זקנים" . . .

עתה רשאים אנו להאמין, כי הנטיה היתרה לצד "הפוליטיקא הגבוהה", שנראתה במחננו בשנה שעברה, לא היתה אלא ריאקציה זמנית, מוכרחת, נגד אותה השיטה הישנה, שנשתה אל הקצה האחר וצמצמה כל עבודתה ותקותה רק בישוב רעוע, מבלבל ומדולדל, הנוסד על "תמיכה" ו"כשישי". על השיטה הזאת ערכה מלחמה, כידוע, מפלגה אחת בקרבנו במשך הרבה שנים בלי הרף והתאמצה לקנות לב הקהל לאותם העיקרים עצמם שנחקבלו עתה בפומבי. אבל השעה לא היתה עוד ראויה לכך, המושגים הישנים חכו שורש עמוק ואי אפשר היה לעקרם ביד; זאת יכלה לעשות רק רוח סערה גדולה. את "הסערה" הביאו המערביים, ועל זאת יזכר שמש למובה, ואולם עתה, אחר שנעקר מה שהיה מעון עקירה, הנה באה "עת לשעת" — והנטיעה לא בסערה דרכה . . .

יעבור עוד זמן מה, בדרשות יפות נהיה מורגלים כבר למדי, ולא יהיה עוד כחם גדול להשכיח כל השאר. המנהיגים יצטרכו סוף סוף גם ליתן דין וחשבון גלוי על כל מעשיהם, ולא תמיד יהיו הציוניים ותרנים בדבר זה ככפעם הזאת. . . ואז — כך אני רוצה לקוות — תהיה ההלכה גם למעשה, אם יאבו המנהיגים ואם ימאנו, ועבודתנו הלאומית תמצא את דרכה לבסוף, אחר כל תעותה ושנותה ונשותה לקצוות במשך תקופה ארוכה של נסיונות קשים.

אחד העם.



## מחשבות ומעשים.

### XIII.

הלא תזכרו עוד, חביבי הקוראים, מה שהודיתי לפניכם בחוברת הקודמת, כי גם אנכי הנני מאלה האומרים: „אם אשכנזית הניחו לי“. ראשי מלא המון פראַעקטים והצעות שונות לאושר עמנו, וגם אנכי, ככל אחי הסופרים, ואולי גם הקוראים, בסתר לבני ארמה, כי לו עמי שומע לי, רק לי, לעשות כעצתי, כי עתה כבר בא משיח, וכבר נפטרנו מכל הצרות, וכבר היינו מאושרים. אלא כי, עד עידן ועירנין, הסתרת את עצתי בחבי, כי נראה לי שאין עוד הדור ראוי לכך ועוד לא הגיעה עתי להתגלות.

אחרים אמנם לא יחכו כל כך; אחרים יש להם עוות דקדושה, ולא יחשבו הרבה, אם מסוגלים המה להיות בעלי עצות, אם יש בהם הכשרון לדבר בקהל — וידברו. ידברו במקום שרק יש אפשרות לדבר, ילכו לאספות, יחוו דעה, ובכלל, יעמדו במקום גדולים, לא רק לראות, כי אם גם להראות. וחוצפא, חביבי, מהניא, מאד מהניא, ויקר מכל: מחכמה, מבינה וגם משם טוב — מעט חוצפא. בימינו אלה נחוצה מאד מעט חוצפא. ואנכי — אנלה לכם בלהישא — הנני יותר בעל מחשבות מבעל מעשה, ויותר בעל מעשה מבעל דברים. הנני חושב וחושב, ובמחשבותי הכל טוב ויפה ומסודר כהונן, מחשבה למחשבה ומשפט למשפט, ממש כחרוזי פנינים, והנני מתאר בנפשי, כי מה וכה אדבר ואציע, והכל ישמעו, והכל יבינו, והכל, כמובן, ישבעו נחת מאמרותי המהוכמות. ובבואי לדבר — הם! . . . אתאדם ככתולה, ואחשוב בלבי: הפעם, רק הפעם עוד ידברו אחרים, ואנכי — הן עוד יש שהות לדבר.

בודאי ובודאי עוד יש שהות, כי עת לדבר עוד לא עברה, וכפי הנראה לא במהרה תעבור. ובכל זאת, בסתר לבכי לא אוכל להצדיק את עצמי על כי השנה הזאת, תור הזהב לדברים, עברה עלי בשתיקת. ההגדה תספר, כי דימוסתינס היה מטבעו כבר פה, אבל ורירדפנה של תימיסטוקלס לא נתנו לו מנוח, ויגמור אומר להיות „דברן“ כמהו. מה עשה? — מלא פיהו חציץ ויצא אל שפת הים וישפוך את שוהו לפני המים והאבנים. תהלה לאל, הדימוסתינים שלנו אינם נזקקים לנסיזנות קשים כאלה. לא אל שפת הים המה יוצאים, כי אם נכנסים להאספה הראשונה הבאה לידם ויצעקו ככרוכיא. . . השומעים אמנם לפעמים ישימו מוך באזניהם, אבל המה, הרברנים, לא ימלאו פיהם חציץ. המה ידברו. והאמת נתנה להאמר, כי יש אשר גם ידברו כן. ואם בענינים אחרים, למרות השאון הרב, עוד לא עשינו חיל, הנה בחכמת הרבור השגנו שלמות גדולה.

הפלא ופלא! איך הצלחנו ללמוד בעת קצרה את התורה הגדולה הזאת! הן לא בירושה באה לנו. אבותינו הטובים לא היו דברנים כלל וכלל.

אזכרה את ימי ילדותי, ועל זכרוני יעלה מחוה של „עכוב הקריאה“. הלא תדעו, כי על כל צרה שלא תבוא בקהלה, תקלה וקטטה וריב משפחות, לקחת אנשים לצבא,



מסים וארגוניות וכדומה, — מיד היו מעכבים את הקריאה בבית הכנסת. המעכבים עלו ועמדו אצל ארון הקודש ולא נתנו להוציא את ספרי התורה. והקהל, שהורגל באלה, עומד ומחריש. "דגל הזהב" בכותל המזרחי לקח איש איש את "חומשו" בידיו, לעבור על סדר השבוע, "שנים מקרא ואחד תרגום". ואחריהם עשו כן גם יתר "הספסלים". ובבית המדרש השלך הם, אין דובר דבר על אדות העכוב, רק זמזום דק נשמע בבית המדרש, זמזום של "שנים מקרא ואחד תרגום". ואם זעיר שם זעיר שם, מן הספסלים האחרונים אשר מעבר להבמה, או מן המסדרון, נשמעו איזה דברים קשים ומכבדים הזקים, מפי סגנלר או הייט, לצד הכותל המזרחי — הנה לא השביתו את המנוחה ולא הפריעו את ה"שנים מקרא ואחד תרגום". עברה שעה אחת, שתיים, כל המתפללים כבר כלו לקרוא סדר השבוע, והמעכבים גם כן נלאו עמוד על הבמה. — ובכן קם "הכותל המזרחי" ונכנס בדברים עם המעכבים, ונמרו אומר, כמוכן, שבערב יתאספו לאספה.

ועל זכרוני יעלו גם האספות. מתחלה לא מצאו הנאספים כל דברים, לא ידעו במה להתחיל ובמה לסיים — והתחילו בדברי תורה, מעניינא דיומא ופרשת השבוע. לאט לאט התקרבו אל הענין, ובחצי שעה נמרו אותה, אם כה או ככה, בלא יושב ראש, ובלא מזכירים, ובלא "נמילת רשות" לךבר, ובלא "פרוטוקולים", ביחוד — בלא דברנים.

ואשער בנפשי מה היה, אלו עכוב הקריאה היה נוהג עתה — ואספות אחריו! אשער בנפשי את השאון בבית הכנסת, את הדברים והמדברים... הן גם בכל אספה של מה בכך, אספה של שלשה נאספים ומחצה, אין קץ לדברים, והיושב ראש אינו מספיק לחלק את ה"רשויות", והמזכיר — לכתוב את פרטי ההצעות. כמדומה לך, יתוכחו ע"ד השלב דאשתקד — ומרגליות נושרות מפיהם!

צריך אמנם להודות, כי "הרפור" כשהוא לעצמו גם כן יש לו ערך. ויהי האדם לנפש חיה, תרגם אונקלוס: "לרוח ממללא". ואנחנו כלנו מורים, כי הננו עתה "רוח ממללא"... הנה, למשל, המגידים, או כמו שיאמרו עתה — "מטיפים". זכורני, כי בימי עלומי היו המגידים הגדולים, המפורסמים, יקרי המציאות. המגיד מווילנא, המגיד ממינסק, המגיד מקלם — אלו היו המפורסמים בכל התחום. ועתה? — בכל אשר נענף עינינו נראה "מטיפ מצויין", ויציצו דברנים מעיר ועיר ממש כעשב השרדה. כל עלה ועלה של העתונים העברים יביאו לנו רשימה של מטיפים מצוינים. וכמה יש עוד אשר בעונותינו הרבים לא נזדמן להם קורסונדנט ולא זכו לפרסום! ואת כל החיל הזה עשו לנו השנים האחרונות. כי מאז החלה התנועה הלאומית, החלו להתאגד לאגודות, ויתאספו לאספות, ויתוכחו, וילמדו לרבר. ומחריי האספות יצאו לרבר על הבמה בבתי התפלות, ומבתי התפלות — לכל במה ולכל קתדרא. ידעו נא זאת אלה האנשים החרשים שלנו, הציוניים מאתמול, המבטלים בכלל את החובבים הראשונים, ידעו נא, כי את חכמת הרפור למדו מהם, מהחובבים הראשונים, ויחשבו להם, לכל הפחות, זאת לצדקה. כי לולא הם, הדברנים הראשונים, מי יודע אם יכלו המה, המדברים עתה, גם לפתוח את פיהם.

איך שיהיה — הכל מורים, כי השגנו בשנים האחרונות שלמות גדולה והצלחה מרובה בחכמת הרפור. ובזכרי, כי "שנות הזהב" האלה עברו עלי בשתיקה, במחשבות, ומפני ענוה יתרה לא נסיתי כחי בדבור — בזכרי זאת, לבי עלי דוי. ולא על כבודי אנכי מצטער — חלילה! מי זה ישים לבו כעת לקטנות כאלה — רק על ההפסד הכללי, שהגיע מזה להעם כולו, אנכי מצטער. כשאני לעצמי מה אני? — אבל הצעותי, הצעותי! כמה מרגליות טובות אכדו מתוך הקהל, וכמה פראעקטים מצוינים עברו זמנם ונתפנלו...



ואולם מה שעבר עבר, ומכאן ולהבא גמרתי אומר לתקן עותתי ו"להתגלות". אאור כנבר הלצי ואשאל מעט עוות דקדושה מן . . . אחת היא ממי . . . מן הדברן שאמצא ראשונה באספה הקרובה. ותקותי חזקה, כי כל "אח ורעי", שלא ילזה לי בשעת דחקי אפילו פרושה אחת, לא ימנע את הטוב הזה ממני. ואז אדבר ואציע ככל אשר עם לכבי. אבל המכסה אני ממך. חביבי הקורא, את אשר אני אומר להציע?

הצעתי אמנם לא במוחי נתבשלה, אלא הבאתיה כמו שהיא ממרחקים, מארץ סינים. אתם תדמו, כי רק יי וצירימוניות יפות ונמוסים משונים מביאים מארץ סינים — טעות היא בידכם! גם עצות טובות אפשר להשיג בארץ הפלאות ההיא, ובזול. ולעת כזאת, אשר הררישה לעצות טובות גדולה מאד ורבו הקופצים עליהן, סוחרים מנוסים כמוני, היודעים עת לכל הפיץ, מביאים סחורה כזו ממרחקים. לא מאירופא, כי אם מקצה המזרח. אירופא כבר נתנה לנו את עצותיה . . . ובכלל כבר נתנה לנו כל מה שיכלה לתת. ועתה, אם תאות לתת לנו גם את "ארץ ישראל", מוטב, ואם לא הרינו מבטלים אותה כעפרא דארעא, ועצות טובות ודברים של טעם נבקש . . . בארץ סינים.

בודאי תדמו — "בנק" — אחרי כי ארץ סינים נהייתה עתה מרכז לכל המבקשים ליסד בנקים ולהשיג קונצסיות. אבל טעיתם. הפראָעקט שלי אין לו כל עסק עם התורה החדשה של בנקים. הפראָעקט שלי, כמו כל דבר גדול, פשוט הוא בתכלית הפשמות, ואינו אלא זה:

הסינים, כידוע, יש להם כל הסגולות והתנאים הנחוצים בשביל להיות עם גדול וחזק: ארץ רחבת ידיים, אשר לא תחסר כל בה, ועם גדול ורב, בעל כשרונות, שונא עצלות ושכרון ומסתפק במועט. ואם נראה בכל זאת, שהם יורדים משה משה, אין זה אלא מפני קלקול אחד גדול שיש בהם: — קולטורא של אבות. כידוע, היא היסוד העיקרי בחיי העם הזה. הסינים יתנאו באבותיהם, יתימרו בכבודם, ודבריהם קודש להם. ובכל אופן לא בנקל יוציאו את הישן שנחלו מאבותיהם מפני החדש הבא מן החוץ. וכמו שיאמרו באירופא, הקלקול הזה הוא שהיה והוא בעוכרם. וכמה יגיעות כבר יגעה אירופא להוציא מלבם את המדה המגונה הזאת, ולא עלתה בידה. בחרב ודם למדו את הסינים דעת, בכלי תותח של "קרופ", וכדומה — אבל לשוא. הסיני קשור ומחובר לירושת אבותיו, ולא יעובדה.

ופה הוא "היתד" שעליו תלוי הפראָעקט שלי. כמדומה לי, כי כלי תותח של "קרופ", האבק שריפה בלא עשן" למותר הם פה. ולו מסרה אירופא את ה"מיסיון" הזאת לנו, כי אז הצלחנו למלאותה בלא כל אלה ובלא הוצאות יתרות.

על כשרוננו לדבר זה נוכל להעיד את העד היותר נאמן — את הנסיון. עוד לפני דור אחד היתה הקולטורא של האבות אצלנו חזקה מאד. מנהגיהם והליכותיהם של אבותינו קדש היו לנו. ובמשך דור אחד שנינו את הדבר מן הקצה אל הקצה. ולו קמו כיום אבותינו — לא רק אבות אבותינו — מקברם, לא היו מכירים את בניהם.

ובכן, בכדי להוביל גם את הסינים בדרך ההשכלה, בכדי להשיבם הקולטורא של אבותיהם, נחויץ רק להושיב בכל עיר ועיר — כמו שהושיבו לפנים בהקולוניות העבריות בארצנו "בעלי בתים למופת" — מחדשים עברים למופת. והם ילמדו את הסינים, איך שוכחים ירושת אבות בנקל וקורעים כבת אחת את הקשר עם העבר. איזה מאות ממונים על מכס היי"ש ("אקציזינקעס" בלע"ז) ואיזה עשרות תלמידי בתי הספר לרבנים



— ודי. במשך עת קצרה ילמדו הסינים מהם את התורה הגדולה היא, לאושר עמם וארץ מולדתם. אדמה, כי ההצעה הזאת תמצא חן גם בעיני אלה שלא יסכימו לשוב ארץ ישראל ויבקשו לעמנו "מסיון" בארץ העמים.

ממילא מובן, כי הרבר עוד לא נתברר כל צרכו, ועוד פרטים הרבה בו הצריכים עיון, אבל בכלל הוא כפתור ופרח. ובהיותי מעיין בו לתקנו ולשכללו, למדתי לדעת את דרכי הסינים ומעשיהם בעת הזאת, והנה בין המון המוסדים החדשים שיסדו בשנים האחרונות מצאתי, לשמחת לבבי, אחד, אשר ברומה לו היה יכול להיות לתועלת גם לנו. ואם באים אנו להעניק להם מטובנו — מדוע לא נקבל את הטוב גם מהם? וזה הרבר.

אחרי המלחמה עם יפוגיא ואחרי החלוקה הראשונה של ארץ סינים, נתיסדה שמה חברה חדשה, אשר מטרתה היא ליסד "בתי ספר של בוששה" בכל רחבי הארץ היא. בתי ספר כאלה בכלל היו מביאים תועלת גדולה לעולם. צריך שילמוד האדם "להתבייש". ויותר עוד מן האדם הפרטי, צריכים העמים ללמוד את החכמה הזאת. כי העמים, גם היותר גדולים וטובים, אבדו לגמרי את הכשרון הזה ויעשו מעשים מכוערים לעיני השמש, ולא יתבוששו.

וברבר הזה הננו ממש ההפך מכל העמים. כנוהג שבעולם, כל העמים מדרקקים מאד בעניניהם הפנימים, כל אחד יחפוץ להתהדר לפני חברו במעשיו הטובים לעמו, כל אחד יתאמץ להיות צדיק וישר וצנוע בכל הנוגע לעמו, וחסרון הבושה נראה רק בהליכותיהם את העמים האחרים. בעיני חוץ הכל מותר, בעיני חוץ כל מאן דאליים גבר וכל מה שאפשר לקחת באיזה דרך שיהיה — לוקחים, מבלי להשגיח על מה שיאמר שכן פלוני... ואנחנו — ביישנים גדולים הננו דוקא במה שנוגע לעיני חוץ, כי נתבייש גם מפני "גוי קטן", גם מפני משרתנו ושפחתנו מן העמים — ולא נתבייש רק מפני עמנו, מפני אחינו העברים...

צריך ונחויץ על כן שילמוד היהודי להתבייש מפני עצמו, מפני בניו ובנותיו, מפני אחיו ועמו, ביחוד מפני אחיו ועמו.

את התורה הגדולה הזאת הבינו בארץ סינים, וייסדו בכל רחבי ארצם בתי ספר של בוששה, אשר בהם ילמדו התלמידים לדעת את כל הביונות שסבלו בני עמם בשנים האחרונות, אחרי מלחמת יפוגיא, וילמדו להתבייש איש מפני אחיו על כל החרפה אשר מצאה את עמם.

ומי יתן ויסדרנו גם אנחנו בתי ספר כאלה בכל תחום המושב, ולמדו "המנדרנינים" הגדולים והקטנים שלנו, מנדרנינים מכל המדרגות, את התורה הגדולה הזאת: להתבייש "בושה לאומית"...

וקודם כל הייתי מיסד בית ספר כזה — בקאוונא. כי "המנדרנינים" שלנו בעיר הזאת, לפי דברי הסופר ב"המליץ" (151—153), כמעט שלא ידעו בושה.

הגע בעצמך, חביבי הקורא. הנה נתאספו להתייעץ בדבר מזכרת להנאון המנוח ריאס ז"ל. כמדומה לך, שמן הדין והיושר והנימוס צריך להקים שמו על מוסד לפי רוחו. המוסד היותר טוב, ברוח עמנו, היה, כמובן, להוציא לאור את כל ספריו וכתבי ידיו ולמכרם בוויל, בכדי שיהיו מצויים בכל בתי המדרש ויהיו שפתותיו דוככות בקבר. אבל אלה אינן רופסי העיר, הדואנים לזכרונו של הרב, לא ימצאו חפץ בוחרו כזה, כי כמו שהודו בפומבי: "יהודים יש לנו די והותר", ואין לנו כל צורך בהרחבת ידיעת היהדות".



ובכן, הזכרון האחד שעשתה לעת עתה עדת קאוונא לשם רבה המנוח ז"ל — הוא: כי "יהודים יש לנו די והותר".

אבל האמת נתנה להאמר, כי לא בני קאוונא בחכמתם המציאו את הפתגם הזה, כי שגור הוא בפי כל עשירינו. "יהודים יש לנו די והותר", ובכן אין רע אם מתי מספר מהם יגועו ברעב; "יהודים יש לנו די והותר", ואין רע אם מתי מספר מהם ינודו לארצות רחוקות ושם יתמו ברעה ויגון; "יהודים יש לנו די והותר", ואין רע אם כמה וכמה מהם יגדלו ללא תורה וישכחו את יהדותם; "יהודים יש לנו די והותר", ואין רע אם בכלל ימעט מספרם מאשר הוא. ביחוד יחפוץ כל איש יהודי, שבשכונתו ימעט מספר היהודים, ופתגם שגור הוא בפי ההמון: "טוב לחיות בין הנכרים ולמות בין היהודים". כל איש יהודי הוא לצנינים בצדי חברו. האחד יפחד, פשוט, פן יקפח חברו את פרנסתו; השני — פן יהיה עליו יהודי חברו למורה, השלישי — פן יזכיר אותו את יהדותו... הרביעי וההמישי... כל אחד יש לו סבה מיוחדת להפצו שימעטו היהודים בשכונתו, כי בעונותינו הרבים "יהודים יש לנו די והותר".

ויען כי "יהודים יש לנו די והותר", לכן "טוב לחיות בין הנכרים"... שני הפתגמים האלה, שהאחד מוצאו מ"ספירות העליונות", והשני מקרב ההמון. יורונו דעת את מצבנו המוסרי בגלות. כמדומה לי, כי אין אומה ולשון בעולם שיש להן "פתגמים" כאלה. מימי לא שמעתי שיאמרו הנכרים: "טוב לחיות בין היהודים", אף על פי שהנכרים, כמו שנדע, ראוי להם יותר לאמר כך. אפשר, כי יהודי אחד בכפר גדול ימצא את פרנסתו בקוה, אבל לא בכבוד, ובנפשו יביא לחמו. ואולם נכרי אחד בין יהודים הרבה — הלא על כפים ישאורו...

ביחוד טוב להיות נכרי בין היהודים, בווארשא. שם לא לבד שיתנו לו פרנסתו ברוח ולא בצמצום, כי אם גם יתנו לו לכל עת מצוא מתנות טובות ועל פני כל העם יכבדו. ומעשה במורה אחד קתולי, המלמד אומנות בבית הספר למלאכה אשר לשלטון הקהל העברי, שחגג חג התנוגת הכסף שלו, ויחוגו ראשי הקהלה והמפקחים על הכית את החג הזה ברכ פאר והדר, כיאות לעיר ואם בישראל, אשר זכתה לאושר וכבוד כזה. ויקהלו ראשי הבית ומפקחיו אל בית חתן דגן, וינאמו נאומים לכבודו ולכבוד אשת בריתו, ויקריבו לו אשכר, תיבת כסף ועליה כתבת מעשי אמן, ויחלו את פניו, כי יואיל לקחת מהם גם מתנת כסף.

המורים העברים בבית הספר של שלטון הקהלה שם, לפי דברי הסופר בהמליץ (155), יקבלו שכר מצומצם מאד, אשר לא יספיק גם ללחם צר, ולעת זקנתם, ככלות כהם, יגועו ברעב, ואיש לא ישים לבו להם. ממילא מובן, כי המורים העברים, החיים על חשבון הקהלה, לא יאריכו ימים ולא יחוגו את התנוגת הכסף; ואם, למרות כל אלה, המצא ימצא אחד המורים, אשר חונן מאת הבורא בכח אמיץ מאד, ויניע עד התנוגת הכסף, הנה ראשי הקהלה, בשמעם כזאת, יגועו כתפותיהם, כאותו הרופא המפורסם, אשר בשמעו כי החולה "שלו" עודנו חי, הניע כתפותיו, כאלו אומר: "סהדי במרומים, כי אנכי לא אשמתו בזה".

מה שאין כן המורה הנכרי בבית הספר אשר לשלטון הקהלה. הוא בטח יניע לגבורות ויחוג גם התנוגת הוזהב, וראשי הקהלה ידאג לו עד יומו האחרון, כי על כן נכרי הוא. והאם לא טוב היה ליסד "בית ספר של בוש"ה" בווארשא? רבי-קרוב,



## „הציוניות ומתנגדיה“ (מכתב גלוי אל מכם נזרדו)

בדרשותיך ע"ד הציוניות, וביחוד בו שדרשת בכללין, ראינוך, אדוני, עונה לכל מיני „המתנגדים“ השונים: לאלו שיחפצו בכליון היהודים והיהדות, לאלו המאמינים שצריך לחכות לתשועת ד', לאלו המלומדים הבאים בטענת „התעורה“, לאלו שלא יראו כל נחיצות בהציוניות, לאלו שיחשבוה למעלה מהטבע ולאילו שיחשבוה לסכנה. — לכל הכתות שמת את לבך — חוץ מאחת. אתה, אדוני, וחבריך הציוניים המערביים, אשר הכרתכם היהודית באה לכם מרחיפה היצונית, — אתם, כבואכם להתוכח עם מתנגדי הציוניות, לא תוכלו לצייר לכם מתנגדים אחרים וולתי אלו שסבת התנגדותם היא גם כן סבה היצונית. אבל, אדוני, הנה במזרח נמצאים יהודים — ומספרם לא מעט — אשר מעורם לא היו ולא חשבו להיות אחרת, יהודים אשר הכרתם היהודית באה להם מבפנים, והיהודים האלו מתנגדים גיב להציוניות — אם כי הם חפצים ושואפים לקיום היהודים והיהדות — מפני סבה פנימית, ולהמתנגדים האלו לא מצאתי בדבריך תשובה מספקת. המתנגדים האלו מרגישים אמנם, כי להיהדות חסר עתה איזה דבר, כי במצבנו הנוכחי אי אפשר לנו להשאיר, אבל, כי הציוניות היא אותו „דבר“ וכי היא (או, כדבריך, אך היא) תוכל להרגיענו ולמלאות את החסרון — בזה אמנם ישילו ספק, ואחרים מהם עוד ירחיקו ללכת, באמרם, כי הציוניות — במובנה המערבי — לא לבד שאינה נחוצה לנו, כי אם גם תביא קלקול גדול בחיינו. ועל טענותיהם של אלו עברת, אדוני, בשתיקה. ולפי שחושב אני, כי לא עשית זאת בכונה מיוחדת, כי אם רק מפני שאינך מכיר במציאותם של אלו המתנגדים המזרחיים וטענותיהם, לכן אחשוב לחובה להציע לפניך דעות הכתה הזאת, אולי תשים לב להן.

יהודים הננו, ולכן, קודם כל ויותר מכל, יקר לנו קיומנו בתור יהודים. איזה קיום? הננו אמנם מתאמצים לפאר ולחזק את הקיום, אבל, אם לא יעלה הדבר בידנו, הננו מסתפקים בקיום סתמי. „כי לכלב החי טוב מן הארי המת“ — זאת נרניש בכל נפשנו, בכל היותנו וקיומנו העברי. והרגש הזה הוא שעמד לנו להתקים עד עתה. מרגע שהרגיש עמנו, כי סכנה צפויה לקיומו, מאותו הרגע החל למחול על כל העולמות הסובבים אותו והתכנס בודד בעולמו, הניח לאויביו לעשות לו כחפץ לבם, סבל במנוחה את היסורים היותר גדולים ונשא בלי כל מחאה את המכאובים היותר עמוקים, אך ורק למען הציל את קיומו.

להתקים ולחיות, אם גם קיום שפל, אם גם חיים של עבדות — זהו הרגש היסודי שמחיה אותנו במשך תולדתנו. על פי רוב הוא אמנם מסתתר בלבושים שונים מעולם



האצילות. אבל כמה פעמים כבר עלתה לו להתגלות לפנינו בצורתו האמתית ולדבר לנו דברים ברורים. אמנם יוכל היות, כי יותר נאה למות מות נבורים מלחיות חיי עבר, אבל אנו העברים אין אנו ממעריצי היופי ויודעים אנו עיפי הנסיון, כי לא כל היפה הוא גם מועיל, ובכל אופן עלינו להודות, כי מה שנוקיר כה את קיומנו ונעמידו למעלה מכל דבר — הוא שעמד לנו לעבור בשלום תולדה ארוכה מלאה יסורים וצרות. ולכן, בעת שנפגש ברעיון או מעשה חדש בעולמנו, נרוץ עליו קודם כל אך מן הצד הזה: אם יביא תועלת או הפסד לקיומנו. והדבר הזה, היינו דאגת הקיום שלנו. הוא הוא שהטיל ספק וגם פחד בקרב הרבה מטובי אחינו, בהביטם אל הציוניות המערבית.

כל אידיאה חדשה דורשת להצלחתה שני דברים: (א) יופי וברק חיצוני. (ב) תועלת פנימית. היופי גורם להתפשטותה של האידיאה, והתועלת — לאורך ימיה. ישנן אידיאות המביאות תועלת רבה, אבל נושאייהן ומטיפיהן לא הפצו או לא ידעו ליפותן וליתן להן את הברק החיצוני. האידיאות האלו מתנהגות אמנם בכבוד, אבל תחת זה, אם אך הצליחו להתפשט, לא במהרה יעברו. כל צעד וצעד שיעשו וכל לב שיקחו יעלה להן בעמל גדול, אבל אם עלה בידיהן לקחת את הלכות, יש להן תקווה, כי ישארו נאמנים להן לאורך ימים: התועלת שבהן היא ערוכתן בעד אריכת ימיהן. ולהיפך, ישנן אידיאות שכל כחן הוא אך ביפין; בתכנן ריקות הן, לא יאצרו בקרבן שום תועלת, אבל צורתן היא נאה ביותר, מטיפיהן נתנו להן ברק כזה, אשר אי אפשר להחמוץ הפשוט לעמוד בפניו. האידיאות האלו מתפשטות אמנם במהרה, אבל כגודל הצלחתן כן תגדל אחרי כן נפילתן. האנשים התועים, המחפשים אחרי איוו אידיאה למען מלאות את ריקות לבם, המה אמנם קופצים על אידיאה כזו בהתלהבות נפרזה, אבל דיה לרוח מצויה של בקרת שתבוא ותנשב בה — והאידיאה כבר אינה, כי מבלי תועלת אי אפשר לה להחזיק מעמד.

ולכן, אדוני, אין להתפלא על אותו החזיון אשר הוכרת למען הכלימנו: כי מתנגדי הציוניות נמצאים רק בין היהודים, בעוד שהנוצרים נמשכים אחר הרעיון הזה. אמנם כן, הנוצרים, הורים לנו ולקיומנו, אשר לא יבקשו בתנועה זו שום תועלת, — אם הם המה ממעריצי הציוניות, לא נתפלא מאומה: יפיה של האידיאה עשתה כל אלה. מטיפיה נתנו לה ברק חיצוני המוכשר לצודד נפשות כאלו, שאין להן הרגשת התועלת בענין זה ומביטות רק אל היופי החיצוני. האם דבר קטן הוא, לקחת עם נדבא ונענה, עם גרף ונבזה, ולהעמידהו ברשות עצמו, ליתן לו ארץ מולדת עם ממשלה מקרבנו? ומה גם כי העם הזה איננו עם פשוט ככל העמים, הוא, הנדבא והנבזה, הוא בעל יחוס גדול, עם עתיק יומין שהביא אור לכל התכל כלו. כמה פרוות רמות, כמה שירה יש פה! גם החלק העשירי מכל אלה היה די להלהיב לבותיהם של אלו המחפשים אחר אידיאה יפה למען מלאות את ריקות חייהן. ולכן מהם אין לנו להביא ראייה. ואם באמת נחפוץ להבין ערך התנועה הזאת, עלינו להתבונן על יחוס היהודים אליה, המומחים היחידים לדבר.

הציוניות המערבית הצליחה אמנם במשך זמן קצר לעשות לה גם הרבה נפשות מבין היהודים, אבל הנפשות האלו הן על הרוב אך מאלו הרחוקים, שנתקרבו עתה מפני דחיפה חיצונית, אלו שקרבתם לנו הלוישה היא מכבד; בעוד שהיהודים שלא נתרחקו כל עיקר, המה, אם לא יתנגדו בפועל, עומדים ומביטים הם ביראה על התנועה הזאת. והאם החזיון הזה לא יספיק להוכיח, כי דבר מה יחסר לה לתנועה זו, אשר בעבורו לא יוכלו אלו הקרובים — שאך המה המומחים לדון על אודות תועלתה — להתחבר אליה?



הציוניות המערבית איננה התנועה הראשונה שמלהבת בנו את התקוה לגאולה קרובה. דברי ימי עמנו מלאים תנועות שונות אשר יסודן בתקוה הזאת. רק בדורות האחרונים נחלש כחה בקרבנו. ומדוע? אם נעיף עינינו על תולדותנו, נראה, כי בין הסבות הרבות שהחלישו בנו את תקותנו, מצטיינת ביחוד סבה זאת: כי בנסיגנו כבר נוכח העם, אנה תוליכנו תקותו. השמות שעשתה בנו, היאוש הכרוך תמיד בעקבותיה, אלו המה הדברים שהחלישו את התקוה. העם החל לעזוב אותה לא מפני שיאוש החיים אחוהו, אדרבא, חפץ החיים, שלא עזבהו במשך תולדתו, הוא הוא שהכריח אותו לחרול מלהשתעשע בה. העם נוכח, כי התקוה הזאת אך מוקת לו, מבלי להועיל במאומה. כחות העם מتركזים בה, והיא נעשית להם לקשר יחירי שמקשר אותם אל החיים, ואח"כ, כשהתקוה תעלה בתוהו, כל הכחות האלו יתפורו לרוח ויכלו באפס. טובי העם ראו את זאת, ולכן החלו להתרחק מעט מעט מ"דחיקת הקיץ". אבל בעלי התקוה שבנו לא חרלו מלהלהיב את הלבבות מעת לעת. ובתקופות כאלו שמענו כבר, אדוני, דברים דומים לאלו שסיימת בהם את הרשתך הברלינית: "כי היהדות תהיה לציונית או תחדל מהיות לגמרי". . . . העם אמנם נפתח עוד לפעמים לשמוע בקול בעלי התקוה, ויגהר אחרי "המשיחים" שהקימו לו; העם הסיה דעתו ממעמדו ותלה את חייו בהתקוות האלו, ולכן, כאשר עלו בתוהו, נשארה בלבו ריקנות נוראה, אשר מעבר מזה הרעילה אותו ביאוש נורא, ומעבר מזה גרמה "התכוללות" נוראה. זו היתה הגסיסה האחרונה של התקוה. העם נוכח לבסוף, לא בעיון, כי אם במעשה, כי עליו להתרחק מתקוה מוגבלת וקרובה. החפץ הפשוט והסתמי, חפץ בלי צורה דיקנית ופרטית, חפץ חפשי מן התקוה הרמיונית, — חפץ כזה אמנם נחויץ לנו, אבל הוא גם מספיק לנו. ככל החי, אי אפשר לנו לחיות מבלי חפץ, וכאשר נחפויץ, כבר הננו חיים. אבל התקוה הבאה אחרי החפץ, תקוה הנותנת לחפץ זה צורה קצובה דמיונית, היא אך מוקת לנו. ברנעים הראשונים אולי תחמם מעט את הלבבות, אבל הקור שיבוא אחריה, היאוש הכרוך בעקבותיה בעת שתבוא עתה להתנשם במעשה, וייקו לנו מאה פעמים יותר ממעט התועלת שתביא לנו בראשית הולדה.

וכה, אחרי הנסיון המר שקנה לו העם במשך תולדתו, הכיר את דרכו המתאים למצבו, ובדרכו זה הנהו מתאמץ ללכת, מבלי פנות עוד אל התקוה הרמיונית. הרעיון המשיחי, שבעיקרו ויסודו היה רעיון של תקוה, נהפך רק לחפץ כללי. מתי יבוא המשיח? מי הוא? איפה הוא? איך תהיה הגאולה? — כל זה מכוסה בחשך ואיש לא יחשוב עוד לגלות את הסתרים האלה. אמנם עוד מספרים אגדות שונות על אודות הגאולה, אבל האגדות האלו באו לנו בירושה מדורות שעברו ופעולתן איננה נכרת כל כך על העם. אמונת המשיח היא עתה אך מצות אנשים מלומדה, מבלי כל פעולה על החיים; העם אך מאמין, אבל איננו מקוה. הוא מאמין בביאת המשיח כאשר כי כן יחפויץ, כי אי אפשר לו בלי חפץ. אבל, מתי יבוא המשיח? את זה לא ידע וגם לא יבקש לדעת.

עוד הרבה יש לי להוסיף בזה, אבל גם ממה שאמרתי יובן לנו הדבר, מדוע הרבה יהודים לאומיים עומדים מנגד להציוניות המערבית ומביטים עליה בדאגה. אנחנו היהודים הלאומיים אשר עוד רוח עברי ונמיות עבריות חיים בקרבנו בלי כל תערובת זרה, אנחנו נראה בהציוניות המערבית, הפוליטית, התחדשות אחת מאלו התקות הרבות שהביאו מגפה במחננו ורעל בעורקינו, אנחנו נראה כאחת מאלו התקות אשר אך לזכרן תסמרנה שערותינו, אלו התקות שהרבו בנו שמות יותר מאויבינו בנפש.



הציוניות הזאת אמנם השיבה לנו הרבה לבבות, וזאת לא נוכל לכהר. אבל העלה על לבך, אדוני, ה"אחרייִכֶן", כשהמכשולים — אשר גם אתה הנך מודה כי מספרם איננו קטן — לא יתנו לה לצאת אל הפועל? אמנם, בעת שנחל לעשות דבר מה, עלינו להרחיק מלבנו כל פקפוק וספק, אבל לפני המעשה עלינו החובה להתבונן על הדבר מכל צדדיו, למען לא נמיט עלינו רעה. הנה גדול כחך, אדוני, להלהיב את הלבבות בדבריך החוצבים להבות. אבל השמת לבך, כטרם יצאת להטיף להציוניות החדשה, אל השאלה הנוראה: מה יהיה אם היא לא תצליח? מה נעשה אם החוגג, או שאר הממלכות, או מכשולים אחרים, לא יתנו למדינת היהודים להתיסר בציון? עוד מאושרים נהיה אם ה"אחרייִכֶן" ינלה לנו במהרה בקרוב, כטרם תכה הציוניות שרש עמוק בלב העם ונקל יהיה לו עוד להסירה מלבו, אבל מה נעשה אם הרבר ימשך זמן רב, שיהיה די עת להציוניות הפוליטית להקיף אותנו מכל עברים ולחדור עמוק עמוק אל לבנו, למלא את הלל עולמנו הפנימי ולחיות המרכז היחיד של חיינו, ואם אז לא תצליח, ואם אז יהיה עלינו להתיאש ממנה, מה יהיה אז חלקנו? עליך ועל חבריך מעבירים את הקול, כי אם לא יצלה בידכם להשיג את ציון, אז תלכו לחפש לכם ארץ אחרת. לבי לא יתנו להאמין בזה. אבל העם, ככל אופן, לא ישמע אליכם, ואם אחרי שיעלה בידכם להכניס עמוק בלבנו את תקות הציוניות המערבית, אחרי שיתרגל בה ויתלה בה את חיו, אם אחרי זה לא תוכל הציוניות המערבית למלאות את הבטחותיה, או יהיה עליו לשלם בנפשו בעד התלהבותו וקלות דעתו. אין צורך להיות נביא למען הכיר את התולדות המעציבות אשר יביא מצב כזה; די לנו להעיף עינינו בתולדתנו, ונבין את המחכה לנו בעתיד, אם הציוניות המערבית לא תקיים הבטחותיה. כהתקות הראשונות כן גם התקוה הזאת תביא לנו סוף סוף יאוש וריקנות נוראה בחיינו; כהראשונות כן גם זו תביא לנו אך רפיון ידים וכליון לב, ובהעקרה מתוך לבנו תשאיר בו פצע עמוק, אשר לא על נקלה ירפא. האמנם, אדוני, לבך, לב עברי, לא יתרגו למחשבה כזו? הנוצרים — הנך אומר — אולי יחשבו את הציוניות לדבר יוצא מגבול האפשרות, אבל איש מהם איננו מתנגד לה". אבל הוא הוא הדבר שמכריה אותנו להתנגד. הנוצרים, כזרים, יוכלו להיות ציוניים גם כשהם מסופקים באפשרות הוצאת הרעיון לפעולה, אבל אנחנו היהודים, אשר נרגיש היטב את הסכנה הצפויה לנו אם לא יצא הרעיון לפעולה, אנחנו היהודים, בשעה זו שיתעורר בנו הספק באפשרות הציוניות המערבית, מוכרחים אנו גם להתנגד לה.

להתיצב במקום סכנה בעינים עצומות — לא לנבורה תחשב. ישוב הדעת עם זהירות יתרה — את אלה ידרוש העם מן העומדים בראשו. עלינו להכיר את מצבנו ולהבין את אשר לנו לעשות; עלינו לדאוג לקיומנו, להכין עצמנו ליסורים, להכשיר עצמנו לקיום גם במצבנו עתה, עם היותו נורא מאד. ולכן עלינו לשכלל את ה"חפץ", מבלי תת לו צורת תקוה קרובה. זאת הכירו הציוניים המזרחיים, ובגלל זה הנם מתנגדים להציוניות המערבית, שהיא מעוררת בנו את התקוה לחיים אחרים ומאבירה את כח הקיום שלנו בחיי עוני. הציוניות המזרחית היא יותר קרובה אל רוח העם. מחולליה ומטיפיה היו אנשים שנתחננו בקרבו, והמה הבינו, ברעת ברורה או ברגש נסתר, את הנסיון שקנה לו העם ברמי לבבו, כי התקוה לישועה קרובה היא סם המות, ולכן לא יקצא בהציוניות הזאת אף צל של תקוה כזו. ובכל מעשיה ודבריה נראה ונשמע אך את החפץ הפשוט. נחויץ לעבוד, נחויץ לעשות — תאמר הציוניות המזרחית — כי כל חי צריך להשתדל בשכלול חיו. עלינו לעשות מה שבכחנו, מבלי לחשוב על אודות המטרה הרחוקה בעתיד.



נחויץ ליסד קולוניות, נחויץ ליסד בתי ספר, להפיץ דעת, לשלוח מטיפים, להוציא ספרים, — כל אלה נחויץ לעשות, ולעשות בהתלהבות יתרה, אבל מה יהיה אחרי כן? על אודות תכלית המעשים האלו לא הפיץ שום איש לחשוב. אמנם בעלי התקוה הפצו להליט גם פה את תקותם ובינם ובין עצמם הרשו אמנם לרמיזים להתרומם אל מרחבי הרקיע ולתאר להם תקות שונות בעתיד: רבוי האכרים והקולוניות, התרחבות הישוב וחזוק האומה . . . ואו . . . ואו . . . אבל תקותם זאת צפונה היתה בקרב לבם והעם בעצמו לא הכיר בה. עת קצרה אמנם נעשה נסיון להעמיד גם את הציוניות המזרחית על התקוה, ולא תקות הכלל, כי אם תקות ה"יחיד". אבל לאשרנו לא הספיקה לה העת לתקוה זו לשלוח שרשיה עמוק בלב העם, ולכן יצאנו ידי ענשנו בריאקציא קטנה ולא יותר.

רגילים המה אלה המזרחיים שנמשכו אחרי המערביים לבאר להם חלוק הדעות בין הציוניות המזרחית והמערבית במקדם ומאוחר: זאת אומרת הנוך העם קודם ליסוד המדינה, וזאת מקדמת את יסוד המדינה לחנוך העם. ואם באמת היה רק החלוק הקטן הוה מפריד ביניהן, כי אז אל נכון כבר באו לידי פשרה. כי עם כל חפצם של המערביים בקדימת יסוד המדינה, הנה עד שיצלה בידם להוציא את רעיונם אל הפועל, תספיק להם העת להתעסק — וגם יהיו מוכרחים להתעסק, אף כי לא בכונה מיוחדת — בחנוך העם והכשרתו, ולכן ממילא ישתוו, אם לא בדעות, לכל הפחות במעשה. אבל החלוק העיקרי שביניהם הוא באמת זה שאמרתי: הציוניים המזרחיים המה בעלי החפיץ שבנו, אשר נסיון מר של תולדה ארוכה מסייע אותם, והמערביים המה בעלי התקוה, שנסיונות תולדתנו באים ומטפחים על פניהם. המזרחיים שעברו אל המערביים יתאוננו, כי בהציוניות המזרחית אין להם מקום להתגדר, כי יחסרו לה המעשים הכבירים ועונו הרעיון, בעוד שבהציוניות המערבית נמצאים כל אלו הדברים אשר נפשם להם תנסוף. אבל האמתלא הזאת איננה נכונה. לו במעשים היה הדבר תלוי, כי אז עוד מצאו גם בהציוניות המזרחית שדה גדול ורחב ידים שישפיק לעבודת דורות שלמים. אבל המה, כבעלי תקוה, יחפשו אחרי ה"תכלית", אחרי "מטרת" המעשים, ואת זה אמנם לא יוכלו למצוא כי אם בהציוניות המערבית, שהיא כלה תקוה. והסבה הזאת עצמה, שבנללה נטו אחינו אלו אחרי המערבית, היא שמכרחת אותנו להתעורר ולעמוד נגדה. הציוניות המערבית תתאמץ לעורר בעם את החשק והתקוה לחיי מנוחה ושלוה, ובין כה יחלשו בקרבנו כחותינו הנחוצים לנו לגלותנו המרה. לנו היהודים נחויץ להכין את עצמנו לא לגאולה ולמלוכה, כי אם לגלות ויסורים; לחוק בקרבנו את "הכח החיוני", כח הסבל, למען נהיה מוכשרים להתקים ולעמוד גם במצב רע כמצבנו עתה. ורק על היסוד הזה עלינו לעבוד לאט גם עבודת הציוניות, כמו שעשינו לפני "הרעש" המערבי, והומן יראנו מה אחרית פעלנו . . .

"להתקים ולחיות, אם גם קיום שפל, אם גם חיים של עבדות" — זו היא דאגתנו

הראשית, ואך על פיה נכון את צעדינו בהוה ובעתיד.

ברגשי כבוד ויקר

י. א. לובצקי.



## ענינים שונים.

### "חכמת" הביאוגרפיא.

אם ישאלו את אחד הקוראים העברים, מה היא הביאוגרפיא? יענה בלי ספק, כי היא מלאכה שיש עמה אך מעט מן החכמה. ואולם באמת אין הביאוגרפיא מביאה תועלת אלא אם נכתבה בחכמה. על צד האמת אין אדם שחיוו אינם ראויים להכתב בספר ושלא נוכל ללמוד מהם הרבה, ובפרט אם הוא אדם שאינו עושה כל מעשיו, או לכל הפחות אינו הוגה דעותיו, על פי הרגיל בלבד. בני אדם כאלה אולי נמצא במספר רב בין אלו שלא נתפרסם טיבם בעולם ולא זכו לשם. אבל בנוהג שבעולם, כי כותבים רק תולדות אדם גדול, מפורסם במעשיו או בספריו ובחכמתו. ביחוד הגדילו הצרפתים לעשות במקצוע זה, ואחריהם נמשכו בימים האחרונים גם האנגלים והגרמנים. ספרי ביאוגרפיא של גדולי האומות יוצאים לאור בכל שנה ושנה ומביאים בלי ספק תועלת גדולה להרבות הידיעות האמתיות ולהרחבת דעת הקוראים.

גם בעמנו כבר הרגישו בנחיצות הביאוגרפיא ובתועלתה. אלא, כשם שעניה ספרותנו בכמה דברים, כן עניה היא גם במקצוע זה. גדולים בישראל עובו זה שנים רבות את ארץ החיים ועדיין לא זכתה האומה הישראלית לספרים מודיעים לדור תולדות האנשים האלה ואופן חייהם. גדולים חכמי ישראל, שאפלו בחייהם נקראים מתים, ואין דורש ואין מבקש להם, זולתי אם יכריזו בכחז"ע העברים, כי רעבים הם ללחם, וכל שכן במותם, מי ישים אליהם עוד לב? הני אזלי והני אתי, ועולם כמנהגו נוהג.

ולא זו בלבד, אלא שאפילו אם באים אנו לפעמים לכתוב ביאוגרפיא של אדם גדול מישראל, חייבים אנו לכונן את רוח עמנו, לצאת בקולי קולות ובכרוזים, בנומאות ובהפלגות, כדי שלא ינמנם הצבור העברי, בעת קראו חיי האדם הגדול. כי אם לא קרו בחייו מעשים נוראים ומקרים מבהילים, אם כן, פשיטא! מאי קמ"ל? אם אכתוב עדי"מ תולדות אדם גדול בסגנון נוח ופשוט, לפרש כל מקרי חייו, לספר לדור, איך נולד ונתגדל, איך הוסיף דעת וחכמה, איך התפרנס ואיך לקח אשה והוליד בנים וחבר ספרים, ומה היה מעשהו בתור בעל בעמיו, ואיך הגיע לזקנה וימת, ואיך הספידו אותו וכ"ו, — הגה ימשוך הקורא העברי את כתפתו ויאמר: כולא האי, ותו לא מיד? כל זה איננו שוה בנוק העת והפסד הנייר והדפוס, ובשביל זה פורתי חמשים פרוטות? — ותוצאת מצב בלתי טבעי כזה היא: שכל העוסק במקצוע הביאוגרפי חייב הוא לגום ולהעמיד תמיד את נושא ספרו בתור „גבור ההיסטוריא“, אשר כל בית היהדות נשען עליו. ואולם, בהיות כי „גבורי היסטוריא“ כזה אפשר רק אחד בדור, כאשר אמרו כבר: כבר אחד לדור, ולא שני דברים לדור, לכן אם כתב אדם ביאוגרפיא של אחד הגדולים בסגנון זה, כבר



אי אפשר לו לכתוב עוד ביאוגרפיא של גדול אחר מבני דורו של זה, כי אטו שני מלכים משתמשים בכתר אחר? ולא זו בלבד, אלא שיש גדולים, למשל ה"ר נחמן קראכמאל, שאי אפשר לכתוב כלל תולדותיהם. כי מה כל הרעש? בתולדותיו של ש"י, למשל, נמצאו לפחות רדיפות של קנאים, ובוה יש מעט מעין "מעשה נורא"; אבל רנ"ק נולד ונתגדל בכרודי, הי בעיר הקטנה וולקוב ונפטר בטרנפול, ומעולם לא החרימוהו, גם לא בוזהו ברבים, ומה יש לספר על אדות אדם כזה? מי ימצא חפץ ברעת תולדות חייו? הרברים האלה עלו על רעיוני בקראי בעת תולדות חיי ארנסת רנן, אשר יצאו לאור בעת האחרונה<sup>1</sup>), ובימים מעטים נודבנו כל ספרי המהדורא הראשונה, וכבר מונחת לפני המהדורא השנית. קוראי "השלח" ידעו, כי במאמרי "ארנסת רנן ויחוסו אל היהדות", אשר נדפס בכרך הראשון, הבאתי בקצור גם רשימות מחיי האדם הגדול הזה. ומאשר כי כבר אנכדהו מאד, וכל דבר הנוגע לו יקר בעיני, לכן ערנה נפשי אל הביאוגרפיא הזאת, אשר האמנתי למצא בה איוו פרטים חדשים מקורות חייו. והנה את זה לא מצאתי בשום פרט, אבל למדתי מן הספר החדש, כי משכילי או"ה אינם דורשים מספר ביאוגרפי "מעשה נורא", אלא פרטי חיי האישי, אשר על אדותיו ידובר בספר: איך נתגדל בילדותו, יחוסו אל הוריו ושאר בני משפחתו, מנהגו בבית הספר ואופן חינוכו וכיוצא בזה. ואם פרטים כאלה מספיקים לביאוגרפיא, הנה זאת של ארנסת רנן שכתב דרממטיטר היא בלי ספק נעימה וחביבה. סופר עברי יתבייש לשלב בביאוגרפיא מכתבים שכתב "גבורי" בילדותו לאחתו; אבל מר דרממטיטר חשב ומצא, כי אמנם יתפרשו לנו חיי האדם הגדול, אם נדע מוצאו ומובאו בילדותו. וכבר אמר שר"ל (אוצר נחמד ח"ג עמוד 16), "כי אין לך דבר שיהיה וויססענשאפטליך באמת כמו חקירת התלוכות המחשבה בקרב איש ולב עמוק, ורוב החכמים הסתירו מהבאים אחריהם ספור מהלך נפשם במחשבותיה וחקירותיה, ובמאורעות אשר עברו עליה, ואשר משלו בה, אם מעט ואם הרבה, עד שקנתה התכונה אשר קנתה. ונמשך מזה, שהבאים אחריהם ישתוממו על חכמתם, כי יראו אותם כענקים, ולא ראו אותם עוללים ויונקים, ויתמהו על הארו הגדול, מפני שלא ראו אותו כשהיה חוטר ונצר הויצא וצומח מעט מעט משרשיו. וכבר התרעם קונרדליאק על הצניעות הזאת, הסוגרת בעדנו הבנת היות החכמה וגדולה מדרגה אחר מדרגה". וידענו, כי התחיל שר"ל לספר מאורעות חייו ב"המגיד" ורעמו עליו כל חכמי הדור, ולא היה בין קוראי "המגיד" בזמן ההוא מי שמצא עונג ותועלת בספורים האלה. חקרני גליציא וגרמניא בכרו איזה באור חדש במקרא נעלם הכונה, או איוו הצעה לקרב אנדות זרות של חז"ל אל המושכל, על ספורי מאורעות כאלה, ומשכילי רוסיא השתוקקו אל מליצות ואל "אפיקורסות" וכיוצא בדברים כאלה "העומדים ברומו של עולם". ולכן גלגלו על שר"ל אשר פטפט "דברי הבאי" כאלה.

בעת האחרונה מדברים הרבה על אדות הצורך לתת לספרותנו שלימות אירופאית. אבל דבר כזה לא יושג כל זמן שלא נתרגל בחנוך אירופאי, היינו לקחת כל דבר כפשוטו וכמשמעו. כאשר נכתוב תולדות חיי אדם גדול, לא נבקש גדולות ונפלאות, אלא ביאוגרפיא כמו שהיא, לראות את החכם בעת היה עוד ילד והלך אל בית הספר ואיך התקדם משנה לשנה. אם ראה פלוני החכם הרבה בחייו, מוטב, ואולם אם לא ראה, אל נא נספר מקרים שלא היו ולא נבראו, או אפילו להפליג ולגזום באלו המקרים שקרו.

<sup>1</sup>) La vie de Ernest Renan, par Mary James Darmesteter, Paris 1898.



אל נא נעמיד את "גבור" הביאוגרפיה בתור יחירי בעולמנו, כי גם בלא זה יש תועלת גדולה ועונג לקרא את קורות חייו. ולא רק במקצוע הביאוגרפי, אלא בכל מקצוע ומקצוע של הספרות היה ראוי ללמוד מהמתוקנים שבהם, לכלי לגום ולהפליג. מוכרח אני להודות, כי רע עלי המעשה, שרבים מסופרינו נוהגים לשתף עצמם עם המקצוע הספרותי שהם עסוקים בו. בכתבם ביאוגרפיה כסבורים הם, שעליהם ללמד סגנוניא על כל מעשיהם של "גבוריהם" ולהפות על כל פשעיהם. ואם עסוקים הם בפרסופיא, היסטוריא, הנדסה וכיוצא בזה, הם חושבים, שעליהם להגדיל נושא ענינם על כל דבר וזולתו. זאת היא ההפלה המורחית הנהוגה אצלנו מקדם. לפנים בישראל היו נוהגים לכתוב "לכבוד" גדול לכל אדם. מי שהיה יודע קרוא וכתוב נעשה למופלג בתורה, ואדם שנתן לפעמים איוו פרושות לצדקה היה "הקצין המפואר" וכו'. וגם עתה רק גוזמאות והפלגות ולא דברים כהויתם אנו מבקשים.

עד מתי לא נוכל להפטר מההרגל הרע הזה? עד מתי לא נסגל לעצמנו את הפשטות והטבעיות של כל בני אדם תרבותיים?

ד"ר ש. ב.





# חברה של אחריות "ROSSIJA"

נוסדה בשנת 1881

בס. פטרסבורג, גראססע מאַרסקאיא 37.

St. Petersburg, Grosse Morskaja, 37.

הקרן הקיימת והרעזערווע עולה יותר מסך 33,000,000 רובל.

החברה הזאת מקבלה:

## אחריות של חיים (Lebensversicherungen)

היינו: אחריות של קרן ורענטען לבטחון משפחה וחיי עצמו לימי זקנה, נדן בעד בנים ובנות, סמיפנדיות בעד ילדים וכדומה, ע"פ אופנים רצויים מאד, כהנתן להבטחים חלק בריוח החברה.

בשנת 1898 היה מספר האנשים שהיו בטוחים אצל חברת "רֶאָסְסִיא" 49,736 איש וחסף הכולל של הקרן הבטוח עולה לסך 117,356,600 רובל.

## אחריות מאסון ופגע (Unfallversicherungen)

של אנשים יחודים, וניכ אחריות-קיבוצים של נושאי משרה ופועלים בנתי מלאכה ועבודה, ומסום הפרעמיא הולך ומתמעט ע"י נכיון הדיוורדענד.

## אחריות של אש (Feuerversicherungen)

על נכסים דניידי ודלא ניידי מכל מין (בנינים, מכונות, סחורה, כלי בית וכדומה).

## אחריות של טראנספארט (Transportversicherungen)

העובר בים, בנהר וביבשה, וכן אחריות של אניות עצמן.

ידיעות פרטיות ע"ד הענינים האלה ופורמולרים נדפסים לקבלת אחריות יש להשיג אצל הקאנטאָרא הראשית בפטרסבורג (גראססע מאַרסקאיא, בית החברה) ואצל כל סוכני החברה בכל ערי המדינה.

פתקאות של אחריות לבטחון נוסעים במסלות הברזל ובאניות — נמרות בתחנות מסה"ב ומקום מסע האניות.







## ספרים חדשים שבאו לבית המערכת:

- אחיאסקה. לוח ספרותי ושמושי עם תמונות וציורים לשנת תרנ"ט. שנה ששית. הוצ' חברת "אחיאסקה". ווארשא תרנ"ח. V + 357 + 25 ע'.
- לוח ארץ ישראל שמושי וספרותי לשנת תרנ"ט. נערך מאת אברהם משה לונץ. שנה רביעית. ירושלם תרנ"ח. הוצאת העורך. ל"ב + 168 ע'.
- מה המה היהודים. מאת מאיר איש שלום (בלי מקום וזמן). 15 ע'.
- ביבליותיקה עברית. הוצ' "תושיה". ווארשא תרנ"ח:
- ג) רבנו משה בן מימון. חייו, ספריו ופעולותיו המדעיות והפילוסופיות. מאת דוד ילין. 103 ע'.
- ד—ה) שירי פרוג. תרגם ברשיון המחבר יעקב קפלאן. חלק ראשון ספר א' וב'. 136 ע'.
- ו) ויקטור הוגא. היום האחרון בהיי הנידון למיתה. ספור. תרגום ופרץ. 85 ע'.
- ז—ח) ספרי הזכרונות לסדר משה מונטיפיורי ורעייתו יהודית. נערך ע"י ד"ר אליעזר הלוי. תרגם עברית (בקצורים והשמטות) י"ה טביוב. חלק א' ספר א' וב'. 141 ע'.
- מורה שפת עבר. בשני חלקים. מאת י. ה. ראבניצקי. חלק א'. אדעססא 1898. 94 ע'.
- בין המצרים מאת ד. ל. מרדובצוב. תרגום יחזקאל לעוויט. קישינוב 1898. VII + 109 ע'.
- ביו וואנען וועלען יודען זיין אין גלות? פון פל"י. פערלאג "עזרא". ברדיטשוב תרנ"ח. 31 ע'.
- פראפעסאר צבי שפירא. זיין לעבען, שטרעבען און ווירקונג וכו'. בעארבייט דורך סטור. פהיל. יצחק וויערניקאווסקי. פערלאג "עזרא". ברדיטשוב תרנ"ח. 30 ע'.
- מאקס נארדווייס נייע בעריהמטע רעדע אין בערלין. בעארבעט אין זשארנאג דורך מק"ל. פערלאג "עזרא". ברדיטשוב תרנ"ח. 27 ע'.
- משיח'ס צייטען. א ציוניסטישער ראמאן פון שלום-עליכס. ברדיטשוב תרנ"ח. 27 ע'.
- Jüdische Charaktere bei Grillparzer, Hebel und Otto Ludwig. Litterarische Studien von S. Lublinsky. Berlin 1898. 120 S.
- Utschebnik jewrejskoj istorii dlja jewrejskaho junoschestwa. Sostawil S. M. Dubnow. Tschastj I. Odessa 1898. VII + 152 S.

## סוכני "השלה" ברוסיא:

אדעססא — י. ח. ראוויצקי, ש. האָרענשטיין (בעזאמענני פּערעאולאָק נוי 28); אלכסנדראווסק — ס. ארלער; אנטאָפּאָל (פלך גראַדנא) — ג. אנדראָנאווסקי; ארנעוועו — א. ברסוצקי (שלעמלק'ס); ארשא — י. שולקאווסקי (שלעמלק'ס); באַברויסק — המו"ס י. נינזבורג; בערדיטשעב — מ. ב. קליינמאן (שלעמלק'ס); בענדין — ש. אבראמסאָן (שלעמלק'ס); בריסק דליטא — ב"צ ניימארק; ביאליסטאק — המו"ס ש. ליפשיץ; בעלאיא-צערקאוו — פנחס גאלדשטיין; באקו — ג. ל. דאָמשלאַק; דובנא — לעוו היילפערין; האמעל — שלמה צייטלין (שלא עמלק'ס); ווארשא — א. צוקקערמאן; ווילנא — א. מאשעוויצקי (אַנדרעוועווסקאיא. בית באק); וואלקאוויסק — המו"ס וועלד וועלעוויטש; וויניצא — ש. רובינשטיין (שלעמלק'ס); וויטעבסק — המו"ס א. ש. אראנאוו; ווערובאלאווא — ה. סנדלר; זיטאמיר — המו"ס הירש עפשטיין; חרקוב — ח"ל זוטמא



(ניקאלאיעווסקאיא 15); הוצאת Ulej (ריבנאיא 25); האטיץ — קארל רייס (שלעמלק'ס);  
 הערסאן — מ. יאנאווסקי; טיפלים — י. ס. קארשא; טאָלשטיין — ג. פיטאוועצקי (שלא  
 עמלק'ס); טשערקאססי — צבי קאפלאן; יעקאטערינאָסלאוו — י"מ מארקאָווסקי; לאדו — ע.  
 הילדער («פאסאוש" שולץ 23); לובלין — י. בלעכמאנן (שלעמלק'ס); ליפאווי —  
 א. גינצבורג (שלעמלק'ס); מאסקווא — א. אידעלסאהן (ווארווארקא בית מאקסימאוו)  
 (שלעמלק'ס); מינסק — י. נפך; מאריופאָל (גוב' יעקאטער). — שמואל וועסטערמאנן;  
 מאהילוב גוב. — המו"ס ש. יפה; מעזריטש — ש"ב מיניץ (שלעמלק'ס); מאַ-  
 נאסטירישטשי — י. עלקיס (שלעמלק'ס); מאָזיר (גוב' מינסק) — א. פישמאן;  
 ניעזין — ב. שניאורסאן (שלעמלק'ס); ניקולויב — ט. סקאָבליאנקאָוו (מאסקאוו-  
 סקאיא 32); סקאפיץ — א. קאפלאן (שלא עמלק'ס); סאראקי — ש. היללס;  
 סיערלעזיץ — יהושע גאָלדפארב (שלעמלק'ס); סימפערפאל — א. גלאומאן;  
 סלאנים — מ. לעוויץ (שלעמלק'ס); סטאראדוב — ס. ג. לעוויטין; פאלטאווא  
 — מ. באראכאוו (מאנאסטירסקאיא בית באראכאוו); פינסק — המו"ס ל. בערגער;  
 פליסקאוו — ש. ראפאפארט (שלעמלק'ס); ס"ט פעטערסבורג — ש. ראפאפארט  
 (ואבאלקאנסקי פרי' נוי 7) (שלעמלק'ס); פלאָצק — אויזדאר שרייבער; פרוזשאני —  
 א. ש. גאלדבערג; קיוב — א. בערשטיין (מאלאדוואסילקאווסקאיא 25); קישינאָב — ל.  
 ווילענסקי (שלעמלק'ס). ש. בערליאנד (שלעמלק'ס), ב. פאטיץ; קאָוועל — ה. געללער;  
 קאוונא — המו"ס יצחק הורוויץ; קרעמענטשוג — א. מאוילעווסקי, אליעזר שלעז (שלא  
 עמלק'ס); קאמענעץ פאד' — מ. פ. זיידמאנן (שלעמלק'ס); ראסטאוו ע"ג דאָן — המו"ס  
 צ. שערעשעווסקי; ראוונא — המו"ס ז. קניאזשער; רינא — ל. שליט (שלעמלק'ס), המו"ס  
 ג. קאצענעלענבאָגען.

בארץ ישראל מקבל חותמים על „השלח“: י. גראזאווסקי, יפו.

באמיריקא יוכל כל החפץ ב„השלח“ לחתום ע"י ה' אבעל בבאלטימאָרע:  
 S. Abel, 1125 E. Fayette Str., Baltimore Md.

או ע"י ה' מאלאכאָווסקי בפילאדעלפיא:

H. Malachofsky, Christian Str. No. 404, Philadelphia Pa.

באנגליא — ע"י ה' רפאל מאזין בלונדון:

Raphael Mazin, 100, Old Montague Str., London E.

החתימה מתקבלת מיאנואר ומיולי, לחצי שנה או לשנה.

מחיר החתימה (עם המשלוח):

לשנה: באשכנו 13 מארק, ברוסיה 6 רוי"ב, באוסטריא-הונגריא 8 פלי, בשאר ארצות  
 17 פראנק, בארץ ישראל 15 פראנק.

לחצי שנה: חצי המחיר הנ"ל.

הכרטיס הקודמים מן „השלח“ נמצאים למכירה. מחיר כל כרך 3 רוי"ב. כרך  
 א' לבדו לא ימכר.

בתובת „השלח“ היא כתובת „אחיאסף“

בווארשא ובברלין.

Haschiloah. Litterarisch - wissenschaftliche Monatsschrift.

Für die Redaction verantwortlich: H. Itzkowski, Berlin.

Druck von H. Itzkowski, Berlin, Gips-Strasse 9.



# הַשָּׁלַח

מכתב-עתי חדשי

למדע, לספרות ולעניני החיים.

(נוסד ע"י ק. ז. וויסאָצקי.)

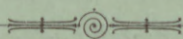
העורך:  
אשר גינצברג.

המ"ל:  
חברת "אחיאסף".

ברך ד' חוב' ה' (כ"ג). November 1898. (חשון תרנ"ט).

## תוכן הענינים:

438 . . . ז' דברי אחיקר החכם. יוסף מזל.	385 . . . א' עברית בעברית. יצחק אפשטיין.
451 . . . ח' ר' יעקב עמדן ותכונתו (המשך). ב. כ.	ב' לתולדות השלחן ערוך" והתפשטותו.
458 . . . ט' לבת-ציון. שיר. בן-ציון.	397 . . . רב צעיר. . . . .
461 . . . י' ספרים חדשים. ב"ק.	ג' בעמק הבכא. ספור (סוף חלק ב').
יא' היהודים והיהדות באמריקה. ב.	405 . . . מענדעלי מוכר ספרים. . . . .
468 . . . מ. ז. רייזין.	ד' חיי היהודים בימי הבינים (המשך).
473 . . . יב' השקפה כללית. ט. עהרנפרייז.	דוד ילין. . . . .
יג' ענינים שונים. (לשאלת "המדה" בשיר.	ה' מליצת שפת עבר וביאור המקרא.
479 . . . דוד צמח).	מאמר שני. יצחק בן אשר. . . . .
	ו' על קצה גבול הילדות. ש. בן-ציון. 480 . . .



## ברלין.

בדפוס צבי הירש בר' יצחק איטצקאווסקי.



KAUFMANN  
DÁVID  
KÖNYVTÁRA

B. 844/IV

וכני „השלח“ ברוסיא:

ניצקי, ש. הארענשטיין (בעזאימענני פערעאולאָק נוי 28);  
אנטאָפּאָל (פלך גראדנא) — ג. אנדראָנאווסקי; ארגיעוו —  
שא — י. שולקאווסקי (שלעמלק"פ); באברויסק — המ״ס  
ג. ב. קלוינמאנן (שלעמלק"פ); בענדין — ש. אבראמסאָן  
— ב״צ ניימארק; ביאליסטאק — המ״ס ש. ליפשיטץ.  
ביעלאיא-צערקאו — פנחס גאלרשטיין; באקו — ג. ל. דאָמשלאק; דובנא — לעוו  
היילפערין; האמעל — שלמה צייטלין (שלא עמלק"פ); ווארשא — א. צוקערמאנן;  
ווילנא — א. מאשעוויצקי (אָנדרעווסקאיא, בית באק); וואלקאווסק — המ״ס וועלר  
וועלעוויטש; וויניצא — ש. רובינשטיין (שלעמלק"פ); וויטעבסק — המ״ס א. ש. אראנאו;  
ווערובאלאווא — ת. סנדלר; זיטמיר — המ״ס הירש עפשטיין; חרקוב — חיל זושטא  
(ניקאלאיעווסקאיא 15); הוצאת Ulej (ריבנאיא 25); האטין — קארל רייס (שלעמלק"פ);  
זערסאן — מ. יאנאווסקי; טיפליס — י. ס. קאראש; טאָלטשין — ג. פיטאוועצקי (שלא  
עמלק"פ); טשערקאסי — צבי קאפלאן; יעקאטערינאָפּאָל — י״מ מארקאווסקי; לאדו — ע.  
היללער „פּאסאזש“ שולץ 23); לובלין — י. בלעכמאנן (שלעמלק"פ); ליפאוויצי —  
א. נינצבורג (שלעמלק"פ); מאסקוויא — א. אידעלסאהן (ווארווארקא בית מאקסימאו)  
(שלעמלק"פ); מינסק — י. נפך; מארופּאָל (גובי יעקאטער). שמואל וועסטערמאנן;  
מאהילוב גוב. — המ״ס ש. יפה; מעויריטש — ש״ב מיניץ (שלעמלק"פ); מא-  
נאסטיריטשי — י. עלקים (שלעמלק"פ); מאָזיר (גובי מינסק) — א. פישמאן;  
ניעוין — ב. שניאורסאן (שלעמלק"פ); ניקולויב — ט. סקאָבליאנקאָוו (מאסקאווי-  
סקאיא 32); סקאפין — א. קאפלאן (שלא עמלק"פ); סאראקי — ש. היללס;  
סיעדלעץ — יהושע גאָלדפארב (שלעמלק"פ); סימפּעראפאל — א. גלאזמאן;  
סלאנים — מ. לעוויין (שלעמלק"פ); סטאראדוב — ס. ג. לעוויטין; פאלטאווא  
— מ. באראכאו (מאנאסטירסקאיא בית באראכאו); פינסק — המ״ס ל. בערגער;  
פליסקאו — ש. ראפּאפּארט (שלעמלק"פ); ס״ט פעטערסבורג — ש. ראפּאפּארט  
(זאבאלקאנסקי פרי נוי 7) (שלעמלק"פ); פּלאָצק — איזידאר שרייבער; פרוזשאני —  
א. ש. גאלברעג; קיוב — א. בערשטיין (מאלאדוואסילקאווסקאיא 25); קישינױב — ל.  
ווילענסקי (שלעמלק"פ). ש. בערליאנדר (שלעמלק"פ). ב. פאטין; קאָוועל — ה. געללער;  
קאוונא — המ״ס יצחק הורוויץ; קרעמענטשױג — א. מאזילעווסקי; אליעזר שלעז (שלא  
עמלק"פ); קאמענעץ פאדו — מ. פ. זיידמאנן (שלעמלק"פ); ראסטאו ע״ג דאָן — המ״ס  
צ. שערעשעווסקי; ראונא — המ״ס ז. קניאושער; ריגא — ל. שליט (שלעמלק"פ). המ״ס  
ג. קאצענעלענבאָגען.



## עברית בעברית.

(השטה הטבעית בראשית למוד שפת עבר).

א.

השטה הטבעית היא השטה אשר על פיה נלמד כמעט את כל ענפי הלמוד לא רק בעזרת בינת הילדים וזכרונם לבר, כי אם בעזרת כל חושיהם, וביחוד על ידי חוש הראות והמשוש. על פי השטה הזאת, בחפצנו ללמד ילדים קטנים דעת המספרים הראשונים, נספור לפניהם עצמים שונים בפועל, נחברם, נגרע מהם, נכפלים, נחלקם, כמעשה ולא במחשבה. בלמדנו את ראשית כתיבת הארץ, נוציא את תלמידינו החוצה, נראה אותם את רוחות השמים, נעלה אותם על ראש תל, וראו את היער, את הסלעים, את המורד; נורידם אל הבקעה, נעבירים את הנחל, נוליכם העינה; ונשאז את עיניהם וראו את השפלה, את המישור, את הרמה, והרגישו את הרוח, והתכוננו אל העננים, העבים והקלים, ונגעו בצמחים, והרטיבו את אצבעותיהם ברכסי הטל; ופקחו את עיניהם והביטו אל התבל ומלואה, והבינו אז לאמרי פינו. בלמדנו את ראשית תולדות הטבע, נציג לפני תלמידינו בעלי חיים שונים, נראה אותם פרוסת עץ וקרניה, צפרני חתול ושניה, נוצת עוף וכנפיה, קשקשת דג וסנפיריו, עכביש וקריו, תולעת וטבעותיה; נשים לפניהם גם את חלקי גוף החי הנפרדים: עור, בשר, עצמות, נידים, דם שחור ולבן; נתן בידיהם צמחים שונים ונבאר את חלקיהם; נביא לפניהם חול, חומר, אבנים ומתכות שונות. וגם בלמדנו את דברי הימים, נציג לפני הלומדים הקטנים תמונות טובות המצירות כמו חיים את נבורי הספור ואת מעשיהם, ונפחנו רוח חיים בנפשות המתות. בדברים אחרים, השטה הטבעית תעשה את הלמוד למעשה ולא למדרש לבר, לתנועה ולחיים ולא לאותיות מתות הנקראות מעל הספר. על פיה ולמדו הכל על פה ולא מפי ספרים. הספר יבוא רק לשמור ידיעות הילד, לקבוע בזכרונו את אשר ראה בעיניו, נגע בידיו ושמע באזניו.

בלמוד השפות הזרות תדרוש השטה הטבעית גם כן ללכת בדרכי הטבע, זאת אומרת: ללמד את ראשית השפה על פי הדרך שילמוד אותה ילד מפי אמו ואיש מפי הבריות. בלי מורים ובלי ספרים. את שפת אמו ידע כל איש יותר מכל הלשונות שילמד בימי חייו, ואותה, יסודותיה ועיקריה, הוא למד במשך שנים אחדות בלי כל דקדוק ובלי כל עזר שפה אחרת. בדרך טבעי ילמוד אדם שפה על פי הדבור, הוא מקשיב לדברי אנשים המדברים בה ומתרגל לאט לאט לדבר בה בעצמו. איש פשוט ששהה בארץ נכריה שנים מספר, ילמוד — אם ישב שם בתוך עם הארץ ולא בתוך עמו — את שפתה וידע לדבר ולכתוב בה יותר מאיש מלומד שלמד אותה בארצו מפי ספרים. המלומד הזה דומה לבן כרך הלומד בעיר הבירה בבית מדרש נבוא לעבודת האדמה. הוא בקי בכל





פרטי תורת החרישה וטעמיה, הוא יודע היטב את כל חלקי המהרשת, משפטם, שמושם, ואחרי כל אלה לא ידע להרוש; בעת אשר בן הכפר, שלא שמע מימיו מציאות תורת החרישה, חרש יחרש כצמח במלאכה הזאת. הוא לא יוכל לבאר מדוע ומה חלק פלוני באופן זה ולא באופן אחר, מדוע ישפיל או יגביה מסמר פלוני, הוא תקן את העבודה בכללה. בלי ספק, לו ידע גם את תורתה, כי אז היה לאמן מצוין במלאכתו. מה טוב לאדם לדעת את תורת שפת אמו, אבל אוי לאיש היודע אך תורת השפה, מבלי דעת את הלשון בעצמה. והלומד שפה נכריה על ידי תרגומים לומד רק את תורתה, ורגע לא יסיה דעתו משפת מולדתו, ובכואו להשתמש בשפה החדשה, עליו לתרגם כל מלה ומלה מלשונו ולהרכיבן לפסוקים בעזרת המון כללי הרקדוק — ולעבוד עבודה גדולה כזאת במהירות הדרושה לא יעצור בה.

השטה הטבעית אומרת למורים: הנחילו את תלמידכם לא את תורת השפה, כי אם את השפה בעצמה. וזאת תוכלו לעשות רק בדברכם אליהם בשפה שאתם הפצים ללמדם. דברו אתם, בעת למודכם, בשפה הזאת, כאשר תדבר אליהם אמם כל היום בשפתה. ועל מה תדבר היא אתם? הלא על העצמים אשר לנגד עיניהם, על מצבם, איכותיהם ופעולותיהם. עשו איפוא כמות, אך בסדר יותר נכון, והיתה לילדים השפה הנלמדת כשפת אמם. אל נא ישמעו תלמידים מפיכם דבר ולא חצי דבר בלשונם, היו בעיניהם כאנשים שאינם מבינים לדבר לשונם הם. עשו את בית ספרכם, בשעות שעורכם לכל הפחות, למדינה קטנה אשר ידברו בה רק את השפה הנלמדת; ידע נא הילד, כי בדרכו על מפתח בית הספר הוא נכנס אל המדינה הזאת.

לפניך ילדים בני ארבע או חמש שנים, וזה להם היום הראשון לבואם לבית הספר, ובטרם תחל ללמדם דבר מה, הלא עליך לאמור להם דברים רבים: שבו פה, קומו, עמדו, לכו, סגרו זה, פתחו זה וכו'. ובעורך מרמו להם לעשות את הפעולות, השמע את דבריך לאזניהם בשפה הנלמדת, למה לך שפה אחרת? הלא תרגמו תנועותיך את דבריך ברגע צאתם מפיך. הנה לפניך שלחנות, ספסלים, לוח, ספרים וכו'; עצם אחד מונה על השני, השלישי תחתיהם, הרביעי נכחם. גע בעצמים האלה וקרא להם שמות, דבר על היחס שביניהם; בעוד ימים מספר תדבר על איכותיהם היותר נראות ועל הפעולות אשר תעשה בהם. בעוד חרש תדבר על חלקי גוף הילד ועל פעולותיהם השונות, והעיקר, הוהר והוהר מפתוח שערי מדינתך הקטנה לשפה זרה, השמר מהוציא משפתך מלה בלשון אחרת ומהרשות לתלמידך לדבר בפניך בשפתם. יהיו נא בימים הראשונים כאלמים לא יפתחו פיהם, יקראו בעיניהם, ירמוזו באצבעותיהם, יניעו בראשיהם; יעברו שבועות אחדים — ותלמידך יחלו לגמגם בשפה הנלמדת, יעברו חדשים מספר — וידברו.

אמרת השטה הטבעית בראשית למוד השפות הזרות היא: ראה, ננוע, שמוע, ואחר כך, כל מלה, כל מאמר, היוצא מפי המורה, יתורגם ראשונה בפועל לעיני הלומד. אתה נותן, למשל, לתלמידך בצל וצוקר, הוא טועם את הראשון, ואתה אומר לו: הבלל מר. — ותטעים את משפטך בתנועות הפנים המלוות את המושג "מר"; הוא טועם את השני, ואתה אומר לו: הצוקר מתוק. אתה מראה את תלמידך שני מקלות, אחד עב והשני דק, הראשון ארוך והשני קצר, זה שחור וזה אדום, ובהראותך על העצמים ועל איכותיהם תביע זאת גם בדברים, ומה לך עוד? איזה צורך יש לך להעמיס עוד על זכרון הילד ולבלבלו בשתי לשונות?



מלבד התרגום הטבעי והמוחש, עוד דרש תדרוש השטה הטבעית סדר כסול בלמוד השפה: סדר בכל שעור ושעור וסדר טבעי בהשתלשלות השעורים איש אחרי רעהו. פסוקים נפרדים, בלי כל קשר ביניהם, אם גם יהיו תְּבֵעָה נאמנה של עצמים העוטים את הילד ושל מעשים שנעשו לעיניו, לא ישתמרו בזכרונו ולעמַת שבאו כן ילכו, ועוד יעורו, להפך, לסבך את המושגים. איך, למשל, יקבעו בזכרון הילד פסוקים כאלה: זה חלון וזה עט. זאת יד וזאת דלת. — הנאמן הכלב הזה? העגולה היא הארץ? — הגבור גדול. הגרון חר. — השיחים אינם גבוהים כעצים. איה השודדים? לעמים הקדמונים היה אלילי כוב הרבה. האדמה הלחה קרה. דמות האדם יפה. חכמת המצרים הקדמונים ידועה. (מתוך ספרי למור שונים?)

כל שעור צריך להיות חבר משפטים קשורים זה בזה. המורה צריך לערוך את המעשים שהוא עושה לפני תלמידיו ואת העצמים שהוא מראה אותם באופן כי יהיה ביניהם קשר ויחס טבעי. קשה מעט לפעמים למלא אחרי התנאי הזה בשעורים הראשונים, אולם כאשר ירבה הילד לקנות מושגים חדשים כן יוסיף המורה לחזק את הקשר בתוך השעורים וביניהם, ובעבור חדשים מספר יוכל השעור להיות לשיחה שלמה הסוכבת על ענין אחד.

הסדר הטבעי בהשתלשלות השעורים דורש ללמד ראשונה לדעת את העצמים היותר קרובים לילד, חלקיהם ואיכויותיהם היותר כולטים ונראים, הפעולות היותר תדירות ומצויות בבית הספר ובעולם הקטן בכלל. עלינו לשים למשפט בלתי העמים על האזניים יתר משקבלו העינים, לבוא תמיד אל שער השמע דרך אברי הראות והמשווש או דרך אברי יתר החושים במקום שאין העיין והיד שולטות. כל מלה, באשר היא מלה, היא דבר מפשט, ובלמוד צריך תמיד ללכת מהממש אל המפשט. ההפשטה — יאמר אחד הפרדגונים הנרולים — היא צור מכשול לבית הספר. נשתדל איפוא להכחיד את ההפשטה מראשית הלמודים. וגם על הושי הילד אל נכבד יתר מכפי חכם. יש שענינו ראות ואינן יודעות מה הן ראות, יכולה, למשל, עיין הילד להבחין בין שחור ללבן, בין אדום לירוק, אבל לא תוכל להבחין בין עיין-אפר ללבן, בין עיין-לימון לצהוב. הילד הקטן יוכל להבריל בין מר למתוק, אבל לא יוכל להבחין את המושג חריף, ואם תטעימהו פלפלת, יאמר כי היא מרה.

ובהוליקך את תלמידך הלאה והלאה, אל תסגור אחריו את השערים שיצאת מהם. שוב תמיד על עקבותיך. ובשובך, תוסיף איזה דבר חדש. את שלא יכלה עיין תלמידך לראות בפעם הראשונה תוכל לראות בשנית, ואשר לא יכלה להשיג בשתי הפעמים תשיג בשלישית.

בקצרה, היר פועלת, העיין רואה, האוזן שומעת, ואז — מה קל לפה לדבר!

## ב.

מטרת השטה הטבעית בלמוד השפות היא לא ללמד בזמן מועט לדבר בהן; מטרתה היא להקנות את הלשון לזמרה באופן קל וטבעי, להנחיל אותו את רוח השפה כמו שהיא (או היתה) בפי עמה. והיסוד היותר נכון באופן הטבעי של למוד שפה הוא הדבור בה. הדבור הוא איפוא לשטה הטבעית אמצעי ולא תכלית. תכליתה הוא קנין השפה בכללה ויריעתה הטבעית. הלומד רומית ויונית על פי השטה הטבעית יחל ללמדן



על פי הדבור, ומהדבור יעבור בנקל לקריאת ספרים, ובקראו יבואו הדברים במהרה אל קרבן ויפעלו עליו את כל הפעולה שיכולים הם לפעול על הקורא; בעוד שהלומד את השפות האלה על פי תרגומים ישאר תמיד זר להן, ובקראו הוא מתרגם במחשבה לשפתו ואינו טועם לעולם את טעם השפה עד היסוד בה.

אמת הוא, כי בחפצנו ללמד רומית ויונית, מטרתנו היא אך לדעת את ספריותיהן. אולם למען הגיע אל המטרה הזאת עלינו לבחור באחת משתי הדרכים האלה: האחת — ארוכה וקשה, אשר תביאך אל תכליתך רק אחרי שני-עבודה רבות, — היא שמת התרגומים, והשנית — היא השטה הטבעית, הדרושת ללמד כל לשון בה בעצמה ולא לבלבל את הלומד בראשית למודו בשתי שפות ובאלפי הלוקיהן אשר יפגוש המתרגם על כל צער, — דרך ישראל, קצרה וקלה, המביאה אותך לא רק אל מטרתך העקרית לבד, כי אם גם אל מטרות טפלות, צדדיות; וזה אנב אורחא, מבלי האריך דרכך. הנה חפצת אך ללמוד לקרוא בספרים, והנך יודע גם לדבר, גם לכתוב, עד כמה שאפשר לכתוב ולדבר בשפה מתה. אין לך, אולי, כל תועלת מהדבור, אבל דרך כי הוא היה המבוא אשר הקל הרבה מעמל דרכך. מעולם לא עלה על דעת אדם לחשוב, כי הדבור בשפה הנלמדת יספיק ללמדנו אותה. לא. דעת-השפה האמתית תקנה בקריאת טובי ספריה, אולם בתנאי כי כל אשר תלמוד ותקרא בה יהיה אך ורק בה בעצמה, בלי כל עזר שפה אחרת. אם צריך לך אוצר-מלים, השתמש בו, אפס בחר לך אוצר-מלים הכתוב באותה השפה בעצמה ולא בשפתך. ואם מפי מורה אתה לומד, על אחת כמה וכמה שיש ביכולתך ללמוד הלשון במקורה.

ואם דרושה השטה הטבעית בלמוד השפות המתות לגמרי, על אחת כמה וכמה דרושה היא בלמוד שפת עבר, השפה המתה בדבור והחיה בכתב. הלומד עברית מנמטו היא להביע בה את מחשבותיו בכתב, וזאת יוכל להשיג בנקל על-ידי השטה הטבעית. היודע לדבר בשפה יודע להשתמש בה באופן חי, טבעי, ובכואו לכתוב בה לא ימצא כל מכשול על דרכו: השפה על לשונו, ומהלשון אל העט לא רב המרחק. אבל היודע רק לכתוב — על הרוב גם לכתוב לא ידע. בכתבו הוא מתרגם משפתו לשפה הזרה, ותרגום לא יוכל לעולם למלא מקום המקור; ובהפשו בוויים החסרים לו, ימלאם בקטעי פסוקים לקוחים מספרים שונים ומביע לפעמים לא את שהוא חפץ להביע, כי אם את היוצא בהכרח מהרכבת בוויים שונים, או — גם זה יקרה — לא יביע מאומה וולתי כפל לשון שענינו לא נתברר כל צרכו גם לכותב. וזה גורם, שבכלל לא ישמיע הכותב לאזניו את היוצא מפיו או — יותר נכון — מפי עטו. ועל כן: "צפריו" יזמרו "משכיל", בכואו אל "המנוחה" יבוא על כרחו גם אל "הנחלה", במצאו בדרך "אכני נגף" ירוצו גם "צורי משכול" לקראתו, כאשר "תיסרהו רעתו" מיד גם "תוכיחהו משוכתו", לבו ישמח "כמו יין", עצמותיו "תפרחנה כרשא", מעיו יהמו, כליותיו תעלונה, בטנו תרגו, פשעיו ימחו "כעב" וחטאתיו "כענן", עליתו היא דוקא "עלית קיר קטנה", חדרו "משוח בששר", רצפתו "דר וסוחרת", וכאלה עוד הרבה.

ההרגל לאטם את האזניים משמוע את מוצא השפתים, הרגל אשר סבתו העקרית היא אי-הטבעיות בלמוד הלשון, היה כמעט לטבע אצל רב אחינו הכותבים עברית, עד אשר גם אנשים בקיאים בכל מסתרי השפה העברית ומציגים בידיעתה, חכמים ומלומדים, ככתבם בה יחטאו ללשון הטבעית ולחקי הדבור הישר, ולולא יראתי להקל ראשי בפני חכמים, הייתי אומר, כי בכואם לכתוב עברית יסור מהם טעם ההגיון וטבעיות הדבור,



דברים אשר בלי ספק לא יחסרו להם בכתבם בלשון אחרת. הסופר הגדול אברמוביץ בדברו בספרו "תולדות הטבע" על הצב, אומר: "קמו בו עדי שקר ויפת חמס על לא עול כפפו . . . גם משכילים רבים להרפתם ולבשתם יהגו ריק וישליכו על הצב שקוצים מבלי דעת כי הוא נקי מפשע ודבר בליעל לא יצוק בו". ה' סוקולוב, בדברו על המושבות בא"י (בספרו "ארץ חמדה"), אומר: "בראש פנה עבודת האדמה תפרח כחבצלת . . . בעלות הנוסע על ההר הזה (זכרון יעקב) תעלונה כליותיו . . . פתח תקוה נפקדה בתחלה בדבר הוות, ועתה יסער הפחה בעונו . . . החלקה הנחמדה הזאת (גן מנשיפורי) תתפלת תחת ערמות חול ושימון מפאת אשר לא תפקד ביד חרוצים". ה' שטיינברג בהקדמתו לספרו "מערכי לשון עבר" אומר: "ויש יוצרי עמל עלי חק אשר הקשו על מיסדי הלשון קושיות עצומות ומתאמצים לתרץ אותם בתרוצים רצועי משפט, או חקקו חקקי און והכריחו את מיסדי הלשון לשמרם". ושם במקום אחר: "וארא כי בדרך אמת הנחני צור מעזי, דרך אשר כל הולך בה יבטה כי מעגל ישר לפניו, ומשפטי אמת נר לרגליו, ומשפטים צדיקים וטבעיים אור לנתיבתו". ה' ט"ף שפירא, בספרו "יד ועט", ישים בפי אֶחות הכותבת מכתבך ברכה לאחיה כדברים האלה: "הבשורה הטובה כי באה אשתך עד המשבר והמליטה לך בן . . . ומה שלום יונתך . . . ? הארכו לה חבלי יולדה במשבר בנים? וימי דותה עתה לא יכבדו עליה? השדים נכונו ותכין לפרי בטנה די מחיתו?" ה' משכיל-לאיתן ישים בפי ילד קטן, הכותב את מכתבו הראשון לאביו, לאמר: "מאז תאחו ידי בעט סופר הריתי, חלתי ולא ילדתי".

הלא תודו, כי לו השמיעו החכמים האלה לאזניהם את אשר הוציאו מעטם, לא כתבו מה שכתבו. אבל אזנם לא תבחן את דברי עטם, כי לא הסכימו לחשוב בשפה הזאת ולא למדו אותה בדרך טבעי. לו החלו ללמדה על ידי דבור, לו למדו אותה, את השפה המתה, בדרך שפה חיה, כי אז היו קוראים לעצמים ולא־כיותיהם בשמותם, וכל מלה היוצאת מעטם היתה מביעה עצם. איכות או פעולה מעולם המציאות, ולא איוו תמונה ממוסה "בעננה הרת חשך ואפלה", המסתירה מעין הקורא את הדברים כמו שהם ואשר אותם הפין הסופר לצייר. והיה בעבור הקורא על פני תמונות כאלה ועמד והשתומם, איך ככה תסתתר בינת נבונים להרבות אמרים במקום שהדבר פשוט, להוסיף דברים על לא דבר במקום שדברים אחדים יכלו בנקל לבאר את הענין ולא להחשיכו. אכן כל זאת באה לסופרינו, יען כי נתחננו בנערותם על פי השטה המזוהה, שמת למוד לשון בלשון אחרת, המפרידה בין הרבור והכתב ובין המחשבה.

אי־הטבעיות בראשית חנוך בני עמנו היא אחת הסבות הראשיות להתרחקות ישראל מהטבע ומעולם המעשה. בעוד חלב אמנו על שפתינו ישילוגו למודינו אל עולם שכולו עיון ומחשבה, הפשטה ואצילות. ואולי מפני זאת מעטו בקרבנו גאונים במדעים המעשיים, וכשרונותינו נוטים הרבה יותר למדעים משפטיים, כי בדרך ההפשטה נתחננו. בהיותנו בני ארבע שנים, או גם פחות מזה, כבר נכנסנו לבית הספר. שם במשך שנתים למדנו לצרף אותיות למלים שלא הגידו לנו מאומה, קראנו וקראנו בלי הבן אף מלה אחת, ואח"כ החלו לתרגם לנו, להעביד את בינתנו וזכרונו בפרך ולחרד את שכלנו במושגים משפטיים. בדברים שעיינו לא ראו וידינו לא נגעו.

הואילו נא לשקול את הדבר כראוי. ילד בן חמש או שש שנים מתרגם משפה לשפה! הענין שבו ידובר בספר הוא כבר ענין מפשט, ועוד יהיה שבעתים למפשט כאשר נתרגם אותו מלה במלה משפה זרה לילד הרך. באופן הזה נעשה את



התרגום לעקר הלמוד ואת הענין בעצמו למשל, ידיעת תורתנו תהיה בעיני הלומדים לידיעת תרגומה, ורבים מבני עמנו למדו שנים שלמות את התרגום בלי דעת כלל את הענין. וכיד רבים ישאר אך התרגום לבד מכל עמל נעוהם. כמה ילדים בני עשר שנים ויותר יוכלו להגיד לנו בלי מגנום את דבר המועדים, זמנם וחקותיהם, אשיהם, מנחותיהם ונסכיהם? הלא למדו פעמים רבות את הפרשיות המרברות על כל זאת? נסו נא לשאול את רוב תלמידי החדרים הלומדים תנ"ך, מה הם נבולי ארץ ישראל, ונוכחתם, כי אין בפייהם מענה. הלא קראו ושנו? — כן, קראו את הדברים האלה עשרות פעמים, אבל כל הפעמים האלה רק תרגמו ולא למדו.

הדעה, כי למוד התורה הוא למוד תרגומה, שורשה כל כך בקרב העם, עד כי ראה נראה נערים בני שנים עשרה שנה ויותר יושבים לפני רבם ומתרגמים בכונה עצומה מלים כמו: וידבר, ויאמר, אל, שלחן, סוס, עו, עמר, ישב וכיו'. וההמונים שבקרבתנו, אף בהגיעם לשבעים שנה יושבים ומתרגמים לעצמם את הפרשה, את המשנה ואת הגמרא. מריה דאברהם! כמה אייטבעיות, כמה זרות יש בזאת! אנשים בעלי דעה והשכל ילמדו שפה במשך כשנים עשרה שנה, כל ימי חייהם לא יעוהו, בה יתפללו, יברכו, ילמדו, יקראו וגם יכתבו אם מעט ואם הרבה; ואחרי כל אלה, אחרי כל ההתקרות הזאת, עוד הרל לא יחדלו מהרגיש קיר ברזל ביניהם ובין הלשון, אשר לא תחדל מהיות להם כשפה זרה, ובקראם בה, אם לא יתרגמו בקול, שפתיהם כמו נעות ולוחשות את התרגום באזניהם.

זה הוא פרי הלמוד העקש וסר הטעם. ובדרך עקש ועקלקל כזה ילמד עם שלם לבניו את שפתו הקרושה, החביבה, את שפתו המליצה בינו ובין אלהיו, בינו ובין אבותיו!

זה מקרוב באו מורים מומחים לתקן מעט את המעות בראשית הלמוד העברי ויחברו ספרי קריאה עברית בלשון עם ועם, כלומר ספרים כתובים רוסיית, גרמנית, צרפתית וכיו' באותיות עבריות, ולמדו ילדי ישראל לקרוא עברית בלשונם המדוברת בפייהם, ולא יקראו עוד מלים זרות לא-מובנות. אולם, אם נרצה להתכונן הישב כדבר, נוכח, כי החכמים האלה הועילו מעט מאד בתקנתם זאת. הנה לפנינו ילד שלמד את הקריאה העברית ברוסית או גרמנית כשטה טובה מאד, ובחצי שנה עלה בידו לצרף אותיות למלות — והוא עתה בן ארבע שנים וחצי או בן חמש — ונתת לו הפעם ספר כתוב עברית בכתב ובלשון. והלא חזרה השאלה למקומה: הוא יודע לבטא את המלים, אבל מה תועיל לו הידיעה הזאת? הוא יודע לבטא מלים זרות לו מעקרן, מלים חסרות כל תנועת חיים בעיניו, ועליך לתרגם משפה לשפה לילד בן חמש שנים. את מי תורה דעה ואת מי תבין שמועה, נמולי מחלב, עתוקי משדים? על נפש רכה כזאת נמיל עבודה רוחנית כלמוד שפה מספרים, אם כי כתובים לרוח הילד, על פי תרגומים! וגם את הקריאה למד בדרך לא טבעי מאד: עברית באשכנזית, עברית בפולנית, עברית בגרמנית! אין לשון אחת צריכה לנעת בחברתה, בראשית למורה, אפילו כמלא נימא. למה לילדינו לקרוא עברית בלשונות אחרות בעת אשר יכול יוכלו לקרוא עברית בעברית? — ואם הפצים אנחנו, כי בלמד ילדינו את הקריאה יבינו מיד את המלות הנקראות, מי יפריענו מעשות זאת גם בעברית? והלא הדרך הנכונה פשוטה היא מאד: למדו את הילדים לדבר ראשונה ואחר לקרוא!



מה יתר קל לילד להבין: הוא נוגע בנחלת או בכוס מים רותחים, ואתה אומר לו: זה חם, הוא נוגע בגוש שלג או שם ידו בכוס מים קרים, ואתה אומר לו: זה קר; אתה מראה אותו פרחים לבנים ואדומים ואומר לו: זה לבן וזה אדום, וכדומה לזה — מה יתר קל לילד — אנו שואלים — אם להבין דברים כאלה, או להבין, כי ר מנקודת בסגל — ך, בקמץ — ך, מרככת עם ך — ך, עם ך — ך, וכו'? כמה יזיעו האמללים הקטנים עד אשר יעלה בידם להבחין בין אות לאות ובין נקודה לנקודה! אם תלמידך הוא בן ארבע שנים, הלא זה שלש שנים שהוא לומד לדבר, להשמיע בקול את הרשמים שירשמו בנפשו העצמים העושרים אותו והפעולות שתעשינה לעיניו, ועלינו רק להוסיף להוליכהו בדרך שכבר הולך בו; בעת שענין הרכבת אותיות, קיים ונקודות, להורות על קול ידוע, על הכרה וגם על מלה שלמה — הוא בעיניו דבר חדש לגמרי, המצאה נפלאה שאין מהו יכול לעכל.

ואם תודה, כי למוד הרבור על פי השטה הטבעית קל ונוח לילד הרבה יותר מלמוד הקריאה אפילו בטובה מכל השטות ואפילו בספר כתוב בלשון הלומד, — לנו איפוא מהקל אל הכבד, מהירוע אל הבלתי ידוע, מהדבור אל הקריאה. הקדישו לזה לא יותר משני הצאי שעה ליום במשך שנה אחת, ולמד הילד בלי כל יגיעה, בלי עבודה רוחנית רבה, את ראשית דעת השפה, המש או שש מאות המלים שלמד תספקנה לו להביע את רוב הענינים שעליהם תסבנה שיחותיו בבית הספר, ואז, בהוסיפכם ללכת בדרך הטבעי הוזה בלמוד השפה, רק אז, תתנו בידי הילד ספר קריאה, והיה כלמדו לצרף אותיות למלים ופגש בספרו — שחובר לצורך הזה — מלות ופסוקים השגורים על פיו ואשר הפעולות והעצמים העושרים אותו כבר הטביעו בנפשו, וקרא עברית בעברית; כי המעט אשר למד מהשפה הזאת לו הוא, קנינו הוא, והמלים שהוא קורא תפעלנה עליו אותה הפעולה שתפעל כל מלה משפה חיה על הילד המדבר בה. באותו הרגע שעינו צרפה את האותיות למלה הציג זכרונו עצם, איכות או פעולה, כמו חיים לפניו, בלי אמצעות תורגמן, והילד שמח, כי יפגוש בספרו דברים הידועים לו מכבר. אל נא נשכח אף רגע, כי בדברנו עברית בשעות הלמודים העברים לא נקבל עלינו כלל וכלל לפתור את שאלת תחית השפה העברית, מרבית אחינו היודעים, כי בבתי ספר אחרים בא"י ידברו המורים לתלמידיהם עברית, חשוב יחשבו, כי מטרת הרבור הוזה היא אך תחית השפה והתקוה להעמיד דורות מדברים אותה כשפת מולדת, וככה אולי יחשבו גם מורים אחרים, ולפי זה, אם נרשה לנו להטיל ספק באפשרות תחית לשוננו, או גם לכפור בה, אז אין לנו כל צורך ברבור העברי. והנה במה שקדם כבר הוכח למדי, כי צורך הרבור העברי בבית הספר איננו תלוי כלל באפשרות תחית לשוננו. נניח לפי שעה, כי שפתנו מתה וכי אין לה כל תקוה לקום לתחיה, אבל גם שפה מתה צריך ללמד בדרך קצרה, בשטה טובה, וביחוד את השפה העברית, אשר כל בנינו מקדישים לה, עד הגיעם לשנת השתים עשרה ויתר, שעות אחדות ביום. להפך, דוקא הכופרים בתחית לשוננו, דוקא האבות המלמדים את בניהם עברית רק כדי לצאת ידי הבריות לבר ושאינם רואים כל צורך בלמוד הוזה כשהם לעצמם — דוקא הם צריכים להשתדל, כי ילמדו את לשוננו בשטה הטבעית, למען לא יאבדו בניהם זמן רב בלי תועלת. הן לא יעלה על דעת כל איש למאס בשטה טובה אך מפני זה, שהלאומיים רואים בה אמצעי להתקמות תקותם.

וללאומיים יש באמת לקוות הרבה מהשטה הטבעית בלמוד שפתנו, אם גם אולי



לא מצד תחית השפה. השטמה הטבעית, המחייבת אותנו לדבר לתלמידינו עברית בשרם ידעו קרוא אלף-בית וללמד את כל הלמודים העברים אך בשפה הזאת — תטביע את יסודות לשוננו בלב כל בניה. השפה שהילד דבר בה — אם גם אך בשעות ידועות כיום ובענינים ידועים — במשך שש או שבע שנים, לא תוכל להמחות מזכרונו, הוא לא ישכחה אף אם יעובה. על ידי השטמה הטבעית תהיה שפתנו לבנינו, במדה ידועה, לשפת ילדותם, ומפני זה יאהבוה. והיה כאשר יגדלו ויחכמו והתעורר בהם החפץ לקרוא בה, יוכלו למלא חפצם בנקל, כי עיקרי השפה ידועים להם. אהבת השפה תנחם אפוא אל ספרותה, וזאת האחרונה תביאם אל עמם.

כל עוד שבנינו לומדים עברית בשפות אחרות לא תוכל לשוננו להתקיים כפי אותם מהם הלומדים אותה, כמו באונס, רק בילדותם; כל עוד שלמדו שפתנו הוא אך תרגום כתבי הקדש או ספרים אחרים, כל עוד שנים תורת לשוננו נלמדת בלשון אחרת, — לא ישאירו למודינו כל זכר בלב הילדים העוובים אותם בהחלם ללמוד אומנות או חכמה, והיתה כל יגיעתנו ויגיעת הלומדים לשוא, ותם לדיק כחנו. מכל עמלנו ישאר בלב הנער אך הרושם הרע, כי בילדותו העמיסו עליו עבודה קשה ללא הועיל ויאבדו את זמנו היקר.

עלינו לזכור חמדה, כי כאשר נקל מעל ילדינו בלמודים העברים כן נעורר בהם את התשוקה ואת האהבה אליהם, וכאשר המעט נמעיט לדרוש זמן בעד שפתנו כן גדל יגדל חפץ האבות לשים לב אליה. יחס למודינו אל יתר הלמודים דומה ליחס עמנו אל כל העמים; עלינו הוציאו שם רע בין הגוים, ועל למודינו הוציאו שם רע בין משכילינו. וכמו שבמלחמת הקיום עלינו לשפר את מעשינו ואת מדותינו ולבלתי הניח את מקומנו, ככה גם במלחמת תקומת למודינו חובה עלינו ללמדם בשיטה הטובה והקלה מכל השיטות, ולא יבושנו או בנינו בהם ואהבונו ונמשכו אחריהם.

או, כאשר כל בני ישראל ילמדו את דתם, את שפתם ואת תולדות עמם בעברית, אז ירנישו באמת, כי בני עם אחר הם ושפה אחת לכלם.

## ג.

אבל האפשר להשתמש בשיטה הטבעית בלמודים העברים, או, במלים אחרות, האפשר לעשות את שפתנו למדוברת ככל אשר תדרוש השיטה הזאת?

אפשר ואפשר, אם עשה תעשו, יכול תוכלו.

עוד הפעם עלינו להזכיר: אל לנו לערב שאלת אפשרות הדבור בעברית בבית הספר בשאלת אפשרות הדבור בעברית בכלל. נניח, כי קשה מאד להביע בעברית את כל מחשבותינו, כי אי אפשר אולי לפי מצב שפתנו היום לתרגם בה רומנים וענינים מדעיים ידועים; אמת הוא, כי אין ביכולת שפתנו, במצבה עתה, להביע את כל חפצי החיים בכל דקותם בזמן הזה, ואי אפשר, כודאי אי אפשר, לערוך בעברית עתון של "מודות". כל זה אמת וצדק; אבל גם בזה אין כל ספק, כי לצרכי בית הספר תספיק שפתנו ומצא תמצא לילדים בארבע האמות של חדר למודם; נעלה הוא מעל כל ספק, כי יש ללשוננו די מלים לבאר את עצמה ואת כל אשר ילמד בה. אוצר מלות שפת עבר יספיק לבאר בעברים לילדים עברים את תורתנו הכתובה עברית. אין לנו כל צורך בשפה אחרת למען



פרש לתלמידיו את עניני המועדים, יציאת מצרים, תולדות משה רבנו, כבישת הארץ, חרבן ביתנו וכו': בלי כל לחץ נוכל להסביר בעברית את כל תורת לשוננו. הנך מלמד חומש לתלמידך: ויצא יעקב מכאר שבע. . . — אל תשכח כי דבר לך אל ילדים אשר דברו עברית למן יום בואם אל בית הספר עד הניעם אל למוד התורה — ויפגע במקום: פגע, פגש, מצא מקום בלכתו בדרך; וילץ שם: לץ, ישן שם, במקום ההוא, בלילה; כי בא השמש: בערב יבוא השמש, ירד שם, במערב; כבוקר יעלה פה, במזרח, ובערב יבוא, ירד שם, ולא יראוהו עוד; . . . וישם מראשותיו: בשכב האדם יהיה המקום שתחת ראשו (והראה זאת המורה בפועל) מראשות, והמקום אשר תחת רגליו מרגלות. ויעקב אבינו שם אבנים מראשותיו, הוא הניח את ראשו על האבנים ויישן. . . וכן הלאה.

אתה מלמד את פרשת הקרבנות: ובראשי חדשים — היום הראשון של כל חודש הוא ראש החדש; תורתנו תצוה כי בכל ראש חודש תקריבו עולה — עולה היא קרבן אשר יעלה, ישרף כליל, כלו, על המזבח. . . פרים בני בקר — הפר הוא בן הפרה, עגל גדול; הפרה, אישה השורה, ובניה: הפר, העגל והעגלה — הם בקר. . . ואיל אחד — כבש בן יתר משלש שנים הוא איל. . . תמימים — בלי מומים, שלמים בנופם; כל בעל חי שאחד מאבריו איננו שלם הוא בעל מום, איננו תמים; העגור, החרש, הפסח הם בעלי מומים. והתורה אסרה עלינו להקריב קרבן בעל מום, הוא צריך להיות תמים.

הלא תודו איפוא, כי יכול נוכל להסביר את המלים בעברית באופן כי התלמידים יבינו אותן יתר מאשר יבינו את תרגומן היבש בשפתם. ההבן יבין ילד בן שבע שנים את המושגים: עולה, תמים, איל, בקר, צאן, בשפתו? הלא עליכם לבארם לו בבאורים רחבים, ואם כן למה לכם שפה זרה? ואחרי אשר הילדים קראו הרבה בתורה וכבר נקבעו כל המושגים האלה במוחם, ואין עוד כל צורך בבאורים, או אין כל צורך גם בתרגום.

ובכל מקום שתוכל להשתמש בשפה המוחשית והממשית בתלמוד התורה, אל תמנע מעשות זאת. בהגיעך בסדר שמיני אל פרשת הבהמות הטהורות והטמאות, תציג לפני תלמידך עז חיה והתכוננו אל פרסותיה, תראה אותם את תמונות החיות אשר לא תוכל להביא חיים לבית הספר, תביא לפניכם דג טהור ודג טמא, ארבה, שרצי העוף; בפרשת הקרבנות תראה כליות, כבד וכו'; תעשה לך מדות כמדות אשר השתמשו בהן אבותינו על אדמתם: איפה, עומר, היף, אמה, זרת, שפה וכו'; תכין לך משקלות כמשקלותינו לפנים; תשוה את מטבעותינו הקדמוניות למטבעות אשר בארצך. הנה תלמידך קוראים לפניך: אביב קלוי באש, גרש כרמל תקריב את מנחת כבוריך. אם עושה אתה את מלאכתך באמונה והפיץ תהפוך כי תלמידך יבינו את תלמודם ולא יהלמו חלומות בהקיץ, הבא להם אביב וקלהו באש, הכין לך גרש כרמל ולקחהו בידיהם וטעמוהו. כל זמן שלא תראה אותם את הדברים האלה לא יועילו כל תרגומיך, ואם יראו זאת בעיניהם — התרגום למה הוא בא?

ואתם, המחברים ומוציאים ספרים ואוצרי מלים עברים לבני הנעורים, למה לכם לתרגם את המלים הקשות בשפה אחרת? הלא נועדו ספריכם לנערים היודעים את עקרי השפה, ואם כן מדוע לא תבארו הכל בה בעצמה? באיזו שפה יבקש הנער הגרמני את תרגום המלים הקשות בלשוננו? הלא גם לו אוצר מלים.



„אבל, תאמרו, אין הנדון דומה לראיה. הגרמנית לגרמני — שפתו היא, בעוד שהעברית לעברי שפה זרה היא“.

כן אמנם הדבר לפי מצבו עתה. אך בזה הנה שבנו למענתנו העקרית. למדו את השפה הזרה כאילו היא שפתכם. גם לרוסי הלומד צרפתית יותר טוב להשתמש באוצר מלים צרפתי, מבצרפתי-רוסי. אחת משתי אלה: אם הלומד איננו יודע את ראשית השפה, הן לשוא יבקש עזרה באוצרי מלים, ואם יודע הוא את יסודותיה, ויכל לבקש באורים בה בעצמה; ישבח נא כמעט רגע שפות אחרות, יבגוד נא שעה קלה בשפת מולדתו והשתקע בשפה החדשה ונאחו בה. וכאשר ירחק, בעת למודו, מלשון עמו, כאשר יתגבר לכתב מדינתו, כן ירבה לדעת את לשון העם הזר וכן יוסיף להכירה.

מורים רבים חשב יחשבו, כי רק בא"י אפשר ללמד עברית בעברית, כי בארץ אבותינו קל מאד לעשות זאת. זה היה אולי אמת לפני אלפים שנה, בעת אשר לשוננו עוד היתה חיה בפי חכמינו, וגם כל העם, בדברו ארמית, לא רחק הרבה משפת אבותיו. אולם בימינו אלה, אחרי אשר גם פה מספר הנפשות המדברות עברית לתומן לא יגיע לעשרים, אין כל הברזל, ביחס אפשרות הדבור העברי בבית הספר, בין א"י לארצות אחרות, וכלן מסוגלות או אינן מסוגלות במדה אחת לדבר הוה. כל מה שאפשר לעשות לטובת הלומדים העברים בא"י אפשר וקל לעשות גם בארצות אחרות. אל תאמינו, כי הספרדים בערי הקדש והדרור הצעיר במושבות מדברים עברית; היו לא היתה. הראשונים משתמשים בלשוננו אך כדברים לאחיהם בני ארצות אחרות, וילדי המושבות מדברים עברית אך למוריהם או לחבריהם בפני הראשונים. גם פה איפוא הדבור העברי לא יצא כמעט לעולם מחוץ לכתלי בית הספר, אבל בין הגבולים הצרים האלה הוא מראה את פעולתו לטובה, והמורים המשתמשים בשטה הטבעית רואים ברכה בעמלם. אם טובה היא השטה הזאת, מי ימנע את הטוב מאחינו בכל ארצות פוזריהם? מי יפריע אותם מהקל מעול בניהם הקשה?

רבים אולי יחשבו, כי בא"י קל ללמד עברית בעברית, יען כי פה בכתי הספר מקדישים זמן רב ללשוננו. וטעות גדולה בידם. פה יש בלבול לשונות מאין כמוהו; פה מלמדים עברית, ערבית, צרפתית, ולפעמים גם תורכית, ובערים — גם אנגלית וגרמנית; בעוד שבארצות אחרות ילמד הילד על הרוב רק שפת הארץ ועברית לבר. ואם כן מה נשתנו, בנרון השטה הטבעית, כל הארצות מא"י? ואם גם נניח שבכל הארצות לא יוכלו ילדינו להקדיש זמן רב לעברית כמו בא"י, או על אחת כמה וכמה מחויבים אנחנו לבחור בשטה היותר קלה.

היוצא מכל האמור הוא, כי כמה מעלות טובות לשטה הטבעית על שטת התרגומים:

- (1) השטה הטבעית תעשה את מלאכתה על ידי כל חושי הילד, וביחוד על ידי חוש הראות והמשיש. ובהיותה מוחשית, לא תדרוש מכשרון בינת הלומד יתר מכפי כחו, והוכרון יבוא בה רק לעזרת שאר החושים.
- (2) ועל כן נוכל ללמד על פיה ילדים בני ארבע שנים ופחות מזה.
- (3) והיה בהגיע הילד לשש שנים, וידע את יסודות הלשון, ובתתך לו אז ספר קל, כמו רוב ספר בראשית וחלק גדול מספר שמות ומיתר כתבי הקדש — ורץ בו; ויכול המורה לפנות את לבו לתוכן הענין, כי הלשון לא תכבד על הלומד.



(4) השטה הזאת מקרבת את הילד אל הטבע, אל עולם המעשה, ובראשית עבודתה אין לה כל צורך בספרים.

(5) ובעשותה את הלמוד למעשה, לתנועה ולחיים, תהיה לילד — האוהב מטבעו מעשה ותנועה, חרוש וחיים — לעונג ולא למשא, ועל כל פנים לא למשא כבד מנשוא.

(6) היא תפקח את עיני הילד ותרגילהו להביט אל כל אשר סביבותיו ולהתבונן אל כל אשר יראה, לבחון את איכויות הדברים אשר לנגדו ולבקש חשבון במעשים אשר יעשו לפניו.

(7) היא תרגילהו לבלתי הוציא דבר מפיו טרם יבורר לו הענין על פי מראה עיניו; היא תרגילהו לראות ראשונה, לחשוב ואז לדבר.

(8) בלמדה את השפה, תחיל את הילדים, אנב אורחא ובדרך טבעי, המון ידיעות שונות ודרושות מאד בחיים, אשר רבים מתלמידי בתי הספר הבינונים לא ידעון, בלמדם אותן כלמודים נבזוים הנקראים בשמות רמים, כמו: גאוגרפיה, אנטומיה, בוטניקה וכו'.

(9) על פיה יעכל הילד את למודו מיום החלו ללמוד, ובחזרו עליו, ישנה את צורתו למאה פנים, ועל ידי המעשה שיעשה בו יהיה לקנינו.

(10) על פיה ידברו המלמד והלומד בכל עת הלמוד בשפה הנלמדת, וגם בעת הכתיבה והקריאה, והשעה שיקדיש הילד לעברית, תהיה כלה נתונה לשפה הזאת.

(11) בלמדה את השפה בה בעצמה, בלי עזר שפה אחרת, תרגיל את הלומד לחשוב בה, ובכואו לכתוב בה עליו אך להעלות על הכתב את הרשמים שכבר נרשמו במוחו.

(12) בלמדה עברית בעברית תחן לכל ילדינו בכל הארצות שפה עברית אחת, ולא נצטרך להוציא בכל מדינה ספרי למוד מיוחדים, וכל מורה עברית יכל יוכל ללמד שפתנו לאחינו בכל הארצות, מבלי דעת אף מלה אחת משפתם.

והפך כל אלה בשטת התרגומים:

(1) היא תעשה את מלאכתה רק על ידי בינת הילד וזכרונו לבד, ובהיותה מפשטה תדרוש מהכשרונות האלה יתר מכפי כח הלומד.

(2) ועל כן, המתרגם לילד בן פחות משש או שבע שנים, מטמטם את מוחו וממית את כשרונותיו.

(3) וגם בהגיע הילד לשש שנים עוד יקשה עליו מאד התרגום, ובמשך שנים רבות לב המלמד והלומד נתון יותר לתרגום, לשפה, מאשר להענין בעצמו.

(4) שטת התרגומים נוסדה כלה על ספרים ואין לה כל עסק עם עולם המעשה.

(5) ובעשותה את הלמוד למדרש לבד, בתתה לילד בתחלת למודו רק את הספר, בהרחיקה אותו לעתים ידיעות מעולמו המלא תנועה וחיים ובהציגה לפניו חלק זה אך מלים מתות, הבאש תבאיש את הלשון ואת כל הענין בעיניו, והיה עליו תלמודו למשא מעיק, ובית הספר לבית הסהר.

(6) היא תכלא אותו בארבע אמות של ספר קטן, והיה לו הנייר לעולם ומלואו.

(7) היא תרגילהו לשנות דברים שפעמים רבות לא יבינם, לחלום חלומות בהקיץ, ובכלל, לשפוט את הכל על פי משמע אזניו לבד, היא תרגילהו לדבר טרם יחשוב ולחשוב טרם יראה.



- (8) היא שקועה כלה במלים ובתרגומיהן, ובקרוא הילד כספרו ידיעות מועילות ישבחן מהר, ולפעמים גם לא יבונן, כי מלים לכד ראה ולא את הדברים בעצמם.
- (9) על פיה ישנן הילד שנים רבות את דברי הספר בלי הוסיף או גרוע אף מלה אחת; ויען כי אין לו בתלמודו כל עבודה עצמית, יען כי לא יעשה בו כל מעשה, לא יהיה לקנינו.
- (10) על פיה ידברו המלמד והלומד בכל עת הלמוד בשפה אחרת, ובלמד המורה את תלמידו קריאה או כתיבה, לא תזכר השפה שבה יכתבו או יקראו. נמצא כי הילד הלומד עברית שעה ביום עוסק בה פחות הרבה משעה.
- (11) בלמרה את השפה בשפה אחרת לא תרגיל את הלומד לחשוב בה, כי אם תלמדוהו לתרגם בה משפתו בעזרת כללים רבים, והיה כבואו לכתוב בה ופגש קשיות ודקדוקים על כל צעד.
- (12) בלמרה עברית בשפות אחרות תבדיל בין אחים, ולמדו בנינו עברית ורגונית, עברית גרמנית, עברית אנגלית, עברית ערבית וכו', והיה מספר השפות העבריות מספר ארצות פוורינו. ומפני זה נצטרך להוציא בכל מדינה ספרי למוד עברית מיוחדים, ומורה עברית מצוין בארץ אחת לא יוכל ללמד שפתנו את אחינו בארץ אחרת עד אשר ילמוד את שפתם.

עמק עיון, בצפון נחלת נפתלי. יצחק אַפְשֶׁטֶין.



## לתולדות ה"שלחן ערוך" והתפשטותו.

(ב\*.)

מן המצוקות והתלאות שהשיגו את אחינו בארץ אשכנז מצאו להם רבים מפלג בארץ פולין הקרובה. הממשלה קבלה אותם ברצון והמלכים הטו להם חסד ונתנו להם הנחות לשמור דתם בגלוי ולהתנהג בחייהם הפנימיים כטוב וכישר בעיניהם. ותהי ראשית מעשיהם להקים להם ישיבות ובתי מדרשות בשביל להביא את התורה אל האכסניא החדשה שלהם. אבל איש לא היה בארץ אשר יורה להם את דרך הלמוד ויאחד את דורשי התורה, המפורים ועיר שם ועיר שם ככל הקהלות הקטנות, למרכו אחד כללי, שממנו תצא תורה לכל המדינה. בעת ההיא קם להם כמלאך מושיע הגאון ר' יעקב פולאק, ר"מ מפראג. הוא היה מן "המרחיבים" הקיצוניים ונלה דרך חדש בלמוד התורה. אל הפוסקים וההוראה לא נתן לבו, וישם כל מעינו רק בחדורים ופלפולים וימציא "חילוקים" לחדר את התלמידים ולברך את הרעת, מבלי להתבונן אם מתאימים הם עם ההלכה ואם יש להם על מה שיסמכו בההניון הישר. מה היו החילוקים הללו ועל מה אדניהם הטבעו, אם בנו רוב פלפולם על התלמוד והתוס' או שפלפלו בפוסקים — איא לדעת, כי מאומה לא נשאר לנו מאלה החילוקים והפלפולים שבזמנם<sup>(1)</sup>. כנראה, הרגיש הממציא בעצמו, כי חסר להמצאותיו יסוד נכון שאפשר לבנות עליו בנין עולם, אלא השתמש בהן כאמצעי להוציא על ידן את הלמוד הישן, היבש, של "המפסיקים", ולא נבראו אלא לשעתן, לתפוש את התלמידים בלבם ולקרב אותם אל דרך המרחיבים. אולם גדולי אשכנז התנגדו לדרך הלמוד החדש שהמציא מהר"ף, ורבים מראשי הגולה זקני ומופתי הדור לא היתה דעתם נוחה מזה (צמח דוד ח"א, ר"ץ). ובעינינו לא יפלא זאת, כי במה התעסקו או אלה ראשי הגולה, גדולי עולם? במנהגי מהר"ל, מהרא"י וכדומה מן הפוסקים היבשים, ופתאום קם אחד שאינו שם לב כלל לפסקי ההלכות ומבלה עתות תלמידי הישיבות בפלפולים זרים וחילוקים שאין מהם כל תועלת למעשה, האם לא יהיה בעיניהם ממבלי עולם? ובראות מהר"ף, כי באשכנז לא מצא אזנים קשובות לשיטתו, וילך לו מפני אחיו אל ארץ פולין, שהיא היתה עדיין קרקע בתולה. בחשבו ששם ימצא לו כר נרחב לזרוע את זרע שיטתו החדשה, ויקם לו ישיבה ובית מדרש לתורתו. לאט לאט החלו תלמידים הצמאים לדבר ה' בארץ זו להתאסף תחת הגלגל ולשמוע לקח מפיו.

\* עיי' למעלה חובי כ"ב ע' 303.

(1) רק בדרך השערה נוכל לחשוב, כי עיקר החילוקים והחדורים הללו נבנו על דברי התוס', כי שם אפשר למצוא בקעה רחבה להתגדר בחילוקים ופלפולים, ויוכל היות כי בחדושי המהרש"א ומהר"ם שו"ף נמצא רושם החילוקים של אותו הזמן.



ותחת אשר בארץ אשכנז התנגדו לו, פה, להיפך, זרעו חכה שורש בלבנות התלמידים, כי הוא הופיע להם בשעה מוכשרת מאד. דורשי התורה הבוודים בארץ זו, גם נפשם קצה כבר בתורת חכמי אשכנז שהביאו אתם, כי בטעמם פה טעם חירות והיים של עושר וכבוד, נפשם נעשתה רחבה ודעתם זוחה ושאפו לגלות חדשות ונצורות בתלמודם ולהרחיב את דרך למודם, ומפני כן מצאה שיטת מהרי"ף מסלות בלבכם ושחו בצמא את דבריו והשתדלו להרחיב עוד את שיטתו ולתת לה מהלכים בכל הישיבות.

אמנם באמת הרחיק מהרי"ף ללכת עד הקצה האחרון, בהסירו את לב התלמידים לגמרי מההלכה, לשים כל מעינם אך בהפלפול. סוף סוף גם ההלכה תורה היא וללימוד היא צריכה, כי היא מביאה לידי מעשה; אלא שכן דרך מלחמות שתי שיטות בעולם, שבשעה שמתגברת האחת היא נוטה עד הקצה האחרון ואינה מבקשת לראות אף הצד הטוב שבצרתה, וכן קרה למהרי"ף, שמפני שלא ישרו בעיניו דרך המפסיקים, השמים כל מעינם בפוסקים, עמד הוא והוציא מכל וכל את למוד הפוסקים מפני הפלפול. אבל גם הדרך הזה לא יתכן, ונחויץ היה אפוא אפשר בין הקצוות הללו ולהעמיד את ההוראה על דרך המרחיבים, כלומר ההוראה ההגיונית. והפשרה הזאת באה ע"י אחר מתלמידיו הגדולים, הגאון ר' שכנא. מהרי"ף העמיד תלמידים הרבה והם הם שהרכיבו תורה באותו הדור בפולין, אולם רובם אינם ידועים לנו, והמפורסם מכלם הוא הגאון ר' שכנא. מומן הגאון הזה מתחלת תקופה ההיסטורית האמתית של היהודים במדינת פולניא. קודם הזמן הזה אין לנו ציור נאמן מחיי עמנו במדינה זו. הקהלות לא נתישבו עדיין ולא היו להם תקנות קבועות במנהגי חייהם, גם חכמים מפורסמים לא באו עדיין לשכון בתוכם. הזמן ההוא היה בכחינת תקופה המוקדמת להיסטוריה, שאור והושך משמשים בה בערבוביא, ואך משהופיע הגאון ר' שכנא החלו החיים האמתים של עמנו שם, וקהלות פולניא התחילו להתרומם ולהתפרסם ויצאו להן מוניטין בעולם. ר' שכנא, הוא הרב הגדול, ראש גלות אריאל, מופלג על אנשי דורו, ושמעו יצא ממזרח שמש ועד מבוא" (צ"ד, שי"ז). — גם הוא לא השאיר לנו שום ספר, אבל מתלמידיו הגדולים שהעמיד, המוקירים ומעריצים את שמו ומוזכרים אותו בכבוד הראוי לראש הגולה, נוכל לדעת את כל גדלו. הוא קבע דירתו בלובלין ושם יסד את ישיבתו המפוארה ששמנה יצאה התורה לכל הארץ, ויש ידים להשערה, כי מני אז נקבעה עיר לובלין לאספת הועד דארבע ארצות ונעשה שם מרכז התורה לארץ פולין, כי כל רבני הארץ היו נכופים להגאון ר' שכנא וסרים למשמעתו. גם כל הקהלות אשר מחויץ למדינת פולין פנו אליו בדברי ריבונותיהם והוא נזר גיורות עליהם ומחרים רבנים ומוריד דיינים מכסאותם (שורת רמ"א סי' נ"ה). ממעט חידושיו שהגיעו לנו דרך אנב ע"י תלמידיו (ד"מ יו"ד סי' ק"י) נראה, שהוא היה חר השכל מאד ובעל הגיון ישר והיה מדרכו לפלפל בדברי הפוסקים. בהיותו תלמידו של המרחיב הקיצוני מהרי"ף, היה גם הוא מן המרחיבים, אלא שהוא לא היה קיצוני. הוא קבע עיקר למודו בישיבתו לא כנמרא, אך בפוסקים, ביחוד אהב ללמוד עם תלמידיו את הרא"ש (ד"מ אר"ח סי' ק"ב) והטור (ד"מ יו"ד סי' ק"י) וכן השערים מדורא (הקדמת יובח מים חיים). למוד הרא"ש היה לפי רוחו, כי כאשר כבר הזכרנו, דרך הרא"ש התאימה עם רוח המרחיבים, שהוא מוציא את ההלכה מן הפלפול והסברא בנמי ובתום, ואלה האחרונים, הטור ושערי-דורא, היו אהובים להמרחיבים, לפי שהם נתנו בר נרחב להמעיינים במ לפלפל בדבריהם, להראות את מקור ההלכה בנמי ולהשוותם עם יתר הפוסקים. ביחוד לקח הטור את לב חכמי הזמן ההוא, והוא היה הפוסק היותר



מקובל בזמנם, והרבה התחרו לבארו (שהיג מע"ס אות ב"י). ומוה אנו מוציאים את השערתנו, כי הגאון ר' שכנא היה מן הפשרנים, כלומר שהוא העמיד את הגבול בין המפסיקים הקיצוניים בעלי פסקים יבשים ובין המרחיבים הקיצוניים בעלי החילוקים של הכל, כי בקבעו בישיבתו את הלמוד בפוסקים מרחיבים, שיפלטו בהם התלמידים, הכניס את דרך ההגיון בהלכה ועשה בזה פשרה בין הקצוות. מצד אחד התרחק מחילוקים בעלמא, שאין בהם תועלת למעשה, ומצד השני עשה גם את ההוראה להכמה עיונית, פלפולית, והרחיב את נבולה בספרות, כשיטת המרחיבים. הוא התרחק מאד מן ההוראה הפסקנית, ההוראה היבשה, ומטעם זה לא רצה לכתוב "פוסק", למרות הרבה הפצרות מצד תלמידיו (ויכוח מים חיים ושו"ת רמ"א סי' כ"ה). לפי עדות בנו (שם), נתן טעם לזה בדברים כאלה: "יודע אני דשוב לא יפסקו כ"א כאשר אכתוב, מטעם דהלכתא כבטראי, ואין רצוני שיסמכו העולם עלי... לכן יעשה כ"א כפי הוראת שעה כאשר עם לבבנו". וזהו דרך המרחיבים האמתיים, לבלי להחליט ולהפסיק את ההוראה, אלא להמשיך את כחה לדור יבוא ולמסור אותה להבאים אחריהם. מגדולי תלמידיו של ר' שכנא היו: בנו ר' ישראל (שהיה ממלא מקומו), ר' חיים בר' בצלאל (בעל ספר וכוח מים חיים), ר' יצחק בר' בצלאל מלאדמיר, ועוד הרבה. אולם יותר מכלם עשה לו שם תלמידו הצעיר ר' משה איסרליש בר' ישראל<sup>2</sup>), המפורסם בשם רמ"א. הוא נתמנה לר"מ בימי עלומיו, עוד בחיי רבו ר' שכנא, שהיה גם חותנו<sup>3</sup>). בדרך למודו התרחק הרמ"א הרבה מאד מרבו דרכו מהר"ף. כל סברותיו הם ע"ד ההגיון, קלות וישרות למוצאי דעת. הוא אינו עוקר הרים וטוחנם זו בזו וסברותיו אינן מצטיינות בהריפותן וחדודן, אבל תחת זה הן עמוקות ורחבות וקולעות אל האמת. הרמ"א אינו אוהב להביא ממרחק ראיותיו, אלא ממקום שהוא דן; הוא יורד לעומקה של הלכה, ואינו זו משם עד שעושה אותה ברורה כשמלה ומוציא דין אמת לאמתו. כבעל הוראה אין באחרונים כמותו, ומעולם לא נצחו אותו חבריו בהלכה. גם נשקפה לנו מכל תשובותיו טהרת נפשו וענותנותו היתרה; דבורו נגחתי ובעונה ומדבר שלום עם כל אדם, אפילו עם מתנגדיו, ודן לפני חבריו כאלו היו רבותיו. כאשר מן המרחיבים, שלא ההכרעה למעשה עיקר בעיניהם, אלא בירור ההוראה ההגיונית, הוא חוזר כמעט בכל תשובה על דעתו זו, שאינו מבקש להכריע למעשה, אלא להלכה. ובכ"ז הוא מעמיד על דעתו, לוחם מלחמתה של האמת, ובמקום שיש חלול כבוד האמת אינו חולק כבוד לרב. אולם לא עפ"י תשובותיו לכד נדע את הרמ"א. הוא הניח אחריו חבורים אשר בהם עשה לו שם עולם, הם ספריו ד"מ והנהגות השו"ע, שנחפשו בו ככל תפוצות ישראל. ופה הננו רואים אותו בתמונה אחרת לגמרי מאשר בתשובותיו. פה אינו כלל מיראי הוראה, אלא עומד כמכריע וחותך את דבריו בהכרה עצמית שאין למעלה ממנה וגוור לקבל את דינו ("וכן עיקר", "ואין לשנות", וכדומה מן הלשונות הללו). נחוץ איפוא להבין את הסתירה הזאת, שאיש ענותן כמהו יכול לכתוב

<sup>2</sup> אביו הי' קצין וראש העדה וגם בעל תורה, ובנו מכיאו להלכה בד"מ או"ח סי' ש"ך וסי' ת"ד בלשון "שמעתי מא"מ ש"ן". ובמקום האחרון אינו מורה לו.

<sup>3</sup> אשתו בת רבו ר' שכנא מתה עליו זמן מועט לפני מיתתו של האחרון, ובשכ"ל כה, כשמוכזר את רבו בחייו הוא קוראו בשם מו"ח (יו"ד סי' ק"י), וכשמוכזרו לאחר מותו וכותב ז"ל (או"ח סי' תר"ן), אינו כותב המי. וכן בתשובה לבנו ר' ישראל אחר מות אביו, אינו קורא לו גיסו ורבים נבוכים בזה.



את השו"ע בסגנון כזה. אולם תחלה נעמוד על אופיו של חבורו "דרכי משה" ונראה מה ראה לחברו, ואח"כ יתבררו לנו מנמותיו בשו"ע.

כשם שנפרדו האשכנזים מהספרדים בדרך למורם, כאשר הוכחנו לעיל, כן נפרדו עוד יותר בהשקפתם הדתית. בעניני אסור והיתר היו האשכנזים נוטים תמיד להחמיר, והספרדים — להקל<sup>4</sup>. ולהיפך, בדברים הנוגעים אל התקרבות ישראל לבני הנכר אנו מוצאים, כי היו האשכנזים מקילים והספרדים מחמירים<sup>5</sup>. את החויון הזה יש לתלות כמה שבספרד עמדו היהודים ביחס קורבה להעמים, ובאשכנז — במצב איבה. ומפני כן היו, מצד אחר, הספרדים צריכים לעשות סייגים, שלא יבואו לידי התבוללות, והחמירו על עצמם בהרכה דברים שלא מן הדין, בעוד אשר באשכנז שהתהוו בין ישראל לעמים היה גם בלא זה עמוק מאד ולא היה שום חשש התבוללות, לא מצאו לנחוץ לעשות גדרים יתרים; ומצד אחר, היו האשכנזים מוכרחים להתיר דברים שיש בהם משום התרחקות דתית בולטת, כדי שלא לעורר על עצמם שנאה יתרה מצד העמים, שימצאו כזה עלילה להרחיקם ולבזותם עוד יותר, ומפני חשש איבה התירו הרבה איסורים, בעוד אשר בספרד לא היה מקום להסבה הזאת, ועל כן נשארו שם האיסורים במקומם.

עוד זאת אנו מוצאים, כי האשכנזים היו מאז מקנאים גדולים למנהגי הדת יותר מהספרדים, כמו שהעיד הטור (או"ח הל' ר"ה סי' תקפ"ה): שהאשכנזים רזויים במצוות יותר מן הספרדים, ושולשלת ארוכה של קובצי מנהגים מעשי ידי האשכנזים באה ומעירה על כך, שאצילהם היו המנהגים יקרים מאד והשתדלו לסדרם ולהפיצם בין העם, כדי שיהיו הכל בקיאים בהם; ובספרד אין חוון כזה נפרץ. אולם בתקופה זו שאנו עומדים בה ירדה אשכנז מאד, חדלו תופשי ישיבות, יודעי התורה מעט, וביחד עם זה סבלו הרבה גירושין ונמסרו לבזה ולכליון, רוחם נעשתה נמוכה ודעתם שפלה ונתדלדלו למאד, עד שנפלה עטרת חכמי אשכנז וקץ ממשלתם הרוחני בא. וביותר היתה הסכנה צפויה לתורת אשכנז עכשיו מהשפעת הספרדים אחרי הגירוש, שנתפרדו בקהלות שונות, ביחוד באיטליא<sup>6</sup>, והביאו עמהם את מנהגי המדינה שיצאו ממנה, ואיש לא היה באשכנז שיעצור בעד השפעת רוח הספרדים. ובאותו זמן, כמו בכונה לקרב מיתחה של התורה האשכנזית הנוססת, הוציא מהר"י קארו את חבורו ב"י על הטור, ואחריו מיד את השו"ע, שבו הוא נוזר כליון גמור על כל מנהגי אשכנז ועל דעות חכמיה, לא שם ולא זכר להם בספריו, כמו לא היתה אשכנז בעולם ולא היו לא מהר"ל ולא מהר"י, רבי איסרלן, מהר"י ברונא, מהר"ם מינץ וכל בני דורם. גם ליתר החכמים הגדולים שחיו בארצות שונות, וביחוד לחכמי צרפת בעלי התוס', לא שם לב כל עיקר, וחלק כבוד, כידוע, אך לשלשה בחוריו: הר"י, הרמב"ם והרא"ש. הספר הזה, אלמלי נתפשט כמו שהוא, היה מוחק כל רושם חכמי ישראל האשכנזים מחיינו הלאומיים. כגואלים להתורה האשכנזית חשבו א"ע חכמי

<sup>4</sup> אם נשים לב אל רובי ההלכות בשו"ע ונציג את הגהות הרמב"א, שהוא נמשך אחרי חכמי אשכנז (כמו שנראה להלן), לעומת הבי"י, שנמשך אחרי הספרדים, אז נראה, כי רוב החומרות בעניני או"ח נולדו באשכנז.

<sup>5</sup> כל המשום לב אל השו"ע בהלכות עכו"ם, יו"ט וכדומה מן ההלכות, ימצא, שמהר"ק הספרדי המקיל ברוב המקומות באו"ח, פה הוא מחמיר, והרמב"א האשכנזי, המחמיר תמיד, פה הוא מקיל. עיי' לדוגמא: או"ח סי' קנ"ו, יו"ד סי' קי"ד וסי' קכ"ג וסי' קל"ג וסי' קל"ז וסי' קמ"ח. ועיי' בדרכי ההוראה להגאון מהר"ץ חיות ח"ב פ"ב, שמאריך בענין זה.

<sup>6</sup> גם באיטליא משלו מנהגי אשכנז מעת בוא לשם מהר"י מינץ ומתרי" קולון מאשכנז.



פולין, כי להם משפט הבכורה לתבוע את עלבון האשכנזים מיד הספרדים. הקהלות הראשונות שנתיסדו בפולניא באו לשם מאשכנז וצרפת וקבלו עליהם את מנהגי המדינות שיצאו משם, ועתה, כשנפלה קהלת אשכנז, התרוממה קהלת פולניא והתנשאה לנחול את ממשלתם הרוחנית של האשכנזים, ובשביל זה נמצאו חובה לנפשם ללחום את מלחמתם. לפיכך, כשיצא לאור הבי"ע על הטור, עשה רושם גדול ככל ישיבות פולניא. באמת כבר חנו רבים לקראת חבור כזה, כי, כאשר הוזכרו, היה עיקר המודם של ישיבות פולניא בפסקי הרא"ש והטור, שהם נמשכים אחרי חכמי אשכנז וצרפת, ולדברי הטור הסתומים לא היה עדיין כל ביאור, וראשי הישיבות בעצמם היו מתקשים לפעמים (בביאורו<sup>7</sup>) והיו עיני כולם מצפות לספר כזה, אשר יפרש את דברי הטור, ובודאי היתה המלאכה הזאת נעשית ע"י אחד מרבני פולין, אלמלי הקדימם הבי"ע. אבל בושו הפולנים ממבטם, כי הבי"ע לא לבד שלא בא להם לעזר, כ"א הביא מהומה לתוך ביתם, בהיותו עוקר מכל וכל את חכמי אשכנז וגם להטור בעצמו אינו חולק כבוד ואיננו מבאר אותו כל עיקר, כאלו אינו בא אלא לחלוק עליו. ומפני כן חשבו למלחמת מצוה לצאת כנגדו ולבטל את דבריו. והרמ"א היה הראשון שיצא לקנא קנאת האשכנזים בחבורו ד"מ. יש לשער, כי בתחלה באמת עלתה במחשבת הרמ"א בחבורו זה לעשותו ביאור על הטור, כי כן מעיד סגנונו בהרבה מקומות, אלא כשהקדימו הבי"ע והזמן דרש להתיצב נגדו, עוב הרמ"א את מנמתו לבאר את דברי הטור וכתת את עטו להרכיב, ללחום מלחמת התורה האשכנזית, והדימ, שנועד מתחלה להיות לביאור לטור, נהפך להשגות על הבי"ע<sup>8</sup>.

הספר הזה, בהשגותיו על הבי"ע, נכתב בסגנון קשה מאד בערך תכונת נפשו של הרמ"א, שהיה ענו ואיש שלום. בו נמצאו בטוים כמו אלו: "ואין דבריו נראין", "ודבריו אלו דחויים", "ודבריו המנומנים", "וטעות הוא בידו", וכדומה. עיקר מנמת הרמ"א בחיבורו ד"מ היתה: להשיב את כח ההוראה להאחרונים, וביותר לחכמי אשכנז וצרפת, ותחת כללו של הבי"ע, לפסוק אך כהר"ף, הרמב"ם והרא"ש, דעת הרמ"א היא כפסק מוהר"ם, שבכל מקום יש לפסוק כהר"ף חוץ ממקום שהתוס' חולקים עליו<sup>9</sup>. כן דרך הרמ"א

<sup>7</sup> ע"י שה"ג, מע"ג אות כ"י. ונראה משם, שהרבה מתנגדים היו לו להבי"ע גם בא"י בין הספרדים.

<sup>8</sup> בעל "עיר הצדק" מחלק את הד"מ לשנים, ד"מ הארוך וד"מ הקצר, ואחריו נמשכו רבים. אבל אין להשערה זו יסוד. טעותם יצאה מזה, שבהד"מ שבידינו, הנדפס עם הטור, הוא מציין לפעמים לעיין להלן, בעוד שלהלן לא נמצאו הדברים שהוא מרמז עליהם. אבל הסבה לזאת היא, שהד"מ נדפס בפעם הראשונה בשנת תנ"ב בכרך מיוחד, ועד העת ההיא סבב מיד ליד בכ"י ושלטו בו הרבה ידיים מזויפות, ואח"כ כשנדפס, הוציאו ממנו המדפיסים את תוכן הספר בקיצור והדפיסוהו סביב הטור, ועפ"י רוב החסירו בו את לשון הטור וביי המונח בד"מ, שהוא פה למותר, אחרי שיש לפני המעיין הטור ובי"ע, ומפני כן נמצאו בידינו ד"מ קצר וארוך. והנה אם כי א"א לסמוך על סדר הד"מ, מפני ששלטו בו הרבה מגוהים, כאמור, אבל כפי שנסתכלתי בו דרך למודי מצאתי, כי בידי המחבר נסדר תחלה חלק היו"ד ואח"כ האו"ח, הא"ע והחז"ט. כי ביו"ד מוזכר את שאר החלקים בלשון עתיה, ובהנשארים לחיפך. ואם כי נמצאו גם סתירות לזה, אבל ניכר ששם הגיהו המדפיסים. ועוד זאת, שביוד"ט מוזכר את רבו ר' שכנא כאיש שעורנו בחיים (יו"ד סי' ק"י), ומשא"כ באו"ח (סי' תר"ן).

<sup>9</sup> וז"ל בר"מ יו"ד סי' ל"ה: "ואני כבר כתבתי שאין לסמוך על דבריו בזה כלל (כשמכריע כהר"ף הרמב"ם והרא"ש), אלא יש לפסוק בכ"מ כפוסקים האחרונים. . . ומכש"כ דהתוס' מסכימים עמהם, דפסק מוהר"ם, דבכ"מ יש לפסוק כהר"ף חוץ ממקום שהתוס' חולקים עליו, ולכן



להחזיק תמיד בדעת הטור, כי כמו שהוכרנו, אעפ"י שהבי" סמך חבורו על הטור, נוטה הוא מספק הלכתו תדיר. מפני שהר"ף והרמב"ם עפ"י רוב נוטים לדעת אחת. ודעת הטור, שהיא דעת הרא"ש. נשארת יחיד לגבי שניהם. והרמ"א נמשך תדיר אחרי הטור. אולם עוד מנמה אחת נכבדה אנו מוצאים בשיטתו של הרמ"א בחבורו זה, והיא: להרים מעלת מנהגי העם למדרגת ההלכה, כלומר, לכלי לבקש בהמנהג את גרעין ההלכה, אלא לתת לו תוקף מצד עצמו אף במקום שלא נודע מקורו בתורה<sup>(10)</sup>. ולא עוד אלא שהוא מחזק את המנהג אף במקום שאין ההלכה מסכמת עמו<sup>(11)</sup> וחולק לו כבוד יותר מן ההלכה.

והנה לבשנחזור לתוך עומקה של הפסיכולוגיה הלאומית, נמצא, כי דעה זו נכונה מאד. אין עלינו להביט על המנהגים כעל מעשים בודדים, שבמקרה נשתרשו בעם. המנהג יש לו סבה עמוקה ברוח הפנימי של האומה, ואלמלי לא היה העם רואה בו איזה צורך לחייו הפנימיים, לא היה נמשך אחריו. משפט כזה על המנהג יצדק גם בנוגע לכל העמים<sup>(12)</sup>, ומכש"כ אצל עם ישראל, שמלחמת קיומו יותר קשה, בודאי יש בו הרגש יותר דק בנוגע למה שמועיל או מזיק לקיומו, ועלינו על כן להביט על מנהגיו כעל תוצאות רוחו הפנימי ולא לחשבם למקריים. ברבות הימים אמנם יש אשר המנהג יאבד טעמו וקשה למצוא סבתו, אבל בתחלת יצירתו בודאי היה בו רוח חיים והיה מתאים לצרכי השעה. ובאותה שעה שהעם הרגיש איזה צורך לשנות את ההלכה הקבועה, כלומר, לשנות באיזה פרט את חייו הקדומים ולקבוע לו מנהג חדש, אין זאת כי אם הרגש צרכי הקיום דרש כזאת. והחכמים, אלה מיסדי ההלכה, בראותם שהעם אינו מקבל עליו את עולם ונטה מהדרך שהם התוו לו, לא התמרמו עליו ולא הכריחוהו לשוב ללכת בדרכם, אלא, אדרבא, הם שבו ללכת אחרי העם, ואמרו: "מנהג מבטל הלכה", "מנהגן של ישראל תורה הוא", "הנה להם לבני ישראל", וכדומה<sup>(13)</sup>. ומי יודע מי קדם למי, ההלכה להמנהג או להיפך? והשערה קרובה היא, שבהרבה הלכות הסתומות לנו צריכים אנו לבקש מקורן במנהגי העם.

ואנו בני הדור הזה, שכבר פסק בנו כמעט כח ההתפתחות הרתית, ואנחנו מתגדרים אך בנחלת אבותינו וחיים בכותם, אנו בודאי צריכים להוקיר את המנהגים יותר מההלכות,

אין לסמוך על הבי" בזה וכיוצא בזה כלל". ובדעה זו הוא מחזיק בין לקולא בין לחומרא. עיי' ד"מ או"ח סי' י"ח, וי"ד סי' ל"ו וסי' קכ"ד וסי' קכ"ה ועוד בהרבה מקומות.

<sup>(10)</sup> "ואין צורך לנו בפסק הזה, כי כבר נתפשט המנהג במדינות אלו שהם בני אשכנז וצרפת" (ד"מ וי"ד סי' כ"ג). "וכן אני נוהג מפני המנהג, אף שהוא חומרא בלא טעם" (שם סי' צ"ג).

<sup>(11)</sup> בתשובה סי' קכ"ד מבקש סמך למה שנהגו במדינה אחת היתר בסתם יגם וכותב שאינו בא אלא לחלק כבוד להמנהג, וכן בתשובה קכ"ה, לענין חופה בשבת, מצדד להחזיר נגד הדין, בשביל להראות פנים להמנהג. ועיי' בד"מ וי"ד סי' ל"ט, שמתרעם מאד על ההיתר שנהגו למען ולמשמש בסירכות, שאין לה מקור בש"ס, ובכ"ז הוא אוסר: "רק מנהג אבותנו תורה היא ולדעתי מחומרותנו שנהגו להטריף כל סירכא אף במקום שכשר מדינא דגמי יצא קולא זו שנהגו למען ולמשמש". וכמה צודקים הדברים האלו! החומרות היתרות גורמות תמיד קולות יתרות ופריצות בדת. ועיי' עוד ש"ע וי"ד סי' ל"ג, שהניח המנהג בדבר העלפת האוונות אע"פ שאינו כן הדין.

<sup>(12)</sup> עיי' מאיר בספרו (בלשון רוסית) "תורת המשפטים של הרוסים" צד 14, ע"ד מנהגי העם וערכם.

<sup>(13)</sup> בירושלמי: "אם הלכה רופפת בידך הנח להם לישראל דאע"ג דאינם נביאים בני נביאים הם".



כי את האחרונות נתנו לנו החכמים. ובהיותן כוללות השקפות יחידים, קשה למצוא לפעמים את היסוד שעליו העמידו היחידים האלה את דבריהם, לפי רוחם הפרטי, אבל את המנהגים נתן לנו העם, המנהגים — זוהי יצירת רוחו של העם כולו! בהם אנו יכולים לראות את מהלך דעותיו, שאיפותיו והרגשותיו, את התנועות והבהלות שהרעישו והניעו את מיתרי לבב האומה.

והשקפה כזו על המנהג היתה גם להרמ"א. הוא האמין, שהמנהג יש לו מקור ושורש עמוק בחיי העם, ומפני כן הוקירהו במדרגה שאין למעלה ממנו והוא מחויב בו אף נגד ההלכה ונמשך אחריו אף במקום שאין טעמו ידוע. הוא מתאמץ אמנם מאד לבקש טעמים להמנהג ולהוכיח צדקתו<sup>14</sup>, אבל חלילה לו לבטל או להחליש את המנהג הקדום אם גם לא מצא לו טעם<sup>15</sup>.

לא עברו ימים מועטים אחרי צאת ה"בית-יוסף", והנה הוציא מהרי"ק גם את ספרו שו"ע כמלואים לזה, ואין פלא כי הספר הזה עורר עליו מלחמה גדולה מצד הפולנים, עוד יותר מספרו הקדום, כי בו צירף לידי מעשה את המחשבה, לעקור מכל וכל את התורה האשכנזית עם המנהגים האשכנזים. ראשי ישיבות פולניא התמרמרו על זה מאד וראו חובה לעצמם לצאת נגדו למלחמה. והראשון אשר יצא נגדו בפועל — היה הרמ"א. "ולא זה השלחן — אומר הרמ"א בהקדמתו להגהות השו"ע — אשר ערך לפני ה' ולא נתנו עדיין לבני אדם אשר במדינות אלו, אשר רובי מנהגיו במדינות אלו לא נהגינן כוותיה . . . כי כבר אמרו ז"ל אין למדין מן הכללות, כ"ש מן הכלל שכלל הגאון הזה לעצמו, לפסוק אחרי הרי"ף והרמב"ם במקום שרוב האחרונים חולקים עליהם, ועיי"ז נתפשטו בספריו הרבה דברים שאינן אליבא דהלכתא לפי דברי החכמים שמימיהם ענו שותים, שהם הפוסקים המפורסמים בכני אשכנז וצרפת . . . אשר אנו מבני בניהם, ואני ראיתי כל דבריו בשו"ע כנתנו מפי משה מפי הגבורה, ויבואו התלמידים הבאים אחריו וישתו דבריו בלא מחלוקת, ובוה יסתרו כל מנהגי המדינות, וכבר אמרו חז"ל: הרבה דברים בין בני מזרח ובני מערב . . . ע"כ ראיתי לכתוב דעת האחרונים עם המקומות שלא היו נראין לי דבריו, כדי לעורר התלמידים . . . ובכ"מ שידעתי שאין המנהג כדבריו אחקרהו ואמצאהו ואכתוב והכי נהוג". הנה גלה לנו בזה הרמ"א כי שתי מטרות היו לנגד עיניו בהגהותיו לשו"ע: האחת, לבטל את הכח שלקח הבי"ע עצמו לתת הלכה פסוקה עפ"י הכרעתו "כנתנו מפי משה מפי הגבורה", שדבר זה יגרום "שהתלמידים שיבואו אחריו ישתו דבריו בלא מחלוקת", כלומר, שהתורה תהיה פסוקה ומוחלטת, כדעת המפסיקים, ולפיכך התעורר לציון בצדו את המקומות שלא נראו לו דבריו, כדי לעורר התלמידים, כלומר לפתוח דלתות ההלכה לכל תלמיד לשאת ולתת בה, כמגמת המרחיבים, ושנית, בכ"מ שידע שאין המנהג כדבריו יחקרהו וימצאהו ויכתוב "והכי נהוג", כלומר, להנהיג מנהגי אשכנז בפולין, והנה בדבר מטרותיו זו השניה של חיווק המנהגים כבר דברנו לעיל, שזה היתה עיקר מגמת ספרו די"מ, ומגמתו זו הוציא בשו"ע באופן היותר מועיל, כי כראש ישיבת קראקא, שהוא מרכז פולין, היו גלוים

<sup>14</sup> עיי' בד"מ או"ח סי' ו' וסי' י"ד וסי' צ"ח וסי' קס"ח ועוד בהרבה מקומות, שמבקש טעמים לישב המנהגים.

<sup>15</sup> בד"מ או"ח סי' נ"ד הוא כותב: "ועפ"י הכלכו בשלתי המנהג הקדום בעיר להפסיק בין ישתכח ליוצר והנהגתי בהסכמת חברי . . . אך נחטתי כי עשיתי . . . ולכן אין לבטל מנהג הקדום, והנה להם לישראל, אם אין נביאים הם בני נביאים הם". ועיי' שם ביו"ד סי' פ"ט.



לפניו כל מנהגי מדינתו וגם היה אפשר לחקור עליהם באספות, כשנתועדו על הירידים כל חכמי המדינה, והוא חקר ודרש אחרי המנהגים השונים וקבעם בהגותו, וכמעט אין לך הלכה בשו"ע שאינו אומר בה "והבי נהוג", "וכן נוהגין", וכדומה<sup>16</sup>). אולם החלטתנו בדבר מטרתו השניה אינה כי"ב בולטת להמעיין בהשקפה ראשונה, ואדרבא, רגילים לחשוב, כי הרמ"א נתן לנו מעין שני"ע שני, כי בהגותו בא רק לשית נוספות על השו"ע. ובאמת, אם נבוא לדון על פי יחס הדורות האחרונים אל השו"ע, ההשקפה הזאת צודקת. כי אמנם עתה יש בידינו שני שו"ע, שו"ע של מהר"ק ושו"ע של הרמ"א. אולם אין לנו לשכוח, שלזה עזרו סבות אחרות והרבה חכמים אחרים שבאו אחריהם, כמו שנראה בהמשך דברינו, בעוד שאם נעמיק חקר לעצם תכונת השו"ע עם "המפה" כפי שהם, מצד עצמם, נראה מיד, כי התכונה האמתית של "המפה" היא — השנות, לא מלואים. גם מבלעדי נקרא הודאת בעל דין, הרמ"א בעצמו בהקדמתו, שאומר מפורש כי בא להעמיד השנות בצדו, הנה סגנונו כשהוא לעצמו בא ומעיד על כך. הסגנון: "ויש אומרים כך", "אבל יש חולקין", "והעיקר כדעה זו", "ואין לשנות", וכדומה מלשונות הרמ"א בהגותו, הסגנון הזה מזכיר לנו הרבה את השנות הראב"ד על הרמב"ם. הראב"ד בקש להחליש את כחו של "היד החוקה", והרמ"א בקש להחליש את כחו של השו"ע, אלא שבזה הרחיק הרמ"א ללכת מהראב"ד, שזה האחרון בא רק לשלול, כלומר, הוא בקש רק לבטל מה ההכרעה של הרמב"ם, אבל לא נתן לנו הכרעה אחרת כנגדו, ומפני כן הצטמצם אך בציון המקומות ששם מצא מקום להשיג עליו, כי בזה בקש לבטל את גדלו בעיני מעריציו, שלא יהיו לו מהלכים במחנה ישראל כל עיקר; משא"כ הרמ"א. הוא היה חיובי, הוא בקש להרוס את הבנין שבנה הב"י ולהעמיד על חבותיו בנינו של עצמו, ומפני כן, במקום שמצא את דבריו נכונים הורה לו וגם הניה אותו בהרבה מקומות ופירש את דבריו. וזה אינו סותר לגלוי דעתו בהקדמתו, שמתנגד לעצם תכונת ספר השו"ע בכלל, בשביל שנכתב ברוח המפסיקים, כנתנו מפי משה מפי הגבורה, — מפני שבכל התנגדותו של הרמ"א להוראה הפסקנית, הנה קנאתו לתורת אשכנז ופולין ומנהגיהם נברה אצלו על שיטת למורו, ומפני שהרגיש, כי להתנגד בהחלט נגד התפשטות השו"ע אי אפשר, לפי שהרבר היה צורך השעה, כמו שאמרנו למעלה, לכן השתדל לפחות לבנות ע"ג השו"ע של מהרי"ק את העליה שלו, ששם הכנים את כל אוצר תורת האשכנזים, כדי שבכ"מ שיהיו להשו"ע מהלכים יהיה שטר ושוברו עמו.

רב צעיר.

<sup>16</sup>) מבקרו החרוץ של הרמ"א, בעל ספר ויכוח מים חיים, בהקדמתו לספר זה תפס את הרמ"א בזה, שמטרתו היתה לא להנהיג מנהגי אשכנז בפולין, אך להפוך, להנהיג מנהגי פולין באשכנז. כי כבר היו להם — לפי דבריו — לבני פולניא נימוסים ומנהגים מיוחדים, שונים ממנהגי בני אשכנז, והוא קובל על הרמ"א, כי בקש להכניא את אשכנז תחת עול תורת פולניא שלא בצדק, כמו שהב"י בקש להביא את האשכנזים תחת עול התורה הספרדית, ואמנם יוכל היות, שבעיני הרמ"א לא היתה אשכנז בעצמה חשובה עוד, אחרי שירד ערכה התיספורי, ולעיקר האשכנזים חשב את בני מדינת פולין, שהם בני בניהם של האשכנזים, ומפני כך לא שם לב להשגות הללו. אולם דברו עיקר הספר הנ"ל נדבר להלן, כשנגיע למקומו.



# בְּעֵמֶק הַקָּבָא.

ספור המעשה.

נדפס בהשתדלות

מענדעלי מזכר ספרים.

יז\*.)

כל האומר רבי אשר הסרסור היה כועס על רפאל ימים הרבה, אינו אלא מועה. רבי אשר סוף סוף הרי יהודי הוא, שאינו מקפיד כל כך על כבוד עצמו המדומה, ואפילו מנת יד הוא מקבל פעמים באהבה ואינו חושש חלילה. אלמלי רפאל „פרייץ“ היה, מובטחני, שרבי אשר לא פתח פיו ולא עלה על דעתו חלילה להתרעם עליו אפילו כשעמד זה ודחפו דחוף והשלך מכל המעלות ארצה, והיה קם, אם אך לא נשברה מפרקתו ונשמה נשארה בו בחסד אלהים, מנער את חצנו ואומר „עש“ בעקימת שפתים, וחזר ובא אל האדון בהכנעה ובמכובד ראש לנסות דבר אליו עוד הפעם, אולי ירחם. ולהיפך, אלמלי רפאל יהודי היה, יהודי גמור בכל דקדוקיו ותרייג מצוותיו, היה רבי אשר מתיר לעצמו ומדבר עמו פשוט כאיש יהודי אל חברו, שלא לדקדק במנהג דרך ארץ, משיב לו חרפתו מיד כראוי לו על פי פעלו ויוצא שוקט ובוטח על מנת לחזור ולדבר עמו בעסק, ישר והפוך, מחר אם ירצה השם. אבל רפאל, הרי הוא בעיניו לא הא ולא הא, לא ערל ולא בן־ברית, להבדיל! לדבר עמו פשוט, כדרך היהודים: — דחוף אתה אותי בידך ואני אדחוף אותך, החזיק אתה בוקני ואסביר לי כך וכך באגודלך, ואני אחזיק בוקנך ואסביר לך כך וכך באגודלי, — דבר זה אי אפשר לו ונראה משונה. אמת, מאחינו בני ישראל הוא, אבל לא מלבושם מלבושו ולא הלונם הלוננו, ולהתנהג עמו באחזה ובקלות ראש — חס ושלום! ואלא מה, לנוהג בו מנהג דרך ארץ בכל דינו ופרטיו, לקבל ממנו נזיפה ולעמוד דומם כעבד לפני רבו או כיהודי לפני „פרייץ“ — הרי סוף סוף אדם מישראל הוא, ואם לא ישראל גמור, על כל פנים ישראל במקצת. . . . ולפיכך אין כאן כל תמיה, אם פגיעה רעה זו כאותה של רפאל, שקשה לקבלה וקשה להשיב עליה, בלבלה את רבי אשר וכמעט שלא נתפקע מעם וחמה כבושה בלבו, ואפילו סרסור כמלאך אלהים היה מתפקע גם הוא. בדין חפו רבי אשר ונס בתרעומות,



וכיון שיצא מן הבית והפתח אחריו, הוציא את כל רוחו והניח חמתו כרפאל שלא בפניו. וגם זה שבת הוא לו, שהטיח דברים כלפי רפאל בפה ובפרהסיא. במאורעות ממין זה וכיוצא בו אין היהודי מתעצל פעמים ושולח לשם ולשם . . . בחשאי — גם דברים שבכתב. אפילו בלב, להבדיל, לאחר שנלחץ בדלת ונמלט ונס החוצה מגביה זנבו ועומד ונובח גם הוא מרחוק. אך שפך רבי אשר לפני הבריות את שיחו, פג כעסו ונתקררה דעתו.

„עט, בהן שליו! — אמר רבי אשר בלבו, מתרצה ומתפייס לו לרפאל — ומה אם אמר לי והוא עשה כך וכך? . . . הבל הבלים! כל הכבוד המדומה אינו שוה פרוטה אחת. מה ענין שמות זו אצל משא ומתן? . . . סוחר הגון כדבעי אינו רודף אחר הכבוד, אלא רוחו נמוכה ונפשו שפלה ומוחל על עלבונו . . . ואחרי כל אלה — אחרי כל הכעסים והדברים הקשים, שאני כך וכך . . . אין אני מתיאש מן העסק, היום או מחר יתקבל לו בעורת השם. יתעקש לו ויתרנו כמה שהוא רוצה . . . מה לשון היא: איני רוצה! הוא אינו רוצה, ואני מה? כלום רצוני בטל הוא ומבוטל? עוד יום, עוד כמה ימים ונראה רצון מי יתקיים. אבטח ולא אפחד! . . . אי, אי — מתנודד פתאם רבי אשר, מתחכך והופף פאת ראשו באנחה — אבטח ולא אפחד, אני אומר, אוי, אפחד מאד — הנה היום יום המישי בשבת, אויה לי!“

יום המישי קשה לו לאדם מישראל, שבו הוא נתבע לצרכי שבת, הממששמת ובאה. יהודי עני ביום המישי הוא זכוכי-ועף בשילחי דקייטא: הוא מתנודד וזוחל, מחפש ומממשש ומעיז ונותן הוטטמו בכל דבר, הבא לידו, במסירת נפש. אחר כל יגיעו של רבי אשר הסרסור וטרחו ומרוצתו יומם ולילה היה ניוון ברוחק, ונאנח ונצטער ביום המישי, כשאר יהודים אביונים, עד שעלתה לו ללות מאת מכיריו כמה זהובים בתורת גמילות חסד. וביום המישי זה היה רע ומר לו מאד, שלא היה לו עוד ממי ללוות, ונמלך בדעתו לפנות היום בבקשתו אל רפאל, שיגמלהו חסד ברחמיו. וזה גרם הרבה לרבי אשר, שיתרצה לרפאל זימחול לו על שפגע בכבודו. „יהודי אינו רשאי להיות ברוגז אפילו שעה אחת!“ — אמר רבי אשר, מסרר בלבו שיחה נאה ומחוכמה בשביל רפאל, תחלתה דברים בעלמא, והדבור הולך ומתגלגל מענין לענין עד שלבסוף הוא בא לעיקר הדבר המבוקש. מחליק וקנו ונחנה הנאה משונה, כאלו דג גדול מתמלא מחוליתו עם בצלים וביצים מונח לפניו, וריח תבשילין של שבת עולה באפו. ועד שהוא מוזמן עצמו ומרים פעמי רגליו ראה, והנה רפאל עובר לפניו מנגד במרכבה, ופניו כאיש סוחר טרוד מאד בעסקיו. דבר זה הרעישו מאד ועמד תוהו ומסוכסך, פוער פיו ומעמיד חוטמו בתמיה גדולה.

„אין הדבר הזה כפשוטו — אמר רבי אשר בלבו כשנתישבה דעתו עליו — מבין אני ומבין הזריות הזו לו למה היא. אך לשם עסק הוא רץ כך. קשה מאד לרמות אותי, הוא רץ לגמור את העסק בחשאי חוץ מדעתי. אוי, איככה אוכל וראיתי באבדן כחי ויגיעי ולא אהיה משוגע ממראה עיני? אני מציע ועמל בעסק, הולך ומשתדל ומדבר ומדבר, והוא . . . הוא סבור שתינוק אני, שוטח וקטן, ומותר לעשות עמי הכל כרצונו. לא! אף לי וארוח מרחוק.“

וחוטמו של רבי אשר מתעקם והקצף גדול מאד. אבל היום יום המישי בשבת. כיסו הריק של רבי אשר, עניו ולחצו מזכירים אותו, שיהודי קבצן אסור לו לכעוס והוא חייב לקבל באהבה גם מכת לחי. איך שלא יהיה עשוק וגוול, הוא צריך לכבוש



מכאוביו עמוק עמוק בקרבו ולהתרפס ולהרהיב את עושקו, לשבחם ולברכם באריכות ימים ושנים בשמחה רבה, כביכול, ופנים שוחקות.

ורבי אשר כובש את כעסו ומיישר חוטמו, לובש צורה נעימה ומאירה והולך לאחור כמה שעות לרפאל בשביל קבלת "גמילות-חסד" מידו לכבוד שבת. אבל, אוי לו ולמולו הרע, אין רפאל בביתו! הוא אינו מתעצל וחוזר והולך אליו עוד פעם ופעמים — ורפאל איננו! אך אלהים הוא ידע את מכאוביו וצרות לבבו. ואם כל היום התאבל ונתיגע מאד, הנה בערב נהפך אכלו למחול לו.

ליהודים היתה אורה ושמחה! . . .

ראש חודש אב, בשעת המולד, היה שנוי וסתו של אויר העולם, להיפך מנבואה "לוח השנה". הוא נבא לרוח צה ובהיר בשחקים — והנה נשיאים וקור וגשם כבימי הסתיו. יהודי כסלון דשים בטיט חוצות ופוזמקאותיהם מלולכים, ובנות ישראל מקושטות בכנדי משי ובתכשיטין וקטלאות של זהב מטיילות בבצעי מים ובאשפתות. על לכלוך בגדים אין עוד להצטער כל כך, שלכך הם ארוכים יותר מדאי, שתהא הוהמא בשוליהם, אבל על זאת דוה לב הכסלונים — על הלבנה, שאינה! יהודים מתאווים לראות גם רגע אחד זיו פניה, הנה זה עבר הרובע הראשון מימי החודש והיא הגיעה לפרקה וראויה לברכה, לקרשה כדת ישראל — ופניה לא יראו! והנה ביום המישי, לעת ערב, עמדו פתאם התרנגולים והתחילו קוראים קוקוריקוא! פסק הגשם, נשב הרוח, נתפורו העבים, ולבנה יפה וברה יצאה מתוך ערפלי טוהר בין כוכבי אור רבותים, והארץ, בצאותיה ונבאיה ואגמיה, האירו מכבודה. והנה שמחה ויששון, עם אלהי אברהם נאספים, זה את זה מעורר וזה לזה בא בבשורה טובה, מבשר ואומר: עורה פייטיל, קום וזה, סענרר, פישיל! בעריל הסנדלר ממהר ועומד מעל סדנו, שמעריל החייט מניח את מלאכתו, תוחב מחטו בכנף בגדו — ונחפזים ויוצאים ומסתכלים בצורת הלבנה. כלם פותחים פה ומקדשים וקוראים בקולות משונים. בהם קולות דקיקין של נערים קטנים, קולות דקים של בחורים, קולות עבים, צרודים ומרוסקים ופגומים של זקנים וישישים ובעלי בתים חושמנים וכרסנתנים. הלבנה הולכת לה הלאה, ויהודים ורקדים כנגדה בשמחה ובצהלה. גם רבי אשר שלנו רוקד בתוך כל הקהל על ראשי אצבעותיו. וכשראה לפניו את רבי אברהם, השתחוה לו השתחויה משונה וקרא לו שלש פעמים בניגון:

— שלום עליכם!

— עליכם שלום! — החזיר לו רבי אברהם, מפסיק באמצע התפלה. וכרנע, היוצרות

מתחלפים. רבי אברהם מחזיר את פניו ומשתחוה ואומר "שלום עליכם" לרבי אשר, ורבי אשר משיבו "עליכם שלום".

ועד שהאהובים האלו רוקדים ומשתחווים ואומרים שלום כחסידות, והנה לפניהם מרכבה עוברת מהרה ושלשה אנשים בה. רבי אשר הכיר מיד את רפאל היושב שם בראש והתנודרו עצמותיו ונשתנה קולו, כאלו נפל לו עצם בגרונו ונחנק. קולו העב נעשה דק והוא מסיים תפלתו בצפצוף משונה וקול בוכים. נפשו בוכה מרוב כאבו וכעסו, שרפאל מרמזו ועושה בחשאי עסקים חויץ מדעתו. הוא לושש אחת מעיניו לרבי אברהם, מסתכל בו ואומר בלבו: הנני לכודקך יפה יפה, לא ארפך, דודי, ואבחנך על פי דרכי, וממך אדע הבל!

יהודים גומרים תפלתם ורוקקים והולכים איש לביתו, גם רבי אברהם רוקק ומתכוין להלך לדרכו, אבל רבי אשר מחויקו בכנף בגדו ואומר לו:



— למה אתה איך כך, רבי אברהם? המתן נא מעט, במחילת כבודך, ונלך שנינו יחדו. הלא לביתך אתה הולך?  
— צר לי מאד, שלא ררך אחת לנו הפעם — אמר רבי אברהם — אני לרפאל אני הולך עתה.

— טוב מאד! — אומר רבי אשר, שואף בחושטו מרוב הנאה ופניו מבהיקין — אם לרפאל אתה הולך הגני ללזותך, ואנב בדרך הליכה אשיח עמך בענין מה.  
— אם רצונך, רבי אשר, להטריח עצמך, מה טוב!

— מה אומר ומה אדבר — פתח רבי אשר בדרך הלזנו את שיחתו המלאה ערמוניות — פגישתנו, רבי אברהם, מן השמים היא. פגישת אדם שכמותך כליל התקדש החדש סימן טוב הוא ומזל טוב. אמן, כן יהי רצון! אני אומר תמיד, בשוקים וברחובות ובכל התנויות אומר אני: אכן בזה יש עוד דבר-אמת, יושר וצדק וניצוץ-יהודי. ובמי?  
— ברבי אברהם! אוי, רבי אברהם, רבי אברהם, מה משונה הדור הזה בימינו! כלום אתה יודע, יודע. . . אתה יודע לך את בית מדרשך, הנך יושב על התורה ועל העבודה. אשריך! אוי, אלמלי ידעת את סוחרינו — אל יחשוב לי השם לעון. הכל שרוי להם. הן אצלם לא הן, לאו לא לאו. נדרנא לא נדרי ושבעותנא לא שבעות. "ויאמר" פירושו נביחה, "וידבר" — רמאות והונאה, ערמה ומרמה. כל אחר דורש אך טובת עצמו ואין העולם נברא אלא בשבילו. לכאורה אדם הם, בריות נאות, מנהיגים ונדיבים, אבל מה אומר ומה אדבר — הכל הכל! כסבור אתה, ודאי אתה סבור, שזה. . . רפאל שלך, למשל — מגמגם רבי אשר ואינו נומר את דבריו, מעמיד עיניו על רבי אברהם ומחריש לדעת אם מבין הוא ברמו, ואם הרמו הזה לרצון לפניו.

— מה הוא, מה רפאל שלי, למשל? — שאל רבי אברהם כתמיה ופנים נועמים — שמא רפאל לא אדם כשר הוא?!

— אי, אי, רבי אברהם! אם כן. . . הגה לא ירדת, במחילת כבודך, לסוף דעתי. אדרבה, להיפך! פשוטו של דבורי כך הוא, כלומר: כסבור אתה, שאף רפאל, רבי רפאל שלך במשמע, ואף הוא בכלל אותם בני אדם? חס ושלום! הוא אדם כשר הוא. אצל "החקרנים" עוד יש יושר והן צדק. אני מחבבו, באמת אני מחבבו, ולמענו הריני מוכן לבוא באש ובמים, פשוטו כמשמעו. רשאי אתה למסור לו דברי אלה. אבל — הפסיק רבי אשר דבורו באנחה, כאלו הדבור קשה לו — אבל, אוי לי אם אומר, הוא. . . רבי רפאל אינו יוצא מעט ידי חובתו נגדי.

— כמה, למשל, רבי אשר? אל תגמגם בלשונך ודבר בפה מלא.

— אם אתה מפציר בי, על כרחי אומר לך, רבי אברהם — אמר רבי אשר בעקימת פניו, כאלו הדבר נגד רצונו — למי אומר אם לא אליך. . . בבקשה ממך, מה היית אומר, למשל, אלמלי הציע מעלתו עסקים הנונים לפלוני, חוזר וחוזר עליו ברוב עמל ויגיעה ודברים הרבה, ופלוני היה מבקש אחרי כן להשטט ממנו ולעשות העסקים בעצמו בחשאי? יודע אתה ומבין כנגד מי אני מדבר עתה. . .

— טעית, רבי אשר! רפאל אינו חשוד על עול זה. הוא לא יעשה עולה, לא, לא!

— ואם כדברי כך הוא, מה?

— הרי אתן קנס כמה שתרצה.

— אם כן, יטריח מעלתו את עצמו לחקור ולדרוש להיכן היה ריץ ועמל ועסק



בשקידה רבה כל היום. אבל, הם! הרבר יהא כמוס אצלנו. מבטיחני אתה, רבי אברהם, על זה בהן שלך?

— בהן שלי! — הנה זה כאנו, רבי אשר, עד ביתו. עתה שלום עליך!  
 — מה דעתך, רבי אברהם, אפשר אנכנס גם אני כיון שבאתי לכאן, מה?  
 — אם רצונך להכנס מה מעכב על ירך? — בוא!  
 רבי אשר פוסע והולך בלב נפעם אחרי רבי אברהם ומכברו בפתחת הדלת.  
 — הדלת נעולה! — אמר רבי אברהם — אין רפאל בביתו.  
 — אוי! — מתאנח רבי אשר ומקלל כלבו את מולו הרע — מה לעשות עתה?  
 — אין לעשות כלום — אמר רבי אברהם בתמימות — עתה עת לילך הביתה ולנוח מעמל היום. עלי עוד להכנס למקום אחד ואעשה את החצר קסנדריא ואצא דרך השער הפתוח להרחוב השני. שלום עליך!  
 — המתן נא מעט, רבי אברהם, ע-ע! — מנגמס רבי אשר וחופף פאת ראשו — צר מאד... ערב שבת... שומע אתה?... לא אוכל, אוי, לבוא לביתי... אפשר נמצא בירך, אפשר, מעט כסף? ביסרביס-ביס!  
 — כל הוני אינו אלא דבר מועט. רצונך אוכל להלוותך כמה שיש בידי — אמר רבי אברהם, מתמלא רחמים על רבי אשר ונותן ידו לתוך כיסו.  
 הירח משמים השניה אל מחוהרתוגה זה והיה עד בפרנסת בני ישראל, איך זה רבי אשר, הראש בכל הסרסורים והמרוד תמיד במשא ומתן, נתן לתוך כיסו באנחה מרה מה שקבל מיד רבי אברהם בתורת גמילות חסד לכבוד שבת, ואחרי רוב עמל ועבודה קשה וריצת גלים כל היום חזר עיף ויגע בכמה פרוטות, שאינן שלו, לביתו — לאשתו ולבניו...  
 הירח ראה את אדם מישראל זה, את עניו ואת עמלו ואת לחצו, ועל חוג שמים התהלך לו אט וצורתו עצובה — וכלב, אוי, הכלב שם נובח!...

### יח.

סר וועף יצא רבי אברהם דרך שער החצר, אחר שעמד שם שעה קלה תפוש במחשבותיו. רבי אשר הסרסור ככל דבורו ומנהגו ודלותו העציב מאד את רוחו. רבונו של עולם, הגה ברוחו הקשה, כמה קשים מזונותם של עמך ישראל! מה מסחרנו ומה מעשינו ומה פרנסותינו? הלא פרנסותינו בלא לחם ויגיענו בלא לשבעה ומקרה רבי אשר יקרה רבים אצלנו... בהרובה של עיר ראה את רפאל עומד ומספר עם עלמה אחת והכירה, שהיא זו שבאה היום לבית רפאל בבוקר. לנוגה הירח היו פניה מזהירים ומבליטים באישון לילה, כצורה לבנה על גבי טבלא שחורה, וחן חן לה הרבה יותר. ראה אותה — וזכר השולמית, היפה בנשים, שבספר „שיר השירים“, בא לפניו עם כל הפסוקים המספרים בשבחה, שנתפרשו לו באותה שעה לא על פירמו וסוד ומשל, אלא פשוטם כמשמעם. רבי אברהם כופה את עצמו ומרכין ראשו והולך מנגד לרפאל והעלמה הזו, כאלו אינו רואם, אבל רפאל הרגיש בו ובא ונתן לתוך ידו מפתח של ביתו ואמר לו: בוא נא אלי הביתה ואני אבוא מיד אחרך.

הירח משגיח מן החלון לתוך בית רפאל וקו של זהורית רחב מתמתח ממנו על רבי אברהם מיד כשבא בפתח. זהיריזהו מפזים ועולים על חוזה וצוארו ומתפרקים על



ראשו וזקנו. פתחי לבו מאליהם נפתחים ומיני הרהורים משונים מתרגשים ובאים ומתהוללים בו. יצרו הטוב נאבק עם הוללים אלה, אבל אין בידו לכובשם — השולמית הזו אינה זזה מקרב לבו.

— למה אתה יושב בחושך, רבי אברהם, ולא הדלקת נר? — אמר לו רפאל בכניסתו.

— גם בלא נר טוב לי. הירח יגיה חשכי.

— גם אני יושב פעמים כך ונחנה מזוי הירח — אמר רפאל וישב על כסא אצל רבי אברהם — בקראור זה אראה לי סולם מזהיר מוצב ארצה וראשו בשמים, והרעיונות כמלאכי אלהים עולים ויורדים בו. הלב מרגיש ומקשיב כאלו נשמע לו שלום מרחוק — ממרחבייה, ממקום מולדת שם מאז מעולם. הוא חולם לו חווה חיונות לא ברורים, כחיונות נשכחים, עתיקים מימי קדם. הוא נכסף ומתגעגע והומה ואינו יודע מה... הלא יודע אתה, רבי אברהם, ברגשי לבבך כוננת הדברים האלה, שאין לבררם באר היטב. אני אומר תמיד, שפיטן אתה, וחסידותך פיוטית, נמלצה מאד. חסידות טהורה מרוממת את הרוח, מחממתה ומלהיבתה כיון המשומר, עתיק וטוב, ומנשאת נשמתו של אדם מעלה מעלה לעולמות העליונים, שיש בהם קדושה ומנוחה, אושר ותענוג ונעימות נצח... כל זה טוב הוא מאד, אף על פי כן להדליק נר אנו צריכים.

— אם כך רצונך... — אמר רבי אברהם מתנודד על מקומו כמקיץ משנתו.

— עתה אנו בעולם הזה — אמר רפאל כשהדליק את הנר — חדשות, רבי אברהם! היתום חפשי הוא.

— מי? — "השקיץ"?

— "השקיץ"! אף הריבה נמצאה.

— נמצאה! — והיכן היתה?

— במקום שאין צדיקים עומדים שם. בעמל רב עלה פדיונה מידי יהודים. נס הוא, שהעלמה הזו עמדה לה, היא הצילה אותה.

— היא! זו שבאה היום לביתך? אמנם כן, לבי אמר לי שלא על חנם היא באה.

הגני מתודה לפניך, משעה שראיתיה הגיתי בה. מצוה גדולה עשתה. יהי חלקי עמה!

— אם רצונך, רבי אברהם, להיות שותף לה בחלק לעולם הבא, הרי עליך לדעת,

על כל פנים, את חלקה המר בעולם הזה.

ורפאל מספר לו לרבי אברהם את המעשה בכיילא ובהתוגרית הזו, שעל ידה נמצאה הריבה העלובה בביתו של פייביל הקטן, שהרודה שיינצה החביאתה שם.

— הגה כן העם הזה וכן הם יהודים! — סיים רפאל את ספורו במרירות — מעשיהם

מעשי סדום ודרכי חייהם מבולעים.

רבי אברהם ישב מבולבל כאיש שנכוה ברותחין, משיב בירמולקאתו על ראשו ומביט לרפאל הבטה משונה.

— למה אתה מסתכל בי כך? — שאל לו רפאל לאחר שנשתתק שעה קלה —

רע בעיניך, שאני פוגע בכבוד ישראל? אוי, אלמלי ידעת כמה קשה לי הפגיעה הזו, אבל מה אעשה אם... .

— אם היטב חרה לך והבט אל עון לא תוכל? — נכנס רבי אברהם לתוך דברי

רפאל וגומרם — פגע באלה, החטאים בנפשותם, וכלל ישראל מה עשה?



— מה עשה? אתה אומר, רבי אברהם. הנה זו היא הטאתו, שלא עשה ואינו עושה כלום ואינו נותן דעתו על הרברים המגונים, הנעשים בתוכו!

— אי, אי! — אמר רבי אברהם, מתרעם ועוקם את פניו — כלום רוצה אתה, שהדיינים וכיוצא בהם יהודים כשרים ובעלי-בתים חשובים יהיו מחוירים על בתי לוי בחור ופייביל הקטן ובאים בטענות עם שיינצה הדודה והאדיל הסרסרת ועם כל החצופות והפרוצות, שחרפה היא להזכיר בשמותן הטמאים? אי, רבי רפאל! לא נאה לדבר בהם. — לא נאה לדבר בהם, אתה אומר, לא נאה ליהודים כשרים לתת דעתם על דברי עונות אלה! — אמר רפאל בחמת רוחו, קופץ ועומד ממקומו — אם כן, אפתח פי ואדבר אני. דעו אפוא, יהודים כשרים, כי העונות האלה פרי דרככם הם, פרי התרשלות ואי-סדרים בקרב עדתכם! הסוחרים בנפש אדם הם תולדותיכם — "השקצים" הגדלים בתוך הוזהמא, המוטלת בכם על ידיכם; הם התולעים ברקב עצמותיכם והרמה בנגיעים! מאותם בתי קלון נפשות נענות צועקות לכם ואי אתם שומעים, והנפשות האלו הלא כנותיכם הן, אחיותיכם הנאחזות במצודה רעה והנמקות בעונותיכם! אלו הן הקרבנות, שהמאושרים נוטלים מן האומללים, השבעים מן הרעבים, השאננים מן המונדנדים והגאונים מן המושפלים. דעו לכם זאת ואמרו: אשמנו, עמי בני ישראל! — בוא, רבי אברהם, בוא ונלך אל הילדים!

— הילדים היכן הם? — אמר רבי אברהם, עומד ברגש ממקומו.

— הנה הבאתים לבית רייוא. יאכלו וינחו שם לעת-עתה. הרלת נפתחת ויד שלוחה לתוך הבית ובה אגרת. רפאל נוטל האגרת ופותחה ופניו מאדימים ומכסיפים — המכתב מכתב הנצה. היא מודיעתו, שהיום נסעה אמה להזקן הבטלוני, יהיה, בדבר הכאת שלום בין בנציה לאשתו, ואביה הלך עמה לשלחה עד חצי הדרך, ובכך השעה שעת הכושר היא להם לדבר על עניניהם. היא מחכה לו היום בערב.

רפאל הולך עם רבי אברהם עד פתח ביתה של רייוא ושם הוא נפטר ממנו וממהר והולך לדרכו.

\* \* \*

"אותו הערב, שהייתי באכסניא-הקבציאלית עם ביילא ביהר — כך הירשילי אומר בכתביו — נשאר חקוק בזכרוני עם כל המון רגשותי, שלבי היה מרגיש בו, מאותה שעה עברו שנים הרבה משנות חיי וכבר נבלעו בתהום הזמן, הים הגדול הזה, ולא נתיחו אחריהם כלום, אלא בעבועין קלים, שמבעבעים מעט וכלים ואובדים בזה אחר זה — ואותו הערב עומד, כעוג מלך הבשן בין הטבועים במי המבול, וקיים לעד. בזמן ההוא הייתי מרגיש, אבל איני מבין עוד כראוי, טעמו של זה הכאב הגדול, שהיה רשום על פני ביילא ושפתיה המלובנות, וטעמן של אלו הרמעות הרותחות, שנפלו מעיניה טפות טפות לתוך כף של תכשיל, בכל פעם שהיתה מושיטה אותה לפיה. היא ישבה שוממה ודומם כוו שהיתה חולה מסוכנת ואך ירדה ממתת. דומם ובלא כח ישבה לה במלבוש משונה, וזרועותיה חשופות ופניה עצובים, כאלו הם מספרים את מכאוביה הקשים, לא בתלונה, כי אם בהנעה ובקשת רחמים. לא היתה מסרבת לרייוא וטועמת מעט מרק, כתינוק חולה עושה רצון אמו ומגמא מסמי רפואה, שהיא נותנת לו. לבי היה הומה לה, הומה ומתמשך אליה בכל מאמצי כח. כלתה נפשי לחבקה ולדבר על לבה,



לבכות ולהסיך דמעותי עם דמעותיה יחד, ואלו אמרו לי: שקה לה ומות! הייתי עושה זאת בשמחה וברצון. אבל אני הייתי עומד מנגד ואיני זו ממקומי מפני הכושה, שגדול כחה אצל בני ישראל עד שמביאתם לידי עקשנות, כובשת את האהבה וקשה כמות . . . הייתי עומד נכלם ומתבייש, מתנגב ומביט אליה מרחוק, ומביט בחשאי גם לריווא ולרבי אברהם. שניהם עמדו להם לבד ונדברו יחד, היא מטפחת פעמים על לבה ומקנחת חוטמה בכיית יד של כסותה, והוא עיניו מרטיבות, מהליק את זקנו וחופף את מצחו ושניהם מונענעים בראשם פעם עלי ופעם על ביילא . . . אך לאחר ימים רבים, כשגדלתי וידעתי פירוש של אותו הדבר על בוריו, וגם ראיתי ושמעתי מעשים כיוצא בזה, הנעשים אצלנו בכל יום, הנה נוספו על מכאובי הישנים עוד מכאובים וכעס, ולבי צועק: הוי, רבנונו של עולם, הביטה וראה את חרפתנו — חרפת עמך ישראל! . . .

תם החלק השני.



## חיי היהודים בימי הביניים.\*

מאת דוד ילין.

### טו. הלבוש עפ"י הדין והמנהג.

בקרוב היהודים היה ענין הלבוש תוצאה ישרה מרגש מוסרם. שרש מוסרי ישנו כבר לחק התורה האוסר על הגברים והנשים להדמות במלבושיהם. ולבחינה המוסרית שמו היהודים לבם כל הימים בנוגע למלבושיהם.

בימי הבינים הועלתה השאלה הזאת על שלחן חכמי ישראל וחכמי הנוצרים יחד. לושר חוה דעתו, כי רק בשעת משחק יוכלו הגברים להתחפש כנשים, אך לא תמיד. וגם אחר מגדולי רבני המאה הט"ז חושב כזאת<sup>1</sup>. אך גם בימי הפורים והתחונות חשבו רבים לנכון להמנע מדברים כאלה, המביאים לידי קלות ראש. בכל אופן, הנה בדבר המלבוש הרגיל השתדלו בכל כחם להבריל בין מלבוש האיש למלבוש האשה. רצועות התפלין לא נעשו בעור ארום פן תדמינה לקשורי הנשים<sup>2</sup>, ובמקומות אחרים נמנעו הגברים ללבוש בגדי צבעונים מטעם זה<sup>3</sup>. אך בשעת הסכנה, כמו בשעת המסע, הותר לנשים ללבוש בגדי גברים או גם בגדי הנזירות הנוצריות, לבל תאונה להן רעה; ובימי המצור שמו גם זקנים על לחיהן ותחונרנה חרבות. למען יחשבונו לגברים ולא יפגעו בהן<sup>4</sup>. לפעמים נאלצו גם הגברים לאחוז בדרכים כאלה, למען הנצל מהפגעים הרעים אשר סבום במסעיהם אז, וילבשו בגדי הכמרים, וילוו אל התונגים (פילנער) וישירו מזמורים ברוטמאית, למען לא יכירו כי יהודים הם<sup>5</sup>; ובארצות האיטליה לבשו הנוסעים בגדים לבנים, למען יחשבומו למושלמים<sup>6</sup>.

עשיק לנבך ושוי לכרסך<sup>7</sup> אומר משל תלמודי, המעמיד את הלבוש במעלה רמה מהמוון, ומטעם זה אמר אחד מחכמי התלמוד לקבוע לחק, כי „בודקין למוונות ואין בודקין לכסותי“<sup>8</sup>. הנקיון והצניעות במלבושים היו מחובות כל תלמיד חכם: „תיח שנמצא רכב על כנדרו חייב מיתה“<sup>9</sup>; „ננאי הוא לתיח שיצא כמנעלים המטולאים בשוק“<sup>10</sup>; „בארבעה דברים תלמידי חכמים נכרים: בכיסן, בכוסן, בכעסן ובעטיפתן“<sup>11</sup>. ולבגדי נשיהם שמו היהודים לבם עוד יותר, וגם בהגור עליהם לשנות מלבושיהם, נסו להוציא את נשיהם מכלל הבוה אשר העטו עליהם<sup>12</sup>.

\* עיי' למעלה חוב' כ"ב ע' 318.

<sup>1</sup> מהר"י מינץ, שו"ת, סי' י"ז. ש"ע אורח חיים סי' תרצ"ו, סעיף ח', ובאר היטב שם ס"ק י"ג. — <sup>2</sup> מילה, מפתח, עמוד 125, בשם ר' עמרם גאון. — <sup>3</sup> שם, עמוד 227. <sup>4</sup> ס' חסידים סי' תש"ב. — <sup>5</sup> שם סי' ר"ך. — <sup>6</sup> P. Kassel, in Ersch und Gruber, II, XXVII, p. 236. — <sup>7</sup> כ"מ נ"ב ע"א. — <sup>8</sup> כ"ב מ' ע"א. — <sup>9</sup> שבת קי"ד ע"א. — <sup>10</sup> שם. — <sup>11</sup> ד"א זוטא. — <sup>12</sup> עיי' שבט יהודה דפוס הנובר עמוד 27.



גם הרקדוקים הרתיים עשו רושם על מנהגי היהודים במלבושיהם. דבר כסוי הראש היה אמנם לפניו אך מנהג של דרך ארץ הנוהג בקרב כל עמי המזרח, אך ברבות הימים נעשה לתקון דתי חמור. עוד במאה הי"ב לא היה כסוי הראש בשעת התפלה לדבר נהוג בקרב יהודי צרפת. הרמב"ם פסק אמנם להלכה, כי אסור לת"ח ללכת בגלוי הראש<sup>(13)</sup>, אך גם בנוגע לת"ח לא החזיקו במנהג הזה בצרפת<sup>(14)</sup>, ורק "בשעת ברכת המזון נהגו בצרפת להיות המברך מתעטף בכסותו או-גותן כובע בראשו"<sup>(15)</sup>. ובמאה הי"ג היו נערים באשכנז וגדולים בצרפת עולים לתורה "בראש מגולה"<sup>(16)</sup>. ומדברי מהרש"ל, האומר: "אין אני יודע איסור לברך בלא כסוי ראש", נראה, עד כמה לא נחשב הדבר לעיקר במנהגי ביהכ"מ. והוא מוסיף ואומר: "אבל כזה תמיהני, שנהגו אסור בפריעת ראש אף בלא תפלה, ולא ידעתי מאין זה להם. הנאים והעשירים הולכים נטווי גרוך, ובגלוי הראש נזהרים, לא מחמת הסירות, אלא סוברים דת יהודית הוא"<sup>(17)</sup>. אך בזמן קצר אחרי כן נקבעה הרעה, כי התפלה בגלוי הראש היא מ"חקות הגוים"<sup>(18)</sup>.

ואם אמנם נשמרו היהודים באיוו ענינים מעניני מלבושיהם מלכת "בחקות הגוים", ככ"ז ברור הדבר, כי כל עוד לא הוקה עליהם ידי הממשלות לשנות בגדיהם מבגדי בני הארץ — לא שנו אותם. כי היסוד אשר שמו להם רבני ימי הבינים לא היה זה, שעל היהודים להיות שונים במלבושיהם מן הגוים, רק זה לכד: כי אסור להם ללבוש מלבושים אשר ילבושם הנוצרים או המושלמים כסימן לאמונתם. ואם נבדלו לפעמים משכניהם במלבושיהם היה מקור ההבדל הזה רק בטלשולם ממקום למקום, בהויספס ללבוש במקום מושבם החדש כמנהג המקום אשר ממנו יצאו; או כי מחבתם בכלל למלבושיהם העתיקים אשר החזיקו בהם מאז, לא שנו אותם גם אחרי אשר חדל להיות להם מהלכים בקרב שכניהם, ככל אשר החזיקו יהודי רוסיה בקפס"ן גם אחרי חדלו להיות הלבוש הלאומי לפולנים, ויהודי אנגליה בכובע המשולש גם אחרי אשר עזבוהו בני הארץ.

ולא רק במלבושיהם השתדלו להרמות לשכניהם, כיא גם בשערם. יושבי ארצות האיטליה לא היו נזהרים בהנחת הפאות. בצפון אפריקה הסתפקו בהשאירם רק שערה בתור פאה<sup>(19)</sup>, ובמזרח קצצו כליל<sup>(20)</sup>. לעמת זה נזהרו בני ארצות הקדם לבלי קצץ את זקנם אף מעט, בעוד שבארצות הנוצרים היתה קציצת הזקן לדבר נהוג, ביחוד באיטליה<sup>(21)</sup>. בארץ הזאת נזוו ההורים את שער בניהם ויניחו קווצת-שער באמצע ראשם, כמנהג מקומם<sup>(22)</sup>. במאה הי"ח אבקו הגברים היהודים את שערם כמנהג האירופים<sup>(23)</sup>, ובארץ המזרח כחלו נשי ישראל את גבות עיניהן, ואת ראשי אצבעותיהן צבעו בכנפור<sup>(24)</sup>. את ציציות בגדיהם לא נשאו היהודים בגלוי, וביום צום לא הלכו יתף בדרכים. וכל אלה עשו במאנם להתראות כשונים משכניהם. ובספרד, אשר בה חוקה הידירות בין היהודים והנוצרים, נשאו תלמידי החכמים את הקפא שהיתה באמת מלבוש מיוחד לכמרים. הראי"ט אסר אמנם על תלמידי החכמים בקושטא לשאת את הכנר הזה, אך רבים

<sup>(13)</sup> הלכות דעות פרק ה' סי' ו'. — <sup>(14)</sup> סי' המנהג, הלכות תפלה סי' מ"ה. — <sup>(15)</sup> שם, הלכות סעודה סי' י"ד. — <sup>(16)</sup> עיי' רכ"ב משה לטור א"ח סי' רפ"ב אות ג'; אור זרוע ח"ב סי' כ'; Löw, Lebensalter, S. 410, note 70. — <sup>(17)</sup> שו"ת מהרש"ל סי' ע"ב. — <sup>(18)</sup> טורי זהב לא"ח סי' ח', ג'. — <sup>(19)</sup> שו"ת תשב"ץ, ח"ב סי' צ'. — <sup>(20)</sup> שם, ח"ג סי' רכ"ז. — <sup>(21)</sup> שמש צדקה דף ק"א ע"א. — <sup>(22)</sup> שו"ת בני יהודה סי' צ"ה. — <sup>(23)</sup> שו"ת פני אריה סי' ו'. — <sup>(24)</sup> מילר, מסתה, ע' כ"ב. (המנהג הזה נהוג עוד היום בארצות האלה).



מהחכמים התנגדו לדעתו<sup>(25)</sup>. שאלות וחלוקי דעות כאלה קמו גם בארצות המושלמים בדבר צניפת מצנפות ירוקות, אשר היו לסימן לצאצאי נביאם<sup>(26)</sup>. אך לכל הוכוחים האלה הושיע קץ עפ"י חקי הארץ עצמם, ובשעה שאסרו מחוקקי הנוצרים על היהודים לשאת את הקפא, מנעו הממשלות המושלמיות את היהודים היושבים בארץ לצנוף מצנפות ירוקות.

הצבע השחור היה הנבחר ליהודים בבגדיהם בכל ימי הבינים, בהיותו צבע האבלות וההכנעה, אך בארצות המזרח, אשר שם יתעבו את הצבע הזה, נהרו היהודים מלבוש בגדים שחורים כל עוד שלא הכריחו מחוקקי המושלמים ללבשם<sup>(27)</sup>.

לרבנים ולראשי העדה לא היתה תלבושת מיוחדת, אך כל יהודי התאמץ להכין לו לבוש מיוחד ללבשו בימי השבת או בלכתו לביהכ"ס, והעניינים עשו למצער איזה שנויים בבגדיהם הפשוטים. יהודי גרמניה שמו מנבעת מיוחדת על ראשם גם בהתפללם בכתיהם<sup>(28)</sup>. ובמאה הי"ג לבשו הלומדים מלבוש מיוחד בעת למודם<sup>(29)</sup>.

הקמיעות היו תמיד כתכשיט בקרב היהודים שבארצות המזרח, ככל הנהוג גם בין יתר עמי הארצות האלה<sup>(30)</sup>, אך באירופה לא הרבו היהודים לנטות אחריהן<sup>(31)</sup>, ובאמור אחרים להנהיגן ביניהם, קמה כנגדם מחלוקת עצומה. רק גליוני "שיר המעלות" נראו בכל מקום על כתלי בתי היולדות, בתור שמירה מהמוזיקים.

### טז. אות הקלון בכגדי היהודים.

השווי המוחלט שבין בגדי היהודים ושכניהם נראה יותר ברור מפורנותם הגדולה בחקי מנהגי מקומם. הפורנות הזאת הגיעה למרום קצה באיטליה, ובעלי המוסר והדרשנים היהודים נחר גרונם מקראו ומהתחנן לעם לסור מדרכו זאת וללבוש מלבושים פשוטים<sup>(32)</sup>. רבים צעקו מרה על מנהג צעירי איטליה ללבוש בגדים קצרים אשר הניחו את רגליהם חשופות עד למעלה מהירכיים, ודרשו ע"ז את הכתוב: "אל תבואני רגל נאווה". אך עמלם היה ללא הועיל, וההדרור הרב שנהגו בו היהודים במלבושיהם עורר עליהם פעם בפעם את קנאת בני הגוים. סופרי הזכרונות האנגליים אומרים, כי אך כנלל נטית היהודים להתהדר בסומבי ולהראות כבוד עשרם התנפלו עליהם בני ההמון פעמים רבות<sup>(33)</sup>, וגם הממשלות עצמן תלו בזה פעמים רבות את הלחץ אשר לחצו את היהודים.

רק באיטליה, אשר היתה מקור הפורנות היתרה בימי הבינים, לא עוררו היהודים כנגדם קנאה כזאת, כי שמה רבך נגע המתרות בכל בני הארץ. ממשלות איטליה חקקו פעמים רבות חקים נגד הפורנות, וגם חכמי היהודים יצאו לעצור ביד חזקה בעד הרעה הזאת, ומעת לעת תקנו תקנות להורות לאנשים ולנשים בכל פרטי הפרטים מה מותר להם לשאת ומה אסור, ולבאר את הצבעים ואת הגוה של בגדי הגברים והנשים, את רחב צעיפי הנשים, ואת מספר העניקים והאבנים, הטובות והמוזיפות אשר תוכלנה

<sup>(25)</sup> שו"ת כהנת עולם סי' ע"ד; שו"ת מהר"י קולון סי' פ"ח. — <sup>(26)</sup> שו"ת כהנת עולם סי' ע"ה. — <sup>(27)</sup> Berliner, Inn. Leben, p. 37. — <sup>(28)</sup> יוסף אומץ סי' ג'. — <sup>(29)</sup> עיי' חקי התורה סי' ב' סעף ג'. (מובא בספרו של גירטמן ח"א ע' 267). — <sup>(30)</sup> מילה מפתח, ע' 49. — <sup>(31)</sup> שו"ת מהרש"ל סי' כ"ז. — <sup>(32)</sup> Güdemann, II, pp. 215, 330. — <sup>(33)</sup> Jacobs, Angevin Eng-land, pp. 389, 385.



לשאת, ועוד דברים כאלה וכאלה. וגם ענשים נקבעו על כל העובר על התקנות האלה. לאמר: אם איש הוא לא יקראוהו לתורה, ואם אשה היא יכריזו שמה בכל בתי הכנסת פעם בחדש עד אשר תכנע ותבטיח לבלתי עבור עוד על התקנה<sup>(34)</sup>. אך כל התקנות היו ללא העיל, כי הנשים מצאו דרכים להמלט מהן בהמצאת איזה שנוים.

אולם בראשית המאה הי"ג החלה תקופה חדשה ליהודים באירופה, תקופה חשכה של השפלה ובזו. בשנת 1215 החליטה הכנסייה הנוצרית להבריל את היהודים מהיום ההוא והלאה מיתר בני הארץ על ידי חותם בולט שיהיה דבוק לבגדם העליון. כבר למצוא את הטעם האמתי להטבעת חותם-הבזו הזה: אינוצנט השלישי נתן טעם לדבר, כרי לשמור את הנוצרים מהתחתן ביהודים<sup>(35)</sup>. והטעם הזה נשנה גם אחרי כן בפקודות אפיפיוריות רבות. אך כנראה היה טעם זה רק "מפני מראית עין", להצדיק את הדבר לפני דעת הקהל.

ובכל היות הפקודה הזאת כתובה בדברים ברורים, הנה לא נזכרו בה פרטי דברים, ואת דבר גודל הסימן וצבעו ומראהו עזבו למושלים המקומיים. צורת הסימן לא היתה אחת בכל המקומות, אך עפ"י רוב היה עגול. באנגליה היה בראשיתו מרובע ארוך<sup>(36)</sup>, אך אח"כ שנוהו לתמונת שני לוחות-אבן, והיהודים נשאוהו על שפת בגדם העליון. גם בצבעו נעשו שנוים באנגליה, ותחת הסימן הלבן קבעו סימן כתום (נעלב)<sup>(37)</sup>. ובאשכנז היה הסימן עגול וצבעו כתום. הגברים נשאוהו על חייהם, והנשים נאלצו לשאת שתי רצועות כחולות (בלוי) על צעיפן או מעילן<sup>(38)</sup>. לפעמים נראתה האות S (= Signum, סימן) על העגול הכתום, ולפעמים היה בחללו דמות לבנה לוקה מבר שחור<sup>(39)</sup>. בקריטה היה העגול המאוס הזה רשום גם על דלתי בתי היהודים. באוסטריה ובאשכנז נאלצו היהודים לשאת כובע מיוחד הנודע בשם "יודענהוט". הכובע הזה היה שנון, ושפתו נעשתה בצורת שתי קרניים, וצבעו היה אדום<sup>(40)</sup>; אך בשנת 1713 שנה פרידריך ווילהלם את מראהו לירוק. אפס כי עוד טרם התברר, אם בא הכובע הזה במקום הסימן או נוסף עליו<sup>(41)</sup>. במרסיליה היתה הכרירה בידי היהודים אם לשאת כובע כתום או את הסימן העגול הכתום<sup>(42)</sup>. בצרפת נשאו את הסימן עפ"י ר על החוזה, או למצער למעלה מהחלצים, ולפעמים הוסיפו עוד עגול שני על הגב. לפעמים קבעוהו על הכובע או על החגורה או על הכתף השמאלית<sup>(43)</sup>.

גודל הסימן שונה היה לפי המקומות והזמנים, וככה היה גם בדבר קביעות הזמן. במרסיליה הוטל החוב לשאת את הסימן על כל נער מבן שבע שנים ומעלה, בארלס קבעו את השנה השלש עשרה לנערים ואת השתים עשרה לנערות, ובאווניון קבעו את השנה הארבע עשרה לנערים.

ועל הכנסייה נוספו גם שרי הארץ, אשר חזקו מצדם את הגזרה בענשים כבדים. כל מלשין קבל בשכרו את המלבוש אשר נועז אחד היהודים לבלתי קבוע עליו את

<sup>(34)</sup> Graetz-Jubelschrift, p. 58 וגם 1644 וע"י  
<sup>(35)</sup> Labbe, Sacrosancta concilia ad regiam editionem exacta, XIII. col. 1003, 1006  
<sup>(36)</sup> — Torey, Anglia Judaica, p. 82  
<sup>(37)</sup> — Id. p. 205  
<sup>(38)</sup> — Schudt, VI, 244, 245  
<sup>(39)</sup> — Weiss, Kostümkunde p. 147  
<sup>(40)</sup> — 115  
<sup>(41)</sup> — Ulysse Robert, Les Signes d'Infamie au Moyen Age, p. 91  
<sup>(42)</sup> — Ibid.  
<sup>(43)</sup> — Ibid. p. 49



חותם הקלון<sup>44</sup>). וכניצא חלקה מועצת העיר את השלל בינה ובין המלשין. והמלך פיליפ היפה עשה מכירת הסימנים ליהודים כמקור הרש להכנסת המלכות.

גם בארצות האיטליה סבלו היהודים צרות כאלה, אך שם היתה הברלת היהודים מכני הארץ בצורה שלישית, כי אסרו עליהם ללבוש איוו מן הכנרים הנהוגים בין עם הארץ, או לצבנם בצבעים ידועים, או כי גזרו עליהם לבלתי שים מנעלים בגליהם, אך לעולם לא הכריחום לשאת לעיני כל אות קלון מיוחד כאשר בארצות הנוצרים.

התוצאות אשר יצאו מהשטה הזאת, אשר על פיה נראו היהודים לעין כל ככתה שפלה, היו מעציבות מאד. היהודי היה לסמל התרפה היותר פחותה, ויהי מוכה ומעונה, נדוף ונלעג, בווי ושסוי, ואף לא התירו לו להראות כי מרגיש הוא בחרפתו.

בשתי ארצות יכלו היהודים לרהות למשך זמן את הגזרה: באיטליה ובספרד, וגם אחרי שנגזרה שם הגזרה בכל תוקף יכלו אחדים מהם להפטר בתשלומי כספים מחובת קביעות החותם על בגדיהם. בידי יהודי ספרד עלתה להפטר במשך מאתים שנה מההנבלות אשר הושמו על הרך יתר אחיהם האירופיים, וגורלם זה של יהודי ספרד פעל הרבה גם על יתר אחיהם וישמרם משפלות רוחנית, היהודי האשכנזי או הצרפתי יכול להרים ראש בחשבו על אודות אחיו שבקורדובה, בשודילה או בכרצלונה, וככה לא עצמה פעולת הסימן עד ראשית המאה השני. במאה השני החלו יהודי ספרד להרגיש כי קרוב לבוא קין אשרם בארצם, האנקוויזיציון נוסדה, כח הערביים נחלש, ומלכות ארגון וקספיליה הנוצרית התאחדה, וכזאת הושם קץ להתחרות שתי הממלכות האלה, והיהודים לא יכלו עוד למצוא כפעם בפעם מחסה באחת מהן מנישות רעותה, וככה הלך מצבם הלוך ורע עד כי באה הרעה כתומה בשנת 1492, וגרוש היהודים מספרד כשל למשך זמן את השיבות היהודים לגמרי. הכוכב המזהיר הזה שברקיע המעונן של היהודים לקה לקוי עולמי, ואפקם הלך ויקדר בכל מקום. תכף נבנו הגישות, לכלוא בהם את העם הדווי והסחוף. פעולות סימני אינוצנט השלישי באו לשלמותן ע"י הגישות של פאול הרביעי, וכל התרפות המאוחדות יחד, אשר סבלו היהודים בשלש מאות השנים הקודמות למאתנו זאת, שנו גם את תכונת רוחם וישימו עליהם אותות הגלות, אשר המה מתאמצים עתה בכל כחם להסירם מעליהם.

### יז—יח. צדקות היחיד והצבור.

אחד מסופרי המאה הי"ד<sup>45</sup>), בדברו על אדות יהודי ברבריה, מתאמץ להראות, כי השעות היא מה שמאמינים, כי אין בקרב היהודים עניים המתפרנסים מן הצדקה; וזאת סבת השעות הזאת הוא מיחס לסדרים הטובים שבמעשה הצדקה בישראל, אשר על פיהם ימלאו צרכי ענייהם בהסתרים עניותם מעין רואים. ואמנם עמוק עמוק חי הרגש בלב היהודי, כי גם לעוני זכויות, וראשית הזכויות היא, כי בכוא העני לקרוא לעזרה לא יאלץ להציג את דלותו לראוה לעין כל. וישמרו היהודים מכל משמר לבלתי הביא את העני לידי בויון.

דרכי נועם רבים בענין הצדקה הוציאה הספרות הרבנית בראשית ימי הבינים מן הכתוב: אשרי משכיל אל דל, ואחד מעקריות היה, למנוע את העני מלחזור על

Lancelot Addison: The Present State of the Jews (Ibid. p. 32<sup>45</sup> — (London, 1675), ch. XXV.



הפתחים<sup>46</sup>). בימים אשר אכפו על היהודים להתכנס בתוך שמונות מיוחדות שב אמנם הדבר הוה להיות למנהג בערות הגדולות, ששם סבו העניים על הפתחים ביום הששי ובימי חוה"מ<sup>47</sup>). אך בתוך הניטו היו היהודים כמשפחה אחת גדולה, וגם בימים המונבלים ההם נאסר על העניים בכל תוקף לדרוש נדבות ברחובות או בפתחי ביהכנים<sup>48</sup>). בכל אופן לא היה אפשר לנוצרים להתבונן בעתות ההן לרבו הקבצנים בישראל.

ולפני ימי הניטו, ובערים הקטנות ביחוד, לא היו קבצנים כלל. הרחקת היהודים מעל שכניהם, המביטים עליהם בגאווה ובוז או בשנאה ומשטמה, הביאתם להתקרב יותר איש לרעהו, וישאפו לשים נשר בין מצב העוני והעושר ולהקל מעל אחיהם הנצרך את משא עניו, בהשתדלם לעורו שיוכל להתפרנס מיניע כפו. בימים האחרונים פּרץ אמנם מנהג הקבצנות יותר, והמוני עניים נאספים מסביב לדלתו בתי הכנסת לפשוט יד לנדבות, אך זאת היא תוצאת העניות שבאה בעקב שלש מאות שנות חיי הניטו. בימי הבינים היו החיים יותר פשוטים, וצרכיהם מועטים, והאנשים ידעו לסבול יותר.

שיטות רבות ושונות נמצאו במעשה הצדקה בישראל במשך ימי הבינים הרבים, אך אין אף אחת בהן אשר לא נמצא לה רמו כבר בספרי התלמוד. בתורה קשורה נתנית הצדקה בעיקרה לענין עבודת האדמה, אשר היתה אז עיקר משלוח ידי היהודים, אך בתלמוד נרחב ענין הצדקה ונתפשט על כל עניני החיים. אין ספר מוסר בעולם אשר לו השקפה יותר רחבה בנוגע לכל צרכי הצדקה. חכמי התלמוד כללו במושג הצדקה את כל יחסי החברה בחיים: ידידות ואהבת אחים, הכנסת אורחים והלוית המת, בקור חולים והכנסת כלה, עד כי יכול נוכל לאמר בכטחה, כי לכל השיטות היותר אנושיות בתמיכת העניים, שהמציאה רוח האדם, נמצא למצער זכר בתלמוד, אך כמובן נתנו היהודים תמיד היתרון לשיטות המתאימות יותר לצרכי כל עת ועת.

במאה הי"ב, למשל, היתה העזרה לנוסעים נחוצה הרבה יותר מאשר במאה הרביעית או החמשית, ברבות מאד מספר היהודים חסרי מעון ומחסה אחרי תקופת מסעיהם הצלב, ותתקן אז כל עדה תקונים לעצמה להמציא לאמללים האלה מעון ומאכל. כספי הצדקה כלם נתנו לפנים ל"קופה", ואיש איש מבני הקהל שלם לקופה זו את חלקו לפי כחו, עפ"י הערכת גבאי הצדקה, באין יוצא מהכלל. גם נשים וילדים לקחו חלק בה<sup>49</sup>), וגם על העניים עצמם הטילו לשלם<sup>50</sup>). בהיות הצדקה נחשבת לחובה כללית, אפס כי הוחר נודרו חנוכים מקחת יותר מדי מנדיבי לב שאין ידם משנת; וכנגד זה נתן להם כח לרדת גם לנכסיהם של אלה המסרבים לתת כפי אשר העריכום<sup>51</sup>).

בכל מקרה של שמחה או תונה בבית היהודי נדר לצדקה; בתוך התפלה התיירו להפסיק בשביל לקצוב צדקה לעני הכא להתפרנס מן הצבור<sup>52</sup>); ויהיו גם רבים אשר קבעו להם לחובה לתת בכל יום איזה סכום לקופת הצדקה לפני צאתם מביהכ"ו. נדבות רבות נתנו לקהל בתור קרן קימת שפירותיה יחלקו לעניני הצדקה<sup>53</sup>); ולפעמים היו אנשים

<sup>46</sup>) יוסף אומין, ס' תקמ"ז: "... להזהיר לבל יכשלו עוד בעון זה, שהעניים מוכרחים להלבין פניהם בכל ע"ש ללכת לשאול מבית לבית, ואם לא יסורו מדרך הרע הזה יענישו אנשי העיר ח"ו בעונש גדול ר"ל. וע"ז נתקן פה (פרנקפורט) לגבות בכל חרש וכו', כדי שיהלכו הגבאים לעניים מדי שבת בשבתו, ואל יצטרכו לבייש פניהם ללכת מבית לבית". — P. 47. —  
<sup>49</sup>) כלבו ס' פ"ב. — <sup>50</sup>) רמב"ם, הלכות מתנות עניים, פרק ז' סעיף ח'. — <sup>51</sup>) אור זרוע ח"א ע' 13; ו"ד ס' רמ"ח. — <sup>52</sup>) מחזור ויטרי ע' 7. — <sup>53</sup>) אור זרוע ח"א ע' 18.



אשר נדבו ספרי תורה לביהכ"נ, ומעת לעת נמכרו הספרים לנדיבים חדשים אשר שמם נרשם עליהם, אף כי הספרים נשארו קנין ביהכ"נ כבראשונה, וכסף מחירם נתן לעניים<sup>64</sup>. וגם מעוכנות הנפטרים נתעשרה הקופה עושר רב, כי אך לעתים רחוקות מת יהודי אמיד מבלי לעזוב סכום הגון לקופת הקהל.

נפלאים המה מיני המסכים אשר השילו אחרים מיהודי ימי הביניים על נפשם. במאה הט"ז היה איש יהודי אשר הפיץ לבלום תאותו במאכל ובמשתה ויטל על עצמו מסכים קבועים בעד כל אחד מתענוגיו היתרים. על כל כוס יין אשר שתה ועל כל מאכל בשר אשר אכל יותר מאשר קבע לנפשו, נתן זהוב אחד לצדקה. וככה עשה בכל המקרים היוצאים מכלל הרגיל, בהתענגו על מטעמים ערבים, בהרויחו בעסקיו, בהולד לו בן או בהשיאו בת. אם לא קרא פעם את סדר השבוע שמו"ת נתן שני זהובים לצדקה, ואם גרע אחת משלש הסעודות בשבת שלם חצי זהוב. בקנותו בגד יקר שמח גם העני עמו, וברכשו לו הפיץ חשוב, מלא קנינו בצדקה, ומלבד כל הקנסות האלה היה מפריש מעשר מהכנסותיו לצרכי הצדקה, מדי שנה בשנה, אחרי הביאו בחשבון בעשרת ימי התשובה את כל אשר הרויח במשך השנה<sup>65</sup>.

דבר הפרשת המעשר היה כמנהג קבוע בקרב משפחות רבות בימי הביניים, ולפעמים גם בקרב עדות שלמות. בשבת הרא"ש עוד באשכנז נהגו כל בני קהלתו להפריש מעשר מדויק מהכנסותיהם ולחלקו לעניים, וגם אחרי השתקעו בטולידה בספרד לא הרפה הוא ובניו אחריו מהמצוה הזאת, דור אחר דור<sup>66</sup>.

במאה הט"ז החלה דלות היהודים להיות בולטת יותר, מספר עניים הלך ורב, ומהמון בעלי הבתים הבינונים נבצרה היכולת למלא צרכי העניים מהונם. אז החלו, על ידי יסוד חברות שונות, למלא בנוסף את אשר לא יכלו לעשות בכספם, והעשירים המעטים אשר נשארו נשאו סבל משאם באמונה, איש איש לפי יכלתו. וככה הלכו החברות ותרכינה במספרן ובתכליותיהן בה במדה שהוסיפו תנאי החיים להסתבך וכח סבל האנשים הפרטיים הלך וידל.

חלוקת מוסדות הצדקה לסעיפיה הניעה למרום קצה במאה הי"ז, ור' אליהו בן שלמה הלוי אשר חי אז באומיר, בבואו לרשום בספרו "מעיל צדקה" את כל מיני הצדקה השונים אשר נהגו נדיבי בני דורו לקחת חלק בהם, הוא מעלה מספרם ליותר משבעים. כמשל לענין רבוי החברות בעת ההיא תוכל להיות לנו העיר רומי. מעשה הצדקה בנישו אשר ברומי נחלק בכלל לארבעה ראשים: עוזר דלים, גמילות חסדים (לנפטרים), מושב זקנים, ושומר אמונים (לעניני הלמוד והדת)<sup>67</sup>. ואלה נחלקו בפרטיהם לחמש ועשרים חברות<sup>68</sup>: שבע חברות<sup>69</sup> התאמצו בכל יכלתן להמציא עזר לנצרכים שונים; חברה אחת נוסדה לבקור חולים; שלש חברות<sup>70</sup> גמלו החסד האחרון לנפטרים; חברה אחת<sup>71</sup> החישה עזר למשפחות אשר בביתן קרה מקרה מות בפתע פתאום; ושלוש עשרה חברות<sup>72</sup> שמו לבן לצרכי החנוך והדת.

<sup>64</sup> Lancelot Addison, p. 214. — Schechter, Studies in Judaism, p. 137.  
<sup>65</sup> צוואת ר' יהודה אשרי, הוצאת שכטר, ע' 15. — Berliner, Rom II (V) p. 184.  
<sup>66</sup> Rieger, Gesch. der Juden in Rom, II, p. 315—318. — מלביש ערומים, מכסה ילדים, מלביש עניים, נוה שלום, לב אלמנות ארנין, שמחת הרגל, ארח חיים. — <sup>67</sup> ח' רחיצה, לויית מתים, ארח חיים. — <sup>68</sup> מתוק לנפש.  
<sup>69</sup> ח' עזרה בצרות, מנוחת אמת ואמונה (בעניני החפלות והלמאדים בחול ובשבת). ח'  
<sup>70</sup>



ומלבד כל אלה היו גם שתי חברות<sup>65</sup>) להספקת מלבושים לכלות עניות ולהשאיל בימי החתונה גם תכשיטים לאשר אין לה; וחברה אחת<sup>64</sup>) לאספת כספים לטובת עניי הארץ הקרושה.

גם לנשים היו ברומי מיוחדות, ולפני יסדן אותן עזרו לגברים בהנהגת עניי הצדקה הנוגעים לעזרת בנות מינן.

אמנם לא בכל קהלה רבו החברות במספר כזה, אך כנגד זה, הנה הרשימה הרומית איננה כוללת עוד כל מיני הצדקות שפשמו בישראל. למדת החסד הנמועה בורעו של אברהם לא היה נבול, ודרכים לאין מספר נדרשו לה להוציאה לפועל. ומלבד זה, הנה מלאו החברות האלה גם תפקיד חברתי מועיל מאד. כי בזמנים קבועים נאספו החברים לסעודה או לשעשועים, ויתפללו וילמדו יחד, ואיש נקשר לרעהו כחבלי ירדות ואהבה. עוד למן הימים הראשונים היו שני מפעלי חסד אשר עליהם השניחו השגחה מיוחדת בחיי היהודים: הפקוה על החולים והמתים, ופדיון השבויים. בית "ההקדש" של הקהל שמש לפעמים בתור בית חולים, אך בימי הבינים בחרו היהודים לפקח על כל חולה בביתו. החובה הזאת נכנסה תמיד כחוג מעשה הצדקה בישראל, והוטלה על כל יהודי.

נמוסי היהודים בבקור חולים, זהירותם לבלתי הכביר על החולה ולבלי הרגיוו ודכא רוחו, הם למעלה מכל תהלה, ורופאי היהודים גם המה התנהגו עם הרורשים בעצתם בנעימות. בשכר עבודתם לא הרבו מעולם, ואת העניים בקרו מבלי קחת כל שכר, ויהיו ביניהם גם אחרים אשר נתנו עוד מכספם לחולים הנצרכים.

בדרך כלל נצלו היהודים ממחלות רבות אשר פרצו בימי הבינים בקרב כל בני אירופה, כהיות אופני חייהם למנן להם, וגם מהכולירה ויתר המחלות הבאות בעקבותיה סבלו אך מעט. אולם כנגד זה רבו הללי המלריה בניטו הרומי, אשר בו פרץ נהר הטיבר בלי הרף. מחלת האבעבועות הפילה הללים רבים בילדי ישראל<sup>66</sup>). וגם בימי המגפה הנוראה הנודעה בשם "המות השחור" סבלו הרבה מהמגפה עצמה<sup>66</sup>) ומרדיפות צורריהם, אשר העלילו עליהם כי המה אשמים בה. בימים ההם רחבו נבולות בתי קברות רבים, והברות רבות התכוננו לראונ לחולים ולמתים, וכל פחד המחלות המתדבקות לא יכול לעצור בעד חברי החברות האלה מהקריב נפשם בגלל המצוה אשר קבלו עליהם.

לפנים היתה קבורת המת חובה מוטלת על כל העדה, ובמקומות רבים נהגו, כי כמות איש יבטלו כל בני העדה ממלאכתם ויעסקו בהלויתו. אך ההפרעה הרבה בעסקי איש איש, אשר צמחה מבטול המלאכה הכללי בימי מכות המדינה, וריחוק מקום בתי קברות רבים משכונות היהודים, עזרו הרבה ליסוד "החברות הקדושות", אשר הסירו את עול החובה הזאת מעל יתר בני עדתן.

ודבר פדיון השבויים נחשב גם הוא למן הימים הראשונים בעיני היהודים לאחת החובות היותר גדולות, ומכס הוצאות שחרור העבדים היה תמיד לראש המכסים בקרב

מקראי קדש (בענין קריאת ליל שבועי של פסח, ותקון ליל שבועות והושענא רבא). — מנחם אבליס, מכסה אלמנה, מוגישו מנחה (בדבר הספקת מנין להתפלל בבית האבליס). — ח' בעלי בית, אליה הנביא (להספיק מוגנות בבית היוולדת, וללמוד בלילה שלפני יום ברית המילה). — שומרי מוזות, מרליקי חנוכה, מרליקי נר שבת, מכברי תורה, קובע עתים לתורה. — <sup>65</sup>) חברת בתולות, אליה הנביא. — <sup>64</sup>) ח' ירושלים, או ח' א"י. — <sup>65</sup>) Schechter, Studies in Judaism p. 360. — <sup>66</sup>) R. Hoeniger, Der Schwarze Tod in Deutschland, p. 42.



העדות. אך במשך מאות השנים הרבות כבד מאד משא החובה הזאת, ובקרב העדות השונות הרגישו את הצורך להתאחד יחד לענין הזה. כמו במאה השמינית כן רבו גם במאה הט"ז שודדי הים הברברים, והיסורים אשר סבלו היהודים שנפלו בידיהם קורעים לבבות. בנפול ערי החוף האפריקניות, ארגיל וטנגיר, בידי אלפונזו החמישי מלך פורטוגל, תפש מאתים וחמשים יהודים וימכרם לעבדים בכל ארץ ממשלתו. אז פנו יהודי פורטוגל לרבי יחיאל מפיוא נדיב הלב, והוא עורם ביד רחבה, והשר דון יצחק אברבנאל בעצמו נסע בכל ערי המדינה לפרות את אחיו.

גם בימי הגרוש הנורא בספרד הרבו היהודים להראות רגשי חמלתם והשתתפותם בצער אחיהם. בני איטליה אמצו שאריות כהם לשאת כמשא הכבד של אלפי הגולים אשר הוטלו על חפי ארצם. בפיוא שמו בני רבי יחיאל מושבם על יד החוף, למען לא יתעכבו בקבלת הגורדים ותמיכתם, ובמקומות אחדים עלתה קבלת הגולים לאחיהם בסכומים עצומים, בהיות עליהם לפדותם מידי חובלי האניות האכזרים. בקורפו ובקנדיה מכרו היהודים הוב התכשיטים של בתי תפלתם לפרות בו את אחיהם אלה, ובארץ טורקיה נסע הרב המפורסם בימים ההם, ר' משה קפשאלי, מעיר לעיר, להרים מכס מאחיו תושבי הארץ להוצאות פדיון השבויים הספרדים.

אפס כי דבר היות היהודים נכונים תמיד לשלם כסף פדיון אחיהם — עורר את גונבי הנפשות לשוב פעם בפעם על מעשה-הנבלה הזה. היהודים נסו אמנם לפעמים להגן על נפשם, במאנם לשלם יותר מדי בעד חירות אחיהם, אך לא תמיד יכלו להתגבר על רגשי חנינותם; ואם התאפקו ולא מהרו לפרותם, ידעו השוטים במה להכריחם לתת על ידם את כל אשר דרשו, כי הציקו לשבוייהם וירעיבו, ויפשיטום בגדיהם, ולפעמים הטילו גם מומים בהם באכזריות רשע, ככרתם את אזניהם ואת חוטמם למען עורר עליהם רחמי אחיהם<sup>67</sup>), ואחיהם אלה התרוששו וידלו וכל אשר להם נתנו כופר נפשות המעונים.

(עוד יבוא).

<sup>67</sup> Isidor Loeb, Josef Haccohen, p. 23



## מליצת שפת עבר ובאור המקרא.

מאמר שני\*.)

חכמי-הלשון כבר התבוננו ומצאו, שמדרכי מליצת העמים הקדמונים להשתמש בשני שמות העצם מסודרים זה אצל זה תמורת מתואר ותארו או נסמך וסומכו, עדי"מ בדברי ווירגיל: "וויר ברינגען איין טראנקאָפּפּער אויס נאָלד אונד אויס שאאלען", תמורת "אויס גאלדענען שאאלען", והדומה לזה, וקראו להתמונה הזאת בלשון יון הנדיאדיס (Hendiadys), שהוראתו: אחת על פי שתיים, ר"ל הכעת מושג אחד על פי בטייטש שנים, והחכם גויניוס (בספרו "לעהרגעביידע דער העבראָישען שפראכע עמוד 854) הראה את התמונה הזאת גם במליצת שפת עבר, אבל שנה מעט את באור תכונתה (על פי מה שנראה בעיניו קרוב יותר להדוגמאות שמצא בענין הזה באוצר השפה). באמרנו כי הנדיאדיס הוא דרך המליצה להשתמש באות החבור תמורת יחס הסמיכות, והביא לדוגמא, בראשית א' י"ד: "והיו לאותות ולמועדים" וכו' (לדעת המתרגמים: "צוא צייכען דער צייטען" א. ז. וו.), שם ג' ט"ז: "הרבה ארבה עצבונך והרוגך" (כדעת צונזן, המתרגם: "דיא שמערצען דיינער שוואנגערשאפט"), איוב י' י"ז: "חליפות וצבא עמי", שהוא מתרגם: "איין העער פאָן אונגליקספאָללען", שם ד' ט"ז: "רממה וקול" (שהוא לדעתו תמורת "קול רממה"), ירמיה כ"ט י"א: לתת לכם אחרית ותקוה, שהוא מתרגם: "איינע האָפּפּונגס פאָללע צוקונפט"), דה"ב ט"ז י"ז: אשר מלא בשמים זונים (כדעת המתרגמים: "מיט שפעצעררייען אללער ארטען"). וע"פ זה הנה גם המדקדקים העברים לא חשבו לנחויץ להציג את התמונה הזאת לעיני הקורא ולעורר לבו עליה כעל אחת מדרכי המליצה אשר ראוי להתבונן בה, והסתפקו להעיר על דוגמאות כאלה אנב אורחא, בדברים על אודות הוראת וא"ו השמוש בנוגע ליחס הסמיכות. כן, למשל, אחרי אשר הגידו, כי תמורת סימן הסמיכות תבוא לפעמים וא"ו נוספת בסוף הנסמך, כמו: חיתו יער, למעינו מים, והדומה לזה, הוסיפו לאמר (יעוין עדי"מ בספר מורה הלשון § 154), שלפעמים הוא"ו בראש הסומך תשמש להוראת הסמיכות. — אבל אם נעיון היטב רק בהדוגמאות שהבאנו למעלה ע"פ גויניוס בעצמו, נוכח לדעת, שבדרך זו לא נצא ידי חובתנו בכאור הדבר לאמתו, ומה גם אם נתבונן על המקראות אשר נביא להלן, או נראה עין בעין, שהתמונה הנזכרת איננה כלל תולדת הוראת וא"ו השמוש על יחס הסמיכות, כי אם מדרך המליצה

\* המאמר הראשון נדפס ב"השלח" כרך ג' ע' 224 והלאה.

<sup>1</sup> התרגום הזה לא נכון בעיני, ולדעתי, אם יש לבאר את המקרא הזה בדרך הנדיאדיס, אזי יותר טוב לתרגמו: "איינע פּערהאפּפּטע צוקונפּט", ר"ל אחרית טובה כאשר תקו או כאשר ראוי לכם לקוות.



הוא להפריד בין המתואר ותארו או בין הנסמך וסומכו (כי תארים רבים מבוטאים בשפת עבר באמצעות יחס הסמיכות, כידוע) ולחלק מושג אחד לשני בטויים, להגדיל כח המליצה ולהאדרו, וגם להשוות את החרוזים בחלקיהם ובחין ערכם, בהיותם מקבילים איש אל אחיו. וכמו שבשאר לשונות העמים הקדמונים גם הרביר הפשוט מתנהג הרבה על פי דרכי המליצה, כן גם בשפתנו תבוא התמונה הנזכרת לפעמים לא רחוקות גם בדבור הפשוט.

הנה כי כן חוון ההנדיאדים נפרץ בשפת עבר, ועלינו לנקבו בשם עברי ולתת לו מקום בין ראשי כללי המליצה. לדעתי ראוי לכנותו בשם „דרך ההפרטה“. על כי זו כחו להפריט ולהפריד את המושג לחלקיו ולהשוותו לשני מושגים, למען העיר ביתר שאת את לב השומע, וגם להשוות את החרוזים בפרטיהם, להרבות בהם מקומות המנוחה וההפסק, למען הגדיל נעימות השיר על פי מערכת הקולות, ולתת סדר נכון ומשוכלל למוצא פי הנואם. גם ערך רב לו בשימוש הלשון, במלאותו חסרון שמות התאר, המרגש מאד בשפת עבר, כמו שיתבאר.

כבר הזכרנו במאמר הקודם, שחלוקת המאמרים במליצת שפת עבר לחרוזים קצרים, קצובים ונערכים במספר מדותיהם, איננה תלויה במספר התנועות וכמות גדלן, כי אם בחלקי הענין המדובר, נושא ונשוא והנלוה אליהם. נקל להבין, כי על פי זה גם מספר המלים וכמות גדלן לא יכבדו אכפס על המשורה, כי אין הדבר תלוי בהמלות עצמן, כי אם בענינים המדוברים בהן, וכמו שכתב הרב בעל מאור עינים בספרו אמרי בינה לאמור: „אין עליך למנות לא התנועות ולא המלות בדקדוק, כי אם הענינים והמחשבות המוכנות“. ועל פי זה אין לנו לחקור ולפלפל בדבר מה שהוסיף לאמור שם: „ולזה פעמים רבות מלה קטנה נדחקה לאשר אצלה“, לדרוש ולשאול איזה היא מלה קטנה אשר תוכל להיות נדחקה למה שאצלה. כמו שעשה הר"י ברילל בהקדמתו לבאור ספר תהלים שהבאנו במאמר הקודם, שהעמיק לחקור ולחדש הלכות וגזר להבדיל בהמלות הקטנות בין הפשוטות ובין המחוכרות עם אות השימוש, ועל פי זה העלה „עד"מ, שבהחרוזים

ורוונים נוסדו יחד

על ה' ועל משיחו (תהלים ב' ב').

מלת „על“ נדחקה לאשר אצלה, אבל המלה „ועל“, שנוספה בה אות השימוש, היא מדה בפני עצמה, וכן בהחרוזים:

לא המתים יהללו יה

ולא כל יורדי דומה (שם קמ"ו י"ז)

מלת „לא“ איננה מן המניין, אבל מלת „ולא“ היא מדה בפני עצמה, ואחרי אשר נזר אומר, שגם מלה נסמכת איננה מן המניין, ר"ל שהנסמך והסומך למדה אחת יחשבו, הבדיל גם כזה בין מלות פשוטות ובין המחוכרות עם אות השימוש. וזה הוא הטעם לדעתו למה שבהחרו „בית יעקב מעם לעז“ (שם ק"ד א') הנסמך „בית“ אינו מן המניין, ובהחרו „נבעות כבני צאן“ (שם ד') הנסמך „כבני“ למדה בפני עצמה יחשב, ואח"כ, בראותו סתירה לדבריו בהחרוזים „הם קנאוני בלא אל ואני אקניאם בלא עם“ (דברים ל"ב כ"א), שבהם גם מלה עם אות השימוש נדחקה לאשר אצלה, נלחץ למצא מענה. אך באמת כל הבנין הזה אין לו יסוד, ונבעת בו רוח הבקרת יסול למשואות. הנה לפנינו עד"מ השיר הנשגב (תהלים ע"ז ח'—י'):



## השלח

הלעולמים יונה ה'  
ולא-יוסף לרצות עוד  
האפס לנצח חסדו  
גמר אמר לדור-דור  
השכח חנות אל  
אס-קפץ באף רחמי  
סלה!

כל המתבונן בתכנית השיר הזה וחיץ ערכו יראה לדעת, כי כלו חרוזים בעלי שלש מדות, רק שבהשני הרביעי והששי מלות קטנות נדחקות ונדבקות למה שאצלן, ואין הקפד כלל על אותיות השמוש הנספחות להמלות הקטנות שבהחרוז השני והרביעי ("ולא", "לדור"). — וכן עד"מ מזמור קי"א, שחרוזי מנבלים ומסומנים ע"י סדר האלף בית, הנה גם הוא כלו חרוזים בעלי שלש מדות, וגם בו מלות קטנות נדחקות ונדבקות למה שאצלן, אבל אין הכדל כלל אם נספחה עליהן אות השמוש או לא, ואדרבה, בחרוז "אודה ה' בכל לבבי", וכן בהחרוז "שכל טוב לכל עשיהם", מלה קטנה עם אות השמוש נדחקת לאשר אצלה, ובחרוז "נאמנו כל פקודיו" המלה הזאת בעצמה מבלי אות השמוש נחשבת למדה בפני עצמה, וכן בדבר הנסמך וסומכו, הנה בהחרוז "גדולים מעשי ה'", הנסמך בלי אות השמוש נחשב למדה בפני עצמה, ובהחרוזים "כח מעשי הגיד לעמו", "לתת להם נחלת גוים", "מעשי ידיו אמת ומשפט", נסמך וסומכו למדה אחת וחשבו, ואין לתמוה כלל על המראה הזה, כי הכל על פי הענין המדובר ועל פי חפץ המדבר. כן היא גם בהנחת המעשים: מלה אחת פעם היא מחוברת לרעותה במקף ופעם אחרת תבוא בטעם מיוחד לה לבדה, ואף כי בדרכי המליצה והשיר, אשר הכל תלוי בנטיית רוח המשורר והלך נפשו. כי אין מעצור לרוח השיר.

ובאמת יש לתמוה על המדקדק הנכבד הזה, מה ראה על ככה להכנס בדחוקים כאלה ולברוא מגדלים הפורחים באוויר, הלא אחרי כל הפלפול הזה, לא יכול לעצום עיניו מראות והוכרה להודות, שיש שירים אשר לחרוז בעל שלש מדות יקביל חרוז בעל שתי מדות "גדולות", ודי בזה "שלא לבטל השווי", והביא לדוגמא:

או ידבר אלימו באפו  
ובחרונו יבהלמו (תהלים ב')  
היתה יהודה לקדשו  
ישראל ממשלותיו (שם קי"ד).

ואיכ הלא אין צורך כלל לחדש טעמים, עד"מ, מדוע חחרוז "גבעות כבני צאן" (שהמלה "כבני" היא ביחס הסמיכות) הוא מקביל לחרוז בעל שלש מדות (ההרים רקדו כאלים), כי מדוע תגרענה שתי מלות ביחס הסמיכות ממלה אחת "גדולה", המשלמת בגדלה את מספר המדות? וכן בהחרוז "על ה' ועל משיחו", הלא ע"פ הענין המדובר וכונת הנואם אין שום טעם לחלק את החרוז הזה לשלשה חלקים: על ה' — ועל — ועל משיחו, אבל מדוע תגרענה ארבעת המליץ האלה, אשר על פי ענינן וטעמן תתחברנה שתיים שתיים (על ה' — ועל משיחו), מלהחשב בשתי מלות "גדולות", אשר תוכלנה להקביל לחרוז בעל שלש מדות? ומצאתי כזאת גם בדבר הנסמכים וסומכיהם, כמו במזמור קי"א שהבאנו, החרוז "ראשית חכמה יראת ה'" הוא כלו שני נסמכים וסומכיהם, והוא מקביל לחרוזים בעלי ג' מדות.



אבל גם הבדל המדות בין בינוניות לגדולות, שהמציא הר"י ברילל, הוא ללא צורך וללא הועיל, כי ימצא נ"כ חרוז בעל שתי מדות בינוניות או קטנות מקביל לחרוז בעל ג' מדות, כי כל תוקף מליצת שפת עבר ועונו כחה הוא, כאשר כבר הוכרנו, לא במספר המלין ואף לא במספר הברותיהן, כי אם בענינים המדוברים, זאת אומרת: לא בהבטויים ומוציא השפתיים, כי אם ברוח הדובר בה, כמו שכתב הרמבמ"ן בהקדמתו לבאור שירת הים, וז"ל: "נתחו את כל דבור ודבור לנתחיו וחלקוהו למאמרים קצרים, שיום כמעט באיכותם, עד שלא תמצא להם במאמר אחד לא יותר מארבע תיבות" ולא פחת מבי' (מלה קטנה או המוקפת לאחריה אינה מן המנין), ורובם הם של שלוש שלוש, ובהגדה פשוטית אין מספר קצוב לתיבות המאמר, ותמצא מאמר בעל עשרה תיבות ויותר, ואחריו מאמר בעל שתי תיבות בלי סדר כלל, ועשו זה לשתי סבות, האחת שבהיות המאמרים קצרים יתרבו ההפסקות ומקומות המנוחה, וברובי המנוחות יש תועלת רבה לעורר הכונה ולחזקה בלב, כאשר העירו על זה בעלי הלשון, והסבה השנית תועלת הנגון וכו'. וכתב עוד שם: "ואף פה בשירת הים, כל השירה כלה, לגודל מעלתה ויקרה, מחוברת ממאמרים קצרים, רובם בעלי ב' ב', ואם יש בהם בעל שלוש יהובר אליו בעל ב', כי כפי עלות המליצה ורומה כן יקצרו המאמרים" וכו'. ועל פי זה אין להתעורר כלל על מה שנמצא לפעמים שחרוז בעל ב' מדות יקביל לחרוז בעל שלוש, ובאמת נמצא לזה דוגמאות רבות (מלבד מה שהזכיר שם הרמבמ"ן, שתכאנה הדלתות הקצרות והארוכות "לתפארת הוד המליצה בחלוקה נאה וקליעה מסודרת"), ביחוד בשירים בעלי חרוזים משולבים איש אל אחיו, בהיות אחד החרוזים חסר ומוכן ממה שנאמר בהשני, כי אף על פי שמדרך המליצה להשתמש בהרחבת הרבור בהחרוז החסר, למען השוות את החרוזים במספר מדותיהם, כמו שהוכרנו במאמר הקודם, הנה לא תמיד יש מקום להרחבת הרבור מבלי שתקלקל הוד המליצה, גם יש אשר תחסרנה בחרוז אחד שתי מדות, ואז גם הרחבת הרבור לא תמלא את החסר, כנראה מן המקראות: "יתן לפנינו גוים" וכו', "מלפני אדון חולי ארץ" וכו', "אלה פיהו מלא" וכו', המובאים במאמר הקודם, וכן כשהחרוזים שניהם חסרים ומתמלאים זה מזה, כנראה מן הדוגמאות שהבאנו שם, שמאמר בעל ארבע או חמש מדות מתחלק לשני חרוזים, האחד בעל ג' מדות, ובשני רק ב' מדות. אמנם יש להוסיף על זה, שימצא גם כן, שמאמר בעל שש מדות יתהוו שני חרוזים משולבים איש אל אחיו, כראשון ד' מדות ובהשני רק שתי מדות. דמיון לזה: "ישאו הרים שלום לעם וגבעות בצדקה" (תהלים ע"ב ג'). שהוא כמלואו שני חרוזים משולבים איש אל אחיו כזה:

(בצדקה) ישאו הרים (וגבעות) שלום לעם,

(הרים) וגבעות (ישאו שלום לעם) בצדקה<sup>2</sup>.)

<sup>1</sup> לדעת הרב ז"ל חרוזים בעלי חמש מדות צריך לחלק לשני חלקים ע"פ הפסקת המעם, ער"מ, המקרא "טוב לחסות בה" וכו' יחלק לחרוזים שנים שהם ארבעה כזה:

טוב לחסות בה'

מבטח באדם

טוב לחסות בה'

מבטח כנדיבים (תהלים קי"ח ח'—ט'). והדומה לזה.

<sup>2</sup> כפירוש רש"י, וכמו שתרגם הרמבמ"ן: "דיא בערגע טראגען גליק דעם פאלקע! גליק דיא היגעל דורך גערעכטיגקייט", שהשכיל לכפול את המלה "גליק", למען יהי מעם המקרא מובן



וכן (שם פ"ט ו'): "וידו שמים פלאך ה' אף אמונתך בקהל קדושים" שהוא במלואו כזה:  
 וידו שמים פלאך (אף אמונתך) ה' (בקהל קדושים),  
 (פלאך) אף אמונתך (ה' ידו שמים) בקהל קדושים<sup>1</sup>.

אבל הנכון שאחרי השתלכות כזאת, יחשב המאמר למתחלק לחרוזים אשר בכל אחד מהם רק שתי מדות: ישאו הרים, שלום לעם, ונבעות בצדקה, ע"ד: אמר אויב, ארדף אשיג, אחלק שלל וכו'. ובאופן זה יהיו חרוזי המאמר משתוים במספר מדותיהם, כי ערך החרוזים ומחלקותם הכל ע"פ הענין המדובר, ובכונה לחלק את הדבור לחלקים היותר קטנים כפי האפשרות. ע"פ הטעם שנתן הרמב"ן לדבריו: "שבהיות המאמרים קצרים יתרבו ההפסקות ומקומות המנוחה, וברכוי המנוחות יש תועלת רבה לעורר הכונה ולחזקה בלב". והנה חרוזים בעלי ד' מדות יוכלו להחלק לקטנים בעלי ב', משאי"כ חרוזים בעלי ג' מדות שאין לחלקם עוד לקטנים ביותר, ובעבור זה ההבדל בין חרוז בעל ג' לבעל ב' קטן מאד, ואין ראוי לשים לב אליו. הוא אשר דבר הרמב"ן: "ואם יש בהם בעל ג' יחובר אליו בעל ב', כי כפי עלות המליצה ורומה כן יקצרו המאמרים".

ועתה נחזור לעניננו, בדבר משפט ההנדיאדים ומעשהו בשמוש הלשון ובדרכי המליצה. הנה למה שהדגנו, שבשמוש הלשון יש בו תועלת למלאות חסרון שמות התאר המרגש מאד בשפת עבר, נביא לדוגמא התארים היותר פשוטים ותרירים בלשון: וואהר, וואהרהאפט, אונוואהר, פאלש. התארים האלה אינם נמצאים כלל באוצר שפת קדשנו, כי השמות אמת ושקר הם שמות המקרה ולא שמות התאר, ומה שסופרינו כותבים אמת, בלתי אמת, איננו ע"פ דרכי שפת עבר העתיקה, כי אם התפתחותה בומן מאוחר על דרך לשונות ארם וערב<sup>2</sup>). והרוצה לדבר על טהרת שפת עבר העתיקה, כחפצו לבטא את התארים הנוכרים, יוכל לבחור לו דרכים שונים, אשר על פיהם שם המקרה ימלא לו מקום שם התאר, עדי"מ, כחפצו לאמור: יבחנו דבריכם האמתיים הם, יאמר "יבחנו דבריכם האמת אתכם" (בראשית מ"ב ט"ז), ולפעמים ישתמש בתאר כזה בתור נשוא המשפט, בתוספת הפעל היה או בלעדיו (אם הוא מובן מתוך המאמר), כמו: "ודברייך יהיו אמת" (יש"ב ז' כ"ח), — אונג דיינע וואָרטע ווערדען וואהרהייט; "משפטי ה' אמת" (תהלים י"ט י') — דיא רעכטע דעם עוויגען זינד וואהרהייט; "כי אמנם לא שקר מלי" (איוב ל"ז ד') — דענן וואהרליך! ניכט לינגע זינד מיינע וואָרטע, והדומה לזה, או שישתמש בו בתור שם הבא לתוספת באור (אפפאָויציאָן), כמו: "להשיב אמרים אמת" (משלי כ"ב כ"א), אבל על פי משפטי שפת עבר, התארים האלה צריכים להיות מבווארים ע"י יחס הסמיכות: לא נאמר: דברים אמתיים, דברים שקריים, כי אם: דברי אמת, דברי שקר, והדומה לזה, או בדרך הנדיאדים, כמו: "אחרי הדברים והאמת האלה" (דהי"ב ל"ב א') — נאך דיעוען וואהרהאפטען בעגעבענהייטען (צונגין). וכן: "ויעש הטוב והישר והאמת לפני ה' אלהיו" (שם ל"א ב'), צריך לפרש בדרך

גם בשפת אשכנז, ע"ד חרגום המקרא "רוכב שמים בעורך ובנאותו שחקים", המובא במאמרנו הקודם. ויש לחמוה על צונג שלא כיון יפה בחרגום המקרא הזה, בהעלימו עין טבית השמוש הנספחת אל השם "צדקה".

<sup>1</sup> ר"ל נוקהלת מלאכים בשמים וידו פלאך אף אמונתך. הוא מה שנאמר להלן: "אל נערץ כסוד קדושים רבה" וכו' (שם ח'). והנה התבות "אף אמונתך בקהל קדושים" כלן אינן רק שתי מדות, על פי מה שנתבאר למעלה.

<sup>2</sup> עיי' לעהרגעביידע וכו' לגזיונים עמוד 648 בהערה.



הנדיאדים ולתרגם: אונד ער טהאט דאס וואהרהאפט גוטע אונד רעכטע פאר דעם עוויגען, ר"ל עשה מה שהוא באמת טוב וישר לפני ה', כי אין טעם כלל לאמור שעשה את האמת לפני ה', כי האמת לא תוכל להיות מוגבלת, לפני מי היא אמת, ולפני מי איננה אמת, ולא מצאנו בטוי כזה בכל המקרא. וכן "ועשית עמדי חסד ואמת" (בראשית מ"ז כ"ט). הנה מה יפה פירוש רש"י, שהמקרא הזה הוא בדרך הנדיאדים: "חסד שעושים עם המתים הוא חסד של אמת שאינו מצפה לתשלום גמול". והמבאר לא כיון יפה וערער על הפירוש הזה, באמרו: "לא ידעתי איך יפרש: אם ישכם עשים חסד ואמת (שם כ"ד מ"ט)". כי כונת רש"י לא היתה כלל לאמור, שהבטוי "חסד ואמת" יתכן רק אם הכתוב מדבר במתים, כי את הנעשה עם החיים ג"כ יתכן לכנות חסד של אמת, אם הוא דבר טוב כל כך אשר יצדק לאמר עליו שהוא באמת מעשה חסד, ורש"י הפיץ רק לכאור, שבהמקרא הזה אין לפנינו שני שמות נפרדים, כי אם מתואר ותארו (ע"פ הנדיאדים), והמונה: חסד של אמת, חסד אמתי, ויתורגם: ערצייגע מיר איינע וואהרהאפטע גנאדע, ורק ליתר באור העיר רש"י, שטעם הכנוי חסד של אמת במקרא הזה גלוי ומפורש, בהיות הכתוב מדבר מחסד אשר יעשה עם המת. ויתכן אפוא לפרש ולתרגם ככה גם את המקרא "אם ישכם עשים חסד ואמת". וכן בישעיה (ל"ט ח'): "כי יהיה שלום ואמת בימי", והדומה לזה.

ובדבר הליכות הנדיאדים בדרגי השיר והמליצה, הנה מכל הדברים אשר הקדמנו למעלה, שחלוקת החרוזים בשיר העברי היא רק על פי מקומות המנוחה וההפסקה, כי תפארת השיר ומשגב מליצתו הוא רבוי המנוחות, נקל להבין, כי גם החרוז כשהוא לעצמו, כל חוקה מליצתו הוא כשיש גם בקרבו איזה הפסקה בין התיבות, למען תחושבנה למדות נבדלות, אחרי שאין למנות מספר המליץ או הכרותיהן, כי אם פרטי הענין המרובר בס, כמבואר, וגם בחרוז קטן בעל שתי מדות יהיה בין האחרונים הפסק מה, ומאחבת המליץ העברי (הפריטי) את דבריו על ידי רבוי ההפסקות והמנוחות, אין נפשו לחרוזים שאין בהם אף הפסק משהו, עדי"מ אם כל התיבות הן רק נסמכים וסומכים, ואם יחייב ענין המאמר מציאות הרוז כזה, יחיש המשורר או הנואם מפלט לו לתמונת המליצה של דרך ההפרטה (הנדיאדים). עדי"מ, החרוזים:

אודה ה' בכל לבב

בסוד ישרים ועדה (תהלים קי"א).

הנה כל נכון דבר יודה בלי ספק, שהמקרא הזה אומר דרשוני, כי מה טעם למנות ולחשוב גם ישרים גם עדה? והמבאר פירש, שבית "בסוד" מושגת אחרת עמה, והשעור: בסוד ישרים ובעדה. אבל האם ישרים לא יוכלו להיות לעדה, או עדה לא תוכל להיות כלה אנשים ישרים? ואם רצון המזמר להביע, שיודה את ה' בפרסום לפני עדת אנשים, ורק עדת אנשים ישרים, אשר יהיו מקשיבים לקולה, היה לו לאמור: אודה ה' בכל לבב בסוד עדת ישרים, ודבריו היו מובנים היטב, כי השם "סוד" הוא נרדף עם השם "קהל", ע"ד "בסודם אל תבוא נפשי ובקהלם אל תחד כבודי" (בראשית מ"ט ו'), וכאשר יאמר "קהל עדת ישראל" (שמות י"ב ו'), כן נוכל לאמור סוד עדת ישרים, והנה ביחוד המתרגם את הדברים האלה ללשון אחרת לא ימלט מלהתעורר על קשי המקרא הזה, שאין לתרגמו

(<sup>1</sup>) אולי בעבור זאת ישתמש העברי על ענין שיר ומליצה בשרש פ"ט: "הפרטים על פי הנבל" (עמוס ו' ה').



בצורתו. הרמב"ם תרגם: "אם ראטה דער פראממען, אין דער געמיינדע" כאלו כתוב: בסוד ישרים, בעדה, וצונין והגמשכים אחריו תרגמו: "אין דער רעדליכען ראטה אונד געמיינדע", כאלו כתוב בסוד ישרים ובעדתם. אבל אחרי כל הדברים שהקדמנו לא נפון אף רנע, שלפנינו בזה הינדיאדים. ובאמת כונת המשורר לאמר: בסוד עדת ישרים, וצריך לתרגם בפשיטות: אם ראטה דער פראממען געמיינדע, אבל השתמש בדרך ההפרטה, בהפרידו הלקי מושג אחד לשנים, ותחת עדת ישרים, אמר: "ישרים ועדה". ועשה זאת בכונה, למען יהיה איזה הפסק בין תיבות החרוז, ואלו אמר בסוד עדת ישרים היה החרוז כלו רק נסמכים וסומכים, ובלי הפסק מה לא היה נכון ומסוגל להקביל לחרוז "אודה ה' בכל לבב" ולשאר חרוזי השיר, שהם בעלי ג' מרות באיזה הפסק ביניהם.

דומה לזה במזמור שיר ליום השבת (שם צ"ב). הנה כבר דברנו במאמר הקודם על רום המליצה בהחרוז: "להגיד בבקר חסדך ואמונתך בלילות", ועתה נדבר על הסמוך לו:

עלי עשור ועלי נבל

עלי הגיון בכנור.

הנה השם עשור בהוראתו על מין כלי זמר מצאנו במקרא שתי פעמים כתאר להשם נבל: "בנבל עשור זמרו לוי" (תהלים ל"ג ב'), "בנבל עשור אומרה לך" (שם קמ"ד ט'). ורק במקרא הוה מצאנו עשור ונבל כשני שמות העצם איש בצד רעהו, ודברי המפרשים שונים ומסובכים, ואי אפשר להציל מפייהם דבר נכון ומתקבל על הלב, ורק זאת הננו רואים, שלדעתם מלת עשור בעצמה תשמש להורות על מין כלי זמר מיוחד בעל עשרה נימין, ושבהמקרא הוה, המלות "עלי עשור ועלי נבל" מורות על שני מיני כלי זמר. רש"י כתב: "עלי עשור, כנור של עשרה נימין, וכן דעת הר"י שמיינבערג באוצר המלים החדש שלו (ערך עשור), שמלת עשור תורה על "כנור בן עשרה קוים, צעהנזאמינע הארפע", והוא נבל מן נבל עשור המורה על "נבל בן עשרה קוים, צעהנזאמינע לייער"¹. אבל הדבר הזה אין לו שחר, שהרי סוף המקרא: "עלי הגיון בכנור", מוכיח, כי כמה שקדם לא כנה עוד המשורר במאומה את כלי-הזמר.

אבל באמת, כמו שאמרנו, לא מצאתי במקרא את השם "עשור" לבדו מורה על מין כלי זמר, כי אם כתאר להשם "נבל", וגם במקרא הוה הננו רואים את השם נבל בצדו, והשם לבו לכל מה שהקדמנו בדבר ההנדיאדים, שהוא מפריד את המתואר ותארו ומציגם לפנינו כשני שמות נבדלים, ותכליתו ג"כ להוסיף הפסקה או מקום מנוחה בחרוז, למען ישתוה בכמותו לרעהו המקביל אליו, — השם לבו לכל הדברים האלה, יבוא לידי החלטה, שכונת המשורר בזה לאמר: "טוב להורות לה' ולזמר" וכו' עלי נבל עשור עלי הגיון בכנור, והוא ממש מה שנאמר בקפיטל ל"ג: "הודו לה' בכנור בנבל עשור זמרו לה'". אבל שני חרוזים כאלה:

עלי נבל עשור

עלי הגיון בכנור

לא נעמו לחך המשורר, כי החרוז הראשון אין בו שום הפסק או מקום מנוחה, והוא מצער לעמת החרוז השני, ולא ישתו קולות הנגינה לשני החרוזים, וע"כ השתמש המשורר בהנדיאדים, ונתן להחרוז:

¹ ובמקום אחר (ערך נבל) כתב שנבל הוא הארפע?!



## עלי נבל עשור

צורה אחרת: „עלי עשור ועלי נבל“, למען יהיה ככחו להקביל להחרוז „עלי הגיון בכנור“. אולם בזה עוד לא נמרנו באור החרוזים הנעימים והנשגבים האלה. אם נשים לבנו למה שככל המקרא הפעלים: הודות, הלל, זמר, מתחברים עם השם נבל או נבל-עשור על ידי בית השמוש: „בנבל עשור אומרה לך“ (תהלים קמ"ד, ט') „הללוהו בנבל וכנור“ (שם ק"ג, ג') והדומה לזה, וכאן — על ידי מלת היחס „עלי“, נבוא בלי ספק לידי הכרה, שהשם „הגיון“ בזה (בהוראה על המית כלי זמר) מושך אחר עמו ומתיחס גם להחרוז הראשון, ר"ל שטעם החרוז הראשון: עלי הגיון בעשור ועלי הגיון בנבל, והכונה (בדרך הנדיאדים) עלי הגיון בנבל עשור, כאשר בארנו במאמר הקודם, שבמליצת שפת עבר יחסר המשורר מלה בחרוז הראשון וירמוז עליה כמה שנאמר בחרוז השני. ובדרך זה נבין את השיר הנפלא הזה וסדר התפתחותו: איך מרעיון אחד פשוט, בעל שלשה מושגים, בנה המשורר שיר בעל ששה פסוקים, אשר בכל אחד שני חרוזים מקבילים איש אל אחיו, נעימים ונשגבים ככה מליצתם, בהיותם מעוררים את לב השומע להשתתף עם המשורר, לקחת חלק בהגיון לבו ולהבין ברמזיה את הטמון בחבו. שלשת המושגים האלה הם: א) שמוב להודות ולומר לה' ב) להגיד תמיד חסרו ואמנותו, ג) בנבל עשור וכנור. מן המושג הראשון בנה את החרוזים:

טוב להודות לה'

ולומר לשמך עליון

בהוסיפו, בדרך הרחבת הרבור, את המלים „לשמך עליון“, ומן המושג השני בנה את החרוזים:

להגיד בבקר חסרך

ואמונתך בלילות,

אשר בארנו רום מליצתם במאמר הראשון, ואת המושג השלישי (בנבל עשור וכנור), שאיננו כולל שום משפט, והוא רק יתר באור להמשפט הקודם, הרחיב רק כמה שהוסיף את השם הגיון (ומזה יצא לו חלוקת בית השמוש, הנופל על כלי הזמר בעצמו, במלת היחס עלי, הראויה להתחבר עם כנוי קול כלי הזמר). והיא שנתנה לו את היכולת לחלק את המושג הפשוט הזה לשני בטויים, בשני חרוזים מקבילים איש אל אחיו, בקאמר השם הגיון רק בחרוז השני, והוא מובן ממילא גם בחרוז הראשון. שני החרוזים הם איפוא במלואם: עלי (הגיון ב) עשור ועלי (הגיון ב) נבל, עלי הגיון בכנור, והכונה: עלי הגיון בנבל עשור וכנור — מיט דעם געטאן דעם צעהנזאטיגען פסאלטערס אונד דער ציטהער.

יצחק בן אשר.

**הערת המחבר.** הנני משתמש במקרה הזה לתקן טעות שנפלה במאמר ראשון („השלח“, כרך ג' ע' 281 שורה 12, 18), וכך צריך להיות שם: וכן ממאמר בעל חמש מדות, כמו: אל הכבוד (ה') הרעים (על מים רבים) ה' (אל הכבוד הרעים) על מים רבים.



# על קצה גבול הילדות.

מאת יש. בן-ציון.

מוגש לרעי העובד על הררי ציון.  
צבי חוכברג.

א.

הימים שבין ר"ח אב ותשעה באב נהפכו לנו תמיד לשמחה ב"חרר". רבינו היה מטבעו איש רך הלבב, אבל בלמדו לנו איזה שיעור מוקשה — ואיזה שיעור לא היה מוקשה ומסובך מכל צד? — היה אנרופו קשה מצור. אך כבוא ירח אב הניח לנו רבינו משיעוריו המפולפלים, ויהי בוחן אותנו רק כמה שקראנו בעצמנו „גמרא פשוטה“. ומלבד ההנחה הגדולה, היינו גם בטוחים או מכל צביטה ומכה באנרוף, כי הלא דין מפורש הוא, שאין מכים את התלמידים בימים ההם. — וכאשר נח רבינו מועפו, התעורר בו גם לבו הרך והשוב לחמלה עלינו, גם מבטו שנה או, וכפעם בפעם החליק לחיו של אחד מתלמידיו, והדבר הזה היה אז לרצון לכלנו יחד, עד כי מחלנו לו בלבנו את הכל... אז הרגשנו, כי אין אנו עוד בעיני רבינו „גוים“, „משומדים“, בניס ממרים, כי אם „בני ציון היקרים המסלאים בפו“. — ונהי כלנו טובי לב ורוחנו צוהלת; אז ערכו לנו גם ה„קנינות“, אשר מסכו עלינו יגון נעים, יגון אהבה — ל„בת-ציון“... .

בשנה שלפני זו קרא לפנינו רבינו ראשית האגדה „אקמצא ובר קמצא“, וגם זה היה לעונג גדול לנפשנו היבשה; אך בשנה זו (כלומר השנה שבה יחל ספורי) הפצרנו בו שיקראנה לפנינו עד תומה. והוא נעתר לבקשתנו, אף הוסיף לנו משלו וקרא לפנינו גם מאגדות המדרש.

כשבע שעות בלי הפסק ישבנו ושמענו את האגדות המבהילות ההן... כמו ענן כבד כסה עלינו. יחד נדחקנו ילד ברעהו, ככני צאן בסער, והקשבנו... ורבינו הולך וקורא בקול חלש ועצב היוצא מלב נשבר, בקול אטום מרמעות מחנקות, ולפעמים גם מתפרצות... מעת לעת יפסיקהו איזה קול רך ונונה מבינינו באיזו שאלה, שהיתה כעין מהאה כלפי מעלה של מוח צעיר ולב תמים... אני דמיתי, כי עוד מעט ויבקעו השמים ולהבה תלהט הארץ, כי ה' ירד לנקום נקמת דם עבדיו השפוך, כי איך יחריש, יתאפק?...?

אתא לילה, ואני ישבתי לבדי על האצטבא שלפני בית אמי, ובחזון לבי חויתי עוד הפעם את דברי האגדות ההן; דומם ישבתי לי ומבטי עיני שוטטו על פני השמים, כמו בקשו איזה דבר בתהום התכלת, כמו קוו לראות את אנשי הפלאות ההם, את את הילדים שהחורים והקרושים שמסרו נפשם על קרושת השם, את נשמותיהם, את צלליהם: הלא שמה יתהלכו, ירחפו... .



אך טהור טהור הוא הרקיע. — וך ונקי ואין כל! תהום התכלת יתנשא מעל מבטי, יתרומם ויתעמק — אין סוף ואין תכלה... וכל תמונה אין, אין גם צל עובר בכל מרחבו הנורא, לא נשמע משם גם קול דממה דקה . . .

„אים איפוא מלאכי השלום — אשר מר יבכיון, האבות והאמהות, משה הרועה, ירמיה הנביא וכל אלה אשר לא יתנו דמי לו, לאל רחום, איפה הם, אים?“ . . . רעדה תאהוני ואשב על מקומי דומם, ועוד אביט, אביטה . . . הגה יתרוצין ממרום התהום ויפול למטה כוכב בן־רשף בהאירו נתיב כקשת — ויעלם.

„לא במולי!“ — לוחשות שפתי בחרדה את הלחש שלוחשין למחזה „מול נופל“. אך הגה עוד כוכב אחד מתעופף ונפל וטבע בחשך . . . הגה גם מעבר השני! — מה רבו המזלות — „הנפילים“ הנשלכים משמים! עצמתי עיני ואליט פני בכפות ידי הקרות.

ועל משכבי שבעתי נדודים; בחשך אשר מסביבי נראו לי צלמי בלהות שונים. אדים וחום בחרדנו האטום מסביב. מהחדרים אשר על ידו ישמע קול נחרות ישנים, רק אני לבדי ער ולבי יהגה אימה . . .

אינני זוכר. אך ומתי נדרמתי, אך זאת אוכזר, כי שנתי היתה קשה, שכבתי כמו אסור בחבלים ולוח לבי כמו נלחץ ביד חוקה וכבדה. פקחתי עיני — ואני כבוש בועה... אך מה הקול הנשמע שם? . . .

קול צרוד כמעט, אך מלא רוך ונעימות ונובע מעומק לב, נשמע מהחדר השני... אשמע והוא קורא ומושך:

„הַקָּבְצוּ בְּנֵי יַעֲקֹב פְּלָכֶם,

קָרְעוּ לְבַבְכֶם וְאַל בְּגֹדֵיכֶם,

כִּי בַפְּשַׁעְכֶם שָׁלַחָה אִמְכֶם!“ . . .

ידעתי, כי עתה לא מקסם כוב וחוזן דמיון ליל אתי — הלא אך עתה הקיצותי; הרימותי ראשי, נשיתי און להקשיב — הקול מוסיף והולך משם. — בלב הולם ירדתי מעל משכבי, נגשתי אל הפתח, וביד רועדת כנסתי מן הצד את המסך המבדיל, מעט מעט, לאט לאט, ואשלח ראשי ואביטה . . . והנה זקן יושב ננדי ארצה אל החלון הפתוח, והוא יריד בשיחו, יניד ראשו וזקנו המדולדל.

— ה' עמך! — נשמע קול אמי הקוראה אלי ממתנה — למה ירדת ממשכבך?

— מי הוא זה, אמי? — שאלתי בלחישה, מיראה.

— רבי טוביה הוא, קרוב למירל; אתה ישנת ולא שמעת בכואו, הוא סר הגה

בלילה הזה.

— „יהודי כשר“ הוא — הוסיפה אמי — ויקם „לתקן הצות“. הוא בא עתה מארץ

ישראל, הוא גר בארץ ישראל כשנתיים . . .

— היהודי הוא מארץ ישראל?! — קראתי משתומם. ואקרב עוד הפעם אל

הפתח לראות את „היהודי מארץ ישראל“. ובה עמדתי ולא אביתי למוש ממקומי ולמשתי עין לראות היטב את התמונה המתנודדת ומקוננת בנעימה — עד אשר חוקה עלי מצות אמי, כי אלך לישון — ואשכב על מטתי.

שכבתי — והקול הנמוך מוסיף והולך בדממת הליל, לאט לאט ישבה לבבי



בנעימות וימסוהו בתוגתו — ובהגותו נכאים כמו יסוככני וינידני — ואני הסתר אסתיר פני ברכי, אחוש כי אָרְרָם שנית, אך לבי ער, ואוני עוד יקשיבו את הקול הנעים... ובשנתי חשתי אה, ונפשי ידעה זאת מאד, כי אושר ונחת אין קץ הביא לי ר' טוביה משם, מארץ ישראל, אבל הוא עוד לא פתח את אמתחתו — עוד מעט ויפתחנה ואראה...

## ב.

— איה היהודי מארץ ישראל? — שאלתי את אמי תיכף בקומי בבוקר.

— נסע מזה — ענתה אמי.

הוא נסע ולא ידע את אשר עולל לנפשי; כל היום ההוא הייתי כחולם מהזון ליל אתמול, אשר נדר ואיהו.

אז היתה עוד א"י בעיני כעולם אחר טמיר ונעלם, מעין "עולם הבא". עד אז לא ראיתי עוד בן-אדם אשר יאמרו עליו כי הוא התהלך בארץ ההיא, כמו שלא ראיתי עוד מת שקם לתחיה ושב מעולם הנשמות. — הן אמנם שמעתי, כי יש שם יושבים לפני ה', אשר בשבילם מטלת אמי לקופת ר' מאיר בעל נס" אנורות נחשת בכל ערב שבת; אבל, כי יתהלך בקרבנו, כאחד מאתנו, יהודי מארץ כנען" שבחומש — כזאת לא קייתי לראות!... ויהודי "מארץ כנען" היה אתי פה בבית אחר, ואני לא שמעתי מאומה מפיו על אודות הארץ ההיא! — "רק אנשים ריקים — אמרתי בלבי בחמתי — המה השכנים בביתנו, אם חמרה נגווה כזאת היתה אתם ופטרוה תיכף! — היש עוד להתאונן על שמשיח צדקנו לא יבוא? — ומי יודע, אולי יש בפי היהודי מא"י גם בשורה מאת משיח בן דוד? ... איך תשקוט כך קהלת עירנו?"

אבל עירנו באמת לא שקטה. היום היה יום היריד השבועי: הרחוב מלאה ענלות, סוסים ושורים, היהודים רצים בהולים ונדהפים בין הענלות אל האכרים, למשמש בכליהם ולברוק בענלותיהם; וקולות חנונים וחנוניות וצלצל כפות המאונים נשמעים בערכוביאי מן החניות... גם אמי עומדת בחנותה ושקועה במשא ומתן עם אחד "הקונים"... ואני בכל זאת לא אוכל להתאפק והנני עומד ומושך את אמי כסינורה ואשאל בלי הרף:

— אמי, אמי! אנה נסע היהודי מא"י?

ואמי זה פעמים אחרות שתה את ידה על פי, לכל אטרירדנה עתה בשאלותי, אבל אני שב לשאול:

— אמי, אמי! — הישוב עוד אלינו ר' טוביה?

— ישוב, ישוב! — תענה אמי בהפזון.

— מי ישוב, היהודי מא"י?... היהודי מארץ ישראל ישוב?... אמי!... האלינו.

אל ביתנו ישוב?... "

— א"י, א"י, שניה-רהל! — תקרא מירל (היא "שכנתנו" הגרה בביתנו), אשר זה עתה באה אל ההנות — את מפנקת מאד את בנך. הראית עוד ילד כמוהו — אל תשלוט בו עין רעה! — לא יאבה לדעת מאומה מעול פרנסתה! — את כפיך קצותי, לו הייתי אני אמך ותמשכני כך כסינורי בדברי עם קונה!...

— מירל, מירל! — אקרא אליה, בדעתי כי קצפה הוא רק כקצף על פני מים —

מדוע כה מהר היהודי מא"י לנסוע מזה?



ופני מירל משתנים מרונג לחמלה:

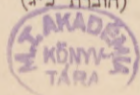
— אוי, אוי — תקרא — הלואי שאשקר. אני יראה מאד פן יוכה חלילה בעורון... רבשע! עינים כאלה, שהיו מאירות ומסתכלות בתורתך הקדושה!... כאשר ירפא לו ישוב הנה, משה'לי, כי דרך הנה עליו ללכת לא"י. ע"כ הוי שוקד בתורה בכל לב, למען לא תכלס אם יבהך אז ר' טוביה...

כמענה מירל נחה דעתי כמעט, ואלך החררה ובפי בשורה מוצאת עיד היהודי מא"י. ביום ההוא, ערב ת"ב, נתנה לנו חפשה מחרנו, כנהוג, מעת ארוחת הצהרים עד היום העשירי לחודש בבקר. — בתרועת גיל נפשרים או הנערים מחרס, לשוב ברחובות העיר או מחוץ לעיר. אז יעשו להם חרבות עץ, ויחגרו מלחמות את הקוצים והברקנים, הצומחים בכל מקום נמש: הקוצים ההם יהיו לנכודנצר וצבאו, לשיטום וחילו... גם אנחנו עשינו אז בחברותינו נקמות באויב, בצבא הרב מ"שונאי ציון" אשר היה לנו מאחורי בית רבינו: כל הקיץ שמרנו על הקוצים הגדלים שם ולא נתנו גם לעינים לרעות בם, ויעלו ויצמחו שונאינו, עד כי היה "כנובה ארוים" גבהם. — ברעש והמולה ותרועת מלחמה התנפלנו עתה על אויבינו אלה: — "פורח דרכתי לבדי ומעמים אין איש אתי!" — יקרא גר הקמן ברמסו בקוצים, עיניו נוצצות ופניו פני להבים, וכנבור מלחמה יריע אף יצירה, ובכל זאת לא ישכח וישתמר מאד פן יצרב, כי הנער רך לב הוא מאד... אך לא כן נפתלי, הוא השליך נפשו מנגד ויבוא בתוך הקוצים הרמים והנשאים, אשר עממוהו מסביב ולא יראה, רק קולו ישמע בקראו: — "על שלשה פשעי אדום ועל ארבעה לא אשיבנו! לא אשיבנו! — לא — אשיבנו..." ומקול נשמו ושאפו רוח וחבוט מקלו בסבכי הקוצים, נראה כי הוא עושה שם מלחמה ונקמה במוראים גדולים...

אבל אני עמדתי בפעם הזאת כאיש נדהם ולא לקחתי חלק במלחמה, כי היהודי מארץ ישראל מלא את כל לבבי, ואשתמש חרש משרה המלחמה ואמלט הביתה... — "ויבא הפליט!" — קרא לקראתי "הדוד צבי", בעל מירל, בצחוק-שוטה, כדרכו, כמעט דרכתי על מפתן חדר מגורו. ביתנו שנשאר לנו לנחלה מאת אבי, עמד בקצה העיר, ושני חדרים גדולים היו בו בתוך, בראשון גרה מירל עם אישה הבטלה, "הדוד צבי", ובנה הבחור ובתה הבתולה, ובשני, הקמן מעט מן הראשון, היה מעון אמי. משמאל הבית היה עוד חדר צר וחנות צרה וארוכה, ששם גר הנגר, הבחור שמואל, עם אמו, ומימין היתה חנות אמי וחדר הבשול לאמי ולמירל. צאתנו ובואנו אל חדרנו היה דרך חדרה של מירל, ויהי מדי בואי מן החדר, ופנשני "הדוד צבי" בשמחה ובנגינות הטעמים, כקורא במגלה, לאמר: — "ויב—א—המ—ן!"... והוא בתמימותו ובטפשותו חשב זאת להלצה נעימה ולא שם לבו לרגו. אך פעם אחת, כשמוע אמי את קריאתו, ותתרעם גם היא; מאז לא ידע "הדוד צבי" איך לקדם עוד פני כבואי; ופתאם, בערב ת"ב ההוא, מצא כתוב אחר, ויקרא בכל עוז, אף כי בלי נגינת הטעמים: "ויבא — הפליט!"...

צחוק התפרץ מפי, והדוד צבי היה מאושר בהמצאתו. "הדוד צבי" היה אחד מאלה הטפשים הטובים שהילדים אוהבים אותם מאד, בחושם בלבם, כי אלה לא ירעו להם ולא יביטו עליהם בנאווה יתרה כשאר הגדולים... הוא היה רק כמשרת למירל אשתו, שפרנסה אותו, אבל שירותו היתה קלה ומעטה. מירל החזיקה בית-דין, וכל "פריינה" היה רק ביומא דשוקא, ואז ידע "הדוד צבי" לקום בבקר השכם למרק ולשטף את הצלוחיות והכוסות ולעמוד הכן כל היום לרדת פעם פעם אל המרתף ולהעלות משם יין כפי הדרוש; בעסקי ממונות וחשבונות לא ידע

השלח IV.





מאומה, הרברים האלה היו מוטלים על מירל ובתו הבתולה. ומירל כבר השלמה אתה בראותה כי עושה הוא מלאכתו באמונה, וגם כי חשבתו לבן תורה, שבשבילו תנחל גם היא חלק לעולם הבא.

גם אני אהבתי את הדוד צבי, כמדומה לי, יותר מכל אנשי עירנו; הן כולם טרודים, מדברים ומשוחחים רק בדבר "ערלים" ועסקים, כלם יחמרו לצון ויתעללו בקמנים. ורק הוא, בשלן שקט הנהנה מן החיים, רק הוא יודע כי הפשי הוא מן החרד. . . על כן ירחם את נערי החרד ויתהלך אתם כנע.

— הדוד צבי! — פניתי אז אליו תיכף — מדוע נתתם את היהודי מא"י לנסוע מזה? — שומה שבעולם! — ענני הדוד — ומה תאמר, למשל, אם אומר לך, למשל, כי היה עליו להחיש נסיעתו בשביל עיניו הכואבות?

— הישוב עוד אלינו?  
— בודאי ישוב. הן הדרך לא"י עולה דרך עירנו.  
— האמנם כן! — קראתי משתומם — ומדוע זה לא נסע לארץ ישראל?  
— נער טפש! — אבל הלא רחוקה היא הארץ, רחוקה מאד, ויש לנסוע שמה בדרך הים, ים אוקיינוס . . .

— אבל מדוע שב הנה מא"י, למה בא?  
— הנני אומר לך, למשל, שיש לו תביעה לאייווק קרובו בוורתא, בשביל שאיננו מסלק לו ר"ן רוי"כ שנשאר חייב לר' טוביה מדירתו שקנה מידו בצאתו לארץ ישראל.  
— ורק בשביל זה שב?  
— הנני יכול לומר לך, למשל, כי עליו לנסוע גם לעיר גדולה, לרופא גדול, לרפא את עיניו הכואבות.

אולם לא לדיעות כאלה צמאה נפשי, והנני שב ושואל: — ומה עשה בארץ ישראל? — וכל היהודים אשר שם, מה הם עושים?  
— שומה שבעולם! מה יעשו? — הם יהודים כשרים שם! — הם יושבים, למשל, בביתמר, ובכל יום ויום יש להם, למשל, "יאהר צייט" אחר, של איזה צדיק, והם שותים יי"ש ואוכלים צמוקים ותאנים!  
עזבתי את הדוד הטפש ולבי נשאר ריק כשהיה.

בלילה, כאשר אחרנו לשבת, כנהוג בליל ת"ב, נתלגלה פתאם השיחה ע"ד ר' טוביה, והנה ההלה מירל לקלל את אייווק, קונה בית ר' טוביה, ובקצפה ולולה כמעט גם בכבוד ר' טוביה, כי "הוא רק חכם לאחרים, ולא לו"; "ר' טוביה "היועץ", ר' טוביה "הבורר", לא ידע איך להזהר מבור ועם הארץ כאייווק!" — קראה בחמתה.

דברי חול אלה ע"ד ר' טוביה לא יכלו להשתיק גענועי אליו: הגיתי בו יום וליילה, ונפשי כלתה לעת שובו. מדי בקר, כאשר רק נפקחו עיני, קפצתי מהר מעל משכבי ואביט למעון שכנינו, לראות אם כבר בא ר' טוביה; בשבתי ב"הדר" ולאזני נשמע קול רעש אופנים של איזו עגלה העוברת על פני הבית, והנה כרגע יחלוף רעיון בלבי: אולי ר' טוביה הוא הבא בעגלה הזאת? ומיד נתבלבלה דעתי ולא ידעתי מה לענות לרבינו — ואשבע מהלומות וחרפות. ומדי שובי מן החרד, מהרתי רצתי אל ביתנו, ולא שמתי לב לשעשועי חברי, כי אמרת: הנה זה אמצא שם את היהודי מא"י. — וכה יעבור יום אחר יום, עד כי היו לימים רבים, רבים לאין תכלה, והוא עוד איננו . . . ומדי שאלי את פי אנשי ביתנו, יענוני, כי גם הם לא ידעו, כי לא שמעו על אודותיו מאומה.



— הרוד צבי! — פניתי פעם אל ידידי זה בשאלה של בקשה ותחנונים — מדוע לא תכתוב מכתב לר' טוביה, לרעת שלומי?  
 — שומה שבעולם! אם ר' טוביה לא יכתוב לנו, סימן הוא כי עיניו לא יתנוהו לעשות כזאת — ועתה . . . אם אומר לך, למשל, שאני אכתוב אליו לדרוש בשלומי — מה אני מועיל, אם הוא לא יוכל לכתוב לנו תשובה?! . . . ומה הועילו חכמים בתקנתך?"

"היבוא עוד היום ההוא? — חשבתי — מתי קין הפלאות!"  
 ובחרר הנה זה יכנוני כבר בשם חדש: "היהודי מארץ ישראל"! . . . כי באחד הימים, כאשר נלאה כבר רבינו לחרפני ולהלק לי מכות על בלי דעתי את השיעור, ואני בכיתי מרה, וירך לב מלמדי וידבר אלי רכות לאמר: "מה זה היה לך, משה'לי? מה חסר לך? — הלא מעורך היית מטובי תלמידי, מן ה"בחה הגדולה"? . . . ועתה מי הסיר ראשך מעליך?" . . . דברי רכות אלה המסו לבכי ולא יכלתי עוד להתאפק.  
 — אני מתגעגע על היהודי מארץ ישראל — עניתי בקול שפל מהול בכבי.  
 ומאז היה שמי בפי חברי: היהודי מארץ ישראל. גם הרבי, בקצפו עלי, היה מחרפני לפעמים בשם הזה.  
 ומה גדול הכאב אם יחרפוך בדבר הקדוש לך! . . .

ג.

אני עומד כפוף על קערה מלאה חמים, ואמי חופפת וסורקת ראשי לכבוד יום טוב: ערב "ראש השנה" היום. ופתאום נשמע קול בכית: "ר' טוביה בא!" — וכרנע הנני עומד בחויץ, אף כי שערותי עורן נגרות מכלי הפוגות . . .  
 מעל עגלת "יודיל בעל עגלה" יורד איש זקן, בהחויקו ביד הרוד צבי . . . בלי ספק זה — "הוא" . . . והוא" — זקן ככל הזקנים אשר ברחובותינו; גם לבוש הוא כמוהם, גם מקלו איננו של "סנפרינון" או "מקל שקר" או לכל הפחות מ"עצי שמים", כי אם ממש כמקלו של ר' שלמה השויב . . . היוכל היות כי זקני ארץ ישראל הם ככל הזקנים?

עיניו פתוחות, וגם לא אדומות, ובכל זאת אוהו הרוד צבי בידו, והוא צועד אחריו כוהירות, כמו ימשש את הארמה תחתיו . . . מירל תניע ראשה ואומרת בלחש לאמי, המנגבת אותי במטפחת: "ומה? . . . האם לא אמר לי לבי? . . . אלי! — הוא עור" . . .

הוא ישב לו אל השלחן ושואל בכת"צחוק של חבה לשלום אנשי הבית. —  
 "הננו בקו החיים והשלום!" — עונים לו בשפה רפה ובעצבות . . .  
 — "שלום עליכם" — אמרתי ננכלם, בגשתי אליו כוהירות של כבוד ואתן לו שלום, ובערמה החוקתי ימיני ממולו ולא הבאתיה לכף ידו, למען נסותו ולהוכיח אם באמת אינו רואה מאומה . . . הוא תועה בידו אנה ואנה ולא ימצא את ידי . . . המצאתיה לו: — "עליכם שלום!" הוא קורא לעומתי בחבה.

אנשי הבית טרודים בהכנות ליום הקדוש הבא, ואני פעם בפעם אבוא חרש החררה ששם יושב הזקן, אתהלך סביביו לחקרו . . . גם הוא הנה זה רחץ פניו ויושב מוכן לקבל את היום הקדוש . . . על בהונות רגלי הנני קרב אליו, בעצרי בעד נשמת אפי,



לכל יודע לו כי פה הנני, ומתבונן אל עיניו הפתוחות: "הזה הוא עורוֹן? — אשתומם בקרבי — מדוע לא תראינה עיניו?" ... והוא" יבקש להתרגל את המקום החדש, אשר רק ידמהו ולא יראהו; לרגעים הוא מניד ראשו אל כל רוח, אף יקמט מצחו בנששו מידיו סביביו.

מתוך הדברים אשר שמעתי את ר' טוביה מספר למירל נודע לי, כי הוא לא ישוב עוד לארץ ישראל, אחרי אשר היה עור מוחלט, ואת קרובו הקונה ביתו התפשר שישלם לו את כספו לשיעורין קטנים... "ובכן, הנני להיות בן-ביתכם, לרצונכם" ... — כלה ר' טוביה את דבריו.

— האה! ... בכל כבוד ... בכל כבוד ויקר, ר' טוביה! — קראה מירל ברגש — כבדנו נא, כבדנו ונכבד מכבודך! ...

גם הרוד צבי נחרש משמחת לב ויקרא:

— ומדוע לא, ומדוע לא, למשל, ר' טוביה?! — הן רבות גמלת עלינו מאו, וגם עתה יודעים אנחנו מאד, כי אינך מבקש לחם חסד ...

מבט של רוגז, אשר תחכה בו מירל כחנית, שם קץ לשטף דבריו, וידום פתאום. ואני הייתי מאושר: הן היהודי מא"י היה לבן ביתנו לארך ימים! ...

לפנות ערב, בהתקדש החג, הולכתי את ר' טוביה לבית התפלה, ואושיכחו על "המקום" ממול קיר המזרח, שהשאיר לי אבי לנחלה, ואני עמדתי על ידו. ר' טוביה חקרני, אם אדע סדר התפלה, וכאשר נוכח כי ידוע אדע הכל, קם על רגליו ויחל להתפלל, — ומה ערב קולו, המתחנן בלש! תפלתו, שנבעה מלב מלא רגש, עוררה גם לב כל שומעה. — ואתפלל גם אני ברגש ובקול ...

הגם את מערת המכפלה ראת? — שאלתי את ר' טוביה ככלות התפלה ... ר' טוביה שם ידו על שכמי ועל שפתיו רחפה בתדצחוק, ויענני בנחת:

— ראיתי, בני, גם ראיתי ...

— איך, איככה?? — קראתי בחרדה — העמדו רגליך על יד קברי האבות

בעצמם? ...

— "נחלתנו נהפכה לזרים" — ענה ר' טוביה — כמעט על כל מקום קרוש ישימו הישמעאלים משמר, גם למערת המכפלה לא יתנו לנו לבוא פנימה — ואראה רק את הבנין אשר עליה ...

מאושר הייתי בשמעתי, כי ישנה עוד מערת המכפלה, ומרוב שמחתי לא יכלתי אז לקצוץ גם על הישמעאלים.

את שני ימי ראש השנה ההם אזכור כל ימי חיי. יד ר' טוביה לא זזה מתוך ידי, אני הייתי לו לעינים, אבל הוא היה לי למקור חיים, חיים חדשים של עולם אחר; ישנתי ולבי ער, הקיצותי ואחלום בהקיץ, גם הלילה גם היום היו לי כחלום ארוך שבלו טוב, כמו ששיתי על גלי זמרה נעימה, כמו שחתי בנהר היוצא מעדן, ורוח אלהים מרחפת על פני המים ...

לפניך איש זקן נשוא פנים, והוא מספר, — ואתה נוכחת, כי דבריו שקולים בשקל האמת, כי אם תאבה לפאר את דבריו באיוו גוזמא שהיא, אז יעיר כרגע את אונך, לאמר: "הכי אמרתי כך?" ובכל זאת — הוא מספר דברים מפליאים! האם לא ארץ הפלאות היא הארץ הקדושה? ... הוא מספר מאשר ראה בעיניו אלה, אשר חשבו לנצח, על כן יהמה לכבו בספרו ובהגיגו תכלה נפשו; צחוק קל מרחף בין שפמיו



לזכרונותיו היקרים ויתפשט על כל מלוא פניו, עד לעיניו יגיע, ושם, הה! חשך וצלמות . . . הן מביטות ישר אליך ואותך לא תראינה — ולבך יחוש כאב של רחמים למראה עיניך, יגיל ברעדה למשמע אוניך, — וכאב ושמה ורחב ונהה ונכסף לעולם אחר, ששם פלאות מני קדם קדמתה ומחזות נאדרות בקדש . . .

"ירושלים", "חברון", "קבר רחל", "אשל אברהם", "קבר ר' שמעון בן יוחאי" — אשמע מפי ר' טוביה, וכל שם ישמך קרב לבי כורם אור וחום — הוא מספר כי ראה כל אלה, כי יכול ויכל לראותם גם עתה כל בן תמותה. — רבונו של עולם! — אחשוב — מה טוב ומה יפה ונחמד עולמך אם אלה עוד ישנם בקרבנו! . . .

"הר המוריה" — הלא יעתו! הוא "אחד ההרים" של העקרה: "ולך לך אל ארץ המוריה"; "ויפגע במקום" — הוא הר המוריה; שם, סלם מצב ארצה וראשו מגיע השמימה. . . . "ומלאכי אלהים" . . . "וה' (הוא כביכול ככבודו ובעצמו) נצב עליו" . . . ויעקב שוכב על אבני המקום ההוא, שעשאן כמין מרוב. . . . הלא הוא "הר הבית" שבנמרא, שעליו עמד "בית המקדש" — בית המקדש, אשר הוא סוף כל דמיון, אשר לא תוכל לדמות לך מקום יותר נקדש ונערץ ממנו בארץ — וחרדות תלבש בשמעך את השם הזה מפורש ויוצא מפי רבי טוביה, אשר הוא עצמו ראה, בעיניו ממש, את ההר המעורר בלבך זכרון מלכים, כהנים גדולים, ליום, נביאים, ורבבות אלפי עולי רגל, אשר מחזה שדי יחוו בעבודת הקדש, נסים ונפלאות יעשו לעיניהם ככל עת וככל שעה, כדבר רגיל תדיר. — ושם עוד יעמוד לעדה, מלבד ההר בעצמו, גם "כותל המערבי", כותל הבית הגדול והקדוש ההוא! . . . ור' טוביה מספר לנו מעשה בנינו, מספר אבניו ומדתן, הוא בעצמו נשק אותם בשפתיו אלה, הרובכות פה לעיני . . . ובמקום קדש הקדשים — אהה, ה' אלהים! — במקום הארון, הכרובים ולוחות העדות" הכתובים באצבע אלהים, החצובים בידי משה, משה רבינו — עומד בית תפלה לישמעאלים! "העל אלה תחשה תתאפק ה'?! — "למה יאמרו הגוים: איה אלהיהם"?! . . .

וכל האנשים הגדולים והנפלאים ההם, אשר את אלהים התהלכו וידברו עמו, אבותינו, נביאינו, מלבינו, גבורינו, אשר לבך יהנה להם אהבה וכבוד בלי מצרים, וכל הימים ההם, ימי האותות והמופתים, — עברו עליך בתפארת גדולתם והוד קדושתם — ופתאם נפלו ויתפוצצו! לעיניך רק חרבות עולם, קרושה מחוללה, ותוגת עולמים.

גם יהודים שונים מארצות שונות במנהגים שונים שם יחד נפגשו: "ספרדים", "תימנים", מ"בבל" ומ"שושן". ומי יודע? יוכל היות, כי בבקר לא עבות אחד יכול אתה לפגוש שם ברחוב, או באווה בית מדרש ישן, את אחד מ"בני משה" — או "אדמוני" מעשרת השבטים אשר מעבר לנהר סמבטיון, ותוכל לדרוש גם לשלום אחינו ההם, משאת נפשנו, נבורי עמנו, ותוכל גם להועץ אתם איך לקרב את הגאולה ולהביא משיח צדקנו, המחכה לנו כמו שאנו מחכים לו . . .

ארץ, ארץ, ארץ! האוכל לספר כמו את כל אשר עוללת בי?! — ותמלך אתה ה' לבדך על כל מעשיך, בהר ציון משכן כבודך, ובירושלם עיר קדשך!! — אצעק אז בתפלה מנהמת לב רגש ובעור . . . אני צועק ככל עו, קורא אל ה' בחזקה — אך קולי הדק יפסק, יחבא ויכלה . . . נחר גרוני, חזי יכאב . . . ועוד אחוש, כי לבי, לבי! — שם עוד עצורה הסערה. (עוד יבוא).



# דברי אחיקר החכם.

## (ספור-עם קדמון המיוחס ליהודים)

מתורגם עברית  
מאת יוסף מזל.

הספר „דברי אחיקר החכם” אשר אני נוהן בזה בתרגום עברי, הוא ספר עתיק ויומן לכל הרעות. ועד עתה היה טמון בכ”י באוצרות הספרים השונים, בלשונות סורית-עתיקה, ארמית, יונית וערבית, ומאלה תורגם גם סבית וגרמנית. עתה התעורר החכם דילון (E. J. Dillon) ויתרגמוהו אנגלית מההעתיקות הסוריות הנמצאות באוצרות הספרים אשר בלונדון וקמברידג', ונדפס ראשונה בהירחון Cont. Rev. לחדש מארץ שנה זו. והנה זה החכם, אחרי אשר העמיק חקר וחפש ובדק את כל כתה”י הישנים וגם החדשים, יהוה דעתו, כי הספור הזה הוא אחד מילדי העברים שנשבו לבין האומות, ומקורו נכתב עברית במאה השלישית לפני מנ”ג. ואין להתפלאות מדוע נפקד מקומו בין כתבי הקודש, כי מקורו הוא כמקרה כל הספרים אשר אין להם קשר ויחס גלוי עם קדשי בני ישראל. ספרי האמונה והדת נשתמרו שמירה מעולה. לא כן יתר הספרים, כספרי אפוקריפה וזולתם, שהם רק במעלת חולין שנעשו על מהרת הקדש, ועם טלטול האומה נטלטלו גם הם ממקום למקום ומיד ליד, עד שמרוב ימים ותלאות נאבדו מתוך הקהל. ולכן יכנה החכם הנ”ל את ספורו זה בשם „היהודי הנודד”.

ואלו הן הראיות אשר הביא החכם הנ”ל לדעתו זו: (א) סגנונו של הספור מתאים עם סגנון התנ”ך. (ב) באמרו ומשליו דומים הרבה, ולפעמים גם מכוונים, לאלה שבספרי משלי, קהלת, בן סירא ותלמוד. (ג) בתרגומו הנמצא בלשונות יתר בני שם לא יובנו איזה מתמונות המלים והמבטאים אלא א”כ נאמר שמקורו נכתב עברית. (ד) והיא הראיה היותר נאמנה: כי אחיקר זה נזכר כמה פעמים בספר טוביה כמי אשר קורותיו מפורסמות וידועות לכל. ואלו הן המקומות שנזכר בהם אחיקר<sup>(1)</sup>:

פרשה א' פסוק כ"א—כ"ב: „והוא [המלך אסר-חדון בן סנחריב] פקד את אחיקר בן עניאל בן אחי על כל אוצרות ממשלתו, ויהי השליט הראשון בהנהגת המדינה. ואז המליץ אחיקר בעדי ואבוא לנינות, כי אחיקר היה מושקה למלך ואשר על טבעת החותם והשליט במדינה ושר האוצרות בימי סנחריב מלך האשורים. וסחרדן הפקידוהו למשנה והוא היה בן אחי וקרובי”.

פרשה ב' פסוק י': „וכל אחי נעצבו עלי ואחיקר כלכלני שתי שנים עד אשר הלך לעולם”<sup>(2)</sup>.  
פרשה י"א פסוק י"ז: „וכן אחותו אחיקר ונכד באו אל טוביה וישמחו”.  
והמקום האחרון והיותר נכבד הוא בתוכחת טוביה לבנו לפני מותו, פרשה י"ד פסוק י': „ראה בני את כל אשר עשה נדב לאחיקר אשר גדלוהו. הלא נקבר באדמה בעורו בחיים? אולם בעיני אלהים ישר להשיב לו כבודו המחלל, ואחיקר שב לאור, ונדב ירד למחשכי נצח. כי אחיקר

(1) ע"פ ההעתיקה הסורית (Cod. Sinait.).

(2) ה"י דילון משער, כי צ"ל: עד אשר הלך למקום נעלם, וזה רמז על קורותיו המסופרות בספר „אחיקר”.



אשר בקש להרגו נמלט בצדקתו מרשת המות אשר פרש נדב לרגליו אך נדב נפל ברשת המות ואבד נפשו".

אלה הן ראיות המתרגם האנגלי על היות הספור הזה ממוקד ישראל ונכתב ראשונה עברית. בכל אופן לא גרוע הוא מאיזה מספרי האפוקריפין, שגם הם לא יצאו מידי ספק. ועל כן חשבתי כי ראוי הוא להשיבו לבעליו, לתת לפני בני עמנו בתרגום עברי, והשתדלתי כפי יכולתי לקרבו אל המקור ולהעמיד בו את מעמו העברי.

### פרשה א.

בימי סנהריב מלך אשור אני אחיקר<sup>1</sup> הייתי סופר למלך. ובעודני בילדותי חוו לי לאמור: "בן לא יהיה לך". ונכסים רבים היו לי. ואקח לי ששים נשים ואבנה לי ששים ארמונים. אך מכלן [מנשין] לא נולד לי בן. או בניתי מזבח קמרת גדול ואדור נדר לאמור: "ה' אלהים, תן לי בן אשר יפור עפר על עיני כמותי". ואשמע קול מדבר אלי: "אחיקר, אל תרבה להתעצב. בן לא יהיה לך. אך הנה נָדָן בן אחותך, אותו קח לך לבן וגדלתהו ולמדת אותו כל דבר". ובשמעי זאת לקחתי לי את קרובי נדן ויהי לי לבן. ועודנו ילד נתתיו על יד שמנה אומנות. ואאכיל את בני דבש ואשכיבהו על גו כבשים ואלבישהו שש וארממן. ובני הלך וגדל וישנה כארו. ויהי כאשר גדל בני, ואורחו ספר וחכמה. והמלך בשובו מדרכו אשר הלך צוני לבוא לפניו ויאמר אלי: "אחיקר סופרי החכם ויועצי, הנה אם תוקן ותמות מי יעבדני אחר כך כמוך?" ואען ואומר: "יהי אדוני המלך לעולם. הנה יש לי בן אשר יחכם כמוני ובכל דבר חכמה הוא משכיל ויודע כמוני". ויאמר אלי המלך: "הביאהו הלום ואשימה עיני עליו. ואם כח בו לעמוד לפני כדברייך אשלחך בשלום ותבלה שיכתך בכבוד עד אשר ימלאון ימייך". ואקח את בני נדן ואביאהו אל המלך. ויהי כאשר שם אדוני המלך את עיניו עליו ויקרא: "היום הזה יהי ברוך בעיני ה'". כאשר עבד אחיקר את אבי סחרם ואותי כנמולו שלם לו, והוא ילך בדרך כל הארץ אחרי אשר יושב את בני בשעריי. אז נפלתי אני אחיקר לרגלי המלך ואומר: "לוא תחיה אדוני המלך לעולם. יען אשר עבדתי לפני אביך ולפניך עד היום הזה, לבן אתה אדוני תוחיל לבני זה, כי נער הוא. למען יגדל חסדך עמדי פי שנים". והמלך בשמעו הושיט את ידו אלי, ואני אחיקר התנפלתי ארצה לפניו. ולא חדלתי מלטד את בני עד כי השבעתיו דעת כלחם ומים. ואלה היו דברי אליו:

### פרשה ב.

"האוינה, בני נדן, תורתו וקרב אל לקחי וחכמת דברי כדברי אלהים. בני נדן, אם שמעת דבר, ימות בלבך; אל תגלהו לאיש, פן יהיה בפך לנחלת בוערת וישרפך, ותנאל נפשך, ותהי שנוא אנשים, ועל אלהים תלונתך. בני, אל תדבר את כל אשר תשמע ואל תגלה כל דבר אשר תראה. בני, צרור התום אל תפתח וצרור פתוח אל תחתום. בני, המתק לשונך ומפתח פיך נעימים. כי זנב הכלב יביא לו לחם ופיהו — מכות. בני, עיניך אדם היא באר: לא תשבע עושר עדי תמלא עפר<sup>2</sup>."

<sup>1</sup> כך שמו בהעתקה הסורית העתיקה. ובהעברית הסורית החדשה נקרא חִיקָר או חִיקָר.

<sup>2</sup> עי' תמיד ל"ב ע"ב.



בני, אל תשא עיניך אל אשה יפה וכחולה; אל תחמוד אותה בלבך. כי אף אם כל אשר בירך תתן לה, אין יתרון לך ממנה, וחטאת חטאה גדולה לאלהים.

בני, אל תשבון בבית אנשי מדון, כי דבור מביא תגרה, תגרה מביאה פצעים, פצעים מביאים צער, וצער מביא רצח.

בני, אל תהי כשקד הממהר להניץ ופריו יאחר לבוא, אך התנהל לאטך ולבך יחכם כעיץ הכנא, המאחר להניץ ופריו ימהר לבוא.

בני, [כוף ראשך והשפל עיניך, השמע קולך בנחת ואל תנאל להרים קול שאון, כי<sup>1</sup>] לוא בשאון יבנה בית, או יבנה חמור שנים בתים ליום, ולו תחרוש המחרשה בכח ההולך אחריה, לא חבלו ירותיה ממשך הנמל.

בני, טוב לגול אבנים עם חכם מסבוא יין עם סכל.

בני, עם חכם אל תנאל, ועם אויל אל תתחכם.

בני, שפוך יינך על קברי ישרים ואל תשתהו עם עושי רשע<sup>2</sup>.

בני, התחבר לחכם למען תחכם כמהו, ואל תתחבר לסכל פן יחשבונך כמהו.

בני, בעוד נעלים ברגליך רמוס על הקוצים ותכין הדרך לבניך ולבני בניך.

בני, אם עשיר יאכל נחש, יאמרו כי למרפא יאכלנו, ואם עני הוא האוכלו, יאמרו לרעבוננו יבלענו.

בני, אכול חלקך ואל תושיט ירך לחלק שכנך.

בני, עם עו פנים גם לחם אל תאכל.

בני, אם תראה אויבך נופל אל תלעג לו, פן יקום וישלם לך כנמולך.

בני, אל תקנא בהצלחת אויבך ואל תזמח לאירו.

בני, אל תקרב אל אשה הומיה ועוֹת־פנים או אשר תרים קולה. בני, אל תרדוף

אחר יפי האשה ואל תחמוד אותו בלבך, כי יפי האשה הוא טוב טעמה, ועדיה — דבר פיה.

בני, אם יפגעך שונאך ומחשבתו רעה, פגעהו אתה ומחשבתך טובה.

בני, אם תראה איש זקן ממך, קום מפניו.

בני, אל תנאף עם אשת שכנך, פן יעשו כן אחרים עם אשתך.

בני, עושה רעה יפול ולא יקום, אך ישר־דרך לא ימוט, כי אלהים עמו.

בני, אל תמנע שבטים מבנך, כי שבטים לילד הם כזבל לגן וכמתג ורסן לחמור.

בני, הכנע בנך בנעוריו, פן ירים ידו וימרד בך וחטאתיו יעטו עליך חרפה.

בני, קנה לך שור אשר כחו במתניו וחמור אשר פרסותיו חזקות, אך אל תקנה עבד הבורח מאדוניו וְאִמָּה האוהבת לגנוב, פן ישאו כל יניעך.

בני, דברי המזכבים הם כצפרים שטנות, וחסר דעת יאכלמו.

בני, אל תביא עליך קללת אביך ואמך, פן תבכה על איד בניך.

בני, אל תהיין לצאת לדרך בלי כלי־נשק, כי לא תדע מתי יתיצב אויבך בפניך.

בני, כתפארת העיץ בענפיו ופריו וההר בעציו כן תפארת אדם באשתו ובניו; ואשר אין לו אחים, אשה ובנים, נבזה הוא ונקלה בעיני שונאיו, ורמיונו כעיץ שתול ליד דרך, אשר כל עובר יקטפהו, ועלהו טרף לכל חית השדה.

<sup>1</sup> המאמר המוקף חסר בהעתקה הסורית העתיקה. — <sup>2</sup> מאמר זה נמצא גם בס' טוביה (ה' י"ח).



בני, אל תאמר: אדוני סכל ואני חכם; אך בכל מגרעותיו כבדהו, למען תמצא חן בעיניו.

בני, אל תאמר כי חכמת, אם אחרים יאמרו לא כן; ואל תכזב בדברך לאדונך, פן יבעט בך ויאמר אליך סור ממני.

בני, יכונן דבריך, למען יאמר אליך אדונך נשה אלי ולמען תחיה.

בני, ביום אידך אל תחרף אלהים, פן ישמע וחרה אפו בך.

בני, אל תכבר אחר מעבדיך על פני משנהו, כי לא תדע ממי תבקש עזר לעת מצוא.

בני, כלב העוֹב אדונו ורץ אחריו — ידה אבן בו.

בני, העדר אשר רבים דרכו יהיה שלל לזאבים.

בני, שפוט צדק בעלומיך, למען תכבוד בימי שיבתך.

בני, השופט ללא צדק מעלה חרון אף אלהים.

בני, אל תתן לשכנך לפסוע על רגלך, פן יעלה גם על צוארך.

בני, הכה את האיש [החכם] בדבר חכמה ויהי לאזניו כרוח קר ביום קיץ, כי אם חכה את הכסיל הרבה מכות לא ישים לב.

בני, אם תשלח דברך ביד חכם אל לך להורותו את אשר יעשה, ואם תאמר לשלחם ביד כסיל, לך אתה ואל תשלחהו.

בני, נסה את בנך בלחם ומים, ואחר תן בידו כל יגיעך ואוצרותיך.

בני, היה אתה הראשון לעזוב את המשתה, ואל תוחיל לריח השמנים הטובים, פן יהיו לפצעים בראשך<sup>1</sup>).

בני, האיש אשר ידו פתוחה יקרא חכם ומכובד, ואשר יקפוץ ידו יקרא סכל ונקלה.

בני, נשאתי נטל מלה וגללתי עופרת ולא מצאתי משא כבד מחוב אשר על איש

לשלם אף כי לא לזה [הכסף].

בני, נשאתי נטל הכרזל וגללתי אבנים ולא היו למעמסה כאיש הגר בבית חותנר<sup>2</sup>).

בני, למד את בנך לרעוב ולצמא, וידע לנהג ביתו כתבונתו.

[בני, אל תאלף כסילים דבר חכמה ודעת, כי דבר חכמה להם כאשר ימרק איש

את בשרו בחומר היוצר למען שָׁמוֹן].

בני, טוב איש עזר בעיניו מעור ברעת, כי העזר בעיניו חיש ילמד דרך ויתהלך

בו, אך עזר הלב יעזוב דרך ישר וילך תועה.

בני, טוב אוהב קרוב מאח רחוק<sup>3</sup>, וטוב שם טוב מיופי, כי שם טוב יכון לעד

והיופי יכול ויחלוף.

בני, טוב מות מחיים לאיש אשר אין שלום בקרבו, וטוב קול ספור באזני הכסיל

מקול שיר ושמחה.

בני, טוב עצם בידך מתלב בסיר אחרים, וטוב כבשה קרובה משור רחוק, וטוב

צפור בידך מאלף עופפות, וטוב ריש קובץ על יד מעושר המפוזר למרחוק, וטובים בגדי

הצמר אשר תלכש אתה מבגדי שש ומשי אשר ילכשו אחרים.

בני, נצור דבר בתוך לבך למען ייטב לך, כי אם תוציאהו מפיך אבדת אוהבך<sup>4</sup>).

בני, השמר לבל יצא דבר משפתיך בטרם תועץ בלבך, כי טוב לאיש להנקש

בלבו מהנקש בלשונו.

<sup>1</sup> פן יריבו האורחים ויבואו לידי הכאה. — <sup>2</sup> בתלמוד (ב"ב צ"ח ע"ב) מובא מאמר קרוב לזה בשם בן סירא. — <sup>3</sup> משלי כ"ג י. — <sup>4</sup> ר"ל, אם תגלה סודו.



בני, אם תשמע דבר רע, כסוהו שבע אמות במעבה האדמה.  
 בני, הרחק מאוהב אביך, פן ירחק אוהבך ממך.  
 בני, אל תלך אל גן גדולים, ואל תקרב אל בנות רמים.  
 בני, עזור לרעך מיד חזק ממנו, והצלתהו מן הארי.  
 בני, אל תשמח בלבך על מות אויבך [וזכור כי בעוד יום תהיה שכנו בקבר].  
 בני, כי יעמדו המים בלי אדמה, וכי תעופינה הצפרים בלי כנפים, וכי ילכך העורב כשלג, והמרה תהפך כדבש למחוק — אז יחכם הסכל.  
 בני, אם יש את נפשך להיות כהן לאלהים, זכרהו תמיד והתהלכת לפניו בטהרה ואל תרחק ממנו.

בני, כל אשר משך אלהים חסרו לו, כבדהו גם אתה.  
 בני, אל תתחר באיש ביומו [יום הצלחתו], ואל תעצור את מי הנהר כי ימלא על גדותיו.

בני, אם הפצת בחכמה, נצור פיך משקר וידך מגנבה — אז תחכם.  
 בני, אל תתאמץ להשיא אשה לאיש, כי אם ירע לה תקללך, ואם תצליח לא תזכרך.  
 בני, הנאווה בבגדיו נאווה גם במדבריו, והמתרפה בבגדיו מתרפה גם במדבריו.  
 בני, אם תמצא מציאה בכית אליל, תן לאליל חלקו.  
 בני, בחר לך לחבר את האיש אשר היה שבע וירעב, אך לא את אשר היה רעב וישבע.

בני, אל תשא עיניך אל אשת חן ואל תביט אל יפיה אם לא לך היא, כי רבים נהיו לאל בנלל יפי האשה, ואהבתה כאש בוערת.  
 בני, יהלמך החכם במקל, ואל ימשחך הסכל בשמן ראש<sup>1</sup>.  
 בני, אל תמהר רגלך לבית רעך, פן תהיה לו למעמסה וישנאך<sup>2</sup>.  
 בני, בהתרועעך לאיש [ראשונה] נסוהו ואחר בקש [קרבתו]; אפם אל תהלל איש טרם נסיתוהו.

בני, אל תעזוב רעך הראשון, פן יבגוד בך הבא אחריו.  
 בני, אל תשים צמיד זהב על ירך ומאומה אין לך, פן ילעגו לך הכסילים.  
 בני, ארבעת אלה יחד לא יתנו תקומה למלך: חסרון יועץ, רועי־משלה, מומה רעה ולחץ עבריו.

בני, ארבעה אלה לא יוכלו להתנכר ימים רבים: החכם, הסכל, העשיר והרש.  
 ואת התורה אשר למד אחיך את בן אחותו.

### פְּרִשָׁה ג.

ואני אחיך דמיתי כי נדן ישים לבו לכל אשר הוריתיהו וכי יעמוד תחתי בשער המלך. ולא ידעתי כי נדן בני איננו שומר את דברי ויורם לרות.  
 והוא הפך לבו לאמר עלי: "הן אבי אחיך זקן ועומד על שערי שאול, וחכמתו נתבלעה ושבלו רפה". ונדן בני החל להכות את עבדי ולהרוג [את בהמותי] ולבוזר את רבושי. ולא חמל על עבדי ואמתותי אשר היו חרוצים, אהובים וטובים, ויהרוג את סוסי, ואת נדרי רגלי פרדי הטובים גור לשנים.

( מעין זה תהלים קמ"א, ה' — <sup>2</sup> משלי כ"ה, ט"ז.)



ויהי כהודע לי כי נדן בני הרע לעשות, ואומר אליו: "בני נדן, אל תינע ברכושי. בני, הן יאמר המשל: לא תחום העין על אשר לא ינעה בו היר".  
 ואת כל הדברים האלה הודעתי לאדוני סנחריב. ויאמר אלי אדוני: "כל הימים אשר אחיקר חי לא ישלוט איש בקניניו". ואחרי כן, כראות נדן בני את אחי נבוגראדן יושב בביתי, חרה אפו מאד. ויאמר: "הן אחיקר אבי הוא איש זקן וחכמתו מעטה וניבו נבזה, ואולי ינחיל את אוצרותיו את אחי נבוגראדן ויגרשני מביתו".  
 ובשמעי את הדברים האלה אמרתי אני אחיקר: "אוי לך, חכמתי! כי בני נדן מצאך חסרת־טעם ואת אמרי חכמתי מאס".

ויהי כאשר שמע זאת נדן ויחר לו, וילך אל שער המלך ובלבו חשב מזומת. וישב ויכתוב שני ספרים [בשמי] לשני מלכים אשר היו אויבי אדוני סנחריב. האחד אל אָכִי בן־מַסְלִים מלך פרס ועילם [ויכתוב בו לאמור]: "מאת אחיקר הסופר ונושא החותם אשר לסנחריב מלך אשור ונינוה שלום. כבוא אליך הספר הזה קום וצא לקראתי באשור, ואתנך לבוא אשורה, ותמלוך עליה בלי מלחמה". וספר שני כתב אל פרעה מלך מצרים: "מאת אחיקר הסופר ונושא חותם מלך אשור ונינוה שלום. כבוא אליך הספר הזה קום וצא בעשרים וחמשה לחדש אב לפגשני בעמק הנשרים אשר בנגב, ואביאך לנינוה וכבשת אותה בלי מלחמה". ויתאר את פני ספריו ככתבי ויחתמם בהיכל המלך וילך לדרגו. ואחרי כן כתב עוד ספר אלי בשם אדוני המלך סנחריב. וזה אשר כתב בו: "מני סנחריב המלך לסופרי ונושא חותמי שלום. כבוא אליך הספר הזה אסוף את כל החיל להחר הנקרא סיס, וביום העשרים וחמשה לחדש אב תצא משם לקראתי בעמק הנשרים אשר בנגב. והיה בראותך כי אקרב אליך, תערוך את החיל נגדי, כמו תחפוץ לתגר בי מלחמה. כי מלאכי מלך מצרים באו אלי לרגל את מצב החיל אשר לי". ונדן בני שלח אלי את הספר הזה בידי שנים מחיל המלך.

ואחר הרים נדן בני את שני הספרים האחרים אשר כתב, כמו מצא אותם, ויקראם לפני המלך. וכשמעו אדוני המלך את דבריהם בכה ויצעק: "אהה אלהים! במה חטאתי לאחיקר כי יעשה לי כאלה?" ונדן בני אמר: "אל תכעס, אדוני, ואל תרגז ברוחך. קום ונצא לעמק הנשרים ביום הנוער בספר, ואם אמת הדבר, יעשה כאשר תצוה". ונדן בני נחה את אדוני המלך, ויבואו אלי לעמק הנשרים, וימצאוני ועמי מחנה גדול אשר אספתי שמה. ויהי כראותי את המלך ואערוך את המחנה נגדו כמשטר מלחמה, כאשר צויתי בספר. וכאשר ראה המלך את אלה, ויירא מאד. ונדן בני אמר אליו לאמר: "אל תירא, אדוני המלך, שוב ולך בשלום לאוהלך, ואנכי אביא את אחיקר אליך". ויפן אדוני המלך וילך לביתו.

ואחרי כן בא אלי נדן בני ויאמר אלי: "את כל אשר עשית הטיבות לעשות, והמלך הלל אותך מאד ויצוץ לאמור: שלח את כל החיל וישונו איש לארצו ולמולדתו, ואתה תבוא אלי לכרך". ואבוא אל המלך. ויהי כראותו אותי ויאמר אלי: "הבאת, אחיקר סופרי ומושל עמי יחד באשור ונינוה, אתה אשר הרימותיך לכבוד ואתה קמת נגדי ותשלים את אויבי?" ובדברו הביט אלי, ומבטו כמבט הארי, ויתן לי את הספרים אשר היו כתובים בשמי וחתומים בטבעתי. ובקראי אותם נבללה שפתי ואברי התנודדו ואך לשוא בקשתי למצוא אף אחד מאמרי חכמתי. אז דבר אלי נדן בני: "סור, זקן וכסיל, מפני המלך, והסגר יריך לרתוקים ורגליך לזקים". והמלך הסב את פניו ממני ויפן אל נבוגראדן־מסכן־קנת ויאמר לו: "צא והמת את אחיקר והרחק את ראשו מגותו מאה אמה. אז נפלתו על פני



ארצה ואשתמח לפני המלך ואומר לו: "יחי אדוני המלך לעולם. אחרי רואי כי אתה אדוני תאמר להמיתני רצונך יעשה. אמנם אני יודע כי לא חטאתי. ואולם צוה אדוני המלך וימיתוני בתוך שערי ביתי וגם יתנו את גוי להקבר". ויאמר המלך לנבורסמך-מסכך קנת: לך והמת את אחיקר בתוך שערי ביתו ותן את גוו להקבר.

ואז אני אחיקר שלחתי דבר לאשתי אשפנני לבחור אלף עלמות מכנות שבטי אשר תלבשנה בגדי אבל, מתאבלות ומקוננות עלי, ולצאת לקראתי, ולהכין לי משתה-אבל בטרם אמות, ולהכין מאכל ומשתה-יין לנבורסמך-מסכך-קנת ואנשיו. "צאי לקראתם אמרי להם שלום והביאי אותם לביתי, וגם אני אבוא לביתי כאורח".

ואשתי אשפנני, אשר היתה חכמה גדולה, הבינה את כל אשר הודעתיה ותעש את כל אשר צויתיה, לצאת לקראתם ולהביאם לביתי. והם הטיבו את לבם, והיא עמדה עליהם לשרתם, עד כי מרוב שמה נרדמו בכסאותיהם. ואז באתי אני אחיקר ודברתי אל נבורסמך: "אהה, אחי, שא עיניך לאלהים וזכור את אהבתנו איש לאחיהו, ואל תסב כמותי. זכור כי בימים עברו הסגיר סחרם אבי סנחריב גם אותך בידי למען המיתך. ואולם אנכי לא הרגתיך, כי ידעתי כי לא חטאת, ואתנך לחיות עד כי כלתה נפש המלך אליך שנית, וכאשר הביאותיך אליו נתן לי מתנות יקרות ומנחות הרבה לקחתי ממנו. וכן חתנני גם אתה לחיות עתה וגמלתי את החסד הזה. ופן תצא השמועה בארץ כי אנכי לא הומתי ופן יענישך המלך, הנה בבור אשר בביתי עבד אחד ושמו מניציפר, אשר לו משפט מות. הלביש בגדי את העבד הזה וצוה לאנשיך לפול עליו ולהמיתו. אך אני לא אמות, כי לא חטאתי".

ובדברי כזאת נעצב נבורסמך-מסכך-קנת עלי מאד. ויקח את בגדי וילבש את העבד אשר היה בבור וישלח את אנשיו אליו. והם קמו בעודם שכורים וימיתוהו ויפרידו את הראש מהגויה ויבדילו ביניהם מרחק מאה אמה ויתנו את גוו להקבר. והשמועה יצאה כאשור וניגוה כי אחיקר הסופר הומת. ונבורסמך-מסכך-קנת ואשתי אשפנני הכינו לי מקום סתר באדמה תחת סף ביתי, שלש אמות רוחב וחמש אמות קומה, וישימו לי שם לחם ומים. וילכו אל המלך סנחריב להודיעוהו כי אחיקר הסופר מת. והאנשים בכו כשמעם, והנשים מרטו את פניהן בצעקן: "אהה עליך, אחיקר סופר חכם, אתה אשר חזקת ברקי ארצנו, כי איש כמך לא יהיה לנו עוד עד עולם". ואחרי כן שלח המלך סנחריב לגדן בני ויאמר אליו: "לך וקברת את אביך אחיקר, ואחר שוב אלי".

ואולם כאשר בא גדן בני לא צוה לקברני אף לא זכר אותי. רק אסף אנשים רקים ונבויים ויושיבם על שלחני לחרות בשירה ובשמחה גדולה. ואת עבדי ואמהותי האהובים הפשיט את בגדיהם ויכס בלי חמלה. אף לא התבושש גם בפני אשפנני ויחפוץ לגשת אליה כגשת איש אל אשה. ואני אחיקר השלכתי בחשך בבור מתחת לארץ, ואשמע את קול אופי טבחי ומשקי אשר היו בוכים ומיללים בביתי. ואחרי ימים אחדים בא נבורסמך-מסכך-קנת ויפתחוהו בפני וינחמני ויבא לי לחם ומים. ואומר אליו: "כצאתך מפני זכרני לפני האלהים ואמור: אל אמת וצדק, המגלה חסרו על פני הארץ, שמע לקול עבדך אחיקר וזכור כי העלה לך עלות מהים כטלאי חלב, ועתה השלך למחשבי בור ששם לא יראה אור. ואתה הלא תצילהו, בראותך כי יצעק אליך. שמע נא אלהים לקול עבדך".

ויהי כשמוע פרעה מלך מצרים כי אני אחיקר הומתי, וישמח לדבר הזה מאד. ויכתוב לסנחריב ספר לאמר: "פרעה מלך מצרים לסנחריב מלך אשור וניגוה שלום.



הפצי לבנות מגדל בין השמים ובין הארץ, ולכן תבקש ותשלח לי מממלכתך בונה חכם, אשר יוכל [לעשות זאת וגם] למצוא את כל [החירות] אשר אחודה. ואם תשלח לי איש כזה או אשית לבדו מס כל ארץ מצרים לשלש שנים ואתנהו לך. אך אם יפלא ממך לשלוח לי איש היודע להגיד לי את כל אשר אשאלה, אז תשית לבדו מס ארץ אשור וניגוה לשלש שנים ושלתתהו אלי בירי מלאכי הבאים אליך. [ואם אין, השמר לך מפני, כי אז אקרב אליך בחיל ערוך וצבא רב ואלחם עמך מלחמה גדולה].

ויהי כאשר נקרא הספר הזה למלך ויאסף את כל הגדולים והשרים, וידבר אליהם לאמור: "מי האיש אשר ילך מצרימה ויגיד למלך את כל אשר ישאל וגם יבנה לו את המגדל אשר הפיץ בלבו ויביא לי הלום את מס מצרים לשלש שנים?"

והשרים כשמעם ענו ואמרו למלך: "הנך יודע אדוני המלך, כי לא רק בימך בלבד, אך גם בימי אביך סחרם, אחיקר הסופר ידע למצוא חרות כאלה. וגם עתה הנה שם נדן בנו, אשר למד ממנו חכמה ומדע". וכשמוע נדן בני את זאת, קרא בקול לפני המלך ויאמר: "גם האלהים לא יוכלון עשות כאלה, אף כי אנוש". והמלך בשמעו התעצב מאד וירד מכסאו וישב על הארץ ויאמר: "אוי לי עליך, אחיקר, כי הרגתיך על דברי נער. הלא יושבך עתה איש אלי, ואתן לו משקלך זהב".

ונבירסמך-מסן-קנת בשמעו את זאת נפל ארצה לפני המלך ויאמר אליו: "אדוני המלך, העווב מצות אדוני בן מות הוא. ועתה אנכי עובתי את מצות הוד מלכותך אדוני. צוה ויתלוני; כי זה אחיקר אשר צויתני להמיתו עודנו חי". ויהי כשמוע המלך את אלה ענה ואמר: "דבר, דבר, נבירסמך, דבר איש נעלה וטוב, אשר לא ידע אשם. אם אמת הדבר כאשר תאמר ותראה לי את אחיקר חי, אתן לך מתנות כסף מאה ככרים וארגמן משקל חמשים ככר". ונבירסמך אמר אליו: "השבעה לי, אדוני המלך, כי אם אין בי עונות אחרים לא תזכר לי את זה". ויתן לו המלך את יד מינו על זה.

ובשעה ההיא ישב המלך במרכבה ויטהר אלי, ויפתח [את הדלת] אלי, ואצא ואקרב ואתנפל ארצה לפני המלך בעוד שערות ראשי ירדו על כתפתי ווקני גדל עד חזי וגוי כסה בעפר וצפרני ארכו בצפרני הנשר. וכראות אותי המלך בכה ויבוש לדבר אלי, ובקול עצב אמר אלי: "אהה, אחיקר! לא אנכי חטאתי לך; כי אם בנך אשר גדלת הוא חטא לך". אז עניתי ואמרתי אליו: "אדוני, עתה אחר אשר ראיתי את פניך, אחוש כמו לא באתני רעה". ויאמר המלך אלי: "לך לביתך, אחיקר, וגלח את שערך ורחץ גוף ותשוב נפשך אליך ארבעים יום, ואחר תבוא אלי".

ואלך לביתי ואנחתי שם כשלושים יום, וכאשר שבה נפשי אלי באתי לפני המלך. וידבר אלי המלך לאמר: "הראית, אחיקר, את אשר כתב אלי פרעה מלך מצרים?" ואען ואומר אליו: "אדוני המלך, אל תשים לבך לדבר הזה, אנכי אלך מצרימה ואבנה מגדל למלך ואגיד לו את כל הדברים אשר ישים לפני, ואנכי אביא עמי הלום את מס שלש השנים ממצרים".

### פרשה ד.

ויהי כשמוע המלך, וישמח מאד ויעש משתה ויזבח זבחים רבים, ומתנות נתן לי, ויושב את נבירסמך-מסן-קנת לכל לראש. ואנכי כתבתי אז ספר לאשתי אשפני לאמר: "כבוא הספר הזה אליך צוי לצדי ויצורו לי שני גוולין-נשר, וגם תצוי להאורגים בפשתים לעשות לי חבלי פשתים אלף אמות אורך ועבים כעבי אצבע קטנה, ולהרשי



העין תאמרי לעשות לי כלובים לגוולים. ואת חסגרי לידי אובאל וטוב־שלום שני נערים קטנים אשר טרם ידעון דבר, והם ילמדו אותם לדבר את הרברים האלה: הבו הלום הומר ולבנים, מלט ושיר, לבונים הבטלים". ואשתי אשפנני עשתה ככל אשר אמרתי אליה. אז אמרתי למלך: "צוה, מלכי, ואלך מצרימה". ויהי כי צוני ללכת, ואקח עמדי אחות אנשי חיל ואצא. וכאשר באנו אל מלון הלילה הראשון, הוצאתי את הגוולים ואקשור את החבלים ברגליהם ואושיב את הנערים ההם לרכוב עליהם, והם [הגוולים] נשאוים על, נבוה מאד. והנערים קראו בקול ככל אשר למדו: "הבו הלום הומר ולבנים, מלט ושיר, לבונים הבטלים". ואחרי כן השיבותים לכלוביהם. ויהי כי באנו מצרימה ואלך אל שער המלך, והשרים הודיעו למלך, כי בא איש הלום אשר שלחו מלך אשור, ויצו המלך להכין לי מקום ללון.

וביום השני באתי אליו ואתנפל ארצה לפניו ואשאל לשלומו. ויען המלך ויאמר: "מה שמך?" ואומר: "שמי אביקם, ואנכי אחת הנמלות הנקלות בממלכה". ויען ויאמר אלי: "האם ילעג לי אדוניך, כי שלח אלי נמלה נמבוה מממלכתו? לך, אביקם, למלונך ובוא אלי מחר שנית". והוא צוה לשריו לאמר: "למחר הכונו בכנדים אדומים. והמלך לברו לבש שש וישב על כסאו ויצו כי אתיצב לפניו. ויאמר אלי: "למי דמיתי אני, אביקם, ולמי ידמו שריו?" ואען ואומר: "אדוני המלך, דמית לבל, ושריך לכהניו". וידבר אלי עוד: "לך למלונך ובוא אלי מחר שנית".

והמלך צוה את שריו לאמר: "למחר לבשו בגדי שש לכן". והמלך גם הוא לבש לבנים וישב על כסאו ויצו כי אבוא לפניו. וידבר אלי: "למי דמיתי אני, אביקם, ולמי ידמו שריו?" ואומר אליו: "אתה, אדוני המלך, דמית לשמש ושריך לקיוו". וידבר אלי עוד: "לך למלונך ובוא אלי מחר". ועוד הפעם צוה המלך לשריו [לאמר]: "למחר לבשו שחורים". והמלך לבש אדומים. ויצוני לבוא לפניו. וידבר אלי: "למי דמיתי אני, אביקם, ולמי שריו?" ואומר אליו: "אתה, אדוני המלך, דמית כירח, ושריך ככוכבים". וידבר אלי עוד: "לך למלונך ובוא אלי מחר". והמלך צוה לשריו [לאמר]: "למחר לבשו צבעונים נקודים, ודלתות הארמון יהיו מכוסות במסכים אדומים". והמלך לבש בגד צמר, ואחרי אשר צוני לבוא לפניו שאלני: "למי דמיתי אני, אביקם, ולמי ידמו שריו?" ואומר אליו: "אתה, אדוני המלך, דמית כניסן [כאביב], ושריך כפרחיו".

ויאמר אלי המלך: "פעם אחת דמיתני לבל ושרי לכהניו, ובפעם השנית דמיתני לשמש ושרי לקיוו, ובפעם השלישית דמיתני כירח ושרי ככוכבים, ובפעם הרביעית דמיתני כניסן [כאביב] ושרי כפרחיו. ועתה הגר נא, אביקם, למי ידמה אדונך אתה?" אז ענית ואמרתי: "חלילה לך, אדוני המלך, כי יזכר שם אדוני סנחריב בעוד אתה יושב. [ואולם עמוד על רגליך, ואומר לך למי ידמה אדוני]. והמלך פרעה קם, ואומר אליו: [אדוני סנחריב ידמה לאלהי השמים ושריו לחיזוי העננים. כי כערכו אותם במשמר יהיו לגשם וטל וברד, ובהרעימו יחשוך השמש מצאת וקיוו מהראות. וכן יחשוך את כל מבוא וצאת וכהני כל מהראות וימנע את הירח מעלות ואת הכוכבים מהראות".

ולשמע זאת חרה אף המלך מאד וידבר אלי: "הנני משיבעך בשם אדונך, כי תגיד לי מה שמך". ואען ואומר אליו: "אנכי אחיקר הסופר ונשוא התותם לסנחריב מלך אשור ונינוה". ויאמר המלך אלי: "הלא שמעתי כי אדונך דמית אותך". ואומר אליו: "עודני חי, אדוני המלך, וחי הצילני מן [העונש על חטא] אשר לא חטאתי. ויאמר



המלך אלי: "לך למלונך, אחיקר, ומחר תבוא אלי ותגיד לי חדשה אשר לא שמעתי אני וגם שרי לא שמעו ואשר לא נשמע עדנה בבירת ממלכתי".

אז ישבתי והגיתי בלבי ואכתוב בספר לאמר: "מאת פרעה מלך מצרים לסנהריב מלך אשור ונינוה שלום. מלכים יעזרו ממלכים ואחים מאחים. ועתה מסי ארצי מעטו ובאוצרי יחסר כסף. לכן תצוה כי יושלח מאוצרך אלי תשע מאות ככר כסף, ובקרב הימים אשלם לך". ואקפל את הספר ואשמרהו בידי.

והמלך צוה כי אתיצב לפניו. ואומר אליו: "אולי יש בספר הזה חדשה אשר לא שמעת עוד". ובקראי לפני המלך ושריו קראו בקול ויאמרו, כאשר צום המלך: "כלנו שמענו זה, וכן הוא". ואומר אליהם: "אם כן על מצרים לשלם לאשור תשע מאות ככרים". והמלך השתומם בשמעו זאת).

ואחרי כן אמר אלי: "חפצי לבנות מגדל בין השמים ובין הארץ וגבהו מעל הארץ אלף אמות". [ואומר אליו: "הגני שומע למצותך. אנכי אבנהו ועליך ליתן את החמרים". ופרעה אמר: "לו יהי כדברך"]. אז הוצאתי את גוזלי הנשר ואקשור את החבלים ברגליהם וארכיב את הנערים עליהם, והם קראו: "הבו הלום חומר ולבנים, מלט ושיר, לבונים הבטלים. אמן, כלול אותם יחד". וכראות המלך את זאת, וימס לבו. ואתפוש מקל ואך את שרי המלך עד אשר נסו. ויחר אף המלך וידבר אלי: "אחיקר, הנך משוגע; מי יוכל להעלות אליהם דבר מה?" ואומר אליו: "למען אדוני סנהריב, אל תדבר דבר; כי לו היה הוא פה, ובנה שני מגדלים ביום אחד". ויאמר אלי המלך: "אחיקר עווב את המגדל ולך למלונך ובוא אלי בבקר".

ובבקר באתי לפניו, וידבר אלי: "הגידה לי, אחיקר, מה זאת: אחר מסוסי אדוניך נחר באשור, וסוסותינו פה חרדו לקולו ותשכלנה". ואצא מאת פני המלך ואצו את עבדי לתפוש חתול ולסרהו בשוטים ברחובות העיר. והמצרים בראותם דברו למלך לאמר: "הן אחיקר מהתל באנשינו ולועג לנו, כי שם ידו על חתול אחר ומיסרהו בשוטים ברחובות העיר". אז שלח המלך אחרי ויקראוני, ואבוא לפניו, ויאמר אלי: "מדוע אתה מהתל בנו?" ואען ואומר אליו: "לו תחיה לעולם, אדוני המלך! החתול הזה חטא לי חטאה גדולה. כי אדוני נתן לי למנחה תרנגול אחד אשר קולו ערב מאד [והוא קרא בכל עת אשר חפצתי], ובקראו ידעתי כי אדוני חפץ בי ואלך אל שער אדוני. והגה בלילה הזה הלך החתול אשורה וימלוק את ראש התרנגול וישב". ויען המלך ויאמר אלי: "רואה, אנכי, אחיקר, כי מאז באת בימים השתנעת; כי מזה לאשור מהלך שלש מאות וששים פרסא; ואיך תוכיח כי הלך החתול הזה שמה וימלוק את ראש תרנגולך וגם שב בלילה אחר?" אז דברתי אליו: "אם מהלך שלש מאות וששים פרסא ממצרים אשורה, היכול יכלו סוסותיך לשמוע קול נחרת סוס אדוני ותשכלנה?"

וכשמוע המלך את זאת חרה אפו מאד וידבר אלי: "פתרה-לי, אחיקר, את החידה הזאת: הנה עמוד אחד, ובראשו שנים עשר ארזים, ועל כל ארו שלשים גלגלים, ולכל גלגל שני חוטים, אשר האחד לבן והשני שחור". ואען ואומר אליו: "אדוני המלך, גם רועי ארצנו ידעו להגיד את החידה אשר חדת. העמוד אשר אמרת הוא השנה, והארזים המה שנים עשר חדשי השנה, ושלשים הגלגלים המה שלשים ימי החדש, ושני החוטים אשר האחד לבן והשני שחור הם היום והלילה".

(1) המכוון בתחבולה זו אינו מובן היטב.



ויוסף המלך לדבר אלי: "עשה לי, אחיקר, חמשה חבלים מחול הנהר". ואומר אליו: "צוה, אדוני, להביא לי מאוצרך חבל אחד עשוי מחול למען אעשה אחרים כתבניתו". וידבר אליו: "אם את זאת לא תמלא, לא אתן לך מס ארץ מצרים". ואשב ואחבל תחבלות בלבי איך לעשות הדבר. ואצא מהיכל המלך ואקוב חמשת חורים בקיר ההיכל אשר מקדם. ויהי כורוה השמש בתוך חמשת החורים, ואמלא אותם בחול, ויהי אור השמש הזורח דרך החורים משור [ותבנית לו כחבל]. ואומר למלך: "אדוני, צוה ויוציאו את אלה ואעשה אחרים תחתם". והמלך ושריו התפלאו לטראה עיניהם. ועוד צוה המלך להביא פלח־רכב שבור, ויאמר אלי: "תפור לנו יחד, אחיקר, את שברי הפלח הזה". ואלך ואביא חבל־רחים ואשליכהו לפני המלך ואומר: "אדוני המלך, גר אנכי בזה וכלי אינם בידי, צוה לתופרי נעלים ויקצצו לי רצועות מן החבל הזה, אשר לפלח התחתית, ואחר אתקנהו". וכשמוע המלך את זאת וישחק ויאמר: "היום ההוא אשר נולד בו אחיקר יהי ברוך בעיני אלהי מצרים. ויען כי ראיתך חי, אינן לך היום משתה גדול".

### פרשה ה.

ואז נתן לי את מס ארץ מצרים לשלש שנים ואמרה ואשוב לאדוני המלך סנחריב. ויצא לקראתי ויברכני לשלום, ויצו לעשות משתה, אף הושיבני בראש כל באי ביתו, ויאמר: "שאל ממני, אחיקר, את כל אשר תחפוץ". ואתנפל לפני המלך ואומר: "אדוני המלך, תן לנבוכד־נצר־מסכך־קנת את כל אשר תאמר לתת אלי, כי הוא נתן לי את חיי. ואולם צוה אדוני ויסירו בידי את בני נדן, למען אורהו תורה אחרת, כי שכח את אשר הוריתיו ראשונה". ויצו המלך להסגיר בידי את בני נדן. ויאמר אלי המלך: "לך ועשה, אחיקר, לבנדך נדן ככל אשר תחפוץ, ואיש לא יצילהו מידך". ואביא את בני נדן לביתי, ואאסרהו בככלי ברזל משקל עשרים ככר, ואצמידם אל הטבעת, ואשים זקים על צוארו ואכהו על כתפותיו אלף מכות ועל ירכיו אלף ואחת. ואסגירהו לעבדי נבואל לשום עליו משמר, ואומר לעבדי: "כתוב בספר את כל אשר אומר לבני נדן בצאתי ובכיואי".

### משלי אחיקר.

ואהל ואומר לבני נדן: "מי אשר ימאן לשמוע באזניו, ישמיעוהו מאחוריו". ובני נדן ענה ואמר: "מדוע יחרה אפך בבנדך?" ואען ואומר אליו: "בני, אנכי הושבתך על כסא כבוד, ואתה סחבתני מכסאי. אמנם צדקתי הצילתני. אתה בני נהיית לי כעקרב אשר עקץ את האבן, ותאמר אליו [האבן]: הן עקצת לב אין רגש בו. ואחר עקץ את המחט. ויאמרו אליו: "הן עקצת עוקץ החד מעוקצך".

"בני, אתה נהיית לי כעז אשר עמרה ליד עיץ־חומץ ותאכל ממנו. ויאמר העץ אליה: "מדוע תאכלני, ובני אדם הלא יתקנו עורך בשרשי?" ותאמר אליו העז: "אנכי אאכלך בחיי, וכי אמותה ישרשוך ויצבעו עורי בכ".

"בני, אתה נהיית לי כאיש המשליך אבן שמימה, אשר לא תשיג את השמים, אך הוא יאשם על חטאו בעיני אלהים.

"אתה נהיית לי, בני, כאיש אשר ראה את רעהו רועד מקור ויקח כד מים וישפוך עליו.



„ולו גם הרגתני, בני, היכולת אז למלאות את מקומי? דע לך, בני, כי גם אם יארך זנב החיור שבע אמות, לא יערך בזנב הסוס; ולו גם תהיינה שערותיו רכות ותלולות לא יקרב לנו נדיבים. בני, הן אמרתי כי אתה תהיה יורשי ותירש את ביתי ורכושי. אך אלהים לא רצה ולא שמע לקולך.

„בני, אתה היית לי כארי אשר פגע את החמור בבקר ויאמר אליו: „שלום לך, אדוני השר“. ויאמר אליו החמור: „כה יהיה שלום לאיש אשר אסרני הלילה ולא חזק את מוסרותי, כי על כן אראה פניך“.

„בני, הרשת היתה מזורה על גל האשפה, ותבוא הצפור ותתור אותה. ותאמר אליה: „מה לך בזה? ותען הרשת: „אתפלל לאל“. ותאמר הצפור: „ומה בפיך? ותען הרשת: „לחם לאורחים“. וכי קרבה הצפור לקחת את הלחם, ותאחזהו [הרשת] בצוארו, ותקרא הצפור מן המצר: „אם זה הוא הלחם לאורחים, אל ישמע לקולך האל אשר אליו תתפללי“.

„בני, אתה היית לי כשור אשר צמדוהו עם הארי, ויקם האריה ויגרמהו. נהיית לי כרמתיהורע המשחתת מגורות מלכים, והרמה במה נחשבת היא.

„בני, אתה היית לי כפרור אשר עשו לו ידות זהב בעוד לא נקה חוכו משחור.

„בני, אתה היית לי כאכר אשר זרע את השדה עשרים חומר שיעורים ובאספו בקציר עשה עשרים חומר, ויאמר אל השדה: „את אשר זרעתי אספתי, ואולם כוש בשמך, נבל! כי בעד חומר השיבות חומר, ובמה אכלכל נפשי? אתה בני תזכירני את הצפור הנלכדה המצפצפת בבקר. והיא לא תמלט ממות, אך בקולה עוד תמשוך רעותיה לשחת. אתה, בני, תזכירני את התיש המנהל חבריו לבית המטבח ואת נפשו לא יציל.

„אתה, בני, תזכירני את הכלב אשר נגש אל תנור היוצר להחם בשרו, ואחרי חמותו הפך את פניו אל העם ויחרץ לו לשונו.

„אתה, בני, תזכירני את החיור אשר הלך אל הרחצה, ובראותו בצה ירד לרחוץ בה אף קרא לרעיו לאמר: „באו ורחצו בזה“. בני, הן אצבעי על פיך ואצבעך על עיני. איך אחנך, שועל, השם עיניו אך בתפוחים?

„בני, הכלב האוכל מיתר הצייד יהי לשלל לזאבים, והיה אשר איננה תרוצה תקציץ משכם, והעין אשר לא אראה בה את העורב תנוקר.

„בני, מה החסר אשר הראיתני, כי אוכרך וכי תמצא נפשי הפיץ בך? בני, אם האלהים יחלו לנגוב, במי נשביעים? ואם ינגוב האריה את כל הארץ, איפה המקום אשר ירבץ שם לבלענה. ואנכי, בני, הראיתוך את פני המלך ונס העליתוך לכבוד גדול, אך אתה בקשת להדוף אותי לאברון.

„אתה, בני, תזכירני את העין אשר אמר לכורתיו לאמר: „לולא נתתי את המאחז בידכם לא יכולתם לי“.

„אתה, בני, תזכירני את בני צפרי־הררור אשר השלכו מקנם ארצה והחולד הרימם ויאמר אליהם: „לולא אני כי אתה קרכם אסון גדול“. ויענו ויאמרו: „העל כן שמתנו בפיך?“

„אתה, בני, תזכירני את החתול, אשר אמרו אליו: „הדל לך מנגבה וצא ובוא בבית המלך כאות נפשך“. והוא ענה ואמר: „אף אם יתנו לי עיני כסף ואוני כסף לא אחרל מנגוב“. אתה, בני, תזכירני את הנחש, אשר ברכבו על האטר נפל לתוך הנהר. והוא בראותו אמר: „שם ירכוב נבל על רעהו ודבר רע משניהם ימשכם הלאה“. ויאמר אליו הנחש: „לו נגשת הלום ותתן דין וחשבון על העוים והגדים [אשר טרפת]!“



„אנכי, בני, ראיתי עו אשר הביאוה לבית המשכה; ויען אשר הקונה אותה לא בא שבה לביתה ותלך בניים ובני בניים. בני, ראיתי עירים אשר המיתו את אמותיהם. „אנכי, בני, שמתי לפניך כל דבר טוב למאכל, ואתה נתת לי לאכול לחם בעפר, אשר לא השביעני. אנכי, בני, משחתך בשמן טוב, ואתה שחת את גוי בעפר. אנכי, בני, הנבתי קימתך כארו, ואתה השחתני מטה בחיי ותמויץ את לשדי בנבלותיך. בני, אנכי הרימותיך כמגדל ואומר בלבי: „אם יתיצב אויבי בפני, אז אעלה ואשכון בו, ואתה, בראותך את אויבי, שחות לפניו.

„אתה, בני, תזכירני את התנשמת, אשר עלתה מתוך האדמה למען תראה את השמש, כי אין עינים לה, ויראנה הנשר ויתקע בה צפרניו וישאנה.”

ונדן בני ענה ואמר אליו: „חלילה לך, אבי אחיקר, מעשות כדבר הזה. עשה עמי כחסדך; כי גם אלהים יסלח לאנשים הפושעים בו. כן גם אתה תסלח לפשעי זה, ואנכי אהיה עבד לסוסך ואשמור את החזירים אשר בביתך. ואנכי נקראתי נבל, אך אל תחשוב לי רע מעללי אלה.”

ואען ואומר אליו: „הן תזכירני, בני, את התמר אשר עמד ליד הנהר וישלך את פריו לתוך המים, וכי בא אדונו לכרתהו אמר אליו: „הניחה לי עוד שנה אחת ואתן לך פולים.” ויאמר אדונו אליו: „הן גם בשלך לא הבאת מאומה, ואיך תמלא דבר אשר לא לך הוא?”

„בני, האנשים אמרו אל הזאב: „מדוע תלך בעקבות עררי הצאן, [וצפיעיהם רעים]?” ויען: „צפיעיהם מרפא לעיני.”

„ופעם אחרת לקחוהו לבית הספר [למען ילמוד], ויאמר לו המורה: „[אמור] אלף, בית.” ואולם הזאב אמר: „גדי, שה.”

„בני, אנכי הוריתיך, כי יש אלהים, ואתה התנפלת על עבדים טובים ותיסרם על לא דבר, וכאשר החיה אותי אל בצדקתי כן יאכרך על עלילותיך. בני, פעם אחת שמו את ראש החמור בקערה על השלחן, אך הוא נפל ארצה אל תוך העפר. ויאמרו האנשים: „זועף הוא על נפשו, כי לא נאווה לו כבוד.”

„בני, אתה מלאת את דבר המשל לאמור: „את אשר הולדת תקרא בנך, אך את אשר קנית תקרא עבדך.” בני, כנים דברי המשל: „קחה את בן אחותך תחת אצילי ידיך והרפהו אל האבן.” אמנם האל אשר החיה אותי ישפוט בינינו.”

ובשעה ההיא צבה נדן כבקבוק וימת. ואשר עשה את הטוב ישולם טובה, ואשר עשה רעה יגמל רעה. ומי אשר כרה בור לרעהו ימלאהו במלוא קומתו. ותחלה לאל וחסד על כלנו. אמן. כלו אמרות אחיקר החכם, סופר לסנחריב מלך אשור ונינוה.



## רבי יעקב עמרן ותכונתו.

(על פי ספריו ומעשיו).

ג\*.)

אם כי היה יעב"ץ נודע בישראל כאחד מנאוני הדור, בכל זאת לא היה הרבה אפשר, שאנשי שלש הקהלות יקחו אותו לרב אחרי מות הרב הוקן ר' יחזקאל; כי ריב ומדון היה לו תמיד עם רוב נכבדי הקהלה, וגם לרגל מחיתו נפל ערכו. ובירדעו זאת, לא השתדל בזה גם הוא. אף כי כל נאוני הדור היו בעיניו כקליפת השום. וכאשר לקחו את הגאון המפורסם ר' יהונתן אייבשיץ מפראג, עבר על מדותיו ושאל בשלומו, כי הפיץ מאד לחיות עמו בשלום, כדי שלא לתת פתחון פה לעמי הארץ<sup>(1)</sup>, שיאמרו כי מקנאת הרבנות מתגרה הוא גם בהרב החדש. וכאשר זה האחרון התנהג אתו בכבוד והכנעה, נתקיים השלום ביניהם זמן מה. אך לפי טבעו היה הרבה הזה למעלה מכחו, וכאשר מצא תואנה בדבר הקמיעות שנתן הרב אב"ד לעצירת המנפה (אשר, כמוכן, לא הועילו) מצא שעת הכשר להבוותו. בכל זאת היה הפיץ להעלים את הדבר, כדי להוציא את עצמו מן החשד ולהסיר ממנו לזות שפתים<sup>(2)</sup>. אך בכל זאת הגיעו הרבנים לאוני הרב אב"ד, ויעמדו על יעב"ץ אנשים רבים וידברו אתו קשות, וכמוכן, גרמו להגדיל את המדורה, ואחרי אשר פגע בכבוד הרב באופן גם, הכריזו להבידיל את כל העם ממנו. — עונש קשה אשר לא עלה על לבבו. והרב ר' הוה, אשר בא עליו לפתע פתאם, הגדיל מחלתו, וכמעט החלה רוח רעה לבעתהו, ויברא לו בדמינו אויב נורא, היא כת שבתו צבי (אשר באמת כבר סר צלה בעת ההיא ולא היה עוד רשומה ניכר וולתי באיוו מערי המזרח), והקמיעות שנתן האב"ד היו בעיניו לראיה על היותו גם הוא מבני הכת הזאת, אף כי גם הוא, יעב"ץ בעצמו נתן לפני זמן מה<sup>(3)</sup> קמיע בטבעת אשר היו חקוקים עליה שמות, וגם חכמים אחרים, אשר לא האמינו בקמיעות כלל, חשבו שראוי להשתמש בהן לשם רפואה, עד כי אחד מחכמי ספרד הגדולים אמר: "כי נותבים קמיע אף בשבת לחולה שיש בו סכנה ולילודת, למען תתישב דעתם"<sup>(4)</sup>. אבל יעב"ץ בקש ומצא בקמיעות של האב"ד (מה שאפשר למצוא בכל קמיע), בחלוק א"ת ב"ש ובנמטריאות, וזכר לשבתו צבי. וכאשר היה לצחוק, וראשי הקהלה גורו עליו לצאת מאלמונא, התעוררו רגשותיו עוד ביתר עז והתחיל להרעיש את העולם, כי הרב מאמין בשבתו צבי, וגם שלח העתקה

\* ע"י למעלה טובי כ"ב ע' 842.

(1) "שפת אמת" במכתבו להגאון מו"ה הילמן ממוין. — (2) שם. — (3) בסדרו, אשר החל להדפיסו בשנת תק"ה, יאמר: "זה שנתים שנתתי הטבעת" וכו'. — (4) שו"ת הרשב"א חלק ד'



מן הקמיעות, עם פירושו. פעם כלשון א"ת ב"ש, ופעם בא"ל ב"ם, וכדומה<sup>5</sup>. גם נמצאו לו איזה אנשים קטנים, אשר היו שונאים מכבר להגאון ר' יהונתן, ועוררו ביופיים, וכה יצא לצעוק חמס על הרבן היהדות על ידי כת שבתי צבי, ואומר: "אם חלילה יצליחו גם עתה מעשי שטן, אז יבול להחריב את העולם, לכן עשיתי הסכמה חלושה בלבי, למסור עצמי על קדוש השם"<sup>6</sup>. ובדבר הזה מצאה המחלה מקום להתגרר בו. כי הנה זאת היתה השאיפה היותר נכבדה בעיניו: להיות כאביו, ואחר כי אביו נלחם בכל כחו עם בעלי הכת ההיא — אשר היתה עוד מלאה חיים בימיו — ומסר את עצמו על קדוש השם, הנה מעשה אבות סימן לבנים, והוא הוא הנבחר להלחם עם שרידי הכת. — אפס כי גם הגאון ר' יהונתן לא החריש בדבר הזה, וישלח להודיע זאת לכל תלמידיו, כי הם יעידו עליו. והגאון ר' חיים כ"ץ מלובלין, אשר היה אחד מתלמידיו, התעורר לקנא קנאת רבו, ויחריס את כל הדוברים עתק עליו. ובאשר היה אביו פרנס בפולין, עשו דבריו רושם גדול. אז יצא יעב"ץ בספרו "תורת הקנאות" להכריח את האשרות" (כלשונו): האב אברהם (הפרנס) ובנו חיים (הרב מלובלין), ויאסוף איזה שמועות על אדוניהם מפי ארזי ופרחי, וגם החל לאסוף ידיעות על אדות חיי הגאון ר"י בפראג, ואף כי זה האחרון היה התום בשנת תפ"ה על החרס שהחרימו את אחד מתלמידיו ש"ץ<sup>7</sup>, בכל זאת החליט יעב"ץ כי זאת עשה רק לפניו. בכלל יתאר בספרו זה את הסכנה הגדולה הנשקפת להיהדות מכת ש"ץ. ובהא בררשימה מן האנשים האדוקים בכת ההיא, וביניהם יחשוב גם את הגאון המצוין ר' זרח איירליץ מפראג<sup>8</sup>, וביחוד כל אלה האנשים אשר קנאו קנאת הגאון ר' יהונתן, ואומר, כי הרשימה הזאת נתן לו איש אחד באמשטרדם. על ידי זה, כמובן, התגברה המחלוקת במרה נוראה מאד, ואויביו גזרו על ספריו שרפה ויתנום לחרס, אך גם המחוקקים בידו לא הדלו מריב ולא נמנעו מלהשתמש גם באמצעים מגונים. אחד מהם, הרב ר' יהושע העשל משוואבך, כתב על אדות החרס אשר החריס הרב מלובלין את מוציא הרבה: "כי לולא פני אביו הקצין לפני אחיו היינו רואים, כבר היו האנשים האלה (יושבי מ"ץ) שהחרימם קובלים לפני המלך והשרים בצרפת, על ששלח ידו להשתרר על היהודים שתחת ממשלתו, ובלי ספק שהרצים יצאו דחופים, באגרת אל המלך פולין והשרים משם, שיתבעו ממנו על שהירים ידו נגד גדולת וכבוד המלך צרפת, ומלאו לבו לעשות מה שלא היה עושה שום מלך ושר בעולם"<sup>9</sup>. — כך מדבר רב בישראל!

וכל העם הביטו בעין חשד על רודפי הגאון ר' יהונתן, כי מתקנאים הם בנדולתו, כאשר נראה גלוי מדברי הגאון בעל "פני יהושע" במכתבו להגאון מ"ה הילמאן: "הגיע לידי מכתב מפרנסי הקהל דק"ק האמבורג, בצרוף מנהיגי קהלתנו, איך שנתברר להם שבעלילה באו עליו, כי באותן הקמיעות לא נזכר שם ש"ץ לא בפועל ולא בחלוק א"ת ב"ש, ואף... בכל זאת כיון שכל אנשי קהלתו נרודין אבתריה, ואדיקי ביה טובא, באמרם כי תואנה מבקשים כל הקמים עליו, מהמתקנאה וקנטורה, לכן..."<sup>10</sup>. וכמו כן כתבו להגאון מאמשטרדם, והוא כתב לניסו יעב"ץ: "מאד מאד נבהלתו, בשמעו כי כביר מצאה ידו להרבות מחלוקת בישראל, ואנא כל יתחלל שם שמים ביותר, ואם לא ישמע לעצתי נפשי הצלתי"<sup>11</sup>. על זה ענה לו יעב"ץ קשות, וניסו ירא את עברתו, וכתב לו מכתב שני להצטרק, ובקשהו שלא להראות מכתבו לשום אדם, "מכמה טעמים"<sup>12</sup>.

ס' רמ"ה. — <sup>5</sup> "שפת אמת". — <sup>6</sup> שם, במכתבו להגאון מ"ה שמואל הילמן. — <sup>7</sup> "תורת הקנאות" ל"ה. — <sup>8</sup> שם ס"א. — <sup>9</sup> "שפת אמת". — <sup>10</sup> שם. — <sup>11</sup> "עדות בעיקב" צד פ"ב, והמכתב נכתב בשנת תקי"א. — <sup>12</sup> שם.



אולם בכל דור ודור נמצאים אנשי בליעל, אשר יחפצו להוסיף אש על המדורה, למען בצעו בצע. אנשים כאלה נתחברו ליעב"ץ והביאו לו שמועות משמועות שונות, והוא פרסם הכל כעדות נאמנה. ככה, למשל, קבל "גביית עדות" מפי אנשים ששמעו מר' ישעיה בשם ר' יונתן מפרגא: פירוש המשנה בשבת: "הקיטע יוצא בקב שלו דברי ר' מאיר, הקיטע הוא שבת י צבי, יוצא לאמונת תוגרמים, בקב שלו — תלמידים שלו"<sup>13</sup>). ה"פירוש" הזה יוכל להיות לעד נאמן, עד כמה הרבו אז לזייף ולברות דברים אשר לא יכלו גם לעלות על דעת איש אשר בינתו לא הסתתרה. בן אחרות של יעב"ץ, הרב מגלונא, כותב לאביו, הרב מאמשטרדם: "כי סכיב רשעים יתהלכון, ועינינו הרואות כמה ממון נשתקע בענין זה, ועדיין הולך וסוער. וכבוד התורה מחוללת, ורבו עבדים המתפרצים, את ה' הם מנאצים, וכל אחד בונה כמה לעצמו ויקח מן הבא בידו מאזני מרמה, זה ישפיל וזה ירים, ואפילו תינוקות של בית רבן מן המכריעים. ומן הראוי לעשות שלום"<sup>14</sup>). על זה ענהו הגאון יעב"ץ קשות: "כי כל האומר לעשות שלום עם חברו של ירבעם (וגרוע ממנו בודאי) בדרך פשרה, אינו אלא או סכל נמור, או רשע ערום בשביל רצי כסף, או מכת הצבועים ש"צ"<sup>15</sup>).

אך בכל זאת רוב אוהביו בגדו בו, ואחד מתלמידיו, אשר הושיט לו יד עזרה מרי פעם בפעם בעניני מסחר, אחרי אשר החל הריב בחלה נפשו בו"<sup>16</sup>). ומצבו היה ברע מאד, ביחוד כאשר גלה ממקומו לאמשטרדם. גיסו הרב שם, כפי הנראה, השתדל כי יוקח לרב בפולין, ופנה אל רב אחד — ר' יצחק אבי"ד בכיאלוי — שישתדל עבורו, והאיש הזה היה מסוגל באמת להיות "סרסור", כנראה מדבריו במכתבו להגאון מאמשטרדם: "אין זה אלא שבחה, שתי קהלות פנויות ק' ראזוני וסלאנימא וק"ק הוראדני, אם יש ספוק ביד גיסו הגאון מוה"ר יעקב הגיל לתן מכה מכת מדינה ד' מאות אדומים, על ק"ק הוראדני, אראה אי"ה להוציא מכה אל הפועל"<sup>17</sup>). ובאותה העת הרפים יעב"ץ באמשטרדם את ספרו, "לחם שמים", והוסיף שם — בעת ההדפסה — איזה דברים על אדות הרבנים אשר ישבו שם כסאות למשפט לפניו, ועתה "דבר תורה מעות קונות", לוקחים את הכתב בכסף מלא, ויוסיף לאמור: "כי מעתה בודאי אין אסור לתת בעד הרשיון מן השררה, אם הוא ברצון הקהלה, ובחירה כראוי, ובלבד שיהיה ראוי להוראה, או פשיטא מצוה קא עבדי, ומי שספק בידו ליוול ולפלוח בי שר ואינו עושה יחוש מעון ועצומים כל הרוגיה, שלא יבואו בה פריצים וחללוה"<sup>18</sup>). — אך שוא היו דברי הסרסור. בפולין היה כבוד הגאון ר' יהונתן גדול מאד, ובמקומות רבים החרימו את מתגדויו. ועל כן השתדל יעב"ץ לפני הממשלה, כי יתנו לו רשות לשוב לאלטונא, ועם זה בקש עזרת הממשלה להשמיד את הכת ש"ץ, והציע דבר הקמיעות, ושם ישראל נתחלל באופן מגונה, כי גם חכמי העמים היו לשופטים, והפרופיסור קארל אנטאן הרפים ספר על דבר המשפט הזה, ובו יאמר, כי הגאון יעב"ץ הרעיש את העולם מקנאת הרבנות, אשר חשב כי לו תהיה. — אך בכל זאת הרשו להגאון יעב"ץ לשבת באלטונא, ואם כי לא חדל הריב, לא היה עוד גורא כל כך, כי הגאון ר' יהונתן חדל מלתת קמיעות, ולכת ש"צ לא היה כל שריד כמעט בארץ אשכנז.

גאון פולין גורו שרפה על הספרים אשר פגעו בכבוד הגאון ר' יהונתן, ודברי

<sup>13</sup> "אספקלריא המאורה", למען דעת, בגב"ע. — <sup>14</sup> "עדות יעקב". — <sup>15</sup> שם. — <sup>16</sup> שם. — <sup>17</sup> שם דף ס"ח. — <sup>18</sup> לחם שמים על אבות פרק ו' בהגה"ה.



הנאונים באו בספר "לוחות העדות", אשר הרפים ר"י להסיר מעליו את האשמה אשר טפלו עליו; ואם כי הוא עצמו לא פגע בכבוד יעב"ץ וקראחו רק בשם "איש ריב"י", אך לא השמיט גם את המכתבים מראשי העדה, אשר שלחו להגאון מאמשטרדם, ובהם יאמרו: "כי הרב יעב"ץ כפרא אדם, אשר יפריא בריב ומצה, ובשגעון ינהג, מבלי לשמוע בקול מורה, ושלה ידו בקדושי עליון, אשר לדעתנו אין שום קהלה סובלתו, ובונה במה לעצמו, ויקם בפיו כחשו בשקר ותרמית. — ובכל הדברים הלכנו עמו לפנינו משורת הדין, ומצאנו כי פשע וקלקל ביותר, — וגם צוינו עליו כלה מעשיך וצא, הארץ רחבת ידים לפניו"<sup>19</sup>). ועוד: "איש המשולל מכל מדע, אשר בקרבנו יושב זה שנים רבות, וידענו שבתו וקומו, והוא נס רוח וחסר תבונה"<sup>20</sup>). וגם באו דברי החרם על ספריו במקצוע זה מאת גאוני ישראל כמעט כרוב הקהלות. כל אלה הוסיפו להגביר מחלתו של יעב"ץ באופן נורא, ובכל הדברים אשר דבר על אדות הענין הזה אחרי כן אנחנו רואים זאת גלוי. די להתבונן באיזה דברים שבספרו עדות כיעקב, ונראה מיד, כי כתבם כאשר הסתתרה בינתו מרוב יגונו. ככה הוא אומר<sup>21</sup> (על אדות הפרופיסור קארל אנטאן): "וטפלו עלי שקר ודים האומרים שמקנאתי על אדות הרבנות נולדה המחלוקת שבינינו, ונאמנים עלי אזהבים ואויבים, אם השתדלתי בכך וכו', אף שמן הדין והיושר הייתי יכול ורשאי לתבוע חלקי בפני בריני ישראל ובריני אומות העולם, שעל כל פנים היתה לי דין קדימה, אם הייתי הפיץ בה, אבל עשיתי ההפך, שכל האנשים שנתנו עינם כי דחיתים בשתי ידים, והוצאתים בפחי נפש, ואיך יש מקום לחשוד אותי ע"ד הרבנות אשר שנאתי מאז, ושהדי במרומים, כי גם בהיות האב"ד הקודם מוטל על ערש דוי, התחננתי לה' בדמעות שלישי להארץ ימיו (אף כי לא היתה סבה מאתי לאהוב אותו), כי יראתי פן ימות ונפל עלי משא הצבור, ופן ישאני הנחויץ לחזור ולקבל עלי עול רבנות, והבאתי עלי קללת רבים, כי אינני נושא פנים". וב"אגרת שום", אשר שלח לועד ד' ארצות, כי יחרימו את הגאון ר' חיים כ"ץ מלובלין, יספר על הגאון ר' יונתן, כי "היה אוכל בשוק, וגם הוא מאכיל טרפות וחלב, כי הוא ידע נקור אחורים, והיה מנקר ומחלק את הבשר, וכונתו להכשיל ב"גיד הנשה", מטעם כי שם"ה ימים הוא נגד שם"ה גידים וט' באב נגד גיד הנשה, יען נאמר "לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה", ו"א"ת הוא "תשעה" אב, ואחרי אשר הם אוכלים בתשעה באב (לפי תורת שבתי צבי) הותרה להם גם גיד הנשה, וכל אשר אכלו מבשר הנקור, נתהפכו גם הם למינות"<sup>22</sup>). גם ידבר דברים שחרפה להעלותם על הכתב על הגאון ר' חיים כ"ץ, "אלא שלא רצו אנשי הבליעל המורדים בה' להושיב ב"ד לקבל עדות לצרכי, שאין דין ומשפט במקום הלו בימים הללו, כשלה ברחוב אמת, בפרטות מה שנוגע אלי, ויהיה שוד וחמס נגדי"<sup>23</sup>). — כמובן, הכירו הכל, כי אין כדאי לשום לב לדברים האלה, ולא השיבו אחרי כן בדפוס לבטל דבריו. ומני אז חדלו כל הנאונים לדבר על אדות הדבר הזה, והגאון מאמשטרדם הלך לעולמו, ויותר הוא לבדו, עם איזה אנשי בליעל מחרחרי ריב. אך בלבו היה ברור הדבר, כי כל הנאונים שמורים הם מר' יונתן, וכי מלא את ידם במתנות ובצע כסף<sup>24</sup>), וכי כל המחויקים כבריתו הם "בורים". ביחוד התנפל על הגאון ר' יחזקאל לגרא בעל "גודע ביהודה", וקורא אותו בשם "וד יהיר", "עקש ונפחל", "איש מוסר פורע", ונתעוררו עיניו בשוחר"<sup>25</sup>). ועוד דברים אשר אי אפשר להעלותם על הגליון.

<sup>19</sup> לוחות עדות. — שם. — <sup>20</sup> שם. — <sup>21</sup> "עדות כיעקב" דף ט"ז. — <sup>22</sup> "עדות כיעקב" ב"אגרת שום" דף כ"ח, ו"עקיציט עקרב" צד י'. — <sup>23</sup> שם. — <sup>24</sup> "שבירת לוחות האון". — <sup>25</sup> "פתח



בכלל, רואים אנחנו מדבריו צדקת אויבו. הוא יאשימהו על אשר לא רצה לכתוב עוד קמיעות, אף כי הפצירו בו אוהביו מאד, ויאמר: „איה חכמתו ותבונתו שהפסיד ריוח כזה בידים?<sup>26</sup>“. וכמו כן יאשימהו על אשר הלך לקבל פני משולח אחד ממדינת מאראקא, שבא להמבורג להשתדל על אדות התפוסים במאראקא, ועל זה יאמר: „אוי לך, המבורג! הן הרבנים שלך היו השובים כמלכים קטנים, נכנע והשתחוה לשפל ערך כזה, שלא היה לו אף על הוצאות הנסיעה“<sup>27</sup>).

אך למותר נחשוב להרבות עוד דברים, כי אין להביא כבוד הבקורת דברי איש חולה. ולכן לא נתפלא מאומה, אם במכתב אחד הוא אומר על אויבו: „המפורסם שבין גנבי ישראל העצומים“, ובתוך כדי דבור יוסיף: „אין כבודי לשפל בו, שכל העם רואים שאינו מתפלל אפילו בעשרתו“<sup>28</sup>. וכפי הנראה לא נכחד הדבר הזה מכל העם, ואשר על כן לא שמו לב לכל החבורות, אשר בהן השתדל להבאיש את ריח הגאון ר' יהונתן בדברים זרים המעוררים רק שחוק: „כי היה חולק עם הגנב“<sup>29</sup>, וכי יש בו כל הכ"ד דברים המעכבים את התשובה, וכדומה. אמנם רבו קוני החבורות האלה, למען התל בו, ובעד החוברת „עקיצת עקרב“ שלמו שנים ושלושה דיגרי זהב<sup>30</sup>, אך לא עשו רושם כלל.

כמדומה לנו, כי הדברים הבאים בזה דים להעיד על אמתת משפטנו, כי אין לעשות את כל דבריו במקצוע זה אף לסמך בדברי הימים, כי רק פרי מחלתו הם.<sup>31</sup> בתקופה ההיא אנו מוצאים אותו נלחם גם עם המתים, אשר פגעו בכבודו בשכבר הימים. בעת שהרפס המדקדק המצוין בעל „צהר התיבה“ את ספרו „שערי תפלה“ נתן בראשו הסכמה מאת הגאון בעל „חכם צבי“. ועל כן לא יכול אז יעב"ץ לצאת בדפוס נגד הספר „שערי תפלה“, ולא הרפס ספרו „לוח ארש“. אך כאשר לא היה המחבר עוד בחיים, נקל היה לו לאמור, כי ההסכמה היא מוויפת, וכן עשה, והרפס בסוף ספרו „עץ אבות“ כדברים האלה: „יודע אנכי שאותה הסכמה שקר מוחלט ודברי מלבו . . . אך לא פנית אל דברי רוח, ואחרי שהיה מונח (ספרו „לוח ארש“) מן הצד עשרים שנה, מצאתי מחויב את עצמי לצאת ידי חובתי, להצילני מחשדם של בריות בעלי זרועות, משמיעי קול זועות, אחרי שעונות הדור גרמו, כי גם בני בלי שם מכניסים עצמם בתגר, נתנו עלי בקולם, כלבים נובחים, מבקשי תואנה, כתבו עלי שטנה להבאיש ריחי בכל עבר ופנה, להביא עלי לעז מדינה, כאלו אני „פלגאה“, אוהב מצה ומריבה, עם כל המחברים אשר קטנם עבה ממתני, נתנוני לפני בן בליעל . . . והגני מודה שאין אני מבעלי דקדוק,

עונים ושאלות יעב"ץ ח"ב סי' כ"ה. ומה נראה כי „פתח עינים“ לו הוא, וקראו על שם תלמידו. —  
<sup>26</sup> (עקיצת עקרב, — <sup>27</sup> „עדות ביעקב“. — <sup>28</sup> עדות ביעקב צד ע"ש. גם את הגאון הצדיק ר' משה גניז — אשר הוא בעצמו קורא אותן בתשובותיו „גבר חסיד“ — האשים כי איננו מתפלל בעשרה (מגלת ספר" 118). — <sup>29</sup> עקיצת עקרב. — <sup>30</sup> התאבקות דף ל"ג.

<sup>31</sup> החי ר"ד כהנא בהערה ל„מגלת ספר“ (צד 182) יביא ראיה לדברי יעב"ץ, כי ר' יונתן בדה מלבו אגרות, „יען במכתב הגאון מוולנא הנכתב בשנת תקט"ו נאמר על מהר"י אייבשיץ: ס"ת שריו בצער, וכבר בשנת תקי"ב כתבו עליו דיגרי פראג: ס"ת שריו בצער — והכן . . .“ אבל האם במבטא הרגיל הזה נמצאה חכמה גדולה כל כך, עד כי אי אפשר ששניהם יתנבאו בסגנון אחד? כלנו יודעים, כי על ספריו של יעב"ץ גזרו שרפה בארצנו, וספר „לוחות העדות“ נתפשט בליטא, ואחרי אשר שם הגאון מוולנא היה נודע, וכמוכן עשו דבריו רושם גדול, הלא בודאי היו תלמידיו יודעים, לו הגיד להם, כי מכתבו הוא מוויף, וגם לא יתכן כלל כי יעבור בשתיקה על זיוף כזה, מלבד אשר לא יעלה על הדעת, כי זיוף מכתב אשר בעליו חי הנהו,



בכל זאת לא אחריש כי אתאפק, ולא אקבל כללים ברקדוק, כאשר לא הודיתי להדושי קמיעות, וכאשר לא התנתי לבעלי כיסים כסוחים אנשי דמים ומרמה. ובתוך הדברים יאמר: "באמת קלון הוא לשפל בדברי סכלות וטפשות כאלה, ולהתוכח עם מי שאינו יודע אפילו התחלה קטנה בשרשי הרקדוק, רק קלט כל פסולת וסובין ועשה מהם עיסה בלוסה, למטורפי דעת ומשובשים וטפשים נמורים. . . ומכאן ידע המשכיל אם היה ראוי לטול לו שם מרקק, אשר שקע בטיט הסכלות עד צוארו. . .".

בעניני אסור והיתר לא פנו אליו בעירו, ואשר על כן היה אומר, כי התרת אסורים נקנה בדינים<sup>82</sup>). אך בדיני ממונות קרה לפעמים, כי כאשר יצא אחד חייב מבית דינו של הגאון ר' יהונתן, בא אל יעביץ, והוא מצא מקום להרעיש את העולם<sup>83</sup>). אף כי לפי הדין אין רשות לשמוע טענותיו של אחד, וביהוד אחרי אשר יצא חייב מבית דין של שלשה, וימעט בעניניו לאמור, כי הם טועים, אך "כי במתכוין להויק עשו זאת. גזילת העני בכתיהם, בתיהם מלאים מרמה, נתפסמו באסור כל ימיהם, לבעל פעור פלחי" וכו'. וגם כאשר לא מצא כל מקום לחרף ולגדף ולהלות בעון "שבתי צבי", היה די לו לדעת, שר' יונתן פסק כן, בשביל להחליט שבודאי אין הלכה כמותו. אם ר' יהונתן סדר קדושין על תנאי במקום שאחי האיש הוא מומר ויש פחד פן ימות בלא בנים ותהיה האשה ענונה, באמרו: "וחשבתי למשפט להיות כי זו לטובתה, לבל תהיה יושבת גלמודה וענונה"<sup>84</sup>). ואף כי בדבר הזה אין כל חדש, אחרי אשר כך היא גם דעת הרמ"א<sup>85</sup>). — אך מכיון שר"י עשה כן, פסק הוא לחומרא<sup>86</sup>). וכאשר שאלו אחד מתלמידיו ההנפים, אם יותר טוב להתיר בפסח נופת (צוקער) הנעשה בבית חרושת של נכרי, מאשר בבית חרושת של ישראל בהמבורג אשר הוא בהכשר הרב, פן יאמר כי הם סומכים על הוראתו והכשרו<sup>87</sup>). — השיב להקל בשל נכרי, אף כי לפני זמן מה היתה דעתו לאסור<sup>88</sup>). אך אחרי אשר נמצא בית חרושת של ישראל בהכשר הרב, ימצא לנחויץ "להשליך משא החומרות הכלתי נצרכות כהלכות עקורות"<sup>89</sup>).

ביחוד גדלה המתו על אשר נהג הגאון ר' יהונתן, לשאול ברופאים על כל דבר דתי הנוגע לחכמת הטבע והרפואה<sup>40</sup>). והוא הלא כבר בטל את כל חכמת הרופאים, ואם כן כל הסומכים עליהם, אם שכונתם להפך דת, או שעושים כן בעד בצע כסף, ועל כן, כאשר גם הגאון בעל "שב יעקב" סמך על הרופאים ולא על רב אחד אשר ידע פרק בחכמת הרפואה, יען הרופאים עוסקים במעשה, וגם הדבר היה נוגע לשלום המשפחה, ל"שכולה ונלמודה"<sup>41</sup>). — אין זאת כי אם בעד בצע כסף הוא עושה, אף כי היה רב מובהק ומוחזק בחסידות<sup>42</sup>). יען "כי אפילו אם למד תורה כמשה רבנו, לא ינקה נותן לפושעים יד, ליד הרופאים האוילים"<sup>43</sup>). "ואם רצונך לדעת סכלות הרופאים,

<sup>82</sup> שאילת יעביץ סי' ס'. — <sup>83</sup> שאילת יעביץ ח"ב סי' קצ"ה. — <sup>84</sup> תשובה כתב-יד, באה בספר שו"ת "שבת ציון" סי' ע"א. — <sup>85</sup> אח"ע סי' קכ"ז. — <sup>86</sup> שאילת יעביץ חלק ב' סי' י"ד. — <sup>87</sup> שם סי' קכ"ז. — <sup>88</sup> שם סי' ס"ה. — <sup>89</sup> שם סי' קכ"ז.

<sup>40</sup> בספרו "בני אהובה" יספר ר' יהונתן, כי הציע הרבנים לפני חכמי האקדמיה בפראג; וב"כרית ופליתי" סי' מ' — כי הציע לפני החכמים בהאלי. ולחנם ילעג עליו גרעין על אשר בא לחוות דע בחכמת הרפואה והנתוח (דברי הימים, חלק עשירי), כי לא על דעת עצמו אמר, אך על פי חכמים מומחים.

<sup>41</sup> "שב יעקב" סי' כ"א. — <sup>42</sup> "אגרת בקרת" תוצאה שניה (אשר הוסיף בה דברים) דף ט"ו. — <sup>43</sup> שם.



ראה בספר „דבר שמואל“, כמעט שנשמנו על דברי רופאי גוים, ורופא מומחה ישראל הכה על קדקדם, הרי שהסומך על דברי רופאי גוים מפר ברית התורה<sup>44</sup>.  
 כת שבתי צכי נהיתה לו כצלם בלהות, ורוח רעה בעתתו, כי מהבת הרעה ההיא סננה גדולה נשקפת לכלל היהדות, וכמעט לא יכול לדבר דבר מבלי הזכיר את הרעה הזאת. בדברו על אדות החונים, כי הם בעוכרינו ומאריכים את גלותנו, יוסיף לאמור: „ומוה נמשכה רעה אחרת, עברה גורת עברה, שנוטעים אשרה אצל מזבח ה', וגורמים שכמה מינים גמורים יושבים על כסא ההוראה<sup>45</sup>“. ואחרי אשר, כמובן, היה לצחוק בדברים כמו אלה, הוסיף להוציא רוחו על כל הרבנים, כי הם „מוכסנים שאין להם קצבה“, „אוי לנו מאגרופס, אוי לנו מבעלי זרוע, זאבי ערב, פוסעים על ראשי עם קדש, לטע אשרה אפילו אצל מזבח ה' (כונתו כי הם מחוקים כש"צ וממנים מחויקה לרבנים), לבנות במה, ומחויבים אנחנו להרעיש את העולם על מחריביו, לכן כמעט אני אומר עכשיו, שראוי לכמה מרבני הדור לברך עליהם דיין האמת (כי הם כמתים), אוי לרבנות שמקברת את בעליה, שתקותם מפה נפש, אך אם הנוף מתפטם<sup>46</sup>“, גם פסק להלכה, „כי אין מחללים עליהם (על בני הכת) את השבת, שהם שקץ ונשותיהם ובניהם שקץ, והם גרועים מכל עובדי ע"ז שבעולם, אין להם לא חלק ולא נחלה ולא זכרון בישראל, כל זמן שלא באו לשוב תשובה גמורה אמתית בלי חשש זיוף, לפי שכבר ידוע שאין לבטוח בהם, אפילו מראים בעצמם סמני כשרות, ועושים תשובה של רמיה, שאינה אלא לפנים<sup>47</sup>“, לכן לא נתפלא על אשר כתב במכתב לועד ד' ארצות, כי מצוה למסור את כת פראנק לשרפה — על ידי הממשלה<sup>48</sup>. גם פנה אל המלומדים הנוצרים, כי יהיו לעור להשמיד את כת ש"צ<sup>49</sup>“, ואומר: „ואתם אומות הנוצרים בכלל, מה טוב ומה נעים, אם תשמרו את המצוה עליכם ממורכס הראשונים, מה טוב חלקכם, אם תעזרו את היהודים על שמירת תורתם, באמת תקבלו שכר“. — ובדברו באמונת הנוצרים, הוסיף לאמור: „אין צריך לומר הנוצרים, שהוסיפו עליהם גדרים להרחיק מן המותר, ומאבק גול מוזהרים, ולהם כמה מדות חמדות, ומוסר ישר, ומנקמה אפילו לשונאיהם לעשות רע נשמרים, אשרם ואשרנו אם נוהגים עמנו כפי דתם<sup>50</sup>“, ובוה מצאו שונאיו מקום ללעוג עליו, כי הוא נוטה לדת הנוצרית<sup>51</sup>.

ב. ב.

<sup>44</sup> שם. — <sup>45</sup> „מור וקציעה“ סי' נ"ג. — <sup>46</sup> שם סי' רכ"ג. — <sup>47</sup> שם סי' ש"ל.

<sup>48</sup> בסוף „סדר עולם“ אשר הדפיס, מכתב לנגידי ועד ד' ארצות. — <sup>49</sup> שם. — <sup>50</sup> שם. — <sup>51</sup> „מגלת ספר“ 185.



## לבת-ציון.

עברתה אנכי, לבכי בלבבך  
 לא נחלם, לא יחזה אכזריות! .. —  
 בחלומי ואני ילדה רכה עודני  
 וברה אל אמי וילדתי,  
 ובערשי החמה שוכבת הנני,  
 שוכבת אף אנוס את שנתתי.  
 ובמלאך השלום, שבלו אהבה,  
 אז אמי פגשת בפיה  
 על ראשי, ובחשק את ערשי ובתאנה  
 תגיע בלט בגדיה.  
 תנע אף תשיר שיר אם רחמנה  
 אל בתה, אל בבת עיניה,  
 ממעין הרחמים יפקה דומיה  
 מלבה, מהמות מעיה.  
 וברובים לקולה שמים ועובני  
 ושיקו בנפיהם ברוח,  
 בקדושה, בטהרה בשחול יסבון  
 אף רוח מעדן ופוח  
 והזיל את בשמו, המטה הנשמה,  
 אל אפי ומתקה לי שנתתי,  
 ונפשי על גלי ים שירה בדממה  
 תנוע — זה שירת יולדתי! ..

התזכרי עת בפני שטחתי אליך  
 ואכרע על ברפי ברע?  
 עין חיי מצאתי בגלות עיניך  
 ולבבי ופעם, ונוע!  
 ולחיים, לאהבה אז לך התפללתי,  
 לרצונך ולחסדך, נחמדה!  
 ועיני לך תלויות, לדברך ויחלתי,  
 לחיים ויחלתי ברעדה.  
 וצחוק תונת נעם, מקור ענג נצח,  
 התלונן בשני שפתותיך,  
 ורוח חן עבר על טהר המצח  
 ונחלה בתהומות עיניך . . .  
 אז שים ברוב שחך האמנתי לשמע,  
 בזמיר פלג זה בדמיה:  
 "תפלתך שמעתי, גא קומה מברע,  
 ארחמך, לך רוחי המיה!  
 אף אטה בנהר לך חסדי גם שלומי,  
 די ענג, טל רצון ארוך;  
 רק טרם הקימך את חזיון חלומי  
 לא אוכל את טובי בראך.  
 — אף לבך אל יחרד פן הביא אצוק  
 מטפחת ממעונות אריות,



ובמקלי בְּדִי יִלְקוּמִי עַל שְׂכָם,  
עֲבַרְתִּי מִמְדִּינָה לְמְדִינָה;  
שִׁבְעַתִּי גִדּוּדִים רַעֲבַתִּי לֶלֶחֶם,  
וּגְדוּפָה הָיִיתִי וּשְׁנִינָה.

אֵף תִּמִּיד זְכַרְתִּי אֲנַחְתֶּךָ הַמָּרָה,  
עֲצָבוֹךָ שִׁבְכָה עֲבַרְנִי!  
וְאִשְׁבַּח כָּל עֵמֶל וְאִשֵּׁי כָל צָרָה,  
וְרִצּוֹן בְּצַנָּה עֲמַרְנִי.

וּבַת־שַׁעָה לַחֲמָשִׁי בְּאֶשׁוֹן לַיִל אֶפְלָה,  
אֵל מוֹלְדֶיךָ בְּאֵתִי עֲבַרְנִי!  
וּמַעֲנֶה מִדְּרָךְ וְצוּרֵי מִכְשָׁלָה  
נִפְלְתִי אֵל רַגְלֵי מְרִיָּה.

"מְרִיָּה הִרְאֵלִי הַר קָדְשִׁי גְּאוּנִי!  
— גִּאֲקַתִּי מְרוּחַ נִשְׁבְּרָה —  
הוֹשַׁעֲנָא לְאַמְלֵל הַנִּיסָה יְגוּנִי  
וַיְגוּן לֵב אַחֲזוּתִי הַיִּקְרָה!

אֵת עֲרֶשֶׁה הַגִּידָה לִי אִיפֹה אִמְצָאָה,  
אִיָּה אִם יוֹנְתִי הַתַּמָּה?  
וְשָׂרָה מִפִּיה לִי שִׁירָה נִפְלְאָה  
שִׁתְּכֶסֶף לָהּ בְּתָה זֶה בְּמָה!" . . .

"זֶה בְּמָה!" — הַגִּיחָה אֲנָקָה נוֹרָאָה,  
וַצִּוּחָה הַחֲרִיבָה הַרְמָה,  
נִוְצַלְצְלוּ כְּבָלִים . . . וְכִמּוֹ תִבֵּל גְּעָה  
וַתַּחַל וַתִּגַּם אֲדָמָה!

וַיְרַגְזוּ שְׂמִים בַּחַץ מֵאֶפְלָה  
הַגִּים חֲצֵי הַיָּבֵם . . .  
וְאִשָּׁה עַל מְרִיָּה רְאִיתִי אֲבֵלָה  
קֹדְרָגִית יוֹשֶׁבֶת וְשֹׁחֶזֶת. —

פְּתָאם הִנְתַּקְתִּי בְּרוּעַ מַעֲרָשׁ  
יְלִדוֹתַי הִנְעִימָה, הַחֲמָה,  
וּכְבֹּדוֹר טְלַטְלַתִּי בְּחֻזְקָה אֵל אֶרֶץ  
עִיפֹתָה וְנִשְׁיָה וְנִשְׁמָה.

וְאִיֶּקֶץ וְאֶחְרַד וְרוּחִי חֲרָגַת,  
מִקֵּי מִקְפָּאוֹן רַעֲדַת,  
וְנִפְשִׁי עוֹדְנָה חֲלַמְתִּי, עֲרָגַת  
וְצִמְאָה אֵל שׁוּר הַיּוֹלְדַת! . . .

מִנִּי אֲזוּ לִי זָרוּ כָּל גִּילָה וְנַחַת,  
עוֹלְמִי לִי חֹשֶׁךְ בְּבִלְאִי.  
וּבְחַיִּי לִי תִקְנָה נִשְׂאָרָה רַק אַחַת:  
לְשִׁמּוֹעַ אֵת שִׁירַת הַסֵּלָא.

וּבַיּוֹם הַשְּׂמִיעָךְ בְּאֶזְנֵי הַשִּׁירָה  
הַקְּדוּשָׁה, שִׁבְחָה כָּל מַעֲנֵי,  
אֲזוּ חֲסִדֵי לֶךְ אִמְשֶׁךְ, אַהֲבַתִּי תַעֲרִירָה,  
אֲזוּ אִשְׁקֶךָ מִנְּחַל עֲדָנִי!"

וּבְדַבְרֶךָ עֲנִינָה, לְשִׁמּוֹעַ דְּמִיתִי  
אֲנַחָה מִלִּבֶּךָ שְׂרָצַת;  
אֲזוּ בְּנִתִי הַגִּינָה, עֲצָבְתֶךָ רְאִיתִי  
כְּאֶבֶן אֵת לִבֶּךָ לַחֲצַת!

אֲזוּ מְלָאָה כָּל קְרִבִי תַאֲוָה רַק אַחַת,  
אֵת לִבִּי גַם נִפְשִׁי לְקַחָה:  
לְרְאוּתֶךָ יִקְרָה, עֲלִינָה שְׂרַחַת,  
וְלִהְנִים מִלִּבֶּךָ אֲנַחָה.

אֲזוּ גֹדֵר גְּדֻרְתִּי לְמִצַּא הָעֲרָשׁ,  
אֵת אִמְךָ טַפְסַחְתֶּךָ יָפְתִי!  
"עֲבַרְיָה אֲנִי" אִמְרַת — וְלֶאֱרִיץ  
הָעֲבָרִים אֵת רַגְלֵי נִשְׂאָתִי.



ונפשי תתמוגני תיגזן יאכלני  
 בהפך הערש לקבר. —  
 חבל נא בן אדם אל שור תבקשני  
 כי גדול כי עצום השבר!

עתה לך שבתי ולרגלך יפתי  
 את נפשי בתפלה אשפכה:  
 הכוני אל ברקך בתציון פמתי  
 אל ערשך אל אמך נלכה!

בן-ציון.

"זה פמה הוי אלי בפה בנחשתים  
 גם ידי גם רגלי אפרו!" —  
 פכתה תמרוורים ונחמל המים  
 הדמעות נשפכו נגרו. —

"שורה בן אוני פה הגה הערש  
 בה טפחה יונתי הפמה  
 לעיני בה עתה הוי זרה מארץ  
 נכריה שוכבת זה פמה! . . .



## ספרים חדשים.

ביבליותיקה עברית לכל בית בישראל. הוצאת "תושיה", מערכת בן אביגדור.  
ווארשא תרנ"ח:

(א) י. זנגויל. מחוות הגיטו, תמונות וציורים, תרגום ש"ל גרדון. — (ב) אריסטו, מאת י"ח טביוב. — (ג) רבנו משה בן מימון (רמב"ם), מאת דוד ילין. — ד' וה': שירי פרוג. תרגום יעקב קפלן. — ו) ויקטור הונא. היום האחרון בחיי הנדון למיתה. ספור, תרגום זפר"ן.

הברת "תושיה" בווארשא, אשר כבר הביאה ברכה רבה בהוצאת חוברות וספרים קלים למקרא הילדים ובני הנעורים, קרבה עתה לעשות חדשה במקצוע הוצאת ספרים עברים, בדרך המוליים החרוצים באומות העולם היודעים נפש "הקהל הגדול", היינו: לתת קבוצה גדולה של מאתים ספרים לקונים תמידיים, כלו' לחותמים על כל הקבוצה מראש, במחיר מצער השווה לכל נפש. כידוע, יש רוצה לקנות ספרים הרבה ואין ידו משגת, וגם בתוך אלה שיש להם לא מעטים הם שאינם רוצים להוציא הרבה על ספרים. והקורא העברי בכלל, עוד יותר מהקוראים בעמי הארץ, יצטיין בתשוקתו לזכות ב"מציאה": בהפץ לב יביא את "הברכה" אל ביתו ויפאר את אוצר ספריו בספר "יקר" חדש — אם רק יעלה לו "כוול". ולכן דבר טוב עשתה "תושיה" בנשתה לזכות את הקהל בהוצאת "ביבליותיקה עברית לכל בית בישראל" במחיר מצער.

לפנינו שש החוברות הראשונות לקבוצה זו, שתים מהן מכילות ספורים וציורים, שתים — חיי אנשי שם, ושתיים — שירים.

החוברת הראשונה, "מחוות הגיטו" לזנגויל בתרגום ש"ל גרדון, תכיל שלשה ציורים: (א) שטן מקטרג, (ב) לאין מרפא, (ג) מחללת השבת. שם זנגויל מפורסם עתה בעולם בתור אחד המספרים המוכחים. ביחוד קנה לו שם בספורו הגדול "ילדי הגיטו", אשר משך עליו עין הקוראים והמבקרים וינשאהו למעלת הסופרים הגדולים באירופה, וספרו החדש "הולמי החלומות של הגיטו" (קובץ 15 ציורים) הגדיל עוד את כבודו כסופר אוריינלי מכני העליה המעטים. בראש המחברת "מחוות הגיטו" נדפסה תולדת המחבר הערוכה בטוב טעם בידי ה' בריינין. בעל התולדה יעיר בצדק, כי תנאי קיומו החמרי והרוחני של עמנו הם היותר קשים להתפתחות ה"גאונות", ולכן לא מצאנו בין מספרי הרחוב העברי בספריות שונות כ"א סימנים וניצוצות של גאונות, ורק ישראל זנגויל, אשר נולד בלונדון על ברכי הורים עניים שבאו מעיר קטנה בפולין, הוא לבדו "המספר היותר קרוב, על פי



כשרונותיו ויתרונותיו, אל הטפוס האידיאלי של יצירתנו הלאומית, המספר הנותן לנו את הצרקה לקוות, כי יתרומם למעלת אחר המספרים היותר גדולים". את כשרון זנגויל ועצמותו בתארו את המציאות ייטיב ה' בריינין להביע בדברים מעטים ונאמנים: כי "הוא לא יקה אותה (את המציאות) ולא יעתיקנה בספוריו כהמספרים בעלי הטבעיות, כי יבראנה מחדש בדמיונו העשיר והכביר ובת שירתו מוסיפה עליה נופך משלה". ובמקום אחר יוסיף לאמור: "על כל העולם הנפלא והמיוחד של רחוב היהודים שפך המספר קסם הפיוט והשירה; גם ב"מעשים שבכל יום", היותר מצויים ושכיחים, ימצא זנגויל איזה צד חדש אשר לא ראוהו אחרים, המעורר שחוק של טוב לב או יגון ותוגה עמוקה". בדברים קצרים ונמרצים ישכיל ה' בריינין לבאר את יתרון זנגויל על שני המספרים העברים הידועים: קומפרט ופרנצוו. קומפרט יתאר בספוריו רק חלק קטן מהיהודים וגם זה רק מצד אחד, בעוד אשר זנגויל מתאר בספוריו, ולפעמים בריוק היותר נמרץ, את יהודי כל הארצות, של העולם הישן והחדש, ואת כל חייהם, מעריסתם עד קברם, ואת תקוותיהם וחלומותיהם גם מעבר לקבר"; ופרנצוו "איננו מציר את הרחוב והיהודים אשר בה כשהם בפני עצמם, כי יחליף את פניהם, ישנה את צורתם, למען ימצאו חן בעיני הקוראים שאינם בני ברית או בעיני היהודים הנאורים, או לכה"פ למען יעוררו רגשי המלה והשתתפות בלבם. . . לא כן זנגויל, הוא מתאר את היהודים כמו שהם, כמעלותיהם וחסרונותיהם, הלאורות והצללים נחלקו בספוריו במדה ראויה". ואם נוסיף עוד על זה את רוח ההומור הדק והחד המרחפת לפעמים על ציורי זנגויל, תצא לנו תמונתו שלמה בתור מספר.

אמנם אין להוציא משפט על כשרונו הגדול של מספרנו על פי שלשת הציורים שהוציאה הפעם "תושיה", וצר לנו על שלא השתדלה לתת תמורתם להקוראים העברים חוברות חוברות את הספור הגדול "ילדי הגיטו" או איזה מציוריו אשר בקובץ "הולמי החלומות של הגיטו", אשר בהם נגלה כשרונו בכל תקפו והדרו. אולם, אף כי שלשת הציורים האלה אינם מן המוכחרים בספורי זנגויל, כ"כ גם הם ניכרות ידי אמן. הגדול מכולם הוא הציור הראשון: "שטן מקטרג", אשר בו יתאר המחבר את השטן המשחית בדמות איש גבן ננס, אחד מבעלי אפס, כופר בכל ושכיר המיסיונרים, מסיח ומדיח את הפועלים התמימים מאחרי אלהיהם ותורת קדשו, והשטן הזה כבר הצליח להטיל זיהמתו בלב אחד החייטים, משה גרינביץ, ויסיתו לפרוק מעליו את עול הרת. לנתק כל מוסרות המוסר ולשאוף רוח ררור באות נפשו. תמונת השטן הנבן אמנם כהה היא ביותר, כמו באמת לא בן אדם לפנינו, כי רוח משחית, וגם תמונת נכור הספור, גרינביץ בעצמו, אף היא אינה בהירה כל צרכה, אבל השפעתו הכבירה של הראשון על השני מציורה באופן נפלא. הנבן ידע להפיל על גרינביץ כמו חבלי היפנוטיסמוס ולשעבדו לרצונו בכל דבר, ובפני השטן הנורא הזה נמצא גבורנו כמעט תמיד במצב היפנוטי. נפש גרינביץ תתגלה לעינינו מצד זה בקיום בולטים ביהוד בשעות התרנשות והתאבקות נמרצה בקרבה. הגנו רואים את גבורנו בתחלה ביום השבת, בעת תפלת המגזה בכיח"כ הקטן לחברת "אהבת חסד", באהזו את ספר התורה בידו, והנה זרם אש הברק התפרץ פנימה ויפגע בספר התורה ויפול לארץ. המקרה המחריד הזה הרעיש עד היסוד את נפש נושא התורה ויהי כמוכה שממון, ומגדל האמונה בקרבו, אשר זה כבר חתר תחתיו השטן הנבן, נטה לנפול באפס יד, וגרינביץ קורא באזני כל הקהל בפנים מפיקים עזות ומפיצים אימה: "עתה ידעתי כי צדקו הסוציאליסטים והנופרים. . . קומו ונלכה יחד אל בית חבר הסוציאליסטים ונעשן שמה את מקטרונינו". וגרינביץ שב לביתו בלויית הנבן, אשר דרש



להסיר את "המוזוה" מן הרלת לפני בואם פנימה, והוא הפיץ לעשות רצונו וירם את ידו על המוזוה. אבל "ההרגל הרב משנים רבות גבר הפעם על החפיץ וידו אשר אך ננעה בה שבה אל פיו וישקנה". המחזה הזה והרברים שלאחריו בכואו הביתה אל אשתו ועירו על המחז, שדעתו רחבה כמסתרי תורת הנפש. נפלא הוא מאד גם המחזה בליל "כל נדרי", בכואו גרינביץ לביתו שכור, ביחד עם הגבן. ורושם אדיר ביחוד עושה המחזה האחרון, אחרי איזה ירחים, בשכוב גרינביץ בעליה קטנה ואפלה על ערש דוי נוטה למות, והגבן יאמר לו, כי אם אין נפשו לרדת אל ירכתי בור אפל בלא עת, עליו להמיר דתו כרגע, למען קחת כופר נפשו מכסף המסיתים, והחולה לא יאבה הפעם להכנע לפני השטן, ואח"כ תתפרץ החדרה רבקה אשתו, אשר עובתהו זה ששה ירחים, מליל יוה"כ הנורא, ותנח דבר קטן וחם בין זרועותיו, הלא הוא "הקדיש" הקטן הנולד לה לפני שבועות מספר. — בציור זה יוכלו בעלי "השבועות" למצוא איזה מנרעות ופשעים נגד המציאות, המכוסה בו לפעמים בערפלי הדמיון. אף על זאת יש להעיר, כי כדבר ההשפעה ההיפנוטית של השטן הגבן על סביביו יש הפרזה יתרה בזה, שאחרי דבר חרוף וגדוף של הגבן כלפי מעלה בביה"כ, זרם מחשבות רעות פריץ בלבבות כל הקהל, והנואם "נדמה להם עתה כבורא ניב שפתים למחשבות לא ברורות המעיקות זה כבר על לבכם . . . מה טוב ומה נעים לצאת פעם אחת לחפשי ולשתות לרויה מיון החיים" (ע' 12). התעוררות הרהורים רעים כאלה בלב קהל עברי שלם בביה"כ בעת התפלה הוא דבר זר ורחוק מן האמת.

ביותר ניכרת יד צייר אמן בציור השני "לאין מרפא". הציור הזה הוא באמת נחמד מאד וראוי למחברו. בחרש נפלא ואומנות רבה יצייר זנגויל יסורי אשה עכריה פשוטה השוכנת על ערש דוי בבית־המחסה, המחשבות המרות הסוערות בקרבה מתחת לפניה הלבנים וקפואים, "כורמי מים כבירים מתחת למכסה הקרח", ולהבת הקנאה הנוראה היוקרת בלבה, בהודע לה, כי בעלה בגד בה וימצא אחרת תחתיה, צעירה ובריאיה, והסכמתה לקחת מידו ספר כריתות, למען ינצל מרינה של גיהנם, ופנישתה את פני אשתו החרשה, הבאה לבקר את החולה על פי בקשתה. הפגישה עושה ביחוד רושם עז מאד. גם הציור השלישי: "מחללת השבת", נחמד הוא. בבית המחסה שוכנת אשה חולה בת מאה, אשר קרב קצה. והרופא החליט כי לא תחיה עוד יותר מרבע שעה. המשיגות עמדו מסביב למטה, אשר גל עצמות קטן ודל שוכב עליה, והן לא ידעו כי חי עוד הגל הדל הזה, כי מקרה אחד, הגדול בכל מקרי חייה הארוכים, עומד עתה כמו חי בוכרונה. לפני שלשים שנה קבלה מכתב ביום ערב שבת לפנות ערב מבנה היחיד, מחויק בית מלון במרחק 37 פרסאות מכפר מושבה, המודיע לה, כי קיבתו נתקלקלה מעט, ובימים ההם פרצה מחלת החליירע בארץ. ותמהר הוקנה ללכת ברגליה לראות את שלום בנה החולה, אף כי ידעה, כי ההליכה אף היא תחשב לחלול שבת. כל הלילה וכל היום הלכה ברגליה הצכות, פעם בפעם דובבו שפתיה: "התאושש נא, נשמת אפי, הנני באה", ובמור"ש באה אל בית בנה ותרא והנה כלתה ונכדיה יושבים לארץ — כאבלים. הזכרון הזה הביא זרם חיים בנוף הוקנה ההולכת למות, ושפתיה דובבו גם עתה ברגע מותה: "הנני באה, נשמת אפי!"

שפת התרגום של "מחוזות הגיטו" בכללה טובה היא ויפה, ורק לפעמים רחוקות חתך לנו להרגיש יותר מדי כי תרגום לפנינו ולא ספור מקורי. לדאבון לבנו אין לפנינו האוריגינל ולא נוכל לדעת עד כמה מתאים הוא התרגום העברי למקורו האנגלי.



גם הספור השני (הוברת ו') בביבליוטיקה העברית תרגום הוא משפה אירופית. היום האחרון בחיי הגדון למיתה" הוא ספור נודע לתהלה מאת המשורר הצרפתי הגדול ויקטור הוגא. את הספור היקר הזה כתב הוגא בילדותו, בהיותו בן כ"ו שנה, למען תאר בצבעים בהירים ומחוזות נוראים את כל מצרי שאול אשר ישא ויסבול הגדון למיתה מיום חתימת גור דינו עד בוא המות, הגואל אותו מיסורי הנסיסה הארוכה, האיומים מכל ענויי הגוף שבועולם. הסופר הגדול הציב לו למטרה להוכיח לעיני כל את גודל רעת משפט המות, וכמובן לא יוכיח זאת בדברי מוסר ותוכחה חוצבי להבות אש זעם ועברה, כ"א בחרט צייר אמך, המפליא לתאר תמונות מרנינות לב והדורות למעמקי הנפש לפעול שם את פעולתן העזה והכבירה. לא המחבר הוא העולה על הכמה לדרוש בננות משפט המות, כ"א האומלל בעצמו ישפוך את כל רוחו הקשה בספר זכרונות ויספר בדברים נמרצים את כל ענותו. אמנם נמנע הדבר במציאות, שיוכל הגדון למיתה לערוך מערכי לבו על הגליון ולרשום בספר זכרונותיו כל אשר ירגיש, לא רק בשבתו בכלאו, כ"א גם בצאתו במרכבה השחורה למקום המות, כמעט עד הרגע האחרון, עד הכרת ראשו מעליו; אבל הקורא לא ידקדק דקדוקים כאלה עם המחבר, אשר יגלה לפניו את כל רחשי לב האומלל בדרך כזו. "בספור המפורט הזה — יאמר האומלל בראשית כתביו — של הלב ההולך למות, במכאובי נפש כאלה, ההולכים ומתרבים, בהתבוננות העמוקה הזאת של הגדון למיתה — האם לא תמצא תורה שלמה בעד החורצים משפט אדם? בקראם כל זאת, אולי לא יקל בעיניהם ככה להשליך בידם עוד הפעם למואני המשפט — כאשר יכנסו הם — ראש אנוש, ראש מלא מחשבות... הגליונות האלה ישנו מחשבתם. בצאתם לאור בימים הבאים ימשכו עליהם רגע עינם ויגוללו ויפרשו לפניהם ענויי הרוח והמהשבה אשר לא שערום מראש. הם שמחים אלי גיל, כי עלתה בידם, הודות להכמתם הגדולה, להרוג איש מבלי להכאיב גוו. אהה! האם זה כל האדם? מכאובי הגו מה הם — מול מכאובי הרוח?"

אולם רושם הספור היקר הזה יחלש הרבה בתרגומו העברי של ה' זפרן. המתרגם אמנם התאמץ להיות נאמן ככל האפשר למקורו, אך לא תמיד הצליח במלאכתו: יש אשר ישמיט מלה או מבטא הדרוש ונחויץ במקומו, ויש אשר יטרח לתרגם מלה אחת בהרבה מלים שלא לצורך, וככלל ריח תרגום קשה נודף מרוב עמודי הספור.

בתרגום נוכל לחשוב גם את החוברת השניה של הביבליוטיקה העברית: "אריסטו". כי החוברת הזאת אף היא תרגום משפה אחרת, אף כי מחברה, או יותר נכון מתרגמה, ה' טביוב, חשב למותר להודיע זאת בשער הספר או בהקדמתו. כידוע, יוציא המו"ל פבלנקוב בלשון רוסית זה שנים אחדות ביבליוטיקה מיוחדת: "חיי אנשי השם", ובה נדפסה בשנת 1892 החוברת "אריסטו" מאת הסופרת ליטווינובא. את החוברת הזאת כולה, מלבד הפתיחה ועוד איוו שורות בנות הספר, תרגם הפעם ה' טביוב לעברית כמעט מלה במלה, ורק בסוף הספר הוסיף פרק אחר ע"ד השפעת אריסטו על חכמי ישראל, אשר, כמובן, לא נמצא במחברתה של ליטווינובא. פליאה גדולה היא בעינינו, כי סופר נכבד כה' טביוב, היודע את נמוסי הספרות והם על כבודו, הרשה לעצמו דבר כזה. סופר כמוו צריך לדעת, כי בזה שעשה בנות הספר איווה שנוים קלים (כי מצא לטוב להשמיט שורות אחדות או לשים במאמר מוסגר איווה דברים אשר במקורם הרוסי אינם מוסגרים),



או גם בזה שהוסיף בסוף הספר פרק אחר, עוד לא קנה לו את הוכות לקרוא על מלאכת אחרים את שמו בתור מחבר. אך אם אולי לא באשמתו נשמטה בדפוס המלה הקטנה "תרגום" בשער הספר, על ה' טביוב החובה להודיע זאת בכתבי העת, למען הרחק מעליו לזות שפתיים.

לא נדבר בזה על טיב עצם המחברת "אריסטו", ורק בדרך כלל נעיר, כי, כנראה, אף הסופרת ליטווינובא, בעלת המחברת הזאת ברוסית, איננה מומחה ביותר במקצוע זו ולא הצליחה להוציא מתחת ידה דבר מתוקן. תרגום ה' טביוב הוא מדויק ככל האפשר וערוך בשפה ברורה<sup>1</sup>). מה שנוגע להפרק האחרון, אשר בו ידבר ה' טביוב דברים אחרים על היחס שבין חכמת ישראל ובין גדל הפלוסופים היוונים, הנה אף הוא דבר שאינו מתוקן ביותר. ה' ט. יבטיח לדבר "על ההשפעה הגדולה שהשפיע אריסטו על חיי הרוח והמחשבה של בני ישראל בכל הזמנים", ובאמת נגע רק בקצה עטו בהשפעה זו, והשקפתו עליה איננה יוצאת מכלל השקפה שטחית ומקוטעת. בראשית דבריו יביא דעת אחר הסופרים העבריים, כי יש פסוקים רבים, או גם פרשיות שלמות בספרי הכתובים, שנכתבו בכונה מיוחדת להתנגד ולהתקומם נגד הרעות הנפסדות של אריסטו, אבל הוא אין את נפשו להשתקע בהשערות כאלה, ובכ"ז יחליט אח"כ, שאין כל ספק, כי מחבר ספר קהלת ידע בודאי את דעות אריסטו וכו', "ובכלל על רוב דברי קהלת שפונה רוח חכמת יון ופלוסופית אריסטו בפרט". ועוד ביתר בטחה יחליט, כי אריסטו ודעותיו היו ידועים היטב לחכמי המשנה, והשפעת אריסטו גדלה מאד על חכמי ישראל בימים ההם, עד כי התנא ר' אליעזר צוה לפני מותו: "מנעו בניכם מן ההגיון", אשר הכונה היא בודאי על ס' "הארגנון" של אריסטו. נפלא הדבר, עד כמה רגילים סופרינו להציע ספקות כודאיות נמורות, והשערות קרובות או רחוקות הן בעיניהם כדבר ברור העומד למעלה מכל ספק. כנודע, היה ריגן הצרפתי אוהב להרבות בהשערות, אבל הוא מעולם לא כתב את דבריו בהחלט, כ"א בדרך אפשר ואולי, וסופרינו יחליטו כל השערה כדבר ודאי שאין בו כל ספק, ו"אולי" לא ישמע על פיהם. לפי דעתנו, תחת לבקש עקבות דעות אריסטו בזמן קדום מאד, יותר היה על ה' טביוב להאריך במקום הראוי: ע"ד ההשפעה הגדולה שהשפיע אריסטו על הרמב"ם ותלמידיו, שבוה קצר מאד, ורק השערה זרה חדשה השמיע, כי חכמי צרפת אשר הלשינו על ספרי הרמב"ם לפני הכהנים הקתולים, כנראה עשו זאת מדאגה מדבר פן יאמרו עליהם הצרפתים, כי היהודים זורעים את זרע הכפירה ע"י ספריהם".

לתולדות "האדם הגדול בענקי הרוח והמדע בישראל", אשר עליו ביחוד השפיע השפעה רבה "הסטיגרי הגדול", הלא הוא רבנו משה בן מימון, הוקדשה החוברת שאחר זו. ה' דוד ילין, כותב תולדות הרמב"ם, יאמר בהקדמתו הקטנה: "אחרי כל הספרים שחברו כבר ע"י חכמי דורנו והקודמים להם על אדות מורנו הגדול, לא נשארו עוד דברים עקריים להוסיף עליהם ולהתגדר בהם; אך אם בכל עבודתי בחקר דברי רבנו עצמו ובדברי

<sup>1</sup> לא למותר יהיה להעיר בזה על דבר קל אחד שרוב סופרי ישראל נכשלים בו, ר"ל ע"ד התרגום קריפציה של המלים והשמות הזרים, שאין סופרינו מדקדקים לאחזו בזה תמיד בדרך אחת. ככה, למשל, יכתוב גם ה' ט. פעם "פלוסופיא" ופעם "פלוסופיה", פעם "קליסטן" ופעם "קליסטנוס".  
הש"ל IV.



חכמינו על אדותיו עלתה בידי להוסיף גרגרי חול אחרים על בנין המצבה הכבירה אשר הוקמה כבר לשמו ולזכרו, ולערוך את דברי ימיו ופעליו בסגנון קל ומוכן למבין עם תלמיד — והיה זה שכר". ובאמת לא חדש ה' ילין כל דבר עקרי בתולדות הרמב"ם, והגרגרים אשר הוסיף מעצמו אינם נכבדים ביותר, אבל "לערוך את דברי ימיו ופעליו בסגנון קל ומוכן למבין עם תלמיד" עלתה ביד המח' באופן טוב ומתקן. הסגנון הוא אמנם לפעמים קל יותר על המרה הדרושה, כמו ערוך הספר מראש לא ל"מבין", כי"א רק ל"תלמיד", ר"ל לקוראים מבני הנעורים, וגם באור הענינים והרחבת הדברים באיזו מקומות הם בדרך מיוחדת הראוי ביותר לקוראים ממין זה, אולם הספר בכלל ימשוך גם את לב הקוראים הגדולים וימצאו בו הפי' רב. תמונת הרמב"ם, זה האיש הגדול אשר "לאורו הלכו כל ישראל מזמרה שמש ועד מבואו", יוצאת מתוך הספר בהירה ומוחירה, ביחוד בולטת תמונתו הרוחנית הנשקפת מספריו היקרים, אשר אין ערוך לפעולתם והשפעתם על לבות הדורות הבאים אחריו, והגנו רואים את הרוח הכביר, אשר בגלותו את האור הגנוז בכל פנות תורת ישראל, התאמץ יחד את זה "להרחיב את חוג ידיעות לומדי התורה והשקפותיהם ולהביאם אל תכלית השלמות בדעותיהם ובמדותיהם ובידיעותיהם". ודבר טוב עשה המח' בשומו לבו אל סגנונו המיוחד של הרמב"ם, וככל האפשר הביא בספרו דברים רבים בלשון הרמב"ם עצמו, בהעירו ע"ז בצדק, כי הפתגם הידוע: "הסגנון הוא האדם", אם נאמר בכל אדם, "ראוי הוא להאמר ביחוד בהרמב"ם, אשר סגנונו הוא כראי נאמן לכל תכונות נפשו ומצפוני דררי לכו".

בין כל גדולי ישראל מומן הגאונים אין אחד נודע לתהלה ומפורסם בקרב המון עמנו כמו הרמב"ם. עד היום מתהלכות בתוך העם אגדות נפלאות שונות ע"ד חיי איש השם הזה ורב גדלו בתורה וחכמת הרפואה, וחבל על שלא מצא כותב תולדותיו לנכון להזכיר את האגדות, שאינן חסרות ערך פיוטי, ולא הביא מהן כי"א אחת (ע"ד ארון המת). אולם, בכל גדול האיש הנעלה הזה, אזני אדם מישראל תכוינה לשמוע את הטורים, אשר לפי המסורה חקק אחד המשוררים על מצבת קבורתו ואשר בהם סיים ה' ילין את ספר התולדות. הטורים האלה, כנודע, נמחקו אח"כ בעת סערת המחלוקת ע"י מתנגדי הרמב"ם, אך מוטב שלא נכתבו מעולם גם ע"י אוהביו, וככל אופן מוטב שלא נחתם ספר תולדות הרמב"ם בטורים כאלה.

נשאר לנו עוד לדבר דברים אחדים על שירי פרוג בתרגום יעקב קפלן. המשורר פרוג, אשר ישיר "שיר ה' בלשון נבר" (לפי מבטא יל"ג), משורר לאומי הוא במלוא מוכן המלה. בשנת 1880 החל להדפיס בכה"ע הרוסיס-העברים את שיריו הראשונים, אשר משכו עליהם את עיני הקוראים, ומביני פרק בשיר שמחו בכל לב, בראותם כי דרך כוכב חדש על שמי שירת ישראל, משורר בעל כשרון כביר ורענן. והמשורר (בן אכר, יליד אחת המושבות העבריות בפלך הערסאן) מלא אז טל נוער, צעיר כבן עשרים שנה. בעוד חמש שנים כבר יצא לאור קובץ-שיריו הראשון, והמשורר הצעיר עשה לו שם בשיריו היקרים, המצוינים בנועם צלצולם ועווסם והמלאים חוון רוח כביר וחום נפש עברית. כנור פרוג הנפלא כלו קדש לעמו משאת נפשו. המשורר אמנם נסה לפעמים את כחו להוציא ממיתרי כנורו קולות כלליים, שאינם נוגעים לעם ישראל ביחוד, אך אז פנה הודו וזיוו של כשרונו המיוחד, ושיריו אלה נושאים עליהם כמעט תמיד חותם מלאכותי, כי רוח ישראל יפעמרו ובו כחו גדול. משוררנו המנוח יל"ג, בשירו אשר ערך לפרוג, יאמר:



רוח שיר אדני פעם תפעמך  
 ובלבך תוקר אש אהבת עמך,  
 ושפתו בשפתך אם אמנם איננה,  
 כל בנות שירך לשברנו תהימנה.

וכל בעלי נפש מרגשת הקוראים שירי פרוג ירנישו באמת, כי "רוח שיר אדני" יפעם בלב המשורר, רוח משורר אמתי "בחסד אלהים".

הירנישו זאת גם קוראי השירים בתרגומם העברי של קפלן? — מסופקני מאד. כי שירי פרוג ראויים וצריכים להאצר באוצר ספרותנו הלאומית בשפת קדשנו — בזה לא יוכל איש להמיל ספק. יל"ג בשירו הנ"ל אמנם יגיד: "מה נטיפ לעברים? הם ענים ידעו! נטיפ לעמים — יחרו, ישמעו!" אבל באותו שיר עצמו יאמר: "אם יכול לא נוכל לעזור לצרה, נקל חלינו בהאנחנו מרה, והאנחות בשפת אבות מסוגלות הן יותר להקל חלינו. שירים כשירי פרוג נטיפ ונטיפ לעברים. אולם להריק שירים מכלי אל כלי נחויך כשרון מיוחד, למען יעמוד טעם השירה המקורית בכלי החדש. והכשרון הזה, אם לא יחסר לגמרי למתרגם השירים אשר לפנינו, הנה בכל אופן נמצא אצלו, לראבון לב, במדה שאינה מספקת כלל. מי שיחפוץ לשפוט על שירי פרוג על פי תרגומם העברי, יוציא משפט מעוקל. רוב חמודות האוריגינל אכדו בשירים המתורגמים, ואין להם העו והיפעה אשר במקורם. הכל יודעים, למשל, עד כמה רב ערך תארי השמות בציור פיוטי, כי בתאר אחד יוכל המשורר לשים לפני הקורא תמונה שלמה, אשר הסופר הפרווי לא יתאר אותה בהרכה דברים, והנה תארים רבי ערך כאלה יש אשר המתרגם ימסרם במראה כזה מאד, או ישמיטם מכל וכל. תחת זאת יוסיף לפעמים מלים יתרות, שהם כסרח העורף בשיר, רק לצורך המשקל והחרוז, או גם שלא לצורך כלל, ויש שיוסיף מלה קלה אחת, כמו "או", "אך", "כל" וכדומה, כמו בכונה להשחית את טעם השירה, אשר בה גם "אתא קלילא" יכולה לקלקל. מדת רשימה ביבליוגרפית לא תרשנו להרבות במשלים ודוגמאות, אך הקורא אשר יטרח לערוך את התרגום לעומת מקורו, ימצא כאלה למכביר<sup>(1)</sup>.

אמנם למען האמת צריך להגיד, כי באיוו שירים עלתה ביד המתרגם להוציא כמעט דבר מתוקן, והתרגום יפה ומדויק ככל האפשר, אולם השירים ההם בעצמם אינם מן המובהרים שבשירי פרוג. כי לא בכל חלקי השירה כאחד גדול כחו של המשורר פרוג, ויש אשר נמצא גם בשיריו, ביחוד בשירי עלילה, הרחבת המליצה וארוכות יתרה המחלישות לפעמים את הרושם הפיוטי. רק בהשתפך נפשו בשירים ליריים ניכר יתרון הכשר שירתו הנפלאה, כי משורר לירי הוא מטבעו. וכח המתרגם ה' קפלן דוקא בשירים ליריים רפה ביותר ולא יוכל לצאת בעקבות רוח המשורר העו. ב"ק.

(1) רק על שתיים שלש ממליצות יתרות של התרגום נראה בזה לדוגמא: בסוף השיר הראשון ("כתבי הקדש"), דברי המשורר: "היו רעי, אחי החולה, הנעצב והנדה" יתרגם ה' ק: "היו אחי, היו רעי המחבק אשפתות, הכואב הנודר בנחלי הבתות". תחת "חמדבר יתעורר" ("בחדר המטרה"), נקרא: "בו תתעוררנה כל אבני הבהו במדבר עיפתה". במקום הדמות היפה "ויקרב האדם) על מזבחו (של החטא) כל כחות לבבו" ("שני שפמים"), ימליץ המתרגם: "ותכרע לפנים כל ברך, ותתע (תברך תעתה?) בתהו לא דרך". — עד כמה עלולה מלה קלה אחת נוספת להשחית לפעמים את הכונה, נראה מדוגמא זו: המשורר יאמר על המלך המשיח: "כבודו בתפלות יזמרו" ("הכוס"), ובנוסף התרגום: "לשמו בכל (?) תפלה בזמרות גרוע".



## היהודים והיהדות באמריקה.

(ב.)

רבות הן הערים הגדולות בארצות הברית שהתיישבו בהן הנודדים הרוסים, גדולים הם ה"גֵּיטות" שהקימו להן הנודדים האלה בכל עיר ועיר שהתיישבו בה, וזרים ונפלאים הם החיים בניטות האלה. הניטו היותר גדול היא זה שבניוֹרֶק, המכיל בתוכו כארבע מאות אלפים יהודים — הקבוץ העברי היותר גדול בעולם. וכאשר נתבונן בניטו הניוֹרֶק נראה לפנינו כמו בראי גם את יתר הניטות האמיריקנים. כי ניוֹרֶק קבעה את חותם החיים העברים בעד אמריקה כלה, ועיני כל יהודי רוסיה הנמצאים בארצות הברית נטויות אל ניוֹרֶק, לראות מה יעשה בה ומה הן החדשות הנקרות בין היהודים בתוכה. הנודדים העברים בשאר הערים מביטים על ניוֹרֶק כעל עיר ואם בישראל, אשר ממנה תצא תורה לכל היהודים באמריקה, ואשר על כן דבר כי יפול בניוֹרֶק, חברה כי תוסד בקרבה, תנועה כי תולד בתוכה — ומהרו יהודי הערים האחרות לעשות כמותה. ולכן, בכואנו לתאר את החיים העבריים בניוֹרֶק, לא על אדות ניוֹרֶק בלבד אנו מדברים, כי אם על אדות כל הערים הגדולות שיש בהן גיטות.

המראה החיצוני של הניטו איננו משמח לב ביותר. רפש ומי מדמנה צפים ברחובות הניטו וממלאים את חלל המקום באויר מעופש השם מחנק לנפש. הבתים הגבוהים, המלאים משפחות אדם, עומדים צפופים האחד אצל השני, ומפיה עשן, מחלאה ואי נקויות, חשך משחור תארם. הבתים האלה כמו צביון מיוחד להם, צביון עברי, צביון של גיטו. לפני חלון כל קומה הפונה אל הרחוב מדובק במסגרות ומסמרות ברזל אל הקיר מעקה ברזל, וסלם ברזל יורד מן המעקה שעל הקומה היותר גבוהה ומגיע להמעקה שמתחתיו, וגם מן המעקה ההוא יורד סלם שני עד המעקה שמתחתיו, וכן הלאה, עד המעקה שבקומה הראשונה. המעקות האלה נעשו לשמור מפני הסכנה (fire-escape), למען אשר בפרוץ אש בתוך הבית יוכלו הנגרים בו להמלט על ידם דרך הסולמות החוצה. אך נשי ישראל מוצאים במעקה זה חפץ אחר ועושים אותו לאוסס-האוכל, ובהביטנו אל מעקה כזה, נראה עליו כלים מכלים שונים, המבילים בתוכם מיני מאכלים שונים, בשר מצונן, דגים מבושלים, מיני ירקות ועוד, אשר בעלת הבית, מיראתה לכל יתקלקלו בחום הבית, תשימם על המעקה מבחוץ. ויש אשר יקרה לפעמים, כי יפלו איזה מהמאכלים האלה מהמעקה, ונפלו הדגים ביחד עם המרק על ראשי העוברים ושבים והיתה מהומה ומבוכה כרחוק . . . וביטות הקיץ, בעת שהחום גדול מאד בחוץ ואי אפשר לשכוב בלילות במעון הצר והקטן, יהפך המעקה הזה גם למשכב. אז תפנה בעלת הבית את המאכלים השונים ובלויי הסחבות



מעליו ותרפד עליו כרים וכסתות, והיה למשכב לבעלה או לילדיה או לאחד מאכסנאיה. והמחזה מוזר מאד, בראותנו אנשים וילדים רבים שוכנים בחוץ במעקות התלויות אצל החלונות.

ברחובות — המולה ושואן. מבתי המלאכה ישמע קול משק המכונות וקול צחוק הפועלים והפועלות. מה"חדרים" תשמע נאקת ילדים וצוחת נערים וקולות ה"מלמדים" הרודים בהם. בחוץ משמיעים הרוכלים הרבים את קולם. בהכרזים על סחורותיהם. פה ושם יָאֹו נערים יהפים ולבושי קרעים עורכים קרבות ביניהם, או ירדפו אחרי איש שכור ויסקלוהו באבנים, או יעפרו בעפר ויקראו מלא אחרי יהודי "ירוק", אשר זקנו ארוך ויורד עד מדיו, ובגדיו מעידים, כי לא רב שבתו בארץ החדשה. והעגלות הרבות העוברות לאט, עמוסות סחורות מסחורות שונות, ביחד עם המרכבות הקלות הרצות במהירות גדולה, עוד תוסיפנה על השואן וההמולה שברחובות.

ויש אשר מבין כל הקולות הרבים האלה ישמע גם קול אחד השונה מכולם, והוא בוקע ועולה מאיזה חדר רחוק אשר בכית "טנמנט" גדול, המלא מפה לפה אנשים, והקול הזה כמו עולה ויורד, מתפתל ומתישר, מתפוצץ ומתלכד, והוא נעים מאד להאזן העברית, והנפש העבריה מוצאה בו תענוג נפלא. זה הוא קול "חון" המכין את עצמו להתפלל לפני הצבור באחד מבתי הכנסיות ביום השבת הבא . . .

ושלטים רבים תלויים על פתחי הבתים ועל החלונות ועליהם כתובים באותיות עבריות גדולות שמות שונים ומיני סחורות שונים. בין השלטים האלה נראה רבים אשר צורה מיוחדת להם: שתי כפות-יד תקועות זו בזו מצוירות עליהם, וממעל להן ומתחת להן כתוב באותיות גדולות: ק"ק . . . וכו', חברה . . . וכו'. ובראותנו כזאת, עלינו לדעת, כי לפני מקום קדוש עומדות רגלינו, לפני בית תפלה לאלהי ישראל; ואז עלינו לדעת גם זאת, כי הנענוג עד הלב העברי באמריקה, עד ה"חברה", שהוא רוח החיה בכל מעשי ישראל בארץ הזאת ומבלעדה אין איש עברי עושה קמנה או גדולה בדברים הנוגעים אל הכלל. כי הגיוס האמריקני, בכל היות לו צביון אחד בנוגע לחצינותו ובכל התראותו בעיני הזר כתמונה שלמה אחת של עם אחד השוכן לבדר, הנה כאמת אך קבוצה גדולה הוא של גישות הרבה, השונים זה מזה תכלית שנוי, ברוחם בשפתם ומנהגיהם. היהודים הרוסים שוכנים ברבע מיוחד להם לבדם, וכן גם היהודים הגליציאנים והרומנים וההונגרים; ואלה לא יתערבו עם אלה. היהודי הרוסי לא יתישב ברבע היהודים הגליציאנים, היהודי הרומני לא יבוא להתפלל בבית הכנסת אשר ליהודים ההונגרים, וכן הלאה. ושבו הגישות האלה והתחלקו גם כן לפרורים פרוורים קטנים, ל"חברות", שהן גם הן גישות בפני עצמן, והחברות האלה הן המושלות ממשלה בלתי מוגבלת ביהודים האורתודוכסים, בנפשותיהם ובכל רוחניהם, כי הן הנה הנותנות להם את "התפלה" ואת "המיתה", כלומר, אליהן יבוא היהודי האורתודוכסי להתפלל בשבתות וימים טובים, והן המקברות אותו במותו על חשבונן בשדה הקברות המיוחד אשר להן.

היהודים באמריקה, בכלל, נבדלים מיתר אחיהם שבארצות אירופה בזה, שאין להם צבור כללי ואין החובה מוטלת על איש מישראל להיות חבר להעדה הישראלית בעיר שהוא יושב בה, בשנם כי אין כל "עדה" ישראלית כללית, ולכן אין גם "מסדהעדה" מוטל על האיש העברי. הדבר הזה בא על ידי חופש הדת השורר בארץ ועל ידי ההכרה הכרוה, שאין כל דת שלטת בארץ, אשר על כן אין בה רבנים כוללים או ראשיים, כמו שיש בצרפת ובריטניה, ואין הממשלה משלמת כל שכר לרבני ישראל כבארצות ההנה.



אין כל יחס בין הממשלה והדת בארץ הזאת, והפתגם: "השמים שמים לך" והארץ נתנה לבני אדם", ידוע ומוכר הוא ביהוד בארץ הזאת. לא אך רבני ישראל, כי אם גם כהני הנוצרים אינם מקבלים שכר מאת הממשלה. המצב הזה יביננו דברים רבים, וגם ה"קהלות" העבריות, החברות והעדות באמריקה. ביחוסן אשה לאחותה, מן המקור הזה מוצאן. אין כל קשר בין החברה האחת לאחותה ואין כל קצב ונבול למספר החברות, להתיסדותן ואופן רבוי. ואולם אם נחפזין לבקש את הסבה הפנימית אשר גרמה ליסוד החברות האלה, הנה נמצא אותה במצב הנודדים העברים. חשים ומרגישים הם היהודים הרוסים. כי בארץ נכריה הם יושבים. בארץ אשר לא גודלו ולא חונכו בה ואין להם כל קרוב ונואל אשר יראם את הדרך בה ילכו לבטח; יודעים ומכירים הם, כי צמחים זרים הם פה, אשר נעקרו מאדמת ארץ מולדתם ואך בקושי גדול יסתגלו למונ הארץ הזאת; ומרגישים הם כמו כן, כי אין להם לצפות לעזרה כל שהיא משום איש, ואך בהם בעצמם עזרתם. ולמען הקל מעל כל אחד ואחד את מלחמת קיומו וגם למען היות קרובים איש לאחיו, הם מתקשרים יחדיו בקשר החברה. ואמנם, אם נביט מנקודת ראות כזאת על החברות האלה, נודה, כי מן הצד הזה יש צדקה לחברות האלה להתקיים, כאשר "החברה" היא כעין "בית הכנסת אורחים" להגודר החדש הבא לארץ החדשה. לבו של "הירוק" בעת בואו לאמריקה רע עליו מאד, כי לא ידע עוד את המוצאות אותו בארץ הנכריה הזאת: אם ימצא בה את מבוקשו, את המנוחה והמחיה שעליהן נדר מארץ מולדתו. הוא יודע אך זאת, כי הארץ שהוא בא אליה חדשה היא, נכריה היא, כי השפה המדוברת בה זרה היא לו ואיש לא יבין אותו ואת מנהגיו, ואשר על כן נוחם ומרפא הוא ללבבו העגום במצאו פתאום רעים וידידים ישנים מבני עיר מולדתו, כלם נקבצים יחדיו לבית אחד, והם מדברים עמו בידדות דברים טובים ונחומים. ואולם לעומת הטובה הזאת ישנן רעות רבות ונגדולות מאד אשר הביאו עמהן החברות האלה, כמו שיראה הקורא להלן, והרעות האלה הן המכריחות אותנו לאמר, כי החברות האלה היו מביאות להיהודים והיהודים באמריקה את הטובה היותר גדולה אלו עברו ובטלו מן העולם.

וזה דבר הוסד החברות: אנשים אחדים בני עיר אחת בליטא, רוסיה, פולניה או גליציה, כי יתקבצו יחדיו בעיר אחת באמריקה, בחפצם לחוק את האחוה ביניהם ולעזור איש לאחיו בשעת הצורך, ייסדו אגדה אחת על שם עירם, והנודדים החדשים מעיר מולדתם הבאים פעם בפעם לאותה העיר באמריקה — יסורו אל החברה הזאת ובאו גם הם כמספר החברים, וכאופן כזה תהיה החברה הברית התיכוני המכריח את כל בני העיר ההיא. על כל חבר לשלם מדי חדש בחדשו מכסת כסף ידוע (על הרוב 25 סענט), ובשעת צרה לאיזה חבר, כשיחלה או כשתחסר לו עבודה ואין לו במה לפרנס את בני ביתו, על החברה לתמוך בידו עד שירוח לו. הרבר האחד המאחד ומקשר חברי חברה אחת זה לזה הוא: התפלה בשבתות וימים טובים (בימי החול אין האורתודוכסים באמריקה, מלבד יוצאים מן הכלל, נזקקים לתפלה בצבור, והמתפללים מתפללים בביתם), ואשר על כן כל חברה היא כעין מקדש מעט, ולכל אחת יש אולם שכור אשר בו יתאספו החברים להתפלל. בתפלה הזאת מוצאים בני החברה נחת רוח מאד מאד, כי מלבד מה שהיכולת בידם להתנהג על פי חפצם הם, כמו שהסכינו להתנהג בעיר מולדתם, הנה עוד יכולים הם ליהנות פה הגאה מרובה מה"עליות" — דבר שאי אפשר להשיג בבתי התפלה הגדולים, ששם אין קוראים לתורה אנשים מן החוץ — ומלבד זה נותנת להם התפלה בשבתות וימים טובים שעת הכושר לפגוש איש את רעהו ולדבר יחדיו. . . ונוסף להתפלה,



עוד ישגי החבר כמותו גם אחוות קבר בשדה הקברות המיוחד אשר להחברה. וגם זה מושך את לב החבר, כי חפץ הוא להקבר בין בני עירו.

החברות האלה היו, בלי תפונה, לברכה ליהודי רוסיה, להגורדים העניים, לוא לא לבשו צורת "קהלות" מיוחדות, לוא לא נהיו ל"בתי תפלה". כי אמנם טוב ויפה שתהיה לבני עיר מולדת אחת חברה מיוחדת לתמיכת העניים שבהם ולחוק האחזה ביניהם. אבל מכיון שלבשו החברות האלה צורת "קהלות", מיד יצאו חוץ לגדרן ונכנסו לתוך רשות שאינה שלהן, למקום שמביאות הן הפסד מרובה, בעצמן בעד הפרוגרס הכללי של הרבר העיקרי — היהדות. אין כל ספק, כי שפלות היהדות האורתודוכסית בארצות הברית באה אך על ידי החברות האלה, על ידי השפעתן הרעה על מהלך התנועה הדתית בין היהודים ועל ידי התנגדותן להאחדות הכללית של האורתודוכסים. החברות האלה על הרוב עניות הנה, מפני מעוּט מספר החברים שבכל אחת מהן, ולכן לא תוכלנה, כמובן, לשכור להן בתים מפוארים לתהלה, וכל שכן לבנות בתי תפלה מיוחדים לכל אחת מהן, ונאלצות הן אפוא להסתפק בחדרים צרים וקטנים, בעלויות פרוצות העולות להן כרמים מועטים, ובחדרים האלה החברים מתקבצים בכל שבת להתפלל בצבור. בבתי המיוחדים למעונות אנשים אין משכירים לחברה חדר לתפלה, ולכן ישנן בתים רבים בהגישו המיוחדים אך ל"בתי תפלה", לבתי ועד חברות רבות, ומפני שהחברות מסתופפות בבתי האלה אך פעם בשבוע, לכן בכל ימי השבוע הבתים האלה פתוחים ל"עסקים" אחרים, כמו למחולות, למחזות (performances) ולשירה וזמרה, וכל אלה, כמובן, אין בהם מוסריות יותר מרי ואינם מוסיפים כבוד ל"בתי התפלה" האלה. אבל בעלי החברות אינם משגיחים בזה. "בתי למוד המחולות" מצויים לרוב בהגישו, ויש לפעמים אשר בחדר האחד עומדים אנשים ומתפללים ושופכים צקן לחשם לפני אל אלהי הרוחות, ובחדר השני המנגנים מפצחים בנגינות וכנופיות כנפיות של בחורים ובתולות יוצאות במחול ומתעלסות באהבים. ופעם אחת, בערב שבת, נודמן לי לראות בעיני מחזה מוזר כזה: נקרה נקריתי או בחדר תפלה אחד מסוג הזה, והנה כל הקהל מתפללים והחזן עובר לפני התבה ומכבד את האלהים מגרנו. בהגיעם ל"קרוש", התפרצו פתאם לתוך האולם כחמש עשרה בחורים ובתולות וישבו על הספלים שמסביב הקירות וישוחחו יחדיו בקול רם, כמו לוא לא היתה אז כל "עבודת-אלהים" בבית. נראה היה כי מחכים הם בכליון עינים לעת שתכלה התפלה והבעלי הזקן ילכו לבתיהם. אך "זוגות" אחדות אשר ארכה להן השעה לחכות התרוממו פתאום ממקום מושבן ויצאו במחולות בעת שהחזן וכל הקהל עוד שרו יחד "ארון עולם" . . . בכלל רואים אנו, כי תחת אשר במקומות אחרים החברות, בכלל, מביאות ברכה לעולם, האחדות הכללית מתגברת על ידן והן גורמות להתקרבות אנשים רבים זה לזה כאחזה ורעות. — הנה בין היהודים הרוסים באמריקה אין הרבר כך. פה החברות גורמות אך להתרחבות הפרץ בין החברים ולהטלת שנאה ביניהם. כל חבר וחבר מבקש אך את תועלתו הפרטית והוא דואג לשלומה והרמת מצבה של החברה אך במדה שיוכל הוא ליהנות מזה. החברות בעצמן סותרות במעשיהן מה שהן חפצות לבנות. כי הנה רואים אנו מאות חברות אורתודוכסיות אשר מטרה אחת לכלן, מטרה קרושה ונעלה: קיום הצבור העברי, קיום הקבוץ הרוחני של היהודים באמריקה (מלבד מטרת התמיכה והאחזה בין חברי חברה אחת, שאין לה דבר עם המטרה הרוחנית). כל חברה, כפי שנראה בהשקפה ראשונה, נוסדה על ידי החברה הברורה של המיסדים והחברים, כי "היהדות צריכה להשתמר", ואחרי כל אלה אנו רואים, שהיהדות לא רק איננה משתמרת על ידי החברות



האלה, כי אם הן עצמן עוד מוסיפות להחלישה, והיא פרוצה על ידן יותר ויותר. רוב היהודים האורתודוקסים באמריקה, בכל התלהבותם ליהדותם ובכל אשר נחפוץ להאמין כי באמת ובתמים הם חפצים להרים את קרן היהדות בארץ הזאת, אינם יודעים את אשר לפניהם ומה היהדות דורשת מאתם, כי לא יבינו את רוח היהדות. כל יהדותם מונבלת אך בדי אמות של התפלה, והתפלה בעצמה אינה דיה להכב את היהדות על בני הנעורים, למען נוכל לקוות, כי גם הדור הבא, הדור המגודל ומחונך על ברכי ההשכלה האמריקנית, ירע לכבד את היהדות ולהחזיק בה. ואף אמנם, היכול תוכל תפלה בלי סדרים ובלי טוב טעם לעשות איזה רושם על בני הנעורים האמריקנים? תפלה בצבור פעם אחת בשבוע בחדר המחולות או בחדר האוכל של איזה בית מורה, אשר לפעמים, בהתקבץ החברים ביום השבת בבקר להתפלל, עוד ימצאו את הבקבוקים הערוכים על השלחנות מאתמול; תפלה בשפה זרה לבני הנעורים ובלי כל הדור וזמירות (חברה קטנה לא תוכל לשבור לה ש"ץ מומחה אשר ידע חוקי הזמרה), — תפלה כזאת אך הרחק תרחיק את בני הנעורים מהיהדות. אם הוקנים מוצאים נחת רוח בתפלה כזאת והיא בעצמה להם העיקר, וההדר והיפוי החצוני תפל, אין הרבר כך בין בני הנעורים, אשר נתגדלו ונתחנכו בדרך שונה לגמרי מו של אבותיהם. הם לא יוכלו למצוא נחת רוח בתפלה כזאת, בבית תפלה כזה, ובגדלם והיותם לאנשים יש אשר יהיו למתקנים ויכנסו "בברית" היהדות המתקנת, ויש אשר יתרחקו בלה מן היהדות ויהיו ל"בני בלי דת".

(עוד יבוא.)

מרדכי זאב רייזין.



## השקפה כללית.

### VIII.

(אחרי הקונגרס: איזה מתנגדיו? העתונים. ה"פסימיסמוס המוסרי". — הרושם הפנימי. האספה בלונדון. — הנזרה החדשה ונסיעת ויילהלם השני לא"י).

... איזה הם מתנגדי-הציוניות? איזה בעלי-המחאה, איזה הפטריוטים בני דת משה, איזה היהודים-הגדולים בכל הארצות, המטיפים וראשי-הקהלות וכל האפטרופסים המושבעים, ההולכים כעמוד-אש לפנינו להאיר לנו הדרך?  
זה כשני ירחים עברו מימי הקונגרס השני. עוד הפעם גלתה התנועה הלאומית את מגמתה ומטרתה, עוד הפעם הראינו לרעת שאנו הולכים לבטח דרכנו ושלא נחת מפני כל. הקונגרס לא היה אמנם, בפרטיו ובערכו הפנימי, מה שצריך ויכול היה להיות ומה שקוינו ממנו, אבל כלפי חוץ היתה התחדשות האני-מאמין הלאומי שלנו בכל אופן חיוון חשוב ורבי-תוצאות. אפשר היה לחשוב אפוא, שמתנגדי הציוניות יוסיפו עתה, אחרי הקונגרס השני, להרעיש עולם ומלואו במחאותיהם והודעותיהם, שימחרו להודיע לארץ ולדרים עליה, כי ידם לא שפכה את הדם הוה והם וביתם נקיים, ושסוף סוף יתגללו עלינו בכל מיני כלי-יזם ויזכחו את משוננתו על פנינו מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים. אבל — אין קול ואין קשב. מיום שובי מבול אני קורא בהתמדה יתירה בעתוניהם של הפטריוטים בני דת משה, אבל במקום הקילות והברקים והלפידים אני מוצא שם רק קול ענות חלושה. מתנגדינו עיפים. זה עתה החלה המלחמה, והנה הם עוברים את המערכה. מנוחה של יאוש תקפה את הגבורים האלה, ועתה הם רואים ושומעים — וסובלים. זאת העיפות קודם זמנה, זאת ההתרשלות הפתאומית ואפיסת-הכחות הוא אחר החיונות היותר חשובים והיותר מפליאים בהתפתחות התנועה הלאומית. החיוון הזה הוא כעין אספקלריא מאירה, שבה רואים אנו את הדור ההולך ערום בלי לבוש, כמו שהוא, בלי מסוה הגבורה והעוה. שהוא שם לעתים ידועות על פניו. ידענו אמנם, שהדור ההולך הוא דור גוסס, דור שאפסו כחותיו ושרגעי חייו ספורים. ידענו, שבני הדור הזה, הם ואיריאליהם ושאיפותיהם, מוכרחים לפנות מקום לדור החדש, הבא בשם העת החדשה ותביעותיה. אבל השבנו, שלפחות ישמעו. כהבונה סולנים, את צערי הדור הצעיר, הבא לדפוק על דלתותיהם, ויילחמו מלחמת קיומם בכל שארית כחותיהם; השבנו, שמלחמת שני הדורות תהיה מלחמה כבדה וארוכה. שנביאי-האחאמול יפלו במלחמה וימותו מות נבורים.

ואמנם בזמן הראשון התיצבו למלחמה ננבורים. הכל זוכרים עוד את הרעם והרעש שנשמע במחנה היהודים-הגדולים, כאשר צעדה הציוניות החדשה את צעדיה



הראשונים. בעת שנודע ראשונה דבר הקונגרס בקהל, מהרו רבני אשכנז לפרסם בעתונים מחאה גדולה נגד השאיפות הלאומיות. "המתנגדות לחובותינו האזרחיים ולחוקי תורתנו". עתון ברליני אחד הדפיס בכל שבוע גלוויידרעך ומחאות בשם הרבנים והמטיפים הגדולים באשכנז. עדת מינכן התנגדה בגלוויידרעך ובסתר להתאספות הקונגרס הראשון בחומותיה. וגם באספת רבני אשכנז שהיתה בירח יוני ש"ה, בשעה ששכר "הוכה הכפתור ורעשו הספים", בשעה שרבים מהנאספים הסכימו למחאת הועד רק מיראה ולא מאהבה, בשעה שגם המדבר-הראשי נגד הציוניות ("ר"ר הורוויץ) הודה במקצת וקרב בימין מה שרחה בשמאל — גם באספה הזאת שמענו עוד קול תרועת מלחמה, ואחד הדורשים בא בקטגוריא "על עצמו ועל חבריו הרבנים, שישבו דומם בשעה שהסכנה הלכה והתרחבה במדה נוראה כל-כך".

ועתה? עתה הולכת ה"סכנה" ומתרחבת במדה עוד יותר נוראה, ואותו הדורש וחבריו הרבנים יושבים דומם וקולם כל נשמע. הגבורים עובו את שדה המלחמה. רק באופן כזה יכול אני להבין את שתיקתם ושתיקת עתוניהם, המדברים בשמם. השתיקה הזאת אינה שתיקה מחמת חכמה, כ"א מחמת מבוכה. מה יאמרו ומה ידברו? תנועת-התחיה חזקה ממחאותיהם, ונכואותיהם לא נתקמו. עתונים אחדים (כמו אַסטר. וואכענד-שריפט) הודיעו רק פרטי האספה בקצור נמרץ, בלי שום הערות ופרושים. אחרים (כמו "יוד. פרעסע" הברלינית) ראו חובה לעצמם לדחות את גלוויידרעך, עד שיתפרסם הפרוטוקול הסמינוגרפי — אם גם ההודעות המפורשות, שבאו בעתונים הציוניים, מספיקות להוציא על ידן משפט על ערך הקונגרס בכללו. הגבורים נבוכים. הם לא יכלו לשער, ששחוק-הילדים שקורין "ציוניות" יהיה בזמן קצר לדבר כל-יך חשוב ורב-תוצאות. הם לא שמעו, בשעה שבא הדור הצעיר לרפוק על דלתותיהם. ועתה הם אוכדי-עצות.

אבל אם גם המחאות וגלוויידרעך חללו, הנה הטענות נגד הציוניות עוד לא בטלו מן העולם והן מתחדשות לבקרים. עוד לא שכחנו את האותות והמופתים, שמצאו רבנינו בתורה נביאים וכתובים, נגד הפיץ התחיה הלאומית, והנה בא עתה אחד מחכמי אוה"ע ונלחם בנו בשם האידיאלים המוסריים. "בתנועה הציונית — כותב אחד מבעלי-המוסר במכ"ע "עטשישע קולטור" גליון ל"ז — מוצאים אנו פסימיסמוס מוסרי, אשר חוקר ההיסטוריה יתנגד אליו מפני שאין לו כל יסוד, ובעלי-המוסר ילחם נגדו מפני שהוא מתנגד לקולטורה. לפסימיסמוס המוסרי הזה אין כל יסוד, מפני שההיסטוריה תלמדנו ברור, שמצב היהודים בין העמים הולך ומשתנה לטוב — אם אך נשתדל להקיף בסקירתנו תקופות יותר ארוכות. מובן מאליו, שמצב היהודים תלוי בארצות השונות במצב הקולטורה הכללי. . . . אבל ההיסטוריה תלמדנו, שהתפתחות הקולטורה נעשית באופן כזה, שצבורים מדיניים כרומניה ועוד מתקרבים לאט לאט למדרגת הציוויליזציה של מדינות כאנגליה וארצות-הברית. ומצד השני מתנגד הפסימיסמוס המוסרי הזה לקולטורה, מפני שהוא מתיאש לגמרי מהתגשמות אותו האידיאל, שטובי העמים הושבים אותו זה שנות אלפים לאחת המטרות המוסריות היותר נשגבות של המין האנושי. הלא הציוניות אינה אלא עויבת התקוה, שאפשר יהיה לברא בעולם מצב של הייצבור משותפים, שבהם יתיחסו האנשים בינם לבין עצמם רק על פי מעשיהם ולא על פי מולדתם או השקפתם הדתית. כל יאוש בעניני המוסר הוא מתנגד לקולטורה. מה היינו אומרים, לו התעורר איוה יחיד לפרסם כרוז כזה: "זה שנות אלפים נמצאים נגבים בתוכנו; כל האמצעים, שהשתמשו בהם האנשים נגד הנגבים היו ללא-הועיל; באשכנז



עצמה היו במשך השנה האחרונה כך וכך גנבות. כל מבין יראה איפוא, שהמלחמה נגד הגנבה היא לריק — נהרול איפא ממנה! אני קורא בזה לכל האנשים הישרים, שיתאחדו אתי ויסעו אתי לארץ אחרת, שבה נחיה שלווים ושקטים בכטחה ובלי פחד. כרוז כזה היה מעורר בודאי, ובצדק, שחוק כללי. אבל אני שואל: האם שאיפת הציוניים אינה דומה לאותו הכרוז?

היש צורך להוכיח, שבעל-המוסר טועה? שאיפת הציוניים אינה דומה לאותו הכרוז. המלחמה נגד הגנבה היא מלחמת-חובה, אבל המלחמה נגד הגנבולות הלאומיים היא דבר שאין לו שחר. מקור הגנבה הוא תמיד ירידה מוסרית, אבל מקור התבודדות הלאומית הוא עליה מוסרית — מפני שהרגש הלאומי הוא חלק חשוב מטבענו. לא מחמת יאוש, כיא מחמת אמונה יתרה אנו מקוים לתחיה לאומית. לא מפני גנבים אנו אומרים לברוח, כי אם מפני זרים, השונים מאתנו בטבעם והרחוקים מאתנו ברוחם. השאיפה הזאת היא טבעית, ומה שהוא טבעי לא יוכל להיות בשום פנים בלתי-מוסרי. אבל עתונים אחרים מאלה שהזכרתי למעלה ראו את המציאה הזאת ונפלו עליה כדי להראות, מה יחשבו נוצרים בלי דעות-קרומות" ע"ד השאיפה הלאומית. האינם יודעים העתונים האלה — מה שבל"ם נעלם מעיני הנוצרי בלי דעות-קרומות" — שהתנועה הלאומית היא יותר מריאקציה נגד האנטיסמיטיסמוס, שהיא שאיפה טבעית, וכמובן היותר טוב — מוסרית, לחיים עצמיים עפ"י צרכינו וטבע ישותנו ההיסטורית? כמה פעמים שנו ושלשו טובי הויצ המזרחיים, שהיהדות שלנו היא יותר מקבוצת-אנשים, שאהדותם מתקמת ע"י אויב משותף לכולם, שהציוניות שלנו היא יותר משאיפה לגאולה מדינית וגשמית! אם יש איזה צל של אמת בטענה הזאת, שבשהיא לעצמה היא טענה ישנה וידועה, הנה אנו, המזרחיים, אין אנו נוקקים לה כל עיקר. ציוניותנו אנו לא נסתכבה ע"י האנטיסמיטיסמוס, ולא תתבטל כאשר יחל האנטיסמיטיסמוס. אנו שואפים לגאולה לאומית, לא מפני שהעמים שונאים אותנו, כי אם מפני שאין לנו חפץ בחיים התלויים באהבת העמים ובחסדם. אנו שואפים ליסוד צבור עברי בא"י, לא רק מפני שרעבים אנו ללחם ולזכויות מדיניות, כיא מפני שרעבים אנו לתוכן-רוחני עצמי המסוגל לנשמתנו הלאומית. מפני שמשתוקקים אנו לחיים שלמים וטבעיים ומפני שלא נוכל נשוא יותר את החיים הצרים והמונבלים, את החיים-לחצאין הנקראים "גלות". זה הוא ההיפך מפיסיד מיסמוס מוסרי, כשצבור-לאומי, שסבל יסורים נוראים משך שנות אלפים, עודנו מאמין בחיים טובים לעתיד ושואף אליהם בכל כחו; זה הוא ההיפך מיאוש, כשעם ישראל, שכבר נחשב כמתים, מתעורר לחיים חדשים ולתקוות חדשות ולאמונה חדשה. בעל-המוסר מיחס לתנועה הלאומית רק סבות חצוניות, ואינו רואה ואינו מרגיש את סבותיה הפנימיות. מה יועיל לנו האופטימיסמוס המוסרי, מה תועיל לנו האמונה בהתקדמות המין האנושי — אם נפשותינו קרועות לגזרים, אם פורחים אנו באוויר בין השמים ובין הארץ ומרגישים אנו, שרק בארץ-אבותינו ורק בתוך גבולות קולטורה עצמית לאומית נמצא מרפא לנפשנו הקרועה ומנוחה שלמה לרוחנו? יודע אני נוצרי אחר, גם כן "בלי דעות-קרומות", שהשקפתו יותר עמוקה ויותר הודרת מזו של "בעל-המוסר", והוא הבין את צרתנו זאת, הנדולה יותר מחוקים מעיקים ברומניה או במקומות אחרים. הרמן באהר הכיר בסקירתו הבהירה, שהסבות הפנימיות, הסבות התלויות בנו בעצמנו, הן היותר עקרוניות בהתהוות התנועה הלאומית. הרמן באהר אינו שם לב להרחק החיצוני, לההכרה המדינית, הוא אינו יודע ולא יחפוץ לדעת את הצרה הגשמית — הוא אינו מדיני ולא



יהיו להכניס ראשו במדיניות". הוא, האמן, האדם-האירופי, השואף לשלמות, לאחדות פנימית, לטבעיות, רואה אנשים מקוטעים, קרועים לגזרים, אנשים אשר שורשו מאדמתם ונתרחקו מתחום הטבעי. הם לא הפצו יותר להיות יהודים, כי אם אשכנזים או צרפתים או הגרים. ואמנם זאת עלתה בידם, שחדלו באמת להיות יהודים. אבל האם היו עייבי לאשכנזים או לצרפתים? בשכלם היו דומים לאשכנזים או לצרפתים; בענינים העומדים תחת ממשלת השכל הרגשנו, שהם כאחד מאתנו. אבל לחיים לא יספיק השכל בלבד: הם צריכים לכחות הנסתרים של ההרגשות. איזו אינסטינקטים היו להם? ... כה היו לאנשים שכליים, שישותם אינה שלמה. מה חסר להם? הכח השקט והנאמן, שלא יתן לנו השכל: המניע הטבעי של החיים. זאת היא סבת המכוכה הנוראה שבנפשם: הם אינם יודעים, איך ישמחו או יתעצבו, חסר להם המניע, מוכרחים הם על כל צעד לשאול את שכלם, בעוד שהאדם הכריא, הסומך על נטיותיו, הולך לכטח רכבו, ככהלום, וכוסה בטבעו. לכן גם האשכנזים היותר טובים שבהם נראים כורים להאשכנזים מלידה, כעין צללים של אשכנזים, שבכל אופן אין דם אשכנזי בעורקיהם. . . . כך הם משוטטים כחצאי-אנשים שלקחו מהם את הכח היותר טוב, כבריות המצומצמות רק בחייה-השכל... עתה קמו בקרבם מנהיגים חדשים אשר הכירו, כי כחו וגבורתו של האדם הם רק בירושתו הרוחנית; מה שהניחו לו הדרורות שקדמוהו, זה הוא החוק שהוא נזקק לו. הם הפצים להוציא את היהודים מחייהם המדומים לחיים ממשיים. זאת היא לדעתי המחשבה הגדולה שבציוניות. כך מבין באהר, הנוצרי, המערבי, שידע את יהודייהמזרח רק מפי השמועה, את הציוניות. עתה יבוא נא הנוצרי בעל-המוסר וילמד מהנוצרי האמן, מה היא הציוניות, שהוא נלחם בה. הציוניות הזאת, שבאהר מתארה במבטאים כל כך אמתיים ועמוקים, זאת היא הציוניות שלנו, שלא נסתכבה על ידי האנטיסמיטים ואינה תלויה בהשתנות המצב החיצוני. דוקא מפני שאנו אופטימיסטים מוסריים, מאמינים אנו בתחינתו הלאומית ושואפים אליה; ודוקא מפני שאנו מאמינים בהתקדמות המין האנושי ובנצחון הטוב, הפצים אנו להשתתף בעבודת ההתקדמות בכל כחותינו, בתור אנשים שלמים ובריאים, בתור עם בין העמים. בעל-המוסר, הבא עלינו בטענות בשם ההיסטוריה ובשם האידיאלים המוסריים, ראה את המטבע רק מצד אחד. אבל למטבע יש שני צדדים.

יותר חשוב מרושם הקונגרס כלפי חוץ, שהעברתי בזה בסקירה כללית, הוא רושמו הפנימי. השפעת הקונגרס במחננו היתה חזקה מאד, יותר ממה שאפשר היה לשער מראש. היו יחידים, שלא מצאו בקונגרס השני את אשר בקשו וששבו מכול בלב מלא דאגה ופחד; גם כותב הדברים האלה הוא אחד מהם. אבל הרוב הגדול של הצירים עזבו את חדר הקונגרס בלב מלא התפעלות והתרוממות ואמונה בלתי מוגבלת במנהיגי התנועה וביכולתם. עתה נשמעים רק קולות ההתפעלות ותרועות נצחון, ואם רשאים אנו לשפוט על פי הקולות האלה, נתחזקה עתה על ידי הקונגרס השני האמונה במחננו, האמונה הדרושה לכל עבודה צבורית, האמונה בנחיצות שאיפתנו ובאפשרותה. בכל המקומות נראה רצון טוב לעבודה ולקרבתנו, אם גם לעיע נעשה הכל בחשאי ובצניעות ידועה ואין הרושם ניכר עדין בהורעות העתונים. בכלל, רעש-האספות והררשות אינו גרול עתה כל כך כמו בשנה העברה, שאז התפעלו רבים לחיוון הקונגרס מחמת חרושו — ודוקא בהתמעטות הרעש וצלצול-הפעמונים רואה אני סימן טוב, שתנועתנו הולכת ומתבשלת.



כל תנועה צבורית, התלויה בהשתתפות ההמון, היא מטבעה בראשיתה צעקנית: האינטסטורים צועקים, כדי להטיל אימה על הצבור; והקהל משיב בקול-רם, כי התפעלותו עורגה צעירה ורעננה, הכל נעשה בזמן הראשון ברעם ורעש, בקול-קולות ובמלות נשגבות ומצלצלות — למען ישמעו העם וייראו. אבל במרה שמתרחבת התנועה ורוכשת לה באמת את לבות העם, במרה שהרעות המונחות ביסודה נעשות לקנין ההמון ונכנסות ללבו — בה במרה יחדלו גם הקולות והרעש, והכל נעשה בחשאי, במתינות ובתכלית הפשיטות. ואם אין אני טועה, הנה קרוב היום שתצא גם תנועתנו מתקופה הצעקנית לתקופה של עבודה הנונה בחשאי. התמעטות הרעש באספות שאחרי הקונגרס השני היא בכל אופן התחלה טובה.

רק אספה אחת גדולה היתה בימים האחרונים במורחה של לונדון. ד"ר הרצל, שנסע ללונדון בדבר הבנק-הלאומי, השתמש בשעת הכושר, לדבר אל העם, ודבריו עשו, כאשר אפשר היה לראות מראש, רושם אדיר מאד. כי הרצל ידע לבין הפעם את המקום והזמן. הוא לא הלך הפעם למערבה של לונדון ולא הבר אנגלית, כאשר עשה לפני שתי שנים, כי שם במערב לא הבינו את דבריו, אם גם דבר אליהם בלשונם. הרצל, המערבי, פנה עתה אל המזרחיים, אל הנודדים והגולים, המחכים לגאולה, וברגע החשוב הזה, בשעה שהרצל ראה סביבו יותר משבעת אלפים איש, שבאו לראות ולשמע את מנהיג הציוניות ונשיא הקונגרס, בשעה שראה את החייטים והסנדלרים והמשרתות והתופרות, שמהרו ביום ההוא לעזוב את עבודתם כדי לשמוע מפיו בשורות טובות ונחמות, בשעה שפנה אליהם בשאלתו, אם נכונים הם לצאת לא"י, ופיות רבות קראו בהתלהבות: "הן!" — ברגע החשוב הזה הרגיש אולי הרצל המערבי, שרק פה במזרח, במורחה של לונדון כמו במורחה של אירופא, נמצאו רוב בנין ורוב מנין של היהודים הלאומיים באמת, של היהודים השואפים לגאולה והמאמינים בה; ואולי הרגיש גם ברגע הזה, שעבודתו ועבודת הועד שהוא עומד בראשו צריכה מטעם הזה להיות גם בתכנה יותר מזרחית, יותר יהודית, יותר משלנו. בכל אופן, האספה הלונדונית הזאת היא מקרה חשוב. על ידה התקרבו אל אחינו שבלונדון המזרחית והם אלינו. וההתקרבות הזאת תוכל להיות מקרה רב-תוצאות.

דרשת הרצל כשהיא לעצמה, שבכללה היתה פולימיקה נגד הרבנים והבנקירים המתנגדים לציוניות, חשובה גם מצד אחר. זאת הפעם הראשונה שמענו מפי הרצל הבטחות ברורות לעתיד היותר קרוב. הרצל הדיפלומט, המקמץ בדברים, המדבר תמיד בסודות ורמוזים והודע לתת על דבריו כעין מעטה של ערפל דק, שמנלה טפח ומכסה טפחיים — זה הדיפלומט הרצל הוציא הפעם מפיו הבטחות ברורות, המעוררות השתוממות. "אין אני הפיץ לצייר לכם תמונת השיבה לארצנו. הלא היא בעצמה תחל בקרוב. יכול אני להבטיחכם: היום ההוא אינו רחוק מאתנו. אני יודע ברור את אשר אני מוציא מפי. מעודי לא דברתי עדיין באופן ברור כזה. היום אני מגלה לכם דעתי: לא רחוק עוד היום ההוא, שבו יחל עם ישראל להתנועע ממקומו...". אין צריך להגיד, שאחריות דברים כאלה גדולה מאד, והאחריות הזאת היא כלפי שני צדדים: כלפי חוץ, ועוד יותר — כלפי פנים. אם קרה איזה מקרה חשוב, שגתן הרשות להרצל לדבר באופן כזה, הנה קרה רק בימים האחרונים, אחר סגירת הקונגרס. בקונגרס עצמו לא נשמע מאומה ע"ד גאולה כל כך קרובה. היש איזה יסוד להבטחות האלה? אין



אנו יודעים עדימה. דברי הרצל העירו בנו, ובלים בכל מקום. השתוממות רבה. וההשתוממות תנול עוד יותר. אם אמת השמועה שנתפשטה עתה, בשעה שאני כותב את הרברים האלה, ימים אחדים אחרי דרשת הרצל בלונדון, בעתונים היומיים (מפי מכ"ע Standard), שעפי" נזרה חדשה מטעם הממשלה בקונסנטנינופול נסגר חוף יפו לכל הנוסעים היהודים, יהיו מאיזו ארץ שיהיו<sup>1</sup>). זאת הנזרה החדשה וזאת ההבטחה החדשה, שברגע הוה אין אנו יודעים אם יש איזה יחס ביניהן, הן חירות סתומות, שדורשות פתרון עד מהרה. ועל החירות האלה נוספה גם חידה שלישית: נסיעת הקיסר ווילהלם לא". הריפלוטש שבמכ"ע "העולם" משתדל זה ירחים אחדים להכניס גם כונות ציוניות בנסיעת ווילהלם השני, כמו שמשתדלים מצדדים אחרים לראות בנסיעה זו כונות מדיניות אחרות, שאיפות טמירות וסודות עמוקים. האפשר להתוכח ע"ד "מגדלים פורחים באויר" כאלה? בוכחים כאלה ע"ד מחשבות וכונות נסתרות שבחיים המדיניים יש תמיד מעין בטלנות ושיחות ביהמ"ד. ווילהלם השני הוא לא רק קיסר אדיר, כ"א גם אדם גדול, ולבו מלא שאיפות נשגבות. חלוקת העולם הישן קרובה לבוא, והוא שואף לקחת בה חלק הגון, אולי החלק היותר חשוב. לכן פרושה עתה מצורתו באפריקה ובכינא, ולכן יבוא עתה ברוב פאר והדר לירשלים עיר-הקודש. ווילהלם השני אינו נוסע לבטלה — בזה אין ספק. אבל אם תביא נסיעתו נאולה ליהודים ואם יש איזה יחס בין נסיעה זו ובין הבטחת הרצל ובין הנזרה החדשה מקונסנטנינופול — הימים הקרובים יבררו. הכל צריך באור וברור. הערפל גדול מאד, ואנו צריכים לאור. אין אנו יכולים יותר למשש באפלה.

מ. עהרנפרייז.

<sup>1</sup> יותר עוד מהתחזקות גזרת הכניסה, שאפשר לישיבה בדוחק, תפליאנו הודעת אחד הסופרים מאנדרינופול במכה"ע Univ. Isr. מן 21 אקטובר, כי ביום ראשון של סכות נדבקה שם בכיהכ"ג הגדול מודעה מאת הרב הכולל מקונסנטנינופול, להזהיר את הקהל ע"פ פקודה מגובה, שכל כתבי העת הציוניים, ובתוכם גם מכה"ע "הצפירה", נאסרו לבוא לארץ תוגרמה. האין בזה גלוי-דעת כרוז מצד ממשלת תוגרמה על דבר יחוסה להציוניות? (הערת העורך).



## ענינים שונים.

### לשאלת "המדה" בשיר.

בעל המאמר: "מדת הטעמים לשירה העברית" (השלה III, ע' 572), בהשתדלותו להנהיג בשירה העבריה את החוקים המקובלים אצל אוה"ע, מעמים על משוררינו עבודה שאינה לפי כחם. שפתנו היא גם בלאו הכי עניה מאד, עד שהקפין להביע את מחשבותיו, אפילו בפרוזה פשוטה, אנוס הוא לברוא בריאות חדשות ולפעמים גם להכניס מלות זרות, והמשורר, מבלעדי זאת, זקוק עוד למלאכות שונות שהן לצורך היופי הצורתי (פלאסטיש), כמו החרו והמספר. והנה אם גם על אלה המשורר מצטער והרבה יגיעות ייגע עד אשר יעלה בידו להוציא שיר מתוקן, איך איפוא נבוא להוסיף עליו עוד הומרות חדשות?

והמשלים שהביא בעל המאמר מהכתובים אינם מכריעים כלל, אדרבא שלא במתכון יצא לך לפעמים ריתמוס נאה ומתוקן עצהיו"ט, וכשאתה בא לעשותו בכונה תחפשו כמטמונים ולא תמצא. מלבד זאת לוקח לעצמו בעל המאמר חירות נפרדה בהנחת הטעמים. כל תנועה שלישית שלפני הנגינה אמנם מוכשרת לקבל נגינה או מתג,

אבל כל מי שלמד דקדוק שפת עבר בנערותו יודע, כי "אֲמַרְיָם" אי אפשר להטעים באופן כזה, מפני שהחיריק תחת האל"ף הוא תנועה קלה, שהשוא שאחריה הוא תמיד נע ובכל זאת אינה נשלמת לא במתג ולא בנגינה, והוא הדין גם בויוו החבור של "קִסְיָים". כן הוא הולך ומניח את הטעמים כחפצו וכפי הנדרש לענינו, מבלי להשגיח על כללי הדקדוק. למשל, במלת "משגבי" אין ההברה הראשונה יכולה לקבל נגינה או מתג.

מפני שהיא ניג, וכן במלת "תִּפְאֶרְתֶּיהָ". מלבד זאת שכח בעל המאמר, כנראה, כי המתג דינו כחצי נגינה, ואם כן לא יהיה עוד הערך שוה, כמו שבכלל הטעמים נחלקים אצלנו למשרתים ומפסיקים קטנים גם גדולים, ואף אמנם שאין הדבר הוה מורגש בקריאה פשוטה, הנה מ"מ מוכרחים אנחנו להודות, כי את המתג אנו מבליעים יותר בנעימה מהנגינה המפסקת או אפילו המשרתת, כשם שמוכרחים אנו להודות, כי מלה בת הברה אחת ממלת החבור, כמו המלה "כי" במשל שלפנינו: "כשמש כי תצא", מלבד שאינה מחוברת אל המלה שלפניה, אלא לשאחריה, אינה נמשכת כיכ בקריאה, ואי אפשר לעשות בה הפסק גדול, אחרי אשר "כשמש כי" אינו אומר כלום. בעת אשר "כי תצא" הוא משפט שלם בפני עצמו. גם אצל אוה"ע לא נהגו לעשות כן, חוץ אם תבאנה שתי מלות בנות הברה אחת בואיו כמו: כי לא, כי רק.

משוררי אשכנז במאה הטי"ו, אשר לא נחה דעתם מהחרו הרבני (קניטטעלווערו),



שהיה נהוג במאה שקדמה לה, נסו לאחוז בידיהם מעשה היונים והרומים, ומרוב התחרותם לעשות כמתכונתם, עוו את פני השפה ולא ניכר מראה, עד שקם המהתל פיישרט וקרא עליהם את הקריאה הידועה:

„Eine jede Sprache hat ihre sondre Tönung  
Und soll auch bleiben bei derselben Angewöhnung“ —

והלא דברים ק"ח, ומה בשפות שהן בנות אב אחד — שפת אשכנז היא, כנודע, נצר מנוע האינדוגרמני, אשר ממנו יצאו גם לשונות רומא ויון — כך, שפת עבר, שהיא בת אב אחר, עאכ"ו שאינה צריכה לאסוף אל קרבה ילדי נכרים. החרוו והמספר כבר הם שני אסופים, אשר השירה העבריה הביאתם בצל קורתה ללא צורך ותועלת, וכל המעיין בשירי כתבי הקדש יראה, כי העשרות הנכריות האלה אינן הולמות אותה. גם הראיה שמביא בעל המאמר ממשוררינו הספרדים היא ראייה לסתור, כי הלא כלנו יודעים, כי בכל הצמיגים במעלות הרוח, השירים האלה קשים מאד להולמם. זה פרי תאות החקוי! כל אשר לאחרים הוא טוב ויפה, וכדאי הוא להשחית את יפעת שפתנו העתיקה, בכרי שלא להעיר הרגשה בלתי נעימה בחוש השמע. אולם כבר באה העת לחרול מזה, ובפרט שהנחת הטעמים שלנו איננה, כמו אצל אוה"ע, דבר מוסכם בלי שום טעם ונמוק, כי אם דבר הבנוי על יסודות יודעים בדקדוק הלשון, ועל מניח הטעמים לשמור בזכרונו כללים רבים ולהעביר את מוחו עבודה גדולה. וכל הטורח הזה למה?

רוד צמח.





# חברה של אחריות „ROSSIJA“

נוסדה בשנת 1881

בס. פטרסבורג, גראַססע מאַרסקאיא 37.

St. Petersburg, Grosse Morskaja, 37.

הקרן הקיימת והרעזערוע עולה יותר מסך 33,000,000 רובל.

החברה הוואת מקבלת:

## אחריות של חיים (Lebensversicherungen)

היינו: אחריות של קרן ורעזערוע לבטחון משפחה וחיי עצמו לימי זקנה, נדן בעד בנים ובנות, סטיפנדיות בעד ילדים וכדומה, ע"פ אופנים רצויים מאד, בהנתן להבטוחים חלק בריות החברה.

בשנת 1898 היה מספר האנשים שהיו בטוחים אצל חברת „רֶאָססיא“ 49,736 איש והסך המולל של הקרן הבטוח עולה לסך 117,356,600 רובל.

## אחריות מאסון ופגע (Unfallversicherungen)

של אנשים יחידים, וניכ אחריות-קובוצים של נושאי משרה ופועלים בבתי מלאכה ועבודה, וסכום הפרעמא הולך ומתמעט ע"י נכיון הריוודענד.

## אחריות של איש (Feuerversicherungen)

על נכסים דניידי ודלא ניידי מכל מין (בנינים, מכונות, סחורה, כלי בית וכדומה).

## אחריות של טראנספארט (Transportversicherungen)

העובר בים, בנהר וביבשה, וכן אחריות של אניות עצמן.

ודיעות פרטיות ע"ד הענינים האלה ופורמולרים נדפסים לקבלת אחריות יש להשיג אצל הקאנטארא הראשית בפטרסבורג (גראססע מארסקאיא, בית החברה) ואצל כל סוכני החברה בכל ערי המדינה.

פתקאות של אחריות לבטחון נוסעים במסלות הברזל ובאניות — נמכרות בתחנות מסה"ב ומקום מסע האניות.





# חברת "כרמל"

מונופולין לממכר יין וקאניאק טבעיים  
מכרמי מושבות ישראל בארץ ישראל.

יין וקוניאק „כרמל“ כבר קנו להם שם טוב במעמם, ריחם הטוב וחריפותם. הפרופיסורים המהוללים פושע בפאריז, ווערינא באדעססא וסוד הרופאים (Врачебная управа) בווארשא מעידים כהם על טוב היין והקוניאק ומהרתם מכל שמץ הערובות ומעמידים אותם בשורה אחת עם יינות נגב צרפת וספרד. יינות „כרמל“ טובים מאין כמוהם לחולים לחווק גופם.

אדרעסע למכתבים: „Кармель“ Варшава.  
להלגרות: „Кармель“ Варшава.

המאנאזין הראשי והקאנטאר בווארשא: Улица Гусья № 11  
פיליאלה: № 1 בווארשא. . . . . Твердая № 1  
№ 2 Краковское Предм. № 11

המאנאזין בעיר אדעססא: Уголъ Риншельвской и Боль-  
шой Арнаутской.

בעיר לאדו: ул. Завадзкая № 2  
בעיר ווילנא: ул. Нѣмецкая, д. Шабада  
בעיר קרעמענעץ: П. Рассь (וואלין) אצל

אגענטורען

בסמ' פעטערבורג אצל T. Денкеръ и ком. . . . .  
ברינא Шааръ и Кавицель . . . . .  
במאסקווא А. П. Богдановъ, Срѣтенка  
собствен. домъ.





# ВИНО С.-РАФАЭЛЬ

ПРЕДЛАГАЕТСЯ КАКЪ:

ТОНИЧЕСКОЕ, УКРѢПЛЯЮЩЕЕ и СПОСОБСТВУЮЩЕЕ ПИЩЕВАРЕНІЮ.

*Превосходно на вкусъ.*

*Сохраняется по способу Пастера.*

Каждая бутылъ снабжена печатью Россійской таможи и брошюрою Д-ра де Барре „о Сень-Рафаэльскомъ винѣ, какъ о питательномъ укрѣпляющемъ и цѣлебномъ средствѣ“.

Вино Сень-Рафаель продается въ лучшихъ виноторговляхъ, аптекахъ и аптекарскихъ магазинахъ Россіи.

КОМПАНИЯ С.-РАФАЭЛЬ  
въ Валансъ-Дромъ (Франція).

ПРЕДОСТЕРЕЖЕНІЕ.

Compagnie du Vin de

„SAINT-RAPHAËL“

Valence, Drome, France, осн. въ 1872 г.



Фабричное Клеймо.

къ вина обратитъ вниманіе на фабричное клеймо (Trade Marke) нашего вина.

Каждая бутылка нашего вина снабжена таможенною печатью, фабричною маркою СЮЗДА фабрикантовъ для борьбы съ фальсификатами (Union des fabricants pour repression de Contrefaçons), и брошюрою Д-ра де Барре о Сень-Рафаэльскомъ винѣ, какъ о „питательномъ, укрѣпляющемъ и цѣлебномъ средствѣ“.

доводить до свѣдѣнія что появилось въ продажѣ ПОДЪЛНОЕ Сень-Рафаэльское вино, и поэтому просить при покупкѣ









## ספרים חדשים שבאו לבית המערכת:

ביבליותריקה עברית. הוצ' "תושיה". ווארשא, תרנ"ח—תרנ"ט:  
ט—י) מחמד, תולדות חייו וראשית לדת דת האיסלם. מאת דר' שי  
בירנפילד. 152 ע'.

יא) בת העשיר. ספור. מאת א. ז. רבינוביץ. 85 ע'.  
יב) עמיל זולא. קובץ ספורים. תרגום נ. סלוטשט. 81 ע'.  
הספד מר על הרב הגאון וכ"י רבינו שמואל מאהליווער זצ"ל. מאת וכ"י מרדכי  
שאטין אב"ד דסוויסלאץ וכ"י פיעטרקוב, שנת "שבר ציון". 18 ע'.

רשימת החברים לחברת תמיכת בני ישראל עובדי אדמה ובעלי מלאכה בסוריא ובארץ  
הקדושה, לשנת 1897. אדעססא, תרנ"ט. 51 ע'.  
פשוטו של מקרא ע"פ דעת חז"ל, מאת יצחק ווייסבערג, הוצ' ל. רבינוביץ עורך  
"המליץ" ומול"ו. סיט פטרבורג, תרנ"ח. 35 ע'.

דברי שיר, והמה העתקות משירי משוררי רוסיא ואשכנז. מאת מאיר זאב זינגער.  
הוצאה רביעית. ברדיטשוב, תרנ"ז. 86 ע'.

ספורי המבוע לבני הנעורים עפ"י ה. גנייר. מאת יהודה גרוובסקי. חוברת א', ירושלים  
(בלי זמן). 98 ע'.

מקורי העושה או יסודי הכלכלה, ומהם תוצאות למעיני הישועה לכל איש לדעת  
באיוה דרך יאחו להטיב מצבו. מאת ז. וו. מענדליץ. אדעססא, תרנ"ז—תרנ"ט.  
96 ע'.

וואס מיר זענען און וואס וועט פון אונז ווערען? איבער דער לאגע פון אונזער  
פאלק און זיין רפואה, פון י. ח. ראבניצקי. ברדיטשוב תרנ"ט. 35 ע'.

בבית הפוסט יצאו לאור כעת על ידי

## משניות ששה סדרי משנה

עם נקודות והעתקה אשכנזית והערות מחכימות

מאת חכמים מפורסמים אנשי שם.

עד עתה נדפסו כ"ה חוברות:

חלק ראשון. סדר זרעים (ד' חוברות) עם מבוא להמשנה

מאת הרב ד"ר א. זאמטער ז"ל.

חלק שני. סדר מועד (ו' חוברות) עם מס' פסחים

מאת הרב ד"ר יחזקאל באנעט.

חלק שלישי. סדר נשים (ד' חוברות) עם מס' בתובות

מאת הרב ד"ר מרדכי פיטוחובסקי.

חלק רביעי. סדר נזיקין (י"ג חוברות) עם מבוא ומפתחות להסדר הזה

מאת הרב ד"ר דוד צבי האפפמאן.

המשניות נדפסו ברוב הדר עם הגהה מדויקת ושמות המעתיקים יעידו על טיב ההעתקה.

מוכנה לדפוס:

חוברת ל' (מס' בתובות).

מחיר כל חוברת 75 פפ"י, 45 קר' או 40 קאפ'.

כל איש יוכל להשיג את החוברות על ידי בן ע"י בתי מסחר הספרים בכל הארצות.

למו"ם אתן הנחה כנחוג.

H. Itzkowski, Buchdruckerei.

BERLIN C. Gips-Strasse 9.



בארץ ישראל מקבל חותמים על "השלח": י. גראזאווסקי, יפו.

באמריקא יוכל כל החפץ ב"השלח" להתום ע"י ה' אבעל בבאלטימאָרע:  
S. Abel, 1125 E. Fayette Str., Baltimore Md.

או ע"י ה' מאלאכאָוסקי בפילאדעלפּיא:  
H. Malachofsky, Christian Str. No. 404. Philadelphia Pa.

באנגליא — ע"י ה' רפאל מאזין בלונדון:  
Raphael Mazin, 100, Old Montague Str., London E.

---

החתימה מתקבלת מיאנואר ומיולי, להצי שנה או לשנה.

---

מחיר החתימה (עם המשלוח):

לשנה: באשכנז 13 מארק, ברוסיא 6 רוי"ב, באוסטריא-הונגריא 8 פלי, בשאר ארצות  
17 פראנק, בארץ ישראל 15 פראנק.

להצי שנה: חצי המחיר הנ"ל.

---

הנרכים הקודמים מן "השלח" נמצאים למכירה. מחיר כל כרך 3 רוי"ב. כרך  
א' לברו לא ימכר.

---

כתובת "השלח" היא כתובת "אחיאסף"  
בווארשא ובברלין.

---

Haschiloah. Litterarisch - wissenschaftliche Monatschrift.

Für die Redaction verantwortlich: H. Itzkowski, Berlin.

Druck von H. Itzkowski, Berlin, Gips-Strasse 9.



# הַשָּׁלַח

מכתב-עתי חדש

למדע, לספרות ולעניני החיים.

(נוסד ע"י ק. ז. וויסאצקי.)

המ"ל:

העורך:

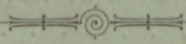
חברת "אחיאסף".

אשר גינצברג.

כרך ד' חוב' ו' (כ"ד). December 1898. (כסלו תרנ"ט).

## תוכן הענינים:

- |     |  |
|-----|--|
| 481 | (א) אור וצל. ציור היסטורי. ד"ר ש. ברנפלד.      |
|     | (ב) שאלת "הבחירה" בישראל ובעמים. ה.            |
| 494 | ד"ר ד. ניימרק. . . . .                         |
| 501 | (ג) בערב. מ. ז. פייערבערג.                     |
|     | (ד) לתולדות ה"שלחן ערוך" והתפשטותו. ג.         |
| 511 | רב צעיר. . . . .                               |
|     | (ה) חיי היהודים בימי הבינים (סוף).             |
| 518 | דוד ילין. . . . .                              |
| 529 | (ו) על קצה גבול הילדות. ש. בן-ציון.            |
| 542 | (ז) מזכיר נשכחות. דוד כהנא.                    |
| 546 | (ח) ר' יעקב עמנון ותכונתו (סוף). ב. כ. . . . . |
|     | (ט) על דבר הציוניות (מכתב אל העורך).           |
| 558 | ד"ר מכס נורדו. . . . .                         |
| 557 | (י) לוח "אחיאסף". בקרת. ב"ק. . . . .           |
|     | (יא) היהודים והיהדות באמריקה. (ב—סוף).         |
| 566 | מ. ז. רייזין. . . . .                          |
| 571 | (יב) השקפה כללית. מ. עהרנפריין.                |



### ברלין.

אל החוברת הזאת נספח בסופה שער ותוכן הענינים לכרך ד'.



חברת "אחיאסף".

# ז א ח י א ס פ

ל שנת תרנ"ט

זי ושמושי עם תמונות וציורים.

שנה ששית.

ס. ספורים, מאמרים פובליציסטיים וידיעות שמושיות מועילות, השקפות ע"ד התפתחות הישוב ובתי הספר באה"ק, התנועה הציונית וכו', דין וחשבון כללי ע"ד הקונגרס הבולאי השני, תמונת אולם הקונגרס בעת הפתחו, מראה העיר "יפו", נסיעה על "ים המלח", אכרי המושבה "מתולה", הובלת הענבים למרתפי "ראשון לציון", תמונת ד"ר ג. קארפעלעם.

מחיר הלוה 1 ר' ועם פארטא 1,20 ר'. מכורך 1,40 ר' ועם פארטא 1,60 ר'.

## ד ב ר י י מ י י ש ר א ל

מאת פרופ. גרעטץ, מתורגם מאת ש. פ. ראבינאוויץ (שפ"ר).

עם הוספות ומלוואים מאת המעתיק והד"ר א. א. הרבני.

מהספר הגדול הזה יצאו לאור: הוברות א—ה מהחלק השביעי

ובקרוב ישלם כל החלק הזה. בחלק השמיני, שכבר נגמר כלו בכתב-יד, ישלם כל הספר, אשר ע"פ כמותו וערכו הרב מעטים כמוהו בספרותנו.

מחיר חלק המישי 2.65 ר"כ, ועם פארטא — 2.90 ר"כ.

מחיר חלק ששי עם חדשים גם ישנים 2.95 ר"כ ועם פארטא 3.06 ר'.

## ה. אנדרסן. הגדות וספורים

העתקת דוד פרישמאן.

ספר-מקרא לעונג ושעשועים לגדולים וקטנים, מצטיין בעושר רעיוניו, בסגנונו הנחמד ובשפתו הכרה.

הזל מחירו הרבה

מחירו עתה רק 60 קאפ' ועם פארטא 70 ק'. מכורך יפה לחשורות 90 ועם פארטא — 1 ר"כ.

Verlag „Achiassaf“ Warschau.

## הוצאות י"ח ראבניצקי.

- א) "מורה שפת עבר". סדר למוד חדש עם תרגומים בשפת רוסיה 30 ק'
- ב) "פרדס". ספר שני . . . . . 1 ר'
- ג) "ספר שלישי (עם המשלח) . . . . . 1 20 "
- ד) "על פרשת דרכים". קובץ מאמרים מאת אחד-העם. . . . . 1 20 "
- ה) ה' הוברות "עולם קטן" ו"רבי עקיבה" למקרא בני הנעורים, כ"א 10 ק'

כתבת המו"ל: J. Ch. Rawnizky, Odessa



# אור וצל

ציור היסטורי.

מאת ד"ר ש. ברנפלד.

אחד החזיונות היותר מפליאים בתולדת ישראל הוא היחס של עמנו ושל הרת הישראלית אל יתר העמים ואל הדעות הרתיות אשר פנישה בהן היהדות וקבלה השפעה מהן ברב או במעט. כבר רמזתי על זה במקום אחר ("השלח" כרך זה עמוד 5), כי זאת היא ההתפתחות הקולטורית של המין האנושי בעצם טבעה, שיתקרבו העמים השונים זה לזה במשא ומתן מדעי ודתי, כאשר נראה גם בטבע האדם בפני עצמו, כי לעולם לא יעמוד על עיקרי ההשכלה האמתית, אם לא יצא מחוגו הצר, מהשקפתו הסובקטיווית, להתקרב אל ההשקפה הכללית, אשר היא קנין כל אישי הקולטורא. ולפיכך, כל פנישה ופנישה אשר היתה לעמנו עם אחד מעמי הקולטורא, נמצא בה תועלת בנוגע להתפתחותו הקולטורית, והשפעתה ניכרת בתולדת עמנו למדי.

פנישת דת מחמד בהיהדות, אשר ממנה יצאו תולדות נכבדות מאד להתפתחות הקולטורא, היתה באופן נפלא. שם, במדינות ערב, ישבו בני ישראל במספר לא רב, והיהודים האלה, אשר התמלטו שמה אחר הפולמוס של שיטוס ואחרי אשר נחרבה גם הקהלה המפוארה של אלכסנדריא במצרים, אמנם היו נבורים ומלומדי מלחמה, אבל בהתפתחותה הקולטורית של האומה לא השתתפו עד מה, כי לא הצטיינו בשום יתרונות רוחניים. דעתם את התורה ואת יתר הקנינים הרוחניים של היהדות היתה, לפי שנודע לנו מן הרשימות ההיסטוריות, במדה מצומצמת מאד. ולא עוד אלא, לפי הכלל הטבעי המסור לנו על דבר התפתחות כל עצם, יהיה אורגני או קולטורי, כי "דלא מוסף יסף", היינו, כי מצב העמידה מביא לבסוף לידי ירידה, וכל דבר אשר הגיע אל מצב כזה סופו לעבור ולהבטל מן העולם: על פי הכלל הבדוק והמונסה הוזה היתה היהדות במדינות ערב צפויה אל כליון הרויג, ובפרט אחרי כי לא היה שום יחס וקשר בין היהודים האלה ובין מרכז היהדות בארץ ישראל או במדינת בבל. היהודים אשר ישבו בין הערביאים לא ידעו כלום מתורה שבעים, כאשר יצאה בראשונה מפלשתינא והתפתחה אחר כן על נהרות בבל; כן לא הביאו עמם את חקרי הפלוסופיא מאלכסנדריא, ונרמים הם לנו במצבם הקולטורי כאחד שבטי ישראל בראשית התיישבו בארץ ישראל, טרם עשתה בו התורה רושם.

במצב קולטורי כזה אי אפשר היה לבני ישראל אשר בערב לעמוד בצביונם הלאומי לאורך ימים; ואחריות הגולים העברים אשר הגלה בשכבר הימים שלמנאסר מלך





אשור מארצם והושיבם, בחלה ובחבור נהר גוזן וערי מדי, היא תוכל להיות לנו למופת מובהק, ללמוד לדעת על פיו, מה היתה אחרית היהדות הערביאית, אלמלא קבלה דחופה חזקה מחוץ, על ידי התעוררות הדתית אשר קמה אז, בסוף שנות המאה הששית למספר הרגיל, בנבב ערב. ההתעוררות הזאת, אשר השפיעה אח"כ במדה מרובה על התפתחות המדעים בישראל ועל התפתחות היהדות בכלל, נהיתה בעיקרה על ידי היהודים בעצמם. נפלא הדבר! היהדות הערבית, כשהיא לעצמה, לא הראתה שום סימן של חיים ולא הביאה פרי קולטורי, ודבר שאין צריך להאמר, כי גם הקולטורא הערבית או לא היה בה כח חיוני כזה. ואולם כאשר נודונו שני הכחות האלה יחד, השפיעו זה על זה, ומשניהם כאחד יצאה תולדה קולטורית רבת הערך. פה נראה, כי שני שבטים שמיים, אשר מטבעם היו בעלי כשרון רב ונוחים לקבל השפעה קולטורית, נשארו ימים רבים נעדרי הקולטורא ועמדו בהשכלתם על שפל המדרגה, ואולם במשך הזמן נודונו יחד, והתחיל להשפיע האחד על השני. התמצית הקולטורית שנמצאה בתוך היהדות הערבית היתה לורע מוריע, אשר בנפלו על אדמה פוריה היה לעיץ עושה פרי, והעיץ החדש הזה חזר והיה אחרי כן למרפא גם ליהודות, אשר יבש גועה מרוב ימים, וכאשר חזרו והרכיבו בה מענפי העץ הזה, הנה הרשה נעוריה ותשב להיות פורחת כמקרב. החיון הזה הוא אחד המפעלים הנפלאים של ההיסטוריא. נפלא הוא אמנם הטבע באורחותיו ובהליכותיו, בסדרו הנעלה ובכחו המאגד ומקשר את כל הפרטים לצורה כללית; אבל יותר נפלאה היא התפתחות ההיסטוריא בפעולתה הכללית. כי היא תאחד לתכלית אחת כחות ושאיפות של בעלי בחירה ורצון, אשר בפני עצמם יתנגדו זה לזה. מפרטים שונים, אשר לא נראה בהם חוקים וסדר נכון, תעשה היא כלל, העומד על סדר קיים ועל חוקים קבועים; אלו הפרטים המפורדים והמפוזרים יתאחדו כאברים של גוף שלם, כטבעות בשלשלת אחת הרבקות זו בזו, כתארים של נושא אחד. פרטי ההיסטוריא, היינו המקרים אשר קרו ונהיו בעולם, הם דוגמת ה"אטומין" נעדרו הצורה דאולין ערשילאי; אין להם קצב ואין להם תכלית, ועל פי ההשקפה השטחית אין להם יחס זה אל זה; אבל הקולטורא, שהיא ה"הכלל העולה" של ההיסטוריא, תאחד את ה"אטומין" האלה ועוד ובשר תרקם עליהם, גם תפח בהם נפש היה והיו לאורגניסמוס שלם בכל פרטיו.

את החיון הזה נוכל לראות ביחוד ובפרטות בהודוונות היהדות אל הקולטורא הערבית, אשר נעשתה לעין השמש, בפני קהל ועדה. רוב החיוונות ההיסטוריים הדומים לזה נעשו טרם זרחה שמש הבחינה המדעית עליהם, ואולם בעת שנתחדשה הקולטורא על ידי התפשטות דת מחמד בעולם, הורגלו כבר בני אדם לרשום מאורעותיהם זכרון בספר.

התחדשות המדעים והקולטורא במין האנושי, אשר התחילה בשנות המאה השמינית למספר הרגיל, ראוי לשים אליה לב מפנים שונים, כי כמה פרטים רבי הערך נמצאים בזה. אך להבין את החיון הזה נחויץ לדעת את מאורעות הימים ההם, להכיר את מצב ההשכלה של אלו העמים אשר נחשבו עד אז לנושאי דגל הקולטורא, ואשר הם עצמם אמנם אברו ברבות הימים את ערכם הקולטורי, אך רכושם אשר רכשו להם בימי גדולתם ותפארתם היה לקנין המין האנושי בכלל, אם כי למראית עין עבר ובטל מן העולם<sup>(1)</sup>.

(1) על הדבר הזה עמד כבר אחד החוקרים העמקנים בישראל, הוא הרלב"ג, אשר בספרו "מלחמות ה'" (דפוס לפסיאה עמוד 368) הוא אומר: "שלא יחוייב מהפסדם [של כמה לשונות



אחרי אשר שטפו ועברו שכטי הנרמנים את מלכות רומא, חרכו בתי הלמוד של ההשכלה היוונית. במדינות אסיה ואפריקא קמה הרת החדשה נגד הקולטורא הזאת, אשר היתה למשובה באחרית ימיה. בשנות המאה השלישית והרביעית לא נכחדה עוד הפלוסופיא היוונית לגמרי; לכל הפחות נזכרה עוד בפולמוס של סופרים בספרי אבות הכנסיה הראשונים, אשר היו רגילים להוכיח „במלחמתה של תורה“ את פחיתות ערכה ומשובתה. כימים ההם נלחמו עוד למצער נגדה. ואולם ברורות הבאים נכחד כל זכר לה. גם במלכות ביזנץ, אשר שם ידעו עוד את השפה היוונית, לא שקרו יותר על ספרי הפלוסופיא. עד סוף שנות המאה הרביעית השתדלו עוד כמה מחכמי הדת לפשר בין הדעות הפלוסופיות ובין האמונה החדשה; בסבה זו נתחדשה הפלוסופיא הפלוטונינית, אשר, כנודע, היה פילון היהודי אביה מחוללה. ואולם בשנות המאה החמישית והששית חדלו גם החקירות האלה, ובפרט מעת שפרסם אגוסטינוס את למודיו: צדיק באמונתו יחיה; החקירה מביאה לידי כפירה, ולאמת את עיקרי הדת אין מן הצורך להביא ראיות והוכחות מן החוץ, כי אם עדיה בתוכה, ועל אמתתה יעמוד האדם רק אם הפיץ הוא להאמין ואם יחנך את נפשו באמונת חכמים.

את ספרי הפלוסופיא היוונית וזהו אז עמי ההשכלה. לרוב חדלו אז משכילים בעם, ורק כהני הדת השקיעו עוד את עצמם בלמודים כאלה, אבל אלו לא שמו לב אל המחקר והמדע, כי אם אל האמונה והקבלה. אז היה ענין שכיח תדיר, כי מחקו מעל פני הקלף את דברי הפלוסופים הקדמונים, לכתוב על המקום החלק עניני דת ויראת שמים. וכמה דברי הפיץ אבדו לנו באופן זה.

דומה לזה היה גם מצב עם ישראל בהייו הרוחניים. מרכז היהדות המרעית באלכסנדריא של מצרים חרב אז, ואחר לא קם תחתיו. בפלשתינא קבלה היהדות צורה פיוטית נעלה בערכה. אחרי אשר חרב הבית ובטל הקבוץ המדיני של האומה הישראלית נתכווץ הרגש הלאומי כלו בארבע אמות של החיים הדתיים. הרגש הלאומי נשתמר באמצעות הדת, אבל גם הדת קבלה שמירה מצד הרגש הלאומי, למען לא תבטל על ידי פתויו אלו, אשר אמרו לעשות את היהדות (לפי מושגם הם) משותפת לכל האומות. שלש או ארבע אמות שנה עברו מעת שנולדה הדת החדשה, ועדיין לא נתק הקשר בין זו ובין אָם יולדתה מכל וכל. היהודים שמעו בכל יום מענותיהם של בעלי האמונה הזאת, אשר באו עליהם מכה משמעות הכתובים — לפי מה שהבינום הם על פי מעמם אז — להוכיח להם אמתת הדת החדשה ובטול תורת משה. הוכוחים האלה הכריחו את חכמי ישראל לעסוק בשקידה גדולה במקרא, למען דעת להשיב את מונייהם דבר. מסבה זו עמדו גם על התמצית המוסרית והפיוטית של כתיבי הקדש באופן נעלה מאד. את

הגויים] הפסד החכמות אשר המצויאום, וזה שאנחנו נראה בחכמות הנשלמות שהן מתפשטות בכל האומות, כמו הענין בחכמת ארסטוטלס ובחכמת גלינוס, ושאר חכמות אשר יחשב בהן שיהיו שלמות, כמו זה הענין בחכמת בטלמיוס בתכונת הגלגלים, וכמו שנמצא הענין בתורתנו התמימה, עד שלא יתכן באלו שיפסדו, אם לא יפסד המין האנושי בכללו, ואמנם היה זה כן, כי מפני שהיתה תשוקת האדם בטבע להשגת חכמה, כי היא שלמותו והצלחתו, ישתדלו להעתיק להם אלו החכמות אל לשונם, עד שיתפשטו בזה האופן בכל הלשונות. הדברים האלה כוללים עיקר חשוב, היינו האמונה בהתקדמות המין האנושי ובקיום הקולטורא, כי לא תאבד לעולם, ודברתי על זה בארוכה בספרי „דעת אלהים“ ספר רביעי.



כשרונה הפיזי, שהיה להיהדות הפלשתינית מאה, השקיעה כעת בהאגדה, פרי רוח העם בכללו<sup>(1)</sup>.

ואולם בנוגע להקולטורה המדעית, היינו באותו החלק של ההשכלה אשר תצא מגדר החיים הדתיים והלאומיים, לא נמצא שום תנועה חיונית בעם ישראל בתקופה ההיא. מצב עמנו היה אז מורה מאד, משא-כבר של מסים וארנוניות, אשר לא יכול מלט נפשו ממנו, העמיסו מושליו עליו. במליצתם הנהדרת דרשו חכמי א"י על הדבר זה: "דרך עצל כמשכת חרק... מהו כמסוכת חרק? אלא כשם שהסוכה הזו של קוצים מתחדקת בכנריו של אדם, והוא מפשר אותם מצד זה, והיא מתחדקת מצד אחר: כך היא מלכותו של עשו, נובה את הארנון, ועד שלא ינבה את הארנון, הרי הנלגוליות באה עליהם, ועד שזאת ננבית באים עליהם טירונין" (פסיקתא רבתי פ"י)<sup>(2)</sup>. ומלבד מוכר המשא הזה, אשר נשא העם אז לעיפה, העיק לו עול הגלות גם בחייו הרוחניים והדתיים במדה מרובה. כל אלו המקרים הסביעו את הותמם על היהדות הפלשתינית, אשר קבלה צורה של אצילות יחידה במינה, אצילות של עם אובר בצדקו, הנאנה תחת עול כבר וחולה הוא מן השעבוד, ועם כל זה לא נגד בקדשי דתו. הקולטורה של עמנו היתה לקולטורה מוסרית, אבל לא מדעית; בכחה היה להשפיע על הנפש, אבל לא על המח.

התמצית הפיזית של היהדות הפלשתינית, אשר עטרה אותה במצב שפלותה ודלותה פאר וחרר, חסרה או להיהדות הבבלית. שם היתה הקולטורה הישראלית עיונית, תיאולוגית, אבל בצורה מיוחדת לה. מחקר ומדע בענינים אשר עליהם תסכון ההשכלה הכללית לא נמצא או במחנה ישראל על נהרות כבל. שם קבלה היהדות צביון מיוחד וסגולה פרטית, באופן כי אי אפשר היה שתשפיע על קולטורה וולתה. היהדות הפלשתינית, אף כי קניניה המוסריים והספרותיים שרכשה לה באותן הימים היו גם הם רק לאומיים, הנה בכל זה הביאה ברכה לכל באי עולם. כי סוף סוף, כל מי שמרבה את הרכוש המוסרי מביא הנאה רוחנית לעולם. אבל קניני היהדות הבבלית — אחת היא, איזה ערך קולטורי לה בנוגע להתפתחות עמנו — אי אפשר היה שייכנסו בסכום הקולטורה הכללית, באופן שיהנו מהם כל בני אדם. כבר אמרתי במקום אחר (מאמרי הנוכרי), כי "עולם זכתה ללמוד ולא ללמד"; היהדות הבבלית היא אחד החזיונות ההיסטוריים בישראל — ועל דבר ערכה בנוגע להתפתחותנו ההיסטורית יש לשפוט לכאן ולכאן — אבל דבר אין לה עם תולדות המין האנושי בכלל.

זה היה מצב ההשכלה הכללית, כאשר יצאה דת מחמד והיתה לחזיון חדש ורב תוצאות בעולם הרעות והמחשבות. המצב הזה יצויר בדברים מעטים: הרבן המדעים והמחקר הפלוסופי בכל העולם וחשכה רוחנית בכל פנה. רק נצוין אחד הבריק עוד מתוך החשכה הזו, הוא הרגש הדתי, אשר התגבר אז במין האנושי. על כמת ההיסטוריא נצבו כחות חדשים. שבטי הגרמנים הפראים התפרצו מתוך יערי גרמניא, ויבואו על מלכות רומא ויכבשוה; אבל בהרסם או את הקולטורה העתיקה בלי חמלה, חסו למצער על שורק

(1) עיון מה שכתבתי בזה במאמרי "ארץ ישראל ובבל" (השלה כרך זה עמוד 291).

(2) ראו להוכיח, כי בין כל קובצי האגדה השמורים אתנו, ואשר בא"י היתה הורחם ולידתם, הנה הקובץ "פסיקתא רבתי" הוא היותר אוריוגלי בסגנונו. כי בעוד שיתר הספרים ממין זה נסדרו ברבות הימים וקבלו שנוי בסגנונם, הנה נשאר לנו הקובץ הזה באותו חסגנון האוריוגלי, אשר היה לו בשעת יצירתו סגנון לאומי ומושך את הלב בנימוכותו.



אחד של גזע הקולטורא, היינו על הדת החדשה, אשר צמחה על ארמת ההשכלה העתיקה. ולא זו בלבד, אלא כי אלו הפראים, אשר החריבו את פרי הקולטורא היונית, הביאו עמם דבר יקר מאד, שהסרונו היה מורגש בעולם: הבערות התמימה. כה הילדות, היונים והרומאים, אשר בשכבר הימים, בראשית לדת הדת החדשה, היו אפיטרופסי התנועה הדתית וההתרגשות המוסרית שבאה מפלשתינא, לא היו מסוגלים לחדש את נעורי המין האנושי, כי היו אז נשחתים מנפש ועד בשר, זקנים וחלושי כח, כאברים מדולדלים בנף, בעוד כי הגרמנים לא פג עוד טעמם בימים ההם, ועוד לא סרה מהם רוח הילדות; הם התרגשו בנקל לקדושת עשרת הדברים, אשר עליהם כרת ה' ברית עם ישראל בחורב; הם הביאו עמם כה מוסרי עז ונמרץ, את אשר חסר כבר להרומאים. במקום הוקנים הדלי כה באו בני הנעורים.

באותו המצב הקולטורי של ארצות המערב נמצא גם את עמי הקדם בשנות המאה הששית והשביעית, כאשר לבשה רוח גבורה את עמי ערב, ללכוד בחרבם ובקשתם את העולם ולעשות את האסלאם שליט בהרבה מארצות הקדם. ההשקפה הדתית של הערביאים בראשית הגלות האסלאם היתה פשוטה מאד; ההשקפה הזאת נמצא בספרי הקראן, ועליה נוסדה בראשונה התיאולוגיא של דת מחמד: תיאולוגיא של גשמות נפרזה. דוגמתה נמצא גם אנו בספרותנו הדתית: אותם הספרים המזוייפים על שמות גדולי האומה, אשר תכנם היא השקפה משובשת בנוגע למושגי הדת. חכמי התיאולוגיא האסלאמית הראשונים הלכו באותה שיטה אשר אחזו בה גם חכמי ישראל, טרם השפיעה הפלוסופיא הדתית עליהם, היינו, כי לא עשו לכלל מונח: «דברה תורה כלשון בני אדם»<sup>1</sup>, ולכן הבינו את כל ספרי הקראן, המורים גשמות, על פי פשוטם. הדבר הזה היה להתפתחות המדעים צור מכשול ימים רבים. וגם כאשר נברה לבסוף ההשקפה הפלוסופית, אשר עשתה פרי נחמד להשכיל, קמה נגדה ריאקציא חזקה מצד המגשימים, ממש כמו שקרה את עמנו בימים ההם.

כאשר התפשטה דת מחמד בארצות אסיא הודונו אליה שרידי הקולטורא העתיקה, ומן הוונג הזה העמידה התיסטוריא תולדות. במדינת סוריא ידעו הנוצרים את שפת יון וספרי הפלוסופיא היונית וגם ספרי המדעים של חכמי יון נמצאו בידיהם. בשנים מעטות נתפשטה דעת השפה הערבית בארצות האלה, ותיכף כאשר חשו הערביאים צורך בדבר, להתחבר אל הקולטורא, נמצאו להם מעתיקים בעלי כשרון והתמדה גדולה, אשר העתיקו את אלו הספרים מיונית לערבית. בראשונה נעשתה ההעתקה כקושי גדול, כי עדיין לא התרגלו עוד בעבודה זאת, להעתיק משפה ארית אל שפה שמיית; אבל ברבות הימים התקדמו והשתלמו במלאכה זו והביאוה לידי שלמות גדולה. רבים ממושלי הערביאים היו חוכבי המדעים והמחקר, והם נתנו אל לבם להרבות העתקות כאלה בעולם. הפלוסופיא היונית, אשר היתה ישנה תחת חרבות ההשכלה העתיקה ימים רבים, קמה מחדש לתחיה, והיא לבושה לבוש חדש. בראשונה נתנו חכמי ערב עיניהם בשיטת אפלטון, לפי מה שהבינוה פלוטין וחבריו. בדבר הזה נמצא שרידי הפוליתאיסמוס והפנתאיסמוס, אשר אחזו בהם עמי הארצות טרם קבלו את מושגי «היחוד»<sup>2</sup>. ואם כי הפיץ הקראן ברבים

<sup>1</sup> ידוע, כי בזה הכלל, אשר נמסר לנו מפי חכמי א"י רק בנוגע למדרש התורה (אכין וגמין ולשון מיותרת), השתמשו אחר כן חכמי הפלוסופיא הדתית במובן אחר לגמרי.

<sup>2</sup> חקירה היסטורית חשובה מאד היא דבר התפתחות הרגש הדתי במין האנושי והצורות השונות שנתלבש בהן. והנה אין כאן המקום להאריך בחקירה זו; אבל היוון יקר הוא לראות



את האמונה באל יחיד ומיוחד, לא היה המושג הזה מתקבל על לב המשכילים בעם, כל עוד אשר לא הסירו מקרבם את המושגים הדתיים הקדומים. כי לא בימי דור אחד ובשנים מעטות יכחדו מושגים דתיים, אשר עליהם חיו העמים שנות מאות רבות. ורק כאשר נצחה דת האסלאם על ההשכלה הטבעית והלאומית הקדומה, גברו לבסוף גם המושגים הדתיים החדשים. או, כאשר נכנס כבר מושג "היהודי" בלב חכמי הערביאים, שקדו על ספרי אריסטו, אשר מעת ההיא והלאה נתקבלו בחבה יתרה בבתי המדרש של כל בעלי הדתות החיוביות. כיהודים כנוצרים וכמשלמים שמו מעינם בתורת אריסטו והתאימו אותה עם תורת המונותאיזמוס, אשר מוצאו מפלשתניא.

המין האנושי קם לתחייה, הקולטורא התגברה מעפר, המדעים חדשו כנשר נעוריהם, ואור גדול זרח לבאי עולם.

חכמי הערביאים והיהודים אשר צבאו על ידיהם היו בתחלה תלמידים מקשיבים בשקידה גדולה לחכמי היונים ויקראו את דבריהם בעיון גדול. לאט לאט עלו גם על רבותיהם והעשירו את המדעים עושר רב. בכמה מקצעות החכמה הוסיפו הם על החכמים שקדמו להם; במקצוע הפלוסופיא עשו אונים לשיטת אפלטון ואריסטו ופלטו בדבריהם כטוב מעם ודעת; בחכמת הרפואה עשו חיל במדה מרובה מאד, ובחלק השמושי הוסיפו הרבה על חכמי היונים; בחכמת התכונה אמנם לא הוסיפו על בטלמוס, אבל המציאו חשבונות ישירים, כדי לכוון זמן מהלך הכוכבים ועמדתם זה לעומת זה בכירור גדול; את חכמת ההנדסה הגדילו הרבה והעשירה מאד. באופן כזה נראה את הערביאים והיהודים יחד, כי היו את המדעים מערמות עפר ועוד הגדילו על החכמים שהיו לפניהם בכמה פרטים חשובים.

נפלא הדבר, כי החלה תחית המדעים ראשונה במדינות סוריא ובלב, אשר שם נמצאו מרכזים לכנסיה הנוצרית (סוריא) ולהיהדות (בלב). ולכן השפיעו הישיבות לפלוסופיא ולמדעים, אשר יסרו חכמי הערביאים בעיר בגדד, מושב הכליפים המזרחיים, ובערי פרס וסוריא, גם על עם ישראל במדה מרובה. השפה הערבית קרובה בנועה לעברית, ומטעם זה למדוה בני ישראל, אשר חסו תחת מרות הערביאים, בנקל. לא עברו ימים מרובים, וכבר היתה השפה הזאת מדוברת בפי בני ישראל, ואפילו הגאונים, אשר בודאי היו קונסרוטיוויים, השתמשו בה לצרכי קדש, היינו להשיב את שואליהם בהלכה ודבר ה'. ככל הארצות האלה, אשר שם נפוצה דת האסלאם במהירות נפלאה, בסוריא, בכל ופרס, גם כמצרים ובארצות אפריקא, מהרו היהודים להסתפח בקולטורא הערבית, אשר גדלה ועלתה אז למעלה ראש. הדבר הזה יראנו את אחת מתכונות האומה הישראלית. אנו יודעים, כי היא סרבה שנים רבות בעקשנות גדולה להתחבר אל הקולטורא היונית, בעת שהיתה עודנה באבה ומלאה כח עלומים, היינו בעת שנתקרבה לעמנו עודנה בכלי ראשון; ואולם לעומת זה נראה, כי מהרו בני ישראל בארצות הקדם להתקרב אל ההשכלה היונית, בעת שהיתה כבר בכלי שני, היינו בלבושה הערבי. החזיון הזה מראה לנו, כי לא אל למוד החכמות, ואולי גם לא אל מחקר הפלוסופיא, התנגד עם ישראל, בקומו על הקולטורא היונית בזמן החשמונאים, כי אם אל המנהגים הקולטוריים, אשר בהם

איך התפתחה התיאולוגיא בדרך טבעי. כשם שבאה הפלוסופיא היונית (אשר בעיקרה היתה רק תיאולוגיא לפי טעם המשכילים היונים) מן הפוליתאיזמוס והפנתאיזמוס אל המונותאיזמוס, כן התחילו חכמי הערביאים להשקיע עצמם בתורת אפלטון ומפרשיו טרם עמדו על שושנתו של אריסטו. וכן היה הדבר בישראל: הרשב"ג והראב"ע האפלטוניים קדמו להראב"ד והרמב"ם בעלי ברית אריסטו.



אחוז גדולי האומה ועשיריה בתקופת ההיליניסטים. בפעם הזאת, בעת אשר היו הערביאים את הקולטורא העתיקה מערמות עפר, הנישו לעם ישראל רק את החלק העיוני של ההשכלה העתיקה, אבל לא את החלק המעשי והשמושי, כלומר מנהגי עיו ונמוסי היונים באסיא, אשר היו משולבים עם ההשכלה הזאת בימי שלוחתה. עם ישראל עמד בפני השפעת הקולטורא היונית, יען כי התנגד רגשו הלאומי אל ההתנכרות הלאומית, אבל לא נסה להלהם נגד ההשפעה המדעית, כל זמן אשר לא נמצאה בה סכנה לקיום הדת והלאום, דבר אשר נראה בתולדת ישראל בתקופה שלאחרי זו.

היהודים אשר גרו בארצות האסלאם קבלו את המדעים בחפיץ לב ושמוה עטרה להיהדות. כבר בשנות המאה התשיעית למספר הרגיל נראה את עם ישראל עושה חיל בלמודים האלה ומשתמש בהם כתור חווק הדת. באמצע שנות המאה העשירית נגלה הספר הראשון בפלוסופיא הדתית של התקופה ההיא, תקופת הורוונגת הקולטורא הערבית עם העברית. הן אמנם כי נסה פילון כבר לגמוע שיטה זו, שיטת ההתפשרות בין הדת והפלוסופיא, בספרותנו הדתית, אולם התערובת החימית היתה אז שלא במדה הראויה, היינו, כי בכום גדול של הפלוסופיא היונית מזוגו רק איזו טפות של הדת הישראלית. לא כן בתקופת ימי הביניים. אז נסו חכמי ישראל, גדולי התורה, לעשות את הפלוסופיא הדתית במתכונת יותר ראויה; הם כוונו לעשותה במדה ובמשקל. ולפיכך נראה, כי אף אם לא עלה גם הנסיון הזה יפה בכל פרטיו, הנה על כל פנים לא היה סבה להרחיק כמה ענפים מגזע היהדות, כאשר קרה כגלל הספרות האלכסנדרית, אשר בה הכריעה הפלוסופיא על הדת. הפלוסופיא הדתית של ימי הביניים הכניסה גם היא כמה מושגים זרים אל הדת הישראלית, וימים רבים עברו עד כי התאימו אותם — ולפעמים בעל כרחם — עם מושגי היהדות; אבל מעולם לא גרמה להוציא רבים מבני ישראל מן הכלל. הפלוסופיא היתה לפעמים צרה להיהדות בביתה פנימה, אבל מעולם לא נתנה ידה אל האויב.

לרגלי השנויים הנמרצים האלה כחיו הקולטוריים של עם ישראל נתחדשו בהם שני ענינים יקרים וחשובים, אשר הסבו תנועה של חיים לזמן ארוך ואשר השפעתם נכיר בהיהדות עד היום הזה: הפלוסופיא הדתית והפיוט הדתי בצורתו החדשה. היינו אותו הפיוט הדתי, אשר תוכו רצוף מיטב הגיון, הסתכלות נעלה במהות היצירה ושאיפה עצומה אל השתלמות רוחנית ומוסרית. הפיוט הדתי הזה הוא בן הפלוסופיא הדתית, כאשר היה הפיוט הדתי של ר"א הקליר וחבריו בן האגדה הפלשתינית. הפיוט הדתי של הספרדים יסמן לנו התקדמות גדולה בחיים הקולטוריים של האומה. כבר אמרתי למעלה, כי הפלוסופיא הדתית בישראל ראשיתה עוד מימי פילון וחכמי אלכסנדריא, אלא שהנסיון הראשון במקצוע זה לא עלה יפה. דומה לזה נראה גם בפיוט הדתי, אשר בודאי קדום הוא בעמנו, עוד מימי הפייטנים הדתיים הקדמונים, אשר פרי זמרתם הובא לנו בכתבי הקדש. ואולם אין לבחש, כי הפיוט הדתי, אשר חדשוהו פייטני עמנו בתקופת ימי הביניים, עולה בתכנו ובצורתו על אלו הראשונים. נבין נא את הדבר לאשורו! הפיוט בכלל הוא קדום מאד בישראל, ויש לנו פיוטים נעלים ונשגבים בכתבי הקדש, אשר דוגמתם נמצא מעט מאד באיזו ספרות אחרת. הפיוטים האלה (כמו למשל, שירת הים, האזינו, יואל, ישעיה השני וכמה מוזמורים בתהלים) הם בלי משקל וחרוז, ורק במאמריהם המקבילים איש אל אחוז הם מקבלים נעימות יתרה. העוז הפיוטי הנמצא בהם הוא בתכנם, בהדר הרעיון ובעוזו המחשבה. נגד זה אנו מוצאים התקדמות גדולה בפיוטים



העברים של ימי הבינים, הן בנוגע לתכנם והן בנוגע לצורתם. מעלת הפיוט העברי החדש בתכנו הוא ברעיוני הפלוסופיים וההגיוניים, כאשר נמצאם לרוב בשירי רשב"ג, ראב"ע ור' יהודה הלוי; ומעלתו בצורתו היא בחרוז ובמשקל. הפיוטים הדתיים האלה הם פרי תקופה מדעית, פרי התקדמות האומה, אשר לא תסתפק עוד רק בהרגשה דתית בלבד, אלא תעמיק חקר במהות האלהות; הפיוטים האלה הם פרי התפעלות דתית והתבוננות בחקר אלוה כאחת.

הפלוסופיא הדתית והפיוט הדתי הזה נולדו תאומים. ההתעוררות באה אמנם מן החוץ, על ידי תחית המדעים אצל חכמי הערביאים; מהם למדו חכמי ישראל, "לפשר בין הדת והדעת", ומהם שאבו הפייטנים הנעלים לתת לפיוטיהם, לזמרתם הדתית, אותה הצורה הנעימה, אשר אין לה דוגמא בספרותנו. ידענו אמנם, כי חלקו רבים מחכמי ישראל על "זמורת זר", אשר נשעו הפייטנים בכרם הזמרה העברית: על חוקי המשקל והחרוז. ר' יהודה הלוי, נעים וזמירות ישראל, התרעם, כי בגלל הצורה החדשה, אשר קבלו הפיוטים העברים, "נדחתה מעלה ענינית בעבור מעלה שמעית"; כי המשקל והחרוז "מְהַנֵּה הנשמע", ועל ידי זה "אנו מפסידים תוכן לשוננו". ואולם עם כל זה, הלא הפייטן הנשגב הזה בעצמו יהיה לנו לעד, כי לא הפסידה הזמרה העברית על ידי זה כלום. פייטן אמתי לא חש מעולם להיך ודחק על פי החוקים האלה, המיפים את המליצה ויסורם בפסיכולוגיא הפיוטית. השירה נתנה להאמר, כי על ידי העניה (Declamation) תתרגש הנפש ותתרכב ההתפעלות הפיוטית, כידוע לכל איש, אשר התענג על משמע אוניו ועל ידי זה גם על הלך נפשו. ואולם העניה במיטב הגיון צריכה לאלו החוקים הפיוטיים, אשר ערכם ותועלתם נודעים לכל עמי הקולטורא<sup>1</sup>.

רבנו סעדיה גאון היה הראשון במקצוע הפלוסופיא הדתית של תקופת ימי הבינים וגם בפיוט הדתי היה הראשון. בימיו לא ידעו עוד את חוקי המשקל בהפיוט העברי. ואולם בינתיים נוסד מרכז חדש להיהדות במדינת ספרד. הקולטורא הערבית עברה לארצות אירופא ותקעה אהלה בספרד. שם התחברו היהודים אליה, ובקלטם אל מחם את מבחר הקולטורא הערבית והעברית ביהד, נתנו להיהדות צורה חדשה, צורה מדעית ופיוטית. אז נוסדה ההשכלה העברית-הספרדית, אשר הכשילה פרי נחמד מאד ואשר היתה לתפארת עמנו עד היום הזה.

התפתחות המדעים בעמנו עלתה אז בספרד למעלה ראש. ביחוד באלו המדינות אשר עמדו תחת מרות הערביאים. בכל פנות שאנו פונים, בכל ענפי המדעים והמחקר, במליצה ושיר, בחכמת הלשון ובהגיון, נפגוש ביהודים בעלי כשרון רב, אנשים חכמים

<sup>1</sup> בימים אלה קמו "הצעירים" ואחריהם "צעירי הצעירים" להמציא חוקים חדשים ליופי והנעימות הפיוטית. ואולם אך למותר הוא להוכיח לכל איש בעל שכל ברוא, כי זה הוא מיטב הזמרה והפיוט, לכוון את ההגיונות והרעיונים, נושאי ענין הפיוט, בהכנות יפה ונעימה ולתת להם צורה נאותה. בנוגע להפיוט הגרמני (אשר בו הרבו כעת לפייט בנוסח החדש), הלא די יהיה להראות רק על הפיוטים הנהדרים של גוטה, אשר תכנם הפנימי וצורתם הנעלה עולה כד בכד; זמרה מפוארה בכלי מפואר. ובנוגע להפיוט העברי, הנה מלבד טובי הפייטנים בימי הבינים, אשר עליהם אדבר בזה, הנה גם כדורנו לא מנעו "בכלי המשקל והחרוז" את הפייטן מר ביאליק מלפייט את זמרתו הנעלה "הרהורי לילה" (לוח אחיאסף השלישי עמוד 89—90) ועוד כדומה לה, פנינים יקרים של הפיוט, אשר דוגמתם מעטים מאד גם בספרות העמים. שנתא "הפייטנים" החדשים אל חוקי הזמרה היא רק פרי אי-יכולת ומעטם הכשרון.



ונכונים, אשר עזרו על יד החכמים מבני ערב, להגדיל את החכמה ולהאדירה. בכמה מקצעות נכבדים עשו חכמי ישראל חיל מאליהם. בזמן מועט נמצא את עם ישראל על מרום פסגת הקולטורא; היהודים הספרדים הראו סימני כשרון נפלא, להתחבר אל החיים ואל ההשכלה שמשלה בימיהם. במהירות נפלאה — דוגמת זו שראינו בנוגע להתפתחות עמנו בשנות המאה הי"ט — הגיעו בני ישראל אל אותה המדרגה החשובה בעולם המדעים, אשר עליה עמדו עד אמצע שנות המאה הי"ג למספר הרגיל.

כבר ראינו, כי ראשית החקירה המדעית בישראל היתה באסיא, במדינת בבל. אכן מאסו הבונים היתה לראש פנה. אהרי אשר קמה הרת הקראית להצר לאחותה, להיהרות הרבנית, היה למוד החכמות כעין הכרח כמחנה ישראל; ולא רק למען דעת מה לחשיב להקראים הפוקרים בקבלת חכמים, כי אם עוד יותר למען לגדור הפרצה נגד הכופרים בכל הדת, אשר מספרם היה אז רב במאד. רוח הזמן הביא אז את הדבר לידי כך, כי ראו הכרח גדול, לפשר בין הדת והמחקר. רבנו סעדיה היה הראשון במקצוע זה, ואחריו נסו חכמים אחרים לעשות את הפשרה הזאת, איש איש לפי רוח בני דורו ולפי הרעות שמשלו בזמנו. ואולם ההתחלה במדינת בבל היתה מעטה, ורק על אדמת ספרד התפתחה הקולטורא הישראלית באופן מאד נעלה.

התפתחות המדעים בין אחינו בספרד נעשתה בצביון מיוחד. על פי הרוב היו בכל מדינה ומדינה אנשים מבני ישראל, אשר עלו לגדולה ע"י המושלים הערביאיים, וכרוב לעשרם וחילם אמרו להרבות החכמה והמדע בקרב עדתם. עדה ספרדית כזאת היתה דוגמת ממשלת אחד הכליפים בועיר אנפין. כל מה שעשה הכליף במדה מרובה עשה השר היהודי במדה קטנה. אותו השר האוהב חכמה ודעת ומוקיר רבניו היה בביתו דוגמת הכליף בחצר ממשלתו. לפניו נאספו חכמי התורה, חוקרי הלשון, מליצים ופייטנים, אנשי מחקר ומדע; כלם נהנו משלחנו של אותו הנביר, ולמען תת לו פאר וכבוד התחרו לכתוב ספרים חשובים באחד המקצועות המדעיים, או לפייט לכבודו בזמרה ושיר, או לבאר כתבי הקדש וכדומה. הספרות המדעית והפיוטית של הימים ההם לא התפתחה מאליה, ודבר שאין צריך לומר, כי לא נולדה ברוח העם, אלא היתה שעשועים לבני אדם עומדים ברום המעלה. הדבר הזה היה חסרון גדול בהתפתחות הקולטורא העברית. החכמים הראשונים, הפייטנים והמליצים, חסו כל אחד ואחד בצל אחד "הגבירים", אשר לכבודם העלו את דבריהם על ספר, להוסיף הלולים וקלוסים לשם מטיביהם. בשביל זה קבלה הספרות העברית של הימים ההם צורה של הפלגה וגוומא, ולפעמים גם צורה של חנופה מגונה.

אמנם אחר כך, כאשר כבר הכתה אהבת המדעים שרשיה עמוק בלב העם, היתה הספרות לאומית ושבועית; ר' יהודה הלוי לא חבר את ספרו הנעלה והנעים (הכוזרי) למען מצוא חן בעיני שר ונדיב, וגם את פיוטיו הדתיים לא פייט לתכלית כזו. זאת היא המעלה היתרה אשר נמצא בהגיונו הנשגבים ובפיוטיו הנהדרים; אנו מוצאים בהם הרגשה פיוטית, אשר מקורה הוא בלב הוגה דעות עמוקות, בנפש מתרוממת על, ברעיונים לאומיים הכוללים שיטה שלמה. ר' יהודה הלוי הוא בעינינו מבחר הפייטנים העברים, צבי חמדת ישראל. הן הפייטן רשבי"ג היה בעל לב רגש מאד, גם היה עמקן בהשקפתו הפילוסופית, ואולם חסרון אחד נמצא בו: השקפתו הוא סוביקטיווית יותר מדי. הדבר הזה מונח בתולדת חייו ובהמאורעות אשר קרו את הפייטן הזה. ההיסטוריא הישראלית יצרה לנו פייטן בעל גאונות נפלאה, אשר אחד בכשרונו הנעלה את מיטב הכוחות של



האומה; ואולם בדבר אחד לא הצליחה, היינו, כי נולד הפייטן הלאומי הזה במול רע, וכל ימיו היו כעס ומכאובים, רדיפות ועוני, גם נפטר בדמי ימיו, טרם הורכבה דעתו הפלוסופית והרגשתו הפויטית. לא כן ר' יהודה הלוי! בו זכתה ההיסטוריא הישראלית לכליל המדעים והמדות, וה' חננו גם בעושר ונכסים, באופן כי לא נולדת העניות ולא הסיתה אותו לבקש חסד וחנינה מאת אחד "הנדיבים". אמנם פייט ר' יהודה הלוי לכבוד רעים ואהובים, גדולים ונכבדים, אבל מעולם לא השפיל נפשו לפייט על פת לחם. הנפש העדינה הזאת לא היה לה מן הצורך להשפיל עצמה; המרגלית היקרה הזאת לא התגוללה מעולם באשפה!

ואולם בראשית התפתחות הקולטורא הישראלית היתה החכמה והמליצה צופיות אל חסד "הנדיבים", והדבר הזה העיב את יפעתן. דונמא אחת מהרבה נראה ביחס המל"ץ והחכם ר' מנחם בן סרוק אל מטיבו ואיש חסדו, חסדאי בן יצחק אבן שפרוט. המאורע הספרותי הזה הוא ציור קולטורי נכבד וחשוב, וראוי להתבונן עליו בעין בוחנת. חסדאי אבן שפרוט היה "שר וגדול ליהודים", ובכיתו אסף רבים מחכמי ישראל, עקין תכשיטין והרור להיכלו. ביניהם נמצא החכם החשוב והעלוב ר' מנחם בן סרוק, אשר קראו השר מעיר מולדתו טורטוואא לעמוד לפניו ולשרתהו לעת מצוא. לחסדאי היה צורך לפעמים להחליף אמרים עם אנשי מעלה במליצה נהדרת, ור' מנחם היה נודע אז בתור מליץ נפלא בעברית (כאשר נראהו באמת באגרתו הנפלאה, אחד הפנינים היקרים בספרותנו). יבוא אליו ר' מנחם, לנצח "על מלאכת למודים עבודת לשון הקודש". ר' מנחם כבד את השר הנדיב במליצותיו, כמו שיוספר לנו באגרתו הנודעה לחסדאי: "שמתי אגרות מהלליך אחשורני רכב, ואשית גליוני שבחך רוכבי רכש, ואשים ספרי הודך גלגלי כרכות בכל עיר ועיר". העשיר חש צורך גדול לתהלות ולתשבחות, והחכם המסכן היה מוכרח למכור את מליצותיו כפת לחם. ואמנם בנאותו שכח הנכיר את המליץ העני, ובהיותו סמוך ונראה לו קרה הדבר, כי בלה ימים רבים "בראנה וברעבון, בעירום וחוסך כל", הוא "הותך במצרף כור הרעבון". בקושי גדול נתרצה "הנדיב" לתת לו "קצת מאכלו ושתייתו במרה במשקל ובמשורה". ואולם כאשר מתה אִם חסדאי, השפיל השר את כבודו לבוא "בכחות הלילה רגלי" אל בית המליץ העני, "לתקן ספר ולהכריז נהי". ומה השתומם בראותו, כי קדם המליץ את בקשתו, כי מצאהו יושב ומחבר הספד על מות אִם השר! "שמורה זאת תהיה לך כל הימים", נשבע לו אז השר בהתעוררות לבו.

ובאיוה אופן שמר זה את הבטחתו? ביום שבת אחד התנפלו על המליץ, מטעם "הנדיב", עדת מרעים, הכוהו וקרעו את בגדיו מעליו ומרטו את שערות ראשו. עוד לא אמר חסדאי די לצרות החכם העלוב, וביום מועד "מבחר המועדים" (ביום הכפורים?) החריבו במצות חסדאי את בית ר' מנחם ואת נוהו השמו. "בידיהם הלמיהו בכשיל וכילפות, לא על ירי נכרים, כי אם בידיהם". בית המליץ, אשר הרסו הוודונים האלה, היה נחלת אבותיו, "לו ולאחיו היתומים היה למורשה". וכאשר התאונן העלוב על זה לפני חסדאי "מטיבו", ענהו זה בגאווה ובוז: "אם העוית, כבר הביאותיך למוסר, ואם לא העוית, כבר הביאותיך להי עולם הבא".

ומה היתה באמת אשמת ר' מנחם? על מה נתכה עליו כאש חמת חסדאי? ענינים שונים נרמו בדבר, כבר שער שר"ל אל נכון, כי חשדו את ר"מ בן סרוק במינות; למצער שמו להם אויביו את החשד הזה לכסות עינים, לכסות בו על דרון לבם. ואולם באמת נראים הדברים, כי פגע המליץ בכבוד המדומה של חסדאי, זה האחרון



כתב את אגרתו הנודעה למלך הכוזרים ופתח אותה במליצה נהדרת, אשר בראשי החרוזים חתום שם "מחברה": "אני חסדאי בר יצחק בר עזרא בר שפרוט". המליצה הזאת חברה ר' מנחם וחתם גם את שמו בראשי אלו החרוזים:

משנו העתים וארכו הימים ומופת לא נראה.  
 נחתם חזון ונביא ולא נפרץ רוח ולא מראה.  
 חזיון איש חמדות לא יגלה ולא נותר כל נבואה.  
 [מרום] אל אל אילותי אפרש כפי כנפש צמאה.  
 בזורי קצות פזורי אפסים לאסוף מארץ משואה.  
 נוני ממועד אז לאל יביעו, העת שקוינוה הנה באה.  
 [סלה] נצה קרית מלך רב תקיאם כאשר קאה.  
 רוממות מעוז תראינה עיני שארית הנמצאה.  
 וממלכת בן ישי בסוד הצות הנבואה.  
 קרנך אשים ברזל מהיום ההוא והלאה<sup>1</sup>).

את הסוד הזה גלו בלי ספק לחסדאי, ומוכן מאליה, כי קצף על המליץ קצף גדול, כי הלא על ידי האקרוסטיכון הזה, אשר כנראה העלימו ר' מנחם, יודע בנקל, מי היה מחבר המליצה, אשר בה התפאר הנדיב. ובעת ההיא בא לקורדובה ר' דונש בן לברט מבגדד, נכדו של רבנו סעדיה גאון. האיש הזה הוסיף לחתות גחלים על אש השנאה, אשר שנא חסדאי מאז את ר' מנחם, גם ידע לתת להמשטמה הזאת צורה ספרותית ודתית. לר' דונש בן לברט היו כל אלו "המעלות" אשר מנו חכמים באוכלים על שלחן נדיבים. הוא ידע לפייט שיר תהלה על חסדאי ולגנוב בזה את לבבו, גם להתמס עם תמימים ולטעון על זקנו רבנו סעדיה, אשר פרש פסוק אחר שלא לפי הנקודה, כי נועז לשלוח יד בקדש "ולהפר נקודה אחת מלשון הקדש, שבו יזמרו לאלהים המלאכים בשמים וישראל בארץ". אמנם הלל את ספרו של ר"מ (מחברותיו), כי חבר "ספר האגרון בדעת וכשרון"; אבל מתוך שבחו בא לידי גנותו, כי בכמה מפתרוניו נטה מדרוש חכמי התלמוד, "ועלי זה הפרץ, לבלה ולקרה [ולקרה?], כשכור נע ארץ, ורגזו ההרים". על ר' מנחם אמר, כי "הפר היראה", "והתיר הנאסרים". בדברים האלה הבאיש את רוח ר' מנחם בעיני חסדאי ובעיני המון העם, אשר התנפל על החכם הזה והכה את לחייו כחרפה, גם השם את נהור.

במאורע הזה נמצא ציור התקופה המדעית ההיא ועל ידיו נכיר גם את מומיה. בימים ההם לא נקבע עוד למוד המדעים בתור אחד היסודות אשר עליהם יעמוד הקבוצ המדיני ולא היה עוד לענין הכרחי בעם. החכמה היתה לרוב רק שעשועים, ענין אשר נתן אך לגדולי העם. החזיון הזה נמצא בכל התקופה הזאת בכלל ובעם ישראל בפרט. לפיכך לא חכה המחקר המדעי שרשיו בעם, אלא היה תלוי בדעת הנדיבים; העת ההיא היתה עת ה"מצינים". רק בשנות המאה הי"ב החלה החכמה להתפשט בעם ולהיות ענין דרוש לרבים; אז יצאה מרשות "השרים" והיתה קנין כל קצות העם. בפולמוס הספרותי, אשר קם אז בין ר' מנחם בן סרוק ור' דונש בן לברט, חדש זה האחרון ענין יקר מאד, היינו את המליצה השקולה, אשר מאז קנתה לה מקום בפיוט העברי. דבר חשוב כזה

<sup>1</sup> עיין כזה שכתבו בזה דברים מוחכמים רש"ל (בכרם חמד השמיני עמוד 188) ורא"ג בדרושו על ההיסטוריא הישראלית (ח"ב עמוד 182).



נולד בסבת ריב פרטי בין שני מליצים, אשר היו מדיינים זה עם זה בגלל חסרו של אחד הנדיבים! כנודע, השיבו תלמידי מנחם על דברי דונש, באמרם, כי אין מתכונת השפה העבריה שהיו פיוטיה במשקל; ואולם הטענות האלה, אשר טענו על המנהג החדש הזה, לא הניאו אותם בעצמם מלחבר פיוט נחמד לכבוד חסדאי. להשיר השקול הזה, בן חמשים בתים, יש כבר כל אלו "הרוחקים", אשר מנו במשקל וחרוו, היינו, כי מיוסד הוא על משקל יתר וארבע תנועות. ושלוש פנות הראשונות יש להן חרוו מיוחד, והסוגר מסיים ככל הבתים בהברת "ריס" — צורה פיוטית, אשר לקחו הפייטנים העברים מן הערביאים.

החכמה והזמרה בישראל גדלו שתיהן על ברכי "הקצינט"; "הנדיבות" היתה מיניקתן, והתקוה, למצוא חן בעיני השד והגביר, גדלה אותן. מסבה זו לא שמו לב אל העם, וגם לא היה להן לקוות לטובה מאת העם. ראוי לזכור, כי לא כימינו אלה הימים הראשונים; אז לא נתפשטו הספרים על ידי הדפוס ושכר לא היה להסופרים והחכמים על ידי ספריהם בלי אמצעי. הדבר הזה נמשך עד סוף שנות המאה הי"ז למספר הרגיל, ועוד הכביר בתקופה ההיא. אז היה כל חכם וסופר, או מליץ ופייטן, צפוי אל חסד נדיבים, וספריו או פיוטיו קבלו בהכרח אותה הצורה, אשר מצאה חן בעיני המטיבים. רוב הספרים של תקופת ימי הבינים נולדו באופן כזה.

ממעט זה מעטו הספרים המדעיים או הפיוטים אשר נוצרו בשביל העם, וגם לא נראה השפעת האומה בחייה הפנימיים על החבורים האלה. אמת הדבר, כי במקצוע אחד נמצא בזה טובה מרובה; שהרי על ידי זה לא הוכרחו הסופרים והפייטנים לקבל מרות העם ולשאת פנים אל דעותיו והמוניות והשקפותיו המשובשות. אבל כל ספרות אשר לא חכה שרשיה עמוק עמוק בחיי האומה — לא תשפיע על התפתחותו הקולטורית. בפנה זו נראה את ההבדל הגדול בין מצב ההשכלה של אחינו באשכנז ובצרפת ובין מצב ההשכלה של אחינו בספרד ובמערב אפריקא. התפתחות אחינו הצפוניים היתה באופן טבעי ונאות לתכונת עמנו, בעוד כי השכלת אחינו הספרדים היתה דוגמת הפירות המבושלים בהום מלאכותי, אשר אין להם שרש וענף בחיים הטבעיים. הקולטורא העברית בצרפת ואשכנז נכנסה ללב האומה, בעוד שזו של אחינו בספרד היתה כל ימיה מרחפת באויר. בצרפת ואשכנז הספיק העם כלו צרכי חכמו וסופריו, מוריו ומנהליו; בספרד היתה הספרות רק פרי חסד הנדיבים, אשר להתענג ולהתהדר אמרה נפשם. הפלוסופיא הדתית היתה בגלל זה באחרית הימים כמתנכרה להדת הלאומית; הפיוט הדתי נהפך לצלצול אמרים ע"פ המשקל בכל חוקותיו, אבל נעדר רגש הפואזיא. בספרד צמח הפיוט הדתי ושם עלה מעלה מעלה, ועם כל זה נראה בשנות המאה הי"ג, כי פסק שם מעין ההרגשה הדתית. בארץ הזאת עלתה הפלוסופיא הדתית למרום המדרגה, ובכל דור ודור קמו אנשים חכמים ונבונים, אשר "עשו אזנים לתורה"; למרות כל אלה פסקה שם התמימות וההרגשה הדתית, ובמקומה באה התחכמות מיוסדת על סילוגיסמים ומאמרים "פלוסופיים". בשנות המאה הי"ג נפגוש בערי ספרד הפקרות נוראה בין היהודים, פריקת עול הדת והמוסר. המדעים חדלו להיות קנינים קולטוריים, נותנים רוח ונשמה לעם המחויק בהם, אלא היו לחוטר גאוה בירי "המיוחסים", בווי מוסר ונלווי דרך. בין העם ובין חכמו וגדלויו הפריד תהום עמוק. המצב הקולטורי של היהודים בספרד נדמה אז אל זה של היהודים באלכסנדריא. העם החויק עוד בדתו ובמורשת אבות, אבל חסרה לו ההנהגה מצד החכמים והעשירים, אשר הספיקו בפלפול הפלוסופיא



ובהרוד הסופיסטיקא. בין אלו נברה השחתת המוסר; פריצות דרך ארץ ופריקת עול הרת היו ענינים שניחים בקהלות היהודים הספרדים. במחנה ישראל משלו אהבת הכבוד, קנאת איש מרעהו, מלשינות ודלטוריא. אשר לפעמים המיטו שואה על קהלות שלמות והיו סבות לרדיפות וגזרות קשות על כלל האומה. המדות המגוננות האלה שמו להרם יעקב, גם טרם החלה שם השנאה העצומה נגד היהודים.

בשנות המאה הי"ג נראה כבר את עקבות "הבנקירוט" הרוחני ההולך וקרב אל היהדות הספרדית. התפתחות המדעים והקולטורא עובה את דרכה הטבעי ותלך ארחות עקלקלות. המדעים חדלו להיות סם חיים לישראל והיו לו בכמה פרטים לסם מות. הפלוסופיא לא היתה עוד חווק להרת, אלא אויבתה בנפש. הפיוט חדל להיות רוח חיים בנפש האומה, הזמרה הרתית פסקה, ובמקומה באו שירי ענבים או שירים של חנופה וגניבת הרעת. הקשר שבין החיים הלאומיים והספרות היה מתחלת ברייתה רופף מאד; עכשיו פסק לגמרי, והאומה נשארה בלי רעיון רוחני משיב נפשה.

הקולטורא הספרדית הגיעה זמנה שתעבור ותבטל מן העולם. אחרי אשר הקימה לנו חוקרים נעלים כרשב"ג, רבנו בחיי, ר' יהודה הלוי, הראב"ד, הראב"ע, ועל כולם הרמב"ם; אחרי אשר ילדה פייטנים כרשב"ג, ר' משה בן עזרא, ר' יהודה הלוי, הראב"ע ועוד רבים כמותם: אחר כל אלה עמדה מלדת וזקנה קפצה עליה.

בשנות המאה הי"ג כבר נראה הדבר, כי קרב קצה של היהדות הספרדית. אבל אז קמה ריאקציא חזקה בתוכה — ותשב לתחיה. ולא זו בלבד, אלא שלרגלי התסיסה החזקה, אשר קמה אז בספרד, התחוללה תנועה גדולה בכל האומה כולה, תנועה, אשר תוצאותיה עורן ניכרות לנו עד היום הזה. התנועה הזאת — ריב הפלוסופיא והקבלה — תהיה לנו לנושא מאמר מיוחד.



# שאלת "הבחירה" בישראל ובעמים.

מאת

ד"ר ד. ניימרק.

ה. \*

המלקטים, ירדיה האלכסנדרוני, האפלטונים החדשים.

השיטה האפיקורסית היתה האחרונה בשיטות הפילוסופיה היונית, שיכולים אנו לאמר עליהן כי הביאו את הרעיון הפילוסופי הכללי איזה צעד הלאה. ארבע הישיבות הגדולות לא חדלו אמנם להרביץ תורה, לדרוש ולחקור בפילוסופיה, אולם לא הרחיבו עוד את גבולותיה ולא העשירוה, ואך תורת מוריהן הראשונים היתה בידיהן. כך היא דרכו של הרעיון האנושי, ללכת ולהתפתח בסירוגין ובהפסקות. בזמן מן הזמנים יתאזר עוז וינביה את מעופו מעלה מעלה, עד מקום לא שערורו הראשונים, ואחרי הניעו אל מדרגה ידועה, ייעף וייע, כחותיו ילכו הלך ואפוס והוא ישפיל את כנפיו וירד במעופו מטה מטה; וכן חוזר חלילה. תקופת-ירידה כזאת היתה גם להפילוסופיה היונית בתקופת "המלקטים". הפילוסופים האחרונים חנו אמנם עדיין כתות כתות וכל אחד מהם נשבע לדגל אחת מארבע הישיבות, אבל לא עצרו כח לעמוד על קיצוניות שיטתן וכל חפצם היה אך לפשר בין דעותיהם של אפלטון ואריסטו, הסטואיים והאפיקורסים. פלפלו ומצאו, שאלו ואלו דברי אמת הם, כל שיטה במובן שונה ובאופן אחר. לקטו דעה אחת מכאן ורעה אחת מכאן וצרפו אותן לשיטה אחת מורכבת. כך היא דרכם של הבינונים, קטני המוח, המה מבקשים את האמת בשביל הוזהב, על דרך הפשרה.

ולכן אין לנו להתפלא על כי בתקופת הירידה הזאת גם שאלתנו לא התפתחה הלאה, וכל מה שדרשו בה בישיבות יון האחרונות או בהישיבה הסטואית שברומא אינם אלא דברים שכבר נאמרו ונשנו מאת מיסדי הישיבות הראשונים. ולא עוד אלא שעל ידי השתדלותם לישב את הסתירות שבין דעות הראשונים המתנגדות זו לזו, הגדילו האחרונים את המבוכה עוד יותר ובלבלו את שני מובני השאלה עוד במדה מרובה מאשר עשו זאת פילוסופי יון הראשונים. כבר אמרנו, שבשיטת הסטואיים שאלת הבחירה פשטה כמעט לגמרי את צורתה התיאוסופית שנתנו לה אפלטון ואריסטו וצמצמה את עצמה במובנה הטבעי, באופן שהטרמיניסמוס של הסטואיים היה כלו רק טבעי בלבד. וגם התנגדותו של אפיקורס אל הטרמיניסמוס יכולים אנו לאמור שהיתה במובן הטבעי; כי

(\* עיי למעלה חוב' כ"א ע' 202.)



סוף סוף יסודה האחרון הוא רגש האישיות שבלב האדם, אשר הוא היה רוח החיה בכל שיטתו, אלא כי בהתקצפו על הסטואיים בני דורו על אשר שמשו בשמות אלהים, נאלץ גם הוא לדבר על דבר יחס האדם אל אלוה, ובא לירי ההחלטה, שחיו הפנימיים של האדם הפשיים המה לגמרי ואינם תלויים בשום זולתם, שאישיותה הפרטית של נפש האדם אינה מקבלת שום מרות, יהיה מאיזה צד שיהיה, מהטבע או האלוה — באופן שהמונח התיאוסופי נראה כאלו יש לו עדיין איזה ערך בשיטתו, אבל הערך הזה אינו אלא שלילי, וכה, לו היתה מתפתחת שאלתנו בדרכה זאת הלאה, אז בלי ספק היתה מתפתחת במובנה הטבעי, אלא שהאחרונים, כאשר אמרנו, באו ובלבלו את המושגים. וכן שמשו שני היסודות האלה בשאלתנו בערבוביא, עד שבא זרם חזק מאוד

וסתף גם את הרעיון הפילוסופי לתוך גליו — הוא זרם האמונה החדשה.

אין מנמתנו פה לדבר על השקלא ושריא בשאלת הבחירה בקרב הכנסיה הנוצרית. היסודות, אשר על פיהם פתרו אבות הכנסיה את השאלה הזאת, מיוחדים אך להאמונה בלבדה ואין להם ערך פילוסופי כלל. כן, על דרך משל, היה ה"נומיסמוס" (האמונה בנצחיות חקי התורה המעשיים) יסוד מכריע בשאלתנו. הנוצרים הראשונים, אשר נטו בדעותיהם עדיין לצד היהרות והיו מאמינים, שתכלית האמונה היא קיום החקים והמצות המעשיות, האמינו גם בחופש הבחירה, בעוד שמתנגדי הנומיסמוס, שראו את התכלית העיקרית של האמונה החדשה בהיריעה (גנאָסִיס), היו רובם דטרמיניסטים. ועוד יסוד אחר מכריע בשאלתנו היה להם לאבות הכנסיה: עיקר החסד (גנאדען־ראַנמא). למאמיני החסד אין שום צורך בחופש הבחירה כדי להצדיק את הדין על החוטא, היורד שאולה בחטאו, או כדי להטעים את זכותם של המאושרים, הזוכים לבוא בשערי גן־עדן. עיקר החסד הוא כעין אמונת הגזרה של היונים. על הנפש האחת נמשך חוש של חסד, ועל הנפש השנית נגזרה גזרה שתרד שאולה ושתהיה לחרפות ולדראון עולם. מפני מה?

— מפני שכך עלה במחשבה.

היסודות האלה וכיוצא בהם המה המכריעים בשאלתנו אצל אבות הכנסיה, ועל כן אין לנו עסק בהם. ואולם, בעוד שפילוסופית הכנסיה צמצמה את עצמה בחוג האמונה שאין בו מקום להרעיון הפילוסופי הכללי, הנה רואים אנחנו, שבכלל גרמה רוח האמונה החדשה — אשר כבר מנשבת היתה בגליל ובאלכסנדריא של מצרים במשך כל המאה האחרונה שלפני המנין שמונים הנוצרים — להרעיון הפילוסופי שיתפתח בדרך חדשה, דרך הפילוסופיה הדתית, ובה, בדרך הזאת, תלך מן הוא והלאה, במשך כל ימי הביניים, גם שאלתנו.

אחרי תקופת הזהב של הפילוסופיה העתיקה, אחרי אשר שקעה שמשם של אפלטון ואריסטו, הסטואיים ואפיקורוס, באה שעתה של ה"בינוניות", תקופת העיפות והלאות, באו המספקים החדשים, פירהוס וסיעתו, והפכו את הקערה על פיה. הרעיון האנושי אבד את האמונה בכח עצמו ורוח האדם בקשה חדשות. בעת היא שפכה הפילוסופיה היונית את רוחה על כל עולם הישוב והתרבות. כבר בימות מלכות־העולם של אלכסנדר מוקדון, אחרי אשר הכריע את הכל תחת שבטו, נתפשטה חכמת יוון ושפתה בכל ארצות הקדם, בכל המקומות אשר הגיעה שמה יד המושל בכיפה הזה. ומה גם במאה האחרונה, אחרי אשר רוב הממלכות הקטנות, שהיו אחרי מות אלכסנדר לשלל לשרי צבאיו, באו תחת ממשלת רומא האדירה, או פשטה הרוח היונית את צורתה הלאומית המיוחדת ולבשה צורה כללית, ובעזרת אפיטרופוסיה החדשים, הרומאים, מיסדי



המדינות וכובשי הארצות, הרחיבה גם היא את ממשלתה מסוף עולם הישוב ועד סופו. הרומאים, בנבורתם על שדי קרב וחריצותם בעניני המדינה, הכניעו אמנם את הממשלה המדינית של יון, אבל גם המה גם כל העמים אשר באו תחת שבטם לא עצרו כח לעמוד נגד רוחו העזה והכבירה של העם הקטן הזה. לא ארכו הימים ורוח יון שלטה בארץ והיתה להמניע הראשון בחייהם הרוחניים של כל העמים אשר במלכות רומא ופלכיה.

אולם, אם כי גדול היה עדיין כחה של הרוח היונית להטביע את חותמה על דעותיהם ותורותיהם של כל גויי הארץ, ככל זאת, אך עברו דורות אחדים, והנה נראתה הפרצה הגדולה אשר הבקיעה חכמת יון בחייהם הרוחניים של העמים, וההפסקה הגדולה אשר גרמה להם בהתפתחות רוחם הלאומית הפרטית. כחה של הרוח היונית גדול היה בסתירה, אבל הסתירה הזאת לא היתה על מנת לבנות. רוח הפילוסופיה והבקורת שנשבה מארץ יון ערתה עד היסוד את כל אמונותיהם ואגדותיהם של עמי המזרח והמערב, אולם לא היתה בכחה לתת להם אמונה חדשה טובה מהראשונה אשר גולה מהם; היא החריבה את כל המעינות, אשר מהם נוונו חייהם הנפשיים של העמים, אבל קצרה ידה לתת להם אגדות חדשות למשוך את לבם, אשר נהרב ונתרוקן מכל רגש של התלכדות. המסקנא האחרונה של חכמת יון לא הביאה אלא תוצאה שלילית, את הפירוהניסמוס והמספקים האחרונים. אחרי כל ההתפתחות הארוכה של הפילוסופיה הנפלאה הזאת, לא עלתה בידה שום הנחה מחייבת, אשר תוכל להשקיש נפש עיפה השואפת לאמונה שיש בה ממש. אמונה המדברת אליה בלשון טובנה לה ופותחת לה עולם חדש. עולם מלא תקוות, שתתקרב בהן דעתה.

היסוד החיובי הזה, שהיה חסר לה לחכמת יון כדי להוליד אמונה חדשה, אמונה של שמחה ותקווה, בא להם לעמירהעולם ממקום אחר — ממקור היהדות.

ארץ ישראל באה תחת שבטו של המוקדוני ושירי צבאיו בלי שום מלחמה מיוחדת, רק בתור אחד הפלכים של ממלכת פרס, אשר היתה להם לנחלה אחר נצחם את מלכה; ובכל זאת היתה הארץ הקטנה הזאת לשדה מלחמה כבדה, לא מלחמת חרב וחנית, כי אם מלחמת רוח ברוח, מלחמת הרוח היונית ברוח היהדות. כבכל שאר הארצות, כן גם בארץ ישראל החלה חכמת יון למשוך את הלבבות ככה, ומלחמה כבדה התלקחה בינה ובין רוח ישראל. אולם בעוד שרוח שאר העמים לא יכלה לעמוד בפני גאוניות הרוח של יון, התנגשו פה שני כחות שאינם מנוצחים לעולם, מפני שהם גם שניהם כחות עקריים של נפש האדם: גאוניות הפילוסופיה והחקירה של יון וגאוניות האמונה והנבואה של ישראל. נצחון חילי מוקדון היה אמנם הסבה החיצונית של המלחמה הזאת, אבל אחרי אשר פגשו שני הרוחות האלו זו בזו, הנה המצב המדיני החיצוני לא היה עוד לא מעלה ולא מוריד, וגם אחרי אשר נצחו הגבורים המכביים את חילי אנטיוכוס, לא עלתה בידם כי אם להסיר את הלחץ החיצוני — אולם המלחמה הפנימית, מכיון שהתחילה, שוב לא פסקה. מלחמת שני הכחות האלה היא מלחמה שאין אחריה לא נצחון ולא שלום. התנגדותם היא סתירה טבעית בנפש האדם, אשר גם האמונה גם החקירה צורך עיקרי ויסודי הן לה, ועל כן מלחמתם מלחמת עולם היא. ובאמת, מאז החלה המלחמה הזאת, כל נצחון לא היה אלא לפי שעה וכל שלום לא היה אלא מנוחה זמנית ופשרה עראית. פעם בפעם, אחרי אשר לחטה המלחמה ימים רבים עד אשר הלוחמים נלאו ונתנועעו, אז נחלשה קיצוניות הדעות, נתגלה הצד השווה שבהן, ומתוך



שתיהן יצאה שיטה חדשה מורכבת: פילוסופיה שיש בה מקום גם לאמונה, או אמונה שיש בה מקום גם לפילוסופיה, הכל לפי המקום והזמן.

פשרה כזאת בין רוח יון וישראל נעשתה בפעם הראשונה במאה שלפני לדת הדת הנוצרית. שדהיהמלחמה הראשי היתה ירושלים, אבל הפשרה הראשונה נעשתה באלכסנדריא של מצרים. בימי ממשלת "התלמיים" היתה העיר הזאת כולה יונית; ובהיות שמספר היהודים היושבים בה היה גדול מאוד ואחרים מהם עלו גם לגדולה והיו לוקחים חלק בממשלה, מן הנמנע היה שלא יבואו שם שני ההפכים האלה לידי מנע והתחרות. סוף ההתחרות בפעם הזאת היתה פשרה ממין הראשון: פלוסופיה שיש בה מקום גם לאמונה. על דגל הפילוסופיה הזאת חנו ידידיה (פילון) האלכסנדרוני והאפלטוניים החדשים, ההולכים לשיטתו. וכן נראה, שבשיטותיהם עזב גם הפלפול על דבר שאלת הבחירה את הסגנון הטבעי לגמרי וצמצם את עצמו בחקירתו על דבר השאלה בסגנונה התיאוסופי, על דבר יחס רצון האדם אל האלוה.

שני יסודות המה אשר לקחם ידידיה מאת תורת ישראל והכניסם להפילוסופיה היונית: מושג אלוה לפי רוח האמונה ובחירתו החפשית של האדם. מושג האלוה של ידידיה טהור הוא תכלית הטהרה וקדוש תכלית הקדושה, כאשר נולד בלב ישראל ונצטרף ברוח נביאיו וחכמיו. מן העיקר הראשי הזה לא זו ידידיה אף כחוש השערה, וכמעט כל שיטתו העמוקה לא באה אלא כדי להציל את המושג הזה מכל גשמיות ושפלות ולשמור את קדושתו מכל חלול קל על ידי גסות המחשבה והרמיון. לא כן הבחירה. עיקר הבחירה קבל ידידיה גם משה גם מאפלטון. אבל בעוד שבתורת משה, הנתונה למאמינים בני מאמינים, שני העיקרים האלה, אלוה המושל בכל ומשניה על הכל ואדם העושה הכל מדעת עצמו לפי בחירתו החפשית, עומדים היו כאחד ולא היה צר להם המקום ברוח המאמין האמתי, ובעוד שמושג האלוה של אפלטון לא היה צרוף ומוזקק כל כך, וגם דעתו על דבר ההשגחה היתה אנדית יותר מפילוסופית, באופן שהסתירה שבין שני העיקרים האלה לא היתה בולטת אצלו כל-כך, — הנה בעיני היהודי היוני היתה הסתירה הזאת גלויה ובלוטת יותר מדאי, ולא יכול להתעלם ממנה. היוני שבו נאלץ היה על פי ההגיון האכזרי, אשר לא ידע רחם, לנתר על אחד מן שני העיקרים האלה, בעוד שהיהודי המאמין שבו היה חס על אמונתו ואי אפשר היה לו לכפור אפילו באות אחת שבתורתו. מה עשה ידידיה? — על עיקר אמונתו באלוה לפי מושגו הקדוש והטהור לא היה יכול לותר, ובכן ותר על — מובנה הפשוט של הבחירה. הבחירה היא עיקר שאין לזוז ממנו. כתובה היא בתורת משה, מקובלה היא מן הנביאים וגם מאפלטון. אבל, מה היא בחירה? מתי האדם בוחר בטוב או ברע? לפני כל מעשה ומעשה בחירה מיוחדת, או בחירה אחת, בטוב או ברע סתם, לכל חייו כולם? ואם בחירה אחת, מתי מגלה הוא האדם את דעתו ובחירתו זאת? תשובת ידידיה על השאלות האלו אחוזה ומרוקמת היא ברעיון הראשי של שיטתו, שיטת ההשתלשלות (רעסצענדעניץ).

התכלית הראשית של רעיון ההשתלשלות בשיטתו של ידידיה היא: לישב את הסתירה במושג האלוה, אשר מצד אחד נעלה הוא על כל גשמיות ומשיגי הנפש, ומצד השני הוא משגיה על הכל השגחה פרטית. יודע היה ידידיה, שהשגחה פרטית נשמת האמונה היא, כי מקור האמונה בלבו של האדם הוא אך הרגשתו את רפיון כחו, אשר תכריח אותו לבקש סעד ותמיכה מחוצה לו, באיזה כח נצחי "הכל-יכול", כדי להשליך



עליו ועל השנתתו את כל יתבו — וירוח לו. אבל יחד עם זה היתה ההשגחה הפרטית, היחס התמידי בין האלוה והעולם התחתון, כחלול קדש בעיני ירידיה; העסקנות התנרנית הזאת, להיות צופה ומביט על כל תנועה קלה שבעולם השפל ולמדוד לכל אחד מדה כנגד מדה, פגעה ברגש היופי של היוני: אלוה היוודד לסוף המחשבה השפלה שכלבו העקוב של האדם! האם אין זה חירוף וגיזוף? זאת ועוד אחרת: מה הוא מקור הרע? אין כונתנו פה על הרע המוסרי, אבל מה הוא מקור הרע הטבעי? אפלטון מצא את מקור הרע הטבעי בחוסר. אכן, החומר הוא מקור הרע, אך מאין הוא החומר? האלוה הוא מקור ההויה ואס"כן גם מקור הוית החומר, ומאין הן לא תצא הרעה. ואם הוא משגיח על כל החוים ומכלכלם, איך בא הרע שבחומר לידי הויה, ומיכן הרע הזה חי? האם האל הטוב, הנצחי, הוא מקימו ומכלכלו?

האסיים, אשר במדה ידועה נחשבים הם למקרימי (פארלייפער) ירידיה, האמינו, לפי הנראה, ביסוד הרע המתנגד לאלוה. מצד אחד האמינו בהשגחה פרטית, ומצד השני — שמאת האלוה לא יבוא שום רע. גם מאמינים היו, שההשגחה הזאת נוגעת היא רק לגורל האדם בכלל ואינה מתמדת והולכת, אלא סוקרת בסקירה אחת את כל חיי האדם ומאורעותיהם. גורל האדם, לפי דעת האסיים, אינו תלוי כלל בזכותיו המוסריות, אלא נזרה הוא מלפני אלוה, גורת המלך שאין לה שום טעם, ויסודה הוא אך ברצונו המוחלט. באופן, שגם מלבד הסתירה שבין הבחירה וההשגחה, לא היו האסיים יכולים לתלות את הרע הטבעי בהרע המוסרי, כלומר בבחירתו המוסרית של האדם, מפני שבחירת האדם והכמתו המוסרית אינן מעלות ולא מורידות בזה. ובכן, השאלה על דבר מקור הרע הטבעי מצאה לה בתורת האסיים אך תשובה אחת, והיא: שהרע יש לו יסוד אחר שאינו בא מצד ההשגחה האלהית, אדרבה, הוא מתנגד לה. אמונת השניות הזאת כולטת היא מאד בתורת האדם של האסיים ובתורת המוסר שלהם. ולהרחיק את הדעה הזרה הזאת, ולטהר את המחשבה מכל שמץ של שניות ביסוד ההויה, — זאת היתה תכליתה הראשית של כל הפילוסופיה של ירידיה. כדי לצאת מן המבוכה הזאת, לא מצא ירידיה דרך יותר טובה מרעיון ההשתלשלות; רעיון אשר אם נתבונן אליו היטב, נמצא את יסודו בשיטת אפלטון, בתערובת קצת מדעות הישיבה הסטואית, וירידיה לא בא אלא להתאימו אל רוח היהדות ומושג האחרות האמתית המיוסד על אדני האמונה: האלוה, היחיד והמיוחד תכלית האחרות, הוא נשגב ונעלה על העולם השפל וכל מאורעותיו; כל יחס אשר נשער אנחנו בשכלנו אנו, כדי לקבוע על ידו איזה מגע בין הנמצא העליון ובין ברואי מטה, אינו אלא חלול קדש. כל מושג וכל רעיון אשר נצייר לנו אנחנו כדי לסמן בו את מהות האלוה או אופן פעולתו, אינו אלא הגשמה נסה. האלוה הוא הנמצא העליון, אשר אין בכח רעיונו החלש להשיגו אף השגה כל שהיא ואין אנו יודעים על אדותו מאומה זולתי הויתו בלבד. יודעים אנחנו, שהוא הוה נצחי, הוה יחיד, אשר הויתו היא הויה מוחלטת, הויה שלמה, הוית-ההויות, כלומר מקור כל ההויה; והיריעה הזאת היא היא כל היריעה האפשרית במושג רק מן הדק הוה. הנמצא העליון הראשון כרא נמצא שני, אשר גם הוא הוה הוא הויה שלמה ואין בינו לבין קונו אלא הנצחיות, כלומר שהוא, הנמצא השני, נברא הוא. את הנמצא השני הוה מנכה ירידיה בשם "מאמר" (λογος, "מימרא" שבתרגומים). הנמצא העליון אצל מכתו, כלומר מהויתו, על המאמר, באופן שגם הוא, המאמר, בכחו לברוא בריאה חדשה, אבל הבריאה השנית בהכרח נופלת היא בערכה מן הבריאה הראשונה, מפני שנתרחקה יותר ממקור



ההווה האמתית. וכן כל נברא חדש כרא גם הוא אמנם בריאה חדשה על ידי כח ההווה אשר אצל עליו בוראו, אולם כל הנבראים האלה, כל מה שנתרחקו יותר ויותר ממקור ההווה הנצחית, נתמעטה גם נכותם ורוחניותם המפשטת יותר ויותר. באופן, שאחרי השתלשלות ארוכה של נבראים איך-מספר, הנברא האחרון נתרחק תכלית ההתרחקות ממקור ההווה, עד שעל היותו לא יפול עוד גם שם ההווה כמובנו האמתי; והצורה אשר בה באה ההתרחקות הזאת לירי גלוי — הוא החומר.

ואולם עם כל התרחקותו של העולם השפל ממקור ההווה האמתית, הנה שואפת היא כל הבריאה אל מקורה הראשון, והשאיפה הזאת תתגלה באופן ברור במין האנושי, ביחוד כהאדם המוסרי. האדם המוסרי יודע ומכיר הוא, שבעין חולל ושעלול הוא לפי נשיתו הטבעית, אשר בחומר יסודה, לחטא ומרי נגד כל רוחניות. ההכרה הזאת היא היא, לפי דעת ידידיה, בחירתו החפשית של האדם. לא שהאדם המוסרי באמת בוחר הוא בטוב, אלא שעל ידו תתגלה השאיפה החוקה של המציאות החמרות, אשר נתרחקה מההווה האמתית, אל מקורה הראשון. ואם צותה התורה על הבחירה בטוב, אין כונתה בזה אלא על ההכרה הזאת, וההכרה באמת הפשית היא<sup>1</sup>.

נקל הוא להכיר, שרוחו של אפלטון מנשבת בשיטתו של ידידיה ושהבחירה המצומצמת הזאת באמת קרובה היא מאוד אל הרטרמיניסוס של הסטואיים. כאפלטון כן גם ידידיה לא הרגיש בהסתירה העיקרית שבין אישיותו של האדם לאישיותו של האלוה, אלא הפרש ביניהם הוא, שבעוד שמושג האלוה של אפלטון לא התפתח כלל עד למושג האישיות הפרטית, הנה ידידיה מרלג היה ברעיונו הלאה מן המטרה, באופן שטרם הגיע לסוף מובנו של מושג האישיות כבר הגביה את מושג האלוה שלו ממעל למושג האישיות. לפי דעת ידידיה אין אנו רשאים לצייר לנו את האלוה כנמצא אישי המניח עוד מקום למציאות אחרת, אשר סוף סוף הלא זה הוא מובנה של אישיות פרטית!

לפעמים אמנם מישיב ידידיה את הסתירה גם באופן אחר: האדם כאשר הוא לפנינו איננו פשוט, אבל הבחירה היתה בידו טרם ירדה נשמתו אל הנקף, כי אין נשמה יורדת לגוף אם לא על פי דעתה ורצונה. אולם הרעה הזאת דמונית היא יותר מדאי ולא נוכל לחשבה כתוצאה פילוסופית של שיטת ידידיה.

ישיבת האפלטוניים החדשים נחלה את עקר הבחירה החפשית מאת ידידיה האלכסנדרוני, כאשר בכלל שיטתם נושאת חותם צורת היהדות על פניה. האפלטוניים החדשים החזיקו בעיקר הבחירה עוד בטרה יותר גדולה מידידיה עצמו. ראשי הישיבה היותר גדולים, פלוטינוס ופורפיריוס, כתבו ספרים מיוחדים לענין הזה, ואחד מראשי הישיבה האחרונים, סיריאקוס, הפליג להחליט, כי כל המתאיש מהבחירה החפשית הרי נלה בזה את דעתו, שכל החקירה והפילוסופיה בכלל אינן אלא הכל הכלים, כי בהיות שתכלית החקירה הוא המוסר, כלומר למצוא את הדרך הישרה המוליכה אותנו להשתלמותנו המוסרית, כל הפילוסופיה אין לה שום ערך אלא אחרי ההנחה שבחירת האדם הפשית היא ושבירו הוא לבחור בהדרך הישרה הזאת.

גם בנוגע לסגנון השאלה תלויים הם האפלטוניים החדשים בשיטת ידידיה. סגנון

<sup>1</sup> בזה מוצאים אנו מעין רעיונו של הפלוסוף האנגלי, Locke, אשר הבדיל בין חופש הרעיון לחופש הרצון.



השאלה בכלל הוא תיאוסופי, כמו בשיטת ירידה, אבל שונה הוא במקצת, במדה ששונים הם יסודי שיטתם אלה מאלה. במקום ההשתלשלות בשיטת ירידה באה האצילות (עמאנאציין) בשיטת האפלטוניים החדשים. ההבדל שבין ההשתלשלות להאצילות הוא, שבעוד שלפי הראשונה, הנמצא העליון בורא את הנמצא התחתון יש מאין, ואם כן בורא הוא בדעת וברצון חפשי, — הנה, לפי האחרונה, נובע הנמצא התחתון מעצם מהותו של הנמצא העליון, מפני שזה טבעו של כל הוה, להוליד היותו הדרשות בכל הצורות האפשריות. באופן שהנמצא העליון אינו בורא את התחתון בדעת וברצון, אלא האחרון נובע מהראשון על פי חוק הכרחי. תוצאת הרעיון הזה ופעולתו על הרצאת סגנון השאלה גלויה ובהירה היא. בדעתם וזאת הפליגו האפלטוניים החדשים לרחק את מושג האישיות מן ההוה הנצחי יותר מידידה. לפי דעתם מציאות אישית אינה אלא ירידה לגבי הנמצא העליון. הידיעה העצמית, אומרים החכמים האלה, אינה אלא תולדת ההרכבה, הרכבת נוף ונפש, חומר ורוח. אין אנו צריכים לאמור, שהחומר כשהוא לעצמו אינו בעל ידיעה עצמית, מפני שכלל הוא ביריבו, שאין דעה בחומר; אבל גם הנפש, כלומר הרוחניות בכלל, כשהיא לעצמה, אינה בעלת דעת. כי מה היא דעת? או קנין ידיעה חדשה או התחדשות איוו ידיעה, אחרי שכבר נשתכחה, על ידי הזכרון: מושגים בטלים לגבי הרוחניות, שכולה זכה ובהירה, שאין בה שום כהות, וממילא גם חסרון ידיעה או שכחה. באופן שהאפלטוניים החדשים לא היו צריכים לישב את הסתירה שבין שתי אישיות הרוחקות זו את זו, אישיות האלוה ואישיות האדם, מפני שעל האלוה, כמו על כל הוה רוחני, אינו חל כלל מושג האישיות.

עיקר הסתירה מצאו האפלטוניים החדשים בהיחס שבין ההשגחה ובחירת האדם. ואם כי ההשגחה שהאמינו בה הפילוסופים האלה אינה אלא ההכרח, כאשר בכלל שיטת האצילות שיטת ההכרח היא, בכל זאת הסתירה גדולה וגלויה היא, ולא נתפלא אם כל ספריהם מלאים הם פלפולים על דבר שאלת הבחירה. אולם כל מה שאנו מוצאים בפלפוליהם של האפלטוניים החדשים על דבר שאלת הבחירה וכל המצאותיהם כדי לישב את הסתירה, כבר נאמרו ונשנו בישיבת הסטאיים ובשיטת ירידה, ובכלל לא גלו נקודת-ראות חדשה בשאלתנו ופתרונה חוץ מאחת, אשר שנה היא להזכירה: נשיאי הישיבה האחרונים, ימבליכוס ופרוקלוס, נגעו בדבריהם בקצה רעיונו העמוק של הרמב"ם, אשר בקש פתרון שאלתנו בבקרת חדה ועמוקה של מושג הידיעה, כאשר נבאר להלן.



## בערב.

(מספר הזכרונות של חפני „בעל דמיון“).

— הבא נא אתך נר חלב — אמר אלי ה„רבי“ בלכתי לאכול ארוחת הצהרים — כי כל הנערים הלומדים „חומש“ מתחילים מהיום (הוא יום א' פ' „לך לך“) ללמוד בערב, ומהיום והלאה ירע נא כל נער הלומד „חומש“ כי עליו להביא ככל שבוע נר חלב להאיר לפניכם את השלחנות, גם פנסים הביאו אתכם להאיר את הדרך בשובכם בערב הביתה.

היום אחל ללמוד בערב — חשבתי בלבי בלכתי לביתי לאכול ארוחת צהרים — מה נעימה היא הבשורה הזאת! היום בבואי הביתה אומר לאמי כי גדול הנני, גם לאחיותי בריינדל ושרה'קה אומר כי גדול הנני וכי לא אשתעשע עמהם עוד בצעצועים כאשר עד הנה. מה נעים הדבר להיות גדול! זוכר הנני כי בשנה שעברה הייתי עוד קטן, הנערים אמרו אז כלם: חפני עוד קטן הוא, הוא לא ילמוד בערב, גם הסגן נשא אותי על כתפיו לביתי, ויאמר לאמי: חפני עודנו נער קטן ואיננו יכול ללכת רגלי ברפש. קטן, קטן, את המלה הזאת שמעתי תמיד! הוי מה חפצתי אז להיות גדול, ללמוד „חומש“ ולשבת ב„חרר“ בערב! גם אמי חפצה כי אהיה לגדול, אני שמעתי פעם אחת באמרה ל„הרבי“: „אבל מתי יבוא הקץ? הלא שנים יעברו ויחלפו כצל והוא יגדל פרא כרועה ומגדל חזירים?“ „עוד קטן הוא חפני — ענה אותה ה„רבי“ — ואיננו יכול עוד ללמוד חומש.“ ועתה? . . . עתה הנני לומד „חומש“, והיום הנני מתחיל ללמוד גם בערב . . . מה טוב הדבר ומה נעים! . . .

שבתי החררה.

הרפש בחוץ „עד הצואר“, השמים מעוננים ונטפי גשם דקים נשאים ברוח ומכים בזעם בפני העוברים ושבים ההולכים שוחה תחת סבל מלבושיהם הקרועים והבלוים, שנתמלאו מי גשמים ומיט חוצות; הנעלים מתחבטים וקשה להם עד מאד היציאה מן הרפש; מעטה יגון קודר וצל האנה עמוקה פרושים על פני כל האנשים, הפנים מביעים יאוש, חלב אינו מרגיש לא שמחה ולא תונה, והוא מתאווה ושואף אך לחצות עד מהרה את הבצה והרפש ולבוא שלום אל הבית האפל, הלח והנמוך. ואני חפני אהבתי מאד לעמוד אז ב„חרר“ על הספסל אשר אצל החלון ולהביט החוצה; אהבתי מאד להביט על הקצף והאבעבועות העולים על פני אנמי הרפש בדרת עליהם המטר; אהבתי להביט בפני האנשים העגומים הנלחמים בכל כחם עם חלוקי האבנים וגזרות העצים הפזורים אנה ואנה למסלות, ובהפגש עליהם שני אנשים — והמה מתלכדים, מתאחזים ונכשלים, עד שאחד מהם נופל, ולפעמים גם שניהם. בצה ורפשו, צללי אנשים, בתים כקברים, חלוקי



אבנים לחים, שברי זכויות, גשם ושלג מעורבבים... כל אלה נחרתו בלבבי בכתב איום ונורא עד מאד; אנכי עמדתי או מבלי התנועע ועיני הביטו נחמן, לא הפצתי דבר ולא הרגשתי דבר — כאלו אין בתבל כלה ענין מבלעדי אלה...

בין הערבים. התנועה בחוץ רבתה מעט. התנוקות שבים מ"החרר" עם הסגן; הגברים הולכים להתפלל "מנחה ומעריב", הנשים הולכות לקנות נפט ושאר צרכי הבית, אחדות מהחגוניות שבות לביתן, המפתחות וצרכי ביתן בידן האחת וסיר נחלים עוממות בידן השניה. ערפל עב ממלא את האוויר, החושך הולך הלוך וגדול, ואני הנני רואה מבעד החלון אך צללים המתנועעים בלש בתוך הערפל... הרכי הלך להתפלל, "הרבנית" הלכה לקנות נפט ולשוחח מעט עם מכירותיה, והסגנים הלכו ללות את התנוקות לביתם. החושך מתגבר, עלטה נוראה בחוץ, הצללים נעלמים, ואני מסב את ראשי מן החלון אל הבית פנימה, ובבית חשך ורממה, הילדים התקבצו יחד במעגל והמה מתחככים זה בזה... רעד עובר בבשרי, שערות ראשי תסמרגה, ירא אני לעמוד גלמוד אצל החלון, והנני נגש גם אני אל חברת הילדים.

נער אחד עומד בתוך המעגלה ומספר בלש ובקול עצב: "... והוא נעור פתאום בהצי הלילה ורואה כי הגהו ישן בבית-הכנסת הגדול", "נר התמיד" הדולק על "העמוד" יאיר באור כהה את הבית. פתאום נתמלא הבית אור גדול, ושארן גדול נשמע מרחוק, והשארן הולך הלוך וקרוב... אהה ד' אלהים! בית הכנסת מלא "מתים" מפה לפה... הנה הם עומדים ב"תכריכיהם" הלבנים, עומדים, מתנועעים ומתפללים... המה נגשים אל "ארון הקדש", מוציאים "ספרי תורה", ואחד מהם קורא: "יעמוד כהן!" והנה נגש מת אחד אל התורה מעוטה בטליתו ויברך, וזה קורא לפניו; "יעמוד לוי!" והנה נגש מת אחד ויברך, וזה קורא לפניו; "יעמוד שלישי!" "יעמוד רביעי!"... ובאחרונה — "יעמוד החתן זרח ברבי גרונם, מפטיר!"... והוא שוכב ככול עין על הספסל, ויירא להניע אבר ולהניד עפעף. והנה קול קורא עוד הפעם: "יעמוד החתן זרח ברבי גרונם, מפטיר!"... הוא מתעלף... והנה שני מתים עומדים עליו... המה נושאים אותו אל הבמה ומעמידים אותו לפני הסית: "ברך ברכת התורה!" — הרעים עליו המת הקורא, והוא מברך, והמת קורא... אחרי כן קרא את "ההפטרה" יחד עם כל המתים ויברך את ה"ברכות", והמתים ענו "אמן" אחרי כל ברכה וברכה... התפלה עוד טרם נגמרה, וה"שמש" בא לערוך "חצות", וידפוק שלש פעמים על הדלת — והנה סר האור הגדול, המתים נעלמו, ו"נר התמיד" בווער באור כהה, ובבית חשך וצללים... ויבא "השמש" וימצא את הנער מתעלף, וישב אליו רוחו, ויספר לו הנער את כל המוצאות אותו — וימת".

הנער כלה את ספורו, וכל הילדים עומדים ושפתותיהם פתוחות, הפצים המה לשמוע ולשמוע עד אין סוף. הפחד גדול מאד, האגודה מתכווצת עוד יותר, ואנחנו אוחזים זה בזה ומתדבקים יחד, כמו הפצים אנו ללחום איש בעד רעהו עם "השד" או "המת" אשר יבוא לשבות ממנו שבי.

וה"מעשיות" עוד לא כלו. הנה נער אחד מתחיל לספר "מעשה בשנים עשר לסטים", ונער אחר מפסיקו במעשה ממלך השדים; המעשיות ילכו ויורבו, כל נער מתחרה עם רעהו בספור המעשה ששמע גם הוא... פתאום באה "הרבנית" ותדלק את הנר, הבית נתמלא אורה, ואנחנו הילדים עומדים וחוככים את העינים הכואבות מאור



פתאם. הפחד עבר, הרמיונות עפו, והמזן המחשבות והמעשיות נפסקו פתאום ונשכחו מן הלב, ואנחנו עומדים כלנו רגעים אחדים בלי נוע, כנדהמים וכנולמים בלי מחשבה וחפץ. "הרבי" והסגנים שבו אל "החרר", ובכית קם שאון. הילדים התפרדו ונתפורו בכל מלוא הבית, אחרים מהם משוחחים ומריבים, אחרים סוערים את לבם כפת לחם והתיכת דג מלוח, המאה, נבינה, שומן, שיוירי ארוחת הצהרים, וכדומה.

"הרבי" ישב בראש השלחן ושני הסגנים בצדדיו. השבט בעל רצועות העור מונח לפני "הרבי" על השלחן, וכל הילדים יושבים על הספסלים מסביב לשלחן. קול "הרבי" מתבולל יחד עם קולות הסגנים וקולות הילדים הענוגים. השאון גדול. הנה נער אחד מוכה, והוא בוכה, והשבט עוד לא הונח על השלחן, עוד יד "הרבי" נטויה, פניו מתקמטים ועיניו מפיקות קצף נורא. הוא כועס על הילדים, על הסגנים, על הרבנית, על השלחן, על השבט ועל רצון אלהים שברא עולם נורא ומלא רגז וזעם. עוד רגעים אחדים והנה שני ילדים בוכים, שלשה, ארבעה, חמשה. "הרבי" מכה, לומד וצועק מעבר מזה, והסגנים מכים, לומדים וצועקים מעבר השני... "החומש" משתפך בקול עצב איום, כל מלה מלאה תונה וחררת אלהים: "לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך"... מה נורא עתה ללכת! בחוץ אפלה נוראה, נשם, שלג ורפש, האוויר קר ולח, הבגד קרוע והרהר האכזר נושב בו, ובבית הן יש אם ואחות ולפעמים גם תפוחי אדמה חמים... גם "הרבי" והשבט נעימים עתה מללכת נלמוד בחוץ...

חבורה אחת מתפזרת מלפני "הרבי" ויורדת ויושבת בקצה הספסל, וחבורה אחרת עולה ויושבת בראש הספסל, לפני "הרבי", ועוד הפעם מכות ומהלומות, קולות וצעקות ונגון קודר מהול בכבי: "לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך"... השאון ילך הלוך וקטן, "הרבי" עיף ויגע, הסגנים נוהקים ופוקים, אחרים מהילדים מתנמנמים מעט מעט על אצילי ידיהם, "הרבנית" יושבת אצל התנור מרחוק וטוה פומקא. "החרר" כלו מלא עיפות, יגיעה, אייחיים ואי־רגש, ואך רצון כביר אחד ממלא את לבבנו: להתפטר עד מהרה מ"החרר" ולשוב הביתה. השאיפה הזאת גדולה וחזקה עד מאד. המוח איננו חושב דבר מבלעדי מחשבה זאת, ואנחנו מונים את הרגעים ומבישים בפני "הרבי" להבין בתנועות פניו אם דעתו לשלחנו תיכף או לא. "הרבי" והסגנים קמים ויוצאים מעל פני השלחן. התנועה גדולה. הילדים נרחפים מאחורי השלחן וכל אחד מתאמץ לרדת תחלה מן הספסל. עיני הילדים נוצצות ומפיקות ברק אור של ששון החיים, ולולא מוראו של "הרבי" היו רוקדים ומשתגעים מרוב שמחה. הלבבות הצעירים מרגישים עתה אהבה עזה וגעגועים אלה לאלה. כל נער מביט לרעהו באהבה ובנעימות: הן כל היום ישבנו יחד כלואים תחת מבטי "הרבי" האיומים, ועתה, בבוא עת החופש, ה"הרבי" הסיר את עיניו הנוראות ממנו, עתה עלינו להסדר איש מרעהו וללכת איש לביתו!... הסגנים מלבישים את הילדים, רוכסים בגדיהם היטב ומעטפים במטפחות עבות את צוואריהם, מישרים את מנבעותיהם, מסדרים את פאותיהם ומציגים אותם בני רחוב רחוב לבדם. "הרבי" עומד נשען על השלחן ומביט אלינו, אבל פחדו כבר סר מעלינו. הן גם עתה הוא עומד נגדנו ועיניו נטויות אלינו, אך הקסם סר מעל העינים האלה והנן מפיקות עתה אך ליאות נוראה. ופניו המתקמטים, המכוונים מול "הרבנית", מעידים כי בעוד רגע יתגרד פנים ואחור ויאמר כמתנמנם: "ציפה, תני לי ארוחת הערב, הנני הפץ לי־שון, עיף הנני!..." אנחנו מדליקים את פנסינו ומתפרצים בקול רעש החוצה; כחות הנעורים מבקשים להם מוצא אחרי העצרם והסגרם כל היום; הלבבות הרכים הפצים לחיות רגע, והגם שוכחים



את "החרר", את "הרבי", את "הגולנים", את "הגיהנם", את "הגוי", את "המכשף", את "השרים", "מלאך המות" — והנם שמחים רגע ומרקדים בלט איש תחתיו... החושך גדול מאד, הנו יסמר מקור, איזה חומר לח, שקשה להכירו בחושך אם הוא גשם או שלג, מכה בועם בהפנים ובהאזנים הקפואות, ונטפים אחדים מתננבים דרך בית הצואר ויורדים עמוק עמוק, עד החזה ולמטה, והרגלים נלחמות עתה מלחמה קשה וכבדה מאד... אך מי ישים לב לקטנות כאלה בשעה שהגשם מלאה והלב שמח? הילדים מרננים בקול שמחה, דוחפים אלה את אלה באהבה מן המסלה אל הרפש, ומתרגזים ומריבים בידידות. המתנה הולך הלוך וקטן, מדי פעם כפעם מתפטר אחד הילדים מאת החבורה בקול שאון ובתרועת גיל ונכנס אל בית הוריו. השמחה נאספה, הרנה נפסקה, ואני נשאיתי בדר ברחוב. דממה איומה, עלטה, הרוח מקונן, קוי אור כהים מתננבים מבעד החלונות הנמוכים ומביטים בינון קודר על הרחוב המת, הפנס מאיר לי אך את ד' אמותי, ומחשיך ומעכה יותר את החושך אשר סביבי, ואני הפני הנני הולך לי בדר ברמי הליל בעולם הנורא, המלא מתים, שדים ורוחות, מכשפים וצוענים... נלמוד וברד הנני... הנני הולך כנכור! הנני צועד צעדים גדולים... הנני מוסר את נפשי לכל מי שחפץ, והנני הולך... עוד רחוב צר אחד... עוד חמשה בתים... עוד ארבעה, עוד שלשה... הנה בית שכונת אבי... בחלון אור זורח! מה טוב להיות שמה! שמה אין פחד המתים, אין רפש וקור ומסלות חלקלקות, ואני הפני הן אהיה שם בעוד רגע!... הרלת נפתחה, ואני הנני מתפרץ אל הבית בקול שאון. פנסי בידי האחת, ובידי השניה הנני סוגר את הדלת אחרי, והנני מרניש את עצמי כגדול לכל דבריו, ובקול עלז ושמח הנני קורא: ערב טוב! אמי יושבת על דרגש לפני התנור החם, על השלחן העומד לפניו בוערה עששית באור כהה, והיא תופרת ומתקנת את כלי הלבן. לפני הדרגש סמוך להשלחן תלויה עריסת נצרים, והיא אמי, מנענעת ברגליה את החבל התחתון העשוי לנענע את העריסה: היא מישנת עתה את אחי הקטן סנדריל; אחותי הגדולה בריינדיל יושבת לפני אמי על ספסל עץ ומתלמדת לטוות פומקאות, ואחותי הקטנה שרה'קה שוכבת על ברכי אמי ומנמנמת. המטות כבר הוצעו, ובחדר שורת דממה. אמי, כנראה, שבעה רצון מביאתי: היא אינה מגדת לי דבר, אך הנני מכיר בפניה כי כבר חתה לי בכליון עינים; היא השליכה עלי מבט חר וחרור בעת פתחי את הדלת.

— השלום לך, הפני? מה למדת היום בחדר, בני, הגידה נא, הפני, ההנך רעב?

— כן, אמי, הנני רעב!

— הנני ואמרה לך פת לחם בשומן.

— אבל, אמי, אינני אוהב שומן!

— אם כן, הא לך אנסים ללפת בהם את הפת.

— אי אפשר באנסים.

— האתן לך "מעדני מלך", או אולי את צרות נפשי אתן לך?!

— זה פרי ההתפנקות — הוסיפה אמי בכעס — התדמה באמת כי עורך "בן

יחיד"? גם סנדריל — לו יהיה לפני — גם בריינדיל ושרה'קה ישנם בעולם.

— אבל, אמי, ספרי נא לי "מעשה יפה", ואוכל פת לחם בשומן!

אחותי בריינדיל נתנה עיניה באמי, כמתהננת לה כי תשמע לקולי ותספר "מעשה", ואמי ענתה לי בצחוק של רצון ורוגז כאחד: הנני ואספר לך מעשה בנער אחד אומלל, וידעת כמה מאושר הנך, כי לך יש "רבי", "חדר", אב ואם, שומן ואנסים, ולו האמלל...



— אמי — נכנסתי לתוך דבריה — איך אבא?  
 — אבא? — אמרה אמי באנחה — אבא נסע אל "הירד" ... בליל סגריר כזה! ...  
 אולי ירויח שם מה...

— אבל, אמי — אמרתי אחרי דומיה מעטה — ספרי נא, ספרי!  
 אמי הניחה את כלי הלבן מידיה ותשעה את ראשה ותבט בפני סנדריל הישן, אחרי  
 כן לחצה את אחותי שרה'קה אל לבה, ותחל לספר:

"לפני ימים רבים, רבים מאד, בעת אשר אבי אמי הזקנה היה עוד נער קטן, קטן  
 מאד, ואבותיו ישבו אז בכפר אצל "הפריץ" אחד, — ישב בכפר ההוא — כן ספרה לי  
 אמי הזקנה בהיותי גם אני נערה קטנה כמותך, בריינדלי, והיא היתה אשה זקנה וכבירה  
 לימים עד מאד — עוד יהודי אחד, רבי יוסף שמו, ירא אלהים ו"למדן" גדול, והוא היה  
 ה"מוכסן" בכפר, והיה עני גדול, גדול עד מאד, וה"הפריץ" אהבהו ויקראהו אליו לעתים  
 תכופות, ויצו עליו כי ישיר לפניו "זמירות של שבת", ו"נגונים" של "ימים נוראים" — גם  
 ה"הפריצים", הפני יקורי, אוהבים את זמירותינו! — גם לפעמים, כטוב לב "הפריץ" בייך,  
 צוה עליו לרקוד לפניו, ותחת זה לא היה לו כנושה בתשלומי המכס. מה עברו ימים  
 רבים, רבים מאד, רבי יוסף ישב לו במנוחה בכיתו. אשתו — שמה שכחתי עתה — היתה  
 אשה יראת אלהים, טובת לב והמכנסת אורחים, ותהי היא המוציאה והמביאה בבית  
 המשקה, ורבי יוסף ישב רוב עתותיו סגור בחדרו, ויעסק בתורה ותפלה, עד כי כל  
 ה"נגונים" אשר בכפר ידעו כי "יוסקה" הוא איש אלהים קדוש, ויתנו כבוד לשמו. והיו  
 היום, ויעבור רבי ליב שרה'ים, תלמיד הבעש"ט ז"ל, דרך הכפר, ויסר ללון בבית רבי  
 יוסף. רבי יוסף ואשתו לא ידעו כי איש אלהים קדוש הוא, ויתנו לו ארוחת הערב ומקום  
 ללון כאשר נתנו לכל האורחים. הבוקר אור ורבי ליב שרה'ים קם ממשכבו ויתפלל,  
 ויחפוץ ללכת. "לא תלך מזה — אמרה אליו אשת רבי יוסף — עד אשר תאכל אתנו  
 ארוחת הצהריים". ותפצר בו — ויאכל. אחרי הצהריים לקח מקלו ותרמילו בידו ויפן אל  
 רבי יוסף ואשתו ויאמר: "ראה ראיתי כי יראי אלהים אתם וברכת ה' הטוב מרחפת על  
 פני הבית הזה, לכן הגידו נא לי, אנשים טובים, מה יחסר לכם ובמה אברככם, אולי  
 ימלא ה' את שאלתי". — "איך אנו חסרים דבר, ב"ה — ענה רבי יוסף — פרנסה ב"ה  
 יש לנו, אם כי בדוחק ובצער, ועושר לא יחסר לנו, כי למה לנו עושר ואנחנו בגדולות  
 ממנו לא הלכנו מעורנו? אך דבר אחד יחסר לנו — אמר רבי יוסף ויאנה — בן חכם  
 ויודע תורה. בנות יש לנו ב"ה, אך מה לי הבנות? בוא נא, אורח נכבד, ואראך ארון מלא  
 ספרים, ומי יהנה בס אחרי מותי?" — אם כן, רבי יוסף — אמר רבי ליב — כעת היה  
 והנה אשתך הובקת בן, והבן הזה יהיה בעל נשמה גדולה, גדול בתורה ובקדושה, אך  
 "סמאל" יתן עיניו בו, ואז תאבק "הקדושה" עם "הקליפה" (אנחנו הילדים כבר ידענו כל  
 השמות האלה, כי אמי ספרה לנו "מעשיות" כאלה לעתים תכופות), והמלחמה תהיה קשה,  
 קשה עד מאד... ואתם דעו לכם, כי עליכם לשמור על הילד ולהרחיקו מכל דבר טמא".  
 וכתימו לדבר את הדברים האלה, מהר ויפתח את הדלת, ויצא ויעלם.

עברו תשעה ירחים ויולד בן לרבי יוסף, יפה תואר כמלאך אלהים, ויודע הרבר  
 ל"הפריץ" וישלח לקרוא אליו את רבי יוסף ויאמר אליו: "שמע נא, משקה (כן קרא  
 אותו "הפריץ"), הלא עני אתה ולך נולד בן, ועתה למה לך, משקה, הבן הזה, המעשים  
 לך בניך הרבים אשר ילדת לכהלה לשאת עוני ומחסור? שים נא אל לבך, משקה, הן  
 זה כשמונה שנים אשר לא שלמת לי את המכס, ואני בחסדי הגדול נשאתי פניך, משקה!



ובנך זה מה יהיה? משקה כמותך! הוא ילבש מלבושים נבונים כמותך, וידבר בשפה נמכוה כמותך, וישיר את השיר הנכוה "מה יפית" לפני "הפרייץ" שלו כמותך, וחיוו מה יהיו? עוני ומחסור, ריש וקלון, כחיך אתה, משקה, ואני, משקה, טוב ורחמן הנני ורחמי נכמרו על הילד — אשר אמרו לי כי יפה תואר הוא — ולא אחפוץ כי יהיה יהודי ארוור ונמאם. תגהו על ידי, משקה, ואני אחנכהו. חי אלהים כי ייטב לו עמדי! הן גלמוד וערירי הנני, והיה בכל הטוב אשר ייטב אלהים עמדי ישבע גם הוא.

— אבל, אדוני הרם! — אמר רבי יוסף בחרדה — הן יהודי הנני...

— לך לעזאזל, מצורע, עם יהדותך! יהודי נכוה איננו רוצה לתת את בנו לאציל פולני להנכהו! בעוד שמונת ימים תביא לי מס בעד שמונת השנים אשר לא שלמת לי, ואם לא תביא את הכסף אשליכך אותך ואת אשתך ובנך אל הבור אשר בחצרי, השמעת, משקה? ...

ה"הפרייץ" הזה היה מכשף גדול ונורא, והיה בספר רבי יוסף את דברי "הפרייץ" לאשתו, ותאמר אליו לאמור: "שמע נא, אישי, הגה שמעתי כי הבעש"ט הנהו עתה בעיר הסמוכה, והוא איש אלהים הבעל מופת, לך נא ובקש מאתו כי יתן לך "קמיע" טובה לשמור על הילד מכשפים". יוסף רבי יוסף אל הבעש"ט, והיה בכואו אל הבית אשר שם התאכנס הבעש"ט, ויכר שמה את הזקן אשר ברכו כי יולד לו בן. רבי יוסף הכירו, אך הוא התנכר אליו, ויקרא אליו הבעש"ט, לאמור: "ליבי! למה תתנכר? ידע נא העולם כי כחך גדול בשמים ובארץ! ועתה לך עם האיש הזה וההישה לו עזרה, אל תירא! גם את מקלי קח אתך ואל תניחהו מידך אף רגע, ראה הזהרתך. גם עוד שמונה אנשים תקח אתך למען תהיו ל"מגנין", ובלילה שלפני ה"ברית-מילה" תהיו נעורים כל הלילה ותלמדו "משנה" ותקראו בספר "הזהר", ותסגרו את הדלתות ותפקקו את חורי החלונות וארובות העשן, והיה אם ידפוק איש על הדלת — אל תפתחו, אם יקרא אל תענו, גם אם יקראו בשמי אל תענו דבר, ראו הזהרתכם!" — והלילה ההוא בא, "המגנין" התאסף בחדר היולדת, ר' ליב שרה'ס עשה "השבעות" ו"צ'רופים", ויעש "עגול" במקל הבעש"ט סביב מפת היולדת, וילחש עליו ב"שמות הקדושים", ויפן אל המסובים, ויאמר: "דעו, כי עלינו ללחום היום מלחמה קשה וכבדה מאד, הס"מ מגבר חילים, הוא רוצה לשבות את נשמת הילד; "הפרייץ" הוא ניצוץ מהס"מ, הוא רוצה לקחת את הילד ולעשות אותו ל"גוי"... למסרהו אל "הקליפה" חי, לכן אחי, התחזקו! היו נעורים כל הלילה, למדו "משנה" וקראו בספר "הזהר", ואל תעלימו עיניכם מספריכם אף רגע. הרבה תראו ותשמעו בלילה הזה, אך אל תיראו! המקל הזה (וברכו הראה על המקל אשר בידו) הוא מקל הבעש"ט, הוא יבריה מפניכם את כל המזיקים, המכשפים והשדים; בשם ד' אלהי ישראל ובשם רבינו ישראל בן חוה בעל שם טוב, אל תיראו! ד' ילחם לכם ואתם תחרישון"... עוד הוא מדבר, והנה קול דופק על הדלת: "פתחו! בשם הפרייץ, פתחו!" — אבל אין פותח... "פתחו! אני עבד הפרייץ, הפרייץ ייסרכם קשה, יהודים נבונים, אם לא תפתחו את הדלת!" אבל אין פותח... דומיה. עברה שעה אחת, והנה עוד הפעם קול דופק על הדלת: "פתחו! משקה, פתח הדלת! האם לא תכירני, משקה, הלא אני הפרייץ? משקה, פתח! מחר איסרך בשוטים לחים אם לא תפתח את הדלת! משקה! ... משקה דבר לי אליך, פתח! מחר אשליכך הלאה אם לא תפתח!" — אבל אין פותח... עברה עוד שעה אחת, והנה קול המון גדול מאד נשמע מרחוק, קול המון אנשים הולכים הלוך וקרוב אל הבית ברעש... הגה קול דופק בחזקה על הדלת: "יוסקה, פתח את הדלת! הננו חפצים לשותות יין שרף!"



— אבל אין פותח. — "יוסקה! מה לך, יוסקה, מדוע לא תפתח את הדלת? הננו הפצים לשתות, תן לנו יין שרף פן נשבור את הדלת! יוסקה, פתח לנו את הדלת! שמח לך עם "יהודיך" אשר הבאת מן העיר כאות נפשך, אך לנו תן יין שרף! יין שרף תן, יוסקה, ואם לא, נקרקך קירות הבית ולא נשאיר מכותך אבן על אבן!"... הגה הם מכים בדלת בכח גדול, עוד מעט ותשבר, הם קורעים את מכסה החלונות ומשליכים בהם אבנים... הרעש גדול, עוד מעט ויפול הבית על יושביו — אבל אין פותח! עברה עוד שעה אחת והנה קול מנגנים נשמע מרחוק, והננינה, הוי, מה נפלאה!... היא מושכת את הרגלים בחוקה לרוץ לקראת המנגנים... כל החושים נמלאו שכרון, הלב דופק, העינים נוולות דמעות, הרגלים מתנשאות כמו מאליהן, הרם בתוך העורקים רץ מרוצה נעימה וזרה לפי מדת הקולות... המנגינה הולכת וקרבה, המה הפצים לשבת על מקומותיהם ולהגות בספר "הזהר", אבל המנגינה מושכת אותם אליה... המה מתחזקים ומתאזרים עוז לשבת על מקומם, והמנגינה מושכת ומושכת... העינים כהות, אלפי נקודות רצות דחופות ומבוהלות לפני העפעפים... העינים הפצות לנום, המוח נרדם, הוא מבקש מנוחה, והלב מתנעש והפץ היים, עוד מעט ויתפוצץ לרסיסים מרוב תאוה... והמנגינה הולכת וקרבה, הגה היא נשמעה כמו מאחורי הדלת והחלונות; רגע נשמעה מנגינת עצב, והמה קוראים בספר "הזהר" ועיניהם יורדות דמע, פתאם נשמעה מנגינה עליוזה, והנה הם קוראים בספר "הזהר" ומשחקים מרוב גיל ורוקדים איש תחתיו... והקולות מושכים ומושכים... הלבבות מלאים נעימות ונענועים ונמשכים לצאת אך רגע לראות את המנגנים הנפלאים, אבל — אסור! רבי ליב עומד נשען בכל כחו על "המקל", שפתיו נעות וקולו לא ישמע — הוא עושה "השבעות" ו"צירופים"... המנגינה הדלה... והנה פתאם קול דופק על הדלת: "בשם רבי ישראל בעש"ט, פתח!" — "הנני!" — קרא אחד מן "המנין"... רבי ליב עזה את פניו ויתחלהל... אבל כבר עבר המועד: חתול שחור פרץ אל תוך הבית, וירץ עד מטת היולדת, ויחטוף את הילד — ויעלם. "הסי"מ נצח!" — קרא רבי ליב ויתעלף. בבוקר בא רבי יוסף אל "החצר", ויבקש את משרתי החצר כי יתנהו לראות את הפריץ.

— הפריץ צוה להכותך חמשים בשבטים לחים — אמרו אליו המשרתים.  
 — אבל בשם ד' — הרים קולו רבי יוסף — מה פשעי ומה חטאתי? ישיב לי את בני ואז יכני גם שמונים! אנא, בשם ד', הניחו לי, לבוא אל הפריץ!  
 — הכו, אל תחמולו! — נשמע קול הפריץ מהחרד הפנימי.  
 — כיום המחרת מת רבי יוסף ומשפחתו גורשה מהכפר.  
 והילד הלך הלך וגדול בבית הפריץ, ויהי יפה עינים וטוב רואי, חכם, מכין ומקשיב, והפריץ אהבהו מאד וילמד אותו כל "שבע חכמות", והנער עשה חיל עד להפליא.  
 — אבי! — שאל הנער פעם אחת — הגידה לי, מה זה "זשיר"?  
 — "זשיר" הוא "רוח", שד, מחבל.  
 — אבל מדוע יקראו אותי נערי החצר: "זשיר"?  
 — לא אדע — אמר הפריץ וישוך את שפתיו כמעם.  
 ומהיום ההוא חדלו הנערים מלקרוא לו: "זשיר".  
 — אבי! — שאל הנער פעם אחרת — היום ראיתך מדבר עם איש אחד נכוח ושחוח, אתה קראת אותו: "משקה, כלב!" ובצאתו מעל פניך קראו לו הנערים: "זשיר", וידו אבנים בו; האמת הדבר כי הוא "שד", ומדוע לא תגור אתה מפניו?...



— לא, בני, הוא יהודי, בן העם הארור והנבזה, אשר קללת אלהים רובצת עליו  
ער העולם.

— אם כן, יהודי ושר דבר אחד הוא?

— אמנם כן, בני!

— אבי! — שאל עוד פעם אחרת הנער, והוא אז בן שנים עשרה שנה — האמנם  
כי "זשיר" הנני? היום אמר לי אחד מנערי החצר: "פטר, דע לך כי הנך "זשיר", אבי  
ספר אתמול בערב כי אביך היה "זשיר" ושמו היה יוסקה; אבי אמר כי אביך ה"זשיר"  
היה איש טוב וישר, הוא לא שתה לשכרה ולא הכה את אשתו, אך תמיד כל היום  
התפלל לאלהי "הזשירים". — האמנם, אבי, כי "זשיר" הנני?

— לא, בני, שקר הדבר! — אמר הפריץ במבוכה.

ובטרם מלאות להנער שלש עשרה שנה, והוא חולם, והנה איש שיבה עומד  
עליו, פניו פצועים ומפיקים עוני ומחלה, והפנים פני "זשיר" חולה: "אביך אני — קרא  
הוקן הנענה — הפריץ עשק אותך בחוקה מחיק אמך היולדת, ואותי, אביך, הרג... ואתה  
יהודי הנך ועליך להיות יהודי... בעור ימים ימלאו לך שלש עשרה שנה, ויהודי בן שלש  
עשרה שנה מחויב לעבוד את ד' ולעסוק בתורתו הקדושה. קומה בני ולך אחרי".  
הנער התחלה וישמע קול צעקה — וייקץ.

— מדוע צעקת בלילה? — שאל אותו הפריץ בבוקר, בקומו ממשכבו.

— הלום נורא הלמתי, אבי! — ענה הנער ועיניו מלאו דמעות.

— מה לך, בני? ספר, הן החלומות שוא ידברו!

— הוי, אבי, הנני ירא לספר... הוי, נורא הדבר עד מאד... בחלומי בא אלי

"זשיר" אחד קרוע ופצוע, ויאמר אלי כי אבי הוא, וכי הנני יהודי, וידרוש מאתי כי אלך  
אחריו... הוי, אבי, האמת הדבר כי "זשיר" הנני? הן גם נערי החצר אומרים כי  
"זשיר" הנני.

— שקר דבריהם! גם החלום שוא הוא — אמר "הפריץ" ואותות חרדה נראו  
על פניו.

— הוי, אבי! — אמר הנער ממחרת היום בבוקר — בלילה הזה הכני היהודי מכה

רבה... הוא מרש את שערותי ויקרע בצפרניו את עור בשרי עד שפך דם... לו ראית  
את פניו האיומים, את עיניו המלאות דם ואת מצחו המלא קמטים, המביעים דאגה עמוקה  
ויסורי הנפש... ולו שמעת את קולו הנורא קורא אלי: "יהודי אתה, ואני אביך, קומה  
ולך אחרי, פן אמתך כרנע"... ולו... הוי, אבי, אבי!

וביום השלישי בבוקר, בהקיצו משנתו, והנה הוא שוכב ערום ברחוב העיר —  
על מפתן בית-המדרש.

ובלילה ההוא והרב חולם, והנה איש שיבה עומד עליו, תארו כתואר פני מלאך  
אלהים וקולו רך ונעים כקול הכנור, והוא מתחנן אליו לאמור: "רבי, מחר בבוקר ימצאו  
השמשים על מפתן בית-הכנסת נער ערום, טוב תואר ויפה עינים, הנער הזה הוא בני;  
הפריץ עשקו ע"י כשפים, ואותי המית, ואת אשתי וילדי הגלה מן הכפר... מחר ימלאו  
להנער שלש עשרה שנה, והוא איננו יודע גם לדבר יהודית, גם את הא"ב איננו יודע,  
לכן היה נא אתה, אדוני, אב להנער הזה, חנכהו במצות, ולמדהו תורת אלהים... וידוע  
חדע כי נשמתו היא נשמה גדולה, אך ס"מ אורב עליה, ועליך ללחום מלחמת ד', לבלתי  
תת להאויב לבוא אל שערך לקחת את נשמת הילד".



הרב לקח את הנער אל ביתו.

ביום הראשון למד הנער את הא"ב, ביום השני כבר ידע את הנקודות, ביום השלישי קרא ב"סדור", ביום הרביעי כבר ידע להתפלל, וביום החמישי החל הנער ללמוד "חומש"; הרב אהב את הנער אהבת אב לבנו, הרבנות גדלתו כאם, ויהי הנער בכל דרכיו משכיל, ויעש חיל בתורת אלהים עד להפלא.

— בני! — אמר הרב אל הנער פעם אחת בבוקר — אתה נוצרת להיות רב ונאון בישראל, ואני לא אוכל עוד להיות רבך, הא לך מכתב ולך אמשטרדמה, ושם תלמוד בהשיבה הגדולה. אך ראה נא וזכור את אביך המת, וזכור גם אותי וזכור את אלהי ישראל, ד' אחד . . . וידוע תרע, בני, כי השמן אורב אליך לקחת את נפשך . . . רבות נלחם אביך ורבות נלחמתי אני בעד נשמתך . . . אך עתה ד' צוה כי תפרד מאתי . . . עליך לעמוד ב"נסיון" . . . הא לך "הקמיע" הזאת, גם את מקלי הנני נוהן לך, והיה בכל פעם אשר תלך לישון תעשה סביב משכבך "עיגול" במקלי, ומן "העיגול" לא תצא עד אור הבוקר, ואת "הקמיע" תחזיק בידך עד אשר תקום משנתך, ראה הזהרתך, חזק ואמץ! ויפול הרב על צואר הנער ויבך, ויבך גם הנער, ותכך גם הרבנית מרחוק . . . הנער לקח את צרורו על שכמו — וילך.

הנער האמון עליו תולע, אשר מורים, אומנים ואומנות, עבדים ושפחות צפו הליכותיו וינצרוהו כבבת עינם, הולך עתה רגלי עמוס בילקוט על שכמו . . . הדרך רחוקה . . . עליו לעבור ערים וכפרים, יערים ונהרות, עד באו אל "השיבה הגדולה" אשר באמשטרדם . . . אבל עליו ללכת, והוא הולך . . . הדרך עוברת בתוך יער גדול; משני עברי הדרך מתנשאים אלונים רמי הקומה; הדרך ארוכה עד בלי קץ . . . והיער עמוק, עמוק עד לבלי קץ . . . השמש נוטה לערוב . . . רגליו עיפות מאד. הוא עמד להתפלל "מנחה" . . . החשך כסה את הארץ . . . הוא מתפלל "מעריב". אחרי התפלה הוציא פת לחם מילקוטו, ויחפוץ לאכול, אך מים אין לו ל"נשילת ידים", ואיך יאכל? . . . הוא עיף ויגע עד מאד, אשמורות עיניו נסגרות בעל כרחן . . . הוא קרא את "שמע" ויעש את "העיגול" סביב משכבו, גם את "הקמיע" לקח בידו ואת ילקוטו הניח למראשותיו — וישן.

אשמורות עיניו עוד טרם נסגרו היטב, והנה קול שאון העירוהו . . . הוא פתח את עיניו והנה מחנה של זאבים רצים בתוך היער ופניהם מועדים אליו, עיני הזאבים נוצצות כאש, פיותיהם פתוחות ושניהם הגדולות והחדות מפיצות אימה . . . המחנה הולך הלך וקרב . . . הוא בא עד לפני "העיגול" . . . הזאבים חפצים לבוא אל תוך "העיגול" פנימה, אבל אינם יכולים, המה נדחקים בכל כחם, רוקדים ומשתנעים מרוב כעס, אבל את "העיגול" אינם יכולים לעבור . . . המחנה חלף הלך לו, והנה חזיר מיער ריץ לנגדו! הוא בא עד לפני "העיגול" ויעמוד, כי לא יכול ללכת הלאה ולבוא אל תוכו . . . החזיר עבר. והנה מתוך היער נשמעה מגנינה נפלאה מאד, והמגנינה נשואה על כנפי הרוח הצה, המגשגש או בלט בתוך היער, והרוח הזה יוצא מתוך "גן העדן" בחצות הלילה, כאשר יפתחו שעריו לפני ליו הצדיקים הבאים בכל לילה אל "גן העדן" ללמוד שם תורה מפי "שבעת הרועים" . . . נפשו נמשכה אחרי המגנינים הנפלאים . . . הוא זוכר את הפריץ ואת כנורו . . . הן הפריץ ידע לנגן בכנור עד להפליא, וגם אותו למד לנגן בכנור, ומה אהב אז את כנורו הקטן! . . . הוא רוצה לצאת מתוך "העיגול", אבל הוא מתאפק . . . לבו נשפך בקרבו כמים מרוב תאוה . . . ידיו רועדות, "הקמיע" כמו נשמטת . . . היא נפלה לארץ, והוא יוצא בעל כרחו מתוך "העיגול" ועל כנפי רוח הוא נשוא הלאה, הלאה למרחוק אחרי קולות



המנגנים . . . הוא עובר ימים ונהרות, שדות ויערים, ערים וכפרים, והמנגנים מנגנים לפניו . . . הנה הם אך ד' אמות לפניו, אך איננו יכול להשיגם . . . הנה כפר מולדתו . . . הנה בית הפריץ . . . הוא עומד לפני הדלת . . . הדלת נפתחה, והנה . . . והנה יד חזקה וגדולה מושכת אותו לאחור בכח . . . מלהמה גדולה התעוררה . . . כח אחד חזק מושך אותו אל הבית, אל הפריץ, וכח אחד חזק מושך אותו לאחור: "אביך אני, אני יוסף אביך, ואתה הנך בני, האם לא תכירני — קראה אליו תמונה כתמונה אשר ראה אז בחלום — אביך אני, ואתה הנך בני, הנך יהודי, אל תבוא אל הבית! פה תהיה ל"גוי", ל"בעל תאוה" ולשכור, אל תלך אחרי המנגינה, אחרי הכנור . . . המנגינה היא תורת אל נכר, והמנגן הוא "האשמרתי", השטן . . . בני! אמשטרדמה לך, אל הישיבה! שם תלמוד תורה! תורת אלהים, תורת אל חי! . . . ראה נא, בני, בשרי קרוע ופצוע, הפריץ האכזר קרע אותי . . . אם תהיה לפריץ" תהיה גם אתה לאכזר! בני, אמשטרדמה לך ולמוד תורה! אל תשמע אל המנגינה, אל הכנור . . . הא לך "הקמיע" אשר אברה לך ביער . . . שובה, בני, שובה" . . . ועוד הפעם הוא נשוא על כנפי . . .

אחי הקטן סנדריל הקיץ פתאום משנתו ויחל לבכות, ואמי הפסיקה את ספורת, ותט את ראשה אליו להשקיטה, ואת אחותי שרה'קה הניחה אל מטתה; אחותי בריינדלי כבר התנמנה מיושבת, הפוזמקא בידה האחת וכדור חוט הארג בידה השניה. עיניה סגורות וראשה מתנועע מעלה ומטה ומנענע את שערותיה היפות הנה והנה; הנפט בעששית אפס ואורו הולך הלוך וקטן. צללי אופל פרושים על פני הבית . . . התקרה שתורה ואפלה והצל יורד ממנה עד חצי הכתלים; הבית מלא תונה נוראה; איזה דבר מרחף עתה בכית, ואני לא אדע מה הוא הדבר, אם טוב ואם רע, אם קדוש או טמא . . . אבל זאת יודע אני, כי נורא הדבר הזה המרחף עתה על פני הבית . . . כן, הבית נורא, "ההדר" נורא, "הרבי" נורא, בית-הכנסת נורא, העולם נורא והחיים נוראים . . . ובתוך החיים הנוראים האלה עלינו ללחום תמיד עם כחות נוראים האורכים לנו תמיד . . . עלינו ללחום עם "הגוים", עם "מנקי הארכות", עם השממיות הטמאות שהביאו אש לשרוף את בית אלהינו, עם הגלות, עם השדים ועם היצה"ר . . . והיצה"ר הזה הן יש אשר יסית את איש יהודי גם לאכול "טרפה" ולהסתכל בעלמה . . . הוי, מה נורא הדבר! מה חזק הוא היצה"ר! ומה כבד לחיות חיים נוראים וחטאים כאלה! . . . עיני מלאו דמעות, ואמי הבישה בי ותאמר: "חפני, מחר אספר לך הכל. עתה קרא את "שמע" ושקה את "המוזוה" ולך לישון, כי הנפט אפס בעששית, ואין עתה העת לספר ספורים".

— אבל, אמי, מה היתה אחרית הנער?

— מחר אספר לך הכל!

— אבל, הנשאר אצל הפריץ?

— לא, הספור עודנו ארוך, מחר אספר לך הכל; הנער נשאר יהודי כשר, וגם

אתה, חפני, היה יהודי כשר כאבותיך! . . .

בלב מלא רגש קראתי את "שמע" ונשקתי את "המוזוה", ובעלותי על מטתי עוד יספתי להגות באהבה כנער "הגבור" הזה, אשר שרה עם הסימ' ויוכל לו, עד כי נסגרו עיני ואישן.

מ. ז. פייערבערג.



## לתולדות ה"שלחן ערוך" והתפשטותו.

ג\*.)

עוד יסוד חדש קבע לנו הרמ"א בפסקי הוראותיו, שראוי הוא לשית אליו לב, והוא, להתיר בהפסד מרובה ושעת הרחק דברים האסורים בשעה אחרת. וידוע סגנונו: „אם לא בשעת הרחק והפסד מרובה". יסוד זה, שיש לו, כמובן, ערך נכבד מאד בהוראה, הוא הרוש שחדש הרמ"א, ושום חכם לפניו לא קדמהו בזה<sup>1</sup>).

אמנם נמצא בראשונים, וגם בש"ס לפעמים, שהשיגו להפסד מרובה ואמרו: „להפסד מועט לא חששו להפסד מרובה חששו" (פסחים כ' ע"ב, שבת קכ"ג ע"ב). אבל הם „חששו" לזה רק כשנשארו ונתנו בהיתרו או איסורו התמידי של איזה דבר, ואז החליטו, שלא לנוזר על אותו הדבר איסור מעיקרא, מפני שאיסור זה יגרום תמיד הפסד מרובה לבעליו, ובשביל כך הותר הדבר לעולם ולא נכנס בגדר איסור כל עיקר. באופן כזה השתמשו לפעמים הראשונים בענין של הפסד מרובה. אבל הרמ"א, מלבד מה שקבע את היסוד הזה להלכה כמעט בכל דין, העמיד את עצם הענין לגמרי על יסודות אחרים: אותה השאלה גופא, שהיום, כשאין להבעלים הפסד מזה, היא אסורה איסור חמור, למחר, כשהבעלים יפסידו על ידה, הותרה היתר גמור. במקום שהתרנגול ביוקר, או בשעה שעלה עליו השער, אין איסור כשנמצא איוו טריפות בנופו, ובמקום הוול, או בשעה שירד השער, האיסור חוזר למקומו. נמצא שההוראה אין לה הכרעה ידועה והיא תלויה תמיד במצב השעה והמקום: מה שאסור היום מותר למחר, ומה שמוותר לזה אסור לזה, כי ההפסד אינו שוה בכל הזמנים והמקומות, ומה שהוא הפסד מרובה לאחד הוא הפסד מועט לשני<sup>2</sup>). או ביתר דיוק נוכל לומר, שההוראה תלויה בדעת המורה והכרעתו; כי מכיון שההוראה משתנית לפי השתנות השעה והמקום, בהכרח היא צריכה להיות מסורה להרב והמורה, להכריע בה כפי שקול דעתו והשקפתו, מתי היא שעת הרחק ובעד מי הוא הפסד מרובה, וכדומה. ומרגלא בפומיה דהרמ"א תדיר: „והכל לפי הענין", „והכל לפי ראות עיני המורה". היסוד הזה שקבע הרמ"א מוכיר

\* עיי' למעלה חובי' כ"ג ע' 397.

<sup>1</sup> בכל דיני אר"ה שבי"ד יש רק הלכה אחת שבה הקיל הר"י קארו בשביל כבוד שבת ואורחים, והוא בס"י צ"ב, לענין מופת חלב שנפלה על הקדירה, שהיא רק חומרת הפוסקים.

<sup>2</sup> באמת נבוכו בזה הפוסקים, איך לשקול את ערך ההפסד, אם ביחס הדבר או ביחס האדם ומצבו; כי מה שהוא הפסד מרובה לעני הוא הפסד מועט לעשיר, ומה שהוא הפסד מרובה בשור גדול הוא הפסד מועט בעוף, וכדומה. ועי' פ"ת יו"ד סי' ל"א ס"ק ב'.



לנו הרבה אותו הכה שנתנה התורה לכל ב"ד בימיו לדון ולהורות לפי צורך השעה, כמו שדרשו ז"ל: "וקמת ועלית וגו', אין לך אלא ביד שבימך". החכמים הראשונים היו משתמשים באותו הכה הרבה, רק אצל האחרונים הלך ונתנונה עד שחרלו להשתמש בו, והרמ"א, ע"י שיטתו זו שהוכרנו, חזר ויסדו בדרכי ההוראה. ואלו היא הדבר הזה קל בעיניך!

על מה סמך הרמ"א בהעמידו את שיטתו זו, לא נלה לנו בעצמו מפורש. יש מביאים ראיה לזה מגמ' הנ"ל שהכאנו, שאמרו: "להפסד מועט לא חששו להפסד מרובה חששו" (הגרצ"ה היות בדרכי ההוראה ה"ב פ"ד); אבל, כמו שאמרתי לעיל, קשה להוציא מזה הלכה קבועה לעולם, לשנות תדיר את ההוראה במקום הפסד<sup>3</sup>). יותר נראה להביא ראיה לזה ממה שאמרו (חולין ד' מ"ט ודף ע"ז ובהרבה מקומות): "התורה חסה על ממונם של ישראל"<sup>4</sup>, שזהו יסוד יותר כללי. ויש לחזק עוד שיטת הרמ"א כמה שנמצא בכמה מקומות בש"ס: "כדאי הוא ר' פלוני לסמוך עליו בשעת הדחק" (ברכות ט', עירובין מ"ו, גיטין י"ט, נדה ט'). שנראה מפורש, שחששו לשעת הדחק להתיר דברים שהיו אסורים בשעה אחרת ולשנות כשביל זה את ההלכה הקבועה<sup>5</sup>).

ואולם, למרות היות לשיטה זו סמוכין מן הש"ס, רק לעתים רחוקות מאד השתמשו בה הפוסקים, עד שבא הרמ"א ויסדה. אך כפי שהכאנו לעיל דברי ר' שנגא, רבו של הרמ"א, שבשביל כך הוא משתמש לכתוב הלכה פסוקה, כדי שלא יפסקו הדורות הבאים כמותו, ולכן יעשה כל אחד כפי הוראת שעה כאשר עם לבבו, — הנה נוכל להחליט, כי הרמ"א קבל שיטתו מרבו הגדול הזה. גם רבו מהר"ם פדווא מסר להרמ"א בלחישה את הסוד הזה, וז"ל: "וסודי אנלה לך, ואין לפרסמו אלא לצנועין, שגם בזה אני נוטה לפעמים להורות לפי רבוי ההפסד" (תשובת הרמ"א סי' צ'). אולם רבותיו אך פתח פתחו לו כחודו של מחט, והוא בקעה מצא ונדר בה, ובאמת נוכל לומר בלשון חכמים: "מקום הניחו לי רבותיו להתגדר בו". שיטה כבירה ורבת אונים כזו תוכל לפעול גדולות על שדה ההלכה. רבים מהרבנים הגדולים הלכו עד היום לאורה. ואלמלי ראו גדולי רבני זמננו אותו הכה והתוקף שנתן להם הרמ"א ז"ל וידעו להשתמש בו כשתבוא הלכה לידם, היה אפשר לנו הרבה תקנות לתקן והרבה גדרים לגדור לצורך השעה, כדי לחזק את הדת והלאום.

אין כל פלא איפוא, כי הדבר הזה הטיל בשעתו סערה גדולה במחנה הרבנים. אחי מהר"ל מפראג, ר"ח ב"ר בצלאל, יצא נגד הרמ"א בספר מיוחד, אשר כנה אותו בשם "ויכוח מים חיים", להתווכח עמו ע"ד תכונת פסקי הוראותיו בכלל וע"ד שיטתו זו של הפסד מרובה ביחוד. ומפני שיש בלבנו לדבר עוד ע"ד תכונת הספר הנעלה הזה כשנגיע למקומו, לא נחשוב לנחזק להביא פה את תוכן הויכוח של הרב הגדול הזה. אבל,

<sup>3</sup> ע"י שבת מ"ג ע"ב בתוס' ד"ה כבר, שנראה משם ג"כ, שזה היתיר בא רק ללמד על עצמו ולא על אחרים.

<sup>4</sup> הרמ"א בעצמו רמז על יסוד זה. בד"מ יו"ד סי' קכ"ג מביא בשם מהר"ם פדווא ראיה מגמ' זו, שבדרבנן הוישכן להפסד מרובה, כי אמרו: "איסור דאורייתא ואת אמרת התורה חסה". ולדעת בר פלוגתיה יש לצרף איפוא "התורה חסה" גם באיסור דאורייתא. אולם הגאון מהר"ן היות שם קובל על הרמ"א מהגמ' הנ"ל, ואשתמישתיה דברי הר"מ במקום הזה, המראים שהרמ"א בעצמו ידע יסוד זה.

<sup>5</sup> וע' בש"ך יו"ד סי' ר"מ בהנחת או"ה כאריכות ובדרכי ההוראה שם.



כנראה מתוכו. דברו מתוך גרונו של הרב הזה הרבה רבני זמנו, שלא היתה דעתם נוחה מהשיטה החדשה שהנהיג הרמ"א בהוראה.

קודם שנגש הרמ"א לכתוב הנהגות השו"ע חבר עוד ספר "תורת זמאת", שבו הכין את החומר להנהגותיו לשו"ע<sup>6</sup>. הספר הזה כולל עיקרי דיני ההוראה בהלכות איסור והיתר עפ"י סדר ה"שערי דורא" וכלליו. כי כמו שהזכרנו לעיל, היו השערים מדורא גם כן מקובלים בפולין והיה מצויים בידי כל אדם, אלא שדבריהם לא נתבארו עדיין כל צרכם. אמנם באמת הת"ח אינו ביאור להשי"ד בעצם מוכנה של המלה הזאת, אלא הוא מסודר על פיו ומוציא ממנו ביורר ההלכה והכרעת הפסק למעשה, ומפני זה סגנונו אינו עולה יפה וסדרו מבולבל מאד. בהקדמת ספר זה הוא מתנצל על שיטתו להקל בהפסד מרובה ואומר, שלא התיר בהפ"מ אלא דברים שעפ"י דין הם היתר נמור אלא שהפוסקים האחרונים החמירו בהם. כנראה, הרגיש, כי שיטתו זו תעשה רושם לא טוב על חכמי זמנו, ומפני כן בקש התנצלות. אבל כפי שהוכיח מתנגדו ר"ח בן בצלאל בהקדמת ספרו שהזכרנו לעיל, התיר הרמ"א גם דברים האסורים מדינא ושהחמירו כם גם הפוסקים הראשונים. — גם בספרו זה מתוכח הרמ"א בהקדמתו עם הב"י ומוכיח, כי מנהגינו שונים ממנהג בני ספרד והלכות הב"י אינן פסוקות לנו בני פולין להתנהג על פיהן<sup>7</sup>. כפי הנראה הגיה הרמ"א את ספרו זה הרבה פעמים<sup>8</sup>.

הנה רואים אנו כי אלה החושבים את הרמ"א לגזור גזירות ומחמיר חומרות ומתארים אותו בצבעים שחורים כאלו לא בא אלא להביא את העם תחת עול של סייגים וניירות ושולחים בו חצי להגם, — האנשים הללו לא ירדו לסוף דעתו של הרמ"א ולא ידעו את מנמותיו הנעלות, שיסודתן בקודש. באמת, אפילו אם נניח, שהרמ"א הוא בעל חומרות, אין לחייבו על זה, כשם שאין להלל או לחלל את האומן בשביל טיב האבנים שהשקיע בכנין בשעה שלא היה לו חומר אחר ממה לבנות. הרמ"א היה אומן שבנה מאותו החומר שהיה לפניו; הוא אסף את דעות חכמי אשכנז, מסכה ידועה שכבר הוזכרנה, ומה היה לו לעשות אם בני אשכנז הם עפ"י רוב מחמירים? יש לשום על לב, שאלה המנהגים שהכניס הרמ"א בספרו היו נהוגים קודם לו, כמו שאמר בהקדמתו: "ובמקום שאין המנהג כדבריו אחקרוהו ואמצאהו ואכתוב והכי נהוג". הרמ"א כבר מצא איפוא המנהגים הללו שקבעם בספרו, וכבר ידועה להקוראים דעתנו בדבר המנהגים, שהם תוצאות הכרחיות מתוך מהלך החיים של האומה, ואם לא היה הרמ"א מאספם בספר, היו חכמים אחרים מאספים אותם, כמו שהיו לפני הרמ"א מתפשטים בין העם מנהגי

<sup>6</sup> עיי' להם חמורות חולין אות צ"ד, ועיי' שה"ג מע"ס ערך "תורת חטאת", וכן מעיד עצם החבור, וגם הרמ"א בעצמו בהקדמתו לשו"ע ח"מ, שהתו"ח חובר קודם להנהגות השו"ע.  
<sup>7</sup> כנראה חלו ידים בהקדמת ספרו זו והשמיטו ממנו כסוים נגד הב"י, כי בהקדמתו לח"מ הוא אומר: "וכבר הארכתי בהקדמת ספרי אשר בו נתוכחתי עם הקארו בכל דבריו", ובאמת אין כאן אריכות דברים. גם בעל ויכוח מים חיים מעיד על שניים שנעשו בהקדמת ספר זה בדפוסים שונים.

<sup>8</sup> זה נראה ממה שמהרש"ל התרעם מאד על שמצא בו במקום אחד את הדברים: "כתבתי להוציא מלבו של חכם אחד" (כלל ט' ס"ו). שתלמידיו של הרמ"א אמרו לו למהרש"ל, שרמזו בזה אליו, ובשביל כך גבה טורא בינם; בעוד שהתו"ח כפי שהוא בידנו מלא הוא השגות על או"ה של מהרש"ל בהרבה מקומות בפירושו, וא"כ מדוע התרעם מהרש"ל אך על אותו מקום ששם לא נזכר שמו בפירושו? אלא בוראי ההשגות הללו על האו"ה הוסיף הרמ"א אחר המאורע הזה, כשהגיה את ספרו בסוף ימיו, כי זה המעשה היה בסוף ימיו של הרמ"א.



מהר"ל, מהר"ו וכדומה. אולם באמת, מי שיעמיק חקר בדרכיו של הרמ"א בפסקיו, הוא ימצא, כי לא לבר שהוא לא היה מחמיר, אלא, אדרבה, לו היתה שאיפה תמידית להיתר<sup>9</sup>. מלבד מה שהראיתי, לעיל על שיטתו לשנות ההוראה כפי גודל ההפסד, שבוה הוא אוהו כמעט בכל חומרא נוספת, — הנה גם בעצם ההוספות של הרמ"א, אם נבוא לשקול את החומרות הנוספות ממנו בשו"ע כנגד הקולות, נמצא, כי האחרונות מכריעות את הראשונות. בהל' שבת חשבתי וספרתי את כל הדינים הנוספים בהגהות הרמ"א, ומצאתי פי שנים היתרים נוספים לעומת איסורים, וכן בהרבה הלכות. ונפלא הרבה, מדוע נחשב הרמ"א אצלנו למחמיר, בעוד שבאמת רק על ידו הגענו לקולות גדולות שא"א היתה להדת להתקיים בלעדן. בהל' טריפות, למשל, אלמלא היתר שנתן לנו הרמ"א במיעוץ הסרכות א"א היה כמעט לאכול בשר כשר, מפני שסרכות הוא מיעוץ המצוי וריאה בלי סרכות הוא חוון יקר מאד. כמו כן בועות, המצויות מאד, שהביי פוסק כהרמב"ם, להשריף בעכורים וסרוחים, והרמ"א מכשיר בכל אופן. וכמו כן לככות דליקה בשבת (או"ח של"ד), שעפ"י דין הגמרא אסור, והרמ"א התיר. ועוד הרבה היתרים הניח לנו הרמ"א בהלכות שבת ובשאר הלכות, שערך רב ביחס אל החיים<sup>10</sup>. והבטויים: "אין לשנות", "וכן עיקר", שגורים על פיו לא אך לחומרא. כ"א גם לקולא<sup>11</sup>.

<sup>9</sup> כל תשובותיו מעידות על כך, שאצלו היה כחא דהיתרא עדיף הרבה. ובתשובה סי' קי"א אומר: "ומהר"י כ"ץ גיסו לא רצה להסכים והיה סבור להמירוף הכל, כי כן דרכו תמיד להחמיר". ועי"ש בתשובה סי' נ"ד, שהאריך להחיר שמן זית נגד גדול אחד שרצה לאסרו מפני שמחליקין את החביות בשומן חזיר, ומסיים: "ואני אשאל את מעב"ת אם אינו אוכל דגים שקורין לקסין, ואני שמעתי הרבה בני אדם שהגידו שמושחין אותן לפעמים בשומן חזיר". ועי' עוד סי' קכ"ד, שמצדד להקל בסתם יינם בזמן הזה. ושם סי' קכ"ה, שעשה מעשה לסדר חופה בשבת שלא ברצון חכמים, ומסיים: "ומה לעשות שצורך השעה מביא להקל בדברים אלו". ושם בס"י כ"ח מצדד לדעת השאלות, שחמץ בפסח בששים. ואין לנו יותר ראייה ע"ז, שהרמ"א היה בעל קולות, מבר פלוגתיה בעל ויכוח מים חיים, שכל עיקרה של תפיסתו על הרמ"א אינה אלא זו, שהרמ"א מתיר דברים נגד הדיון, והוא חושדו שכחא דהיתרא הית עדיף בעיניו יותר מדאי ומקיל יותר מן הצורך.<sup>10</sup> כבר העירונו לעיל, שהרמ"א הכניס הרבה היתרים במה שנוגע ליחס ישראל אל הנכרים, אף בדברים שיש להם יסוד בש"ס, כמו המסחר עמהם ביום אידם (יו"ד סי' ק"מ וסי' קמ"ח), היתר הנאה בסתם יינם (סי' קכ"ג וסי' קל"ג), להשתתף עם הנכרים (או"ח סי' קנ"ז). ועי' בדרכי ההוראה שם, שחושב ומונה הרבה דברים שנהגו בזמן הגמ' והרמ"א לא קבעם להלכה. ובכלל היה הרמ"א מוסיף לב הרבה להשתנות החיים, לשנות בשביל זה את ההלכה. עי' ד"מ או"ח סי' קע"ט וסי' של"ח, שהרמ"א מבטל דינא דגמ' על סמך זה, שעכשיו נשתנו מנהגי החיים. ועי' באו"ח סי' תקנ"ד ס"ב, שמתיר לילך בת"ב ברחוב של נכרים במגעלים כדי שלא יבאו הנכרים ללעוג עלינו, בעוד שהביי אומר ע"ז: "ומה בכך שולעיוג?" ועי' ד"מ או"ח סי' תקכ"ט ושו"ע או"ח סי' ק"ג ס"ב וי"ד סי' ש"ה וסי' שע"ב ובתשובה סי' קכ"ה, שהיה כבוד הבריות גדול בעיניו מאד לדרות על ידו הרבה איסורים. ובדין ובמה שנפלה לפנינו מומר מצד הרמ"א להלכה דעת ר' יהודאי גאון, שאינה זקוקה ליבם, אעפ"י שמרן מהר"י קארו כתב (אה"ע סי' קנ"ז), שאינו מאמין שיצאו הדברים הללו מפי גאון, והביא ג"כ בשם מהר"ק דברים קשים אלו: "ועל ר' יהודאי גאון, שנכתבה ההלכה על שמו, אין תמוה, דגמורי לן שמאר עינים הוי, ולפעמים היו התלמידים כותבים בשמו מה שלא עלה על דעתו. ועל בעל העיטור שהעתיק דברי התלמידים יש לתמוה, למה לא רדפם וכתתם עד החמה. והדבר פשוט שאין לדברים הללו שורש וענף ושום צד סמיכה ואוי לו למי שמוקל בזה". — ואחר כל אלה לא נמנע הרמ"א בהגהותיו שם לסמוך על דעת זו!

<sup>11</sup> עי' יו"ד סי' ל"ה סי' ל"ט סי' א"א וי"ג וסי' ס"ח סי' ס"ג וסי' ס"ט סי' ס"ב וסי' ע"ב ס"ב וסי' ק"ז ס"ב, ועוד.



עוד זאת אנו רואים, שהרמ"א, שהיה ממכבדי הפילוסופיא, לא הסתיר את דעותיו אלו, אלא משתמש בהן להלכה, וברבר זה עולה הוא על הרמב"ם. הרמב"ם היה פילוסוף בספר המורה, ובפסקיו — תלמודי ככל התלמודיים. ידוע לנו, שבמורה ובמכתביו נטה בהרבה דברים מדרך התלמוד, ובכ"ז בפסקיו לא זו זיו כל שהיא מן ההלכה התלמודית באותם הדברים עצמם. אבל הרמ"א השתמש בדעותיו הפילוסופיות גם בפסקיו. למשל, הוא סומך על חכמי הטבע ומביא מדבריהם ראייה להוראת או"ה (בתשובותיו למהרש"ל); הוא מתיר לתלמוד שאר חכמות ולמייל בפרדס אחרי שמלא כרסו ביריעת או"ה (י"ד סי' רמ"ו); וכן הוא מתיר לקרות בשיחות חולין וספרי מלחמות בשבת, שהב"י נוזר עליהם איסור אף בחול משום "מושב לצים" ומשום "אל תפנו אל האלילים" (או"ה סי' ש"ה). את ספר המורה, אשר כבר מאד, הביא ג"כ להלכה (ד"מ או"ה סי' צ"ו וש"ע סי' א' ועוד), וכמדומני שהוא היה הראשון בזה; בעוד שספר הזהר לא הפיץ לקבל להלכה, אע"פ שהיה ממכבדי הקבלה, ובכ"מ שהב"י משתמש להלכה בדברי הזהר וסומך עליו כעל דברי הגמ' והפוסקים, הוא דוחה אותו<sup>12</sup>). וזה מפני שהלמודים הפילוסופיים היו אצלו עיקר והקבלה טפלה להם. הוא היה אומר, כי תכלית האדם היא לחקור על הנמצאות ולידע אותן כמושכלים ומופתים (תורת העולה ח"ג פ"ו). גם חשב למצוה לפרש דברי חכמים בכל מה שאפשר, שלא יחלקו על המפורסם, ולקרוב אל השכל (שם ח"א פ"ב). אבל למוד הקבלה היה אצלו אך מן השפה ולחויק, מפני שהיה מן המדה ברור ההיא לקנות ידיעה בחכמה זו, וגם הוא בעצמו חבר ספר בקבלה. אולם בעצם היה מתנגד ללמודה ואמר (תשו' סי' ו'): "ואם אברת, אברת יותר לעסוק בקבלה". וביותר התמרמר על שנתפשטו בין ההמון ספרי הקבלה, "ואפילו בע"ב שאינם יודעים בין ימינם לשמאלם בחשיכה יתהלכו, אינם יודעים לפרש סדרה או פרשה בפירוש רש"י, קופצים ללמוד קבלה" (תו"ה ח"ג פ"ד). ואולם את כל הפילוסופיא שלו שאב הרמ"א רק מספרי המחקר העברים, כמו המורה, העקידה, העקרים, אבל לא התרומם עליהם ולא בא למדרגת הוגה דעות מקורי; באופן שנוכל לומר עליו רק זאת, שהיתה לו שאיפה למושכלות אבל לא שהיה חוקר מקורי.

הרמ"א הרים את ישיבתו בקראקא והעמיד תלמידים הרבה. ובהיותו קצין ואיש אמיד תמך בעצמו את בני הישיבה והשתדל בכלכלתם (תשו' סי' ק"ט), והם היו חביבים עליו כגופו. והורות לתלמידיו הרבים, שהוקירו את רבם והעריצו את שמו מאד, נעשו ספריו מפורסמים, ויחד עמהם נתפשטו גם ספרי מרן הר"י קארו בפולין, אשר ספרי הרמ"א בנויים עליהם. ובכך נוכל לומר, כי נאמנים היו להב"י פצעי אויב כהרמ"א והוא היה טוב לו מעשרה אוהבים. כי מה שלא היה באפשר לאהבה מסותרת לעשות, עשתה תוכחת מגולה.

<sup>12</sup> בד"מ או"ה סי' ס"ה: "אלא שאין להביא ראייה מספר הזהר לענין הלכתא". ושם סי' ג"ט: "וב"ש מאחר שאין הדבר מפורש בתלמוד [גלך אחר הזהר], נראה מאחר שמפורש במס' סופרים אין לנו לחוש לסודי הזהר נגדו, מאחר שכבר נתפשט המנהג על פיו". וכן קבע להלכה בש"ע סי' הנ"ל דלא כב"י, ושם בס"י קמ"א הוא אומר: "ואין לזוז מדברי הפוסקים אף אם היו דברי הזהר חולקים עליהם"; דלא כב"י שכתב דלא שבקינן דברי הזהר מפני דברי הפוסקים והוצרך לעשות פשרה ביניהם. ועיי' בד"מ או"ה סי' כ"ז וסי' רצ"ד וביו"ד סי' רכ"ז ורס"ח. ובש"ע מביא את הזהר שתי פעמים: פעם ביו"ד סי' פ"ט להלכה ואינו מקיים אותם, ופעם בא"ע סי' כ"ז לשעם המנהג שמקדשין בטבעת.



הרמ"א נתמנה לר"מ בימי עלומיו, ובהיותו צעיר לימים לא היה מתקבל מתחלה על חכמי דורו ולא נהגו בו כבוד; כי הביטו עליו כעל תלמיד צעיר שמבקש לקפוץ בראש, ולפעמים גם נערו בו בנזיפה. אולם הוא, אף כי היה ענו מאד, עד שלא חפץ להורות, כל עוד רבו ר' שכנא חי, בלי רשותו (תשוב' סי' מ"ה), — בכ"ז הכיר את ערכו האמת, ומדעתו כי לא רוב ימים יודיעו חכמה, לא נשא פני איש בהלכה ולחם מלחמת דעותיו. ואף על פי שמדבר עם זקני דורו אלה בענוה ומקבל את נזיפתם, בכ"ז הוא עומד על דעתו ותוקע עצמו לעומקו של הלכה, מוכיח להם טעותם ושאתם לא תכעתו כלל.

ביחוד נראית תכונתו של הרמ"א במשא ומתן שהיה בינו ובין בר פלוגתיה, הר"י קארו, בדבר פסק דין של האחרון על אדות מעות לעניי ארץ ישראל, אשר דבר זה לקח את לבב חכמי פולין מאד באותה תקופה, ובעדו ד' הארצות תקנו הרבה תקנות לחזוק קופת א"י. באיזה סגנון כתב הרמ"א להב"י ראשית דבריו, לא נודע, כי לא הגיעה לידנו התשובה ההיא, אולם הב"י השיב לו כתשובת רב לתלמיד, דברים קטועים ופסוקים כמשה מפי הנבורה, מבלי דעת, כי יש לו דברים עם מי שעתיד להיות מתנגדו הנורא. אבל הרמ"א השיב לו בכבוד גדול ובענוה. בתחלת דבריו הוא מודיעהו, כי הוא מהר לקיים את הפס"ד שלו וגם הכריח את בעה"ד שיקבלו עליהם את דינו מבלי להרהר אחרי דבריו כלום. ואח"כ, אחרי התנצלות מצדו כי תורה היא וללמוד הוא צריך, מתחיל הרמ"א לדון עם מהרי"ק בהלכה זו ולהראות לו את כל חלקי הסותר; לאט לאט הוא סותר את כל הוכחותיו ומבטל את כל סברותיו אחת לאחת ומוכיח לו שאין להם עיקר בש"ס ובהגיון הברי"א. הרמ"א הפציר בו במהרי"ק מאד שישׁיב לו על דבריו, אבל כנראה לא השיב לו, והרמ"א שלח את הדברים למהר"ם פדווא והורה לו, "כי טוב עשה כי מצא פירכא על כל דבריו" (תשו' סי' מ"ח)<sup>18</sup>.

ביחוד לא הפצו חכמי אשכנז לקבל עליהם את מרות הרמ"א בראשית נשיאותו ולהגיש אליו את ריבותיהם, כי בכלל הביטו האשכנזים בעין קנאה על ארץ פולין, שהיא לא נתמלאה אלא מחורבנה של אשכנז, ונפשם מרה עליהם לראות בימיהם את מעבר ההגמוניא של היהדות מארצם לארץ פולין. ומפני כן לא בקשו להרים את מעלת חכמי פולין, כדי שלא למסור בעצמם את כלי הנשק האויב. ובהרמ"א יכלו לראות את האויב היותר מסוכן להם, מפני שבו נתאחדו תורה וגדולה, בהיותו גם קצין ולא חס על עמלו וכספו כדי להגדיל ולרומם את ישיבות פולין ולחזק את מנהגי ארצו.

תמונה בולטת מהתנגשות שתי המדינות הללו, אשכנז ופולין, בזמן מעבר ההגמוניא מהראשונה להשנייה, אנו יכולים לראות בתשובות הרמ"א ע"י מעשה שהיה בקהלת פראג, אחת מגלילות אשכנז (תשו' סי' י"ב—י"ח):

קהלת פראג, לאחר הגירושים שהיו שם, נפלה מאד, ומצבה הרוחני של הפליטה הנשארה ירד פלאים. מוסרים ומלשינים תקיפים עמדו בראש העדה והיו פרנסי הקהלה, ועל ידם באו תמיד חמס וריב בשעריה. עשרת הרבנות היתה ככדור משחק ביד אלה התקיפים, וכל הגם לבו כהוראה בא ולקח העטרה לעצמו, ומפני כן לא היו דברי הרב נשמעים (שם סי' נ"ה). בשעת חירום זו אירע מעשה, שאחד בעיר, מהישרים בלבותם, שהיה בתחלה פרנס והוריוהו מגדולתו, הרגיל קטשה עם חתנו. זה האחרון, משנאתו לחתנו, הוציא שם רע על אשתו, כי קלקלה תחתיו, והעמיד עליה עדי שקר. הפרנסים

<sup>18</sup> ביחד עם זה שלח הרמ"א למהר"ם פדווא גם את חבורו ד"מ, והוטנו הדברים בעינו.



החדשים, שהיו שונאים לאבי האשה. עזרו על יד החתן להחזיק במחלוקת. ודייני הקהלה, השפלים בעיני העדה, לא יכלו, כמובן, להכניס ראשם בזה. וכה נתגלגל הדבר עד שבא לפני דייני קראקא. כי הצדדים קבלום עליהם והתחייבו לקיים את פסק דינם שיצא מלפניהם. בקראקא שמשו או בדיינות הרב הוקן מוה' משה לאנדא וניסו של הרמ"א הגאון בעל שארית יוסף, והרמ"א נמנה לשליש בענין זה, אם כי היתה אז אך ראשית שמשו בדיינות. כדי להוציא את צדקת האשה העלובה היה נחוץ הרבה אומץ לב ותוקף הרעת, כי על פי דברי העדים אי אפשר היה לטהרה לבעלה. אבל הרמ"א, בהבינו שהעדים הם עדי שקר והאיש בקש להשתמש בערמומיות הדין, לא יכול לראות עשק וגול משפט, והשתדל לפסול את העדים ולהוציא את צדקת האשה לאור. אולם מדעתו כי דבר לו עם אלמים ותקיפים, וגם בהכירו את חולשת הוכחותיו, כי בנה עיקר פסקו רק על שקול הרעת, לא העמיד הדבר על דעת עצמו והציע שיצטרפו עם בית דינה של קראקא עוד שני בתי דיני תופסי ישיבות<sup>14</sup>). ומי מהצדדים שישג הסכמה משני בתי דינין לצד זכותו במשך שני חדשים, יהיה הדין עמו. הדבר הזה נתן חרב ביד שני הצדדים להחזיק במלחמתם, כי כל אחד התאמץ להשיג הסכמה לצדו. אבי האשה חזר על ישיבות פולין וכא לפני מהרש"ל, ועיי' השתדלות ראשי העיר, שהפצירו בו במהרש"ל להזקק לענין זה למען האמת. עלתה בידו להשיג הסכמת מהרש"ל להפסיד של ב"ד קראקא. כי ראה גם הוא ונוכח לדעת את העושק והעול מצד הבעל. ואוהבי הבעל חזרו על בתי דינין של אשכנז ועוררו אותם להתקומם נגד פס"ד של דייני קראקא. ואיש אחד, שמו "ר' מנחם", אשר לא ידענו מי הוא, סבב עם מגלה עפה על כל גלילות אשכנז, לקבץ פסקים נגד הפס"ד של הרמ"א. האיש הזה (כנראה מהתשובה הסתומה שבאה ברוב דברים) השתמש במקרה זה לעורר בדייני אשכנז את הגאון המקומית. למען יצאו נגד דייני פולין, שלקחו העטרה לעצמם לשפוך ממשלתם על עיר פראג בירת ביה"ם, שהיא נחשבת לגליל אשכנז. ביחוד התקוממו נגד זה רבני פרנקפורט וגורו, שהדין הזה צריך לבוא לפניהם, כי הם "קרובים אל החלל". כה התלקחה מריבה בין רבני אשכנז ופולין, עד שקם הגאון ר' שכנא, שהיה אז לעת זקנתו, בסוף ימיו, ושם קץ להמלחמה. בעזרו על יד תלמידו והסכים להפסיד שלו. נגד הכרעתו של זקן גאוני הדור לא יכלו רבני אשכנז להתקומם, והוכרחו לכון ראשם ולהניח את כלי נשקם מידם — והמלחמה שקטה. גם אחד מרבני ליטא, ר' נפתלי הירץ מבריסק, שמתחלה נטה להצד השני, כשראה את פסק דינו של ר' שכנא חזר בו וכתב עליו: "דברי הגאון הנ"ל נראים בעיני, כי הם נוטים אל צד האמת" (שם סי' י"ד), ומתנצל אח"כ על מה שצדד תחלה להיפך. כה נפלה עטרת חכמי אשכנז, ונחלם ירשו חכמי פולין. לא היו ימים מועטים, ורבים מרבני אשכנז בעצמם פנו אל הרמ"א בשאלותיהם, וכל ריב וכל תקלה בקהלותיהם הביאו אליו<sup>15</sup>). וכן ממדינת הגר ואיטליא הציעו לפניו שאלות<sup>16</sup>). כי שמעו הלך בכל המדינות ודבריו, שהיו נשמעים בנחה ובשלום, נתקבלו ברצון בכל מקום.

<sup>14</sup> בפולין נתנו לראשי הישיבות כל תוקף ההנהגה הרבנית, לתקן תקנות בעיר ובמדינה.

והרבנים היו כפופים להם. עיי' בס' כלולת יופי להרב ר"ח דעמביצער ב"שער העיר".

<sup>15</sup> מדוכסת מייסען באשכנז — תשו' סי' פ"ו. ממדינת מעהרן — סי' קכ"ד, מפפד"מ — סי' צ"א.

<sup>16</sup> שם סי' פ"ב ופ"ג.



## חיי היהודים בימי הביניים.\*

מאת דוד ילין.

(סוף).\*

י"ט. בתי הלמוד בימי הביניים.

תקופת „התחייה“ (Renaissance) באירופה הביאה תמורה כבירה בשיטות החנוך בקרב היהודים והנוצרים יחד. לפני זה עלו היהודים על כל בני יתר עמי אירופה בתרבותם ובידיעותיהם; אך בה בעת שהחלו ענני ימי הביניים מפנין מעל שמי החברה הנוצרית, החלו ימי התקופה הקודרת ליהודים, ובמאות שנות הגיוט אבדה להם מעלתם התרבותית לגמרי; ואם לא שקעו שקיעה רוחנית נמורה, הנה היתה זאת להם מפני החוקים או, בנוגע לחנוך ילדיהם, בשיטה התלמודית, אשר יסודה נכון ואמיץ ועוד טרם עבר זמנה גם עתה.

לחנוך הבנות לא נתקנו מעולם תקונים מסודרים בישראל, אך בכ"ו לא היו הנשים משוללות כל ידיעה. רבות מנשי ישראל נקראו בשם „מלומדות“; ואם לא למדו מפי מורים, הנה רכשו להן ידיעותיהן מפי אבותיהן ואחיהן, ותהיינה בהן גם רבות מצוינות בידיעתן ומפלפלות בפלפולה של תורה עם רבנים מפורסמים.

בכלל לא למדו הנשים לכתוב, אך לפעמים קמו גם בקרבן סופרות מומחות, ותעורנה לבעליהן במרוץ אגרותיהם, ובידיהן העתיקו בדיוק נמרץ ספרי למוד שונים לצרכיהם. אחדות מהן, כבת הגאון ר' שמואל בן עלי מבנדר<sup>1</sup>, ומרים שפירא אם משפחת לוריא העתיקה<sup>2</sup>, היו גם מלמדות לבתורים בישיבות גדולות; ודולציה בת ר' אליעזר מורמיוזא דרשה דרשות בשבת, אך אם נשים כאלה, המלמדות תורה ברבים, היו מעטות, הנה בביתה פנימה היתה האשה למורה תמיד, ורבים מרבני ימי הביניים מספרים, כי מוריהם הראשונים והטובים היו אמותיהם. ביחוד היה דבר החנוך המוסרי לחובה על כל אם בישראל.

וגם בדרך-עקיפין עזרו אנשים העבריות לטובת החנוך והלמוד. הן התנאו תמיד בהשתדלותן לאמץ את ידי בעליהן ובניהן ללמוד התורה. בכסף אשר נתנו להן בעליהן במתנה קנו ספרים תחת עצצועים, לת"ח עניים נודדים פתחו ביתן ברוח נדיבה, ולמען ברכ את בעליהן בלכתם לביהמ"ד ובשובם ממנו, השכימו קום ותאחרנה שבת<sup>3</sup>. ואת ילדיהן הובילו הן בעצמן אל בית הספר, עד כי היה הרבר הוה לאחד מן הטעמים אשר מפניהם נתן היתרון למלמדים נשואים על רוקים<sup>4</sup>.

\* עיי' למעלה חוב' כ"ג ע' 413.

<sup>1</sup> סבוב ר' פתחיה. — <sup>2</sup> Kayslering, Die jüdischen Frauen, p. 138. — <sup>3</sup> ס'

הפידים; מהר"ל ה' שמחות. — <sup>4</sup> כלבו פ"ח.



בכל קהלה בישראל היו בתי ת"ת למתחילים, אך המלמדים קבלו שכרם עפ"י רוב מהורי הילדים<sup>5</sup>). והעדה תמכה רק את הישיבות אשר בהן למדו אלה שהיה בדעתם לעשות תורתם אומנותם, והבחורים הלומדים ישבו בבית ראש הישיבה או בבית מיוחד להם.

שעות הלמוד רבו, ובחורף השכימו הילדים לקום כשעה או שתיים לפני עלות השחר ללכת לחדרים, וקשקוש וזני הפעמונים אשר על מספחות ספרי התורה היה להם לפעמים לאות, כי הגיע זמן הלמוד<sup>6</sup>). ויהיו לומדים עד הערב מבלי כל הפסק, מלבד עתות התפלה והאוכל.

ענשי הנוף היו נהוגים בכל תוקף, אף כי לא כל גדולי ישראל היתה דעתם נוחה מזה<sup>7</sup>); אך העונש לא היה קשה, והמלמדים הווהרו לבלתי הויק לילדים בנופם. במשך שלשה ירחים למד הילד את למודי הקריאה, ואחר כן החל להתרגל במשך שלשה ירחים שניים בקריאת חלק מפרשת השבוע בתורה; ובחצי השנה השני למד לתרגם את פרשת השבוע בשפה המדוברת. בימים ההם ומספר הספרים מרם ירב בארץ, ויהי המורה כותב לתלמידיו את שעור השבוע על לוחות עץ או אבן, ובכלותם ללמדו מחק אותו ויכתוב להם שעור חדש<sup>8</sup>). — בשנה השנית למד הילד לתרגם את תרגום אונקלוס על התורה בשפה המדוברת, ושתי השנים שאחריה הוקדשו ללמוד ספרי הנביאים והכתובים. בהיות הילד כבן עשר החל בלמוד המשנה, ובהיותו כבן שלש עשרה כבר ידע איזו מסכתות קמנות מן היותר חשובות שבתלמוד. ואלה הילדים אשר נועדו להיות תורתם אומנותם הוסיפו ללמוד את יתר חלקי התלמוד עד הגיעם לשנת העשרים.

על המורה היה ללמד את שעוריו מתוך הספר ולא על פה, אף כי היו הספרים מעטים ויקרים בימים ההם. מחיר ספר חמשה חומשי תורה היה קרוב לשכרו של המלמד במשך ארבעה חדשים. ויש שרואים ביקרת הספרים את סבת מנהג היהודים להתנועע בשעת תפלתם ולמודם, כי בהאלצם לקרוא רבים יחד בספר אחד היו נצריכים לכוף ראשם בכל רגע<sup>9</sup>). והרבר הזה עצמו היה גם הסבה לכבוד הגדול אשר חשו היהודים לספרים במשך ימי הבינים.

אך בכל יקרת הספרים היו היהודים משאילים ספריהם לדרושיהם בחבה יתרה. ובהיות לאיש שני בנים, "אחד אינו משאיל ברצון טוב ספריו ואחד משאילם ברצון טוב", חשב ר"י החסיד למשפט, כי על האב להוריש את ספריו לבן המשאיל ספריו ברצון<sup>10</sup>). ועיד חבת הספרים בכלל הננו קוראים בצוואת ר"י אבן תבון לבנו לאמר: "שמר ספרך שמירה רבה, ואם היית כותב ספריו כל בית באגרת מה טוב. ופקוד ספרך העבריים בכל ר"ח והערביים פעם בשני חדשים, והכרנים הקשורים פעם בשלשה חדשים. וכאשר תשאיל לאדם ספר כתבהו במזכרת קודם שיצא מן הבית, וכאשר ישיבהו העבר עליו קולמוס"<sup>11</sup>). חבת הספרים פתחה גם את טוב השעם בתרבות הישראלית. יהודי ספרד היו מחכבים מאד את הדיוק בסגנון ובכתיבה. את חכמת השירה ידעו כמעט כלם, ואשר לא היה מוכשר לחבר שירים נחשב לבעל "נפש עקרה". וכלם התאמצו לחקות בדיוק את גדולי משורריהם, ולא התירו לעצמם כל חופש בדרכי הלשון העברית, כהקליר וחבריו.

<sup>5</sup> תשב"ץ, ח"א, סי' ס"ד. — <sup>6</sup> רש"י, שבת דף נ"ח, ע"ב. בתי הספר היו קרובים לבתי הכנסת, ולפעמים היו שניהם בבית אחד. — <sup>7</sup> ס' חסידים, סי' תצ"ג. — <sup>8</sup> שו"ת הרשב"ץ, סי' ב'. — <sup>9</sup> כוזרי, מאמר בי סי' פ'. — <sup>10</sup> ס' חסידים, סי' תתע"ה. — <sup>11</sup> צוואת ר"י אבן תבון, הוצאת ערעלמאן, ע' 12.





כתיבה יפה ומהודרה כתיבה היתה על כל היהודים, אך בני ספרד ופרובינציה עלו בזה על כלם. ר"י אבן תבון אומר לבנו: "יפה כתבך וכתיבתך, כי יפי הכתב בכתיבה, ויפיו הכתיבה בקולמוס ובנייר ובדיו, ויפי כתב האגרת מראה עלי יקרת כותביו". ור"י האזובי, בן המאה הי"ג, כותב גם הוא לבנו:

וְעַל הַכֹּל בְּאַגְרַת שְׁלֹוּ הָהָה  
בְּסִפְרוֹ הָאֲנֹשׁ נִפְרָ וּבְקִתְבָהּ  
וְהִזְהַר בְּמִקְתָּבָהּ, בְּנִי, כִּי  
תִנְהַל לֵב לְהִזְוֹת זָכָה וּבְקָרָה.  
לְשִׁכְלָה שׁוֹלְחֵהוּ עֵדוֹת בְּרִנְיָהּ.  
נְעִים מִקְתָּב מִפְּאָר שִׁיר וְשִׁירָה<sup>(12)</sup>.

### ב. תכנית הلمודים.

חנוך ילדי ישראל עד מלאת להם שלש עשרה שנה היה שוה בכל העולם. הרת היתה יסוד לתכנית הلمודים בבית הספר, והחנוך שם לו למטרה את יצירת טיב הילד ורוחו יחד, בהתאמצו לעדן את רגשותיו ולהעשיר את אוצר ידיעותיו. התורה היתה למזון גם לשכל וגם ללב, ובוה צפון היתרון אשר לשטת ימי הבינים.

אך בחנוך בהוריהם נפרדו היהודים לארצות פזוריהם השונות. בקרב יהודי ספרד ואיטליה היתה תכנית הلمודים כוללת כל דבר חכמה ומדע. ועוד זמן רב לפני תקופת תחית המדעים הכללית מצאו להן כל השאיפות השכליות מקום בחוג התרבות הישראלית באיטליה, מן הקירת הרת ועד השירה והפלוסופיה וחכמות הטבע למיניהן. ובספרד הערבית רחב חוג התרבות עוד יותר, ובאחת הדוגמות לתוכן-הלמודים במאה הי"ב הגנו מוצאים את הענינים האלה: תניך, שפת עבר, שירה, תלמוד, הקירת הרת, למוד ההגיון לאריסטו, כללי אוקלידס, חשבון, הנדסה, חכמת הראות (Optik), תכונה, מוסיקא, מיכניקה, רפואה, חכמת הטבע ומה שלאחר הטבע<sup>(13)</sup>.

עפ"י חנוך כזה היו יהודי ספרד אנשים משכילים בהשכלה היותר רחבה, ותלמיד בית-ספר כזה, אחת היא באיזה ענף מענפי החיים בחר אחרי כן בגדלו, היה תמיד בקי בכל קניני הרוח של הימים ההם.

וכנגד הרחוב העצום הזה מצד אחד, הגה מצד אחר היה צר מאד חוג ידיעות היהודים ביתר ארצות אירופה. בכל זאת ברור הדבר, כי מדרגת השכלתם היתה נעלה הרבה מאשר נדמה עפ"י השקפה ראשונה, וידיעותיהם רבו מידיעות בני זמנם הנוצרים. רש"י לא ידע אמנם את חכמת החשבון הערבית, אך החשבונות שהוא מחשב בבאוריו המה מדויקים ומעידים עליו כי היתה לו ידועה עמוקה בעקרי כללי החשבון<sup>(14)</sup>. ובכלל לא היה אפשר להבין דברים רבים בתלמוד על בורים מבלי עזרת ידיעת החכמה הזאת. עד כי הגנו מוצאים בסוף ספר פסקין של אחד מרבני ארץ אשכנז במאה הי"ז רשימת כללי אוקלידס אשר ידיעתם דרושה להבנת דברי התורה<sup>(15)</sup>. וחשבונות הלוח היהודי, אשר ידעום רבני צרפת ואשכנז היטב, דרשו גם המה איזה ידיעות בחכמת התכונה.

<sup>(12)</sup> קצרת כסף לר"י האזובי. — <sup>(13)</sup> מפרק כ"ז לספר מרפא לנפש לר"י עקנין (ע' בספר (Güdemann, Das Jüdische Unterrichtswesen p. 42. — <sup>(14)</sup> ע"י רש"י, סוכה ח' ע"ב, ובחום נ"ט ע"ב. — <sup>(15)</sup> ע"י סוף ספר מעיל צדקה לר"י יונה לאנדוספר.



אפס כי את מדרגת בני ההשכלה הערבית-הספרדית לא השיגו המון היהודים אשר ביתר הארצות, וההבדל שביניהם לא היה רק בכמות ידיעותיהם אשר רכשו להם, כי אם גם בהשקפתם. באשכנז ובצרפת לא היה כל למוד נחשב לבלות בו זמן, מלבד עניני הדת. הלמוד הדתי ספג את כל רוחו של האיש. ולמוד חכמת מה שאחרי הטבע נחשב לא רק לבלתי מועיל, כ"א גם למסוכן, בהיות החכמה הזאת חותרת חתירה מתחת לאמונה, ותוצאתה היא הכפירה. ויהודי ספרד ואיטליה חשבו אמנם את הדת לתכליתה האחרונה של התרבות, אך למען הגיע אליה ולדעתה על בוריה, נחויץ לו לאדם לדעת את כל יתר המדעים. אחרי אשר באר ר"י אבן כספי בצוואתו לבנו, כי עקרי יסודי היהדות אינם להאמין, כ"א להשיג את מציאות ה' ואחדותו ודרך אהבתו ויראתו, הוא מוסיף לאמור: "ואיך אדע שהוא אחד? אא"כ אדע מהו האחד, כמו שהתבאר בס' המורה וספרי מה שאחר הטבע ובספר האלהות לאריסטו, וכו'; וכן מצות לאהבה את ה', וכן שנירא ממנו, וכו'; ואין מי שידע זה או יבין זה אלא היהודים ספרי הטבע ומה שאחר הטבע"<sup>16</sup>.

ור' ידעיה הבררשי, אשר היה גם הוא מבני ההשכלה הזאת, מפיץ אור יותר בהיר על הענין הזה ומוכיח, כי ההתעסקות בחכמות החיצוניות איננה מתנגדת לאמונה השלמה בה' או למעשה המצות. באגרתו המפורסמת, אשר שלח להרשב"א, הוא אומר: "ואלו אמרה יהושע בן נון מפומיה (לאסור על בני פרובינצה את למוד ס' מורה הנבוכים) זאת לעולם לא יאבו שמוע; כי על כבוד הרב הגדול וספריו הם חושבים להלחם, ועל קרושת תורתו ימסרו ממונותם ותולדותם ונפשותם כל עוד נשמת רוח חיים באפסם."

אנשים הכותבים בסגנון כזה היו עומדים בלי תפונה בשורה הראשונה של חלוצי תקופת "תחית הספרות", לולא שמו הרדיפות והנגישות החיצוניות את ידן הקרה על אש-צמאונם העזה למדע ולחכמה. ואמנם, הנה החקירות החדשות מגלות יותר ויותר, כי אך בחוקת חיד של סבות חיצוניות הוגו יהודי ימי הביניים מטמלת העבודה והמפעל בעצם תקופת "התחיה". אך אם נבצרה מהם בתגרת ידי צורריהם לאכול מפריה, הנה בכל אופן היו המה נוטעיה ומצמיחיה. אחרי אשר הלפה עברה השכלת הערבים, והלמודים הלטיניים לקחו מקומה, היו יהודי פרובינצה מושיש בכל הקנינים הרוחניים הדרושים להנהגת התמורה הזאת; עד כי רנן אומר, כי "אחד הטעמים אשר בשבילם אחרה צרפת לקחת חלק בתמורה הגדולה הזאת, הוא מפני כי בערך שנת 1500 לא היו בה כמעט כל יהודים, ויהודים אשר עזרו לפרנסוא הראשון ביסוד בית מדרשו היו מבני איטליה"<sup>17</sup>.

### כא—כב. שעשועי ימי הביניים.

רוח עליונות מרחפת על פני חיי היהודים בימי הביניים, ובכל שעשועי התקופה ההיא לא יפקד מקומם. חוון יהודים ממצאי מיני שחוק אמנם יקר הוא, אך בכל ראותם דבר טוב ונעים לא נמנעו מלקבלו; ואך לעתים רחוקות שמה יד הדת מעצור לחדותם בכל התענוגים השונים אשר היו חייהם מוכשרים לקבל. יום המנוחה לא היה יום קודר לישראל, והמיוול בו היה לאחד מתענוגיהם החביבים

<sup>16</sup> ס' המוסר לר"י אבן כספי, נדפס בס' טעם זקנים לר"א אשכנזי. — Renan, Les Ecrivains Juifs français du XIV Siècle, p. 393



עליהם, ובימי החג פשטו אל הנהרות לרוות עננ כמראה הדגים השטים במים, וגם אוכל הביאו אתם להשליך על פני המים ולראות בפזו הדגים הנה והנה ללקוש אכלם.<sup>18)</sup>

לפנים נתנו היהודים לבם גם לשעשועים העשויים להנך את הגוף ולחזקו, כתרגילי המרוץ, וירית החצים למשרה, ומשא אבנים גדולות והרמתן בידים למען חזק את כח השרירים.<sup>19)</sup> אך כל אשר הוסיפו ימי הבינים להתקדם כן הוסיפו השעשועים השכליים לרשת מקומם.

הציד נחשב בעיני ישראל מאז לשעשוע אכזרי ולרבר אשר הוא מדרכי הגוים, ואחד מגדולי ימי הבינים אומר: „כל מי שצד חיות בכלבים כעין הגוים לא יראה בשמחת לזיתו“<sup>20)</sup>. ובכל זאת נמצאים רמזים המוכיחים, כי איוז מן היהודים למצער לקחו חלק בו<sup>21)</sup>; ובפרובינצה היו ליהודים עופות דורסים מלומדים, אשר לקחום אתם בצאתם לצוד ציד<sup>22)</sup>.

בחבה יתרה מזו התעסקו בשעשועי הקמפון ויתר תרגילי הפרשים אשר אינם מביאים לידי אכזריות נגד החיות. אך ברב הארצות לא הרשום לשאת כלי נשק גם בשכונותיהם עצמן ולהגן על נפשם<sup>23)</sup>. בספרד הוקירו היהודים מאד את הוכות לשאת נשק, ויתחשבו על הפרשים, ובשמות כשמות האצילים קראו לנפשם. ובפרטונגל הוגר עוד בשנת 1481 למלך יואן השני כדברים האלה: „התכוננו בפרשים יהודים רוכבים על סוסים ופרדים עדוים פאר, והמה לכושים אדרות יפות, ומעילים, ומקטורי משי, וחנורות מוזהבות“<sup>24)</sup>.

השחוק בכדורים היה גם הוא חביב על היהודים, ועוד מימי קדם היו אנשים, וביחוד נשים, משחקים בהם ביו"ט ברחובות ובכל מקומות הצבור הרחבים<sup>25)</sup>. במקום כדורים השתמשו לפעמים בפירות עגולים, באגוזים ותפוחים, וגם בכיצים ובאבנים עגולות. והילדים שחקו גם בשחוקי-המערכות, בהחלקם לשתי מערכות, וכל אחת מהן בחרה לה מקרבה מפקד או מלך, ובכל כחה התאמצה לקחת את אויבתה בשבי.

אך השעשוע הגופני היותר נפרץ בקרב היהודים היה המחול. ויותר ממה שהיה לתענוג למחוללים עצמם היה כאמצעי להעיר את ההרהור וההתלהבות בקרב הנאספים כלם. ולכן הצטינו מחולות היהודים תמיד בתנועות ובקפיצות רועשות וברלונים במעגל, ויתר מאשר בעמדת חן או תנועות מדורות<sup>26)</sup>. במין מחול כזה, המיוחד לגברים, מובן כי לא היה מן הנמוס שתתערבנה בו גם הנשים. בכל זאת נראה לפעמים בין בני המון העם נטיה למחולות-התערובת. לדבר הזה התנגדו ראשי הדת פה אחד, ועל העוברים דרשו את הכתוב: „יד ליד לא ינקה רע“ וחסידו ישראל אמרו: „אפילו בשעת ההפסד והאבל אמרין אנשים לבד ונשים לבד, כ"ש בשעת השמחה“<sup>27)</sup>. גם הילדים הקטנים שחקו בחוצות רק עם בני מינם<sup>28)</sup>. הותר האחד אשר ותרו חכמי ישראל הוא, כי יוכל הבעל לרקד עם אשתו, האב עם בתו, האם עם בנה, והאח את אחותו<sup>29)</sup>. אך היו מקומות אשר לא השביע הותר הזה את ההמון רצון, ויהיו בחורים ובתולות וגם נשואים ונשואות אשר לא שמעו

<sup>18)</sup> מהר"ל הלכות יו"ט. — <sup>19)</sup> הירונימוס בבארו לזכריה י"ב ד'. — <sup>20)</sup> שו"ת מהר"ם מרוטנבורג, הוצאת מיקי-נרדמים, ע' 7, סי' כ"ז. — <sup>21)</sup> Zunz, Zur Geschichte, p. 173. — <sup>22)</sup> Jacobs, Jews of Angevin (Berliner, Aus dem inneren Leben p. 17. — <sup>23)</sup> England, pp. 75, 260; Revue des Etudes juives, IV. 38. — <sup>24)</sup> The Cortes of Evora, Lindo, p. 317. — <sup>25)</sup> תוספות, ביצה י"ב ע"א. — <sup>26)</sup> Nowack, Lehrbuch der Hebr. Archäologie, I. p. 279. — <sup>27)</sup> ספר ארחות צדיקים, שערי השמחה. — <sup>28)</sup> ספר חסידים, סי' קס"ה, קס"ט. — <sup>29)</sup> שו"ת מהר"ם, בית י"ד.



לקול האסור וישבו לרקד יחד<sup>80</sup>). ובתקופת ההויה הרתית אשר התעוררה לרגלי שבת צבי משיח השקר פרצו פרצות רבות ע"י מחול התערובת אשר החזיקו בו מעריציו<sup>81</sup>. על השעשועים השכליים אשר עסקו את מוח היהודים יחשבו משחקי החשבון, כנמטריאות, אשר היו חביבים עליהם עוד מימים קדמונים; ומשחקי הפסוקים, אשר היו לענין לילדים, בהגד האחד מהם פסוק אחד, ועל העומד בצדו היה להחל בפסוק אחר אשר ראשיתו כאחרית הפסוק הראשון<sup>82</sup>); ומעט דומה למשחק הזה היה „שחוק הסמך והפא“, הן האותיות המרמזות בס' חמשה ח"ת על הפרשיות הסתומות והפתוחות, כי כל ילד בחר באחת משתי האותיות האלה ואחרי כן פתחו את ס' חמשה חמשי תורה באקראי, וספרו את הסמכין והפאין האלה אשר ברף ההוא, והילד אשר רב מספר האות אשר בה בחר על האות אשר בחר בה רעהו — היה המנצח<sup>83</sup>).

שחוק ה"רבי", אשר בו לבשו הילדים בגדי מלמדס ויחקו את תנועותיו, היה אחד מן הרכבים אשר שמח ביותר את לב הילדים בימי הביניים, וגם הגדולים לא אחרו לקחת חלק במהתלה הזאת, וביחוד ביום הפורים; ויבחרו להם אנשים נסים המחווננים בכשרון החודר וההתול, ויתחפשו כרכנים, ורשות נתנה להם לשחק בכל קדש ולתת את רכס האמתי ללעג בתנועותיו, ברבורו, בעמדתו, ובמנהגיו.

והספרות גם היא לקחה חלקה בשחוק ממין זה בספרי החקוי אשר חוברו לפורים. ויהיו מהם אשר חקו את סגנון הפלפול התלמודי, ומהם אשר חקו את נסחות התפלה, ותוכן כלם הוא לשבח את תענוגי השתיה („מסכת פורים“, או „סדר ליל שפורים“).

החידות היו שעשועי השכל היותר נפרצים בקרב יהודי ימי הביניים, עוד מימי קדם נודעה להן חבה יתרה מצד היהודים. פרשה ל' במשלי היא מחרוזת חידות מוסריות, ופרשה י"ז ביחוקאל גם היא חידה יפה ומפורטה, אשר פתרונה המוסרי בצדה. בתלמוד ובספרות הרבנית נתנה צורת חידות למאמרי מוסר רבים, כמו: „איהו גבור? איהו חכם? איהו עשיר? איהו שומע?"; וגם בסדר ההגדה לליל הפסח פלסו להן נתיב בשירת „אחד מי יודע?“. — בימי הביניים רבו החידות על ענינים של למודים שונים, כחידת הראביע על אותיות אהו", המלאה חרודים ושנינות בכל שורה ושורה. רוב החידות נאמרו בדרך שיר, ותהיינה לענין לרבים ממשוררי ימי הביניים, וגם כמקצוע הזה הצטיין הראביע בחידותיו השונות על שמות העצמים הפרטיים.

שחוק „השך“ היה כבר במאה הי"ב לשעשוע נפריץ בקרב היהודים, וכנראה פריץ לו דרך ביניהם בראשונה בתור שחוק של נשים. ואמנם רבים ממשחקי הבית של יהודי ימי הביניים הובאו אליהם ע"י הנשים. בשחוק הזה שחקו עפי"ר בימי השבת וההגים מבלי לעורר התנגדות חוקה מצד הרבנים, ולכבוד השבת היו עושים את צורות השחוק כסף. ואם נמצאו בקרב הרבנים אחרים אשר התנגדו לשחוק הזה, הנה לא מצד השעשוע שבו התנגדו לו, כי"א על אשר הכניסוהו רבים בחוג המשחקים העשויים להרויח ולהפסיד בס כסף. רק במאה הי"ז נשמעו תלונות כנגדו על אשר בו „הוצאת זמן לכשלה“; ובלי תפונה היה יסוד לתלונות האלה, בהמצא אנשים אשר השקיעו בו מוחם וזמנם משך שעות רבות ביום<sup>84</sup>). אך כנגד המתנגדים המעטים רבו היהודים אשר הביטו על השחוק הזה בעין טובה, מפני כי לא רבה רעת תוצאותיו כאשר ביתר המשחקים התלויים בגורל. ויהיו גם

<sup>80</sup> שם. ועי' גם בס' שו"ת זכרון יוסף, סי' י"ז. — Graetz, Geschichte, X. 222. <sup>81</sup> — <sup>82</sup> ס' חמדיים, סי' תרמ"ד. — Löw, Lebensalter, p. 289. <sup>83</sup> — <sup>84</sup> שבט מוסר, ס' מ"ב.



אשר למדרוהו את בניהם למען יסבו פניהם משחוק הקלפים והדומים לו<sup>(86)</sup>, ובכל אופן היו בין גדולי ישראל בני המאה הייב אנשים אשר הצטיינו בחריצותם בשחוק השך, ויכתבו גם שירים לכבודו.

וכנגד זה לא הרלו חכמי ישראל בכל עת להרים קול מחאתם כנגד המשחקים התלויים בגורל. שחוק הקוביא נבזה בעיני חכמי התלמוד. כל המשחק בו נחשב ל"איש שאינו עסוק בישובו של עולם", וערותו פסולה. והכסף אשר הרויחו המשחקים בו נחשב לגולה<sup>(86)</sup>. אך בימי הביניים, ביחוד בארצות צרפת ואשכנז, פרץ בישראל שחוק הקוביא ויתר משחקי המזון, כמו "גפרד או זוג?", "הכל או החצי?", "ישר או הפוך?"<sup>(87)</sup>, התחרות בהפרחת יונים והטלת גורלות. ובמאה הטי"ו, היא העת אשר בה נודע כבר שחוק הקלפים באירופה כלה. לקח השחוק הזה חלק בראש גם בין אלה מבני ישראל אשר הפשו להם מקורי שעשועים. בעת ההיא פרצה התאווה למשחק הזה בכל עוה, ולא רק את האנשים הפשוטים והבוערים לכדה ברשתה. כי גם גדולים וחכמים גפלו חללים לתוקף קסמה, והמזון שבהם היה רבי יהודה אריה ממדינא, אשר היה בוניציא מורה ומשפך ברבים, ורק תאותו לשחוק הקלפים היתה בעוכריו מימי נעוריו ועד זקנה ושיבה. הוא הכיר אמנם היטב, כמה מן הכעור יש בדבר הזה, ועוד בימי בחירותו כתב נגד השחוק הזה ספר בשם "סוד מרע", אשר תורגם ללשונות שונות, אך לא יכול לשלוט ברוחו גם אחרי קבלו על נפשו פעמים רבות לעזוב מנהגו זה. אז קמו רבני עירו ויחרימו בחרם חמור את כל איש מבני עדתם אשר ישחק בקלפים במשך שש שנים מהיום ההוא, אך הוא התאמץ בכל בקיאותו וידיעתו העמוקה בתורה לבטל תקנתם בפסק ארוך אשר חבר על אודות הדבר הזה<sup>(88)</sup>.

אך טובי ישראל לחמו בדרכים שונים נגד פרצת שחוק הקלפים. אנשים פרטיים קבלו על נפשם כנגד ובשבועה בפני עדים, ולפעמים גם ככתב, להמנע מן המשחק הזה<sup>(89)</sup>; עדות שונות, וביחוד באיטליה, תקנו תקנות לעצמן לבלתי השתקע הרבה בכל מיני המשחק אשר בהם אבוד מזון<sup>(40)</sup>; בעלי המוסר הרימו קולם כדברי תוכחה הנאמרים פעם בכובד ראש ופעם בדרך התול כנגד אלה הממלאים כיסם כסף על חשבון חבריהם האמללים<sup>(41)</sup>; ספרי מוסר כספר "חסידים" דברו קשות נגד השחוק בכסף, ועל הרויח אשר ירויח המשחק הביטו כנועל נפש; המשוררים חברו שירים בעברית וגם בורגון נגד התוצאות הרעות והמהרסות אשר למשחקים כאלה; והאבות הוהירו את בניהם לבלתי הלכר בפה; "הפסד, הוא השחוק שמפסיד בו אדם מעותיו וכבודו וימיו, ואם ירויח קורי עכביש יארג" — אומר הרמב"ם לבנו. והר"י בן הרא"ש מצוה את בניו לאמור: "גם שחוק למעות אל תשחקו כי גם הוא ענין של גולגים", ואיש אחר מבקש מבניו לבל ישחקו כ"א ביו"ט, והנשים גם כר"ה, וגם בימים ההם לא ישחקו בכסף כ"א במיני מזון או בביצים<sup>(42)</sup>.

אך כל ההשתדלות הטובה הזאת לא נשאה פרי, ובשנת 1520 נמצא גם שמש בית הכנסת באחת מערי הריין אשר כל עסקו היה לצייר קלפים, וחותנו הניש קובלנא בפני השר על איש יהודי אחר אשר השיג גבולו בהביאו קלפים שנעשו במקומות אחרים<sup>(43)</sup>.

<sup>(86)</sup> Berliner, (Schudt, Merkwürdigkeiten, II\*. I — <sup>(86)</sup> סנהדרין כ"ד ע"ב. — <sup>(87)</sup> Aus dem innern Leben, p. 12 — <sup>(88)</sup> בחינת הקבלה, ע' IX, ופחד יצחק, ערך "חרם שלא לצחוק". — <sup>(89)</sup> 682, 738 (1864) בן-הנניא, Dukes. — <sup>(40)</sup> Jubel. — <sup>(41)</sup> Jewish Quar. schrift (בחלק העברי ע' 57). — <sup>(42)</sup> אבן בחן, הוצאת למברג, ע' 28. — <sup>(43)</sup> Mone's Zeitschrift für die Gesch. des Ober-terly Review III. p. 436 — <sup>(43)</sup>



## בג—כד. התרועעות בין היהודים והנוצרים.

אם את החקים בלבדם נקה לנו לקו בכואנו לשפוט על דבר היחס שבין היהודים והנוצרים בימי הביניים, תצא לנו תמונה מעציבה מאד. אך הנה החקים רגילים להבטל, והיחס האמתי שבין היהודים והנוצרים היה במשך תקופות ארוכות שונה הרבה מזה אשר השתדלו אספות הכנסיה לכונן בארץ. כי אמנם כל מגמת פעולת הכנסיה על מחוקקי חקי ימי הביניים היתה להקים קירות מבדילים בין הנוצרים והיהודים, ואספה התחרתה את רעותה בהצעותיה, איככה להבדיל את היהודים יותר ויותר כבני כתר נפרדה.

עד קצה המאה הייב היו היהודים בכלל בידידות את שכניהם הנוצרים, ואך במאה הייב התהווה השנוי הגדול במצבם. מסעי הצלב, כפירות המאה הייב והתפתחות הנוירות, השפעת האפיפיור אינוצנץ השלישי, המות השחור והמבוכות הדתיות של ימי הריפורמציון — אלה היו המניעים הראשיים בתולדות צרות ישראל ככל ארצות אירופה.

באיטליה צמחה השנאה לישראל בקרב עם הארץ עצמו, ויען כי יצאה מתוך הספירות השפלות, לכן מצאה יד ראשי הארץ למושול בה ולכבשה. האפיפיורים עצמם (מלבד אינוצנץ השלישי) הנינו תמיד על היהודים היושבים על ידם, בה בשעה אשר חזקו פקודותיהם על בני כל הארצות האחרות לדרוף בהמת נקם את היהודים הגרים בחוסם. הכהנים באיטליה לא היו קנאים מלהיבים את ההמון, עד עבור המאה השני. משוררי איטליה היו הרבה יותר נוחים ליהודים ממשוררי אשכנז; וגם בקרב האצילים האיטלקים, אשר שמו לבם למסחר, לא רבו ככה רגשי הקנאה והבוו ליהודים הסוחרים כאשר בקרב האצילים בעלי הקרקע, אשר ביתר הארצות.

לא כן היה הדבר בארצות האחרות, כי שמה ירדה השנאה לישראל תמיד מבני השרדות העליונות אל ההמון, ושנאת עם הארץ ליהודים היתה רק יצירה מלאכותית. בימי מסע הצלב הראשון הנינו בני ההמון בארצות הרין על היהודים מחמת הפרשים נושאי הצלב, ורק במסע השני פעלו הדברים הלוהטים של הנויור רודלף על לבות ההמון לעוררם להכריח את הכופרים להמיר דתם או להחרימם כלה<sup>44</sup>).

ומגרי המדרים מבני הכתות העליונות היו רבים ושונים. הנוירים הנודדים היו ראשית רעה לישראל, בהפיצם בכל מקום בואם רגשי קנאות נפרזה נגדם; ועל ידם עורו גם המומרים היהודים, אשר הפצו להראות את בני אמונתם החדשה את אמון רוחם לה ברדפם את העם אשר ממנו יצאו. במאה השני נוסדה אגודת הישועים, ובכל מקום בוא שליחי ליוולא הרעילו בהסתתם החרישית את רוח המחוקקים ויעוררום לחדש חקים מצויקים לישראל. אסכולסטים, מלומדי הדת הנוצרית, כאלברטוס הגדול ותומס אקווינוס, אשר חכבו את ספרי המחקר של חכמי ישראל וישתעשעו בם, ומהלכים היו להם בקרב היהודים, עורו גם המה לרעה; האחד חתם על גורת שרפת ספרי התלמוד, והשני מלא פיו אלה, וספריו כתובים בסגנון המעורר את קוראיהם לדכא את היהודים עד מות; כאלו אמרו להתרצות אל בני עמם ולכפר על עון התקרבתם אל היהודים.

העלילות המיוחדות אשר שמו את ישראל לחרפה בנוים, גם הן יצירות ראשי עם הארץ הן. עלילת הדם, אשר המיטה על היהודים שואות נוראות, יצאה מקרב המסיתים הקנאים; והתלונה הנשמעה תמיד נגד היהודים, כי חסרי הרגש החברתי המה, גם היא איננה פרי דמיון ההמון. בהתבונן מלומדי הדת הנוצרית, כי חקי היהודים אוסרים עליהם

.Depping, Les Juifs dans le moyen âge, pp. 396, 397 (44 — .rheins, XVII, 265



לאכול יחד את הנוצרים, ובראותם עד כמה המה מקשים את לבם לבלתי קבל עליהם את דת מושליהם, הפיצו את הרעה, כי אין בלב היהודים כל רגש חברתי, וכי שונאים המה למיטיביהם. ואת דבר השנאה הזאת לכל המין האנושי, אשר יחסו לישראל, השמיעו באוני העם השכם והשמיע, עד החלו להאמין בה בכל לב. המשוררים קבעו את הרעה הזאת בלב האצילים, והנוירים הכניסוה בלבבות ההמון. ואם האמין העם, כי דם היהודים הוא שחור ומעופש, וכי על שפלותם יעיד ריח רע, "ריח היהודים", הגורף מהם, אשר רק ביד הטבילה להסירו מהם<sup>45</sup>, אם חשב ההמון את כל היהודים לקוסמים ולמשליכים רעל במימי מעינותיו — הנה גם אחריות כל הדבות האלה על ראש מנהיגי הכנסיה תחול. רדיפות הכנסיה היו עפ"י רוב מעין "יסורים של אהבה", בחפצה לחונן את היהודים באושר הנצחי. אך מה יכול בן ההמון לחשוב, בראותו כי בכל מועצה ממועצות הכנסיה מתהרשות הגזרות היותר קשות על ישראל; בראותו את התלמוד מחרם ונשרף, והיהודים עצמם מוצאים להרג ע"י האנקוויזיציון; בשמעו את פקודות האפיפיורים המזהירות את כל נוצרי מאמין להתרחק מהם תכלית הריחוק ולבלי קבל כל שירות מצדם ולבלתי עשות להם כל שירות; בראותו כי היהודים והזונות נדונים יחד בספרי החקים כטמאים ומטמאים<sup>46</sup>?

והיותר רע במחזה הזה הוא, כי בכל עת אשר היה לב ההמון נכון להתקרב אל היהודים באה הכנסיה ותקם קיר מבריל ביניהם. במאה השניו נרפא ההמון מהר ממכות המות השחור הגוראות, ורגשי ירדות החלו להתעורר בקרב לבו. והנה באה הכנסיה ותאסר על הנוצרים לרחוץ ולאכול ולשתות יחד את היהודים, ותשנן להם את האמונה, כי היהודים המה שונאי אלהים ואדם.

ואיך התנהגו היהודים במצב הזה?

בכלל השיבו היהודים אהבה תחת אהבה ואיבה תחת איבה. אך בנוגע למוצא רגשי הקנאות והסבלנות ראה נראה נגוד מפליא. כי בה בשעה שבקרב הנוצרים יצאה מכני העליה תורת הקנאות, והמון הנוצרים בכלל היו יותר סבלנים מכהניהם ומחוקקיהם, היו חכמי ישראל המטיפים את תורת הסבלנות בפני ההמון, אשר לא הצטין כמוהם ברגשות האלה.

והדבר מוכן. לב חוקר־הדת הנוצרי היה מלא חפץ עז להכניס את היהודים תחת כנפי דתו, ובהבצר ממנו חפצו הגיע תמיד להתמרמרות ולרגשי משטמה, והוקררהדת היהודי לא הרגיש מאומה מהחפץ הזה בנוגע לנוצרים, כי עפ"י השקפת היהדות יש לחסידיו אוה"ע חלק לעוה"ב גם מבלי בואם לחסות בצל היהדות.

הרמב"ם סבל בעצמו הרבה מתגרת קנאות האישלם בספרד ובמארוקו, "בצאת חרב אבן תומארת בעולם", ובכל זאת דבר תמיד בסבלנות יתרה בנוגע לאישלם. ור"י הלוי, אשר חי בדרור שלפניו, אומר בספרו הכוזרי: "וכן תורת משה, כל אשר בא אחריה ישתנה אליה באמתת ענינו, ואם הוא כנראה רוחה אותה. ואלה האומות הן הצעה והקרמה למשיח המחוכה, אשר הוא הפרי, וישובו כלם פריו כאשר יודו לו, וישוּב העין אחד"<sup>47</sup>.

הסבלנות הזאת שורשה עמוק עמוק. ר"י הלוי משתמש ברעיונות נוצרים ובסגנון לשונם; אבי הרמב"ם משתמש במכטמאים של הקירית הדת האישלמית ומאחדים ממאמריו נשמע כהד קול הקוראן; ספר "חובת הלבבות" המפורסם מדבר ברוח הניירות הנוצרית

<sup>45</sup> (Deppey, Les Juifs dans — Tovey, Anglia Judaica p. 95; Schudt. II. 344) <sup>46</sup> <sup>47</sup> (le moyen âge, p. 228 — כוזרי, מאמר ד', סי' כ"ג).



בהתלהבות ויצאת מן הלב; בספר "העקרים" נראה ברור את השפעת חוקרי הדת הנוצרית; והר"י אברנאל מזכיר בכאוריו שמות רבים מחכמי הנוצרים בכבוד.

אך רוח הדרשה הובאה בקרב הנוצרים ע"י המומר הקנאי ניקלוס דונין, אשר התאמץ בשנת 1293 בדבר גורת שרפת התלמוד. המומרים היהודים היו אדוקים באמונתם החדשה הרבה יותר מהנוצרים עצמם; והמה היו מהרשי ההמצאה האכזרית של וכוהי הדת בפני קהל ועדה. אך לשוא נסו היהודים כל כחם להחליץ מהרשת הדקה המזורה להם, והתוצאות המעציבות באו בהכרח. קנאת הדת עלתה למרומה, ובעקבות כל וכוה גדול הוכן מטבח ליהודים או כי החרמו ספרי דתם.

המעורר הראשון לזכוחים בפומבי היה המומר פבלו כריסטיאנו, והכוה אשר היה בכרצלונה בשנת 1263 בינו ובין מתנגדו הלוחם הכביר, הרמב"ן, הביא בעקבותיו את בקורת התלמוד ע"י הכהנים הדומיניקנים, והרמב"ן עצמו החרם מספרד כמגדף.

במאות השנים הבאות רבתה ההתמרמרות בין המתוכחים, ובשנת 1413 החל כטרטווה הוכוה היותר מצוי, אשר ארך כשנה ותשעה ירחים, ורגשי משטמת ההמון ליהודים עלתה על ידו למרום קצה, כי השתמשו בו באמצעים היותר מלהיבים את לב ההמון. הצלב הובא אל מקום הוכוה בשירים ובוטירות, ובתוכחות לוהטות פנו אל היהודים וידרשו מהם להכיר את אמתת הדת הנוצרית.

האונס אשר נאנסו רבים מהיהודים לבוא אל כתי תפלת הנוצרים לשמוע דרשות נגד היהדות, התחזק בכל תוקף בהתעורר בקרב הנוצרים בראשית המאה הש"י החפץ האדיר להכניס את היהודים תחת כנפי הכנסיה. כבוא היהודים אל הבית בדקו את אוניהם לראות אם לא סתמון בצמר נפן, ומשניחים הפקרו להתבונן אם לא נרדמו בכל משך שתי השעות אשר נקראה הדרשה באוניהם<sup>48</sup>), ופעמים רבות היתה המרת יהודי אחד למצער לחלק מסדר היום.

אך, בצד אלה הפגישות מאונס, בין היהודים והנוצרים, רבו גם מקרי הידידות וההתקרבות הספרותית בלי כל תערובת כונה רעה, ואיטליה לוקחת בזה חלק בראש. הארץ הזאת היתה בכל הזמנים למקום ידידות ספרותית בין היהודים והנוצרים. במאה העשירית היה הרופא היהודי המלומד דונולו והכהן הנוצרי נילוס ירדים אהובים מימי ילדותם, ובגדלם התוכחו בעניני ספרות<sup>49</sup>). אחריהם היו ר"י אנטולי ומיכאל סקוטוס לירדים נאמנים תחת השפעתו הטובה של הקיסר פרידריך השני<sup>50</sup>). וממקורי ידידות כאלה יצאו אחרים מתרגומי ספרי הערבים אשר הביאו לאירופה את ספרות יון הקדמונה ואת חכמתה, כי היהודים תרגמו את הספרים הערבים לעברית, ואת ידידיהם הנוצרים עזרו להעתיקם מעברית ללטינית<sup>51</sup>).

והידידות שבין דנטי המשורר האיטלקי ועמנואל המשורר היהודי היא החשובה בכלן, שני האנשים האלה היו קשורים כנראה בקשר יותר אמיץ מירידות מצויה, עד כי כמות דנטי שלח עורך הדין בוסוני די אגוביו שיריזוב לעמנואל היהודי לנחמו על מות המשורר הגדול הנוצרי<sup>52</sup>). וגם ידידות ריכלין ליהודים צמחה על אדמת איטליה, בפגשו את הר"ע ספורנו ברומי.

הכה אשר משך את ריכלין אל היהודים לא היה רק דבר הבנת כתבי הקדש, כי

Berliner, Persönliche Beziehungen, (49 — Berliner, Rom, II. (2) p. 87 (48 — Steinschneider, Hebr. Uebersetzungen (51 — Ibid. p. 10 (50 — p. 4 — Geiger, Jüdische Zeitschrift V. 268; Steinschneider, המוכיר, XL 52, XIII. 115 (52



גם הקבלה היתה בקסם להושיבו, הוא ועוד חוקרים נוצרים רבים, לרגלי חכמי ישראל. האיטלקי היותר חשוב בחלק האחרון בהמאה הט"ז, הנראף פיקו די מירנדולה, למד את השפה העברית ואת הקבלה מפי הריא דלמידיו ורי אלימן וכירות אתם ברית ידידות.

כמובן, היו גם נוצרים אשר שמו לבם ללמוד עברית וקבלה למען תהיינה בידם כנשק להלחם בו ביהדות, ובמצב כזה התעוררה השאלה, אם מותר ליהודי ללמד את התורה לנוצרים ולהכניסם בחררי-חרריה של היהדות? וכמובן, היו רבים אשר התנגדו לדבר הזה מאד; אך הרמב"ם לא נטה אחריהם, ובסכלנותו הידועה אמר: „ויש ללמד המצות לנוצרים. . . כי הם אומרים ומורים כי תורתנו זאת היא מן השמים. . . והיא כתובה אצלם בשלמותה“<sup>53</sup>. דעתו זו נתקבלה באיטליה, ומלבד האנשים הנזכרים, היה שם גם ר' אברהם מבלמס מורה לגוינאני ההגמון, ונידו רגנוני למד תורה מפי ר' יעקב מנטינו, ואליעזר די ויטרבו החליף אגרות בלטינית על אודות כתבי הקרש עם ההגמון סירלטי, והר"א בחור המדקדק למד תורה לנוצרים רבים, ולו ולר' יעקב לואנס ולר"ע ספורנו צריך לפנות מקום רחב ידים ביצירת הריפורמציון הפרוטסטנטית.

ואם אמנם הידידות הספרותית נמצאה רק בארץ איטליה, הנה היו עוד מיני ידידות אחרים גם בשאר הארצות. המסחר הביא את היהודים להתקרב אל הנוצרים, ובכל חלקי אירופה השתתפו פעמים רבות יהודים ונוצרים יחד בעסקיהם, למרות חקי ימי הבינים, אשר השתדלו בכל עו לעצור בעד ההתקרבות היתרה ביניהם. בראשית המאה ה"א שנו בליאון את מועד השוק מיום השבת ליום הראשון למוכת היהודים<sup>54</sup>. פרש גרמני בן המאה הט"ז, אשר קבל כפעם בפעם אורחים יהודים בביתו, הסיר את הצלב מעל מעילו כבואם אליו, למען לא יפקדו בדרשם לשלומם בקידה. נוצרים נתנו מתנות לבתי הכנסת, ופועלים נוצרים בנו אותם<sup>55</sup>. ויהיו ביניהם גם רבים אשר באו לראות בחגיגות היהודים, ועד המאה הח' והט' שמרו רבים מהם את יום השבת יחד עם היהודים<sup>56</sup>.

והיהודים מצדם גמלו גם הם לשכניהם בדרך זו. ויתנו מתנות לנוצרים ביום ל"ג בעומר, ביום הפורים, וגם בימי חגי הכנסיה<sup>57</sup>. אף היו בהם אשר בקרו את הנוצרים בכתיהם וישתו אתם יין, אשר לא כדעת חכמי התורה, ואהדים מהרבנים התירו את הדבר מפני דרכי שלום<sup>58</sup>, ובמאה הט"ז היו גם רבנים אשר הזמינו נוצרים לבתיהם, וגם המה הלכו אליהם לבקרם<sup>59</sup>.

ואמנם, אין אנו מוצאים ענין יותר נאות, לסיים בו קורות שנות החשך ההן, מדברי כבוד ותהלה לאלה אנשי הרוח שבקרב שני המחנות, אשר לא רדיפות מצד זה ולא משפטים קדומים מצד זה לא עצרו כח להבדיל ביניהם ולעצור את דפיקות לבם הפועם באהבה ובחבה נוכח כל דבר המחזק את קשרי האהבה האנושית הכללית.

<sup>53</sup> קבץ תשובות הרמב"ם סי' נ"ח. — Grätz, Geschichte, V. 219 (54 — Güdemann, III, p. 151; ועיי' מגן אברהם לש"ע א"ח, סי' רמ"ה, סעיף ח'. — <sup>56</sup> Güdemann, III, p. 30 (57 — II. Aus dem innern Leben, 18; וש"ע א"ח, סי' תקצ"ד, סעיף ג'; <sup>58</sup> Güdemann, III, 135 (58 — מילר, חלף מנהגים, סי' י'; מפתח, ע' 9. — <sup>59</sup> מהר"ל.



# על קצה גבול הילדות.

מאת ש. בן-ציון.

(סוף\*)

ד.

לראש אשמורת, במוצאי ראש השנה, הקיצותי עוד הפעם ל"תקון חצות" של ר' טוביה, ומסתרי לבבי הקיצה רוח אחרת, רוח נכאה משתוחחת על חרבות ציון, על המקדש השמש, מהולה במרת רגונות על העדר הטובה בעולם הזה בכלל. — לבי כמו נתרוקן ונצטנן מעצבון. בחוץ הומה הרוח כחלילים, ומבעד להרכי החלונות הרועשים והמתרפקים נשב עלי לרגעים ויקפאני . . . אני מצטמק ומתחמם וארדם, בעוד שר' טוביה משורר לו ברוך וברוך תקוה את שיר המעלות "בשוב ה' את שיבת ציון", כשירר ערש נעים.

אך הנה הוא מרים קולו ויוקנן מרה:

"עד אָנָה בְּקִיָּה צִיּוֹן וּמִסְפַּד בִּירוּשָׁלַיִם?!"

הוא מתרגש וקורא ושונה ומשלש, אבל הוא עוצר בקולו, לבלתי הפריע מנוחת אנשי הבית; על כן היתה שירתו תמיד בלילה כשפת תונה נצחת ונסתרה של נפש נשכחה המשתוחחת בהחבא:

"עד אָנָה בְּקִיָּה צִיּוֹן וּמִסְפַּד בִּירוּשָׁלַיִם?!"

והנה נשמע קול יללת הרוח, כמו אלפי קולות מבני ציון ומספד ירושלים התפרצו הביתה . . . "עד אנה?" — הומה גם לבי בקרבי — "הנה הימים הנוראים, ימי החשוכה, ומדוע לא נתאסף יחדיו כל ישראל ונשוב אל ה' בכל לב ונקרא בחזקה, נבקש ונתחנן אליו מאד, עד אשר ירחם? הלא רק בזה הרבר תלוי!"

"כִּי רָצוּ עֲבָדֶיךָ אֶת אֲבֹנֶיךָ וְאֶת עֲפָרָה יַחֲוֹנְנֶנּוּ."

לא! "עבדיך" הגדולים, בעלי זקן, כבר שכחו הכל. המה רק סחופים ושרודים ב"פרנסה". עשה למען תינקות של בית רבן! — כמו לוחש אז באזני איוה קול. — "כן, עלינו הקטנים לשוב: לנו אין חניות וירידים . . . אנחנו נתפלל ונוכה דרכינו ולמעננו יעש . . . ובאמת האם קשה להיות צדיק גמור? הלא טוב מאד לעשות אך טוב כל הימים, לעבוד את ה', להנות בתורתו כמו ר' טוביה, ולהביא את הגאולה" . . . וברעיוני נחת כאלה נרמתי ברעש מטר סוּחָף.

(<sup>1</sup> עי' למעלה חוב' כ"ג ע' 480.)



בבקר, והשמש שלחה אלי קרנים מעורות עינים מבעד לחלון הפתוח — ותעירני. פתאם נזכרתי, כי הפשי אני היום לנפשי, וכרגע קפצתי ארצה ואדע, כי נעים הוא הבקר מאד מאד, כי קורא לי היום דרור מכל — אין "חרר" עוד! — רק עיר ומתים, שדה, נחל ויער ואחות מרעים חפשים כמוני . . . יום הראשון ל"בין הזמנים" היום!

"בקר נעים, בך-חופש!" — כמו נתן בקולו התרנגול הלבן, "כפרתי", ויברכני בהתיצבו על מפתן הדרגו.

"בקר נעים!" — תנעה לי גם הפרה האדומה, פרתה של דודתי, בעמדה רנע על דרכה ותסב ראשה לאחור, ממול הלוני.

הכל, הכל מסביב יקרא לי דרור וחופש. אבל הנה עוד עול התפלה והאכילה רובץ עלי, והתפלה מאד ארוכה היא בעיני היום, גם "סליחות" עוד נלוו אליה . . .

בקפיצת הדרך באתי לבית המדרש ועמדתי להתפלל לא כמצדיק גמור, רק כאוכלי הפסח במצרים: חטוף ואכול בחפזון, ובכל זאת אל תותיר מאומה . . . אך הנה נקבצו באו כל רעי, והנה שיה ושיג להם שם, — ואני פה . . . הגני נכשל ב"גותרי", במזיד! כמה רלוניס אני עושה בתפלתי, ה' אלהים הוא יודע! . . . ובעוד רנע הנה גם אנכי בתוכם, טוען ונטען ברמזיה, בקריצה ובמלילת יד ורגל, בתנועות ובהעויות משונות, שלא להפסיק בתפלתי. עוד מעט, ואני מדבר אליהם בלשון הקודש . . . ולבסוף — גם בלשון חול, פשוט כדבר איש אל רעהו, ואת סדורי הסגור אני אוהו בידי ואצבעי תחובה בין הדפים לסימן, שלא לשכוח באיזה מקום אני עומד בתפלתי . . . ובכן נדברנו ונמרנו, שיש למהר ולהחיש מעשינו, והגני פונה מחברי לשוב אל תפלתי. הסיודר יפתח ואצבעי מונחת ומורה — אוי לאותה בושה! — על "והאופנים וחיות הקדש" . . . לבי נוקפני וכליותי ייסרוני, איך יכלתי לעבור במזיד עבירה גוראה כזאת — להפסיק ב"שתיים שלפניה"? . . . אבל למרות הרהורי התשובה המתעוררים לרגעים ומצבצים ממסתרים, הגני נחפו בתוך כך כבתחלה וגומר תפלתי על רגל אחת.

מהרתי הביתה ובחפזון אכלתי לחמי. הן כמה דברים יש לי למלאות: עלי לבוא אל גר, ושנינו נלך ונקרא את דוד ויקותיאל ואחיו, ואתם גם גרשון ומנשה, וכלנו יחד נעלה לבית שמריהו, ושם נמצא את כל "חררו" של חנינא החרש, ואו נחליש יחרו, ברוב דעות או בגורלות, אנה נשים פנינו. כשאני לעצמי החלטתי דוקא להטות לבכם ללכת היערה, היצלה בידי? . . . וכבר זה חרלתי מאכול ואשים בכיסי פת לחם ואחפזין לרוץ מהר, כדי לקבץ "דעות" מסכימות להצעת, אבל רואה אנכי, כי עוד לא יצאתי ידי חובת אכילה לפני אמי, המבטת עלי לרגעים בעיני חשד . . . ואני מוסיף ואוכל שלא ברצון. אך הנה נקראה אמי התנותה, ואני גם מחדר הורתי — ואנצל כצבי מיד.

רעב, עיף ויגע נחפזתי הביתה לפנות ערב. מלא כושה על שובבותי עברתי על פני ר' טוביה, אשר ישב ושנה משניות על פה. רעבונני כמו לוקח ממני, ואוכל בלי חמדה, רק כמורק אבן לחמת.

משהילה! — קרא לי אחרי כן ר' טוביה, ואקרב אליו חרש, נכון לשרתו. הוא קם וינה ידו על שכמי ונלך יחד לבית המדרש. בכל הדרך לא ידעתי נפשי. הייתי אז רק כחלק, כאבר מר' טוביה, ואיזה כבוד ראש ויראת שמים סוככו עלי ולא ראיתי בחברי שבוזין וגם לא שמעתי להם בקראם בשמי, כמו לו זקנתי בין רגע ואין לי עוד חלק בהם ובהמונם.



חרש נצבתי בביהמ"ד, כחוטא אחר שהלקוהו, סמוך לר' טוביה כמו בקשתי בו מחסה ומעור. בקרבנותי, ידעתי, לא יהינו רעי לגשת אלי ולהפריעני מתפלותי. ושפתי דובכו את התפלה במצוקת ינון... הרגשתי, כי עלי להתחנן לפני ה' להלצני — ממה? — מחברת רעי העליונים, למען אהיה בדרד ומשמים, נתון רק לגמרא לתפלה? — הה! איך אוכל ואישאל כזאת?... אבל הטוב טוב כי אתנהג כמנהגי היום, להתפלל כבבקר הזה? — ומתי? — בעשרת ימי התשובה, לפני בוא היום הגדול והנורא, יום הכפורים! — מה אמולה לבתי!...

ויהי בהתעוררי בלילה ההוא משנתי, ואשמע את קול ר' טוביה בהתודותו: "אשמנו, בנגנו, גולנו וכו'". . . ולפני עוברים במחזה מעשי היום: דבקתי נירות על גב העוברים, התנגבתי לבית הכנסת את חבל חברי ונתקע שם בשופר — אחר ראש השנה תקענו! — ואיך תצטער אמי בהודע לה מעשי שובכותי, גם ר' טוביה ישמע וידע זאת... ותפילתי? איש לא שם לב אלי — אבל לבי, לבי יודע, וה' אלהים ממעל ראה ויכתוב בספר זכרון לפניו. ובתוך כך — ואוני קולטות פסוקים ושברי פסוקים מקינות ר' טוביה... הנה הוא קורא ביללה:

"יתומים היינו ואין אב, אמותינו כאלמנות"...

והנני זוכר, כי גם אמי אלמנה ואנכי יתום הנני. היא אלמנה בודדה, עסוקה כל השבוע ב"פרנסה" בחנות, ובשבת קדש תשב גלמודה, אין איש אתה מבלעדי, ובצאתי לצחק את חברי תשאר בודדת בחדרה, ותהנה חרש ב"צאינה וראינה" או ב"תהלים"... ואני — צר לי עלי! — הנני יתום, יתום בודד מבלי אב, לא אוכל קרוא "אבי" ככל הנערים, ומה טוב לנער לקרוא: "אבי! אבי!"... ה"אב" הוא למחסה עו, לכבוד ולתפארה... כל רעי כמו ילבשו נאון בבואם את אבותיהם לבית הכנסת ובשבתם שם על ידם בימי שבת ומועד, ורק אני בא לבדי לבית התפלה, וברד אשב על "מקומי", כי מי ישים אלי לבו?... איך, אבי, איכה?... ופלצות תאחו בשרי בזכרי את אשר עשו לאבי אז, איך התעללו בגייתו וישימוה במעמקי האדמה... וכן יתעללו עוד בכל החיים אחרי מותם — גם בי ובאמי וברעי, ככלנו יעשה הרבר הנתעב והאכזרי הזה... האם לא אראה ב"תחית המתים"? ואבי, זה אבי היפה אשר נשאני תמיד במוצאי שבת על זרועותיו וינגן "המבריל" בקול ערב מאד, ישכב עוד שנים רבות שם בקברו מתחת לתל עפר ואבן כבדה?... רמה תאכלהו, בפיו אשר נשקני ובחורי עיניו החביבות יחלו תולעים... ומאיריל, זה אחי הקטן היפה, נחמת אמי ומשושי, מדוע יאכלו גם אותו התולעים?... איכה יהרונ ה' ולא יחמול... ועד מתי ישכבו כל המתים שם, עד מתי?... מתי זה יבוא המשיח? איך נחשה נתאפק ולא נרעיש את כל העולמות?... נשוב, נשוב עד ה' אלהינו בבכי ובתחנונים ובמעשים טובים — נקבל עלינו את הכל, רק לא יזכר עוד המות המר והנתעב, רק יבולע לנצח!... "תשובה ותפלה וצדקה" — אוי מה הפצתי לשוב אליך, רבונו של עולם!...

ובתוך כך ישאל ר' טוביה שאלות קשות ומרות: "העל אלה תתאפק ה' תחשה ותעננו מאד? המאוס מאסת את יהודה? אם בציון גאלה נפשך?... מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא?... כליות ייסרוני, מעי יכמרו ולבי ילחצני, לא עצרתי כח להתאפק עוד, ובכיתי התפרצה בקולי!"



אמי חרדה אלי ממטתה: — „מה לך משה'לה?!” . . . ואני לא אוכל ולא ארע מה לענות; כמעט יתפוצץ לבי מגניחותי . . . אמי תקחי בורעותיה. „מה החלום אשר חלמת?” — תשאלני. ואני אתאמץ להשתמט ממנה; אך היא לא תרפני, תבקשני, תפקוד עלי לדבר ולספר, מה היה לי, עד שהחלתי לגמגם מתוך בני: — אבי ואחי בקבר . . . בית המקדש חרב . . . ואני . . . אני . . .

אמי תשקני, תחבקני, תלחצני אל לבה, תהגה לי חבה כיונה — ואני מתביש ואתאמץ להחליץ ממנה . . . הן לא יונק שדים אני . . . ואמי מבינה מבוכתי ותרפני:

— שכב וישן, בני! — וכשוך רגשותיה היא מוסיפה בלצון נסתר — המבלי נטילת ידים ובגלוי הראש עושים תשובה לפני המקום? . . . שכב וישן!

ואני שכבתי ברוח נמוכה . . . והנה נשמע קול דופק על דלתות הבתים, השמש דופק לקום לסליחות, והוא הולך הלוך וקרוב . . . הנה דפק ברעש גם על דלת ביתנו, וברומית הרחוב נשמע קול קורא: קומו לסליחות! . . . קומו לעבירות הרבוֹרֵא! . . .

— אמי, האקום לסליחות? — אשאל חרש, פן אעיר את אמי אם היא ישנה.

— לא, בני, שכב. בבקר בעת התפלה תאמר גם סליחות ככונה.

נפשי הומיה בקרבי: „אנא, רבוננו של עולם! הורני דרכיך, הצילני מיצר הרע, כי אורב הוא לי” . . .

## ה.

כמעט קמתי בבוקר ויצאתי אל חדר מיר'ל שכנתנו, והנה ר' טוביה פגשני בדברי חרדוין, כי בן שובב אני ולא אחפץ להתרגל, כנער חכם, „להביט” באיזה ספר בעצמי. ואני הכרתי מתוך דבריו, כי ספרה לו אמי את אשר קרני כליל אמש, וצחוק הרצון שרחף על פניו הרהיבני ואשאלהו בעוו:

— ומאין אקחה לי ספרים, ומי יפתור לי את הקשה?

— בואה ואתן לך, עצל! — ענני ר' טוביה — ואת הדבר הקשה תשאל ממני. והוקן נגש אל הספסל הארוך והרחב, הצבוע בצבע ירוק (הוא היה רגיל בבית ולכל אשר חפץ הלך ישר לברו), ויוציא מתחתיו את מלכתו ויפתחנה, ומבין ספריו השונים הוציא ספר אחד קטן ויתנהו לי. פתחתיו וקראתי שמו: „שערי ירושלים”.

— כן, כן! את זה קח לך, בני, וקרא בו כאשר אראך.

אינני יודע להביע את כל הרגשות שמלאו לבי אז, בקראי בעצמי בספר הזה דברים יפים ונפלאים מארץ הפלאות ואבינם; איזה חן מיוחד היה שפוך על הדברים ההם, שקראתי אנכי בעצמי, שראיתי בעיני ב„ספר קדושי”. ששתי אז כמוצא שלל רב. גם בהתהלכי בחוץ לא חדל דמיוני מהגות בדברים אשר קראתי. עד אז לא ידעתי את טובי אשר בידי להתענג עליו בכל עת: הנה אשב לי, אקח ספרו, ואני הונה בו כגדול — רק אביש בו ולא אקרא בפי — אביט ולבי יעלוץ בקרבי, כי אבין את כל הדברים הנחמדים והקדושים ההם. אין כל סתום ונסתר ממני; את פי ר' טוביה לא אשאל גם במקום אשר לא אבין באר היטב, כי קשה לי להפסיק קריאתי, ודמיוני ימלא את החסר לי ועוד יוסף צבע משלו . . .

החלתי לברוק ולחפש בספרי ביהמ"ד, אבל לא מצאתי בהם את שבקשה נפשי. שם היו רק ספרי שאלות ותשובות ודרוש וחקירה, אשר שנכו ממני. אך נפשי צמאה



מאד לקריאה — ואתן עין בסל של נצרים אשר הביא אתו המוים לביהמ"ד שחרית וערבית. הסל הזה היה מלא ספרים קטנים אשר לבבוני מאד, אך מדי קרבי להתכונן בו, ויעף בי המוים האכזר — שהיה תמיד מר נפש — מבט של רוגז ויאמר: "ברוך הבא! — הנה "קונה" חדש! גש הלאה!". . . ובכל אשר היה כבודי יקר בעיני לא יכולתי להבליג על תאותי, ואתהלך מסביב לסל במעגל, ואתקנא ב"אברכים" שלהם היתה הרשות נתונה לעשות בתוך הסל כאדם העושה בתוך שלו. לבחור ספר ולעיין בו. — אז החלטתי בנפשי לקבץ על יד מהאגורות שתתן לי אמי יום יום די קנות איזה ספר מהמוים, רק למען כפר פניו בקניה ויתנני גם אותי להביט ולברוק בסלו ולראות למצער את שמות הספרים השונים. ובו ביום שהחלטתי כן החלתי גם להוציא מחשבתי לפעולה.

התענוגים והמאוים החדשים הועילו להקים בלבי סערת ה"תשובה" לדממה; רעיוני עצב ומרד כמו ביד לוקחו ממני; תחת פחד ומחטה, מלא לבי אהבה, ואחי תמים עם ה' אלהי, "כי לעולם חסדו", ולא היה עוד הקב"ה בעיני כבא בטרוניא על בריותיו... באחד הימים שלפני חג הסכות, בצהרים, ובכית המדרש רעש: המוים מטיל גורלות על ספרים, עשר פרוטות הגורל. בכיסי היה רק תשע, אבל כרגע מהרתי ולויתי מאחד מחברי עוד פרוטה אחת על מנת שאני אשוב ואלוה לו שתים בחולו של מועד, ונרחקתי אל המוים, העומד כמו במצור, ואתן לו את עשר פרוטותי בלב פועם והכינותי את נפשי לגורל. . . מכל צד נלחצתי מהבחורים שסביב שחו עלי, ויהי סביבי חשך ודממת מיחלים. . . לא ראיתי ולא ידעתי ברור מה עשיתי, והעליתי פתקא בידי הרועדת. . . קול רעש מסביבי. . . הברה נפלה בביהמ"ד: "ספר עלה בגורלו!" — האם לא להתל כי הם אומרים ככה? . . . אך לא, הנה נתנו לי שני כרעים! ספר אחד בשני חלקים! — האה, אושר! . . . פניתי הצדה, שמתי עין על ספרי, והנה הוא — "מעשה" ב"עברי מייטש" . . . אך עוד אתנחם, כי בודאי אמצא בו ספורי מעשיות יפים מצדקים גדולים, כמו בספר "שבחי הבעש"ט" הנמצא אצל אמי. . . והנני קורא שם הספר, את כל ה"שער" — אך לא אבין מאומה. והנה נגש אלי אחד הבחורים הלומדים בביהמ"ד, פניו כעלה נבל, כלו סמל הרפיון והעצלות ואיזה ריח מיוחד נודף ממנו, כריח פרי כמוש. . . הוא נגש ויבט בספרי המשונה:

— התבין בו? — שאלני בלעג נסתר, ויתארם.

— אני קורא גם ספרים כתובים בלה"ק! — עניתי בכעס.

— בלשון הקודש תבין, ובוה לא תבין — ענני ויגמגם בלשונו — כי... כי עוד

לא הגיעה שעתך להבין בדברים כאלה. . .

פניו נתכרכמו מאד ובעינים תועות הביט סביביו, כעובר עבירה ומפחד מעין רואה. הפצתי לענותו דבר, אך הוא רמו לי ואלך אחריו לאחורי התנור.

— אני אתן לך ספר אחר תמורת ספרך — אמר לי, בהוציאו מחיקו ספר קטן.

— האתן ספר גדול בשני חלקים כספרי במחיר ספר קטן כספרך?

— אתה מדמה ספר קדוש ל"מעשה" ב"עברי מייטש"? . . . וראה נא, ספרי מלא

ספרים נעלים על דבר היהודים!

לקחתי את הספר החדש וארא כי לא שקר לי הבחור בדבר טיבו, ואתן לו את

ספרי, הוא מהר ויסתירהו בחיקו, כמו גנוב הוא אתו.



— אך אל יודע הדבר לאיש! — פקד עלי ויעובני חיש מהר ויעמיד פניו כמו לא היה שום דבר בינינו . . .

ואני לא הסתרתי את ספרי. רצתי הביתה בצהלה, ואת ספרי הרימותי, הניפותי כדגל מעל לראשי: יראו וידעו הכל — כי "שבט יהודה" בירי!!

אורך גם עתה, בחור עני, על ספרך, מדי זכרי את ימי הסכות ההם, כאשר ישבתי וקראתי בו באזני ר' טוביה ובאזני שכנינו אשר ישבו יחד עמנו בסוכתנו היפה!

סוכה מרווחת ויפה עשו הדוד צבי ושמואל הנגר בחצרנו, ויקשמוה בסדינים יפים ובשאר מיני נוי, גם אשכולות ענבים, גם תפוחים גדולים ויפים, גם אפרסקים בצורת "גוד" ואתרוג פסול בתוך — תלינו מתחת לסכך. בבנינה ובשכלולה השתדל ביחוד הנגר שמואל: "ידע נא ר' טוביה שיחיה ויזכור, כי אכל בסוכה שעשה נגר פשוט!" — אמר שמואל ויעבוד עבודתו כבוד ראש, ככהן העובד עבודת הקדש.

ובסוכה ההיא אני יושב על יד ר' טוביה במסכת כל גרי ביתנו, וקורא ומתרגם לפנייהם בספר "שבט יהודה". כלם מחשים ומקשיבים לי וכלם יבישו אל פי . . . אל שלחן אחד נשב אנחנו הגברים, ר' טוביה, אני, הרוד צבי ובנו, הנגר שמואל ואורחנו (בכל חג צותה עלי אמי להביא "אורח" עני לסעודתנו), ואל השלחן השני ישבו הנשים: אמי, מירל ובנותיה ונרונה אם שמואל. ר' טוביה עוזר לי לתרגם את דברי הספר, ואני קורא בחשק נמרץ. לבי הצעיר מלא רגש, דמיון, אהבה, ועל כלם גאון לאומי . . .

ביום המחרת בקשני ר' טוביה לקרוא לפניו במסכת סוכה. מה טובה ועמוקה היתה אז הגמרא! — ר' טוביה שואל ומשיב ועוסק עמי כמו חברו אני. לפעמים יבחנני באיזה שאלה, אך אני לא אסוג אחר. חשתי כאלו היה פתאום אור במוחי, כי שכלי כמו עלה פתאם במעלות, ואת אשר לא ידעתי לפני שבועים, בלמדתי בחדר, אדע עתה אל נכון.

"כמדומה לי — אמר אלי ר' טוביה, כאשר נתקשינו בדבר אחד — כי גם המהרש"א שואל זאת?" . . . ואני טרם אדע גם איך לחפש אחר אותו דבור במהרש"א. אבל ר' טוביה הורני עד אשר מצאתי. והיה כאשר מצאתי את הדרך לדרוש במהרש"א, ואגנוב עוד שאלות ממנו: הלא לפני עור ישבתי, ואגנוב בלי פחד את קושיות המהרש"א ואציע אותן לפני ר' טוביה בשמי. "עייין במהרש"א!" . . . יענני אז ר' טוביה בצחוק דק המשתמע לתרי אפי.

בחולו של מועד בין מנחה למערב הלפתי בביהמ"ד מאחורי ר' טוביה, אשר ישב אז וידבר את ר' ליבילה הזקן, הגדול שבמלמדי עירנו: . . . אני אומר לך — אמר ר' טוביה — שהוא גונב מהרש"א כזקן ורגיל . . .

— האמנם? — התפלא ר' ליבילה ברצון.

לבי ובשרי מלאו ששון לשמע הדברים. ידעתי כי הלמדנים הזקנים בי ישיחו, ובכ"ז מהרתי להחבא מפניהם, כנגב בהתפשו: אכן נודע לר' טוביה כי נגבתי את לבבו! והעולם כל כך יפה, וכל מיודעי כל כך מלאים חבה ורצון אלי, ולבי ובשרי אך ירננו לאל הטוב והמטיב! . . .

ביום "הושענא רבה" בצהריים, ואני בא מן הרחוב אל חנות אמי, ואשמע אותה מדברת אל ר' טוביה לאמור:

— אבל הלא שובב הוא עורנו, עושה מעשי-ילדות, ומה אני מועלת בכספי? הן רק עתה, לפני כבודו, ילמוד להתפאר, — וכחחר לא יחפוץ בתורת ה' הקדושה,



ורבו אך יתאונן עליו תמיד . . . הנה הוא בא — הוסיפה אמי בראותי אותי — כסימן לדבר שאמת אמרתי. הכן דברתי, "בחור" הגון? — מאין תבוא? — הלקטת עלי לולב לעשות טבעות? אדמה, כי כבר תוכל לעשות לך חנות בסחורתך זאת! . . .  
הבנתי תיכף, כי זכיתי לאיזה גדולה ועליה, כי פני אמי נהרו מעונג ונתכרכמו כפני "מחותנת" בהובילה את בתה לחופה . . . "בודאי — חשבתי בלבי — נתנוני עתה לאיזה מלמד יותר חשוב".

— למי נתתיני? — שאלתי בקוצר רוח.  
— לר' ליב'לה — ענני ר' טוביה.  
— ושלשים רובל אני נותנת שבר למוד! — אמרה אמי בשמחה.  
— לר' ליב'לה?! — קראתי, ואחפזין לנפול על צוארי ר' טוביה ולנשקו, כי ידעתי, כי רק בשלו זכיתי להיות תלמיד לר' ליב'לה . . . אך בושתי מפניו ואתרפק על אמי:  
— אמי יקרתי! הלר' ליב'לה נתתיני? . . . האמנם, ר' טוביה, לר' ליב'לה? —  
הלא שם לומדים רק "התנים"! . . . הלא הוא מלמד "פוסקים" . . . ואני מה?  
— וגם אתה תלמוד "פוסקים" — ענני ר' טוביה — אם רק יהיה בתורת ה' הפצך...  
— הוי! הי נפשי, ר' טוביה! — קראתי ברעדה וגיל — כי אלמוד בשקידה, בשקידה, בסיעתא דשמיא!" . . .

1.

באמת לא דבר קטן היה להמנות בין תלמידי "ר' ליב'לה הוקן". כל ימיו היה ר' ליב'לה מרביץ תורה בקהלתנו וכמעט כל למדני עירנו היו תלמידיו בנעוריהם, לכן גם בפניו וגם שלא בפניו קראוהו רבים בשם "רבי" סתם, גם הרב דמתא היה קורא לו רבי, כי גם הוא היה מתלמידיו. וכל תלמיד שיצא מחרו של ר' ליב'לה היה נכנס ויושב בין הלומדים בביהמ"ד, והוריו לא בקשו לו עוד רב אחר.  
ור' ליב'לה הוקן הולך שחוח תחת סבל שנותיו, יושב תמיד כישיבת הישמעאלים, רגליו מכונסות ומקופלות תחתיו על הספסל שהוא יושב עליו, על ראשו כפה לכנה ומתחתה ישתרע מצחו הרחב. בראשו השב עוד לא באה קרחה, אף כי פניו היו כבר כמושים ומקומטים; וקנו הלבן והמגודל מסתבך ויורד פאות פאות עבות, ועיניו עוד יפיקו זוהר, אף כי כהו מעט מזוון. פרנסתו מצא תמיד מן המלמדות בכבוד, כי לכבוד היה הושב לו כל "בעל בית" וגם כל "נגיד" ו"עשיר" בעירנו הקטנה אם בנו היה לומד תורה מפי ר' ליב'לה, וגם היו הושבים זאת כמעלה יתרה לענין "שדוך". כי ר' ליב'לה היה בוחר לו תלמידים: דין הניין לי ויתהון לא הניין לי, והיה בוחן את התלמיד בטרם יקבלו.

והנה אני נער קטן, אשר רק בחמשה עשר באב שעבר מלאו לי עשתי עשרה שנה, הייתי לתלמיד ר' ליב'לה, ובלי כל בחינה! גם רבי הקודם, "מרדכי גרנרת", שמח בגללי; לכתחלה הצטער בשמעו זאת, אבל אחרי כן, בדיעבד, לבש נאון ויתפאר לפני "בעל-יבתי", כי ר' ליב'לה מקבל תלמידים ישר מחרו, ובכן הוא המשנה לר' ליב'לה! הלאה מקל ופקיע, צבטות ומכות! — ר' ליב'לה לא יכה את תלמידיו. אמנם מספרים, שבנעוריו היה אף הוא מכה את תלמידיו, אך משחוקין חדל מזה ולא הריס עוד ידו עליהם, אלא היה גוער בהם לפעמים בנויפה ברגע אפס.



מי ידמה לי ומי ישוה לי בכל חברי בני גילי!

ומה נאים הם חברי החרשים, בני "הכתה הגדולה" (כן קראו בעיר את תלמידיו ר' ליבילה!) — בלבושיהם ובהליכותיהם הם דומים ל"אברכים" מכובדים, לחתנים הסמוכים על שלחן חותנם, כל אחד מהם הוא סמל "צורבא מרבנן" . . . ומהודם הלא יאצל בודאי גם עלי, בהתהלכנו יחד ברחוב כרעים אהובים, בבקר בבקר לתפלת השחר, לביהמ"ד! . . .

אבל, הו! באליה זו היה תחוב קוץ, שהכאיבני כל ימי "הומן" הראשון. — כמעט נודע לאבות תלמידיו של ר' ליבילה כי קבלני לחרו, החלו כלם להתרעם ולהתלונן: "היתכן — קראו תגר — להכניס ילד בין בחורים חתנים?" — אך בכל זאת לא יכלו למחות כמו ש"בעל הבית" מוחה בידי "מלמדו", כי ברר' ליבילה שאני, לו אין "מחויים דעה". ובכל זאת מאחר שנכנסתי שלא ברצון חברי "האברכים" ונצטרפתי למנינם, הייתי רע בעיניהם, כאלו באתי להשפיל כבודם. . .

כחנב הייתי בעיני בכואי ביום הראשון אל בית ר' ליבילה; ארבעת תלמידיו האחרים נבהו עלי משכמם ומעלה, והם לא שעו אלי וגם לא ענו לי על ברכתי בכואי, ורק בת צחוק של לעג נראתה על שפתותיהם ויביטו איש בפני אחיו. ר' ליבילה לא היה בבית והם ישבו וישוחחו בעסקי אבותיהם, ממש כגדולים, כ"בעלי בתים"; אחרי כן החלו להעריך מורה־השעות של זהב שקבל אהרן בר' ישראל מאיר (אחד מהם) במתנה מ"כלתו" בעשותו את ימי החג בבית מחותנו. ואני עמדתי בכל העת ההיא בקרן זוית, כמנודה, ולא ידעתי מה לעשות בידי ואנה אביט בעיני . . . ובכל זאת התאפקתי והשתדלתי להעמיד פני כאלו גם אני מכיר ערכי ואינני מבקש כל כך קרבתם, אבל מסופקני אם הצלחתי להקאות ככה בעיניהם.

כאשר ישבנו בראשונה יחד מסביב לשלחן, ויעממוני כלם בנבחהם.

— איה משה? — שאל הרבי.

— הוא מתהלך בודאי תחת השלחן — ענה "בריל הארוך" בתומת־ערמה, גם הוריד ראשו, המתנשא על צוארו הארוך, להפשני מתחת לשלחן. . . ואני יושב על ידו! צחוק פרץ מפי כל התלמידים, ואני נבוכתי מאד, אך בכל זאת התאמצתי להיות לאיש ובכל מאמצי כחי התאפקתי ולא נתתי קולי בכבי. . .

— הן "לא בשמים היא" — ענה רבינו לבריל ברונו עצור — שנצטרך לאנשי מדות להוריד לנו את התורה! — ומי כמוך יודע, כי לא ב"ארוכים" חכמה? . . . משה! — פנה אלי — בוא הנה, ויקחני ויושיבני על ידו על הארגו הרם ויאמר:

— אל יפול לבך, משה, "מפי עוללים ויונקים יסדת עיו" . . .

— "להשביית אויב ומתנקם!" — גמרתי אני את הכתוב ואשלה מבט עקלתון על בריל הארוך — ופני בריל חפו. ראיתי כי עשיתי לי את הארוך לאויב ומתנקם" וגם שאר חברי אינם הפצי טובתי ונכונים הם לרמסני ברנל אם רק אפול, לעשותני לצחוק אם אשגה בדבר מה, ואדור נדר בלבי להיות "גדול" בתורה, עוד גדול מהם.

"אני אראכם!" — כמעט דוכבו שפתי בשבתי על יד רבינו, וקנאתי זאת לכבודי נתנה לי כח לשקוד על למודי מאד, עד שקניתי לי שם בעיר בשקידתי הרבה.

כלל גדול הוא, כי עיקר הלמוד בחורף הוא לראש אישמורת הבקר; לכן היה מנהג נהוג אצל המלמדים הגדולים, שהתלמידים השכימו קום, כשלוש שעות בטרם בקר, וילכו החדרה, ואני — לי היה מעורר טוב, אני הקיצוני תמיד לקול ר' טוביה ב"חצות". —



מדי התעוררי הייתי שוכב עוד על יצועי הרך בעינים עצומות, "נים ולא נים תיר ולא תיר", שומע נגינת ר' טוביה, המשתפכת חרש בדממת הליל. או יש אשר נדמה לי, כי ה"אם רחל" או ה"בת ציון" עומדת עלי ותננן לי מנגינותיה העצבות והנעימות... ואני שוכב בעינים עצומות ולב פתוח... "אמללה, מי יגוד לך! מה נעמת הנאווה והמעונגה!"... הנה נשמע גם קול המשורר בנסרו בקרש: שמואל הנגר קם למלאכתו, ואני עודני שוכב על משכבי... והמשורר כמו ינסר בלבבי בקולו האטום הבא מרחוק, אך קול הנגינה תבוא אל לבי וכמו תסיכהו בשמן ותרפאהו... באחרונה אתגבר ואחליץ מזרועות התנומה הנעימה וממשכבי החם, וכרגע ארד, אדליק את הנר, ארחץ ידי ופני במים קרים ואלבש בגדי בחפזה. ויש אשר אמי תדבר על לבי, כי אשכב עוד מעט ואישנה, אך דבריה לא יפתוני ולא יעצרוני. אלבש אדרתי החמה, אעלה את הנר בפנסי באיזה התעוררות של כל החושים, אשר תתגבר בקרבי על התרדמה הנסוכה עוד עלי — והנני יוצא ובא לחדר ר' טוביה:

— "בקר נעים, ר' טוביה!" — אברכהו.

— "לך לשלום, בני!" — יענני הזקן בלשון הקודש. ואני נושק את ה"מזוזה"

בהתיצבי על בהונות רגלי ואצא החוצה.

דממת-אל שוררת מסביב, הכל שקוע בחשך ליל ותרדמת אלהים, רק אני, נער קטן, אלך לי יחידי בלילה על פני חיצות... לבי יפחד וירחב, ולרגעים תרחפנה עצמותי מהקור העז, ואני צועד מהר לדרכי ואקשב לנשימות אפי התכופות, וראשי יכבד עלי, כי עוד השנה על עפעפי... והנה קול דק נמשך והולך מרחוק, תרנגול אחד קורא ומושך קולו כל עוד תארך נשימתו, ואחריו יענה כמוהו תרנגול אחר, ועוד זה קורא והנה עוד קול אחד דק עונה לעמתו ומאריך בקריאה... אתעורר וארים ראשי, והאילת השחר נשקפה לי בהוד והרה ובנדלה מבינות לרכבות ככבים מתנוצצים באור ירקרק, כמו יקראו עין זה לזה... ועיני תועות שם במרומים, בשמים הכהים והזכים, אשר בטוהר פניהם נראו כמו לו רק עתה יצאו מחדש מתחת יד היוצר — ומחשבות דלית בהן תפיסה כלל יערו עלי ממרום... רגלי ישאוני בלי דעת הלאה לדרכי, כל אברי קלים וכמו נשוא אנשא... הנני עומד לפני "החדר"...

מבעד לחרכי התריסים יציץ אור, אך עוד דממה בבית רבי, רק קול נמוך אחד המזומם כזבוב ישמע מתוכו — "האין עוד אף אחד מחברי?" — אבוא הביתה; כן, אין עוד איש מהם, אני באתי ראשונה! רק רבי השב יושב, ולפניו דולק נר של חלב תחוב במנורת נחושת קטנה, והוא קורא בזהר בזמרה המלאה שלוה ועונה... בחבה ישיב לי רבי על ברכתי בהביטו עלי ברצון.

אשב ואפתח את הגמרא, ובנעת ידי בה אני מרגיש כי לא יכבד דבר ממני, אחוש הרחבת הדעת, ונפשי חושקת מאד תורה, כעין תאוה עזה באה בלבי להתגוששות שכלית. ברוח עזו אחל את למודי, בננונו של בן ביהמ"ד ולא של תלמיד קטן בר בי רב, ואני הולך למישרים בסוניא אשר לפני, ולא קשה לי מירי. על ידי יתעורר גם הרבי, ירים קולו ויתלהב בקראו ב"זהר הקרוש". ואני כל מוחי אשקיע בגמרא, ולבי המלא ישתפך בנעימה; אשחה בשלום בים התלמוד, כאניה השטה בחוס צה ורוח הרישית. — אך הנה אבוא במצר, אניתי עמדה ולא תוכל למוש ממקומה... אבל לבי לא יפול עלי. אחרור שארית כחי, אקמט מצחי אחרור על הקודם, אתבונן היטב ברש"י, אעיין בתוספות... והנה פתאם נפתחה הדרך לפני — לא אדע גם מאין באה ישועתי! והנני רץ למישרים חיש מהר, כמו כח דחיפה חזקה, כיורד במורד... נפתלתי גם יכלתי! אבל עוד לא כליתי



דרכי — שני דפים עלי להכין! — והנני הולך הלאה; מטפס ועולה על הררים התלולים בשערה, המתנודדים תחת כמלונה ואין למצא מעמד — וראשי עלי כנלגל . . . ובעת שאני קרוב כבר למחוז הפצי, ועוד מעט אשוב כגבור מן המערכה ועלי יציץ נור הנצחון — כלומר, אשב על יד ר' ליב'לה ואקרא לפניו שעורי זה, בדבר בהמה חיה ועוף שנשחטו ולא יצא מהן דם . . . ידים מסואבות . . . חולין שנעשו על טהרת תרומה . . . חצי פרס . . . טבול יום . . . משקין . . . שני ושלשי . . . ורבינו יחליק פעם בפעם את לחיי ויאמר: „כן, כן, בני!“ — אז, רק אז, תפתח הדלת ובריל הארוך וחבריו נכנסים יחד ואומרים: „בקר נעים!“ — ורבינו מתרעם עליהם ואומר: „משה'לה זה הקטן כבר כלה שעורו, ואתם העצלים לא אביתם לעזוב יציעכם החם . . . בושו והכלמו!“

האם לא היה נצחוני שלם?!

אבל לא נעים היה שבתי כל היום בין חברי. בדרך הייתי בחברתם, ומדי דברם בי רק לצון חמרו להם, ובצאתנו לשוב הביתה התרחקו תמיד מעלי, ואלך מן הצד, כנווף ומנודה. וכל זאת באתני רק בשביל שקטן הקומה אני! — ברצון הייתי נותן או למתחני על ממת סרום כדי להתגדל לפחות כמלוא טפח, עד שאגיע לשכמו של בריל הארוך! — את חברי הקטנים עובתי, והגדולים לא יחשבוני כאחד מהם . . . אז נקשרה נפשי ביתר עז בר' טוביה, אשר התהלך אתי כרע וכאח. ורעי" זה האחד שמחני בשיחות חולין של תיח, בספורי מעשיות מגדולי עמנו ובזכרונותיו הרבים מארצנו הקדושה. אך מכל משחק ושעשועים נתרחקתי. וביום הששי, יום החופש, הייתי עומד ומביט בעשות שכננו שמואל הנגר את מלאכתו: זה היה כל חלקי משעשועי חול . . .

## ז.

כאחד הימים ואני באתי בבקר לבית המדרש להתפלל שחרית, וכמנהגי תמיד, נגשתי אל התנור, ששם היו רבי ליב'לה ור' טוביה רגילים לישב ולשוחח יחד קודם התפלה, ואני אהבתי מאד שיחתם. — כמעט נגשתי, ואשמע את ר' ליב'לה אומר לחברו: — ובכן . . . לך לשלום! — אני קרוא לברית מילה, וכבר מחכים לי שם.

— היה שלום! — קרא ר' טוביה גם הוא, וביד רועדת חבק את יד רעו הישיש . . .

— לך לשלום! — והי יביאך לשלום!

בעיני שני הוקנים נקוו דמעות — ויפרדו . . .

— למה? . . . מה? . . . אנה? . . . שאלתי את ר' טוביה בחרדה ובנמנום. —

— עוד אספר לך, בני . . . את הכל אספר לך בשוכנו הביתה . . . ועתה

התפלל כראוי . . .

וזאת אשר ספר לי ר' טוביה בדרך לכתנו הביתה:

— כמדומני שאתה יודע, כי גואלי שקנה ביתי לא שמר הבטחתו ואיננו משלם

לי כספי כמדובר . . . השעה רחוקה לו . . . גם לישב בביתו אי אפשר לי . . . מפלי

תלויים בו, מאשתו הראשונה נ"ע, וגם מאשתו השניה . . . והיא איננה „מוג טוב“ כמיר'ל

. . . אך גם מיר'ל . . . הוי, העניות, בני, מעברת את האדם על דעתו! — והייתי למשא

למיר'ל . . . עתה נודע לאחר משארי הרחוקים מעיר N — הוא איש טוב ואמיד —

שאני גר פה בחו"ל, ויקראני במכתב לבוא אליו וגם על הוצאות הדרך שלח לי . . .

אתמול קבלתי מאיש סוחר אחד שבא מהתם להכא . . . ובכן נקָרר — — לא זכיתי



להקבר בארץ ישראל, וגם בקברות אבותי פה לא אקבר . . . אך מי יודע? — אולי עוד ירחמני ה' והשיבני הנה, אל קברות אבותי . . . "רגלוהי דבר נש . . . מי יודע? . . . אולי . . .

— לא טוב, בני — הוסיף באנחה שוברת לב — להיות נע וגד לעת זקנה, נוסע מקרוב לקרוב ומיחל לרחמי בני אדם וחסדם, באין לך בית מנוחה . . . מדי וזכרך אותי, בני — הוסיף ר' טוביה אחר דומיה קטנה — תזכור גם גורל ישראל בגלות. הלא קראת, הלא תדע, איך נתהלך מגוי אל גוי, באין לנו בית מנוחה . . . ורבנונו של עולם ון ומפרנס אותנו רק בחסד לאומים ונאכל לחמנו בחמטת ובראנה . . . לא הייתי מרגיש בצרת ישראל כל ימי, עד שחבתי חובת גלות מארצנו הקרושה ולוקח אור עיני מאתי ואיני מכיר מקומי, איה אמצא, אנה אפנה, והנני מגושש בלכתי, נודד ומצפה לשלחן אחרים . . . הנני משל לעמנו, אף שאיני כראי . . . אולי, מה כאב לבי לשמע הדברים האלה!

— על משכבי בלילות — הוסיף ר' טוביה בקול נמוך, כמדבר אל לבו — על משכבי בלילות, כאשר תדר שנותי (הזקנה, בני, אינה מניחה לישון; היא תעיר את האדם להכונן לדרך), יש שאחשוב, כי לא כך היה צריך להיות . . . כי בכלל אין היהודי מיצר כראוי בצרת הכלל . . . כי אין אנו מרגישים בגלות . . . מי שחננו ה' בפרנסה יחשוב, כי טוב לו גם פה . . . ואין אנו זוכרים את הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו . . . איננו שבים לבקש את ה' בכל לב שיקבץ פזורינו . . . לא כך היה צריך להיות!

הוא הפסיק דבריו פתאם, כמתנחם על שהוא מלמד קטגוריא, וידו העיקה על שכמי בכה. כמו זרם אלקטרי הרעיד כל גוי . . . נפשי השתוחחה מדברי יאוש אלה ששמעתי הפעם מפי ר' טוביה החסיד . . . ופני עמי נצבו פתאום לפני כפני עני עור המחור על הפתחים, כפני אלה ה"נשרפים" המבקשים נדבות ותעודת-שריפתם ביריהם . . . ברגע שהוא חשתי בראשונה בכל חררי לבי, מה אמלל ושפל עמי, לא כאשר חיותיו עד הנה כראש לכל העמים ובחיר כלם . . .

כן! עמי הוא אמלל ומדכא כר' טוביה, אשר ישב עתה לעיני על הספסל בבית אמי! . . . הוא יושב דומם, ראשו הכפוף מתנודד לפעמים, וידי בתוך ידו הקרה. הוא היה תפוש בשרעפיו . . . מה חשב אז?

באחרונה ערכו את השלחן בבית; גם אמי באה מחנותה ותערוך שלחננו בחדרנו, לרגעים הביטה אלינו ותחשה גם היא. דממה שררה בבית . . . גם מהרר שמואל הנגר לא נשמע קול עבודה; פעם בפעם נכנס ויצא, העיף מבטו על ר' טוביה, ופניו כפני חוטא . . .

אמרת לאמי, כי חפצי לאכול הפעם יחד את ר' טוביה, ותשב גם אמי לאכול על שלחן מירלי. — הסעודה ההיא היתה בעיני כסעודה הבראה לאבל, ובעת אכלי (אם כסיסה שלא ברצון אכילה שמה) לא נרעתי עין מר' טוביה, אשר גם הוא אך ננע נגיעה קלה בכל אשר שמו לפניו.

והנה זה בא ועלינו בעל עגלה . . .

ר' טוביה עומד כבר מוכן לדרך. הוא עטוף באדרתו הבלה ופרוף במטפחת אדומה וישנה מקופלת על צוארו, ועליה יורד זקנו המגודל . . . מה שנתנה צורתו החביבה! . . . למרות כל הרגלו בבית, לא ידע עתה אנה לפנות ולא יוכל למוש ממקומו — אבר דרך! . . . החוקתי בימינו ויחד את "הרוד צבי" נהגתיו עד העגלה, ויעל וישב בדוחק בתוך



נוסעים אחרים אשר העגלה היתה כבר מלאה מהם. אז ישקני ר' טוביה, במצאו את עיני אשר בקש כמו פיו, בילד המבקש שדי אמו . . .

— יאר ה' עיניך בתורה, בני! — כלה בברכה, — והעגלה התרחקה ממני . . . ועליג עורר שוטפו על סוסי וישרוק להם, והמה ששו לרוץ ארה, הלאה, הלאה... אראה את ר' טוביה מאחוריו, והוא לוקח ממני. המרחק יגדל בינינו. הוא ינשא מזה על פני הרחוב. הנה נטתה העגלה הצדה ותעלם במבוי — ואיננו! . . . הרחוב נשאר ריק ושמש לעיני . . .

שבתי הביתה, והנה שמואל הנגר עומד בחנותו ומוחה דמעות עיניו באגרופו הגם . . .

הגם שמואל? . . . זה שמואל השותק, שכמעט לא דבר את ר' טוביה בכל העת ההיא!

שמואל נכנס אל חדרו ואני אחריו. הוא תפש בקרש עב ויחל לנסרו בכח וברעש, כמו יקום בו את נקמתו . . .

— אי אי! — החל פתאם לדבר — מרגלית טובה כזאת היתה בעירנו, — ו"בעלי הבתים" נתנהו ללכת מזה! — בודאי אינא בשוקא הרבה ר' טוביה! — בודאי יש! . . . אי, אי! הימצא עוד בעולם ר' טוביה כמוהו? . . . ה"חצות" אשר "ערך" בלילה! — הלא . . . הלא . . . (הוא חפש איזה מלה לתאר טיב "החצות", ולא נמצאה לו). וספוריו מארץ ישראל? — אי, ספוריו מארץ ישראל! — מערני מלכים הייתי מניח והלכתי לשמוע ממנו איזה "מעשה"! . . . ותורתו שלמד בעל פה? . . . הנה עמדתי פעמים רבות, וראיתי איך אתם מדברים בדברי תורה, ואני לא ידעתי מה, כמו לו בשפה אחרת דברתם, ולא יהודית . . . אתה שאלת והוא השיבך — ואני הלא אבין פירושה של כל מלה, ובכל זאת לא הבנתי על מה אתם סחים . . . רק כשספר ר' טוביה איזה מעשה מארץ ישראל, אז ידעתי והבנתי היטב, כדבעי — ואז נשמתי הייתי נותן על המעשה!

שמואל שב לעבודתו, אך כרנע הניחה מידו; הוא לא יכול לעבוד הפעם כמו שלא יכלתי גם אני ללכת ללמוד; אך בעוד שאני, האוהב לדבר תמיד, החרשתי הפעם, הנה הוא, השותק, הרבה עתה להג, למרות טבעו, ויוסף לאמור:

— קנאתי כך, משה'לה, בראותי אותך, נער קטן, עומד ומדבר עם למדן וקן, מופלג כר' טוביה — ואתה מתלהב ולא תוכל לעמוד על מקומך, טוען לפניו, כאלו שכחת כל "דרך ארץ". אז אחשוב לי: "מי יודע? — יוכל היות כי גם משה'לה זה הקטן יהיה עוד בארץ ישראל, כמו ר' טוביה . . . ואני — איך אבוא שמה אם אני "עם הארץ" ושם רק יהודים למדנים?" . . .

דברי שמואל אלה כמו עוררוני לתורה ונחמוני כמעט, ואקום ואלך החדרה. בבואי כבר העלו בחדרנו את הנר, ונוכרתי כי עוד לא התפללתי גם מנחה בערב הזה. עמדותי בקרן זוית ואסב פני אל הקיר ואתפלל ערבית, ו"שמונה עשרה" שתי פעמים, כדון השוכח להתפלל "מנחה". אבל רק שפתי היו נעות; שממון ותהו היה בקרבי ומסכיבי. רבי ליבילה ראה זאת ויהי כמחרישו, ויקל מעלי עול התורה בערב ההוא.

עצוב רוח שבתי הביתה, ומבלי לדבר דבר עם איש עליתי על משכבי, לבי היה עיף ויגע — ואישן מהר.



לראש אשמורת הבקר הקיצותי — ולאזני רק קול המשור של שמואל הנגר . . . נחבא קול ר' טוביה ואינו עוד . . . אבל כבר לחץ את לבני. חשתי את נפשי כיתום נעוב, כשה אובד במדבר . . . הוא איננו, לא נשמע קולו אשר יריד בדומית הליל, אבל בעיני רוחי ראיתו, והוא יושב עתה הרחק מזה, בעיר אחרת, בכית זר לו, וגם שם יקונן על ציון ועל בניה . . .

פתאום החרידני קול עב נוהם:

”קול בְּרָמָה נִשְׁמַע בְּיַלְלָהּ

מִבַּת צִיּוֹן הַמְהֻלְלָה!”

זה היה קול הנגר שמואל. בעשותו את מלאכתו הוא חוזר על קנות ר' טוביה — והגה הוא גועה כשור . . .  
 סר וועף מהרתי לקום, ללבוש בגדי ולברוח מזה החררה; ראיתי כי אין לי שיוור מכל תענוגי בלתי אם התורה הזאת! . . .



# מזכיר נשכחות.

מאת

## דוד כהנא.

מוגש לכבוד ידידי הרה"ח מוה' שלמה בא בער נ"י,  
לזכר חג-יובלו במלאת לו שבעים שנה.

הכל תלוי במול אפילו ספר תורה שבהיכל<sup>1</sup>. יש ספרים הנכבדים בעיני העם מאד, וכל רוח אין בקרבם, לא תורה וחכמה, ואף לא מוסר ודרך ארץ; ויש ספרים מלאים חכמה ומוסר, והם מונחים בקרן זווית, ואין איש שם לבו אליהם. ואם לפעמים ע"פ מקרה, יבוא ספר אומלל כזה ליד איש משכיל ואוהב הספרות, ובראותו כי אור טוב ננוז בו, יחפוץ לפרסם שיבו בעולם ולעשות זכרון טוב למחברו, — הנה כמה ממשולים יעמדו לשטן לו על דרכו ולא בנקל תצלח בידו להוציא את מחשבתו לאור. כמקרה הזה קרה לי בספר אחד קטן, בעל שלשה עמודים, ושמו: מרגניתא דבי רב.

הספר הזה הוא מדרש קטן בכמותו וגדול באיכותו, המתחיל: אמר רב וכו', ומיוחס לרב, תלמידו של רבינו יהודה הנשיא. לראשונה נדפס בספר ראשית חכמה לר' אליהו וירדאש, גם נדפס בנוסח אחר בספר אור קדמון לר"מ האגוזי ובספר שבט מוסר לר' אליהו הכהן<sup>1</sup>, ואחרי כן נדפס בשנת תר"יג בבית המדרש ליעללינעק חלק שני, עם מבוא קטן ממנו. שפת המדרש הזה צחה ויפה, ובאווה מקומות מליצתו נשנבה, ומוסרו נעלה מאד. אך נלקה בשגיאות רבות וחסרונות, עד שכמעט נהפך הורו למשחית<sup>2</sup>.

והנה לדעת יעללינעק, רק התחלת המדרש הזה נכתב בזמן קדמון, אבל סופו נכתב כלו בזמן מאוחר הרבה, יען כי שפתיו שם צחה ויפה ביותר, כמו: אשרי מי שהוא עניו, אשרי המשבחים אותו המוניו, אשרי מי שהוא צנוע בעניניו, וכדומה. וזה לו לאות, שלא מרב יצאו הדברים, רק נכתבו מאיש אחר בזמן מאוחר מאד. והרבה

<sup>1</sup> בראשית חכמה (שער היראה פרק ו"ב) נקרא הספר: מרגניתא של ר"ם (ר' מאיר). אך בספר אור קדמון לחאגוזי נאמר: מרגניתא דבי רב, והנוסח הזה נכון, כאשר נראה להלן. והכ"ו שראה בעל ראשית חכמה<sup>1</sup> נכתב בו בטעות ר"מ במקום רב. עיי' בספר שבט מוסר פרק ז'. ושעות כזאת (חלוף ב"ת במי"ם) שכיחה מאד אצל הסופרים הקדמונים.

<sup>2</sup> אבל נקל לתקן הנוסח, פעם נחוץ לבחור בנוסח בעל ראשית חכמה ופעם בנוסח אור קדמון, ומשיגהם יצא הנוסח הנכון. ומפני שהספרים ראשית חכמה ושבט מוסר נמצאים ביד כל איש, ע"כ אפשר לשוב ליותר להעתיק את המדרש הזה גם פה.



חוקרים הסכימו בזה לדעת יעללינעק, והמדרש „מרגניתא דבי רב“ אבד על ידי זה את ערכו הרב.

אולם לפני שנים אחדות מצאתי, כי רבינו נסים גאון הביא בספרו „מעשיות“ בשם חז"ל מאמרים אחדים אשר לא נודע מקומם איה בתלמוד ומדרשו, אבל הם נמצאים במרגניתא דבי רב. ואחרי כי לדעת שי"ר, ספר המעשיות הוא מאת הגאון רבינו נסים ב"ר יעקב מקירואן, הנה נראה ברור, שהמדרש מרגניתא דבי רב, ישן נושן הוא. ונציג פה המאמרים אלו לעומת אלו:

#### ספר מעשיות:

ואמרו: מה לו לאדם למאכל, שהוא מביאו למשפטים מרובים, מה לו לעושר, שהוא מביאו לראגות הרבה, וממלכות שהוא גורם לבושה מרובה, ומהחטא שהוא מאבד זכיות הרבה.

#### מרגניתא ד"ר:

מה הנאה לאדם ממאכל, שהוא מביאו לדינים מרובים, משמחה שמביאה את האדם לראגות הרבה, ממלבוש שהוא גורם לפגיעות מרובות<sup>3</sup>, מהרהור שגורם למכאובים מרובים, משינה מתוקה שגורמת למיתה משונה, מחטא שהוא מאבד זכיות הרבה.

#### ועוד מאמר אחר:

ואמר מה הנאה לאדם לסגל עונות, וזה כאש לבגד וכו', וכחרב לצואר וכחץ לכבד, וכרשת לרגלים, וכחשך לעינים וכו'.

מכל אלה הלא נראה, שהמדרש מרגניתא ד"ר קרמון הוא מתחלתו ועד סופו, וחברו רב, כמו שנאמר בראשו, ועל כן הביא רבינו נסים את דבריו בתור דברי חז"ל. ואולם, אחר אשר האמנתי כי הצלחתי להשיב לספר זה את ערכו בתור מדרש קדמון, על יסוד עדותו של רבינו נסים גאון, הנה שבתו וראיתי, כי גרמץ' בספרו תולדות היהודים<sup>4</sup>) יצא לבטל דברי שי"ר, בדבר ספר המעשיות לר"ג, ולדעתו (וכן ג"כ דעת הר"י רייפמאן), חבר הספר הזה איש אחר, ששמו היה ג"כ נסים, אבל מאוחר הרבה בזמן מרבינו נסים, כי הוא חי במאה ה"ג למה"ג והיה נכד רבינו אשר בן משולם מלוגיל. והרבה חוקרים הודו מהר לדבריהם, רק החכם ר"מ שמינישניידער עמד על דעתו, שספר המעשיות חבור ישן הוא, ולדבריו נכתב בעצם וראשונה בשפת ערב, ונתק אחרי כן לשפת עבר<sup>5</sup>). ובכן, כאשר נפל עוזר, הוא ספר המעשיות, הלא נפל גם עוזר, המדרש מרגניתא דבי רב, וכל ראיותי על קדמותו נהרסו פתאום עד היסוד.

ומה גדלה איפוא שמחתי, בבוא לידי לפני זמן מה המאמר היקר „חדשים וגם ישנים“ מאת ידידי הח' ד"ר הכרבי<sup>6</sup>), שבו הוא מספר לנו, כי בחיזתו בארץ הקדם, מצא כ"י יקר בעל קני"ד דפוס, והוא גוף הערבי מספר המעשיות, כמו ששער כבר רמשי"ש אל נכון, ובספר הזה נאמר מפורש שחברו רבינו נסים גאון בן ר' יעקב מקירואן, והוא

<sup>3</sup> מלבוש נשתנה בטעות בספר מעשיות למלכות.

<sup>4</sup> חלק ח' צד ט"ו הערה ג.

<sup>5</sup> ע"י בספר תפארת למשה שנדפס לחג הויבל של ר' משה שמינישניידר. לפסיוא תרג"ל, צד י"ז.

<sup>6</sup> ע"י בסי' הנוכר בהערה הקודמת, צד ט"ו.



מזכיר בו את חבורו הנודע בשם „מפתח מנעולי התלמוד“<sup>7</sup>. ובוה החזיר ד"ר הרכבי את העטרה ליושנה והראה לרעת, שדבריו שי"ר נכונים מאד. עוד העתיק הרכבי מתוך ספר המעשיות מאמר שלם מגוף הערבי לשפת עבר, יען כי נתקצרו הרבנים בהעתקה העברית שבידינו מן הספר ההוא, וז"ל: „וכי מה הנאה לאדם ממאכל, שהוא מביא לדינין מרובין, וממשתה שהיא מביאתו לראגות מרובות, ומלבוש שהוא גורם לו בשת, והרהור שהוא גורם לו מכאובים, ומשינה מתוקה שהיא גורמת לו מיתות משונות, ומחשא שמאבד זכיות הרבה“. ועל המאמר הזה אומר שם ד"ר הרכבי: „לא אדע מקום המאמר במדרש ונוסחתו שם לפנינו, אולם עכ"פ נכבד הוא לנו לדעת הנוסחא הקדמונית שהיתה לפני רב נסים“. ובראותי את דבריו אלה, כתבתי אליו והודעתיו מקום המאמר ההוא, הנמצא במדרש מרגניתא דבי רב כמעט אות באות (כמו שהבאתי פה למעלה), והוא הודה לי על זה. וכה נגלתה עתה, אחר כמה שנים, צדקת מחשבתי שחשבתיו זה כבר, כי רבינו נסים גאון מקירואן הביא דברים רבים מן המדרש מרגניתא דבי רב, וכי המדרש הזה באמה חברו רב, וישן נושן הוא.

ואף גם זאת מצאתי אחר העיון, כי הראיה שהביא יעללינעק, ואחריו נמשכו רבים, על איחור זמן המדרש הזה, ממה שלשונו בסופו צחה ויפה, — היא כאמת ראה להפך, שהמדרש הזה עתיק יומין הוא וחברו רב, יען כי הוא, רב, היה בקי היטב בשתי הלשונות, עברית וארמית, ושפתו היתה עברית צחה, כאשר נראה מרוב מאמריו הנמצאים בתלמוד ומדרשו, כמו: „האשה היא עקרת הבית, ובהטיבה דרכה תכון ביתה, ובאולתה תהרסהו“<sup>8</sup>). גם הקפיד רב על בני דורו שישמרו צחות הלשון, ואמר: „בני יהודה שהקפידו על לשונם נתקיימה תורתם בידם, בני גליל שלא הקפידו על לשונם לא נתקיימה תורתם בידם“<sup>9</sup>. וכן תקן רב תפלות רבות, והוסיף בתפלת ראש השנה מאמר שלם, במליצה צחה ויפה מאד, והוא: „זה היום תהלת מעשיך“ וכי עד „כל החוסים בך“<sup>10</sup>). וכן תקנו רב ושמואל „ותודיענו“<sup>11</sup>). וכן מצאנו, שרב הביא מאמרים יקרים מספר בן סירא במקורו העברי ועשה כמו שאמר ר' יוסף: „מילי מעליתא דאית ביה דרשינן להו“<sup>12</sup>), ועל ידו רב נודע לנו המאמר היפה מבן סירא בצחות לשון עבר: „בני אם יש לך היטיב לך“ וכי<sup>13</sup>), וכן המאמר: „בצר אל יודה“ (או: „אל יודה“<sup>14</sup>), וכן מה שאמר רב: „כל כאב ולא כאב לב“ וכי, „כל רעה ולא אשה רעה“, „אפילו שיחת חולין של תיה צריכה למוד“ — מאמריו אלה נובעים מבי"ס<sup>15</sup>), כי מוסרו הטוב של בן סירא היה רגיל על לשונו של רב בשפתו הצחה, וכפי הנראה הביא את הספר כ"ס במקורו העברי מא"י לבלל.

גם מתוך המאמרים הרבים, הנמצאים בספר מרגניתא דבי רב, אשר יזוהרו מאד על למוד התורה, נראה היטב שרוח רב דובר בהם, כמו שאמר שם: „אוי לפה שלא עסק בתורה“, „אשרי מי שמטה אונו לשמוע דברי תורה“, „אשרי השומע דברי תורה בכל יום“, תורת ה' תמימה וגו' כי ירבו ימיך“, — והרבנים האלה עולים בד בבד עם דברי רב הנמצאים בתלמוד בהרבה מקומות: „וכל הפורש מדברי תורה אש אוכלתו“, „גדול תלמוד תורה יותר מבנין בית המקדש“, „לעולם יעסק אדם בתורה אפילו שלא לשמה“, „בכל יום בת קול יוצאת ואומרת: אוי להם לבריות מעלכונה של תורה“, וכן אמר רב

<sup>7</sup> עיי' בס' הנוכח צד כ"ב. — <sup>8</sup> סנהדרין ד' ק"ט. — <sup>9</sup> עירובין דף ג"ג. — <sup>10</sup> עיי' בס' דור דור ודורשו חלק ג' צד קנ"ו. — <sup>11</sup> ברכות דף ל"ג. — <sup>12</sup> סנהדרין דף ק'. — <sup>13</sup> עירובין דף ג"ד. — <sup>14</sup> שם דף ס"ד. — <sup>15</sup> שבת דף י"א וכן סירא כ"ה, י"ח; סוכה דף כ"א וכן סירא ח' י'.



בתפלתו: «שתהיה בנו אהבת תורה», וכדומה<sup>16</sup>). גם מה שנאמר במדרש ההוא: «וכל מעשיו מפורסמין ונותן עליהם דין וחשבון», הוא ע"ד שאמר רב במקום אחר: «אפילו שיחה יתירה שבין איש לאשתו מגידין לו בשעת מיתה»<sup>17</sup>). וכן מה שאמר שם עוד: «וכל המרגיל להאדים פני חברו, פנקסו פתוחה בו ביום», — הוא ע"פ שאמר רב: «נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש, ואל ילבין פני חבריו ברבים»<sup>18</sup>). וכה רואים אנו, לא רק ע"פ עדותו של רבינו נסים, כי אם גם ע"פ מאמרים רבים הנמצאים בספר מרגניתא דבי רב, אשר ישוו בענינם לדברי רב שאמר במקום אחר, — כי הספר הזה באמת מדרש קדמון הוא וכי מחברו היה רב<sup>19</sup>). יהי שמו מבורך על המרגלית המזכה הזאת שהניח לספרות ישראל!

<sup>16</sup> עיי' ב"ב דף כ"א, מגלה דף ט"ה, סוטה ד' כ"ב, ברכות ד' ט"ז וי"ז. — <sup>17</sup> חגיגה ד' ה'.  
<sup>18</sup> ברכות מ"ג ע"ב. — <sup>19</sup> «דבי רב» אין הכוונה פה על תלמידיו, כי אם עליו בעצמו. עיי' סדר הדורות הוצאת משכיל-לאיתן (ווארשא תרמ"ב), חלק שני צד ז'.



## רבי יעקב עמודן ותכונתו.

(על פי ספריו ומעשיו).

(סוף).<sup>(\*)</sup>

כאשר מת ר' יהונתן, מהר יעב"ץ להודיע זאת בשמחה לאוהביו<sup>(1)</sup>, וגם הכייע שמחתו בדפוס<sup>(2)</sup>. ובהגיע לאזנו השמועה, כי הגאון ר' יחזקאל לנדא הספיד את ר"י כפראנז וספר בשבחה, התנפל עליו בדברים כאלה: „גם כמות אייבשיצר כמות... הספידו „הקרחי“<sup>(3)</sup> וקרא עליו: הוי יהונתן אחי, וראי אחיו הוא ברמאות, הוא נודע כאוהב בצע, עשה נבלה בישראל, להוציא לעז על גט שנתן במדינת פולין<sup>(4)</sup>, על פי הגדולים שאינו מגיע לקרסוליהם וכו'. כמעט אני אומר, שגם הוא מכת שבתי צבי שר"י, ואף שרוצה להראות את עצמו בטוהרה. — לכן גם מן „הקרחי“ צריך להרחיק, לא יהא אלא ספק, ולפחות נלכד בהרם של ר"ת, ועוד שהוא בור, כלי ריק, זר יהיה, לא ראה אור בהיר, ותודו לי בלי ספק, אם בעלי נפש אתם, הסומך עליו בדת ודין עתיד ליתן את הדין, ואם הוקם לראש בעיר גדולה, אין זה חרוש, עכשיו שנתקיימה בנו קללת ישעיה“<sup>(5)</sup>. — את הגאון ר' יחזקאל לנדא יודעים אנחנו מספריו וממעשיו, כי נלחם עם בעלי הרמו והחליט שמן הראוי לשרוף את הקמיעות, אך התעצב מאד בשמעו דבר כת-פראנק וכתב כי דעתו אינה צלולה בשביל זה, יען לא יוכל ללחום אתם נגד רצון השר“<sup>(6)</sup>, ובכלל „היה למופת במעשיו ובחסידותו“<sup>(7)</sup>, — ועל איש כזה הרשה יעב"ץ לעצמו לדבר דברים כאלה!

כמוכן, היו דבריו לצחוק בעיני כל אנשי אמת, אך שועלים קטנים, אשר נאוני הדור הרחיקים בשביל מעשיהם המגונים, הם מצאו מחסה בצל קורתו והיו מספרים לו על אדות מחויקי כת ש"ץ ומנענעים לו בראשם על כל דבר מדבריו, וגם היו נוהגים על פי סדורו, והוא השתדל לטובתם<sup>(8)</sup> רק אחד מאלה, שהיה לפני זה תלמיד הגאון בעל „נודע ביהודה“, עורר ספק בלבו: „יען שמש את הקרחי חשוד הוא על המחלוקת“<sup>(9)</sup>. בין

(\*) עיי' למעלה חובי כ"ג ע' 451.

(1) שאילת יעב"ץ ח"ב סי' קי"ד. — (2) בסוף אגרת בקורת הוצאה שניה. — (3) בשם גנאי זה כנה את ר"י לנדא פעמים רבות. — (4) שו"ת נודע ביהודה סי' ע"ד: „באחד שגירש אשתו הראשונה על ידי שליח ובעל כרחו, שתפסוה בעלי מלחמות ברחוב, צעקה ואין מושיע לה, והשליכה הגט מחיקה“. — האמנם נבלה גדולה היתה לערער על גט כזה? ועיין בתשובת גבעת פנחס (סי' כ"ט), מי היה המגרש — (5) „גת דרוכה“. — (6) שו"ת תורת נחנאל סי' כ"ה. — (7) שו"ת גבעת פנחס סי' כ"ט. — (8) שאילת יעב"ץ ח"ב סי' נ"ג. — (9) שם סי' קצ"ח.



כל הכותבים אליו, אשר נתפרסמו בדבריהם ב„שאלת יעב"ץ" (חלק שני), אין אנו מוצאים את גדולי התורה, כי אם איזה אנשים בני בלי שם וחסרי נמוס, אשר פורו לו תוארים רמים ועשו אותו ל„רבן של כל בני הגולה", והוא הניח את כל התוארים, אחר לא נעדר, בדפוס! כי באמת האמין כן גם הוא עצמו בלבב שלם, ולאחד מבעלי בריתו יכתוב<sup>(10)</sup>: „שאל בני, רק תדע שצריך להעמיק בדברי כדברי אחד מן הראשונים, כי מנהגי להניח מקום למעיין להתגדר בו, להבין דבר מתוך דבר", ולכן לא בטל את דעתו מפני דעת הראשונים, ופתגמו היה<sup>(11)</sup>: „אף לגדולים אלף פעמים ממני לא אשא פנים בתורה, על שניאה אני אומר יש כאן שניאה, על העלמה — העלמה וכו', אף אם שונאי חנם הוציאו עלי דבה רעה כזו, באמרם שאני חולק גם על הקדמונים, אינני מכחישים", ועל ה„שלחן ערוך" יאמר<sup>(12)</sup>: „ושמעתי מאבי מאור הגולה בשם גדול, הוא בעל ספר „חלקת מחוקק", שאין אדם רשאי להורות, עד שיהיה בכתו לעקור ולמחוק סעיף מן השלחן ערוך, וימצא בספרנו כזה, כמה דברים שנפל בהם המשנה והשבוש בספר השלחן ערוך, מלבד אשר בכתובים אתי, והאחרונים הראו הדרך, שלא לשא פני השלחן ערוך במקום הכרח עצום, ונודע מאמר ה"ם ז"ל, שבענין ההוראה אין אפילו כח הנביאים חזק יותר מן החכמים, וכך היה מנהג חכמי הדורות אשר מעולם, אין משניחים בקף מאוני הכרעת חבור קדמון או אחרון, במקום תשובות נצחות", ובמקום אחר יכתוב: „אל יבטח בכל אשר ימצא כתוב על ספרי אחרונים וגם ראשונים, אף אם יצאו הדברים מפי גדול בדורה, לא יפטור עצמו מחמת זה להעביר עין עיונו עליו, שכמה פעמים הניחו מקום להתגדר, אף כי מי יודע מבטן מי יצאו הדברים באמת, דלאו מר בריה דרבנא התום עליהו, ומצינו אפילו בתלמוד וגם בספר הזוהר ובמדרשים הכניסו המעתיקים דברים קשים וגליונות משובשים כנודע לרוב"<sup>(13)</sup>. דברים כאלה כמעט לא נשמעו עד ימינו.

בעת ההיא יצא למחות בדברים נמרצים גם נגד החומרות מטעם המנהג: „אשרי שיאחו עוללי החומרות החדשות ונפיץ אותם אל הסלע, על כן אני אומר, המבטל מנהג זה (של אסור אכילת קטנית בפסח) יהי חלקי עמו, הלואי יסכימו עמדי גדולי הדור במחוז הלה, הנני להיות נטפל לדבר מצוה זו, וכל ימי הייתי עומד ומצפפה מתי יבא לידי ואפרסם דעת אבי מאיה, להפקיע הכל חומרות כאלה, שאין רוב הצבור יכולים לעמוד בהם, ואקבענה בדפוס, ואעשנה כאן להביאה לידי מעשה, לתקוע בה מסמרות, לקבעה הלכה לדורות לזכות את הרבים, להסיר מכשול מדרך עמנו"<sup>(14)</sup>. ודברים עוד יותר נמרצים כתב בזה לאחד מאנשי שלומו<sup>(15)</sup>: „ואשר זכרת מהומרי אשכנזים שנוהרים בזה יותר מגופי תורה, הלא על זה וכיוצא בו קמצווחנא עליהו כבי מדרשא, לא מנעתי עצמי מלעורר נרדמים השקועים בשנת ההרגל האכזרי עד בלתי שמים לא יקיצו, והיא היתה בעוכרם ודאי, לגרום על ידי כך מכשולות בגופי אסורי תורה החמורים, וכן הוא בכל דבר, כי האוסר את המותר סופו להתיר את האסור, באמת עוררן עיני תופשי התורה, שנתקיימה בנו ואבדה חכמת חמיו, ואמסר עלמא בידא דטפשא'י, מנששים כעורים קיר, מקימי אשרות"<sup>(16)</sup>, מתגהגים אחר מורה שקר, עושים טפל עקר ועקר טפל, ויפה אמר אביד גדול בדורנו, רב בקהלה מפורסמת, לבני קהלתו: הפסד גדול הוא שלא נכתבו עשרת הדברות בפנקס שלכם". — הנה קול רעש גדול אנחנו שומעים, אף כי על פי החומרות

<sup>(10)</sup> שם סי' ז', — <sup>(11)</sup> שם סי' כ"א, — <sup>(12)</sup> שם סי' כ', — <sup>(13)</sup> מור וקציעה בחקדמה.

— <sup>(14)</sup> מור וקציעה סי' תנ"ג, — <sup>(15)</sup> שאלת יעב"ץ ח"ב סי' ק"ג, — <sup>(16)</sup> כונתו, כי תלמידיו הגאון ר' יחזקאל והחולקים בעקבותיו היו לרבנים.



שלו בספריו אי אפשר היה לעמנו להתקיים, בעוד שאלה המחמירים ב"קטניות" וכדומה השתדלו להקל הרבה יותר ממנו בכל דבר נכבד באמת, הנוגע לחיי משפחה, ונס המחמיר מאד במנהגים יאמר: "המחמיר בענינא דאתתא אין רוח חכמים נוחה הימנו, וכאשר הפשתי וראיתי בכל ספרי שו"ת, כלם רודפים בחפוש נרות, להתיר עוננה בכל מה דאפשר"<sup>17</sup>).

תקנת רבנו גרשון, כי לא יקח איש יותר מאשה אחת, אשר נתקבלה יותר מגופי תורה, לאושר העם, לא מצאה חן בעיניו ואומר: "כי היא מפני מחמת המציק, שאינם מתירים לאדם לקחת יותר משתי נשים, ונתקיים בנו בעויה ויתערבו בנוים וילמדו ממעשיהם, לכן מן הראוי היה לבטלו, ובדין שיאסרו האומות עליהם לקחת יותר מאשה אחת, כי הם רבים, ומן הראוי לבטל האסור הזה ליהודים משום בחקותיהם לא תלכו, אך מפני הסכנה"<sup>18</sup>). למוחר נחשוב להגיד עד כמה זרים הרברים; כמעט לא נוכל להאמין כי מפי איש אשר דעתו צלולה יצאו. הכל יודעים, כי רבנו גרשון תקן זאת לטובת העם, ולא מפני היראה, כי הממשלה לא התערבה או בחיי היהודים הפנימיים. גם נודע, כי בימי התלמוד, היה ההיתר לקחת שתי נשים רק הלכה, אך לא נהגו כן במעשה; ולו היה הרבר נהוג כן, לא היה אחד מחכמי התלמוד אומר: "הנושא אשה על אשתו יוציא ויתן כתובה"<sup>19</sup>), וכן מעידים עוד מאמרים רבים, וביחוד אמרם: "זווג ראשון", "זווג שני", אמנם הוא בהגהותיו<sup>20</sup> מתאמץ להוציא את הרברים ממשמעם, אבל לא אפשר להפוך יום ללילה. התקנה הזאת נתקבלה אמנם רק בארצות שנס הגוים אסרו כן על עצמם, ובמקומות אשר האזרחים לקחו נשים רבות לא נתפשטה, אך על הרוב היה גם שם המנהג, שהנושא אשה קבל על עצמו בחרם, לבל יקח אשה אחרת<sup>21</sup>). אך בעיני יעב"ץ לא נחשב למאומה מנהג העם במשך אלף שנים, ועל פי איזה רמזים בתלמוד וראיות מספרי הנביאים ומן המלכים יחשוב את הריסת חיי המשפחה ל"מצוה גדולה"<sup>22</sup>). וכל זה מפני הרוח הרעה אשר כעתתו. כי נפל עליו פחד כת ש"צ; כל היום היתה שיחתו; אין חוברת, אין מכתב, אשר לא הזכירה, וגם בהגהותיו על הש"ס<sup>23</sup>) זכר אותה, והאמין כי נשתנה הטבע אצל הכת הזאת. גם בהיותו חולה מסוכן, והרופאים גזרו עליו לאכול בשבעה עשר בתמוה, לא רצה לעשות כן, ואמר: "יעבור עלי מה, לא אוכל לאכול בחג של ש"צ, כי ודאי לנסיון בא זה עלי"<sup>24</sup>). הוא התברך בלבבו באמת ובתמים, כי לולא הוא בטלה הדת בישראל. ובאחת מתשובותיו הוא אומר<sup>25</sup>): "מובטח אני שלא תצא תקלה מתחת ידי, כמזכה את הרבים שאין הטא בא על ידו, ות"ל זכו רבים על ידי, וביחוד מסרתי נפשי והפקרתי חיי וממוני בשביל טובתם ותקנתם, וזולת זאת כבר אבדה האמונה מפייהם". וכן יאמר במקום אחר<sup>26</sup>): "כמה מעות פזרתי בהרפסת חכורים שונים להקים דגל האמונה, למען לא נהיה לבנו ולשנינה, כי מה יועיל כל עסקנו בלמוד, אם לא נגדור חלילה בפני פורצי גדרו של עולם, וכאשר נכתב אלי מנכול פולין, שאין אחד מאלף מאמין בתורה שבעל פה". — ואנחנו הלא נדע, כמה מן האמת יש בדברים האלה!

מצבו החומרי לא היה טוב, אך בכל זאת היה רגש הכבוד חזק בלבו, ולא היה

<sup>17</sup> לשון בעל כנסת יחזקאל סי' ב"ב, וכן בספר בני אהובה להגאון ר' יהונתן נמצא שהתאמץ לבקש תקנה "להאיר אפל אלמנה, שכולה וגלמודה", וכן בכל ספרי שו"ת. — <sup>18</sup> שאילת יעב"ץ סי' ט"ו. — <sup>19</sup> יבמות ס"ה. — <sup>20</sup> הגהות מהר"י יעב"ץ, כתובות ס"ג וסוטה ז'. — <sup>21</sup> ראה שו"ת הרדב"ז ושאר שו"ת ספרות. — <sup>22</sup> שאילת יעב"ץ ח"ב סי' ט"ו. — <sup>23</sup> מגילה דף ל"א. — <sup>24</sup> מגלת ספר 205. — <sup>25</sup> שאילת יעב"ץ ח"ב סי' ט"ו. — <sup>26</sup> מור וקציעה חלק ב' בהקדמה.



שולח את ספריו לתשורה לשום אדם אם לא דרשו ממנו<sup>(27)</sup>. אבל לא יכול להתאפק והעיר על זה בעצמו כמה פעמים בתלונה: „לא נתכונתי לשול עטרה בהרפת ספרים שלי, ואם זה היה בדעתי, אז ודאי הייתי מכבדם ושולח אותם דרוך, כמנהג מחברי ספרים בזמננו, על כן מרויחים בשני דברים, כממון ובשם, וכאופן זה החכורים מתפשטים, ורוב הקונים אינם מבינים אותם, וחושבים שכל המחבר ספר אדם גדול הוא, אפילו ראוי המחבר לכורכו בספרו ולהוציאו לבית השרפה. ואני לא כן. עם שלא נעלם ממני, שאם הייתי בוחר בדרכיהם הייתי מרויח הרבה יותר מהם. יהי מה, בתומתי החזקתי ולא ארפה, ועל ידי כן ספרי מונחים בקרן זוית, ושמי לא נוכר בשום תואר מעלה בשערי ספרי, וכמה מחבורי שלא נוכר שמי עליהם כלל<sup>(28)</sup>, לא תואר ולא הדר לי<sup>(29)</sup>. ובכלל היה הדר על כבודו מאד, ואם כתב אחד עליו השגה, היה כותב תשובתו בספרים שונים: „יען ספריו מונחים בקרן זוית, ואולי יראה אחד בספר משינו, והרואה ידמה בלכבו כי נצחהו, לכן לא חשש להוצאה כפולה, וכתב פעם שלישית<sup>(30)</sup>.”

הצרות האחרונות משכחות את הראשונות. לרגל מלחמתו עם האויב האיום ונורא בעיניו — כת ש"צ — חרל להלחם עם ה"פילוסופיה" וה"מורה נבוכים". אך בימיו האחרונים, בשנת תקכ"ה, זכר עוד הפעם את הפילוסופיה השנואה לו ואומר: „לאבד זמן רב במורה נבוכים ודאי אסור, אם לא כדי להשיב על בדיותיו והיותיו, ובספרי חכמות חזוניות של אומות העולם אסור לעיין, אם לא בשעת...<sup>(31)</sup>” אולם בכל זאת ישתדל בעצמו לפעמים לבאר איזה אנדה באופן מתאים עם השכל. על דברי התלמיד<sup>(32)</sup>: „אי שלפת אחרינא חריבנא לעלמא” (רב יהודה התפלל על הגשם, ושלף את מנעלו, ובחפצו לשלוף גם את השני, בא אליהו והניד לו, שאם יעשה כזאת יחריב את העולם ברוב הגשם) — הוא אומר: „אולי הכונה עליו, שמא יצטנן וימות, והאדם נקרא עולם קטן<sup>(33)</sup>.”

הוא היה כמעט האחד בין גאוני הדור ההוא אשר הכיר נחיצות ידיעת דברי ימינו, ובהרפיסו „סדר עולם” ו„מגלת תענית” כתב: „עם היות כלל גדול בתורה, לדעת כל עניני הדורות והקורות מתחלת הבריאה עד חרבן בית שני, ולזכור ימות עולם בדרך קצרה ישרה ומקובלת<sup>(34)</sup>.” גם ידיעת דברי ימי העמים היתה חשובה בעיניו והתיר לקרוא ספרי דברי הימים בשבת, „כי הם נוגעים לדברי ימינו, ללמוד מאלה על אלה” וגם „יש ללמוד מהם עצה ותבונה בעסקי העולם הנצרכים לנו, ביחוד בענין השתדלות אצל מלכים ושרים<sup>(35)</sup>.”

לעת זקנתו גדלה קפדנותו מיום ליום<sup>(36)</sup>, והיה אומר: „מעתה ישמור בנפשו הרוצה לתפוס עלי שלא יחשב מכת הכסילים<sup>(37)</sup>.” בעת ההיא (תקכ"ט) הוציא לאור ספרו „לוח ארש" ח"ב, אשר היה מונה בכתב יד כארבעים שנה, והוא מתנצל על זה בדברים האלה: „כאשר קמו עלי שונאי חנם, והביאו דבתם לפנום בכבודי, להראות שאני בעל מריבה עם

<sup>(27)</sup> עדות ביעקב, שמוש ועוד. — <sup>(28)</sup> הכונה על „שבירת לוחות האון” „עקיפת עקרב”.

יעיין בשאלת יעב"ץ ח"ב סי' ס"א, קכ"ו, וגם סי' כ"ה, ובמגלת ספר. ונראה גלוי כי לו הם. — <sup>(29)</sup> מור וקציעה ח"ב בהקדמה. — <sup>(30)</sup> שאלת יעב"ץ ח"ב סי' ק"ל. — <sup>(31)</sup> „מספחת” 80. — <sup>(32)</sup> תענית כ"ד. — <sup>(33)</sup> שם בהגהותיו. — <sup>(34)</sup> בהגהותיו למגלת תענית צד ל"א. — <sup>(35)</sup> מור וקציעה סי' ש"ג. — <sup>(36)</sup> הוא הקפיד ג"כ על הקוראים אותו בשם „יעקב עמדין”, ואומר: „לא נקראתי מעולם יעקב עמדין, ידוע שאינני מכני עמדין, לא נולד בה ולא מצפה לראותה”. שאלת יעב"ץ ח"ד סי' כ"ד. — <sup>(37)</sup> מור וקציעה, קונטרס סוג לתורה.



כל אדם. שאפילו עם זה המדקדק היתה לי קנאה ותחרות, והלכו והראו לבלתי מבינים להבאישיני ביושב הארץ לציר דמותי בשחור המדות המכוערות. כאלו אני חולה במחלת הקנאה. לכן באתי עתה לנקות עצמי להוציא מחשרם של ברות"ם<sup>38</sup>). בחלק הזה הוא אומר (הפך ממה שאמר בח"א): "לא באתי למעט ולהקטין מעלת זה האיש (בעל "שערי תפלה") במלאכת הדקדוק. כי אמנם הוא מאנשיה". רק על הסכמת אביו ירעיש את העולם: "כי ביחוד זיופו נכר מתוכו. מתוארי השוא שעשה לעצמו". וגם יחשוב לו לחטאת נוראה. "כי שם עצמו שר ושופט על העם הרב הזה. כי שלח דבריו אל כל הגולה. וספרי הרפוס הזורים הלילה. וזו רעה חולה. כי קלי הרעת מרובים בכמות מאנשי מעלה"<sup>39</sup>). "ומעתה אני נוזר שכל הרואה סדרו עם הסכמת אבי מאור הגולה ימחקנה ויעביר עליה הקולמוס. ואת המרפסים אזהיר שלא ישלחו ידם להרפים עם הסכמת אבי מא"ה. ואם אין דמם בראשם. שאין כבוד ליחד שמו על אשפה מלאה חצי כוסר ומכחיש הידוע"<sup>40</sup>). אך כאשר באו הסכמות רבות מאת גאונים מצוינים אשר פילגו מאד בשבח בעל "שערי תפלה". ישיב גם בזה תשובתו הידועה: "כי השבחים והתוארים שמשלם להם מחבר חדש כנגד השבחים שחלקו לו"<sup>41</sup>); וכאשר ראה שרבים נוהגים דוקא על פי סדר "שערי תפלה" — בהיות מחברו אחד המצוינים בחכמת הרקדוק — הוא מתאונן על זה: "בעו"ה נתקימה בדור הזה קללת ירמיהו. ככה נכשלו בכני אדם שאינם הוגנים כל היום. ואין אני רואה רק על הכשילו להאמין על אמ"ה כאלו נתן יד להעיד ביחוד על רווק שלא היה דר בכרך אחד. כי אם הרבה כרכים משוט בארץ. וככל מקום שהלך לא היה ביתו עמו (זו אשתו)<sup>42</sup>). הוה איש מרעיש. הלזה יענו במחולות (הנני משמיט איוה מלים מפני הכבוד) וכו'. ומצא מין את מינו. כי בחרו בתעלוליו תעלי בני תעלי. בני אדם הרומים לו"<sup>43</sup>).

בשנת תקל"ב גזרה הממשלה בשווערין להשהות את המתים שלשת ימים מפחד שינה ליתרנית. ולרגלי הדבר הזה כתב הנאון יעב"ץ להחכם ר' משה בן מנחם<sup>44</sup>). לבקשו שישתדל לפני הממשלה. "כי לא יעבירו את עם ד' ללכת בחקי הגוים". והרמב"ם השיבו. כי לפי דעתו אין כל פחד. כי אפשר לקבור במערה ומוכין ולפקוד אותם ג' ימים אחרי כן. כאשר אמרו במס' שמחות. וכן יעירו ויגידו חכמי הרפואה. כי יש אשר תשבת הנשימה זמן מה בלי מיתה. ואין סימן מובהק. — והנה אנחנו יודעים. מה היתה דעתו של יעב"ץ ע"ד חכמי הרפואה. והשיב לפי דרכו: "אחרי שנתעורר הענין על ידי האומות. ומבקשים עלילה לנהוג מנהגם שנצטוונו להבדל מהם ומחקותיהם. וביחוד ענין הלז שנמשך ובא להם מנהג אבותיהם. דורשים אל המתים. אף אם אולי שכחו הסבה. ומתקממת בעלי רפואה. הלילה לנו לשום לב אליהם בנוגע לדיני התורה בהחלט. כי אז יסודיה ירופפו ועמודיה יתפוצצו. אך שמע בני מוסר אב. ואל תט מאמרי פי ואל תפנה אל דברי רופאי אליל. הא למדת שאין ממש בדברי רופא משולל מהורה. אל ירד בני עמו". והנה נוכל לשער לנפשנו. איוה רושם עשו הדברים בלב איש אירופא כרמב"ם. אשר לא ידע השקפת יעב"ץ מכבר על הרופאים. שנקבעה בלבו עמוק עמוק לרגלי סבות שונות<sup>45</sup>). ולכן כתב אליו מכתב. שבו תפלא על הדברים האלה. הנראים בעיניו כזרים.

<sup>38</sup> לוח ארש דף ע"ב. — <sup>39</sup> בהקדמה. — <sup>40</sup> שם דף ע"ד. — <sup>41</sup> שם. — <sup>42</sup> יענין בהגהותיו ליומא דף ע"א. ויובנו הדברים הזרים האלה. — <sup>43</sup> לוח ארש דף ע"ט בהשטמות. — <sup>44</sup> המכתבים האלה נדפסו ב"המאסף" תקמ"ה. — <sup>45</sup> הוא אסר גם לקרוא בספרי הרפואה בשבת. כזר וקציעה סי' ש"ז.



אך כמה נחשבו דברי איש מזה בעיני יעב"ץ, אשר חשבו לתלמידו ולא מצא לדבריו סבה אחרת זולת כי תלמידו זה איננו מודה על האמת, והן נודע לך שכל מגמתי אינה אלא דרישת האמת, ומעשי מוביחים בכל חבורי השונים, ומאחר שהרגשתי שקשה בעיניך להודות על האמת, מן הראוי שלא לטרוח עוד בזה, כי כל דברי טובים ונכוחים וישרים למוצאי דעת, ומי לא יתמה ויעמוד משתומם על כי גבה לך להשמיע לאוני דברים כאלה, לחדש דבר מעתה להכריח כל ישראל הנפוצים בארבע כנפות הארץ לעשות כוכין, ונתחדשה עתה המלאכה מחמת הבלי הגוים, ונסיונות חרשים של רופאים, שידוע לנו מה כחם יפה, ועד היכן מגיע בדיני תורתנו, וכל יגיעך בזה לריק, שומע אין לך, חוששני פן תהיה ללעג ולקלס" — אה, כפי הנראה, הבין בן-מנחם, עם מי הוא מדבר וחדל מלהתנחם עמו.

בשנת תקל"ה הדפיס דרוש "פסח גדול" שדרש עוד בעמדין, אשר איננו עולה על כל הפלפולים התלויים על בלימה, ובפתיח השער כתוב לאמר: "כל שומעיו אמרו כי לא שמעו ולא האזינו מעולם דרוש יקר הערך ונחמד בזה, שלך בעמק ההלכה יורד עד התהום, ומעלה פנינים יקרים עד מאד, הכל בדרך אמת וישר, ונשבעו מביני מדע שלמדו בישיבות המפורסמות שבארצות הללו שלא שמעו דוגמתו". גם הדפיס דרוש "תפלת ישרים", אשר גם הוא נדרש בעמדין ונשנה בשנת תקל"ה באלמונא, ובו יאמר, כי המחלוקת, אם תפלת ערבית רשות או חובה, נוגעת במלכות בית דוד, שנמשל לירח, ויוסיף בהתפעלות: "דבר זה נגלה אלי מסוד ה', אף כי הייתי בימי חורפי כשחברתי הדרוש בשנת תצ"א". ועוד דרוש אחד הוסיף או — "חלי כתם" — אשר דרשו שנה אחת לפני מותו, בעת שכבר נטל מאור עיניו, והוא קרא מפיו והסופר כתב בספר ודיו. הדרוש הזה מעיד, כי עד יומו האחרון לא התרפה במלחמתו, וקנאתו הגדולה לא סרה מעליו. הוא עודנו מדבר ברגש, כמלפנים, על אדות כת ש"צ ותוצאותיה, "כי עדיין מתחרשות בכל יום הכתות הצומחות מזה הארור, ואחת מהנה הם המרקרים ומספקים ומכים כף אל כף ובאצבע צררה תוך תפלת י"ח, ושאר מעשים מגונים אשר לא שערום אבותינו וזקנינו כמעט הם בעובדי הבעל (מונתו לכת החסידים). על כן צריך להזהר שלא ימשך ה"שוד" מן הסוד" — גם ידבר על אדות הפילוסופיה, חכמת יון האורורה, ועל אדות המשכילים, אשר כסוסים מיוזנים יצהלו איש אל אשת רעהו לטייל, וקוראים כל הספרים החדשים המלאים מינות, ויוסיף להתלהב: "אלה הם קצת דרכי הפראים, כודאי אינם מזרע ישראל, רק מבני ערב רב, וצריכים אנחנו לפרוש מהם, לבלי לבא אתם בעסק משא ומתן ובקברי בני ישראל לא יבאו"<sup>46</sup>). כל זה גרם להם עסקם בספרי הנכרים, והיא סבה גם כן לנלות ישראל מספרה, והם עומדים על הדרכים ללסמם את הבריות, או נעשו סוחרים ולוקחים בהקפה וסופם לפלטה גדולה, היא החרב שחוחכים צוארי חביריהם המאמינים בהם. . . וצריך אני להודיעכם, שבענין אסור נולה אין חלוק בין אצלנו או מנכרי, ואם אמרו כן לפי התלמוד, אפילו בעמים הקדמונים, כאשר היו מסורים בידנו בארצנו, אבל האומות הללו המאמינים ויש להם מדות חמודות, וישראל מחויב להכנע תחתיהם, כל שכן חלילה להעלות על הדעת לנוול אותם ולעשות מאומה רע להם, אם ככה תעשו אחי או אני ערב לכם שתצליחו, ויהיה למכאובי צרי והיה זה שכרי, ואתן אחיותי, נשים שאננות, בנות בוטחות, המקפידות שתהיינה במדרגה

<sup>46</sup> (ובהשמות חוסף: "ואני תמה על החברה קדישא שמביאים החטאים האלה לקבר ישראל").



ראשונה של מודיע, כחקות העמים, האונה אמרתי, הלא ידעתן מ"ש בתורה ואבדיל אתכם מן העמים, ולפחות יהיה שום דבר היכר, כמצווה עלינו בתורה. — בדרוש הזה הוה הוא משיב גם לצוררי ישראל המעלילים על היהודים בשביל שהם מכרכים, "שלא עשני גוי", ויאמר, כי המעליל הוא "ערל לב", כי הלא אנחנו מכרכים גם "שלא עשני אשה", ואשה אנחנו חייבים בכבודה יותר מגופנו, והכונה יען אינו מצווה כל כך בשבת ויום טוב כמונו. וכן יטפל בדברי האומרים, כי אנחנו ארורים מפני הכתוב "ארור אשר לא יקים את דברי התורה", ואי אפשר לקים כל התורה; ומוסיף לאמר: "אין כוננתנו כאן לדיב עם שום אדם, רק להראות, שכל זה גרם חסרון ידיעתם ומעוט בקיאותם בלשוננו הקדושה, ואין המכוון כאן רק להרבות שלום בעולם, לקרב ישראל לאביהם שבשמים, ולהטיל שלום בינינו ובין האומות שכנינו, כאשר למדנו אבותינו, וגם נגיבת דעת גוי אסרו, ואנו חייבים להשגיח ולחוס על שמירת קנינם ורכושם כשלנו".

כה היה האיש הנפלא הזה, "איש מלחמה עד יומו האחרון. כוננתו היתה בודאי תמיד רצויה, ואם, כמו שאמרנו בראשית מאמרנו, לא תמיד היו מעשיו רצוים, הנה רק מחלתו היתה אשמה בוה, כאשר יוכיחו כל הדברים והמעשים אשר העברנו לפני הקוראים.

ב. כ.



## על דבר הציוניות.

(מכתב אל העורך).

הבר מאד נכבד,

מודה אני לך על שהמצאת לידי את מכתבו הגלוי של ה' לובצקי אלי<sup>1</sup>. ואולם אחר אשר קראתיו, אינני מעלים ממך את תמונתי, כי מצאת מאמר כזה ראוי להדפיסו ב"השלח" וכי חשבת לך לחובה להעירני עליו. ואם בכל זאת באתי כזה להשיב עליו בקצרה, האמינה נא, כי הנני עושה זאת רק מפני כבודך וכבוד הקוראים של מכ"ע זה, שבו זכה לראות אור.

הרבה יגיעות ינעתי בשביל להוציא איזה דבר דומה לרעיון מתוך הערבובייה שבמאמר זה. ואותו רעיון — עד כמה שאפשר בכלל למצוא כאן מה שראוי לשם זה — נראה כאלו כך הוא: יש יהודים, שבעיניהם החיים הם תכלית לעצמם, שחפצים רק לחיות, מבלי לבקש בחיים איוו מטרם, איוו תעורה, איזה אידיאל, שאינם מינעים את מוחם במחשבות על השאלה, מה ילד יום מחר, אלא מסתפקים רק בדאגתם בכל יום לצרכי היום; שחפצים לחיות כעבדים, ככלבים, לוא רק יחיו. ועוד יש יהודים, אשר להם תקוה ואידיאל ואשר ישאו מצוקות ההוה רק מפני שחושבים לדאי, כי על ידי התמדתם בסבלנות ויגיעתם בפעולות נאותות יכינו להם עתיד יותר מזהיר.

הנני מחליט בבטחה גמורה, כי ה' לובצקי זה מדבר רק על דעת עצמו בלבד, ולא על דעת איזה חלק הגון כל שהוא מעם ישראל. כי מכבד אני את עמי ורוצה אני שאוכל לכבדו גם מהיום והלאה.

גלוי הדבר, כי אני, שהנני יהודי בעל תקוה ואידיאל, דבר אין לי עם אותו היהודי החפץ רק לחיות, לחיות כעבד, ככלב, לוא רק לחיות. ליהודי כזה, הבוחר בחיידעבד-וכלב, באמת אין כל מקום בהציוניות. כי הציוניות היא תנועת אותם היהודים החפצים לחיות לא כעבדים, אלא כבני חורין, לא ככלבים, אלא כבני אדם. פוטרים אנו את עצמנו מן השתדלות להפוך לבס של מתנגדים כאלה. המגלים דעתם בציוניסמוס (כפשוטו), ולא בהשאלה<sup>1</sup>), כי טוב בעיניהם להשאר כעבדים וכלבים. הם מניחים דעתנו כזה שמתנגדינו הם, ודאגה היו מביאים בלבנו אלו חרלו מהיות מתנגדינו.

ליהודים הבוחרים בחיידעבד-וכלב אין לנו להניד מאומה. ולוא היה לנו עוד דבר אליהם, לא היה, לכל היותר, אלא זה: "דומים אתם לא רק — כמו שתתהללו בפיכם — לעבדים ולכלבים, כי אם, קודם כל, הנכם עם הרומה לחמור — לחמור היותר סכל

<sup>1</sup> עיי' למעלה חוב' כ"ב ע' 87.



שבעולם. אתם רוצים לחיות, רק לחיות בלבד, בלי תקוה, בלי אידיאל, בלי עתיד, בלי תכלית? אם כן, אין טפשות יותר גדולה מדרך זו שבחרתם להשגת חפצכם. בתורת חייה עבר-יוכלב לא תחיה, כי אם מות תמותן. כל יהודי נלבב, אשר הגיעה אליו קרן אחת מקרני ההשכלה, ימהר לפנות עורף ליהדות של היי-עבר-יוכלב, שאין בה לא עתיד ולא תכלית ולא תקוה. אם יודע הוא רומאית, יארמו פניו מכושפת בקראו את החרוזה של יוביל: *Et propter vitam vivendi perdere causas* (לותר על תכלית החיים בשביל החיים!). ואם מבין הוא אשכנזית, החרוזה של שיללר יאדים את לחייו: *Das Leben ist der Güter Höchstes nicht* (החיים אינם מיטב כל הקנינים). וגועל נפש יאחזוהו מפניכם — אתם מוגי-הלב, המחזיקים בכל עוז בחיים נערי הכבוד והאידיאל — בהשוותו אתכם לאותם העמים המוקירים את החיים רק בשביל תכנם הרוחני והמוסרי.

ועוד רעיון שני מוכן קצת, אשר יעמוד המאמר הזה להביע במבול של דברים השוטפים בערבוביא, הוא, כנראה, זה: הציונים „מבטיחים“ לעם ישראל דברים שונים. ומה אם לא ימלאו את „הבטחות“ האלה? ההיסטוריא תלמדנו להשמר מאד מפני „הבטחות“ ממין זה. כי אם לא יעלה הדבר בידנו, הנה ירע עוד מצבנו הרבה יותר ממה שהיה לפני זה. ולכן נשאר נא במנוחה באשר הננו, ואל נעשה חלילה דבר אשר יוכל להמיט עלינו צרה חרישה!

טוב איפוא, הרי תשובתי על הטענה הזאת.

מאין נוטל לו היהודי של היי-עבר-יוכלב רשות לדבר על אדות „הבטחות“ הציונים? באיזה מקום ובאיזה זמן הבטחנו לעם היהודים דבר-מה וולתי זאת, שהננו חפצים להקדיש לו את כל כחותינו ובשעת הצורך גם את חייו, שהננו חפצים לעבוד למענו ויזמם וליליה? זאת היא מה שהבטחנו וזאת גם נמלא. אחרת לא הבטחנו ולא יכלנו להבטיח. עד כמה יהיה עלינו להגיד ולהזויר ולהגיד זאת? ציון אינה מתנה אשר בידנו לתת לעם היהודים. עם היהודים צריך לעבוד בעצמו, צריך להתאמץ בכח עצמו בשביל לרכוש לו את ציון. אנחנו נהיה לו רק למופת, אנחנו אך מראים לו את הדרך, אנחנו מציעים לפניו רק תכנית לעבודתו. בעל המאמר מרמז על „הנסיון ההיסטורי“ המביא את היהודים להביט בחשד על דברים כמו אלה. ואולם לא הוא הראשון המשתמש ברמו הזה. אחדים מ„רבני המחאה“ כבר קדמוהו בזה. נדבר נא איפוא דברים ברורים. ב„נסיון ההיסטורי“ הכונה בלי ספק על שבתי צבי ותלמידת-למדיו יעקב פֶּרְנֶק, אבל להמשיל את הציוניות של זמננו אל תנועת שׁׁצׁ ופרנק, לזה הרוש הסרוך-דעת או רוע-לב במדה בלתי מצויה, שבתי צבי ופרנק עשו עצמם „משיח“, הבטיחו לעם היהודים נסים מן השמים והתפארו בכח שלמעלה מן הטבע. אבל אנחנו מעולם לא הוצאנו מפינו אף דבור אחד אשר יעלה על הלב וזכרון אלה הרמאים החצופים או המשוגעים הזעומים. בתנועתנו אין אף רושם קל של מיסטיקא. אין אנו אלא מחשבי השכונות בדעה צלולה. ואולם בחשבוננו נביא, בתור אחד המספרים, גם את חפצו של עם היהודים להתקיים כעם מיוחד ולעבוד בהתאמצות יתרה להשגת מטרה זו. אין מי מאתנו עושה עצמו משיח או כלי תשמישו של משיח. אנו יודעים, שאין בנו כח שלמעלה מן הטבע, ואין אנו מאמינים בנסים מן השמים. ואיככה זה יעיוז לבוא על הציוניות של עכשיו בטענת „הנסיון ההיסטורי“ של שבתי צבי ופרנק?

ואם הציוניות לא תצלחה, מה יהיה אז?



נחבונן על הדבר גם מצד זה, אם רוצים אתם בכך. אנו אין אנו מאמינים במפלה הציונית. ובכל זאת לא נכחיש, כי המפלה הזאת הוא דבר אשר יצויר. הן כל מפעל אשר נגש אליו יש בו מה מן הפקפוק והספק. כל פעם שאנו מתחילים באיזה ענין, יש אפשרות שלא יעלה בידנו. אבל גם דבר קל שבקלים לא יעשה לעולם, אם יחשוב האדם תמיד רק על האפשרות שלא יעלה הדבר בידו, רק על האפשרות הזאת היחידה, אף אם לעומתה יש אולי עשר או מאה הוכחות, שהצלחת הדבר יותר קרובה. מה שצריך לדרוש ולקוות מאת כל בעל דעת — הוא רק זה: שלא יכניס עצמו בפעולה, גם כשהיא קרובה לשכר מלהפסד, אם ההפסד האפשרי גדול מן השכר הקרוב.

ומה הוא ההפסד האפשרי בדבר הציוניות? נעשה נא השבון הפעם. הציוניות דורשת לע"ע מאת העם רק שני דברים: דבר קטן — חמרי, ודבר גדול — רוחני.

הראשון, החמרי: מאת הרל שבדלים אין דורשים כלום; מאת הדלים דורשים שקל אחד לשנה, ומאת האמידים דורשים, שיקנו אקציות של הקולוניאלבנק היהודי. והשני, הרוחני: מאת היהודים הרחוקים מן היהדות דורשים, שישיבו אל עמם, ומאת הכל דורשים: למוד השפה העברית, חוץ המסורת העברית, התעמקות בהיסטוריא העברית, התעסקות בצרכי כלל ישראל.

נניח איפוא עתה, כי לא תצליח הציוניות; כלומר, מקץ חמש או עשר שנים נוכח לדעת, כי אין בכחנו להפיק רצון מן השולטן ועור מן הממלכות האדירות שבאירופא שבביל לרכוש לנו זכויות בארץ ישראל, או כי עם ישראל רובו ככולו לא ישים לבו לכל עמלנו, וכבוד אונו משמוע קול קריאותינו ולא ילך אחרינו. אם כך יהיה סופו של דבר, מי יהיה המנוצח? הלא רק אנחנו בלבד, העובדים משעה הראשונה. אנחנו כלינו אז לשוא מיטב שנות חיינו וכחותינו, אנחנו נהיה או אנשים רוצצים, אנחנו נהיה המטרה ללעג, לדבא ולבוז. מתננדינו ישימו רגלם על צוארנו בצחלה, ויותר מכלם יתנפלו עלינו כפראים, בלי חנינה; אלה היהודים של חיי-עבד-וכלב; לנו תשאר אז רק נחמה אחת, כי כל זאת באתנו תחת רפנו טוב ואמונחנו בעמנו וכי שלמנו אישר חיינו מחיר שניאתנו. אבל עם ישראל מה הפסיד? חמשה או עשרה שקלים, כלומר סך שלא יהיה חסרונו מורגש לשום יחיד ממשלמי השקל. אך הכסף הנתן באקציות של הקולוניאלבנק לא יאבד בכל אופן, גם אם הציוניות לא תצליח. אותו ישמרו באמונה וינהגו בו הירות יתרה. בזה ערבים לנו אלה אנשי-אמונים ונכונים דבר אשר בידם נפקד הנהגת הבנק. והדברים הרחננים שהציוניות דורשת הרי בודאי לא יביאו הפסד. על זה סבור אני שאיני צריך להביא ראיה.

ממילא מובן, שלא נקרא לשום אדם מישראל: "עזוב את ארץ מולדתך ולכה אחרינו לארץ ישראל!" — בטרום יהיה לנו בטחון שלם, כי בארץ ישראל נוכל להמציא לו תיכף תנאי-חיים טובים לפחות כאלו שבארץ מולדתו, ולאחר זמן ידוע — גם טובים מאלו הרבה. וכל זמן שאין לנו בטחון זה, נותר מאד מאד לכל נביא אף איש יהודי אחד לידי יציאה לארץ ישראל. את הבטחון הזה ימציאו לנו: (1) הקירה ודרישה מדויקת בעניני הכלכלה של ארץ ישראל, אשר בה נעסוק בקרוב; (2) הזכויות, אשר בהשנתן אנו משתדלים כעת; (3) הכסף, אשר יהיה באוצר הבנק שלנו. אם יש לנו הידיעה, הזכויות והכסף, הרי זה נצחונה של הציוניות. ואם שלשת אלה לא נשיג, הרי זו מפלחה של הציוניות. אך באופן האחרון לא הפסיד שום יהודי כלום, לא הפסד חמרי ולא הפסד



רוחני, — שום יהודי, חוץ ממנו, אשר כלינו את כחנו ואת שמנו הטוב בעבודה שקדמה לזה.

הנה זאת היא תשובתי על השאלה אשר כמוה לא נשמעה: "ומה אם הציוניות לא תצליח?" ולולא היה לי הענין קדוש כל כך, הייתי מספר פה מלתא דבדיחותא. מעשה באחד מבחורי ישראל, מזוהם ומצורע, שהיו משדכים לו אשה ומבקשים ממנו שילך ויראנה. והנה דרש השדכן, שקודם שילך הבחור להתיצב לפני המיועדת, יתרחץ מזוהמתו ויתרפא מצרעתו. אבל הבחור התקומם נגדו ויקרא: "כך? ומה אם יהיה השדוך לאין?" "ומה אם תהיה הציוניות לאין?" או אז התרחצו יהודים אחדים מזוהמתם והתרפאו מצרעתם. הקרבן אמנם גדול וקשה, אבל מן הקרבן הזה אין אנו יכולים לפטור את הבחור, אם רוצה הוא לישא אשה.

יכלתי עוד להראות על הסתירה שבכרכי בעל המאמר, בגלותו דעתו תחלה, שאין היהודי רשאי לעולם להסתכל בעתיד, ואחרי כן הוא עצמו מסתכל בעתיד למרחוק, בשביל למצוא שם ראייה נגד הציוניות, כאין לאל ידו למצאה בהוה. אך לשעשועי-פלפול כאלה אין שעתו פנויה למדי.

יהי כרוך ברכת-אחים  
מאת המסור לך

ד"ר מכס נורדו.

פאריז, 8 נובמבר 1898.



## לוח "אחיאסף".

(בקרת)

אחיאסף. לוח ספרותי ושמושי עם תמונות וציורים לשנת תרנ"ט. שנה ששית. הוצאת חברת אחיאסף. ווארשא תרנ"ח.

מאספים רבים כמו בישראל בתקופת השנים האחרונות. מעת צאת "האסף", אך המאספים ההם לא עשו מועד צאתם קבע, גם לא זכו לאריכות ימים ועד שלא זרחה שמשו של זה כבר שקעה שמשו של זה. האחד הוא "לוח אחיאסף" היוצא לאור זה שנה ששית ושומר את תפקידו לצאת במועדו הנכון מדי שנה בשנה. גם בשנה הזאת, כמו בשנים הקודמות, לוח "אחיאסף" נקרא בצדק "לוח ספרותי", כי חלק הספרות אשר בו איננו כדבר טפל לחלקו השמושי, כי אם כעיקר גדול ודבר הקובע ברכה לעצמו.

הלוח בכלל נאמן לתעודתו, לתת מוזן רוחני קל ונוח לעכול לפני "הקהל הגדול", מבלי להעמיס על הקוראים הפשוטים דברים קשים הצריכים עיון גדול, כראוי ללוח-עם השווה לכל נפש. ובכ"ז לא יחסרו גם בו מאמרים הדורשים כונה יתרה ולא ירוץ הקורא במ.

בראש המאמרים העיוניים יבוא מאמרו של הר"ר ש. ברנפלד בשם "שנות דור ודור". המחבר הנכבד יאמר בראשית דבריו, כי בעמדנו כעת בסוף שנות המאה ה"ט למספר הרגיל, הנה, "בשנות שונות של החיים הקולטוריים בעמי ההשכלה האירופאית נראה סימני חולשת העצבים וקוצר רוח מחמת זקנה ואפיסת הכחות... ולא בעצב נפרד משנות המאה ה"ט, כי סוף סוף לא הביאה למין האנושי את אשר קוינו לה, לא הבשילה ענבים, כ"א עשתה באושים בנוגע להשתלמות האדם במוסר ודעות". ובכן חפצו ומטרתו בחקירה היסטורית זו: "להביא חשבון ברור מתוצאות המאה ה"ט בנוגע לרוחות המוסריות המנשבות בה". אולם הקורא המבקש באמת "חשבון ברור" כזה לא ימצא את מבוקשו. הוא רק יוכח לדעת בהמשך הדברים, כי רוח המחבר אינה נוחה מהקולטורה האירופאית בצורתה הנוכחית, ואם גם יאמר המחבר שלא בא לכתוב לא קטגוריה ולא סגנוניה אלא חקירה היסטורית, בכ"ז כל עיקרו של מאמרו אינו אלא קטרוג על הקולטורה, אשר "עובה את דרכה ואת מטרתה להיות כסם חיים לבני אדם, ובכמה פרטים נעשית כסם המות". אבל סתם את דבריו ולא פרש כלל במה ובאיזה פרטים נעשית כסם מות לבני אדם. אחרי דבריו מועטים כלליים על שיטות וולטר ורוסו ואחר דרשן לנגאי את המרידה הצרפתית, אשר "החריבה קולטורה עתיקה", יבוא לעיקר מטרת מאמרו ויתאמץ להטיל דופי בשיטה הדימוקרטית אשר פשטה ברוב הארצות הקולטוריות. כל שנות המאה



הנוכחית — יאמר ה' ב"פ — היו נתונות אל רעיון הרהבת המדעים והרכות זכויות העם. בנוגע להרהבת המדעים אמנם יודה במקצת, כי הביאה טובה בבחינה ידועה. לא כן בדבר השיטה הדימוקרטית. לפי דבריו, "כעת נוכחו כבר רבים וכן שלמים, כי סכנה עצומה להתפתחות הקולטורית של המין האנושי צרורה בכנפיה. קוֹ לַמִּשְׁפָּט והנה מטפח, לְצַדְקָה והנה צֶעֱקָה". אולם המח' לא ינסה לבאר בשפה ברורה, במה נוכחו "רבים וכן שלמים" בדבר הסכנה העצומה, כ"א יסתפק רק בזה, שיביא ראיה, עד כמה נרוע השיטה הדימוקרטית. מדברי איבסן וניטשה, אשר בכל לבם שנאו את ההמון הגדול, את "המרובים". ביותר יטעים את דברי ניטשה, אשר הראה מגרעות בשיטה זו, כי בכלל היא ממעטת את דמות הקולטורה. כהיות יד "המרובים" על העליונה בכל דבר. וה' ב"פ בא להעיד במאמרו, כי בעיקר הדברים הדין עם מתנגדי הדימוקרטיות, והולך ומרבה לספר בגנות השיטה הזאת, כי הירידה (דיקנס) אשר נראתה כעת ברוב עמי אירופא ואמריקה, סבותיה הראשיות הן: "הרהבת המדעים כמוכּן ההכנה השטחית והמקומטת והשיטה הדימוקרטית". ביהודי האחרונה, "אשר קלקלה את החיים באופן מבהיל מאד", כי על ידה "השכינה ירדה למטה" ובאשמתה "על פני כל הקולטורה שפוך כעת רוח ההמון גס־הרוח ונטל ממנה טעם האצילות שהיתה לה בדורות שעברו, בעת שעוד היה המנהג לְצוֹר תְּעוּדָה ולחתום תורה בלמודים". — כנודע, האידיאל הזה, "לְצוֹר תְּעוּדָה ולחתום תורה בלמודים", הושג בכל תקפו בימי קדם בארץ מצרים, אשר בה לקחו להם הכהנים או החרטומים את כל אוצרות החכמה וישימוה במטמוני מסתרים, לבלתי תגע בה אף בקצה אצבע קטנה היר הנסה של "המרובים". האמנם למצב אצילות כזו נושא ה' ב"פ את נפשו, שיהיו רק יחדי סגולה, בני עליון, יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנין משלחן גבוה, ולהמון לא יתנו גם ללקט תחת שלחנם? . . . בכלל דבר זה הוא לשמוע כזאת מפי ד"ר ברנפלד, העובד גם בעצמו עבודתו לרבים. אם שיטת אצילות כזו תתאים לרוח פלוסוף יוצר תורת "האדם העליון", הנה בכל אופן לא תתכן לסופר כד"ר ב"פ, אשר עיקר עבודתו המועילה בספרותנו היא לא לברוא חדשות מדעיות בשביל בני עליה מועטים, כ"א להרחיב את דעת היהדות ולהסביר חקירת דה"י להקוראים המשכילים, להמרובים. — בסוף מאמרו ישתרל המח' להתאים את השקפתו האצילית גם אל מצב היהדות במאה ה"י"ש. לפי דבריו עמדו ליהדות בכל דור ודור שני היסודות החוקים, האצילות המדעית וההנהגה המסורה בידי "המועטים", ובהגיע תקופת "ההשכלה" במערב אירופא ותשם כל מעינה להסביר את היהדות לעמי הארצות, מני אז ירד כבוד היהדות, פנה הודה פנה זיוה "ותהי ליהדות המונית". בזאת יתלה המח' כל הקלקולים והתקלות, ובה ימצא גם הסבה שלא נתפרסם זה כמה שום ספר מדעי בחכמת ישראל. אבל גם בזה לא השתרל המח' להביא ראיות מספיקות לדבריו, והשקפה כזו הלא צריכה חוזק במופתים ברורים. באחרית דבריו יחזיר המח' את אחינו במזרח אירופא, אשר שם נתבצר כעת מקום ליהדות, להתרחק מאבות נויקין הללו ותולדותיהם ולהשתרל גם במקצוע הרעיון הלאומי לבל תתהפך תחית העם לתחית ההמון ולא תתגבר בתנועה זו השפעת "המרובים".

וד"ר ברדיטצבסקי דורש בה"לוח" לא ב"שנות דור ודור", כ"א ב"דור ודורשיו", כלומר דורנו הנוכחי ודורשיו של דורנו בקש ומצא לא בתוך ראשי העובדים על שרמת חכמת ישראל, כ"א רק במקצוע חבת-ציון או ציוניות, וביניהם גם כאלה אשר עד הזמן היותר אחרון לא נשמע שמם במחנה ישראל. אין את נפשי לשאול את המח',



מפני מה דורש פלוני עומד במקום גדולים. בעוד אשר נפקד מקום דורש אלמוני. מר ברד. בא לצייר קלסתר פני רוחם של אלה מדורשי הדור אשר הפיץ בהם. אמנם הוא לא יתאר אותם תיאור גמור מכל צד, אבל אין לנחה, שאיזה רשמים מתמונתם הצליח באמת לתפוס באומנות רבה ולשימש לפני הקוראים בעט סופר נמרץ. בכלל יצטיין מאמרו זה לטובה בשפה ברורה יותר מהרגיל בשאר מאמריו, ורעיונותיו אינם מחתלים הפעם בערפלי רוץ דרוץ. תוכלו להסכים לדבריו או להתנגד להם, אך כונתם מובנה לכם. אמת, גם במאמר זה לא יכול הסופר להשתחרר לגמרי מסגנונו המיוחד והזר, והגנו שומעים. למשל, כי "דורש" זה "רגיל לראות את הדברים ממעל, מקומתו הזקופה, ובכ"ז לבו נתון לתוכם, לפנימחם, לפנימחם פנימחם", והשני הוא "מנהיג היותר עברי מכלם ושכלו עברי", וכדומה. וכמוכן, לא יחסר במאמר "דור ודורשיו" מוג השאיפות החדשות "להפוך את הקערה על פיה", כלומר "לשנות את הערכין בעולמנו ולעשות אותנו לגוי חדש בעלי (?) אנשים חדשים". וכיוצא בזה. ביהוד עושה רושם לא נעים האנכי הגדול, הכולט במאמר זה יותר מדי. המח' יגלה, למשל, לקוראיו, כי נורדו אינו רצוי לו והוא אויבו היותר גדול, ו"שקריו החברתיים" הם אצלו אמתיות נמורות, ומה שלו ירידה עליה היא לשיטתו, ואף גם זאת: "בעיני אני וחיי רק אני עיקר". ועל "דורש" אחר הוא אומר: "הנני לוחם כנגדו בסתר ובגלוי ועמל אנכי לשנות את ערכיו מן הקצה אל הקצה . . . הנני יודע נאמנה שהאמת על צדי, שהדור הבא על צדי, שהכל על צדי". יאמרו מה שיאמרו על סופרינו הצעירים, אבל להאשימם ברוח ענוה יתרה אי אפשר כלל וכלל.

שני ראשי ה"דור ודורשיו", הירצל ונורדו, באו ב"אחיאסף" לפני קהל הקוראים העברים במאמריהם ע"ד הציוניות. במאמרו הקטן של הירצל, "ארץ ישראל", אין כל חדוש. הוא רק ישנן להקוראים את הצורה האחרונה של הפרוגרמה הציונית אשר קבע הקונגרס בבול. כי "הציוניות שואפת לרכוש מכוון שבת האומה הישראלית העומד תחת חסותן הגלויה של הממשלות", ויתן את הבטחתו, כי אם ישוכו בנים לבולס חשוב אדמתנו להיות "ארץ זבת חלב ודבש", כאשר היתה בימי תקופת-הזהב של תולדותינו. לעמת זה, הנה חברו בציוניות, נורדו, השמיענו חדשות במאמרו היקר "תעודת הציוניות". באמרי "חדשות" אין כונתי, כי גלה בעל המאמר רעיונות חדשים. הדעה שהחזיק בה נורדו הפעם באמת ידועה היא למדי בספרותנו, אבל חדשים הם הדברים מצד אומנם. רגילים היינו לחשוב את נורדו לתמים דעות עם הירצל בכל דבר הנוגע לרעיון הציוניות. ואולי באמת כן היה בראשית ימי התנועה החדשה, כאשר אך הרעיון בכללו, בקסמיו ויפעת הדרו, לקח את לב מחבר "הפרורכסים". אבל במשך הימים, כפי הנראה, בהתעמקו ברעיון זה וינתחחו בשכלו החד, התבררו והתלבנו הדברים לפניו, ובכואו עתה לא לשאת מדברותיו בקהל רב למען החם את הלבבות, אף לא להלחם בחמת עזו נגד מתנגדי הציוניות מחזין. כ"א לברר את "תעודת הציוניות" לפני הציוניים עצמם, הננו שומעים מפיו דברים אשר כמעט על כלם יחתמו בשתי ידיהם רבים מחו"צ הנחשבים בעיני הציוניים למתנגדי הציוניות החדשה. השמועה ע"ד הציוניות — יאמר נורדו — היתה לרב המון אחינו כשזורה משמיעה, ישועות ונחמות" לאלתה, אבל היהודים המצויים בנפשם את תקות הגאולה הקרובה עומדים מצד אחר תחת השפעת אמונתם העתיקה במשיח, בנואל אשר יבוא עם "ענני שמיא" לעשות נפלאות גדולות, ומצד השני עומדים המה תחת השפעת הגלות, אשר עשתה את האוברים והגרדפים למאמינים בנסים ונפלאות.



„הציוניות — יוסף נורדו — יש לה שתי תעודות: א) לרכוש את ארץ ישראל בעד עם ישראל. ב) להתקין ולהכשיר את עם ישראל לקבלת א"י. והתעודה השניה היא בעיני יותר נכבדה ורוממה, שלא בערך, מתעודתה הראשונה. לשם התעודה השנית מחויבים אנחנו לעבוד עבודה שלמה עוד בטרם נחל לעבוד עבודתנו לשם התעודה הראשונה. אמנם סתם נורדו את דבריו ולא יגיד לנו מפורש, איך ובמה אפשר ונחויץ להתקין ולהכשיר את עם ישראל לקבלת א"י, ומה היא העבודה השלמה שעלינו ראשית כל לעבוד לשם תעודת ההתקנה וההכשרה. „להתקין ולהכשיר“ — רק מושג כללי הוא הסובל כמה פירושים שונים. אולם בכל אופן מבוררים דברי נורדו בזה, כי עוד רבה היא העבודה לפני אחינו טרם יגיעו להשגת „המדינה“. ולמען המעים את דבריו ביתר עז יוסף המח' לאמר: „נשוה נא בנפשנו כי יקום ויהיה הדבר, שהוא בלתי אפשר בעינינו כלל. אם ממשלת תוגרמה, אם הממשלות האחרות תאמרנה לנו כדברים האלה: „הננו פותחים לפניכם שערי א"י, הננו נותנים לכם המשפט והזכות למשול ולהתנהג בארצכם כטוב וכישר בעיניכם“. גם אז אין אנחנו יכולים ואין אנחנו רשאים לעשות כדבר הזה, יען כי העם העברי לא הכשיר ולא התקין עוד את עצמו ליסד ולבנות קבוץ מדיני מיוחד ומוגבל“. הציוניים המדיניים, כנודע, לא כן ידמו, הם „יחנו בכל יום שיבוא“, יחנו באחוס את השעון בידם“ לנאולה קרובה, גאולת פתאם, בתנופת שרביט קסם, בלי הכשרה קודמת כל שהיא. מי יתן איפוא וקראו בעיון ושמו על לבם את „תעודת הציוניות“ במובנה האמתי. אמת, נורדו בא להמתיק מעט את מרירות דבריו באמרו: „משה חשב כי ארבעים שנה נחוצות לחנוך עמו להתקנים ולהכשירם להתנהלות בארץ. אני מאמין כי המעמדים של היום מרשים לקצר את שנות החנוך הלאומי“. ואנחנו לא נדע עד כמה אפשר לקצר שנות החנוך הלאומי אף בזמן החדש, בזמן הקיטור והחשמל וכו', ובפרט אחרי שהיינו במשך הגלות, לפי דברי נורדו, לאיזה „מין תהו ובהו חי“. אבל בכל אופן החנוך הלאומי צריך לתפוס מקום נכבד בראש ולפני כל עבודה מדינית. אין ספק, כי ימצאו ציוניים נלהבים אשר יתרעמו מאד על בעל „תעודת הציוניות“, ואולי יהיו גם קנאים כאלה אשר יתנו גם אותו לבוגד בדגל הציוניות, עם היותו נחשב עד כה לאחד מראשי נושאי, אך יש לקוות, כי כל אלה מן הציוניים שאינם ציוניים לפי שעה, כמלאכי נהר דינור, יבואו סוף סוף לידי הכרה ברורה, עד כמה צדקו דברי נורדו, כי „חלילה לנו לבנות בנין עולם על ערמות חול... ומחויבים אנחנו לצעוד צעד אחר צעד בזהירות רבה ויתרה“, וכי „על כל יהודי ויהודי לקנות לראשונה את ציון בלבו פנימה, למען יקנה ציון בארצנו הקדושה“.

ומאמרו של א"ש פריעדברג „חליפות ותמורות“ (זכרונות הרור החולף) הוא חציו פובליציסטי וחציו ספורי. בעל המאמר אף הוא, כמו ה' ברנפלד, יביט און ועמל בחליפות הקולטורה החדשה לעמנו, אך לא מטעם האחרון, מצד שליטת „המרוכבים“, כי מצד הפסד „הקולטורה העצמית שנשתרשה באומתנו מקדם קדמתה“. תהו ולא סדרים — יאמר המח' — מצאו חכמינו ומשכילינו במנהגינו הישנים, והנה תקנום ברובם ויתנו לנו סדרים כמנהג אירופא, ומרוב התקונים נתמסמס החמר הקדמון, זה הכח הנסתר שהיה יסוד ועצם לקיומנו, ויהי לאפס. ובשומי עין אל המעלות הטובות שנעדרו והחסרונות הגורעים שננלו לרגלי התקונים והסדרים שבאו לנו מן החוץ, יתעורר כי הספק פן הם המה הסבות לאברה זו שאינה חזרת, פן לא טובים הסדרים והמיתודות לעם שעל פי תכונתו הסכין מעורו להקדים נעשה לנשמע. ולחוק דעתו יביא ראייה מדברי שד"ל



האומר: "המדה הזאת איננה מגונה בעיני, כי זו אחת מן התכונות הישראליות, חסרון הסדר". ובאמת צריך להורות, שהמחבר הנכבד אהו גם בנוגע לסדר הענינים במאמרו במדה זו של "חסרון הסדר", המשובחה כ"כ בעיניו. בכ"ז אי אפשר לדבריו שלא יעשו רושם ולא יפעלו פעולה חזקה על הקוראים. בתארו את "החליפות והתמורות" הגדולות בעולמנו ודרכי חיי עמנו "לפנים והימים". הנה, למשל, דרך הצדקה: לפנים היה חוב קרוש מוטל על כל איש ישראל לאסוף על שלחנו בימי השבת את אחד העניים להשיבועה מטובו, ובכלל היתה הצדקה מתנהגת בעונה ורובה נתונה לשם שמים, ועתה "הצדקה בתוכנו צעקנית היא . . . וכל הנותן פרוטתו לדבר שבצדקה תולה אותה על הפעמון הגדול שבעיר", או עושים "נשפי חשק" ונהנין לשם מצוה וכדומה. וכן בדבר "הכנסת כלה", אשר לפניו היו הרבה בתוכנו עוסקים במצוה זו לשמה, לבל תשהה בת ישראל בכתוליה יותר מן המדה, ועתה הורע מולן לא רק של בנות העניים כ"א גם של בנות העשירים, ובכלל אבדה ונכרתה הצניעות. "הכל נעשה בקלות ראש, החתונה והפריצות היו כמעט לשמות נרדפים". המחבר מוסיף ומקונן הלאה על המוזיקה העברית. "אחת מסגולותינו הטובות שהיו לנו בירושה משנות דור ודור", ההולכת ואובדת מאתנו בזמננו החדש, ועל הכשרונות הנפלאים ההולכים ומתמעטים בזמן הזה "שהכל הולך על פי הסדר והמיתודה", וכיוצא בזה. ובסוף דבריו יספר, כי בימי נעוריו עשה שתי נפשות להשכלה ובעזרתו החליפו ישיבה של תורה בישיבה של חכמה, והנה האחד "שמן ויבעט וישבה צור עישהו", והשני נשאר נאמן לעמו. אך את בניו "הכנים תחת כנפי השכינה השלמת", ובכן יסיים המח': "אם לאלה נשית לב, אדמה כי לא אשגה בהמילי ספק בהטוב שהניע לנו מהקולטורה החדשה, כי יצא שכרה בהפסד קולטורתנו הישנה". אין ספק כי בדברי המח' נמצא לא מעט הפרזה בספרו בשבחה העבר. קשה, למשל, למצוא טעם לשבח בזה ש"הנשים העסקניות העבירו תערי על ראשה (של הכלה) וגוו נורה", וכדומה. ביחוד א"א להסכים לדעת המח', כי "הסדרים והמיתודות" היו בעוכרי קולטורתנו הישנה. הסבה, כנודע, היא יותר עמוקה. לא הסדרים "הפכו את הקערה אל פיה", כ"א רוח הזמן החדש אשר נשב בחוקה ברחוב היהודים ובכלל את כל עולמנו. אבל הקוראים בודאי לא יהשרו את המח' הנכבד, כי יטוף הפעם לנסיגה לאחור, להליכה לקנוסה. הוא רק יתאמץ לתאר דברים כהויתם, ודבריו, כאשר אמרנו, יעשו רושם, והחי יתן אל לבו.

מהמאמר "חליפות ותמורות", אשר תכנו במקצת הוא גם ספורי, נעבור להלך הספורים (בהלווא<sup>1</sup>). הספור הראשון בו הוא "בית גומפל גלוסקא הקבלן" מאת מ. ד. בראנדשטעטער. המספר הזה נודע לתהלה זה שנים רבות כאחד מראשי המספרים בתקופת "השחר", אבל בקראך עתה ספור חדש מעשה ידי הסופר הזה תרגיש בו איוה דבר נושן שכבר עבר זמנו. וסבת הדבר היא, לפי דעתנו, לא שתש כחו של המספר לעת זקנה, כ"א שהשתנו הזמנים ועמם גם טעם הקוראים. שפת המספר גם עתה עוד יפה היא, ולפעמים מרחפת עליה רוח התול נחמד. אבל רוח רוב הקוראים בזמננו, כמדומני, לא תוכל עוד להיות נוחה מספורים ממין זה בכלל. כל עיקרו של הספור אינו אלא בדיחותא: הנה לפנינו ר' גומפל גלוסקא הקבלן, איש בריא ושמן, יושב בערב אל השלחן בביתו ומחשב חשבונותיו ומדבר עם משארנה וזנתו, האורגת פוזמקא של צמר תכלת. ע"ד חתנם

<sup>1</sup> עוד יש בהלווא איוו מאמרים הראויים לשימת לב, אך הוכרחנו לפסוח עליהם, שלא יארכו הדברים יותר מדי.



„הטפשי“, שאולק, המבלה כל ימיו בביהמ"ד ואינו מבקש כל מקור מחיה. עודם מדברים וחתך דגן בא הבייתה, והוא נושג את ידיו ואוכל ארוחת הערב בתאות נפש. אשתו ציפה ההלה להכעיסו ולקללו, גם חותנו הרעימו בדברים, והוא נגש בחמת רוחו לאסוף חפציו ולהצטיד לדרך, וכבר התעתד לעמוס את כל הכבודה על שכמו ולצאת, אך חותנו וחותנתו נצבו לשמן לו, ואז יגלה את סודו ויתן לחותנו את כתב ההזמנה אשר קבל מראשי קהל עדת בלאטאשוב להיות לה לרב. וחותנו יתן לו עצה נאמנה לבלי למחר לרוץ לקול הקריאה. כ"א יסרב מעט, ועל פי ר' נומפל ערך ר' שאולק מכתב ארוך לראשי ק"ק בלאטאשוב ובו הודיעם, שאעפ"י שחותנו הגביר וגם זוגתו היקרה מפצירים בו להשאיר בעירו, ואעפ"י „שכמה וכמה ערים גדולות ובצורות בשמים שולחות ציריהן ואליו יום ידרושון להיות להם לרב ומר"צ בשכר הרבה מאד, בכ"ז בוחר הוא להעתר לנכבדי ק"ים החדשה אם יאבו להוסיף על משכרתו לישראל בשר ונוי. המכתב נשלח ובכליון עינים הכו לתשובה, והנה אחרי תוחלת טמושכה נתקבלה תשובת ראשי העדה, כי בהתאסף כל הקהל ארבע פעמים, נמנו ונמרו, שאינם רשאים להטיל שנהא בין חתן לחותנו ובין איש לאשתו, ויבחרו תחתיו ברב אחר, — „ומכת לחי עפה מירי ר' נומפל חותנו ותשב לה על פניו ברעם ורעש“. „מעשה בחסיד אחד" ממין זה אפשר לקרוא, כמוכן, גם בשחוק עונג, אף אם קשה להבין „מאי קא משמע לך“, אבל אחרי הקריאה ישב מלב הקוראים ולא ישאיר אחריו כל רושם.

אם הספור „בית ר' נומפל גלוסקא הקבלן" יתיחס ביותר לספרות העבר, הנה הציור שלאחריו: „הצללים (מכתבי חפני בעל דמיון)" מאת מ. ז. פייערבערג. נוטה יותר לספרות העתיד, לפי מובנם של איזה סופרים „חרשים שבחדשים" בקרבנו, כי רוח מיסטיציסמוס הדיקנס" נושג בו. את שמו של בעל הציור הזה נפגש בספרותנו העתית רק בזמן היותר אחרון, וכבר נראו בו סימני כשרון של מספר יפה, אבל לראבון לב תקפחו הפעם רוח דמיון עז ותשוקה לאוריגנליות יתר על המדה, והנה יחד עם איזה ניצוצים יפים ומכמאים צולחים נמצא בציור זה צללים של רעיונות ומחשבות פזורות ומקוטעות מעולמות ברמזים ורוץ, הכל ננהוג בשיטת „טמיר ונעלם" . . . השיטה החדשה הזאת תוכל להעביר כל סופר, ובפרט סופר צעיר מתחיל, על דעתו וכשרונו הטבעי.

לעמ"ת זה, שני הציורים האחרים בהלוח: „אחרית ותקוה" לא"י ראבינאוויץ והיאוש שלא מדעת" לא"י וינגער, באים לתאר את ההוה וערוכים הם למטרת „שאלת היום" היותר חיה, הלא היא הציוניות. בהציור „אחרית ותקוה" הגנו רואים איש חולה, אשר זקנו הלכן מעיד כי לא צעיר הוא, שוכב על מטת המות. החולה ידע כי מחלתו אנושה ועוד יום או יומים ימות, והוא מחכה ברוח שוקטת לקראת המות, אשר יסדרו מיסורי נפשו, הקשים מיסורי גוו, כי בלי אידיאל לא נחשבו חיוו בעיניו למאומה והוא כבר התיאש מתקוה לחשיג את האידיאל, אשר למענו הקדיש את מבחר כחותיו. הוא אחד „המשכילים", אשר התחנך על ברכי התלמוד והפוסקים, אחרי כן שאב „חקירה" ממקור חכמי ספרד הפלוסופים ואח"כ נפקחו עיניו לראות באור הציביליזציה האירופית, הכל בסדר הנהוג, ואז בקש לטעת את עין הרעת בכרם ישראל ולתכלית זו גמר להקדיש את כל כחו, כי בה תלוי אושר עמנו, ועל ידה הכל יאהבו אותנו ותסור עניותנו החמרות והמוסרית. אל האידיאל הזה שאף בכל חס לבו הלוהט, אבל בעוד הוא רץ קרימה בכל מאמציו כחו, ופתאם „חש כי אבן גורק (גורקה) עליו מאחוריו". מה טיבה של האבן



הזאת? פה סתם המח' בסמכו, כנראה, על הקורא המבין. ועיני "גבורנו" נפקחו וירא כי הרחיק ללכת. הוא נוכח, כי המשכילים אשר גדלו על ידו לא ידעו את עמם ולא שתו לו לבם וכמעט נהפכו לו לאויבים. אל נכון התיאש או גם מתקוות להשכלה, כי על ידה "יפול החיץ המבדיל בין ישראל ובין שאר האומות", אף אם המח' חשב למותר להגיד זאת מפורש. ויחשב האיש בנפש מרה, כי "ההשכלה, שהיא סם חיים לכל עם היושב על אדמתו, סם מות היא לעמנו היושב בין עמי נכר", וימשך את ידו מעבודת ההשכלה, יען "לא האמין עוד כי אפשר לעשות מאומה לטובת האנושיות בכלל(?) או לטובת עם ישראל בפרט". רוב המשכילים ממין זה היו, כנודע, לחובבי ציון בשעתם, בחדלם לצפות לישועה מצד ההשכלה. אבל גבורנו, כנראה, לא ידע מחבת ציון עד מה, ורק השמועה ע"ד הציוניות החדשה הגיעה לאזניו, ויודע לו, כי "אחדים מהיהודים אומרים לבנות את חרבות ציון וליסד להם כעין ממלכה בארץ אבותם", אך הוא הביט על זה כמגוד ראש, כי לא האמין עוד בכל איריאל. והנה בא סלמן, זה בנו אהובו תלמיד האוניברסיטה בקיבו. הבן הצעיר הזה, אשר אביו חנכהו בחנוך אירופי והוא לא ידע עברית, היה בכ"ו לעברי גמור וציוני נלהב, ועתה שב הוא מבול, מהקונגרס הציוני הראשון. והבן החל לספר לאביו את כל הנפלאות אשר ראו עיניו בדרכו, את הדר הטבע והמורדותיו, וביחוד את גדולת הקונגרס הציוני. "מה צר לי, אבי — הוסיף הבן — כי אתה לא היית עמנו, כי אז בודאי נרפאת מחליך ושבת לימי עלומיך. כל אחד מאתנו התחוק, כל אחד מאתנו הרגיש כי כח ענק עמו. ובאמת איך לא יחוק לבנו בראותו את החכמים הרבים אנשי המעשה והנדיבים אשר הקימה כנסת ישראל?" אבל מכל החכמים הרבים יזכיר בשם רק את הפרופ' שפירא. והחולה שומע דברי בנו, ונפשו מתענגת ומלאה תנחומות אל, בדעתו כי בנו הבא אחריו "ימלא מקומו ביתר שאת ויתר עז", והנהו מבקש מכנו, כי בטרם ישית ידו על עיניו ישא ימינו קדש וישבע לו כי "ישמר אמונתו לעמנו ולהאיריאל הנשגב אשר יפעם עתה לכב בחירונו". והעלם נשא מרום יד ימינו וישבע: "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני!" — ושפתות שניהם נדבקו בנשיקה ארוכה. ציור זה, של אב משכיל עברי אשר עבר כל מבחר ימיו עבודת ההשכלה, ובן נאור אירופי המתעתד לעבוד לטובת תחית עמו, הוא בליס חומר יפה. ובאמת עושה הפגישה רושם חזק על הקורא; אבל, צריך להודות, כי ביד ה' איזו ראבינאוויץ לא עלתה הפעם לעשות את החומר היקר הזה לכלי שלם ומתוקן: תמונת הבן הצעיר תחלוף לפנינו כצל עובר, וגם תמונת האב כעצמו אינה בהירה ושלמה כל צרכה<sup>1</sup>.

וגבורו של ה' זינגר בציורו "יאוש שלא מדעת" איננו מן "המשכילים", אף לא הקונגרס הבזילי פעל עליו להטות לבו לציוניות, כ"א מקרה אחר קל בחייו הפרטים. מאריץ זאנענשויץ הוא עברי נאור, אשר לפניו בלה חק למודיו בבית מדרש גבוה ועתה הוא סוחר נכבד ואיש עשיר בווארשא. הוא אחד מאלה המכונים "פולנים מבני דת

<sup>1</sup> לא למותר הוא להעיר פה, כי בעל הציור הזה (וכמהו עוד הרבה מסופרי ישראל) יכשל לפעמים בחפלה יתרה ולא ידע לשמור מדה נכונה בדבריו. הנה כן יאמר על המשכיל החולה, כי בעבודת לשם ההשכלה, "רבים באו בעזרתו אל בתי מדרש החכמה וישכילו מאד והנם נמנים בשורה הראשונה בין חכמי הארץ. רבים היו לסוחרים עשירים, בנקודים מפורסמים ושרים ופקידים ורוזני ארץ, אלה אשר גדולי המלוכה דורשים לשכנם ומסובים עמם על שלחן אחד". ועל הבן יאמר, כי למד שפת עבר, ובמלאת לגער תשע שנים ידע את השפה על בוריה", ואח"כ במלאת לו שבע עשרה שנה "לא ידע גם לקרוא עברית בלי נקודות".



משה, אף כי עורנו זוכר מעט גירסא דינקותא ומבין לשכל" דברי התפלות אשר יתפלל ב' או ג' פעמים בשנה, בר"ה ויוה"כ. בעת אשר ראה חיים עם אשתו הראשונה, הבת הליטאית, היה עוד דבק בעמו, אבל מאז לקח לו אחרי מותה רעיה מאצילות בנות ישראל, שונתה המערכה והיה לאחר, "ולא יפלא הרבר: הלא נשים הטו גם את המלך ההכם מכל אדם, ואף כי בן תמותה פשוט כנבורנו". והנה מעט מעט נכנע תחת רצון אשתו ורוחה הורה ליהדות, והוא עתה "אחד מאוהבי עמם החפצים לברור לו מיתה יפה, מיתת נשיקה". אבל מקרה קטן היה לנבורנו לאחד המקרים, אשר מהם תוצאות לרברים גדולים: הוא בא ל"חג הפרחים" בבית-החבר לרוכבי האופנים יחד עם בתו הרכה והענוגה. לבו היה טוב עליו גם "הרים תרומת כסף ימין ושמאל". אך — הנה מתלאה! לפני המון הרואים נראה פתאם רוכב על אופן מלוכב כיהודי אדוק עם פאות ארוכות וזקן פרוע, אשר העיר צחוק גדול. ונפש מאריץ התרגזה והתרגשה למראה עיניו ויקרא לבתו לשוב הביתה ומפיו התמלטו הרברים: "נבלה גדולה מאין כמוהו!" ופולני אחד אשר שמע את קול התלונה מלא פניו קלון ויקראהו בשם "זשיר", ויצא נבורנו מן הבית אבל וחספוי ראש. ובשובו הביתה הקרה ה' לפניו את הגליון האחרון ממ"ע פולני, ובתוך יתר הדברים ראה מאמר "בני ישראל ופולשתינא", המדבר בשבח ישוב א"י, ויקראהו בעיון כמה פעמים, ובשעת כושר זו נכנסו הדברים אל לבו וישנה את טעמו ונהפך לאיש אחר. ולא אחר להודיע את בנו אדולף, כי נכון הוא לשכור לו מורה שפת עבר, ולאשתו אמר, כי זה י"ג שנה היא היתה השלשת בדבר חנוך הבנים, ועתה הוא חפץ להיות שורר בביתו ואחת גמר בנפשו "לשנות את המטבע שטבעה לו בשכבר הימים", גם נתן לה לקרוא את המאמר הידוע, והיא, תחת ללעוג על חלומות הסופר, אמרה בנמנום שפתים: "לא ידעתי, אולי..." בקצרה, "להמון חיצו וחובבי ש"ע נוסף מן הוא והלאה עוד חבר אחר", הלא הוא מיודענו מאריץ. "אשרי הפולנים השלשה — יסיים המספר את ספורו, בעקבות המספרים מביהמ"ד הישן — שקימו נפשות אחדות מישראל ואשריהם שעל ידיהם נפסקה הלכה, כי יאוש שלא מדעת — לא היו יאוש".

מנדנציה בולמט יותר מדאי, כוו אשר בציור הנדון, תוכל לקלקל גם מעשה ידיו של מספר בעל כשרון יותר גדול.

לחלק "הספרות היפה" בהלוח יש לצרף גם "פרק אחד מתולדות יל"ג" הכתוב בעצם ידו ונמסר לדפוס (בדלוג על קצת דברים) ע"י י. י. וויסבערג. בפרק זה ימצא הקורא הרבה דברים מלבכים ע"ד ראשית חנוכו של יל"ג, וכיחוד נאה פרקו זה כסגנונו המיוחד של המשורר המנות, אשר בו יצטיינו גם כתביו הפרזיים וגם שיריו.

ולשירי גרדאן החדשים, אשר יצאו זה עתה בשני חלקים (כל שירי גרדאן, הוצאה חדשה חלק חמשי וששי), הקדיש ה' מיל ליליענבלום את מאמרו "שירים" בהלוח. כל קורא מבין יתן צדק למשפטו הכללי של המבקר, כי יל"ג, "לא היה משורר מן העולם ומלואו, אך משורר מביהמ"ד. ע"כ כל נושאי שיריו המוכהרים היו אך מחיי ביהמ"ד וחובשיו, את כל עז רוחו וכה לבו השקיע במלחמתו עם הרועים הרעים, המאשרים המתעים ומורי השקר". והנה כל הימים אשר האמין המשורר, כי מלחמתו עם ביהמ"ד תשא פרי, היה כהו חדש עמדו כנבור משכיל, אבל בהשתנות העתים ועליו היה "לענוב את מלחמתו עם ביהמ"ד ולצאת מן המחיצה אשר בה היה אויר חייו, או חדל להיות יהודה ליב גרדאן" ושכינתו נסתלקה. ובכן יוציא ה' מל"ל משפט קשה כמעט על כל שירי המשורר הבאים בשני החלקים החדשים, כי רק סגנונם יזכיר לנו את גרדאן, אבל לא



רוחם". אולם המבקר הנכבד יוציא משפטו כנזר דין סתם. בלי כל הוכחות וראיות מנוף השירים. לפי דעתנו יותר ראוי היה לו להטעים דבריו אלה ביתר ביאור מאשר להאריך בפירושו על השיר "עם עקש תפתל".

מספר השירים בהלוח לא רב הוא. מלבד השיר הסמירי "ברכה" בראשיתו ועוד שני דברים קטנים וקלי ערך, יש בו רק תרגום השיר "דונה קלרה" להינה מאת י"ל ברוכביץ ופואימה "מהויונות בת עמי" מאת אבא שפירא. השיר "הדונה קלרה" אמנם כבר תורגם לעברית זה כמה שנים ע"י סופר אחר, בכ"ז נסה בו ה' ברוכביץ את כחו אף הוא, והתרגום בכללו עלה בידו. הפואימה "מהויונות בת עמי" גדולה היא בכמותה (בעלת 26 עמודים) וגדולה גם באיכותה. לפנינו חווה חויונות אמת, משורר "בחסד אלהים". אמנם יש בשיר הגדול הזה גם מליצות קשות, וביחוד רבו בראשיתו "אמרות מרעישות", כמו:

"בהר משחית, הר פרצים, עתה אקומה . . .

עתה אקומה, ככל צוררי אפיה,

אקרע שמים, אברון ארתיה,

אשים כמרקחה מים זידונים!"

אבל כבוא המשורר לספר "חוויונות בת עמי", "זו שושנת יעקב על קרח נטעת, על הקרח הנורא — והיא כפורחת", ידע לחרור לעומק נפש העם, ובת שירתו מלאה עזו והדר. ואת החוויונות האלה ישים כפי מורו, אשר כליל שבת "הזון", ליל סערה גדולה, "יספר בדממה קורות ירושלים, נוגות וענוגות, כנר שבת אפלות", ואצלו אשתו ובתו צפורה, "נפשות איש איש כדרכי ציון אבלות". ובית מורו הדל "מטה שלחן, ספסל — כל כבודו פנימה . . . בו רוחות וגשמים באף נלחמים, כמו קירותיו מאפע, ננו — בלימה", ורוח מורו מרחפת על עתות קדומים והוא מספר בנעימות חוויונות נוראים, אשר פעולתם רבה מאד על כל בעל נפש עברית. רק הפרק האחרון של הפואימה, לפי דעתנו, יהליש את הרושם. בו יעזוב המשורר את נפש בת עמו הכללית וירבה לתאר את נענועי נפשו הפרטית לבת מורו, כי "כמעט יוכל שנים חלפו עברו — עוד צפורה בלבי תקנן כיונה... לא יוקץ גועה האהבה ראשונה". והקורא, אשר התרומם לפני זה עם המשורר לעולם יותר כללי ויותר נעלה, ירגיש פה כאלו נפל "מאינרא רמא לבירא עמיקתא".

ב"ק.



## היהודים והיהדות באמריקה.

ב — סוף\*.)

ה"חברות לתפלה" של היהודים האורתודוכסים אך אחת משמיעות לנו, והיא: כי היהודי הרוסי כבואו לאמריקה מקבל את "ההשפעה האמריקנית" ומתאמץ לחקות במנהגים וסדרים את יושבי הארץ. הנה יודעים אנו, כי היהודים הרוסים ברוסיה עצמה, וביחוד בערים הקטנות בליטא, אינם יודעים כל משטר וסדר בעניני הצבור שלהם. שם ההבדל גדול בין שלשת המפלגות: "הגבוהים", "הבינוניים" ו"השפלים", ובעת שהראשונים לוקחים בעצמם את המשטר וההנהגה בידיהם ומתנאים ומשתוררים על פני כל, הנה להאחרונים אין כל שעת כושר להראות, כי גם הם בני הצבור הנם וגם להם הצדקה לחות דע בעניני הכלל. מלבד זה, הנה אספה כללית כי תהיה באחת מערי ליטא הקטנות, והיתה המולה ומהומה גדולה; כל הנאספים מדברים ומתוכחים יחדיו וכלם משמיעים דעתם והצעותיהם בכת אחת, עד כי יחששו האזנים מרוב השאון, ועל הרוב לא יבואו לכלל החלטה. ההפך מזה נראה בחברות יהודי רוסיה באמריקה. איוו חברה קמנה, באיווה רפת של הגישו האמריקני, תוכל להיות למופת בסדריה. כל חברה היא רפובליקה קטנה בפני עצמה. בחברות האלה שורר שוויון-הזכויות בכל תקפו. אין גדולים ואין קטנים בין החברים, הכל שווים. כל חבר המשלם את פרס החברים למועד הנכון יש לו הזכות לחות דעתו בעניני החברה ויוכל לקבל עליו איוו משרה או פקידות בחברה, אם אך יבחרו בו. אין איש עושה קמנה או גדולה בדברים הנוגעים להחברה אם לא הוחלט הדבר תחלה מאת כל החברים או רובם ואם לא הפקד מאת החברה לעשות כזאת. אספה כי תהיה לאיוו חברה, והיו עיני כל הנאספים נמויות אל היושב ראש ושמעו בעיון וכובד ראש אל כל המדובר בהאספה, ואיש כי יאבה להגיד מאומה, להשמיע את דעתו או להציע הצעה, והיה עליו לבקש מאת היושב ראש את הרשיון לזה. בכל חברה וחברה נמצאים פקידים, ממונים וועדים. הנשיא הוא היושב ראש באספה — הוא גם היושב בצד ה"מזרח" בעת התפלה — והוא הפקיד היותר גבוה בהאדמיניסטרציה. אחריו יבואו שנים או שלשה משנים, ואחריהם הסופר, המזכיר והנוכח. אחרי הפקידים באים הוועדים. כל פקיד יודע את חובתו ואת המעשה אשר עליו לעשות, ואין האחד מתערב בעבודת האחר אף במשהו.

אך כל יאמין הקורא, כי באמת איווה דאמריקה מחכים וכי כמעט התישבו היהודים הרוסים באמריקה וכבר חדרה אל קרבם הציוויליזציון האמריקנית. באמת מציאות סדרים



שוכים כאלה בהחברות היא רק מסכה פשוטה: כי לולא הסדרים האלה לא יכלה החברה להתקיים, והם איפוא אך הכרחיים ואינם באים מרצונם העצמי של החברים. ההשערה הזאת מתאמת אצלנו ביותר, בראותנו, כי בכל פעם שיפול איזה דבר בחברה, אם בהנהגה או בין החברים, והיו מריבות וצעקות, גדופים ומחלומות. מחוות כאלה נראה ביחוד בשעת הבחירות, כשיגשו החברים לבחור להם פקידים חדשים. כל חבר וחבר מוצא אז את עצמו ראוי ומוכשר לקבל משרה בחברה. המהומה גדולה אז. כל החברים מתפרדים לכנופיות כנופיות קטנות ומבררים ומתוכחים יחדיו בקול רם. אך בקושי גדול יבואו אז לידי מסקנא נאותה, ולפעמים יקרה, כי החברים לא יוכלו לבוא לכלל דעה אחת על אדות הפקידים, ואז החברה מתחלקת לשתיים, והיתה עוד חברה אחת נוספת על המון חברות ישראל. אז תחל המחלוקת על אדות ספרי התורה, הספרים ויתר החפצים, ולרוב תפרוץ אז מלחמה בין החברים, מלחמת אנרופים ממש, והשוטרים באים ומוליכים את המכים ואת המוכים לבית האסורים. בכתבי העתים האנגלים לא יקר הוא למצוא הודעה על אדות "סקנדל" בחברה עברית.

את התועלת שיצאה ליהדות האורתודוכסית באמריקה, לוא התאחדו כל אלה החברות הקטנות לחברה אחת גדולה — יבין כל אחר גם מבלעדי אניד. אך כפי המצב עתה בערים הגדולות, מוכרחים אנחנו לאמר, כי אין כל "קהלות" עבריות בערים ההנה. יש אך חברות, ולא קהלות. היהודים הרוסים בערים הגדולות באמריקה אינם מבישים על עצמם כעל "בני הקהלה" הניוירקית או הבוסטונית או הפילדלפית, כי אם רק כעל חברי חברת סלוצק, חברת מינסק, חברת ווילנא, חברת סובלק וכו', היושבים בניוירק, בוסטון או פילדלפיא. אין היהודים האלה רואנים בעד הכלל, כי אין להם "כלל", ולכן לא ישימו לבם גם להצרכים הנחוצים ביותר לקבוצת גדול של יהודים. וכן רואים אנחנו, כי מוסרים לצדקה וחסד, לחנוך והשכלה, מעטים מאד בין היהודים הרוסים, ואף אלה המעטים בנם הם עומדים וכל רוח מצויה תעקם ותהפכם משרש.

ליהודים האורתודוכסים באמריקה יש גם בתי תפלה גדולים הבנוים ברוב פאר והדר בהגישות. מספר בתי הכנסיות האלה לא קטן הוא, אם כי מעט הוא מאד לעמט המספר הגדול של היהודים הרוסים באמריקה. אחדים מבתי הכנסיות האלה נבנו בשכר הימים, בטרם עוד החלה האימיגרציון הגדולה של היהודים הרוסים לאמריקה, ומספרם בארץ היה מעט מאד. בימים ההם נראתה בין הנודדים המעטים ההמה התשוקה שנראתה אצל כל היהודים הגולים, בכל הזמנים השונים, בראשית הגלותם לארץ נכריה — תשוקת קיום עדה ישראלית, תשוקת חי הצבור היהודי. כל הנודדים ההמה עמלו או יחדיו להקים את הצבור הזה, או נוסדה בניוירק הקהלה העברית הראשונה ליהודי רוסיה באמריקה. הקהלה הזאת נקראה בשם "בית המדרש" ונוסדה בשנת 1852, והיא כעת אחת הקהלות האורתודוכסיות היותר עשירות באמריקה, ובית התפלה הגדול אשר לה, הנקרא כעת בשם "בית המדרש הגדול", יחשב למרכז הצבור הרוחני של האורתודוכסים האדוקים בניוירק. הקהלה הזאת היתה אחת הראשונות אשר הוציאו בשנת 1879 קול קורא לכל הקהלות בניוירק להתאחד יחדיו ולהביא מאירופה "רב הכולל", שישגיח על היהדות בניוירק והערים סביבותיה, והיא קצבה מצדה סך 500 דולר לשנה בתור שכר להרב הזה, כתנאי שגם יתר הקהלות והחברות תתחיבנה לתת סך ידוע לצורך הזה. על אדות רעיון האחרות הזה, שלא הצליח, ועל אדות, "רבי-הכולל" ומחותו — אדבר בפעם אחרת, ואין זה מעניני עתה, אך כדאי להזכיר בזה, כי הקהלה הזאת ראויה לכבוד בשביל מחשבתה הטובה הזאת ובשביל שאר



דברים טובים בעניני צדקה וחסד שהיא עושה פעם בפעם. — גם הקהלה „בני אברהם“ נוסדה אז מאת יהודי רוסיה בניוורק, ועתה תקרא בשם „שערי צדק“, ובית תפלתה הגדול יחשב ל„ממפל“ של היהודים האורתודוכסים בניוורק. — ומעת שנברה האימיגרציון הרוסית בשנות השמונים, החלו גם בתי התפלה הגדולים להתרבות אצל היהודים האורתודוכסים בערי אמיריקה הגדולות. בתי התפלה האלה יש אשר נבנו על ידי חברה אחת, חברה גדולה ועשירה אשר מספר חבריה רב מאד, ויש אשר התאחדו שתיים שלש חברות ביהר ויסרו בית תפלה להם על כברת ארץ קטנה אשר קנו בתשלומים לשיעורים. בשנים האחרונות נפלו בידי היהודים האורתודוכסים בניוורק בנינים מפוארים אחרים, אשר היו קודם לזה בתי תפלה לנוצרים או בתי ועד להמסיתים, ועתה נהפכו לבתי תפלה עברים. כראשונים כן האחרונים מוכרחים היו להבטל ולסגור את דלתותיהם, יען כי לא נמצאו כל דורשים להם. כי מה שאנו קוראים כעת „גיטו“ בניוורק היה בשכבר הימים מקום מגורי נוצרים רבים ובתי תפלה רבים היו להם, ומעת שהחלו היהודים הרוסים לבא לניוורק בהמון ולהתישב ברבע העיר הזה, החלו הנוצרים להעתיק את משכנותיהם למעלה העיר, ועתה בתי תפלותיהם שוממים, ובעלי הבתים האלה מוכרים אותם ברצון ליהודים במחיר מצער. וכן גם בתי המסיתים, אשר בראשית הוסדם דמו בעליהם כי יעשו „עסקים“ טובים ויצודרו נפשות למקום, עתה הולכים ומתמעטים ולרוב ימכרו לחברות עבריות ויהפכו לבתי תפלה.

בבתי התפלה האלה, על הרוב, ישן וחדש, נאורות ואדוקות משמשים יחד בערבוביא. המראה החצוני של בית התפלה הוא כמראה בית תפלה לנאורים; הבנין משוכלל ומפואר לפי חוקי הגזרה והבניה, עם קשומים ופתוחים. הבית, בדרך כלל, יחלק לשני בתים, לבית העליון ולבית התחתון. בבית העליון אין למצא את הסדר הנהוג בבתי התפלה לאורתודוכסים שבליטא. הספסלים והמושבות עומדים בשלש ארבע שדרות ארוכות, בסדר ובמשטר אחד, באופן שבהתאסף כל הנאספים להתפלל והיו פני כלם נמוים למול ארון הקדש ומקום עמידת החזן. ישנם בתי תפלה שבהם גם הבמה אינה באמצע הבית, כי אם אצל הארון, ובעלות איש לתורה, והיו פניו מוסבים למול כל הקהל. הרב המשרת בקדש בבית תפלה כזה והחזן עם להקת משורריו, כלם מלובשים בגדי השרד, וגם המשרת העומד אצל הפתח לשמור על הסדר ולהניא את העם מפרוץ אל תוך הבית בלי כרטיסים, גם הוא לבוש „בגדי כהונה“. ואולם במרתף שמתחת לבית העליון, שבו יתאספו להתפלל בכל יום (בבית העליון מתפללים אך בשבתות וימים טובים), נראה סדר אחר לגמרי. שם אין אף צל „נאורות“, והבא ידמה כי אל בית כנסת בעיר ליטאית קטנה הובילוהו רגליו. שם נמצא שלחנות ארוכים עם ספסלים מסביב להם. באמצע הבית עומדים ספסלים עם פנים הפונים אל כל הרוחות, לצפון, לדרום, למזרח ולמערב. מסביב להקירות עומדים ארונות מלאי ספרים אשר הקרחת שבנכותיהם מעידה, כי רבות הן הידים שמשמשו בהם. המרתפים האלה הם בתי הועד ללומדי תורה, לבטלנים, לזקנים, לעניים, לירוקים, ומובטחני, כי לוא בא הגה „מנדלי מוכר ספרים“, היה מוצא גם פה חומר רב לציוריו ולא הרגיש את עצמו בין זרים.

מובן מאליו, כי מרתפים כאלה, ששם יתאספו אנשים זקנים ללמוד תורה, נמצאים אך בבתי התפלה של האורתודוכסים האדוקים, האוחזים עוד במורשת אבות, הרואים עוד בלמוד התורה קיום הדת בכלל. ואולם בבתי התפלה של ה„נאורים“ אין כל זכר ללמוד התורה, שם אין למצוא אף זכר לספר עברי מן הספרות התלמודית והרבנית. בית



התפלה סגור ומסוגר כל ימי השבוע, ואך ביום השבת הרלתות פתוחות לכל בא. רוב הבאים אל הבית הזה אינם באים להתפלל, כי אם לשמוע את מגנינות המשוררים ולהתבונן אל היופי והחן הנסוכים על פנימיות הבית. חברי קהלה נאורה כזאת הם, על הרוב, אלה שהתאמרו למשכילים בעודם ברוסיה ואשר כל השכלתם תלויה היתה בתקן התפלה ועשית סדרים חדשים בבית התפלה. ואולם ישנם ביניהם גם אנשים שגודלו וחונכו באמריקה, ואשר סבות שונות גורמות, כי מוכרחים הם להשאר ב"הדתם", להתראות כבעלי דת, והאנשים האלה כי יבואו להספח על איזו קהלה אורתודוכסית, יכברו קהלה נאורה על פני קהלה אדוקה. "הנאורים" האלה קוראים גם הם לעצמם "אורתודוכסים" ונראים הם כמתנגדים להריפורמה בכל כחם. אבל המתבוננים אל מהלך היהדות האורתודוכסית ואל הרוחות המנשבות במחנה היהודים האורתודוכסים באמריקה, יודעים ומכירים, כי הקהלות הנאורות האלה הן הצעד הראשון להריפורמה. השם "ריפורמה" נעים כל כך לאוזן ככל מלא רחב אמריקה; מגנינות העונב ושירת העלמות המשוררות, החופש לכל איש ללכת לבית התפלה שלוב ורוע עם רעייתו או אהובת לבבו ולשבת אתה יחד בבית פנימה — כל אלה הם דברים מענינים ומושכים את הלב כל כך, עד כי לא יפלא אם נפשות בני הנעורים העברים באמריקה נוהות אחריהם, ובכל שעת הכושר הבאה לידם יתאמצו להנהיג התקונים האלה בבית תפלתם. עוד זוכרים אנהנו את התמולה והשאון שהקימו, לפני שלש שנים, החברים הצעירים בבית התפלה שלקהלה האורתודוכסית "שארית ישראל", אשר חבריה הם מצאצאי אנוסי שפניה ופורטוגאל. הקהלה הזאת היא הראשונה ליהודים באמריקה, כי נוסדה עוד בשנת 1682 על טהרת היהדות האורתודוכסית. החברים הראשונים, המיסדים, היו, כמובן, יהודים נלהבים, אשר נוח היה להם לסבול כל הצרות והמצוקות שבעולם בעד דתם. מפני התלהבותם הדתית הזאת נאלצו להמלט על נפשם משפניה ארץ מולדתם ולנוע לארץ החדשה, ופה התאמצו להוריש לבניהם אחריהם את הרגש הדתי שבלבם. הפצם זה צלה אמנם בידם וכיר בניהם ובני בניהם, ועד המאה הנכחית היו צאצאי היהודים האלה נאמנים ליהדות האורתודוכסית כמו שנמסרה להם מאבותיהם ואבות אבותיהם. אך מאז החלו היהודים האשכנזים לבוא לאמריקה בהמון ויביאו אתם את ה"תקן בדת" על פי שיטות אינהורן, אדלער ויצחק וייז, מני אז החלה רוח חדשה להתנבב לתוך מחנה היהודים האלה, רוח אשר נחה ביחוד על החברים הצעירים שבקהלה. ימים רבים ניכרת היתה התגוששות חזקה בין חברי הקהלה הזאת, אשר נחלקו לשתי מחנות, ולאחרונה התפרצה מלחמה ביניהם. עיקר המעשה כך היה: לפני ארבע שנים נגשו בני הקהלה הזאת לבנות להם בית תפלה חדש במעלה העיר, ובתור בית תפלה לאורתודוכסים צריך היה הבית הזה להבנות על פי התכנית של כל בתי הכנסיות ליהודים אורתודוכסים. ואולם כאן מצאו החברים הצעירים מקום לתיבעותיהם כדבר התקונים, ויאמרו להביא את הדבר לפני אספת החברים וללחום בעדו עד נצחם. קודם כל דרשו, כי תכנית בית התפלה, כפי שאשרוהו האדוקים, ישונה, וכי יוסיפו במה מיוחדת בבית, שעליה יעמדו משוררים ומשוררות ויפצחו בנגינות, כמנהג הריפורמים, ולאחרונה הקשו לשאול, וידרשו להכניס עונג להבית ולכטל את עזרת הנשים, למען יוכלו החברים לשבת ביחד עם רעייותיהם בבית התפלה. בקצרה, הם דרשו לעקור את "הכל", להכניס את הריפורמה כמו שהיא. המלחמה היתה גדולה, והנצחון היה אמנם הפעם ל"האדוקים", אבל אין דבר זה מוכיח, שהנצחון הזה נצחון גמור הוא. יעבור עוד זמן, והצעירים יחליפו כח ויחדשו את המלחמה. מלבד זה,



הנה האדוקים, שהם רובם ככלם החברים הוקנים לימים, הולכים וכלים, ואחרים לא ישאירו אחריהם לעמוד בפרץ, ועוד עשרים או שלשים שנה וההנהגה תשאר ממילא בידי "הצעירים", ואז לא יהיה להם עוד צורך להלחם . . .

מן המקרה הזה נוכל לשפוט גם על היהדות האורתודוקסית אצל היהודים הרוסים באמריקה. הנה פה רואים אנחנו קהלה עברית שחבריה הם אמריקנים מלידה ומבטן, מיליונירים ועשירים מופלגים<sup>1</sup>, ואשר הקהלה שלהם, בכל היותה אורתודוקסית, אין למצוא בה אף צל אורתודוקסיות של היהודים בליטא, כלומר, אין למצוא בה אותן ההוויות המפלגות והמנהגים המזורים שנמצא לרוב בקהלות ליטא. בקהלה הזאת אנו מוצאים יהדות אורתודוקסית טהורה ומוזקקה הנובעת מלבות טהורים וזכים; יהדות אורתודוקסית בסדר ומשטר נפלא; יהדות אורתודוקסית אשר בכל אופן מסוגלת היא לחבב את עצמה על הבאים בקרבתה ולא לחרחיקם ממנה. ואחרי כל אלה אברה היהדות הזאת את חנה בעיני הדור הצעיר; הוא איננו נזקק עוד לה ומכבד את צרתה, היהדות הריפורמית, על פניה. על אחת כמה וכמה מוכרחים אנחנו להאמין, והדברים כמו שהם עתה אינם מוכיחים לנו אחרת, שהדור הצעיר של היהודים הרוסים באמריקה בודאי לא ימצא חפץ בהאורתודוקסיה, ואם אך עוד ימצא חפץ כל שהוא בהיהדות, תהיה היהדות הזאת מתוקנת . . .

<sup>1</sup> הקהלה "שארית ישראל" נחשבת (מלבד העדה המתוקנת "עמנו-אל" בניוירק) להקהלה העברית היותר עשירה באמריקה.



## השקפה כללית.

### IX.

(ווילהלם השני והציונות. פירושי העהונים. — ציונותו של מכס נורדו.)

בירושלים עיר הקדש קמה הסערה לדממה. חרל רעש החנינות, חרלו קולות ההתלהבות, נסתם גם חזון הדרשות והנאומים, וקיסר אשכנז נהפו עתה בדרך היותר קצרה לביתו ולממשלתו, שהיתה בינתים, בסבת הסכסוך על אודות פְּשֹׁדָה, למרכז הענינים המדיניים ולחל שהכל פונים אליו. עתה, בשעה שאפשר לשפוש במנוחה וברעה צלולה על כל הנעשה והנאמר במשך ימי הנסיעה כעל מעשה שהיה, עתה יכולים אנו לדבר גם ע"ד תוצאות אותה הנסיעה בנוגע לתנועה הציונית וע"ד כל אותם הסודות והרמזים, שנתנו בזמן האחרון ענין לפתרי-חדות. מה הביאה לנו נסיעת הקיסר ווילהלם לא"י? הידיעות שבאו עד כה בעתונינו הן אמנם לרוב סתומות ומקוטעות, ובל"ס טעונים רוב הדברים נגיזה ולא יתפרשו גם לעתיד. אבל המעט שנודע לנו עד עתה נותן רשות להחליט, שנסיעת קיסר אשכנז לא"י הביאה, כמעט שלא במתכוין, נצחון חשוב מאד לתנועתנו הלאומית. מה שאירע ביום ב' נובמבר באוהל הקיסר ווילהלם בירושלים היה — התחלת אותו המיזם הדיפלומטי ע"ד שיבת ישראל לארצו, שהוא אחד העמודים היסודיים בעבודת התחיה הלאומית; מעמד הצירים הציונים לפני קיסר אשכנז היה הנסיון הדיפלומטי הראשון של עם ישראל, שהתעורר לתחיה, והנסיון הראשון הוזה עלה יפה. א"א לערוך חשיבות המקרה הוזה עפ"י פרטי אותו הראיון, עפ"י מלה זו או מלה אחרת, שהשתמש בה הקיסר בתשובתו. המקרה הוזה נכבד ורב-תוצאות כשהוא לעצמו, בכללו, בשלמותו. לא זה הוא העקר, מה ענה הקיסר לצירים הציונים; כ"א הפקט עצמו, שענה הקיסר, שקבל את הצירים באהלו. זאת היא הפסיעה הגסה שעשתה תנועתנו לפניו. הקיסר ווילהלם, שכפי הודעת מכ"ע „דוואיש ברוניקל" מי"א נובמבר, בא בדברים עם השולטן ע"ד הציוניות, קבל את הצירים הציונים באהלו בירושלים, ועל דברי הירצל ענה „בארוכה ובדברים של חבה" (כפי הודעת „העולם"). הקיסר ווילהלם ידע היטב מה היא הציוניות, כטרם בא עם הצירים בדברים; קבלת-פנים זו היתה מנויה ונמורה עוד מראשית אוקטובר. הקיסר ווילהלם ידע גם את מחשבות רעו ואיש-בריתו השולטן על אודות הציוניות ובל"ס גם על אודות אותו הראיון שעתיד היה להיות בירושלים; באופן אחר לא היה בא עם הצירים בדברים. ד"ר הירצל וחבריו לא באו בתור שליחי היהודים מירושלים לברך את האורח הנדול; הם לא באו גם בתור אזרחי-אשכנז להביע למלכם רגשי הכנעתם בארץ הרחוקה. הם באו בתור שליחי מפלגה מדינית, ששאפותיה גלויות וידועות לכל. היעלה על הדעת, שקיסר אשכנז יבוא בדברים עם חולמי-הלומות,



ההפצים ליסד ממלכה ככוכב מרם, או עם אנשים שעבודתם בלתי רצויה לתוגרמא או למדינות אירופא? היעלה על הרעת, שקיסר אשכנז בתור אורח השולטן, יקבל באהלו שליחי מפלגה שאינה רצויה למושל הארץ? קבלת־פנים זו היא גלוי־רעת, הברור יותר מרמיוות דיפלומטיות ומספורי „דיפלומטים נבוכים“ הנכנסים לפני ולפנים. א"א שביילר־ויקוסק תנשב רוח רעה בנוגע לשיבת עמנו לארץ־ישראל, אם הקיסר ווילהלם מקבל את הציונים בירושלים. התחזקות אסור הכניסה בזמן האחרון ויתר הגורות בספירות העליונות והתחתונות בתוגרמא הן אמנם היוונות חשובים ומעציבים, שצריך לשים אליהם לב, אבל אינן יכולות לבטל את הרושם הטוב, שעושה הראיון מירושלים. אמנם עוד רב הדרך ועוד לא באנו עד הגבול, אבל המקרים האחרונים הביאו שנוי לטוב במצב התנועה הלאומית ונותנים רשות לקוות, האם אפשר היה לקוות, שהקיסר ווילהלם והשולטן ימסרו ליהודים תומי את פלשתינא, שיעשו בה כמות נפשם? הראיון בירושלים יכול היה להיות רק התחלת המו"מ הדיפלומטי, אבל לא קץ המו"מ. הן אמנם צריך לתודות, שאם רק לראיון הזה היו מכוונות הכסחות הירצל בלונדון שדברתי עליהן בהשקפה הקודמת — וכנראה לא היתה בהכשחותי מונה אחרת! — אז בודאי הפריז מאד על המדה, רב יתר מכפי שיש רשות גם לאגיטטור, המדבר אל העם, אבל, לעמת זה, אין אני רואה שום הגומה בדברי הירצל האחרונים שבאו ב„העולם“ מן 18 נובמבר: „אנו מלאים אמונה ותקוות טובות, ואמנם יבירו הכל שיש לנו הזכות לזה, אחרי שעלתה בידנו לעורר בלב שני מושלים רגשי־חבה לשאיפתנו הצודקת“.

אבל לא הכל הפצים להכיר את הדבר הברור הזה. רוב העתונים שלנו שמבקשים בליריון חדשים נגד הציוניות, ראו בתשובת הקיסר מין מציאה ונפלו עליה בהתלהבות ובתרועת נצחון, שאפשר היה לשחוק עליהן לו לא היו כי"כ מעציבות. קיסר אשכנז בטל את הציוניות המדינית ועתה נפלה ולא תוסף קום — זה הוא הקול היוצא מכל השופרות. גם במהנה הציונים הפצים אחרים לראות בתשובת הקיסר כעין גלוי־רעת לטובת הציוניות הנקראת „מעשית“ ונגד אותה שקוראים „מדינית“: „אידושר עקספרס“ „ההודעות החי' אהבת ציון“ הפצים להוכיח, שהקיסר ווילהלם הוא דוקא ציוני־מעשי... ואם תשיבו להם: הלא אינכם יודעים אלא מקצת התשובה ולא כולה, אז יענו („יוד. פרעססע“ מן 16 נובמבר): אדרבה, מפני שלא הודיעו הציונים את התשובה כמלואה, בודאי אין להם חשך בפרסומה, אבל מנין תדעו, אדוני, למי אין חשך בפרסומה? אותו מכ"ע „יוד. פרעססע“, שמשחוק כי"כ לשמוע את תשובת הקיסר כמלואה, פנה לירושלים בשאלה טלגרפית ע"ד ראיון הציונים, ומשם הודיעו לו, שכל הראיון היה בסוד גמור, שבירושלים לא ידעו גם כיום ד' נובמבר על אדותו ושגם הקונסל האשכנזי בירושלים, פ. שישנדרוף, לא ידע מאומה ע"ד אותו הראיון, לא קודם לכך ולא אחרי כן. „יוד. פרעססע“ יודעת איפוא היטב, שהסתירו את דבר הראיון עוד בטרם דבר הקיסר את דבריו, שלא רק הציונים מסתירים את הדבר, כי"כ שגם במקום אחר מצאו צורך בהסתר זה, עד שגם הקונסול, שלכאורה היה צריך ויכול לשמוע ע"ד אותו הראיון ממקום אחר, עוד בטרם נתפרסמו הפרטים ב„העולם“, — לא ידע ולא שמע מאומה.

אבל אם א"א לעי' נללות את כל הדברים, הנה גם המעט מתשובת הקיסר שנודע בקהל יש בו רק הסכמה למטרת הציונים, כפי שהוקבעו נבולותיה בשני הקונגרסים בבזיל. איה מצאו עתונינו הידועים משפט־מות לציוניות, איה המיס־הקרים ששפך הקיסר על קדקד הצירים? הקיסר הבטיח תמיכתו („wohlwollendes Interesse“),



לשאיפות ישוב הארץ „לטובת ממשלת תונרמא“ — והעתונים הידועים צועקים ככרוניא: „השמעתם? לטובת תונרמא, אבל לא לטובת ישראל“. ומה בכך? ווילהלם השני לא בא לירושלים בתור אוהב־ישראל, כִּי־א בתור אוהב תונרמא. זאת ידענו כולנו, וגם אותם העתונים הידועים, עוד לפני נסיעת ווילהלם לא״י. אבל הציוניות היא רפואה כפולה, רפואה לשני הצדדים: ליהודים ולתונרמא. דבר זה נאמר וגשנה זה כמה, ובכן הדבר פשוט בתכלית הפשיטות: אנחנו, היהודים, מקדישים כחנו לעבודה הציונית, מפני שתביא לנו גאולה; והקיסר ווילהלם מבטיח לה עזרתו, מפני שיכולה להביא מרפא לתונרמא. המדרש שונה, אבל המעשה אחד הוא.

אבל הקיסר התנה גם תנאי קודם למעשה: רוממות השולטן. והפטריוטים בני דת משה קוראים בתרועת נצחון: „השמעתם? ממשלת השולטן, אבל לא מדינת היהודים“. וסופר ה„דוואיש כרוניקל“ מוויין מודיע (בגליון מן 11 נובמבר) בשם „די־פלומט נבוח“, שהדברים האלה מכוונים כנגד המחברת „מדינת היהודים“ של הירצל, אשר קיסר אשכנז קרא אותה לפני שתי שנים. זה אפשר: כנגד המחברת של הירצל, אבל לא כנגד הציוניות מהיום. הציוניות מהיום אינה יכולה לקבל עליה אחריות הדברים, שכתב הירצל בתור אדם פרטי לפני איזו שנים. גם הירצל מהיום אינו אותו הירצל שכתב „מדינת־היהודים“. בדרכתו, שדרש בשנה שעברה בבירלין, צמצם הירצל בעצמו את מושג מדינתו: „מה הוא מדינה? קולוניה גדולה. ומה הוא קולוניה? מדינה קטנה“. והציוניות הרשמית מעולם לא הוכירה גם את השם „מדינת־היהודים“. דבר זה ידוע לכל. הציוניות לא שאפה מעולם לננוע אפילו נגיעה קלה ברוממות השולטן: היא חפצה רק ב„ערוכה של משפט“ עפ״י תנאים ידועים. זה היא כל ההבדל שבניה ובין חבת־ציון הישנה. אבל „ערוכה של משפט“ כזאת אינה נוגעת אפילו נגיעה כל שהיא ברוממות המושל דבר זה שנו ושלשו ראשי התנועה פעמים אין מספר, ודבר זה אמר בודאי בפירוש גם מנהיג הדיפוטציה באוהל הקיסר בירושלים. או היעלה על הדעת, שתכואו איזו מפלגה לקיסר אשכנז בירושלים לבקש עזרתו נגד ממשלת הארץ ולרעתה? לו לא היו העתונים שלנו כל־כך נלהבים במלחמתם נגד התנועה הלאומית, כי אז לא היו יכולים מעולם להמציא ספורי־ילדים כאלה. ראשי־התנועה הודיעו מראש בכל מיני הודעות, שחפצים לעשות הכל רק ברשיון השולטן ותחת חסות ממשלתו. כבר בהודעה הראשונה ע״ד הקונגרס הראשון אמר הירצל (ב„העולם“ גליון ראשון): „אין מי שיחפוץ עתה בחלוקת תונרמא, כי בסכתה יכולה לפרוץ מלחמה כללית“. ובפתיחת הקונגרס הראשון הוסיף הירצל, כדי שלא לתת מקום למעות: „רק זה הוא ברור: הבסיס יוכל להיות רק מצב של משפט, ולא של סבלנות“. וכל כך היתה רוממות־השולטן ליסוד עיקרי של הפרונרמה הציונית. עד שאיזו מחבבי הציוניות מן הנוצרים (כמו הברון גונדק פ. סוטנר, ב„העולם“ I, גליון 8) מצא לנחוץ להעיר אוזן המנהיגים על הסכנות הכרוכות בעקבה של אותה הרוממות. אבל רוממות השולטן היתה במחננו תמיד הנחה יסודית, שאין להרהר אחריה. דבר זה הוא כמעט מהמפורסמות שאינן צריכות ראייה, ומה שהוא העיקר: דבר זה ידוע גם לממשלת תונרמא זה כמה, זמן קצר אחרי הקונגרס הראשון כתב מביע החציר־רשמי „Corresp. de l'Est“, שכבודו הוא קרוב מאד לממשלת תונרמא. בדברים האלה: „כפי שהוגד בדברים ברורים וכפי שמוכיחות עבודת הקונגרס הבוילאי יש לתנועה הציונית רק מטרה אחת: לאחד מחדש את היהודים לצבור־לאומי בארץ אבותם הישנה תחת השלטון העליון של ממשלת תונרמא . . . ולפרונרמה כזאת אפשר



רק להסכים ולחזק ידי עובדיה. כך מבינים בשער-העליון את הציוניות, כך מבין גם הקיסר ויילהלם את הציוניות. האפשר למצוא בדברי ה"קוריספונדנס" הנ"ל משפטים על הציוניות, "מיס-קריס", חורבן התקות הלאומיות וכל כגון דא? ודברי קיסר אשכנז, שהחקרנים הפצים לראות בס "חורבן-הציוניות", דומים כמעט אות באות לדברי ה"קוריספונדנס". אם הקיסר מתנה תנאי, שאנחנו עשינו אותו זה כמה לעיקר, או אי-אפשר בשום פנים למצוא בדבריו איזו אזהרה או איזו התנגדות, כי איש בהם רק הסכמה וחזק ידים. הראיון באוהל קיסר אשכנז בירושלים היה מקרה נכבד ורכי-תוצאות, והזכות לכולנו להיות "מלאי אמונה ותקות טובות". בעבודה החיצונית צעדנו צעד חשוב לפנינו<sup>1</sup>.

אבל גם בעבודה הפנימית, בהתבררות הרעיון והתעמקותו, אפשר לראות סימני התקדמות. מכס נורדו גלה בזמן האחרון את דעתו ע"ד "תעודת הציוניות" (לוח "אחיאסק" תרנ"ט): זאת הפעם הראשונה. זה יותר משתי שנים הוא "עומד בראש התנועה", כל העולם רואה בו "מנהיג הציוניות", כל הכתבים והדברנים והעסקנים מזכירים תמיד את שמו בנשימה אחת עם שם הירצל, כאלו היתה ביניהם איזו שותפות קבועה — אבל איש לא ידע עד כה, מה היא השקפתו העצמית ע"ד אותה הציוניות, שהוא נחשב כעומד בראשה. בדרשותיו ומאמריו המעטים, שנודעו עד כה בקהל, לא נמצא ברור-דבריים ע"ד השקפתו החיובית. שנים מהם — מאמרו נגד נירדמן ודרשתו הברלינית — הם רק פולימיקה נגד מתנגדי-הציוניות; הדרשה הראשונה והשניה בבזיל היו, כנודע, השקפות רחבות ומקיפות על מצב היהודים בזמן הזה; ולאחרונה — מאמרו ב"הצבי" (ה"איריאל הנצרך", ג' חשוון תרנ"ח), שאין לו עסק עם הציוניות כמוכנה העצמי. המעט הזה ועוד איזו דברים קטנים הם לע"ע כל ספרותו הציונית של נורדו.

<sup>1</sup> הגנו מניחים לחברנו הנכבד את האופטימיזמוס שלו ולא נאמר להתוכח עמו על דבר כונת הקיסר כחשובתו, אע"פ שלפי דעתנו אין בתשובה זו, כפי שנתפרסמה בכה"ע, לא "חורבן הציוניות" ולא "הסכמה וחזק ידים", כי אם פרזא דיפלומטיה, הנשמעת לכמה פנים ואינה אומרת כלום. אבל נחשוב לטוב ומועיל להעיר בזה על פרט אחד, אשר עבר עליו המחבר בשתיקה: באותו הספור כווינען בשם "דיפלומט גבוה", שנרפס כמכה"ע "דשוואיש קרונוקל" מן 11 נובמבר ומובא בדברי המחבר למעלה, אנו מוצאים גם את הדברים האלה: "אם יסוד הבנק יעלה יפה, אז יש רגלים לדבר, שאפשר יהיה להשיג מממשלת תוגרמא, תמורת מחיר נאות, רשיון לקולוניציא במדה רחבה (on a large scale), אך גם זה רק בתנאי שיחנו לה (לתוגרמא) ערובה מספקת ביחס להציוניות המדינית". והנה אנו יודעים, כי לפי החלטת הקונגרס השני, זו היא באמת חובת המנהיגים להשתדל באמצעות הבנק בהשגת רשיון כזה, מבלי לחכות להשגת "הזכויות המדיניות" באמצעות הדיפלומטיא. אבל אנו יודעים גם זאת, כי המנהיגים עצמם דעחס מתנגדת לרשיון פשוט שאינו מיוסד על "טרקטט" מדיני. ביחוד עתה, שהראיון הירושלמי מלא את לבכם "אמונה ותקות טובות", קרוב הדבר מאד, שיכויסו מוגבה הדיפלומטיא על רשיון כזה כעל דבר שאינו שוה לספל בו, כמו שנראה באמת מדברי הרצל האחרונים ב"העולם" מן 18 נובמבר. לכן נחשוב, כי חובה קרושה מוטלת עתה על כל אלה מן הציונים המזרחיים שדבריהם נשמעים בווינא, לבקש משם בחזקה ביורד השאלה הזאת, ואם אמת בפי "הדיפלומט הגבוה", שהשעה מוכשרת עתה להשגת הרשיון הנזכר, יעשו כל מה שבכחם להכריח את המנהיגים, שיכניעו מפני החלטות הקונגרס ולא יחזו לשעת הכושר הזאת לעבור רק בחלומות של "אמונה ותקות טובות", בלי מעשה ממשי.

(הערת העורך.)



עתה הוא מברר בפעם הראשונה בלוח „האיאסף“ מה היא הציוניות, כלומר: הציוניות שלו. וגלוי־דעת זה יעיר בודאי בכל מקום מעט השתוממות. אלה שחשבוהו עד כה — בלי סבה מספקת — לשותפו או נושא כליו של הירצל, ישאלו, כאותו הסופר ב„המליץ“ (גליונות רכ"ג — רכ"ז), אם יש כאן „אונאה או סתירה“: כי זה נורדו, השותף־בהנהגה, קרוב יותר לאותו „האפיקורס“ אחר־העם, שכמעט דנוהו כ„מסית ומדיח“. אחרים, שקו אולי למצוא בדברי נורדו איוו אמריקה חדשה, איוו דרכים חדשים ואמתיות חדשות, לא ימצאו את מבוקשם: נורדו אמנם רואה ומרגיש, שיש איוו ריקות בציוניות הבוילית, אבל אינו יכול למלאות אותה הריקות. כי גם ציוניותו נולדה רק מתוך השלילה: בזה הוא דומה להירצל וליתר המערבים. גם הוא היה לציוני אחרי שכבר חדל להיות יהודי, וגם הוא קבל את הדחיפה רק מבחוץ. הלא זה הוא ההכדל היסודי שבין ח"צ המזרחיים והציונים המערביים וזה הוא היסוד לכל השגים ברעות ובאופני העבודה: אנחנו ציונים מסבות פנימיות, והם — מסבות חיצוניות, אנחנו מבקשים בציוניות מרפא לנפשותינו הקרועות, והם רואים בה רפואה למכת האנטיסמיטיסמוס. „מפני החרפות והנאצות של צוררי ישראל הם שבים לעצמותם, כמו ששבתני גם אני“ (מאמר נורדו ב„הצבי“). „אנחנו היינו לציונים, מפני ששכנינו לא חפצו לראות בנו אורחי הארץ“ (בדרשתו הברלינית). הרפות הצוררים, שנאת השכנים רק הן דחפו את המערביים האלה לעמם: ומפני שהמכה היא רק חיצונית, לכן מבקשים הציונים שבמערב רק רפואה חיצונית, אבל ככאן מתפרד נורדו מחברתם. לתעודה החיצונית שנותנים המערביים לציוניות: להשיב את היהודים לא"י ע"י מוי"מ דיפלומטי, מוסף נורדו תעודה שניה פנימית: „להתקין ולהכשיר את עם ישראל לקבלת ארץ ישראל“. אצלנו אין התכיעה הזאת חדשה: הנוך־העם במובנו הלאומי הוא אצלנו אחד היסודות העיקרים בעבודת התחיה הלאומית. אבל במערב מתחילים להכיר ערכו רק עתה, ונורדו מוסף, שתעורתה זאת היא בעיניו „יותר נכבדה ורוממה, שלא בערך, מתעורתה הראשונה“. ובהתלהבות של בעל־השובה הוא הולך בהוכחותיו עד למקום שאין אנו יכולים ללוותו שמה: לא רק שעוד רחוקה הדרך עד לשיבתנו לא"י, אבל לו גם נתנו לנו הממשלות את הארץ, „אין אנחנו יכולים לקבל כיום את המתנה הטובה והחמודה הזאת, יען כי העם העברי לא הכשיר ולא התקין עוד את עצמו ליסוד ולבנות קבוץ מדיני מיוחד ומוגבל“ — ממש אותם הדברים שכתב אחר־העם אחר הקונגרס הראשון<sup>1</sup>). ממש אותם הדברים שחסדי הירצל ונורדו ראו בהם אז חרוף וגדוף כלפי מעלה, וגם ממש אותה הטעות במקדם ומאוחר, שכותב הדברים האלה העיר עליה במקומות אחרים (ב„העולם“ I, גליון 29, ובמחברתי „רעיונות עיד הקונגרס הציוני השני“ ע' 5—6). כאחר־העם דורש גם נורדו, שנהיה פה בגלות ל„גוף חי מאוחד ומסודר בחלקיו ואבריו“, ש„אם נבא להתישב בארץ אבותינו עלינו להיות בטוחים מראש, כי יכול נוכל להתנוון ולהסתדר כעם“<sup>2</sup>); וכל „אחר־העם“ יכולים היינו לענות גם לו, שבגלות

(1) „... אבל כמדומה לי, ששאלה עוד יותר קשה היא — אם, לוא באה החסכמה הזאת, היינו אנחנו, במצבנו המוסרי עתה, מוכשרים לקבלה“. („השלח“ כרך ב' ע' 568).

(2) אחד־העם לא דרש מעולם לרחות כל התישבות בא"י עד שיהונך תחלה העם בגולה; אדרבא, הוא חושב יסוד „מרכז לאומי“ בא"י כאמצעי היותר נאמן לחנוך העם בגולה, כתנאי שבלעדו אי אפשר לו להחנוך הזה להתפתח כראוי, ורק יסוד מדינה בפני עצמה נחשבה בעיניו כדבר שעוד לא הגיע זמנו. כל זה ידוע היטב למי שקרא מאמרו בענין זה. (הערת העורך).



לא נהיה לעולם "לנוף מאוחד ומסודר", שאותה ההכנה לחיי-הצבור, שהוא ואחד-העם דורשים, אפשרית רק בתוך חיים צבוריים מיוחדים.

אבל לא לפלפל עם נורדו באנו הפעם. יכולים היינו בכל אופן לשמוח על אותה ההתקרבות ממערב למזרח, על אותו התנאי-מסייע שמצאנו אנחנו, המזרחיים, שגם בעינינו אותה התעודה החנוכית, הפנימית, "נכבדה ורוממה שלא בערך מתעודה הראשונה". אבל מה נשתומם, כאשר נבוא לסיפא דקרא. אחרי כל הרעש בחלק הראשון, כמה כחוש החלק החיובי, כמה קטן ודל אותו הנוך-העם, אותה ההכנה הלאומית, שנורדו שואף אליהם! הושבים אתם, שאחר שהכיר ערכה של העבודה הפנימית, חפץ הוא לברוא ביבליותיקות לאומיות גדולות, אקדמיות מדעיות, אוניברסיטות-לעם, מרכזים לספרות ולאומנות, חושבים אתם, שהוא חפץ ליסד עתונים לעם, שחפץ להרים קרן ההנך, להרחיב ולהעמיק את העבודה הספרותית, בקצרה: שחפצו לברוא מחדש את כל אותו העולם הפנימי שלנו, את כל אותה מדינת-היהודים הרוחנית, שאינה תלויה בהסד לאומים וברשיון תוגרמא, ושהיא נצרכת רב יתר לתחיתנו הלאומית מהמדינה האחרת, הגשמית? — כך חשבנו גם אנחנו. אבל נורדו הוא סוף סוף ציוני מערבי. הוא מוצא רק רפואה אחת לכל המכות: "עלינו ליסד אגודות ציוניות", והרפואה הקטנה הזאת תחולל, לדעתו, נפלאות. "בהחברה הציונית יחונך העברי להיות עוד הפעם בן נאמן לעמו, בן לכל משפטיו וחוקותיו". ע"י החברות הציוניות, יראו גם כל באי עולם, כי חיים אנו חיים לאומיים". ע"י החברות הציוניות נתרגל גם בחיים הצבוריים — והוא שוכח שדבר זה יכולים היינו לעשות, וגם עשינו עד כה, בחברות האחרות, בקהלות ואגודות, הנמצאות בתוכנו למכביר.

זאת היא תמצית כל הפילוסופיא הציונית של נורדו. זאת היא גם הפילוסופיא של כל הציונים המערביים, של הציוניות הבזילית בצורתה הרשמית. א"א לפלפל על דברים כאלה, די רק להכירם. אנן בדידן, ואינהו בדידהו, המערביים עשו ועוד יעשו הרבה לטובת התנועה הלאומית. אבל, אל נא נחכה לעזרתם בעבודת התחיה הפנימית, אנו יש לנו בחיינו הלאומיים גם תוכן אחר, מלבד ההשתתפות באיזה חברה ציונית, החנך הלאומי היא לנו יותר מיסוד חבורות ואגודות. ע"י הפרוגרמא של נורדו אנו רואים מחדש, מה רב המרחק בין יהדות השואפת לציון ובין ציוניות שאינה שואפת ליהדות<sup>1</sup>.

מ. עהרנפרייז.

<sup>1</sup> לביור השקפת נורדו על הציוניות עיי מאמרו למעלה ע' 568.

(הערת העורך).



# הַשֵּׁלַח

מכתב-עתי חדש

למרע, לספרות ולעניני החיים.

(נוסד ע"י ק. ז. וויסאָצקי.)

העורך:

אשר גינצברג.

המו"ל:

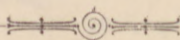
חברת "אחיאסף".



ברך ה.

(חברת ו"ט — כ"ד).

תמוז תרנ"ה — כסלו תרנ"ט.



ברלין.

בדפוס צבי הירש ב"ר יצחק איסצקאווסקי.



# HASCHILOAH

Litterarisch-wissenschaftliche

Monatschrift.

(Gegründet von K. W. Wissotzky).

---

Herausgeber:  
Verlag „Achiassaf“

Redacteur:  
U. Ginzberg.

---

**Band IV.**

Juli — December 1898.

---

~~~~~

**Berlin.**

Druck von H. Itzkowski, Gips-Str. 9.



# תוכן הענינים

(בסדר אלף-ביתי).

| עמ' |                                     | עמ' |                                           |
|-----|-------------------------------------|-----|-------------------------------------------|
| 210 | הנכה הבית. ספור. א. ז. ראבינאוויץ.  | 481 | אור וצל. ציור היסטורי. ד"ר ש. ברנפלד.     |
| 82  | ולקוש קטן. אחד-העם. לב.             | 255 | אל עמי. שיר. ד"ב סוללער.                  |
| 190 | — — — — — לג.                       | 160 | אם יש את נפשך לדעת. שיר. ח. נ. ביאליק.    |
| 368 | — — — — — לד.                       |     | ארץ ישראל ובבל. ציור היסטורי.             |
|     | ישראל בעמים. ציור היסטורי.          | 289 | ד"ר ש. ברנפלד.                            |
| 1   | ד"ר ש. ברנפלד.                      | 65  | במרחק. שיר. ל. יפה.                       |
| 193 | — — — — — (סוף).                    |     | בעמק הבכא. ספור. מענדלעלי מוכר            |
| 458 | לבת-ציון. שיר. בן-ציון.             | 12  | ספרים. (המשך).                            |
| 557 | לוח "אחיאקף". בקרת. ב"ק.            | 113 | — — — — —                                 |
| 97  | לשאלות היום. אחד-העם. ד.            | 311 | — — — — —                                 |
|     | לשאלת בתי הספר בארץ ישראל.          | 405 | — (סוף חלק ב').                           |
| 357 | מ. מלכנון ות. בידרמן.               | 501 | בערב. ציור. מ. ז. פויערבערג.              |
|     | להולדות הפרופיסור צבי שפירא.        | 438 | דברי אחיקר החכם. יוסף מול.                |
| 181 | ר. בריינין.                         | 349 | דהולמים. שיר. י. ל. ברוכוביץ.             |
|     | להולדת "השלחן ערוך" והתפשטותו.      | 169 | היהודים והיהדות באמריקה. מ. ז. ריוזין. א. |
| 303 | רב-צעיר. א.                         | 468 | ב. — — — — —                              |
| 397 | — — — — — ב.                        | 566 | — — — — — ב—סוף.                          |
| 511 | — — — — — ג.                        |     | "הציוניות ומתנגדיה" (מכתב גלוי אל מכס     |
| 69  | מארץ ישראל. מד"ר. ד—סוף.            | 377 | נורדו). י. א. לובצקי.                     |
| 263 | — — — — — ה.                        | 286 | הקונגרס הציוני השני. שפ"ר.                |
| 542 | מוכיר נשכות. דוד כהנא.              | 336 | הקמיע. ציור. מ. ז. פויערבערג.             |
| 87  | מחשבות ומעשים. רבי-קרוב. XI.        | 328 | הרחבת שפתנו והערביה. א. ספיר.             |
| 280 | — — — — — XII.                      | 77  | V השקפה כללית. מ. עהרנפרייז.              |
| 372 | — — — — — XIII.                     | 275 | VI — — — — —                              |
|     | מליצת שפת עבר וביאור המקרא.         | 363 | VII — — — — —                             |
| 422 | יצחק בן אשר. מאמר שני.              | 473 | VIII — — — — —                            |
| 134 | נספה בלא משפט. מעשה שחית. דוד כהנא. | 571 | IX — — — — —                              |
| 230 | — — — — — (סוף).                    |     |                                           |
| 66  | — — — — — ספרים הרשים. ב"ק.         | 24  | ד"י היהודים בימי הבינים. דוד ילין.        |
| 257 | — — — — — —                         | 124 | (המשך). — — — — —                         |
| 351 | — — — — — —                         | 230 | — — — — —                                 |
| 461 | — — — — — —                         | 318 | — — — — —                                 |
| 260 | גרשם באדר.                          | 413 | — — — — —                                 |
| 63  | י. ווייסבערג.                       | 518 | (סוף) — — — — —                           |
| 163 | שמואל בן נתן.                       |     |                                           |



|               |                                     |                  |  |
|---------------|-------------------------------------|------------------|--|
| עמ'           |                                     |                  |  |
| 247 . . . . . | רבי יעקב עמרן ותכונתו               | ב. כ. . . . .    |  |
| 342 (המשך)    | —                                   | —                |  |
| 451 —         | —                                   | —                |  |
| 546 (סוף)     | —                                   | —                |  |
| 93 . . . . .  | רבי שמואל מוהליבר                   | י. ח. ר. . . . . |  |
|               | ישאלת הבחירה בישראל ובעמים          |                  |  |
| 202 . . . . . | ד"ר ד. ניימברק                      | ד. . . . .       |  |
| 494 . . . . . | —                                   | ה. . . . .       |  |
|               | שמואל דוד לוצאטו חייו ופעלו הספרותי |                  |  |
| 58 . . . . .  | אברהם כהנא (המשך)                   | . . . . .        |  |
| 153 . . . . . | —                                   | (סוף)            |  |
| 47 . . . . .  | תענית חלום ספור                     | י. א. לובצקי     |  |
| 143 . . . . . | —                                   | (סוף)            |  |

|               |                                 |              |            |
|---------------|---------------------------------|--------------|------------|
| עמ'           |                                 |              |            |
| 385 . . . . . | עברית בעברית                    | יצחק אפשטיין | . . . . .  |
|               | על דבר הציוניות (מכתב אל העורך) | ד"ר          |            |
| 553 . . . . . | מכס נורדו                       | . . . . .    |            |
| 430           | על קצה גבול הילדות              | ציור         | ש. בן-ציון |
| 529 . . . . . | —                               | —            | (סוף)      |
| 37 . . . . .  | עמקי שפה                        | א. שולמאן    | . . . . .  |
| 106 (המשך)    | —                               | —            |            |
| 221 (סוף)     | —                               | —            |            |
|               | ענינים שונים:                   |              |            |
| 382 . . . . . | "הכמת" הביאוגרפיה               | ד"ר ש. ב.    |            |
| 479 . . . . . | לשאלת "המדה" בשיר               | דוד צמח      |            |
| 269 . . . . . | קהלות יעקב                      | ד"ר ב-ד.     | ט. . . . . |



## ספרים חדשים שבאו לבית המערכת:

דברי ימי ישראל מאת ד"ר צבי גרעטין, מתורגם עברית בתוספת הערות והארות, חדשים ומלואים, מאת שאול פנחס ראבינאוויץ, עם הערות ומלואים מאת ד"ר א. א. הרבני, חלק שביעי חוב' ב' — ד. הוצ' א' ד' כהן, ווארשא 1898. ע' 192 (65—226).

ביבליותיקה עברית. הוצ' "תושיה". ווארשא תרנ"ט:

יג) רבי משה חיים לוצטו, חייו ופעולותיו וכו'. מאת אברהם כהנא. 74 ע'.  
יד—טו) תולדות האמונות והדתות מאת פרופיסור א. מנויס, תרגום יעקב פרנקל, חלק ראשון, ספר א' וב'. 172 ע'.

טז) פילנש בנבעה, טרגדיה היסטורית כארבע מערכות מימות השופטים, מאת ל. מקלר. 68 ע'.

עקר ועקרה. ספור מאת י. אברמוביטש-גינצבורג, הוצ' ל. רבינוביץ עורך המליץ ומול"ו, סט. פטרבורג תרנ"ח. 32 ע'.

שלוש תקופות בדברי הימים לפני ישראל (1800—1897) ונלוה אליו מאמר „בקרת תהיה", מאת אהרן הלוי אויגור, נעוץ תרנ"ח. 77 ע'.

סטענאגראפישער בעריכט פון צווייטען באזעלער קאנגרעס, ווארשא תרנ"ט. 76 ע'.  
דער צווייטער ציוניסטן-קאנגרעס אין באזעל נאך אייגענער בעאכטונג בעשריעבען פון מקל. פערלאג „עורא", ברדיטשוב תרנ"ט. 46 ע'.

Das Buch der Bücher. Populär-wissenschaftlich dargestellt von Dr. S. Bernfeld. Berlin 1899. Verlag Siegfried Cronbach. VII + 298 S.

Herr Motzkin und die Wahrheit über die Kolonisation Palästinas von W. Bambus. Verlag „Zion". 1898. 16 S.

## סוכני „השלח" ברוסיא:

אדעסא — י. ח. ראזניצקי, ש. האָרענשטיין (בעזאימענני פערעאולאָק גו' 28) אלכסנדראוסק — ס. אדלער; אנטאָפּאָל (פלך גראדנא) — ג. אנדראָנאווסקי; ארגיעוו — א. ברסוצקי (שלעמלק'ס); ארשא — י. שולקאווסקי (שלעמלק'ס); באברויסק — המ"ס י. גינבורג; בערדיטשעב — מ. ב. קליינמאן (שלעמלק'ס); בענדין — ש. אבראמסאָן (שלעמלק'ס); בריסק דליטא — ביצ' ניימארק; ביאליסטאק — המ"ס ש. ליפשיטין; בעלאיא-צערקאוו — פנחס גאלדשטיין; באקו — ג. ל. דאָמשלאַק; דובנא — לעוו היילפערין; האמעל — שלמה צייטלין (שלא עמלק'ס); ווארשא — א. צוקערמאן; ווילנא — א. מאשעוויצקי (אָנדערעווסקאיא, בית באק); וואלקאווסק — המ"ס וועלר וועלעוויטש; וויניצא — ש. רובינשטיין (שלעמלק'ס); וויטעבסק — המ"ס א. ש. אראנאו; ווערובאלאווא — ת. סנדלר; ויטאמיר — המ"ס הירש עפשטיין; חרקוב — חיל זושטא (ניקאלאיעווסקאיא 15); הוצאת Ulej (ריבנאיא 25); האטין — קארל רייס (שלעמלק'ס); חערסאן — מ. יאנאווסקי; טיפליס — י. ס. קאראש; טאָלמישין — ג. פיטאוועצקי (שלא עמלק'ס); טשערקאסי — צבי קאפלאן; יעקאטערינאָפּאָל — י"מ מארקאווסקי; לאדו — ע. היללער („פאסאזש" שולץ 23); לובלין — י. בלעכמאן (שלעמלק'ס); ליפאוועז — א. גינצבורג (שלעמלק'ס); מאסקווא — א. אידעלסאהן (ווארווארקא בית מאקסימאו)



(שלעמלק"פ); מינסק — י. נפך; מאריופּאָל (גוב' יעקאטער). — שמואל וועסטערמאן;  
 מאהילוב גוב. — המו"ס ש. יפה; מעוריש — ש"ב מיניץ (שלעמלק"פ); מאר  
 נאסטרישטשי — י. עלקים (שלעמלק"פ); מאָויר (גוב' מינסק) — א. פישמאן;  
 ניעוין — ב. שניאורסאן (שלעמלק"פ); ניקולוב — ט. סקאַבלאָנאָו (מאסקאווי  
 סקאיא 32); סקאפין — א. קאפלאן (שלא עמלק"פ); סאראקי — ש. היללס;  
 סיעלעץ — יהושע נאָלדפארב (שלעמלק"פ); סימפערפאל — א. גלאזמאן;  
 סלאנים — מ. לעווין (שלעמלק"פ); סטאראדוב — ס. נ. לעווין; פאלטאווא  
 — מ. באראכאו (מאנאסטירסקאיא בית באראכאו); פינסק — המו"ס ל. בערגער;  
 פליסקאו — ש. ראפפארט (שלעמלק"פ); סיט פעטערסבורג — ש. ראפפארט  
 (זאבאלקאנסקי פר' נו' 7) (שלעמלק"פ); פלאָצק — איזידאר שרייבער; פרוזשאני  
 — א. ש. גאלדבערג; קיוב — א. בערשטיין (מאלא-וואסילקאווסקאיא 25); קישינוב — ל.  
 ווילענסקי (שלעמלק"פ). ש. בערליאנד (שלעמלק"פ). ב. פאטין; קאָוועל — ה. געללער;  
 קאוונא — המו"ס יצחק הורוויץ; קרעמענטשוג — א. מאזילעווסקי, אליעזר שלעו (שלא  
 עמלק"פ); קאמעניץ פאר' — מ. פ. זיידמאן (שלעמלק"פ); ראסטאו ע"ג דאָן — המו"ס  
 צ. שערעשעווסקי; ראוונא — המו"ס ז. קניאזשער; ריגא — ל. שליט (שלעמלק"פ). המו"ס  
 ג. קאצענעלענבאָגען.

בארץ ישראל מקבל חותמים על "השלח": י. גראזאווסקי, יפו.  
 באמירקא וכל כל החפץ ב"השלח" לחתום ע"י ה' אב על בבאלימאָרע:

S. Abel, 1125 E. Fayette Str., Baltimore Md.

או ע"י ה' מאלאכאָוסקי בפילאדעלפיא:

H. Malachofsky, Christian Str. No. 404, Philadelphia Pa.

באנגליא — ע"י ה' רפאל מאזין בלונדון:

Raphael Mazin, 100, Old Montague Str., London E.

החוברת הזאת היא האחרונה לברך הרביעי, ובה נשלמה  
 השנה השנייה ל"השלח". ונבקש את הסוכנים והחותמים למהר בחדוש  
 החתימה לשנה הבאה, למען יקבלו את החוברות במועדן.

החתימה מתקבלת מיאנואר ומיולי, לחצי שנה או לשנה.  
 מחיר החתימה (עם המשלוח):

לשנה: באשכנז 18 מארק, ברוסיא 6 ר"ב, באוסטריא-הונגריא 8 פלי, בשאר ארצות  
 17 פראנק, בארץ ישראל 15 פראנק.

לחצי שנה: חצי המחיר הנ"ל.

## כתובת "השלח" היא כתובת "אחיאסף"

בווארשא ובברלין.